ੴ

ਪ੍ਰਾਚੀਨ ਜੰਗਨਾਮੇ

ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਕ :

ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਗੁ: ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਕਮੇਟੀ, ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ।

ਭੇਟਾ ੩) ਰੁਪਏ

੧ ੴ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਜੀ ਕੀ ਫਤਹਿ ॥

ਪ੍ਰਾਚੀਨ ਜੰਗ-ਨਾਮੇ

ਸੰਪਾਦਕ :

ਸ: ਸ਼ਮਸ਼ੇਰ ਸਿੰਘ 'ਅਸ਼ੋਕ'

ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਕ :

ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਕਮੇਟੀ,
ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ

੧੯੫੦
ਪਹਿਲੀ ਵਾਰ ੧੦੦੦

ਮੁਲ ਕੇਵਲ ੩)

ਲੇਖ-ਸੂਚੀ

ਬੇਨਤੀ

ਇਤਿਹਾਸ ਕੌਮਾਂ ਦੀ ਜਿੰਦ-ਜਾਨ ਤੇ ਆਨ-ਸ਼ਾਨ ਦਾ ਅਮਰ-ਨਿਸ਼ਾਨ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਇਸੇ ਤੋਂ ਹੀ ਕਿਸੇ ਕੌਮ ਬਾਰੇ ਇਹ ਅਨੁਮਾਨ ਲਾਇਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਕੀ ਕੁਝ ਕਰ ਸੱਕਣ ਦੀ ਸਮਰੱਥਾ ਰਖਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਉਦੇਸ਼ ਲਈ ਕੌਮੀ-ਇਤਿਹਾਸ ਦੀ ਸੰਭਾਲ ਇਕ ਮਹਾਨ ਕਾਰਜ ਹੈ ਜਿਸ ਵੱਲ ਘੱਟ ਧਿਆਨ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਇਸ ਵੇਲੇ ਸਭ ਤੋਂ ਵਧੇਰੇ ਲੋੜ ਇਸ ਗੱਲ ਦੀ ਹੈ ਕਿ ਸਿੱਖ-ਇਤਿਹਾਸ ਸਬੰਧੀ ਅਣ-ਛਪਿਆ ਤੇ ਦੁਰਲੱਭ ਮਸਾਲਾ ਇਕੱਤ੍ਰ ਕਰਕੇ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਤ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇ ਤਾਂਕਿ ਇਨ੍ਹਾਂ ਰਚਨਾਵਾਂ ਦੇ ਆਸਰੇ ਖੋਜੀ ਇਤਿਹਾਸਕਾਰ ਸਹੀ ਸਹੀ ਹਾਲਾਤ ਲੱਭ ਸੱਕਣ। ਇਸੇ ਨਿਸ਼ਾਨੇ ਨੂੰ ਸਾਮ੍ਹਣੇ ਰੱਖਕੇ ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਗੁ: ਪ੍ਰ: ਕਮੇਟੀ ਨੇ ਸ੍ਰ: ਸ਼ਮਸ਼ੇਰ ਸਿੰਘ 'ਅਸ਼ੋਕ' ਜੀ ਦੀ ਸੇਵਾ ਪ੍ਰਾਚੀਨ ਜੰਗਨਾਮੇ ਸੰਚਤ ਕਰਨ ਲਈ ਲੀਤੀ ਸੀ, ਤੇ ਹੁਣ ਇਹ ਜੰਗਨਾਮੇ ਪੁਸਤਕ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਤ ਕਰਕੇ ਆਪ ਪਾਸ ਪੁਜਦੇ ਕੀਤੇ ਜਾ ਰਹੇ ਹਨ। ਇਹ ਠੀਕ ਹੈ ਕਿ ਹਰ ਜੰਗਨਾਮੇ ਅੰਦਰ ਅੰਕਤ ਹਰ ਸਮਾਚਾਰ ਦੇ ਦਰੁਸਤ ਹੋਣ ਦਾ ਦਾਅਵਾ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ, ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚ ਵੀ ਕਈ ਭੁੱਲਾਂ ਹੋਣਗੀਆਂ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਭੁੱਲਾਂ ਨੂੰ ਹੋਰ ਲਿਖਤਾਂ ਨਾਲ ਮਿਲਾਕੇ ਸੋਧਣਾ ਇਹ ਇਤਿਹਾਸਕਾਰਾਂ ਦਾ ਕੰਮ ਹੈ। ਸਾਨੂੰ ਆਸ ਹੈ ਕਿ ਪਾਠਕਾਂ ਨੂੰ ਇਸ ਸੰਚਯ ਤੋਂ ਸਿੱਖ-ਇਤਿਹਾਸ ਲਈ ਨਵਾਂ ਮਸਾਲਾ ਮਿਲੇਗਾ ਤੇ ਕਈ ਜ਼ਰੂਰੀ ਮਾਮਲਿਆਂ ਤੇ ਨਵੀਂ ਰੌਸ਼ਨੀ ਪਵੇਗੀ।

ਸਕੱਤ੍ਰ,

ਮਾਰਚ–੧੯੫੦

ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਗੁ: ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਕਮੇਟੀ,

ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ।

੧ ੴ ਸਤਿਗੁਰ ਪ੍ਰਸਾਦਿ ॥

ਜਾਣ-ਪਛਾਣ

ਸੰਨ ੧੯੪੫ ਦੇ ਮਹੀਨਾ ਸਤੰਬਰ ਵਿਚ ਜਦ ਮੈਂ ਸਿੱਖ ਨੈਸ਼ਨਲ ਕਾਲਜ, ਲਾਹੌਰ ਤੋਂ ਬਦਲ ਕੇ ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਕਮੇਟੀ, ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਦੇ ਸਿੱਖ ਇਤਿਹਾਸਕ ਖੋਜ ਵਿਭਾਗ ਵਿਚ ਬਤੌਰ ਇਤਿਹਾਸ ਖੋਜੀ ਦੇ ਕੰਮ ਕਰਨ ਲੱਗਾ ਤਾਂ ਮੇਰੀ ਰੁਚੀ ਗੁਰੂ ਖ਼ਾਲਸੇ ਦੇ ਜੰਗ ਨਾਮਿਆਂ ਦੀ ਖੋਜ ਵੱਲ ਲੱਗੀ। ਇਹ ਕੰਮ ਬੜਾ ਜ਼ਰੂਰੀ ਤੇ ਮਨ ਮਾਰ ਕੇ ਕਰਨ ਵਾਲਾ ਸੀ ਕਿਉਂਕਿ ਪੁਰਾਣੇ ਜੰਗ-ਨਾਮੇ ਖੋਜ ਦੇ ਲਿਹਾਜ਼ ਨਾਲ ਸਿੱਖ ਇਤਿਹਾਸ ਦੇ ਸੰਪਾਦਨ ਲਈ ਬੜੀ ਮਹਾਨਤਾ ਰਖਦੇ ਹਨ, ਪਰ ਮਿਲਦੇ ਬਹੁਤ ਘੱਟ ਹਨ, ਤੇ ਉਹ ਵੀ ਟਾਵੇਂ ਟਾਵੇਂ ਕਿਸੇ ਇਕ ਅੱਧ ਪ੍ਰੇਮੀ ਦੇ ਘਰੋਂ।

ਜੰਗ-ਨਾਮੇ ਇਤਿਹਾਸ ਲਈ ਕੇਹੀ ਅਮੋਲਕ ਸੰਪਤੀ ਹਨ, ਏਥੇ ਇਸ ਸੰਬੰਧ ਵਿਚ ਕੁਝ ਦੱਸਣਾ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ। ਸਾਹਿੱਤ ਵਿਚ 'ਜੰਗ-ਨਾਮਾ' ਅਥਵਾ 'ਵਾਰ' ਇਕੋ ਹੀ ਅਰਥ ਰੱਖਣ ਵਾਲੇ ਸ਼ਬਦ ਹਨ ਤੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਲੇਖਕ ਆਮ ਤੌਰ ਤੇ ਢਾਡੀ, ਭੱਟ ਜਾਂ ਚਾਰਣ ਕਵੀ ਹੁੰਦੇ ਸਨ, ਜੋ ਪੁਰਾਤਨ ਸਮੇਂ ਦੀ ਯਾਦ ਦਿਲਾਉਣ ਲਈ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਕੌਮੀ ਬਜ਼ੁਰਗਾਂ ਦੇ ਜੰਗੀ-ਕਾਰਨਾਮੇ ਡਾਢੀ ਜੋਸ਼ੀਲੀ ਕਵਿਤਾ ਵਿਚ ਰਚ ਕੇ ਸੁਣਾਇਆ ਕਰਦੇ ਸਨ। ਹਿੰਦੀ ਤੇ ਰਾਜਪੂਤਾਨੀ ਬੋਲੀਆਂ ਦਾ ਵੀਰ ਗਾਥਾ—ਸਾਹਿੱਤ ਅਜਿਹੇ ਜੰਗ-ਨਾਮਿਆਂ ਨਾਲ ਭਰਿਆ ਪਿਆ ਹੈ ਤੇ ਪੰਜਾਬ ਦੀਆਂ ਵਾਰਾਂ ਵੀਰ ਗਾਥਾ ਸਾਹਿੱਤ ਦਾ ਅੰਗ ਬਣ ਕੇ ਕਿਸੇ ਪੁਰਾਤਨ ਸਮੇਂ ਤੋਂ ਪੰਜਾਬੀ ਨੌਜਵਾਨਾਂ ਨੂੰ ਬੀਰਤਾ ਦਾ ਅਮਰ ਸੰਦੇਸ਼ ਦੇ ਰਹੀਆਂ ਹਨ।

ਸਿੱਖ ਸਤਿਗੁਰਾਂ ਦੇ ਸਮੇਂ ਵਿਚ ਹਿੰਦੀ ਜਾਂ ਹਿੰਦ ਦਾ ਸਾਹਿੱਤ ਚਾਹੇ ਵੀਰ ਗਾਥਾ ਦੀ ਥਾਵੇਂ ਰੀਤਿ (ਸ਼ਿੰਗਾਰਕ) ਕਾਲ ਵਿਚ ਬਦਲ ਗਿਆ ਸੀ, ਪਰ ਪੰਜਾਬ ਨਿਵਾਸੀਆਂ ਨੇ ਫੇਰ ਵੀ ਵਾਰਾਂ ਨੂੰ ਹੀ ਅਪਣਾਈ ਰਖਿਆ ਤੇ ਸ਼ਿੰਗਾਰ ਰਸ ਨੂੰ ਕੋਈ ਖ਼ਾਸ ਥਾਂ ਨਾ ਦਿੱਤੀ। ਕਾਰਣ ਇਸ ਦਾ ਇਹੋ ਸੀ ਕਿ ਪੰਜਾਬ ਪੁਰਾਤਨ ਸਮੇਂ ਤੋਂ ਰਣ ਭੂਮੀ ਬਣਦਾ ਚਲਿਆ ਆ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਮਹਾਂ ਸਿਕੰਦਰ ਅਤੇ ਮਹਮੂਦ ਗਜ਼ਨਵੀ ਆਦਿ ਹਮਲਾਆਵਰਾਂ ਦਾ ਬਹੁਤਾ ਨਜ਼ਲਾ ਪੰਜਾਬ ਉਤੇ ਹੀ ਝੜਿਆ ਸੀ, ਇਸ ਲਈ ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਸ਼ਾਨ ਨੂੰ ਬਰਕਰਾਰ ਰੱਖਣ ਲਈ ਜ਼ਰੂਰੀ ਸੀ ਕਿ ਇਸ ਦੇ ਨੌਜਵਾਨ ਵਿਦੇਸ਼ੀਆਂ ਵਲੋਂ ਪਾਈਆਂ ਜਾਣ ਵਾਲੀਆਂ ਅੱਗ-ਤੱਤੀਆਂ ਮੁਸੀਬਤਾਂ ਦਾ ਖਿੜੇ ਮੱਥੇ ਟਾਕਰਾ ਕਰਨ ਲਈ ਤਿਆਰ ਰਹਿਣ। ਇਸ ਤਿਆਰੀ ਲਈ ਵਾਰਾਂ ਦੀ ਸ਼ਕਲ ਵਿਚ ਗਾਏ ਜਾਣ ਵਾਲੇ ਜੰਗੀ ਗੀਤ ਅਜਿਹਾ ਜਾਦੂ ਸਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਸੁਣ ਕੇ ਇਕ ਕਾਇਰ ਜਿਹਾ ਆਦਮੀ ਵੀ ਸੂਰਮਤਾ ਦੇ ਜੋਸ਼ ਵਿਚ ਮੁੱਛਾਂ ਨੂੰ ਤਾਉ ਦੇਣ ਲਗ ਪੈਂਦਾ ਸੀ।

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਤੋਂ ਲੈਕੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਦੇ ਸਮੇਂ ਤਕ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਵਾਰਾਂ ਦਾ ਜ਼ੋਰ ਸੀ, ਤੇ ਰਾਇ ਬੁਲਾਰ ਦੀ ਵਾਰ ਕਿਸੇ ਢਾਡੀ ਨੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੇ ਸਮੇਂ ਵਿਚ ਹੀ ਰਚਕੇ ਗਾਵੀਂ ਸੀ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੀਆਂ ੨੨ ਵਾਰਾਂ ਤੇ ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਦੀਆਂ ੪੦ ਵਾਰਾਂ ਚਾਹੇ ਬਹੁਤਾ ਆਤਮਕ ਤੇ ਸੁਧਾਰਕ ਪਹਿਲੂ ਨੂੰ ਹੀ ਮੁਖ ਰਖਦੀਆਂ ਹਨ, ਪਰ ਤਦ ਵੀ ਵਾਰਾਂ ਦੀਆਂ ਸਿਫਤਾਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚੋਂ ਘਟਦੀਆਂ ਨਹੀਂ

ਤੇ ਇਹ ਅਧਯਾਮਕਤਾ ਨੂੰ ਬੀਰਤਾ ਦੀ ਰੰਗਣ ਦੇ ਕੇ ਸਾਡੇ ਅੱਗੇ ਰਖਦੀਆਂ ਹਨ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਹਰਿ ਗੋਬਿੰਦ ਸਾਹਿਬ (ਛੇਵੇਂ ਗੁਰੂ) ਅਤੇ ਦਸਮ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਦਰਬਾਰ ਵਿਚ ਵਾਰਾਂ ਅਥਵਾ ਜੰਗ-ਨਾਮੇ ਗਾਵਣ ਵਾਲੇ ਢਾਡੀਆਂ ਦੀ ਖਾਸ ਇੱਜ਼ਤ ਸੀ*। ਗੁਰੂ ਹਰਿ ਗੋਬਿੰਦ ਜੀ ਦੇ ਢਾਡੀ ਮੀਰ ਅੱਬਦੁੱਲਾ ਤੇ ਨੱਥ ਮਲ ਜਾਂ ਨੱਥਾ ਅਤੇ ਸ੍ਰੀ ਦਸ਼ਮੇਸ਼ ਜੀ ਦੇ ਢਾਡੀ ਮੀਰ ਛਬੀਲਾ ਤੇ ਮੁਸ਼ਕੀ ਸਨ। ਸਤਿਗੁਰਾਂ ਨੇ ਸਿਖਾਂ ਵਿਚ ਬੀਰ ਰਸ ਭਰਨ ਲਈ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਰਾਜ ਸਨਮਾਨ ਦੇ ਕੇ ਆਪਣੇ ਪਾਸ ਰਖਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ।

ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਮੀਰ ਅਬਦੁੱਲੇ ਤੇ ਮੀਰ ਨੱਥੇ† ਨੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਹਰਿ ਗੋਬਿੰਦ ਜੀ ਦੇ ਹੁਕਮ ਨਾਲ '੭੦+੨=੭੨' ਵਾਰਾਂ ਰਚ ਕੇ ਸੁਣਾਈਆਂ ਸਨ, ਪਰ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚੋਂ ਨੌਂ ਹੀ ਪਸੰਦ ਕੀਤੀਆਂ। ਇਹ ਉਹੋ ਨੌਂ ਵਾਰਾਂ ਸਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਤਰਜ਼ ਉਤੇ ਗੁਰਬਾਣੀ ਦੀਆਂ ਵਾਰਾਂ ਗਾਉਣ ਲਈ ਨੌਂ ਧੁਨਾਂ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਦਰਜ ਕਰਵਾਈਆਂ ਸਨ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਪ੍ਰਤੀਕਾਂ ਗੁਰਬਾਣੀ ਦੀਆਂ ਵਾਰਾਂ ਦੇ ਮੁੱਢ ਵਿਚ ਦਿਤੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਮਿਲਦੀਆਂ ਹਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਾਰਾਂ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਮੀਰ ਅਬਦੁਲੇ ਅਤੇ ਨੱਥੇ ਨੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਹਰਿਗੋਬਿੰਦ ਜੀ ਦੇ ਜੁੱਧਾਂ ਦੀਆਂ ਵਾਰਾਂ ਤੇ ਮੀਰ ਛਬੀਲੇ ਅਤੇ ਮੁਸ਼ਕੀ ਨੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਜੁੱਧਾਂ ਦੀਆਂ ਵਾਰਾਂ ਲਿਖੀਆਂ ਸਨ ਜੋ ਖੋਜ ਕਰਨ ਪੁਰ ਮਿਲਦੀਆਂ ਹਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਾਰਾਂ ਵਿਚੋਂ ਏਥੇ ਦੋ ਵੰਨਗੀਆਂ ਦਿਤੀਆਂ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ:-

(੧) ਧੱਗ ਘੁਰੇ ਚੰਚਾਇ।
ਗੁਰੂ ਨੇ ਧੂਹਿ ਮਿਸਰੀ‡ ਕੱਢੀਆ, ਜੰਮੀ ਦਖਣਾਇ।
ਮੁਖਲਿਸ ਖਾਂ ਦੇ ਤਨ ਛੱਡੀਆ, ਰਤ ਪੀਵੇ ਤਿਹਾਇ।
ਜਾਣ ਕਰ ਗੰਗਾ ਭੱਟਣੀ, ਤੇਗ ਬੈਠੀ ਨ੍ਹਾਇ।
ਗਿਆਨੀ ਧਿਆਨੀ ਆਖਦੇ, ਜਸ ਨਥ ਮਲ ਢਾਡੀ ਗਾਇ।

[ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਹਰਿਗੋਬਿੰਦ ਦੀ ਵਾਰ ਵਿਚੋਂ

(੨) ਬਾਣ ਬੰਦੂਕ ਹਥ ਨਾਲ ਗੋਲਾ ਛੁਟੈ,
ਮਹਾ ਭਯ ਭੀਮ ਕੀਨੋ ਕੜਾਕਾ।........
ਸੂਰ ਸਾਮੁਹਿ ਭਿੜੇ, ਦੇਵ ਦਾਨਵ ਡਰੇ,
ਲੰਕਾ ਪਤਿ ਲਰਜਿਯੋ ਖਾ ਧੜਾਕਾ।........
ਹੂਰ ਬੀਰਨ ਬਰੀ, ਰਤ ਜੋਗਨ ਤਰੀ,
ਖੋਪਰੀ ਦੇਤ ਕਾਲੀ ਜੜਾਕਾ।........
ਹੰਡੂਰ ਕਹਿਲੂਰ, ਜਸਵਾਲ ਡਢਵਾਲ ਲੌਂ,
ਧਾਰ ਬਾਈ ਭਜੀ ਹੈ ਭੜਾਕਾ।........
ਕਰ ਦਾਹਿਨੇ ਸ੍ਰੀ ਭਗਉਤੀ ਰਖਯਾ ਕਰੇ,
ਮੀਰ ਮੁਸ਼ਕੀ ਗਾਵੈ ਜਸ ਬਾਂਕਾ॥

[ਭੰਗਾਣੀ ਦੀ ਵਾਰ ਵਿਚੋਂ

---

*ਦੇਖੋ, ਗੁਰ ਬਿਲਾਸ, ਪਾ:੬, ਅਧ:੮ ਅਤੇ ਗੁਰ ਬਿਲਾਸ, ਪਾ: ੧੦, ਅਧ: ੬।

†ਮੀਰ ਅਬਦੁਲਾ ਅਤੇ ਨੱਥਾ ਪਿੰਡ ਸੂਰ ਸਿੰਘ (ਲਾਹੌਰ) ਦੇ ਵਸਨੀਕ ਸਨ (ਦੇਖੋ, ਗੁਰ ਬਿਲਾਸ, ਪਾ: ੬, ਅਧ: ੮)

‡ਤਲਵਾਰ।

ਇਹ ਵਾਰਾਂ ਗੀਤਾਂ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਹਨ, ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਮੁਕਾਬਲੇ ਕਵੀਆਂ ਦੀ ਕਵਿਤਾ ਹੋਰ ਚੀਜ਼ ਹੈ। ਉਸ ਸਮੇਂ ਢਾਡੀਆਂ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਕਵੀ ਲੋਕ ਵੀ ਵਾਰਾਂ ਅਥਵਾ ਜੰਗ-ਨਾਮੇ ਲਿਖਦੇ ਰਹਿੰਦੇ ਸਨ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਸਮੇਂ ਦੀਆਂ ਵਾਰਾਂ ਅਥਵਾ ਜੰਗ-ਨਾਮਿਆਂ ਵਿਚੋਂ ਚੰਡੀ ਦੀ ਵਾਰ, ਮਾਲਕੌਸ ਦੀ ਵਾਰ (ਦਸਮ ਗ੍ਰੰਥ), ਭਗਉਤੀ ਦੀ ਵਾਰ (ਸਰਬ ਲੋਹ) ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦਾ ਜੰਗ-ਨਾਮਾ ਕ੍ਰਿਤ ਅਣੀ ਰਾਇ ਆਦਿ ਰਚਨਾਵਾਂ ਮਿਲਦੀਆਂ ਹਨ ਜੋ ਉਸ ਸਮੇਂ ਦੀ ਬੀਰ ਰਸੀ ਕਵਿਤਾ ਦੇ ਉੱਤਮ ਨਮੂਨੇ ਹਨ।

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਤੋਂ ਪਿਛੋਂ ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਧਰਤੀ ਉਤੇ ਸਿੱਖਾਂ ਨੇ ਜੋ ਜੰਗੀ ਕਰਤਬ ਦਿਖਾਏ, ਧਰਮ ਦੀ ਖਾਤਰ ਜਾਨਾਂ ਲੜਾਈਆਂ, ਤੇ ਵਡੇ ਵਡੇ ਘਲੂਘਾਰਿਆਂ ਵਿਚੋਂ ਦੀ ਸਾਬਤ ਕਦਮ ਰਹਿਕੇ ਲੰਘੇ. ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚੋਂ ਵੀ ਕਈ ਘਟਨਾ-ਚਿਤ੍ਰ ਵਾਰਾਂ ਅਥਵਾ ਜੰਗ-ਨਾਮਿਆਂ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਚਿਤ੍ਰੇ ਹੋਏ ਮਿਲਦੇ ਹਨ। ਜਿਵੇਂ:—ਬੰਦਾ ਬਹਾਦੁਰ ਦੀ ਵਾਰ, ਵਾਰ ਹਕੀਕਤ ਰਾਇ, ਰਾਜਾ ਅਮਰ ਸਿੰਘ ਦੀ ਵਾਰ, ਵਾਰ ਸ: ਮਹਾ ਸਿੰਘ, ਚਠਿਆਂ ਦੀ ਵਾਰ (ਪੀਰ ਬਖਸ਼), ਵਾਰ ਹਰੀ ਸਿੰਘ ਨਲਵਾ (ਕਾਨ ਸਿੰਘ) ਆਦਿ। ਸਿਖ ਰਾਜ ਦੀਆਂ ਵਾਰਾਂ ਵਿਚੋਂ ਆਨੰਦ ਪੁਰ ਦੀ ਵਾਰ (ਭਾਈ ਰਾਮ ਸਿੰਘ), ਮੁਲਤਾਨ ਵਿਜਯ, ਕਸ਼ਮੀਰ ਵਿਜਯ, ਪਿਸ਼ਾਵਰ ਵਿਜਯ, ਮਹਾਰਾਜਾ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਦੀ ਵਾਰ, ਵਿਜਯ ਵਿਨੋਦ (ਗਵਾਲ ਕਵੀ), ਲਾਹੌਰ ਦੀ ਖਾਨਾਜੰਗੀ, ਸੰਧਾਵਾਲੀਆਂ ਦੀ ਵਾਰ, ਜੰਗ-ਨਾਮਾ ਲਾਹੌਰ, ਕਿੱਸਾ ਸ਼ਾਹ ਮੁਹੰਮਦ, ਮੁਲਤਾਨ ਦੀ ਵਾਰ, ਗ਼ਦਰ ਦੀ ਵਾਰ, ਜੰਗ-ਨਾਮਾ ਦਿਲੀ ਆਦਿ ਪ੍ਰਸਿਧ ਹਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਾਰਾਂ ਵਿਚੋਂ ਚੋਣਵੀਆਂ ਵਾਰਾਂ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਜੰਗ-ਨਾਮੇ ਸਮੇਤ ਇਸ ਸੰਗ੍ਰਹ ਵਿਚ ਸੰਪਾਦਨ ਕੀਤੀਆਂ ਗਈਆਂ ਹਨ।

ਵਾਰਾਂ ਸਿਖਾਂ ਦੇ ਸੰਬੰਧ ਵਿਚ ਹੋਰ ਵੀ ਮਿਲਦੀਆਂ ਹਨ, ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਰਾਜਾ ਅਜੀਤ ਸਿੰਘ ਲਾਡੂਏ ਵਾਲੇ ਦੀ ਵਾਰ, ਬਰਾੜਾਂ ਦੀ ਵਾਰ ਆਦਿ, ਪਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਸੰਗ੍ਰਿਹ ਕਰਨ ਲਈ ਸਫਰ, ਖਰਚ ਤੇ ਕਈ ਸਾਲਾਂ ਦੀ ਮਿਹਨਤ ਦਰਕਾਰ ਹੈ। ਵਾਰਾਂ ਅਥਵਾ ਜੰਗ-ਨਾਮਿਆਂ ਦੇ ਇਕੱਤ੍ਰ ਹੋਣ ਤੇ ਵੀ ਉਤਨਾ ਚਿਰ ਮਿਹਨਤ ਸਫਲ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦੀ, ਜਿਤਨਾ ਚਿਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਕਈ ਕਈ ਪ੍ਰਤੀਆਂ ਮਿਲਾਕੇ ਸੁਧਾਈ ਨਾ ਕੀਤੀ ਜਾਵੇ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਕਠਨ ਪਾਠਾਂ ਜਾਂ ਸ਼ਬਦੀ ਤੇ ਇਤਿਹਾਸੀ ਸ਼ੰਕਿਆਂ ਦਾ ਮਤਲਬ ਖੋਲ੍ਹਣ ਲਈ ਖੋਜ ਪੂਰਵਕ ਟਿੱਪਣੀਆਂ ਨਾ ਲਾਈਆਂ ਜਾਣ।

ਗੁਰੂ ਖ਼ਾਲਸੇ ਦੇ ਜੰਗ-ਨਾਮੇ ਇਸ ਸੈਂਚੀ ਵਿਚ ਇਕੱਤ੍ਰ ਕਰਕੇ ਸੰਪਾਦਨ ਦੇ ਇਸੇ ਫਰਜ਼ ਦੀ ਪਾਲਣਾ ਕਰਨ ਦਾ ਜਤਨ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ ਤੇ ਥਾਂ ਪਰ ਥਾਂ ਵਾਰਾਂ ਅਥਵਾ ਜੰਗ-ਨਾਮਿਆਂ ਦੇ ਸ਼ੰਕੇ ਵਾਲੇ ਪਾਠਾਂ ਉਤੇ ਟਿੱਪਣੀਆਂ ਲਾਈਆਂ ਗਈਆਂ ਹਨ ਤੇ ਟੂਕਾਂ ਰਾਹੀਂ ਇਤਿਹਾਸਕ ਸ਼ੰਕਿਆਂ ਦਾ ਸਮਾਧਾਨ ਵੀ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਕਈ ਵਾਰਾਂ ਦੇ ਪਾਠ ਗ਼ਲਤ ਸਨ, ਜਿਵੇਂ ਕਿੱਸਾ ਸ਼ਾਹ ਮੁਹੰਮਦ ਦੀ ੧੯ਵੀਂ ਬੈਂਤ ਵਿਚ ਪਾਠ ਸੀ: "ਫਲ੍ਹੇ ਪੜਤਲਾਂ ਨੇ ਅਗੋਂ ਪਾੜਕੇ ਜੀ", ਪਰ ਉਸ ਦੀ ਥਾਵੇਂ ਸਹੀ ਪਾਠ ਹੈ, "ਫਤਹ ਪਲਟਨਾਂ ਨੇ ਅਗੋਂ ਬਾਤ ਕੀਤੀ," ਤੇ ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ੨੯ਵੀਂ ਬੈਂਤ ਦਾ ਪਾਠ ਸੀ—"ਸ਼ੇਰ ਸਿੰਘ ਨਾ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਵਧਣ ਦੇਂਦਾ," ਪਰ ਉਸ ਦੀ ਥਾਵੇਂ ਸਹੀ ਪਾਠ ਹੈ—"ਧਿਆਨ ਸਿੰਘ ਨਾ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਵਧਣ ਦੇਂਦਾ," ਸੋ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪੁਰਾਤਨ ਪ੍ਰਤੀਆਂ ਵਿਚੋਂ ਸਹੀ ਤੇ ਢੁਕਵੇਂ ਪਾਠ ਲੱਭ ਕੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਜੰਗ-ਨਾਮਿਆਂ ਨੂੰ ਸੋਧਿਆ ਗਿਆ ਹੈ।

ਸਤਿਗੁਰਾਂ ਦੇ ਸਿੰਘ 'ਯਥਾ ਨਾਮ ਤਥਾ ਗੁਣ' ਅਖੌਤ ਅਨੁਸਾਰ ਮੁੱਢ ਤੋਂ ਹੀ ਜੰਗੀ ਬਣੇ ਆ ਰਹੇ ਹਨ ਤੇ ਗੁਰੂ ਖ਼ਾਲਸੇ ਦੇ ਜੰਗਾਂ ਜੁੱਧਾਂ ਦੇ ਇਤਿਹਾਸ ਨੂੰ ਜਿਉਂ ਦਾ ਤਿਉਂ ਪੜ੍ਹੀ ਲਿਖੀ ਜਨਤਾ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਰੱਖਣ ਲਈ ਪੁਰਾਤਨ ਵਾਰਾਂ ਜਾਂ ਜੰਗ-ਨਾਮਿਆਂ ਦੀ ਕੋਈ ਅਜੋਕੀ ਨਹੀਂ ਬਲਕਿ ਚਿਰੋਕੀ ਲੋੜ ਹੈ ਤੇ ਇਹ ਵਾਰਾਂ ਜਾਂ ਜੰਗ-ਨਾਮੇ ਸਿੰਘਾਂ ਵਿਚ ਬੀਰਤਾ ਦੀ ਰੂਹ ਫੂਕਣ ਲਈ ਜਾਦੂ ਦਾ ਕੰਮ ਕਰਦੇ ਰਹੇ ਹਨ। ਮੈਨੂੰ ਵਾਰਾਂ ਜਾਂ ਜੰਗ-ਨਾਮੇ ਇਕੱਤ੍ਰ ਕਰਨ ਦਾ ਚਿਰੋਕਾ ਇਸ਼ਕ ਸੀ, ਸੋ ਇਕ ਪੰਥ ਦੇ ਕਾਜ ਦੇ ਖਿਆਲ ਨਾਲ ਸੰਪਾਦਨ ਕਰਕੇ ਇਹ ਭੇਟਾ ਗੁਰੂ ਪੰਥ ਦੇ ਪੇਸ਼ ਹੈ ਤੇ ਨਿਸਚਾ ਹੈ ਕਿ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਪੜ੍ਹਕੇ ਸਿੰਘ ਆਪਣੇ ਪੂਰਬ ਗੌਰਵ ਦਾ ਸਿਮਰਨ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਚੜ੍ਹਦੀਆਂ ਕਲਾਂ ਵਲ ਜਾਣਗੇ।

ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ }
੧੨-੧੧-੪੭ }

ਸ਼ਮਸ਼ੇਰ ਸਿੰਘ 'ਅਸ਼ੋਕ'

੧ ਓ ਸਤਿਗੁਰ ਪ੍ਰਸਾਦਿ ॥

ਵਾਰ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਕੀ

ਅਰਥਾਤ

ਜੰਗ-ਨਾਮਾ ਭੰਗਾਣੀ

ਭੰਗਾਣੀ ਦਾ ਜੰਗ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਜੀਵਨ ਦੀ ਪਹਿਲੀ ਘਟਨਾ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਉਸ ਸਮੇਂ ਨੌਜਵਾਨ ਉਮਰ ਵਿਚ ਹੀ ਸਨ। ਇਹ ਜੰਗ ੧੮ ਵੈਸਾਖ, ਸੰਮਤ ੧੭੪੬ ਬਿਃ ਨੂੰ ਹੋਇਆ ਸੀ (ਦੇਖੋ, ਗੁਰਸ਼ਬਦ ਰਤਨਾਕਰ ਮਹਾਨ ਕੋਸ਼ ਵਿਚੋਂ ਭੰਗਾਣੀ ਸ਼ਬਦ)। ਭਾਈ ਮਨੀ ਸਿੰਘ ਦੇ ਨਾਮ ਤੇ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਗੁਰ ਬਿਲਾਸ ਦੀ ਲਿਖਤ ਅਨੁਸਾਰ ਸੰਮਤ ੧੭੩੩ ਵਿਚ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਅਨੰਦ ਪੁਰ ਦੇ ਪ੍ਰਸਿਧ ਦਮਦਮਾ ਨਾਮਕ ਸਥਾਨ ਪੁਰ ਰਾਜਸੀ ਠਾਟ ਠਟਿਆ ਤੇ ਸੰਮਤ ੧੭੪੨ ਬਿਃ ਵਿਚ ਦੇਵੀ ਪੂਜਾ ਦਾ ਪਾਜ ਉਘੇੜਨਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤਾ, ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕਿ ਲਿਖਿਆ ਹੈਃ–

੧. ਸਤ੍ਰਹ ਸੈ ਸ਼ਿਵ ਨੈਨ ਭਨੁ, ਪੁਨਿ ਅਗਨੀ ਪ੍ਰਮਾਨ ॥
ਆਦਿ ਸਿੰਘਾਸਨ ਦਮਦਮਾ, ਰਾਜ ਧਰਾ ਗੁਰ ਜਾਨ ॥
੨. ਸੰਮਤ ਸਤ੍ਰਹ ਸਹਸ ਬਤਾਲੀ। ਦੇਵੀ ਪੂਜਾ ਠਟੀ ਬਿਸਾਲੀ ॥

ਤੇ ਇਸ ਤੋਂ ਵਿਚਕਾਰਲੇ ਸਮੇਂ ਵਿਚ, ਸੰਮਤ ੧੭੩੮-੩੯ ਦੇ ਨੇੜੇ ਤੇੜੇ, ਭੰਗਾਣੀ ਦਾ ਜੁੱਧ ਹੋਇਆਂ ਸੀ।*

ਇਹ ਜੰਗ ਕਿਵੇਂ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋਇਆ, ਤੇ ਇਸ ਦੇ ਛਿੜਨ ਦਾ ਅਸਲ ਕਾਰਣ ਕੀ ਸੀ, ਇਸ ਦੇ ਉੱਤਰ ਵਿਚ ਸਿੱਖ-ਇਤਿਹਾਸ ਦੀਆਂ ਲਿਖਤਾਂ ਪਰਸਪਰ ਥੋੜ੍ਹਾ ਬਾਹਲਾ ਮਤ-ਭੇਤ ਰਖਦੀਆਂ ਹਨ। ਬਚਿਤ੍ਰ ਨਾਟਕ ਵਿਚ, ਜੋ ਇਸ ਬਾਰੇ ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲੀ ਲਿਖਤ ਕਹੀ ਜਾ ਸਕਦੀ ਹੈ, ਇਸ ਜੰਗ ਦਾ ਕਾਰਣ ਸਿਰਫ਼ ਇਤਨਾ ਹੀ ਦਸਿਆ ਹੈ:–

ਫ਼ਤਹ ਸ਼ਾਹ ਕੋਪਾ ਤਬ ਰਾਜਾ। ਲੋਹ ਪਰਾ ਹਮ ਸੋਂ ਬਿਨ ਕਾਜਾ।

ਤੇ ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਗੁਰ ਸੋਭਾ ਵਿਚ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਦਰਬਾਰੀ ਕਵੀ ਸੈਨਾਪਤਿ ਨੇ ਸੰਖੇਪ ਤੇ ਇਸ਼ਾਰੇ ਮਾਤਰ ਵੇਰਵਾ ਦਿੱਤਾ ਹੈ:–

---

*ਜੰਗ ਭੰਗਾਣੀ ਦੀ ਤ੍ਰੀਕ ਠੀਕ ਨਹੀਂ ਮਲੂਮ ਹੁੰਦੀ। ਇਹ ਠੀਕ ਹੈ ਕਿ ਸੁਖਾ ਸਿੰਘ ਦਾ ਗੁਰ ਬਿਲਾਸ ਸੰਮਤ ੧੭੪੬ [ਸਨ ਈਸਵੀ ੧੬੮੯] ਹੀ ਦਿੰਦਾ ਹੈ, ਪਰ ਸੂਰਜ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਦੀ ਲਿਖਤ ਹੈ ਕਿ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੀ ਪੌਂਟੇ ਤੋਂ ਵਾਪਸੀ ਤੋਂ ੯ ਮਹੀਨੇ ਪਿਛੋਂ ਸਾਹਿਬਜ਼ਾਦਾ ਅਜੀਤ ਸਿੰਘ ਦਾ ਜਨਮ ਹੋਇਆ। ਇਸ ਜਨਮ ਦੀ ਤ੍ਰੀਕ ਸਭ ਮੰਨਦੇ ਹਨ ਕਿ ੧੭੪੨ ਬਿਕ੍ਰਮੀ ਸੀ ਅਰਥਾਤ ਈਸਵੀ ਸਨ ੧੬੮੬। ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਜੋ ਖਤ ਭੰਗਾਣੀ ਦੇ ਜੁਧ ਤੋਂ ਉਪ੍ਰੰਤ ਪੀਰ ਬੁਧੂ ਸ਼ਾਹ ਸਢੌਰੇ ਵਾਲਿਆਂ ਨੂੰ ਲਿਖਿਆ ਉਸ ਦਾ ਸੰਮਤ ੧੭੪੨ ਹੈ, ਅਰਥਾਤ ੧੬੮੬ ਈਸਵੀ। ਸੋ ਇਸ ਜੰਗ ਦੀ ਤ੍ਰੀਕ ੧੭੪੨ ਬਿਕ੍ਰਮੀ ਅਥਵਾ ੧੬੮੬ ਹੀ ਠੀਕ ਮੰਨਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ। [ਤੇਜਾ ਸਿੰਘ

ਦੇਸ ਪਾਂਵਟੇ ਸਤਿਗੁਰ ਗਏ ।......
ਲੀਲਾ ਅਨਿਕ ਭਾਂਤਿ ਤਹ ਕਰੀ ।
ਫ਼ਤਹ ਸ਼ਾਹ ਸੁਨ ਕੋਪ ਮਨ ਧਰੀ ।
ਬਹੁਤ ਕੋਪ ਮਨ ਮਾਹਿੰ ਬਸਾਯੋ ।
ਫਉਜ ਬਨਾਇ ਜੁੱਧ ਕਉ ਆਯੋ ॥ ੯ ॥ ੫੦ ॥

ਇਨ੍ਹਾਂ ਉਦਾਹਰਣਾਂ ਦਾ ਮਤਲਬ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਰਾਜਾ ਫ਼ਤਹ ਸ਼ਾਹ, ਜੋ ਸ੍ਰੀ ਨਗਰ (ਗੜ੍ਹਵਾਲ) ਦਾ ਰਾਜਾ ਸੀ, ਅਕਾਰਣ ਹੀ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਉੱਤੇ ਕ੍ਰੋਧਵਾਨ ਹੋ ਗਿਆ [ਸ਼ਾਇਦ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਰਾਜਸੀ ਠਾਠ ਬਾਠ (ਫ਼ੌਜਾਂ ਆਦਿ) ਨੂੰ ਦੇਖ ਕੇ ਹੀ ਹੋਇਆ ਹੋਵੇ] ਤੇ ਉਸਨੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਨਾਲ ਲੜਾਈ ਛੇੜ ਦਿੱਤੀ ।

ਗੁਰਬਿਲਾਸ ਦੇ ਕਰਤਾ ਨੇ ਸ਼ਾਇਦ ਇਸ ਕਾਰਣ ਨੂੰ ਕਾਫ਼ੀ ਨਹੀਂ ਸਮਝਿਆ ਤੇ ਕਿਸੇ ਦੰਤ ਕਥਾ ਦੇ ਆਧਾਰ ਉੱਤੇ ਜਾਂ ਆਪਣੀ ਮਨੋ-ਕਲਪਨਾ ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ ਭੰਗਾਣੀ ਦੇ ਜੰਗ ਦਾ ਅਸਲ ਕਾਰਣ ਦੱਸਿਆ ਹੈ ਕਿ ਆਸਾਮ ਰਾਜੇ ਨੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੂੰ ਪ੍ਰਸਾਦੀ ਹਾਥੀ ਭੇਟਾ ਕੀਤਾ ਸੀ ਜੋ ਇਕ ਵੇਰ, ਜਦ ਰਾਜਾ ਭੀਮ ਚੰਦ ਬਿਲਾਸ ਪੁਰੀਆ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਦਰਸ਼ਨ ਕਰਨ ਅਨੰਦ ਪੁਰ ਗਿਆ ਤਾਂ ਉਸ ਦੀ ਨਜ਼ਰ ਪੈ ਗਿਆ । ਹਾਥੀ ਨੂੰ ਦੇਖ ਕੇ ਰਾਜੇ ਦਾ ਦਿਲ ਲਲਚਾ ਗਿਆ ਜਿਸ ਕਰਕੇ ਉਸ ਨੇ ਅਪਣੇ ਵਜ਼ੀਰ ਦੇ ਰਾਹੀਂ ਉਹ ਹਾਥੀ ਗੁਰੂ ਜੀ ਤੋਂ ਮੰਗਿਆ । ਗੁਰੂ ਜੀ ਉਸਦੀ ਇਸ ਚਾਲਾਕੀ ਨੂੰ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਜਾਣਦੇ ਸਨ, ਇਸ ਲਈ ਅਗੋਂ ਉੱਤਰ ਇਨਕਾਰ ਵਿਚ ਦਿੱਤਾ ।

ਭੀਮ ਚੰਦ ਬਾਈਧਾਰ ਦੇ ਪਹਾੜੀ ਰਾਜਿਆਂ ਵਿਚੋਂ ਇਕ ਅਭਿਮਾਨੀ ਰਾਜਾ ਸੀ ਤੇ ਪਹਾੜ ਦੀਆਂ ਲਗ ਭਗ ਸਾਰੀਆਂ ਠਕੁਰਾਈਆਂ ਉਸਦੇ ਅੱਗੇ ਨਿਉਂ ਕੇ ਚਲਦੀਆਂ ਸਨ, ਇਸ ਲਈ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਇਸ ਕੋਰੇ ਕਰਾਰੇ ਉੱਤਰ ਤੋਂ ਉਸਦਾ ਨਾਰਾਜ਼ ਹੋਣਾ ਕੁਦਰਤੀ ਗੱਲ ਸੀ, ਪਰ ਉਸ ਸਮੇਂ ਉਹ ਇਸ ਨਾਰਾਜ਼ਗੀ ਨੂੰ ਵਿੱਚੇ ਵਿੱਚ ਪੀ ਗਿਆ ਤੇ ਬਹੁਤਾ ਮੱਥੇ ਵੱਟ ਨਾ ਪਾਇਆ । ਥੋੜਾ ਚਿਰ ਪਿਛੋਂ ਹੀ ਜਦ ਉਸਦੇ ਪੁਤ੍ਰ ਦੀ ਸ਼ਾਦੀ ਰਾਜਾ ਫਤਹ ਸ਼ਾਹ ਸ੍ਰੀ ਨਗਰ (ਗੜ੍ਹਵਾਲ) ਦੀ ਰਾਜਕੁਮਾਰੀ ਨਾਲ ਹੋਣੀ ਕਰਾਰ ਪਾਈ ਤੇ ਬਿਲਾਸ ਪੁਰੋਂ ਰਾਜਿਆਂ ਦੀ ਜੰਞ ਗਈ ਤਾਂ ਉਹੀ ਪੁਰਾਣਾ ਗੁੱਸਾ ਪ੍ਰਗਟ ਹੋ ਆਇਆ । ਗੱਲ ਇਉਂ ਹੋਈ ਕਿ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਕੁਝ ਚਿਰ ਪਹਿਲਾਂ ਆਨੰਦ ਪੁਰ ਛੱਡ ਕੇ ਪਾਉਂਟੇ ਸਾਹਿਬ (ਰਿਆਸਤ ਨਾਹਨ ਵਿਚ) ਜਾ ਵਿਰਾਜੇ ਸਨ । ਸਿੱਖ ਜੱਥੇ ਹਮੇਸ਼ਾ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਨਾਲ ਰਹਿੰਦੇ ਸਨ । ਰਾਜਾ ਭੀਮ ਚੰਦ ਦੇ ਪੁਤ੍ਰ ਦੀ ਜੰਞ ਵੀ ਉਸ ਰਸਤਿਓਂ ਹੀ ਲੰਘਣੀ ਸੀ, ਇਸ ਲਈ ਪਹਾੜੀਆਂ ਦੀ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਨਾਲ ਮੁੱਠ ਭੇੜ ਹੋ ਗਈ । ਭਾਈ ਸੰਤੋਖ ਸਿੰਘ ਕਰਤਾ ਸੂਰਜ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਅਤੇ ਗਿਆਨੀ ਗਿਆਨ ਸਿੰਘ ਕਰਤਾ ਤਵਾਰੀਖ ਗੁਰੂ ਖਾਲਸਾ ਦਾ ਕਥਨ ਹੈ ਕਿ ਰਾਜਾ ਫ਼ਤਹ ਸ਼ਾਹ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦਾ ਪ੍ਰੇਮੀ ਸੀ ਤੇ ਉਸਦੀ ਪੁਤ੍ਰੀ ਦੇ ਵਿਆਹ ਦੇ ਮੌਕੇ ਤੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਭਾਈ ਨੰਦ ਚੰਦ(ਸਿੰਘ)ਨੂੰ ਤੰਬੋਲ ਦੇ ਕੇ ਭੇਜਿਆ ਸੀ, ਇਸ ਲਈ ਸ੍ਰੀ ਨਗਰ ਦੇ ਮੁਕਾਮ ਪਰ, ਜਦ ਸ਼ਾਦੀ ਦਾ ਸਮਾਗਮ ਜੁਟ ਰਿਹਾ ਸੀ ਤਾਂ ਪਰਸਪਰ ਨੋਕਝੋਕ ਹੋਣ ਤੇ ਲੜਾਈ ਦਾ ਮੁੱਢ ਬੱਝ ਗਿਆ । ਉਸ ਸਮੇਂ ਤਾਂ ਭਾਈ ਨੰਦ ਚੰਦ ਉਥੋਂ ਚਲਾ ਆਇਆ, ਪਰ ਪਹਾੜੀਆਂ ਨੇ ਮੁੜਦਿਆਂ ਹੀ ਰਸਤੇ ਵਿਚ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਨਾਲ ਲੜਾਈ ਛੇੜ ਦਿਤੀ ।

ਲੜਾਈ ਠੀਕ ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹੀ ਛਿੜੀ ਜਾਂ ਕੋਈ ਹੋਰ ਕਾਰਣ ਵੀ ਸੀ, ਇਹ ਇਕ ਅਜਿਹੀ ਗੁੱਥੀ ਹੈ ਜਿਸ ਦੇ ਸੁਲਝਾਣ ਲਈ ਅਜੇ ਹੋਰ ਸਮੇਂ ਦੀ ਲੋੜ ਹੈ ਤੇ ਵਾਰ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ

ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੀ ਅਰਥਾਤ ਜੰਗ-ਨਾਮਾ ਭੰਗਾਣੀ. ਜੋ ਇਸ ਸੈਂਚੀ ਵਿਚ ਸੰਪਾਦਨ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ, ਇਸ ਲੜਾਈ ਦਾ ਅਸਲ ਕਾਰਣ ਮੁਗ਼ਲ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਦੀ ਉਹੋ ਮਜ਼ਬੀ ਪੱਖਪਾਤ ਦੀ ਭਰੀ ਹੋਈ ਨੀਤੀ ਦਸਦਾ ਹੈ ਜਿਸ ਦੇ ਪ੍ਰਭਾਵ ਹੇਠ ਆਕੇ ਉਸਨੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਤੇਗ਼ ਬਹਾਦੁਰ ਜੀ ਨੂੰ ਸ਼ਹੀਦ ਕੀਤਾ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸਾਥੀ ਸਿੱਖਾਂ (ਭਾਈ ਮਤੀਦਾਸ ਆਦਿ) ਨੂੰ ਤਸੀਹੇ ਦੇ ਕੇ ਕਤਲ ਕਰਵਾਇਆ ਸੀ। ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਦੇ ਦਿਮਾਗ਼ ਵਿੱਚ ਮਜ਼ਬੀ ਜਨੂਨ ਧਸਿਆ ਹੋਇਆ ਤੇ ਉਹ ਦੀਨ ਮਜ਼ਹਬ ਦੀ ਲੜਾਈ ਲੜਨੀ ਇਕ ਪੁਨੀਤ ਕੰਮ ਸਮਝਦਾ ਸੀ, ਇਸ ਲਈ ਪਹਿਲਾਂ ਤਾਂ ਉਸ ਨੇ ਪਰਵਾਨੇ ਭੇਜ ਕੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਦਰਬਾਰ ਵਿਚ ਹਾਜ਼ਰ ਕਰਨਾ ਚਾਹਿਆ, ਤੇ ਧਮਕੀਆਂ ਵੀ ਦਿੱਤੀਆਂ, ਪਰ ਜਦ ਉਸ ਦੇ ਇਸ ਕ੍ਰੋਧ ਦਾ ਕੋਈ ਅਸਰ ਨਾ ਹੁੰਦਾ ਜਾਪਿਆ ਤਾਂ ਫੌਜ ਚਾੜ੍ਹ ਦਿੱਤੀ। ਉਸ ਫੌਜ ਦੀ ਸਹਾਇਤਾ ਲਈ ਪਹਾੜੀ ਰਾਜਿਆਂ ਵਲ ਤਾਕੀਦੀ ਪਰਵਾਨੇ ਭੇਜ ਦਿੱਤੇ, ਜਿਸ ਕਰ ਕੇ ਰਾਜਾ ਭੀਮ ਚੰਦ ਬਿਲਾਸਪੁਰੀਆ ਆਦਿ ਪਹਾੜੀ ਰਾਜੇ ਜੋ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੀ ਫੌਜੀ ਸਜ ਧਜ ਨੂੰ ਦੇਖ ਕੇ ਸੜਦੇ ਸਨ, ਬਾਦਸ਼ਾਹੀ ਫੌਜ ਦੇ ਨਾਲ ਸ਼ਾਮਲ ਹੋ ਗਏ। ਭੰਗਾਣੀ ਦੇ ਜੁੱਧ ਦਾ ਇਹੋ ਇਕ ਕਾਰਣ ਹੈ ਜੋ ਇਸ ਜੰਗ-ਨਾਮੇ ਵਿਚ ਦੱਸਿਆ ਗਿਆ ਹੈ ਤੇ ਇਹ ਕਾਰਣ ਏਨਾ ਠੀਕ ਨਹੀਂ ਜਾਪਦਾ।

ਮਾਲੂਮ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਇਸ ਦਾ ਲੇਖਕ ਇਤਿਹਾਸ ਦਾ ਅੱਛਾ ਜਾਣੂ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਇਸੇ ਲਈ ਆਪਣੀ ਗ਼ਲਤੀ ਦੇ ਕਾਰਣ ਉਹ ਭੰਗਾਣੀ ਦੇ ਜੰਗ ਵਿਚ ਸਾਹਿਬਜ਼ਾਦਾ ਅਜੀਤ ਸਿੰਘ ਦਾ ਸ਼ਾਮਲ ਹੋਣਾ ਲਿਖਦਾ ਹੈ, (ਦੇਖੋ, ਪਉੜੀ ੨੭), ਹਾਲਾਂਕਿ ਇਹ ਅਸੰਭਵ ਗਲ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਉਸ ਸਮੇਂ ਵਧ ਤੋਂ ਵਧ ੨੩ ਸਾਲ ਦੀ ਉਮਰ ਦੇ ਨੌਜਵਾਨ ਸਨ। ਸੋ ਇਤਨੀ ਛੋਟੀ ਉਮਰ ਵਿਚ ਹੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਘਰ ਸਾਹਿਬਜ਼ਾਦਾ ਪੈਦਾ ਹੋਕੇ ਤੀਰ ਚਲਾਉਣ ਜੋਗ ਕਿਵੇਂ ਹੋ ਗਿਆ। ਇਸ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਹੋਰ ਵੀ ਇਕ ਦੋ ਨੁਕਸ ਹਨ, ਪਰ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੁਕਸਾਂ ਦੇ ਹੁੰਦਿਆਂ ਵੀ ਇਹ ਜੰਗ-ਨਾਮਾ ਸਿਖ ਸਾਹਿੱਤ ਵਿਚ ਇਕ ਸਾਂਭ ਕੇ ਰੱਖਣ ਜੋਗ ਚੀਜ਼ ਹੈ।

ਇਹ ਵਾਰ ਅਥਵਾ ਜੰਗ-ਨਾਮਾ ਕਦੋਂ ਤੇ ਕਿਸ ਕਵੀ ਨੇ ਲਿਖਿਆ, ਇਸ ਸੰਬੰਧ ਵਿਚ ਕੋਈ ਸਹੀ ਰਾਇ ਕਾਇਮ ਨਹੀਂ ਕੀਤੀ ਜਾ ਸਕਦੀ, ਪਰ ਫੇਰ ਵੀ ਇਹ ਜੰਗ-ਨਾਮਾ ਸੌ ਵਰ੍ਹੇ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਦੀ ਰਚਨਾ ਹੈ—ਕੋਈ ਨਵੀਂ ਰਚਨਾ ਨਹੀਂ। ਇਸ ਦੇ ਸੰਪਾਦਨ ਵਿਚ ਪੁਰਾਣੇ ਤੇ ਸੁੱਧ ਪਾਠ ਲੱਭਣ ਲਈ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ ਤੇ ਇਸਦਾ ਮੂਲ ਪਾਠ ਇਕ ਪੁਰਾਣੀ ਪ੍ਰਤੀ ਦੀ ਨਕਲ ਹੈ, ਪਰ ਫੇਰ ਵੀ ਜੇ ਇਸਦੀ ਸੁਧਾਈ ਵਿਚ ਕੋਈ ਕਮੀ ਰਹਿ ਗਈ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਵਿਦਵਾਨ ਪਾਠਕਾਂ ਦਾ ਫ਼ਰਜ਼ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਇਸ ਸੰਬੰਧ ਵਿਚ ਸੰਪਾਦਕ ਦੀ ਸਹਾਇਤਾ ਕਰਨ।

ਵਾਰ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਕੀ

ਅਰਥਾਤ

ਜੰਗ-ਨਾਮਾ ਭੰਗਾਣੀ

ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਜੋ ਲਿਖਿਆ, ਦਿੱਲੀਓਂ ਪਰਵਾਨਾ ।
"ਤੂੰ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਦਾਇੰਦਾ, ਜੋਧਾ ਮਰਦਾਨਾ ।
ਹੁਕਮ ਮੇਰਾ ਕੰਧਾਰ ਵਿਚ, ਕਾਬਲ ਖੁਰਾਸਾਨਾ ।
ਸਭ ਰਾਜੇ ਦਖਣ ਪਹਾੜ ਦੇ, ਆਇ ਕਰਨ ਸਲਾਮਾ ।
ਸਾਡੇ ਤੇਰੇ ਵਿੱਚ ਹੈ, ਸਚ ਕਸਮ ਕੁਰਾਨਾ ।
ਪਰਵਾਨਾ ਵੇਖਕੇ ਮਿਲ ਸ਼ਿਤਾਬ,ਨਹੀਂ ਕਰ ਜੁੱਧ ਸਮਾਨਾ ।
ਮੈਂ ਪਕੜਾਂਗਾ ਨਾਲ ਜ਼ੋਰ ਦੇ, ਕਰ ਫ਼ਤੇ ਦਮਾਮਾ ।
ਮੈਂ ਦੂਣਾ ਲਾਵਾਂ ਜੇਜੀਆ, ਜੋ ਕ਼ਸਮ ਕੁਰਾਨਾ ।
ਜੋ ਛੱਡਣਗੇ ਧਰਮ ਨੂੰ, ਲਿਆਵਣ ਸਿਦਕ ਈਮਾਨਾ ।
ਉਹ ਖੁਤਬਾ ਮੇਰਾ ਪੜ੍ਹਨਗੇ, ਵਿਚ ਦੁਹਾਂ ਜਹਾਨਾਂ ।
ਸਰਲ ਕਰਾਂਗਾ ਆਕੀਆਂ, ਸਭ ਪੰਡਿਤ ਖਾਨਾ ।
ਹਕੀਕਤ ਸੁਣ ਕਸ਼ਮੀਰ ਦੀ, ਵਰਤੀ ਪੰਡਿਤਾਨਾ ।
ਮੈਂ ਭੇਜਾਂ ਇੱਕੋ ਬਾਜ ਨੂੰ, ਤੂੰ ਚਿੜੀਆਂ ਤਾਮਾ" ॥ ੧ ॥
ਸਤਿਗੁਰੂ ਸੱਚੇ ਪਾਤਸ਼ਾਹ, ਪੜ੍ਹਿਆ ਪਰਵਾਨਾ ।
ਲਿਖ ਜਵਾਬ ਇਹ ਭੇਜਿਆ, ਜੋ ਸੀ ਸਚ ਨਾਮਾ ।
ਲਿਖੀਆਂ ਸਭ ਹਕੀਕਤਾਂ, ਜੋ "ਸਮਝ ਨਦਾਨਾ ।
ਤੈਂ ਕਸਮ ਜੁ ਕੀਤੀ ਦਗੇ ਦੀ, ਮੈਂ ਦਿਲ ਦੀ ਜਾਨਾ ।
ਤੂੰ ਕਰ ਹੰਕਾਰ ਜੋ ਬੋਲਿਆ, ਨਾਪਾਕ ਜ਼ਬਾਨਾ ।
ਤਕਬਰ* ਕੀਤਾ ਅਬਲੀਸ† ਨੇ, ਗਲ ਲ਼ਾਨਤ ਜਾਮਾ ।
ਦਹਿਸਿਰ ਜੇਹੇ ਕਈ ਦੈਤ, ਮਾਰੇ ਅਭਿਮਾਨਾ ।
ਜੇ ਸਾਹਿਬ ਕੀੜੀ ਬਲ ਕਰੇ, ਫੀਲ‡ ਉਸਦਾ ਖਾਨਾ ।
ਮੈਂ ਪਕੜੀ ਟੇਕ ਅਕਾਲ ਦੀ, ਕੋਈ ਹੋਰ ਨ ਜਾਨਾ ।
ਜਾਂ ਆਇਆ ਹੁਕਮ ਅਕਾਲ ਦਾ, ਹਥ ਬੱਧਾ ਗਾਨਾ ।
ਮੈਂ ਪੰਥ ਕਰਾਂਗਾ ਖ਼ਾਲਸਾ, ਵਿਚ ਦੋਹਾਂ ਜਹਾਨਾ ।
ਸਾਧਾਂਗਾ ਮੈਂ ਆਕੀਆਂ, ਹਾਕਮ ਸੁਲਤਾਨਾ ।
ਦੂੰਦ ਪਵੇਗਾ ਮੁਲਕ ਵਿਚ, ਕਿਆ ਅਪਨ ਬੇਗਾਨਾ ।
ਅਣਦਾਗੇ ਗੋਲੇ ਛੁਟਣਗੇ, ਮਾਰ ਮੁ਼ਗਲ ਪਠਾਨਾ ।

---

*ਹੰਕਾਰ । †ਸ਼ੈਤਾਨ । ‡ਹਾਥੀ ।
ਨੋਟ—ਇਹ 'ਜੰਗ-ਨਾਮਾ' ਛਪਿਆ ਹੋਇਆ ਮਿਲਦਾ ਹੈ ।

ਦੁਹਾਈ ਦੇਣ ਅਕਾਲ ਦੀ, ਮੂੰਹ ਘਾਇ ਨਿਦਾਨਾ ।
ਮੈਂ ਦੂਰ ਕਰਾਂਗਾ ਸ਼ਰ੍ਹਾ ਨੂੰ, ਫੜ ਸੁੰਨਤ ਇਮਾਨਾ ।
ਚਿੜੀਆਂ ਮਾਰਨ ਬਾਜ਼ ਨੂੰ, ਕਰ ਖਾਵਣ ਤਾਮਾ" ॥ ੨ ॥
ਲਿਖਿਆ ਪੜ੍ਹਿਆ ਬਾਦਸ਼ਾਹ, ਵਜ਼ੀਰ ਬੁਲਾਏ ।
ਅਸਬਾਬ ਸ਼ਰ੍ਹਾ ਦੇ ਕੱਢਕੇ, ਕਾਜ਼ੀ ਸਦਵਾਏ ।
"ਮੈਂ ਰੋਜ਼ ਜ਼ਿਆਰਤ ਹੱਜ ਵਿਚ, ਕਰਦਾ ਨਿਤ ਜਾਏ ।
ਮੈਂ ਐਸਾ ਘਾਉ ਨ ਸਹਿ ਸਕਾਂ, ਮਰਸਾਂ ਵਿਖ ਖਾਏ ।
ਜੇ ਕੋਈ ਹੋਵੇ ਸੂਰਬੀਰ, ਬੀੜਾ ਉੱਠਾਏ ।
ਜਾਇ ਜੰਗ ਕਰੇ ਨਾਲ ਗੁਰੂ ਦੇ, ਪਰ ਭਾਂਜ ਨ ਖਾਏ ।
ਮੈਂ ਮਨਸਬ ਦੂਣੇ ਕਰਾਂਗਾ, ਜੋ ਫ਼ਤੇ ਕਰਾਏ" ॥ ੩ ॥
ਵਜ਼ੀਰ ਤੇ ਕਾਜ਼ੀ ਆਖਦੇ, "ਸੁਣ ਸ਼ਾਹ ਸਿਆਣੇ ।
ਤੂੰ ਚਿੰਤਾ ਨਾ ਕਰ ਰੂਹ ਵਿਚ, ਦਿਲ ਰੱਖ ਠਿਕਾਣੇ ।
ਤੁਸੀਂ ਭੇਜੋ ਫੌਜਾਂ ਚਾੜ੍ਹਕੇ, ਬਹੁ ਮੁਗਲ ਸਿਆਣੇ ।
ਤੁਸੀਂ ਭੇਜੋ ਤੋਪਾਂ ਰਹਿਕਲੇ, ਬਹੁ ਸਾਜ ਸਮਾਨੇ ।
ਜਾਇ ਜੰਗ ਕਰਨ ਨਾਲ ਗੁਰੂ ਦੇ, ਖੇਲ ਖੇਲ ਰਬਾਨੇ ।
ਕਾਇਮ ਕਰਨ ਵਿਚ ਰੂਹ ਨੂੰ, ਦੇਈ ਖਰਚ ਖਜਾਨੇ ।
ਕਰ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਬੰਦਗੀ, ਨਿਮਾਜ਼ ਰੋਜ਼ਾਨੇ ।
ਗਰਬ ਨ ਕਰੀਏ ਲਸ਼ਕਰਾਂ, ਕਰ ਸ਼ੁਕਰ ਜ਼ਬਾਨੇ" ॥ ੪ ॥
ਜ਼ੇਬੁੱਨਿਸਾ* ਫਿਰ ਆਖਦੀ, "ਸੁਣ ਬਾਪ ਹਮਾਰੇ ।
ਇਹ ਆਇਆ ਗੁਰੂ ਹਜ਼ੂਰ† ਥੀਂ, ਲੈ ਮਨਸਬ ਭਾਰੇ ।
ਇਹ ਪੰਥ ਕਰੇਗਾ ਖ਼ਾਲਸਾ, ਸਭ ਕੇਸਾਂ ਧਾਰੇ ।
ਤੂੰ ਕਰੇਂ ਅਦਾਵਤ੍ ਗੁਰੂ ਨਾਲ, ਮਤ ਬਾਜ਼ੀ ਹਾਰੇ ।
ਕਰੀਂ ਸੁਲਾ ਨਾਲ ਗੁਰੂ ਦੇ, ਘਰ ਖ਼ੂਬ ਰਬਾਰੇ ।
ਤੂੰ ਜਾਇ ਗੁਰੂ ਦੀ ਸ਼ਰਣ ਪਉ, ਘਲ ਸਾਹਿਬ ਭਾਰੇ ।
ਪਰ ਬੁਰਜ ਸ਼ਰ੍ਹਾ ਦਾ ਢਹਿ ਪਿਆ, ਹੁਣ ਕੌਣ ਉਸਾਰੇ" ॥ ੫ ॥
ਔਰੰਗਜੇਬ ਫ਼ੁਰਮਾਯਾ:—"ਸੁਣ ਬਚੀ ਨਦਾਨੀ ।
ਦਿਲ ਵਿਚ ਗੈਰਤ ਖਾਇਕੇ, ਪੈ ਗਈ ਪੇਸ਼ਾਨੀ ।
ਮੈਂ ਘਲਾਂ ਬਹਾਦੁਰ ਸ਼ਾਹ ਨੂੰ, ਜੋ ਦਿਲ ਦਾ ਜਾਨੀ ।
ਮੈਂ ਲਿਖ ਘਲਾਂ ਵਲ ਰਾਜਿਆਂ, ਜਾਇ ਲੜਨ ਅਗਵਾਨੀ ।
ਮੈਨੂੰ ਸਮਝ ਖਲੀਫ਼ਾ ਰੱਬ ਦਾ, ਕੋਈ ਹੋਰ ਨ ਜਾਨੀ ।
ਤੂੰ ਕਰੇਂ ਜਵਾਬ ਨ ਸਮਝ ਕੇ, ਇਹ ਸੁਖ਼ਨ ਹੈ ਫਾਨੀ" ॥ ੬ ॥
ਜ਼ੇਬੁੱਨਿਸਾ ਹੱਥ ਬੰਨ੍ਹ ਕੇ, ਇਕ ਸੁਖ਼ਨ ਸੁਣਾਇਆ ।
ਜਿਸ ਦਿਨ ਦਾ ਬੈਠੋਂ ਤਖਤ ਤੇ, ਕੀ ਅਦਲ ਕਮਾਇਆ ?
ਤੂੰ ਸ਼ਾਹਜਹਾਂ ਨੂੰ ਕੈਦ ਕਰ, ਦਾਰਾ ਮਰਵਾਇਆ ।

---

*ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਦੀ ਬੇਟੀ । †ਰੱਬ, ਪਰਮੇਸ਼ਰ ।

ਤੇਗ ਬਹਾਦੁਰ ਗੁਰੂ ਨਾਲ, ਤੂੰ ਧ੍ਰੋਹ ਕਮਾਇਆ ।
ਬੀਜ ਜੋ ਬੀਜਿਆ ਜ਼ਹਿਰ ਦਾ, ਫਲ ਖਾਣਾ ਆਇਆ ।
ਅੱਗੇ ਲੇਖਾ ਮੰਗੀਏ, ਭਰ ਲੈਣ ਸਵਾਇਆ ।
ਜੇ ਸ਼ਾਹ ਅਦਾਲਤ ਨਾ ਕਰੇ, ਸੋ ਦੋਜ਼ਖ ਪਾਇਆ ।
ਉਮਰ ਖਿਤਾਬ ਅਦਾਲਤੀ, ਬੇਟਾ ਮਰਵਾਇਆ ।
ਅਦਲ ਕੀਤਾ ਨੌਸ਼ੇਰਵਾਂ. ਜਸ ਜਗ ਵਿਚ ਪਾਇਆ'' ॥ ੭ ॥
ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਫ਼ੁਰਮਾਇਆ: ''ਸੁਣ ਜਾਨ ਹਮਾਰੀ ।
ਮੈਂ ਜੋ ਸ਼ਾਹ ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ, ਵੱਡਾ ਬਲਕਾਰੀ ।
ਮੈਂ ਆਣ ਨਿਵਾਈ ਪ੍ਰਿਥਵੀ, ਕਦਮਾਂ ਤੇ ਸਾਰੀ ।
ਮੈਂ ਪਕੜਾਂਗਾ ਆਕੀਆਂ, ਜੋ ਵਡੇ ਹੰਕਾਰੀ ।
ਤਾਬਿਆ ਮੇਰੀ ਰਾਜਪੂਤ, ਕਾਬਲ ਕੰਧਾਰੀ ।
ਜਿਤ ਵਲ ਮੈਂ ਮੂੰਹ ਕਰਾਂਗਾ, ਲਹਿ ਜਾਇ ਖੁਮਾਰੀ ।
ਮੱਛ ਕੱਛ ਕੰਬ ਜਾਣਗੇ, ਭੁੱਲਣ ਸੰਸਾਰੀ ।
ਮੈਂ ਭੇਜਾਂ ਇੱਕੇ ਸੂਰਮਾ, ਮਾਰੇ ਤਲਵਾਰੀ'' ॥ ੮ ॥
ਹੁਕਮ ਜੋ ਕੀਤਾ ਬਾਦਸ਼ਾਹ, ਦੀਵਾਨ ਅਮੀਰਾਂ ।
ਦੀਨ ਮਜ਼ਹਬ ਦੇ ਜੰਗ ਦੀ, ਕੁਝ ਕਰੋ ਤਦਬੀਰਾਂ ।
ਕੀ ਕੁਝ ਆਇਆ ਅਕਲ ਵਿਚ, ਤੇ ਚਸ਼ਮ ਨਜ਼ੀਰਾਂ ।
ਮੈਂ ਤਲਬ ਕਰਾਂ ਕਰਮਾਤੀਆਂ, ਬਹੁ ਪੀਰ ਫ਼ਕੀਰਾਂ ।
ਕਰਾਮਾਤ ਨਾ ਦੱਸਦੇ, ਰੱਖਣ ਅਸੀਰਾਂ ।
ਮੇਰਾ ਜ਼ਿਕਰ ਜਹਾਨ ਵਿਚ, ਕਰ ਦਰਜ਼ੀ ਲੀਰਾਂ ।
ਕਰੇ ਜਿਉਂ ਬੂੰਦ ਬਰਾਬਰੀ, ਸਮੁੰਦਰ ਨੀਰਾਂ ॥ ੯ ॥
ਵਜ਼ੀਰ ਅਮੀਰ ਹਥ ਬੰਨ੍ਹਕੇ, ਇਹ ਕਰੀ ਪੁਕਾਰਾ ।
''ਸ਼ਾਹ ਜੋ ਭਾਵੇ ਸੋ ਕਰੇ, ਕੋਈ ਉਜ਼ਰ ਨ ਚਾਰਾ ।
ਜੋ ਕੀੜੀ ਉੱਪਰ ਬਲ ਧਰੇ, ਫੀਲ ਕਰੇ ਸਵਾਰਾ ।
ਉਹ ਪਲ ਵਿਚ ਸਫਾ ਉਠਾਇੰਦਾ, ਕਰ ਕੂੜ ਪਸਾਰਾ ।
ਮੰਨੀਏ ਕੁਦਰਤ ਓਸਦੀ, ਕਿਆ ਜੀਵ ਬਿਚਾਰਾ ।
ਅਸੀਂ ਤਾਬਿਆ ਤੇਰੀ ਜ਼ਰ ਖਰੀਦ, ਤੂੰ ਸ਼ਾਹ ਹਮਾਰਾ ।
ਹੁਣ ਲਿਖ ਘਲੋ ਵਲ ਰਾਜਿਆਂ, ਜੋ ਗਿਰਦ ਨਿਵਾਰਾ ।
ਜਾ ਜੰਗ ਕਰਨ ਨਾਲ ਗੁਰੂ ਦੇ, ਇਕਬਾਲ ਤੁਮਾਰਾ'' ॥ ੧੦ ॥
ਪੰਡਿਤ ਅਤੇ ਨਜੂਮੀਏ, ਸਭ ਸ਼ਾਹ ਸਦਾਏ ।
''ਦੱਸੋ ਖਬਰ ਨਜੂਮ ਦੀ, ਕਿਆ ਬੇਦ ਬਤਾਏ ?
ਉਹ ਹਿੰਦੂ ਪੀਰ ਸਦਾਇੰਦਾ, ਜਿਸ ਦੂੰਦ ਮਚਾਏ ।
ਕੌਣ ਕੋਈ ਇਹ ਔਲੀਆ, ਜਿਸ ਕਰੀ ਅਤਾਏ ।
ਕੀ ਲੈ ਆਇਆ ਹੁਕਮ ਹਜ਼ੂਰ ਤੋਂ, ਜਿਸਤੇ ਪੇਸ਼ ਨ ਜਾਏ ।
ਚਾਰੇ ਕੁੰਟ ਝੁਕਾਂਵਦੀ, ਸਿਰ ਛਤ੍ਰ ਝੁਲਾਏ ।
ਇਹ ਸੱਚਾ ਗੁਰੂ ਸਦਾਇੰਦਾ, ਜਿਸ ਗ੍ਰੰਥ ਬਣਾਏ ।

ਸੱਚ ਕਹੋ ਤੁਮ ਪੰਡਿਤੋ ! ਮਤ ਝੂਠ ਅਲਾਏ'' ॥ ੧੧ ॥
ਪੰਡਿਤ ਸਭ ਨਜੂਮੀਏ, ਫਿਰ ਬੇਦ ਬੀਚਾਰੇ ।
''ਜੋ ਡਿੱਠਾ ਸੋ ਆਖਸਾਂ, ਸੁਣ ਸ਼ਾਹ ਹਮਾਰੇ !
ਜੁਗ ਜੁਗ ਅੰਦਰ ਵਰਤਦਾ, ਨਾਨਕ ਅਵਤਾਰੇ ।
ਸਤਜੁਗ ਦੇ ਵਿਚ ਹੰਸ ਸੀ, ਤ੍ਰੇਤੇ ਰਾਮ ਅਵਤਾਰੇ ।
ਏਹ ਪੰਥ ਕਰੇਗਾ ਖ਼ਾਲਸਾ, ਸਭ ਕੇਸਾਂ ਧਾਰੇ ।
ਜਿੱਤਨ ਸਭ ਵਿਲਾਇਤਾਂ, ਕਾਬਲ ਕੰਧਾਰੇ ।
ਸਾਧੇਗਾ ਇਹ ਆਕੀਆਂ, ਹਾਕਮ ਫੌਜਦਾਰੇ ।
ਡਿੱਠਾ ਵਿੱਚ ਨਜੂਮ ਦੇ, ਸਭ ਦੈਂਤ ਸੰਘਾਰੇ ।
ਹੁਕਮ ਕਰਨਗੇ ਮੁਲਕ ਵਿਚ, ਬਜਵਾਇ ਨਗਾਰੇ ।
ਸਚੇ ਹੀ ਸਚ ਕਹਿਤ ਹੈਂ, ਜੋ ਬੇਦ ਹਮਾਰੇ'' ॥ ੧੨ ॥
ਸੁਣਕੇ ਗੱਲ ਨਜੂਮ ਦੀ. ਇਤਕਾਦ ਨ ਕਰਦਾ ।
''ਜਦ ਤਕ ਜਾਨ ਸਲਾਮਤੀ, ਮੈਂ ਨਾਹੀਂ ਡਰਦਾ ।
ਮੈਂ ਲਿਖਿਆ ਬਹਾਦੁਰ ਸ਼ਾਹ ਨੂੰ, ਜੋ ਮੇਰਾ ਬਰਦਾ ।
ਮੈਂ ਲਿਖ ਘਲਾਂ ਵਲ ਰਾਜਿਆਂ, ਜੋ ਹੈਂ ਸਿਰਕਰਦਾ ।
ਮੈਂ ਲਿਖਿਆ ਖਾਨ ਹਯਾਤਿ ਨੂੰ, ਜੋ ਨੌਕਰ ਘਰ ਦਾ* ।
ਮੈਂ ਲਿਖਿਆ ਰਾਜੇ ਹਰੀ ਚੰਦ ਨੂੰ, ਜੋ ਮੇਰੇ ਵਰਗਾ ।
ਮੈਂ ਸਭੇ ਚੁਣ ਚੁਣ ਮਾਰਸਾਂ, ਜਿਉਂ ਚੌਪੜ ਨਰਦਾ ।
ਮੈਂ ਵੇਖਾਂ ਜਾਕੇ ਜੰਗ ਨੂੰ, ਦਿਲ ਨਾਹੀਂ ਡਰਦਾ'' ॥ ੧੩ ॥
ਲਿਖ ਹਲਕਾਰੇ ਪਾਦਸ਼ਾਹ, ਫਿਰ ਤੁਰਤ ਭਿਜਾਏ ।
ਲਿਖਿਆ ਵੱਲ ਮੁਸਾਹਿਬਾਂ, ਰਾਜੇ ਸਦਵਾਏ ।
ਜੰਮੂ ਵਾਲਿਆਂ ਨੂੰ ਲਿਖਿਆ, ਤਾਕੀਦ ਕਰਾਏ ।
ਖਤ ਜੰਮੂ ਵਲ ਭੇਜਿਆ, ਅਮੀਰ ਬੁਲਾਏ ।
''ਉਹ ਹਿੰਦੂ ਪੀਰ ਸਦਾਇੰਦਾ, ਜਿਸ ਧੁੰਦ ਮਚਾਏ ।
ਤੁਸੀਂ ਘੇਰਾ ਘਤੋ ਬਹਾਦੁਰੋ, ਜਾਣਾ ਨਾ ਪਾਏ ।
ਮੈਂ ਬਖਸ਼ਾਂ ਘੋੜੇ ਖਿੱਲਤਾਂ, ਮਨਸਬ ਵੱਧਾਏ'' ॥ ੧੪ ॥
ਲਿਖਿਆ ਆਇਆ ਪਾਦਸ਼ਾਹ, ਧਾਏ ਹਲਕਾਰੇ ।
ਵਿਚ ਪਹਾੜਾਂ ਖਲਬਲੀ, ਢੋਲ ਵਜਣ ਨਗਾਰੇ ।
ਚੜ੍ਹੇ ਬਹਾਦੁਰ ਕੇਤੜੇ, ਜਿਉਂ ਬਾਦਰ ਕਾਰੇ ।
ਜਿਉਂ ਝੜ ਵਿਚ ਲਿਸ਼ਕਣ ਬਿਜਲੀਆਂ, ਚਮਕਣ ਤਲਵਾਰੇ ।
ਨਾਰਦ ਆਇਆ ਕੁੱਦਕੇ, ਚਲ ਨਾਰ੍ਹੇ ਮਾਰੇ ।
ਮੈਂ ਖੱਪਰ ਭਰ ਭਰ ਪੀਵਸਾਂ, ਗੁਰ ਤੇਗ ਨਿਕਾਰੇ ।
ਜਿਉਂ ਰਾਵਣ ਹਨੂ ਕੁਪਾਇਕੇ, ਬਹੁ ਦੈਤ ਸੰਘਾਰੇ ।

---

*ਹਯਾਤ ਖਾਂ, ਸਰਕਾਰੀ ਚਾਕਰ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਸਗੋਂ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਲੂਣਹਰਾਮੀ ਪਠਾਣਾਂ ਵਿਚੋਂ ਸੀ, ਜੋ ਸਤਿਗੁਰਾਂ ਨੇ ਰੁਲਦੇ ਫਿਰਦੇ ਨੌਕਰ ਰੱਖਕੇ ਨਿਵਾਜੇ ਸਨ ।

ਔਰਤ ਕਹੇ ਦਮੋਦਰੀ, ਇਹ ਰਾਮ ਅਵਤਾਰੇ ।
ਤੂੰ ਲੈ ਕੇ ਸੀਤਾ ਮਿਲ ਸ਼ਤਾਬ, ਉਹ ਬਖਸ਼ਣਹਾਰੇ ।
ਨਹੀਂ ਲੰਕਾ ਤੇਰੀ ਲੁੱਟਸੀ, ਲੈ ਦੈਤ ਸੰਘਾਰੇ ।
ਔਰੰਗ ਚੜ੍ਹਿਆ ਜੁੱਧ ਨੂੰ, ਜ਼ੇਬੁੱਨਿਸਾ ਪੁਕਾਰੇ ।
ਔਰੰਗੇ ਦਾ ਖੈ ਕਰੇ, ਗੁਰੂ ਅਪਰ ਅਪਾਰੇ ॥ ੧੫ ॥
ਖਬਰਾਂ ਕੁੱਲ ਜਹਾਨ ਵਿਚ, ਦੋ ਫ਼ੌਜਾਂ ਆਈਆਂ ।
ਬਜੇ ਨਗਾਰੇ ਨੌਬਤਾਂ, ਕਰ ਆਏ ਧਾਈਆਂ ।
ਕਲ ਲਗੀ ਮੱਚਣ; ਚਿੱਠੀਆਂ ਦਰਗਾਹੋਂ ਆਈਆਂ ।
ਇਕ ਮਾਰਨ ਇਕ ਘਾਇਲੇ ਇਕ ਦੇਣ ਦੁਹਾਈਆਂ ।
ਇਕ ਛਡ ਘੋੜੇ ਨੱਸਗੇ, ਵਿਚ ਜੂਹਾਂ ਪਰਾਇਆਂ ।
ਤੂੰ ਬਖਸ਼ੀਂ ਸੱਚੇ ਪਾਤਸ਼ਾਹ, ਮੁਲਕਾਂ ਦਿਆ ਸਾਈਆਂ ।
ਜੋ ਨਾਲ ਗੁਰਾਂ ਦੇ ਲੜੇਗਾ, ਕਾਲੇ ਮੂੰਹ ਛਾਈਆਂ ॥ ੧੬ ॥
ਭੀਮ ਚੰਦ ਪੱਹਾੜੀਆ, ਚੜ੍ਹ ਵਤਨੋਂ ਧਾਇਆ ।
ਪੰਜ ਹਜ਼ਾਰ ਅਸਵਾਰ ਦਾ, ਕਰ ਪਰ੍ਹਾ ਚਲਾਇਆ ।
ਅਗੇ ਪੈਦਲ ਦਸ ਹਜ਼ਾਰ, ਕਰ ਪੇਸ਼ ਦੁੜਾਇਆ ।
ਲੱਕ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਚਰਨ ਪੋਸ਼, ਸਿਰ ਖੰਭਰ ਪਾਇਆ ।
ਕਰਕੇ ਕਸਮ ਸੁ ਗੁਰੂ ਨਾਲ, ਉਸ ਧ੍ਰੋਹ ਕਮਾਇਆ ।
ਬੀਜੇਗਾ ਸੋ ਲੁਣੇਗਾ, ਸਾਹਿਬ ਫ਼ਰਮਾਇਆ ।
ਜੋ ਨਾਲ ਗੁਰਾਂ ਦੇ ਲੜੇਗਾ, ਸੋ ਦੋਜ਼ਖ ਪਾਇਆ ।
ਜੋ ਸ਼ਰਨ ਗੁਰਾਂ ਦੀ ਪਵੇਗਾ, ਤਿਸ ਮੁਕਤ ਕਰਾਇਆ ॥ ੧੭ ॥
ਚੜ੍ਹਿਆ ਰਾਇ ਕਟੋਚ ਦਾ, ਕਰ ਮਾਰੋ ਮਾਰਾ ।
ਦੋ ਲਖ ਕਰੇ ਪਿਆਦਿਆਂ, ਇਕ ਲਖ ਅਸਵਾਰਾ ।
ਤੀਰ ਤੁਫੰਗਾ ਧਨੁਖ ਬਾਣ, ਬਰਛੀ ਹਜ਼ਾਰਾ ।
ਸ਼ਮਸ਼ੇਰ ਢਾਲ ਹਥ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਮੁਗਦਰ ਕਟਾਰਾ ।
ਕੁਹਕਬਾਣ ਜੋ ਛੁੱਟਦੇ, ਤੇਗੇ ਦੋਧਾਰਾ ।
ਕੜ ਕੜ ਕੜਕਨ ਆਪ ਵਿਚ, ਕੌਨ ਕਰੇ ਸ਼ੁਮਾਰਾ ।
ਆਣ ਲਥੇ ਵਿਚ ਜੰਗ ਦੇ, ਹੋਈ ਧੂੰਆ ਧਾਰਾ ।
ਹੋਇਆ ਜੰਗ ਮੁਕਾਬਲਾ, ਰੋਜ਼ੇ ਵੀਰਵਾਰਾ ॥ ੧੮ ॥
ਹਯਾਤ ਖਾਨ ਚੜ੍ਹ ਧਾਇਆ, ਅਮੀਰ ਜੋ ਭਾਰਾ ।
ਔਰ ਖਾਨ ਜੁਆਨ ਸੰਗ, ਵਡ ਮਨਸਬਦਾਰਾ ।
ਜਿਉਂ ਜਿਉਂ ਭਿੜਦੇ ਜੰਗ ਵਿਚ, ਤਿਉਂ ਕਰੇ ਉਚਾਰਾ ।
ਸਤਿਗੁਰੂ ਸੱਚਾ ਪਾਤਸ਼ਾਹ, ਭੇਜਿਆ ਕਰਤਾਰਾ ।
ਤੁਰਕਾਂ ਮਾਰ ਖਪਾਇੰਦਾ, ਕਰ ਫਤੇ ਨਗਾਰਾ ।
ਤਿਸ ਅੰਤ ਨ ਕੋਈ ਲਖ ਸਕੇ, ਜੋ ਸਤਿਗੁਰ ਧਾਰਾ ।
ਆਏ ਆਹਮੋ ਸਾਮ੍ਹਣੇ, ਭੇੜ ਪਿਆ ਕਰਾਰਾ ।
ਮਾਰੋ ਮਾਰ ਪੁਕਾਰਦੇ, ਕਰਕੇ ਲਲਕਾਰਾ ।

ਉਤਵਲ ਰਾਣੇ ਤੁਰਕ ਹੈਂ, ਬਹੁ ਛਾਰ ਗਵਾਰਾ ।
ਸਤਿਗੁਰੂ ਬਹਿ ਗੜ੍ਹ ਪਾਉਂਟੇ, ਲੈਂਦੇ ਸਭ ਸਾਰਾ ॥ ੧੯ ॥
ਹਰਕਾਰੇ ਆਨ ਪੁਕਾਰਿਆ, "ਸੁਣ ਅੰਤਰਜਾਮੀ !
ਜੋ ਡਿੱਠਾ ਅੱਖੀਂ ਆਪਣੀ, ਸੋ ਕਹਾਂ ਜ਼ਬਾਨੀ ।
ਚੜ੍ਹੇ ਮੁਗ਼ਲ ਪਠਾਣ ਕਸੂਰੀਏ, ਅਤੇ ਹੋਰ ਦੁਰਾਨੀ ।
ਚੜ੍ਹੇ ਨੀ ਰਾਜੇ ਰਾਜਪੂਤ, ਤਾਬਿਆ ਸੁਲਤਾਨੀ ।
ਘੋੜੇ ਹੇਠ ਵਿਲਾਇਤੀ, ਭੱਜਣ ਮੈਦਾਨੀ ।
ਬੋਲਣ ਅਰਬੀ ਫ਼ਾਰਸੀ, ਪਸ਼ਤੋ ਦੁਰਾਨੀ ।
ਚੜ੍ਹੇ ਚੁਗ਼ੱਤੇ ਮੁਗ਼ਲ ਸ਼ਾਹ, ਬੋਲਣ ਈਰਾਨੀ ।
ਹਰੀ ਚੰਦ ਚੜ੍ਹ ਧਾਇਆ, ਜੋ ਜਬਰ ਜੁਆਨੀ ।
ਤੂੰ ਸਤਿਗੁਰੂ ਸੱਚਾ ਪਾਤਸ਼ਾਹ, ਹੋਰ ਆਵਣ ਜਾਨੀ ॥ ੨੦ ॥
ਸਤਿਗਰੂ ਨੇ ਫ਼ਰਮਾਇਆ, ਜੋ ਹੋਵਣਹਾਰੀ ।
ਗੁੱਸੇ ਹੋਈ ਕਾਲਕਾ, ਚੜ੍ਹ ਸਿੰਘ ਸਵਾਰੀ ।
ਖੰਡਾ ਬਖਸ਼ਿਆ ਸ਼ਾਮ ਰੰਗ, ਵੱਡਾ ਮਹਿਕਾਰੀ ।
ਕਲਜੁਗ ਦੇ ਵਿਚ ਗੁਰੂ ਹੈ, ਸ੍ਰੀ ਪ੍ਰਭੂ ਅਵਤਾਰੀ ।
ਸਿਰ ਪਰ ਕਲਗੀ ਸੋਂਹਦੀ, ਮੋਤੀ ਸਭ ਝਾਰੀ ।
'ਸਤਿ ਸ੍ਰੀ ਅਕਾਲ ਜਪੁ, ਤੁਰਕਾਂ ਨੂੰ ਮਾਰੀ ।
ਤੂੰ ਵੱਡਾ ਗੁਰੂ ਅਵਤਾਰ ਹੈਂ, ਤੈਥੋਂ ਬਲਿਹਾਰੀ' ॥ ੨੧ ॥
ਨੰਦ ਚੰਦ ਕ੍ਰਿਪਾਲ ਦਾਸ, ਇਹ ਵਡੇ ਅਤਾਈ ।
ਧੂਹ ਮਿਆਨੋਂ ਕੱਢੀਆਂ, ਚਮਕਾਇਨ ਭਾਈ ।
ਰਣ ਵਿਚ ਮਾਰਨ ਵੈਰੀਆਂ, ਸੁਧ ਰਹੀ ਨ ਕਾਈ ।
ਸਿਰ ਲੱਗੀ ਖਾਨ ਹਯਾਤ ਦੇ, ਸਰਦਾਰ ਸਿਪਾਹੀ ।
ਸੰਜੋਹ ਸੰਜੁਗਤ ਜੂਝਿਆ, ਇਕ ਰਾਣੀ ਖਾਈ ।
ਡਿੱਠਾ ਸੱਚੇ ਪਾਤਸ਼ਾਹ, ਨਹੀਂ ਪਾਉਂ ਹਟਾਈ ॥ ੨੨ ॥
ਰਾਇ ਚੰਦੇਰੀ ਹਰੀ ਚੰਦ, ਬਹੁ ਤੀਰ ਚਲਾਏ ।
ਇਕ ਇਕ ਤੋਂ ਲੰਘ ਦੂਸਰਾ, ਮਾਰ ਮਾਰ ਸਿਧਾਏ ।
ਪੀ ਪੀ ਸ਼੍ਰੋਣਿਤ ਜੋਗਨੀ, ਬਹੁ ਮੋਦ ਬਢਾਏ ।
ਜੂਝਤ ਦੇਖ ਕ੍ਰਿਪਾਲ ਨੂੰ, ਸਤਿਗੁਰੂ ਤਦ ਆਏ ।
ਮਾਰਿਆ ਭੀਖਣ ਖਾਨ ਨੂੰ, ਨਹੀਂ ਜਾਣਾ ਪਾਏ ।
ਬਾਣ ਜੁ ਮਾਰਿਆ ਸਤਿਗੁਰੂ, ਫੇਰ ਤਹੀਂ ਖਪਾਏ ॥ ੨੩ ॥
ਲਾਲ ਸਿੰਘ ਹਲਵਾਈ, ਗੁਰੂ ਪਹਿ ਆਇਆ ।
ਲਈ ਢਾਲ ਤਲਵਾਰ, ਤੁਰੰਗ ਨਚਾਇਆ ।
ਮਾਰਿਆ ਖਾਨ ਜ਼ਮਾਨ ਨੂੰ, ਨਹੀਂ ਜਾਣਾ ਪਾਇਆ ।
ਜੰਗ ਹੋਇਆ ਰਣ ਮੱਚਿਆ, ਦੀਪ ਸਿੰਘ ਜੁ ਆਇਆ ।
ਸਤਿਗੁਰੂ ਸੱਚੇ ਪਾਤਸ਼ਾਹ, ਜਗ ਤੇਰੀ ਛਾਇਆ ।
ਬਾਜੇ ਵਜਣ ਹਜ਼ੂਰ ਦੇ, ਸਤਿਗੁਰੂ ਫ਼ਰਮਾਇਆ ॥ ੨੪ ॥

ਰਾਇ ਸੁਖਦੇਉ ਜਸਰੋਟੀਆ, ਕਢ ਡੇਰਾ ਪਾਇਆ ।
ਵਜੇ ਨਗਾਰੇ ਨੌਬਤਾਂ, ਧੌਂਸਾ ਘੁੱਰਾਇਆ ।
ਘੋੜੇ ਰੰਗ ਬਿਰੰਗ ਦੇ, ਕੁਝ ਕਹਿਣ ਨ ਜਾਇਆ ।
ਜਿਉਂ ਫਿਰਨ ਸ਼ਰਾਬਾਂ ਪੀਇਕੇ, ਬਹੁ ਵਾਜ ਵਜਾਇਆ ।
ਖੁਸ਼ੀਆਂ ਦੇ ਵਿਚ ਮਸਤ ਹੋਇ, ਕਿਛੁ ਅੰਤ ਨ ਪਾਇਆ ।
ਕਲ ਮਾਤਾ ਲੱਗੀ ਹੱਸਣੇ, ਸਤਿਗੁਰੂ ਹਰਖਾਇਆ ।
ਮਾਰਿਆ ਰਾਇ ਜਸਰੋਟੀਆ, ਢਾਡੀ ਜਸ ਗਾਇਆ ॥ ੨੫ ॥
ਫ਼ਤਹ ਸ਼ਾਹ ਚੜ੍ਹ ਧਾਇਆ, ਲੈ ਫੌਜਾਂ ਭਾਰੀ ।
ਕਟਕ ਲਿਆਇਆ ਜੋੜ ਕੇ, ਹੋਈ ਧੁੰਦੂਕਾਰੀ ।
ਉਡੀ ਗਰਦ ਜ਼ਮੀਨ ਥੀਂ, ਜਿਉ ਬਹੇ ਅੰਧਿਆਰੀ ।
ਸੂਰਜ ਬੁਰਕਾ ਪਹਿਰਿਆ, ਰਾਤ ਪਈ ਗੁਬਾਰੀ ।
ਜੁੱਟੇ ਆਹਮੋ ਸਾਮ੍ਹਣੇ, ਵੱਡੇ ਬਲਕਾਰੀ ।
ਕੜਕ ਉਠੇ ਰਣ ਸੂਰਮੇ, ਵੱਡੇ ਹੰਕਾਰੀ ।
ਚਮਕਣ ਤੇਗਾਂ ਬਰਛੀਆਂ, ਸੂਰ ਚੜ੍ਹੇ ਹਜ਼ਾਰੀ ॥ ੨੬ ॥
*ਸਾਹਿਬਜ਼ਾਦੇ ਅਜੀਤ ਸਿੰਘ, ਬਹੁ ਤੀਰ ਚਲਾਏ ।
ਗਏ ਸਰੀਰੋਂ ਚੀਰਕੇ, ਰਤ ਪੀਣ ਤਿਹਾਏ ।
ਕੜਕ ਉਠੇ ਰਣ ਸੂਰਮੇ, ਵਿਚ ਜੋਸ਼ ਸਵਾਏ ।
ਜੁੱਟੇ ਆਹਮੋ ਸਾਮ੍ਹਣੇ, ਰਣ ਮਾਈਆਂ ਜਾਏ ।
ਚਲਣ ਬੰਦੂਕਾਂ ਰਹਿਕਲੇ, ਧੁੰਦਕਾਰ ਮਚਾਏ ।
ਚਲਣ ਤੇਗਾਂ ਬਰਛੀਆਂ, ਰਤ ਨੀਰ ਵਹਾਏ ।
ਰਣ ਦੇਖਣ ਲਈ ਦੇਵਤੇ, ਸੁਰਪੁਰਥੀਂ ਆਏ ।
ਮਾਰਿਆ ਰਾਜਾ ਹਰੀ ਚੰਦ, ਵਡ ਸੂਰ ਹਰਖਾਏ ।
ਜੂੱਝੇ ਜੰਗ ਜੁਝਾਰ ਸਿੰਘ, ਗੁਰੂ ਦੇਖਣ ਆਏ ॥ ੨੭ ॥
ਨੰਦ ਚੰਦ ਕ੍ਰਿਪਾਲ ਦਾਸ, ਇਹ ਬੜੇ ਅਤਾਈ ।
ਧੂਹ ਮਿਆਨੋਂ ਕੱਢੀਆਂ, ਚਮਕਾਇਨ ਭਾਈ ।
ਰਣ ਵਿਚ ਮਾਰਣ ਵੈਰੀਆਂ ਸੁਧ ਰਹੀ ਨ ਕਾਈ ।
ਸਿਰ ਲੱਗੀ ਮੁਗ਼ਲ ਚੁਗੱਤਿਆਂ, ਆ ਕਾਲ ਲਗਾਈ ।
ਨੱਠੇ ਸੱਭੇ ਜਮਾਦਾਰ, ਸਰਦਾਰ ਸਿਪਾਹੀ ।
ਹੁਣ ਮੋੜੇ ਕੌਣ ਕਲੰਮ ਨੂੰ, ਕਰਤਾਰ ਵਗਾਈ ।
ਤੂੰ ਸਤਿਗੁਰ ਸੱਚਾ ਪਾਤਸ਼ਾਹ, ਤੇਰੀ ਸ਼ਰਣਾਈ ॥ ੨੮ ॥
ਚੜ੍ਹਿਆ ਰਾਇ ਜਸਵਾਲੀਆ, ਫਿਰ ਕਰੀ ਤਿਆਰੀ ।
ਕਟਕ ਲਿਆਇਆ ਜੋੜਕੇ, ਕੋਈ ਬੇਸ਼ੁਮਾਰੀ ।
ਚਮਕਣ ਤੇਗਾਂ ਜੰਗ ਵਿਚ, ਰਤ ਪੈਣ ਫੁਹਾਰੀ ।

---

*ਸਾਹਿਬ ਅਜੀਤ ਸਿੰਘ ਜੀ, ਭੰਗਾਣੀ ਜੁੱਧ ਤੋਂ ਬਾਦ ਮਾਖੋਵਾਲ ਪਹੁੰਚਣ ਪਰ ਜਨਮੇ; ਸੰਮਤ ੧੭੪੬ ਵਿੱਚ । ਇਸ ਜੰਗ ਵਿੱਚ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਸ਼ਾਮਿਲ ਹੋਣਾ ਅਪ੍ਰਸੰਗਕ ਹੈ ।

ਜੁੱਟੇ ਆਹਮੋ ਹਾਮ੍ਹਣੇ, ਵੱਡੇ ਹੰਕਾਰੀ ।
ਵਾਰੋ ਵਾਰੀ ਵਾਹੁੰਦੇ, ਜਿਉਂ ਵਾਢੀ ਸਾਰੀ ।
ਮਾਰੋ ਮਾਰ ਪੁਕਾਰਦੇ, ਮਾਰਨ ਕਿਲਕਾਰੀ ।
ਗੁੱਸੇ ਹੋਈ ਕਾਲਕਾ, ਰਤ ਪੀਵਣਹਾਰੀ ।
ਗੱਜਣ ਤੋਪਾਂ ਜੰਗ ਵਿਚ, ਪਈ ਧੁੰਦ ਗੁਬਾਰੀ ।
ਕੜਕਿਆ ਆਣ ਮੁਕਾਬਲਾ, ਤੇਗਾਂ ਦੋਧਾਰੀ ।
ਅਗਨ ਬਾਣ ਰਣ ਛੁੱਟਦੇ, ਕੋਈ ਬੇਸ਼ੁਮਾਰੀ ।
ਸ਼ਸਤ੍ਰ ਬੇਸ਼ੁਮਾਰ ਸੀ, ਤੁਰਕਾਂ ਜ਼ਾਹਰਦਾਰੀ ॥ ੨੯ ॥
ਲਈ ਕਮਾਣ ਹਰੀ ਚੰਦ ਨੇ, ਕਰ ਗੁੱਸਾ ਭਾਰੀ ।
ਮਾਰਿਆ ਤੀਰ ਜੁ ਗੁਰੂ ਨੂੰ, ਛੂਹ ਕੰਨ ਸਿਧਾਰੀ ।
ਦੂਸਰ ਓਰ ਜੁ ਮਾਰਿਆ, ਪੇਟੀ ਮੰਝਾਰੀ ।
ਤੀਸਰ ਚਿਲਤਾ ਭੇਦ ਕੇ, ਕੁਝ ਚੂਕ ਸਿਧਾਰੀ ।
ਜੁਗ ਜੁਗ ਰੱਛਾ ਆਪ ਕਰੇ, ਸ੍ਰੀ ਪ੍ਰਭੁ ਅਵਤਾਰੀ ॥ ੩੦ ॥
ਕੋਪਿਆ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ, ਕਰ ਲੈ ਕੱਮਾਨੀ ।
ਮਾਰਿਆ ਤੀਰ ਜੁ ਖੈਂਚ ਕਰ, ਦਿੱਤੀ ਨੀਸਾਨੀ ।
ਢੱਠਾ ਵਿਚ ਮੈਦਾਨ ਦੇ, ਰਾਜਿਆਂ ਦਾ ਧਾਨੀ ।
ਮਾਰੇ ਸੱਭੇ ਡੋਗਰੇ, ਵੱਡੇ ਬਲਵਾਨੀ ।
ਹਰੀ ਚੰਦ ਰਣ ਮਾਰਿਆ, ਰਾਜਿਆਂ ਦਾ ਸਾਨੀ ।
ਜੈ ਜੈ ਸ਼ਬਦ ਜਗਤ੍ਰ ਵਿਚ, ਹੋਇਆ ਦੁਹੀਂ ਜਹਾਨੀ ।
ਤੂੰ ਜਗਤ ਗੁਰੂ ਅਵਤਾਰ ਹੈਂ, ਕੋਈ ਅਵਰ ਨ ਜਾਨੀ ।
ਜੰਗ ਵੇਖਣ ਦੇ ਵਾਸਤੇ, ਰੋਹ ਹੋਈ ਭਵਾਨੀ ॥ ੩੧ ॥
ਗੁਲਾਬ ਸਿੰਘ ਇਕ ਸੂਰਮਾ, ਰਣ ਅੰਦਰ ਅੜਿਆ ।
ਥਾਪੀ ਲਈ ਹਜ਼ੂਰ ਤੋਂ, ਹਥ ਨੇਜ਼ਾ ਫੜਿਆ ।
ਮਾਰੇ ਸੱਭੇ ਡੋਗਰੇ, ਇਕੱਲਾ ਲੜਿਆ ।
ਸੁੱਘਾਂ ਪਈਆਂ ਹਲੋ ਹਲੀ, ਬਾਜ਼ ਡਾਰੀਂ ਵੜਿਆਂ ।
ਮਾਰੋ ਮਾਰ ਪੁਕਾਰਦਾ, ਦਿਲ ਜ਼ਰਾ ਨ ਡਰਿਆ ।
ਆਇਆ ਹੁਕਮ ਅਕਾਲ ਦਾ, ਰਣ ਅੰਦਰ ਵੜਿਆ ।
ਗਿਰਿਜਾ* ਨੇ ਸਿਰ ਲੈ ਜੋੜਿਆ, ਸਿਰ ਮੇਰੁ ਉਸ ਕਰਿਆ ।
ਸਤਿਗੁਰੂ ਸੱਚੇ ਪਾਤਸ਼ਾਹ, ਸਤਿ ਸੰਗਤ ਤਰਿਆ ।
ਜੋ ਕੋ ਨਾਮ ਧਿਆਵਸੀ, ਸੋ ਹੋਸੀ ਹਰਿਆ ।
ਤੂੰ ਬਖਸ਼ੀਂ ਸੱਚੇ ਪਾਤਸ਼ਾਹ, ਜਸ ਤੇਰਾ ਪੜ੍ਹਿਆ ।
ਤੂੰ ਬਖਸ਼ੀਂ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ, ਜਸ ਤੇਰਾ ਪੜ੍ਹਿਆ ॥ ੩੨ ॥

*ਪਰਬਤ ਰਾਜ ਦੀ ਪੁਤ੍ਰੀ ਪਾਰਬਤੀ ਦਾ ਨਾਉਂ ਗਿਰਿ (ਪਹਾੜੀ) ਨਰੇਸ਼ ਦੇ ਘਰ ਪੈਦਾ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਗਿਰਿਜਾ ਹੈ । ਪਾਰਬਤੀ ਦੀਆਂ ਸ਼ਕਲਾਂ ਤੰਤ੍ਰ ਸ਼ਾਸਤ੍ਰ ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ ਨੌਂ ਦੁਰਗਾ ਤੇ ਦਸ ਮਹਾ ਵਿਦਯਾਂ ਹਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚੋਂ ਕਈ ਦੇਵੀਆਂ ਤਾਮਸੀ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਮੁੰਡਮਾਲਾ ਧਾਰਨ ਕਰਦੀਆਂ ਹਨ । ਪਾਰਬਤੀ ਦੇ ਪਤੀ ਸ਼ਿਵ ਜੀ ਮਹਾਰਾਜ ਮੁੰਡਮਾਲਾ ਧਾਰੀ ਨਾਮ ਨਾਲ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਪ੍ਰਸਿਧ ਹਨ, ਇਸ ਲਈ ਗਿਰਿਜਾ ਦਾ ਏਥੇ ਮੁੰਡਮਾਲਾ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧ ਦਸਿਆ ਹੈ ।

੨.

ਜੰਗ-ਨਾਮਾ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ

ਕ੍ਰਿਤ ਕਵੀ ਅਣੀ ਰਾਇ

ਕਵੀ ਅਣੀ ਰਾਇ, ਜਿਸ ਦੀ ਮਨੋਹਰ ਰਚਨਾ ਇਹ ਜੰਗ-ਨਾਮਾ ਹੈ, ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦਾ ਹਜ਼ੂਰੀ ਕਵੀ ਸੀ। ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਦਰਬਾਰ ਵਿਚ ੫੨ ਕਵੀ ਰਹਿੰਦੇ ਸਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ* ਦੀ ਨਾਮਾਵਲੀ ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਹੈ:—

"ਉਦੇ ਰਾਇ, ਅਣੀ ਰਾਇ, ਅਮ੍ਰਿਤ ਰਾਇ, ਅੱਲੂ, ਆਸਾ ਸਿੰਘ, ਆਲਿਮ, ਈਸਰ ਦਾਸ, ਸੁਖਦੇਵ, ਸੁਖਾ ਸਿੰਘ, ਸੁਖੀਆ, ਸੁਦਾਮਾ, ਸੈਨਾਪਤਿ, ਸ਼ਜਾਮ, ਹੁਸੈਨ ਅਲੀ, ਹੀਰ ਭੱਟ, ਹੰਸ ਰਾਮ, ਕੁੱਲੂ, ਕੁਵਰੇਸ਼, ਖਾਨਚੰਦ, ਗੁਣੀਆ, ਗੁਰਦਾਸ, ਗੋਪਾਲ, ਚੰਦਨ, ਚੰਦਾ, ਜਮਾਲ, ਟਹਿਕਣ, ਧਰਮ ਸਿੰਘ, ਧੰਨਾ ਸਿੰਘ, ਧਯਾਨ ਸਿੰਘ, ਨਨੂਆ, ਨਿਸਚਲ ਦਾਸ, ਨਿਹਾਲ ਚੰਦ, ਨੰਦ ਸਿੰਘ, ਨੰਦ ਲਾਲ, ਪਿੰਡੀ ਦਾਸ, ਬਲੱਭ, ਬੱਲੂ, ਬਿਧੀ ਚੰਦ, ਬ੍ਰਿਖਾ, ਬ੍ਰਿਜ ਲਾਲ, ਮਥੁਰਾ, ਮਦਨ ਗਿਰਿ, ਮਦਨ ਸਿੰਘ, ਮੱਲੂ, ਮਾਨ ਦਾਸ, ਮਾਲਾ ਸਿੰਘ, ਮੰਗਲ, ਰਾਮ, ਰਾਵਲ, ਲੱਖਾ, ਰੋਸ਼ਨ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਸੋਹਨ।"†

ਤੇ ਇਨਾਂ ਕਵੀਆਂ ਵਿਚੋਂ ਅਣੀ ਰਾਇ ਦੂਜਾ ਕਵੀ ਹੈ।

ਅਣੀ ਰਾਇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਦਰਬਾਰ ਵਿਚ ਕਦੋਂ ਪੁੱਜਾ ਤੇ ਇਸ ਨੇ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਆਗਿਆ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਕੇ ਕਿਤਨਾ ਸਾਹਿੱਤ ਰਚਿਆ, ਇਸ ਸੰਬੰਧ ਵਿਚ ਇਸ ਜੰਗ-ਨਾਮੇ ਦੀਆਂ ਮੁੱਢਲੀਆਂ ਤੁਕਾਂ ਕੇਵਲ ਇਤਨੀ ਹੀ ਸੰਕੇਤਕ ਗੱਲ ਦਸਦੀਆਂ ਹਨ ਕਿ—

ਅਣੀ ਰਾਇ ਗੁਰੁ ਸੇ ਮਿਲੇ, ਦੀਨੀ ਤਾਹਿੰ ਅਸੀਸ।
"ਆਉ" ਕਹਯੋ ਮੁਖ ਆਪਨੇ, ਬਹੁਰ ਕਰੀ ਬਖਸੀਸ਼ ॥ ੧ ॥
ਨਗ ਕੰਚਨ ਭੂਖਨ ਬਹੁਰ, ਦੀਨੇ ਸਤਿਗੁਰੁ ਤੇਹ।
'ਨਾਮਾ ਹੁਕਮ' ਲਿਖਾਇਕੈ, ਦੀਨੋ ਸਰਸ ਸਨੇਹ ॥ ੨ ॥

ਅਰਥਾਤ—'ਕਵੀ ਅਣੀ ਰਾਇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੂੰ ਮਿਲਿਆ ਤੇ ਅਸੀਸ ਦਿੱਤੀ। ਸਤਿਗੁਰਾਂ ਨੇ ਅਗੋਂ 'ਆਓ' ਕਹਿਕੇ ਉਸ ਨੂੰ ਸਨਮਾਨਿਆ ਤੇ ਯੋਗ ਕਵੀ ਜਾਣਕੇ ਬਖਸ਼ਿਸ਼ ਕੀਤੀ। ਉਸ ਬਖਸ਼ਿਸ਼ ਵਿਚ ਨਗ, ਸੋਨਾ ਅਤੇ ਭੂਖਣ, ਅਥਵਾ—ਸੁੱਚੇ ਨਗ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਜੜੇ ਹੋਏ ਸਨ ਅਜਿਹੇ ਸੋਨੇ ਦੇ ਭੂਖਣ ਕਵੀ ਜੀ ਨੂੰ ਦਿੱਤੇ ਤੇ ਬੜੇ ਪ੍ਰੇਮ ਨਾਲ

---

*'ਹੁਤੇ ਬਵੰਜਾ ਕਵਿ ਗੁਰੁ ਪਾਸ। ਸਭ ਹੀ ਬਾਨੀ ਕਰਹਿੰ ਪ੍ਰਕਾਸ਼। (ਗੁ: ਪ੍ਰ: ਸੂ: ਰੁਤ ੩, ਅੰਸੂ ੫੧)

†ਕਵੀ ਸੰਤੋਖ ਸਿੰਘ, ਗੁ: ਪ੍ਰ: ਸੂ:, ਰੁਤ ੫, ਅੰਸੂ ੨੭, ਸ: ਕਾਨ੍ਹ ਸਿੰਘ ਨਾਭਾ, ਗੁਰਸ਼ਬਦ ਰਤਨਾਕਰ ਮਹਾਨ ਕੋਸ਼, ਸਫ਼ਾ ੨੫੩੦। ਬਵੰਜਾ ਕਵੀਆਂ ਦੇ ਨਾਮਾਂ ਬਾਰੇ ਸਿੱਖ ਵਿਦਵਾਨਾਂ ਵਿਚ ਥੋੜਾ ਥੋੜਾ ਮਤਭੇਦ ਹੈ। (ਦੇਖੋ, ਸੂਰਜ ਪ੍ਰਕਾਸ਼, ਟਿਪਣੀਆਂ ਵਾਲਾ, ਸਫ਼ਾ ੫੫੫੨ ਅਤੇ ਇਤਿਹਾਸ ਗੁਰੂ ਖਾਲਸਾ, ੩, ਸਾਖੀ ੫੩) ਗਿਆਨੀ ਗਿਆਨ ਸਿੰਘ ਨੇ ਮੱਧੂ; ਰਾਮਦਾਸ; ਸੈਨਾ; ਸੇਖਾ; ਰਾਮ ਚੰਦ; ਮਾਨੀ; ਸੁੰਦਰ; ਜਾਨ ਅਤੇ ਠਾਕੁਰ ਕੁਝ ਹੋਰ ਕਵੀ ਗਿਣੇ ਹਨ; ਜੋ ਉਪ੍ਰੋਕਤ ਨਾਮਾਵਲੀ ਵਿਚ ਫਰਕ ਦਸਦੇ ਹਨ।

ਹੁਕਮ-ਨਾਮਾ ਲਿਖਵਾਕੇ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕੀਤਾ।' ਪਰ ਇਹ ਸਭ ਕੁਝ ਕਿਸ ਸੰਨ–ਸੰਮਤ ਵਿਚ ਹੋਇਆ, ਇਸ ਬਾਰੇ ਕਵੀ ਨੇ ਆਪਣੀ ਰਚਨਾ ਵਿਚ ਕਿਤੇ ਨਹੀਂ ਦਸਿਆ।

ਇਸ ਜੰਗ-ਨਾਮੇ ਦਾ ਕਥਾਨਕ, ਜੋ ਗੁਰਬਿਲਾਸ ਅਤੇ ਸੂਰਜ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਨਾਲ ਨਹੀਂ ਮਿਲਦਾ, ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹੈ ਕਿ (ਜਦ) ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਸ਼ਾਹੀ ਤਖ਼ਤ ਉਤੇ ਬੈਠਕੇ ਬੇਇਨਸਾਫ਼ੀ ਕਰਨ ਲੱਗਾ ਤੇ ਹਿੰਦੂ ਉਸਨੇ ਮੁਸਲਮਾਨ ਬਣਾਣੇ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤੇ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਦੇਵ-ਦੇਹੁਰੇ ਢਾਹੇ ਜਾਣ ਲਗੇ ਤਾਂ ਉਸ ਨੂੰ ਉਸਦੇ ਗੁਨਾਹਾਂ ਦੀ ਸਜ਼ਾ ਦੇਣ ਲਈ ਸਰਬ ਸ਼ਕਤੀਵਾਨ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਦੀ ਦਰਗਾਹ ਵਿਚ ਫਰਿਆਦ ਹੋਣ ਤੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦਾ ਅਵਤਾਰ ਸੋਢਵੰਸ (ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦੁਰ ਜੀ ਦੇ ਗ੍ਰਿਹ) ਵਿਖੇ ਹੋਇਆ। (ਛੰਦ ਅੰਕ ੬–੯) ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦੁਰ ਜੀ ਦੀ ਸ਼ਹੀਦੀ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਜਦ ਸ੍ਰੀ ਦਸਮੇਸ਼ ਜੀ ਗੁਰ-ਗੱਦੀ ਪਰ ਸੁਸ਼ੋਭਿਤ ਹੋਏ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਅਗਵਾਈ ਹੇਠ ਸਿਖਾਂ ਨੇ (ਸੰਮਤ ੧੭੫੬ ਬਿ: ਵਿਚ ਖ਼ਾਲਸੇ ਬਣਕੇ) ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸ਼ਸਤ੍ਰ-ਅਸਤ੍ਰ ਸੰਭਾਲੇ ਤਾਂ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਪਾਸ (ਸ਼ਾਇਦ ਪਹਾੜੀ ਰਾਜਿਆਂ ਵਲੋਂ) ਲਿਖਤ ਭੇਜੀ ਗਈ ਕਿ 'ਹੁਣ ਤੂੰ ਆਪਣੀ ਹਕੂਮਤ ਦੀ ਸੰਭਾਲ ਕਰ, ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਖ਼ਾਲਸਾ ਜਲਦੀ ਹੀ ਤੇਰੇ ਤਖ਼ਤੋ ਤਾਜ ਨੂੰ ਸਾਂਭ ਲਵੇਗਾ।' ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਨੇ ਇਸ ਦਾ ਉੱਤਰ ਕੁਝ ਨਿਰਾਸਤਾ ਵਿਚ ਦਿੱਤਾ। (੧੦–੧੧) ਇਸ ਸਮੇਂ ਕੋਲੋਂ ਅਬਦੁੱਲਾ ਖਾਂ ਨਾਮੀ ਇਕ ਦਰਬਾਰੀ ਨੇ, ਜੋ ਰਾਤ ਦਿਨ ਚੁਗਲੀਆਂ ਕਰਨ ਵਿਚ ਲੱਗਾ ਰਹਿੰਦਾ ਸੀ, ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਨੂੰ ਕਿਹਾ ਕਿ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਇਕ ਨਵਾਂ ਪੰਥ (ਖ਼ਾਲਸਾ) ਦੁਨੀਆਂ ਵਿਚ ਚਲਾ ਰਹੇ ਹਨ; ਇਸ ਲਈ (ਹੁਣ) ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਦੇਸ਼ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਰੱਖਣਾ ਚਾਹੀਦਾ। (੧੨–੧੪) ਇਹੋ ਮਸਲਤ ਦੇਣ ਵਾਲੇ ਕੁਝ ਉਮਰਾਉ (ਮੁਗ਼ਲ ਦਰਬਾਰ ਦੇ ਅਮੀਰ) ਸਨ, ਜੋ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਦੇ ਹਮੇਸ਼ਾਂ ਨੇੜੇ ਤੇੜੇ ਰਹਿੰਦੇ ਸਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਨਾਮ ਇਹ ਸਨ:–ਜ਼ੁਲਫਕਾਰ ਖਾਂ, ਕਾਸਿਮ ਖਾਂ, ਕੋਕਲਤਾਸ, ਇਬਰਾਹੀਮ ਖਾਂ, ਗੰਜ ਅਲੀ ਖਾਂ, ਸ਼ਾਕਰ ਖਾਂ; ਹਸਨ ਅਲੀ ਖਾਂ, ਹਿੰਮਤ ਖਾਂ, ਰਜ਼ਾ ਕੁਲੀ ਖਾਂ ਅਤੇ ਜ਼ਬਰਦਸਤ ਖਾਂ (ਸੂਬੇਦਾਰ ਲਾਹੌਰ)। (੧੬–੧੮)

ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਨੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਅਮੀਰਾਂ ਦੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਵਿਚ ਆਕੇ ਅਜ਼ੀਮ ਖਾਂ ਨਾਮੀ ਸਰਦਾਰ ਨੂੰ; ਜੋ ਮੁਗ਼ਲ ਦਰਬਾਰ ਵਿਚ ਗਿਣਤੀ ਦਾ ਜੋਧਾ ਸੀ; ਹੁਕਮ ਦਿੱਤਾ ਕਿ ਉਹ ਸਭ ਤਰਾਂ ਸ਼ਸਤ੍ਰ-ਅਸਤ੍ਰਾਂ ਨਾਲ ਸਜੀ ਹੋਈ ਫ਼ੌਜ ਲੈਕੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਉੱਤੇ ਚੜ੍ਹਾਈ ਕਰੇ। ਅਜ਼ੀਮ ਖਾਂ ਨੇ ਇਸ ਹੁਕਮ ਨੂੰ ਮੰਨਿਆ ਤੇ ਕੂਚ ਦਾ ਨਗਾਰਾ ਬਜਵਾ ਦਿਤਾ। ਜਦ ਉਸਦੀ ਫ਼ੌਜ ਮਾਰੋ ਮਾਰ ਕਰਦੀ ਹੋਈ ਸਤਲੁਜ ਦੇ ਕੰਢੇ (ਆਨੰਦ ਪੁਰ ਦੇ ਨੇੜੇ) ਪੁੱਜੀ ਤਾਂ ਅਗੋਂ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਉਸਦਾ ਡਟਕੇ ਮੁਕਾਬਲਾ ਕੀਤਾ। (੧੯–੨੮) ਇਹ ਦੇਖ ਕੇ ਅਜ਼ੀਮ ਖਾਂ ਖ਼ੁਦ ਅੱਗੇ ਵਧਿਆ ਤੇ ਜਿਥੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਖਲੋਤੇ ਸਨ; ਉਥੇ ਉਸਨੇ ਆਪਣੀ ਸਾਰੀ ਤਾਕਤ ਝੋਕ ਦਿੱਤੀ। ਗਹਗੱਚ ਲੜਾਈ ਵਿਚ ਭਾਈ ਹਿੰਮਤ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਦਲੇਲ ਸਿੰਘ ਨੇ ਤੇਗਾਂ ਮਾਰ ਕੇ ਉਸਦੇ ਇਕ ਹਾਥੀ ਨੂੰ ਸਣੇ ਅੰਬਾਰੀ ਦੇ ਢਾਹ ਲਿਆ। ਭਾਈ ਮੁਹਕਮ ਸਿੰਘ (ਪਿਆਰੇ) ਤੇ ਬਚਿਤ੍ਰ ਸਿੰਘ ਨੇ ਵੀ ਇਸ ਲੜਾਈ ਵਿਚ ਸੂਰਮਤਾ ਦਿਖਾਈ। ਇਕ ਮਦ ਮਸਤ ਹਾਥੀ; ਜੋ ਇਸ ਮੌਕੇ ਤੇ ਦੁਸ਼ਮਨ ਵਲੋਂ (ਸ਼ਰਾਬ ਪਿਲਾਕੇ) ਛੱਡਿਆ ਗਿਆ ਸੀ, ਭਾਈ ਬਚਿਤ੍ਰ ਸਿੰਘ ਨੇ (ਨਾਗਣੀ ਦੇ) ਇਕੋ ਵਾਰ ਨਾਲ ਮਾਰ ਭਜਾਇਆ। (੨੯–੩੮) ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਇਸ ਗਾੜ੍ਹੇ ਘਮਸਾਨ ਵਿਚ "ਲਰਤ ਅਜ਼ੀਮ ਜਹਾਂ ਗੁਰੂ ਲਲਕਾਰਯੋ ਆਇ"। ਅਰਥਾਤ–ਅਜ਼ੀਮ ਖਾਂ ਨੂੰ ਲਲਕਾਰਿਆ ਤੇ ਬੜੀ ਬਹਾਦੁਰੀ

ਦੇ ਹੱਥ ਦਿਖਾਕੇ ਮਾਰ ਮੁਕਾਇਆ। (ਸ੍ਰੀ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜਗ ਮੈਂ ਬਲੀ, ਸੁਕਵਿ ਰਾਇ ਪੌਰਖ ਪ੍ਰਬਲ। ਜਹਾਂ ਮਾਰਿ ਸੁ ਸ਼ਾਹ ਅਜ਼ੀਮ ਕੋ ਤਖਤ ਛਤ੍ਰ ਦਿਨ ਦਿਨ ਅਟਲ।) ਅਜ਼ੀਮ ਖਾਂ ਦੇ ਮਰਨ ਸਾਰ ਇਕ ਦਮ ਲੋਹ, ਅਰਥਾਤ–ਜੰਗ ਦਾ ਪਾਸਾ ਪਲਟ ਗਿਆ ਤੇ ਮੁਗ਼ਲੇਈ ਫ਼ੌਜ ਦੇ ਮੈਦਾਨ ਛੱਡ ਕੇ ਨੱਸਣ ਤੇ ਫਤਹ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੀ ਹੋਈ। (੩੯–੬੧)

ਅਜ਼ੀਮ ਖਾਂ ਦੇ ਮਾਰੇ ਜਾਣ ਤੇ ਛੰਦ ਅੰਕ ੬੧ ਪੁਰ ਹੀ ਇਹ ਜੰਗ-ਨਾਮਾ ਸਮਾਪਤ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਤੇ ਇਸ ਤੋਂ ਅਗਲੀਆਂ ੮ ਪਉੜੀਆਂ ਇਸ ਜੰਗ-ਨਾਮੇ ਦਾ ਕੇਵਲ ਖੁਲਾਸਾ ਮਾਤ੍ਰ ਹਨ। ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਵੀਰਤਾ ਤੇ ਖੰਡੇ ਦੀ ਸ਼ਕਤੀ ਇਨ੍ਹਾਂ ਪਉੜੀਆਂ ਵਿਚੋਂ ਸਾਫ਼ ਪਈ ਝਲਕਦੀ ਹੈ। ਬੋਲੀ ਇਸ ਜੰਗਨਾਮੇ ਦੀ ਹਿੰਦੀ-ਪੰਜਾਬੀ ਰਲਵੀਂ ਹੈ। ਅਰਥਾਤ– ੩੬ਵੀਂ ਪਉੜੀ ਤੇ ੬੨ ਤੋਂ ੬੯ ਅੰਕ ਦੀਆਂ ਪਉੜੀਆਂ ਪੰਜਾਬੀ ਬੋਲੀ ਵਿਚ ਹਨ ਤੇ ਬਾਕੀ ਰਚਨਾ ਹਿੰਦੀ ਵਿਚ ਹੈ। ਬੋਲੀ ਦੀ ਇਹ ਖਿਚੜੀ ਸਿੱਖ ਸਾਹਿੱਤ ਵਿਚ ਕੋਈ ਅਜਿਹੀ ਗੱਲ ਨਹੀਂ ਜੋ ਸਿਰਫ਼ ਕਵੀ ਅਣਿ ਰਾਇ ਨੇ ਹੀ ਅਪਣਾਈ ਹੋਵੇ, ਬਲਕਿ ਇਸਤਰਾਂ ਦੀ ਖਿਚੜੀ-ਸਾਹਿੱਤ-ਰਚਨਾ ਦਸਮ ਗ੍ਰੰਥ ਦੇ ਰਾਮਾਵਤਾਰ, ਕ੍ਰਿਸ਼ਨਾਵਤਾਰ ਤੇ ਕਲਕੀ ਅਵਤਾਰ ਵਿਚ ਵੀ ਮਿਲਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਚੰਡੀ ਦੀ ਵਾਰ ਸਾਰੇ ਦਸਮ ਗ੍ਰੰਥ ਦੀ ਹਿੰਦੀ ਰਚਨਾਂ ਵਿਚੋਂ ਪੰਜਾਬੀ ਕਵਿਤਾ ਦਾ ਇਕ ਵਧੀਆ ਨਮੂਨਾ ਹੈ। ਸੈਨਾਪਤਿ ਨੇ ਗੁਰਸੋਭਾ ਵਿਚ, ਕਵੀ ਕੰਕਨ ਨੇ ਦਸ ਗੁਰਾਂ ਕੀ ਕਥਾ ਵਿਚ ਅਤੇ ਭਾਈ ਸੰਤੋਖ ਸਿੰਘ ਨੇ ਸੂਰਜ ਪ੍ਰਕਾਸ਼* ਵਿਚ ਪੰਜਾਬੀ ਬੋਲੀ ਦੇ ਕਈ ਥਾਵੀਂ ਅਜਿਹੇ ਨਮੂਨੇ ਪਾਠਕਾਂ ਦਾ ਸਾਹਿੱਤਕ ਸੁਆਦ ਬਦਲਨ ਲਈ ਪੇਸ਼ ਕੀਤੇ ਹਨ।

ਕਵਿਤਾ ਇਸ ਜੰਗ-ਨਾਮੇ ਦੀ ਚੰਗੀ ਚਮਤਕਾਰ ਵਾਲੀ ਹੈ ਤੇ ਕਵੀ ਨੇ ਇਸ ਵਿਚ ਬੀਰ ਰਸ ਨੂੰ ਖੂਬ ਨਿਬਾਹਿਆ ਹੈ। ਰੂਪਕ ਬੰਨ੍ਹਣ ਵਿਚ ਕਵੀ ਉਸਤਾਦ ਜਾਪਦਾ ਹੈ ਜਿਸ ਤਰਾਂ ਕਿ ਉਦਾਹਰਣ ਹੈ–

ਆਪ ਘਟਾ, ਅੰਕੁਸ ਛਟਾ, ਬਗ ਦੰਤਨ ਕੀ ਪਾਂਤਿ।
ਮਦ ਪਾਨੀ, ਬਾਨੀ ਗਰਜ, ਘਨ ਗਜ ਏਕੋ ਭਾਂਤਿ॥

ਚੜ੍ਹਾਈ ਕਰਨ ਸਮੇਂ ਅਜ਼ੀਮ ਖਾਂ ਦੇ ਦਲ ਵਿਚ ਕਿਨ੍ਹਾਂ ਕਿਨ੍ਹਾਂ ਕਿਸਮਾਂ ਦੇ ਘੋੜੇ ਸਨ, ਇਹ ਦੱਸਣ ਲਈ ਕਵੀ ਨੇ ਆਪਣੀ ਸਾਰੀ ਵਾਕਫ਼ੀਅਤ ਦਾ ਖ਼ਜ਼ਾਨਾ ਇਕੋ ਗੀਆ ਛੰਦ ਵਿਚ ਖੋਲ੍ਹ ਕੇ ਰੱਖ ਦਿੱਤਾ ਹੈ–

ਤੀਖੇ ਤੁਰੰਗ ਅਭੰਗ ਸੁੰਦਰ, ਅੰਗ ਅੰਗ ਅਨੂਪ ਜੇ।
ਅਰਬੀ ਇਰਾਕੀ ਕੱਛ ਬਲਖੀ ਸਜੇ ਸੁੰਦਰ ਰੂਪ ਜੇ।
ਕਾਬਲੀ ਕੰਧਾਰੀ ਬੇਸ ਤੁਰਕੀ ਤੇਜ ਤਾਜੀ ਬਾਜ ਨੇ।
ਖੁਰਸਾਨ ਰੂਮ ਫਿਰੰਗ ਸਿੰਧੀ, ਪੀਪਰੇ ਦਲ ਗਾਜ ਨੇ।...........

ਤੇ ਇਧਰੋਂ ਮੁਕਾਬਲੇ ਤੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੀ ਚੜ੍ਹਾਈ ਵੀ ਘੱਟ ਬਿਆਨ ਨਹੀਂ ਕੀਤੀ ਤੇ ਉਸ ਨੂੰ ਪਾਵਸ (ਬਰਸਾਤ) ਦੇ ਪ੍ਰਬਲ ਘਨ ਘੋਰ (ਲੰਗੋਰ ਕੇ ਆ ਰਹੇ) ਬੱਦਲਾਂ ਨਾਲ ਉਪਮਾ ਦਿਤੀ ਹੈ–

ਚੜ੍ਹ ਚਲਯੋ ਜੁ ਸਿੰਘ ਗੁਬਿੰਦ, ਸੰਗ ਸੈਨਾ ਸਬਲ।

---

*ਦੇਖੋ, ਰੁੱਤ ੪, ਅੰਸ਼ੂ ੧੬।

ਜਨ ਪੱਛਮ ਘਨ ਘੋਰ, ਉਠਯੋ ਪਾਵਸ ਪ੍ਰਬਲ।
ਮੱਤ ਮਤੰਗ ਉਤੰਗ, ਧੁਜਾ ਫਰਹਰਹਿ ਇਵ।
ਧੁਰਵਾ ਧਾਵਤ ਲਿਯੇ, ਇੰਦ੍ਰ ਕੇ ਧਨੁਖ ਜਿਵ।........
ਚੰਚਲ ਚਪਲ ਚਲਾਕ, ਛਬੀਲੇ ਸੋਹਨੇ।
ਦੇਤ ਬਾਤ ਕੇ ਬਾਜੀ, ਬਾਜੀ ਰੋਹਨੇ।.........

ਇਸ ਤੋਂ ਪਿਛੋਂ ਦੋਹਾਂ ਦਲਾਂ ਦਾ ਟਾਕਰਾ ਹੋਣ ਤੇ ਜਦ ਕਮਾਣਾਂ ਵਿਚੋਂ ਤੀਰ ਛੁੱਟਦੇ ਤੇ ਫਣੀਅਰ ਸੱਪਾਂ ਦੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਤੇਜ਼ੀ ਨਾਲ ਉਡ ਕੇ ਸੂਰਮਿਆਂ ਨੂੰ ਡੰਗਦੇ ਹਨ ਤਾਂ ਰਣ-ਭੂਮੀ ਦਾ ਨਜ਼ਾਰਾ ਹੋਰ ਵੀ ਦੇਖਣ ਜੋਗ ਬਣ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਤੇ ਕਵੀ ਉਸ ਨਜ਼ਾਰੇ ਨੂੰ ਇੰਜ ਦਰਸਾਂਦਾ ਹੈ:–

ਤੀਰਨ ਕੀ ਚਹੁੰਟੈਂ ਚਹੂੰ ਓਰ ਤੈਂ, ਤਾਨ ਸਰਾਸਨ ਸੋਂ ਜਬ ਛਾਡੇ।
ਬੇਧਤ ਯੌਂ ਉਨ ਕੇ ਨਿਕਸਯੋ, ਉਤ ਪਾਖਰ ਢਾਲ ਭਈ ਨਹੀਂ ਆਡੇ।
ਏਕ ਲੁਟੇ ਉਲਟੇ ਪਲਟੇ, ਇਕ ਭਾਜ ਬਚੇ ਦੁਰ ਤਾਪਤ ਖਾਡੇ।
ਧਾਇ ਲਗਯੋ ਅਰਿ ਕੇ ਉਰ ਯੌਂ, ਮਨੋਂ ਅੰਤ ਕੇ ਜਾਇ ਨਿਸਾਨ ਸੇ ਗਾਡੇ॥
ਧਰ ਕੋਸਨ ਸੇ ਬਹੁ ਰੋਸਨ ਸੋਂ, ਬਿਸਿਖੀ ਬਿਸ ਸੇ ਨਿਕਸੇਂ ਅਨੀਆਰੇ।
ਗੁਨ ਜੋਰ ਕੇ ਜੋਰ ਸੋਂ ਛਾਡਤ ਹੀ, ਛਿਨ ਮੈਂ ਚਲ ਪ੍ਰਾਨ ਕਿਯੇ ਤਨ ਨਯਾਰੇ।
ਆਪ ਗਡੇ ਉਰ ਬਾਹਰ ਫੈਂਕ ਸੁ, ਯੌਂ ਕਵਿਤਾ ਛਵਿ ਭਾਉ ਵਿਚਾਰੇ।
ਪੋਤ ਕਪੋਤ ਕਰਾਇਨ ਤੇ ਸੁ ਮਨੋਂ, ਮੁਖ ਕਾਢ ਕੈ ਮਾਂਗਤ ਚਾਰੇ॥
ਮਾਰ ਮਚੀ, ਨ ਸੰਭਾਰ ਰਹੀ, ਦੁਹੂੰ ਓਰ ਛੁਟੈਂ ਘਨ ਜਯੋਂ ਘਨ ਗੋਲੈਂ।
ਤਾਨਿ ਸਰਾਸਨ ਤੀਰ ਚਲੈਂ, ਬਰ ਬਾਨਨਿ ਸੋਂ ਬਹੁ ਕਾਇਰ ਡੋਲੈਂ।
ਆ ਗਨ ਬੀਰ ਅਜਾਚੀ ਭਏ, ਤਹਿੰ ਜੰਬੁਕ ਗਿੱਧ ਮਹਾਬ੍ਰਤ ਖੋਲੈਂ।
ਟੁੱਟਤ ਸੀਸ ਭੁਜਾ ਉਰ ਫੁੱਟਤ, ਲੁੱਟਤ ਜਯੋਂ ਪਰ ਪਾਵਕ ਹੋਲੈਂ॥

ਇਸ ਜੰਗ ਵਿਚ ਦੋਹਾਂ ਧਿਰਾਂ ਦਾ ਕਿਤਨਾ ਜਾਨੀ ਨੁਕਸਾਨ ਹੋਇਆ, ਇਸ ਬਾਰੇ ਕਵੀ ਨੇ ਕੋਈ ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਦਿੱਤਾ, ਤੇ ਸਿਰਫ਼ ਨਿਮਨ ਲਿਖਤ ਇਕੋ ਦੋਹੇ ਵਿਚ ਗੱਲ ਮੁਕਾ ਦਿਤੀ ਹੈ:–

ਗਜ ਕਾਟੇ, ਘੋਰੇ ਮੁਏ, ਮਾਨਸ ਮਰੇ ਅਨੇਕ।
ਕਈ ਸਹੁਸ੍ਰ ਦਲ ਜੂਝਿਓ, ਬਰਣੌਂ ਕਹਾਂ ਬਿਬੇਕ॥

ਇਨ੍ਹਾਂ ਉਦਾਹਰਣਾਂ ਤੋਂ ਸਿਧ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਇਸ ਜੰਗਨਾਮੇ ਵਿਚ ਇਤਿਹਾਸਿਕ ਗੱਲਾਂ ਦੀ ਪ੍ਰਧਾਨਤਾ ਨਹੀਂ, ਬਲਕਿ ਵਰਣਨ ਦੀ ਪ੍ਰਧਾਨਤਾ ਹੈ। ਕਵੀ ਨੇ ਬੀਰ ਰਸ ਦੇ ਵਰਣਨ ਕਰਨ ਉਤੇ ਹੀ ਸਾਰਾ ਜ਼ੋਰ ਲਾ ਦਿੱਤਾ ਹੈ ਤੇ ਇਤਿਹਾਸਕ ਘਟਨਾਵਾਂ ਨੂੰ ਬਹੁਤੀ ਥਾਂ ਨਹੀਂ ਦਿੱਤੀ। ਸੂਰਮਿਆਂ ਦੀਆਂ ਤੇਗਾਂ ਕਿਵੇਂ ਲਿਸ਼ਕਦੀਆਂ ਸਨ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਚੱਲਣ ਨਾਲ ਲੋਥਾਂ ਦੇ ਅੰਬਾਰ ਲੱਗਣ ਤੇ ਕਿਵੇਂ ਭਯਾਨਕ ਜਿਹੀ ਹਾਲਤ ਪੈਦਾ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਸੀ ਅਤੇ ਥੋੜ ਦਿਲੇ ਆਦਮੀ ਉਸ ਹਾਲਤ ਵਿਚ ਕਿਵੇਂ ਭੈ ਭੀਤ ਹੋਕੇ ਨਸਦੇ ਸਨ ਤੇ ਸੂਰਮਿਆਂ ਨੂੰ ਲਾਲੀਆਂ ਚੜ੍ਹਦੀਆਂ ਸਨ ਆਦਿ ਵਰਣਨ ਕਰਨ ਦੀਆਂ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਤਾਈਆਂ ਹਨ, ਜੋ ਉਸ ਸਮੇਂ ਦੀ ਬੀਰ ਰਸੀ ਕਵਿਤਾ ਵਿਚ ਪਾਈਆਂ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ। ਕਵਿਤਾ ਦੀਆਂ ਇਹ ਖੂਬੀਆਂ ਉਸ ਸਮੇਂ ਦੀ ਲੋੜ ਦੇ ਮੁਤਾਬਕ ਸਨ, ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਹੇਠ ਲਿਖੀ ਪਉੜੀ ਇਸ ਕਿਸਮ ਦੀ ਕਵਿਤਾ ਦਾ ਨਮੂਨਾ ਹੈ–

ਘੋਰ ਦਮਾਮੇ ਸੰਚਰੇ, ਤੀਰੇ ਝਰ ਲਾਵਨ ।
ਖੰਡਾ ਬਿੱਜ ਚਮਕਈ, ਵੈਰੀ ਤਨ ਤਾਵਨ ।
ਬੱਦਲ ਮਾਰੂ ਬਰ ਤੂਰੈ, ਭਰਿ ਜੋਸੀ ਧਾਵਨ ।
ਕੜਕਣ ਗੋਲੇ ਸ਼ੁਤਰਨਾਲ, ਕਾਇਰ ਕੰਪਾਵਨ ।
ਅਰਿ ਘਰ ਕਾਲ ਪਰਖੀਏ, ਘਰਨੀ ਬਿਰਲਾਵਨ ।
ਚੜ੍ਹਿਆ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ, ਸਾਰ ਸੰਦਾ ਸਾਵਨ ॥

ਕੇਹੜਾ ਗੁਰੂ ਦਾ ਸਿੰਘ ਹੈ ਜੋ ਇਸ ਬੀਰ ਰਸੀ ਕਵਿਤਾ ਨੂੰ ਪੜ੍ਹ-ਸੁਣ ਕੇ ਜੋਸ਼ ਵਿਚ ਨਾ ਆ ਜਾਵੇ । ਆਪਣੇ ਕਵੀਆਂ ਤੋਂ ਅਜਿਹੀ ਜੋਸ਼ੀਲੀਆਂ ਕਵਿਤਾਵਾਂ ਤਿਆਰ ਕਰਵਾਕੇ ਧਰਮ ਜੁਧ ਲਈ ਸਿੰਘਾਂ ਵਿਚ ਜੋਸ਼ ਭਰਨਾ ਹੀ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦਾ ਕਰਤੱਬ ਸੀ, ਜਿਸ ਦੀ ਝਲਕ ਦਸਮ ਗ੍ਰੰਥ ਦੀ ਬੀਰ ਰਸੀ ਕਵਿਤਾ ਤੇ ਇਸ ਜੰਗ-ਨਾਮੇ ਦੀ ਕਵਿਤਾ ਵਿਚੋਂ ਪੈਂਦੀ ਹੈ ।

ਕਵੀ ਅਣੀ ਰਾਇ ਦਾ ਇਹ ਜੰਗ-ਨਾਮਾ ਸਿੱਖ ਸਾਹਿੱਤ ਤੇ ਇਤਿਹਾਸ ਲਈ ਇਕ ਲਾਭਦਾਇਕ ਚੀਜ਼ ਹੈ । ਸਾਹਿੱਤ ਲਈ ਇਸ ਕਰਕੇ ਕਿ ਇਹ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਇਕ ਦਰਬਾਰੀ ਕਵੀ ਦੀ ਰਚਨਾ ਹੈ ਤੇ ਇਤਿਹਾਸ ਲਈ ਇਸ ਕਰਕੇ ਕਿ ਇਸਦਾ ਲੇਖਕ ਉਸ ਜੰਗ ਦੇ ਮੌਕੇ ਤੇ, ਜਿਸਦਾ ਇਸ ਵਿਚ ਵੇਰਵਾ ਦਿਤਾ ਹੋਇਆ ਹੈ, ਮੌਜੂਦ ਸੀ । ਇਸ ਵਿਚ ਕੋਈ ਸ਼ਕ ਨਹੀਂ ਕਿ ਇਹ ਜੰਗ-ਨਾਮਾ ਕਵੀ ਅਣੀ ਰਾਇ ਦੀ ਇਕ ਅਖੀਂ ਡਿੱਠੀ ਗਵਾਹੀ ਹੈ, ਗਵਾਹੀ ਵੀ ਅਜਿਹੀ ਜੋ ਪਹਿਲੀ ਵੇਰ ਸੰਪਾਦਨ ਕਰਕੇ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਿਤ ਕੀਤੀ ਜਾ ਰਹੀ ਹੈ ।

੧ ੴ ਸਤਿਗੁਰ ਪ੍ਰਸਾਦਿ ॥

ਅਥ ਜੰਗ-ਨਾਮਾ
ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਕਾ ਲਿਖ੍ਯਤੇ।

ਦੋਹਰਾ ॥

ਅਨੀ ਰਾਇ ਗੁਰੁ ਸੇ ਮਿਲੇ, ਦੀਨੀ ਤਾਹਿ ਅਸੀਸ।
"ਆਉ" ਕਹ੍ਯੋ ਮੁਖ ਆਪਨੇ, ਬਹੁਰ ਕਰੀ ਬਖ਼ਸੀਸ* ॥ ੧ ॥
ਨਗ ਕੰਚਨ ਭੂਖਨ ਬਹੁਰ, ਦੀਨੇ ਸਤਿਗੁਰ ਏਹ।
ਨਾਮਾ ਹੁਕਮਾ† ਲਿਖਾਇਕੈ, ਦੀਨੋ ਸਰਸ ਸਨੇਹ ॥ ੨ ॥

ਸਵੈਯਾ।

ਬਾਨ ਕਪਿ ਧ੍ਵਜ‡ ਭੀਮ ਭੁਜਾਨ੧, ਕ੍ਰਿਪਾਨ ਸੁ ਮਾਨਸ ਕੋ ਮਰਦਾਨੇ।
ਮਾਰ ਕੇ ਮੀਰ ਅਧੀਰ ਕਿਯੇ, ਨਿਤ ਯੌਂ ਡਰਪੈਂ 'ਕਵਿਰਾਇ' ਬਖਾਨੇ।
ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੁ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਚਢੈ, ਅਰਿ ਕੇ ਸੁਨਕੇ ਹਿਯਰੇ ਧਹਿਰਾਨੇ੨।
ਤੇਜ ਕੇ ਤ੍ਰਾਸ ਤੇ ਯੌਂ ਤਰਫੈਂ, ਬਰਕੇ ਬਿਰਿਆ ਜ੍ਯੋਂ ਪਾਰਦ੩ ਪਾਨੇ ॥ ੩ ॥

ਕਬਿੱਤ।

ਜੀਤੇ ਜਿਨ ਦੱਛਨ ਬਿਚੱਛਨ ਬਨੈਤ ਬਾਂਕੇ,
ਨਾਦਰ ਨਿਪਟ ਅਤਿ ਆਦਰ ਸਿਪਾਹੀ ਕੋ।
ਜਾਕੇ ਤ੍ਰਾਸ ਵੈਰੀ ਬਨਵਾਸ ਉਪਹਾਸ੪ ਲੇਤ,
ਛਾਡੇ ਸੁਖ ਆਸ ਉਪਹਾਸ ਜਾਹੀ ਤਾਹੀ ਕੋ।
ਜੋਧਾ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਉਦਾਰ ਆਖ੍ਯੋ 'ਰਾਇ ਕਵਿ',
ਗਾਹਤ, ਨ ਬਾਰ ਕੋਈ ਬਾਰ ਅਵਗਾਹੀ ਕੋ।
ਏਕ ਫੌਜੈਂ ਫੇਰ, ਏਕ ਓਰ ਏਹ ਜੋਰ ਕਰੈਂ,
ਤੇਰੀ ਤਰਵਾਰ ਹੈ ਬਿਰੰਚਿ੫ ਪਾਦਸਾਹੀ ਕੋ ॥ ੪ ॥
ਪਾਯੋ ਜੈਤ ਪਤ੬ ਸਤ੍ਰੁ ਪਤ੍ਰ ਜ੍ਯੋਂ ਪੁਰਾਣੇ ਭਏ,
ਏਕ ਉਡ ਗਏ ਏਕ ਪਵਨ ਉਡਾਤ ਹੈ।

---

*ਬਖਸ਼ਿਸ਼। †ਹੁਕਮ ਨਾਮਾ, ਜੋ ਸਤਿਗੁਰਾਂ ਨੇ ਕਵੀ ਅਣੀ ਰਾਇ ਨੂੰ ਦਿੱਤਾ ਸੀ। ਇਸੇਤਰਾਂ ਸਤਿਗੁਰਾਂ ਦੇ ਬਖਸ਼ੇ ਹੋਏ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਹੁਕਮ ਨਾਮੇ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਹਨ। ‡ਜਿਸ ਦੀ ਧੁਜਾ ਵਿਚ ਕਪਿ (ਬਾਂਦਰ) ਦਾ ਚਿੰਨ ਹੈ, ਭਾਵ 'ਅਰਜੁਨ' ਪਾਂਡੋ।
੧–ਭਾਰੀਆਂ ਬਾਹਵਾਂ (ਤਕੜੇ ਡੌਲਿਆਂ) ਵਾਲਾ, ਯਾ ਭੀਮ ਪਾਂਡੋ ਵਰਗੇ ਬਾਹੂਬਲ ਵਾਲਾ।
੨–ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੀ ਚੜ੍ਹਾਈ ਦੀ ਖਬਰ ਸੁਣਕੇ ਅਰਿ ਕੇ (ਦੁਸ਼ਮਨਾਂ ਦੇ) ਹਿਯਰੇ (ਦਿਲ) ਧਹਿਰਾਨੇ (ਦਹਿਲ) ਗਏ। ੩–ਪਾਰਾ। ੪–ਹਾਸਾ, ਠੱਠਾ-ਮਖੌਲ। ੫–ਬ੍ਰਹਮਾ, ਵਿਧਾਤਾ। ੬–ਜਯ ਦਾ ਪਤ੍ਰ, ਅਰਥਾਤ–ਫ਼ਤਹ।

ਚਲੇ ਸੁਖ ਫੂਲ ਸੂਲ ਉਠੇ ਉਰ ਅਰਿਨ ਕੇ,
ਚਾਹਤ ਅਰਿਨ ਸੌਂ ਅਰਿਨ ਬਿਲਲਾਤ ਹੈ ।
ਪਾਯੋ ਫਲ ਪ੍ਰਗਟ ਪ੍ਰਤਾਪ ਪਾਤਸਾਹੀ ਕੋ ਸੁ,
ਜੋਧਾ ਗੁਰੁ-ਬਿੰਦਿ, ਰਸ ਕੀਰਤ ਚੁਚਾਤ ਹੈ ।
ਸੂਰਠ ਕੀ ਲਾਜ ਸੁਖ ਪਾਨਪ* ਸਮਾਜ ਆਜ,
ਤੇਰੀ ਤਰਵਾਰ† ਰਿਤੁਰਾਜ ਜਯੋਂ ਬਿੱਖ੍ਯਾਤ ਹੈ ॥ ੫ ॥

ਦੋਹਰਾ ।

ਤਖਤੇ ਬੈਠ ਅਨੀਤਿ ਕੇ, ਸੁਨੇ ਨ ਚਿਤ ਅਕੁਲਾਇ ।
ਤਾਕੋ ਕਰਤਾ ਦਿਨਨ ਕੇ, ਕਿਉਂ ਨ ਲਗੇ ਫਲ ਆਇ ॥ ੬ ॥
ਮੁਸਲਮਾਨ ਹਿੰਦੂ ਕਰੇ, ਜੁ ਦੇਉ‡ ਢਹਾਵੈ ਨਿੱਤ ।
ਫਰਿਆਦ ਲਗੀ ਦਰਗਾਹ ਮੈਂ, ਕਰਤਾ ਧਰੇ ਨ ਚਿੱਤ ॥ ੭ ॥
ਹੁਕਮ ਹੂਓ ਗੋਬਿੰਦ ਕੋ, "ਉਤਰਯੋ ਅਵਨੀ ਜਾਇ ।
ਕੁਟਲ ਕਰਮ ਔਰੰਗ ਕਰੇ, ਤਾਕੋ ਦੇਹੁ ਸਜਾਇ" ॥ ੮ ॥
ਧਨੁਖ ਚਕ੍ਰ ਖੰਡਾ ਧਰੇ, ਹਿੰਦੂ ਪਤਿ ਸੁਲਤਾਨ ।
ਸੋਢਵੰਸ਼ ਅਵਤਾਰ ਹੋ, ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਬਲਵਾਨ ॥ ੯ ॥
ਲਿਖੇ ਪਠਾਏ ਸ਼ਾਹ ਪੈ, "ਛੋਡਯੋ ਸਕਲ ਸਮਾਜ ।
ਕਛੁਕ ਦਿਨਨ ਲਗ ਖ਼ਾਲਸਾ, ਲਹੈ ਤਖਤ ਐ ਤਾਜ" ॥ ੧੦ ॥

ਸੋਰਠਾ ।

ਸੁਨੀ ਸ਼ਾਹ ਯਹ ਬਾਤ, ਉਤਰ ਦਿਯੋ ਨਿਰਾਸ ਕਛੁ ।
ਜਾਨੋ ਸਾਈ ਜਾਤ, ਜੋ ਜਾਨੋ ਮੋਕੋ ਮਿਲੈ ॥ ੧੧ ॥

ਦੋਹਰਾ ।

"ਪੰਥ ਚਲਾਵਤ ਜਗਤ ਮੋ," ਕਹੀ ਅਬਦੁਲਾ ਖਾਨ ।
"ਤਾਕੋ ਦੇਸ ਨ ਰਾਖੀਏ, ਸੁਨ ਸਾਹਿਬ ਸੁਲਤਾਨ" ॥ ੧੨ ॥

ਸੋਰਠਾ ।

ਖੋਟੀ ਪੜੀ ਗੋਬਿੰਦ, ਦਿਯੋ ਕਾਢ ਦਰਬਾਰ ਤੇ ।
ਦੂਰ ਕੁਟਨ ਕਮਜਾਤ, ਕਹੀ ਬਾਤ ਤਬ ਸਜਾਹ ਇਹ ॥ ੧੩ ॥

ਦੋਹਰਾ ।

ਨਿਸ ਦਿਨ ਚੁਗਲੀ ਜੋ ਕਰੇ, ਖਾਂ ਅਬਦੁੱਲਾ ਨਾਮ ।
ਕਹੀ ਜਾਇ ਅਉਰੰਗ ਪੈ, ਯਹੀ ਤਾਹਿ ਕੋ ਕਾਮ ॥ ੧੪ ॥
ਜੋ ਹਮ ਮਤ ਦੁਰਮਤ ਭਈ, ਉਪਜਯੋ ਹਿਯੇ ਅਸੱਤ ।
ਬਿਨਸਤ ਲਗੇ ਨ ਬਾਰ ਤਿਸ, ਕੀਜੇ ਕਹਾਂ ਬਡੱਤ ॥ ੧੫ ॥
ਚਹੂੰ ਓਰ{} ਉਮਰਾਉ ਮਿਲ, ਮਸਲਤ ਕਰੈਂ ਅਨੇਕ ।
ਅਪਨੇ ਅਪਨੇ ਪੱਛ ਕੋ, ਭਏ ਆਪ ਮੈਂ ਏਕ ॥ ੧੬ ॥
ਤਿਨ ਕੇ ਨਾਮ ਬਖਾਨਿਯਤ, ਅਤਿ ਜੋਧਾ ਬਲਵੰਤ[] ।

---

*ਓਜ; ਤੇਜ । †ਤਲਵਾਰ । ‡ਮੂਰਤੀਆਂ ਦੇਵਤਿਆਂ ਦੀਆਂ ਯਾ ਦੇਹੁਰੇ, ਠਾਕੁਰਦਵਾਰੇ ਜਾਂ ਸ਼ਿਵਾਲੇ ਆਦਿ । {}ਚੌਹੀਂ ਤਰਫੀਂ । []ਬਲਵਾਨ ।

ਦਲ ਬਲ ਬੁੱਧਿ ਬਿਬੇਕ ਸੋਂ, ਪੈਜ ਪੁਰਖ ਪਰਚੰਡ ॥ ੧੭ ॥

ਛਪਯ ।

ਜੁਲਫਕਾਰ ਖਾਂ ਪ੍ਰਿਥਮ, ਪਾਤਸਾਹੀ ਕੋ ਮੰਡਨ ।
ਕਾਸਮ ਕੋਕਲਤਾਸ, ਖਾਨ ਪਰ ਦਲੈਂ ਬਿਹੰਡਨ ।
ਇਬਰਾਹਿਮ ਖਾਂ ਅਟਲ, ਗੰਜ ਅਲਿ ਖਾਂ ਗੁਨ ਗਾਢੇ ।
ਸਾਚੇ ਸ਼ਾਕਰ ਖਾਨ, ਹਸਨ ਅਲੀ ਖਾਂ ਰਿਸ ਬਾਢੇ ।
ਅਤ ਹਿਮਤ ਖਾਂ ਤਮ ਤੇਗ ਖਾਂ, ਰਜ਼ਾ ਕੁਲੀ ਖਾਂ ਨਹਿ ਟਰੇ ।
ਸੁਤ* ਸੁਭਟ ਅਤੁਲ ਬਖਾਨ ਕੇ, ਜਬਰਦਸਤ† ਸਨਮੁਖ ਲਰੇ ॥ ੧੮ ॥

ਦੋਹਰਾ ।

ਸਰਜੇ ਖਾਨ ਅਜ਼ੀਮ ਕੋ, ਹੁਕਮ ਦਿਯੋ ਇਹ ਸਾਹਿ ।
ਸਾਜਿ ਚਮੂੰ‡ ਚਤੁਰੰਗਨੀ, ਚੜ੍ਹੋ ਜਾਇ ਤੁਮ ਤਾਹਿ ॥ ੧੯ ॥

ਪਉੜੀ ।

ਕੂਚ ਕਿਯੋ ਅਜ਼ੀਮ, ਸਰਜੇ ਭਾਨ{} ਮੈਂ ।
ਡਰ ਡੁਲੇ ਦਿਗ ਪਾਲ[], ਚਾਲ ਅਸਮਾਨ ਮੈਂ ।
ਸਈਅਦ ਚਲੇ ਪਠਾਨ, ਮੁਗ਼ਲ ਕਈ ਲੱਖ ਹੈਂ ।
ਚਲੇ ਜਾਹਿੰ ਸਨਮੁਖ, ਕਾਲ ਸਭ ਭੱਖ ਹੈਂ ॥ ੨੦ ॥

ਦੋਹਰਾ ।

ਚੜ੍ਹਯੋ ਚਮੂ ਚਤੁਰੰਗ ਲੈ, ਅਤਿ ਅਜ਼ੀਮ ਸੁਲਤਾਨ ।
ਤੀਰ ਤੋਪ ਗੋਲਾ ਗੁਰਜ, ਅਤ ਬਰਛੀ ਬਰ ਬਾਨ ॥ ੨੧ ॥
ਸਤਲੁਜ ਹੂ ਕੇ ਘਾਟ ਪਰ, ਕਿਯੋ ਠਾਟ ਗੁਰ ਜਾਨ ।
ਪਾਟਨਿ ਪਹੁੰਚੇ ਪੈਜ ਕਰ, ਕੋ ਅਜ਼ੀਮ ਅਗਯਾਨ ॥ ੨੨ ॥

ਭੁਜੰਗ ਪ੍ਰਯਾਤ ਛੰਦ ।

ਚਹੂੰ ਓਰ ਦਲ ਦਿਗ ਬਾਜੇ ਨਗਾਰੇ ।
ਚੜ੍ਹੇ ਚੱਕਵੈ ਚਿਤ ਗੁਪਤਾਂ ਜੁ ਜਾਰੇ ।
ਲਰੈਂ ਬਾਜ ਕੇ ਤਾਜ ਕੋ ਗਾਜ ਗਾਜੈਂ ।
ਖਰੇ ਲਾਜ ਕੇ ਕਾਜ ਕੋ ਨਾਹਿੰ ਭਾਜੈਂ ।
ਸਜੇ ਸਾਜ ਕੁੰਭੀ ਕਿਯੇ ਕੁੰਭ ਕਾਰੇ ।
ਸਿਰੀਂ ਚੌਰ ਗਜ ਗਾਹ ਘੰਟਾ ਘੁਮਾਰੇ ।
ਦਿਯੇ ਸੀਸ ਸੰਧੂਰ ਠਾਢੇ ਨਿਸਾਸੇ ।
ਸੁਨੈ ਡੰਕ ਮਾਰੂ ਨਿਰਾਤੰਕ ਬਾਸੇ ।
ਚਲੇ ਕੋਰ ਬਾਂਧੇ ਘਟਾ ਘੋਰ ਭਾਰੀ ।
ਪਰੀ ਛਾਹ ਛੈਨੀ ਛਟਾ ਜਯੋਂ ਉਬਾਰੀ ।

---

*ਰੁਸਤਮ ਖਾਂ, ਸੂਬਾ ਲਾਹੌਰ ਦਾ ਪੁਤ੍ਰ । †ਜ਼ਬਰਦਸਤ ਖਾਂ, ਸੂਬਾ ਲਾਹੌਰ । ਸੁੱਖਾ ਸਿੰਘ ਦੇ ਗੁਰ ਬਿਲਾਸ ਵਿਚ ਜ਼ਬਰਦਸਤ ਦੀ ਥਾਵੇਂ ਜ਼ੋਰਦਸਤ ਲਿਖਿਆ ਹੈ ।
‡ਫੌਜ । {}ਸੂਰਜ । []ਦਿਸ਼ਾਂ ਦੇ ਹਾਥੀ ।

ਛੁਐਂ ਗੰਡ ਪਾਨੀ, ਮਹਾ ਚੰਡ ਵਾਨੀ।
ਜੁਰੈਂ ਜੁਧ ਜੋਧਾ, ਨਹੀਂ ਸੰਕ ਮਾਨੀ।
ਚਹੂ ਓਰ ਤੇ ਓਰ* ਕੋਊ ਨਾਹਿ ਪਾਵੈ।
ਬਣੀ ਪੋਜ ਪੂਰੇ, ਕਹਾਂ ਲੌ ਗਿਨਾਵੈ ॥ ੨੩ ॥

ਦੋਹਰਾ।

ਆਪ ਘਟਾ ਅੰਕੁਸ਼ ਛਟਾ, ਬਗ ਦੰਤਨ ਕੀ ਪਾਂਤਿ।
ਮਦ ਪਾਨੀ ਬਾਨੀ ਗਰੱਜ, ਘਨ† ਗਜ‡ ਏਕੈ ਭਾਂਤਿ ॥ ੨੪ ॥

ਗੀਆ ਛੰਦ।

ਤੀਖੇ ਤੁਰੰਗ{} ਅਭੰਗ ਸੁੰਦਰ ਅੰਗ ਅੰਗ ਅਨੂਪ ਜੇ।
ਅਰਬੀ ਇਰਾਕੀ ਕੱਛ ਬਲਖੀ[] ਸਜੇ ਸੁੰਦਰ ਰੂਪ ਜੇ।
ਕਾਬਲੀ ਕੰਧਾਰੀ ਬੇਸ ਤੁਰਕੀ, ਤੇਜ ਤਾਜੀ ਬਾਜ ਨੇ।
ਖੁਰਸਾਨ ਰੂਮ ਫਿਰੰਗ ਸਿੰਧੀ, ਪੀਪਰੇ ਦਲ ਗਾਜ ਨੇ।
ਨੀਲੇ ਹਰੇ ਸੰਜਾਬ ਅੰਬਰਸ, ਬੋਝ ਮੰਗਸੀ ਮਨ ਹਰੈਂ।
ਸੰਦਲੀ ਅਬਲਕ ਔ ਸੀਰਾਜੀ, ਅਗਰਬਾ ਪਰ ਦਲ ਤਰੈਂ।
ਨੀਲੇ ਸੁਰਖ ਪੀਲੇ ਸਿਤਾਸਿਤ, ਪਛ ਕਲਿਆਨ ਸਵੇ ਸਜੈਂ।
ਸਿਰਗੇ ਸਮੁੰਦ ਚਲਾਕ ਚੌਧਰ, ਦੇਖ ਸੁਰਪਤਿ ਕੇ ਲਜੈਂ।
ਕਪੂਰ ਰੋਝੇ ਕਾਕ ਹਸਲੇ, ਫੂਲਵਾਰੀ ਸੇ ਫੂਲੈਂ।
ਪਾਰਾ ਬਤੇ() ਰਜ ਤੇਃ ਸੁਰੰਗੇ, ਥਾਪ ਬਾਨਨ ਤੇ ਖੁਲੈਂ।
ਸੁਰਮਈ ਸੂਰੇ ਕਿਲਕ ਕਜਰੇ, ਮਿਸਤ ਕਰਬੁਰ ਅਤ ਬਲੀ।
ਖੁਰਖੁੰਦ ਰਬਿ ਰਜ ਰੁਦ ਧਾਵਤ, ਕੋਪ ਕਟਕ ਚਲਾ ਚਲੀ।
ਜਗ ਮਗਤ ਜੀਨ ਜਰਾਉ ਪੱਟੇ, ਪੇਸ ਬੰਦ ਬਨਾਉ ਕੇ।
ਪਹਰੇ ਸਨਾਹੁ ਬਨਾਇ ਪਾਖਰ, ਚਕ੍ਰਵੇ ਚਕ ਚਾਹੁ ਕੇ ॥ ੨੫ ॥

ਦੋਹਰਾ।

ਪਾਂਚ ਕੋਸ ਡੇਰੇ ਰਹੇ, ਛੁੱਟੇ ਤੀਰ ਜੁ ਬੀਰ।
ਗਡੈਂ ਜਾਇ ਅਜੀਮ ਪੈ, ਕਹੈ ਜੁ ਜਾਦੂ ਬੀਰਃਃ ॥ ੨੬ ॥

---

*ਅੰਤ। †ਬੱਦਲ। ‡ਹਾਥੀ। (ਏਥੇ ਹਾਥੀਆਂ ਦੀ ਤੁਲਨਾਂ ਬੱਦਲਾਂ ਨਾਲ ਕੀਤੀ ਹੈ, ਇਸ ਲਈ ਰੂਪਕ ਅਲੰਕਾਰ ਹੈ।) {}ਘੋੜੇ। []ਘੋੜਿਆਂ ਦੇ ਨਾਂ। ()ਪਾਰਾਬਤ (ਕਬੂਤਰ) ਦੇ ਰੰਗ ਵਾਲੇ, ਅਰਥਾਤ–ਕਬੂਤਰੇ। ਃਚਾਂਦੀ ਰੰਗੇ।

ਃਃਗੁਰ ਪ੍ਰਤਾਪ ਸੂਰਜ, ਰੁਤ ੬, ਅੰਸੂ ੧੪-੧੫ ਵਿਚ ਲਿਖਿਆ ਹੈ ਕਿ ਆਨੰਦਪੁਰ ਤੋਂ ਢਾਈ ਕੋਹਾਂ ਦੀ ਵਿਥ ਤੇ ਜ਼ਬਰਦਸਤ ਖਾਂ ਸੂਬੇਦਾਰ ਲਾਹੌਰ ਅਤੇ ਵਜ਼ੀਦ ਖਾਂ ਸੂਬੇਦਾਰ ਸਰਹਿੰਦ ਚੌਪੜ ਖੇਲ ਰਹੇ ਸਨ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਆਨੰਦਪੁਰੋਂ ਤੀਰ ਚਲਾਇਆ, ਜੋ ਸ਼ਾਲਮਲੀ (ਸਿੰਮਲ) ਦੇ ਰੁਖ ਵਿਚ, ਜਿਸ ਦੇ ਹੇਠਾਂ ਉਹ ਬੈਠੇ ਸਨ, ਲੱਗਿਆ। ਇਹ ਪ੍ਰਾਕ੍ਰਮ ਦੇਖ ਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੂੰ ਕਰਾਮਾਤੀ ਮੰਨਿਆ। ਪਰ ਦੂਜੇ ਤੀਰ ਨਾਲ ਸਤਿਗੁਰਾਂ ਨੇ ਉੱਤਰ ਲਿਖ ਕੇ ਭੇਜਿਆ ਕਿ ਇਹ ਕਰਾਮਾਤ ਨਹੀਂ, ਬਲਕਿ ਸ਼ਸਤ੍ਰ ਵਿਦਯਾ ਦੇ ਅਭ੍ਯਾਸ ਦਾ ਨਤੀਜਾ ਹੈ।

ਰਾਸ ਛੰਦ

ਚੜ੍ਹ ਚਲਯੋ ਜੁ ਸਿੰਘ ਗੁਬਿੰਦ, ਸੰਗ ਸੈਨਾ ਸਬਲ ।
ਜਨ ਪੱਛਮ ਘਨਘੋਰ, ਉਠਯੋ ਪਾਵਸ ਪ੍ਰਬਲ ।
ਮੱਤ ਮਤੰਗ* ਉਤੰਗ† ਧੁਜਾ ਫਰਹਰਹਿੰ ਇਵ ।
ਧੁਰਵਾ‡ ਧਾਵਤ ਲਿਯੇ ਇੰਦ੍ਰ ਕੋ ਧਨੁਖ ਸ਼ਿਵ ।
ਫਿਰ ਧੁਰਵਾ ਸੇਂਧਰ ਧਾਏ ਧੀਰਜ ਧਰਾਧਰ ।
ਕੋਰ ਬਾਂਧ ਗਿਰ ਜਾਏ ਕੀਨੇ ਬਰਾਬਰ ।
ਬਗ ਪੰਤ{} ਦੰਤ ਦਰਸਾਏ, ਬਾਦਲ ਮੇਹ ਕੇ ।
ਚੁਏ ਗੰਡ ਮਦ ਪਾਨੀ ਭਾਰੀ ਦੇਹ ਕੇ ।
ਛਾਏ ਮੇਘ ਜੁ ਡੰਬਰ ਅੰਬਰ ਸੇ ਸਰਸ ।
ਭਈ ਧੁੰਦ ਰਜ ਰੁੰਦ, ਸੂਰ ਝਾਪਯੋ ਦਰਸ ।
ਅੰਕਸ਼ ਜੜਤ ਜੜਾਉ, ਦਿਪੈਂ ਤਹ ਅਤ ਭਲਾ ।
ਜਨ ਘਟਾ ਛਟਾ ਆਕਾਸ਼ ਜੁ ਚਮਕੈ ਚੰਚਲਾ ।
ਜਰੀ ਬਾਫ ਕੈ ਝੂਲ ਸੂਮ ਸਕਲਾ ਤਕੇ ।
ਸ੍ਰੀ ਚਮਰ ਗਜ ਘੰਟਾ ਘੁਰੇ ਸੁਕ ਘਾਟਕੇ ।
ਕੱਜਲ ਗਿਰ[] ਸੇ ਬਰਣੋ ਬਰਣ ਬਨਾਇ ਬਰ ।
ਮਾਰੈਂ ਸੁੰਡ ਫੁੰਕਾਰ ਜੁ ਪਾਰਾਵਾਰਿ ਪਰ ।
ਜਬ ਸੁੰਡਾਹਲ ਸਜੈ ਪੂਰ ਸੰਧੂਰ ਰੁਚ ।
ਸਾਂਝ ਲਲਾਈ ਮਾਂਝ ਕਿਧੋਂ ਗਿਰਿਰਾਜ ਉਚ ।
ਡਰ ਡੁਲੇ ਦਿਗ ਪਾਲ, ਜਲਾਜਲ ਕੀਚ ਹੁਇ ।
ਦੁਰੇ ਦੌਰ ਦਰ ਹਾਲ, ਬਿਆਲ() ਬਿਲ ਬੀਚ ਹੁਇ ।
ਰਦ⁖ ਫੁੱਟੇ ਬਾਰਹਿ, ਤਲਾਤਲ ਤ੍ਰਿਝ ਤੁੜਗ ।
ਧੌਲ ਧਰਾਧਰ ਕੱਪਯੋ, ਕੂਰਮ ਕਿੜ ਮੁੜਗ ।
ਐ ਮਤ ਅਮ੍ਰਿਤ ਮਤੰਗ ਬ੍ਰਿੰਦ ਬਲ ਬਾਹ ਕੇ ।
ਕੋ ਕਵਿ ਸਕੇ ਸਰਾਹਿ, ਹਿੰਦੂ ਪਤਿ ਨਾਹ ਕੇ⁖⁖ ॥ ੨੬ ॥
ਜੀਨ ਜਰਾਉ ਬਨਾਇ ਤੁਰੰਗਮ ਕੋਰ ਕੇ ।
ਚਪਲ ਭਾਸ ਮ੍ਰਿਗ ਮੀਨ, ਭਾਨ ਰਥ ਜੋਰ ਕੇ ।
ਚੰਚਲ ਚਪਲ ਚਲਾਕ, ਛਬੀਲੇ ਸੋਹਨੇ ।
ਦੇਤ ਬਾਤ ਕੋ ਬਾਜੀ ਬਾਜੀ ਰੋਹਨੇ ।
ਉਠੇ ਜਾਤ ਨਭ ਗੌਨ, ਭੀਰ ਭਟ ਕੌਨ ਕੀ ।
ਨੇਕ ਸੁ ਬਾਗੇਂ ਲੇਹਿੰ ਬਾਗੇਂ ਪੌਨ ਕੀ ।
ਸਾਤ ਦੀਪ ਕਰ ਭੌਰੀ, ਫਿਰਕੀ ਸੇ ਫਿਰੈਂ ।

---

*ਮਸਤ ਹਾਥੀ । †ਉੱਚੇ । ‡ਬੱਦਲ । {}ਬਗਲਿਆਂ ਦੀ ਪੰਤ (ਪੰਕਤੀ) । []ਪਰਬਤ । ()ਸੱਪ । ⁖ਦੰਦ । ⁖⁖ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ।

ਬੈਨ ਤੇਯ* ਤਰੁ ਦੂਰਤ, ਦੌਰ ਮਨ ਤੇ ਪਰੈਂ ।
ਕੱਛੀ ਸੂੱਛ ਸੁਜਾਤ, ਪਰੇਵਾ ਪੌਨ ਹੈ ।
ਅੰਗ ਅਨੂਪਮ ਰੰਗ, ਸਿੰਧ ਸੁਤ ਕੌਨ ਹੈ ।
ਬਰੇ ਬਾਰ ਕਰੁ ਮੋਤੀ, ਪਾਰਦ ਚਲਾਚਰ ।
ਦੇਖ ਦੌਰ ਕੇ ਦੁਰੇ ਜੁ ਦਾਮਿਨਿ ਦਰਾਦਰ ।
ਖੰਜਨ ਸਰਦ ਸੁਹਾਏ, ਰਹੇਂ ਸੁ ਬਾਰ ਹੈਂ ।
ਸਮਰ ਸੁ ਮਦ ਜਨ ਮੀਨ, ਪਰੇ ਵਾਪਾਰ ਹੈਂ ।
ਹਿੰਦੂ ਪਤਿ ਗੁਰੁ ਆਪ, ਸਿੰਘ ਗੋਬਿੰਦ ਹੈਂ ।
ਜਨ ਮਘਵਾ ਚੜ੍ਹਯੋ ਗੁਰਾਕ, ਸੂਰ ਸੰਗ ਬ੍ਰਿੰਦ ਹੈਂ ॥ ੨੭ ॥

ਦੋਹਰਾ ।

ਲਰੇ ਦੋਇ ਦਲ ਦੋਇ ਦਿਸ, ਕੋਊਅ ਨ ਨੈਕ ਸਰਾਇ ।
ਬੁੱਧ ਵਿਰੁੱਧ ਸੁਧ ਨਾ ਪਰੇ, ਜੁਰੇ ਜੁੱਧ ਕੋ ਆਇ ॥ ੨੮ ॥

ਚੌਪਈ ।

ਸਭ ਕੇ ਮਨ ਮੈਂ ਯਹੀ ਬਿਸੇਖੋ ।
ਦਲਬਲ ਪ੍ਰਬਲ ਅਜੀਮਹਿਂ ਦੇਖੋ ।
ਬਹੁਤ ਅਮੀਰ ਭਏ ਤਿਹ ਸੰਗੀ ।
ਸੂਰਬੀਰ ਜੋਧਾ ਜੁਰ ਜੰਗੀ ।
ਬੁਧ ਬਚਿਤ੍ਰ ਅਰੁ ਬਡੋ ਖਜਾਨਾ ।
ਰੋਪਯੋ† ਖੇਤ ਧਰੇ ਬਰ ਬਾਨਾ ।
ਨਿਸ ਦਿਨ ਰਾਖੇ ਬੀਨ‡ ਸਿਪਾਹੀ ।
ਸਦੀ{} ਹਜਾਰੀ ਔਰ ਪੰਜਾਹੀ ।
ਸਭੈ ਬਨਾਉ ਠੀਕ ਹੈ ਯਾਕੇ ।
ਹੋਨੀ ਹਾਥ ਰਹੀ ਕਰ ਤਾਕੇ ।
ਉਤ ਖਾਨੀ ਕਾ ਸਭ ਜਗ ਜਾਨੈ ।
ਲੁਤਫੁੱਲਾ ਖਾਂ ਸ਼ੰਕ ਨ ਮਾਨੈ ।
ਅਉ ਅਨੇਕ ਦਲ ਬਾਲਾ ਸ਼ਾਹੀ ।
ਫ਼ਜ਼ਲ ਅਲੀ ਖਾਂ ਸਰਸ ਸਿਪਾਹੀ ।
ਨਬੀ ਕੁਲੀ ਖਾਂ ਨਹਿ ਮੁਖ ਮੋੜੇ ।
ਖਾਂ ਮਿਹਰੰਮਤ ਸਾਰ ਝਕੋਰੇ() ।
ਮਾਰਯੋ ਖੇਤ ਦੁਹੂੰ ਦਿਸ ਭਾਰੇ ।
ਦਾਰੂ[] ਦੁੰਦ ਭਯੋ ਅੰਧਿਆਰੋ ।

---

*ਕੱਸ਼ਪ ਦੀ ਇਸਤ੍ਰੀ ਵਿਨਤਾ ਦੇ ਪੁਤ੍ਰ ਗਰੁੜ ਦਾ ਨਾਮ ਵੈਨਤੇਯ ਹੈ ।
†ਮੰਡਯੋ ।   ‡ਚੁਣਕੇ   {}ਇਕ ਸੌ ਜਵਾਨਾਂ ਦਾ ਅਫਸਰ ।
()ਸਾਰ ਝਕੋਰਦਾ, ਅਰਥਾਤ—ਤਲਵਾਰ ਚਲਾਉਂਦੀ ਸੀ ।
[]ਦਾਰੁਣ, ਭਿਆਨਕ, ਘੋਰ ।

ਸੂਰਜ ਸੰਕ ਦੁਰੇ ਗਿਰਿ ਅੰਤੈ* ।
ਰਹਯੋ ਨ ਮੋਹਿ ਲੋਹਿ ਬਸੰਤੈ ॥ ੨੮ ॥

ਸਵੈਯਾ ॥

ਤੇਗ ਬਲੀ ਸ੍ਰੀ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ, ਚੜ੍ਹੇ ਰਣ ਕੋ ਮਨ ਕੋ ਜੁ ਹੁਲਾਸਾ ।
'ਰਾਇ' ਰਹੈ ਠਹਿਰਾਇ ਸੁ ਕੋ ਨਰ, ਲਾਖਨ ਮੈਂ ਭੁਜ ਕੋ ਭਰਵਾਸਾ ।
ਲੋਹ ਕੇ ਤੇਜ ਤੈ ਕੋਦੰ† ਮਜੇਜ ਤੈ, ਧਾਇ ਪਰੈ ਅਰਿ ਕੋ ਮਘਵਾਸਾ ।‡
ਸੂਕਤ ਯੌਂ ਮੁਖ ਸੂਰਨ ਕੇ, ਘਨ ਘੋਰ ਕੋ ਸੋਰ ਸੁਨੇ ਜੁ ਜਵਾਸਾ ॥ ੨੯ ॥

ਕਬਿੱਤੁ ॥

ਤੁਰੰਗ ਫੌਜ ਤੋਰ ਕੈ, ਮਤੰਗ ਮਾਨ ਮੋਰ ਕੇ,
ਲਰੈਂ ਕਰੈਂ ਅਧੀਰ ਸ਼ਤ੍ਰੂ ਜੱਤਪਤ੍ਰ{} ਪਾਨ ਕੋ ।
ਜਿਤੇ ਸਮੀਪ() ਕੋ ਗਿਨੈ, ਕ੍ਰਿਸਾਨ[] ਕੋਪ ਜਯੋਂ ਹਨੈ,
ਪ੍ਰਚੰਡ ਖੰਡ ਕਿੱਤ ਮੁੰਡ ਤੇਜ ਪੁੰਜ ਭਾਨ ਕੋ ।
ਘਟਾ ਛਟਾ ਬਿਦਾਰਨੀ, ਧਨੀ ਧਰਾ ਪ੍ਰਹਾਰਨੀ ਕਿ,
ਕਾਲ ਬਿਆਲ ਕਾਲ ਕੂਟ ਗੂੜ੍ਹ ਬਿਆਨ ਤ੍ਰਾਨ ਕੋ ।
ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਦੀਪ ਦੇਸ ਮੈਂ, ਪੁਰੀ ਗਨੇਸ ਸੇਸ ਮੈਂ,
ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਕੀ ਕ੍ਰਿਪਾਨ ਕੇ ਸਮਾਨ ਕੋ ॥ ੩੦ ॥
ਜਹਾਂ ਸ਼ਾਹ ਜੂ ਸੋਂ ਕੀਨੀ ਜਹਾਂ ਲੌ ਨਿਕਾਈ ਹੁਤੀ,
ਰੁਫੀਉਃ ਸਜਾਹ ਉਤਸਾਹ ਸੋ ਬਢਾਇਕੈ ।
ਲਰਬੇ ਕੋ ਚਹੂੰ ਓਰ ਘੋਰੀ ਘਨੋ ਰਾਇਃਃ ਕਵਿ,
ਉਮੰਡ ਘੁਮੰਡ ਆਏ ਅਤਿ ਹੀ ਰਿਸਾਇ ਕੈ ।
ਰਾਜ ਸਾਜ ਕੋ ਸਮਾਜ ਕੈ ਕੈ ਬੀਰ ਗਾਜ ਗਾਜ,
ਭਾਜੇ ਨ ਬਚਤ ਯਾ ਤੇ ਚੜ੍ਹੇ ਚਿਤ ਚਾਇਕੈ ।
ਫੌਜਨ ਕੀ ਕੋਰੈਂ ਮੁਖ ਤੋਪਨ ਕੇ ਜੋਰੈਂ ਦੇਤ,
ਸਾਰ ਕੀ ਝਕੋਰੈਂ ਸੁ ਅਜੀਮ ਕੋਪਯੋ ਆਇਕੈ ॥ ੩੧ ॥

ਤੋਟਕ ਛੰਦ ।

ਇਤ ਏ ਸਬ ਸੋ ਮਨਹਾਰ ਕਰੈਂ ।
ਦਲ ਕੋ ਧਨ ਦੇਤ ਨਿਸੰਕ ਧਰੈਂ ।
ਦੁ ਸਦੀ ਸੁ ਸਦੀ ਔ ਹਜਾਰਨ ਕੋ ।
ਮਨ ਮੋਦ ਬਢਯੋ ਸੁ ਜੁਝਾਰਨ ਕੋ ।
ਗਜਰਾਜ ਸਿੰਘਾਰਤ ਸਾਜ ਤਰੈਂ ।
ਲਰਬੇ ਕੀ ਕਥਾ ਨਿਤ ਹੀ ਉਚਰੈਂ ।

---

*ਅਸਤਾਚਲ ਦੇ ਅੰਚਲ ਵਿਚ। †ਪੱਖ, ਤਰਫ਼। ‡ਅਰਿ (ਦੁਸ਼ਮਨ) ਨੂੰ ਮਗਵਾ (ਦੇਵਰਾਜ ਇੰਦ੍ਰ) ਦੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੌੜਕੇ ਪੈਂਦੇ ਸਨ। {}ਛਤਹ। ()ਕੋਲ। []ਅੱਗ। ःਰਫੀਉਲ ਅਤੈਬ ਨਾਮੀ ਇਕ ਸ਼ਾਹੀ-ਫੌਜਦਾਰ। ःःਘਨ=ਬੱਦਲ ਦੀ ਘਟਾ।

ਉਮੰਡੇ ਚਹੂੰ ਓਰ ਤੇ ਬਾਂਧਿ ਘਟਾ ।
ਦਿਹ ਬਰ ਏਕ ਅਨੇਕ ਠਟਾ ॥ ੩੨ ॥

ਅੜਿਲ ।

ਬਰਖਤ ਬਾਨ ਬੰਦੂਖ, ਤੀਰ ਤਰਵਾਰ ਤਿਹ ।
ਛੁਟੇ ਤੋਪ ਗਜ ਨਾਲ, ਗਰਜ ਘੁਰ ਨਾਲ ਜਿਹ ।
ਉਠੇ ਤੁੰਡ ਬਹੁ ਮੁੰਡ, ਝੁੰਡ ਝਾਲਾ ਝਪਟ ।
ਚੜ੍ਹਤ ਸੂਰ ਮੁਖ ਨੂਰ, ਕੂਰ ਕਾਇਰ ਦਬਟ ॥ ੩੩ ॥
ਮਚਯੋ ਬੀਰ ਘਮਸਾਨ, ਕਾਨ ਕੀਚਕ ਭਯੋ ।
ਖਰੇ ਖੇਤ ਜਸ ਹੇਤ, ਠਾਠ ਠੀਕੋ ਠਯੋ ।
ਸਯਦ ਮੁਗ਼ਲ ਪਠਾਨ, ਸੇਖ ਰਾਜੇ ਲਰੇ ।
ਏਕ ਏਕ ਤੇ ਸਰਸ ਪਲਟ ਪਗ ਨਾ ਧਰੇ ।
ਗਿਰੇ ਲੁੱਥ ਪਰ ਲੁੱਥ, ਜੁੱਥ ਜੁੱਗਣ ਜਹਾਂ ।
ਕਰੈਂ ਘਾਉ ਪਰ ਘਾਉ, ਤਾਉ ਤਮਕੈ ਤਹਾਂ ।
ਧੂਮ ਧੁੰਦ ਰਵਿ ਰੁਕਯੋ, ਝੁਕਯੋ ਚਹੂੰ ਓਰ ਦਲ ।
ਜਹਾਂ ਗੁਰੂ ਗਜ ਧੁਕਯੋ, ਮੁਕਯੋ ਅਜੀਮ ਬਲ ॥ ੩੪ ॥

ਦੋਹਰਾ ॥

ਦਲ ਚਾਰਨ ਕਾਰਨ ਕਹਾ, ਬਾਰਨ* ਛਾਡਯੋ ਭੀਰ ।
ਮਾਰਨ ਮਚਯੋ ਅਜੀਮ ਤੇ, ਮਾਰਨ ਆਯੋ ਬੀਰ ॥ ੩੫ ॥

ਪਉੜੀ ॥

ਹਿੰਮਤ ਸਿੰਘ ਦਲੇਲ ਸਿੰਘ, ਗੁਰ ਆਗਯਾ ਕਾਰੀ ।
ਮਾਰੀ ਤੇਗ ਮਤੰਗ ਸਿਰ, ਢਾਹੀ ਅੰਬਾਰੀ ।
ਮਾਨੋ ਪਾਵਸ ਬੀਜਲੀ, ਗਿਰਿ† ਪਰੀ ਕਰਾਰੀ ।
ਲੰਕਾ ਵਾਸ ਜੁ ਪੌਨ ਪੂਤ, ਡਾਰੀ ਅੱਟਾਰੀ ।
ਮਾਰੀ ਸਰਜੇ ਖਾਨ ਨੋ‡ ਜਨ ਹਰ{} ਆਂਖ ਉਘਾਰੀ ।
ਮੰਗਲ ਗਾਵੇ ਜੋਗਣੀ, ਪਹਨਿ ਸੂਹੀ ਸਾਰੀ ॥ ੩੬ ॥

ਦੋਹਰਾ ॥

ਆਗੇ ਲੜਤ ਬਚਿਤ੍ਰ ਸਿੰਘ, ਸੁਨ ਮੁਹਕਮ ਸਿੰਘ ਸੂਰ ॥
ਬਾਰਨ ਮਾਰਨ ਕੋ ਚਲਯੋ,() ਮੁਖ ਪਰ ਬਰਸਤ ਨੂਰ ॥੩੭॥

ਇੰਦਵ ਛੰਦ ॥

ਠਾਢੋ ਜੋ ਸਿੰਘ ਮਹਾਰਣ ਮੈਂ, ਕਰਵਾਇ ਸੋ ਦਾਹਨੇ ਮੰਤ੍ਰ ਮਤਾਯੋ ।
ਤੁਮ ਕਿਹ ਕਾਜ ਰਹ ਯੋ ਹਠਿ ਕੇ, ਜਿਹ ਸੁਕ੍ਰਿਤ ਦਾਨ ਕੋ ਸੀਸ ਦੁਰਾਯੋ ।
ਯੌ ਸੁਨ ਆਗੇ ਉਠਯੋ ਉਡ ਕੇ, ਇਨ ਦੇਖਤ ਹੀ ਅਤਿ ਰੋਸ ਬਢਾਯੋ ।

---

*ਹਾਥੀ (ਸ਼ਰਾਬ ਪਿਲਾਕੇ ਛੱਡਿਆ) । †ਪਰਬਤ ਦੇ ਉਤੇ । ‡ਸਰਜੇ (ਬਹਾਦੁਰ) ਅਜ਼ੀਮ ਖਾਂ ਨੂੰ । {}ਸ਼ਿਵ ਨੇ । ()ਮਦ ਮਸਤ ਹਾਥੀ ਦਾ ਮੁਕਾਬਲਾ ਕਰਨ ਲਈ ਚੱਲਿਆ ।

ਪ੍ਰੇਰਿ ਤੁਰੰਗ ਉਮੰਗ ਧਸਯੋ, ਮੁਖ ਮਾਰਿ ਮਤੰਗ ਕੋ ਅੰਗ ਕੱਪਾਯੋ+ ॥ ੩੮ ॥

ਮਨਹਰ ਛੰਦ।

ਛਾਡ ਛਾਡ ਤੀਰਨ ਕੋ ਮੁੜੀ ਹੈਂ ਕਮਾਨ ਕੇਤੀ,
ਛੁਟਕੇ ਬੰਦੂਕੈਂ ਗੋਲੀ ਬਾਨੀ ਦ੍ਵੈ ਦੁਰਤ ਹੈ।
ਮਾਰਿ ਮਾਰਿ ਬਰਛੀ ਮੁਰੀ ਹੈ ਕੇਤੀ ਰਾਇ ਕਵਿ,
ਬਾਨ ਭਭਕਾਇ ਮੁਰੇ ਭੂਮਿ ਮੈਂ ਹੁਰਤ ਹੈ।
ਕਾਟਿ ਕਾਟਿ ਸੀਸ ਤਰਵਾਰੈਂ ਮੁਰਿ ਮਿਆਨ ਪਰੀ,
ਹਾਥੀ ਘੋਰਾ ਮੁਰੇ ਜਾਸੋਂ ਸਮਰ ਜੁਰਤ ਹੈ।
ਲਰਿ ਲਰਿ ਮੁਰੈਂ ਫੇਰ ਲਰੇ ਪਰੈਂ ਰਨ ਮਾਂਝ,
ਮੁਹਕਮ ਸਿੰਘ ਜੂ ਕੇ ਮੁਖ ਨ ਮੁਰਤ ਹੈ ॥ ੩੯ ॥

ਸਵੈਯਾ।

ਜਾਸੋਂ ਰਹੇ ਬਲਿਹਾਰ ਬਿਲੋਚ*, ਲਰੀ ਲਟ ਛਾਡਿ ਤਚਯੋ† ਤਪ ਤਾਹੀ।
ਜਾਸੋਂ ਦਬੇ ਦਲ ਦੱਛਨ ਕੇ, ਯਹ ਲੱਛਨ ਜਾਨ ਸਬੇ ਜੁ ਸਿਰਾਹੀ।
ਜਾਸੋਂ ਬਿਦਾਰ ਬਿਦਾਰਤ ਬਾਰਨ, ਯਾਰਨ ਮੋਂ ਰਿਸਕੇ ਜੁ ਉਮਾਹੀ।
ਕਾਟਤ ਰੁੰਡਨ ਮੁੰਡਨ ਝੁੰਡਨ, ਸੋ ਤਰਵਾਰ ਗੁਰੂ ਬਰਸਾਹੀ ॥ ੪੦ ॥

ਛਪਯ।

ਅਚਲ‡ ਚਲਤ, ਨਗ{} ਹਲਤ, ਕਮਠ[] ਕਲਮਲਤ ਸਕਲ ਤਨ।
ਗੁਨ ਗਾਵਤ ਗਵਰੇਸਃ ਸੇਸ਼ ਕਵਿਤੇਸ ਸਹਸ ਫਨ।
ਹਰੀ ਅਨਲ ਦਲਨ ਦਲ ਤਹਾਂ ਕਹਿ ਹਿਲਤ ਚਹੂ ਓਰਨ।
ਮਿਟੈ ਮਵਾਸ() ਬਿਲਾਸ ਤਾਕਤ ਗਿਰਿ ਖੋਰਨ।
ਚਕਵੈ ਚਿਤੁ ਚਮਕਤ ਚਕਿਤੁ ਸੁਕਤ ਧਾਇ ਪਰ ਭੁਵਨ ਬਲ।
ਗਹਿ ਚੜਤ ਕਟਕ ਭੈ ਭਟਕ ਭਟ ਜਹਾਂ ਗੁਰੂ ਬਰਛੀ ਬਿਮਲ ॥ ੪੧ ॥

ਮਨਹਰ।

ਫੌਜੈਂ ਬਾਂਧਿ ਘਟਾ ਤਾਵੇ, ਛਟਾ ਚਮਕਤ ਅਸਿ,ঃঃ
ਗਰਜਤ ਗੋਲਾ ਗਾਡੇ ਲਾਗੀ ਝਰੀ ਭੋਰ ਤੈਂ।
ਬਰਖਤ ਬਾਨ, ਅਵਸਾਨ ਭੂਲ ਜਾਤ ਜਹਾਂ,
ਬਾਜਤ ਨਿਸ਼ਾਨ ਘਨ ਘੋਰ ਚਹੂੰ ਓਰ ਤੈਂ।

+ਗੁਰਬਿਲਾਸ, ਪਾਤਸਾਹੀ ੧੦ ਦੇ ਕਥਨ ਅਨੁਸਾਰ ਦੁਸ਼ਮਣ ਨੇ ਮਸਤ ਹਾਥੀ ਲੋਹਗੜ੍ਹ ਦੇ ਕਿਲੇ ਨੂੰ ਫਤਹ ਕਰਨ ਲਈ ਅਗੇ ਕੀਤਾ ਸੀ (ਵੇਖੋ, ਅਧਯਾਯ ੧੫), ਪਰ ਸੂਰਜ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ (ਰੁਤ ੪, ਅੰਸੂ ੨੧) ਵਿਚ ਲਿਖਿਆ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਕੇਵਲ ਕੇਸਰੀ ਚੰਦ ਜਸਵਾਲੀਏ ਦੀ ਸ਼ਰਾਰਤ ਸੀ, ਜੋ ਉਸਨੇ ਪਹਾੜੀ ਰਾਜਿਆਂ ਦੇ ਨਾਲ ਮਿਲਕੇ ਕੀਤੀ ਸੀ।

*ਬਿਲੋਚਨ=ਅੱਖਾਂ। †ਤਪਯੋ। ਗਰਮ ਹੋਕੇ। ‡ਬ੍ਰਿਛ ਆਦਿ। {}ਪਰਬਤ। []ਕੱਛੂ। ঃਗੌਰੀ (ਪਾਰਬਤੀ) ਦਾ ਈਸ਼ (ਪਤਿ = ਸ਼ਿਵ) ()ਦੁਸ਼ਮਨ। ঃঃਤਲਵਾਰ।

ਮਘਵਾ ਧਨੁਖ ਧਰ ਧਰੈ ਬੀਰ ਰਣ ਮਾਂਝ,
ਕਾਇਰ ਕੱਪਾਨੇ ਤਹਾਂ ਸਾਰ ਕੀ ਝਕੋਰ ਤੈਂ ।
ਪੇਲੈਂ ਪੀਲ ਬਾਨਨ* ਧਕੇਲੇ ਦੈ ਦੈ ਗਜਰਾਜ,
ਮੇਰੇ ਜਾਨੈਂ ਧੁਰਵਾ† ਸੇ ਛੂਟੈਂ ਚਹੂੰ ਕੋਰ ਤੈਂ ॥ ੪੨॥

ਕਬਿੱਤੁ ।

ਕੁਰਬਨ ਜਾਨੀ ਪਰੈ ਕੁਹਕਤਾ ਮੈਂ ਬਾਨ ਭਾਰੀ,
ਘਮਸਾਨ ਮਚਯੋ ਆਇ ਚੁਗਤਾ ਨਰੇਸ਼ ਕੇ ।
ਅਤਲ ਤਲਾਤਲ ਚਲਾਚਲ ਸੇ ਗਿਰਿਰਾਜ,
ਦਲ ਕੇ ਸਮਾਜਨ ਤੇ ਕਾਂਪਯੋ ਸੀਸ ਸੇਸ ਕੋ ।
ਤੀਰ ਤਰਵਾਰਨ ਕੇ, ਬਾਜੀ‡ ਬਰ ਬਾਰਨ{} ਕੇ,
ਪਾਰ ਨ ਲਹਿਤ ਬਰ ਬਾਰਨ ਮਹੇਸ਼ ਕੇ ।
ਗੱਜਨ ਸੇ ਕਰ ਚੋਟੈਂ ਕੋਟੈਂ ਬਾਨ ਜੋਟੈਂ ਸੂਰ,
ਯਾਂਤੇ ਮੁਖ ਗੌਰਜਾ ਦੁਰਾਵਤ ਗਨੇਸ਼ ਕੋ ॥ ੪੩॥
ਧਰਯੋ ਹੀ ਰਹਯੋ ਖਜਾਨਾ, ਬਾਂਧੋ ਰਹਯੋ ਬੀਰ ਬਾਨਾ,
ਭਯੋ ਚਹੂੰ ਓਰ ਤੈਂ ਜਯੋਂ ਈਦ ਕੇ ਕਿਸ਼ਾਨਾ ਹੈ ।
ਜੂਝ ਪਰੇ ਉਮਰা§ ਤੇ ਗਜ ਪਾਛੇ ਪੇਲੇ ਪਾਉਂ,
ਲਾਗੇ ਸਨਮੁਖ ਘਾਉ ਚਿਤ ਇਤਰਾਨਾ ਹੈ ।
ਲੋਕ ਕੀ ਲੁਨਾਈ ਬਿਸਰਾਈ ਮਨ ਮੈਂ ਨ ਆਈ,
ਸਾਂਕੁਰੇ¶ ਸਹਾਈ ਜਹਾਂ ਪੌਰਖ ਹਰਾਨਾ ਹੈ ।
ਲਰਤ ਅਜੀਮ ਜਹਾਂ ਗੁਰੂ ਲਲਕਾਰਯੋ ਆਇ,
ਹੈਦਰ ਕੀ ਹਾਂਕ ਜੈਸੇ ਖਹਵਰ ਖਟਾਨਾ ਹੈ ॥ ੪੪॥

ਸਵੈਯਾ ।

ਤੀਰਨ ਕੀ ਚਹੂੰਟੈਂ[] ਚਹੂੰ ਓਰ ਤੈਂ, ਤਾਨ ਸਰਾਸਨ ਸੋਂ ਜਬ ਛਾਡੇ ।
ਬੇਧਤ ਯੌਂ ਉਨ ਕੋ ਨਿਕਸਯੋ, ਉਤ ਪਾਖਰ() ਢਾਲ ਭਈ ਨਹੀ ਆਡੇ ।
ਏਕ ਲੁਟੇ ਉਲਟੇ ਪਲਟੇ, ਇਕ ਭਾਜ ਬਚੇ ਦੁਰ ਤਾਪਤ ਖਾਡੇ ।
ਧਾਇ ਲਗਯੋ ਅਰਿ ਕੇ ਉਰ ਯੌਂ, ਮਨੌ ਅੰਤ ਕੇ ਜਾਇ ਨਿਸਾਨ ਸੇ ਗਾਡੇ ॥ ੪੫॥
ਸਰ ਕੋਸਨ: ਤੇ ਬਹੁ ਰੋਸਨ ਸੋਂ, ਬਿਸਿਖੀ:: ਬਿਸ ਸੇ ਨਿਕਸੇ ਅਨੀਆਰੇ ।
ਗੁਨ¹ ਜੋਰ ਕੇ ਜੋਰ ਸੋਂ ਛਾਡਤ ਹੀ, ਛਿਨ ਮੈਂ ਚਲ ਪ੍ਰਾਨ ਕਿਯੇ ਤਨ ਨਜਾਰੇ ।
ਆਪ ਗਡੇ ਉਰਿ ਬਾਹਰ ਫੌਂਕ² ਸੁ, ਯੌਂ ਕਬਿਤਾ ਛਬਿ ਭਾਉ ਵਿਚਾਰੇ ।
ਪੋਤ ਕਪੋਤ ਕਰਾਇਨ ਤੇ ਸੁ ਮਨੋਂ³, ਮੁਖ ਕਾਢ ਕੈ ਮਾਂਗਤ ਚਾਰੇ ॥ ੪੬ ।

---

*ਮਹਾਵਤ । †ਧੁਰਵਾ = ਬੱਦਲ । ‡ਘੋੜੇ । {}ਹਾਥੀ ।
§ਅਮੀਰ (ਬਹੁਵਚਨ–ਉਮਰਾ) । ¶ਵਿਰਲੇ । []ਨੋਕਾਂ ।
()ਪ੍ਰਖਰ = ਘੋੜੇ ਦਾ ਝੁੱਲ ਜੋ ਸੰਜੋਹ ਦੀ ਤਰਾਂ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। :ਸਰਾਂ (ਤੀਰਾਂ) ਦੇ ਕੋਸ਼ (ਖਜ਼ਾਨੇ) ਭਥੇ। ::ਤੀਰ। ¹ਧਨੁਖ ਦੀ ਡੋਰ। ²ਫਾਂਕ, ਅਰਥਾਤ–ਤੀਰ ਦਾ ਪਿਛਲਾ ਹਿੱਸਾ। ³ਮਾਨੋਂ ਕਬੂਤਰ ਦੇ ਬੱਚੇ ਆਲ੍ਹਣੇ ਵਿਚੋਂ ਮੂੰਹ ਕੱਢਕੇ ਚੋਗਾ ਮੰਗਦੇ ਹਨ।

ਕਬਿੱਤੁ ।

ਗਹੀ ਕਮਾਨ ਕਾਨ ਲੌਂ, ਹਨੇ ਜੁ ਪੁੰਜ ਪ੍ਰਾਨ ਲੌ,
ਭਜੀ ਚਮੰਕ ਸੰਕ ਸੈਨ ਹ੍ਵੈ ਸਬੈ ਅਧੀਰ ਸੈਂ ।
ਜਹਾਂ ਜਹਾਂ ਜਬੈ ਲਗੈ, ਅਛੇਦ ਛੇਦ ਕੇ ਖਗੈ,
ਸਨੱਧ ਬੱਧ ਜੁੱਧ ਮੈਂ ਗਿਰੈਂ ਕਪੋਤ ਕੀਰ+ ਸੈਂ ।
ਬਲਾਇ ਸਾਨ ਬੀਨ ਤੈ, ਕਨੀ ਅਨੀ* ਨਵੀਨ ਕੈ,
ਗਵੈ ਬਵੈ ਸੁ ਲੋਹ ਕੋਹ ਸਦ ਨਦ ਕੀਰ ਸੈਂ ।
ਰਹਯੋ ਨ ਤੇਹ ਦੇਹ ਮੈਂ, ਲੁਟੇ ਕਿਤੇ ਜੁ ਖੇਹ ਮੈਂ,
ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਕੇ ਛੁਟ ਜੁ ਤੀਰ ਬੀਰ ਸੈਂ† ॥ ੪੭ ॥

ਸਵੈਯਾ ।

ਬਾਰ ਨ ਪਾਰ ਬਿਥਾਰ ਮਹਾ, ਉਮਡੈਂ ਘੁਮਡੈਂ ਜਿਮ ਸਿੰਧ‡ ਕੀ ਓਜੈਂ ।
ਤੋਪ ਤਿਮਿੰਗਲ{} ਕੂਰਮ[] ਢਾਲ, ਪੈ ਤੀਰ ਤਰੈਂ ਧਨ ਜਯੋਂ ਦਲ ਸੋਜੈਂ ।
ਮੀਨ() ਮੁਨਾਕ ਮੁਖੀ ਬਰਛੀਃ, ਚੁਭਕੈ ਦਲ ਕੁੰਤਃਃ ਕਰੇ ਚਿਤ ਕੋ ਜੈਂ ।
ਕੋ ਸਮੁਹਾਈ੧ ਕਰੈਂ ਰਣ ਮੈਂ, ਜਬ ਧਾਈ ਗੁਰੂ ਬਰ ਸਾਹਿ ਕੀ ਫੌਜੈਂ ॥ ੪੮ ॥
ਮਾਰ ਮਚੀ, ਨ ਸੰਭਾਰ ਰਹੀ, ਦੁਹੂੰ ਓਰ ਛੁਟੈਂ ਘਨ ਜਯੋਂ ਘਨ ਗੋਲੈਂ ।
ਤਾਨਿ ਸਰਾਸਨ ਤੀਰ ਚਲੈਂ, ਬਰ ਬਾਨਨਿ ਸੋਂ ਬਹੁ ਕਾਇਰ ਡੋਲੈਂ ।
ਆ ਗਨ ਬੀਰ ਅਜਾਚੀ ਭਏ, ਤਹਿੰ ਜੰਬੁਕ੨ ਗਿੱਧ ਮਹਾਬ੍ਰਤ ਖੋਲੈਂ ।
ਟੁੱਟਤ ਸੀਸ ਭੁਜਾ ਉਰ ਛੁੱਟਤ, ਲੁੱਟਤ ਜਯੋਂ ਪਰ ਪਾਵਕ ਹੋਲੈਂ ॥ ੪੯ ॥
ਲਾਗਿ ਜੰਜਾਇਲ ਸਾਇਲ ਜਯੋਂ ਤਰਫੈਂ ਤਨ ਤਾਇਲ ਘਾਇਲ ਘੂਮੈਂ ।
ਸੂਰ ਝੁਕੇ ਕਰਵਾਰਨ੩ ਸੋਂ, ਕਰ ਵਾਰਨ੪ ਸੋਂ ਬਹੁ ਲੋਟਤ ਭੂਮੈਂ ।
ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਕੀ ਲਾਜ ਕੇ ਕਾਜ, ਭਜੈਂ ਨ ਮਹਾਰਣ ਮੈਂ ਝੁਕ ਝੂਮੈਂ ।
ਫੂਲ ਕੇ ਹਾਰਨ ਮਾਂਗ ਸੰਧੂਰ ਦੈ, ਹੂਰ ਕਿਤੀ ਮਿਲਿ ਪਾਇਨ ਚੂਮੈਂ ॥ ੫੦ ॥

ਕਬਿੱਤੁ ।

ਦਾਰੂ ਗੋਲੀ ਗਜ ਕਲੈਂ ਚਲੈਂ ਮਤਵਾਰੀ ਜੈਸੇ,
ਗਨਤ ਨ ਰਾਨਾ ਰਾਉ ਇਹੈ ਤੇਹੁ ਤਾਹ ਕੀ ।
ਸੌਹੈਂ ਕਿਯੇ ਸੌਹੇਂ ਨ ਖਟਾਤ ਕੋਊ 'ਰਾਇ ਕਵਿ',
ਕੇਤੇ ਸੌਹੇਂ ਖਾਤ ਸੁਧ ਭੂਲ ਜਾਤ ਰਾਹ ਕੀ ।
ਸਬਦ ਗਹਿਰ ਸੁਨਿ ਹਹਿ ਹਿਯ ਹਹਿਰਾਤ,
ਠਹਿਰ ਨ ਸਕੈਂ ਕੋਊ ਦੇਖੈਂ ਦੁਖ ਦਾਹ ਕੀ ।
ਲਾਗਤ ਅਚੂਕੈਂ ਹਾਹਾ ਕੂਕੈਂ ਉਰਿ ਹੂਕੈਂ ਉਠੈਂ,
ਛੁਟਤ ਬੰਦੂਕੈਂ ਰਣ ਐਸੀ ਜਹਾਂ ਸ਼ਾਹ ਕੀ ॥ ੫੧ ॥

+ਤੋਤਾ । *ਫੌਜ । †ਬੀਰਤਾ ਨਾਲ, ਜ਼ੋਰ ਨਾਲ । ‡ਸਮੁੰਦ੍ਰ । {}ਵਡਾ ਮੱਛ । []ਕੱਛੂ । ()ਮੱਛੀ । ਃਛੋਟੇ (ਮਨਾਕ) ਮੂੰਹ ਵਾਲੀ ਬਰਛੀ । ਃਃਬਰਛੀ ਦੇ ਫਲ । ੧ਸਾਮ੍ਹਣਾ । ੨ਗਿਦੱੜ । ੩ਹੱਥਾਂ ਦੇ ਵਾਰ ਕਰਨ ਸਮੇਂ । ੪ਤਲਵਾਰਾਂ ਨਾਲ ।

ਚੌਪਈ।

ਅਜੀਮ ਖਾਨ ਭਾਵੀ ਭਰਮਾਯੋ।
ਔਰ ਕਛੂ ਮਨ ਮੈਂ ਨਹੀਂ ਆਯੋ।
ਜੋ ਨਿਜ ਹੁਤੀ ਸੁ ਸੈਨਾ ਸਾਜੀ।
ਖੇਲੈਂ ਖੇਤ ਲਾਇ ਸਿਰ ਬਾਜੀ।
ਮਾਰੈਂ ਮੁਰੈਂ ਟਰੈਂ ਅਬ ਕੈਸੇ।
ਪਾਛੈ ਹੈ ਆਈ ਨਿਤ ਐਸੇ।
ਤਿਮਰ ਬੰਸ ਕੋ* ਓਪ† ਚਢਾਵੈਂ।
ਜਾਕੋ ਕਰਤਾ ਦੇਹ ਸੁ ਪਾਵੈਂ।
ਰਣ ਤੇ ਭਾਜੇ ਕਹਾ ਬਡਾਈ।
ਵਧੇ ਨ ਅਉਧ, ਘਟੇ ਨਾ ਘਟਾਈ।
ਆਜ ਥਕੇ ਲਰ ਕੇ ਦਲ ਦੋਊ।
ਬਹੁਰ ਸੰਭਾਰ ਸਕੈ ਨਹੀਂ ਕੋਊ ॥ ੫੨ ॥

ਛਪਯ।

ਸਮੈ ਪਹੁਤੀ ਆਇ ਸੁ ਤੋ ਕਹਿ ਕਿਉਂ ਕਰ ਹੁਟੈ।
ਡੋਰ ਕਹਾਂ ਲਗ ਚਲੈ ਗੁਡੀ ਜੋ ਪਉਨ ਨ ਛੁਟੈ।
ਨਾਰਿ ਕਹਾ ਸੋਹਿਯੇ ਬਿਨਾ ਭਰਤਾਰ ਸਿੰਗਾਰੇ।
ਸਕਟ‡ ਕਹਾਂ ਲੈ ਚਲੇ ਜਹਾਂ ਧੋਰੀ{} ਸਭ ਹਾਰੈ।
ਬਿਨ ਖੇਉਟ ਨਾਉ ਨਿਬਾਹੁ ਕਤ,() ਬਿਨ ਗੁਨ ਬਾਨ ਚਲੰਤ ਨਹਿ[]।
ਯਹ ਪ੍ਰਗਟ ਬਾਤ ਸੰਸਾਰ ਮੈਂ, ਬਿਨ ਠਾਕੁਰঃ ਦਲ ਲੜਤ ਨਹਿ ॥ ੫੩ ॥

ਦੋਹਰਾ।

ਪ੍ਰਾਨ ਚਲੇ ਤਨ ਨਾ ਚਲੇ, ਰੋਪਯੋ ਰਫੀ ਅਤੇਬ।
ਹਾਥੀ ਸਾਥੀ ਛਾਡ ਕੈ, ਸਾਥ ਨ ਛਾਡਯੋ ਟੇਬ ॥ ੫੪ ॥

ਛਪਯ।

ਅਤਿ ਅਜੀਪ ਲਰਿ ਲਟਯੋ, ਭਾਗ ਬਿਨ ਲੋਹ ਪਲਟਯੋ।
ਜਹਾਂ ਗੁਰੂ ਬਰ ਜੁੱਧ ਕਟਕ ਅੱਧਰ ਧਰ ਕਟਯੋ।
ਬਹੁਰ ਜੁ ਅਉਰੰਗ ਸਾਹ, ਰੋਸ ਕਰਿ ਰਾਜ ਗਵਾਯੋ।
ਆਇਸ ਭੇਜੋ ਲੋਕ ਸੀਸ, ਸਨਮੁਖ ਹੋਇ ਨਾਯੋ।
ਜਹੱ ਗੁਰੂ ਸਾਹ ਸੋ ਬਿਨੈ ਕਰ, ਦਈ ਬਡਾਈ ਸਕਲ ਜਗ।
ਪਾਵਰੀ ਕਰੀ ਨਿਸ ਦਿਨ ਰਰੈਂ, ਧਰੈਂ ਹਾਥ ਨਿਜ ਨਿਜਹਿ ਪਗ ॥੫੫॥
ਆਦਲ ਆਲਮ ਸ਼ਕਲ, ਜੋਧਾ ਜਗ ਜਾਨੋ।
ਨਾਸ ਹੋਇ ਤਿਹ ਬਾਸ, ਰਾਸ ਜਿਹ ਹੁਕਮ ਨ ਮਾਨੋ।

---

*ਤੈਮੂਰ ਦੇ ਖ਼ਾਨਦਾਨ ਦਾ। †ਜਸ, ਉਪਮਾ। ‡ਗੱਡਾ। {}ਬੈਲ।
()ਬਿਨਾ ਖੇਵਟ (ਖਿਉਣ ਵਾਲੇ) ਤੋਂ ਨਾਵ (ਕਿਸ਼ਤੀ) ਕਿਵੇਂ ਪਾਰ ਲਗ ਸਕਦੀ ਹੈ।
[]ਬਿਨਾ ਧਨੁਖ ਦੀ ਡੋਰ ਤੋਂ ਤੀਰ ਨਹੀਂ ਚਲਦਾ। ঃਸ੍ਵਾਮੀ ਭਾਵ–ਸਿਪਹ ਸਾਲਾਰ।

ਪਰੀ ਨਾਥ ਰਹੂੰ ਓਰ ਤੂੰ ਜੁ ਨਰ ਨਾਥ ਭਯੋ ਭੁਵ ।
ਕਰੀ ਸੁ ਜਸ ਦਿਗ ਬਿਜੈ, ਛਿਨਕ ਰਾਵਰੇ ਚਰਨ ਛੁਵ ।
ਸ੍ਰੀ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜਗ ਮੈਂ ਬਲੀ, ਸੁਕਵਿ ਰਾਇ ਪੌਰਖ ਪ੍ਰਬਲ ।
ਜਹਾਂ ਮਾਰਿ ਸੁ ਸ਼ਾਹਿ ਅਜ਼ੀਮ ਕੋ, ਤਖਤ ਛਤ੍ਰ ਦਿਨ ਦਿਨ ਅਟਲ ।।੫੬।।

ਭੁਜੰਗ ਪ੍ਰਯਾਤ ਛੰਦ ।।

ਕਿਯੋ ਪੀਲ* ਆਗੇ ਜਹਾਂ ਸਾਰ ਬਾਜੈਂ ।
ਮਹਾਂ ਬਾਹੁ ਜੋਧਾ ਖਰੇ ਖੇਤ ਗਾਜੈਂ ।
ਚੜਯੋ ਧੂਮ ਬਯੋਮੈਂ,† ਛੁਟਯੋ ਤੋਪ ਖਾਨਾ ।
ਪਰਯੋ ਘੋਖ ਭੂਮੈਂ, ਕਰੇ ਕੋਪ ਖਾਨਾ ।
ਕਿਤੇ ਘਾਇ ਘੂਮੈਂ, ਉਠੇ ਜਾਤ ਕੇਤੇ ।
ਕਿਤੇ ਲੁੱਥ ਝੂਲੇਂ, ਪਰੇ ਹੈਂ ਅਚੇਤੇ ।
ਕਿਯੋ ਪੈਜ ਗਾਦੀ ਜਹਾਂਦਾਰ ਆਯੋ ।
ਚਲੇ ਬਾਨ ਬੰਦੂਕ ਜੋਧਾ ਰਿਸਾਯੋ ।
ਕਰੇ ਮਾਰ ਭਾਰੀ ਭਯੋ ਜੁੱਧ ਭਾਰੋ ।
ਬੜੋ ਚਿੱਤ ਜਯੋਂ ਬਿੱਣ ਹੈ ਬ੍ਰਿੱਤ ਧਾਰੋ ।
ਮਰੇ ਨਾਹਿ ਕਯੋਂ ਹੀ ਜਹਾਂ ਸੂਰ ਜੰਗੀ ।
ਕਿਯੋ ਲਾਲ ਆਂਖੈਂ, ਲਿਯੇ ਸੂਰ ਸੰਗੀ ।
ਬਿਨਾ ਭਾਵ ਨੀਕੋ, ਪਰੇ ਭੂਮ ਭਾਈ ।
ਮਿਟੈ ਕੌਨ ਪੈ ਜੋ ਬਿਧਾਤਾ ਬਨਾਈ ।। ੫੭ ।।
ਮਚੀ ਮਾਰ ਭਾਰੀ ਦੁਹੂੰ ਓਰ ਐਸੀ ।
ਭਈ ਭੀਰ ਕੁਰਖੇਤ ਕੇ ਖੇਤ ਜੈਸੀ ।
ਛੁਟੇ ਤੋਪ ਬੰਦੂਕ ਘੁਰੰ ਨਾਲ ਗੋਲਾ ।
ਪਰੇ ਊਖ‡ ਕੇ ਪੂਖ{} ਮੈਂ ਬਜ੍ਰ ਓਲਾ ।
ਚਲੈਂ ਤਾਨ ਕਮਾਨ ਸੌਂ ਤੀਰ ਤਿੱਖੇ ।
ਮਨੋਂ ਭੂਮਿ ਭਾਰੱਥ ਪਾਰੱਥ ਪਿੱਖੇ() ।
ਕਿਤੇ ਬਾਨ ਕੁਹਕੰਤ ਭੁਵਕੰਤ ਆਵੈਂ ।
ਉਡੈਂ ਆਗ ਜਯੋਂ, ਲਾਗ ਜਯੋਂ ਨਾਗ ਧਾਵੈਂ ।
ਕਈ ਬੀਰ ਰਨ ਮਾਹਿੰ ਕਰ ਖੱਗ ਝਾਰੈਂ ।
ਕਟੈਂ ਸੀਸ ਲੈ ਈਸ ਸ਼ਮਲਾ ਸਵਾਰੈਂ[] ।
ਹਨੇ ਹਾਥ ਨੇਜਾ ਗਹੇ ਦੀਘ ਚੌਧੀ ।

---

*ਹਾਥੀ । †ਅਸਮਾਨ ਵਿਚ ।

‡ਇੱਖ (ਕਮਾਦ) । {}ਪੋਹ (ਦੇ ਮਹੀਨੇ) । ()ਮਾਨੋਂ (ਪ੍ਰਿਥਾ ਦੇ ਪੁਤ੍ਰ ਪਾਰਥ) ਅਰਜੁਨ ਦਾ ਮਹਾਭਾਰਤ ਦਾ ਜੰਗ ਪ੍ਰਿਥਵੀ ਤੇ ਹੁੰਦਾ ਦੇਖਿਆ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹੈ ।

[]ਭਾਵ–ਸ਼ਿਵ ਜੀ ਕਟੇ ਹੋਏ ਸਿਰ ਲੈਕੇ ਅਪਣੇ ਗਲ ਵਿਚ ਪਾਉਣ ਲਈ ਮੰਡ ਮਾਲਾ ਸਵਾਰ ਰਹੇ ਹਨ ।

ਲਗੇ ਸ਼ਤਰੂ ਕੇ ਅੰਗ ਜਯੋਂ ਬਜ੍ਰ *ਕੌਂਧੀ ।
ਕਰੈਂ ਘਾਉ ਪਰ ਘਾਉ ਖਪੂਆ ਕਟਾਰੈਂ ।
ਮਿਲੇ ਅੰਕ ਜਿਨ ਸੰਕ ਜਯੋਂ ਪਰੇ ਪਜਾਰੈਂ ।
ਗਿਰੈਂ ਲੁੱਥ ਪਰ ਲੁੱਥ ਵਹੁ ਜੁੱਥ ਐਸੇ ।
ਪਰੇ ਤਾਲ ਕੇ ਪਾਲ ਬਹੁ ਮਗ੍ਰ † ਜੈਸੇ ।
ਕਿਤੇ ਨੀਰ ਬਿਨ ਮੀਨ ਜਯੋਂ ਤਰਫਰਾਵੈਂ ।
ਕਿਤੇ ਲੋਹ ਕੇ ਛੋਹ ਪਰ ਮੋਹ ਧਾਵੈਂ ।
ਕਈ ਗਿਰੈਂ ਰਨ ਮਾਹਿਂ ਕਈ ਛੋਡ ਭਾਗੈਂ ।
ਕਈ ਘੋਰ ਘਾਇਲ ਕਈ ਘੂਮ ਜਾਗੈਂ ।
ਕਹਾਂ ਓਰ ਤੇ ਨਾਮ ਸੰਖਯਾ ਬਖਾਨੌਂ ।
ਲਿਖੇ ਜਾਤ ਥੋਰੇ ਕਈ ਨਾਹਿ ਜਾਨੌਂ ॥ ੫੮ ॥

ਦੋਹਰਾ ।

ਗਜ ਕਾਟੇ ਘੋਰੇ ਮੁਏ, ਮਾਣਸ ਮਰੇ ਅਨੇਕ ।
ਕਈ ਸਹੰਸ੍ਰ ਦਲ ਜੂਝਯੋ, ਬਰਨੌਂ ਕਹਾਂ ਬਿਬੇਕ ॥ ੫੯ ॥

ਪਉੜੀ ॥

ਬਾਂਕੇ ਬਨੈਤ ਮੰਡੈਤ ਜੋਧਾ, ਸਭੇ ਸੱਜਿ ਸਨਾਹਿ ।
ਸਿਰ ਖੋਲ ਬਕਤਰ,‡ ਜਿਗੈ ਪਾਗੀ ਬਾਂਧਕੈ ਗਜ ਗਾਹਿਂ ।
ਸੂਰੇ ਸਿਪਾਹੀ ਸਰਸ ਸਾਚੇ, ਬੀਰ ਖੇਤ ਖਿਲਾਰ ।
ਤਰਵਾਰ ਜਮਧਰ ਤੀਰ ਬਰਛਾ ਸਿਪਰ{} ਲੇ ਹਥਿਆਰ ।
ਬੰਦੂਕ ਬਾਨ ਨਿਸਾਨ ਬੈਰਕ ਸੀਸ ਚਮਰ ਢੁਲੰਤ ।
ਪੈਦਲ ਘਨੇ ਜੁਝਾਰ ਆਇ, ਕੋ ਨ ਗਨੇ ਜਿਹ ਅੰਤ ।
ਬਜੰਤ ਮਾਰੂ ਘੋਰ ਦੁੰਦਭਿ ਚਲਯੋ ਅਤਿ ਰਿਸ ਠਾਨ ।
ਰਜ ਰੁੰਧ ਧੁੰਦ ਅਕਾਸ ਛਾਯੋ ਗਯੋ ਲੋਪਤ ਭਾਨ ।
ਤੀਖੇ ਤੁਰੰਗ ਮਤੰਗ ਮਰਦਨ, ਪੌਨ ਤੈ ਅਗਵਾਰ ।
ਦਬਕੇ ਦਲੇਰ ਨ ਬੇਰ ਲਾਵਤ, ਸ੍ਵਾਮਿ ਕਾਜ ਸੱਭਾਰ ।
ਭਾਰਥ ਮਚਯੋ ਤੁਵ ਲੋਕ ਮੈਂ, ਗੁਰੁ ਦੇਵ ਖਾਂਡੇ ਸੂਰ ।
ਸਿਰ ਤਾਜ ਸੋਢੀ ਸਿੰਘ ਗੋਬਿੰਦ, ਜਗਤ ਸਾਕੇ ਪੂਰ ॥ ੬੦ ॥
ਦਾਰੂ ਭਬੂਕਾ ਬਾਨ ਛੂਟੇ, ਗਰਜ ਗੋਲਾ ਤੋਪ ।
ਧਰ ਲੁੱਟ ਟੁੱਟ ਸੰਜੋਹ ਬਕਤਰ, ਜੁੱਟ ਜਿਰਹਾ ਟੋਪ ।
ਇਕ ਘਾਇ ਘੂਮੈਂ ਦੇਖਿ ਝੂਮੈਂ, ਇਕ ਛੋਡੈਂ ਪ੍ਰਾਨ ।
ਜਿਹ ਬੀਰ ਨੱਚੈਂ ਰੁਧਰ ਰਚੈਂ, ਮਚੇ ਕੀਚਕ ਖਾਨ ।
ਸਰ ਸਿਲ ਸੁਹਲ ਖਿਲਾਰ ਖਿਲੇ ਇੱਕ ਮੱਲੈਂ ਖੱਗ ।

---

*ਬਿਜਲੀ । †ਜਿਵੇਂ ਮਗਰਮੱਛ ਤਲਾ ਦੇ ਕਿਨਾਰੇ ਪਏ ਹੁੰਦੇ ਹਨ, ਇਸਤਰਾਂ ਲੋਥਾਂ ਉਤੇ ਲੋਥਾਂ ਮੈਦਾਨਿ ਜੰਗ ਵਿਚ ਡਿਗ ਰਹੀਆਂ ਸਨ ।
‡ਸੰਜੋਹ । {}ਢਾਲ ।

ਗਾਵਤ ਮੰਗਲ ਜੋਗਣੀ ਜਸ ਰਹਯੋ ਜਗਮਗ ਜੱਗ ।
ਬਰਸੰਤ ਕੇਸਰ ਕੁਸਮ ਸੁੰਦਰ, ਬਰਤ ਹੈਂ ਬਰ ਹੂਰ ।
ਗੌਰੀ ਗਨੇਸ਼ ਮਹੇਸ਼ ਆਏ, ਡਵਰ ਸਬਦ ਅਪੂਰ ।
ਕੀਨੀ ਫਤੇ ਸ੍ਰੀ ਸਾਹਿਬਾਂ, ਸਤਿਗੁਰੂ ਗਰੀਬ ਨਿਵਾਜ ।
ਸਿਰ ਤਾਜ ਸੋਢੀ ਸਿੰਘ ਗੋਬਿੰਦ, ਰਹਯੋ ਜਗਮਗ ਛਾਜ ॥ ੬੧ ॥

ਪਉੜੀ ॥

ਸਤਿਗੁਰ ਸੇਵਾ ਹੋਈਐ, ਤਨ ਤਾਨ ਸਤਾਨੇ ।
ਦੁਖ ਨਸੇ ਸੁਖ ਉਪਜੈ, ਭਾਵਨ ਮਨ ਮਾਨੇ ।
ਤੇਗ ਬਲੀ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ, ਸਾਚੇ ਬਲਵਾਨੇ ।
ਕਲਜੁਗ ਸਾਚੇ ਸੂਰ ਤੂੰ, ਨੌ ਖੰਡੀ ਜਾਨੇ ।

ਖੰਡਾ ਦਾਨ ਸੰਭਾਰਿਆ, ਕੁਲ ਦਿਤੀ ਓਪ ।
ਭੇੜ ਭਜਾਏ ਸੂਰਮੇ, ਕਟਿ ਬਖਤਰ ਟੋਪ ।
ਤਰਵਾਰੀ ਤੇ ਕੈਬਰਾਂ*, ਜਿੱਤੋ ਰਣ ਰੋਪ ।
ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਦਾ, ਕੌਣ ਝੱਲੇ ਕੋਪ ॥ ੬੨ ॥
ਘੋਰ ਦਮਾਮੇ ਸੰਚਰੇ, ਤੀਰੇ ਝਰ ਲਾਵਨ ।
ਖੰਡਾ ਵਿੱਚ ਚਮੱਕਈ, ਵੈਰੀ ਤਨ ਤਾਵਨ ।
ਬੱਦਲ ਮਾਰੂ ਬਰ ਤੁਰੈ, ਭਰਿ ਜੋਸੀਂ ਧਾਵਨ ।
ਕੜਕਨ ਗੋਲੇ ਸ਼ੁਤਰ ਨਾਲ, ਕਾਇਰ ਕੰਪਾਵਨ ।
ਅਰਿ ਘਰ ਕਾਲ ਪਰਖੀਏ, ਘਰਨੀ† ਬਿਰਲਾਵਨ ।
ਚੜ੍ਹਿਆ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ, ਸਾਰ ਸੰਦਾ ਸਾਵਨ‡ ॥ ੬੩ ॥
ਸੱਤੇ ਧਾਰਾਂ{} ਧਾਈਆਂ, ਚੜ੍ਹਿ ਬਡੇ ਰਾਜੇ ।
ਖੇਤ ਮਰਾਇਆ ਸੂਰਮੇ, ਦਲ ਮਾਰੂ ਬਾਜੇ ।
ਝੰਡੇ ਨੇਜੇ ਬੈਰਕਾਂ, ਤਨ ਪੱਖਰ ਸਾਜੇ ।
ਨਾਰਦ ਤੁੰਦ ਬਜਾਇਆ, ਬੀਰ ਤੱਕਣ ਖਾਜੇ ।
ਕਲ ਨੱਚੀ ਮੂਹ ਜੁੱਟਿਆ, ਸੁਣਿ ਕਾਇਰ ਭਾਜੇ ।
ਤੇਗ ਸਰਾਹੀ ਸਿੰਘ ਦੀ, ਜਿਨ ਸਭੇ ਗਾਜੇ ।
ਸੌਂਹੇਂ ਹੋਇਆ ਖਾਲਸਾ, ਜਿਨ ਗੈਵਰ ਗਾਜੈ ।
ਫਤੇ ਕਰੀ ਸ੍ਰੀ ਸਾਹਿਬਾਂ, ਜਗ ਮੈਂ ਜਸ ਛਾਜੈ ॥ ੬੪ ॥
ਖੋਟੀ ਮਸਲਤ ਧੋਹਿ ਦਿਲ, ਚੜ੍ਹ ਚਲੇ ਪਠਾਣ ।
ਧਾਏ ਨਾਮ ਲਿਖਾਇਕੇ, ਸਜਿ ਵਡੈ ਮਾਣ ।
ਤੀਰਾਂ ਤੇਗਾਂ ਗੋਲੀਆਂ, ਜੁੱਟੇ ਘਮਸਾਣ ।
ਅਗੇ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ, ਬਲ ਭੀਮ ਸਮਾਨ ।

---

*ਤੀਰਾਂ ਨਾਲ । †ਇਸਤ੍ਰੀਆਂ । ‡ਲੋਹੇ ਦੀ ਬਰਖਾ ਬਰਖਾਉਣ ਵਾਲਾ ਸਾਵਣ । {}ਬਾਈਧਾਰ ਦੇ ਪਹਾੜੀ ਰਾਜਿਆਂ ਵਿਚੋਂ ਸਤ ਧਾਰਾਂ ਦੇ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਰਾਜੇ ।

ਮਾਰੇ ਖੇਤ ਖਰਾਬ ਕਰ, ਘਾਇਰ ਘਰ ਦਾਨ ।
ਲਗੇ ਕੈਬਰ ਕਹਿਰ ਦੇ, ਚੁਗ ਗਏ ਚਵਾਨ ।
ਖੋਹਨ ਬਾਲ ਚੁੜੈਲੀਆਂ*, ਮਹਿਲੀਂ ਕੁਰਲਾਣ ।
ਢੂੰਡੇ ਹੱਥ ਨ ਆਉਂਦੇ, ਰਣ ਰੁੜੇ ਪਠਾਣ ॥ ੬੫ ॥
ਖੰਡੇ ਧੂਹੇ ਮਿਆਨ ਤੇ, ਵੈਰੀ ਬਿਲਖਾਨੇ† ।
ਜੁੱਟੇ ਦੁਹੂੰ ਮੁਕਾਬਲੇ, ਬਿੱਜੂੰ‡ ਝਰਲਾਨੇ ।
ਵਾਹਨ ਮੁਣਸਾਂ ਘੋੜਿਆਂ, ਘਾਇਲ ਘੁੱਮਾਨੇ ।
ਜੁੱਝਨ ਸੌਂਹੇ ਸਾਰ ਦੇ, ਦਰਗਹ ਪਰਵਾਨੇ ।
ਮੁੰਡ ਮੁੰਡਕਨ ਮੇਦਨੀ, ਏਹੀ ਨੇਸਾਨੇ ।
ਜਣ ਮਾਲੀ ਸਿਟੇ ਬਾੜੀਆਂ, ਖਰਬੂਜੇ ਕਾਨੇ ॥ ੬੬ ॥
ਜੁੱਟੇ ਤੇਜ ਤਤਾਰਚੇ{}, ਤਿੱਖੇ ਅਣੀਆਲੇ ।
ਤਾਣਿ ਕਮਾਨੀ ਛੱਡੀਅਨ, ਉਡਿ ਚਲਨ ਉਤਾਲੇ ।
ਪੈਗਾਮਾਂ ਤੇ ਕਾਣੀਆਂ, ਸੋਹਨ ਸੂਫਾਲੇ ।
ਲਗੱਣ ਮੁਵਸਾਂ ਪਾਖਰਾਂ, ਛਡ ਜਾਹਿਂ ਨਿਰਾਲੇ ।
ਘਾਇਲ ਘੁੱਮਣ ਤੜਫੜੀ, ਬੈਰੀ ਬੇਹਾਲੇ ।
ਜਣ ਲੁਟੱਣ ਕਬੂਤਰ ਕਾਬਲੀ, ਮੱਲੂਕੀਂ ਪਾਲੇ ॥ ੬੭ ॥
ਬੰਦੂਕੀਂ ਭਰ ਗੋਲੀਆਂ, ਪੱਲੀਤੇ ਲਾਏ ।
ਸ਼ੋਰ ਸੁਣਿਆ ਸਭ ਪ੍ਰਿਥਵੀ, ਬੱਦਲ ਗਰੜਾਏ ।
ਤਕ ਤਕ ਮਾਰਨ ਸਾਊਆਂ, ਬਹੁਤੇ ਬਿਚਲਾਏ ।
ਖੇਤ ਜਿਤਾ ਸ੍ਰੀ ਸਾਹਿਬਾਂ, ਜਗ ਸਾਕੇ ਪਾਏ ।
ਬੁਰਜਾਂ ਵਾਂਗੂ ਢਾਹਿ ਕਰ, ਸਭ ਗਰਦ ਮਿਲਾਏ ।
ਜਨ ਦੂਰੋਂ ਆਏ ਪਾਹੁਨੇ, ਸੁਖ ਨੀਂਦ ਸੁਵਾਏ ॥ ੬੮ ॥
ਪੜ੍ਹਿਆ ਜੁਧ ਮੈਂ ਗੁਰੂ ਦਾ, ਕੰਮ ਹੋਵਨ ਰਾਸ ।
ਨਜਰ ਮਿਹਰ ਦੀ ਜੀਵੀਏ, ਪੂਰੇ ਮਨ ਆਸ ।
ਮੌਜ ਦਰਿਦ੍ਰ ਬਿਦਾਰਿਆ, ਮੰਨੇ ਅਰਦਾਸ ।
• ਏਥੇ ਓਥੇ ਓਟ ਤੂੰ, ਤੇਰਾ ਪਰਗਾਸ ।
ਸ੍ਰੀ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਮਨਾਈਐ, ਨਿਤ ਹੋਣ ਹੁਲਾਸ ।
ਅਣੀ ਰਾਇ ਜਸ ਜੰਪਿਆ[], ਮੇਟੇ ਜਮ ਤ੍ਰਾਸ ॥ ੬੯ ॥

ਇਤਿ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਕਾ
ਜੰਗ-ਨਾਮਾ ਸੰਪੂਰਣਮਸਤ ਸੁਭਮਸਤੁ ॥

—o—

*ਚੁੜੇਲਾਂ ਵਾਂਗੂ ਔਰਤਾਂ । †ਰੋਏ । ‡ਬਿਜਲੀ । {}ਇਕ ਕਿਸਮ ਦੇ ਤੀਰ । []ਗਾਇਆ, ਵਰਨਣ ਕੀਤਾ ।

੩. ਭੇੜਾ ਸ੍ਰੀ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਕਾ

ਇਹ ਭੇੜਾ, ਅਰਥਾਤ–ਜੰਗ-ਨਾਮਾ ਇਕ ਅਜਿਹੀ ਲਿਖਤ ਹੈ ਜੋ ਹਜ਼ੂਰੀ ਕਵੀ ਅਣੀ ਰਾਇ ਦੇ ਜੰਗ-ਨਾਮਾ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਵਾਂਗ ਅਨੰਦਪੁਰ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਲੜਾਈ ਉਤੇ ਜੋ ਸੰਨ ੧੭੬੧ ਬਿ: ਵਿਚ ਹੋਈ ਸੀ, ਕੁਝ ਰੌਸ਼ਨੀ ਪਾਉਂਦੀ ਹੈ। ਇਹ ਉਹ ਲੜਾਈ ਸੀ ਜੋ ਪਹਾੜੀ ਰਾਜੇ ਤੇ ਬਾਦਸ਼ਾਹੀ ਫੌਜਾਂ ਦੇ ਮਿਲਵੇਂ ਜਤਨ ਨਾਲ ਸ੍ਰੀ ਕਲਗੀਧਰ ਜੀ ਦੇ ਵਿਰੁੱਧ ਲੜੀ ਗਈ ਸੀ। ਪਹਾੜੀ ਰਾਜਿਆਂ ਦਾ ਦਿਲੀ ਦੇ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਪਾਸ ਜਾਣਾ ਤੇ ਫੇਰ ਸੂਬਾ ਸਰਹੰਦ ਤੇ ਲਾਹੌਰ ਪਾਸੋਂ ਮਦਦ ਮੰਗਣੀ ਇਸ ਜੰਗ-ਨਾਮੇ ਵਿਚ ਦੱਸੀ ਗਈ ਹੈ (੨,੩)। ਦੁਸ਼ਮਨ ਦੀਆਂ ਫੌਜਾਂ ਨੇ ਜਿਸ ਤਰਾਂ ਅਨੰਦਪੁਰ ਨੂੰ ਘੇਰਾ ਪਾਇਆ ਤੇ ਲੰਬੀ ਲੜਾਈ ਤੋਂ ਪਿਛੋਂ ਹੋਰ ਕੋਈ ਚਾਰਾ ਚਲਦਾ ਨਾ ਦੇਖਕੇ ਛੇਕੜ ਬਾਹਰੋਂ ਕਿਲੇ ਅੰਦਰ ਰਸਦ ਜਾਣੀ ਬੰਦ ਕਰ ਦਿੱਤੀ ਸੀ, ਉਸ ਦਾ ਵੇਰਵਾ ਇਸ ਜੰਗ-ਨਾਮੇ ਵਿਚ ਛੰਦ ਅੰਕ ੪ ਤੋਂ ੮ ਤਕ ਦਿੱਤਾ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਛੰਦ ਅੰਕ ੯ ਤੋਂ ੧੨ ਤਕ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਆਨੰਦਪੁਰ ਛੱਡਣ ਤੇ ਚਮਕੌਰ ਦੀ ਗੜ੍ਹੀ ਵਿਚ ਜਾਣ ਦਾ ਹਾਲ ਹੈ। ਚਮਕੌਰ ਦੇ ਜੰਗ ਵਿਚ ਸਤਿਗੁਰਾਂ ਦੇ ਖਜ਼ਾਨਚੀ ਲਾਲ ਸਿੰਘ ਤੇ ਭਾਈ ਜੀਵਨ ਸਿੰਘ ਰੰਘਰੇਟੇ ਨੇ ਕਰਾਰੇ ਹੱਥ ਵਿਖਾਏ ਸਨ ਤੇ ਇਸ ਲੜਾਈ ਵਿਚ ਸਤਿਗੁਰਾਂ ਦੇ ਹੱਥੋਂ ਹਲੀਮ ਖਾਨ ਅਤੇ ਨਾਹਰ ਖਾਨ ਨਾਮੀ ਦੋ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਪਠਾਨ ਮਾਰੇ ਗਏ ਸਨ। ਸਾਹਿਬਜ਼ਾਦਾ ਅਜੀਤ ਸਿੰਘ, ਜੁਝਾਰ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਜੋਰਾਵਰ ਸਿੰਘ ਦੀ ਲੜਾਈ ਦਾ ਹਾਲ ਇਸ ਜੰਗ-ਨਾਮੇ ਵਿਚ ਹੈ। ਸਾਹਿਬਜ਼ਾਦਾ ਜ਼ੋਰਾਵਰ ਸਿੰਘ ਦੇ ਜੰਗ ਦਾ ਹਾਲ ਸਿਵਾਇ ਗੁਰ ਸੋਭਾ ਗ੍ਰੰਥ ਦੇ, ਜੋ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਹਜ਼ੂਰੀ ਕਵੀ ਸੈਨਾਪਤਿ ਦੀ ਕਿਰਤ ਹੈ, ਹੋਰ ਕਿਤੋਂ ਨਹੀਂ ਮਿਲਦਾ। ਜੰਗ ਸਮੇਂ ਭਾਈ ਸੰਤ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਸ਼ਹੀਦੀ ਦਾ ਮੁਕਟ ਪਹਿਨਾਕੇ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਚਮਕੌਰ ਛੱਡਣ ਤੇ ਇਸ ਜੰਗ-ਨਾਮੇ ਦਾ ਅੰਤ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਤੇ ਇਸਦਾ ਕਰਤਾ (ਕਵੀ) ਕੌਣ ਤੇ ਕਿਥੋਂ ਦਾ ਵਸਨੀਕ ਸੀ ਤੇ ਉਸਦਾ ਰਚਨਾ-ਕਾਲ ਕਿਹੜਾ ਹੈ, ਇਹ ਪਤਾ ਕਿਤੋਂ ਨਹੀਂ ਲਗਦਾ।

ਇਸ ਜੰਗ-ਨਾਮੇ ਦੇ ਕੁਝ ਦੋਹਰੇ, ਮਾਲੂਮ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਬਤੌਰ ਉਦਾਹਰਣਾਂ ਦੇ ਹੋਰ ਗ੍ਰੰਥਾਂ ਵਿਚੋਂ ਲਏ ਹੋਏ ਹਨ, ਜਿਵੇਂ–"ਜੁੱਧ ਜੀਤ ਆਏ ਜਬੈ........" ਛੰਦ ਅੰਕ ੩ ਦੋਹਰਾ ਬਚਿਤ੍ਰ ਨਾਟਕ ਵਿਚੋਂ ਤੇ ਛੰਦ ਅੰਕ ੨੦ ਦਾ ਦੋਹਰਾ "ਕੰਤਾ ਰਣ ਮੈਂ ਜਾਇਕੇ........" ਕਿਸੇ ਹਿੰਦੀ ਪੁਸਤਕ ਵਿਚੋਂ ਹੈ ਤੇ ਇਹ ਇਸ ਜੰਗ-ਨਾਮੇ ਦੇ ਲੇਖਕ ਦੀ ਕਿਰਤ ਨਹੀਂ ਹਨ। ਇਸ ਤੋਂ ਇਸ ਜੰਗ-ਨਾਮੇ ਦਾ ਲੇਖਕ ਕੋਈ ਸਿਆਣਾ ਕਵੀ ਜਾਪਦਾ ਹੈ, ਜਿਸਨੇ ਇਸ ਵਿਚ ਬੀਰ ਰਸ ਨੂੰ ਹਿੰਦੀ ਬੋਲੀ ਦੇ ਦੋਹਰਿਆਂ ਦੀ ਪੁੱਠ ਦੇ ਕੇ ਚੰਗੀ ਤਰਾਂ ਨਿਭਾਇਆ ਹੈ ਤੇ ਰਸ ਵਿਚ ਕਿਤੇ ਟੋਟ ਨਹੀਂ ਆਉਣ ਦਿੱਤੀ।

ਇਸ ਜੰਗ-ਨਾਮੇ ਦੀ ਪੁਰਾਤਨ ਹਥ ਲਿਖਿਤ, ਜਿਸ ਵਿਚੋਂ ਉਤਾਰਾ ਕੀਤਾ ਗਿਆ, ਕੁਝ ਅਸ਼ੁਧ ਸੀ। ਉਸਨੂੰ ਪੂਰੀ ਕਰਨ ਲਈ ਮੈਂ ਪ੍ਰੋਫੈਸਰ ਸੁਰਿੰਦ੍ਰ ਸਿੰਘ ਕੋਹਲੀ ਐਮ. ਏ. ਦੇ ਜੀਉਂਦੀ ਜਨਤਾ (ਅਪ੍ਰੈਲ, ੧੯੪੮) ਵਿਚ ਛਾਪੇ ਹੋਏ ਜੰਗ-ਨਾਮੇ ਤੋਂ ਸਹਾਇਤਾ ਲਈ, ਪਰ ਉਹ ਜੰਗ-ਨਾਮਾ ਵੀ ਸ਼ੁੱਧ ਨਾ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਇਸਦੇ ਕਈ ਪਾਠ ਸ਼ੁੱਧ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕੇ। ਕੋਹਲੀ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਲਿਖਤ ਤੋਂ ਇਸ ਦੇ ਸੰਪਾਦਨ ਕਰਨ ਵਿਚ ਸਹਾਇਤਾ ਲਈ ਗਈ ਹੈ, ਇਸ ਲਈ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਧੰਨਵਾਦ ਹੈ।

੧ ੴ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਜੀ ਕੀ ਫ਼ਤਹਿ ॥

ਅਥ ਭੇੜਾ ਸ੍ਰੀ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਕਾ।

ਪਾਤਸਾਹੀ ੧੦।

ਸਤਰਾਂ ਸੈ ਇਕਾਹਠੇ* ਚਲਤ† ਕੀਆ ਗੁਰਦੇਵ ।
ਭਯੋ ਸਮਾਨਾ ਜੁੱਧ ਕਾ ਲਈ ਭਗੌਤੀ ਸੇਵ ॥
ਸੰਮਤ ਸਤਰਾਂ ਸੈ ਇਕਾਹਠ ਭੇੜਾ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਦਾ ।
ਜੁੱਧ ਕੀਆ ਮੂਹ ਖਾਲਸੇ ਜਿਉ ਮੂੰਹ ਤੋੜੇ ਇੰਦ ਦਾ ।
ਕਲ ਕੁੱਦੀ ਨਾਰਦ ਮੱਚਿਆ, ਕੀਹ ਹੋਗ ਅਸਾਡੀ ਜਿੰਦ ਦਾ ।
ਰਾਜਿਆਂ ਕਲ ਉਠਾਲੀਆ, ਹੁਣ ਨਾਰਦ ਪਾਸਹੁ ਤੁੰਬਦਾ ।
ਅਸੀਂ ਵੇਖਣ ਆਏ ਚੱਲਕੇ, ਭੇੜਾ‡ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਦਾ ॥ ੧ ॥
ਰਣਜੀਤ ਦਮਾਮਾ ਬਾਜਿਓ, ਭਈ ਨਗਾਰੇ ਚੋਟ ।
ਫਤੇ ਭਈ ਗੋਬਿੰਦ ਕੀ, ਚੜ੍ਹ ਆਯੋ ਕਲਮੋਟ ॥
ਰਾਜੇ ਜਾਇ ਪੁਕਾਰਦੇ ਦਿੱਲੀ ਦੇ ਪਤਸਾਹ ਥੇ ।
ਤੁਸੀਂ ਫੌਜਾਂ ਦੇਹੁ ਭੇਜ ਕੈ ਅਸੀਂ ਪੈਸੇ ਲਵਾਂ ਛਿਨਾਇਕੈ ।
ਅਗੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਹੈ ਤਲਵਾਟੇ ਰੋਵਨ ਆਇਕੈ ।
ਤੁਸੀਂ ਸਮਝੋ ਗੀਦੀ ਰਾਜਿਓ ! ਗਿਰਵਾਨੀ ਮੁਹਿ ਪਾਇਕੈ ।
ਅਸੀਂ ਦੂਰੋਂ ਆਏ ਚਲਕੈ ਗੋਬਿੰਦ ਸਚੇ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਥੈ ॥ ੨ ॥
"ਜੁੱਧ ਜੀਤ ਆਏ ਜਬੈ ਟਿਕੈ ਨ ਤਿਨ ਪੁਰ ਪਾਉਂ ।
ਕਾਹਲੂਰ ਮੈਂ ਬਾਂਧਿਓ, ਆਨ ਅਨੰਦ ਪੁਰ ਗਾਉਂ ॥"
ਰਾਜੇ ਗਏ ਪਾਸ ਸੂਬਿਆਂ, ਸਰਹੰਦੀ ਅਉਰ ਲਹੌਰ ਥੇ ।
ਅਸੀਂ ਰਯੀਅਤ ਤੇਰੀ ਜਰਦਸਤਖਾਂ, ਜੰਮੂ ਨੂੰ ਫੌਜਾਂ ਟੋਰ ਦੇ ।
ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਮਰਣਾ ਮਾਂਡਿਆ, ਸੇ ਸਨਮੁਖ ਅਣੀਆਂ§ ਜੋੜਦੇ ।
ਅਸੀਂ ਸਤੀਆਂ ਵਾਂਗੂ ਸੜਾਂਗੇ, ਹੁਣ ਰਾਜ ਪਿਆਰਾ ਲੋੜਦੇ ।
ਰਾਜ ਹੋਂਦਾ ਕਿਸੇ ਨ ਜਾਣਿਆ, ਭੇੜ ਪਯਾ ਸਿਰ ਜੋਰਦੇ ॥ ੩ ॥
ਰਾਜਜਾਂ ਕੀਤੀ ਸਾਖਤੀ, ਚੜ੍ਹੇ ਜੋ ਡੰਕ ਬਜਾਇ ।
ਸਿੰਘਾਂ ਮਰਣਾ ਮਾਂਡਿਆ, ਸ੍ਰੀ ਗੋਬਿੰਦ ਸਹਾਇ ॥
ਰਾਜਜਾਂ ਕੀਤੀ ਸਾਖਤੀ, ਉਤੋਂ ਚੜ੍ਹ ਆਏ ।
ਅੱਗੇ ਗੁਰ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ, ਤਲਵਾਰ ਬਜਾਏ ।
ਮੋਹਰੇ ਹੋਏ, ਨ ਸੰਗਦੇ, ਸਭ ਬੀਰ ਸਬਾਏ ।
ਮੱਥਾ ਟੇਕਿਆ ਖਾਲਸੇ, ਸਭ ਹੁਕਮ ਲਿਆਏ ।
ਬੋਲੈ ਪੂਰਾ ਸਤਿਗੁਰੂ ਰਣਜੀਤ{} ਬਜਾਏ ॥ ੪ ॥
ਤਲਵਾਰੀਂ ਮੂੰਹ ਰੱਤਿਆ, ਕੇਹੇ ਲੱਗਨ ਘਾਇ ।

---

*੧੭੬੧ ਬਿ: । †ਚਰਿਤ੍ਰ । ‡ਭੇੜਾ, ਜੁੱਧ । §ਫੌਜਾਂ । {}ਰਣਜੀਤ ਨਗਾਰਾ ।

ਬਾਈ ਰਾਜੇ ਚਾਰ ਭੂਪ, ਫਉਜਾਂ ਗਏ ਉਠਾਇ ॥
ਬਾਈ ਰਾਜੇ ਚਾਰ ਭੂਪ, ਤਾਰਾ ਪੁਰ ਉਤਰੇ ਆਇਕੇ ।
ਉਥੇ ਮਰਣਾ ਮਾਂਡਿਆ, ਉਹ ਬੈਠੇ ਬੁੰਗੇ ਲਾਇਕੇ ।
ਸਿੰਘ ਸੀਹਾਂ ਵਾਂਗੂ ਝਪਟੇਆ, ਹੁਣ ਅਗੋਂ ਲੈਂਦੇ ਖਾਇਕੇ ।
ਛੁਰੀ, ਕਟਾਰੀ, ਬਰਛੀਆਂ, ਰਜਪੂਤਾਂ ਮਾਰਨ ਧਾਇਕੈ ।
ਰਣ ਦਾ ਭੰਨਾ ਕੀ ਕਰੈ, ਦੇਸਾਂ ਵਿਚ ਦੀ ਜਾਇਕੈ ।
ਖਾਇ ਕਲਾਮਾਂ ਭੀਮ ਚੰਦ, ਬੀਰਾ ਤੇਗ ਉਠਾਇਕੈ ॥ ੫ ॥
ਰਾਜਜਾਂ ਲਿਖਿਆ ਭੇਜਿਆ, ਸਤਿਗੁਰ ਸੁਣ ਅਰਦਾਸ ।
ਸਤੀਆਂ ਹੋਵਨ ਰਾਣੀਆਂ, ਲੋਥਾਂ ਆਵਨ ਪਾਸ ॥
ਫਉਜਾਂ ਦੋਹਾਂ ਮੁਕਾਬਲੇ ਜਿਉਂ ਬਰਸਣ* ਆਈਆਂ ।
ਬੰਦੂਕਾਂ ਦੀਆਂ ਗੋਲੀਆਂ, ਕੁਹ ਪਵਨ ਵਸਾਈਆਂ ।
ਗੱਜਣ ਤੋਪਾਂ ਡਾਇਣੀ, ਜਿਉ ਘਣੀਅਰ ਛਾਈਆਂ ।
ਧੂਹ ਮਿਆਨੋਂ ਕੱਢੀਆਂ, ਰਣ ਵਿੱਚ ਚਲਾਈਆਂ ।
ਜਿੱਸ ਨੋ ਰੱਖੇ ਸੋ ਰਹੈ, ਜਿਸ ਰੱਖੇ ਸਾਈਆਂ ।
ਘਣ ਵਿਚ ਬਿੱਜਲ ਜਿਉਂ ਖਿਵੈ, ਤਿਉਂ ਛਹਿਬਰ ਲਾਈਆਂ ॥ ੬ ॥
ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਕੀ ਧਾਕ ਮੈਂ, ਡਰਪੈ ਸਭ ਕਹਿਲੂਰ ।
ਆਨੰਦ ਗੜ੍ਹ ਕੇ ਖੇਤ ਮੈਂ, ਕੀਨੋ ਚਕਨਾ ਚੂਰ ।
ਸਿੰਘਾਂ ਅਤੇ ਰਾਜਿਆਂ, ਵੈਰ ਅਹਾ† ਚਿਰੋਕਾ‡ ।
ਮਾਰਿਆ ਮੀਆਂ ਕੇਸਰੀ, ਜਸਵਾਲੋਂ ਪੋਤਾ ।
ਤੀਰੀਂ ਛਹਿਬਰ ਲਾਈਆਂ, ਬੰਦੂਕੀਂ ਜੋਤਾ ।
ਫਤੇ ਭਈ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ, ਖੇਤ ਲਿਆ ਅਜੋਕਾ ॥ ੭ ॥
ਰਾਮ ਜੰਗ§ ਹੈ ਬਾਜਤੀ, ਕਹਿਲੂਰੀ ਕੇ ਸੀਸ ।
ਸਾਤੋਂ ਧਾਰਾਂ ਮਾਰੀਆਂ, ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਕੀ ਜੀਤ ।
ਰਾਜਿਆਂ ਮਸਲਤ ਮਾਂਡੀਆਂ{}, ਚਉਤਰਫੀ ਡੇਰੇ ਪਵਨਗੇ ।
ਲੜਿਆਂ ਪੁੱਜ ਨ ਹੰਘੀਏ, ਰਸਤ ਬੰਦੀ ਕੀਤੇ ਡਰਨਗੇ ।
ਸਿੰਘਾਂ ਤੁੰਮਲ ਸਾਧਿਆ(), ਸਿਰ ਸਤਿਗੁਰ ਅਗੈ ਧਰਨਗੇ ।
ਬੁੰਗੇ ਬੈਠੇ ਝੂਲਦੇ, ਹੁਣ ਸਾਰ ਕਿਵੇਹਾ ਕਰਨਗੇ ।
ਸੱਤੇ ਧਾਰਾਂ ਮਾਰ ਕੈ, ਉਹ ਖੱਡੀਂ ਲੋਥਾਂ ਭਰਨਗੇ ॥ ੮ ॥
ਮਾਈ ਐਸਾ ਪੁਤ ਜਣ, ਜੈਸਾ ਪਿਪਲ ਕਾ ਪਾਤ ।
ਖੰਡਾ ਵਾਹੇ, ਰਣ ਭਿੜੈ, ਮੁੱਛੀਂ ਪੂੰਝੈ ਰਾਤ ।
ਲਗੀ ਕਟਾਰੀ ਪੇਟ ਮੈਂ, ਆਧੋ ਪੇਲ ਮੈਂ ਜਾਇ ।
ਸਨਮੁਖ ਮੱਥੇ ਜੋ ਭਿੜੈ, ਅਮਰ ਤਿਨਾਂ ਦੇ ਨਾਇ ।
ਬੋਲੈ ਪੂਰਾ ਸਤਿਗੁਰੂ, ਤੁਸੀਂ ਖਾਲਸਾ ਕਰਹੁ ਤਿਆਰੀਆਂ ।

---

*ਬਰਸਾਤ । †ਸੀ । ‡ਚਿਰਾਕਾ, ਚਿਰ ਤੋਂ । §ਰਾਮ ਜੰਗਾ, ਬੰਦੂਕ ।
{}ਮਸਲਤ ਮੰਡ ਲਈ, ਅਰਥਾਤ–ਮਤਾ ਮਤਾਇਆ । ()ਤੁੰਮਲ ਸਾਧਿਆ, ਇਕੱਠ ਕੀਤਾ ।

ਦਾਣਾ ਪਾਣੀ ਰਹਿ ਗਿਆ, ਹੁਣ ਜਾਗਾ ਛੋਡਣ ਹਾਰੀਆਂ।
ਰੋਵੈ ਬਹੁਤ ਅਨੰਦ ਗੜ੍ਹ, ਹੁਣ ਸਤਿਗੁਰ ਛੋਡ ਸਿਧਾਰੀਆਂ।
ਛਡਕੇ ਆਏ ਨਿਮੋਹ ਨੂੰ, ਹੁਣ ਚਉਕੀਆਂ ਸਭ ਉਠਾਲੀਆਂ।
ਸਭ ਰਾਜੇ ਪਹੰਚੇ ਆਇ ਕੈ, ਹੁਣ ਹੋਈਆਂ ਬਹੁਤ ਗੁਬਾਰੀਆਂ।
ਉਦੇ ਸਿੰਘ ਵਿਚ ਰਾਹ ਦੇ, ਸਿੰਘ ਫਿਰ ਫਿਰ ਤੇਗਾਂ ਮਾਰੀਆਂ ॥ ੯ ॥
ਘੋੜਿਆਂ ਪਾਈਆਂ ਪਾਖਰਾਂ, ਸਿੰਘ ਲਏ ਸੰਜੋਇ*।
ਰਣ ਨੂੰ ਵਾਗਾਂ ਚਾਈਆਂ, ਹੋਣੀ ਹੋਇ ਸੁ ਹੋਇ।
ਉਦੇ ਸਿੰਘ ਦਿਆਂ ਬਰਛਿਆਂ, ਕਹੁ ਆਖਰ ਪਾਈ।
ਜਿਸ ਮਿਲ ਮਾਰੇ ਸੂਰਮੇ, ਕਹੁ ਕਿੱਥੇ ਜਾਈ।
ਮਾਰੇ ਵਿੱਚ ਭਕੱਲਦੇ†, ਦੇ ਹੱਥ ਸਫਾਈ।
ਸਿਰ ਕਟ ਵਾਂਗੂ ਤੂੰਬੜੇ, ਕੀ ਅੱਤ ਚਲਾਈ।
ਉਦੇ ਸਿੰਘ ਵਿਚ ਖੇਤ ਦੇ, ਅਮਰ ਪਦਵੀ ਪਾਈ ॥ ੧੦ ॥
ਢੋਲ ਦਮੱਕਾ ਮੈਂ ਸੁਣਿਓ, ਕੰਤ ਜੁਝੈ ਰਣ ਮਾਹਿੰ।
ਡੋਲੀ ਆਈ ਕੰਤ ਕੀ, ਚਲ ਸਖੀਏ ! ਦੇਖਣ ਜਾਹਿੰ।
ਸੋ ਪੁਰਖ ਕਨੋਲੇ ਆਇਆ, ਜਿਸ ਦੀ ਸਭ‡ ਸਾਜੀ।
ਕਿਹਾ ਸਾਰ§ ਮਚਾਇਕੇ, ਕੀ ਪਾਈਉ ਬਾਜੀ।
ਸਿੰਘਾਂ ਸਿਰ ਸੰਕਲਪਿਆ, ਜੇ ਹੋਵੈ ਰਾਜੀ।
ਸ਼ਸਤ੍ਰ ਬਖਸ਼ੇ ਸਤਿਗੁਰੂ, ਨਾਲ ਘੋੜੇ ਤਾਜੀ।
ਫਉਜਾਂ ਆਈਆਂ ਝੂਮ ਕੇ, ਲੈ ਅਪਨੀ ਭਾਜੀ।
ਕਬੂਤਰ ਵਾਂਗੂ ਲੋਟ ਦੇ, ਮਾਰੇ ਗਜ ਗਾਜੀ ॥ ੧੧ ॥
ਲਾਲ ਸਿੰਘ ਪਿਸਉਰੀਆ, ਚਉਪੜ ਮੱਲ ਰਹਿਆ।
ਮਾਇਆ ਛੋਡ ਨ ਹੰਘਦਾ{}, ਸਰਹੰਦੀ ਬੰਦ ਪਇਆ।
ਸਤਿਗੁਰੁ ਕਰਹਿ ਸਵਾਰੀਆਂ, ਹੁਣ ਚਮਕਉਰੇ ਦੇ ਰਾਹ ਨੂੰ।
ਹੁਣ ਜਾਉ ਜਾਈ() ਮੁੱਸ ਦੇ, ਜੋ ਲੇਖ ਲਿਖਿਆ ਦਰਗਾਹ ਨੂੰ।
ਆਇ ਮਿਲਿਆ ਚਮਕਉਰੀਆ[], ਹੁਣ ਸਤਿਗੁਰੁ ਬੇਪਰਵਾਹ ਨੂੰ।
ਚਲ ਪਾਤਸਾਹ ਅਸਾਡੇ ਕੋਟ ਵਿਚ, ਕਹੁ ਮਸਲਤ ਕਰੋ ਸਲਾਹ ਨੂੰ।
ਸਭ ਰਾਜੇ ਢੁੱਕ ਨ ਹੰਘਦੇ, ਉਹ ਡਰਦੇ ਕਰਨ ਵਿਸਾਹ ਨੂੰ ॥ ੧੨ ॥
ਸਤਿਗੁਰੁ ਦਾ ਖਜ਼ਾਨਚੀ, ਲਾਲ ਸਿੰਘ ਹੈ ਲਾਲ।
ਤਲਵਾਰੀ ਕੋ ਲੇ ਨਠਿਆ, ਹੋਂਦਾ ਇਹੁ ਹਵਾਲ।

---

*ਸੰਜੋਹ। †ਧੱਕਮ ਧੱਕਿਆਂ ਦੇ। ‡ਸਾਰੀ ਦੁਨੀਆਂ। §ਲੋਹਾ।
{}ਸਕਦਾ। ()ਜਗਾ ਜਗਾ, ਥਾਂ ਥਾਂ।

[]ਖਬਰ ਸੁਨੀ ਜ਼ਿਮੀਂਦਾਰ ਨੇ, ਮੱਧ ਬਸੇ ਚਮਕੌਰ।
ਸੁਨਤ ਬਚਨ ਤਤਕਾਲ ਹੀ, ਵਹੁ ਆਯੋ ਉਠਿ ਦੌਰ ॥੫॥੪੭੬॥
ਹਾਥ ਜੋਰਿ ਐਸੇ ਕਹਿਓ, ਬਿਨਤੀ ਸੁਨੋ ਕਰਤਾਰ।
ਬਸੋ ਮੱਧਿ ਚਮਕੌਰ ਕੇ, ਅਪਨੀ ਕ੍ਰਿਪਾ ਧਾਰ ॥੬॥੪੭੭॥
(ਗੁਰ ਸੋਭਾ ਕ੍ਰਿਤ ਸੈਨਾਪਤ)

"ਪਾਤਸ਼ਾਹ ! ਪਠਾਣਾਂ ਦੀਆਂ ਫੌਜਾਂ, ਆਈਆਂ ਜੰਗ ਨੂੰ ।
ਸੱਲਾਹੀ* ਭੇਜੋ ਆਪਣਾ, ਅਸਾਂ ਮਿਲਣਾ ਜਾਇ ਸਰਹੰਦ† ਨੂੰ ।
'ਤੂੰ ਹੁਕਮ ਸ਼ਰ੍ਹੇ ਦਾ ਮੰਨ ਕੇ, ਆ ਮਿਲ ਅਸਾਡੇ ਅੰਗ ਨੂੰ ।'
ਪਾਤਸ਼ਾਹ ! ਤੁਰਕ ਅਵੱਲਾ ਬੋਲਦਾ, ਤੁਸੀਂ ਕਰੋ ਤਿਆਰ ਤੁਫੰਗ ਨੂੰ ।
ਜੋ ਆਵੇ ਸੋ ਮਾਰ ਦੇਹੁ, ਕੁਛ ਲਗਦਾ ਨਾਹੀ ਚੰਦ ਨੂੰ ।
ਸਿਰ ਕਾਣ ਨ ਇਹਨਾਂ ਸੂਰਿਆਂ, ਹੁਣ ਖੇਤ ਸ਼ਹੀਦਾਂ ਜੰਗ ਨੂੰ ॥ ੧੩ ॥
ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਸੋਢਿ ਬੰਸ, ਕਰ ਮਾਹਿੰ ਕਮਾਨ ।
ਜਿਸ ਕੋ ਮਾਰੇ ਬਾਣ ਭਰ, ਤਿਸੈ ਨ ਦੇਵਹਿ ਜਾਨ ।
ਜੀਵਣ ਸਿੰਘ ਰੰਘਰੇਟੜੇ, ਰਣ ਮਹਿ ਪਵੈ ਨਿਸੰਗ ।
ਮੂਹ ਮੂਹ‡ ਤਲਵਾਰਾਂ ਖਾਧੀਆਂ, ਟੁਕ ਮੂਲ ਨ ਮੋੜੇ ਅੰਗ ॥
ਸਤਿਗੁਰੁ ਬੈਠਾ ਰਾਵਦੀ ਜਿਸ ਪਹਿਲਾ ਬੁੰਗਾ ਲਾਇਆ ।
ਕਾਛੀ ਨਾਲ ਕਮਾਣ ਦੇ ਮੁਫ਼ਤੀ ਜਿਵੇਂ ਚੜ੍ਹਾਇਆ ।
ਸਰੇ ਸਫਾਲੇ ਤੀਰ ਦੇ ਪੈਗਾਮੀ ਹੁਕਮ ਮਨਾਇਆ ।
ਲੱਗਾ ਤੀਰ ਜੁ ਜੋਰ ਦਾ, ਤਦ ਸਾਹਿਬ ਕੀ ਫ਼ਰਮਾਇਆ ।
ਮਰਣ ਪਠਾਣ ਹਰਾਮ ਮੌਤ, ਹੁਣ ਦੀਨ ਇਮਾਨ ਗਵਾਇਆ ॥ ੧੪ ॥
ਹਲੀਮ ਖ਼ਾਨ ਅਤਿ ਸੂਰਮਾ ਹੈ ਚਰਣੋਂ ਕੇ ਪਾਸ ।
ਜੰਗ ਸ਼ਹੀਦੀ ਪਾਇਕੈ, ਪੂਰਨ ਹੋਈ ਆਸ ।
ਫਉਜਾਂ ਹੋਈਆਂ ਛਿੱਥੀਆਂ, ਕਰ ਹਲਾ ਇਕੱਠਾ ।
ਸਤਿਗੁਰੂ ਸਿੰਘ ਸਮ੍ਹਾਲਦਾ, ਦੇਖ ਬੁੰਗੀਂ ਬੈਠਾ ।
ਤੀਰ ਲੱਗਾ ਨਾਹਰ ਖਾਨ ਨੂੰ, ਸਿਰ ਪਰਨੇ ਢੱਠਾ ।
ਲੋਥ ਪਠਾਣੀਂ ਇਉਂ ਪਈਆਂ, ਜਿਉਂ ਪੂਰੇ ਲੱਥਾ ।
ਫ਼ਤਹ ਭਈ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ, ਮਾਰਿਆ ਖਾਨ ਕੱਟਾ ॥ ੧੫ ॥
ਸਿੰਘ ਕਹਾਵਨ ਕਠਨ ਹੈ, ਸਿੰਘ ਪੈਂਡਾ ਦੂਰ ।
ਸਿੰਘੀ ਤਾਕੋ ਬਖਸ਼ੀਆ, ਜੋ ਚਰਨਾਂ ਤਲੇ ਹਜ਼ੂਰ ॥
ਪਠਾਣੀ ਫਉਜਾਂ ਤਖਤਾਂ ਤੋੜਕੇ, ਹੁਣ ਅੰਦਰ ਆਏ ।
ਸਿੰਘ ਭੁਖ ਪਉਂਦੇ ਮਾਸ ਨੂੰ, ਰਤ ਪੀਣ ਤਿਹਾਏ ।
ਮਿਸਰੀ§ ਹੱਥ ਅਜੀਤ ਸਿੰਘ, ਰਣ ਵਿੱਚ ਚਲਾਏ ।
ਸਿਰ ਕੱਟ ਸੰਜੋਆਂ ਲੈ ਗਈ, ਜਾਇ ਪਿੰਜਰ ਖਾਏ ।
ਪਠਾਣ ਕੁੱਠੇ ਵਾਂਗੂ ਬੱਕਰੇ ਜਿਉਂ ਪਏ ਮਮਿਆਏ ॥ ੧੬ ॥
ਅਜੀਤ ਸਿੰਘ ਅਤਿ ਸੂਰਮਾ, ਕਰੈ ਲਾਖ ਮੈਂ ਚੋਟ ।
ਮੂਹ ਮੂਹ ਤਲਵਾਰੀਂ ਮਾਰੀਆਂ ਸੁ, ਸ੍ਰੀ ਗੋਬਿੰਦ ਕੀ ਓਟ ॥
ਮਿਸਰੀ ਹੱਥ ਅਜੀਤ ਸਿੰਘ ਦਲ ਸਾਰੇ ਠੱਲੇ ।
ਤਲਵਾਰੀਂ ਉਸ ਦੀ ਵਾਹੀਆਂ, ਕੋਈ ਸੂਰਾ ਝੱਲੇ ।

---

*ਅਸਲਹ (ਸ਼ਸਤ੍ਰਾਂ) ਦਾ ਪ੍ਰਬੰਧਕ । †ਸੂਬਾ ਸਰਹੰਦ ਨੂੰ । ‡(ਮੂਹ੍ਰਮੂਹ) ਅਰਥਾਤ—ਵਾਰ ਵਾਰ । §ਮਿਸਰ ਦੀ ਬਣੀ ਹੋਈ ਤਲਵਾਰ ।

ਜਿਸ ਸਿਰ ਮਾਰੇ ਪਹੁੰਚ ਕੇ, ਸਟ ਦੇਇ ਉਥੱਲੇ।
ਵੈਰੀ ਘੁੰਮੇਂ ਇਉਂ ਫਿਰਨ, ਜਿਉਂ ਤੀਰੀਂ ਸੱਲੇ।
ਪੱਠਾਣ ਮਾਰਿਆ ਤਿੰਨ ਸੈ, ਉਸ ਪਹਿਲੇ ਹੱਲੇ ॥ ੧੭ ॥
ਜੁਝਾਰ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਆਖਿਆ, "ਜਾਉ, ਭਰਾਤਾ ਸੰਗ।
ਕਰਹੁ ਜੁੱਧ ਨਿਸੰਗ ਹੁਇ, ਪਾਉ ਸ਼ਹੀਦੀ ਰੰਗ ॥"
"ਕੰਤਾ ! ਰਣ ਮੈਂ ਜਾਇ ਕੈ, ਖੰਡਾ ਕਰੋ ਨਿਸੰਕ।
ਨਾ ਮੁਝੇ ਲਗੇ ਰੰਡੇਪੜਾ, ਨਾ ਤੁਹਿ ਲਗੇ ਕਲੰਕ ॥"
ਰਣ ਨੂੰ ਚਲੇ ਜੁਝਾਰ ਸਿੰਘ, ਜੂਝਣ ਦੇ ਚਾਏ।
ਸੂਰਾ ਕੋਇ ਨ ਦਿੱਸਦਾ, ਜਿਸ ਹੱਥ ਉਠਾਏ।
ਪੁੱਛੇ ਖ੍ਵਾਜਾ ਮਰਦੂਦ ਨੂੰ, ਜਾਇ ਵਾਰ ਚਲਾਏ।
ਤੇਗਾ ਲੱਗਾ ਢਾਲ ਤੇ, ਟੁਟ ਧਰਤੀ ਆਏ।
ਫੇਰ ਕਟਾਰੀ ਸਮ੍ਹਾਲ ਕੇ, ਪੱਠਾਣ ਨੂੰ ਵਾਹੇ ॥ ੧੮ ॥
"ਘੋੜਾ ਲੜੇ, ਘੋੜਾ ਭਿੜੇ, ਘੋੜਾ ਰਣ ਮੈਂ ਜਾਇ।
ਜਿਸ ਕੇ ਸਾਹਿਬ ਭਾਗਨਾ, ਘੋੜਾ ਕਹਾਂ ਕਰਾਇ ॥"
ਰਣ ਨੂੰ ਚਲੇ ਜੋਰਾਵਰ ਸਿੰਘ, ਕਰ ਜੋਰ ਇਕੱਠਾ।
ਸੀਹਾਂ ਵਾਂਗੂ ਪਲਮਦਾ, ਦਲ ਸਾਰਾ ਨੱਠਾ।
ਵਹੇ ਸਿਰੋਹੀ ਸਾਰ ਦੀ, ਕਰਿ ਸਨਮੁਖ ਮੱਥਾ।
ਤਲਵਾਰਾਂ ਦੇ ਘਾਵ ਜਿਉਂ, ਛਬ ਲੋਹੂ ਲੱਥਾ।
ਸੂਰੇ ਜੂਝੇ ਵਿਚ ਖੇਤ ਦੇ, ਕਰ ਦੇਹ ਇਕੱਠਾ ॥ ੧੯ ॥
"ਕੰਤਾ ! ਰਣ ਮੈਂ ਜਾਇ ਕੈ, ਮਤ ਮਟਕਾਈਓ ਨੈਣ।
ਜੇ ਤੂੰ ਆਯੋ ਭਾਗ ਕੈ, ਤੁਮ ਭਾਈ ਹਮ ਭੈਣ ॥"
ਬੋਲੇ ਪੂਰਾ ਸਤਿਗੁਰੂ, ਸੰਤ ਸਿੰਘ ਬੁਲਾਇਆ।
ਤੁਰਾ ਬਖਸ਼ਿਆ ਖਾਸ ਕੀ, ਸਿਰ ਮੁਕਟ ਬੰਧਾਇਆ।
ਪੱਠਾਣਾਂ ਸਿਰ ਚੜ੍ਹ ਮਰੋ, ਸਤਿਗੁਰੂ ਫ਼ਰਮਾਇਆ।
ਕਾਰਣ ਕੀਆ ਸਤਿਗੁਰੂ, ਜੋ ਅਪਨਾ ਭਾਇਆ ॥ ੨੦ ॥
ਨਾਹਰ ਖਾਂ ਕਉ ਮਾਰ ਕਰ, ਸਤਿਗੁਰੂ ਕੀਆ ਉਮਾਹ।
ਸੰਤ ਸਿੰਘ ਕਉ ਦੇਇ ਕੈ, ਨਿਕਸੇ ਗੋਬਿੰਦ ਸਾਹ।
ਸੋਈ ਕਾਰਣ ਹੋਇਆ, ਜੋ ਸਤਿਗੁਰੂ ਭਾਇਆ।
ਨੀਲਾ ਜਾਮਾ ਪਹਿਰ ਕੇ, ਉਚ ਪੀਰ ਕਹਾਇਆ।
ਮਿਲਿਆ ਜਾ ਸ਼ਾਹ ਆਲਮੇ*, ਜਗ ਭਰਮ ਚੁਕਾਇਆ।
ਨਵਾਂ ਨਿਰੋਆ ਉਗਵਿਆ, ਨਿਜ ਬਿਰਦ ਰਖਾਇਆ।
ਬੰਦਾ† ਸਰਹੰਦ ਭੇਜ ਕੇ, ਵਜੀਰੇ ਨੋ ਖਪਵਾਇਆ।
ਸੱਚਾ ਤਖਤ ਵਾਹਗੁਰੂ ਦਾ, ਨਿਤ ਚੜ੍ਹੇ ਸਵਾਇਆ ॥ ੨੧ ॥

—o—

*ਸ਼ਾਹ (ਬਾਦਸ਼ਾਹ) ਆਲਮ (ਦੁਨੀਆਂ ਦਾ), ਅਰਥਾਤ–ਬਹਾਦੁਰ ਸ਼ਾਹ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਜਦ ਦੱਖਣ ਨੂੰ ਜਾ ਰਹੇ ਸਨ ਤਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਰਸਤੇ ਵਿਚ ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ÷

੪. ਵਾਰ ਰਾਜਾ ਅਮਰ ਸਿੰਘ ਕੀ

ਇਹ ਵਾਰ ਕਵੀ ਕੇਸ਼ਵ ਦਾਸ ਦੀ ਰਚੀ ਹੋਈ ਹੈ ਤੇ ਇਸ ਦੇ ਸੰਬੰਧ ਵਿਚ ਕੁਝ ਕਹਿਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਫੂਲਕਿਆਂ ਦੀ ਇਤਿਹਾਸਿਕ ਅਹਿਮੀਅਤ ਨੂੰ ਸਮਝਣਾ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ। ਮਹਾਰਾਜਾ ਅਮਰ ਸਿੰਘ ਜੀ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸੰਬੰਧ ਵਿਚ ਇਹ ਵਾਰ ਲਿਖੀ ਗਈ ਹੈ, ਪਟਿਆਲਾ ਪਤੀ ਬਾਬਾ ਆਲਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਪੋਤ੍ਰੇ ਸਨ। ਸਿੱਖਾਂ ਦੀਆਂ ਬਾਰਾਂ ਮਿਸਲਾਂ ਵਿਚੋਂ ਫੂਲਕਿਆਂ ਦੀ ਵੀ ਇਕ ਮਿਸਲ ਸੀ, ਜਿਸ ਦੇ ਮੋਢੀ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਪਟਿਆਲੇ ਦੇ ਮਹਾਰਾਜੇ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਇਤਿਹਾਸ ਵਿਚ ਖ਼ਾਸ ਦਰਜਾ ਰਖਦੇ ਹਨ। ਬਾਬਾ ਆਲਾ ਸਿੰਘ ਤੇ ਮਹਾਰਾਜਾ ਅਮਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਲੋਕ-ਉਪਕਾਰਾਂ ਦੀ ਗਵਾਹੀ ਖਾਸ ਕਰਕੇ ਪਟਿਆਲੇ ਦੇ ਇਤਿਹਾਸ ਤੇ ਸਿਖ ਇਤਿਹਾਸ ਵਿਚੋਂ ਮਿਲਦੀ ਹੈ ਤੇ ਇਸ ਸੰਬੰਧ ਵਿਚ ਮਹਾਰਾਜਾ ਅਮਰ ਸਿੰਘ ਦੀ ਬਹਾਦੁਰੀ ਦਾ ਇਕ ਨਿਹਾਇਤ ਸ਼ਾਨਦਾਰ ਵਾਕਿਆ ਵਾਰ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਪਾਠਕਾਂ ਦੀ ਸੇਵਾ ਵਿਚ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਜਿਸ ਤੋਂ ਪ੍ਰਗਟ ਹੋਵੇਗਾ ਕਿ ਮਹਾਰਾਜਾ ਸਾਹਿਬ ਆਪਣੀ ਪ੍ਰਜਾ ਨਾਲ ਕਿਤਨਾ ਦਿਲੀ ਪਿਆਰ ਰਖਦੇ ਸਨ ਤੇ ਮਜ਼ਲੂਮਾਂ ਦੀ ਰਖਯਾ ਲਈ ਕਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਤਤਪਰ ਰਹਿੰਦੇ ਸਨ।

ਜਿਸ ਘਟਨਾ ਨੂੰ ਏਥੇ ਵਾਰ ਦੀ ਸ਼ਕਲ ਵਿਚ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹੈ ਉਹ ਉਂਜ ਤਾਂ ਗਿਆਨੀ ਗਿਆਨ ਸਿੰਘ, ਸਰ ਲੇਪਲ ਗ੍ਰਿਫ਼ਨ, ਖ਼ਲੀਫ਼ਾ ਮੁਹੰਮਦ ਹਸਨ ਆਦਿ ਸਾਰੇ ਹੀ ਇਤਿਹਾਸਕਾਰਾਂ ਨੇ ਸੰਖੇਪ ਨਾਲ ਕਲਮ-ਬੰਦ ਕੀਤੀ ਹੈ, ਪਰ ਉਸ ਦੇ ਸੰਬੰਧ ਵਿਚ ਖੋਜ ਕਰਨ ਤੋਂ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਈ ਕਵੀ ਕੇਸ਼ੋ ਦਾਸ ਦੀ ਬਣਾਈ **"ਰਾਜਾ ਅਮਰ ਸਿੰਘ ਕੀ ਵਾਰ"** ਵਿਚ ਜੋ ਵਾਕਿਆਤ ਮਿਲੇ ਹਨ, ਉਹ ਹੋਰ ਕਿਸੇ ਲਿਖਤ ਵਿਚੋਂ ਅਜੇ ਤੋੜੀ ਨਹੀਂ ਮਿਲੇ।

ਕਵੀ ਕੇਸ਼ੋ ਦਾਸ ਜੀ ਜਿਹਾ ਕਿ ਇਸ ਵਾਰ ਦੇ ਲਿਖਣ-ਢੰਗ ਤੋਂ ਪਤਾ ਲਗਦਾ ਹੈ, ਸ਼ਾਇਦ ਮਹਾਰਾਜਾ ਅਮਰ ਸਿੰਘ ਦੇ ਹੀ ਦਰਬਾਰੀ ਕਵੀ ਹੋਏ ਹੋਣਗੇ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਇਹ

+ ਦੀ ਮੌਤ ਤੇ ਉਸ ਦੇ ਦੋਹਾਂ ਬੇਟਿਆਂ ਮੁਅੱਜ਼ਮ ਸ਼ਾਹ ਅਤੇ ਆਜ਼ਮ ਸ਼ਾਹ (ਬਹਾਦੁਰ ਸ਼ਾਹ) ਦੀ ਪਰਸਪਰ ਲੜਾਈ ਦੀਆਂ ਖਬਰਾਂ ਪੁੱਜੀਆਂ। ਨਾਲ ਹੀ ਬਹਾਦਰ ਸ਼ਾਹ ਵਲੋਂ ਮਦਦ ਲਈ ਬਿਨੈ-ਪਤ੍ਰ ਵੀ ਪੁਜਾ। ਜਿਸ ਕਰਕੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਉਸਦੀ ਮਦਦ ਵਾਸਤੇ ਗਏ। ਚੰਬਲ ਨਦੀ ਦੇ ਕੰਢੇ ਦੇ ਮੁਕਾਮ ਪਰ ਦੋਹਾਂ ਦਲਾਂ ਦੀ ਗਹਿਗੱਚ ਲੜਾਈ ਹੋਈ ਜਿਸ ਵਿਚ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਤੀਰ ਨਾਲ ਮੁਅੱਜ਼ਮ ਸ਼ਾਹ (ਤਾਰਾ ਆਜ਼ਮ) ਮਾਰਿਆ ਗਿਆ ਤੇ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਮੈਦਾਨ ਜੰਗ ਵਿਚ ਫਤਹ ਹੋਣ ਤੇ ਬਹਾਦੁਰ ਸ਼ਾਹ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਦਾ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਬਣਿਆ।

†ਬਾਬਾ ਬੰਦਾ ਬਹਾਦੁਰ, ਜੋ ਪਹਿਲਾਂ ਇਕ ਵੈਰਾਗੀ ਸਾਧੂ ਸੀ, ਦੱਖਣ ਵਿਚ ਨਦੇੜ ਦੇ ਮੁਕਾਮ ਪਰ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦਾ ਸਿਖ ਬਣਿਆ ਤੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਹੁਕਮ ਨਾਲ ਸਰਹੰਦ ਪਹੁੰਚ ਕੇ ਇਸ ਨੇ ਵਜ਼ੀਰ ਖਾਨ ਸੂਬਾ ਸਰਹੰਦ ਨੂੰ, ਜਿਸ ਨੇ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਦੋ ਛੋਟੇ ਸਾਹਿਬਜ਼ਾਦਿਆਂ ਨੂੰ ਵਡੇ ਮਾਤਾ ਜੀ ਸਮੇਤ ਤਸੀਹੇ ਦੇ ਕੇ ਸ਼ਹੀਦ ਕੀਤਾ ਸੀ, ਮਾਰਿਆ ਤੇ ਜ਼ੁਲਮ ਦੇ ਗੜ੍ਹ ਸਰਹੰਦ ਦੀ ਇਟ ਨਾਲ ਇਟ ਬਜਾਈ ਸੀ।

ਵਾਰ ਹਿੰਦੀ ਪੰਜਾਬੀ ਬੋਲੀ ਦੀ ਖਿਚੜੀ ਹੈ, ਜੋ ਸਾਹਿੱਤਕ ਤੇ ਇਤਿਹਾਸਿਕ ਦੋਹਾਂ ਖਿਆਲਾਂ ਨਾਲ ਉਪਮਾ ਜੋਗ ਹੈ। ਇਸ ਵਾਰ ਦੀ ਦਿਲ-ਖਿਚੂ ਕਵਿਤਾ ਵਿਚ ਮਹਾਰਾਜਾ ਅਮਰ ਸਿੰਘ ਦੀ ਭੱਟਿਆਨੇ ਪਰ ਚੜ੍ਹਾਈ ਦੇ ਹਾਲ ਦਸੇ ਹੋਏ ਹਨ । ਇਹ ਲੜਾਈ ਮਹੀਨਾ ਪੋਹ ਸੰਮਤ ੧੮੩੧ ਬਿ: (ਮੁਤਾਬਿਕ ਸੰਨ ੧੭੭੪ ਈ:) ਨੂੰ ਹੋਈ ਸੀ । ਇਸ ਦਾ ਕਾਰਣ ਇਹ ਸੀ ਕਿ ਭੱਟੀ (ਰਾਜਪੂਤ) ਰਈਸ, ਜੋ ਹਰਿਆਨੇ–ਭਟਿਆਨੇ ਦੇ ਹਾਕਮ ਸਨ, ਬੜੇ ਪੱਥਰ-ਦਿਲ ਅਤੇ ਜ਼ਾਲਮ ਸਨ। ਉਹ ਮਜ਼ਹਬ ਦੇ ਲਿਹਾਜ਼ ਨਾਲ ਤਾਂ ਮੁਸਲਮਾਨ ਸਨ. ਪਰ 'ਮੁਸਲਮਾਨ ਮੋਮ ਦਿਲ ਹੋਵੈ' ਦੇ ਸੁਨਹਿਰੀ ਅਸੂਲ ਨੂੰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਤਿਲਾਂਜਲੀ ਦਿੱਤੀ ਹੋਈ ਸੀ, ਅਤੇ ਮਜ਼ਹਬੀ ਪੱਖਪਾਤ ਦੇ ਕਾਰਣ ਨਿਹੱਥੇ ਹਿੰਦੂਆਂ ਉੱਤੇ ਨਿੱਤ ਨਵੀਆਂ ਸਖਤੀਆਂ ਕਰਦੇ ਰਹਿੰਦੇ ਸਨ ।

ਸ਼ੁਰੂ ਵਿਚ ਹੀ ਬਾਬਾ ਆਲਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਮਾਲਵੇ ਵਿਚ ਪੈਰ ਜੰਮਦੇ ਦੇਖ ਕੇ ਭੱਟੀਆਂ ਨੂੰ ਚਿੜ ਹੋ ਗਈ ਸੀ ਤੇ ਉਹ ਇਸ ਨਵੇਂ ਪਟਿਆਲਵੀ ਰਾਜ ਨੂੰ ਮਿਟਾ ਦੇਣਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਸਨ। ਮੁਹੰਮਦ ਅਮੀਨ ਖਾਨ ਫਤਿਹਾਬਾਦੀ, ਅੱਲਾਹ ਦਾਦ ਖਾਂ ਰਈਸ ਬੋਹਾ, ਵਿਲਾਇਤ ਖਾਂ–ਇਨਾਇਤ ਖਾਂ ਬੁਡਲਾਢੇ ਵਾਲੇ ਅਤੇ ਬਾਕਰ ਖਾਂ, ਰਈਸ ਹਰਿਆਊ, ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਆਪਸ ਵਿਚ ਇਕ ਗੱਲ ਸੀ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਤਾਕਤ ਪਰ ਇਤਨਾ ਗ਼ਰੂਰ ਸੀ ਕਿ ਰਹੇ ਰੱਬ ਦਾ ਨਾਂ। ਇਸ ਤਾਕਤ ਦੇ ਘਮੰਡ ਇਹ ਐਲਾਨੀਆਂ ਗਊਆਂ ਦੇ ਗਲ ਕਟਦੇ ਤੇ ਹਿੰਦੂਆਂ ਨੂੰ ਤਰ੍ਹਾਂ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਕਸ਼ਟ ਦਿੰਦੇ ਰਹਿੰਦੇ ਸਨ । ਮੁਹੰਮਦ ਅਮੀਨ ਖਾਂ ਫਤਿਹਾਬਾਦੀ ਸੁਨਾਮ ਅਤੇ ਮਾਲੇਰ ਕੋਟਲੇ ਨੂੰ ਲੰਘ ਕੇ ਇਲਾਕਾ ਰਾਇ ਕੋਟ ਤਕ ਲੁੱਟ ਮਾਰ ਕਰਿਆ ਕਰਦਾ ਸੀ। ਭਾਵੇਂ ਬਾਬਾ ਆਲਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਕਈ ਵੇਰ ਚੜ੍ਹਾਈਆਂ ਕਰ ਕੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਦੰਦ ਖੱਟੇ ਕੀਤੇ, ਪਰ ਇਹ ਫਿਰ ਵੀ ਬਾਜ਼ ਨਾ ਆਏ ਤੇ ਗ਼ਰੀਬ ਲੋਕਾਂ ਪਰ ਤਸ਼ੱਦਦ ਕਰਦੇ ਹੀ ਰਹੇ।

ਸੰਮਤ ੧੮੨੨ ਬਿ: (ਮੁਤਾਬਕ ਸੰਨ ੧੭੬੫ ਈ:) ਵਿਚ ਜਦ ਬਾਬਾ ਆਲਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦਾ ਦੇਹਾਂਤ ਹੋਣ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਪੋਤਰੇ ਮਹਾਰਾਜਾ ਅਮਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਗੱਦੀ ਉੱਤੇ ਸੁਸ਼ੋਭਿਤ ਹੋਏ ਤਾਂ ਭੱਟੀਆਂ ਦੇ ਹੌਂਸਲੇ ਹੋਰ ਵੀ ਵਧ ਗਏ । ਨਤੀਜਾ ਇਹ ਹੋਇਆ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਰਿਆਸਤ ਪਟਿਆਲਾ ਦੇ ਕੁਝ ਪਿੰਡ ਲੁੱਟ ਲਏ ਅਤੇ ਹਿੰਦੂਆਂ ਪਰ ਸਖਤੀ ਕਰਨੀ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤੀ। ਮਹਾਰਾਜਾ ਅਮਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੂੰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਸ਼ਰਾਰਤਾਂ ਦੀ ਖਬਰ ਭਵਾਨੀਗੜ੍ਹ (ਢੋਡਿਆਂ) ਦੇ ਕਿਲੇ ਵਿਚ ਮਿਲੀ। ਮਹਾਰਾਜਾ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਰਾਣੀ, ਜਿਸਦਾ ਨਾਉਂ ਹੁਕਮਾਂ ਜਾਂ ਹੁਕਮ ਕੌਰ ਸੀ, ਰਾਜਸੀ ਉਲਝਣਾਂ ਸੁਲਝਾਉਣ ਵਿਚ ਬੜੀ ਚੁਸਤ ਅਤੇ ਦਲੇਰੀ ਰਖਦੀ ਸੀ। ਮਜ਼ਲੂਮਾਂ ਉੱਤੇ ਜ਼ੁਲਮ ਹੁੰਦੇ ਦੇਖ ਕੇ ਉਹ ਬਰਦਾਸ਼ਤ ਨਹੀਂ ਸੀ ਕਰ ਸਕਦੀ । ਕਵੀ ਕੇਸ਼ਦਾਸ ਨੇ ਉਸ ਦੀ ਯੋਗਤਾ ਦੀ ਉਪਮਾ ਕਰਦਿਆਂ ਹੋਇਆਂ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਲਿਖਿਆ ਹੈ:–

ਇੰਦ੍ਰ ਕੇ ਸਚੀ ਔ ਕੁਸ਼ਲਜ਼ਾ ਜੈਸੇ ਦਸਰਥ ਕੇ,
ਜਾਨਕੀ ਜੂ ਰਾਨੀ ਜੈਸੇ ਰਾਮ ਰਘੁਰਾਜ ਕੇ ।
ਰਾਜਾ ਬਸੁਦੇਵ ਜੂਕੇ ਦੇਵਕੀ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਜਗ,
ਰੁਕਮਨਿ ਰਾਣੀ ਜੈਸੇ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਬ੍ਰਿਜਰਾਜ ਕੇ ।
ਜੈਸੇ ਰਾਜਾ ਪੰਡੁ ਜੂ ਕੇ ਪਟਰਾਨੀ ਕੁੰਤੀ ਜਾਨ,
ਦਰੁਪਦ ਸੁਤਾ ਰਾਨੀ ਜੈਸੇ ਅਰਜਨ ਸੁਖ ਸਾਜ ਕੇ।

ਮਹਾਰਾਨੀ, ਜੱਗਰਾਨੀ, ਪੱਟਰਾਨੀ, ਸੁਖਦਾਨੀ,
ਤੈਸੇ ਬਾਮੇਂ ਅੰਗ ਅਮਰ ਸਿੰਘ ਮਹਾਰਾਜ ਕੇ॥

... ...

ਸਤ ਪੁਤ੍ਰਿ ਸੁਰਾਜ ਕੀ ਰੀਤ ਵਿਖੈ, ਅਤਿ ਨੀਤਿ ਕਰੈ ਜਿਮ ਬੇਦ ਬਤਾਯੋ।
ਪਾਰਥ ਜਯੋਂ ਚਿਤ ਮੈਂ ਉਤਸਾਹ ਸੁ, ਦਾਨ ਮਾਹਿ ਬਲਿ ਕੋ ਸੁ ਲਜਾਯੋ।
ਬ੍ਰਿਧਿ ਕੇ ਗ੍ਰਿਹ ਬਨੀ ਨ੍ਰਿਪ ਭੋਜ ਜੂ, ਕੇਸ਼ਵ ਦਾਸ ਯਹੀ ਮਤਿ ਆਯੋ।
ਰਾਨੀ ਸਤੇ ਪੁਰਖੱਤਨ ਪੂਰਨ, ਭੂਲ ਗਯੋ ਬਿਧ ਤੀਯ ਬਨਾਯੋ॥

ਮਹਾਰਾਜਾ ਅਮਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਜੇਹੇ ਸੂਰਬੀਰ ਤੇ ਯੋਗ ਮਹਾਰਾਜਾ ਸਨ, ਉਹੋ ਜੇਹੀ ਹੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਮਹਾਰਾਨੀ ਸੀ। ਇਸ ਲਈ ਮਹਾਰਾਜੇ ਨੇ ਉਸਦੀ ਸਲਾਹ ਨਾਲ ਫੌਰਨ ਆਪਣੀਆਂ ਫ਼ੌਜਾਂ ਨੂੰ ਭਟਿਆਨੇ ਪਰ ਚੜ੍ਹਾਈ ਦਾ ਹੁਕਮ ਦੇ ਦਿੱਤਾ। ਲਾਲਾ ਨਾਨਕ ਚੰਦ ਨੂੰ, ਜੋ ਉਸ ਸਮੇਂ ਪਟਿਆਲੇ ਦਾ ਦੀਵਾਨ ਸੀ, ਸਰਦਾਰ ਨਾਨੂ ਸਿੰਘ ਸੈਣੀ ਦੇ ਹੱਥ ਹੁਕਮ ਭੇਜਿਆ ਅਤੇ ਤਾਕੀਦ ਕੀਤੀ ਕਿ ਉਹ ਅਪਣੀ ਫ਼ੌਜ ਸਮੇਤ ਮੂਨਕ ਪਹੁੰਚ ਕੇ ਸਰਕਾਰੀ ਲਸ਼ਕਰ ਦੇ ਨਾਲ ਸ਼ਾਮਲ ਹੋਵੇ। ਇਧਰ ਖ਼ੁਦ ਮਹਾਰਾਜੇ ਨੇ ਜਿਹਾ ਕਿ ਸਿੱਖਾਂ ਦਾ ਕਦੀਮੀ ਰਿਵਾਜ ਹੈ, ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਵਾਕ ਲੈਕੇ ਸਿਦਕ ਦਿਲੀ ਨਾਲ ਅਰਦਾਸਾ ਸੋਧਿਆ, ਤੇ ਕੂਚ ਦਾ ਨਗਾਰਾ ਬਜਵਾ ਦਿੱਤਾ। ਮਹਾਰਾਜੇ ਦਾ ਅਦੁਤੀ ਰੁਅਬਦਾਬ ਤੇ ਭਖਾਂ ਭਖਾਂ ਕਰਦਾ ਚਿਹਰਾ ਤਕਕੇ ਬੜੇ ਆਕੜਖਾਨਾਂ ਦੇ ਵੀ ਹੋਸ਼ ਹਵਾ ਹੋ ਗਏ। ਪਟਿਆਲੇ ਦੀ ਚਤੁਰੰਗਿਣੀ ਸੈਨਾ ਜਦ ਪੂਰੀ ਪੂਰੀ ਸਜ ਧਜ ਅਤੇ ਜੋਸ਼ ਖਰੋਸ਼ ਨਾਲ ਠਾਠਾਂ ਮਾਰਦੇ ਹੋਏ ਦਰਿਆ ਦੀ ਤਰਾਂ ਚਲੀ ਤਾਂ ਤਕੜੇ ਨਰੋਏ ਜ਼ਾਲਮ ਦਿਲ ਵੀ ਦਹਿਲ ਉਠੇ। ਕਵੀ ਕੇਸ਼ੋਦਾਸ ਨੇ ਮਹਾਰਾਜੇ ਦੀ ਇਸ ਚੜ੍ਹਾਈ ਨੂੰ:—

"ਅਮਰ ਸਿੰਘ ਤਬ ਹੀ ਚਢਯੋ, ਜਿਮ ਗ੍ਰੀਖਮ ਕੋ ਭਾਨ।"

ਕਹਿਕੇ ਜੇਠ-ਹਾੜ ਦੇ ਤਪਦੇ ਸੂਰਜ ਨਾਲ ਤੁਲਨਾ ਦਿੱਤੀ ਹੈ ਤੇ ਲਿਖਿਆ ਹੈ:—

ਚਮੂ ਚਲੀ ਚਤੁਰੰਗਿਨੀ, ਕਿਨੀ ਅੰਤੁ ਨ ਪਾਇਆ।
ਘੋਰਨ ਕੀ ਖੁਰ ਤਾਲ ਸੋਂ, ਸੂਰਜ ਰਜ ਛਾਇਆ।
ਫੂਲ ਬੰਸ ਘਰ ਰਾਜ ਥਿਰ, ਸਭ ਜਗ ਸੁਖ ਪਾਇਆ।
ਚੜ੍ਹਕੇ ਚਲਾ ਸੂਰਮਾ, ਕਹੀਂ ਨਹੀਂ ਠਹਿਰਾਇਆ।
ਮਾਨੋਂ ਕੁੰਭਜ ਸੁ ਕੋਪਕੈ, ਨਿਧਿ ਸੋਖਨ ਧਾਇਆ।
ਰਾਜਨ ਪਤਿ ਰਾਜਾ ਬਲੀ, ਆ ਮੂਨਕ ਛਾਇਆ॥

* * *

ਅਮਰ ਸਿੰਘ ਦੀ ਤੇਗ ਨੂੰ, ਕੁਲ ਆਲਮ ਜਾਨੇ।
ਜਿਸ ਨੇ ਅਰਿ ਸਭ ਬਸ ਕੀਏ, ਕੋਈ ਤਾਬ ਨ ਆਨੇ।
ਰਾਜ ਕਾਜ ਭੁਜ ਬਲ ਕਿਯੋ, ਜਗ ਕ੍ਰਿਤਿ ਬਖਾਨੇ।
ਜ਼ਾਲਮ ਕੋਈ ਨ ਛਾਡਿਆ, ਜਿਨ ਅਪਨੇ ਜਾਨੇ॥

ਦੀਵਾਨ ਨਾਨਕ ਚੰਦ ਮਹਾਰਾਜੇ ਦੇ ਹੁਕਮ ਮੂਜਬ ਪਟਿਆਲਿਓਂ ਕੂਚ ਕਰਕੇ ਮੂਨਕ ਦੇ ਮੁਕਾਮ ਪਰ ਜਾ ਮਿਲਿਆ। ਮਹਾਰਾਜੇ ਦੀ ਫੌਜ ਦੀ ਇਸਤਰਾਂ ਭਟਿਆਨੇ ਪਰ ਚੜ੍ਹਾਈ ਦੀ ਖਬਰ ਸੁਣਕੇ ਮਜ਼ਲੂਮਾਂ ਲੋਕਾਂ, ਖਾਸ ਕਰਕੇ ਹਿੰਦੂਆਂ ਨੂੰ ਬਹੁਤ ਖੁਸ਼ੀ ਹੋਈ। ਭੱਟੀਆਂ ਦੇ ਅਤਿਆਚਾਰਾਂ ਤੋਂ ਤੰਗ ਆਈ ਹੋਈ ਪ੍ਰਜਾ ਦੀ ਪ੍ਰਸੰਨਤਾ ਉਸ ਵੇਲੇ ਅਕਥਨੀਯ ਸੀ।

ਕੇਸ਼ੋਦਾਸ ਜੀ ਨੇ ਲਿਖਿਆ ਹੈ:-

ਠਾਮ ਕਿਯੋ ਤੇਹਿ ਅਤਿ ਭਯੋ, ਗਾਮ ਗਾਮ ਆਨੰਦ ।
ਤਿਮਰ ਹਰਨ ਕਾਰਨ ਕਰਨ, ਚਢਯੋ ਜਿਮ ਦੁਤਿ ਕੇ ਚੰਦ ॥

ਜਦ ਭੱਟੀਆਂ ਨੂੰ ਮਹਾਰਾਜੇ ਦੀ ਇਸ ਚੜ੍ਹਾਈ ਦਾ ਪਤਾ ਲੱਗਿਆਂ ਤਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਬਿੱਘੜਾਂ ਨਾਮੀ ਇਕ ਪਿੰਡ ਵਿਚ ਮੋਰਚੇ ਲਾ ਦਿੱਤੇ, ਤੇ ਮਹਾਰਾਜੇ ਦੀਆਂ ਫੌਜਾਂ ਨਾਲ ਲੋਹਾ ਲੈਣ ਦਾ ਮਤਾ ਮਤਾਲਿਆ । ਕਵੀ ਕੇਸ਼ੋਦਾਸ ਦਾ ਕਥਨ ਹੈ:-

ਧਾਏ ਗਢ ਡੇਰਾ ਕਿਯੋ, ਅਮਰ ਸਿੰਘ ਮਹਾਰਾਜ ।
ਬੀਘੜ ਮਤ ਮਗਰੂਰ ਨੇ, ਕਿਯੋ ਜੁੱਧ ਕੇ ਸਾਜ ॥

ਬੀਘੜ ਕਿਯੋ ਗਰੂਰ, ਬੀਰ ਮਹਾਰਾਜ ਸੋਂ ਜੁਰ ਹੈਂ ।
ਕਹੈਂ ਗਰਬ ਕੀ ਬਾਤ, ਜੁੱਧ ਮਿਲ ਸਨਮੁਖ ਕਰ ਹੈਂ ।
ਅਮਰ ਸਿੰਘ ਮਹਾਰਾਜ, ਉਨ੍ਹੇਂ ਜਿਉਂ ਜਿਉਂ ਸਮਝਾਵੈਂ ।
ਤਿਉਂ ਤਿਉਂ ਮੂੜ੍ਹ ਮਲੇਛ, ਨੈਨ ਮਨ ਮੈਂ ਨ ਲਜਾਵੈਂ ।
ਠਾਠਯੋ ਠਾਠ ਸੰਗ੍ਰਾਮ ਕੋ, ਮਨ ਅਭਿਮਾਨ ਬੰਧਯੋ ਵਹੈ ।
ਔਰ ਠਾਠ ਠਠਯੋ ਰਹੈ, ਠਾਕੁਰ ਠਨੀ ਸੁ ਹੋਇ ਹੈ ॥

ਮਹਾਰਾਜੇ ਨੇ ਭੱਟੀਆਂ ਨੂੰ ਸਮਝਾਉਣ ਦੀ ਬਹੁਤ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕੀਤੀ ਕਿ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਐਵੇਂ ਜੋਸ਼ ਵਿਚ ਨਾਹਕ ਲੜਾਈ ਛੇੜ ਕੇ ਰੱਬ ਦੇ ਬੰਦਿਆਂ ਦੀਆਂ ਜਾਨਾਂ ਦਾ ਨੁਕਸਾਨ ਨਹੀਂ ਕਰਨਾ ਚਾਹੀਦਾ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਦਸਤ ਦਰਾਜ਼ੀ ਤੋਂ ਬੰਦ ਹੋ ਕੇ ਈਨ ਮੰਨ ਲੈਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ, ਮਗਰ ਜਾਹਿਲ ਅਭਿਮਾਨੀ ਭੱਟੀ ਇਹ ਸ਼ਾਂਤ ਮਈ ਦੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਕਦ ਮੰਨ ਸਕਦੇ ਸਨ, ਇਸ ਲਈ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਲੜ ਮਰਨ ਦੀ ਹੀ ਇੱਛਾ ਪ੍ਰਗਟ ਕੀਤੀ । ਮਹਾਰਾਜਾ ਸਾਹਿਬ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਇਸ ਪਸ਼ੂ-ਵਿਰਤੀ ਨੂੰ ਦੇਖ ਕੇ ਮੁਕਾਬਲੇ ਲਈ ਝਟ ਤਿਆਰ ਹੋ ਗਏ ਤੇ ਫੌਜ ਨੂੰ ਦੁਸ਼ਮਨ ਪਰ ਹਮਲਾ ਕਰਨ ਦਾ ਹੁਕਮ ਦੇ ਦਿੱਤਾ । ਕਵੀ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ:-

ਦੋ ਦਲ ਭਏ ਮੁਕਾਬਲਾ, ਭੱਟੀ ਔਰ ਬੈਰਾਰ ।
ਲੋਹ ਕਰੇ ਜਾ ਸੂਰਮੇ, ਕਾਇਰ ਭਾਜੇ ਹਾਰ ।
ਬਿਘੜਾ ਘੇਰਯੋ ਆਇ, ਅਮਰ ਸਿੰਘ ਮਹਾਰਾਜ ਨੈ ।
ਤਮਕ ਚਢਯੋ ਕਰ ਚਾਇ, ਰਣ ਜੋਧਾ ਦੁਜ ਦਲ ਹਰਨ ।

... ...

ਚਢਯੋ ਮਹਾਰਾਜ, ਬਜਯੋ ਸਬਲ ਡੰਕ ।
ਮਾਨੋ ਰਾਮ ਦਲ ਚਢਯੋ, ਤੋਰਨ ਸੁ ਲੰਕ ।
ਛੂਟੇ ਤੋਪ ਔ ਕੋਪ ਪਰੈਂ ਗੋਲੇ ।
ਮਾਨੋ ਪਕੇ ਖੇਤ ਬਰਖਤ ਓਲੇ ।
ਛੂਟੈਂ ਰਹਿਕੁਲੇ ਔ ਜੰਬੂਰੇ ਜੰਜਾਇਲ ।
ਹੂਏ ਸਤ੍ਰੂ ਕੀ ਸੈਨ ਕੇ ਲੋਕ ਘਾਇਲ ।
ਗਹੇ ਸੂਰੇ ਕ੍ਰਿਪਾਨ ਅਰ ਤੇਜ ਕੱਤੀ ।
ਚਲੀ ਰੁਧਿਰ ਸਰਿਤ ਭਈ ਭੂਮਿ ਰੱਤੀ ।

ਬਿਘੜਾਂ ਦੇ ਮੈਦਾਨ ਵਿਚ ਦੋਹਾਂ ਪਾਸਿਆਂ ਤੋਂ ਬੜੀ ਘਮਸਾਨ ਦੀ ਲੜਾਈ ਹੋਈ

ਅਤੇ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਬਹਾਦੁਰ ਜੋਧੇ ਮੈਦਾਨਿ ਜੰਗ ਵਿਚ ਕੰਮ ਆਏ । ਭੱਟੀਆਂ ਦਾ ਤਾਂ ਬਹੁਤ ਹੀ ਨੁਕਸਾਨ ਹੋਇਆ । ਅੰਤ ਦੁਸ਼ਮਨ ਨੂੰ ਹਾਰ ਹੋਈ । ਜਦ ਭੱਟੀ ਮਹਾਰਾਜੇ ਦੇ ਮੁਕਾਬਲੇ ਦੀ ਝਾਲ ਨਾ ਝਲ ਸਕੇ ਤਾਂ ਭੱਜ ਕੇ ਧੂਲ ਕੋਟ ਨਾਮੀ ਇਕ ਗੜ੍ਹੀ ਵਿਚ ਜਾ ਘੁਸੇ । ਮਹਾਰਾਜੇ ਦੀਆਂ ਫੌਜਾਂ ਨੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਉਥੇ ਵੀ ਪਿੱਛਾ ਕੀਤਾ । ਬੇਸ਼ਕ ਹੱਲੇ ਤਾਂ ਕਿਤਨੇ ਹੀ ਕੀਤੇ ਗਏ, ਪਰ ਦੁਸ਼ਮਨ ਦੇ ਗੜ੍ਹੀ ਵਿਚ ਪਨਾਹ ਲੈਣ ਦੇ ਕਾਰਨ ਕਾਮਯਾਬੀ ਨਾ ਹੋ ਸਕੀ, ਜਿਸ ਕਰ ਕੇ ਸਾਰਾ ਦਿਨ ਲੜਾਈ ਹੁੰਦੀ ਰਹੀ । ਇਸ ਹਾਲਤ ਵਿਚ ਤ੍ਰਿਕਾਲਾਂ ਹੋਣ ਤੇ ਮਹਾਰਾਜੇ ਨੂੰ ਜਿੱਤ ਦਾ ਫਿਕਰ ਹੋਇਆ ਕਿਉਂਕਿ ਜੰਗ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਅਰਦਾਸਾ ਕਰਨ ਵੇਲੇ ਪ੍ਰਣ ਕੀਤਾ ਸੀ ਕਿ ਮੈਂ ਭੱਟੀਆਂ ਨੂੰ ਸੂਰਜ ਛਿਪਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਪਹਿਲਾਂ ਫ਼ਤਹ ਕਰ ਲਵਾਂਗਾ । ਦੂਜੇ ਇਹ ਗਲ ਵੀ ਸੀ ਕਿ ਜੇ ਉਹ ਦਿਨ ਐਵੇਂ ਹੀ ਚਲਿਆ ਜਾਂਦਾ ਤੇ ਫ਼ਤਹ ਹਾਸਲ ਨਾ ਹੁੰਦੀ ਤਾਂ ਭੱਟੀਆਂ ਨੂੰ ਆਸ ਪਾਸ ਦੇ ਇਲਾਕੇ ਵਿਚੋਂ ਕਮਕ ਪੁੱਜਣ ਦੀ ਉਮੀਦ ਸੀ । ਜੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਮਦਦ ਮਿਲ ਜਾਂਦੀ ਤਾਂ ਉਹ ਕਿਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਵੀ ਜਿੱਤੇ ਨਹੀਂ ਸੀ ਜਾ ਸਕਦੇ । ਇਸ ਲਈ ਮਹਾਰਾਜੇ ਨੇ ਕਰਤਾਰ ਦਾ ਨਾਮ ਲੈਕੇ ਇਕ ਵੇਰ ਫੇਰ ਹੱਲਾ ਕਰਨ ਦਾ ਹੁਕਮ ਦੇ ਦਿੱਤਾ ਤੇ ਖੁਦ (ਕਈ ਬ੍ਰਿਧਾਂ ਦੇ ਕਥਨ ਅਨੁਸਾਰ) ਅਰਦਾਸ ਕਰਨ ਵਿਚ ਜੁਟ ਗਏ । ਅਚਾਨਕ ਜਦ ਦੇਖਿਆ ਤਾਂ ਦੋ ਘੜੀ ਦਿਨ ਬਾਕੀ ਰਹਿੰਦਾ ਸੀ ਤੇ ਇਸ ਹਮਲੇ ਵਿਚ ਉਹ ਗੜ੍ਹੀ ਫਤਹ ਹੋ ਗਈ । ਕਵੀ ਕੇਸ਼ੋਦਾਸ ਨੇ ਮਹਾਰਾਜੇ ਦੀ ਕਰਾਮਾਤ ਨੂੰ ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿਚ ਮੰਨਿਆ ਹੈ:—

ਦਿਵਸ ਬਢਯੋ, ਜਾਨੈ ਜਗਤ, ਕ੍ਰਿਪਾ ਕਰੀ ਬ੍ਰਿਜਰਾਇ ।
ਅਮਰ ਸਿੰਘ ਮਹਾਰਾਜ ਕੇ, ਸੂਰਜ ਭਯੋ ਸਹਾਇ ।

ਤੇ ਪਟਿਆਲਾ ਦਰਬਾਰ ਦੇ ਇਕ ਹੋਰ ਕਵੀ ਨੇ ਵੀ, ਜਿਸਦਾ ਨਾਮ ਭਾਈ ਦਲ ਸਿੰਘ ਸੀ, ਅਪਣੀ 'ਆਨੰਦ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਸਤਸਈ' ਵਿਚ ਇਸ ਕਰਾਮਾਤ ਉਤੇ ਇਸਤਰਾਂ ਸਹੀ ਹੋਣ ਦੀ ਮੁਹਰ ਲਾਈ ਹੈ:—

ਜਾਕੋ ਸਮਰ* ਨਿਹਾਰ ਕਰਿ, ਚਲਤ ਰੁਕਤ ਭੇ ਭਾਨ ।
ਜੁਗਲ† ਮੁਹੂਰਤ ਠਾਢ ਭੇ, ਜਾਨਤ ਸਗਰ ਜਹਾਨ ॥

ਮਹਾਰਾਜਾ ਅਮਰ ਸਿੰਘ ਦੇ ਤਪ ਤੇਜ ਅੱਗੇ ਸੂਰਜ ਦਾ ਰੁਕਣਾ ਤੇ ਸ਼ੇਰਿ ਪੰਜਾਬ ਮਹਾਰਾਜਾ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਅਟਕ ਦਰਿਆ ਨੇ ਰਾਹ ਦੇਣਾ ਇਹ ਦੋ ਪੰਜਾਬ ਦੀਆਂ ਰਹਸ੍ਯ ਪੂਰਿਤ ਇਤਿਹਾਸਿਕ ਘਟਨਾਵਾਂ ਹਨ ।

ਜਦ ਮਹਾਰਾਜਾ ਅਮਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਬਿੱਘੜਾਂ ਦੇ ਮੈਦਾਨ ਵਿਚ ਪੂਰੀ ਤਰਾਂ ਜਿੱਤ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰ ਲਈ ਤਾਂ ਰਾਜਾ ਅਤੇ ਪ੍ਰਜਾ ਦੋਹਾਂ ਵਲੋਂ ਖੁਸ਼ੀ ਮਨਾਈ ਗਈ ਤੇ:—

ਰਾਣੀ ਮੁਹੰਮਦ ਅਮੀਂਨ ਕੀ, ਤਜਯੋ ਹਿਯੇ ਤੇ ਖੋਟ ।
ਮਹਾਰਾਜ ਕੋ ਦੇ ਮਿਲੀ, ਫਤਿਹਾਬਾਦ ਕੋ ਕੋਟ ॥
ਥਾਨਾ ਤਹਾਂ ਬਿਠਾਇਕੈ, ਮੁਲਕ ਮਿਲਾਵਨ ਕਾਜ ।
ਬਿਘੜੇ ਤੇ ਤਿਘੜੇ ਚਲਯੋ, ਅਮਰ ਸਿੰਘ ਮਹਾਰਾਜ ॥

ਫਤਿਹਾਬਾਦ ਪਰ ਕਬਜਾ ਕਰਨ ਤੋਂ ਬਾਦ ਮਹਾਰਾਜਾ ਅਮਰ ਸਿੰਘ ਨੇ ਸਰਸਾ ਗੜ੍ਹ

---

*ਲੜਾਈ । †ਦੋ । ‡ਦੇਖੋ, ਤ੍ਵਾਰੀਖਿ ਪਟਿਆਲਾ ਕ੍ਰਿਤ ਸਯਦ ਮੁਹੰਮਦ ਹਸਨ ।

ਨੂੰ ਜਾ ਲਿਆ। ਇਸ ਤਰਾਂ ਭੱਟੀਆਂ ਦਾ ਲਗਭਗ ਸਾਰਾ ਹੀ ਇਲਾਕਾ ਮਹਾਰਾਜੇ ਦੀ ਹਕੂਮਤ ਵਿਚ ਸ਼ਾਮਿਲ ਹੋ ਗਿਆ। ਖ਼ਲੀਫਾ ਮੁਹੰਮਦ ਹਸਨ ਦੀ ਲਿਖਤ ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ‡ ਇਸ ਜੰਗ ਵਿਚ ਭੱਟੀਆਂ ਦ ੧੪੦੦ ਜਵਾਨ ਮਾਰੇ ਗਏ ਤੇ ਮਹਾਰਾਜਾ ਪਟਿਆਲਾ ਦੇ ਕੇਵਲ ਇਕ ਸੌ ੧੦੦ ਬਹਾਦੁਰ ਖੇਤ ਰਹੇ।

ਸਰਸਾ ਗੜ੍ਹ ਦੇ ਨਾਲ ਹੀ ਸਰਕਾਰ ਬੀਕਾਨੇਰ ਦੀ ਹੱਦ ਲਗਦੀ ਸੀ। ਜਦ ਮਹਾਰਾਜੇ ਨੇ ਸਰਸਾ ਗੜ੍ਹ ਉਤੇ ਕਬਜਾ ਕੀਤਾ ਤਾਂ ਮਹਾਰਾਜਾ ਰਾਜ ਸਿੰਘ ਜੀ ਬੀਕਾਨੇਰ ਵਾਲੇ ਇਸ ਖਿਆਲ ਨਾਲ ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ ਹੋਕੇ ਕਿ ਕਿਸੇ ਤਰਾਂ ਪਟਿਆਲੇ ਦੀਆਂ ਫੌਜਾਂ ਤੋਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਇਲਾਕੇ ਨੂੰ ਕੋਈ ਨੁਕਸਾਨ ਨ ਪੁਜੇ, ਫੌਰਨ ਮਹਾਰਾਜਾ ਅਮਰ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਮਿਲੇ ਤੇ ਮਿਤ੍ਰਤਾ ਗੰਢ ਲਈ। ਕਵੀ ਕੇਸ਼ਵਦਾਸ ਨੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੋਹਾਂ ਮਹਾਰਾਜਿਆਂ ਦਾ ਆਪਸ ਵਿਚ ਮੇਲ ਕਰਵਾਕੇ ਅੰਤ ਦੋ ਤਿਹੁੰ ਛੰਦਾਂ ਵਿਚ ਹੀ ਵਾਰ ਖਤਮ ਕਰ ਦਿਤੀ ਹੈ ਤੇ ਅਖੀਰ ਵਿਚ ਕੋਈ ਸੰਨ ਸੰਮਤ ਵੀ ਨਹੀਂ ਦਿਤਾ, ਜਿਸ ਤੋਂ ਵਾਰ ਦੇ ਰਚੇ ਜਾਣ ਦੇ ਸਮੇਂ ਦਾ ਪਤਾ ਲਗ ਸਕੇ। ਇਸ ਵਾਰ ਦੀ ਇਬਾਰਤ ਤੇ ਇਤਿਹਾਸਿਕ ਘਟਨਾਵਲੀ ਤੋਂ ਪ੍ਰਗਟ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਵਾਰ ਕਵੀ ਨੇ ਭਟਿਆਨੇ ਦੇ ਇਸ ਜੰਗ ਤੋਂ ਥੋੜਾ ਚਿਰ ਪਿਛੋਂ ਹੀ ਲਿਖੀ ਹੋਵੇਗੀ। ਇਹ ਵਾਰ ਰਿਆਸਤ ਪਟਿਆਲੇ ਦੇ ਇਤਿਹਾਸ ਵਾਸਤੇ ਇਕ ਕੀਮਤੀ ਚੀਜ਼ ਹੈ।

੧ ਓ ਸਤਿਗੁਰ ਪ੍ਰਸਾਦਿ ॥

ਅਥ ਵਾਰ ਅਮਰ ਸਿੰਘ ਕੀ ਲਿਖ੍ਯਤੇ

ਦੋਹਰਾ।

ਗੁਰੁ ਗਣੇਸ਼ ਗੌਰੀਸ਼ ਸੁਤ, ਮਤਿ ਸਾਗਰ ਸੁਖ ਧਾਮ।
ਪ੍ਰਥਮ ਤੋਹਿ ਬੰਦਨ ਕਰੋਂ, ਲੇਹੂੰ ਬੁੱਧਿ ਗੁਣ ਗ੍ਰਾਮ ॥ ੧ ॥
'ਠਾਰਾਂ ਸੈ ਸੁ ਇਕਤ੍ਰਿਯਹਿੰ, ਪੂਸ ਮਾਸ ਚਿਤ ਧਾਰ।
ਪਾਰਥ ਜਯੋਂ ਭਾਰਤ ਭਯੋ, ਬਰਨੋਂ ਜੁੱਧ ਅਪਾਰ ॥ ੨ ॥

ਸੋਰਠਾ।

ਭੱਟੀ ਮਨ ਮਗਰੂਰ, ਨਿੱਤ ਮੁਲਕ ਲੂਟਤ ਰਹੈਂ।
ਯਹ ਗਤਿ ਧਰਮ ਸੈ ਦੂਰ, ਅੱਤ ਦਈ ਭਾਵੈ ਨਹੀਂ ॥ ੩ ॥

ਕਬਿੱਤ।

ਆਦਿ ਕੇ ਮਵਾਸੀ, ਕੰਧਰਾ ਕੇ ਸਭ ਬਨਬਾਸੀ,
ਹਤੇ ਕਈ ਬਾਰ ਨਾਹਿੰ ਰੰਚ ਭਯ ਪਾਯੋ ਹੈ।
ਕਰਤ ਕਜ਼ਾਕੀ ਮਾਰ ਮੁਲਕ ਮੈਂ ਨਾ ਛਾਡੀ ਬਾਕੀ,
ਰਹੈਂ ਸਦਾ ਆਕੀ ਫੌਜਦਾਰਨ ਹਰਾਯੋ ਹੈ।
ਰਾਜਾ ਅਮਰ ਸਿੰਘ ਜੂ ਨੇ ਬਸੁਧਾ ਕੀ ਇੱਛਾ ਹੇਤ,
ਸੈਨਨ ਪਠਾਇ ਤਿਨ ਗਰਬ ਗਵਾਯੋ ਹੈ।
ਤਾਹੀ ਪੈ ਨ ਜਾਨੈ ਭਯ ਕਾਹੂ ਕੋ ਨ ਮਾਨੈ,
ਅਹੋ! ਹੋਨਹਾਰ ਹੋਨੀ ਹੂ ਨੇ ਤਿਨ੍ਹੈਂ ਭਰਮਾਯੋ ਹੈ ॥ ੩ ॥

ਸੋਰਠਾ।

ਰਾਨੀ ਮਤਿ ਅਧਿਕਾਇ, ਅਮਰ ਸਿੰਘ ਮਹਾਰਾਜ ਕੀ।
ਜਿਨ ਯਹ ਕਿਯੋ ਉਪਾਇ, ਭੱਟੀ ਮਾਰੈ ਚਾਹੀਐ ॥ ੪ ॥

ਕਬਿੱਤ।

ਇੰਦ੍ਰ ਕੇ ਸਚੀ ਔ ਕੁਸ਼ਲਯਾ ਜੈਸੇ ਦਸਰਥ ਕੈ,
ਜਾਨਕੀ ਜੂ ਰਾਨੀ ਜੈਸੇ ਰਾਮ ਰਘੁਰਾਜ ਕੈ।
ਰਾਜਾ ਬਸੁਦੇਵ ਜੂ ਕੇ ਦੇਵਕੀ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਜਗ,
ਰੁਕਮਨਿ ਰਾਨੀ ਜੈਸੇ ਕਿਸ਼ਨ ਬ੍ਰਿਜਰਾਜ ਕੈ।
ਜੈਸੇ ਰਾਜਾ ਪੰਡੁ ਜੂ ਕੇ ਪੱਟਰਾਨੀ ਕੁੰਤੀ ਜਾਨ,
ਦਰੁਪਤ ਸੁਤਾ* ਰਾਨੀ ਜੈਸੇ ਅਰਜਨ ਸੁਖ ਸਾਜ ਕੈ।
ਮਹਾਰਾਨੀ ਜਗਰਾਨੀ ਪੱਟਰਾਨੀ ਸੁਖਦਾਨੀ,
ਤੈਸੇ ਬਾਮੇ ਅੰਗ ਅਮਰ ਸਿੰਘ ਮਹਾਰਾਜ ਕੈ ॥ ੫ ॥

---

*ਰਾਜਾ ਦ੍ਰੂਪਦ ਦੀ ਪੁਤ੍ਰੀ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨਾ (ਦ੍ਰੋਪਦੀ)।

ਸਵੈਯਾ।

ਸਤ ਪੁਤ੍ਰਿ ਸੁਰਾਜ ਕੀ ਰੀਤਿ ਬਿਖੇ, ਅਤਿ ਕੀਤਿ ਕਰੈ ਜਿਮ ਬੇਦ ਬਤਾਯੋ।
ਪਾਰਥ* ਜਯੋਂ ਚਿਤ ਮੈਂ ਉਤਸਾਹ ਸੁ, ਦਾਨ ਮਾਹਿੰ ਬਲ ਕੂੰ† ਸੁ ਲਜਾਯੋ।
ਬ੍ਰਿਧਿ ਕੇ ਗ੍ਰਿਹ ਬਨੀ ਨ੍ਰਿਪ ਭੋਜ ਜੂ, ਕੇਸ਼ਵ ਦਾਸ ਯਹੀ ਮਤਿ ਆਯੋ।
ਰਾਨਿ ਸਭੈ ਪੁਰਖੱਤਨ ਪੂਰਨ‡, ਭੂਲ ਗਯੋ ਬਿਧ ਤੀਯ§ ਬਨਾਯੋ॥ ੬॥

ਛਪਯ।

ਤਿਨ ਰਾਨੀ ਮਤਿਵੰਤ, ਸੁਮਤਿ ਸੋ ਮਤੋ ਉਪਾਯੋ।
ਮੁਨਸ਼ੀ ਔਰ ਦਿਵਾਨ, ਬੇਗ ਨਿਜ ਨਿਕਟ ਬੁਲਾਯੋ।
ਭੱਟੀ ਮਹਾਂ ਮਲੇਛ, ਸਦਾ ਗੋ ਦੀਨ ਸਤਾਵੈਂ।
ਜਿਹ ਕੇ ਅਧਿਕ ਤ੍ਰਾਸ, ਪਥਿਕ ਪੈਂਡਾ ਨਾ ਪਾਵੈਂ।
ਯਹਿ ਉਪਾਵ ਨੀਕੋ ਅਧਿਕ, ਭੱਟੀ ਪੈ ਚਢਿ ਬਾਧਯੋ।
ਰਾਖਸ ਮਾਰਿ ਨਿਕਾਰ ਕੈ, ਧਰਮ ਰਾਜ ਤਬ ਸਾਧਯੋ॥ ੭॥
ਨਾਨਕ ਚੰਦ ਦਿਵਾਨ, ਸੂਰ ਸਾਵੰਤ ਸਵਾਯੋ।
ਮੰਤ੍ਰ ਕਰਯੋ ਯੁਵਰਾਜ, ਭਲੋ ਯੌਂ ਲਿਖਯੋ ਪਠਾਯੋ।
ਭੱਟੀ ਪੈ ਚਢ ਚਲੋ, ਯਾਹਿ ਮੈਂ ਬਿਲਮ ਨ ਕੀਜੈ।
ਰਾਖਸ ਮਾਰਿ ਨਿਕਾਰਿ, ਚੈਨ ਪਰਜਾ ਕੋ ਦੀਜੈ।
ਢੋਡਾਂ ਮੈਂ ਮਹਾਰਾਜ ਨੈ, ਯਹੀ ਮੰਤ੍ਰ ਪਰਮਾਨ ਕਿਯ।
ਤਿਹ ਕੋ ਲਿਖਯੋ ਸੁ ਬਾਚ ਕੈ, ਪਤ੍ਰੋਤਰ ਲਿਖ ਪਠ ਸੁ ਦਿਯ॥ ੮॥

ਦੋਹਰਾ।

ਜਾਨ ਆਪ ਮਹਾਰਾਜ ਨੈ, ਨਾਨੂ ਸਿੰਘ{} ਬੁਲਾਇ।
ਮੁਨਸ਼ੀ ਔਰ ਦੀਵਾਨ ਯੇ, ਦੀਨੋ ਬੇਗ ਪਠਾਇ॥ ੯॥
ਹਮ ਇਤ ਤੈ ਮੂਨਕ ਚਲੈਂ, ਤੁਮ ਆਇਓ ਤਤਕਾਲ।
ਮੂਨਕ ਕੇ ਸੁ ਮੁਕਾਮ ਮੈਂ, ਮਿਲਿਯੋ ਆਇ ਉਤਾਲ॥ ੧੦॥
ਯਹਿ ਉਪਾਵ ਬੁਧਵਾਨ ਕੋ, ਧਰਯੋ ਤੁਰਤ ਨਿਜ ਕਾਨ।
ਅਮਰ ਸਿੰਘ ਤਬ ਹੀ ਚਢਯੋ, ਜਿਮ ਗ੍ਰੀਖਮ ਕੋ ਭਾਨ॥ ੧੧॥

ਬਾਰ ਛੰਦ (ਪਉੜੀ)

ਚੜ੍ਹਤ ਰਾਮ() ਨੂੰ ਸੱਦ ਕੇ, ਸੁਭ ਜੋਗ ਦਿਖਾਇਆ।
ਢੋਡਾਂ []ਤੇ ਚੜ੍ਹਿ ਚੱਲਿਆ, ਸਤਿਗੁਰੂ ਮਨਾਇਆ।
ਚਮੂੰ੦ ਚਲੀ ਚਤੁਰੰਗਨੀ, ੦੦ਕਿਨੀ ਅੰਤ ਨ ਆਇਆ।

---

*ਪਾਰਥ (ਪ੍ਰਿਥਾ ਦਾ ਪੁਤ੍ਰ)=ਅਰਜੁਨ (ਤੀਜਾ ਪਾਂਡਵ)। †ਰਾਜਾ ਬਲ, ਜੋ ਬੜਾ ਦਾਨੀ ਸੀ। ਇਸ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਨੇ ੧੦ਵੀਂ ਵਾਰ ਵਿਚ ਕੀਤਾ ਹੈ।

‡ਹਰ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਮਰਦਊ ਸਹਿਤ। §ਇਸਤ੍ਰੀ। {}ਸ: ਨਾਨੂ ਸਿੰਘ ਸੈਣੀ।

()ਪਟਿਆਲੇ ਦਾ ਇਕ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਜੋਤਸ਼ੀ। []ਢੋਡਿਆਂ ਦਾ ਦੂਜਾ ਨਾਉਂ ਭਵਾਨੀਗੜ੍ਹ ਹੈ। ੦ਫੌਜ। ੦੦ਚਾਰ ਅੰਗਾਂ ਵਾਲੀ ਫੌਜ, ਅਰਥਾਤ—ਉਹ ਫੌਜ ਜਿਸ ਵਿਚ ਰਥ-ਸਵਾਰ, ਹਾਥੀ ਸਵਾਰ, ਘੋੜ ਸਵਾਰ ਅਤੇ ਪੈਦਲ ਸਿਪਾਹੀ ਸ਼ਾਮਲ ਹੋਣ।

ਘੋਰਨ ਕੀ ਖੁਰ ਤਾਲ ਸੋਂ, ਸੂਰਜ ਰਜ ਛਾਇਆ ।
ਫੂਲ ਬੰਸ ਘਰ ਰਾਜ ਥਿਰ, ਸਭ ਜਗ ਸੁਖ ਪਾਇਆ ।
ਅਮਰ ਸਿੰਘ ਰਾਜਾ ਸੁਭਟ*, ਹੁਣ ਦ੍ਰਿੜ੍ਹ ਹ੍ਵੈ ਆਇਆ ।
ਓਥੇ ਕੀਤੀ ਸਾਖਤੀ, ਤਾਜੀ ਪਿੰਡ ਬਾਇਆ ।
ਚੜ੍ਹ ਕੈ ਚਲਜਾ ਸੂਰਮਾ, ਕਹੀਂ ਨਹੀਂ ਠਹਿਰਾਇਆ ।
ਮਾਨੋ ਕੁੰਭਜਾ† ਸੁ ਕੋਪ ਕੈ, ਨਿਧਿ‡ ਸੋਖਨ ਧਾਇਆ ।
ਰਾਜਨ ਪਤੀ ਰਾਜਾ ਬਲੀ, ਆ ਮੂਨਕ§ ਛਾਇਆ ॥ ੧੨ ॥

ਛੰਦ ਪਵੰਗਮ ।

ਪਟਿਆਲੇ ਚੜ੍ਹ ਚਲਾ, ਸੁ ਨਾਨਕ ਚੰਦ ਕਰ ।
ਚਮੂ ਸਾਜਿ ਚਤੁਰੰਗ, ਘੋਰ ਨਿਸਾਨ ਕਰ ।
ਸੂਰਬੀਰ ਨਰ ਜੰਗੀ ਲਏ ਬੁਲਾਇ ਤਟ ।
ਪਰਮ ਬੁੱਧ ਪ੍ਰਬੀਨ, ਬਡੇ ਜੋਧਾ ਸੁਭਟ ।
ਲਈ ਤੋਪ ਸਭ ਸੰਗ, ਕੋਪ ਕਰ ਧਾਯੋ ।
ਸੁਤਰ ਨਾਲ ਅਰ ਬਾਨ, ਬਹੁਤ ਭੈ ਪਾਯੋ ।
ਗਹੀ ਸੂਤ ਤਰਵਾਰ, ਸ੍ਵਾਮਿ ਕੇ ਕਾਜ ਹੀ ।
ਜੋ ਹੇਰਤ ਹੈ ਸਤ੍ਰੂ ਸੁ ਤੁਰਤੇ ਭਾਜ ਹੀ ।
ਬਾਜ ਸਾਜ ਲਿਯੇ - ਸੰਗ, ਔ ਪੈਦਲ ਸੁ ਦਰ ।
ਸੈਨ ਸਹਿਤ ਸਾਮਾਨੇ§, ਆਯੋ ਸੂਰਨਰ ॥ ੧੩ ॥

ਦੋਹਰਾ ।

ਸਾਮਾਨੇ ਤੇ ਭੋਰ ਹੀ, ਚੜ੍ਹਯੋ ਹਿਯੇ ਕਰ ਚਾਵ ।
ਮੂਨਕ§ ਮੈਂ ਸੁ ਮੁਲਾਜ਼ਮਤ, ਕਰੀ ਰਾਜ ਕੀ ਆਵ ॥ ੧੪ ॥
ਮੂਨਕ ਮੈਂ ਸੁ ਮੁਕਾਮ ਕਰਿ, ਸਾਜ ਲਈ ਸਭ ਸੈਨ ।
ਬਧ ਕਰ ਚੜ੍ਹਯੋ ਸੁ ਅਰਿ ਕੇ ਬਧਨ, ਬਦਨ ਰੋਸ, ਰਿਸ ਨੈਨ ॥ ੧੫ ॥

ਬਾਰ ਛੰਦ ।

ਅਮਰ ਸਿੰਘ ਦੀ ਤੇਗ ਨੂੰ, ਕੁਲ ਆਲਮ ਜਾਣੇ ।
ਜਿਸਨੇ ਦੁਸਮਨ ਬਸ ਕਰੇ, ਕੋਈ ਤਾਬ ਨ ਆਣੇ ।
ਰਾਜ ਕਾਜ ਭੁਜ ਬਲ ਕਿਯੋ, ਜਗ ਕਿੱਤਿ ਬਖਾਨੇ ।
ਨਿਆਵ ਕਰੈ, ਅਤਿ ਨੀਤਿ, ਦੂਧ ਤੇ ਪਾਨੀ ਛਾਨੇ ।
ਜ਼ਾਲਮ ਕੋਇ ਨ ਛਡਿਆ, ਜਿਨ ਅਪਨੈ ਜਾਨੈ ।
ਲਥੇ ਪੈਦਲ ਬਲ ਸਹਿਤ, ਹੁਣ ਸਹਿਰ ਢੁਹਾਨੇ ।
ਆਇ ਬਹੁਨੇ ਪਹੁਤੀਆ, ਮਨ ਮਤਾ ਮਤਾਇਆ ।

---

*ਚੰਗਾ ਸੂਰਮਾ । †ਕੁੰਭ ਤੋਂ ਪੈਦਾ ਹੋਏ ਵਸ਼ਿਸ਼ਟ ਤੇ ਅਗਸਤ ਮੁਨੀ । ਪੁਰਾਣਾਂ ਦਾ ਕਥਨ ਹੈ ਕਿ ਅਗਸਤ ਮੁਨੀ ਨੇ ਢਾਈ ਚੂਲੀਆਂ ਨਾਲ ਸਮੁੰਦ੍ਰ ਦਾ ਸਾਰਾ ਪਾਣੀ ਪੀਤਾ ਤੇ ਪਿਛੋਂ ਪਿਸ਼ਾਬ ਕਰਕੇ ਕੱਢ ਦਿੱਤਾ ਸੀ, ਜਿਸ ਕਰਕੇ ਸਮੁੰਦ੍ਰ ਖਾਰਾ ਹੈ । ‡ਸਮੁੰਦ੍ਰ ।
§ਰਿਆਸਤ ਪਟਿਆਲਾ ਦੇ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਕਸਬੇ ।

ਸਭੀ ਜਟਾਪਤਿ ਦੇਸ ਘੇਰ, ਇਹ ਹੁਕਮ ਚਲਾਇਆ ।
ਫ਼ਤੇ ਬੁਲਾਈ ਚਾਉ ਸੋ, ਕਿਯ ਕਟਕ ਸਵਾਇਆ ।
ਠਾਠ ਸੁਨਯੋ ਜਦ ਜੁੱਧ ਨੋ, ਮਹਾਰਾਜ ਰਿਸਾਇਆ ।
ਗੋਰਖ ਪੁਰ ਕੇ ਗੋਇਰੇ, ਆ ਡੇਰਾ ਲਾਇਆ ॥ ੧੬ ॥

ਦੋਹਰਾ ।

ਜਾ ਠਾਢਯੋ ਤਹਿ ਅਤਿ ਭਯੋ, ਗਾਮ ਗਾਮ ਆਨੰਦ ।
ਤਿਮਰ ਹਰਣ ਕਾਰਣ ਕਰਣ, ਚੜ੍ਹਯੋ ਜਿਮ ਦੁਤਿ ਕੋ ਚੰਦ ॥ ੧੭ ॥

ਸਵੈਯਾ ।

'ਚਾਨਕ ਹੀ ਇਕ ਜਾਟ ਕੋਊ, ਮਹਾਰਾਜ ਕੀ ਢੋਡੇ ਪੈ ਆਨ ਪੁਕਾਰੋ ।
ਕਾਨਨ ਮੈਂ ਪਲ ਭੱਛ ਸੁ ਰਾਜਤ, ਗਊਅਨ ਕੋ ਦੁਖ ਦੇਤ ਹੈ ਭਾਰੋ ।
ਰਾਜਾ ਚਢਯੋ ਮ੍ਰਿਗਰਾਜ ਕੇ ਹੇਤ, ਸੁ ਤਾਹੀ ਸਮੇਂ ਯਹ ਭੇਦ ਵਿਚਾਰੋ ।
ਧਾਇਕੇ ਯੌਂ ਮ੍ਰਿਗ ਏਸ਼ ਸੰਘਾਰ, ਸੁ ਭਾਗੇ ਨਹੀਂ ਯਹ ਭੀ ਚਢ ਮਾਰੋ ॥ ੧੮ ॥

ਦੋਹਰਾ ।

ਸਭੀ ਲੋਗ ਸੁਨ ਫੌਜ ਕੇ, ਜਬ ਯਹ ਕਿਯੋ ਵਿਚਾਰ ।
ਸਤਿਗੁਰ ਕੇ ਪ੍ਰਤਾਪ ਸੇ, ਬਿਘੜੇ ਲੈ ਹੋਂ ਮਾਰ ॥ ੧੯ ॥
ਧਾਇਗੜ੍ਹ ਆ ਡੇਰਾ ਕਿਯੋ, ਅਮਰ ਸਿੰਘ ਮਹਾਰਾਜ ।
ਬੀਘੜਿ ਮਤਿ ਮਗ਼ਰੂਰ ਨੇ, ਕਿਯੋ ਜੁੱਧ ਕੋ ਸਾਜ ॥ ੨੦ ॥

ਛਪਯ ।

ਬੀਘੜ ਕਿਯੋ ਗਰੂਰ, ਬੀਰ ਮਹਾਰਾਜ ਸੋਂ ਜੁਰ ਹੈ ।
ਕਹੈਂ ਗਰਬ ਕੀ ਬਾਤ*, ਜੱਧ ਮਿਲਿ ਸਨਮੁਖ ਕਰ ਹੈ ।
ਅਮਰ ਸਿੰਘ ਮਹਾਰਾਜ, ਉਨ੍ਹੈਂ ਜਿਉਂ ਜਿਉਂ ਸਮਝਾਵੈਂ ।
ਤਿਉਂ ਤਿਉਂ ਮੂਢ ਮਲੇਛ, ਨੈਨ ਮਨ ਮੈਂ ਨ ਲਜਾਵੈਂ ।
ਠਾਠਯੋ† ਠਾਠ ਸੰਗ੍ਰਾਮ ਕੋ, ਮਨ ਅਭਿਮਾਨ ਬੰਧਯੋ ਵਹੈ ।
ਔਰ ਠਾਠ ਠਠਯੋ ਰਹੈ, ਠਾਕੁਰ ਠਠੀ ਸੁ ਹੋ ਵਹੈ ॥ ੨੧ ॥

ਪਾਧੜੀ ਛੰਦ ।

ਅਮਰ ਸਿੰਘ ਚਢ ਚਲਯੋ ਭੂਪ ।
ਅਤ ਤੇਜਵੰਤ ਸੁੰਦਰ ਸਰੂਪ ।
ਜਹਾਂ ਬਜਯੋ ਦਮਾਮਾ ਘੋਰ ਘਾਰ ।
ਸਭ ਚਢੀ ਸੈਨ ਸ਼ਸਤ੍ਰ ਸੰਭਾਰ ।
ਸ੍ਵਰਨ‡ ਬਰਨ ਅਰ ਪੀਤ ਰੰਗ§ ।
ਫਹਿਰੈਂ ਧੁਜਾ ਨਿਸ਼ਾਨ ਸੰਗ ।
ਮੈਂਗਲ{} ਚਲਤ ਤਹਾਂ ਅਤਿ ਗ੍ਰਬੰਤ ।
ਸਮ ਸਯਾਮ ਅੰਗ ਉੱਜਲ ਸੁਦੰਤ ।

---

*ਹੰਕਾਰ ਦੀਆਂ ਗੱਲਾਂ । †ਬਣਾਇਆ, ਸਾਜਿਆ । ‡ਸੋਨਾ ।
§ਪੀਲੇ ਰੰਗ ਦੀਆਂ । {}ਹਾਥੀ ।

ਸੁੰਦਰ ਸੰਧੂਰ ਰਾਜੈਂ ਸੁਭਾਲ ।
ਗਜਗਾਹ ਘੋਰ ਚੁੰਦਾ ਰਸਾਲ ।
ਅੰਬਾਰੀ ਚਲ ਚਲੈਂ ਸੁ ਰੰਗ ।
ਪੁਨਿ ਮੇਘ ਅਡੰਬਰ ਲਿਯੋ ਸੁ ਢੰਗ ।
ਸਮ ਸਜਾਮ ਕਰਣ ਕੋਤਲ ਅਪਾਰ ।
ਸੋਈ ਤੁਰਲ ਬੇਦ ਬਰਨੈ ਸੁਚਾਰ ।
ਸੁਰਬੇ ਸੁੰਜਾਬ ਚੌਧਰ ਬਖਾਨ ।
ਕੁਮੈਤ ਮਨਤਮ ਪੰਚ-ਕਲਾਨ ।
ਸਮੰਦ ਸੌਦਨ ਰੰਗ ਬਿਲੌਰ ।
ਸੁਰਮਈ ਕਰੈ ਗਰਡੈ ਸੁ ਮਰੋਰ ।
ਫੇਲ ਕਰ ਮੁਤਕਾ ਜਰਦ ਰੰਗ ।
ਬਲਬੀਰ ਅਰੁ ਕੁਛੀ ਸੁਠ ਸੁਰਿੰਗ ।
ਹੰਸ ਲਹਿਰੈਂ ਕੁਮੱਤ ਰੁਹਾਲਿ ।
ਚੰਚਲ ਬਜਤ ਸਹਿਤ ਗਾਮ ਚਾਲਿ ।
ਜਰਦੋਜੀ ਬੁਜਰੇ ਰਹੰਤ ।
ਪੂਜੀ ਅਰ ਪਟੇ ਅਤਿ ਸੁਹੰਤ ।
ਇਮ ਚਢੀ ਚੁਰੰਗ ਚਮੂ ਸਾਜ ।
ਅਬ ਜਾਹਿ ਕੇੜ੍ਹਾ ਭੱਟੀ ਸੁ ਗਾਜ ।

ਛਪਯ ।

ਗਜਪਤ ਸਿੰਘ ਨਰੇਸ, ਤੇ ਦੀਵਾਂ ਸੁਭਗਵਰ ।
ਬਡੋ ਸੂਰ ਸਰਦਾਰ, ਚਢਯੋ ਰਨ ਰੰਗ ਸੁ ਸਜਵਰ ।
ਗਜ ਤੁਰੰਗ ਪਦ ਪਸਤ, ਸਰਸ ਧਰਤੀ ਸੰਗਾਰੀ ।
ਸੈਨਾਨੀ ਸਭ ਸਭ ਕਰੈਂ ਅਰਿ ਕੂੰ ਪਰਹਾਰੀ ।
ਕਲ ਤਰਕਸ ਅੰਗ ਕਮਾਨ ਕਰ, ਤੀਰ ਖਪਰ ਆਯੁਧ ਸੁ ਧਰ ।
ਸੋਈ ਚਢਯੋ ਸੰਗ ਮਹਾਰਾਜ ਕੇ, ਸੂਰਬੀਰ ਰਸਵੰਤ ਨਰ ॥ ੨੨ ॥
ਕਿਯੋ ਜੁੱਧ ਕੋ ਸਾਜ, ਚੋਪ ਸੋਂ ਗਢੀ ਬਨਾਈ ।
ਕਈ ਸਹੰਸ੍ਰ ਦਲ ਜੁਰੇ, ਬਿਖਮਤਾ ਖੋਰ ਦਿਖਾਈ ।
ਭਯਾ ਇਕੱਠਾ ਦੇਸ, ਅਧਿਕ ਆਯੁਧ ਸੰਜੁੱਤੈ* ।
ਖੜਗ ਬੰਦੂਖ ਕਮਾਨ, ਤੀਰ ਬਰਛੀ ਕੋ ਸੁੱਤੈ ।
ਜਬ ਕਹਿਤ ਬਾਤ ਅਭਿਮਾਨ ਕੀ, ਜਾਪੈ ਕਛੂ ਸ਼ੰਕਾ ਨਹੀਂ ।
ਬੀਘੜ ਗ਼ਰੂਰ ਅਤ ਹੀ ਭਰੇ, ਤਕਯੋ ਤਨਿਕ ਪਿਛਾ ਨਹੀਂ ॥ ੨੩ ॥

ਦੋਹਰਾ ।

ਦੋ ਦਲ ਭਏ ਮੁਕਾਬਲਾ, ਭੱਟੀ ਔ ਬੈਰਾਰ ।
ਲੋਹ ਕਰੇ ਜਾ ਸੂਰਮੇ, ਕਾਇਰ ਭਾਜੇ ਹਾਰ ॥ ੨੪ ॥

---

*ਹਥਿਆਰਾਂ ਸਹਿਤ ।

ਅਮਰ ਸਿੰਘ ਮਹਾਰਾਜ ਕੋ, ਨਾਨਕ ਚੰਦ ਦਿਵਾਨ ।
ਦਯਾ ਲਾਲ ਮੁਨਸ਼ੀ ਪ੍ਰਗਟ, ਇਲਮ ਅਕਲ ਕੀ ਖਾਨ ॥ ੨੫ ॥

ਛਪਯ ।

ਜਿਤ ਅਠ ਖੰਡ ਹਤਿਆਰ, ਘਨੇ ਨਿਬਲ ਜਿਨ ਕਿਯੇ ਬਸ ।
ਭਯ ਵਸ ਭਏ ਸੁਰਾਠ, ਮਾਰਿ ਸਭ ਲਿਯੇ ਸੁ ਸਰਕਸ ।
ਗੋਲਾ ਹਡ ਗੁਮਰਾਹਿ, ਤਾਹਿ ਕੋ ਗਰਬ ਗਵਾਯੋ ।
ਪਾਇਲ ਥਾਨਾ ਕਿਯੋ, ਔਰ ਰਯਤ ਸੁ ਵਸਾਯੋ ।
ਦੀਵਾਨ ਸੁ ਨਾਨਕ ਚੰਦ ਵਰ; ਨਰ ਬੁਧਵੰਤ ਸਾਵੰਤ* ਸਹੀ ।
ਕਰ ਬਾਰ† ਕਲਮ ਕਰਤਾਰ ਨਿਜ, ਕਿਰਪਾ ਕਰ ਤਾਕੋ ਦਈ ॥ ੨੬ ॥
ਦਯਾ ਲਾਲ ਦਯਾਵੰਤ, ਔਰ ਦਾਨ ਤਸੁਦਾਰ ਨਰ ।
ਚਿੱਤ ਉਦਾਰ ਸਰਦਾਰ, ਕਿਯੋ ਕਰਤਾਰ ਕਲਾਧਰ ।
ਕਾਰਬਾਰ ਸਰਕਾਰ, ਕਰਤ ਅਤ ਹੀ ਚਿਤ ਲਾਈ ।
ਜੌ ਲੌ ਪਾਰ ਬਸਾਇ, ਲੇਤ ਜਗ ਮੈਂ ਭਲਿਆਈ ।
ਮੁਨਸ਼ੀ ਦੁਆਰ ਮਹਾਰਾਜ ਕੇ, ਨੇਕੀ ਸੇ ਜਗ ਜਸੁ ਲਿਯੋ ।
ਵਿਦਯਾ ਸੁਬੁਧਿ ਗੁਨ ਗਯਾਨ, ਸੁਬਰ ਵਿਧਾਤਾ ਤਿਹ ਦਿਯੋ ॥ ੨੭ ॥

ਸੋਰਠਾ ।

ਬਿਘੜਾਂ‡ ਘੇਰਿਓ ਜਾਇ, ਅਮਰ ਸਿੰਘ ਮਹਾਰਾਜ ਨੈ ।
ਆਇ ਚਢਯੋ ਕਰਿ ਚਾਇ, ਰਣ ਬਿਬਾਦ ਦੁਜ ਦਲ ਹਰਨ ॥ ੨੮ ॥

ਭੁਜੰਗ ਛੰਦ ॥

ਚਢਯੋ ਮਹਾਰਾਜ, ਬਜਯੋ ਸਬਲ ਡੰਕਾ ।
ਮਾਨੋ ਰਾਮ ਦਲ ਚਢਯੋ, ਤੋਰਨ ਸੁ ਲੰਕਾ ।
ਛੂਟੇ ਤੋਪ ਸੁ ਕੋਪ ਪਰੇ ਗੋਲੇ ।
ਮਾਨੋ ਪਕੇ ਖੇਤ ਬਰਖਤ ਗੋਲੇ ॥
ਛੂਟੇ ਰਹਿਕਲੇ ਔ ਜ਼ੰਬੂਰੇ ਜੰਜਾਇਲ ।
ਹੁਏ ਸ਼ਤ੍ਰੂ ਕੀ ਸੈਨ ਕੇ ਲੋਕ ਘਾਇਲ ।
ਛੂਟੇ ਬਾਨ ਬੰਦੂਖ ਤੀਖੇ ਕਰਾਰੇ ।
ਲਰੇ ਖੇਤ ਜਸ ਹੇਤ ਜੋਧਾ ਸੂਰ ਭਾਰੇ ।
ਗਹੇ ਸੂਰ ਕ੍ਰਿਪਾਨ ਅਰ ਤੇਜ ਕੱਤੀ ।
ਚਲੀ ਰੁਧਿਰ ਸਰਿਤਾ ਭਈ ਭੂਮਿ ਰੱਤੀ ।
ਅਮਰ ਸਿੰਘ ਕੋ ਤੇਜ ਦਿਨ ਦਿਨ ਸਵਾਯੋ ।
ਜਿਨ ਮਾਰਿ ਮਲੇਛ ਭੱਟੀ ਖਪਾਯੋ ॥ ੨੯ ॥

ਦੋਹਰਾ ।

ਭਾਰਥ ਜਿਉਂ ਪਾਰਥ§ ਲਰਯੋ, ਐਸੇ ਸੂਰ ਲਰਾਇ ।

---

*ਸਾਮੰਤ, ਸਰਦਾਰ । †ਤਲਵਾਰ । ‡ਅੱਜ ਕਲ ਬਿਘੜਾਂ ਪਿੰਡ ਜ਼ਿਲਾ ਹਿਸਾਰ ਵਿਚ ਹੈ । §ਜਿਵੇਂ ਮਹਾਂ ਭਾਰਤ ਦੇ ਜੁੱਧ ਵਿਚ ਪਾਰਥ (ਅਰਜੁਨ) ਨੇ ਲੜਾਈ ਕੀਤੀ ਸੀ ।

ਲਲਕਾਰੇ ਤਹਾਂ ਸੂਰਮਾ, ਕਾਇਰ ਭਾਜੇ ਜਾਇ ॥ ੩੦ ॥

ਭੁਜੰਗ ਛੰਦ।

ਚਲੇ ਭਾਜ ਭੈ ਖਾਇ ਭੱਟੀ ਗੁਮਾਨੀ ।
ਧੂਲੰ ਕੋਟ ਹੂਮੈਂ ਧਸੇ ਸੁਬੁੱਧ ਹਾਨੀ ।
ਹਿਯੋ ਕੋਪ ਕਰ ਫੌਜ ਨੈ ਕਿਯੋ ਹੇਲਾ ।
ਜਬੈ ਗਾਮ ਕੋ ਮਾਰ ਕੈ ਤੁਰਤ ਭੇਲਾ ।
ਕਹੀਂ ਰਹੀ ਬੰਦੂਕ ਕਈ ਹਾਥ ਸੇਲੇ ।
ਕਈ ਤੀਰ ਕਮਾਨ ਛਡ ਦੌਰ ਚੱਲੇ ।
ਕਈ ਪਗ ਪਿਆਦੇ ਕਈ ਖਰੇ ਘੋਰੇ ।
ਕਈ ਸੀਸ ਪਗਰੀ ਕਈ ਪਾਵ ਜੋਰੇ ।
ਰੁਕੇ ਗਢੀ ਮੈਂ ਜਾਇ ਕਿਯ ਜੁੱਧ ਭਾਰੀ ।
ਰੁਕੋ ਸਿੰਘ ਮਾਨੋ ਬਿਕਟ ਬਨ ਮਝਾਰੀ ।
ਅਮਰ ਸਿੰਘ ਕੋ ਤੇਜ ਦਿਨ ਦਿਨ ਸਵਾਯੋ ।
ਜਿਨ ਮਾਰ ਮਲੇਛ ਭੱਟੀ ਖਪਾਯੋ ॥ ੩੧ ॥

ਦੋਹਰਾ।

ਬੇਦ ਘਰੀ* ਬਾਕੀ ਰਹੀ, ਗਢੀ ਸੁ ਟੂਟੀ ਨਾਹਿੰ ।
ਅਮਰ ਸਿੰਘ ਮਹਾਰਾਜ ਕੇ, ਭਈ ਸੋਚ ਮਨ ਮਾਹਿੰ ॥ ੩੨ ॥
ਤਿਮਰ ਭਏ ਭੱਟੀ ਦਲਨ, ਚਲ ਆਵੈਂ ਚਹੂੰ ਓਰ ।
ਬਿਨਯ ਕਰੀ ਨ੍ਰਿਪ ਦੇਸ ਨੇ, ਰਵਿ ਕੀ ਰੁਕੇ ਸੁ ਤੌਰ ॥ ੩੩ ॥
ਦਿਵਸ ਬਢਯੋ ਜਾਨੈ ਜਗਤ, ਕ੍ਰਿਪਾ ਕਰੀ ਬ੍ਰਿਜਰਾਇ ।
ਅਮਰ ਸਿੰਘ ਮਹਾਰਾਜ਼ ਕੇ, ਸੂਰਜ ਭਯੋ ਸਹਾਇ ॥ ੩੪ ॥

ਹੁੱਮਤ ਛੰਦ।

ਜੁੱਧ ਕੋ ਜੋਰ ਭਯੋ ਦੁਹੂੰ ਓਰ ਸੁ, ਸੂਰਨ ਕੇ ਚਿਤ ਹੋਤ ਹੁਲਾਸਾ ।
ਰਾਮ ਕੀ ਸੈਨ ਲਰੇ ਜਿਮ ਲੰਕ ਸੁ ਰਾਖਸ ਹੋਤ ਅਨੇਕ ਬਿਨਾਸਾ ।
ਇੰਦ੍ਰ ਕੋ ਆਇ ਭਯੋ ਉਤਸਾਹ ਸੁ, ਆਇ ਕੈ ਛਾਇ ਲਿਯੋ ਘਨ ਬਾਸਾ ।
ਕਸਯਪ ਪੁਤ੍ਰ† ਮਹਾ ਹਰਖਯੋ, ਰਥ ਠਾਢੋ ਕਿਯੋ ਤਹਾਂ ਦੇਖ ਤਮਾਸਾ ॥ ੩੫ ॥

ਦੋਹਰਾ।

ਕਿਯੋ ਲੋਹ ਚਿਤ ਰੋਹ ਕਰਿ, ਭੱਟੀ ਅਤਿ ਬਲ ਧਾਰ ।
ਪਰਿਯੋ ਖੇਤ ਕੁਲਖੇਤ ਸੋਂ, ਕੋ ਕਰ ਸਕੈ ਬਿਚਾਰ ॥ ੩੬ ॥

ਭੁਜੰਗ ਛੰਦ।

ਜਹਾਂ ਆਖ ਕਿਲਕਾਰ, ਜੋਧਾ ਪੁਕਾਰੇ ।
ਲਗੇ ਗਢੀ ਕੋ ਜਾਇ, ਭੱਟੀ ਪ੍ਰਹਾਰੇ ।
ਜਹਾਂ ਕ੍ਰੋਧ ਕਰ ਫੌਜ ਨੇ, ਗਢੀ ਤੋਰੀ ।
ਲਗੀ ਕਤਲ ਜਬ ਹੋਨ, ਬਹੁ ਭਯੋ ਸੋਰੀ ।

---

*ਚਾਰ ਘੜੀ ਦਿਨ । †ਕਸਯਪ ਪੁਤ੍ਰ = ਸੂਰਜ ।

ਕੇਤੇ ਮਾਰ ਤਰਵਾਰ ਸੋਂ ਕਾਟਿ ਡਾਰੇ।
ਕੇਤੇ ਤੀਰ ਬੰਦੂਖ, ਬਰਛੀ ਸੰਘਾਰੇ।
ਕੇਤੇ ਜੀਵ ਤਿਆਗੀ ਕੇਤੇ ਪਰੇ ਘਾਇਲ।
ਕੇਤੇ ਉਲਟ ਕੇ ਧੂਰ ਮੈਂ ਪਰੇ ਮਾਇਲ।
ਕੇਤੇ ਕੰਦ ਕਟੇ ਕੇਤੇ ਖੀਟ ਫੂਟੇ।
ਕੇਤੇ ਘਾਸ ਮੁਖ ਮੈਂ ਲੇ ਕਹਿ, ਗਊ ਛੂਟੇ।
ਕੇਤੇ ਛੂਟੇ ਮਹਾਰਾਜ ਕੀ ਦੇ ਕੇ ਦੁਹਾਈ।
ਫੂਲ ਵੰਸ ਕੀ ਕਲਾ ਦਿਨ ਦਿਨ ਸਵਾਈ।
ਅਮਰ ਸਿੰਘ ਕੋ ਤੇਜ ਦਿਨ ਦਿਨ ਸਵਾਯੋ।
ਜਿਨ ਮਾਰਿ ਮਲੇਛ ਭੱਟੀ ਖਪਾਯੋ ॥ ੩੭ ॥

ਦੋਹਰਾ।

ਜੇ ਰਨ ਮੈਂ ਸਨਮੁਖ ਭਿਰੇ, ਸੂਰਬੀਰ ਬਲਵਾਨ।
ਤਾਹੀ ਕੇ ਕੁਛ ਨਾਮ ਕੋ, ਕਵਿਤਾ ਕਰੇ ਬਖਾਨ ॥ ੩੮ ॥

ਭੁਜੰਗ ਛੰਦ।

ਚਢਯੋ ਸਿੰਘ ਝੰਡੂ ਸੁ ਜੋਧਾ ਸਿਪਾਹੀ।
ਜਿਨੈ ਦੁਜਨ ਦਲ ਮਾਰ ਤਲਵਾਰ ਬਾਹੀ।
ਸਾਵਲ ਸਿੰਘ ਸੁਖਦਾਸ ਘੋੜਾ ਚਲਾਯੋ।
ਖਲਭਾਟ ਸਭ ਦੇਸ ਕੇ ਬੀਚ ਪਾਯੋ।
ਲੱਧਾ ਸਿੰਘ ਹੈ ਵਾਹਗੁਰੂ ਜੂ ਕੋ ਪਿਆਰਾ।
ਨਿਜ ਸਵਾਮਿ ਕੇ ਕਾਜ ਸੁਰ ਪੁਰ ਸਿਧਾਰਾ।
ਲਿਯ ਸੁਬਲ ਹਿੰਮਤ ਸੁ ਲਖਨਾ* ਕਰਾਰਾ।
ਜਿਨੈਂ ਖੇਤ ਕੇ ਸਿੰਧੁ ਖੰਡਾ ਪਖਾਰਾ।
ਹਮੀਰ ਸਿੰਘ ਵਰ ਸੂਰ ਸਨਮੁਖ ਗਰਜਯੋ।
ਤਬੈ ਸ਼ਤਰੁ ਕੀ ਸੈਨ ਕੋ, ਤੁੱਘ† ਭਜਯੋ।
ਤਹਾਂ ਸੂਰਤੀਆ ਸਿੰਘ ਅਤ ਸੂਰਬੀਰਾ।
ਜਿਨੈਂ ਦਿਯੇ ਭਜਾਇ ਭੱਟੀ ਅਧੀਰਾ।
ਸਾਵਲ ਸਿੰਘ ਗੁਰਦਾਸ ਸੇਖੋਂ ਸਿਪਾਹੀ।
ਜਿਨੈਂ ਜੁੱਧ ਮੈਂ ਕਰੀ ਹੈ ਆ ਲਰਾਈ।
ਲਰੇ ਔਰ ਸਭ ਲੋਗ ਜੋਧੇ ਕਰਾਰੇ।
ਕਈ ਸਹੰਸ ਕਟਕ ਭੱਟੀ ਸੰਘਾਰੇ।
ਅਮਰ ਸਿੰਘ ਕੋ ਤੇਜ ਦਿਨ ਦਿਨ ਸਵਾਯੋ।
ਜਿਨੈਂ ਮਾਰਿ ਮਲੇਛ ਭੱਟੀ ਖਪਾਯੋ ॥ ੩੯ ॥

ਦੋਹਰਾ।

ਬਨ ਮਾਨਸ ਗਿਰਝੈਂ ਘਨੀ, ਗੀਦੜ ਭੋਗ ਬਿਲਾਸ ॥

---

*ਲਖਨਾ ਡੋਗਰ। †ਚਮੜੀ।

ਨਾਰਦ ਨਾਚੇ ਚਾਵ ਸੋਂ, ਭੈਰਉ ਭੱਖੇ ਮਾਸ ॥ ੪੦ ॥

ਛਪਯ।

ਜਹਾਂ ਗਿਦੜ ਅਰ ਗਿਰਝਨੀ, ਕਰ ਸ਼ਬਦ ਸੁਨਾਯੋ।
ਕੂਕੀ ਆਇ ਸੁ ਜੋਗਨੀ, ਸ਼ਿਵ ਮੁੰਡ ਚਢਾਯੋ।
ਹਾਇ ਹਾਇ ਕੇ ਸ਼ਬਦ ਅਧਿਕ ਕਰ ਧੂਮ ਸੋ ਮਾਚੀ।
ਬੈਤਾਲ, ਬੀਰ ਔ ਗੀਧ ਲੋਹੂ ਤਹਾਂ ਭਏ ਅਜਾਚੀ।
ਜੁੱਧ ਜੁੱਧ ਅਚਰ ਬਰੇ, ਅਤਿ ਘਮਸਾਨ ਮਚਾਯੋ।
ਪਾਰਥ* ਜਿਉਂ ਰਣ ਜਿੱਤ ਕੈ, ਰਤ ਪ੍ਰਵਾਹ ਚਲਾਯੋ ॥ ੪੧ ॥

ਦੋਹਰਾ।

ਬਿਘੜਾਂ ਮਾਰ ਫਤਹ ਕਿਯੋ, ਜਸ ਚਲਯੋ ਜਗ ਮਾਹਿੰ।
ਘਰ ਘਰ ਭਈ ਵਧਾਈਆਂ, ਮਨੋ ਅਨੰਦ ਵਿਵਾਹਿ ॥ ੪੨ ॥

ਦੋਹਰਾ।

ਰਾਨੀ ਮੁਹੰਮਦ ਅਮੀ ਕੀ, ਤਜਿਯੋ ਹਿਯੇ ਤੇ ਖੋਟ।
ਮਹਾਰਾਜ ਕੋ ਦੇ ਮਿਲੀ, ਫਤਿਹਾਬਾਦ ਕੋ ਕੋਟ ॥ ੪੩ ॥
ਥਾਨਾ ਤਹਾਂ ਬਿਠਾਇਕੈ ਮੁਲਕ ਮਿਲਾਵਨ ਕਾਜ।
ਬਿਘੜੇ ਤੇ ਤਿਘੜੇ ਚਲਯੋ, ਅਮਰ ਸਿੰਘ ਮਹਾਰਾਜ ॥ ੪੪ ॥

ਸਵੈਯਾ।

ਅੰਤ ਕ੍ਰਿਪਾ ਕਰ ਡੰਕ ਫਤੇ ਸੰਗ ਆਪ ਗੁਰੂ ਜਿਮ ਤੇਗ ਬੰਧਾਈ।
ਮਾਰ ਮਵਾਸ† ਕਿਯੇ ਸਭ ਖ਼੍ਵਾਸ, ਸੁ ਦੁਰਜਨ ਕੇ ਸਿਰ ਖੱਗ ਬਜਾਈ।
ਧਾਇ ਚਲਯੋ ਸਰਸਾ ਗੜ੍ਹ ਲੇਨ ਕੋ, ਆਗੇ ਹੁਸੈਨ ਹੁਤੇ ਤਿਸ ਠਾਈ।
ਕੋਟ ਕੋ ਛਾਡ ਕੈ ਭਾਜ ਗਯੋ, ਪੈ ਮਲੇਛ ਕੋ ਜੁੱਧ ਕੀ ਤਾਬ ਨ ਆਈ ॥ ੪੫ ॥

ਦੋਹਰਾ।

ਸਰਸੇ ਮੈਂ ਦਾਖਲ ਭਯੋ, ਹਿੰਦੂ ਪਤਿ ਬਲਵਾਨ।
ਕਿਯੋ ਸੁ ਕੋਟ ਪਵਿਤ੍ਰ ਤਬ, ਬਿਧਿ ਸਮੇਤ ਕਰ ਦਾਨ ॥ ੪੬ ॥
ਨੋਹਰ ਮੈਂ ਗਜ ਸਿੰਘ ਨੈ, ਯਹ ਜੁ ਸੁਨਯੋ ਹਵਾਲ।
ਮਹਾਰਾਜ ਕੇ ਮਾਨ ਹਿਤ, ਕਿਯੋ ਕੂਚ ਤਤਕਾਲ ॥ ੪੭ ॥

ਕਬਿੱਤ।

ਤਿਮਰ‡ ਬਾਬਰ ਔ ਹਿਮਾਯੂੰ ਅਕਬਰ ਸ਼ਾਹ,
ਜਹਾਂਗੀਰ ਸ਼ਾਹਜਹਾਂ ਗਜਯੋ ਤਪ ਤਾਇਕੈ।
... ...
... ...
ਤਾਹੀ ਮੈ ਸੁ ਰਾਜਾ ਰਾਜਪੂਤ ਹੱਦ ਹਿੰਦੁਨ ਕੀ,
ਬੀਕਾਨੇਰ ਧਨੀ ਕੀਨੋ ਮੁਜਰਾ ਨ ਜਾਇ ਕੈ।

---

*ਅਰਜਨ (ਤੀਜਾ ਪਾਂਡਵ)। †ਦੁਸ਼ਮਨ। ‡ਅਮੀਰ ਤੈਮੂਰ।

ਰਾਜੇ ਰਾਜਗਾਨ ਅਮਰ ਸਿੰਘ ਮਹਾਰਾਜ ਜੂ ਕੋ,
ਰਾਜਾ ਗਜਪਤਿ ਸੁਤ ਸਮੇਤ ਮਿਲਯੋ ਆਇ ਕੈ ॥ ੪੮ ॥

ਛਪਯ ।

ਪ੍ਰਿਥਮੈ ਗਜ ਸਿੰਘ ਰਾਜ ਆਪ ਕੰਧਾਰ ਪਧਾਰਯੋ ।
ਮਹਾਰਾਜ ਸਨਮਾਨ ਕਿਯੋ, ਤਾਂਕੋ ਅਤਿ ਭਾਰੋ ।
ਬਹੁਰਿ ਆਪ ਮਹਾਰਾਜ, ਗਏ ਗਜ ਸਿੰਘ ਕੇ ਪਾਸਾ ।
ਬਢੀ ਪਰਸਪਰ ਪ੍ਰੀਤ, ਭਯੋ ਚਿਤ ਅਧਿਕ ਹੁਲਾਸਾ ।
ਮੁਕਤ ਮਾਲ ਗਜ ਸਿੰਘ ਨੈ, ਮਹਾਰਾਜ ਡਾਰੀ ਗਰੇ ।...
ਮਾਨੋ ਭੁਜਾ ਦੋ ਪ੍ਰੀਤ ਕੀ, ਯਹ ਪ੍ਰਭਾਵ ਅਤਿ ਸੋ ਧਰੇ ॥ ੪੯ ॥

ਦੋਹਰਾ ।

ਬਿਦਾ ਮਾਂਗ ਗਜ ਸਿੰਘ ਕੇ, ਗ੍ਰਹ ਆਏ ਮਹਾਰਾਜ ।
ਬੈਰੀ ਮਾਰੇ ਖੇਤ ਚੜ, ਕ੍ਰਿਪਾ ਕਰੀ ਬ੍ਰਿਜ ਰਾਜ ॥ ੫੦ ॥

ਕਬਿੱਤ ।

ਦੁੰਦਭੀ ਕੀ ਘੋਰ ਸੁਨਿ ਧੀਰ ਨਾ ਧਰਤ ਮਨ,
ਰਾਕਸ ਬਨਬਾਸੀ ਹਤੇ ਮਾਨੇ ਕਿਸਕੂੰ ।
ਫੌਜਨ ਸੋਂ ਲਰੇ ਫੌਜਦਾਰਨ ਸੋਂ ਅਰੇ,
ਕਾਹੂ ਕੇ ਨਾ ਪਰੇ ਹਾਥ ਲਾਵੈਂ ਜਿਨ ਸਿਰ ਖੰਡਾ ਬਜਾਯੋ ।
ਸੋਈ ਅਮਰ ਸਿੰਘ ਮਹਾਰਾਜ ਨੂੰ, ਅਟਲ ਰਾਜ ਸਤਿਗੁਰ ਦਿਯੋ ।
ਅਬ ਭੱਟੀ ਸੈਨ ਸੰਘਾਰ ਕੇ, ਪਾਂਡਵ ਜਯੋਂ ਜਗ ਜਸ ਲਿਯੋ* ॥ ੫੧ ॥
ਫੌਜਦਾਰ ਪੰਜ ਗਏ ਤ੍ਰਾਸ† ਤਿਨ ਨਹਿੰ ਮਾਨੇ ।
ਕਈ ਵੇਰ ਸਨਮੁਖ ਜੁੱਧ, ਤਿਨਹੀ ਸੋ ਠਾਨੇ ।
ਅਤ ਭੱਟੀ ਪ੍ਰਬਲ ਪ੍ਰਚੰਡ, ਭੂਮਿ ਭਾਰਥ ਮਚਾਯੋ ।
ਦੁਸ਼ਮਨ ਕੇ ਦਲ ਜਿੱਤ ਕੋਟ ਜਿਹ ਕਬਜ ਕਰਾਯੋ ।
ਕਵਿ ਕੇਸ਼ੋ ਦਾਸ ਸੁ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਜਗ, ਤੇਜਵੰਤ ਜੁਗ ਜੁਗ ਜਿਯੋ ।
ਜਸ ਬਾਢਯ ਸੰਸਾਰ ਮੈਂ, ਅਮਰ ਸਿੰਘ ਸਾਕਾ ਕਿਯੋ ॥ ੫੨ ॥

---

*ਛੰਦ ਅੰਕ ੫੧ ਅਤੇ ੫੨ ਮੇਰੀ ਪ੍ਰਤੀ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਹਨ । ਇਸ ਲਈ ਰਾਜਿੰਦ੍ਰ ਪਬਲਿਕ ਲਾਇਬ੍ਰੇਰੀ ਪਟਿਆਲਾ ਦੀ ਹਥਲਿਖਿਤ ਨੰ: ੪੧ 'ਵਾਰ ਰਾਜਾ ਅਮਰ ਸਿੰਘ ਕੀ' ਵਿਚੋਂ ਇਹ ਪਾਠ ਲਏ ਗਏ ਹਨ । ਪਟਿਆਲੇ ਦੀ ਪ੍ਰਤੀ ਵੀ ਚੂੰਕਿ ਕਈ ਥਾਵਾਂ ਤੋਂ ਬੜੀ ਅਸ਼ੁੱਧ ਹੈ ਤੇ ਰਾਜਾ ਅਮਰ ਸਿੰਘ ਦੀ ਵਾਰ ਦੀ ਹੋਰ ਕੋਈ ਪ੍ਰਤੀ ਕਿਤੋਂ ਮਿਲ ਨਹੀਂ ਸਕੀ, ਇਸ ਲਈ ਛੰਦ ਅੰਕ ੫੧ ਦਾ ਪਾਠ ਸ਼ੁੱਧ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਿਆ । †ਤ੍ਰਾਸ = ਡਰ ।

੫. ਚੱਠਿਆਂ ਦੀ ਵਾਰ

ਇਹ ਵਾਰ ਪੀਰ ਮੁਹੰਮਦ ਨਾਮੀ ਇਕ ਮੁਸਲਮਾਨ ਕਵੀ ਦੀ ਰਚਨਾ ਹੈ। ਕਾਜ਼ੀ ਫ਼ਜ਼ਲ ਹੱਕ ਨੇ ਲਿਖਿਆ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਕਵੀ ਜ਼ਿਲਾ ਗੁਜਰਾਤ ਦਾ ਵਸਨੀਕ ਸੀ ਤੇ ਉਸ ਨੇ ਇਹ ਵਾਰ ਅੰਗ੍ਰੇਜ਼ੀ ਰਾਜ ਦੇ ਸਮੇਂ ਵਿਚ ਲਿਖੀ ਸੀ। (ਦੇਖੋ, ਉਸ ਦੀ ਸੰਪਾਦਨ ਕੀਤੀ ਹੋਈ ਚੱਠਿਆਂ ਦੀ ਵਾਰ, ਸਫ਼ਾ ੭) ਪਰ ਇਸ ਕਥਨ ਦੀ ਪੁਸ਼ਟੀ ਇਸ ਵਾਰ ਦੀ ਕਿਸੇ ਪਉੜੀ ਤੋਂ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀ।

ਚੱਠੇ ਜੱਟ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਇਸ ਵਾਰ ਵਿਚ ਜ਼ਿਕਰ ਆਉਂਦਾ ਹੈ, ਪਰਗਨਾ ਰਸੂਲ ਨਗਰ ਦੇ ਮੁਸਲਮਾਨ ਸਰਦਾਰ ਸਨ। ਗੁੱਜਰਾਂ ਵਾਲੇ ਦੇ ਪਰਗਨਾ ਹਾਫ਼ਿਜ਼ਾਬਾਦ ਤੇ ਵਜ਼ੀਰਾਬਾਦ ਵਿਚ ਚੱਠੇ ਜੱਟਾਂ ਦੇ ੭੯ ਪਿੰਡ ਹਨ। ਚੱਠਿਆਂ ਦਾ ਸਰਦਾਰ, ਜਿਸ ਨੇ ਇਸ ਖ਼ਾਨਦਾਨ ਨੂੰ ਉੱਘਾ ਕੀਤਾ, ਨੂਰ ਮੁਹੰਮਦ ਸੀ। ਇਹ ਸਰਦਾਰ ਸੰਨ ੧੭੦੪ ਈ: ਵਿਚ ਪੈਦਾ ਹੋਇਆ ਸੀ। (ਪੰਜਾਬ ਚੀਫ਼ਸ, ਸਫ਼ਾ ੨੦੧) ਤੇ ਇਸ ਦੇ ਪੁਤ੍ਰ ਪੀਰ ਮੁਹੰਮਦ ਨੇ ਰਸੂਲ ਨਗਰ (ਜਿਸ ਦਾ ਪਿਛੋਂ ਸਿੱਖਾਂ ਨੇ ਰਾਮ ਨਗਰ ਨਾਂ ਰਖਿਆ) ਆਬਾਦ ਕੀਤਾ ਸੀ।

ਨੂਰ ਮੁਹੰਮਦ ਤੋਂ ਪਿਛੋਂ ਪੀਰ ਮੁਹੰਮਦ ਦੇ ਸਮੇਂ, ੧੭੯੫, ਤਕ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਬਦਅਮਨੀ ਰਹੀ। ਇਸ ਸਮੇਂ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚੋਂ ਮੁਸਲਿਮ ਹਕੂਮਤ ਖ਼ਤਮ ਹੋਣ ਤੇ ਆਈ ਤੇ ਸਿਖ ਰਾਜ ਕਾਇਮ ਹੋਣ ਦੇ ਆਸਾਰ ਨਜ਼ਰ ਆਉਣ ਲੱਗੇ। ਪੀਰ ਮੁਹੰਮਦ ਦੇ ਮਰਨ ਤੇ ਜਦ ਉਸ ਦਾ ਪੁਤ੍ਰ ਗ਼ੁਲਾਮ ਮੁਹੰਮਦ ਚੱਠਿਆਂ ਦਾ ਸਰਦਾਰ ਹੋਇਆ ਤਾਂ ਸਿੰਘਾਂ ਨਾਲ ਉਸ ਦੀ ਝੜਪ ਹੋਣ ਲੱਗੀ। ਸਰਦਾਰ ਚੜ੍ਹਤ ਸਿੰਘ ਸ਼ੁਕ੍ਰ-ਚੱਕੀਏ ਦਾ ਪੁਤ੍ਰ ਸਰਦਾਰ ਮਹਾਂ ਸਿੰਘ, ਜੋ ਗੁੱਜਰਾਂ ਵਾਲੇ ਦਾ ਸਰਦਾਰ ਸੀ, ਇਸ ਇਲਾਕੇ ਦੇ ਸਿੰਘਾਂ ਦਾ ਮੋਢੀ ਸੀ। ਚੱਠੇ ਸਰਦਾਰ ਉਸ ਦੇ ਇਲਾਕੇ ਨੂੰ ਲੁੱਟ ਖਸੁੱਟ ਲਿਆ ਕਰਦੇ, ਤੇ ਮਾਮਲਾ ਨਹੀਂ ਤਾਰਦੇ ਸਨ। ਤੰਗ ਆਕੇ ਸਰਦਾਰ ਮਹਾਂ ਸਿੰਘ ਨੇ ਆਪਣਾ ਇਕ ਆਦਮੀ ਗ਼ੁਲਾਮ ਮੁਹੰਮਦ ਦੇ ਪਾਸ ਮਾਮਲੇ ਦੇ ਟਕੇ ਲੈਣ ਵਾਸਤੇ ਭੇਜਿਆ। ਗੁਲਾਮ ਮੁਹੰਮਦ ਨੇ ਅਗੋਂ ਸਾਫ਼ ਇਨਕਾਰ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਸਰਦਾਰ ਮਹਾਂ ਸਿੰਘ ਨੇ ਉਸ ਨੂੰ ਇਸ ਗੁਸਤਾਖੀ ਦੀ ਸਜ਼ਾ ਦੇਣ ਲਈ ਸੈਦ ਨਗਰ ਤੇ ਚੜ੍ਹਾਈ ਕਰ ਦਿੱਤੀ—

ਲਸ਼ਕਰ ਮਹਾਂ ਸਿੰਘ ਦਾ, ਦਰਿਆਈ ਕਾਂਗਾਂ।
ਸੈਦ ਨਗਰ ਨੂੰ ਵੱਗਿਆ, ਕਰ ਕੂਕਾਂ ਚਾਂਗਾਂ।

ਦੋਹਾਂ ਧਿਰਾਂ ਦੀ ਆਪਸ ਵਿਚ ਬੜੀ ਗਹ-ਗੱਚ ਲੜਾਈ ਹੋਈ ਤੇ ਇਸ ਲੜਾਈ ਵਿਚ ਸੈਦ ਨਗਰ ਦੇ ਹਿੰਦੂਆਂ ਨੇ ਸਰਦਾਰ ਮਹਾਂ ਸਿੰਘ ਦਾ ਪੱਖ ਲਿਆ, ਜਿਸ ਕਰਕੇ ਖ਼ਾਲਸੇ ਦੀ ਸਹਿਜੇ ਹੀ ਫ਼ਤਹ ਹੋ ਗਈ।

ਸਿੱਖ ਫੌਜਾਂ ਦੇ ਸ਼ਹਿਰ ਵਿਚ ਦਾਖ਼ਲ ਹੋਣ ਸਾਰ ਗੁਲਾਮ ਮੁਹੰਮਦ ਦੁੱਮ ਦਬਾਕੇ ਰਸੂਲ ਨਗਰ ਵਲ ਦੌੜ ਗਿਆ ਤੇ ਉਸਦਾ ਇਕ ਬੇਟਾ ਜੋ ਸਰਦਾਰ ਗੁੱਜਰ ਸਿੰਘ ਭੰਗੀ ਨੇ ਫੜ ਲਿਆ ਸੀ, ਸਰਦਾਰ ਮਹਾਂ ਸਿੰਘ ਦੇ ਹੱਥ ਆਇਆ। ਥੋੜੇ ਜਿਹੇ ਹੇਰ ਫੇਰ ਕਰਨ ਤੋਂ ਪਿਛੋਂ ਸਰਦਾਰ ਨੇ ਉਹ ਲੜਕਾ ਖਿਲਅਤ ਦੇਕੇ ਗੁਲਾਮ ਮੁਹੰਮਦ ਦੇ ਪਾਸ ਪ੍ਰੀਤ-ਮਿਲਣੀ ਦੇ ਸੁਨੇਹੇ ਸਹਿਤ ਭੇਜ ਦਿੱਤਾ। ਗੁਲਾਮ ਮੁਹੰਮਦ ਸਰਦਾਰ ਮਹਾ ਸਿੰਘ ਦੀ ਇਸ ਨੀਤੀ ਵਿਚ ਫਸ ਗਿਆ, ਤੇ ਆਖਰ ਰਸੂਲ ਨਗਰ ਦੇ ਕੇ ਉਸਨੇ ਮਸਾਂ ਮਸਾਂ ਸਿਖ

ਸਰਦਾਰ ਤੋਂ ਖਲਾਸੀ ਹਾਸਲ ਕੀਤੀ ਅਤੇ ਮੰਚਰ ਨੂੰ ਚਲਾ ਗਿਆ।

ਹੁਣ ਗੁਲਾਮ ਮੁਹੰਮਦ ਨੂੰ ਚਾਹੀਦਾ ਤਾਂ ਇਹ ਸੀ ਕਿ ਉਹ ਲੁੱਟ ਮਾਰ ਤੋਂ ਬਾਜ਼ ਆਉਂਦਾ ਤੇ ਅਮਨ ਦੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਬਤੀਤ ਕਰਦਾ, ਪਰ ਉਸਨੇ ਇਸ ਘਟਨਾਂ ਤੋਂ ਸਿਖਯਾ ਨਾ ਲਈ ਤੇ ਮੁੜ ਉਹੋ ਧਾੜਵੀਆਂ ਵਾਲਾ ਵਤੀਰਾ ਅਖ਼ਤਿਆਰ ਕਰ ਲਿਆ। ਉਸਦੇ ਖਿਆਲ ਵਿਚ ਮੰਚਰ ਦਾ ਕਿਲਾ ਅਜਿਹਾ ਮਜ਼ਬੂਤ ਸੀ, ਜਿਥੇ ਉਸਨੂੰ ਜਿਤਿਆ ਨਹੀਂ ਸੀ ਜਾ ਸਕਦਾ।

ਥੋੜੇ ਚਿਰ ਵਿਚ ਹੀ ਜਦ ਪ੍ਰਜਾ ਦੇ ਲੋਕ ਗੁਲਾਮ ਮੁਹੰਮਦ ਦੀ ਲੁੱਟ ਮਾਰ ਤੋਂ ਤੰਗ ਆਏ ਤੇ ਰਾਹ ਚਲਣੇ ਬੰਦ ਹੋ ਗਏ ਤਾਂ ਸਰਦਾਰ ਮਹਾਂ ਸਿੰਘ ਪਾਸ ਫਰਿਆਦਾਂ ਆਉਣ ਲੱਗੀਆਂ। ਸ਼ੁਕ੍ਰਚਕੀਆਂ ਮਿਸਲ ਦੇ ਸਿੰਘ ਸੂਰਮੇ ਅਜਿਹੀਆਂ ਔਕੜਾਂ ਦੂਰ ਕਰਨ ਲਈ ਹਮੇਸ਼ਾ ਜੰਗ ਵਾਸਤੇ ਤਿਆਰ ਰਹਿੰਦੇ ਸਨ। ਸੋ ਜਦ ਸਰਦਾਰ ਮਹਾਂ ਸਿੰਘ ਨੇ ਹੁਕਮ ਦਿਤਾ ਤਾਂ ਮੰਚਰ ਦਾ ਕੁਫਰ ਗੜ੍ਹ ਤੋੜਨ ਲਈ ਧਾਵਾ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ, ਪਰ ਸਰਦਾਰ ਦੇ ਇਕ ਦੀਵਾਨ ਦੇ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋ ਜਾਣ ਕਰਕੇ ਇਸ ਲੜਾਈ ਦਾ ਕੋਈ ਲਾਭ ਨ ਹੋਇਆ ਤੇ ਸਿਖ ਫੌਜਾਂ ਵਾਪਸ ਗੁਜਰਾਂਵਾਲੇ ਮੁੜ ਆਈਆਂ।

ਸਰਦਾਰ ਮਹਾਂ ਸਿੰਘ ਦੇ ਇਸ ਲੜਾਈ ਵਿਚ ਕਾਮਯਾਬ ਨਾ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਚੱਠੇ ਹੋਰ ਵੀ ਹੌਸਲੇ ਵਿਚ ਹੋ ਗਏ ਤੇ ਅਗੇ ਨਾਲੋਂ ਬਹੁਤੀ ਲੁੱਟ ਮਾਰ ਕਰਨ ਲਗੇ। ਸਰਦਾਰ ਮਹਾਂ ਸਿੰਘ ਨੇ ਇਸ ਲੁਟਮਾਰ ਦਾ ਬਦਲਾ ਲੈਣ ਲਈ ਭੰਗੀ ਸਰਦਾਰ ਗੁੱਜਰ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਨਾਲ ਸ਼ਾਮਿਲ ਕਰਨਾ ਚਾਹਿਆ। ਸਰਦਾਰ ਗੁੱਜਰ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਉਸਦੇ ਪੁਤ੍ਰ ਸਰਦਾਰ ਸਾਹਿਬ ਸਿੰਘ ਦੀ ਇਸ ਸਮੇਂ ਆਪਸ ਵਿਚ ਲੜਾਈ ਹੋ ਰਹੀ ਸੀ। ਸਰਦਾਰ ਮਹਾਂ ਸਿੰਘ ਨੇ ਬੜੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕਰਕੇ ਪਹਿਲਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਆਪਸ ਵਿਚ ਸੁਲਹ ਕਰਵਾਈ ਤੇ ਫੇਰ ਮਿਲਕੇ ਮੰਚਰ ਦੇ ਕਿਲੇ ਉੱਤੇ ਹਮਲਾ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਜੁਆਨ ਮਾਰੇ ਜਾਣ ਕਰਕੇ ਗੁਲਾਮ ਮੁਹੰਮਦ ਇਸ ਲੜਾਈ ਵਿਚ ਤੰਗ ਆ ਗਿਆ। ਸਰਦਾਰ ਮਹਾਂ ਸਿੰਘ ਨੇ ਮੌਕਾ ਤਾੜ ਕੇ ਉਸਦੇ ਪਾਸ ਪੈਗ਼ਾਮ ਭੇਜਿਆ ਕਿ ਜੇ ਤੂੰ ਲੜਾਈ ਬੰਦ ਕਰਕੇ ਮਿਲ ਪਵੇਂ ਤਾਂ ਤੇਰੀ ਜਾਨ ਬਖਸ਼ੀ ਹੋ ਸਕਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਪੈਗ਼ਾਮ ਦੇ ਮੁਤਾਬਕ ਗੁਲਾਮ ਮੁਹੰਮਦ ਖ਼ੁਦ ਤਾਂ ਹਾਜ਼ਰ ਨਾ ਹੋਇਆ, ਮਗਰ ਉਸ ਨੇ ਆਪਣਾ ਭਾਈ ਕੁਤਬੁੱਦੀਨ ਸਰਦਾਰ ਦੇ ਪਾਸ ਭੇਜ ਦਿੱਤਾ। ਮਹਾਂ ਸਿੰਘ ਨੇ ਅੱਗੋਂ ਉਸ ਦਾ ਬੜਾ ਸਤਕਾਰ ਕੀਤਾ ਤੇ ਗੁਲਾਮ ਮੁਹੰਮਦ ਨੂੰ ਮਿਲਵਰਤਣ ਦਾ ਯਕੀਨ ਦੇਣ ਲਈ ਆਪਣਾ ਪੁਤ੍ਰ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਉਸਦੇ ਨਾਲ ਮੰਚਰ ਦੇ ਕਿਲੇ ਵਿਚ ਘੱਲਿਆ। ਗੁਲਾਮ ਮੁਹੰਮਦ ਇਸ ਭਰੋਸੇ ਵਿਚ ਆਕੇ ਸਰਦਾਰ ਮਹਾਂ ਸਿੰਘ ਦੇ ਪਾਸ ਹਾਜ਼ਰ ਹੋ ਗਿਆ, ਤੇ ਉਧਰੋਂ ਸਿਖਾਂ ਦਾ ਹੱਲਾ ਜਾਰੀ ਸੀ, ਜਿਸ ਕਰਕੇ ਮੰਚਰ ਦਾ ਕਿਲ੍ਹਾ ਫ਼ਤਹ ਹੋਣ ਤੇ ਉਸ ਉਤੇ ਸਿਖ ਫੌਜ ਨੇ ਕਬਜ਼ਾ ਕਰ ਲਿਆ।

ਗੁਲਾਮ ਮੁਹੰਮਦ ਹੁਣ ਕੀ ਕਰ ਸਕਦਾ ਸੀ, ਇਸ ਲਈ ਉਸ ਨੇ ਬੜੀ ਆਜਜ਼ੀ ਨਾਲ ਸਰਦਾਰ ਮਹਾਂ ਸਿੰਘ ਤੋਂ ਆਪਣਾ ਅਸਬਾਬ ਢੋਣ ਵਾਸਤੇ ੪੦ ਊਠ ਮੰਗੇ ਤੇ ਹੱਜ ਵਾਸਤੇ ਮੱਕੇ ਜਾਣ ਦੀ ਇਜਾਜ਼ਤ ਮੰਗੀ। ਸਰਦਾਰ ਮਹਾਂ ਸਿੰਘ ਨੇ ਉਸ ਦੀ ਇਹ ਬੇਨਤੀ ਮਨਜ਼ੂਰ ਕਰ ਲਈ। ਜਦ ਗੁਲਾਮ ਮੁਹੰਮਦ ੪੦ ਊਠ ਲੈ ਕੇ ਮੰਚਰ ਦੇ ਕਿਲ੍ਹੇ ਵਿਚ ਪੁਜਾ ਤਾਂ 'ਹਜ਼ਰਤ ਮੁਹੰਮਦ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਤਬਰੁੱਕਾਤ' ਜੋ ਉਸ ਨੇ ਸਾਂਭ ਕੇ ਰੱਖੇ ਹੋਏ ਸਨ, ਗੁੰਮ ਸਨ। ਇਹ ਤਬੱਰੁਕਾਤ ਅਸਲ ਵਿਚ ਉਸ ਸਮੇਂ ਮਹਾ ਸਿੰਘ ਦੇ ਡੇਰੇ ਪੁਜ ਚੁਕੇ

ਸਨ ਇਸ ਲਈ ਗੁਲਾਮ ਮੁਹੰਮਦ ਨੂੰ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਵਲੋਂ ਮਾਯੂਸ ਹੋਣਾ ਪਿਆ। ਸਰਦਾਰ ਮਹਾਂ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਗੁਲਾਮ ਮੁਹੰਮਦ ਦੇ ਹੱਜ ਕਰਨ ਜਾਣ ਵਿਚ ਕੁਝ ਕਾਲਾ ਕਾਲਾ ਨਜ਼ਰ ਆਇਆ, ਇਸ ਲਈ ਜਦ ਉਹ ਸਾਮਾਨ ਲੱਦਕੇ ਅਜੇ ਥੋੜ੍ਹੀ ਹੀ ਦੂਰ ਗਿਆ ਸੀ ਤਾਂ ਪਿਛੋਂ ਹੱਲਾ ਕਰ ਦਿੱਤਾ, ਜਿਸ ਵਿਚ ਗੁਲਾਮ ਮੁਹੰਮਦ ਤੇ ਉਸ ਦਾ ਭਾਈ ਕੁਤਬੁੱਦੀਨ ਥੋੜ੍ਹੇ ਥੋੜ੍ਹੇ ਵਕਫ਼ੇ ਅੰਦਰ ਮਾਰੇ ਗਏ।

ਚੱਠਿਆਂ ਦੀ ਵਾਰ ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਰਦਾਰਾਂ ਦੇ ਮਾਰੇ ਜਾਣ ਤੇ ਖ਼ਤਮ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ, ਪਰ ਅਧੂਰੀ ਹਾਲਤ ਵਿਚ ਹੀ। ਇਸ ਦੀ ਪੂਰੀ ਪ੍ਰਤੀ ਮੈਨੂੰ ਕਿਤੋਂ ਨਹੀਂ ਮਿਲ ਸਕੀ। ਕਾਜ਼ੀ ਫ਼ਜ਼ਲ ਹੱਕ ਨੇ ਜੋ ਚੱਠਿਆਂ ਦੀ ਵਾਰ ਉਰਦੂ ਅੱਖਰਾਂ ਵਿਚ ਛਾਪੀ ਹੈ, ਉਸ ਦੇ ਪਾਠ ਇਸ ਪ੍ਰਤੀ ਨਾਲ ਨਹੀਂ ਮਿਲਦੇ ਤੇ ਕਈ ਥਾਵੀਂ ਤੁਕਾਂ ਦਾ ਵੀ ਬਹੁਤ ਕੁਝ ਵਾਧਾ ਘਾਟਾ ਹੈ, ਪਰ ਫੇਰ ਵੀ ਇਹ ਪ੍ਰਤੀ ਉਸ ਪ੍ਰਤੀ ਨਾਲੋਂ ਸ਼ੁੱਧ ਹੈ। ਦੂਜੀ ਗੱਲ ਇਹ ਵੀ ਚੇਤੇ ਰੱਖਣ ਜੋਗ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਵਾਰ ਇਕ ਮੁਸਲਮਾਨ ਕਵੀ ਦੀ ਕਿਰਤ ਹੈ ਤੇ ਉਸ ਨੇ ਇਸ ਵਿਚ ਅਸਲ ਵਾਕਿਆਤ ਨੂੰ ਤੋੜ ਮਰੋੜ ਕੇ ਕੁਝ ਹੋਰ ਢੰਗ ਵਿਚ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਹੈ, ਜਿਸਤੋਂ ਚੱਠਿਆਂ ਦੀ ਸਾਦਗੀ ਤੇ ਸਰਦਾਰ ਮਹਾਂ ਸਿੰਘ ਦੀ ਬਦਦਿਆਨਤੀ ਟਪਕਦੀ ਹੈ, ਅਰਥਾਤ—ਇਸ ਵਾਰ ਤੋਂ ਜ਼ਾਹਿਰ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਸਰਦਾਰ ਮਹਾਂ ਸਿੰਘ ਨੇ ਚੱਠਿਆਂ ਨਾਲ ਧੋਖਾ ਕੀਤਾ ਸੀ ਜਿਸ ਕਰਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਤਾਕਤ ਖਤਮ ਕਰ ਦਿੱਤੀ ਗਈ ਸੀ। ਪਰ ਕਵੀ ਦਾ ਇਹ ਕਥਨ ਏਨਾ ਭਰੋਸੇ ਜੋਗ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਸਰਦਾਰ ਮਹਾ ਸਿੰਘ ਦਾ ਚਠਿਆਂ ਉਤੇ ਵਾਰ ਵਾਰ ਚੜ੍ਹਨਾ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਆਪਣੀ ਹੀ ਕਰਤੂਤ ਦਾ ਨਤੀਜਾ ਸੀ ਜੋ ਉਹ ਸ਼ਿਕਸਤ ਖਾਕੇ ਵੀ ਨਿਹੱਥੀ ਰਿਆਯਾ ਨੂੰ ਲੁੱਟਣ ਮਾਰਨ ਤੋਂ ਨਹੀਂ ਝਿਜਕਦੇ ਸਨ। ਸਰਦਾਰ ਮਹਾਂ ਸਿੰਘ ਚੂੰਕਿ ਇਕ ਆਦਰਸ਼ਕ ਜੋਧਾ ਸੀ, ਇਸ ਲਈ ਉਸ ਵਲੋਂ ਅਜਿਹੇ ਲੁਟੇਰਿਆਂ ਪ੍ਰਤੀ ਐਸਾ ਵਰਤਾਉ ਹੋਣਾ ਬੇਇਨਸਾਫ਼ੀ ਨਹੀਂ ਕਹੀ ਜਾ ਸਕਦੀ।

ਚੱਠਿਆਂ ਦੀ ਵਾਰ ਵਿਚ ਕਈ ਥਾਵੇਂ, ਮੁਖ ਪਾਤ੍ਰ ਹੋਣ ਕਰਕੇ, ਉਸਤਤ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ ਤੇ ਉਪ ਪਾਤ੍ਰ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਸ਼ੁਕ੍ਰਚਕੀਆਂ ਨੂੰ ਢੰਗ ਨਾਲ ਨਿੰਦਿਆ ਗਿਆ ਹੈ, ਪਰ ਫੇਰ ਵੀ ਇਹ ਵਾਰ ਸਿਖ ਇਤਿਹਾਸ ਲਈ ਇਕ ਕੰਮ ਦੀ ਚੀਜ਼ ਹੈ ਤੇ ਇਤਿਹਾਸ ਪ੍ਰੇਮੀਆਂ ਲਈ ਵਿਚਾਰ ਪੂਰਵਕ ਪੜ੍ਹਨ ਜੋਗ ਹੈ। ਇਸ ਵਾਰ ਦੀ ਇਕ ਪੁਰਾਤਨ ਪ੍ਰਤੀ ਮੈਨੂੰ ਪਿਛਲੇ ਦਿਨੀ ਲਾਹੌਰ ਵਿਚ ਇਕ ਸੱਜਨ ਪਾਸੋਂ ਮਿਲੀ ਸੀ, ਜਿਸਦੇ ਅਨੁਸਾਰ ਇਸਨੂੰ ਸੰਪਾਦਨ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ।

ਚੱਠਿਆਂ ਦੀ ਵਾਰ

ਰੱਬ ਬਿਅੰਤ ਅਪਾਰ ਦਾ, ਕਿਸੇ ਅੰਤ ਨ ਪਾਇਆ ।
ਤੇ ਕਹਿਕੇ ਲਫ਼ਜ਼ ਉਸ 'ਕੁਨ'* ਦਾ,ਸਭ ਜਗਤ ਬਣਾਇਆ ।
ਆਦਮ ਹੱਵਾ† ਸਿਰਜ ਕੇ, ਉਸ ਆਪ ਲਖਾਇਆ ।
ਕੱਢ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਜੰਨਤੋਂ, ਵਿੱਛੋੜਾ ਪਾਇਆ ।
ਘੱਤ ਤੂਫ਼ਾਨ ਉਸ ਨੂਹ ਨੂੰ, ਚਾ ਗ਼ਰਕ ਕਰਾਇਆ ।
ਇਬਰਾਹੀਮ ਖ਼ਲੀਲ ਨੂੰ੧, ਜਾ ਚਿਖਾ ਚੜ੍ਹਾਇਆ ।
ਇਸਮਾਈਲ੨ ਉਸ ਬਾਪ ਥੀਂ, ਸੀ ਆਪ ਕੁਹਾਇਆ ।
ਰੱਖ ਆਰਾ ਸਿਰ ਜ਼ਿਕਰੀਏ, ਉਸ ਚੀਰ ਵਢਾਇਆ੩ ।
ਸਿਰ ਯਹੀਏ ਦਾ ਕੱਟਕੇ. ਵਿਚ ਥਾਲ ਟਿਕਾਇਆ੪ ।
ਯੂਨਸ ਨੂੰ ਮੂੰਹ ਮੱਛ ਦੇ, ਉਸ ਚਾ ਨਿਗਲਾਇਆ ।
ਕੀੜੇ ਪਾ ਅਯੂਬ ਨੂੰ, ਉਸ ਤਰਸ ਨ ਆਇਆ ।
ਤਖ਼ਤੋਂ ਸੁਟ ਸੁਲੇਮਾਨ ਨੂੰ, ਉਸ ਭੱਠ ਝੁਕਾਇਆ ।
ਚਾਲੀ ਸਾਲ ਯਾਕੂਬ ਨੇ, ਰੋ ਹਾਲ ਵੰਞਾਇਆ ।

---

*ਕੁਨ ਦਾ ਮਤਲਬ ਹੈ: "ਹੋ ਜਾ" ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਪੈਦਾ ਹੋ ਗਈ । †ਬਾਬਾ ਆਦਮ ਤੇ ਅੰਮਾ ਹਵਾ, ਪਹਿਲਾਂ ਇਹ ਦੋ ਮਰਦ ਜਨਾਨੀ ਰੱਬ ਨੇ ਪੈਦਾ ਕੀਤੇ । ਫੇਰ ਅਗੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਤੋਂ ਵਾਧਾ ਹੁੰਦਾ ਚਲਾ ਗਿਆ । ੧ਹਜ਼ਰਤ ਇਬਰਾਹੀਮ ਨੂੰ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਨਮਰੂਦ ਨੇ, ਜੋ ਖ਼ੁਦਾਈ ਦਾ ਦਾਵੇਦਾਰ ਸੀ, ਚਿਖਾ ਉਤੇ ਚਾੜ੍ਹਿਆ ਸੀ, ਪਰ ਫਰਿਸ਼ਤਿਆਂ ਨੇ ਹਜ਼ਰਤ ਨੂੰ ਹੱਥ ਦੇਕੇ ਰੱਖ ਲਿਆ ਤੇ ਨਮਰੂਦ ਨੂੰ ਉਸ ਦੀ ਕਰਨੀ ਦਾ ਫਲ ਆਖ਼ਰ ਮੱਛਰਾਂ ਨੇ ਖਾਧਾ । ੨ਹਜ਼ਰਤ ਇਬਰਾਹੀਮ ਦੇ ਤਿੰਨ ਬੇਟੇ ਸਨ: ਇਸਮਾਈਲ, ਯਾਕੂਬ ਅਤੇ ਇਸਹਾਕ । ਇਸਮਾਈਲ ਹਾਜਰਾ ਨਾਮੀ ਔਰਤ ਦਾ ਲੜਕਾ ਸੀ, ਜੋ ਹਜ਼ਰਤ ਦੀ ਚਾਹੇਤੀ ਬੀਵੀ ਨਹੀਂ ਸੀ. ਇਸ ਲਈ ਜਦ ਇਕ ਵੇਰ ਕੁਰਬਾਨੀ ਦਾ ਮੌਕਾ ਆਇਆ ਤਾਂ ਉਸ ਦੇ ਪੁਤ੍ਰ ਇਸਮਾਈਲ ਨੂੰ ਕੁਰਬਾਨ ਕਰਨ ਲਗਾ, ਪਰ ਜਬਰਾਈਲ ਨੇ ਇਕ ਮੀਂਢਾ ਅਗੇ ਕਰ ਦਿੱਤਾ, ਜਿਸ ਕਰਕੇ ਉਹ ਬਚ ਗਿਆ । ੩ ਹਜ਼ਰਤ ਜ਼ਕਰੀਆ ਹਜ਼ਰਤ ਈਸਾ ਦੀ ਮਾਤਾ ਮਰੀਅਮ ਦੇ ਚਾਚੇ ਦਾ ਲੜਕਾ ਬੈਤੁੱਲਾ ਦਾ ਮੁਜਾਵਰ ਸੀ । ਹਜ਼ਰਤ ਮਰੀਅਮ ਦੇਵ ਦਾਸੀਆਂ ਦੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਬੈਤੁੱਲਾ ਦੀ ਮਸੀਤ ਦੀ ਸੇਵਾ ਕਰਨ ਲਈ ਚੜ੍ਹਾਈ ਗਈ ਸੀ, ਇਸ ਲਈ ਉਹ ਜ਼ਕਰੀਏ ਕੋਲ ਹੀ ਰਹਿੰਦੀ ਸੀ । ਜਦ ਉਸ ਨੂੰ ਕੁਆਰੀ ਨੂੰ ਹਮਲ ਹੋ ਗਿਆ ਤਾਂ ਲੋਕਾਂ ਜ਼ਕਰੀਏ ਉਤੇ ਸ਼ਕ ਕੀਤਾ । ਜ਼ਕਰੀਆ ਡਰ ਕੇ ਬੈਤੁੱਲਾ ਤੋਂ ਦੌੜ ਗਿਆ ਤੇ ਇਕ ਦਰਖਤ ਦੀ ਖੋਖ ਵਿਚ ਜਾ ਲੁਕਿਆ । ਲੋਕਾਂ ਚੂੰਕਿ ਉਸ ਦੇ ਪਿਛੇ ਆਕੇ ਸੁਰਾਗ਼ ਲਾ ਲਿਆ ਸੀ, ਇਸ ਲਈ ਆਰਾ ਰੱਖਕੇ ਉਸ ਦਰਖਤ ਨੂੰ ਚੀਰ ਦਿਤਾ ਜਿਸ ਦੇ ਨਾਲ ਜ਼ਕਰੀਆ ਵੀ ਦੋਫਾੜ ਹੋ ਗਿਆ । ੪ਯਹੀਆ ਜ਼ਕਰੀਏ ਦਾ ਪੁਤ੍ਰ ਸੀ । ਇਕ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਇਕ ਅਜਿਹੀ ਲੜਕੀ ਨਾਲ ਸ਼ਾਦੀ ਕਰਨ ਲਗਾ ਜੋ ਉਸ ਦੇ ਲਈ ਜੋਗ ਨਹੀਂ ਸੀ । ਯਹੀਏ ਨੇ ਉਸ ਨੂੰ ਅਯੋਗ ਕਰਾਰ ਦਿਤਾ ਤੇ ਉਸ ਲੜਕੀ ਨੇ ਫਰੇਬ ਨਾਲ ਯਹੀਏ ਦਾ ਸਿਰ ਕਟਵਾ ਦਿਤਾ । (ਦੇਖੋ, ਸਬੂਤ ਲਈ ਕ਼ਸਸੁਲ ਅੰਬੀਆ) ।

ਯੂਸਫ ਜੇਹੇ ਚੰਨ ਨੂੰ, ਚਾ ਖੂਹ ਸੁਟਾਇਆ ।
ਉਸ ਨੂੰ ਖੂਹੋਂ ਕੱਢਕੇ, ਫਿਰ ਕੈਦ ਰਖਾਇਆ ।
ਤੇ ਈਸੇ ਹੱਥ ਨਸਾਰ ਥੀਂ, ਅਸਮਾਨ ਚੜ੍ਹਾਇਆ ।
ਮੂਸੇ ਨੂੰ ਕੋਹ ਤੂਰ ਨੇ, ਮੂੰਹ ਭਾਰ ਸੁਟਾਇਆ ।
ਦੰਦ ਰਸੂਲ ਕਰੀਮ ਦਾ, ਚਾ ਭੰਨ ਗਵਾਇਆ ।
ਹਸਨ ਹੁਸੈਨ ਸ਼ਜ਼ਾਦਿਆਂ, ਕਰਬਲ ਖਪਾਇਆ ।
ਪੀਰ ਮੁਹੰਮਦ ਆਖਦਾ, ਵਾਹ, ਬਾਰ ਖੁਦਾਇਆ ।
ਕੀਤੀ ਤੇਰੀ ਖੇਲ ਦਾ, ਕਿਸੇ ਅੰਤ ਨ ਪਾਇਆ ॥ ੧ ॥
ਰੱਬ ਸਿਰਜਿਆ ਨਬੀ ਨੂੰ, ਦੇ ਤਾਜ ਸ਼ਹਾਨਾ ।
ਸਭੇ ਯਾਰ ਰਸੂਲ ਦੇ, ਸਭ ਸਿਰ ਸੁਲਤਾਨਾਂ ।
ਅੱਵਲ ਯਾਰ ਸਦੀਕ ਹੈ ਜੈਂਦਾ ਸਿਦਕ ਤਵਾਨਾਂ ।
ਪਾਇਆ ਫ਼ਰਕ ਫ਼ਾਰੂਕ ਨੇ, ਵਿਚ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ।
ਦਿੱਤਾ ਰਬ ਉਸਮਾਨ ਨੂੰ, ਸਭ ਮਾਲ ਖ਼ਜ਼ਾਨਾ ।
ਅਲੀ ਸੀ ਸ਼ੇਰ ਖੁਦਾਇ ਦਾ, ਵਾਹ ਸ਼ੇਰ ਜਵਾਨਾਂ ।
ਮਾਰੇ ਘੇਰ ਉਹ ਕਾਫ਼ਰਾਂ, ਲਾ ਖੂਬ ਨਿਸ਼ਾਨਾਂ ।
ਗਏ ਜਹਾਨੋਂ ਸਫਰ ਕਰ, ਦੇਖਿ ਰਾਹ ਹਕਾਨਾ ।
ਦੁਨੀਆ ਝੂਠੋ ਝੂਠ ਹੈ, ਸਭ ਕੂੜ ਬਹਾਨਾ ।
ਪੜ੍ਹਿਆ ਲਫ਼ਜ਼ ਇਹ ਮੌਤ ਦਾ, ਅਸਾਂ ਵਿੱਚ ਕੁਰਾਨਾ ॥ ੨ ॥
ਖਲਕਤ ਰੰਗਾ ਰੰਗ ਦੀ, ਸਭ ਰੱਬ ਉਪਾਈ ।
ਵਾਰੀ ਆਪੋ ਆਪਣੀ, ਸਭ ਮੌਤ ਲੰਘਾਈ ।
ਲਿਖੀ ਆਹੀ ਤੋੜ ਦੀ, ਸਭ ਹੋਂਦੀ ਆਈ ।
ਇਕ ਪੀਰ ਮੁਹੰਮਦ* ਨਾਮ ਸੀ, ਧੰਨ ਜੈਂਦੀ ਮਾਈ ।
ਰਸੂਲ ਨਗਰ ਦਾ ਚੌਧਰੀ, ਭਉ ਦੁਸ਼ਮਨ ਖਾਈ ।
ਤੇ ਖੇਸ਼ ਕਬੀਲਾ ਆਪਣਾ, ਸਭ ਭੈਣਾਂ ਭਾਈ ।
ਉਸ ਦੀ ਵਿੱਚ ਪੰਜਾਬ ਦੇ, ਸੀ ਫਿਰੀ ਦੁਹਾਈ ।
ਬੰਦਾ ਉਹ ਇਸਲਾਮ ਸੀ, ਵਿਚ ਸਿਦਕ ਸਫਾਈ ।
ਮੋਇਆ ਮੂਲ ਨ ਆਖੀਏ, ਨਾਂ ਰਹਿਆਂ ਜਾਈ ।
ਪਰ ਅਕਸਰ ਏਸ ਜਹਾਨ ਥੀਂ, ਸਭ ਮੋਏ ਭਾਈ ॥ ੩ ॥
ਚੜ੍ਹਕੇ ਅਹਿਮਦ ਸ਼ਾਹ† ਵੀ, ਕੰਧਾਰੋਂ ਧਾਇਆ ।
ਅਟਕੋਂ ਲੰਘ ਉਰਾਰ ਉਸ, ਸਭ ਦੇਸ ਕੰਬਾਇਆ ।
ਸੁਲਤਾਨ ਮੁਕੱਰਬ ਬਾਦਸ਼ਾਹ, ਗੁਜਰਾਤ ਬਿਠਾਇਆ ।
ਤੇ ਆਪੂੰ ਮੁੜ ਕੇ ਚੱਲਿਆ, ਜਿਸ ਰਾਹ ਸੀ ਆਇਆ ।
ਜ਼ਾਲਮ ਸਿਰ ਪਰ ਮਾਰੀਏ, ਜਿਸ ਜ਼ੁਲਮ ਉਠਾਇਆ ॥ ੪ ॥
ਸਿੰਘ ਨੂੰ‡ ਲਿਖ ਕਰ ਘਲਿਆ ਖ਼ਤ ਰਹਿਮਤ ਖਾਂ ਨੇ ।

---

*ਚੱਠਿਆਂ ਦਾ ਮੋਢੀ ਪੀਰ ਮੁਹੰਮਦ । †ਅਹਿਮਦ ਸ਼ਾਹ ਅਬਦਾਲੀ ।
‡ਸਰਦਾਰ ਗੁੱਜਰ ਸਿੰਘ ਭੰਗੀ ਨੂੰ ।

ਜ਼ੁਲਮ ਉਠਾਇਆ ਏਸ ਨੇ, ਹੁਣ ਵਿਚ ਜਹਾਨੇ ।
ਆਓ, ਇਸ ਨੂੰ ਮਾਰਿਏ, ਕਿਸੇ ਨਾਲ ਬਹਾਨੇ ।
ਲੁਟੀਏ ਮਾਲ ਮਤਾਹ ਤੇ ਸਭ ਹੋਰ ਖਜ਼ਾਨੇ ।
ਕੀਤਾ ਕੌਲ ਕਰਾਰ ਇਹ, ਮੈਂ ਨਾਲ ਜ਼ਬਾਨੇ ।
ਮੂਲੇ ਸ਼ਕ ਨ ਪਾਵਸਾਂ, ਮੈਂ ਵਿਚ ਈਮਾਨੇ ।
ਜੇ ਦਗ਼ਾ ਹੋਵੇ ਕੁਝ ਏਸ ਵਿਚ, ਤਾਂ ਕਸਮ ਕੁਰਾਨੇ ।। ੫ ।।
ਚੜ੍ਹਕੇ ਗੁੱਜਰ ਸਿੰਘ ਜੀ, ਤਦ ਪਾਰੋਂ ਧਾਏ ।
ਚੌਧਰ ਧਰ ਮਹਾਰਾਜ ਨੇ, ਉਰਾਰ ਲੰਘਾਏ ।
ਰਹਿਮਤ ਖਾਨ ਅਚਾਨਚਕ, ਆ ਕਟਕ ਬਹਾਏ ।
ਸੁਲਤਾਨ ਮੁਕੱਰਬ ਮਾਰਿਆ, ਸਭ ਮਾਲ ਲੁਟਾਏ ।
ਫਿਰੀ ਦੁਹਾਈ ਖ਼ਾਲਸਾ, ਸਭ ਰਾਜ ਵਹਾਏ ।
ਹੱਦੀਂ ਆਪੋ ਆਪਣੀ, ਸਭ ਮੁਲਕ ਦਬਾਏ ।
ਚੰਗੇ ਚੰਗੇ ਆਦਮੀ, ਸਭ ਮਾਰ ਖਪਾਏ ।
ਕਲਮ ਵੁੜੀ* ਤਕਦੀਰ ਦੀ, ਉਸ ਕੌਣ ਮਿਟਾਏ ।। ੬ ।।
ਉੱਤੇ ਪੀਰ ਮੁਹੰਮਦੇ, ਸਿੰਘ ਧਰਿਆ ਟੱਕਾ ।
ਅੱਗੇ ਪਿੱਛੇ ਉਸ ਦੇ, ਉਹ ਚੜ੍ਹ ਚੜ੍ਹ ਥਕਾ ।
ਜੇ ਮੁਲਕ ਆਹਾ ਇਹ ਖਾਲਸਾ, ਤਦ ਕੀਤਾ ਮੱਕਾ ।
ਚੜ੍ਹਤ ਸਿੰਘ† ਸੀ ਸੂਰਮਾ, ਉਹ ਡਾਢਾ ਪੱਕਾ ।
ਪਰ ਡਰਦਾ ਮੂਲ ਨਾ ਉਭੱਰੇ, ਮਤ ਰਹੇ ਨ ਫੱਕਾ ।
ਕਿ ਜੱਟ ਭਲੇਰਾ ਰੱਜਿਆ, ਮਤ ਕਰੇ ਪਿਛੱਕਾ ।
ਉਹ ਮੋਇਆ ਏਸੇ ਆਰਜ਼ੂ, ਨ ਹੋਇਆ ਸੱਕਾ ।। ੭ ।।
ਚੜ੍ਹਤ ਸਿੰਘ ਦੀ ਜਾਨ ਸੀ, ਜਦ ਉੱਡ ਉਡਾਨੀ ।
ਰਹਿਆ ਮਹਾ ਸਿੰਘ ਸੀ, ਤਦ ਬੁੱਧ ਇਆਨੀ ।
ਰਾਜ ਕਰਨ ਦੀ ਆਸ ਤੇ, ਦੇਖ ਫਿਰਦਾ ਪਾਨੀ ।
ਸੋਚੀਂ ਪਏ ਸੀ ਸਿੰਘ ਦੇ, ਜੋ ਨਿਮਕ ਖਵਾਨੀ ।। ੮ ।।
ਦੇਸਾਂ ਦੇਸ ਸਿਪਾਹ ਦੀ, ਗਲ ਮੰਨੀ ਪਾਲੀ ।
ਲਸ਼ਕਰ ਫੌਜਾਂ ਓਸ ਥੀਂ, ਸਭ ਹੋਏ ਸੁਖਾਲੀ ।
ਰਾਜ ਕਮਾਇਆ ਓਸ ਨੇ, ਹੋ ਮੁਲਕੇ ਵਾਲੀ ।
ਏਹਾ ਦਿਖਾਇਆ ਹੌਸਲਾ, ਝਾਲ ਕਿਨੇ ਨ ਝਾਲੀ ।। ੯ ।।
ਜੁਆਨ ਹੋਇ ਮਹਾਂ ਸਿੰਘ ਨੇ, ਜਦ ਸੂਰਤ ਪਛਾਨੀ ।
ਸਾਝੀ ਮਾਂ ਉਸ ਮਾਰ ਕੇ, ਗਲ ਕਰੀ ਇਆਨੀ ।
ਫਿਰੀ ਦੁਹਾਈ ਓਸ ਦੀ, ਸਬ ਕੁੰਟੀਂ ਥਾਨੀਂ ।
ਵੈਰ ਉਠਾਇਆ ਮੁਲਕਦਾ, ਉਸ ਨਾਲ ਬਰਾਨੀ ।
ਟਕੇ ਲਏ ਉਸ ਜੰਮੂਓਂ, ਤਾਲੋਨ ਮਿਆਨੀ ।

---

*ਚੱਲੀ । †ਸਰਦਾਰ ਚੜ੍ਹਤ ਸਿੰਘ ਸ਼ੁਕਰ ਚੱਕੀਆ ।

ਪਰ ਦੇਣੇ ਵਾਲਾ ਰੱਬ ਸੀ, ਉਸ ਐਵੇਂ ਠਾਨੀ ॥ ੧੦ ॥
ਗੱਜਣ ਮਹਾਂ ਸਿੰਘ ਦੇ, ਮੈਦਾਨੀ ਘੋੜੇ ।
ਲਸ਼ਕਰ ਫ਼ੌਜਾਂ ਓਸ ਨੇ, ਸੰਜੋਹਾਂ ਜੋੜੇ ।
ਆਕੀ ਕੋਈ ਨ ਛੱਡਿਆ ਉਸ ਸਭੇ ਤੋੜੇ ।
ਫ਼ਤਹ ਹੋਵੇ ਅਜ ਗੈਬ ਦੀ, ਉਹ ਜਿਤਵਲ ਦੌੜੇ ।
ਜੇਹਾ ਕੋਈ ਨ ਜੰਮਿਆ, ਮੂੰਹ ਉਸਦਾ ਮੋੜੇ ।
ਪਰ ਧੰਨ ਚੱਠਾ ਜੰਮਣ ਹਾਰੀਏ, ਮਾਂ ਜੰਮੇ ਥੋੜੇ ।
ਉਸਦੇ ਜੇਹੇ ਆਦਮੀ, ਘਟ ਲਭਸਨ ਲੋੜੇ ॥ ੧੧ ॥
ਪੀਰ ਮੁਹੰਮਦ ਚੱਲਿਆ, ਕਰ ਸਫਰ ਤਿਆਰੀ ।
ਰੁਸਤਮ* ਮਾਊਂ ਜੰਮਿਆ, ਜਿਨ ਦੂਜੀ ਵਾਰੀ ।
ਦੌਲਤ ਦੁਨੀਆ ਦੀਨ ਵੀ, ਉਹ ਆਹੀ ਸਾਰੀ ।
ਦੁਨੀਆ ਨਾਲ ਨ ਵੰਞਣਾ, ਦੀਨ ਆਵੇ ਕਾਰੀ ।
ਤੇ ਦੁਨੀਆ ਆਖਰ ਛੱਡਣੀ, ਪਰ ਨਾਲ ਖ਼ੁਆਰੀ ।
ਦੁਨੀਆ ਬਣੇ ਨ ਕਿਸੇ ਦੀ, ਨਾ ਰਖਦੀ ਯਾਰੀ ॥ ੧੨ ॥
ਜੇ ਸਾਨੀ ਹੋਵੇ ਜ਼ੋਰ ਦਾ, ਤਾਂ ਜ਼ੋਰ 'ਜ਼ਮਾਈਏ ।
ਜੇ ਕੁਵਤ ਹੋਵੇ ਭਾਰ ਦੀ, ਤਾਂ ਸਿਰ ਪਰ ਚਾਈਏ ।
ਜਦ ਆਪੂੰ ਕੰਮ ਵਿਗਾੜੀਏ, ਨਾਂ ਪੱਛੋਤਾਈਏ ।
ਦੇਖ ਫੂਸ ਦੀ ਛੱਪਰੀ, ਨਾਂ ਆਤਸ਼ ਲਾਈਏ ।
ਜੇ ਵੈਰੀ ਸਿਰ ਪਰ ਉੱਭਰੇ, ਤਾਂ ਜਾਨ ਬਚਾਈਏ ।
ਘਰ ਮੌਤੇ ਦੇ ਚੱਲਕੇ, ਨਾਂ ਆਪੇ ਜਾਈਏ ।
ਜੀਵਣ ਥੋੜਾ ਢੂੰਡੀਏ, ਜਾਂ ਮੌਹਰਾ ਖਾਈਏ ॥ ੧੩ ॥
ਹੋਇਆ ਪੀਰ ਮੁਹੰਮਦੋਂ, ਗੁਲੱਮ† ਅਗੇਰੇ ।
ਉਸਦੀ ਕੀਤੀ ਗੱਲ ਨੂੰ, ਕੋਈ ਮੂਲ ਨ ਫੇਰੇ ।
ਬਾਦਸ਼ਾਹੀ ਦੇ ਸਿਲਸਿਲੇ, ਸਭ ਉਸਦੇ ਡੇਰੇ ।
ਕਹਿੰਦਾ ਸੀ ਉਹ ਰਾਜਿਆਂ, ਹੋ ਬਹੋ ਪਰੇਰੇ ।
'ਜੇਹਾ ਕੋਈ ਨ ਜੰਮਿਆ, ਜੋ ਉਸਨੂੰ ਛੇੜੇ ।
ਤੇ ਪਿਆ ਮਹਾਂ ਸਿੰਘ ਸੀ, ਇਕ ਉਸਦੇ ਝੇੜੇ ।
ਦੇਹੀਂ ਰਾਤੀਂ ਓਸਨੂੰ, ਉਹ ਲੱਗਾ ਹੇਰੇ ॥ ੧੪ ॥
ਦੌਲਤ ਦੁਨੀਆ ਮਾਲ ਧਨ, ਉਸ ਆਹਾ ਵਾਫਰ ।
ਤੇ ਦੌਲਤ ਦੁਨੀਆ ਦੇਖਕੇ, ਸੈ ਆਹੇ ਚਾਕਰ ।
ਮੁਲਕ ਦਬਾਇਆ ਓਸਨੇ, ਲਾ ਜਿਹਲਮ ਤਾਕਰ ।
ਦੌਲਤ ਵਾਲਾ ਦੌਲਤੋਂ, ਨਾ ਹੁੰਦਾ ਸ਼ਾਕਰ ।
ਅਕਸਰ ਬਹੁਤੇ ਏਸ ਥੀਂ, ਹੋ ਮਰਦੇ ਕਾਫਰ ।

---

*ਰੁਸਤਮ ਈਰਾਨ ਦਾ ਇਕ ਪ੍ਰਸਿਧ ਜੋਧਾ ਸੀ । †ਗੁਲਾਮ ਮੁਹੰਮਦ ਚੱਠਾ (ਪੀਰ ਮੁਹੰਮਦ ਦਾ ਪੁਤ੍ਰ) ।

ਪਰ ਚੰਗਾ ਜਿਹਦਾ ਖ਼ਮੀਰ ਹੈ, ਉਹ ਚੰਗਾ ਆਖ਼ਰ ॥ ੧੫ ॥
ਜਦ ਡਿੱਠਾ ਮਹਾਂ ਸਿੰਘ ਨੇ, ਉਸ ਰਾਜ਼ ਵਧੰਦਾ ।
ਕਾਵੜ ਖਾਧੀ* ਓਸਨੇ, ਕਰ ਦੀਦਾ ਮੰਦਾ ।
ਦੇਖ ਸਮਾਨਾ ਓਸਦਾ, ਇਹ ਡਾਢਾ ਬੰਦਾ ।
ਮਤ ਇਹ ਅੰਦਰ ਮੁਲਕ ਦੇ, ਚਾ ਲਾਏ ਡੰਗਾ ।
ਇਹ ਵੀ ਇਕ ਨਵਾਬ ਹੈ, ਇਸ ਮੁਲਕੇ ਸੰਦਾ ।
ਸਿਰ ਦਾ ਦਰਦ ਪਛਾਣਕੇ, ਕੁਝ ਕਰੀਏ ਧੰਦਾ ।
ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਮਗ਼ਜ਼ ਦਿਮਾਗ਼ ਦਾ, ਸਭ ਹੋਸੀ ਗੰਦਾ ॥ ੧੬ ॥
ਹੀਲਾ ਕਰੀਏ ਤਦੋਂ, ਜਦੋਂ ਕੁਝ ਜਾਏ ਕੀਤਾ ।
ਮਤ ਪਾੜ ਅਵੱਲਾ ਪਾੜੀਏ, ਨਾ ਜਾਏ ਸੀਤਾ ।
ਕਿਉਂ ਆਕਲ ਕੰਮ ਵਿਗਾੜਦਾ, ਹੋ ਚੁਪ ਚੁਪੀਤਾ ।
ਤੇ ਮਤ ਇਹ ਦੌੜੇ ਜੰਗ, ਲੈ ਹਥਿਆਰ ਪਲੀਤਾ ।
ਜੇ ਮੁਲਕ ਵੰਞਾਈਏ ਹੱਥ ਥੀਂ, ਨਾ ਜਾਏ ਲੀਤਾ ।
ਜੰਗ ਪਿਆਲਾ ਜ਼ਹਿਰ ਦਾ, ਮਤ ਚਾਹੀਏ ਪੀਤਾ ॥ ੧੭ ॥
ਘੱਲੇ ਮਹਾਂ ਸਿੰਘ ਨੇ, ਕੁਝ ਨੌਕਰ ਖਾਸੇ ।
"ਜਾਓ ਤੁਸੀਂ ਸ਼ਿਤਾਬ ਹੀ, ਗੁੱਲਾਮੇ ਪਾਸੇ ।
ਮੰਗੋ ਟਕੇ ਸਭ ਓਸ ਥਾਂ, ਕਿਸੇ ਨਾਲ ਕਿਆਸੇ ।
ਜਾਂ ਬੰਨ੍ਹ ਲਿਆਓ ਓਸਨੂੰ, ਕਿਸੇ ਨਾਲ ਦਿਲਾਸੇ ।
ਜੱਟ ਫੱਟ ਬਿਨ ਬੱਧਿਆਂ, ਨ ਆਵੇ ਰਾਸੇ ।
ਰਾਜੇ ਰਾਜਿਆਂ ਲੋਹੂ ਦੇ, ਨਿਤ ਰਹਿਣ ਪਿਆਸੇ ।
ਖ਼ੂਨ ਕਰੇਂਦੇ ਸੱਕਿਆਂ, ਕਰ ਜਾਣਨ ਹਾਸੇ ॥ ੧੮ ॥
ਰਾਜ ਪਿਆਰੇ ਰਾਜਿਆਂ, ਵੀਰ ਦੁੱਪਰਿਆਰੇ ।
ਪੀਂਦੇ ਰੱਤ ਉਹ ਜਾਨੀਆਂ, ਹੋ ਘੂਰੇ ਘਾਰੇ ।
ਰਾਜੇ ਅਕਸਰ ਰਾਜਿਆਂ ਨੂੰ, ਮਾਰਨ ਹਾਰੇ ।
ਖੁਸਰੂ ਕੁੱਠਾ ਪੁੱਤਰੇ, ਗਲ ਆਲਮ ਸਾਰੇ ।
ਮਾਰਿਆ ਆਲਮਗੀਰ ਨੇ, ਉਸ ਭਾਈਚਾਰੇ† ।
ਡਾਢੇ ਨਾਲ ਮੁਕਾਬਲਾ, ਨ ਆਵੇ ਵਾਰੇ ।
ਤੂੰ ਆਖ ਹਕੀਕਤ ਅਗਲੀ, ਹੋਰ ਛੱਡ ਪਸਾਰੇ ॥ ੧੯ ॥
ਚਾਕਰ ਮਹਾਂ ਸਿੰਘ ਦੇ, ਜਾ ਮੀਏਂ‡ ਅੱਗੇ ।
ਕੁੱਲ ਹਕੀਕਤ ਸਿੰਘ ਦੀ, ਸਭ ਦੱਸਣ ਲੱਗੇ ।
ਦੇਹੋ ਹਾਸਲ ਮੁਲਕ ਦਾ, ਜੇ ਚਾਹੋ ਪੱਗੇ ।
ਨਹੀਂ ਤੇ ਲੜਦਾ ਸਿੰਘ ਹੈ, ਗਲ ਹੋਸੀ ਜੱਗੇ ।
ਬੋਲਿਆ-"ਕਰ ਸਾਂ ਜੰਗ ਵੀ, ਨਾ ਦੇਸਾਂ ਟੱਗੇ ।"
ਸੁਣ ਕੇ ਸੁਖ਼ਨ ਗੁਲਾਮ ਦਾ, ਮੂੰਹ ਹੋਏ ਬੱਗੇ ।

---

*ਗੁੱਸਾ ਖਾਧਾ । †ਦਾਰਾ ਸ਼ਿਕੋਹ । ‡ਗੁਲਾਮ ਮੁਹੰਮਦ ਚੱਠੇ ਦੇ ਅੱਗੇ ।

ਤੇ ਆਹਾ ਤਦੋਂ ਗ਼ੁਲਾਮ ਵੀ, ਉਸ ਸਾਂਵੇਂ ਸੱਗੇ।
ਪਰ ਦੱਸੇ ਪੀਰ ਮੁਹੰਮਦਾ, ਹੁਣ ਕਿੱਚਰਕ ਤੱਗੇ* ॥੨੦॥
ਲਿਖ ਜਵਾਬ ਗ਼ੁਲਾਮ ਵੀ, ਖਤ ਓਹਨਾਂ ਘੱਲੇ।
"ਮੈਂਥੋ ਆਓ ਸਿੰਘ ਜੀ, ਜੇ ਹੋਰ ਨ ਝੱਲੇ।
ਗਿਣਕੇ ਦੱਮ ਮਹਿਸੂਲ ਦੇ, ਮੈਂ ਪਾਸਾਂ ਪੱਲੇ।
ਢਿੱਲ ਨ ਕਰਨੀ ਜੰਗ ਦੀ, ਜਾਂ ਜ਼ੋਰਾ ਚੱਲੇ।"
ਕਹਿਆ ਮਹਾਂ ਸਿੰਘ ਨੇ, ਆ ਲਸ਼ਕਰ ਹੱਲੇ।
ਮਾਰੇ ਹੱਥ ਉਨ੍ਹਾਂਹ ਨੇ, ਹੋ ਖੜੇ ਅਵੱਲੇ ॥੨੧॥
ਲਸ਼ਕਰ ਮਹਾਂ ਸਿੰਘ ਦਾ, ਦਰਿਆਈ ਕਾਂਗਾਂ।
ਸੈਦ ਨਗਰ ਨੂੰ ਵੱਗਿਆ, ਕਰ ਕੂਕਾਂ ਚਾਂਗਾਂ।
ਕਾਨੇ ਜਿਉਂ ਕਰ ਬੇਲਿਆਂ, ਤਿਉਂ ਗਤਕੇ ਸਾਂਗਾਂ।
ਕਹੀਆਂ ਹੋਰ ਕੁਹਾੜੀਆਂ, ਹੱਥ ਸੋਟੇ ਡਾਂਗਾਂ।
ਲੱਥੇ ਤੰਬੂ ਤਾਣਕੇ, ਸਭ ਟਾਂਗ ਬਟਾਂਗਾਂ।
ਬਾਹਰ ਗੁਰੂ ਚਿਤਾਰਦੇ, ਤੇ ਅੰਦਰ ਬਾਂਗਾਂ।
ਪਰ ਖ਼ੂਨ ਨ ਕਰੀਏ ਕਿਸੇ ਦਾ, ਭਠ ਜੰਗ ਦੀਆਂ ਤਾਂਘਾਂ ॥੨੨॥
ਲੱਗੀ ਸੱਟ ਨਗਾਰਿਆਂ, ਪਏ ਮਾਰੂ ਵੱਜਣ।
ਤੋਪਾਂ ਹੋਰ ਜੰਬੂਰਚੇ, ਜਿਉਂ ਬੱਦਲ ਗੱਜਣ।
ਘੋੜੇ ਕਰਨ ਸ਼ਿਤਾਬੀਆਂ, ਉਠ ਕਟਕੋਂ ਭੱਜਣ।
ਤੇਗਾਂ ਬਹੁਤ ਪਿਆਸੀਆਂ, ਨਾ ਰੱਤੋਂ ਰੱਜਣ।
ਸੁਲਹ ਕਰੇਂਦੇ ਮੌਤ ਦੀ, ਨਾ ਮਿਲਦੇ ਸੱਜਣ।
ਪਰ ਦੁਸ਼ਮਨ ਦੁਸ਼ਮਨ ਵਖਕੇ, ਨਾ ਪਰਦੇ ਕੱਜਣ ॥੨੩॥
ਕਹਿ ਤੂੰ ਪੀਰ ਮੁਹੰਮਦਾ, ਇਕ ਗੱਲ ਗਿਆਨਾਂ।
ਘੋੜੇ ਰੱਖੇ ਥੱਮ੍ਹ ਕੇ, ਕਰ ਜ਼ੋਰ ਜਵਾਨਾਂ।
ਤੇਗਾਂ ਵਾਂਗੁ ਸਵਾਲੀਆਂ, ਦੱਰਾਜ਼ ਜ਼ਬਾਨਾਂ।
ਲੋਕਾਂ ਮਿਲਣ ਵਿਸਾਹਿਆ, ਵਿਚ ਘੱਤ ਮਿਆਨਾਂ।
ਤੇ ਤੀਰ ਕਰੇਂਦੇ ਆਜਜ਼ੀ, ਅਸੀਂ ਪਹਿਲੇ ਜਾਨਾਂ।
ਤੇ ਸਾਂਗਾਂ ਕੰਬਣ ਕਹਿਰ ਥੀਂ, ਵਿੱਚ ਹੱਥ ਜਵਾਨਾਂ।
ਸਬਰ ਗਵਾਇਆ ਤੁੱਪਕਾਂ, ਤਦ ਖੋਲ ਦਹਾਨਾਂ†।
ਪਰ ਹੱਥ ਨ ਪਹੁੰਚੇ ਕਿਸੇ ਦਾ, ਸੀ ਕੋਟ ਸਮਿਆਨਾ ॥੨੪॥
ਦੌੜਨ ਸਿੱਧੇ ਜੰਗ ਨੂੰ, ਹਥ ਨਪ ਹਥਿਆਰਾਂ।
ਕਹਿ ਤੂ ਪੀਰ ਮੁਹੰਮਦਾ, ਕੀ ਹਾਲ ਸਵਾਰਾਂ।
ਜਿਉਂ ਪਉਂਦੀ ਵੱਟ ਅਚਾਨਚਕ, ਜਾ ਵਿੱਚ ਉਡਾਰਾਂ।
ਤੇ ਚਮਕੇ ਜਿਉਂ ਕਰ ਬਿੱਜਲੀ, ਸੋ ਗਲ ਤਲਵਾਰਾਂ।
ਵੱਸਣ ਤੁਪਕਾਂ ਗੋਲੀਆਂ ਜਿਉਂ ਅਬਰ ਬਹਾਰਾਂ।

---

*ਤਕ। †ਮੂੰਹ।

ਪਰ ਮਾਰਨ ਹਿਕ ਦੂੰ ਮੋਰਚੇ, ਵਿਚ ਲੇਲ ਨਿਹਾਰਾਂ ॥ ੨੫ ॥
ਲਿਖਿਆ ਖ਼ਤ ਗ਼ੁਲਾਮ ਨੇ, ਕਰ ਧਿਕ ਤਕਰੀਰਾਂ ।
ਘਲਿਆ ਮਹਾਂ ਸਿੰਘ ਨੂੰ, ਦੇ ਤਾਨੇ ਧੀਰਾਂ ।
ਜੋ ਕੀਤਾ ਤੁਧ ਇਹ ਸਿੰਘ ਜੀ, ਨਾ ਕੰਮ ਅਮੀਰਾਂ ।
ਜੇ ਕਰਨਾ ਜੰਗ ਮੁਕਾਬਲਾ, ਇਹ ਨਾਲ ਫ਼ਕੀਰਾਂ ।
ਤੇ ਮੈਂਥੇ ਆਓ ਸਿੰਘ ਜੀ, ਜੋ ਜੰਗ ਤਦਬੀਰਾਂ ।
ਜੇ ਜ਼ਹਿਰ ਖਵਾਈਏ ਜ਼ਹਿਰ ਤੇ, ਨਾ ਖੰਡੋਂ ਖੀਰਾਂ ॥ ੨੬ ॥
ਹੋਇਆ ਸਾਲ ਇਸ ਜੰਗ ਵਿਚ, ਕਰ ਥੱਕੇ ਜੰਗਾਂ ।
ਜਾਤਾ ਮਹਾਂ ਸਿੰਘ ਨੇ, ਹੁਣ ਕਦੀ ਨ ਸੰਗਾਂ ।
ਖੁੱਥਾ ਮੂਲ ਨ ਕੋਟ ਦਾ, ਕੁਝ ਤੀਰ ਤੁਫੰਗਾਂ ।
ਤੇ ਸੱਦ ਕਿਰਾੜਾਂ ਇਫਤਰੇ*, ਕਰ ਰੰਗ ਬਿਰੰਗਾਂ ।
ਵੜਨਾ ਕੀਤਾ ਕੋਟ ਵਿਚ, ਕਰ ਗੱਲਾਂ ਢੰਗਾਂ ।
ਅਕਸਰ ਓਹ ਥਾਂ ਮਾਰੀਏ, ਨਿਤ ਜਿੱਥੇ ਕੰਗਾਂ ।
ਪਰ ਰੱਬ ਥੀਂ ਏਸ ਨਿਫ਼ਾਕ ਦੀ, ਬੇਜ਼ਾਰੀ ਮੰਗਾਂ ॥ ੨੭ ॥
ਓੜਕ ਭੱਲੇ ਖੱਤਰੀ, ਜਾ ਸੁਰੰਗ ਲਵਾਈ ।
ਰਾਤੋ ਰਾਤ ਅਚਾਨਚਕ, ਚਾ ਪਈ ਲੁਕਾਈ ।
ਘਰ ਭੇਤੀ ਨਗਰੇ ਸਾੜਿਆ, ਕਰ ਦਈ ਤਬਾਹੀ ।
ਘਰ ਭੇਤੀ ਦਹਿਸਿਰ ਮਾਰਿਆ, ਉਸ ਲੰਕ ਸੜਾਈ ।
ਘਰ ਭੇਤੀ ਬਾਜ਼ੀ ਹਾਰਸਨ, ਸੁਣ ਅਕਸਰ ਭਾਈ ।
ਪਰ ਕਹੋ ਹਕੀਕਤ ਅੱਗਲੀ, ਜਿਉਂ ਗੱਲ ਵਧਾਈ ॥ ੨੮ ॥
ਜਾਂ ਫ਼ਤਹ ਕਰਾਈ ਰੱਬ ਨੇ, ਉਸ ਕੋਟੇ ਸੰਦੀ ।
ਤੇ ਲੁੱਟੇ ਮਾਲ ਮਤਾਹ ਵੀ, ਹੋਰ ਦੌਲਤ ਚੰਦੀ ।
ਲਾਈ ਅੱਗ ਚੁਪੀਤਿਆਂ, ਦੇ ਢਾਹ ਬੁਲੰਦੀ ।
ਤੇ ਪਾਈ ਦੱਸ ਗੁਲਾਮ ਦੇ, ਕਿਸੇ ਬੇਟੇ ਸੰਦੀ ।
ਪਰ ਵਸਤੀ ਅੰਦਰ ਸ਼ਹਿਰ ਦੇ, ਸੀ ਚੰਗੀ ਮੰਦੀ ।
ਤੇ ਪੁਤ੍ਰ ਇਕ ਗੁਲਾਮ ਦਾ, ਫੜ ਖੜਿਆ ਬੰਦੀ ॥ ੨੯ ॥
ਪਰ ਗੁੱਜਰ ਸਿੰਘ ਗੁਲਾਮ ਦਾ, ਉਹ ਪੁੱਤਰ ਫੜਿਆ ।
ਕਰਕੇ ਕੈਦ ਸਲਾਮ ਗੜ੍ਹ, ਜਾ ਜ਼ੋਰੀਂ ਵੜਿਆ ।
ਪਿੱਛੇ ਮਹਾਂ ਸਿੰਘ ਵੀ, ਲੈ ਲਸ਼ਕਰ ਚੜ੍ਹਿਆ ।
ਗੁੱਜਰ ਸਿੰਘ ਸੀ ਸੂਰਮਾ, ਨਾ ਦਿੱਤੁ ਸੁ, ਲੜਿਆ ।
ਮਹਾਂ ਸਿੰਘ ਲੈ ਡੇਗਰੇ, ਮੁੜ ਓਥੇ ਅੜਿਆ ।
ਜੋ ਹਥ ਆਇਆ ਓਸ ਨੂੰ, ਫੜ ਓਥੋਂ ਖੜਿਆ ॥ ੩੦ ॥
ਤੇ ਕਰ ਕੇ ਡੇਰੇ ਕੂਚ, ਫਿਰ ਹੋਏ ਰੱਵਾਨਾ ।
ਜਾਂ ਇਕ ਵਰ੍ਹਾ ਜਾਂ ਘਟ ਵਧ, ਕੁਝ ਗਿਆ ਜ਼ਮਾਨਾ ।

*ਫ਼ਰੇਬ ।

ਘੱਲਿਆ ਮਹਾਂ ਸਿੰਘ ਨੇ, ਇਕ ਲਿਖ ਪਰਵਾਨਾ।
"ਜੇ ਚਾਹੇਂ ਪੁਤਰ ਜੀਵਿਆ, ਤਾਂ ਦੇਹੁ ਖਜ਼ਾਨਾ।
ਨਹੀਂ ਤੇ ਉਸ ਨੂੰ ਮਾਰਸਾਂ, ਮੈਂ ਰੱਖ ਨਿਸ਼ਾਨਾ।
ਜਿਗਰ ਖਰਾਸੇਂ ਆਪਣਾ, ਹੁਣ ਛਡ ਬਹਾਨਾ।
ਰਹਿ ਤਾਬਿਆ ਦਿਨ ਕੱਟ ਤੂੰ, ਓ ਆਕਲ ਖਾਨਾ" ॥ ੩੧ ॥
ਪੜ੍ਹ ਕੇ ਖ਼ੱਤ ਜਵਾਬ ਵੀ, ਲਿਖ ਘੱਲੇ ਮੀਆਂ*।
"ਜੇ ਪੈਸਾ ਹਿੱਕ ਨ ਦਾਗ਼ਸਾਂ, ਮੈਂ ਡਾਢਾ ਹੀਆਂ।
ਜੇ ਦੇਵੇਂ ਕਾਸਾ ਜ਼ਹਿਰ ਦਾ, ਮੈਂ ਕਿਚਰਕੁ ਪੀਆਂ।
ਤੁਧ ਪਾੜ ਅਵੱਲਾ ਪਾੜਿਆ, ਮੈਂ ਕੀਕੁਰ ਸੀਆਂ।
ਉਸ ਨੂੰ ਭਾਵੇਂ ਮਾਰ ਕੇ, ਵਿਚ ਦੇਹੋ ਨੀਹਾਂ।
ਮਾਪੇ ਰਹਿਣ ਸਲਾਮਤੀ, ਸੈ ਪੁੱਤ੍ਰ ਧੀਆਂ" ॥ ੩੨ ॥
ਜਾਤਾ ਮਹਾਂ ਸਿੰਘ ਨੇ, ਇਹ ਰਾਸ ਬਿਰਾਸਾ।
ਜੇ ਰਹਿਆ ਪੁਤਰ ਬੱਧਿਆ, ਇਹ ਫੇਰ ਮਵਾਸਾ†।
ਡਰਨ ਡਰਾਵਣ ਖੌਫ ਨੂੰ, ਨ ਜਾਣੇ ਮਾਸਾ।
ਤੇ ਦੇ ਕੇ ਜੋੜੀ ਕੰਗਣਾਂ, ਇਕ ਘੋੜਾ ਖਾਸਾ।
ਪੁੱਤਰ ਉਸਦਾ ਛੱਡਿਆ, ਕਰ ਗੌਰ ਦਿਲਾਸਾ।
ਪਰ ਦੇਖ ਦਿਲਾਸਾ ਦੁਸ਼ਮਨਾਂ, ਨਾ ਜਾਣੀਂ ਹਾਸਾ।
ਦੁਸ਼ਮਨ ਗ਼ੌਰ ਦਿਲਾਸਿਓਂ, ਚਾ ਕਰਨ ਬਿਨਾਸਾ।
ਮਾਰਨ ਮੁੜ ਕੇ ਓਸ ਨੂੰ, ਕਰ ਜਾਵਨ ਹਾਸਾ ॥ ੩੩ ॥
ਜੇ ਮਰਦਾ ਸ਼ਰਬਤ ਪੀਤਿਆਂ, ਨਾ ਮੌਹਰਾ ਦੇਈਏ।
ਦੇਖ ਦਿਲਾਸਾ ਦੁਸਮਨਾਂ, ਨਾ ਗ਼ਾਫ਼ਿਲ ਥੇਈਏ।
ਜੋ ਦਬਕਣ ਗੌਰ ਦਿਲਾਸਿਓਂ, ਚਾ ਪਾਵਣ ਕਜ਼ੀਏ।
ਦਗ਼ਾ ਨ ਖਾਈਏ ਦੁਸ਼ਮਨਾਂ, ਜਦ ਤਕ ਜਗ ਜੀਈਏ।
ਦੁਸ਼ਮਨ ਓੜਕ ਮਾਰਦੇ, ਕਰ ਡਾਢੇ ਹੀਏ ॥ ੩੪ ॥
ਓੜਕ ਚੱਠੇ, ਸਿੰਘ ਨੇ, ਚਾ ਲਾਵੇ ਲਾਏ।
ਤੇ ਕਰਕੇ ਦਗਾ ਨਿਫ਼ਾਕ ਵੀ, ਉਸ ਸੱਦ ਬੁਲਾਏ।
ਮੀਆਂ ਖਾਨ ਗੁਲਾਮ ਵੀ, ਚੜ੍ਹ ਡੇਰੇ ਆਏ।
ਦੇ ਧਰਵਾਸ ਵਿਸਾਹ ਵੀ, ਉਸ ਕੋਲ ਬਹਾਏ।
ਕਰਕੇ ਗੱਲਾਂ ਚੰਗੀਆਂ, ਹਥਿਆਰ ਖੁਲਾਏ।
ਤੇ ਫੜ ਕੇ ਦੋਵੇਂ ਸੂਰਮੇਂ, ਚਾ ਕੈਦ ਕਰਾਏ।
ਜੇ ਡਾਢੇ ਹੋਵਣ ਲਾਲਚੀ, ਕਰ ਲੈਣ ਸਵਾਏ ॥ ੩੫ ॥
ਜੋ ਫ਼ਰਮਾਇਆ ਸਿੰਘ ਨੇ, ਨਾ ਓਨ੍ਹਾਂ ਭਾਇਆ।
ਤੇ ਬੇਫ਼ਰਮਾਨੀ ਦੇਖ ਕੇ, ਉਹ ਕਾਵੜ ਆਇਆ‡।

---

*ਗੁਲਾਮ ਮੁਹੰਮਦ। †ਦੁਸ਼ਮਨ। ‡ਕੌੜਾ ਹੋਗਿਆ, ਅਰਥਾਤ—ਗੁੱਸੇ ਹੋ ਗਿਆ।

ਮੀਆਂ ਖਾਨ ਧਰ ਤੋਪ ਦੇ, ਮੂੰਹ ਮਾਰ ਉਡਾਇਆ ।
ਦਹਿਸ਼ਤ ਖ਼ੌਫ਼ ਗੁਲਾਮ ਦੇ, ਉਸ ਦਿਲ ਵਿਚ ਪਾਇਆ ।
ਤੇ ਫ਼ਾਕਾ ਫਿਕਰ ਗੁਲਾਮ ਨੂੰ, ਵਿਚ ਕੈਦ ਦਿਵਾਇਆ ।
ਰਸੂਲ ਨਗਰ ਕਰ ਦੇਵਣਾ, ਛੁੱਟ ਕੈਦੋਂ ਆਇਆ ॥ ੩੬ ॥
ਤੇ ਮਾਲ ਮਤਾਹੀਂ ਚੱਠਿਆਂ, ਢੋ ਮੰਚਰ ਸੱਟੇ ।
ਨਗਰੇ* ਡੇਰਾ ਸਿੰਘ ਦਾ, ਤੇ ਮੰਚਰ ਚੱਠੇ ।
ਨਗਰ ਖੜਾਇਆ ਚੱਠਿਆਂ, ਸਰ ਕਰਦੇ ਨੱਠੇ ।
ਤੇ ਮਿਲ ਪਏ ਮਹਾਂ ਸਿੰਘ ਨੂੰ, ਉਹ ਨਹੀਓਂ ਨੱਠੇ ।
ਤੇ ਚੜ੍ਹਦੀ ਕੰਨੀਂ ਦੇਖਕੇ, ਸਭ ਹੋਏ ਇਕੱਠੇ ॥ ੩੭ ॥
ਚੜ੍ਹਦੇ ਛੇ ਸਤ ਸੂਰਮੇ, ਨਪ ਸਾਂਗਾਂ ਭੱਲੇ ।
ਤੇ ਮਿਲਕੇ ਮਾਰਨ ਪਾਸਣੇ, ਕਰ ਜੋਰ ਅਵੱਲੇ ।
ਰਾਹੀਂ ਹਿਕ ਦੂ ਆਦਮੀ, ਨਾ ਟਰਨ ਇਕੱਲੇ ।
ਤੇ ਟੋਲੀ ਮੋਹੀਆਂ ਕੱਪੜੇ, ਲੇ ਵੜ ਨੀ ਟੱਲੇ ।
ਤੇ ਦੇਸੀਂ ਮਹਾਂ ਸਿੰਘ ਦੇ, ਉਸ ਘੋੜੇ ਘੱਲੇ ॥ ੩੮ ॥
ਪਾਇਆ ਸ਼ੋਰ ਜਹਾਨ ਵਿਚ, ਉਸ ਧੁੰਮਾਂ ਪਾਈਆਂ ।
ਲੋਕਾਂ ਅੱਗੇ ਸਿੰਘ ਦੇ, ਫਰੀਆਦਾਂ ਲਾਈਆਂ ।
"ਛੋੜ ਗੁਲਾਮ ਮੁਹੰਮਦੇ, ਤੁਧ ਲੀਕਾਂ ਲਾਈਆਂ ।
ਭੱਠ ਅਸਾਡਾ ਜੀਵਣਾ, ਭੱਠ ਪਈਆਂ ਜਾਈਆਂ ।
ਪਿਉ ਦਾਦੇ ਦੀਆਂ ਖੱਟੀਆਂ, ਅਸਾਂ ਆਣ ਗਵਾਈਆਂ ।
ਤੇ ਵਾਂਗੂ ਦੁੱਲੇ ਭੱਟੀਏ, ਉਸ ਬੁਰੀਆਂ ਚਾਈਆਂ ।
ਪਰ ਕਿੱਥੇ ਅਕਬਰ ਬਾਦਸ਼ਾਹ, ਜਿਸ ਫੇਰ ਮੁੜਾਈਆਂ ॥ ੩੯ ॥
ਕਾਵੜ ਖਾਧੀ ਸਿੰਘ ਨੇ, ਸੱਦ ਫੌਜਾਂ ਥਾਣੇ ।
ਤੇ ਲੈ ਕੇ ਲਸ਼ਕਰ ਅੱਗਲੇ, ਮੁੜ ਮੰਚਰ ਧਾਣੇ ।
ਗਿਰਦੇ ਗਿਰਦੀ ਮੰਚਰੇ, ਆ ਤੰਬੂ ਤਾਣੇ ।
ਲੱਥੇ ਲਸ਼ਕਰ ਸਿੰਘ ਦੇ, ਕਰ ਖੂਬ ਟਿਕਾਣੇ ।
ਲਾ ਕੇ ਸਿੰਘਾਂ ਮੋਰਚੇ, ਧੂ ਨੇੜੇ ਆਣੇ ।
ਦਾਰੂ ਸਿੱਕਾ ਮੰਚਰੇ, ਤੇ ਕੋਠੀਂ ਦਾਣੇ ।
ਤੇ ਖੌਫ਼ ਨ ਕੁਝ ਗੁਲਾਮ ਨੂੰ, ਉਹ ਮੌਜਾਂ ਮਾਣੇ ॥ ੪੦ ॥
ਪਾਈ ਤੋਪਾਂ ਤੁੱਪਕਾਂ, ਜਾਂ ਧੂਆਂ ਧਾਰੀ ।
ਗੱਜਣ ਹੋਰ ਜੰਬੂਰਚੇ, ਜਾਂ ਆਹੀ ਵਾਰੀ ।
ਤੇ ਕੜਕਣ ਡੇਰੇ ਰਹਿਕਲੇ, ਭਉ ਪਾਵਣ ਭਾਰੀ ।
ਤੇ ਪਾਈ ਡੰਡ ਨਗਾਰਿਆਂ, ਕਰ ਮਾਰੋ ਮਾਰੀ ।
ਫਰਸ਼ ਉਠਾਇਆ ਘੋੜਿਆਂ, ਪੁਟ ਧਰਤੀ ਸਾਰੀ ।
ਰੰਗ ਵਟਾਇਆ ਦੇਹੁੰ† ਨੇ, ਵਿਚ ਗਰਦ ਗੁਬਾਰੀ ।

---

*ਰਸੂਲ ਨਗਰ ਵਿਚ ।   †ਦਿਨ ।

ਪਿਆ ਤੂਫ਼ਾਨ ਇਕ ਮੌਤ ਦਾ, ਘਤ ਕਹਿਰ ਕਹਾਰੀ ।
ਪਰ ਚੱਠਾ ਨਿਕਲ ਮੰਚਰੋਂ, ਤਲਵਾਰਾਂ ਮਾਰੀ ।
ਤੇ ਵਾਰ ਨ ਅਜਰਾਈਲ* ਨੂੰ, ਲਾਹੌਲ ਪੁਕਾਰੀ ॥ ੪੧ ॥
ਸਾਂਗਾਂ ਸੱਲੇ ਧੜਾਧੜਾਕ, ਵਿਚ ਮੁਲਕੀਂ ਗੱਲਾਂ ।
ਤੇ ਗੋਲੇ ਰੋੜਨ ਜੰਬੂਰਿਆਂ, ਜਿਉਂ ਨਿਸਬਤ ਬੱਲਾਂ ।
ਤੀਰ ਮਰੇਂਦੇ ਝਾਟ ਵੀ, ਜਿਉਂ ਮਾਰਨ ਇੱਲਾਂ ।
ਤੇ ਤੇਗਾਂ ਆਖਣ ਭੁੱਖ ਥੀਂ, ਹਾਇ! ਗੋਸ਼ਤ ਦਿੱਲਾਂ ।
ਫੜ ਫੜ ਕੋਹਣ ਆਦਮੀ, ਜਿਉਂ ਕੁੱਠੇ ਪੱਲਾਂ ।
ਗਿਰਦੇ ਮੰਚਰ ਰੱਤ ਦੀਆਂ, ਹੋ ਗਈਆਂ ਗਿੱਲਾਂ ।
ਮੋਇਆ ਦੀਵਾਨ ਹਿਕ ਸਿੰਘ ਦਾ, ਪੈ ਗਈਆਂ ਢਿੱਲਾਂ ॥ ੪੨ ॥
ਕਰਕੇ ਡੇਰੇ ਕੂਚ ਤਦ, ਤੁਰ ਪਈ ਲੁਕਾਈ ।
ਗਏ ਮਕਾਨੀਂ ਆਪਣੀ, ਸਭ ਥਾਂਈ ਥਾਂਈ ।
ਅੱਗੇ ਵਾਂਗੂ ਚੱਠਿਆਂ, ਫਿਰ ਧੁੰਮ ਧੁਮਾਈ ।
ਤੇ ਨਿੱਤ ਹਮੇਸ਼ਾ ਪਾਸਨੇ, ਕਰ ਮਾਰਨ ਧਾਈ ।
ਦੂਜੀ ਵਾਰੀ ਓਸ ਦੀ, ਮੁੜ ਫਿਰੀ ਦੁਹਾਈ ।
ਖਲਕਤ ਉਸਦੇ ਖੌਫ਼ ਥੀਂ, ਸਭ ਆਜਜ਼ ਆਈ ।
ਕੰਬੇ ਖ਼ਲਕਤ ਖੌਫ਼ ਥੀਂ, ਕੀ ਆਖ ਸੁਣਾਈ ॥ ੪੩ ॥
ਕੀਤੀ ਫ਼ਤਹ ਅਜ਼ੀਮ† ਵੀ, ਉਸ ਬਹੁਤੀ ਥਾਈਂ ।
ਦੇਕੇ ਕੰਡ‡ ਉਹ ਜੰਗ ਥੀਂ, ਨਾ ਮੁੜੇ ਕਦਾਈਂ ।
ਤੇ ਦੇਹੀਂ ਰਾਤੀਂ ਸਿੰਘ ਵੀ, ਨਿਤ ਕਰੇ ਦੁਆਈਂ ।
"ਰੱਬਾ, ਮੈਨੂੰ ਚੱਠਿਆਂ, ਕਿਸੇ ਢੰਗ ਮਿਲਾਈਂ ।
ਦੇਖਾ ਜੰਗ ਬਹਾਦੁਰਾਂ, ਲਾ ਮੰਚਰ ਤਾਈਂ ॥ ੪੪ ॥
ਸੁਣੀ ਦੁਆ ਰਬ ਸਿੰਘ ਦੀ, ਚੜ੍ਹ ਚੱਠੇ ਧਾਏ ।
ਤੇ ਕੁਲਿਆਂ ਵਾਲੇ ਕੋਟ ਥੀਂ, ਚਾ ਮਾਲ ਦਬਾਏ ।
ਕਹਿਆ ਮਹਾਂ ਸਿੰਘ ਨੇ, ਅੱਜ ਰੱਬ ਮਿਲਾਏ ।
ਤੇ ਚੜ੍ਹਕੇ ਸਿੰਘਾਂ ਹੱਥ ਵੀ, ਉਠ ਭਾਗੀਂ ਪਾਏ ।
ਮਿਲਿਆ ਲਸ਼ਕਰ ਸਿੰਘ ਦਾ, ਕਰ ਹਾਏ ਹਾਏ ।
ਤੀਰਾਂ ਤੁਪਕਾਂ ਨੇਜ਼ਿਆਂ, ਤਦ ਮੀਂਹ ਵਰਸਾਏ ।
ਪਰ ਦੇ ਕੇ ਚਾਲਾ ਚੱਠਿਆਂ ਆ ਫੇਰ ਹਟਾਏ ॥ ੪੫ ॥
ਖ਼ਾ ਗ਼ੁਸਾ ਸ਼ੇਰ ਉਹ ਪੈ ਗਿਆ, ਕਢ ਤੇਗ਼ ਮਿਆਨੋਂ ।
ਤੇ ਗਿਆ ਮਹਾਂ ਸਿੰਘ ਤੇ, ਜਿਉਂ ਤੀਰ ਕਮਾਨੋਂ ।
ਮਾਰੀ ਫਟ ਉਸ ਸਾਮ੍ਹਨੇ, ਹਥ ਧੋਕੇ ਜਾਨੋਂ ।
ਛਡਿਆ ਆਸਣ ਸਿੰਘ ਨੇ, ਚੁਕ ਗਿਆ ਧਿਆਨੋਂ ।
ਮਾਰੇ ਘੋੜੇ ਸਿੰਘ ਦੇ, ਤੁਰੇ ਓਸ ਮੈਦਾਨੋਂ ।

---

*ਮੌਤ ਦਾ ਫਰਿਸ਼ਤਾ । †ਵੱਡੀ । ‡ਪਿੱਠ ।

ਲਸ਼ਕਰ ‡ਨੱਠਾ ਸਿੰਘ ਦਾ, ਉਹ ਏਸ ਬਹਾਨੋਂ ।
ਚਿੜੀਆਂ ਵਾਂਗੂ ਉਡ ਗਏ, ਉਸ ਸ਼ੇਰ ਜਵਾਨੋਂ ।
ਰਹਿਆ ਨਾਮ ਬਹਾਦੁਰਾਂ, ਟੁਰ ਗਏ ਜਹਾਨੋਂ ॥ ੪੬ ॥
ਨੱਠਾ ਲਸ਼ਕਰ ਸਿੰਘ ਦਾ, ਕੁਝ ਪੇਸ਼ ਨ ਜਾਏ ।
ਆਂਦੇ ਮਾਲ ਸਲਾਮਤੀ, ਵਿਚ ਜੇਹੀ ਤਵਾਏ ।
ਪਰ ਹਰਗਿਜ਼ ਸਮਝ ਗੁਲਾਮ ਨੂੰ, ਇਹ ਮੂਲ ਨ ਆਏ ।
ਜੇ ਜਾਂਦਾ ਉਹ ਦਰ ਕਿਆਮਤੇ, ਹਥ ਸੰਭਲ ਪਾਏ ।
ਹੋ ਕੇ ਚੁਪ ਚੁਪਾਤਿਆਂ, ਕੋਈ ਰੋਜ਼ ਲੰਘਾਏ ।
ਰਾਜ ਵਿਰਾਸਤ ਓਸਦੀ, ਜਿਸ ਰਬ ਵੀ ਭਾਏ ।
ਪਰ ਹੁੰਦੀ ਕੁਵੱਤ* ਕੌਣ ਹੈ, ਜੋ ਜੋਰ ਨ ਲਾਏ ॥ ੪੭ ॥
ਪਰ ਜਦ ਲਾਈਏ ਜੋਰ ਵੀ, ਤਦ ਸੰਭਲ ਲਾਈਏ ।
ਅੱਵਲ ਘਰੂੰ ਸੰਭਾਲ ਕੇ, ਮੁੜ ਬਾਹਰ ਜਾਈਏ ।
ਘਰ ਦਾ ਫੋਟਕ† ਮਾਰਦਾ, ਭਉ ਜਾਨਉ ਖਾਈਏ ।
ਪਾਟਾ ਰਾਸ ਨ ਆਂਵਦਾ, ਸੌ ਰਫੂ ਕਰਾਈਏ ।
ਔਰਤ ਚੰਗੀ ਦੇਖਕੇ, ਨਾ ਬਹੁਤ ਸਲਾਹੀਏ ।
ਚੜ੍ਹਦੇ ਚੰਦ ਹੀ ਦੇਖ ਕੇ, ਚਾ ਸਾਨ ਚੜ੍ਹਾਈਏ ।
ਥੋੜੀ ਹਿਆਤੀ‡ ਸਮਝਕੇ, ਚਾ ਮੌਹਰਾ ਖਾਈਏ ॥ ੪੮ ॥
ਸੁਣ ਰੰਨਾਂ ਦੀ ਗੱਲ ਤੂੰ, ਨਾ ਮੁੜਨੋਂ ਹਿਚੋਂ ।
ਤੇ ਔਰਤ ਮੰਦੀ ਘਟ ਵੀ, ਨਾ ਹੋਂਦੀ ਰਿੱਛੋਂ ।
ਇਹ ਦੋਵੇਂ ਚੀਜ਼ਾਂ ਬਾਝ ਵੀ, ਨ ਆਵਣ ਜਿਚੋਂ ।
ਖਾਸਾ ਹਰਮ ਗੁਲਾਮ ਦਾ, ਸਭ ਹਰਮਾਂ ਵਿਚੋਂ ।
ਤੇ ਲੈਕੇ ਪੁਤਰ ਸਿੰਘ ਨੂੰ, ਜਾ ਮਿਲਿਆ ਪਿੱਛੋਂ ।
ਪਰ ਪਉਂਦੇ ਜੰਗ ਮੁਕਾਬਲੇ, ਇਹ ਓੜਕ ਕੱਚੋਂ ॥ ੪੯ ॥
ਕਹਿਆ ਮਹਾਂ ਸਿੰਘ ਨੂੰ, ਉਸ ਬਹੁਤੀ ਵਾਰੇ ।
ਜੇ ਚੱਠਾ ਮਾਂਦਾ ਅੱਜ ਹੈ, ਨਾ ਆਵੇ ਦਾਰੇ ।
ਸੱਦ ਨਜੂਮੀ§ ਪੰਡਿਤਾਂ, ਸਿੰਘ ਪੁੱਛੇ ਸਾਰੇ ।
ਕਹਿਆ ਦੇਖ ਨਜੂਮੀਆਂ, ਹੁਣ ਚੱਠੇ ਮਾਰੇ ।
ਕਰਕੇ ਡੇਰਾ ਕੂਚ ਵੀ, ਚੜ੍ਹ ਚਲੋ ਪਾਰੇ ।
ਹੋਕੇ ਪਾਰੋਂ ਮਾਰਿਓ, ਕਰ ਲਸ਼ਕਰ ਭਾਰੇ ।
ਕਰਕੇ ਡੇਰੇ ਗਾਖੜੇ, ਕੁਝ ਰੋਜ ਗੁਜ਼ਾਰੇ ॥ ੫੦ ॥
ਘੱਲੇ ਗੁੱਜਰ ਸਿੰਘ ਨੂੰ, ਲਿਖ ਚਿੱਠੀ ਚੀਰੀ ।
ਜੇ ਮੈਨੂੰ ਚੱਠਾ ਸਿੰਘ ਜੀ, ਹੁਣ ਦੇਂਦਾ ਧੀਰੀ ।
ਜ਼ੋਰ ਕਰੇਂਦਾ ਹਿੱਕ ਦਾ, ਹੋਰ ਨਾਹੀਂ ਪੀਰੀ ।
ਮੈਨੂੰ ਹਰਦਮ ਓਸ ਦੀ, ਹੈ ਬਹੁਤ ਜ਼ਹੀਰੀ ।

---

*ਤਾਕਤ । †ਬੇਇਤਫਾਕੀ । ‡ਜ਼ਿੰਦਗੀ । §ਜੋਤਸ਼ੀ ।

ਖਾਵਣ ਪੀਵਣ ਖ੍ਵਾਬ ਦੀ, ਨਾ ਲੱਜ਼ਤ ਸ਼ੀਰੀ ।
ਪਰ ਜ਼ਹਿਰ ਰਲਾਇਆ ਓਸਨੇ, ਵਿਚ ਖੰਡੋਂ ਖੀਰੀ ॥ ੫੧ ॥
ਜੇ ਹੁਣ ਨਿਕਲ ਮੰਚਰੋਂ, ਉਸ ਕੀਤਾ ਖੰਨਾ ।
ਤੇ ਲੜਨ ਲੜਾਈ ਕਹਿਣ ਦੀ, ਮੈਂ ਮੂਲ ਨ ਮੰਨਾ ।
ਉਹ ਖੜ ਮਾਰੇਸੀ ਬਹੁਤਿਆਂ, ਕਰ ਸਾਂਝਾ ਬੰਨਾ ।
ਮੈਂ ਫਿਰਸਾਂ ਵਿਚ ਜਹਾਨ ਦੇ, ਕਰ ਅੰਨਾ ਅੰਨਾ ।
ਉਹ ਸਾਨੂੰ ਮਾਰ ਵੰਞਾਵਸਨ, ਫਿਰ ਹੱਥੀਂ ਰੰਨਾਂ ।
ਹੋ ਇਕੱਠੇ ਮੰਚਰੇ, ਕਰ ਲਈਏ ਬੰਨਾ ॥ ੫੨ ॥
ਗੁੱਜਰ ਸਿੰਘ ਤੇ ਪੁੱਤਰੇ, ਤਦ ਆਹੀ ਲੜਾਈ ।
ਘਲ ਪਰਵਾਨਾ ਸਿੰਘ ਨੇ, ਚਾ ਸੁਲਹ ਕਰਾਈ ।
ਮੇਰੀ ਗੱਲ ਨਿਬੇੜਕੇ, ਮੁੜ ਕਰਿਓ ਕਾਈ ।
ਪਿਊ ਪੁੱਤਰ ਨੇ ਫੌਜ ਵੀ, ਸਰਪੱਟ ਮਿਲਾਈ ।
ਥਾਨੇ ਛੇੜਾਂ ਸੱਦਕੇ, ਕਰ ਬਹੁਤ ਲੁਕਾਈ ।
ਲੱਗੀ ਸੱਟ ਨਗਾਰਿਆਂ, ਚੜ੍ਹ ਕੀਤੀ ਧਾਈ ॥ ੫੩ ॥
ਲਸ਼ਕਰ ਮਹਾਂ ਸਿੰਘ ਦਾ, ਜਿਉਂ ਸਾਵਣ ਹਾਠਾਂ ।
ਟੁਰੀਆਂ ਫੌਜਾਂ ਜੋੜਕੇ, ਦਰਿਆਵੀਂ ਠਾਠਾਂ ।
ਰਾਹ ਛਿਪਾਇਆ ਗਰਦ ਨੇ, ਨਾ ਦੱਸਣ ਵਾਟਾਂ ।
ਲਸ਼ਕਰ ਪਾਰ ਚੜ੍ਹੇਂਦੀਆਂ, ਨਾ ਵਾਰੀ ਘਾਟਾਂ ।
ਨੇਜ਼ੇ ਸੂਰਜ ਸਾਮ੍ਹਣੇ, ਵਿਚ ਮਾਰਨ ਲਾਟਾਂ ।
ਹੋਇਆ ਜੰਗ ਮੁਕਾਬਲਾ, ਵਿੱਚ ਸਿੰਘਾਂ ਰਾਠਾਂ ॥ ੫੪ ॥
ਤੋਪਾਂ ਹੋਰੁ ਜੰਬੂਰਿਆਂ, ਚਾ ਪਾਈਆਂ ਡੰਡਾਂ ।
ਤੁਪਕਾਂ ਵੱਸਣ ਗੋਲੀਆਂ, ਜਿਉਂ ਸਾਵਣ ਫੰਡਾਂ ।
ਪਿਆ ਤੂਫ਼ਾਨ ਇਕ ਮੌਤ ਦਾ, ਸੈ ਹੋਈਆਂ ਰੰਡਾਂ ।
ਹਿੰਦੂ ਜੁਰਮ ਨ ਸਾੜਦੇ, ਚਾ ਫੂਕਣ ਛੰਡਾਂ ।
ਮੁਸਲਮ ਮੋਇਆਂ ਨ ਦੱਬੀਏ, ਤਦ ਵਿੱਚ ਘਮੰਡਾਂ ।
ਮਰਨ ਬਹਾਦਰ, ਜੰਗ ਥੀਂ ਨਾ ਫੇਰਨ ਕੰਡਾਂ ॥ ੫੫ ॥
ਜਿਉ ਫਰਵਾਹਾਂ* ਝੱਖੜੋਂ, ਤਿਉਂ ਤੀਰ ਸ਼ੁਕਾਵਣ ।
ਤੇ ਚਾਮਲ ਚਾਇਆ ਘੋੜਿਆਂ, ਉਹ ਗਰਦ ਉਠਾਵਣ ।
ਬਦਲ ਹੋਇਆ ਧੂੜ ਦਾ, ਚੜ੍ਹ ਹਾਠਾਂ ਆਵਣ ।
ਵਰ੍ਹਿਆ ਮੀਂਹ ਤਦ ਰੱਤ ਦਾ, ਜਿਉਂ ਲੱਗਾ ਸਾਵਣ ।
ਤੇਗ਼ਾਂ ਤੇਜ਼ ਮਰੇਂਦੀਆਂ, ਵਿੱਚ ਰੱਤੂ ਨ੍ਹਾਵਣ ।
ਸਾਂਗਾਂ ਵਾਂਗੁ ਪਰਿੰਦਿਆਂ, ਭਰ ਚਿੰਜੂ ਜਾਵਣ ।
ਗਾਜ਼ੀ ਮਰਨ ਕਬੂਲ ਕਰ, ਨਾ ਪੈਰ ਹਟਾਵਣ ॥ ੫੬ ॥
ਘੋੜਾ ਅੰਦਰ ਸ਼ਾਮ ਦੇ, ਚਾ ਸੂਰਜ ਫੇਰੇ ।

*ਇਕ ਦਰਖਤ, ਜਿਸ ਵਿਚੋਂ ਹਵਾ ਚੱਲਣ ਤੇ ਸ਼ੂਕ ਪੈਦਾ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ।

ਲੱਗਾ ਮੁਲਕ ਮੁਖ਼ਾਲਫ਼ਾਂ, ਆ ਪਿਛੋਂ ਹੇਰੇ ।
ਜ਼ੁਲਮ ਉਠਾਇਆ ਰਾਤ ਨੇ, ਪੈ ਗਏ ਹਨੇਰੇ ।
ਥਾਨੇ ਲਸ਼ਕਰ ਚੰਨ ਦੇ, ਆ ਬਹੁਤ ਘਨੇਰੇ ।
ਵੱਖੋ ਵੱਖੀਂ ਫ਼ਲਕ* ਨੂੰ, ਚਾ ਪਾਵਣ ਘੇਰੇ ।
ਲਸ਼ਕਰ ਮਹਾਂ ਸਿੰਘ ਦੇ, ਆ ਕੀਤੇ ਡੇਰੇ ॥ ੫੭ ॥
ਚੰਦ ਵਿਲਾਇਤ ਦੇਹੁ ਦਾ, ਪਾ ਬੈਠਾ ਥੰਨਾ ।
ਸੂਰਜ ਵੇਖ ਅਚਾਣਚਕ, ਧਰੂਹ ਚੜ੍ਹਿਆ ਖੰਨਾ ।
ਕੁਠਾ ਲਸ਼ਕਰ ਚੰਨ ਦਾ, ਉਸ ਪਾਇਆ ਬੰਨਾ ।
ਦਹਿਸ਼ਤ ਪਾਈ ਚੰਨ ਨੂੰ, 'ਨਾ ਜਾਈਂ ਓ ਚੰਨ !' ।
ਦੇਖ ਤਵਾਈ ਚੰਨ ਦੀ, ਉਠ ਲਹਿੰਦੇ ਭੰਨਾ ।
ਸ਼ੋਰ ਕਰਾਰਾ ਲਸ਼ਕਰਾਂ, ਵਿਚ ਆਇਆ ਕੰਨਾ ।
ਚੜ੍ਹਿਆ ਮਹਾਂ ਸਿੰਘ ਸੀ, ਉਹ ਹੋਲੀ ਵੰਨਾ ॥ ੫੮ ॥
ਸ਼ਹਿਰੋਂ ਬਾਹਰ ਬੁਰਜ ਸੀ, ਇਕ ਤੀਰ ਉਡਾਰੀ ।
ਤੇ ਬੁਰਜੇ ਅੰਦਰ ਆਦਮੀ, ਕੁਝ ਆਹੇ ਕਾਰੀ ।
ਪੂੰਜੀ ਇਕ ਗੁਲਾਮ ਦੇ, ਇਹ ਆਹੀ ਭਾਰੀ ।
ਕੀਤਾ ਹੀਲਾ ਲਸ਼ਕਰਾਂ, ਚੜ੍ਹ ਪਈ ਸਵਾਰੀ ।
ਸਾਂਗਾਂ ਤੀਰਾਂ ਨੇਜ਼ਿਆਂ, ਨਾ ਆਵੇ ਵਾਰੀ ।
ਬੁਰਜ ਛੁਪਾਇਆ ਤੁੱਪਕਾਂ, ਵਿੱਚ ਧੂਆਂ ਧਾਰੀ ।
ਛਾਣੀ ਕੰਧ ਜੰਬੂਰਿਆਂ, ਕਰ ਪੂਰੀ ਸਾਰੀ ।
ਗਰਦ ਉਠਾਈ ਲਸ਼ਕਰਾਂ, ਪੈ ਗਈ ਗੁਬਾਰੀ ॥ ੫੯ ॥
ਜਦ ਨੇੜੇ ਢੁੱਕੇ ਬੁਰਜ ਦੇ, ਸਭ ਝੋਰਾਂ ਹੰਨੇ ।
ਵੇਖ ਜਵਾਨਾਂ ਅੰਦਰੋਂ, ਧਰੂਹ ਕੱਢੇ ਖੰਨੇ† ।
ਕਰਕੇ ਬਹੁਤ ਦਲੇਰੀਆਂ, ਉਠ ਬਾਹਰ ਭੰਨੇ‡ ।
ਪੁਰਜੇ ਕਰਦਾ ਸਾਰ ਵੀ, ਤਾਂ ਪਾਂਦਾ ਬੰਨੇ ।
ਸਚਮੁਚ ਮੌਤ ਸੁਜਾਖਿਆਂ, ਚਾ ਕਰਦੀ ਅੰਨ੍ਹੇ ॥ ੬੦ ॥
ਫੱਟ ਨ ਹੋਵੇ ਕਤਰਾ, ਉਹ ਕਰ ਕਰ ਹੱਟੇ ।
ਜ਼ੋਰ ਕੀ ਕਰਨੈ ਤਾਲਿਆ, ਜਾਂ ਪਏ ਅਪੁੱਠੇ ।
ਚਿੜੀਆਂ ਵਾਂਗੂ ਅਸਵਾਰ ਵੀ, ਚੌਗਿਰਦੇ ਨੱਠੇ ।
ਦੋਸ਼ ਨ ਕੁਝ ਬਹਾਦੁਰਾਂ, ਹਥਿਆਰਾਂ ਮੱਠੇ ॥ ੬੧ ॥
ਤੁਪਕਾਂ ਹੋਰ ਜੰਜਾਇਲਾਂ, ਸੈ ਸ਼ਹਿਰੋਂ ਦੱਗਣ ।
ਫੱਟ ਨ ਹੋਵੇ ਮੂਲ ਵੀ, ਜਿਉਂ ਢੀਮਾਂ ਲੱਗਣ ।
ਤੇਗਾਂ ਹੋਈਆਂ ਖੁੰਢੀਆਂ, ਉਹ ਵਾਲ ਨ ਵੱਗਣ ।
ਦਾਣਾ ਉਮਰ ਨਿਖੁੱਟਿਆ, ਤਾਂ ਕਿਚਰਕੁ ਤੱਗਣ ॥ ੬੨ ॥
ਮਾਰ ਸਿਪਾਹ ਉਸ ਬੁਰਜ ਵਿਚ, ਮੁੜ ਕੁੱਠੇ ਸਾਰੇ ।

---

*ਅਸਮਾਨ ਨੂੰ । †ਖੰਡਾ । ‡ਭੱਜੇ, ਨੱਸੇ ।

ਤੇ ਜੰਗ ਲੜਾਈ ਕਰਦਿਆਂ, ਕੁਝ ਦੇਹੁੰ ਗੁਜ਼ਾਰੇ ।
ਆਹਾ ਬੁਰਜ ਇਕ ਹੋਰ ਵੀ, ਉਸ ਸ਼ਹਿਰ ਕਿਨਾਰੇ ।
ਲੱਥਾ ਲਸ਼ਕਰ ਓਸਦੇ, ਮਲ ਪਾਸੇ ਚਾਰੇ ।
ਕੀਤੇ ਅਹਿਮਦ ਖ਼ਾਨ ਨੇ, ਕੁਝ ਓਥੇ ਕਾਰੇ ।
ਕਈ ਸੂਰਮੇ ਮੌਤ ਦੇ, ਉਸ ਘਾਟ ਉਤਾਰੇ ॥ ੬੩ ॥
ਚੱਠੇ ਇਲਮ ਕਮਾਲ* ਥੀਂ, ਸਭ ਆਹੇਂ ਖ੍ਵਾਂਦੇ† ।
ਨੇਕੀ ਕਰਦੇ ਦਿੱਲ ਦੀ, ਓਹ ਢਿਲ ਨਾ ਲਾਂਦੇ ।
ਖਾਲੀ ਮੂਲ ਨ ਮੋੜਦੇ, ਜੋ ਮੰਗਣ ਜਾਂਦੇ ।
ਪਰ ਸੁਣੋ ਹਕੀਕਤ ਅਗਲੀ, ਜੋ ਲੋਕ ਸੁਣਾਦੇ ।
ਜਾਂ ਸਿੰਘਾਂ ਗਿਰਦੇ ਬੁਰਜ ਦੇ, ਚਾ ਮਾਰੇ ਫਾਂਦੇ ।
ਅਹਿਮਦ ਖਾਂ ਵਿਚ ਬੰਦਗੀ ਸੀ ਬਾਹਰ ਬਾਂਦੇ ॥ ੬੪ ॥
ਗਿਰਦੋ ਗਿਰਦੀ ਮੰਚਰੇ, ਲਹਿ ਪਈ ਲੁਕਾਈ ।
ਦਿਹੁੰ ਤੇ ਰਾਤੀਂ ਅੱਤ ਦੀ, ਨਿਤ ਪਵੇ ਲੜਾਈ ।
ਹੁੰਦਾ ਜੰਗ ਮੁਕਾਬਲਾ, ਕੁਝ ਪੇਸ਼ ਨ ਜਾਈ ।
ਮਹਾਂ ਸਿੰਘ ਗੁਲਾਮ ਨਾਲ, ਨਾ ਪਾਰ ਵਸਾਈ ।
ਜੇ ਮਿਲੇ ਗੁਲਾਮ ਨ ਮਾਰਸਾਂ, ਸਿਰ ਪੋਥੀ‡ ਚਾਈ ।
ਤੇ ਕਹਿਆ ਫੇਰ ਗੁਲਾਮ ਨੇ, ਮਤ ਹੋਇ ਖ਼ਤਾਈ ।
ਘਲਿਆ ਕੁਤਬੁੱਦੀਨ ਨੂੰ, ਜਾ ਮਿਲ ਤੂੰ ਭਾਈ ।
ਜਾ ਕਰ ਡੇਰੇ ਸਿੰਘ ਦੇ, ਉਸ ਫ਼ਤਹ ਬੁਲਾਈ ।
ਤੇ ਮਹਾਂ ਸਿੰਘ ਵੀ ਓਸਨੂੰ, ਚਾ ਕੋਲ ਬਹਾਈ ॥ ੬੫ ॥
ਗ਼ੌਰ ਦਿਲਾਸਾ ਅੱਗਲਾ§, ਧਰਵਾਸ ਦਿਵਾਇਆ ।
ਕਹਿਆ—"ਆਪ ਗੁਲਾਮ ਵੀ, ਕਿਉਂ ਮਿਲਣ ਨ ਆਇਆ ।"
ਤੇ ਮਹਾਂ ਸਿੰਘ ਗ੍ਰੰਥ{} ਨੂੰ, ਲੈ ਸਿਰ ਤੇ ਚਾਇਆ ।
ਦਗਾ ਨ ਮੂਲੇ ਏਸ ਵਿਚ, ਹੈ ਕਸਮ ਖੁਦਾਇਆ ।
ਪੁਤਰ[] ਮਹਾਂ ਸਿੰਘ ਨੇ, ਉਸ ਨਾਲ ਚਲਾਇਆ ।
ਜਾਕੇ ਕਹੀਂ ਗੁਲਾਮ ਨੂੰ, ਤੁਧ ਬਾਪ ਬੁਲਾਇਆ ॥ ੬੬ ॥
ਲੜਕੇ ਦੋਵੇਂ ਲਸ਼ਕਰੋਂ, ਵਿਚ ਮੰਚਰ ਆਵਣ ।
ਤੇ ਕੁਲ ਹਕੀਕਤ ਸਿੰਘ ਦੀ, ਸਭ ਆਖ ਸੁਣਾਵਣ ।
ਗ਼ੌਰ ਦਿਲਾਸਾ ਅੱਗਲਾ, ਧਰਵਾਸ ਦਿਵਾਵਣ ।
ਕਸਮਾਂ ਖਾਕੇ ਗ੍ਰੰਥ ਨੂੰ, ਲੈ ਸਿਰ ਤੇ ਚਾਵਣ ।
ਜਾਤਾ ਸਮਝ ਗੁਲਾਮ ਨੇ, ਹੁਣ ਬਣਿਆ ਜਾਵਣ ।
ਤੇ ਜੋੜੀ ਕੰਗਣ ਸਿੰਘ ਦੀ, ਚਾ ਹੱਥੀਂ ਪਾਵਣ ।

---

*ਪਾਠ ਭੇਦ—"ਕਲਾਮ" । †ਪੜ੍ਹੇ ਹੋਏ । ‡ਭਾਵ—ਗੁਰਬਾਣੀ ਦੀ ਪੋਥੀ, ਅਥਵਾ—ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ । §ਬਹੁਤ ਹੀ । {}ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ । []ਭਾਵ—ਮਹਾਰਾਜਾ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ।

ਪਰ ਆਪੇ ਜਾਣ ਪਛਾਣ ਕੇ, ਛਿਲ ਲੱਗਾ ਖਾਵਣ ॥ ੬੭ ॥
ਆਕਲ ਮਰਨ ਕਬੂਲ ਕੇ, ਕਿਉਂ ਓਥੇ ਜਾਂਦਾ।
ਰਾਜਾ ਹੋ ਕੇ ਮੁਲਕ ਦਾ, ਸਿਰ ਇਫ਼ਤਰ ਚਾਂਦਾ।
ਕਰਕੇ ਕੌਲ ਕਰਾਰ ਵੀ, ਪਰ ਜਾਇ ਫਿਰਾਂਦਾ।
ਸੋਨਾ ਪਿੱਤਲ ਕੁੱਟ ਜਦ, ਇਕ ਭਾਉ ਵਿਕਾਂਦਾ।
ਤੇ ਅੰਬਾਂ ਵਿਚ ਧਿਰਕੋਣਿਆਂ,* ਕੁਝ ਫ਼ਰਕ ਨ ਪਾਂਦਾ।
ਪਰ ਦੋਸ਼ ਨ ਕੁਝ ਗੁਲਾਮ ਨੂੰ, ਰਬ ਆਪ ਕਰਾਂਦਾ ॥ ੬੮ ॥
ਮੀਆਂ ਵਾਂਗੁ ਫਕੀਰ ਵੀ, ਚਾ ਵੇਸ ਵਟਾਵੇ।
ਤੇ ਕਰਕੇ ਗੇਰੀਂ ਕੱਪੜੇ, ਗਲ ਸੇਹਲੀ ਪਾਵੇ।
ਫੜਕੇ ਹੱਥ ਕਮਾਨ ਵੀ, ਵਿਚ ਡੇਰੇ ਆਵੇ।
ਮੱਥੇ ਤੇ ਧਰ ਤੀਰ ਉਹ, ਜਾ ਫ਼ਤਹ ਬੁਲਾਵੇ।
ਤੇ ਗ਼ੈਰਤ ਅਜੇ ਜੁਆਨ ਨੂੰ, ਨਾਂ ਦਿਲ ਥੀਂ ਜਾਵੇ।
ਫੜ ਕੇ ਮਹਾਂ ਸਿੰਘ ਵੀ, ਉਹਨੂੰ ਕੋਲ ਬਹਾਵੇ ॥ ੬੯ ॥
ਜਦੋਂ ਮੀਆਂ ਖਾਂ ਮੰਚਰੋਂ ਵਿਚ ਲਸ਼ਕਰ ਆਇਆ।
ਗਿਰਦੋ ਗਿਰਦੀ ਲਸ਼ਕਰੇ, ਆ ਝੁਰਮਟ ਪਾਇਆ।
ਮਰਨ ਕਬੂਲੇ ਲੋਕ ਵੀ, ਨਾ ਮੁੜਨ ਹਟਾਇਆ।
ਯੂਸਫ਼ ਵਿਚ ਬਾਜ਼ਾਰ ਦੇ, ਚੰਨ ਅਜ ਵਿਕਾਇਆ।
ਪਰ ਹੱਥ ਪੜੱਥੀ ਲੋਕ, ਲੈ ਕਰ ਜ਼ੋਰ ਲਗਾਇਆ ॥ ੭੦ ॥
ਆਖ ਹਕੀਕਤ ਸੱਚ ਦੀ, ਛਡ ਹੋਰ ਕੁਸ਼ਾਲਾ।
ਕਹਿਆ ਸਿੰਘ ਗੁਲਾਮ ਨੂੰ, 'ਜੇ ਲੈ ਤੂੰ ਕਾਲਾ।'
ਕਹਿਆ ਫੇਰ ਗੁਲਾਮ ਨੇ, 'ਰੱਬ ਰੱਖਣ ਵਾਲਾ।'
ਪਰ ਦਿਤਾ ਸਾਨੂੰ ਸਿੰਘ ਜੀ, ਤੁਧ ਦੇਸ ਨਿਕਾਲਾ।
ਕਸਮ ਸੁਗੰਦਾਂ ਘੱਤ ਕੇ, ਇਹ ਕੀਤੋ ਈ ਚਾਲਾ।
ਤੇ ਮੈਂ ਹੁਣ ਜਾਣਾ ਮੰਚਰੋਂ, ਤੂੰ ਬੈਠ ਸੁਖਾਲਾ ॥ ੭੧ ॥
ਦੇ ਦਿਓ ਚਾਲੀ ਊਠ ਹੁਣ, ਮੈਂ ਮੱਕੇ ਜਾਣਾ।
ਤੇ ਕਰਕੇ ਤੋਸ਼ਾ ਸਫਰ ਦਾ, ਲਦ ਖਾਣਾ ਦਾਣਾ।"
ਕਹਿਆ ਮਹਾਂ ਸਿੰਘ ਨੇ, "ਮੈਂ ਇੰਜ ਪਛਾਣਾ।
ਚਲਿਆ ਹੈਂ ਫਰਿਆਦ ਨੂੰ, ਤੂੰ ਕੋਲ ਪਠਾਣਾ।"
"ਤੇ ਮੈਂ ਹੀ ਆਹੋ ਆਖਿਆ, ਜੇ ਅੱਲਾ ਭਾਣਾਂ।"
ਕੀਤਾ ਸੁਖਨ ਗੁਲਾਮ ਨੇ, ਇਹ ਵਾਂਗੁ ਇਆਣਾ।
ਦਿਲ ਦਾ ਭੇਤ ਨ ਦੱਸੀਏ, ਇਹ ਖੂਬ ਪਛਾਣਾ ॥ ੭੨ ॥
ਕਾਲਾ ਛੱਡ ਗੁਲਾਮ ਵੀ, ਕਿਉਂ ਓਥੋਂ ਭੁੱਲੇ।
ਘਿਉ ਡੁਲ੍ਹਾ ਨਾ ਆਖੀਏ, ਵਿਚ ਥਾਲੀ ਡੁਲੇ।
ਸੈ ਫਿਕਰਾਂ ਨੇ ਘੇਰਿਆ ਸਿਰ ਝੱਖੜ ਝੁੱਲੇ।

---

*ਡਕੋਲ੍ਹੀਆਂ।

ਤੇ ਸਾਬਤ ਰੱਖੇ ਕਦਮ ਉਸ, ਸਹਿ ਦਾਵ ਅਵੱਲੇ ॥ ੭੩ ॥
ਚਾਲੀ ਊਠ ਦੋ ਛੱਕੜੇ, ਲੈ ਮੰਚਰ ਆਇਆ ।
ਜਿੱਥੇ ਸਾਨ ਜ਼ਿਆਰਤਾਂ*, ਉਹ ਤਾਕ ਖੁਲਾਇਆ ।
ਉਹ ਰਹੀਆਂ ਮੂਲ ਨ ਅੱਧੀਆਂ, ਰੋ ਹਾਲ ਵੰਜਾਇਆ ।
ਸਾਨੂੰ ਏਸ ਜਹਾਨ ਥੀਂ, ਹੁਣ ਸਫਰ ਚਲਾਇਆ ।
ਭਾਰ ਸਲੀਤੇ ਕੱਢ ਕੇ, ਸਭ ਸਾਥ ਲਦਾਇਆ ।
ਤੇ ਕਰਕੇ ਤਿਆਰੀ ਚੱਲੀਏ, ਜਿਉਂ ਅੱਲਾ ਭਾਇਆ ॥ ੭੪ ॥
ਟੁਰ ਪਈ ਨਾਲ ਗੁਲਾਮ ਦੇ, ਸਭ ਚੰਗੀ ਮੰਦੀ ।
ਖ਼ੇਸ਼ ਕਬੀਲਾ ਆਪਣਾ, ਹੋਰ ਸਾਥੀ ਸੰਗੀ ।
ਤੇ ਸਾਥ ਲਦਾਇਆ ਹਾਜੀਆਂ, ਕਰ ਰੰਗ ਬਿਰੰਗੀ ।
ਗ਼ਾਫ਼ਲ ਮੂਲ ਨ ਜਾਣਦੇ, ਮਤ ਪਉਨ ਫਿਰੰਗੀ ।
ਤੇ ਮੌਤ ਨ ਦੇਂਦੀ ਦੱਮ ਵੀ, ਇਕ ਫੁਰਸਤ ਮੰਗੀ ।
ਓੜਕ ਕੱਢੇ ਮਨਚਰੋਂ, ਇਸ ਭੈੜੀ ਕੰਗੀਂ ॥ ੭੫ ॥
ਸ਼ਹਿਰੋਂ ਬਾਹਰ ਨਿੱਕਲੇ, ਲਦ ਮਾਲ ਮਤਾਹੀਂ ।
ਤੇ ਲਸ਼ਕਰ ਵਿਚੋਂ ਆਦਮੀ, ਇਕ ਗਿਆ ਤਦਾਹੀਂ ।
ਕਹਿਆ ਖਾਨ ਮੁਹੰਮਦੇ, ਉਸ ਵੇਖ ਕਦਾਹੀਂ ।
ਡੇਰੇ ਮਹਾਂ ਸਿੰਘ ਦੇ, ਹੁਣ ਕਰਨ ਸਲਾਹੀਂ ।
ਚੱਠੇ ਮਾਰੋ ਘੇਰ ਕੇ, ਹੁਣ ਜਾਵਣ ਨਾਹੀਂ ।
ਪਰ ਆਪਣਾ ਆਪ ਸੰਭਾਲਕੇ, ਤੁਸੀਂ ਟੁਰਿਓ ਰਾਹੀਂ ॥ ੭੬ ॥
ਸੁਣਕੇ ਖਾਨ ਮੁਹੰਮਦੇ, ਦਿਲ ਧੋਖਾ ਪਾਇਆ ।
ਤੇ ਗਿਆ ਡੇਰੇ ਸਿੰਘ ਦੇ, ਨਾ ਕਿਸੇ ਲਖਾਇਆ ।
ਕਹਿਆ ਮਹਾਂ ਸਿੰਘ ਨੇ, 'ਕਿਉਂ ਖਾਨੂ ! ਆਇਆ ?'
ਅੱਗੋਂ ਖਾਨ ਮੁਹੰਮਦੇ, ਇਹ ਸੁਖਨ ਅਲਾਇਆ ।
'ਮਾਂ ਪਿਉਂ ਮੇਰੇ ਸਿੰਘ ਜੀ, ਤੁਧ ਸਫ਼ਰ ਚਲਾਇਆ ।
ਮੈਂ ਹੁਣ ਰਹਿਆ ਤੁੱਧ ਕੋਲ, ਕੁਝ ਉਨ੍ਹਾਂ ਗਵਾਇਆ' ॥ ੭੭ ॥
ਕਹਿਆ ਮਹਾਂ ਸਿੰਘ ਨੇ, 'ਹੁਣ ਕੀਕੁਣ ਜਾਓ ?'
ਕਹਿਆ ਖਾਨ ਮੁਹੰਮਦੇ, 'ਹੁਣ ਜਾਸਾਂ ਆਹੋ ।'
ਕਹਿਆ ਮਹਾਂ ਸਿੰਘ ਨੇ, 'ਚਾ ਘੇਰਾ ਪਾਓ ।

---

*ਹਜ਼ਰਤ ਮੁਹੰਮਦ ਸਾਹਿਬ ਦੀਆਂ ਮੁਤਬੱਰਕ ਚੀਜ਼ਾਂ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਜੁੱਤਾ, ਜੁੱਬਾ, ਸੈਰ ਕਰਨ ਲਈ ਹੱਥ ਵਿਚ ਫੜਨ ਵਾਲੀ ਛਟੀ, ਕੂਫੇ ਦੀ ਲਿਪੀ ਵਿਚ ਲਿਖੀ ਹੋਈ ਬੰਦਗੀ ਦੀ ਇਕ ਕਿਤਾਬ ਆਦਿ ਸਨ, ਗੁਲਾਮ ਮੁਹੰਮਦ ਦੇ ਕਬਜ਼ੇ ਵਿਚ ਸਨ । ਜਦ ਸ: ਮਹਾਂ ਸਿੰਘ ਉਸ ਨੂੰ ਫ਼ਤਹ ਕੀਤਾ ਤਾਂ ਇਹ ਚੀਜ਼ਾਂ ਪਹਿਲਾਂ ਗੁਜਰਾਂਵਾਲੇ ਤੇ ਪਿਛੋਂ ਮਹਾਰਾਜਾ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਦੇ ਸਮੇਂ ਲਾਹੌਰ ਪਹੁੰਚ ਗਈਆਂ । ਸੰਨ ੧੮੪੯ ਵਿਚ ਜਦ ਪੰਜਾਬ ਅੰਗ੍ਰੇਜ਼ੀ ਕਬਜ਼ੇ ਵਿਚ ਆਇਆ ਤਾਂ ਇਹ ਤਬੱਕੁਰਾਤ ਲਾਹੌਰ ਹੀ ਰਹੇ ਤੇ ਹੁਣ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਦੇ ਕਬਜ਼ੇ ਵਿਚ ਸ਼ਾਹੀ ਮਸਜਿਦ ਵਿਚ ਰਖੇ ਹੋਏ ਹਨ ।

ਤੇ ਮਾਰ ਦੁਗਾੜਾ ਓਸ ਨੂੰ, ਚਾ ਥਾਓਂ ਲਾਹੋ ।
ਜ਼ਿੰਦਾ ਕੋਈ ਨ ਛੱਡਿਓ, ਚਾ ਜ਼ਿੱਦ ਮੁਕਾਓ ।
ਜੋ ਅੱਗੇ ਚੜ੍ਹਕੇ ਗਏ ਹਨ, ਸਭ ਮਾਰ ਖਪਾਓ' ॥ ੭੮ ॥
ਅਜਲ ਪਿਆਲਾ ਮੌਤ ਦਾ, ਉਸ ਓਥੇ ਪੀਤਾ ।
ਖਬਰ ਨ ਕੁਝ ਗੁਲਾਮ ਨੂੰ, ਰਹਿ ਗਿਆ ਚੁਪੀਤਾ ।
ਉਸ ਨੂੰ ਕਾਸੇ ਮੌਤ ਦੇ, ਚਾ ਖੀਵਾ ਕੀਤਾ ।
ਤੇ ਮੌਤ ਜੁ ਪਾੜਨ ਪਾੜਦੀ, ਨਾ ਵੰਜੇ ਸੀਤਾ ॥ ੭੯ ॥
ਪਿੱਛੇ ਆਣ ਗੁਲਾਮ ਦੇ, ਇਕ ਲਾਲ ਰਵਾਈ ।
ਮੁੜਕੇ ਮੀਆਂ ਓਸ ਨਾਲ, ਇਹ ਸੁਖਨ ਅਲਾਈ ।
'ਠਾਕ ਪਿਛਾਹਾਂ ਲਸ਼ਕਰਾਂ, ਹਥ ਕੋਈ ਨ ਪਾਈ।'
ਕਹਿਆ ਅੱਗੋਂ ਓਸ ਨੇ, 'ਕਰ ਖਤਰ ਨ ਕਾਈ ।'
ਹੋਕੇ ਪਿਛੋਂ ਓਸ ਨੇ, ਚਾ ਕਲਾ ਦਬਾਈ ।
ਤੇ ਅਗੋਂ ਹਿੱਕੋ ਨਿਕਲੀ, ਚਾ ਮੂੰਹ ਦੇ ਖਾਈ ।
ਜ਼ੋਰ ਨ ਜਾਂਦਾ ਪੇਸ਼ ਵੀ, ਕੁਝ ਨਾਲ ਕਜ਼ਾਈ ॥ ੮੦ ॥
ਕੁਝ ਤਲਵਾਰਾਂ ਵੰਡੀਆਂ, ਕਰ ਬੇਰਾ ਬੇਰਾ ।
ਤੇ ਰਹਿੰਦੀ ਬਾਬਤ ਓਸਦੀ ਨੂੰ, ਪਾਇਆ ਘੇਰਾ ।
ਨੱਠਾ ਕੁਤਬੁੱਦੀਨ ਵੀ, ਤਾਂ ਵੇਖ ਚੁਫੇਰਾ ।
ਗਇਆ ਡੇਰੇ ਸਿੰਘ ਦੇ, ਕਰ ਜੋਰ ਵਧੇਰਾ ।
ਤੇ ਲੂੰ ਨਾ ਦੇਸਾਂ ਪੱਟਕੇ, ਮੈਂ ਮੂਲੇ ਤੇਰਾ ॥ ੮੧ ॥
ਸਹਿਮ ਪਿਆਂ ਨੂੰ ਭੰਨ ਕੇ ਨਾ ਦਹਿਨ ਵਡੇਰੇ ।
ਪਰ ਡਾਢੇ ਲੇਵਣ ਡਾਢ ਥੀਂ, ਕਰ ਜ਼ੋਰ ਵਧੇਰੇ ।
ਕੀਤੇ ਗੁੱਜਰ ਸਿੰਘ ਨੇ, ਤਦ ਜਤਨ ਘਨੇਰੇ ।
ਘੱਲੇ ਮਹਾਂ ਸਿੰਘ ਦੇ, ਆ ਪਹੁਤੇ ਨੇੜੇ ।
ਕਹੇ ਜ਼ਬਾਨੀ ਓਸ ਨੂੰ, 'ਤੁਸੀਂ ਸੱਜਨ ਮੇਰੇ ।
ਬੰਦਾ ਮੂਲ ਨ ਛੋਡਸਾਂ, ਕਰ ਦੁਸ਼ਮਨ ਜੇਰੇ ।
ਜੇ ਨਾ ਦੇਸੋਂ ਏਸਨੂੰ, ਤਾਂ ਪਉਸਾਂ ਖੇੜੇ' ॥ ੮੨ ॥
ਸੁਣਕੇ ਗੁੱਜਰ ਸਿੰਘ ਨੇ, ਇਹ ਰਾਖ ਬਰਾਖਾ ।
ਕੱਢ ਫੜਾਇਆ ਓਸ ਨੂੰ, ਹੇ ਲੋਹਾ ਲਾਖਾ ।
ਕਹਿਆ ਮਹਾਂ ਸਿੰਘ ਨੂੰ, ਭੁਖ ਪਾਇਓ ਸਾਖਾ ।
ਹੱਥ ਨ ਮੂਲੇ ਅੱਪੜੇ, ਬੂਹ ਕੌੜੀ ਦਾਖਾ* ।
ਪਰ ਜਦ ਮਾਰੇ ਰੱਬ ਵੀ, ਕੌਣ ਹੋਂਦਾ ਰਾਖਾ ॥ ੮੩ ॥
ਟੁਰਿਆ ਕੁਤਬੁੱਦੀਨ ਵੀ, ਜਾ ਓਥੇ ਕਹਿਆ ।
ਮੈਨੂੰ ਦਿਓ ਹਥਿਆਰ ਝਬ, ਮੈਂ ਮੂਲ ਨ ਢਹਿਆ ।
ਰੱਬ ਦਾ ਦਿੱਤਾ ਕੌਣ ਹੈ, ਜਿਸ ਮੂਲ ਨ ਸਹਿਆ ।
ਕੱਖ ਨ ਉਸ ਥੀਂ ਸੌਰਿਆ, ਜਿਸ ਮਾਣਾ ਗਹਿਆ ॥ ੮੪ ॥

*ਅਖਾਣ ਹੈ:–'ਗਿੱਦੜ ਦਾਖ ਨ ਅੱਪੜੇ, ਆਖੇ ਬੂਹ ਕਉੜੀ ।'

ਵੇਖ ਪੈਗੰਬਰ ਜ਼ਿਕਰੀਆ,* ਟੁਕ ਖੌਫੋਂ ਡਰਿਆ ।
ਲੈ ਪਨਾਹ ਉਹ ਰੁੱਖ ਦੀ, ਭਜ ਓਥੇ ਵੜਿਆ ।
ਗ਼ੈਰਤ ਵੇਖੇ ਰੱਬ ਦੀ, ਸਿਰ ਆਰਾ ਧਰਿਆ ।
ਸਿਰ ਤੇ ਪੈਰ ਚਿਰਾਇਆ, ਏਸ ਸੁਖਨ ਨ ਕਰਿਆ ।
ਰੱਬ ਦਾ ਦਿੱਤਾ ਸਿਰੇ ਤੇ, ਦੁੱਖ ਹੱਡੀਂ ਜਰਿਆ ।
ਬਾਝ ਪਨਾਹੇ ਰੱਬ ਦੀ, ਕੋਈ ਮੂਲ ਨ ਤਰਿਆ ॥ ੯੫ ॥
ਓੜਕ ਗ਼ੈਰਤ ਰੱਬ ਦੀ, ਇਹ ਹਾਲ ਕਰਾਇਆ ।
ਜੋ ਮੈਨੂੰ ਮਨੋਂ ਵਿਸਾਰਕੇ, ਕਿਉਂ ਗ਼ੈਰੀਂ ਧਾਇਆ ।
ਤਰਫ਼ੇ ਮਹਾਂ ਸਿੰਘ ਦੀ, ਉਹ ਪਕੜ ਚਲਾਇਆ ।
ਜਾਤਾ ਕੁਤਬੁੱਦੀਨ ਨੇ, ਹੁਣ ਮਰਨਾ ਆਇਆ ।
ਕਰਕੇ ਹਮਲਾ ਓਸ ਨੇ, ਹੱਥ ਕੇਸੀਂ ਪਾਇਆ ।
ਫੜ ਫੜ ਮਾਰੇ ਸੂਰਮੇ, ਭਉ ਮਰਨੋਂ ਚਾਇਆ ॥ ੯੬ ॥
ਪਰ ਇਕ ਇਕੇਲਾ ਕੀ ਕਰੇ, ਸੈ ਮਾਰੇ ਬੁੱਟਾਂ ।
ਬੱਦਲ ਚੜ੍ਹਿਆ ਮੌਤ ਦਾ, ਮੀਂਹ ਤੇਗ਼ਾਂ ਲੱਥਾ ।
ਮਾਰਿਆ ਕੁਤਬੁੱਦੀਨ ਵੀ, ਹੋਰ ਜੰਗ ਨਿਖੁੱਟਾ ।
ਤੇ ਇੰਜ ਢੱਠਾ ਚੱਠਿਆਂ ਦਾ, ਪਾਸਾ ਪੁੱਠਾ ।
ਜਿਉਂ ਕਰ ਜ਼ੋਰ ਯਜ਼ੀਦੀਆਂ, ਅਮਾਮਾਂ ਕੁੱਠਾ ।
ਸਾਥ ਤਮਾਮੀ ਲਸ਼ਕਰਾਂ, ਕਰ ਘੇਰਾ ਮੱਠਾ ।
ਮੌਤੇ ਕੋਲੋਂ ਨੱਸਕੇ, ਕੋਈ ਮੂਲ ਨ ਛੁੱਟਾ ॥ ੯੭ ॥
ਏਸੇ ਜ਼ਾਲਮ ਮੌਤ ਨੇ, ਸਭ ਮੁਲਕ ਖਪਾਇਆ ।
ਕੁੱਠਾ ਉਹ ਫਰਊਨ ਵੀ, ਜਿਸ ਰੱਬ ਕਹਾਇਆ ।
ਕੁੱਠਾ ਉਹ ਸੱਦਾਦ ਵੀ, ਜਿਸ ਭਿਸਤ ਬਣਾਇਆ ।
ਕੁੱਠਾ ਉਹ ਕ਼ਾਰੂਨ ਵੀ, ਜਿਸ ਮਾਲ ਵਧਾਇਆ ।
ਕੁੱਠਾ ਉਹ ਸੁਲੇਮਾਨ ਵੀ, ਜਿਸ ਤਖ਼ਤ ਉਡਾਇਆ ।
ਕਿਥੇ ਸਿਕੰਦਰ† ਬਾਦਸ਼ਾਹ, ਜਿਸ ਮੁਲਕ ਨਿਵਾਇਆ ।
ਕੀ ਕੀ ਕਰੀਏ ਗੇਣਤੀ, ਕਿਸੇ ਅੰਤ ਨ ਪਾਇਆ ॥ ੯੮ ॥
ਬਹੁਤਾ ਲੁਟਿਆ ਕੱਪੜਾ, ਸਭ ਰੰਗ ਬਿਰੰਗਾ ।
ਦੌਲਤ ਲੁਟੀ ਹੋਰ ਵੀ, ਕਰ ਦੇਗੀਂ ਦੰਗਾ ।
ਬਹੁਤ ਖਪਾਏ ਆਦਮੀ, ਇਸ ਭੈੜੀ ਕੰਗਾ ।
ਬੂਟਾ ਸਿੰਘ ਗੁਲਾਮ ਦਾ, ਇਕ ਨੌਕਰ ਚੰਗਾ ।
ਫੜਕੇ ਤਰਫੇ ਸਿੰਘ ਦੇ, ਕਰ ਖੜਿਆ ਦੰਗਾ ।
ਜਿਉਂ ਹੋਇਆ ਤਿਉਂ ਮੌਤ ਦਾ, ਉਸ ਭੱਦਾ ਅੰਗਾ ॥ ੯੯ ॥

---

*ਹਜ਼ਰਤ ਜ਼ਕਰੀਏ ਦੇ ਹਾਲ ਲਈ ਦੇਖੋ ਪਿਛੇ ਪਹਿਲੀ ਪਉੜੀ ਦਾ ਫੁੱਟ ਨੋਟ ।

†ਮਹਾਂ ਸਿਕੰਦਰ, Elexender, the Great. ਯੂਨਾਨ ਦਾ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਬਾਦਸ਼ਾਹ, ਜਿਸ ਨੇ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਉਤੇ ਹਮਲਾ ਕੀਤਾ ਸੀ ।

ਦੁਨੀਆ ਖ਼ਾਬ ਖਿਆਲ ਹੈ, ਇਸ ਈਹੋ ਭਾਵੇ ।
ਜਾਂ ਇਹ ਮਕਰ ਫਰੇਬ ਹੈ, ਜਗ ਮਕਰ ਫੈਲਾਵੇ ।
ਹਾਰ ਸਿੰਗਾਰਾਂ ਲਾਇਕੇ, ਇਹ ਆਪ ਵਿਖਾਵੇ ।
ਰੰਨਾਂ ਵਾਂਗੂ ਏਸਦੀ ਹੈ ਟੋਰ ਸੁਹਾਵੇ ।
ਲਾਡ ਦਿਖਾਕੇ ਛੇਕੜੇ ਚਾ ਜ਼ਹਿਰ ਖਵਾਵੇ ॥ ੯੦ ॥
ਜੇ ਰਬ ਦੇਵੇ ਹੋਸ਼ ਤਾਂ, ਇਸ ਕੋਲ ਨ ਬਹੀਏ ।
ਘੱਤ ਤਲਾਕਾਂ ਏਸਨੂੰ, ਹੋ ਕੰਨੀ ਬਹੀਏ ।
ਮੰਦਾ ਕਿਸੇ ਨ ਆਖੀਏ, ਸਭ ਚੰਗਾ ਕਹੀਏ ।
ਅਜਰ ਦਹਿੰਦਾ ਰੱਬ ਹੈ, ਸਭ ਉਸ ਥੀਂ ਲਹੀਏ ।
ਫਕਰ ਜ਼ਹੀਰੀ ਆਰਜ਼ੀ, ਸਭ ਸਿਰ ਤੇ ਸਹੀਏ ॥ ੯੧ ॥
ਕਿੱਥੇ ਹਨ ਉਹ ਆਦਮੀ, ਜੋ ਕਦਰ ਪਛਾਣਨ ।
ਤੇ ਹੁਣ ਦੇ ਹੱਥੋਂ ਦੇਖਕੇ, ਸੌ ਹੁੱਜਤ ਆਣਨ ।........॥ ੯੨ ॥

... ...

... ...

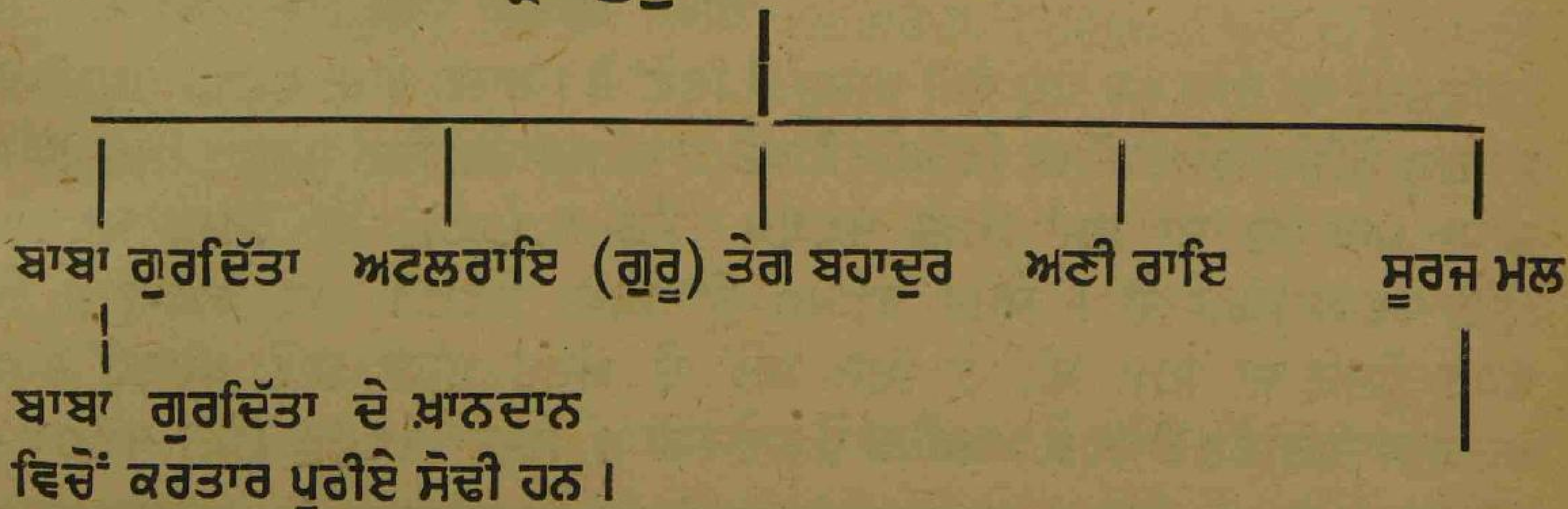
੬. ਅਨੰਦਪੁਰ ਦੀ ਵਾਰ

ਅਨੰਦਪੁਰ ਦੀਆਂ ਲੜਾਈਆਂ, ਜੋ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਸਮੇਂ ਵਿਚ ਹੋਈਆਂ, ਸਿੱਖ-ਇਤਿਹਾਸ ਵਿਚ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਹਨ, ਪਰ ਅਨੰਦਪੁਰ ਦੀ ਆਖ਼ਰੀ ਲੜਾਈ, ਜਿਸ ਦਾ ਵੇਰਵਾ ਇਸ ਜੰਗ-ਨਾਮੇ ਵਿਚ ਦਿੱਤਾ ਹੋਇਆ ਹੈ, ਕਿਸੇ ਸਿਖ-ਇਤਿਹਾਸਕਾਰ ਨੇ ਅੰਕਿਤ ਨਹੀਂ ਕੀਤੀ। ਕਵੀ ਰਾਮ ਸਿੰਘ ਨੇ ਇਸ ਲੜਾਈ ਦੇ ਵੇਰਵੇ ਸਹਿਤ ਹਾਲ ਵਾਰ (ਜੰਗ-ਨਾਮੇ) ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਪੇਸ਼ ਕੀਤੇ ਹਨ। ਇਹ ਲੜਾਈ ਸ਼ੇਰਿ ਪੰਜਾਬ ਮਹਾਰਾਜਾ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਸਮੇਂ ਸੰਮਤ ੧੮੬੯ ਬਿ: ਵਿਚ ਲੜੀ ਗਈ ਸੀ, ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਇਸ ਵਾਰ ਦੇ ਅੰਤ ਵਿਚ ਲਿਖਿਆ ਹੈ।

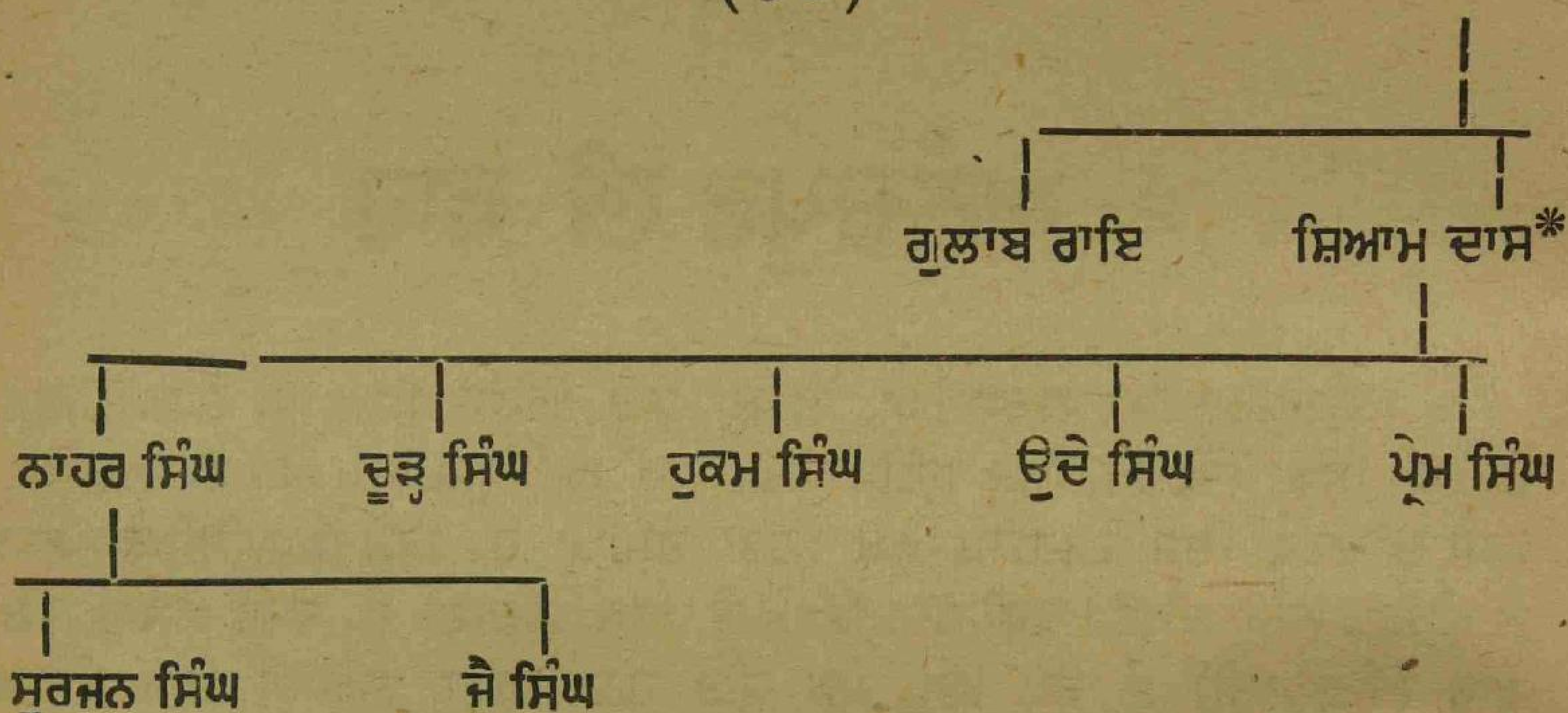
੧੦੦੦ ੮ ੬੦ ੯
ਸਮਤ ਸਹਸ ਜੁ ਸਿਧ ਗਨ, ਸਠ ਊਪਰ ਰਸ* ਸਰਸਾਇਕੈ।
ਰਾਜੇ ਮਹਾ ਚੰਦ ਨੇ ਜੁੱਧ ਕੀਤਾ, ਗੁੱਸਾ ਖਾਇਕੈ।
ਮਾਰਿਆ ਡੰਕਾ ਖ਼ਾਲਸੇ, ਤਲਵਾਰੀਂ ਹੱਥ ਦਿਖਾਇਕੈ।

ਇਸ ਵਾਰ ਦੇ ਮੁਖ ਪਾਤ੍ਰ ਦੋ ਹਨ: ਸੋਢੀ ਸੁਰਜਨ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਰਾਜਾ ਮਹਾ ਚੰਦ ਕਹਿਲੂਰੀਆ। ਅਨੰਦਪੁਰ ਦੀ ਇਹ ਲੜਾਈ ਕਿਉਂ ਲੜੀ ਗਈ ਤੇ ਇਸ ਦਾ ਕਾਰਣ ਕੀ ਸੀ, ਇਸ ਗਲ ਨੂੰ ਸਮਝਣ ਲਈ ਸੋਢੀ ਸੁਰਜਨ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਰਾਜਾ ਮਹਾ ਚੰਦ ਕਹਿਲੂਰੀਏ ਦਾ ਕੁਝਕੁ ਹਾਲ ਏਥੇ ਦਿੱਤਾ ਜਾਣਾ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ।

ਸੋਢੀ ਸੁਰਜਨ ਸਿੰਘ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਹਰਿਗੋਬਿੰਦ ਜੀ (ਛੇਵੇਂ ਸਿੱਖ ਗੁਰੂ) ਦੇ ਖ਼ਾਨਦਾਨ ਵਿਚੋਂ ਆਨੰਦ ਪੁਰੀਏ ਸੋਢੀਆਂ ਦਾ ਵਡੇਰਾ ਸੀ। ਉਸ ਦੀ ਵੰਸ਼ਾਵਲੀ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹੈ:-

*ਸੰਮਤ ੧੮੬੯ ਬਿ: (ਮੁਤਾਬਕ ਸੰਨ ੧੮੧੨ ਈ:)।

ਬੂਟੇ ਸ਼ਾਹ ਨੇ ਤਾਰੀਖ਼ਿ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਲਿਖਿਆ ਹੈ ਕਿ ਸੋਢੀ ਨਾਹਰ ਸਿੰਘ, ਜੋ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਹਰਿਗੋਬਿੰਦ ਜੀ ਤੋਂ ਪੰਜਵੀਂ ਪੁਸ਼ਤ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਪੋਤਰੇ ਦਾ ਪੋਤਰਾ ਸੀ, ਮੁਗਲ ਦਰਬਾਰ ਵਿਚ ਮੁਲਾਜ਼ਿਮ ਸੀ, ਤੇ ਬਤੌਰ ਅਜਾਰੇ ਦੇ ਚਮਕੌਰ ਦੇ ਨੇੜੇ ਪਿੰਡ ਮਕਰੂਹਾ† ਤੇ ਭੋਜੇ ਮਾਜਰਾ ਉਸ ਨੂੰ ਮਿਲੇ ਹੋਏ ਸਨ, ਕਾਰਣ ਇਸਦਾ ਇਹ ਸੀ ਕਿ ਸੋਢੀ ਨਾਹਰ ਸਿੰਘ ਬੜਾ ਅੱਛਾ ਤੀਰੰਦਾਜ਼ ਸੀ। ਹਾਕਿਮ ਸਹਰੰਦ (ਸਰਹਿੰਦ) ਨੇ ਉਸਦੀ ਤੀਰੰਦਾਜ਼ੀ ਤੋਂ ਖ਼ੁਸ਼ ਹੋ ਕੇ ਇਹ ਪਿੰਡ ਉਸ ਨੂੰ ਜਾਗੀਰ ਦਿਤੇ ਸਨ।

ਸੰਮਤ ੧੮੨੦ ਵਿਚ ਜਦ ਜ਼ੈਨ ਖਾਂ ਸੂਬਾ ਸਰਹਿੰਦ ਮਾਰਿਆ ਗਿਆ ਤਾਂ ਸਿੰਘਾਂ ਨੇ ਚਮਕੌਰ ਦੀ ਜਾਇਦਾਦ ਲਾਗੇ ਦੇ ਕੁਝ ਪਿੰਡ ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਦੇ ਨਾਮ ਅਰਦਾਸ ਕਰਵਾ ਦਿਤੇ। ਸੋਢੀ ਨਾਹਰ ਸਿੰਘ ਦੇ ਦੋਵੇਂ ਪਿੰਡ ਵੀ ਨਾਲ ਹੀ ਅਰਦਾਸ ਹੋ ਗਏ। ਜਦ ਸੋਢੀ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਇਸ ਗਲ ਦਾ ਪਤਾ ਲਗਾ ਤਾਂ ਉਹ ਸਿੱਖਾਂ ਪਾਸ ਫਰਿਆਦੀ ਹੋ ਕੇ ਆਇਆ, ਤੇ ਉਸ ਦੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਛਕਣ ਦਾ ਵਾਹਿਦਾ ਕਰਨ ਤੇ ਉਹ ਦੋਵੇਂ ਪਿੰਡ ਉਸ ਨੂੰ ਵਾਪਸ ਦੇ ਦਿੱਤੇ ਗਏ। ਪਿਛੋਂ ਸੋਢੀ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਸਹਾਇਤਾ ਤੇ ਤਲਵਾਰ ਦੇ ਜ਼ੋਰ ਨਾਲ ਕੁਝ ਹੋਰ ਇਲਾਕਾ ਵੀ ਜਿੱਤ ਕੇ ਨਾਲ ਸ਼ਾਮਲ ਕਰ ਲਿਆ। ਇਸੇ ਸੋਢੀ ਨਾਹਰ ਸਿੰਘ ਦਾ ਪੁਤ੍ਰ ਸੋਢੀ ਸੁਰਜਨ ਸਿੰਘ ਸੀ, ਜੋ ਇਸ ਵਾਰ ਦਾ ਮੁਖ ਪਾਤ੍ਰ ਹੈ।

ਇਸ ਵਾਰ ਦਾ ਵਿਰੋਧੀ ਪਾਤ੍ਰ ਰਾਜਾ ਮਹਾਚੰਦ ਕਹਿਲੂਰੀਆ, ਜਿਸ ਨੇ ਇਸ ਲੜਾਈ ਵਿਚ ਪਹਿਲ ਕੀਤੀ, ਰਾਜਾ ਭੀਮ ਚੰਦ ਦਾ ਪੜੋਤਾ ਸੀ। ਸ਼ਸ਼ਿਵੰਸ਼ ਵਿਨੋਦ ਅਤੇ History of the Punjab Hill States ਦੀਆਂ ਲਿਖਤਾਂ ਅਨੁਸਾਰ ਬਿਲਾਸ ਪੁਰ (ਕਹਿਲੂਰ) ਦਾ ਰਾਜ ਵੰਸ਼ ਚੰਦ੍ਰ ਵੰਸੀ ਰਾਜਪੂਤਾਂ ਵਿਚੋਂ ਹੈ। ਰਾਜਾ ਭੀਮ ਚੰਦ ਕਹਿਲੂਰੀਆ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦਾ ਵਿਰੋਧੀ ਸੀ ਅਤੇ ਰਾਜਾ ਮਹਾਚੰਦ ਸੋਢੀ ਸੁਰਜਨ ਸਿੰਘ ਦਾ। ਰਾਜਾ ਮਹਾ ਚੰਦ ਦਾ ਸਮਾਂ ਸੰਮਤ ੧੮੩੫ (ਸੰਨ ੧੭੭੮) ਤੋਂ ਸੰਮਤ ੧੮੮੧ (ਸੰਨ ੧੮੨੪) ਤਕ ਹੈ। ਸੰਮਤ ੧੮੫੦ ਤੋਂ ਸੰਮਤ ੧੮੮੧ ਤਕ ਸਿਖ-ਰਾਜ ਦੇ ਵਧਣ-ਫੁੱਲਣ ਦਾ ਸਮਾ ਸੀ, ਤੇ ਇਸ ਸਮੇਂ ਦੇ ਅੰਦਰ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਪਹਾੜੀ ਰਾਜੇ ਮਹਾਰਾਜਾ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਦੇ ਮਾਤਹਿਤ ਹੋ ਗਏ ਸਨ। ਸੰਮਤ ੧੮੬੬ (ਸੰਨ ੧੮੦੯)

*ਸ਼ਿਆਮ ਦਾਸ ਸੰਮਤ ੧੭੬੪ ਬਿ: ਤੋਂ ਪਿਛੋਂ ਆਨੰਦਪੁਰ ਰਿਹਾ ਸੀ।

†'ਮਕੜੌਨਾ' ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ, 'ਮਕਰੂਹਾ' ਨਾਮ ਦਾ ਪਿੰਡ ਚਮਕੌਰ ਲਾਗੇ ਕੋਈ ਨਹੀਂ।

ਵਿਚ ਜਦ ਅੰਗ੍ਰੇਜ਼ੀ ਹਕੂਮਤ ਤੇ ਸਿਖ-ਰਾਜ ਦੇ ਵਿਚਕਾਰ ਅਹਿਦਨਾਮਾ ਹੋਇਆ ਤੇ ਦੋਹਾਂ ਧਿਰਾਂ ਦੀ ਰਾਜ-ਹੱਦ ਸਤਲੁਜ ਠਹਿਰਾਈ ਗਈ ਤਾਂ ਹਿਠਾੜ ਸਤਲੁਜ ਦੇ ਪਹਾੜੀ ਰਾਜੇ ਸਿਖਾਂ ਨੂੰ ਕੁਝ ਕੈਰੀ ਨਿਗਾਹ ਨਾਲ ਦੇਖਣ ਲੱਗੇ। ਆਨੰਦਪੁਰ-ਮਾਖੋਵਾਲ, ਲੋਪੋ, ਵੱਧਣੀ, ਜਗਰਾਉਂ, ਬੱਸੀਆਂ ਮੁਦਕੀ, ਘੁੰਗਰਾਣਾ, ਕੋਟ ਕਪੂਰਾ ਅਤੇ ਨਾਰਾਇਣ ਗੜ੍ਹ (ਅੰਬਾਲਾ) ਦੇ ਇਲਾਕੇ ਨਵੇਂ ਅਹਿਦਨਾਮੇ ਮੁਤਾਬਕ ਸਿਖ ਰਾਜ ਵਿਚ ਸ਼ਾਮਲ ਸਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਪ੍ਰਬੰਧ ਲਈ ਸ਼ੇਰਿ ਪੰਜਾਬ ਦੀਆਂ ਫੌਜਾਂ ਨੂੰ ਸਤਲੁਜੋਂ ਪਾਰ ਜਾਣਾ ਪੈਂਦਾ ਸੀ।

ਦੇਸ਼ ਦੀ ਉਸ ਸਮੇਂ ਇਹ ਹਾਲਤ ਸੀ ਕਿ ਅੰਗ੍ਰੇਜ਼ ਕਈ ਵਿੰਗੇ ਟੇਢੇ ਤਰੀਕੇ ਵਰਤਕੇ ਅਗਾਂਹ ਵਧ ਰਹੇ ਸਨ ਤੇ ਇਥੋਂ ਦੇ ਰਾਜੇ–ਮਹਾਰਾਜਿਆਂ ਨੂੰ ਆਪਾ ਸੰਭਾਲਣ ਦੀ ਸੋਚ ਪਈ ਹੋਈ ਸੀ, ਪਰ ਰਾਜਾ ਭੀਮ ਚੰਦ ਦਾ ਪੜੋਤਾ ਰਾਜਾ ਮਹਾਚੰਦ ਐਸ਼ਾਂ ਵਿਚ ਮਸਤ ਰਹਿੰਦਾ ਸੀ, ਤੇ ਇਸੇ ਕਰਕੇ ਉਸ ਦੀ ਪ੍ਰਜਾ ਉਸ ਦੇ ਵਿਰੁੱਧ ਸੀ। ਉਸ ਦੀ ਇਹ ਹਾਲਤ ਦੇਖਕੇ ਸੰਮਤ ੧੮੫੨ (ਸੰਨ ੧੭੯੫) ਵਿਚ ਰਾਜਾ ਸੰਸਾਰ ਚੰਦ ਕਾਂਗੜੇ ਵਾਲੇ ਨੇ ਬਿਲਾਸ ਪੁਰ ਉਤੇ ਹੱਲਾ ਕੀਤਾ ਤੇ ਸਤਲੁਜ ਦੇ ਸੱਜੇ ਪਾਸੇ ਦਾ ਇਲਾਕਾ ਦੱਬ ਲਿਆ। ਇਸ ਸਮੇਂ ਰਾਜਾ ਰਾਮਚੰਦ ਨਾਲਾ ਗੜ੍ਹੀਏ ਨੇ ਵੀ ਮੌਕਾ ਤਾੜਿਆ ਤੇ ਕਹਿਲੂਰ ਦੇ ਕੁਝ ਰਕਬੇ ਉੱਤੇ ਕਬਜ਼ਾ ਕਰਕੇ ਰਾਜਾ ਸੰਸਾਰ ਚੰਦ (ਕਾਂਗੜਾ) ਨਾਲ ਮਿਤ੍ਰਤਾ ਗੰਢ ਲਈ। ਮਹਾਚੰਦ ਦੀ ਇਸ ਕਮਜ਼ੋਰੀ ਨੂੰ ਭਾਂਪ ਕੇ ੧੨ ਠਕੁਰਾਈਆਂ ਦੇ ਰਾਣੇ, ਜੋ ਮਾਮੂਲੀ ਤਾਕਤ ਵਿਚ ਸਨ, ਉਸ ਦੇ ਨਾਲੋਂ ਟੁੱਟ ਗਏ, ਤੇ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਰਿਆਸਤ ਬਿਲਾਸ ਪੁਰ ਬਹੁਤ ਕਮਜ਼ੋਰ ਹੋ ਗਈ।

ਰਾਜਾ ਮਹਾਚੰਦ ਨੇ ਇਸ ਹਾਲਤ ਵਿਚ ਸਿਖ ਸਰਦਾਰ ਗੁਰਦਿੱਤ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਦੇਸਾ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਜੋ ਉਸ ਸਮੇਂ ਸ਼ੇਰਿ ਪੰਜਾਬ ਮਹਾਰਾਜਾ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਵਲੋਂ ਇਲਾਕੇ ਦੀ ਹਿਫ਼ਾਜ਼ਤ ਲਈ ਆਨੰਦਪੁਰ ਵਿਚ ਰਹਿੰਦੇ ਸਨ, ਆਪਣੀ ਸਹਾਇਤਾ ਵਾਸਤੇ ਬੁਲਾਇਆ। ਦੋਹਾਂ ਧਿਰਾਂ ਦੀ ਮੁੱਠ-ਭੇੜ ਹੋਣ ਤੇ ਉਪ੍ਰੋਕਤ ਦੋਵੇਂ ਸਰਦਾਰ ਮੈਦਾਨਿ ਜੰਗ ਵਿਚ ਮਾਰੇ ਗਏ। (ਦੇਖੋ History of the Punjab Hill States)।

ਪਰ ਸਿਖ-ਇਤਿਹਾਸ ਅਤੇ ਇਸ ਵਾਰ ਦੀ ਲਿਖਤ ਤੋਂ ਪਤਾ ਲਗਦਾ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਘਟਨਾ ਸੱਚੀ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਸਬੂਤ ਇਸ ਦਾ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਇਸ ਸਮੇਂ ਸੰਮਤ ੧੮੫੨ (ਸੰਨ ੧੭੯੫) ਵਿਚ ਇਲਾਕਾ ਪਹਾੜ ਉਤੇ ਮਹਾਰਾਜਾ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਦੀ ਹਕੂਮਤ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਦੂਜੀ ਗੱਲ ਇਹ ਕਿ ਸਿੱਖ ਸਰਦਾਰ ਰਾਜਾ ਮਹਾਚੰਦ ਦੇ ਸੱਦੇ ਹੋਏ ਨਹੀਂ, ਬਲਕਿ ਖ਼ਾਲਸਾ ਦਰਬਾਰ, ਲਾਹੌਰ ਵਲੋਂ ਇਲਾਕੇ ਦੀ ਹਿਫ਼ਾਜ਼ਿਤ ਵਾਸਤੇ ਗਏ ਸਨ, ਤੇ ਜੰਗ ਵਿਚ ਸੋਢੀ ਸੁਰਜਨ ਸਿੰਘ ਦੀ ਸਹਾਇਤਾ ਲਈ ਸ਼ਾਮਲ ਹੋਏ ਸਨ, ਤੇ ਸੋਢੀ ਸਾਹਿਬ ਨਾਲ ਰਾਜਾ ਮਹਾਚੰਦ ਦਾ ਗੁਸਤਾਖੀ ਨਾਲ ਪੇਸ਼ ਆਉਣਾ ਹੀ ਇਸ ਲੜਾਈ ਦਾ ਮੂਲ ਕਾਰਣ ਸੀ। ਉਹ ਗੁਸਤਾਖੀ ਰਾਜਾ ਮਹਾਚੰਦ ਨੇ ਕਿਵੇਂ ਕੀਤੀ, ਤੇ ਇਸ ਲੜਾਈ ਦਾ ਮੁੱਢ ਉਸ ਦੇ ਮੂੰਹ ਚੜ੍ਹੇ ਨੱਥੂ ਛੱਜੂ ਝੀਵਰ ਤੇ ਕਨੋਤੀ ਦੇ ਪੰਮਿਆਂ ਦੀ ਚੁੱਕ ਨਾਲ ਕਿਵੇਂ ਬੱਝਿਆ ਅਤੇ ਅੰਤ ਵਿਚ ਖ਼ਾਲਸ ਨੇ ਕਿਵੇਂ ਫ਼ਤਹ ਹਾਸਲ ਕੀਤੀ, ਇਨ੍ਹਾਂ ਗੱਲਾਂ ਉੱਤੇ ਇਸ ਵਾਰ ਵਿਚ ਰੌਸ਼ਨੀ ਪਾਈ ਹੋਈ ਹੈ।

ਵਾਰ ਦੀ ਬੋਲੀ ਪੁਰਾਣੀ ਪੰਜਾਬੀ ਹੈ, ਜਿਸ ਵਿਚ ਹਿੰਦੀ ਤੇ ਪਹਾੜੀ ਬੋਲੀ ਦੇ ਸ਼ਬਦ ਵੀ ਆਉਂਦੇ ਹਨ। ਕਵਿਤਾ ਇਸ ਵਾਰ ਦੀ ਬੀਰ-ਰਸੀ ਤੇ ਕੜਾਕੇਦਾਰ ਹੈ। ਲਿਖਣ-ਢੰਗ ਨੂੰ ਪੜਚੋਲਿਆਂ ਪਤਾ ਲਗਦਾ ਹੈ ਕਿ ਕਵੀ ਨੇ ਇਸ ਵਿਚ ਚੰਡੀ ਦੀ ਵਾਰ

ਦੀ ਸ਼ਬਦ-ਚੋਣ ਨੂੰ ਅਪਣਾਇਆ ਹੈ, ਤੇ ਛੰਦਾਂ ਦਾ ਵਜ਼ਨ ਵੀ ਕਾਫ਼ੀ ਹੱਦ ਤਕ ਉਸ ਦੇ ਨਾਲ ਹੀ ਮਿਲਦਾ ਜੁਲਦਾ ਰੱਖਿਆ ਹੈ। ਪਾਤ੍ਰਾਂ ਦੀ ਚੋਣ ਤੇ ਸੁਭਾਅ-ਉਸਾਰੀ, ਜੋ ਕਿਸੇ ਰਚਨਾ ਦੀ ਜਿੰਦ ਜਾਨ ਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਇਸ ਵਾਰ ਵਿਚ ਮਿਹਨਤ ਨਾਲ ਕੀਤੀ ਜਾਪਦੀ ਹੈ। ਕੀਸੋ, ਬਲਭਦ੍ਰ (ਰਾਜਾ ਮਹਾਚੰਦ ਦਾ ਭਾਈ), ਪ੍ਰੇਮੂ, ਨੱਥੂ, ਹੱਠੂ, ਗੋੜ੍ਹ ਆਦਿ ਪਾਤ੍ਰ ਨਿਰੋਲ ਪਹਾੜੀਏ ਹਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚੋਂ ਨੱਥੂ ਤੇ ਫੈਜੂ ਟੇਢੀ ਪੱਗ ਬੰਨ੍ਹ ਕੇ ਹਮੇਸ਼ਾ ਅਭਿਮਾਨ ਦੀ ਗਲ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਸਾਥੀਆਂ ਸਮੇਤ ਇਹੋ ਸੱਜਨ ਲੜਾਈ ਦੇ ਮੋਢੀ ਸਨ ਤੇ ਇਹੋ ਅੰਤ ਨੂੰ ਹਾਰ ਖਾਕੇ ਭੱਜ ਗਏ। ਮੀਆਂ ਜੋਰਾਵਰੂ, ਰਾਜਾ ਮਹਾਚੰਦ ਦਾ ਚਾਚਾ ਤੇ ਨਾਲੇ ਰਿਆਸਤ ਦਾ ਵੱਡਾ ਵਜ਼ੀਰ ਸੀ, ਪਰ ਉਸ ਦੀ ਅਕਲਮੰਦੀ ਦੀ ਗਲ ਸੁਣੀ ਨਾ ਗਈ, ਜਿਸ ਕਰਕੇ ਸਿੱਖਾਂ ਨਾਲ ਰਾਜਾ ਬਿਲਾਸ ਪੁਰ ਦੀ ਲੜਾਈ ਛਿੜ ਪਈ।

ਇਸ ਵਾਰ ਦਾ ਲੇਖਕ ਕਵੀ ਰਾਮ ਸਿੰਘ ਕੌਣ ਸੀ, ਉਸ ਦੇ ਸੰਬੰਧ ਵਿਚ ਕੁਝ ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਲਗ ਸਕਿਆ। ਪਰ ਇਸ ਵਿਚ ਕੋਈ ਸ਼ਕ ਨਹੀਂ ਕਿ ਉਹ ਸਾਹਿੱਤਕ ਤੇ ਇਤਿਹਾਸਿਕ ਸੂਝ ਰੱਖਣ ਵਾਲਾ ਇਕ ਅੱਛਾ ਕਵੀ ਸੀ। ਉਸਦੀਆਂ ਸਾਹਿੱਤਕ ਖੂਬੀਆਂ ਦੱਸਣ ਲਈ, ਜੋ ਇਸ ਵਾਰ ਵਿਚ ਪਾਈਆਂ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ, ਇਕ ਸੁਤੰਤ੍ਰ ਲੇਖ ਦੀ ਲੋੜ ਹੈ, ਤੇ ਇਤਿਹਾਸਿਕ ਖੂਬੀਆਂ ਜੋ ਇਸ ਵਾਰ ਵਿਚ ਹਨ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਬਾਰੇ ਕੇਵਲ ਇਤਨਾ ਹੀ ਕਹਿ ਦੇਣਾ ਕਾਫੀ ਹੈ ਕਿ ਆਨੰਦਪੁਰ ਦੇ ਇਤਿਹਾਸ ਬਾਰੇ ਜੋ ਘਟਨਾ ਇਸ ਵਾਰ ਵਿਚ ਅੰਕੀ ਹੋਈ ਮਿਲਦੀ ਹੈ, ਉਸ ਦਾ ਅੱਜ ਤੋੜੀ ਕਿਸੇ ਇਤਿਹਾਸਕਾਰ ਨੇ ਜ਼ਿਕਰ ਤਕ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ, ਇਸ ਲਈ ਸਿਖ ਇਤਿਹਾਸ-ਪ੍ਰੇਮੀਆਂ ਲਈ ਇਹ ਇਕ ਦਿਲਚਸਪੀ ਦੀ ਚੀਜ਼ ਹੈ।

ਇਸ ਵਾਰ ਵਿਚ ਬੇਸ਼ਕ-ਕਵੀ ਨੇ ਸੋਢੀਆਂ ਦੀ ਰੱਜਕੇ ਉਪਮਾ ਕੀਤੀ ਹੈ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਸਤਿਗੁਰੁ* ਕਹਿਕੇ ਵਡਿਆਇਆ ਤੇ ਅਜ਼ਮਤ ਵਾਲੇ ਦੱਸਕੇ ਸਨਮਾਨਿਆ ਹੈ, ਪਰ ਫੇਰ ਵੀ ਇਸ ਦੀ ਇਤਿਹਾਸਿਕਤਾ ਤੋਂ ਇਨਕਾਰ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਤੇ ਇਸ ਤੋਂ ਸਿਖ-ਰਾਜ ਦੇ ਇਕ ਅੰਗ ਉਤੇ ਚੰਗੀ ਝਲਕ ਪੈਂਦੀ ਹੈ।

ਕਵੀ ਰਾਮ ਸਿੰਘ ਦੀ ਇਹ ਵਾਰ ਮੈਨੂੰ ਸੰਨ ੧੯੪੯ ਈ: ਵਿਚ ਗਿਆਨੀ ਪ੍ਰਾਕ੍ਰਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ਸੰਗਰੂਰ ਵਾਲਿਆਂ ਪਾਸੋਂ ਮਿਲੀ ਸੀ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਹੀ ਇਕ ਹੋਰ ਕਾਪੀ ਸਾਹਮਣੇ ਰੱਖਕੇ ਇਸ ਦੀ ਸੁਧਾਈ ਕਰਵਾਈ ਸੀ, ਪਰ ਫੇਰ ਵੀ ਕੋਈ ਤੀਜੀ ਸ਼ੁੱਧ ਕਾਪੀ ਨਾ ਮਿਲਣ ਕਰਕੇ ਇਸ ਵਾਰ ਨੂੰ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸੋਧਿਆ ਨਹੀਂ ਜਾ ਸਕਿਆ। ਗਿਆਨੀ ਪ੍ਰਾਕ੍ਰਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਇਸ ਵਾਰ ਦਾ ਸ਼ੁੱਧ ਉਤਾਰਾ ਕਰਨ ਵਿਚ ਜੋ ਮੇਰੀ ਸਹਾਇਤਾ ਕੀਤੀ, ਉਸ ਸੰਬੰਧ ਵਿਚ ਮੈਂ ਹਮੇਸ਼ਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਕ੍ਰਿਤਗਯ ਰਹਾਂਗਾ।

*ਇਸ ਤੋਂ ਮਾਲੂਮ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਕਵੀ ਰਾਮ ਸਿੰਘ ਜਾਂ ਤਾਂ ਖੁਦ ਸੋਢੀ ਸੀ ਤੇ ਜਾਂ ਸੋਢੀਆਂ ਦਾ ਚਾਟੜਾ। ਉਸਦਾ ਦਸ ਗੁਰਾਂ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਹੋਰ ਸੋਢੀਆਂ ਦੇ ਗੁਰੂ ਹੋਣ ਤੇ ਨਿਸਚਾ ਹੋਣਾ ਇਸ ਗਲ ਦਾ ਪੱਕਾ ਸਬੂਤ ਹੈ।

ੴ ਸਤਿਗੁਰ ਪ੍ਰਸਾਦਿ ॥

ਅਥ ਆਨੰਦਪੁਰ ਮਾਹਿ ਸਤਿਗੁਰਾਂ* ਪਹਾੜੀਆਂ ਸਾਥ ਜੁੱਧ ਕੀਤਾ ਤਿਸ ਦੀ ਕਥ ਲਿਖੀ ।

ੴ ਸ੍ਰੀ ਭਗਉਤੀ ਜੀ ਸਹਾਇ ।

ਸਿਮਰ ਭਗਉਤੀ ਸਾਰਦਾ, ਜੋ ਆਦਿ ਕੁਆਰੀ ।
ਤ੍ਰੈਗੁਨਾਂ† ਸ੍ਰਿਸਟਿ ਰਚਾਇ ਕੈ, ਵਿਚ ਜੋਤ ਸਵਾਰੀ ।
ਬੀਤੇ ਜੁੱਗ ਅਨੇਕ ਸੰਖ, ਵਿਚ ਅੱਤ ਗੁਬਾਰੀ ।
ਆਪੀ ਨੈ ਆਪ ਸਾਜਿਓ, ਏਹ ਸੁਰਤ ਸੁਧਾਰੀ ।
ਉਠਿ ਖੜੋਤੀ ਹੱਥ ਜੋੜ, ਕੁਦਰਤ ਕਲ ਭਾਰੀ ।
ਹੋਆ ਹੁਕਮ ਅਗੰਮ ਦਾ, ਜਗ ਰਚੋ ਸੁਭਾਰੀ ।
ਮਨ ਤੇ ਮਨਸਾ ਸਾਜੀਆ, ਸ਼ਕਤੀ ਬਲਕਾਰੀ ।
ਪੰਚੀ ਕ੍ਰਿਤ ਤਤ ਪੰਚ‡ ਕੀ, ਰਚਨਾ ਭਈ ਸਾਰੀ ।
ਵਿਣ ਥੰਮਾ ਗਗਨੁ ਰਖਾਇੰਦਾ, ਧਰ ਕਲਾ ਕਰਾਰੀ ।
ਚੰਦ ਸੂਰਜ ਦਾ ਚਾਨਣਾ, ਵਡ ਕਿਰਣ ਪਸਾਰੀ ।
ਦਾਨੋ ਅੱਤੇ ਦੇਵਤੇ, ਦੋਇ ਹਾਠਾਂ§ ਭਾਰੀ ।
ਹਉਮੈਂ ਅੰਦਰ ਖੱਪਦੇ, ਜੋਧੇ ਹੰਕਾਰੀ ।
ਰਾਵਨ ਜੇਹੇ ਲੜ ਮੂਏ, ਲੰਕਾ ਸਿਕਦਾਰੀ ।
ਬਾਰਾ ਜੋਜਨ ਛਤ੍ਰ ਸਿਰ, ਦਲ ਕੈਰੋਂ{} ਭਾਰੀ ।
ਖਿਨ ਵਿਚ ਖੇਡ ਖਿਡਾਇ ਕੈ, ਜਗ ਬਾਜੀ ਸਾਰੀ ।
ਆਪੇ ਚਰਿਤ੍ਰ ਬਣਾਇੰਦਾ, ਹੋਇ ਦਸ ਅਉਤਾਰੀ() ।
ਜੋ ਸਰਣਾਗਤ ਆਂਵਦਾ, ਤਿਸ ਲਏ ਉਬਾਰੀ ।
ਕੁਦਰਤ ਵੇਪ੍ਰਵਾਹੁ ਦੀ, ਨਾ ਜਾਇ ਉਚਾਰੀ ॥ ੧ ॥
ਕਲੀ ਕਾਲ ਅਤਿ ਬਲੀ ਹੈ, ਧਰਤੀ ਵੀਚਾਰਾ ।
ਆਪੋ ਅਪਨੇ ਧਰਮ ਛਡਿ, ਜਗ ਰੋਇਆ ਸਾਰਾ ।
ਦੁਰਮਤ ਦੇ ਵਸ ਹੋਇ ਗਏ, ਸਭ ਹੀ ਨਰ ਨਾਰਾ ।
ਧਰਤੀ ਕਲਮਲ ਅਤ ਭਈ, ਸਕਦੀ ਨਹੀਂ ਭਾਰਾ ।
ਚਾਰ ਚਰਨ ਤੇ ਇਕ ਰਹਿਆ, ਕਿਆ ਧਰਹਿ ਕਰਾਰਾ ।
ਜਾਇ ਪੁਕਾਰੀ ਬਿਸ਼ਨ ਪੈ, "ਟੁਕੁ ਦੇਇ ਸਹਾਰਾ ।
ਸਭਨਾ ਤੇਰਾ ਆਸਰਾ, ਤੂੰ ਪ੍ਰਾਨ ਅਧਾਰਾ ।

---

*ਸੋਢੀ ਸੁਰਜਨ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਏਥੇ ਸਤਿਗੁਰੂ ਕਹਿ ਕੇ ਵਡਿਆਇਆ ਹੈ ।

†ਸਤੋ, ਰਜੋ, ਤਮੋ ਗੁਣ । ‡ਪੰਜ ਤਤ–ਪਾਣੀ, ਤੇਜ, ਹਵਾ, ਜ਼ਮੀਨ ਅਤੇ ਅਸਮਾਨ ।

§ਦਲ, ਫੌਜ ਦੇ ਪਰ੍ਹੇ । {}ਕੌਰਵ, ਕੁਰੂ ਰਾਜੇ ਦੀ ਵੰਸ਼ ।

()ਦਸ ਅਵਤਾਰ: ਮੱਛ, ਕੱਛ, ਵਰਾਹ, ਨਰ ਸਿੰਘ, ਵਾਮਨ, ਪਰਸ ਰਾਮ, ਰਾਮ, ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ, ਬੁੱਧ ਅਤੇ ਕਲਕੀ ।

ਆਪੇ ਬੇੜਾ ਪਾਤਨੀ, ਆਪ ਲੰਘਣ ਹਾਰਾ ।
ਸਿਰ ਨਾਥਾਂ ਦੇ ਏਕ ਨਾਥ, ਵਡ ਈਸ ਹਮਾਰਾ" ॥ ੨ ॥
ਕਲੂ ਕਾਲ ਦੀ ਬੇਨਤੀ, ਜਬ ਪ੍ਰਿਥਵੀ ਗਾਈ ।
ਸੁਨੀ ਨਿਰੰਜਨ ਨਾਥ ਨੇ, ਧੀਰ ਧਰਤੀ ਆਈ ।
ਬੋਲਿਆ ਪੂਰਾ ਸਤਿਗੁਰੂ, ਮੁੜ ਜਾਇ ਤਿਥਾਈ ।
ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸੁਭ ਬੇਦਿ ਬੰਸ, ਉਪਜੇਗਾ ਆਈ ।
ਨਾਮ ਦਾਨ ਇਸਨਾਨ, ਪ੍ਰੇਮ ਜਗ ਮੈਂ ਵਿਦਤਾਈ ।
ਭਾਉ ਭਗਤਿ ਗੁਰੂ ਧਰਮ ਸਾਲ, ਉਠ ਪੈਗੀ ਪਾਈ ।
ਗੁਰੂ ਸਿੱਖਨ ਮਿਲ ਸੰਗਤੀ, ਹਰਿ ਕੀਰਤਨ ਗਾਈ ।
ਫਿਰ ਦਸਵਾਂ ਜਾਮਾ* ਪਲਟਕੈ ਬਹੁ ਚਲਿਤ ਦਿਖਾਈ ।
ਚਾਰ ਬਰਨ ਸਿਰ ਕੇਸ ਧਾਰਿ, ਗੁਰ ਫਤੇ ਬੁਲਾਈ ।
ਕਛ ਕ੍ਰਿਪਾਨ ਸੁਧਾਰ ਅੰਗ, ਗੁਰੂ ਹੁਕਮ ਮਨਾਈ ।
ਕਲੀ ਕਾਲ ਅਤਿ ਘੋਰ ਮੈਂ, ਸਤਿਜੁਗ ਵਰਤਾਈ ।
ਫਿਰ ਜੈ ਜੈ ਕਾਰ ਜਗਤਿ ਮੈਂ, ਸਭ ਦੁੰਦ ਮਿਟਾਈ ॥ ੩ ॥
ਬਾਂਧਯੋ ਕੋਟ ਅਨੰਦਗੜ੍ਹ, ਝੁਲੇ ਨੀਸਾਨਾ ।
ਡਰਪੇ ਸ੍ਰਿਸਟਿ ਪ੍ਰਤਾਪ ਦੇਖਿ, ਕੰਪੈ ਗਿਰਿ ਰਾਨਾ† ।
ਸੰਤ ਸਭਾ ਜੈ ਕਾਰ ਹੈ, ਹਿਰਦੈ ਸੁਖ ਮਾਨਾ ।
ਫਿਰ‡ ਅਉਰੰਗ ਬਾਦ ਰਚਾਇਕੈ, ਥਕ ਰਹਯੋ ਨਿਦਾਨਾ ।
ਮੁਲਾਂ ਕਾਜੀ ਬਾਂਗ ਛਡਿ, ਕੰਪੈਂ ਤੁਰਕਾਨਾ ।
ਯੌਂ ਰਾਹ ਸਰੀਅਤ ਮੇਟਕੈ, ਨਿਜ ਪੰਥ ਚਲਾਨਾ ।
ਫਿਰ ਧਰਤੀ ਦੇਵੈ ਅੰਨ ਧਨ, ਗਊਅਨ ਸੁਖ ਮਾਨਾ ।
ਜਗ ਅਰਚਾ ਪੂਜਾ ਬੇਦ ਪਾਠ ਬਿਪ੍ਰ ਕਰੈਂ ਬਿਧਾਨਾ ।
ਇਉਂ ਫ਼ਤਹ ਬੁਲਾਈ ਖਾਲਸੇ, ਛਕਿ ਅਮ੍ਰਿਤ ਪਾਨਾ ।
ਜਤ ਸਤ ਸੰਜਮ ਨੇਮ ਦਾਨ, ਕੀਤਾ ਪ੍ਰਗਟਾਨਾ ।
ਉਪਜਾ ਪੰਥ ਅਕਾਲ ਦਾ, ਜੋਧਾ ਬਲਵਾਨਾ ।
ਧੰਨ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ, ਗਹਿ ਖੜਗ ਉਠਾਨਾ ॥ ੪ ॥
ਹਰਿ ਗੁਬਿੰਦ ਕੀ ਅੰਸ ਹੈ, ਸੁਰਜਨ ਸਿੰਘ ਸੂਰਾ ।
ਲਘੁ§ ਭ੍ਰਾਤਾ ਜੈ ਸਿੰਘ ਜੀਅਹਿ ਅਜਮਤ ਦਾ ਪੂਰਾ ।
ਰਾਜ ਨੀਤਿ ਸਭ ਜਾਣਦਾ, ਵਡ ਗੁਣੀ ਗਹਰਾ ।
ਆਨੰਦ ਪੁਰ ਦੇ ਵਸਣ ਦਾ, ਰਜਿਆਵੇ ਸੂਰਾ ।
ਚਲ ਮਿਲੀਐ ਮਹਾਚੰਦ ਨੇ, ਕਰੇ ਥੰਮਾ ਧੀਰਾ ।
ਮਿਲਿਆ ਕੋਟ ਕਲੂਰ ਜਾਇ, ਸੁਰਜਨ ਸਿੰਘ ਸੂਰਾ ।
ਅਜ਼ਮਤ ਸੋਢੀ ਅੱਗਲੇ,{} ਕੋਈ ਜਾਣੈ ਪੂਰਾ ।

---

*ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ।
†ਪਹਾੜੀ ਰਾਜੇ । ‡ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ । §ਛੋਟਾ । {}ਬਹੁਤੇ ਭਾਵ-ਵੱਡੇ ।

ਗੋਸ਼ੇ ਬਹਿ ਸਮਝਾਂਵਦਾ, ਕੰਮ ਕਰੋ ਜ਼ਰੂਰਾ।
"ਤੇਰਾ ਸਾਡਾ ਗੰਢ ਹੈ, ਮਹਾਚੰਦ ਸੁ ਬੀਰਾ।
ਦੇਸ਼ਾਂ ਮੁਲਕ ਛੁਡਾਇਕੇ, ਮਨ ਧਰਸੈਂ ਧੀਰਾ।
ਧਰਮ ਪਛਾਣੇ ਆਪਣਾ, ਨਾ ਲਾਗੇ ਪੀੜਾ।
ਤੁਸਾਂ ਅਤੇ ਅਸਾਂ ਨੇ, ਨਾ ਕੀਤਾ ਰੀੜਾ*।
ਕਿਆ ਚਿਤ ਆਈ ਭੱਲੜੀ, ਹੁਣ ਚਾਇਆ ਬੀੜਾ।
ਕਹਿਆ ਸਾਡਾ ਮੰਨ ਲੈ, ਦੂਰ ਹੋਵਗੁ ਪੀੜਾ।
ਸਤਿਗੁਰੁ ਦਾ ਘਰ ਖਿਮਾ ਦਾ, ਆਦਿ ਅੰਤੋਂ ਧੀਰਾ।
ਫਿਰ ਹੋਸੈ ਗਲ ਮਾਲੂਮ ਸਭ, ਸਿਰ ਖੁਰਕੇਂ ਕੀਰਾ!" ੫॥
ਮਨ ਵਿਚ ਗੁੱਸਾ ਖਾਇ ਕੈ, ਰਾਜਾ ਬਰਾ† ਧਾਇਆ।
ਚੜ੍ਹ ਕੇ ਮੋਢੀ ਪਾਤਸ਼ਾਹ, ਆਨੰਦਪੁਰ ਆਇਆ।
ਮੱਥੇ ਜੋਤਿ ਬਿਰਾਜਦੀ, ਪੂਰ ਅਜ਼ਮਤ ਸਾਇਆ।
ਚੁੱਕੇ ਬਹੁਤ ਕਲੂਰੀਏ, ਸੂਤ੍ਰ ਨਾ ਪਾਇਆ।
ਆਪਣੀ ਹੱਥੀਂ ਆਪਣਾ, ਮਾਸ ਤੋੜ ਗਵਾਇਆ।
ਚੀਰਾ ਦਿੱਤਾ ਅੱਗਲਾ, ਲੂਣ ਹੱਛੋਂ ਲਾਇਆ।
ਕੀਤਾ ਦਾਰੂ ਸੁਖ ਦਾ, ਦੁਖ ਹੱਛੋ ਪਾਇਆ।
ਅੱਖਰ ਲਿਖੇ ਨ ਮਿੱਟਦੇ, ਬੇਦ ਬਿਆਸੈ ਗਾਇਆ।
ਪਿਛੋਂ ਖੋਟੀ ਮੰਡਲੀ, ਰਾਜਾ ਭਰਮਾਇਆ।
ਜਿਉਂ ਪਿੱਪਲ ਦਾ ਪਤਰਾ, ਧਖ ਵਾਉ ਉਡਾਇਆ।
ਕਲ ਕੁੱਦੀ, ਨਾਰਦ ਨੱਚਿਆ, ਰੱਬ ਨੂੰ ਇਹ ਭਾਇਆ।
ਨੱਥੂ ਛੱਜੂ ਝੀਵਰੇ, ਚੁਣ ਮਤਾ ਪਕਾਇਆ।
ਕੰਨੈਤੀ ਤੇ ਪੰਮਿਆ, ਮਿਲਿ ਠਾਟੁ ਬਣਾਇਆ।
ਦਸ ਲੱਖਾਂ ਦਾ ਮਾਮਲਾ, ਲਿਖ ਜੋੜ ਸੁਣਾਇਆ।
ਲੋਭ ਲਗਾ ਇਸ ਜੀਅ ਨੋ, ਜਗ ਜੇਤਾ ਆਇਆ।
ਤੁਹਮਤ ਤੋਟਾ ਭਾਖ ਕੈ, ਸਭ ਰਾਜ ਸੁਣਾਇਆ।
ਮੋਢੀ ਮੁਲਖ ਉਜਾੜਿਆ, ਦੀਪਾਨ ਬੁਲਾਇਆ।
ਫੂਕਿਆ ਸਭ ਅਬਾਵਤੇ, ਧੂੜੀ ਕਰਵਾਇਆ।
ਹੁਣ ਮਾਰੋ ਕੋਟ ਅਨੰਦ ਗੜ੍ਹ, ਫੌਜੂ ਡਕਰਾਇਆ॥ ੬॥
ਮੰਤ੍ਰੀ ਚਾਰੋਂ ਮਹਾਚੰਦ, ਝਬ ਸੱਦੇ ਮਤਾ ਪਕਾਇਕੇ।
"ਸਾਮ ਦਾਮ ਭੇਦ ਦੰਡ ਦਾ, ਕਿਆ ਕੀਤਾ ਚਿੱਤ ਲਗਾਇਕੇ।
ਕੋਈ ਗਲ ਸੁਣਾਵੋ ਭੱਲੜੀ, ਮੁਲਖ ਗਿਆ ਬਾਹੁੜੇ ਆਇਕੇ।"
ਮਨ ਤੱਕੀ ਗੱਲ ਜੁ ਛੱਲ ਦੀ, ਕਹਿ ਦਿੱਤੀ ਰਾਜ ਸੁਣਾਇਕੇ।
ਕੰਨ ਮੀਏਂ‡ ਜੋਰਾਵਰੂ ਦੇ, ਧਖ ਪਈ ਬੁਲੇਲੀ§ ਆਇਕੇ।

---

*ਲੜਾਈ ਝਗੜਾ। †ਅੱਛਾ ਰਾਜਾ। ‡ਮੀਆਂ ਜੋਰਾਵਰ ਸਿੰਘ ਰਾਜਾ ਮਹਾਚੰਦ ਦਾ ਚਾਚਾ ਸੀ, ਜੋ ਬਿਲਾਸਪੁਰ ਦਾ ਇਕ ਸਿਆਣਾ ਵਜ਼ੀਰ ਸੀ। §ਉਸਦੇ ਕੰਨ ਬੁਲੇਲ ਪਈ।

ਓਹ ਆਇਆ ਖ਼ਾਸ ਹਜ਼ੂਰ ਵਿਚ, ਬਾਤ ਕੀਤੀ ਸੂ ਆਲਾਇਕੇ ।
"ਸਿਰ ਰੱਖਣ ਦਾ ਆਲਣਾ, ਕਿਉਂ ਖੋਹੋ ਬੁਰਾ ਮਨਾਇਕੇ ।
ਇਹੁ ਘੜੀ ਨ ਆਵੈ ਹੱਥ ਫੇਰ, ਲੱਖ ਦਬੂਏ* ਖਰਚੇਂ ਜਾਇਕੇ ।
ਗੁੱਸੇ ਹੋਇਆ ਮਹਾਚੰਦ ਨੋ, ਬੋਲ ਕਹਿਆ ਏਹੁ ਸੁਣਾਇਕੇ ।
ਤੂੰ ਕਹਿਆ ਨ ਮੰਨੇ ਅਸਾਂ ਦਾ, ਫਿਰ ਪੱਛੋਤਾਵੇਂ ਆਇਕੇ ।
ਜੇ ਠਾਕੁਰ ਹੋਵਗੁ ਸੱਚ ਦਾ, ਫਲ ਦੇਸੀ ਤੁਰਤ ਬਣਾਇਕੇ ।"
ਮੁੜ ਡੇਰੇ ਕੀਤੇ ਰਾਮ ਰਾਮ, ਛੋੜ ਦਿੱਤਾ ਕੂਚ ਕਰਾਇਕੇ ।
ਪਿਛੋਂ ਖੋਟੀ ਮੰਡਲੀ ਉਠਿ ਨੱਚੀ ਭੜਬੂ ਪਾਇਕੇ ।
ਹੁਣ ਮਾਰੇ ਕੋਟ ਅਨੰਦ ਗੜ੍ਹ, ਰਣ ਸਿੰਙਾ ਢੋਲ ਬਜਾਇਕੇ ॥ ੭ ॥

ਤੇਗ ਬਹਾਦੁਰ ਸਤਿਗੁਰੂ, ਖੇਲ ਖੇਲੈ ਭਾਰੇ ।
ਆਪੇ ਵੇਖ ਵਿਗਸਦਾ, ਅਪਣੇ ਵਰਤਾਰੇ ।
ਲੁੱਟਣ ਆਏ ਸ਼ਹਿਰ ਨੂੰ, ਬੋਲ ਕਰਕੇ ਭਾਰੇ ।
ਮਾਰਨ ਤੇਗੇ ਆਜਜ਼ਾਂ, ਥਰਥੱਲਾ ਸਾਰੇ ।
ਧਰਤੀ ਥਰ ਥਰ ਕੰਬਦੀ, ਭਾਰ ਧੌਲ ਨ ਭਾਰੇ ।
ਮਾਖੋ ਦੈਂਤ† ਗਰੱਜਿਆ, ਲਜ ਨਾਮ ਸੰਭਾਰੇ ।
ਓਹ ਆਇਆ ਵਿਚ ਬਜ਼ਾਰ ਜਾਂ, ਜਮ ਬਾਹਣ ਧਾਰੇ ।
ਕੜਕ ਉਠੀ ਵਿਚ ਭੂਮਿ ਦੇ, ਧੂਮ ਅਤਿ ਉਭਾਰੇ ।
ਮਾਰੇ ਸਿੰਙਾਂ ਖੁਰਾਂ ਨਾਲ, ਬੇ ਮੁਖ ਗੁਰਦ੍ਵਾਰੇ ।
ਹੌਂਕਣ ਥਰ ਥਰ ਕੰਬਦੇ, ਵਾਂਗੁ ਬਿੱਜਲ ਮਾਰੇ ।
ਪੈਰੀ ਨੰਗੇ ਭੱਜ ਕੇ, ਖੜਿ ਜੀਅ ਸੰਭਾਰੇ ।
ਆਦਿ ਜੁਗਾਦੀ ਰਖਦਾ, ਪੈਜ ਭਗਤਾਂ ਸਾਰੇ ॥ ੮ ॥

ਮਤਾ ਮਤਾਇਆ ਖੱਡ ਵਿਚ, ਮਨ ਗੁੱਸਾ ਖਾਇ ।
ਫੇਰ ਆਏ ਧੀਰਜ ਧਾਰ ਕੇ, ਰਣ ਸਿੰਙ ਬਜਾਇ ।
ਲਾਗੀ ਅੱਗ ਬਾਜ਼ਾਰ ਨੋ, ਡੰਡ ਉੱਚੀ ਪਾਇ ।
ਸੁਣਕੇ ਸੁਰਜਨ ਸਿੰਘ ਜੀ, ਬੁਧ ਸਿੰਘ ਬੁਲਾਇ ।
ਜੋਧ ਸਿੰਘ ਕਲਿਆਣ ਸਿੰਘ, ਬੋਲ ਮਿੱਠੇ ਭਾਇ ।
ਜਾਵੋ ਝੱਬ ਸੁਚੇਤਗੀ, ਗੁਰ ਪੁਰਖ ਮਨਾਇ ।
ਅਗੈ ਸ੍ਰੀ ਅਕਾਲ ਦਾ, ਰਣਜੀਤ ਬਜਾਇ ।
ਸਰਬ ਖਾਲਸੇ ਆਇਕੇ, ਮਿਲ ਕਰੀ ਸਹਾਇ ।
ਹੱਲਾ ਕੀਤਾ ਸੂਰਿਆਂ, ਜੁੱਝਣ ਦੇ ਚਾਇ ॥ ੯ ॥

ਤੇਗ ਬਹਾਦੁਰ ਸਤਿਗੁਰੂ, ਦਰਬਾਰ ਮਝਾਰੇ ।
ਮਾਰਿਆ ਡੰਕਾ ਖ਼ਾਲਸੇ, ਰਣਜੀਤ ਨਗਾਰੇ ।
ਸੁਣਿਆ ਵਿੱਚ ਅਨੰਦ ਗੜ੍ਹ, ਸਿੰਘ ਜਾਗੇ ਸਾਰੇ ।

*ਟਕੇ, ਭਾਵ-ਰੁਪਏ । †ਇਕ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਦੈਂਤ, ਜਿਸ ਦੇ ਨਾਂ ਤੇ ਆਨੰਦਪੁਰ ਦਾ ਪਹਿਲਾ ਨਾਮ ਮਾਖੋਵਾਲ ਸੀ ।

ਚੜ੍ਹਿਆ ਬੀਰ ਦਿਆਲ ਸਿੰਘ, ਨਾਲ ਰੰਗ ਕਰਾਰੇ ।
ਵਡਪੱਗੇ ਮਿਲਿ ਕਰਮ ਸਿੰਘ, ਦਿੱਤੇ ਲਲਕਾਰੇ ।
ਦਿੱਤਾ ਸੰਖ ਬਜਾਇਕੈ, ਚੰਦਾ ਸਿੰਘ ਪਜਾਰੇ ।
ਆਸਾ ਸਿੰਘ ਕਮਾਨਦਾਰ, ਕੁੱਦਾਊ ਵਿਚਾਰੇ ।
ਸ੍ਰੀ ਕੇਸ਼ ਗੜ੍ਹ ਤਖ਼ਤ ਤੇ, ਸਿੰਘ ਆਏ ਭਾਰੇ ।
ਭਾਈ ਮਾਣਾ ਸਿੰਘ ਜੀ, ਸਤਿਗੁਰੂ ਕੇ ਪਜਾਰੇ ।
ਗਿਆਨੀ ਸੁੱਖਾ ਸਿੰਘ* ਨੈ, ਮੁਖ ਵਚਨ ਉਚਾਰੇ ।
ਜੈ ਸਿੰਘ ਭਾਈ ਬਾਘ ਸਿੰਘ, ਗੁਰ ਭਾਈ ਸਾਰੇ ।
ਚੱਲੋ ਝੱਬ ਸੁਚੇਤ ਹੋਇ, ਸਤਿਗੁਰ ਦਰਬਾਰੇ ।
ਆਏ ਵਾਹੋਦਾਹ ਨਾਲ, ਬੀਰ ਲੁੱਝਣ ਹਾਰੇ ।
ਅੱਗੇ ਬੰਨਾ† ਖੜਾ ਥਾ, ਦੇਂਦਾ ਲਲਕਾਰੇ ।
ਜੰਬੂਰੇ ਰਾਮ ਜੰਗਿਆਂ‡ ਕਈ ਫੱਟੇ ਮਾਰੇ ।
ਚਿੱਤਾਂ ਗੁਪਤਾਂ ਆਇਕੈ, ਕੀਤੇ ਜੈਕਾਰੇ ।
ਨੱਠੇ ਪੈਰ ਵਗਾਇਕੈ, ਮੁੜ ਨਾਹਿੰ ਨਿਹਾਰੇ ।
ਜਿਉਂ ਸਤਿਗੁਰੂ ਕੇ ਨਾਮ ਤੇ, ਪਾਪ ਜਾਂਦੇ ਸਾਰੇ ॥ ੧੦ ॥
ਬੀਤੀ ਰਾਤ ਅਨੰਦ ਨਾਲ, ਇਹ ਭਾਂਤਿ ਸਬਾਈ ।
ਉੱਧਰ ਸੂਬਾ ਸਿੰਘ ਦੇ, ਗੁਰੂ ਭਏ ਸਹਾਈ ।
ਡੋਗਰਿਆਂ ਦੀ ਫੌਜ ਨੈ, ਡੰਡ ਉੱਚੀ ਪਾਈ ।
ਠਾਕੁਰ ਸਾਡੇ ਕੰਮ ਦੀ, ਗਲ ਭਲੀ ਬਣਾਈ ।
ਵੈਰੀ ਆਇਆ ਹੱਥ ਵਿਚ, ਜਿਨ ਕਲ੍ਹਾ ਜਗਾਈ ।
ਪਕੜੋ ਝਬ ਸੁਚੇਤਗੀ, ਮਨ ਕਰੋ ਸੁਜਾਈ ।
ਸੁਣਕੈ ਬਾਮ੍ਹਣ ਹਾਜਰੀ, ਦੌੜ ਜੱਫੀ ਲਾਈ ।
ਧੂਹਿ ਮਿਆਨੋਂ ਮਿੱਸਰੀ,§ ਭੂਪ ਸਿੰਘ ਚਲਾਈ ।
ਰੜਕੀ ਮੱਛ ਪਇਆਲ ਦੇਵਿ, ਕਵਿ ਉਪਮਾ ਗਾਈ ।
ਬੀੜੇ ਪਾਨ ਚਬਾਂਵਦੀ, ਤੱਛਕ ਦੀ ਜਾਈ ।
ਥਰ ਥਰ ਥਰਕੈ ਹੱਥ ਵਿਚ, ਰੰਗ ਭੂਮਿ ਸੁਹਾਈ ।
ਮਾਨੋ ਜਮ ਦੀ ਜੀਭ ਹੈ, ਰਤ ਭੱਛਣ ਆਈ ।

---

*ਭਾਈ ਸੁੱਖਾ ਸਿੰਘ "ਗੁਰਬਿਲਾਸ, ਪਾਤਸ਼ਾਹੀ ੧੦" ਦਾ ਕਰਤਾ ਤੇ ਤਖ਼ਤ ਕੇਸ਼ਗੜ੍ਹ (ਆਨੰਦਪੁਰ) ਦਾ ਗਿਆਨੀ ਸੀ । ਸਰਦਾਰ ਕਾਨ੍ਹ ਸਿੰਘ ਨਾਭਾ ਦ ਕਥਨ ਅਨੁਸਾਰ ਇਸ ਦਾ ਜਨਮ ਸੰਮਤ ੧੮੨੫ ਬਿ: ਵਿਚ ਹੋਇਆ ਤੇ ਸੰਮਤ ੧੮੫੪ ਵਿਚ ਇਸ ਨੇ ਗੁਰਬਿਲਾਸ ਰਚਿਆ । ਇਸ ਦਾ ਦੇਹਾਂਤ ਸੰਮਤ ੧੮੯੫ ਵਿਚ ਹੋਇਆ । ਇਸ ਦੀ ਧਰਮ ਪਤਨੀ ਗੁਲਾਬ ਦੇਵੀ ਦਾ ਦੇਹਾਂਤ ਸੰਮਤ ੧੮੩੫ ਵਿਚ ਹੋਇਆ ਸੀ । ਪਟਨੇ ਵਾਲਾ ਭਾਈ ਸੁਖਾ ਸਿੰਘ ਹੋਰ ਸੀ, ਜਿਸ ਨੇ ਸੁਖਮਨਾ, ਛਕੇ ਆਦਿ ਰਲਾਕੇ ਦਸਮ ਗ੍ਰੰਥ ਦੀ ਨਵੀਂ ਬੀੜ ਤਿਆਰ ਕੀਤੀ ਸੀ । (ਦੇਖੋ, ਗੁਰ ਸ਼ਬਦ ਰਤਨਾਕਰ ਮਹਾਨ ਕੋਸ਼, ਸਫ਼ਾ ੬੨੭) । †ਲਾੜਾ । ‡ਬੰਦੂਕਾਂ । §ਤਲਵਾਰ ।

ਪਉਨ ਝੜਾਕੇ ਖੱਗ ਦੇ, ਢਾਲ ਓਟ ਟਿਕਾਈ।
ਸਤਿਗੁਰੁ ਸਚੇ ਪੁਰਖ ਨੈ, ਪਤ ਰੱਖ ਦਿਖਾਈ।
ਲੋਹ ਘਟਾ ਦੀ ਬਾਛੜਾਂ, ਅਨਤੈ ਬਰਖਾਈ*।
ਡੇਰੇ ਸ੍ਰੀ ਆਨੰਦ ਗੜ੍ਹ, ਜਾਇ ਛਤੇ ਬੁਲਾਈ॥ ੧੧॥
ਟਿੱਕੇ ਦੇਸ ਕਲੂਰ ਦੁਇ,† ਛਿਤ ਪਤਿ ਵਡ ਆਕੀ ਗਿਣੀ ਦੇ।
ਓਇ ਰਾਜੇ ਮੁਲੱਖ ਪਹਾੜ ਦੇ, ਇਹੁ ਢਹੁ ਜੁਗ ਸੋਢੀ ਸੁਣੀ ਦੇ।
ਓਇ ਬੰਨ੍ਹਣ ਚਿਲਤਾਂ ਕੇਜ਼ਮਾਂ,‡ ਇਹੁ ਪੂਰੇ ਅਜ਼ਮਤ ਘਣੀ ਦੇ।
ਓਇ ਨਾਉਂ ਸਦਾਵਣ ਰਾਜਪੂਤ, ਇਹੁ ਸਤਿਗੁਰੁ ਸ੍ਰਿਸਟੀ ਮਣੀ ਦੇ।
ਓਇ ਦੇਵਣ ਢਬੂਏ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਨੋ, ਇਹੁ ਤਖਤ ਪੁਜਾਵਨ ਤਣੀ ਦੇ।
ਓਇ ਪ੍ਰਜਾ ਡੰਨਣ ਭੱਤ ਖਾਣ, ਇਹੁ ਡੰਡ ਹਟਾ ਜਮ ਜਣੀ ਦੇ।
ਓਇ ਰਾਗ ਤਮਾਸ਼ੇ ਬਿਖੇ ਭੋਗ, ਏਹੁ ਸਰਬ ਕਲਾ ਕਲ ਬਣੀ ਦੇ।
ਰਾਜਿਆਂ ਅਤੇ ਖ਼ਾਲਸੇ, ਵੈਰ ਆਦੋਂ ਅੰਤੋਂ ਧਣੀ ਦੇ।
ਫਿਰ ਭੇੜਾ ਸ੍ਰੀ ਆਨੰਦ ਗੜ੍ਹ, ਛਤ ਓਰੜਿ§ ਆਏ ਅਣੀ ਦੇ{}॥ ੧੨॥
ਅਮ੍ਰਿਤ ਵੇਲੇ ਉਠ ਕੇ ਸਿੰਘ ਕਰਿ ਇਸਨਾਨਾ।
ਨਾਮ ਦਾਨ ਗੁਰਮਤਿ ਨਾਲ, ਹਿਰਦੈ ਠਹਿਰਾਨਾ।
ਅਸਤਾ ਚਲ ਪਰ ਟਿੱਕਿਆ, ਰਜਨੀਪਤਿ ਰਾਨਾ()।
ਪ੍ਰਾਚੀਃ ਦਿਸ ਤੇ ਚਮਕਿਆ, ਸੂਰਜ ਭਗਵਾਨਾ।
ਜਾਗੇ ਸੁਰ ਮੁਨਿ ਸਿੱਧ ਨਾਥ, ਕੌਲ ਖਿਲੇ ਮਦਾਨਾ।
ਚਕਵੀ ਚਕਵੇ ਮਿਲੇ ਆਇ, ਸੁਖ ਹਿਰਦੇ ਮਾਨਾ।
ਪੂਰੇ ਸ਼ਸਤ੍ਰ ਸੰਜਕੇ, ਕਰਿ ਲੁੱਝਣ ਸਾਮਾਂ।
ਚੜ੍ਹਿਆ ਮੀਆਂ ਰਾਮਦਾਸ, ਰਾਜੇ ਖਾਸ ਖਾਨਾ।
ਕੀਸੋ ਜੰਗੀ ਸਾਥ ਲੈ, ਲਛਮਣ ਅਗਵਾਨਾ।
ਬਲਭਦ੍ਰ ਸਭ ਅਣੀਦੇ, ਚੁਣ ਕੱਢੇ ਜੁਆਨਾ।
ਹੱਠੂ ਗੋੜ੍ਹੂ ਜੁੱਧ ਦਾ, ਹੱਥ ਬੱਧਾ ਗਾਨਾ।
ਫੌਜੂ ਝੀਵਰ ਜਾਲ ਦਾ, ਉਠਿ ਕਰਦਾ ਬਾਨਾ।
ਪ੍ਰੇਮੂ ਨੱਥੂ ਗੋਲ ਬੰਧਿ, ਦੇਇ ਡੱਫ ਦਮਾਮਾ।
ਮੰਡੀ ਨਾਲ ਸੁਕੇਤ ਦੇ, ਠੱਕੁਰ ਅਗਵਾਨਾ।
ਜਵਾਹਰ ਸੱਭੇ ਫੌਜ ਦਾ, ਬਖਸ਼ੀ ਬਲਵਾਨਾ।
ਹਾਜ਼ਰ ਖਾਨਾ ਆਪ ਖਾਸ, ਕਰਿ ਖੂਬ ਦਮਾਮਾ।

---

*ਦੇਖੋ, ਬਚਿਤ੍ਰ ਨਾਟਕ ਪਾ: ੧੦
"ਰਾਖ ਲੀਆ ਹਮ ਕੋ ਜਗ ਰਾਈ।
ਲੋਹ ਘਟਾ ਅਨਤੈ ਬਰਖਾਈ।"
†ਸੋਢੀ ਸੂਰਜਨ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਰਾਜਾ ਮਹਾਚੰਦ। ‡ਸੰਜੋਹਾਂ ਤੇ ਤਲਵਾਰਾਂ।
§ਉਮੰਡ ਕੇ। {}ਫੌਜ ਦੇ ਦਲ। ()ਰਜਨੀ (ਰਾਤ) ਦਾ ਪਤਿ=ਚੰਦ੍ਰਮਾ।
ਃਪੂਰਬ ਦਿਸ਼ਾ।

ਮਾਰਾਂਗੇ ਫਟ ਜਾਇਕੈ, ਦੇਖੈ ਗਿਰਿ ਰਾਨਾ।
ਜਾਵਣਗੇ ਸਭ ਸਿੰਘੜੇ, ਜੋਧੇ ਬਲਵਾਨਾ।
ਫਿਰ ਭੱਜੇ ਸਭ ਗਪੌੜੀਏ,* ਲੈ ਅਪਨੇ ਪ੍ਰਾਨਾ ॥ ੧੩ ॥
ਗੱਜਨ ਬਹੁਤੀ ਤੁੱਪਕੈਂ, ਰਣ ਪਈ ਗੁਬਾਰੀ।
ਸੋਢੀ ਨ੍ਹਾਵਣ ਰੱਚਿਆ, ਸੁਚਿ ਗੰਗਾ ਝਾਰੀ।
ਪੂਰਨ ਕੀਤਾ ਪਾਠ ਪੁੰਨ, ਦਾਨ ਦਿੱਤਾ ਭਾਰੀ।
ਚੜ੍ਹਿਆ ਜੈ ਸਿੰਘ ਸੋਢ ਬੰਸ, ਨਾਲ ਫੌਜ ਅਪਾਰੀ।
ਚੜ੍ਹੇ ਅਕਾਲੀ ਗੁਰੂ ਕੇ, ਜੋਧੇ ਬਲ ਭਾਰੀ।
ਸਿਰੀ ਕੇਸ ਗੜ੍ਹ ਤਖ਼ਤ ਦੇ, ਸਿੰਘ ਪਾਂਚ ਹਜ਼ਾਰੀ।
ਸੂਬਾ ਸਿੰਘ ਨਿਹੰਗ ਬੀਰ ਲੈ ਫੌਜ ਕਰਾਰੀ।
ਆਪੋ ਆਪਣੀਂ ਮੋਰਚੀਂ, ਧੀਰ ਸੂਰੀਂ ਧਾਰੀ।
ਚੱਲਣ ਜਰਬਾਂ ਜਬਰ ਜੰਗ, ਲਾਮ ਛਿੜ ਪਈ ਕਾਰੀ।
ਧੂਹਾਂ ਰੌਲੀ ਪੈ ਰਹੀ, ਜਾਣੁ ਧੁੰਦ ਪਸਾਰੀ।
ਛਹਿਬਰ ਲੱਗੀ ਸਾਰ ਦੀ, ਘੱਟ ਸਾਵਣ ਭਾਰੀ।
ਚਮਕਣ ਤੇਗਾਂ ਅੱਗਲੀ, ਬਿਜੱਲ ਲਸ਼ਕਾਰੀ ॥ ੧੪ ॥
ਭੇੜਾ ਕੀਤਾ ਸੂਰਿਆਂ, ਫੌਜ ਆਈ ਆਕੜਖਾਨ ਦੀ।
ਚੜ੍ਹਿਆ ਮੀਆਂ ਰਾਮਦਾਸ, ਕਾਸੀਸਾਂ ਦੇਇ ਕਮਾਨ ਦੀ।
ਬਲਭਦ੍ਰ ਸਣ ਲਛਮਣੈ, ਹਥ ਉਪਰ ਨਜਰ ਕ੍ਰਿਪਾਣ ਦੀ।
ਪ੍ਰੇਮੂ ਗੋੜੂ ਡੱਫ ਨਾਲ, ਚਾਹਿੰ ਕੀਤੀ ਖੇਡ ਮਦਾਨ ਦੀ।
ਨੱਥੂ ਫੌਜੂ ਲੱਕ ਬੰਨ੍ਹਿ, ਪਗ ਟੇਢੀ ਗਲ ਅਭਿਮਾਨ ਦੀ।
ਜਵਾਹਰ ਸਭੇ ਫੌਜ ਦਾ, ਲੈ ਮੁਜਰਾ ਬਣਤ ਬਣਾਨ ਦੀ।
ਭੰਗਾਂ ਬਹੁਤ ਛਕਾਇਕੈ, ਮੁਛ ਮੋੜੀ ਨਜਰ ਅਸਮਾਨ ਦੀ।
ਧੂਹਿ ਲਈਆਂ ਹਥ ਸੂਰਿਆਂ, ਜਣ ਕਿਰਣਾਂ ਛੁਟੀ ਭਾਨ ਦੀ।
ਗੱਜਨ ਜੋਧੇ ਖੇਤ ਵਿਚ, ਡੰਡ ਪਉਦੀ ਭੂਤ ਮਸਾਨ ਦੀ।
ਕਲ ਕੁੱਦੀ, ਨਾਰਦ ਨੱਚਿਆ, ਦਿਲ ਅੰਦਰ ਖੁਸ਼ੀਆਂ ਮਾਣਦੀ।
ਜਣ ਜੁੱਟੇ ਦੋਵੇਂ ਦਿੱਗ ਪਾਲ,† ਭੂ ਕਲਮਲ ਅਤ ਕ੍ਰਿਪਾਣ ਦੀ।
ਬੀਰ ਲੁੱਝਣ ਜੱਫੀ ਝੱਟ ਨਾਲ, ਜਮ ਘੱਤੀ ਘਾਣੀ ਘਾਣ ਦੀ।
ਰੁੱਘਾ ਸਿੰਘ ਨਿਹੰਗ ਨੇ, ਮੋੜ ਭੇੜੀ ਅਣੀ‡ ਕ੍ਰਿਪਾਣ ਦੀ ॥ ੧੫ ॥
ਭੇੜਾ ਕੀਤਾ ਸੂਰਿਆਂ, ਦੇ ਕੈ ਕਿਲਕਾਰੀ।
ਪਉਨ ਝੜਾਝੜ ਖੱਗ ਸਿਰ, ਧੁੱਮ ਅੱਤ ਉਭਾਰੀ।
ਚੱਲਣ ਤੀਰ ਤੁਫੰਗ ਦੇ, ਤੋੜ ਚਿਲਤਾਂ ਸਾਰੀ§।
ਬਰਖਾ ਲੱਗੀ ਸਾਰ ਦੀ, ਘਣ ਛਹਬਰ ਕਾਰੀ।

---

*ਗੱਪਾਂ ਮਾਰਨ ਵਾਲੇ। †ਦਿਸ਼ਾਂ ਦੇ ਹਾਥੀ। ‡ਕ੍ਰਿਪਾਨ ਦੀ ਨੋਕ।
§ਤੁਫੰਗ (ਬੰਦੂਕ) ਦੀਆਂ ਤੀਰ (ਗੋਲੀਆਂ) ਛੁਟਦੀਆਂ ਸਨ, ਜੋ ਫੁਲਾਦੀ ਸੰਜੋਹਾਂ ਨੂੰ ਤੋੜ ਜਾਂਦੀਆਂ ਸਨ।

ਡਿੱਗੇ ਰਣ ਵਿਚ ਸੂਰਮੇ, ਵਾਂਗੂ ਪਰਬਤ ਭਾਰੀ ।
ਪੈਰ ਨ ਟਿੱਕੇ ਕਾਇਰਾਂ, ਜਾਨ ਦਹਸ਼ਤ ਮਾਰੀ ।
ਜਣ ਬੇੜੀ ਦਰੀਆਇ ਵਿਚ, ਝੋਲ ਖਾਧਾ ਭਾਰੀ ।
ਲਾਇਆ ਬੰਝਾ ਧਿਆਨ ਸਿੰਘ, ਮੋਊ ਵਡਾ ਖਿਡਾਰੀ ।
ਮੱਛੀ ਵਾਂਗੂ ਪਿਰੋਇਆ, ਬੀਰ ਡਿੱਗਾ ਕਾਰੀ ।
ਜਾਣ ਧਨੰਤਰ ਡੱਸਿਆ, ਤੱਛਕ ਬਲਕਾਰੀ ।
ਮੁੜਿਆ ਸੂਰਾ ਮਾਨ ਸਿੰਘ, ਫਟ ਕੀਤਾ ਆਰੀ ।
ਹਰੀ ਸਿੰਘ ਰਣ ਖੰਭ ਜਿਊ, ਪੈਰ ਗੱਡ ਅਗਾੜੀ ।
ਸਨਮੁਖ ਮੁਖ ਪਰ ਚਖੀਆ, ਤਿਖੀਆਂ ਤਲਵਾਰੀ ।
ਰਾਮ ਸਿੰਘ ਤੇ ਦਿਲੇ ਰਾਮ, ਰਣ ਭਿੜੇ ਕਰਾਰੀ ।
ਪਾਕ ਸ਼ਹੀਦੀ ਸੂਰਿਆਂ, ਜੁੱਝੇ ਗੁਰਦੁਾਰੀ ।
ਪੂਰੀ ਹੋਈ ਭਾਵਨੀ, ਜੋ ਮਨਸਾ ਧਾਰੀ ॥ ੧੬ ॥
ਸੁਣਿਆ ਹੁਕਮਾ ਸਿੰਘ* ਨੇ, ਇਕ ਖਬਰ ਅਵੱਲੀ ।
ਸੀ ਅਨੰਦ ਗੜ੍ਹ ਰਾਜਿਆਂ, ਕੀਤੀ ਥਰਥੱਲੀ ।
ਕੱਸੇ ਜੀਨ ਅਰਾਕੀਆਂ, ਸਟ ਪਵੇ ਤਬੱਲੀ ।
ਹੋਇ ਬੀਰ ਤਿਆਰ ਝਬ, ਜੋੜ ਸੂਰੇ ਪੱਲੀ ।
ਧੌਲ ਨ ਝੱਲੇ ਭਾਰ ਨੋ, ਪ੍ਰਿਥੀ ਕਲਮੱਲੀ ।
ਆਏ ਵਾਹੋਦਾਹ ਨਾਲ, ਸਿੰਘ ਘੜੀ ਸਵੱਲੀ ।
ਡੋਗਰਿਆਂ ਦੀ ਗੱਲ ਕਵਿ, ਚਿੱਤ ਲਗੈ ਨ ਭੱਲੀ ।
ਮਿਲਿਆ ਲੈ ਪ੍ਰਸਾਦ ਨੋ, ਸੁਣਿਆ ਚਹੁ ਵੱਲੀ ।
ਥਾਪੀ ਦਿੱਤੀ ਹੱਥ ਦੀ, ਸੋਢ ਵੰਸੀ ਭੱਲੀ ।
ਡੇਰਾ ਦਿੱਤਾ ਬਾਗ ਵਿਚ, ਚਾਹਿ ਸਭਾ ਘਲੀ ।
ਸਤਿਗੁਰੂ ਦੀ ਜੋ ਭਾਵਨੀ, ਸਾ ਹੋਵਗੁ ਭੱਲੀ ।
ਸ੍ਰੀ ਭਗਊਤੀ ਦੀ ਕ੍ਰਿਪਾ ਤੇ, ਬੀਰ ਜੁੱਝਨ ਦੱਲੀ ॥ ੧੭ ॥
ਧੁੰਦੂਕਾਰ ਗੁਬਾਰ ਨਾਲ, ਝਖ ਝਾਂਜਾ ਬਹੁਤ ਉਡਾਂਵਦੀ ।
ਚਿੜਗਾਂ ਫੁੱਟਣ ਅੱਖੀਆਂ ਦੇਹ ਸੁੱਕੀ ਹਡ ਕੜਕਾਂਵਦੀ ।
ਉੱਭ ਚੋਟੀ ਪੈਰ ਪਜਾਲ, ਥਿਰ ਹੱਥ ਖੱਪਰ ਮੂੰਹ ਫਰਕਾਂਵਦੀ ।
ਸੀਸ ਖੁੱਲ੍ਹੇ ਘੁੰਮਰ ਘੱਤਦੀ, ਦੰਤ ਕੱਢੇ ਤੇ ਡਕਰਾਂਵਦੀ ।
ਮੁੰਡ ਮਾਲਾ ਗਲ ਵਿਚ ਸੋਭਦੀ, ਸੁਰ ਉੱਚੇ ਨਾਦ ਬਜਾਂਵਦੀ ।
ਸਿੰਘ ਸੁੱਤਾ ਬਹੁਤ ਅਨੰਦ ਨਾਲ, ਟੁੰਬ ਬੱਖੀਆਂ ਘਾਣ ਜਗਾਂਵਦੀ ।
ਕੁਲ ਛਤ੍ਰੀ ਤੂੰ ਵਰੀਆਮ ਹੈਂ, ਤਕ ਮੰਗਣ ਤੁਧ ਥੈਂ ਆਂਵਦੀ ।
ਜੋ ਆਵੇ ਸੋ ਫਲ ਲੱਭਦਾ ਸਭ ਸੋਭਾ ਤੇਰੀ ਗਾਂਵਦੀ ।
ਕੁਰਛੇਤ੍ਰ ਸ੍ਰੀ ਅਨੰਦ ਗੜ੍ਹ, ਮਨ ਬਾਂਛਿਤ ਸਭ ਫਲ ਪਾਂਵਦੀ ।

---

*ਇਹ ਹੁਕਮਾ ਸਿੰਘ ਇਕ ਹੋਰ ਸਰਦਾਰ ਸੀ, ਜੋ ਸ਼ਾਇਦ ਹੁਸ਼ਿਆਰਪੁਰ ਦੇ ਇਲਾਕੇ ਵਿਚੋਂ ਸੋਢੀ ਸੁਰਜਨ ਸਿੰਘ ਦੀ ਸਹਾਇਤਾ ਵਾਸਤੇ ਫੌਜ ਲੈ ਕੇ ਆਇਆ ਸੀ ।

ਅਸੀਂ ਆਏ ਦੂਰੋਂ ਚੱਲਕੇ, ਭੁਖ ਆਤੁਰ ਬੜੀ ਦੁਖਾਂਵਦੀ ।
ਤੈਨੋ ਥਾਪੀ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਦੀ, ਚਾਰ ਜੁਗੀ ਜਿਸਨੋ ਧਿਆਂਵਦੀ ।
ਮੈਂ ਢੂੰਡਾਂ ਸਤੀਆਂ ਸੂਰਿਆਂ, ਰਤ ਭੱਛਾਂ ਮਨ ਅਘਾਂਵਦੀ ।
ਮੈਂ ਦੱਸਾਂ ਪੰਥ ਅਗੰਮ ਦਾ, ਮਨ ਅੰਦਰ ਜੋਤ ਦਿਖਾਂਵਦੀ ।
ਵਡ ਜੋਧੇ ਆਏ ਇੱਛ ਨਾਲ, ਆਸ ਤੇਰੀ ਸਭਨਾ ਭਾਂਵਦੀ ।
ਦਾਸ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਰੱਛਪਾਲ, ਰਣ ਜੁੱਟੇ ਜੀਤ ਕਰਾਂਵਦੀ ।
ਹੁਣ ਵਰਤ ਅਸਾਂ ਦਾ ਖੋਲੁ ਦੇ, ਅਰਜ਼ ਕਰਦੀ ਮਨ ਹਰਖਾਂਵਦੀ ।
ਨਾਰਦ ਸਣ ਕਲ ਧੀਅ ਦੈ, ਮੂੰਹ ਅੱਡੇ ਗਲੁ ਬਜਾਂਵਦੀ ॥ ੧੮ ॥
ਅਮ੍ਰਿਤ ਵੇਲੇ ਉਠ ਕੈ, ਸੁਚ ਮੱਜਨ ਕੀਤਾ ਨ੍ਹਾਇਕੇ ।
ਸੁਰਤ ਧਾਰੀ ਸ੍ਰੀ ਅਨੰਦ ਗੜ੍ਹ, ਦਰਸ਼ਨ ਕੀਤਾ ਪ੍ਰੀਤਿ ਬਢਾਇਕੇ ।
ਫਿਰ ਲੰਗਰ ਵੜਿਆ ਅਦਬ ਨਾਲ, ਹਥ ਜੋੜੇ ਸੀਸ ਨਿਵਾਇਕੇ ।
ਵਾਕ ਕੀਤਾ ਸੰਤਾਂ ਮਿਹਰ ਦਾ, ਸਿਖ ਮੰਨਿਆ ਮਨ ਹਰਖਾਇਕੇ ।
ਕੱਢ ਮੋਤੀ ਕੰਨਾਂ ਵਿਚ ਦੇ, ਭੇਟ ਕੀਤੇ ਗੁਰ ਦਰਿ ਆਇਕੇ ।
ਫਿਰ ਸ਼ਸਤ੍ਰ ਬੱਧੇ ਜੁੱਧ ਨੋ, ਸੰਜੋਇ ਮਣ ਮਣ ਪਾਇਕੇ ।
ਝੂਲਣ ਨੇਜ਼ੇ ਬੈਰਕਾਂ,* ਘਣ ਬਿੱਜਲ ਚਮਕੀ ਆਇਕੇ ।
ਸੂਰ ਬੰਨ੍ਹਣ ਚਿਲਤੇ ਕੇਜ਼ਮਾਂ, ਖੋਲ† ਰੱਖਣ ਸੀਸ ਬਣਾਇਕੇ ।
ਪਉਨ ਝੜਾਝੜ ਖੱਗ ਸਿਰ, ਵਿਚ ਚਿੜਗਾਂ ਛੁੱਟਣ ਤਾਇਕੇ ।
ਚੜ੍ਹਿਆ ਸੁਰਜਨ ਸਿੰਘ ਜੀ, ਮਨ ਨਾਨਕ ਪੁਰਖ ਮਨਾਇਕੇ ।
ਉਹ ਪੋਤਾ ਹਰਿ ਗੋਬਿੰਦ ਦਾ, ਚਾਰ ਕੂੰਟਾਂ ਪੂਜਣ ਆਇਕੇ ।
ਯਾਦ ਕੀਤਾ ਭਾਈ ਹੁਕਮਾ ਸਿੰਘ, ਸਿਖ ਚਰਣੀ ਲੱਗਾ ਆਇਕੇ ।
ਸੁਰ ਲੁੱਝਣ ਅਪਣੀ ਲਾਜ ਨੋ, ਦਿਲ ਅੰਦਰ ਕ੍ਰੋਧ ਬਢਾਇਕੇ ।
ਧੌਂਸੇ ਲਾਈ ਡੰਕ ਦੀ, ਜਣ ਗਰਜੈ ਇੰਦਰ ਆਇਕੇ ।
ਚੜ੍ਹੇ ਅਕਾਲੀ ਗੁਰੂ ਕੇ, ਜਿਉਂ ਸੀਹ ਪਵੇ ਗਣਣਾਇਕੇ ।
ਪਉਨ ਸੜਾਕੇ ਸਾਰ ਦੇ, ਘਟ ਸਾਵਣ ਬਰਖੀ ਆਇਕੇ ।
ਬਾਜੀ ਰੱਚੀ ਜੁੱਧ ਦੀ, ਭਟ ਖੇਲੇ ਸੀਸ ਲਗਾਇਕੇ ।
ਓਇ ਢਾਲਣ ਪਾਸੇ ਦਾਉ ਦੇ, ਸਿਰ ਵੱਢਣ ਤੇਗ ਵਗਾਇਕੇ ।
ਆਪੋ ਅਪਣੀ ਜੀਤ ਦੀ, ਚਾਲ ਦਸਣ ਮਨ ਹਰਖਾਇਕੇ ।
ਜਿਸਦੈ ਹੋਵਗੁ ਦਾਹਿਣੈ, ਰਣ ਬਾਜੀ ਜਿੱਤਗੁ ਆਇਕੇ ॥ ੧੯ ॥

ਧੂਹ ਮਿਆਨੋਂ ਮਿਸਰੀਆਂ, ਦੌੜ ਸੂਰੇ ਆਏ ।
ਕੋਇ ਨ ਠਹਿਰੈ ਚਮਕਦੀ, ਘਣ ਨਜ਼ਰੀ ਪਾਏ ।
ਸੁਤ ਦਾਰਾ‡ ਬਹੁ ਮਾਲ ਦਾ, ਜੀਊੜਾ ਲਲਚਾਏ ।
ਠਹਿਰੇ ਸੋਈ ਸੂਰਮੇ, ਬੀਰ ਮਾਤਾ ਜਾਏ ।

---

*ਝੰਡੀਆਂ ।
†ਲੋਹੇ ਦੇ ਖੋਦ, ਜੋ ਸਿਰ ਦੀ ਹਿਫ਼ਾਜ਼ਤ ਲਈ ਜੰਗ ਦੇ ਮੌਕੇ ਤੇ ਪਹਿਨੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ।
‡ਪੁਤ੍ਰ ਅਤੇ ਇਸਤ੍ਰੀ ।

ਛਿੱਬਰ ਜਾਤ ਅਣੋਖ ਰਾਇ,* ਤਲਵਾਰ ਚਲਾਏ ।
ਮੱਖਣ ਸਿੰਘ ਤੇ ਜੀਤ ਸਿੰਘ, ਰਣ ਤੱਤੇ ਤਾਏ ।
ਸਾਬਤ ਹੋਇ ਪਠਾਣ ਨੇ, ਮੁੜਿ ਘਾਇ ਲਗਾਏ ।
ਚਲਣ ਛੋਹੀ ਛੜਕ ਨਾਲ, ਸਿਰ ਤਰਤੀ ਪਾਏ ।
ਜਣ ਕੁਰਖੇਤ੍ਰ ਰੱਚਿਆ, ਬੀਰ ਨ੍ਹਾਵਣ ਧਾਏ ।
ਪਾਵਨ ਪੁਰਬੀ ਪੁੰਨ ਭਾਗ, ਪਾਪ ਦੂਰ ਪਰਾਏ ।
ਭੇੜਾ ਦੁਹਾਂ ਮੁਕਾਬਲਾ, ਰਹਿਆ ਛਿਤਿ† ਛਾਏ ॥ ੨੦ ॥
ਡਿੱਠੇ ਸੂਰੇ ਸੂਰਿਆਂ, ਰਣ ਹੱਛੀ ਟੋਲੀ ।
ਲਾਈ ਹੁਕਮਾ ਸਿੰਘ ਨੇ, ਇਕ ਤੱਤੀ ਬੋਲੀ ।
ਹੱਲਾ ਕੀਤਾ ਕਿਸ਼ਨ ਸਿੰਘ, ਦੇਖਣ ਵਿੱਚੋਲੀ ।
ਚੱਲਣ ਜਰਬਾਂ ਤੁਪਕਾਂ, ਧਰਤੀ ਬਰਥੋਲੀ ।
ਪਿਚਕਾਰੀ ਰਾਮ ਜੰਗੀਆਂ, ਬੀਰ ਕਰੇ ਕਰੋਲੀ ।
ਤਲਵਾਰੀਂ ਮੁਖ ਸੂਰਿਆਂ, ਛਕਿ ਕੁੰਗੂ ਘੋਲੀ ।
ਮਿੱਝਾਂ ਕੇਸ ਲਪੇਟੀਆਂ, ਕਾਨ੍ਹ ਮਟਕੀ ਡੋਲੀ ।
ਬਾਗੇ ਰੰਗੇ ਸੂਰਿਆਂ, ਧਾਰ ਕੇਸੂ ਮੌਲੀ ।
ਮਾਰਨ ਨੇਜੇ ਸਾਂਗ ਬੀਰ, ਗੁਲਾਲੀ ਝੋਲੀ ।
ਘਾਇਲ ਘੁੱਮਣ ਸੂਰਮੇ, ਮਦ ਪੀ ਕੈ ਤੋਲੀ ।
ਆਨੰਦ ਪੁਰ ਦੇ ਖੇਤ ਵਿਚ, ਬੀਰ ਖੇਡਣ ਹੋਲੀ ॥ ੨੧ ॥
ਭੇੜਾ ਕੀਤਾ ਸੂਰਿਆਂ, ਮਨ ਰੋਸ ਬਢਾਏ ।
ਮਾਰਨ ਵਾਹੋ ਦਾਹ ਖਗ, ਰਣ ਤੱਤੇ ਤਾਏ ।
ਸਨਮੁਖ ਭਾਈ ਕਿਸ਼ਨ ਸਿੰਘ, ਗਹਿ ਨੇਜ਼ਾ ਧਾਏ ।
ਮਾਨੋ ਜਮ ਜਮ ਤ੍ਰਾਸ ਦੇ, ਪ੍ਰਾਨ ਕੱਢਣ ਆਏ ।
ਪਵਨ ਸੜਾਕੇ ਸਾਰ ਦੇ, ਘਨ ਛਹਿਬਰ ਲਾਏ ।
ਚਮਕਣ ਤੇਗਾਂ ਤਿੱਖੀਆਂ, ਬਿੱਜੁਲ ਲਿਸ਼ਕਾਏ ।
ਸਾਲ ਹਥੌੜੇ ਘਣਾ ਥੇ, ਠਣਕਾਰ ਸੁਣਾਏ ।
ਬਹੁੜਨ ਸੋਈ ਆਇਕੈ, ਬੀਰ ਮਾਤਾ ਜਾਏ ।
ਗਏ ਬਿਗਾਨੇ ਛੱਡ ਕੈ, ਪੈਰ ਪਿੱਛੈ ਪਾਏ ।
ਤਲਵਾਰੀਂ ਦੋ ਧਾਰ ਦੀ, ਆਂਚ ਸਹੀ ਨ ਜਾਏ ।
ਹੂਰੀਂ ਘੁੱਮਣ ਘੱਤਿਆ, ਚਹੁੰ ਵੱਲੀਂ ਛਾਏ ।
ਪਜਾਲਾ ਭਰਕੈ ਅਮੀਂ ਦਾ, ਆਂਦਾ ਹਰਖਾਏ ।
ਛਕਿਆ ਭਾਈ ਕਿਸ਼ਨ ਸਿੰਘ, ਮਨ ਆਨੰਦ ਪਾਏ ।
ਇੰਦ੍ਰ ਚੜ੍ਹ ਬੇਬਾਨ ਦੈ, ਫੁਲ ਬਹੁ ਹਰਖਾਏ ।

---

*ਭਾਈ ਅਣੋਖ ਰਾਇ ਛਿੱਬਰ ਬੰਸਾਵਲੀ ਨਾਮੇ ਦੇ ਲੇਖਕ ਕੇਸਰ ਸਿੰਘ ਛਿੱਬਰ ਦਾ ਵਡੇਰਾ ਸੀ, ਜੋ ਆਨੰਦ ਪੁਰ ਰਹਿੰਦਾ ਸੀ ।

†ਪ੍ਰਿਥਵੀ (ਧਰਤੀ) ਉਤੇ । (ਦੇਖੋ, ਅਗੇ ਪਉੜੀ ਅੰਕ ੨੪)

ਜੈ ਜੈ ਕਰਦੇ ਦੇਵਤੇ, ਲੈ ਸੁਰਗ ਸਿਧਾਏ ।
ਮੁੜਿਆ ਭਾਈ ਕਾਨ੍ਹ ਸਿੰਘ, ਤਲਵਾਰ ਚਲਾਏ ।
ਮਾਰੈ ਮੀਐਂ ਲਛਮਣੈ, ਮਨ ਗੁੱਸਾ ਖਾਏ ।
ਪੌਨ ਝੜਾਝੜ ਖੱਗ ਸਿਰ, ਸਭ ਦਾਉ ਬਚਾਏ ।
ਭਈ ਭਗਉਤੀ ਲੱਖਣੀ, ਹਥ ਬੱਧੀ ਆਏ ।
ਮਨ ਦੇ ਕਾਇਰ ਖੇਤ ਛਡਿ, ਦੌੜਿ ਪ੍ਰਾਣ ਲਿਆਏ ।
ਗੱਪਾਂ ਮਾਰਨ ਮਜਲਸੀਂ, ਅੱਜ ਰੱਬ ਬਚਾਏ ॥ ੨੨ ॥

ਜੰਮਿਆ ਲਤੀਫਾਲ ? ਵਿਚ, ਘੋਲ ਦਿੱਤੀ ਗੁੜ੍ਹਤੀ ਸਾਰ ਦੀ ।
ਪਿੱਠ ਨ ਦਿੱਤੀ ਖੇਤ ਵਿਚ, ਰਣਖੰਭਾ ਧੀਰ ਕਰਾਰ ਦੀ ।
ਚੜ੍ਹ ਆਏ ਸ੍ਰੀ ਆਨੰਦਗੜ੍ਹ, ਪ੍ਰੀਤ ਲੱਗੀ ਗੁਰ ਦਰਬਾਰ ਦੀ ।
ਅਗੈ ਸੂਰੀਂ ਸੰਘਰ* ਰੱਚਿਆ, ਵਡ ਜੋਧੇ ਬਲ ਹੈ ਧਾਰ ਦੀ ।
ਸਿੰਘ ਬੈਠਾ ਹਾਠਾਂ ਜੋੜ ਕੈ, ਦਲਮਲਦਾ ਭੁਜ ਬਲਕਾਰ ਦੀ ।
ਮੀਆਂ ਮੁੜਿਆ ਰਾਮਦਾਸ, ਹਥ ਧੂਹੀ ਮਿਸਰੀ ਸਾਰ ਦੀ ।
ਦੋਵੇਂ ਜੁੱਟੇ ਬੀਰ ਖੇਤ, ਮਾਰ ਕਰਨ ਲਗੇ ਹਥਿਆਰ ਦੀ ।
ਲਾਈਆਂ ਦੋਹਾਂ ਸੂਰਿਆਂ, ਇਕ ਬਾਰੀ ਬਾਰ ਕਰਾਰ ਦੀ ।
ਮੀਆਂ ਰਖਿਆ ਠਾਕੁਰੈ, ਚੋਗ ਚੁੱਗਨ ਜੱਗ ਬਹਾਰ ਦੀ ।
ਕਰਨ ਤਾਰੀਫ਼ਾਂ ਰਾਜਪੂਤ, ਰਣ ਸੂਰੇ ਤੇਰੇ ਵਾਰ ਦੀ ।
ਟੁਕ ਟੁਕ ਹੋਇਆ ਖੇਤ ਵਿਚ, ਮੁਛ ਫਰਕੈ ਦਹਿਸ਼ਤ ਮਾਰ ਦੀ ।
ਕੀਤੇ ਪਾਰ ਜਹਾਜ ਜਗ, ਤੋੜ ਦਿਤੀ ਫਾਂਸ ਸੰਸਾਰ ਦੀ ।
ਰੌਸ਼ਨ ਹੋਇਆ ਚਾਰ ਕੁੰਟ, ਕਿਆ ਸਿਫਤ ਤੇਰੀ ਤਲਵਾਰ ਦੀ ।
ਸਨਮੁਖ ਸੂਰੇ ਕਿਸ਼ਨ ਸਿੰਘ, ਸੀਸ ਦਿੱਤਾ ਬੋਲੀ ਯਾਰ ਦੀ ॥ ੨੩ ॥

ਸੁਣਿਆ ਹੁਕਮਾ ਸਿੰਘ ਨੈ, ਭਾਈ ਦੀ ਗੱਲ ।
ਰਾਇ ਅਣੋਖਾ† ਜੂਝਿਆ, ਛਿੱਬਰ ਪਿੜ ਮੱਲ ।
ਕਿਸ਼ਨ ਸਿੰਘ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋਇ, ਤਲਵਾਰੀਂ ਠੱਲ ।
ਸ੍ਰੀ ਨਾਨਕ ਦੀ ਬੰਸ ਦਾ, ਜਸ ਭਇਆ ਅਟੱਲ ।
ਬਾਬੇ ਬੀਰ ਪ੍ਰਧਾਨ ਸਿੰਘ, ਜੁੱਧ ਕੀਤਾ ਬਲ ।
ਸਾਬਤ ਹੋਇ ਪਠਾਣ ਨੇ, ਮਾਰ ਮੋੜੇ ਦਲ ।
ਸਿਰ ਤੇ ਲਈਆਂ ਕਾਨ੍ਹ ਸਿੰਘ, ਤਲਵਾਰੀਂ ਝੱਲ ।
ਵਿਸਮਾਦੀ ਭਈ ਸੂਰਿਆਂ, ਜੰਗ ਹੋਈ ਹੱਲ ।
ਕਾਲ ਬਲੀ ਸਿਰ ਸਭ ਹੈ, ਸੁਰ, ਮੁਨਿ ਜਨ ਬੱਲ ।
ਲੱਦੇ ਭਾਰ ਵਪਾਰੀਆਂ, ਕੂਚ ਅੱਜ ਕਿ ਕੱਲ ।
ਜਿਸਦਾ ਰਾਖਾ ਆਪ ਸਾ, ਸੇ ਰੱਖੇ ਬੱਲ ।
ਭਿੜਿਆ ਦੁਹਾਂ ਮੁਕਾਬਲਾ, ਸੂਰ ਬੈਠੇ ਮੱਲ ॥ ੨੪ ॥

ਬੋਲਿਆ ਭਾਈ ਕਾਨ੍ਹ ਸਿੰਘ ਮੁੜ ਗੁੱਸਾ ਖਾਇ ।

---

*ਜੰਗ ।

†ਦੇਖੋ, ਪਉੜੀ ਅੰਕ ੨੦, ਤੇ ਉਸ ਦਾ ਫੁੱਟ ਨੋਟ ।

ਕੋਈ ਪਿਆਰਾ ਗੁਰੂ ਦਾ, ਹੁਣ ਕਰੈ ਸਹਾਇ।
ਪਿੜ ਵਿਚ ਡਿੱਗਾ ਕਿਸ਼ਨ ਸਿੰਘ, ਫਟ ਸਨਮੁਖ ਖਾਇ।
ਜੇ ਮੜ ਭਿੜੀਏ ਇਕ ਵਾਰ, ਲੋਥ ਲਈਏ ਜਾਇ।
ਸੁਣਕੇ ਹੁਕਮਾ ਸਿੰਘ ਨੇ, ਅੱਖ ਲੱਜਾ ਪਾਇ।
ਡਿੱਠਾ ਸਿੰਘਾਂ ਸਾਰਿਆਂ, ਹੱਥ ਜੋੜੇ ਆਇ।
ਲਈ ਭਗਉਤੀ ਹੁਕਮ ਸਿੰਘ, ਕਰ ਮੈਂ ਚਮਕਾਇ।
ਆਂਦੀ ਸਾਣ ਚੜ੍ਹਇਕੈ, ਮੁਲ ਮਹਿੰਗੇ ਆਇ।
ਮੋਢੀ ਸੁਰਜਨ ਸਿੰਘ ਜੀ, ਮੁੱਛੀਂ ਦੇ ਤਾਇ।
ਕਰੈ ਅਗਾੜੇ ਸੂਰਿਆਂ, ਬੋਲ ਹੱਛ ਧਾਇ।
ਗਰਜਨ ਬਹੁਤੀ ਤੁੱਪਕੈਂ, ਧਰਤੀ ਥਰਰਾਇ।
ਸਨਮੁਖ ਹੋਏ ਜੁੱਧ ਨੋ, ਮਨ ਮੈ ਹਰਖਾਇ।
ਹੱਲਾ ਕੀਤਾ ਸੂਰਿਆਂ, ਮੁੜ ਤੱਤੇ ਤਾਇ।
ਜਿਸ ਦੇ ਲਗਦੀ ਆਣਕੈ, ਸੋ ਸੁਰਗ ਸਿਧਾਇ।
ਡਿੱਗਾ ਦੇਸਾ ਸਿੰਘ ਬੀਰ, ਲੱਗ ਬਿਖੜੇ ਘਾਇ।
ਚਕਿਆ ਭਾਈ ਤਖ਼ਤ ਸਿੰਘ, ਗੁਰ ਸਿੱਖੀ ਭਾਇ ॥ ੨੫ ॥
ਡਿੱਠਾ ਜਾਂਦਾ ਲੋਥ ਨੋ, ਫਿਰ ਹੱਲਾ ਕੀਤਾ ਆਇ ਕੈ।
ਕਮਲੂ ਗੋੜ ਪਲਕ ਦੇ, ਦੋ ਨੇਗੀ* ਕਹੀਂਦੇ ਗਾਇ ਕੈ।
ਝਟ ਕਰ ਕੁੱਦਦੇ ਕੇਹਰ ਵਾਂਗੂ, ਬਾਜ ਤਾਮੇ ਛੁੱਟੇ ਧਾਇ ਕੈ।
ਫਿਰ ਲਾਈ ਪਿੱਠ ਕਰੋਧ ਨਾਲ, ਖਿਉ ਬਿਜਲੀ ਚਮਕੀ ਆਇ ਕੈ।
ਓਹੁ ਜਾਣ ਰਜਾਦੀ† ਕਾਲ ਦੀ, ਗਲ ਕਹੀ ਸੁ ਸਿਫਤ ਸੁਣਾਇ ਕੈ।
ਸਿੰਘ ਸਿੱਟੀ ਲੋਥ ਸੜੱਕ ਨਾਲ, ਧੂਹਿ ਮਾਰੀ ਹੱਥ ਉਠਾਇ ਕੈ।
ਢਾਲ ਵੱਢ ਵਹੀ ਫਿਰ ਮੁੰਡ ਨੋ, ਕਵਿ ਉਪਮਾ ਦਈ ਸੁਣਾਇ ਕੈ।
ਮਾਨੋ ਧਾਰ ਸੁ ਗੰਗ ਦੀ, ਵਿਚ ਸਾਗਰ ਗਈ ਸਮਾਇ ਕੈ।
ਨਿਸਰੀ‡ ਵਿੱਚ ਪਤਾਲ ਦੇ, ਨਾ ਠਹਿਰੇ ਆਸ਼ਰਮ ਪਾਇ ਕੈ।
ਜਣ ਸਿਰ ਕੂਰਮ ਦਾ ਖੁਰਕਦੀ, ਸੇਸਪੁਤ੍ਰੀ ਮਨ ਹਰਖਾਇ ਕੈ।
ਹੱਥੋਂ ਹੱਥੀ ਦਿੱਤੜਾ, ਉੱਧਾਰ ਬਿਰਾਨਾ ਖਾਇ ਕੈ।
ਕਰਸਨ ਨਕਲਾਂ ਰਾਜਪੂਤ, ਫਿਰ ਵਿੱਚ ਕਚਹਿਰੀ ਜਾਇ ਕੈ।
ਭੱਜੇ ਫੇਰ ਜੁ ਤ੍ਰਾਸ ਖਾਇ, ਸਿੰਘ ਡਿੱਠਾ ਮ੍ਰਿਗੀਂ ਆਇ ਕੈ।
ਬੀਰ ਤੱਕੀ ਓਟ ਕ੍ਰਿਪਾਣ ਦੀ, ਲੋਥ ਚੱਕੀ ਤੁਰਤ ਬਣਾਇ ਕੈ ॥ ੨੬ ॥
ਹੱਲਾ ਕੀਤਾ ਰਾਜਪੂਤ, ਮਨ ਗੁੱਸਾ ਕਰ ਸੈ ਮਣੀ ਦਾ।
ਫੜ ਤੇਗੇ ਮਾਰਨ ਸੂਰਮੇ, ਠਣਕਾਰ ਹਥੌੜੇ ਘਣੀ ਦਾ।
ਕਿਉਂ ਭਜੋਂ ਸਿੰਘੋ! ਖੇਤ ਤੇ, ਹੁਣ ਲੂਣ ਚਿਤਾਰੋ ਧਣੀ ਦਾ।
ਭੰਗੀ ਜੰਗੀ ਬੀਰ ਖੇਤ, ਉਠ ਮਲ ਅਖਾੜਾ ਜਣੀ ਦਾ।
ਸਾਰ ਚੱਬਣ ਵਿਰਲੇ ਸੂਰਮੇ, ਸਵਾਦ ਚੱਖਣ ਸੋਈ ਕਣੀ ਦਾ।

---

*ਦਾਨ ਦਾ ਅਧਿਕਾਰੀ, ਅਰਥਾਤ—ਭਿੱਛਕ। †ਰਾਜੇ ਦੀ ਬੇਟੀ। ‡ਨਿਕਲੀ।

ਹੋਰ ਗੱਲਾਂ ਜੱਗੁ ਭਲੇਰੀਆਂ, ਭੇੜ ਭਿੜਨਾ ਮੁਣਸਾਂ ਤ੍ਰਣੀ ਦਾ* ।
ਬੀਰ ਮੁੜਿਆ ਕੁੱਲ ਬ੍ਰਿਜਰਾਜ ਦਾ, ਜਿਉਂ ਰੇਣ ਕੁਢੋਟਾ ਗਣੀ ਦਾ ।
ਧਾਰ ਲਾਈ ਸੀਸ ਕੁਠਾਰ ਦੀ, ਸਿਉ ਪੂਜਿਆ ਮਨ ਮਨ ਮਣੀ ਦਾ ।
ਮਾਰਿਆ ਮੀਆਂ† ਖੇਤ ਵਿਚ, ਸਰਦਾਰ ਸਦੇਂਦਾ ਅਣੀ ਦਾ ।
ਲੱਜਾ ਰੱਖੀ ਜੋਧਿਆਂ, ਪੈਰ ਹਟਣਾ ਔਖਾ ਗਣੀ ਦਾ ।
ਜੋ ਜੂਝਣ ਸਨਮੁਖ ਬੀਰ ਖੇਤ, ਜਸੁ ਲੋਕਾਂ ਤ੍ਰਿਹੁ ਵਿਚ ਸੁਣੀਂਦਾ ॥ ੨੭ ॥

ਘਾਇਲ ਘੁੱਮਣ ਸੂਰਮੇ, ਲਗਿ ਸ਼ਸਤ੍ਰ ਭਾਰੇ ।
ਕੋਇ ਨ ਕਿਸੇ ਪਛਾਣਦਾ, ਬੀਰ ਉੱਠ ਸਿਧਾਰੇ ।
ਭੂਤਾਂ, ਪ੍ਰੇਤਾਂ, ਗਿੱਦੜਾਂ, ਜਨੁ ਕੀਤੇ ਨਾਰੇ ।
ਗਿਰਝਾਂ ਤੋੜਨ ਮਾਸ ਨੂੰ, ਕਾਕ ਚੁੰਚ ਪਸਾਰੇ ।
ਚੌਂਸਠ ਜੋਗਣ ਆਪਣੇ, ਘੇਰ ਘੁੱਮਣ ਦੁਆਰੇ ।
ਬਾਵਨ ਬੀਰ ਬਤਾਲੀਆ, ਡਾਕ ਹਾਕਣ ਮਾਰੇ ।
ਨਾਰਦ ਸਣ ਕਲ ਧੀਅ ਨੈਂ, ਆ ਦਏ ਦਿਦਾਰੇ ।
ਚੌਰਾਸੀ ਸਿਧ ਨਵੇਂ ਨਾਥ, ਕੀਤੇ ਜੈਕਾਰੇ ।
ਓਗੜਿ ਆਏ ਗਰਜ ਨਾਲ, ਘਨ ਬਰਖਣਹਾਰੇ ।
ਮਾਨੋ ਜੁੱਟੇ ਦਿੱਗ ਪਾਲ, ਭੇੜ ਕਰਸਨ ਭਾਰੇ ।
ਦਾਸ ਜਨਾਂ ਦੀ ਰੱਖਦਾ, ਪੈਜ ਸਤਿਗੁਰ ਸਾਰੇ ॥ ੨੮ ॥

ਦੇ ਲਲਕਾਰੇ ਰਾਮਦਾਸ, ਫੇਰ ਮੁੜਿਆ ਰੋਸ ਬਢਾਇ ਕੈ ।
ਕੀਸੋ ਜੰਗੀ ਤਾਉ ਨਾਲ, ਚੁਣਿ ਭੰਗੀ ਅਣੀ ਬਣਾਇ ਕੈ ।
ਪ੍ਰੇਮੂ ਡੱਫ ਬਜਾਂਵਦਾ, ਡੰਡ ਬਹੁਤੀ ਉੱਚੀ ਪਾਇ ਕੈ ।
ਫੌਜੂ ਤੜਫੇ ਮੱਛ ਵਾਂਗੁ, ਦਿਲ ਅੰਦਰ ਗੁੱਸਾ ਖਾਇ ਕੈ ।
ਨੱਥੂ ਚੱਬੈ ਹੋਠ ਨੋ, ਧੀਰ ਦੇਇ ਜਵਾਹਰ ਧਾਇ ਕੈ ।
ਹੱਠੂ ਗੋੜੂ ਸੂਰਮੇ, ਰਣ ਅੰਦਰ ਪੈਰ ਗਡਾਇ ਕੈ ।
ਬਲਭਦ੍ਰ ਸਣ ਸੂਰਿਆਂ, ਏਹ ਕਹਿਆ ਸੁ ਬੋਲ ਸੁਣਾਇ ਕੈ ।
ਅਗ ਲਾਕੇ ਘਰ ਆਪਣੇ, ਹੁਣ ਖੂਹੀ ਕਵੋ ਧਾਇ ਕੈ ।
ਬਸਦੇ ਸੇ ਘਰ ਸੁੱਖ ਨਾਲ, ਤੁਸਾਂ ਦਿੱਤੀ ਕਲ੍ਹਾ ਜਗਾਇ ਕੈ ।
ਘਰ ਆਇਆ ਸੁਰਜਨ ਸਿੰਘ ਸੀ, ਪਾਸ ਰਾਜੇ ਹਰਖ ਬਢਾਇ ਕੈ ।
ਓਹ ਬਿਨਾ ਲੜਾਈ ਸੂਤ ਨਾਲ,‡ ਸਭ ਦੇਂਦਾ ਮੁਲਖ ਛੁਡਾਇ ਕੈ ।
ਤਸੀਂ ਭੜਥੂ ਪਾਇ ਕਚਹਿਰੀਆਂ, ਫੇਰ ਚੌਕਾ ਭਿਟਿਆ ਜਾਇ ਕੈ ।
ਸਿਆਣਾ ਜੋਰਾਵਰੂ ਭੀ, ਉਹ ਰਹਿਆ ਸੀਸ ਝੁਕਾਇ ਕੈ ।
ਤੁਸਾਂ ਖੋਟ ਕਮਾਇਆ ਗੁਰੂ ਨਾਲ, ਸੋ ਭਰਣਾ ਪਇਆ ਆਇ ਕੈ ।
ਸੋ ਪਾਵਨ ਕੀਤਾ ਆਪਣਾ, ਜੋ ਕਰਦੇ ਕਰਮ ਬਣਾਇ ਕੈ ।
ਅਸੀਂ ਚਾਕਰ ਹਾਂ ਮਹਾਚੰਦ ਦੇ, ਸਿਰ ਦੇਵਾਂਗੇ ਰਣ ਵਿਚ ਜਾਇ ਕੈ ।

---

*ਤ੍ਰਾਣ ਦਾ, ਜ਼ੋਰ ਦਾ, ਅਰਥਾਤ—ਤ੍ਰਾਣ ਵਾਲੇ ਮਨੁੱਖਾਂ ਦਾ ਕੰਮ ਲੜਾਈ ਕਰਨਾ ਹੈ ।
†ਬਿਲਾਸਪੁਰ ਦਾ ਇਕ ਫੌਜੀ ਸਰਦਾਰ, ਜਿਸ ਦੀ ਅੱਲ 'ਮੀਆਂ' ਸੀ ।
‡ਚੰਗੇ ਢੰਗ ਨਾਲ ।

ਰਜਪੂਤਾਂ ਦੇ ਪੁਤ੍ਰ ਹੈਨ, ਰਣ ਜੁੱਟਣ ਸਨਮੁਖ ਧਾਇ ਕੈ ।
ਮੈਂ ਨਕ ਵੱਢਾਂਗਾ ਤਿਨ੍ਹਾਂ ਦੇ, ਜੋ ਭੱਜਣ ਕਾਲਖ ਲਾਇ ਕੈ ।
ਫਿਰ ਕਿਆ ਵਡਿਆਈ ਕਰੋਂਗੇ, ਵਿਚ ਰਾਜ ਸਭਾ ਦੇ ਜਾਇ ਕੈ ।
ਤੁਸੀਂ ਲੂਣ ਚਿਤਾਰੋ ਧਣੀ ਦਾ*, ਜੋ ਖਾਧਾ ਮਨ ਹਰਖਾਇ ਕੈ ।
ਭੇੜਾ ਕੀਤਾ ਸੂਰਿਆਂ, ਰਣਸਿੰਙਾ ਢੋਲ ਬਜਾਇ ਕੈ ॥ ੨੯ ॥
ਡਿੱਠਾ ਸਿੰਘਾਂ ਸਭਨਾਂ, ਬੀਰ ਆਏ ਭਾਰੇ ।
ਚਮਕਣ ਤੇਗਾਂ ਤਿੱਖੀਆਂ, ਵਾਢ ਵਡੇ ਕਰਾਰੇ ।
ਜਣੁ ਸਾਵਣ ਹੜ੍ਹ ਪਾਣੀਆਂ, ਬੰਨ੍ਹ ਤੋੜੇ ਸਾਰੇ ।
ਮਾਰਨ ਸੂਰੇ ਸੂਰਿਆਂ, ਫਟ ਵਡੇ ਕਰਾਰੇ ।
ਡਿੱਗਣ ਵਿੱਚ ਮਦਾਨ ਦੇ, ਵਾਂਗੁ ਗੂਣ ਅੰਬਾਰੇ ।
ਖੁਲ੍ਹੇ ਕੇਸ਼ ਪਲੱਟ ਦੇ, ਮਦ ਪੀ ਮਤਵਾਰੇ ।
ਲੋਟੇਂ ਧੂੜਿ ਵਿਰਾਜਦੇ, ਜਾਣ ਤਪੀਏ ਭਾਰੇ ।
ਚੱਲਣ ਤੀਰ ਤੁਫੰਗ ਦੇ, ਸਪ ਖੰਭਾਂ ਵਾਰੇ ।
ਭੰਨਣ ਚਿਲਤਾਂ ਪਾਖਰਾਂ, ਜਾਣ ਪਾਰ ਦੁਸਾਰੇ ।
ਸਨਮੁਖ ਸੱਦੇ ਸੂਰਮੇ, ਸਭ ਖੱਗਾਂ ਧਾਰੇ ।
ਬਰੇ ਬਰੰਗਨ ਬੀਨਕੈ, ਬੀਰ ਜੋਧੇ ਭਾਰੇ ।
ਦੇਣ ਪਿਆਲੇ ਅਮੀ ਦੇ, ਸੀਂਚ ਮੁੱਖ ਮਝਾਰੇ ।
ਚੜ੍ਹੇ ਬਬਾਨੀ ਜਾਇ ਕੈ, ਸੂਰ ਸੁਰਗ ਸਿਧਾਰੇ ।
ਸੁਰ, ਮੁਨਿ, ਦੇਵ, ਅਸੰਖ ਸਿਧ, ਕਰਦੇ ਜੈਕਾਰੇ ।
ਧੰਨ ਮਾਤਾ ਧੰਨ ਪਿਤਾ ਹੈ, ਸੁਤ ਜਣੇ ਕਰਾਰੇ ।
ਧੰਨ ਸ੍ਰੀ ਸਾਹਿਬ ਭਗਵਤੀ, ਜਿਨ ਪਾਰ ਉਤਾਰੇ ।
ਬੈਠੇ ਹਾਠਾਂ ਜੋੜ ਕੈ, ਬੀਰ ਲੁੱਝਣਹਾਰੇ ॥ ੩੦ ॥
ਧੁੰਦੂਕਾਰ ਗੁਬਾਰ ਨਾਲ, ਸੁੱਧ ਰਹੀ ਨ ਕਾਈ ।
ਪੌਨ ਸੜਾਕੇ ਸਾਰ ਦੇ, ਘਨ ਛਹਿਬਰ ਲਾਈ ।
ਓਲੇ ਜਾਣ ਬੰਦੂਕ ਦੀ, ਛਟ ਆਖਰ ਪਾਈ ।
ਛਪਿਆ ਵਿੱਚ ਅਕਾਸ ਦੇ, ਦਿਨ ਦਾ ਜੋ ਰਾਈ† ।
ਚਮਕਣ ਤੇਗਾਂ, ਜੰਗ ਦੇ ਭਾਨ‡ ਕਿਰਣ ਸਵਾਈ ।
ਲਿਸ਼ਕਾਰੇ ਬਹੁ ਬਰਛੀਆਂ, ਸੋਭ ਬਿੱਜੁਲ ਪਾਈ ।
ਕੰਮਾਨੰ ਟੰਕਾਰ ਦੀ, ਇੰਦ ਧਨੰ§ ਚੜ੍ਹਾਈ ।
ਕੁੱਦਣ ਰਣ ਵਿਚ ਸੂਰਮੇ, ਮੋਰ ਪਾਇਲ ਪਾਈ ।
ਕੋਇ ਨ ਸੁਝੇ ਆਪਣੇ, ਧੁੰਦ ਸੂਰ ਸਹਾਈ ।
ਮਾਰਨ ਵੈਰੀ ਜਾਣ ਕੈ, ਸਿਰ ਸੱਕੇ ਭਾਈ ।
ਬਲਭਦ੍ਰ ਵਿਚ ਖੇਤ ਦੈ, ਆਣਿ ਧੁੰਮ ਮਚਾਈ ।
ਜਿਉਂ ਗਜ ਛੁੱਟੇ ਮੱਤਿਆ, ਤੋੜਿ ਸੰਗਲ ਧਾਈ ।
ਮਾਰੈ ਤਕ ਤਕ ਸੂਰਿਆਂ, ਰਣ ਆਖਰ ਪਾਈ ।

---

*ਸ੍ਵਾਮੀ ਦਾ, ਮਾਲਿਕ ਦਾ । †ਸੂਰਜ । ‡ਸੂਰਜ । §ਧਨੁਖ ।

ਜੇਹੀ ਬੱਧੀ ਸੀਸ ਨਾਲ, ਅੰਤ ਓੜ ਨਿਬਾਹੀ।
ਬਬਾਨਾਂ ਪਰ ਚਾੜ੍ਹਕੇ, ਅਪਛਰੈਂ ਸਿਧਾਈ।
ਸਨਮੁਖ ਹੋਇ ਰਣ ਜੂਝਿਆ, ਰਾਜੇ ਦਾ ਭਾਈ॥ ੩੧॥
ਸਿੰਘਾਂ ਤੇ ਰਣ ਰਾਜਿਆਂ, ਤਲਵਾਰੀਂ ਛਹਿਬਰ ਮੱਚਦਾ।
ਵਡ ਜੋਧੇ ਆਏ ਇੱਛ ਨਾਲ, ਹੰਕਾਰ ਖੜੋਤਾ ਨੱਚਦਾ।
ਨਾਰਦ ਘੁੱਮਰ ਪਾਂਵਦਾ, ਸਿਉ* ਡੌਰੂ ਡੱਗ ਡਗੱਚਦਾ।
ਚੌਸਠ ਜੋਗਣਿ ਸੰਗ ਲੈ, ਬੀਰ ਬਾਵਨ ਖਿੜ ਖਿੜ ਹੱਸਦਾ।
ਹੂਰੀਂ ਘੁੱਮਰ ਘੱਤਦੀ, ਇੰਦ੍ਰ ਬਰਖਾਂ ਫੁਲਾਂ ਦੀ ਰੱਚਦਾ।
ਦੇਖਣ ਵਿੱਚ ਅਗਾਸ ਦੇ, ਸਿਧ ਸਾਧੂ ਜੈ ਜੈ ਬੱਚਦਾ†।
ਬਲਭਦ੍ਰ ਵਿਚ ਖੇਤ ਦੇ, ਜੱਨੇਊ ਪੈਧਾ ਸੱਚ ਦਾ।
ਆਇਆ ਸੋ ਜਗ ਜਾਣੀਐ, ਨਾਮ ਠਾਕੁਰ ਦੇ ਰੰਗ ਰੱਚਦਾ।
ਕੈ ਸਨਮੁਖ ਮੁਖ ਖੜੱਗ ਧਾਰ, ਰਣ ਟੁਕ ਟੁਕ ਹੋਇ ਪਲੱਚਦਾ।
ਭਉ ਸਾਗਰ ਇਹੁ ਸੰਸਾਰ ਹੈ, ਪਾਰ ਤਰਕੈ ਸੋਈ ਬੱਚਦਾ।
ਦਰ ਖੁਲ੍ਹਾ ਮੋਖ ਦੁਆਰ ਦਾ, ਦਿਖ ਜੋਧੀਂ ਚਿਤ ਲਾਲੱਚਦਾ।
ਭੇੜਾ ਸ੍ਰੀ ਆਨੰਦ ਗੜ੍ਹ, ਆ ਮਚਿਆ ਹੈ ਗੜਗੱਚ ਦਾ॥ ੩੨॥
ਬਲਭਦ੍ਰ ਵਿਚ ਖੇਤ ਦੈ, ਜੁਧ ਕੀਤਾ ਮਨ ਹਰਖਾਇਕੇ।
ਮਾਰੈ ਬੋਲੀ ਸੂਰਿਆਂ, "ਕਿਉਂ ਭੱਜੋ ਕਾਲਖ ਲਾਇਕੇ।
ਮੀਏਂ ਸਭ ਕਹਿਲੂਰ ਦੇ, ਵਡ ਸਾਊ ਦਿਲ ਦਰੀਆਇਕੇ।
ਠਾਰਾਂ ਧੜੇ ਚੰਦੇਲ ਦੇ, ਭਤ ਖਾਵਣ ਮੁੱਛਾਂ ਤਾਇਕੇ।
ਛੱਤੀ ਟੋਲ ਕਨੈਤ ਬੀਰ, ਖਗ ਮਾਰਨ ਹੱਥ ਉਠਾਇਕੇ।
ਤੁਸੈਂ ਸ਼ਸਤ੍ਰ ਬੱਧੇ ਜੁੱਧ ਨੋ, ਹੁਣ ਲੁੱਝੋ ਮਨ ਹਰਖਾਇਕੇ।
ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਪਿਆਰੀ ਜਿੰਦੜੀ, ਸੇ ਜਾਵਣ ਪੈਰ ਵਗਾਇਕੇ।"
ਤਾਨ੍ਹਾ ਸੁਣ ਕੇ ਰਾਮਦਾਸ, ਮੁੜਿ ਜੁੱਟਾ ਮੁੱਛਾਂ ਤਾਇਕੇ।
ਕੀਸੋ ਜੰਗੀ ਆਇਆ, ਨਾਲ ਭੰਗੀ ਭੰਗ ਛਕਾਇਕੇ।
ਫੌਜੂ ਜਾਲ ਸਮੇਟਦਾ, ਜਿਉਂ ਬਗਲਾ ਧਿਆਨ ਲਗਾਇਕੇ।
ਨੱਥੂ ਆਇਆ ਬਸ਼ਹਿਰੀਆ, ਜਵਾਹਰ ਧੀਰ ਧਰਾਇਕੇ।
ਪ੍ਰੇਮੂ ਅਣੀਆਂ ਵੰਡਦਾ, ਰਣਸਿੰਙਾ ਡੱਫ ਬਜਾਇਕੇ।
ਹੱਠੂ ਗੋੜ੍ਹ ਬੋਲਦੇ, ਰਣ ਜੁੱਟੇ ਸਨਮੁਖ ਆਇਕੇ।
ਕੁਰਛੇਤ੍ਰ ਹੋਆ ਅਨੰਦ ਗੜ੍ਹ, ਬੀਰ ਪਾਵਨ ਸਭ ਫਲ ਭਾਇਕੇ।
ਹੱਲਾ ਕਰੀਏ ਇਕ ਵਾਰ, ਤਲਵਾਰੀ ਹੱਥ ਚਲਾਇਕੇ।
ਜਿਸਦੈ ਠਾਕੁਰ ਵੱਲ ਹੋਇ, ਸੋ ਜਿੱਤਗੁ ਜੰਗ ਬਣਾਇਕੇ।
ਭੇੜਾ ਕੀਤਾ ਸੂਰਿਆਂ, ਮਨ ਬਹੁਤਾ ਗੁੱਸਾ ਖਾਇਕੈ॥ ੩੩॥
ਹੱਲਾ ਕਰ ਕਹਿਲੂਰੀਏ, ਮੁੜਿ ਜੁੱਟੇ ਬਲ ਤਲਵਾਰ ਦੇ।
ਓਇ ਲਾਵਣ ਦਾਉ ਬੰਦੂਕ ਦੇ, ਤਕ ਸੂਰੇ ਗੋਲੀ ਮਾਰਦੇ।
ਤਾਉ ਕੀਤਾ ਮੀਏਂ ਰਾਮਦਾਸ, ਨਾਲ ਸਾਊ ਅਤਿ ਬਲਕਾਰ ਦੇ।

*ਸ਼ਿਵ, ਮਹਾ ਦੇਵ। †ਵਾਚਦਾ, ਬੋਲਦਾ।

ਜਿਉਂ ਕੇਹਰ ਗਰਜਣ ਮਾਰ ਨੋ, ਟੌਰ* ਫੇਰ ਨਾਲ ਹੰਕਾਰ ਦੇ ।
ਸਿੰਘ ਮੁੜਦੇ ਪਿੱਛਾਂ ਝੋਲ ਖਾਇ, ਪੀਂਘ ਝੁਟੇ ਨਾਲ ਸਹਾਰ ਦੇ ।
ਹਥ ਚਮਕਣ ਤੇਗਾਂ ਜੰਗ ਵਿਚ, ਪਹਿਨ ਸਾਵੇ ਖੇਲ ਬਹਾਰ ਦੇ ।
ਬੀਰ ਲੁੱਝਣ ਜੱਫੀ ਝੱਟ ਨਾਲ, ਜਣੁ ਘੁੰਮਰ ਪਾਇ ਪਿਆਰ ਦੇ ।
ਧੂੜਿ ਉੱਡੀ ਵਿਚ ਅਗਾਸ ਦੇ, ਸਿਉ ਨੱਚਣ ਤਾੜੀ ਤਾਲ ਦੇ ।
ਢੋਲ ਦਮਾਮੇ ਡੁਗ ਡੁਗੀ, ਘਨ ਗਰਜਨ ਆਇ ਬਹਾਰ ਦੇ ।
ਮੱਥਾ ਟੇਕਿਆ ਹੁਕਮ ਸਿੰਘ, ਪੈਜ ਰੱਖੇ, ਗੁਰ ਦਰਬਾਰ ਤੇ ।
ਬਿਨ ਘੱਲੇ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ, ਅਸੀਂ ਫਾਥੇ ਵਿਖੜੀ ਘਾਟ ਦੇ ।
ਸਿੰਘ ਸਨਮੁਖ ਸੋਈ ਕਹੀਂਦੇ, ਦਲ ਜੁੱਟੀ ਸ਼ਸਤ੍ਰ ਮਾਰ ਦੇ ।
ਹੁਣ ਹਿੰਮਤ ਵਡੀ ਬਹਾਦੁਰੀ, ਬੀਰ ਮਚੇ ਸਾਥ ਕਰਾਰ ਦੇ ।
ਅਸੀਂ ਮਰਨਾ ਮਿਥਿਆ ਬੀਰ ਖੇਤ, ਪੁੰਨ ਵੱਡੇ ਖੱਗਾਂ ਧਾਰ ਦੇ ।
ਜੋ ਜਾਵਨ ਸੂਰੇ ਹੇਤ ਨਾਲ, ਸੋ ਪਹੁੰਚਣ ਗੁਰ ਦਰਬਾਰ ਤੇ ।
ਮਨਿ ਸਿਮਰਿ ਭਗਉਤੀ ਖੜਗ ਧਾਰੁ,ਕਢ ਲੀਤੀ ਭੁਜ ਬਲਕਾਰ ਦੇ ।
ਬੀਰ ਮਾਰਨ ਹੱਥ ਉਭਾਰ ਨਾਲ, ਖਗ ਤਿੱਖੇ ਕਰੜੇ ਸਾਰ ਦੇ ।
ਮੁੜਿ ਜੁੱਟੇ ਮੀਏਂ ਖੇਤ ਵਿਚ, ਮਨਿ ਛੜ੍ਹੀ ਧਰਮ ਵਿਚਾਰ ਦੇ ।
ਸਨਮੁਖ ਸਹੀਆਂ ਮਾਰੀਆਂ, ਹਥ ਡਿਗੇ ਕਰ ਤਲਵਾਰ ਦੇ ।
ਨੱਠੇ ਨੂਣ ਹਰਾਮ ਖੋਰ, ਘਰ ਬੈਠੇ ਗੱਪਾਂ ਮਾਰਦੇ ।
ਫੌਜੂ ਭੰਨਾ ਤ੍ਰਾਸ ਖਾਇ, ਧੁੰਮ ਦਿੱਤੀ ਖੱਡ ਗੁਬਾਰ ਦੇ ।
ਗਈ ਚੌਕੜੀ ਅਕਲ ਦੀ, ਹਰਨ ਵਾਂਗੂ ਵਿਛੜੀ ਡਾਰ ਦੇ ।
ਨੱਬੂ ਜਾਲ ਸਮ੍ਹਾਲਦਾ, ਓਟ ਤਕਦਾ ਬਿਖੜੀ ਘਾਟ ਤੇ ।
ਫਿਰ ਲੀਤਾ ਪੰਧ ਕਲੂਰ ਦਾ, ਚਿਤ ਚਿੰਤਾ ਬਹੁਤ ਚਿਤਾਰ ਦੇ ।
ਸਾਰ ਹੁੰਦਾ ਸਾਡੇ ਵਲੌਂ ਦਾ, ਅਜ ਰਣ ਬਾਜ਼ੀ ਕਿਉਂ ਹਾਰਦੇ ।
ਜਗ ਸੱਚੀ ਕਲਾ ਗੁਬਿੰਦ ਸਿੰਘ, ਘਰ ਜਾਂਦੇ ਬਾਤ ਚਿਤਾਰਦੇ ॥ ੩੪ ॥
ਸੀ ਭਗੌਤੀ ਦਾਹਣੇ, ਅਜ ਹੋਈ ਸੋਢੀ ਰਾਇ ਦੀ ।
ਜੁੱਝੇ ਮੀਏਂ ਖੇਤ ਵਿਚ, ਡੰਡ ਪਉਂਦੀ ਵਡੀ ਸਿਪਾਹ ਦੀ ।
ਭੱਜੇ ਕਾਇਰ ਖੇਤ ਛਡ, ਵਾਟ ਤੱਕੀ ਵਿਖੜੀ ਰਾਹ ਦੀ ।
ਸੁੱਕੇ ਮੂੰਹੋਂ ਨ ਬੋਲਦੇ, ਮਨ ਚਿੰਤਾ ਲਗੀ ਮਤਾਹ ਦੀ ।
ਖਬਰਾਂ ਗਈਆਂ ਚਾਰ ਕੁੰਟ, ਬੀਰ ਲੁੱਝੇ ਕਰ ਤਲਵਾਰ ਦੀ ।
ਸੋਨਾ ਸੈਨੀ ਦੇਂਦੜੇ, ਨਾ ਭੱਖਨ ਰਾਜੇ ਹਾਰ ਦੀ ।
ਰੋਵਣ ਕੋਟੀਂ† ਰਾਣੀਆਂ, ਸਿਰ ਪਿੱਟਣ ਕੂਕ ਪੁਕਾਰ ਦੀ ।
ਕੰਤ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਵਿੱਛੁੜੇ, ਹੂਲ ਉੱਠੀ ਸੀਨੇ ਸਾਰ ਦੀ ।
ਓਹ ਭੰਨਣ ਚੂੜੇ ਰੰਗੁਲੇ, ਸਣ ਬੰਗਾਂ ਕਰ ਠਣਕਾਰ ਦੀ ।
ਕਿਉਂ ਲਾਵਨ ਮਹਿੰਦੀ ਰੰਗਲੀ, ਬਾਤ ਹੋਈ ਦੂਰ ਬਹਾਰ ਦੀ ।
ਸੱਥਰ ਸੌਣਾ ਮੱਲਿਆ, ਕੂੰਜ ਕੂਕੇ ਵਿਛੁੜੀ ਡਾਰ ਦੀ ।
ਫੇਰ ਨ ਆਏ ਬੰਕੜੇ, ਬਾਤ ਕਰਦੇ ਅਤਿ ਹੰਕਾਰ ਦੀ ।

---

*ਪੂਛ । †ਕਿਲ੍ਹਿਆਂ ਵਿਚ ।

ਪਇਆ ਵਿਛੋੜਾ ਨਰਦ ਨੋ, ਕਿਉਂ ਪੁੱਗੈ ਕੱਚੀ ਸਾਰ ਦੀ ।
ਰਣ ਸੂਰੇ ਮਾਰੇ ਸੂਰਿਆਂ, ਰਨ ਰੋਵੈ ਬਾਤ ਚਿਤਾਰ ਦੀ ॥ ੩੫ ॥
ਲੋਕਾਂ ਦਾ ਭਰਮਾਇਆ, ਬਾਤ ਰਾਜੇ ਮਨ ਹੰਕਾਰ ਦੀ ।
ਚੜ੍ਹ ਆਇਆ ਕੋਟ ਕਲੂਰ ਤੇ, ਲੈ ਫੌਜਾਂ ਮੇਲਿ ਪਹਾੜ ਦੀ ।
ਯਾਦ ਕੀਤਾ ਸੁਰਜਨ ਸਿੰਘ ਜੀ, ਜਾ ਮਿਲਿਆ ਗੱਲ ਪਿਆਰ ਦੀ ।
ਸਭ ਕਰਸਾਂ ਕੰਮ ਤੁਸਾਡੜੇ, ਮਨ ਧਰਸੋ ਧੀਰ ਸਹਾਰ ਦੀ ।
ਓਇ ਬੋਲਣ ਭੜਥੂ ਪਾਇ ਕੈ, ਨਾ ਕਰਦੇ ਗੱਲ ਕਰਾਰ ਦੀ ।
ਅਸਾਂ ਲੈਣਾਂ ਮੁਲਖ ਛੁਡਾਇ ਕੈ, ਗਲ ਇੱਕਾ ਲੱਖ ਹਜ਼ਾਰ ਦੀ ।
ਜੇ ਵਸਣਾ ਸਾਡੇ ਮੁਲਕ ਮੰਝ, ਤਾਂ ਤਾਇਤ ਢੂੰਡ ਸਰਕਾਰ ਦੀ ।
ਬੁਧ ਹੋਣੀ ਨੈ ਸਭ ਢਕ ਲਈ, ਗਲ ਆਵੇ ਨਾ ਨਿਰਛਾਰ ਦੀ ।
ਘਰ ਆਇਆ ਸੁਰਜਨ ਸਿੰਘ ਜੀ, ਫਿਰ ਕਰਦਾ ਗਲ ਵਿਚਾਰ ਦੀ ।
ਮਨ ਦੇ ਖੋਟੇ ਦਗੇ ਦਾਰ, ਸੋ ਪਾਵਨ ਮਨਸਾ ਧਾਰ ਦੀ ।
ਜੇਹਾ ਬੀਜੈ ਸੋ ਲੁਣੈ, ਫਲ ਕਰਮਾ ਖੇਤੀ ਤਾਰ ਦੀ ।
ਸਤਿਗੁਰ ਦਾ ਘਰ ਸੱਚ ਦਾ, ਹੋਰ ਵਾਟ ਨ ਦੂਜੇ ਰਾਹ ਦੀ ।
ਜਿਨ੍ਹੀਂ ਸੱਚ ਵਣੰਜਿਆ, ਖੇਪ ਲੱਦੀ ਵਡੇ ਮਤਾਹ ਦੀ ।
ਓਹ ਲਏ ਖਜ਼ਾਨੇ ਪਰਖ ਕੈ, ਗੁਰ ਧੀਰਕ ਦਈ ਵਿਸਾਹ ਦੀ ।
ਓਹ ਰਹੇ ਅਡੋਲ ਸੁਮੇਰ ਵਾਂਗੁ, ਓਟ ਲੀਤੀ ਸਤਿਗੁਰੂ ਸਾਹ ਦੀ ।
ਭਾਈ ਹੁਕਮਾ ਸਿੰਘ ਨੋ, ਗੁਰੂ ਥਾਪੀ ਦਿੱਤੀ 'ਵਾਹ' ਦੀ ।
ਰੱਖੀ ਲਾਜ ਗੁਬਿੰਦ ਸਿੰਘ, ਆਨਿ ਸੁਰਖੇ ਤੇ ਗਜਗਾਹ ਦੀ ।
ਵੇਖੈ ਸਭ ਮਿਲਿ ਖਾਲਸਾ, ਕਰ ਸਿਫਤ ਤੇਰੇ ਦੀਦਾਰ ਦੀ ।
ਸਨਮੁਖ ਹੋਇਆ ਜੁੱਧ ਨੋ, ਆਂਚ ਝਾਗੀ ਬਿਖੜੇ ਸਾਰ ਦੀ ।
ਮਾਰੀ ਜਾਇ ਬੇਚੂਕੜੀ, ਸਣ ਫੌਜਾਂ ਕਰ ਤਲਵਾਰ ਦੀ ।
ਸੰਤ ਜਨਾਂ ਦੀ ਮੰਡਲੀ, ਬਾਤ ਕਰਸਨ ਜੈਜੈਕਾਰ ਦੀ ॥ ੩੬ ॥
ਸਿੱਧ ਜਤੀ ਮਿਲਿ ਨਵੇਂ ਨਾਥ, ਸਿਉ ਡੌਰੂ ਆਇ ਬਜਾਂਵਦਾ ।
ਚੌਂਸਠ ਜੋਗਣ ਸੰਗ ਲੈ, ਬੀਰ ਬਾਵਨ ਮਨ ਹਰਖਾਂਵਦਾ ।
ਕਿੰਨਰ, ਗੰਧ੍ਰਵ, ਜੱਛ, ਦੇਵ, ਬੀਨ ਨਾਰਦ ਬੇਗ ਬਜਾਂਵਦਾ ।
ਸੁਰਪਤਿ ਚੜ੍ਹਦੇ ਬਾਨ ਦੈ, ਫੁਲ ਸੁੰਦਰ ਅਤਿ ਬਰਖਾਂਵਦਾ ।
ਜੋ ਗਾਵੈ ਕੀਰਤਿ ਸੂਰਿਆਂ, ਮਨ ਬਾਂਛਿਤ ਸਭ ਫਲੁ ਪਾਂਵਦਾ ।
ਧਨ ਅਰਥੀ ਲੈ ਧਨ ਅਗਲਾ, ਸੁਤ ਸੁੰਦਰ ਲੈ ਸੁਖ ਭਾਂਵਦਾ ।
ਜਮ ਕੰਕਰ ਜੋਹਿ ਨ ਸੱਕਈ, ਜੋ ਵਾਰ ਸਦਾ ਮੁਖ ਗਾਂਵਦਾ ।
ਜੋ ਗੁਰਮੁਖ ਸਿੱਖ ਅਕਾਲ ਦਾ, ਸੁਣਿ ਕੰਨੀਂ ਪ੍ਰੇਮ ਬਢਾਂਵਦਾ ।
ਜੋ ਨਿੰਦਕ ਸਤਿਗੁਰ ਪੰਥ ਦਾ, ਦੁਖ ਹਿਰਦੇ ਮਨਿ ਤਪਤਾਂਵਦਾ ।
ਇਹ ਕੀਰਤਿ ਸੁਨੈ ਸੁਹਾਵਨੀ, ਸੋ ਜੋਨੀ ਜਨਮ ਨ ਆਂਵਦਾ ॥ ੩੭ ॥
ਜਪ ਤਪ ਜਗ ਅਨੇਕੇ ਪੁੰਨ, ਨਿਤ ਕਰੀਐ ਪ੍ਰੇਮ ਬਢਾਇਕੇ ।
ਲਖਮੀ ਗਜ* ਗਊ ਦਾਨ ਨਿਤ, ਦੀਜੈ ਬਿਪ੍ਰ ਬੁਲਾਇਕੇ ।

*ਹਾਥੀ ।

ਅਸ੍ਵ ਮੇਧ† ਗਜ ਮੇਧ‡ ਦਾਨ, ਭੂਮਿ ਸਗਲੀ ਪੁੰਨ ਕਰਾਇਕੈ ।
ਅਠਸਠ ਤੀਰਥ§ ਪੁੰਨ ਪਰਬ, ਸਭ ਵਸੁਧਾ{} ਭਰਮੀਐ ਜਾਇ ਕੈ ।
ਕੁਰਖੇਤ੍ਰ ਵਿਚ ਗ੍ਰਹਣ ਦੇ, ਸਣ ਸੰਪਤਿ() ਦੇ ਹਰਖਾਇ ਕੈ ।
ਕਾਸ਼ੀ, ਕਾਂਤੀ, ਦੂਾਰਕਾ, ਸਣ ਮਥੁਰਾ, ਮਾਇਆ ਨ੍ਹਾਇ ਕੈ ।
ਅਯੁਧਯਾ ਵਡੀ ਅਵੰਤਿਕਾ, ਵਡਭਾਗੀ ਪਰਸੈ ਆਇ ਕੈ ।
ਜੋ ਗੁਰਮੁਖ ਸੁਨ ਹੈ ਪ੍ਰੀਤਿ ਕਰ, ਯਾ ਉਚਰੈ ਪ੍ਰੇਮ ਲਗਾਇ ਕੈ ।
ਸੋ ਪਾਵੈ ਗੁਰ ਦਰਬਾਰ ਵਿਚ, ਮਨ ਬਾਂਛਿਤ ਸਭ ਫਲ ਆਇ ਕੈ ।
ਸ੍ਰੀ ਸਾਹਿਬ ਸੁਰਜਨ ਸਿੰਘ ਦਾ, ਜਸ ਰਹਿਆ ਜਗ ਵਿਚ ਛਾਇ ਕੈ ।
ਜੌ ਲੌ ਧਰਤਿ ਅਕਾਸ ਹੈ, ਭਾਗ ਜਾਗੇ ਮਸਤਕ ਆਇ ਕੈ ।
ਮੈਂ ਕਿਆ ਸਾਲਾਹਾਂ ਤੁੱਧ ਮੁਖ, ਇਕ ਰਸਨਾ ਰਸ ਸਰਸਾਇ ਕੈ ।
ਕਵਿ ਮੰਡਲ ਮਾਨਸ ਹੰਸ ਹੈ, ਬਗ ਵੈਸ ਕਿਹ ਬਿਧਿ ਜਾਇ ਕੈ ।
ਜਬ ਦਯਾ ਕਰੈ ਸੁਭ ਦ੍ਰਿਸਟਿ ਕੀ, ਹੰਸ ਹੋਵੈ ਮੁਕਤਾ ਪਾਇ ਕੈ ।
ਹੌਂ ਕਰਤਾ ਕਰਮ ਨ ਜਾਣਦਾ, ਗਣ ਗਿਣਤੀ ਛੰਦ ਬਣਾਇ ਕੈ ।
ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਜੀ ਦਾ ਨਾਮ ਸਤਿ, ਛਾਪ ਲੀਤੀ ਭਗਤਿ ਕਰਾਇ ਕੈ ।
ਕਲਿਜੁਗ ਰਾਜ ਗੁਬਿੰਦ ਸਿੰਘ, ਦਸ ਜਾਮੇ ਧਾਰੇ ਆਇ ਕੈ ।
ਵਾਸੀ ਸ੍ਰੀ ਆਨੰਦਗੜ੍ਹ, ਸਤਿ ਝੂਲਣ ਝੰਡੇ ਸੁਹਾਇ ਕੈ ।
ਭੌਨ ਦਿਸੈ ਸ੍ਰੀ ਜਗ ਮਾਤ ਦਾ[],ਤੁੰਗਃ ਪਾਵਨ ਨਿਕਟ ਬਣਾਇ ਕੈ ।
ਇਕ ਸੰਤਨ ਆਗੇ ਬੇਨਤੀ, ਕਹਿ ਦੀਨੀ ਕੂਕ ਸੁਣਾਇ ਕੈ ।
ਮੈਂ ਮਾਂਗੌ ਤੁਮਰੀ ਚਰਨ ਧੂੜ, ਲੇ ਰਾਖੌਂ ਮਸਤਕ ਚਾਇ ਕੈ ।
ਤੁਮ ਦੇਹੁ ਦਿਆ ਕਰ ਦਾਸ ਕੋ, ਗੁਰ ਸੰਗਤਿ ਬੇਗ ਬੁਲਾਇ ਕੈ ।
ਜਮ ਕੰਕਰ ਤੇ ਪ੍ਰਭੁ ਰਾਖੀਐ, ਮਨ ਇੱਛਾ ਉਪਜੀ ਆਇ ਕੈ ।
ਵਾਹਗੁਰੂ ਜਗ ਤੁਲਹੜਾ, ਗੁਰ ਖੇਵਟ ਦਿਯੋ ਬਤਾਇ ਕੈ ।
ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਤੱਕੀ ਸਰਨ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ, ਉਹ ਘਾਟੀ ਲੰਘੇ ਜਾਇ ਕੈ ।
ਘਾਟ ਜਗਾਤੀ ਧਰਮ ਰਾਇ, ਕਰਿ ਆਦਰ ਦੀਏ ਪੁਚਾਇ ਕੈ ।
ਓਇ ਪਹੁੰਚੇ ਸਤਿਗੁਰ ਸੰਗਤੀ, ਜਾਇ ਬੈਠੇ ਮਨ ਹਰਖਾਇ ਕੈ ।
ਓਇ ਆਵਣ ਜਾਣਾ ਮੇਟਕੈ, ਵਿੱਚ ਜੋਤੀ ਰਹੇ ਸਮਾਇਕੈ ।

੧੦੦੦ ੮ ੬੦ ੬
ਸੰਮਤ ਸਹਸ ਜੁ ਸਿਧ ਗਨ, ਸਠ ਊਪਰ ਰਸ* ਸਰਸਾਇਕੈ† ।
ਰਾਜੇ ਮਹਾਚੰਦ ਨੇ ਜੁੱਧ ਕੀਤਾ, ਗੁੱਸਾ ਖਾਇਕੈ ।
ਮਾਰਿਆ ਡੰਕਾ ਖਾਲਸੇ, ਤਲਵਾਰੀ ਹੱਥ ਦਿਖਾਇਕੈ ।
ਜੈਸੀ ਮਨ ਮੈਂ ਬੁੱਧ ਥੀ, ਕਹਿ ਦੀਨੀ ਦਾਸ ਸੁਣਾਇਕੈ ।
ਰਾਮ ਸਿੰਘ ਚਾਰਿਤ੍ਰ ਲਿਖਿ, ਵਾਰ ਉਚਰੀ ਪ੍ਰੇਮ ਲਗਾਇਕੈ ।
ਫ਼ਤੇ ਭਈ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ, ਜੁੱਧ ਜੀਤਯੋ ਡੰਕ ਬਜਾਇਕੈ ॥ ੩੮ ॥

---

†ਅਸ੍ਵ (ਘੋੜੇ) ਦਾ ਮੇਧ (ਜੱਗ), ਜਿਸ ਵਿਚ ਘੋੜਾ ਵੱਢਕੇ ਹਵਨ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ । ‡ਗਜ (ਹਾਥੀ) ਦਾ ਮੇਧ (ਜਗ) । §ਹਿੰਦੂਆਂ ਦੇ ੬੮ (ਅੱਠਾਂ ਉਤੇ ਸੱਠ) ਤੀਰਥ । {}ਪ੍ਰਿਥਵੀ । ()ਧਨ (ਸੰਪੱਤਿ) ਸਹਿਤ []ਨੈਣਾ ਦੇਵੀ ਦਾ । ःਚੋਟੀ । *ਸੰਮਤ ੧੭੬੬ ਬਿ: । †ਵਧਾਕੇ ।

੭. ਵਾਰ ਹਰੀ ਸਿੰਘ (ਨਲਵੇ) ਦੀ

(ਕ੍ਰਿਤ ਕਵੀ ਸਹਾਈ ਸਿੰਘ)

ਸਰਦਾਰ ਹਰੀ ਸਿੰਘ ਨਲਵੇ ਦੇ ਤਿੰਨ ਜੰਗ-ਨਾਮੇ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਹਨ (੧) ਭਾਈ ਕਾਨ੍ਹ ਸਿੰਘ ਬੰਗਾ ਨਿਵਾਸੀ ਦਾ ਜੰਗ-ਨਾਮਾ ਹਰੀ ਸਿੰਘ ਨਲਵਾ, (੨) ਕਾਦਰਯਾਰ ਦੀ ਸੀਹਰਫੀ ਸਰਦਾਰ ਹਰੀ ਸਿੰਘ ਅਤੇ (੩) ਕਵੀ ਸਹਾਈ ਸਿੰਘ ਦੀ ਵਾਰ ਹਰੀ ਸਿੰਘ ਕੀ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚੋਂ ਪਹਿਲੇ ਜੰਗ-ਨਾਮੇ ਦੀ ਪ੍ਰਤੀ ਅਜੇ ਤਕ ਨਹੀਂ ਮਿਲੀ ਤੇ ਦੂਜਾ ਜੰਗ-ਨਾਮਾ ਸੀਹਰਫੀ ਸਰਦਾਰ ਹਰੀ ਸਿੰਘ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਛਪਿਆ ਹੋਇਆ ਮਿਲਦਾ ਹੈ, ਪਰ ਪਤਾ ਲਗਾ ਹੈ ਕਿ ਇਸ ਦੀ ਅਸਲ ਪ੍ਰਤੀ ਜੋ ਛਪੀ ਹੋਈ ਪ੍ਰਤੀ ਨਾਲੋਂ ਫ਼ਰਕ ਰਖਦੀ ਹੈ, ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਇਤਿਹਾਸਕਾਰ ਬਾਬਾ ਪ੍ਰੇਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ਹੋਤੀ ਦੇ ਪੁਸਤਕਾਲੇ ਵਿਚ ਹੈ। ਤੀਜਾ ਜੰਗ-ਨਾਮਾ ਕਵੀ ਸਹਾਈ ਸਿੰਘ ਦੀ ਵਾਰ ਹਰੀ ਸਿੰਘ ਨਲਵਾ ਇਸ ਸਮੇਂ ਪਾਠਕਾਂ ਦੇ ਪੇਸ਼ ਹੈ। ਇਸ ਜੰਗ-ਨਾਮੇ ਦੀ ਪ੍ਰਤੀ ਮੈਨੂੰ ਸਰਦਾਰ ਸ਼ਿਵਦੇਵ ਸਿੰਘ ਜੀ ਸਾਬਕ ਵਜ਼ੀਰ ਸਾਹਿਬ ਨਾਭਾ ਦੇ ਪੁਸਤਕਾਲੇ ਵਿਚੋਂ ਮਿਲੀ ਹੈ—ਪਰ ਅਧੂਰੀ ਹਾਲਤ ਵਿਚ। ਇਸ ਦੀ ਪੂਰੀ ਪ੍ਰਤੀ ਨਹੀਂ ਮਿਲ ਸਕੀ ।

ਸਰਦਾਰ ਹਰੀ ਸਿੰਘ ਨਲਵਾ ਮਹਾਰਾਜਾ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਜੀ ਸ਼ੇਰਿ ਪੰਜਾਬ ਦਾ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਜਰਨੈਲ ਸੀ, ਜਿਸ ਨੇ ਸੂਬਾ ਸਰਹੱਦ ਦੇ ਪਠਾਣਾਂ ਨੂੰ ਜਿੱਤ ਕੇ ਉੱਥੇ ਸਿਖ ਰਾਜ ਦੀ ਧਾਂਕ ਬਿਠਾਈ ਸੀ। ਜਮਰੋਦ ਦੀ ਲੜਾਈ ਜਿਸ ਵਿਚ ਸਰਦਾਰ ਹਰੀ ਸਿੰਘ ਨਲਵਾ ਦੁਸ਼ਮਨ ਦਾ ਟਾਕਰਾ ਕਰਦਾ ਹੋਇਆ ਬੜੀ ਬਹਾਦੁਰੀ ਨਾਲ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋਇਆ, ਅਪ੍ਰੈਲ ਸੰਨ ੧੮੩੭ ਈ: ਵਿਚ ਹੋਈ ਸੀ। ਇਸ ਤੋਂ ਤਿੰਨ ਸਾਲ ਪਹਿਲਾਂ ਸੰਨ ੧੮੩੪ ਈ: ਵਿਚ ਖ਼ਾਲਸੇ ਨੇ ਚੜ੍ਹਾਈ ਕਰਕੇ ਪਿਸ਼ੌਰ ਉਤੇ ਕਬਜ਼ਾ ਕਰ ਲਿਆ ਸੀ । ਕਵੀ ਸਹਾਈ ਸਿੰਘ ਨੇ ਇਸ ਜੰਗ-ਨਾਮੇ ਵਿਚ ਸਰਦਾਰ ਹਰੀ ਸਿੰਘ ਦਾ ਵਟਾਲੇ ਤੋਂ ਚੜ੍ਹਾਈ ਕਰਕੇ ਜਾਣਾ ਲਿਖਿਆ ਹੈ ਤੇ ਦੱਸਿਆ ਹੈ ਕਿ ਮਹਾਰਾਜਾ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਉਸ ਸਮੇਂ ਵਟਾਲੇ ਪਧਾਰੇ ਹੋਏ ਸਨ। ਮਹਾਰਾਜੇ ਦਾ ਹੁਕਮ ਜਮਾਦਾਰ ਖੁਸ਼ਹਾਲ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਸੀ ਕਿ ਉਹ ਪਿਸ਼ੌਰ ਉਤੇ ਚੜ੍ਹਾਈ ਕਰੇ ਪਰ ਥੋੜ ਦਿਲਾ ਜਮਾਦਾਰ ਇਸ ਲੜਾਈ ਦਾ ਨਾਮ ਸੁਣ ਕੇ ਹੀ ਭੈ ਭੀਤ ਹੋ ਗਿਆ। ਦਰਬਾਰ ਵਿਚੋਂ ਬਾਹਰ ਆ ਕੇ ਉਸ ਦੇ ਲੇਲ੍ਹੜੀਆਂ ਕੱਢਣ ਤੇ ਸਰਦਾਰ ਹਰੀ ਸਿੰਘ ਨਲਵੇ ਨੂੰ ਜੰਗ ਦਾ ਜੋਸ਼ ਜਾਗਿਆ ਜਿਸ ਕਰ ਕੇ ਉਸ ਨੇ ਸਰਕਾਰ ਦੀ ਆਗਿਆ ਲੈ ਕੇ ਚੜ੍ਹਾਈ ਕਰ ਦਿਤੀ ਤ ਕੋਟਲੀ, ਭਾਂਡੇਵਾਲ, ਹਾਂਸਲੇਵਾਲ ਆਦਿ ਥਾਵੀਂ ਹੁੰਦਾ ਹੋਇਆ ਅਟਕੋਂ ਪਾਰ ਲੰਘ ਕੇ ਪਹਿਲਾਂ ਪੰਜ ਤਾਰ ਤੇ ਫੇਰ ਪਿਸ਼ੌਰ ਉਤੇ ਜਾ ਧਮਕਿਆ। ਫਤਹ ਹਰ ਮੈਦਾਨ ਵਿਚ ਉਸ ਦ ਕਦਮ ਚੁੰਮਦੀ ਰਹੀ । ਕਿਲ੍ਹਾ ਜਮਰੋਦ ਦੀ ਲੜਾਈ ਉਸ ਦੀ ਛੇਕੜਲੀ ਲੜਾਈ ਸੀ ਜਿਸ ਵਿਚ ਉਸ ਨੇ ਸਿੱਖੀ ਸ਼ਾਨ ਨੂੰ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਮਰਦਾਂ ਵਾਂਗੂ ਕਾਇਮ ਰੱਖ ਕੇ ਦਿਖਾਇਆ।

ਜਮਰੋਦ ਦੀ ਲੜਾਈ ਦਾ ਪੂਰਾ ਹਾਲ, ਜਿਸ ਵਿਚ ਸ: ਹਰੀ ਸਿੰਘ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋਇਆ, ਇਸ ਵਾਰ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਹੈ ਤੇ ੨੪ਵੀਂ ਬੈਂਤ ਦੀਆਂ ਸਿਰਫ਼ ਦੋ ਹੀ ਤੁਕਾਂ ਮਿਲਦੀਆਂ ਹਨ ਤੇ ਅਗੇ ਪਤ੍ਰੇ ਫਟੇ ਹੋਣ ਕਰ ਕੇ ਬਾਕੀ ਵਾਰ ਅਸਲ ਪ੍ਰਤੀ ਵਿਚੋਂ ਗ਼ਾਇਬ ਹੈ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ

ਭਾਵੇਂ ਇਹ ਵਾਰ ਅਧੂਰੀ ਹੈ, ਪਰ ਇਸ ਵਿਚ ਅੰਕਿਤ ਕੀਤੇ ਹੋਏ ਹਾਲ, ਜਿਤਨੇ ਕੁ ਆ ਸਕੇ, ਆਪਣੇ ਆਪ ਵਿਚ ਜੇ ਪੂਰੇ ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਅਧੂਰੇ ਵੀ ਨਹੀਂ । ਇਸ ਕਰ ਕੇ ਇਸ ਵਾਰ ਨੂੰ ਸੰਪਾਦਿਤ ਕਰ ਕੇ ਪਾਠਕਾਂ ਅਗੇ ਪੇਸ਼ ਕਰਨ ਦਾ ਜਤਨ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ ।

ਇਸ ਵਾਰ ਦਾ ਲੇਖਕ ਸਹਾਈ ਸਿੰਘ ਕੌਣ ਤੇ ਕਿਥੋਂ ਦਾ ਵਸਨੀਕ ਸੀ, ਇਹ ਪਤਾ ਕਿਤੋਂ ਨਹੀਂ ਲਗਿਆ । ਸਿਰਫ ਬੋਲੀ ਤੋਂ ਪਤਾ ਲਗਦਾ ਹੈ ਕਿ ਇਸ ਦਾ ਲੇਖਕ ਮਾਝੇ ਦਾ ਜੰਮ-ਪਲ ਸੀ ਤੇ ਵਾਰ ਦੀ ਪਹਿਲੀ ਬੈਂਤ ਤੋਂ ਮਾਲੂਮ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਦੇਵੀ ਦਾ ਭਗਤ ਵੀ ਸੀ । ਜੇ ਕਿਤੋਂ ਪੂਰੀ ਵਾਰ ਮਿਲ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਸ਼ਾਇਦ ਉਸ ਦੇ ਅਸਲ ਥਾਂ ਠਿਕਾਣੇ ਦਾ ਪਤਾ ਲਗ ਸਕੇ ।

ਵਾਰ ਹਰੀ ਸਿੰਘ ਕੀ ਲਿਖਯਤੇ

(ਕ੍ਰਿਤ ਕਵੀ ਸਹਾਈ ਸਿੰਘ)

ਅਲਫ ਆਦਿ ਭਵਾਨੀ ਦਾ ਨਾਮ ਲਈਏ,
ਤੇਰਾ ਜੁੱਧ ਵਿਚ ਨਾਮ ਧਿਆਈਏ ਜੀ ।
ਤੂੰ ਆਪ ਹੀ ਹੈਂ ਜੰਗ ਕਰਨ ਹਾਰੀ,
ਜੋ ਵਰ ਮੰਗੀਏ ਸੋਈ ਫਲ ਪਾਈਏ ਜੀ ।
ਤੂੰ ਹੋਇ ਦਿਆਲ ਮੇਰੀ ਬਾਕ ਬਾਨੀ,*
ਹਰੀ ਸਿੰਘ ਦਾ ਜਸ ਸੁਣਾਈਏ ਜੀ ।
ਸਹਾਈ ਸਿੰਘ ਦੀ ਬੇਨਤੀ ਮੰਨ ਮਾਤਾ,
ਪੰਥ† ਵਿੱਚ ਇਹ ਜੁੱਧ ਸੁਣਾਈਏ ਜੀ ॥ ੧ ॥
ਅਲਫ ਅਮ੍ਰਿਤਸਰੋਂ ਡੇਰਾ ਕੂਚ ਕਰਕੇ,
ਜਾਇ ਵਿਚ ਵਟਾਲੇ ਦੇ ਪਾਇਆ ਈ ।
ਬਾਗ਼ ਵਿੱਚ ਸਰਕਾਰ‡ ਜਦ ਜਾਇ ਬੈਠੀ,
ਪਾਸ ਸਭ ਮੁਸਾਹਬ ਸਦਾਇਆ ਈ ।
ਪਿਸ਼ੌਰ ਚੜ੍ਹਨ ਦਾ ਹੁਕਮ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਜੀ,
ਜਮਾਦਾਰ§ ਨੂੰ ਤੁਰਤ ਫ਼ਰਮਾਇਆ ਈ ।
ਸਹਾਈ ਸਿੰਘ ਪਿਸ਼ੌਰ ਦਾ ਨਾਮ ਸੁਣ ਕੇ,
ਜਮਾਦਾਰ ਨੇ ਖ਼ੌਫ ਬਡ ਖਾਇਆ ਈ ॥ ੨ ॥
ਬੇ ਬਾਹਰ ਆਇਆ ਗੁਸਾ ਖਾਇਕੇ ਜੀ,
ਮੇਰੀ ਅਰਜ਼ ਨਹੀਂ ਕਿਸੇ ਕੋਲ ਕੀਤੀ ।
ਸਭੇ ਰਹੇ ਮੁਸਾਹਬ ਨੀ ਕੋਲ ਬੈਠੇ,
ਮੇਰੀ ਜ਼ਾਹਰ ਹਕੀਕਤ ਨਾ ਕਿਸੇ ਕੀਤੀ ।
ਹਰੀ ਸਿੰਘ ਸਰਦਾਰ ਜਦ ਬਾਹਰ ਆਇਆ,
ਦੋਹਾਂ ਬੈਠ ਕੇ ਇਹ ਸਲਾਹ ਕੀਤੀ ।
ਸਹਾਈ ਸਿੰਘ ਜੇੜ੍ਹੀ ਜਮਾਦਾਰ ਆਖੀ,
ਹਰੀ ਸਿੰਘ ਸਰਦਾਰ ਨੇ ਮੰਨ ਲੀਤੀ ॥ ੩ ॥
ਤੇ ਤਮਕ ਲਗੀ ਹਰੀ ਸਿੰਘ ਦੂਲੋ,
ਜਮਾਦਾਰ ਨੂੰ ਆਖ ਸੁਣਾਂਵਦਾ ਈ ।
ਇਕ ਗੱਲ ਜਮਾਦਾਰ ਦੇ ਨਾਲ ਕਰਕੇ,
ਇਹ ਅਰਜ਼ ਸਰਕਾਰੇ ਸੁਣਾਂਵਦਾ ਈ ।

---

*ਸਰਸ੍ਵਤੀ ਦੇਵੀ । †ਖ਼ਾਲਸਾ ਪੰਥ । ‡ਮਹਾਰਾਜਾ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ।
§ਜਮਾਦਾਰ ਖ਼ੁਸ਼ਹਾਲ ਸਿੰਘ ।

ਹੁਕਮ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਮੈਂ ਪਿਸ਼ੌਰ ਜਾਵਾਂ,
ਜਮਾਦਾਰ ਥੋਂ ਗੱਲ ਹਟਾਂਵਦਾ ਈ ।
ਸਹਾਈ ਸਿੰਘ ਸੁਣੇ ਕਾਬਲ ਗਈਆਂ ਖਬਰਾਂ,
ਹਰੀ ਸਿੰਘ ਪਿਸ਼ੌਰ ਨੂੰ ਆਂਵਦਾ ਈ ॥ ੪ ॥
ਸੋ ਸੱਦ ਕੇ ਆਪ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਜੀ,
ਹਰੀ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਪਾਸ ਬਹਾਇਆ ਈ ।
ਕਲਗੀ ਜਿਗਾ ਤੇ ਢਾਲ ਤਲਵਾਰ ਦੇ ਕੇ,
ਸਿਰੋਪਾਉ ਤਾਂ ਖੂਬ ਸੁਹਾਇਆ ਈ ।
ਨਿਮਸਕਾਰ ਕਰਦਾ ਹਰੀ ਸਿੰਘ ਦੂਲੋ,
ਥਾਪੀ ਦੇ ਸਰਕਾਰ ਭਿਜਵਾਇਆ ਈ ।
ਹਰੀ ਸਿੰਘ ਸਰਦਾਰ ਨੇ ਚੜ੍ਹਤ ਕੀਤੀ,
ਡੇਰਾ ਕੋਟਲੀ ਦੇ ਵਿਚ ਪਾਇਆ ਈ ॥ ੫ ॥
ਜੀਮ ਜਮਾ ਕਰਕੇ ਸਭ ਫੌਜ ਤਾਈਂ,
ਡੇਰਾ ਕੂਚ ਦਰ ਕੂਚ ਕਰਾਂਵਦਾ ਈ ।
ਅੱਠਾਂ ਦਿਨਾਂ ਦੀ ਫੌਜ ਨੂੰ ਦੇਇ ਛੁੱਟੀ,
ਡੇਰਾ ਜਾਇ ਭਾਡੇਵਾਲ ਪਾਂਵਦਾ ਈ ।
ਲੋਕ ਤਰਸਦੇ ਨੀ ਮੁਖ ਵੇਖਣੇ ਨੂੰ,
ਨਹੀਂ ਗੁੱਜਰਾਂ ਵਾਲੇ ਨੂੰ ਆਂਵਦਾ ਈ ।
ਸਹਾਈ ਸਿੰਘ ਅਸਬਾਬ ਤਿਆਰ ਕਰਕੇ,
ਡੇਰਾ ਹਾਂਸਲੇ ਵਾਲ ਜਾ ਪਾਂਵਦਾ ਈ ॥ ੬ ॥
ਹੇ ਹੱਸ ਕਹਿੰਦਾ ਜਮਾਦਾਰ ਤਾਈ,
ਤੁਸੀਂ ਪਿਛੇ ਸਰਕਾਰ ਵਲ ਜਾਈਏ ਜੀ ।
ਰਹੇ ਜੀਂਵਦੇ ਮਿਲਾਂਗੇ ਫੇਰ ਮੁੜ ਕੇ,
ਸਾਨੂੰ ਹੱਸ ਕੇ ਛੇਤੇ ਬੁਲਾਈਏ ਜੀ ।
ਡੇਰਾ ਕੂਚ ਦਰ ਕੂਚ ਕਰਵਾਇਕੇ ਜੀ,
ਪੰਜੇ ਸਾਹਿਬ ਸੰਦਾ ਦਰਸ਼ਨ ਪਾਈਏ ਜੀ ।
ਸਹਾਈ ਸਿੰਘ ਪੰਜ ਤਾਰਾਂ ਨੂੰ ਮਾਰਕੇ ਜੀ,
ਛੇਤੇ ਕਰ ਪਿਸ਼ੌਰ ਨੂੰ ਧਾਈਏ ਜੀ ॥ ੭ ॥
ਸ਼ੇ ਖ਼ਾਨ ਮਲੂਕ ਜੋ ਬਹੁਤ ਡਿੱਠੇ,
ਏਹੁ ਜੇਹਾ ਵਰਿਆਮ ਨਹੀਂ ਕੋਈ ਹੋਇਆ ।
ਫੌਜ ਸਭ ਲੰਘਾਈ ਸੂ ਬੇੜੀਆਂ ਤੇ,
ਹਾਥੀ ਅਟਕ ਦੇ ਵਿਚ ਜਾ ਗਾਹਣ ਢੋਇਆ ।
ਪਾਰ ਲੰਘ ਕੇ ਢਿੱਲ ਨਾ ਜਰਾ ਕੀਤੀ,
ਡੇਰਾ ਜਾਇ ਢੁਡੇਰ ਦੇ ਪਾਸ ਢੋਇਆ ।
ਸਹਾਈ ਸਿੰਘ ਸਜਾਦੇ ਨੂੰ ਖਬਰ ਕਰ ਕੇ,
ਪੰਜਤਾਰ ਮਾਰਨੇ ਦਾ ਦੂਲੋ ਨੂੰ ਫਿਕਰ ਹੋਇਆ ॥ ੮ ॥

ਦਾਲ ਦੇਖ ਸਮਿਆਨ ਪਹਾੜ ਦਾ ਜੀ,
ਡੇਰਾ ਜਾਇ ਗਲੇ ਅੱਗੇ ਪਾਇਆ ਈ।
ਸ਼ੇਰ ਸਿੰਘ ਸਜਾਦੇ ਨੂੰ ਖਬਰ ਕਰ ਕੇ,
ਤੇਜਾ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਪਾਸ ਸਦਾਇਆ ਈ।
ਕੰਪੂ ਤੋਪਖਾਨਾ ਸਭ ਤਿਆਰ ਕਰ ਕੇ,
ਏਹੁ ਹੁਕਮ ਸਰਕਾਰ ਫ਼ਰਮਾਇਆ ਈ।
ਸਹਾਈ ਸਿੰਘ ਸਰਦਾਰ ਜਦ ਹੋਏ ਕੱਠੇ,
ਫਤੇ ਖਾਨ ਨੂੰ ਫਿਕਰ ਬਹੁ ਪਾਇਆ ਈ ॥ ੯ ॥
ਜ਼ਾਲ ਜ਼ਰਾ ਭੀ ਢਿਲ ਨ ਕੀਤੀਆ ਸੂ,
ਪਲਟਨ ਅੱਧੀ ਰਾਤੀਂ ਠੇਰੀ ਚਾੜ੍ਹੀਆ ਸੂ।
ਕੋਲੋਂ ਹੋਰ ਡੇਰੇ ਨਹੀਂ ਖਬਰ ਕੀਤੀ,
ਰਾਤੋ ਰਾਤ ਪੰਜਤਾਰ ਨੂੰ ਮਾਰਿਆ ਸੂ।
ਆਣ ਚਲਣ ਲਗਾ ਜਦੋਂ ਤੋਪਖਾਨਾ,
ਅਗੋਂ ਸਭੇ ਜਾ ਤੋਪਾਂ ਸੰਭਾਲੀਆਂ ਸੂ।
ਸਹਾਈ ਸਿੰਘ ਆਖੇ ਦੂਲੋ ਜਸ ਤੇਰਾ,
ਪਾਸ ਬੈਠ ਪੰਜਤਾਰਾਂ ਨੂੰ ਸਾੜਿਆ ਸੂ ॥ ੧੦ ॥
ਰੇ ਰੂਬਰੋ ਸੱਦ ਹਲਕਾਰਿਆਂ ਨੂੰ,
ਅਰਜ਼ੀ ਲਿਖ ਸਰਕਾਰੇ ਪੁਚਾਂਵਦਾ ਈ।
ਖੁਸ਼ੀ ਬਹੁਤ ਹੋਈ ਦਿਲ ਹਰੀ ਸਿੰਘ ਦੇ,
ਡੇਰਾ ਕੂਚ ਕਰ ਕੋਠੇ ਜਾ ਪਾਂਵਦਾ ਈ।
ਕੰਪੂ ਹੋਇਆ ਵਿਦਿਆ ਹਰੀ ਸਿੰਘ ਪਾਸੋਂ,
ਜਦੋਂ ਸ਼ੇਰ ਆ ਕੇ ਡੇਰਾ ਲਾਂਵਦਾ ਈ।
ਸਹਾਈ ਸਿੰਘ ਸਿੰਘਾਂ ਬਹੁਤ ਖੁਸ਼ੀ ਹੋਈ,
ਓਥੇ ਪਲਟਣਾਂ ਤਲਬ ਵਰਤਾਂਵਦਾ ਈ ॥ ੧੧ ॥
ਯੇ ਯਾਦ ਕਰਕੇ ਗੁਰੂ ਆਪਣੇ ਨੂੰ,
ਫਤੇ ਕਰ ਪੰਜਤਾਰ ਤੋਂ ਸਿੰਘ ਚੜ੍ਹਿਆ।
ਧਮਕ ਲਗੀ ਹੈ ਵਿੱਚ ਵਿਲਾਇਤਾਂ ਦੇ,
ਪੁਲ ਬੰਨ੍ਹ ਡੇਰਾ ਲੰਙਿਓਂ ਪਾਰ ਕਰਿਆ।
ਪਾਰ ਲੰਘ ਕੇ ਦੂਲੇ ਨਾ ਢਿੱਲ ਕੀਤੀ,
ਡੇਰਾ ਜਾਇ ਫਰਮਾਇ ਦੇ ਵਿਚ ਕਰਿਆ।
ਸਹਾਈ ਸਿੰਘ ਸਰਦਾਰ ਦੀ ਛਬਿ ਸੋਹਣੀ,
ਧੌਂਸਾ ਮਾਰ ਪਿਸ਼ੌਰ ਦੇ ਵਿੱਚ ਵੜਿਆ ॥ ੧੨ ॥
ਸ਼ੀਨ ਸ਼ੇਰ ਵਾਂਗੂ ਭਬਕ ਮਾਰ ਕੇ ਜੀ,
ਫੌਜਾਂ ਬਾਗ ਦੇ ਪਾਸ ਖਲਵਾਈਆਂ ਸੂ।
ਜਮਾਦਾਰ ਦੀਆਂ ਫੌਜਾਂ ਨੂੰ ਹੁਕਮ ਦੇ ਕੇ,
ਛੌਣੀ ਮਾਨਾਂ ਦੀ ਜਾਇ ਉਤਰਾਈਆਂ ਸੂ।

ਅਲੀ ਮਰਦ ਦੇ ਬਾਗ ਵਿਚ ਆਪ ਬੈਠਾ,
ਛੌਣੀ ਆਪਣੀ ਫੌਜਾਂ ਉਤਰਾਈਆਂ ਸੂ ।
ਸਹਾਈ ਸਿੰਘ ਆਖੇ ਦਸਵੇਂ ਦਿਨ ਓਥੋਂ,
ਫੇਰ ਅੱਗੇ ਦੀ ਬਾਤ ਚਿਤਾਰੀਆ ਸੂ ॥ ੧੩ ॥
ਸ਼ੀਨ ਸ਼ਹਿਰ ਦੇ ਲੋਕ ਇਕੱਠੇ ਹੋ ਕੇ,
ਹੱਥ ਜੋੜ ਕੇ ਅਰਜ਼ ਸੁਣਾਂਵਦੇ ਨੀ ।
ਜੁਗੋ ਜੁਗ ਦੂਲੋ ! ਤੇਰਾ ਰਾਜ ਹੋਵੇ,
ਸਾਨੂੰ ਫਿਰਦੇ ਏ ਬਹੁਤ ਅਕਾਂਵਦੇ ਨੀ ।
ਕੱਠੇ ਹੋਇਕੇ ਸਾਥ ਤਿਆਰ ਸੱਭੇ,
ਜਮਰੋਦ ਦਾ ਮੁਲਖ ਵਿਖਾਂਵਦੇ ਨੀ ।
ਸਹਾਈ ਸਿੰਘ ਆਖੇ ਕਾਬਲ ਗਈਆਂ ਖਬਰਾਂ,
ਖਹਿਬਰ ਬੂਹੇ ਉਤੇ ਕਿਲ੍ਹਾ ਪਾਂਵਦੇ ਨੀ ॥ ੧੪ ॥
ਸੁਆਦ ਸੱਦ ਕੇ ਸਭਨਾਂ ਪੰਡਿਤਾਂ ਨੂੰ,
ਪਾਸ ਬੈਠ ਕੇ ਬੇਦ ਪੁਛਾਂਵਦਾ ਈ ।
ਸ਼ੁਭ ਲਗਨ ਤੇ ਘੜੀ ਵਿਚਾਰ ਕੇ ਜੀ,
ਗੁੜ ਵੰਡ ਕੇ ਤੇਲ ਚੁਆਂਵਦਾ ਈ ।
ਓਥੇ ਸਭ ਮੁਸਾਹਬ ਨੀ ਹੋਏ ਕੱਠੇ,
ਮਹਾਂ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਹੁਕਮ ਫਰਮਾਂਵਦਾ ਈ ।
ਸਹਾਈ ਸਿੰਘ ਆਖੇ ਕਿਲ੍ਹਾ ਘੱਤ ਕੇ ਜੀ,
ਮੁੜ ਛਾਵਣੀ ਨੂੰ ਫੇਰਾ ਪਾਂਵਦਾ ਈ ॥ ੧੫ ॥
ਜੇ ਜੋੜਦਾ ਹੈ ਹੱਥ ਦਿਨੇ ਰਾਤੀਂ,
ਮੇਰੀ ਰੱਖੀ ਭਗਵਤੀ ਤੂੰ ਲਾਜ ਮਈਆ ।
ਸਰਕਾਰ ਦੇ ਸਜਾਦੇ ਦੇ ਵਿਆਹ ਤਾਈਂ,
ਲਿਖ ਟੋਰਿਆ ਸੂ ਮੇਰੀ ਵਲ ਭਈਆ ।
ਆਪ ਆਵਣੇ ਦਾ ਕੋਈ ਢੱਬ ਨਾਹੀਂ,
ਏਥੇ ਹੋਇਆ ਹੈ ਜੁੱਧ ਸਮਿਆਨ ਭਈਆ ।
ਸਹਾਈ ਸਿੰਘ ਜਮਰੋਦ ਦਾ ਕਿਲ੍ਹਾ ਪਾਇਆ,
ਏ ਖਬਰਾਂ ਕੰਧਾਰ ਦੇ ਵਿਚ ਗਈਆਂ ॥ ੧੬ ॥
ਤੇ ਤੋਬਾ ਪੁਕਾਰਦੇ ਤੁਰਕ ਸੱਭੇ,
ਹਰੀ ਸਿੰਘ ਸਰਦਾਰ ਤੋਂ ਖੌਫ਼ ਆਵੇ ।
ਖਹਿਬਰ ਵਾਲਿਆਂ ਘੱਲਿਆ ਕਾਬਲੀਆਂ ਨੂੰ,
ਫੌਜਾਂ ਘਲੋ ਤਾਂ ਸਾਡੀ ਭੀ ਰਹਿ ਆਵੇ ।
ਜੇ ਕਰ ਫੌਜਾਂ ਨਾ ਘਲੋ ਹਮਰਾਹ ਸਾਡੀ,
ਖੈਬਰ ਮਾਰ ਡੇਰਾ ਕਾਬਲ ਵਿਚ ਪਾਵੇ ।
ਸਹਾਈ ਸਿੰਘ ਦੁਰਾਨੀ ਸਭ ਹੋਏ ਕੱਠੇ,
ਅੱਗੇ ਗੱਲ ਸੋਈ ਜੇੜ੍ਹੀ ਰੱਬ ਭਾਵੇ ॥ ੧੭ ॥

ਜੋੲਿ ਜਮਾਂ ਕਰ ਕੇ ਸਭ ਮੁਸਲਮਾਨੀ,
ਡੇਰਾ ਆਇ ਗਲੇ ਅਗੇ ਪਾਇਆ ਈ ।
ਛੌਣੀ ਹੁੰਦੀਆਂ ਰੋਜ਼ ਬਰੋਜ਼ ਖਬਰਾਂ,
ਹਰੀ ਸਿੰਘ ਚੜ੍ਹ ਕੇ ਫੇਰ ਆਇਆ ਈ ।
ਦੂਲੋ ਚੜ੍ਹਦਿਆਂ ਜ਼ਰਾ ਨਾ ਵਿੱਲ ਕੀਤੀ,
ਮੁੱਖ ਦੇਵੀ ਦਾ ਵਰਤ ਰਖਾਇਆ ਈ ।
ਸਹਾਈ ਸਿੰਘ ਸੁਣੋ ਖਬਰਾਂ ਜੁੱਧ ਦੀਆਂ,
ਤੋਪਾਂ ਮਾਰ ਕੇ ਤੁਰਕ ਭਜਾਇਆ ਈ ॥ ੧੮ ॥
ਐਨ ਆਨ ਲੱਗੇ ਕਿਲ੍ਹੇ ਮੋਰਚੇ ਜੀ,
ਮਹਾ ਸਿੰਘ ਸਰਦਾਰ ਨੂੰ ਖਬਰ ਕਰਦਾ ।
ਸੱਠ ਸਤਰ ਹਜ਼ਾਰ ਦੁਰਾਨੀ ਆਏ,
ਮਹਾ ਸਿੰਘ ਸਰਕਾਰੇ ਭੀ ਅਰਜ ਲਿਖਦਾ ।
ਫੌਜਾਂ ਘਲੋ ਹਮਰਾਹ ਸਿਤਾਬ ਸਾਡੀ,
ਜਮੀਤ ਸਿੰਘ ਮਹਾਰਾਜ ਸੀ ਤੁਰਤ ਚੜ੍ਹਦਾ ।
ਸਹਾਈ ਸਿੰਘ ਜਮੀਤ ਸਿੰਘ ਖੂਬ ਲੜਿਆ,
ਮਾਰ ਤੁਰਕਾਂ ਦੇ ਸਥਰ ਵਿਛਾਇ ਧਰਦਾ ॥ ੧੯ ॥
ਗਾਫ ਗੌਰ ਕਰਦਾ ਵੱਡੀ ਬ੍ਰਾਹਮਣਾਂ ਦੀ,
ਗਰੀਬ ਦੇਖਕੇ ਬਹੁਤ ਪ੍ਰਿਤਪਾਲ ਕਰਦਾ ।
ਸਤਜੁਗ ਵਿਚ ਰਾਜਾ ਕਰਨ ਹੋਇਆ,
ਤੇਹਾ ਪੁੰਨ ਹਰੀ ਸਿੰਘ ਹੁਣ ਕਰਦਾ ।
ਐਡਾ ਪੁੰਨੀ ਤੇ ਦਾਨੀ ਨਾ ਹੋਰ ਕੋਈ,
ਜਿਸ ਦਾ ਨਾਉਂ ਸੁਣ ਕੇ ਜਸ ਲੋਕ ਕਰਦਾ ।
ਸਹਾਈ ਸਿੰਘ ਸਰਦਾਰ ਦਾ ਨਾਉਂ ਸੁਣ ਕੇ,
ਤੁਰਕ ਸੰਦੜਾ ਤੇਜ ਹੁਣ ਦੂਰ ਕਰਦਾ ॥ ੨੦ ॥
ਫੇ ਫੌਜ ਅੱਗੇ ਹੱਥ ਜੋੜਦਾ ਜੀ,
ਹਰੀ ਸਿੰਘ ਸਰਦਾਰ ਜੋ ਅਰਜ਼ ਕਰਦਾ ।
ਬਖਸ਼ੋ ਗੁਨਾਹ ਸਾਰੇ ਗੁਰੂ ਖ਼ਾਲਸਾ ਜੀ,
ਵਿੱਚ ਗੁਰੂ ਗਰੰਥ ਜੀ ਆਨ ਧਰਦਾ ।
ਤੁਸੀਂ ਕਰਨ ਕਾਰਨ ਗੁਰੂ ਖ਼ਾਲਸਾ ਜੀ,
ਹੁਕਮ ਮੰਨਕੇ ਕੜਾਹ ਪ੍ਰਸ਼ਾਦ ਕਰਦਾ ।
ਸਹਾਈ ਸਿੰਘ ਕਹੇ ਸੁਣੋ ਖਾਲਸਾ ਜੀ,
ਹਰੀ ਸਿੰਘ ਸਰਦਾਰ ਹੁਣ ਆਪ ਚੜ੍ਹਦਾ ॥ ੨੧ ॥
ਕਾਫ ਕਮਰ ਕਸੀ ਸਰਦਾਰ ਨੇ ਜੀ,
ਸਭ ਫੌਜ ਤਿਆਰ ਕਰਵਾਇਓ ਸੂ ।
ਧੌਂਸਾ ਮਾਰਕੇ ਫੌਜਾਂ ਦੇ ਨਾਲ ਚੜ੍ਹਿਆ,
ਬਾਹਰ ਸਭ ਅਸਬਾਬ ਧਰਵਾਇਓ ਸੂ ।

ਤੁਮਣਦਾਰ ਸੇ ਫੌਜ ਦੇ ਚਾਰ ਦੂਲੋ,
ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਨੂੰ ਫਿਕਰ ਬਹੁ ਪਾਇਓ ਸੂ ।
ਹਰੀ ਸਿੰਘ ਸਰਦਾਰ ਦਾ ਤਪ ਭਾਰਾ,
ਪਟ ਮੋਰਚਾ ਪਿਛੇ ਹਟਾਇਓ ਸੂ ॥ ੨੨ ॥
ਗਾਫ ਗੌਰ ਕਰਦਾ ਵਡੀ ਫ਼ੌਜ ਦੀ ਜੀ,
ਹੁਕਮ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਵਿਚ ਖਲਿਹਾਰਿਆ ਈ ।
ਸਾਰੀ ਫੌਜ ਦਿੱਤੀ ਹੁਕਮ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਜੀ,
ਜਮਾਦਾਰ ਨੂੰ ਬਹੁਤ ਸਿੰਗਾਰਿਆ ਈ ।
ਫੌਜਾਂ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹੈਨ ਬਰੋਬਰੀ ਜੀ,
ਅੱਗੇ ਹੋਇ ਰਸਾਲਿਆਂ ਤੋਰਿਆ ਈ ।
ਸਹਾਈ ਸਿੰਘ ਰਸਾਲੇ ਨੂੰ ਕੁੱਦ ਪਏ,
ਫੌਜ ਆਪਣੀ ਨੂੰ ਲਲਕਾਰਿਆ ਈ ॥ ੨੩ ॥
ਲਾਮ ਲੱਗੇ ਤੁਰਕ ਭਾਂਜ ਖਾਣ ਅਗੇ,
ਇਕ ਦੂਜੇ ਨੂੰ ਨਹੀਂ ਸੰਭਾਲਦੇ ਜੀ ।
ਫੌਜਾਂ ਮੱਲ ਲਈਆਂ ਫੌਜ ਆਪਣੀ ਨੇ,
ਉਤੇ ਆਈਨ ਦਾ ਪਹਿਰਾ ਖਲ੍ਹਾਰਦੇ ਜੀ ।
ਹੋਈ ਆਪਣੀ ਫੌਜ ਨੂੰ ਬਹੁਤ ਖ਼ੁਸ਼ੀ,
ਤੁਰਕਾਂ ਮਾਰਕੇ ਹੇਠ ਲਤਾੜਦੇ ਜੀ ।
ਸਹਾਈ ਸਿੰਘ ਆਖੇ ਇਕ ਬੁਰੀ ਕੀਤੀ,
ਗੋਲਮਦਾਜ਼ ਨਹੀਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਮਾਰਨੇ ਸੀ ॥ ੨੪ ॥
ਮੀਮ ਮੌਤ ਨਾ ਜਾਣਦਾ ਕੇਹੀ ਹੁੰਦੀ,
ਤੇਗਾ ਖਿੱਚ ਕੇ ਜੁੱਧ ਦੇ ਵਿਚ ਵੜਦਾ ।
ਹੋਰ ਫੌਜ ਤਾਂ ਬਹੁਤ ਸਰਕਾਰ ਦੀ ਹੈ,
ਹਰੀ ਸਿੰਘ ਸੂਰਾ ਅਗੇ ਹੋਇ ਲੜਦਾ ।
ਫੌਜ ਜਾਇ ਲਗੀ ਤੰਬੂ ਲੁੱਟਣੇ ਨੂੰ,
ਹਰੀ ਸਿੰਘ ਸਰਦਾਰ ਸੀ ਮਨ੍ਹੇ ਕਰਦਾ ।
ਸਹਾਈ ਸਿੰਘ ਫਿਰੰਗਣ ਨੂੰ ਮਾਰ ਕੇ ਜੀ,
ਤੋਪਖਾਨੇ ਦੇ ਵਿਚ ਬਰੂਦ ਸੜਦਾ ॥ ੨੫ ॥
ਨੂਨ ਨੱਸ ਗਏ ਪਹਿਲੇ ਤੁਰਕ ਉਥੋਂ,
ਫੇਰ ਆਇ ਇਕੱਠ ਕਰਾਂਵਦੇ ਨੀ ।
ਗ਼ੁੱਸਾ ਖਾਇਕੇ ਖਿੱਚ ਤਲਵਾਰੀਂ ਲਈਆਂ,
ਮਾਰੋ ਮਾਰ ਹੀ ਬਹੁਤ ਪੁਕਾਰਦੇ ਨੀ ।
ਹਲਾ ਕੀਤਾ... ... ...
... ...
... ...
... ... ॥ ੨੬ ॥

੮. ਵਿਜਯ ਵਿਨੋਦ

ਕ੍ਰਿਤ ਕਵੀ ਗ੍ਵਾਲ ਭੱਟ

ਵਿਜਯ ਵਿਨੋਦ ਹਿੰਦੀ ਬੋਲੀ ਦਾ ਇਕ ਇਤਿਹਾਸਿਕ ਕਾਵ੍ਯ ਹੈ, ਪਰ ਇਕ ਪੱਖੀ ਜਿਹਾ। ਇਸ ਵਿਚ ਮਹਾਰਾਜਾ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਤੋਂ ਪਿਛੋਂ ਦਾ ਪੰਜ-ਸਾਲਾ ਇਤਿਹਾਸ (ਸੰਨ ੧੮੩੯ ਤੋਂ ੧੮੪੩ ਈ: ਤਕ) ਹੈ। ਇਸ ਕਾਵ੍ਯ ਦਾ ਕਰਤਾ ਕਵੀ ਗਵਾਲ ਭੱਟ ਹਿੰਦੀ ਦਾ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਕਵੀ ਸੀ। ਇਹ ਕਵੀ ਮਥਰਾ ਦਾ ਵਸਨੀਕ ਸੀ ਅਤੇ ਇਸ ਦੇ ਪਿਤਾ ਦਾ ਨਾਮ ਸੇਵਾ ਰਾਮ ਬੰਦੀ ਜਨ ਸੀ।

ਕਵਿ ਗਵਾਲ ਦਾ ਕਵਿਤਾ ਕਾਲ ਸੰਮਤ ੧੮੭੯ ਬਿ: ਤੋਂ ੧੯੧੯ ਬਿ: ਤਕ ਹੈ। ਹਿੰਦੀ ਸਾਹਿੱਤ ਦੇ ਖੋਜੀ ਪੰਡਿਤ ਰਾਮ ਚੰਦ੍ਰ ਸ਼ੁਕਲ ਦੇ ਕਥਨ ਅਨੁਸਾਰ ਇਸ ਕਵੀ ਨੇ ਸੰਮਤ ੧੯੧੯ ਬਿ: ਵਿਚ 'ਭਕ੍ਰਿ ਭਾਵਨ' ਗ੍ਰੰਥ ਲਿਖਿਆ ਸੀ। (ਦੇਖੋ, ਹਿੰਦੀ ਸਾਹਿਤ੍ਯ ਕਾ ਇਤਿਹਾਸ, ਸਫ਼ਾ ੩੪੯) ਇਸ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਇਸ ਦੀਆਂ ਹੋਰ ਰਚਨਾਵਾਂ ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਅਨੁਸਾਰ ਹਨ—ਰਸਿਕਾਨੰਦ (ਅਲੰਕਾਰ), ਰਸਰੰਗ, ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਜੂ ਕੋ ਨਖ ਸ਼ਿਖ, ਦੂਸ਼ਣ ਦਰਪਣ, ਗੋਪੀ ਪਚੀਸੀ, ਰਾਧਾ ਮਾਲਵ ਮਿਲਨ, ਰਾਧਾ ਅਸ਼ਟਕ (ਰੀਤਿ ਗ੍ਰੰਥ), ਦਸ ਅਵਤਾਰ (ਪੁਰਾਣਕ), ਹਮੀਰ ਹਠ, ਵਿਜਯ ਵਿਨੋਦ (ਇਤਿਹਾਸਕ), ਸਾਹਿਤ੍ਯ ਦਰਪਣ, ਸਾਹਿਤ੍ਯ ਭੂਖਣ (ਸਾਹਿਤਿ੍ਯਕ) ਸ੍ਰਿੰਗਾਰ ਦੋਹਾ, ਸ੍ਰਿੰਗਾਰ ਕਬਿਤ (ਸ੍ਰਿੰਗਾਰਕ) ਅਤੇ ਗੁਰੂ ਪੰਚਾਸਾ (ਪੰਚਾਸ਼ਿਕਾ) ਆਦਿ। (ਨਗੇਂਦ੍ਰ ਨਾਥ ਵਸੁ, ਹਿੰਦੀ ਵਿਸ਼ਵ ਕੋਸ਼, ੬, ਸਫ਼ਾ ੭੩੭, ਹਿੰਦੀ ਸ਼ਬਦ ਸਾਗਰ, ਭੂਮਿਕਾ ਸਫ਼ਾ ੧੬੬, ਸ਼ੁਕਲ, ਹਿੰਦੀ ਸਾਹਿਤ੍ਯ ਕਾ ਇਤਿਹਾਸ, ਸਫ਼ਾ ੩੪੮, ਸ: ਕਾਨ੍ਹ ਸਿੰਘ ਨਾਭਾ, ਗੁਰੁ ਸ਼ਬਦ ਰਤਨਾਕਰ ਮਹਾਨ ਕੋਸ਼, ਸਫ਼ਾ ੧੩੦੯ ਅਤੇ ਗੁਰੂ ਮਹਿਮਾ ਹਥ ਲਿਖਿਤ ਪ੍ਰਤੀ (੧੮੩੮) ਅੰਗ 'ਗ'।)

ਗਵਾਲ ਕਵੀ ਹਿੰਦੀ ਸਾਹਿਤ੍ਯ ਵਿਚ ਬੜਾ ਪ੍ਰਬੀਣ ਸੀ ਤੇ ਬਹੁਤੀ ਸ਼ਿੰਗਾਰ ਰਸੀ ਕਵਿਤਾ ਲਿਖਿਆ ਕਰਦਾ ਸੀ। ਅਮੀਰੀ ਤੇ ਰਸ-ਬਿਲਾਸ ਦੀਆਂ ਗਲਾਂ ਵੀ ਇਸ ਦੀ ਕਵਿਤਾ ਵਿਚ ਖੁਲ੍ਹੀਆਂ ਡੁਲ੍ਹੀਆਂ ਮਿਲਦੀਆਂ ਹਨ। ਫੱਕੜ ਅਤੇ ਬਾਜ਼ਾਰੂ ਪਣੇ ਦਾ ਇਸ ਦੀ ਕਵਿਤਾ ਵਿਚ ਕਈ ਥਾਵੇਂ ਸਾਫ਼ ਝਾਵਲਾ ਹੈ। ਦੇਸ਼ਾਟਨ ਇਸ ਕਵੀ ਨੇ ਬਹੁਤ ਕੀਤਾ ਸੀ ਜਿਸ ਦਾ ਅਸਰ ਇਸ ਦੀ ਕਵਿਤਾ ਉਤੇ ਚੋਖਾ ਪਿਆ ਜਾਪਦਾ ਹੈ। ਬ੍ਰਿਜਭਾਸ਼ਾ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਇਸ ਦੀ ਕਵਿਤਾ ਗੁਜਰਾਤੀ ਅਤੇ ਪੰਜਾਬੀ ਬੋਲੀ ਵਿਚ ਵੀ ਮਿਲਦੀ ਹੈ। ਫ਼ਾਰਸੀ ਅਤੇ ਅਰਬੀ ਦੇ ਸ਼ਬਦ ਇਸ ਕਵੀ ਨੇ ਆਪਣੀ ਕਵਿਤਾ ਵਿਚ ਆਮ ਵਰਤੇ ਹਨ।

ਬਿਲਾਸ ਬ੍ਰਾਹਮਣ ਦੀ ਹਾਸ ਰਸ ਬਿਲਾਸ ਨਾਮੀ ਹਿੰਦੀ ਪੁਸਤਕ ਤੋਂ ਪਤਾ ਲਗਦਾ ਹੈ ਕਿ ਕਵੀ ਗਵਾਲ ਕੁਝ ਚਿਰ ਮਹਾਰਾਜਾ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਮਹਾਰਾਜਾ ਦਲੀਪ ਸਿੰਘ ਦੇ ਪਾਸ ਰਿਹਾ ਸੀ (ਦੇਖੋ, ਉਸ ਪੁਸਤਕ ਦੇ ਸਫ਼ੇ ੧੮੪–੮੫)। ਸ਼ੇਰਿ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਅਕਾਲ ਚਲਾਣੇ ਤੋਂ ਪਿਛੋਂ ਮਾਲੂਮ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਇਸ ਕਵੀ ਨੇ ਲਾਹੌਰ ਦਾ ਵਸੇਬਾ ਨਹੀਂ ਸੀ ਛੱਡਿਆ ਤੇ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਕਵੀ ਮਹਾਰਾਜਾ ਖੜਗ ਸਿੰਘ ਦੇ ਦਰਬਾਰ ਵਿਚ ਵੀ ਰਿਹਾ ਹੋਵੇ। ਸਰਦਾਰ ਕਾਨ੍ਹ ਸਿੰਘ ਨਾਭਾ ਦੇ ਕਥਨ ਅਨੁਸਾਰ ਇਹ ਕਵੀ ਪਹਿਲਾਂ ਮਹਾਰਾਜਾ ਸ਼ੇਰ ਸਿੰਘ ਦੇ ਦਰਬਾਰ ਵਿਚ ਲਾਹੌਰ ਅਤੇ ਪਿਛੋਂ ਰਾਜਾ ਭਰਪੂਰ ਸਿੰਘ ਦੇ ਕੋਲ

ਨਾਭੇ ਰਿਹਾ ਸੀ । (ਵੇਖੋ, ਗੁਰਸ਼ਬਦ ਰਤਨਾਕਰ ਮਹਾਨ ਕੋਸ਼, ਸਫ਼ਾ ੧੩੦੯ ਅਤੇ ਗੁਰ ਮਹਿਮਾ ਅੰਕ 'ਗ') ਅਤੇ ਇਸ ਵਿਜਯ ਵਿਨੋਦ ਨਾਮੀ ਰਚਨਾ ਤੋਂ ਵੀ ਸਿੱਧ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਕਵੀ ਰਾਜਾ ਹੀਰਾ ਸਿੰਘ ਡੋਗਰੇ ਦੇ ਪਾਸ, ਜੋ ਮਹਾਰਾਜਾ ਦਲੀਪ ਸਿੰਘ ਦਾ ਵੱਡਾ ਵਜ਼ੀਰ ਸੀ, ਰਿਹਾ ਸੀ ਤੇ ਉਸ ਦੇ ਸਲਾਹਕਾਰ ਪੰਡਿਤ ਜਲ੍ਹੇ ਦੇ ਕਹਿਣ ਤੇ ਇਸ ਨੇ ਸੰਮਤ ੧੯੦੧ ਵਿਚ ਵਿਜਯ ਵਿਨੋਦ ਦੀ ਰਚਨਾ ਕੀਤੀ ਸੀ, ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕਿ ਲਿਖਿਆ ਹੈ:—

ਹੀਰਾ ਸਿੰਘ ਮਹਾਰਾਜਾ ਕੀ, ਲਖਿ ਇੱਛਾ ਅਨਰੂਪ ।
ਸ੍ਰੀ ਜਲਾ ਮਹਾਰਾਜਾ ਨੇ, ਕਿਯੋ ਵਿਚਾਰ ਅਨੂਪ ॥ ੪ ॥
ਸ੍ਰੀ ਜਲ੍ਹਾ ਮਹਾਰਾਜ ਨੇ, ਹੁਕਮ ਦਿਯੋ ਖੁਸ਼ਹਾਲ ।
ਜੋ ਲਹੌਰ ਲੀਲਾ ਭਈ, ਤੇ ਵਰਨੋ ਕਵਿ ਗਾਲ ॥ ੫ ॥
ਸ੍ਰੀ ਪੰਡਿਤ ਕੇ ਹੁਕਮ ਸੁਨਿ, ਉਪਜਯੋ ਹਿਯ ਮੈਂ ਮੋਦ ।
ਤਬ ਹਵਾਲ ਜਾਰਯੋ ਸਕਲ, ਰਾਚਯੋ ਵਿਜਯ ਵਿਨੋਦ ॥ ੬ ॥
　　੧　੦　੯　੧
ਸੰਬਤ ਸਸਿ ਨਭ ਨਾਗ ਸਸਿ*, ਸੰਬਤ ਸੁਕਲ ਸੁਮੋਦ ।
ਤਿੱਥਿ ਸੁ ਅਸ਼ਟਮਿ ਭੌਮ ਕੋ, ਪ੍ਰਗਟਿਯੋ ਵਿਜਯ ਵਿਨੋਦ ॥ ੭ ॥

ਗੁਰ ਪੰਚਾਸ਼ਿਕਾ ਦਾ ਰਚਨਾ ਕਾਲ, ਜੋ ਕਵੀ ਨੇ ਰਾਜਾ ਭਰਪੂਰ ਸਿੰਘ ਦੇ ਪਾਸ ਨਾਭੇ ਪਹੁੰਚ ਕੇ ਰਚੀ ਸੀ, ਸੰਮਤ ੧੯੧੭ ਬਿ: ਹੈ ।

ਕਵੀ ਗ੍ਵਾਲ ਦੀ ਸਿੰਗਾਰ ਰਸੀ ਕਵਿਤਾ ਦਾ ਇਕ ਉਦਾਹਰਣ, ਜੋ ਕਵੀ ਨੇ ਮਹਾਰਾਜਾ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਸੁਣਾਇਆ ਸੀ, ਹਾਸ ਰਸ ਬਿਲਾਸ ਨਾਮੀ ਪੁਸਤਕ ਵਿਚ ਦਿਤਾ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਉਸ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਤਿੰਨ ਕਬਿੱਤ ਹੋਰ ਸ਼ੇਰਿ ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਬੀਰਤਾ ਦੇ ਸੰਬੰਧ ਵਿਚ ਹਨ, ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕਿ ਉਸ ਪੁਸਤਕ ਵਿਚ ਲਿਖਿਆ ਹੈ:—

"ਏਕ ਦਿਨ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਕੇ ਬੇਟੇ ਨੇ ਗਵਾਲ ਕਵਿ ਕੋ ਆਦਰ ਸਤਿਕਾਰ ਸੇ ਬਿਠਲਾਯਾ ਔਰ ਕਹਾ—"ਮੇਰੇ ਪਿਤਾ ਕੀ ਬਖਤ ਕੀ ਕੋਈ ਕਵਿਤਾ ਸੁਨਾਇਯੇ। ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਹ ਕੋ ਕੋਈ ਕਾਨਾ ਕਹ ਲੇਤਾ, ਦਲੀਪ ਸਿੰਹ† ਉਸ ਕੋ ਮਾਰ ਗਰਤਾ, ਤਬ ਕਵੀਸ਼ਰ ਕਹਤਾ ਹੈ:—

ਜਾ ਦਿਨ ਤੇ ਕੀਨੋ ਹੈ ਪਯਾਨ ਸੁਰ ਲੋਕ ਹੂੰ ਕੋਂ,
　　ਤਾ ਦਿਨ ਤੇ ਸ਼ੋਕ ਹੂੰ ਕੋ ਜੋਰ ਜਗ ਜਾਨੇ ਹੈਂ ।
ਧਰਮ ਧਰਾ ਤੇ ਧਸਿ ਕੀਨੋ ਹੈ ਪਤਾਲ ਵਾਸ,
　　ਦਯਾ ਸੁਖ ਸੰਪਤਿ ਨ ਲੇਸ ਫਿਰ ਆਨੇ ਹੈਂ ।
ਕਹੈ ਕਵਿ ਗਵਾਲ ਕੀਤਿ ਗਈ ਹੈ ਵਿਲਾਯ ਹਾਯ,
　　ਕੌਨ ਕੋ ਸੁਨਾਵੇਂ ਯਸ਼ ਕੀਰਤਿ ਵਿਲਾਨੇ ਹੈਂ ।

---

*ਸੰਮਤ ੧੯੦੧ ਬਿ: ।

†ਮੇਰੇ ਖਿਆਲ ਵਿਚ ਏਥੇ ਦਲੀਪ ਸਿੰਘ ਦੀ ਥਾਵੇਂ ਮਹਾਰਾਜਾ ਸ਼ੇਰ ਸਿੰਘ ਦਾ ਨਾਮ ਸਹੀ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਦਲੀਪ ਸਿੰਘ ਉਸ ਸਮੇਂ ਛੋਟੀ ਉਮਰ ਦਾ ਸੀ ਤੇ ਹਿੰਦੀ ਕਵਿਤਾ ਨੂੰ ਏਨਾ ਸਮਝ ਨਹੀਂ ਸੀ ਸਕਦਾ । ਨਾਲੇ ਗਵਾਲ ਕਵੀ ਬਹੁਤਾ ਸ਼ੇਰ ਸਿੰਘ ਦੇ ਦਰਬਾਰ ਵਿਚ ਹੀ ਰਿਹਾ ਸੀ ਤੇ ਪੰ: ਗ: ਰੀ: ਦੀਆਂ ਲਿਖਤਾਂ ਮੁਤਾਬਕ ਮਹਾਰਾਜਾ ਸ਼ੇਰ ਸਿੰਘ ਹਿੰਦੀ ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਜਾਣਦਾ ਤੇ ਸਮਝਦਾ ਸੀ ।

ਹਾਯ ਮਰਦਾਨੇ ਜਗ ਜਾਨੇ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ,
ਤੇਰੇ ਬਿਨ ਕਾਨੇ ਸਭ ਠੌਰ ਤੀਨ ਕਾਨੇ ਹੈਂ ।

ਫੇਰ ਮਹਾਰਾਜਾ ਸਵਾਲ ਕਰਦਾ ਹੈ ਕਿ "ਕਾਬਲੀ ਬੜੇ ਜ਼ਬਰਦਸਤ ਥੇ, ਮੇਰੇ ਪਿਤਾ ਨੇ ਕੈਸੇ ਜੀਤੇ ?" ਕਵੀ ਇਸ ਦਾ ਉੱਤਰ ਦਿੰਦਾ ਹੈ:–

ਛਾਯੋ ਸ਼ੇਰ ਰਹਤੇ ਹਮੇਸ਼ ਕਲਕੱਤਾ ਲੱਗ,
ਦਿੱਲੀ ਕੇ ਚਕੱਤਾ ਪਰ ਕੱਤਾ ਚਲੇ ਜਿਨ ਕੇ ।
ਮਥੁਰਾ ਪੁਰੀ ਕੀ ਕਰੀ ਆਤੁਰੀ ਕਰੀ ਹਾ ਕਟਾ,
ਘਨ ਕੀ ਘਟਾ ਸੇ ਦਲ ਉਮਿਤ ਸੁ ਉਨ ਕੇ ।
ਗ੍ਵਾਲ ਕਵਿ ਕਹੈ ਵਰ ਨਾਹਨ ਕੇ ਨਾਹ ਧੀਰ,
ਵੀਰ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਤੇ ਪ੍ਰਤਾਪ ਦਿਨ ਕੇ ।
ਕਾਬਿਲੀ ਜੋ ਵੈਸੇ ਕਾਬਿਲੀ ਸੇ ਫਿਰੈਂ ਭਾਗੇ ਭਾਗੇ,
ਤੇਰੀ ਕਾਬਿਲੀ ਨੇ ਕਾਬਿਲੀਨੇ ਕਿਯੇ ਤਿਨ ਕੇ* ॥ ੧ ॥
ਫੌਜੈ ਮਹਾਰਾਜੈ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਜੂ ਕੀ ਸਜੀ,
ਘਨ ਘਹਰਾਤ ਗੜ ਗੜ ਗੜਕਯੋਂ ਕਰੈਂ ।
ਪਲਟਨ ਪੰਗਤ ਕੀ ਪਲਟਨ ਪੇਖਿ ਪਰੈ,
ਫੈਰ ਫੁਰਤੀਲੀ ਫੜ ਫੜ ਫੜਕਯੋਂ ਕਰੈਂ ।
ਗਵਾਲ ਕਵਿ ਕਹੈ ਚਲੈਂ ਫੌਜ ਕੀ ਤੜਾੜੈਂ ਤੇਜ,
ਸ਼ਕਸ ਸੜਾੜੈਂ ਸੜ ਸੜ ਸੜ ਕਯੋਂ ਕਰੈਂ ।
ਤਤੜ ਤਤੜ ਤਾੜ ਤਤੜ ਤਤੜ ਤਾੜ,
ਤਤੜ ਤਤੜ ਤੜ ਤੜ ਤੜਕਯੋਂ ਕਰੈਂ ॥ ੨ ॥

ਵਿਜਯ ਵਿਨੋਦ, ਹਮੀਰ ਹਠ ਦੀ ਤਰ੍ਹਾਂ, ਬੀਰ ਰਸ ਪ੍ਰਧਾਨ ਕਾਵਯ ਹੈ। ਕਵੀ ਨੇ ਇਸ ਵਿਚ ਰਾਜਾ ਹੀਰਾ ਸਿੰਘ ਤੇ ਪੰਡਿਤ ਜਲ੍ਹੇ ਦੀ ਰੱਜ ਕੇ ਉਸਤਤ ਕੀਤੀ ਹੈ, ਅਤੇ ਰਾਜਾ ਧਿਆਨ ਸਿੰਘ ਤੇ ਹੀਰਾ ਸਿੰਘ ਦੇ ਮੁਕਾਬਲੇ ਤੇ ਸੰਧਾਵਾਲੀਏ ਸਰਦਾਰਾਂ ਨੂੰ ਨਿੰਦਿਆ ਹੈ । ਕਈ ਥਾਵੀਂ ਡੋਗਰਿਆਂ ਦੀ ਨਿਮਕ ਹਲਾਲੀ ਦੇ ਜੋਸ਼ ਵਿਚ ਆ ਕੇ ਕਵੀ ਨੇ ਸੰਧਾਵਾਲੀਆਂ ਬਾਰੇ ਨਿਮਕ ਹਰਾਮ ਆਦਿ ਅਯੋਗ ਸ਼ਬਦ ਵੀ ਵਰਤੇ ਹਨ ਤੇ ਚੰਗਾ ਬਾਜ਼ਾਰੂ ਪਣਾ ਦਿਖਾਇਆ ਹੈ, ਪਰ ਇਸ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ ਵੀ ਇਸ ਕਾਵਯ ਦੀ ਇਤਿਹਾਸਿਕ ਕੀਮਤ ਕੂਤ ਘਟੀ ਨਹੀਂ । ਸਭ ਤੋਂ ਵਡੀ ਖ਼ੂਬੀ ਜੋ ਇਸ ਕਾਵਯ ਵਿਚ ਮੈਨੂੰ ਜਾਪੀ ਹੈ ਉਹ ਮਹਾਰਾਜਾ ਸ਼ੇਰ ਸਿੰਘ ਦਾ ਅਟਲ ਗੜ੍ਹ, ਵਟਾਲੇ ਤੋਂ ਆਉਣਾ ਤੇ ਲਾਹੌਰ ਫ਼ਤਹ ਕਰਨਾ ਅਤੇ ਉਸ ਤੋਂ ਪਿਛੋਂ ਮਹਾਰਾਜਾ ਦਾ ਕੌਰ ਪ੍ਰਤਾਪ ਸਿੰਘ ਸਮੇਤ ਮਾਰੇ ਜਾਣਾ, ਫੇਰ ਰਾਜਾ ਧਿਆਨ ਸਿੰਘ ਦੇ ਮਾਰੇ ਜਾਣ ਤੇ ਹੀਰਾ ਸਿੰਘ ਵਲੋਂ ਸੰਧਾਵਾਲੀਆਂ ਉੱਤੇ ਚੜ੍ਹਾਈ ਹੋਣੀ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਮਾਰੇ ਜਾਣਾ ਆਦਿਕ ਸਮਾਚਾਰ ਹਨ । ਸਿਖ ਇਤਿਹਾਸ ਦੀਆਂ ਇਹ ਘਟਨਾਵਾਂ ਜਿਵੇਂ ਇਸ ਕਾਵਯ ਵਿਚੋਂ ਮਿਲਦੀਆਂ ਹਨ, ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹੋਰ ਕਿਸੇ ਇਤਿਹਾਸਕ ਗ੍ਰੰਥ ਵਿਚੋਂ ਸਿਲਸਿਲੇ ਵਾਰ

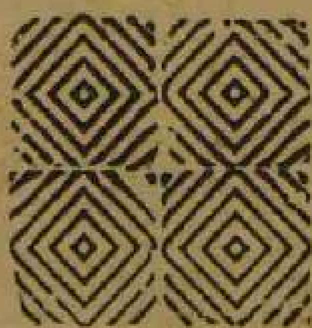
*ਤੇਰੀ ਕਾਬਲੀਅਤ ਨੇ ਕਾਬਲੀਆਂ ਦੇ ਤਿਨਕੇ ਕਰ ਦਿਤੇ ਹਨ, ਅਰਥਾਤ–ਸਰਹੱਦ ਦੇ ਪਠਾਨ ਘਾਹ ਦੇ ਤਿਣਕਿਆਂ ਦੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਉਡਾ ਦਿਤੇ ਹਨ ।

ਨਹੀਂ ਮਿਲਦੀਆਂ । ਇਸ ਪਰ ਵੀ ਸੁਆਦਲੀ ਗਲ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਘਟਨਾਵਾਂ ਪੰਜਾਬ ਗਵਰਨਮੈਂਟ ਦੇ ਰੀਕਾਰਡਾਂ ਨਾਲ ਕਾਫੀ ਹੱਦ ਤਕ ਮਿਲਦੀਆਂ ਜੁਲਦੀਆਂ ਹਨ । ਵਿਜਯ ਵਿਨੋਦ ਦੀ ਰਚਨਾ ਕਰਨ ਲੱਗਿਆਂ ਕਵੀ ਨੇ ਇਤਿਹਾਸ ਦੇ ਇਹ ਵਾਕਿਆਤ ਦਰਬਾਰ ਲਾਹੌਰ ਪਾਸੋਂ ਲਏ ਸਨ, ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕਿ ਉਹ ਨਿਮਨ ਲਿਖਤ ਦੋਹਿਆਂ ਵਿਚ ਇਸ਼ਾਰੇ ਨਾਲ ਲਿਖਦਾ ਹੈ:-

ਸ੍ਰੀ ਜਲ੍ਹਾ ਮਹਾਰਾਜਾ ਨੇ, ਹੁਕਮ ਦਿਯੋ ਖੁਸ਼ਹਾਲ ।
ਜੋ ਲਹੌਰ ਲੀਲਾ ਭਈ, ਤੇ ਵਰਨੌਂ ਕਵਿ ਗ੍ਵਾਲ ॥ ੫ ॥
ਸ੍ਰੀ ਪੰਡਿਤ ਕੋ ਹੁਕਮ ਸੁਨਿ, ਉਪਜਯੋ ਹਿਯ ਮੋਂ ਮੋਦ ।
ਤਬ ਹਵਾਲ ਜਾਚਯੋ ਸਕਲ, ਰਾਚਯੋ ਵਿਜਯ ਵਿਨੋਦ ॥ ੬ ॥

ਅਰਥਾਤ-ਇਤਿਹਾਸ ਲਿਖਣ ਦਾ ਹੁਕਮ ਸੁਣਕੇ ਕਵੀ ਨੇ ਪ੍ਰਸੰਨਤਾ ਪੂਰਵਕ ਸਾਰਾ ਹਵਾਲ ਜਾਚਿਆ, ਭਾਵ-ਹਾਲਾਤ ਇਕੱਠੇ ਕੀਤੇ ਅਤੇ ਇਹ ਵਿਜਯ ਵਿਨੋਦ ਪੁਸਤਕ ਰਚੀ । ਸੋ ਇਸ ਖਿਆਲ ਨਾਲ ਇਹ ਪੁਸਤਕ ਇਤਿਹਾਸ ਪ੍ਰੇਮੀਆਂ ਲਈ, ਖ਼ਾਸ ਕਰਕੇ ਖੋਜੀਆਂ ਲਈ ਉਸ ਸਮੇਂ ਦੇ ਕਵੀ ਦੀ ਕਲਮ ਤੋਂ ਹੋਣ ਕਰਕੇ, ਜਿਸ ਨੇ ਕਿ ਸਿੱਖ ਰਾਜ ਦਾ ਜੋਬਨ ਤੇ ਬੁਢੇਪਾ ਦੇਖਿਆ ਸੀ, ਇਕ ਦਿਲਚਸਪ ਚੀਜ਼ ਹੈ ।

ਇਸ ਪੁਸਤਕ ਦਾ ਸੰਪਾਦਨ ਕਰਨ ਵੇਲੇ ਤਿੰਨ ਪ੍ਰਤੀਆਂ ਤੋਂ ਸਹਾਇਤਾ ਲਈ ਗਈ ਹੈ-(੧) ਬਾਗੜੀਆਂ ਲਾਇਬ੍ਰੇਰੀ ਵਿਚੋਂ ਵਿਜਯ ਵਿਨੋਦ ਦੀ ਹਥ ਲਿਖਤ ਪ੍ਰਤੀ, ਜੋ ਸਾਵਣ ਵਦੀ ੧੦, ਸੰਮਤ ੧੯੨੧ ਬਿ: ਦੀ ਲਿਖੀ ਹੋਈ ਹੈ, (੨) ਮੇਰੀ ਆਪਣੀ ਹਥ ਲਿਖਤ ਪ੍ਰਤੀ ਅਤੇ (੩) ਪੱਥਰ ਦੇ ਛਾਪੇ ਦੀ ਪ੍ਰਤੀ ਜੋ ਸ਼੍ਰੋ: ਗੁ: ਪ੍ਰ: ਕਮੇਟੀ, ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਦੀ ਲਾਇਬ੍ਰੇਰੀ ਵਿਚ ਹੈ । ਇਨ੍ਹਾਂ ਤ੍ਰੇਹਾਂ ਪ੍ਰਤੀਆਂ ਦੇ ਪਾਠ ਪਰਸਪਰ ਕਈ ਥਾਵੀਂ ਨਹੀਂ ਮਿਲਦੇ ਤੇ ਪਿਛਲੀ ਪ੍ਰਤੀ ਦੇ ਪਾਠ ਬਹੁਤ ਥਾਵੀਂ ਗ਼ਲਤ ਹਨ । ਪਿਛਲੀਆਂ ਦੋਹਾਂ ਪ੍ਰਤੀਆਂ ਵਿਚ ਕੁਝ ਵਾਧੂ ਪਾਠ ਵੀ ਹਨ ਜੋ ਗ਼ੈਰ ਜ਼ਰੂਰੀ ਸਮਝ ਕੇ ਛੱਡ ਦਿੱਤੇ ਗਏ ਹਨ । ਇਸ ਪੁਸਤਕ ਦੇ ਸੰਪਾਦਨ ਕਰਨ ਵਿਚ ਮੈਨੂੰ ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਭਾਈ ਅਰਜਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਸਚਖੰਡ-ਵਾਸੀ, ਰਈਸ ਬਾਗੜੀਆਂ (ਲੁਦਿਹਾਣਾ) ਨੇ ਬੜੀ ਸਹਾਇਤਾ ਆਪਣੀ ਲਾਇਬ੍ਰੇਰੀ ਵਿਚੋਂ ਦਿੱਤੀ, ਜਿਸ ਲਈ ਮੈਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਦਿਲੋਂ ਕ੍ਰਿਤਗਯ ਹਾਂ ।

੧ ੳ ਸਤਿਗੁਰ ਪ੍ਰਸਾਦਿ ॥

ਅਥ ਬਿਜੈ ਬਿਨੋਦ ਗ੍ਰੰਥ ਲਿਖਯਤੇ

ਮੰਗਲਾ ਚਰਨ

ਮੁਨਿ ਮਨਤਾਕੇ ਮੋਦਤਾ ਕੇ ਦੈਨ ਹਾਰੇ ਦਿਵਜ,
ਦਸ ਨਖ ਚੰਦ ਕੀ ਪ੍ਰਭਾ ਕੇ ਪੰਜ ਪਾਕੇ ਹੈਂ।
ਸੁਮਤ ਮਤਾ ਕੇ ਗੁਨ ਗਯਾਨ ਗੁਰਤਾ ਕੇ ਦੈਨ,
ਐਨ ਕਰੁਨਾ ਕੇ ਨੈਨ ਸ਼ਾਸਤ੍ਰ ਸੰਹਿਤਾ ਕੇ ਹੈਂ।
ਗ੍ਵਾਲ ਕਵਿ ਛਬਿ ਕੇ ਛਤਾ ਕੇ ਕਲਸਾਕੇ ਨਗ,
ਸ਼ਬਦ ਸਿੰਧੁਤਾ ਕੇ ਸੋਧੀ ਬੋਧੀ ਬਸੁਧਾ ਕੇ ਹੈਂ।
ਸੌਰਭ ਸਤਾ ਕੇ ਮ੍ਰਿਦੁਤਾ ਕੇ ਮੰਜੁਤਾ ਕੇ ਛਾਕੇ,
ਤਾਕੇ ਬੰਦਿ ਚਰਨ ਸਰੋਜ ਸਾਰਦਾ ਕੇ ਹੈਂ ॥ ੧ ॥
ਦਸਰਥ ਨੰਦੇ* ਤੈਂ ਬਲੰਦ ਲੰਕ ਗਢ ਤੋਰਯੋ,
ਬੈਰੀਂ ਬਾਲ ਬ੍ਰਿੰਦਨ ਕੇ ਭਯੋ ਅਤਿ ਦਾਹ ਹੈ।
ਰੋਦਨ ਕੀ ਧਾਰੈਂ ਤੇ ਤਰਾਰੈਂ ਬਢਿ ਛਾਇ ਗਈਂ,
ਆਈ ਹੈ ਕਿ ਆਈ ਪਾਸ, ਪਾਯੋ ਗੇ ਨ ਥਾਹ ਹੈ।
ਗ੍ਵਾਲ ਕਵਿ ਯਾਂਤੇ ਕਛੁ ਕੀਜਿਯੈ ਉਪਾਯ–
ਨਈ ਨਾਵ ਕੀ ਨ ਵਾਹ ਹੈ, ਜਹਾਜ ਕੀ ਨ ਰਾਹ ਹੈ।
ਪਰਬਤ ਕਾ ਪੁਲਹੂ ਪਲਕ ਮਾਹਿ ਟੂਟ ਜੈ ਹੈ,
ਐਸੋ ਤੇਜ ਤੇ ਉਦਾਰ ਪਾਨੀ ਕੋ ਪ੍ਰਵਾਹ ਹੈ ॥ ੨ ॥
ਬੇਦ ਬਿਯਾਸ ਵਾਕਯ ਤੇ ਅਦ੍ਵੈਤਾ ਪ੍ਰਗਟ ਕੀਨੀ,
ਨਾ ਤੋ ਜਗ ਜੀਵਨ ਕੇ ਦ੍ਵੈਤ ਤਾਈ ਜਟਤੀ।
ਚਾਰ ਹੂ ਬਰਨ ਕਿਯੇ ਏਕ ਬ੍ਰਹਮ ਦਰਸਾਯ,
ਭੇਸ ਬ੍ਰਹਮ ਚਰਯ ਦਿਯੋ, ਜੋ ਨ ਹੋਇ ਘਟਤੀ।
ਗ੍ਵਾਲ ਕਵਿ ਕਹੈ ਪੰਥ ਖ਼ਾਲਸਾ ਅਖੰਡ ਮੰਡਯੋ,
ਲਾਲਸਾ ਕੋ ਪੂਰਨ ਕਰੈਯਾ ਹੈ ਸੁ ਝਟਤੀ।
ਹੋਤੇ ਜੌ ਨ ਐਸੇ ਸ੍ਰੀ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਮਹਾਰਾਜ,
ਤੌ ਨ ਕਲਿ ਕਾਲ ਕੀ ਕਰਾਲਤਾਈ ਕਟਤੀ ॥ ੩ ॥

ਦੋਹਿਰਾ।

ਹੀਰਾ ਸਿੰਘ ਮਹਾਰਾਜ ਕੀ, ਲਖਿ ਇੱਛਾ ਅਨਰੂਪ ।
ਸ਼੍ਰੀ ਜਲ੍ਹਾ ਮਹਾਰਾਜ ਨੇ, ਕਿਯੋ ਵਿਚਾਰ ਅਨੂਪ ॥ ੪ ॥

---

*ਸ੍ਰੀ ਰਾਮਚੰਦ੍ਰ ਜੀ, ਜੋ ਅਯੁਧਯਾ ਪਤੀ ਮਹਾਰਾਜਾ ਦਸਰਥ ਦੇ ਪੁਤ੍ਰ ਸਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਹਿੰਦੂਆਂ ਦੇ ੨੪ ਅਵਤਾਰਾਂ ਵਿਚ ਹੈ। ਦੇਖੋ, ਦਸਮ ਗ੍ਰੰਥ, ਚੌਬੀਸ ਅਵਤਾਰ।

ਸ਼੍ਰੀ ਜਲ੍ਹਾ ਮਹਾਰਾਜ ਨੈ, ਹੁਕਮ ਦਿਯੋ ਖੁਸ਼ਹਾਲ।
"ਜੋ ਲਹੌਰ ਲੀਲਾ ਭਈ, ਤੇ ਵਰਨੋ ਕਵਿ ਗ੍ਵਾਲ" ॥ ੫ ॥
ਸ਼੍ਰੀ ਪੰਡਿਤ ਕੋ ਹੁਕਮ ਸੁਨਿ, ਉਪਜਯੋ ਹਿਯ ਮੈਂ ਮੋਦ।
ਤਬ ਹਵਾਲ ਜਾਚਯੋ ਸਕਲ, ਰਾਚਯੋ ਬਿਜੈ ਬਿਨੋਦ ॥ ੬ ॥
੧ ੦ ੯ ੧
ਸੰਬਤ ਸਸਿ ਨਭ ਨਿਧਿ ਸਸਿ*, ਸਾਵਨ ਸੁਕਲ ਸੁਮੋਦ।
ਤਿੱਥਿ ਸੁ ਅਸ਼ਟਮਿ ਭੋਮ† ਕੋ, ਪ੍ਰਗਟਯੋ ਬਿਜੈ ਬਿਨੋਦ ॥ ੭ ॥

ਕਬਿਤੁ।

ਬਾਢੀ ਹਿਯ ਮਨ ਆਲੀ ਆਠੋ ਦਿਸ ਗਾਢੀ ਗਾਢੀ,
ਪਾਪ ਪਾਂਤਿ ਚਾਢੀ ਤਬ ਦਾਢੀ ਭੂਮਿ ਬਿਕਲਾਨ।
ਜਬ ਹਰਿ ਜੂ ਨੈ ਨਿਜ ਅੰਸ ਪ੍ਰਗਟਾਯੋ ਭਾਯੋ,
ਰਨਜੀਤ ਸਿੰਘ ਨਾਮ ਪਾਯੋ ਸੋ ਜਹਾਨ ਭਾਨ।
ਗ੍ਵਾਲ ਕਵਿ ਕਹੈ ਬਿਪ੍ਰ ਬੇਦ ਗੋ ਤੁਲਸੀ ਪਿਪ੍ਰ,
ਛਿਪ੍ਰ ਭਯੋ ਤਿਨ ਕੋ ਰੱਛਕ ਪ੍ਰਤੱਛ ਮਾਨ।
ਤੇਜਵਾਨ ਔ ਜਵਾਨ ਗਯਾਨਵਾਨ ਬੁਧਿਮਾਨ,
ਦਾਨ ਔ ਕ੍ਰਿਪਾਨ ਕੋ ਬਹਾਦੁਰ ਮਿਹਰਬਾਨ ॥ ੮ ॥
ਜਯੋਂ ਜਯੋਂ ਬੈਸ ਬਾਢੈ ਤਯੋਂ ਤਯੋਂ ਬਢਤ ਪ੍ਰਤਾਪ ਆਵੈ,
ਪਿਤੁ ਹੀ ਕੇ ਆਗੇ ਕਿਤੇ ਮਾਰੇ ਦੁਸ਼ਟ ਗ੍ਰਾਹ ਸੇ।
ਆਸ ਪਾਸ ਕੇਯਨ ਨਰਿੰਦਨ ਕੇ ਬ੍ਰਿੰਦ ਹੁਤੇ,
ਤਿਨੈ ਫੰਦ ਡਾਰ ਕਿਯੇ ਬੰਦ ਹਰ ਰਾਹ ਸੇ।
ਗ੍ਵਾਲ ਕਵਿ ਕਹੈ ਮਹਾ ਸਿੰਘ ਕੇ ਸੁਪੂਤ ਪੂਤ,
ਰਣ ਜਿੱਤ ਸਿੰਘ ਆਮ ਹੂਏ ਵਾਹ ਵਾਹ ਸੇ।
ਜਹਾਂ ਜਹਾਂ ਜਸ ਕੀ ਖਟਾਈ ਕੀ ਅਵਾਈ ਧਾਈ,
ਤਹਾਂ ਤਹਾਂ ਸ਼ਤ੍ਰੂ ਫਾਟੇ ਦੂਧ ਕੇ ਕੜਾਹ ਸੇ ॥ ੯ ॥
ਕਾਬਲ ਸੈਂ ਕਈ ਵੇਰ ਕਤਲ- ਕਰੈਯਾ ਆਏ,
ਅਤਲ‡ ਹੂੰ ਹਾਲਯੋ ਚਾਲਯੋ ਯਹ ਦੇਵਕਾ ਕਰੀ।
ਦਿੱਲੀ ਤੇ ਚਕੱਤਾ ਕੱਤਾ ਬਾਂਧ ਬਾਂਧ ਆਏ ਪਰ–
ਕਾਹੂ ਸੈਂ ਨ ਭਏ ਸਰ ਸਭ ਕੀ ਨਿਸਾ ਕਰੀ।
ਗ੍ਵਾਲ ਕਵਿ ਕਹੈ ਮਹਾਰਾਜੇ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ,
ਤਿਨ ਕੌ ਸਹਜ ਜੀਤਿ ਜੀਤਿ ਕੈ ਕ੍ਰਿਪਾ ਕਰੀ।
ਠਾਕੁਰੀ ਨ ਕਾਹੂ ਕੀ ਰਹਨ ਦੀਨੀ ਪਰਬਤ ਮੈਂ,
ਬਾਈਸ ਹੂੰ ਧਾਰ ਤੇ§ ਕਰਾਈ ਨਿਤ ਚਾਕਰੀ ॥ ੧੦ ॥
ਮਹਾਰਾਜ ਰਾਜਨ ਕੇ ਬੀਰ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ

---

*ਸੰਮਤ ੧੯੦੧ ਬਿ:। †ਮੰਗਲਵਾਰ। ‡ਪਤਾਲ ਲੋਕ।
§ਬਾਈਧਾਰ ਦੇ ਪਹਾੜੀ ਰਾਜਿਆਂ ਤੋਂ।

ਪ੍ਰਥਮ ਪੰਜਾਬੀ ਔ ਪਹਾੜੀ ਜੀਤੇ ਸਗਰੇ।
ਅਟਕ, ਪਿਸੌਰ, ਕਸ਼ਮੀਰ, ਮਨਕੇਰਾ ਅਰੁ,
ਮਾਰੀ ਮੁਲਤਾਨ ਕਿਯੇ ਸਭ ਡਗਮਗ ਰੇ।
ਗਵਾਲ ਕਵਿ ਕਹਿਤ ਨਵਾਬਨ ਬਿਆਬ ਕਿਯੇ,
ਮੌਤ ਸੋਂ ਖ਼ਰਾਬ ਕਿਯੇ ਲਾਖਨ ਸੋਂ ਅਗਰੇ।
ਜਾਰ ਦਿਯੇ, ਫਾਰ ਦਿਯੇ ਜਲ ਹੂੰ ਮੇਂ ਡਾਰ ਦਿਯੇ,
ਭਾਂਤਿ ਭਾਂਤਿ ਮਾਰ ਦਿਯੇ ਜੇ ਮਲੇਛ ਸਗਰੇ ॥੧੧॥

ਦੋਹਰਾ।

ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਸੰਗਯਾ ਪ੍ਰਸਿਧ, ਭਈ ਜਗਤ ਸਭ ਠੌਰ।
ਜਾ ਕੇ ਸੌਹੀ ਜੰਗ ਕੈ, ਰਹਯੋ ਨ ਦੂਸਰ* ਔਰ ॥੧੨॥
ਖੈਬਰ ਤੇ ਜੋ ਪਰ† ਰਹੈਂ, ਕਾ ਨਵਾਬ ਕਾ ਸਾਹ।
ਤਿਨ ਕੀ ਨਾਰੀ ਯੌਂ ਕਹੈਂ, "ਸੁਨੋ ਹਮਾਰੇ ਨਾਹ ॥੧੩॥

ਕਬਿਤੁ।

ਸ਼ੇਰਨ ਪੈ ਜਾਨੈ ਸ਼ਮਸ਼ੇਰ ਘਾਲਿਯਾਂ ਹੈਂ ਵਹੀ,
ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਜੂ ਕੀ ਫੌਜ ਆਵੇ ਚਾਲਿਯਾਂ।
ਕਾਲਿਯਾਂ ਅਕਾਲਿਯਾਂ ਕੀ ਪੰਤਿ ਦੂਰ ਦੀਸੈ ਕੰਤ,
ਜਾਯਗੀ ਸਮ੍ਹਾਲਿਯਾਂ ਨ ਫੇਰ ਤਤਕਾਲਿਯਾਂ।
ਗਵਾਲ ਕਵਿ ਚਾਹਤ ਖੁਸ਼ਾਲਿਯਾਂ ਬਿਸਾਲਿਯਾਂ ਜੋ,
ਰਾਖਨੀ ਹੈਂ ਮੁਖ ਪਰ ਲਾਲਿਯਾਂ ਬਹਾਲਿਯਾਂ।
ਮੇਵਨ ਕੀ ਡਾਲਿਯਾਂ ਤੁਰੰਗਨ‡ ਕੀ ਪਾਲਿਯਾਂ ਲੈ,
ਮਿਲੋ ਮੁਕਤਾਲਿਯਾਂ§ ਦੈ ਨਜ਼ਰ ਉਤਾਲਿਯਾਂ{}" ॥੧੪॥

ਦੋਹਰਾ।

ਐਸੇ ਸੁਨਿ ਸੁਨਿ ਤਿਯਨ ਤੈ, ਦੇਸ ਦੇਸ ਕੇ ਈਸ।
ਨਜਰਾਨੇ ਭੇਜਨ ਲਗੇ, ਹਾਥ ਜੋਰ ਨਤ ਸੀਸ ॥੧੫॥

ਕਬਿਤੁ।

ਕਾਬਲੀ ਕੰਧਾਰੀ ਸੇਵ() ਸਰਦਾ ਅੰਗੂਰ ਦਾਰਯੋਂ[],
ਤੁਰਕੀ ਹਜ਼ਾਰੋਂ ਲਾਗੇ ਪਠਵਨ ਜੇ ਜਚੇ।
ਬਲਖ਼ ਬੁਖ਼ਾਰੇ ਤੇ ਅਜਾਇਬ ਅਨੇਕ ਚੀਜ਼ੈਂ,
ਚੀਨਵਾਰੇ ਭੇਜੈਂ ਕਲਦਾਰ ਤੋਪ ਤੁਮਚੇ।
ਗਵਾਲ ਕਵਿ ਮਹਾਰਾਜ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਜੂ ਕੋ,
ਭੇਜੈਂ ਹੱਦ ਹੱਦ ਤੁਹਫ਼ੇ ਸਿੰਧੁ ਹਦ ਪਰਚੇ।

---

*ਬਾਗੜੀਆਂ ਵਾਲੀ ਪ੍ਰਤੀ ਵਿਚ 'ਦੂਜੋ' ਪਾਠ ਹੈ। †ਪਰੇ, ਪਾਰ ਪਹਾੜੀ ਇਲਾਕੇ ਵਿਚ। ‡ਘੋੜੇ। §ਮੁਕਤਾ, ਅਰਥਾਤ—ਮੋਤੀਆਂ ਦੀਆਂ। {}ਤੁਰਤ। ()ਸੇ ਸੇਬ (ਸਿਉ)। []ਦਾੜ੍ਹਿਮ, ਅਨਾਰ।

ਜਿਨ ਕਿਯੋ ਵੈਰ ਤਿਨ ਫੈਰ॰ ਮੁਖ ਡੇਰਾ ਕਿਯੋ,
ਖੈਰ ਕੇ ਚਹੈਯਾ ਦੇ ਨਜਰ ਦੀਨ ਹ੍ਵੈ ਬਚੇ ॥ ੧੬ ॥
ਸਹਜ ਸਭਾ ਮੈਂ ਮਹਾਰਾਜੇ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ,
ਦੋਊ ਅਨੀ ਮੂਛ ਕੀ ਮਰੋਰਤ ਪਰਚੈਂ ਹੈਂ ।
ਤਬ ਕੁਛ ਐਸੀ ਫੈਲ ਜਾਤ ਹੈ ਤਸੀਰ ਤੇਜ,
ਤਿੱਬਤ ਤਮਾਮ ਹੈ ਅਤਿਬ ਆਮ ਨਚੈਂ ਹੈਂ ।
ਗਵਾਲ ਕਵਿ ਕਹੈ ਆਸ ਪਾਸ ਕੇ ਮਹੀਪ ਔਰ,
ਦੀਪ ਬਿਨ ਕਾਟੈ ਰਾਤਿ ਬਾਤ ਕੋ ਨ ਰਚੈਂ ਹੈਂ ।
ਲਚੈਂ ਹੈ ਧਰਨਿ ਧੂਮ ਮਚੈ ਹੈਂ ਜਹਾਨ ਬੀਚ,
ਖਿਚੈ ਫਨ ਸੇਸ ਐ ਬਰਾਹ ਤ੍ਰਾਸ ਤਚੈਂ ਹੈਂ ॥ ੧੭ ॥
ਪਰਮ ਪ੍ਰਤਾਪੀ ਮਹਾਰਾਜੇ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ,
ਕੇਤੇ ਰੰਕ ਕਿਯੇ ਭੂਪ ਭੂਪੇ ਰੰਕ ਸਰ ਜੀ ।
ਚੋਰ ਧਾੜਵੀਨ ਕੀ ਨ ਰਾਖੀ ਹੈ ਨਿਸ਼ਾਨੀ ਕਹੂੰ,
ਸੇਰ ਗਾਈ ਪਾਨੀ ਪਿਯੈਂ ਮੇਲ ਇਕ ਮਰਜ਼ੀ ।
ਗਵਾਲ ਕਵਿ ਕਹੈ ਜਾਮੈਂ ਸਭ ਗੁਨ ਦੇਵ ਕੇ ਸੇ,
ਕੌਨ ਕਰ ਸਕੇ ਜਾਕੀ ਨੈਕ ਹੂੰ ਕੁਮਰਜ਼ੀ ।
ਜਾਕੇ ਤੇਜ ਤ੍ਰਾਸ ਤੇ ਗਰਭ ਗਿਰੈਂ ਗੱਭਨ ਕੇ,
ਦ੍ਵਾਰੇ ਖੜੇ ਦੂਤ ਲੈ ਈਰਾਨਨ ਕੀ ਅਰਜ਼ੀ ॥ ੧੮ ॥
ਲੈਨੈਂ ਤੋਪਖਾਨੈਂ ਕੀ ਅਗਿਨਿ ਪ੍ਰਾਨ ਲੈਨੈਂ ਕਰੇ,
ਦੁਸ਼੍ਨ ਅਚੈਨੈਂ ਕਰੇ ਜਾਕੋ ਤੇਜ ਤਾਵ ਹੈ ।
ਦੀਪ ਦੀਪਤ ਮਹੀਪਤਿ ਜਹਾਜ ਸਮ,
ਆਗੇ ਬਢਯੋ ਚਾਹੈ, ਪਰ ਦੀਸਤ ਕੁਦਾਵ ਹੈ ।
ਗਵਾਲ ਕਵਿ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਜੂ ਕੇ,
ਫਹਰੈਂ ਨਿਸ਼ਾਨ ਤਾਕੀ ਉਪਮਾ ਬਨਾਵ ਹੈ ।
ਸੱਦ ਹੈ ਸਿਕੰਦਰੀ ਹਿਲਾਵਤ ਅਨੇਕੋਂ ਹਾਥ,
"ਆਓ ਮਤ ਯਹਾਂ ਕਾਲ ਕਹਰ ਦਰਿਆਵ ਹੈ" ॥ ੧੯ ॥
ਸੈਨਾ ਕੋ ਸਮਾਜੈਂ ਸਾਜੈਂ ਅੰਬਰ ਅਡੰਬਰ ਹੈਂ,
ਫਿਰਕਾ ਅਨੇਕ ਵਹੈਂ ਪਵਨ ਸੜਾਕੇ ਸੌਂ ।
ਸਜਾਹ ਸਜਾਹ ਉਰਦੀ ਸਿਪਾਹਨ ਕੀ ਘਟਾ ਘਨੀ,
ਬੋਲਿਯਾਂ ਕਪਾਯਨ ਕੀ ਗਰਜ ਗੜਾਕੇ ਸੌਂ ।
ਗਵਾਲ ਕਵਿ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਆਗੇ,
ਜਾਗੈਗੇ ਅਭਾਗ ਕੌਨ ਭੂਪ ਕੇ ਝੜਾਕੇ ਸੌਂ ।
ਕੌਨ ਪੈ ਪਰੈਂਗੇ ਯੇ ਪਹਿਯਨ ਕੇ ਕਾਲ ਚਕ੍ਰ,
ਕੌਨ ਪੈ ਪਰੈਗੀ ਤੋਪ ਤੜਿਤਾ ਤੜਾਕੇ ਸੌਂ ॥ ੨੦ ॥

॰ਫੈਰ, Fire 'ਫੈਰ ਮੁਖ ਡਰਾ ਕਿਯੋ' ਦਾ ਭਾਵ ਹੈ, ਜਿਸ ਨੇ ਮਹਾਰਾਜਾ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਨਾਲ ਵੈਰ ਕੀਤਾ, ਉਹ ਗੋਲੀ ਨਾਲ ਉਡ ਗਿਆ ।

ਦੋਹਰਾ।

ਜੇਤੌ ਕਛੁ ਪ੍ਰਤਾਪ ਬਰ, ਤੇਤੋ ਕਹਯੋ ਨ ਜਾਤ।
ਕਹਿਬੇ ਤੇ ਸੌਵੈਂ ਗੁਨੋਂ, ਜਾਨੋਂ ਜਗਤ ਬਿਖਜਾਤ ॥ ੨੧ ॥
ਮਾਰ ਮਾਰ ਤਰਵਾਰ ਲਿਯ, ਬਹੁ ਗੜ੍ਹ ਦੇਸ ਸਮਾਜ।
ਕਿਯੋ ਹਜ਼ਾਰਨ ਕੋਸ ਮੈਂ, ਮਹਾਰਾਜ ਨੈ ਰਾਜ ॥ ੨੨ ॥
ਅਫਸਰ ਬਹੁ ਸਰਦਾਰ ਬਹੁ, ਪਾਸ ਮੁਸਾਹਬ ਢੇਰ।
ਤਊ ਕਾਰਜ ਮਹਾਰਾਜ ਕੈ, ਰਾਖੈ ਨਿਸ ਦਿਨ ਘੇਰ ॥ ੨੩ ॥
ਲਖਯੋ ਨ ਕੋਊ ਸਬਨ ਮੈਂ, ਐਸੋ ਸਾਹਿਬ ਹੋਸ।
ਜੋ ਸਮਾਨ ਰਾਖੈ ਸਕਲ, ਬਿਨਾ ਰੋਸ ਨਿਰਦੋਸ ॥ ੨੪ ॥

ਕਬਿਤੁ।

ਕੀਨੀ ਯਾਦ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਜੂ ਨੈ,
ਅਰਜੁਨ ਜੂ ਕੋ ਅਵਤਾਰ ਭੂਮਿ ਆਯੋ ਹੈ।
ਰਘੁ ਕੁਲ ਮਾਹਿੰ ਧਯਾਨ ਉਨ ਪਾਯੋ ਨਾਮ,
ਕਾਮ ਸਭ ਮੇਰੇ ਕੋ ਕਰੈਯਾ ਜੀ ਸੁਹਾਯੋ ਹੈ।
ਪਹਿਲੇ ਹੂੰ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਅਵਤਾਰ ਮੈਂ ਸਖਾ ਹੋ ਮੇਰੋ,
ਐਸੇ ਉਰਧਾਰ ਅਤਿ ਆਦਰ ਬੁਲਾਯੋ ਹੈ।
ਭਾਯੋ ਭਯੋ ਮਨ ਕੋ ਲਗਾਯੋ ਕੰਠ ਡਾਰਿ ਬਾਹਿ,
ਪਾਸ ਲੈ ਬਿਠਾਯੋ ਛਾਯੋ ਸੁਖ ਸਰਸਾਯੋ ਹੈ ॥ ੨੫ ॥

ਦੋਹਰਾ।

ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਉਤਸਾਹ ਸੋਂ, ਸੌਂਪ ਦਿਯੋ ਸਭ ਕਾਮ।
"ਬੰਦੋ ਬਸਤ ਸਭ ਰਾਜ ਕੋ, ਤੁਮ ਜਾਨੋਂ ਬੁਧ ਧਾਮ" ॥ ੨੬ ॥
ਯੌਂ ਸੁਨਿ ਸ੍ਵਾਮੀ ਕੋ ਹੁਕਮ, ਹਾਥ ਜੋਰਿ ਸਿਰੁ ਨਾਇ।
ਨਿਤ ਹਿਤ ਚਿਤ ਬ੍ਰਿਤ ਦੈ ਲਗੇ, ਕਰਨ ਕਾਜ ਸਮੁਦਾਇ ॥ ੨੭ ॥
ਧਯਾਨ ਸਿੰਘ ਜੂ ਕੋ ਸਕਲ, ਗੁਨ ਕੋ ਸਕੈ ਸਮ੍ਹਾਲ।
ਪੈ ਕੁਛ ਕੁਛ ਬਰਨਨ ਕਰੈਂ, ਯਥਾ ਬਿਹਿਤ ਕਵਿ ਗਵਾਲ ॥ ੨੮ ॥

ਕਬਿਤੁ।

ਕੀਨੀ ਤਜਵੀਜ ਹੈ ਤਸੀਲ ਕੀ ਅਸੀਲ ਐਸੀ,
ਢੀਲ ਬਿਨ ਆਵੈ ਦ੍ਰਵ ਮੁਲਕ ਤੇ ਸਦਾ ਰਹੈ।
ਟੂਟੇ ਜਿਮੀਦਾਰਨ ਕੋ ਬਿਨਾਂ ਬਯਾਜ ਰੁਪਯਾ ਦੈ,
ਰਿਆਯਤ ਕੈ ਲੇਨੌਂ ਦੈ ਦਿਲਾਸਾ ਬਾਰ ਬਾਰ ਹੈ।
ਫਸਲ ਫਸਲ ਮੈਂ ਹਿਸਾਬ ਕੋ ਚੁਕਾਇ ਲੇਨੌਂ,
ਬਾਕੀ ਨਹੀਂ ਰਾਖਨੀ ਸੁਬੁੱਧਿ ਕੋ ਬਿਚਾਰ ਹੈ।
ਦਿਨ ਦਿਨ ਮਾਸ ਮਾਸ ਬਰਖ ਬਰਖ ਦੇਸ ਦੇਸ,
ਬਿਸਵਾ ਬਢੇ ਤੇ ਬਢੀ ਆਮਦ ਅਪਾਰ ਹੈ ॥ ੨੯ ॥
ਮੁਨਸ਼ੀ ਦਿਵਾਨ ਸਰਦਾਰਨ ਹਜ਼ਾਰਨ ਤੇ,
ਦਫਤਰ ਐਸੋ ਬਨਵਾਯੋ ਜਯੋਂ ਆਈਨਾ ਹੈ।

ਹਰ ਇਕ ਦੇਸਨ ਕੀ ਹਾੜੀ ਅਰੁ ਸਾਵਨੀ ਕੋ,
ਜੁਦੇ ਜੁਦੇ ਪਰਚਾ ਹਿਸਾਬ ਜਾਮੇ ਚੀਨਾ ਹੈ ।
ਫੌਜ ਅਸਵਾਰੀ ਕੀ ਨਜਾਰੀ ਨਜਾਰੀ ਫਰਦੈਂ ਬਨੀ,
ਪੈਦਲ ਸਿਪਾਹਨ ਕੇ ਜੁਦੇ ਹੀ ਕਰੀਨਾ ਹੈ ।
ਲਾਖਨ ਕੀ ਖਬਰ ਹਮੇਸ਼ਾ ਰਾਖੇ ਰਪਟੋਂ ਤੇ*,
ਆਮਦ ਖਰਚ ਦੀਸੈਂ ਛਾਪ ਜਯੋਂ ਨਗੀਨਾ ਹੈ† ॥ ੩੦ ॥
ਤੋਪਨ ਕੀ ਤਿਆਰੀ ਤਖਤ ਪਹਿਯਾ ਔ ਪੇਟੀ ਲੈਸ,
ਘੋੜਾ ਮਜਬੂਤ ਦੇਖ ਦੇਖ ਕੇ ਲਗਾਏ ਹੈਂ ।
ਬਾਰੋਂ ਮਾਸ ਗੋਲਨ ਕੀ ਗੋਲੈਂ ਅਨਤੋਲੈਂ ਬਨੈਂ,
ਬਨਤ ਗੁਬਾਰੇ ਨਜਾਰੇ ਭਾਰੇ ਭਾਰੇ ਭਾਏ ਹੈਂ ।
ਮੋਲਿਯਾਂ ਅਨੰਤ ਅਟੇ ਜਬਰ ਜਬੂਰਨ ਕੇ,
ਗਿਨਤੀ ਨ ਆਵੈ ਦੀਸੈਂ ਪਰਬਤ ਸੁਹਾਏ ਹੈਂ ।
ਲਾਖਨ ਕਰੋੜਨ ਮਨੋਂ ਕੇ ਪ੍ਰਮਾਨ ਦਾਰੂ,
ਕਈ ਕੋਸ ਕੁੱਪਨ ਕੇ ਗੰਜ ਸਰਸਾਏ ਹੈਂ ॥ ੩੧ ॥
ਪਥਰੀ ਅਨੰਤ ਹੂ ਕੇ ਬੋਰੇ ਭਰੇ ਭੋਹਰੇਨ,
ਜਾਮਗੀ ਜਮਾਤਨ ਕੀ ਪਾਂਤਿ ਅਤਿ ਭਾਰੀ ਹੈਂ ।
ਘਾਹ ਫੇਰ ਚਰੀ ਗਰੀ ਲਾਖਨ ਲਗਾਇ ਦੀਨੀ,
ਨਾਜਨ ਕੇ ਖਾਸ ਭਰੇ ਕੋਯਕ ਹਜਾਰੀ ਹੈਂ ।
ਔਰ ਘੀਉ ਗੁੜ ਆਦਿ ਕਹਾਂ ਲੌਂ ਗਿਨਾਊਂ ਚੀਜੈਂ,
ਘਨੇ ਹੀ ਮਸਾਲੇ ਧਰੀ ਔਸ਼ਧੀ ਹੂ ਨਜਾਰੀ ਹੈਂ ।

---

*ਰਪੋਟਾਂ ਤੋਂ । †ਕਵੀ ਗਵਾਲ ਦਾ ਇਹ ਕਥਨ ਗ਼ਲਤ ਹੈ ਕਿ ਰਾਜਾ ਧਿਆਨ ਸਿੰਘ ਨੇ ਸ਼ੇਰਿ ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਹਕੂਮਤ ਦਾ ਮਾਲੀ ਤੇ ਮੁਲਕੀ ਪ੍ਰਬੰਧ ਨਵੀਂ ਆਈਨਸਾਜ਼ੀ ਕਰਕੇ ਤੋਰਿਆ ਸੀ। ਧਿਆਨ ਸਿੰਘ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਦੀਵਾਨ ਭਵਾਨੀ ਦਾਸ ਜੋ ਕਾਬਲ ਵਿਚ ਸੀ, ਮਾਲ ਦਾ ਆਹਲਾ ਅਫਸਰ ਰਿਹਾ ਸੀ, ਸ਼ੇਰਿ ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਮੁਲਾਜ਼ਮਤ ਵਿਚ ਸੰਨ ੧੮੦੮ ਵਿਚ ਦਾਖ਼ਲ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਉਸਤੋਂ ਪਿਛੋਂ ਸੰਨ ੧੮੧੩ ਵਿਚ ਦੀਵਾਨ ਗੰਗਾ ਰਾਮ ਨੂੰ ਬੁਲਾਇਆ ਗਿਆ। ਇਸ ਦੀਵਾਨ ਨੇ ਮਹਿਕਮਾ ਫੌਜ ਦੇ ਹਿਸਾਬ ਕਿਤਾਬ ਨੂੰ ਸਾਂਭਿਆ ਸੀ। (ਦੇਖੋ, ਕੋਹਲੀ, ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ, ਸਫ਼ੇ ੧੧੯,੧੬੩) ਇਸਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਗਵਾਲ ਦਾ ਇਹ ਕਥਨ ਵੈਸੇ ਹਿਸਾਬ ਨਾਲ ਵੀ ਗ਼ਲਤ ਹੈ । ਧਿਆਨ ਸਿੰਘ ਸੰਨ ੧੭੯੬ ਈ: ਵਿਚ ਜਨਮਿਆ ਸੀ ਤੇ ਸੰਨ ੧੮੦੮ ਵਿਚ ੧੨ ਸਾਲ ਦਾ ਅਤੇ ਸੰਨ ੧੮੧੩ ਵਿਚ ੧੭ ਸਾਲ ਦਾ ਸੀ। ਨਾਲੇ ਉਹ ਸੰਨ ੧੮੦੯ ਤੋਂ ਪਿਛੋਂ ਮਹਾਰਾਜੇ ਦੇ ਪਾਸ ਬਤੌਰ ਘੋੜ ਸਵਾਰ ਦੇ ਨੌਕਰ ਹੋਇਆ ਸੀ ਤੇ ਸੰਨ ੧੮੧੮ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਦਰਬਾਰ ਲਾਹੌਰ ਵਿਚ ਉਹ ਕੋਈ ਗਿਣਤੀ ਦਾ ਸਰਦਾਰ ਨਹੀਂ ਸੀ । ਸੰਨ ੧੮੧੮ ਵਿਚ ਜਮਾਂਦਾਰ ਖੁਸ਼ਹਾਲ ਸਿੰਘ ਦੀ ਥਾਵੇਂ ਜਦ ਉਹ ਡੇਉਢੀ ਅਫਸਰ ਬਣਿਆ ਤਾਂ ਉਸਦਾ ਰੁਤਬਾ ਵਧਿਆ ਸੀ, ਇਸ ਲਈ ਇਸ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਉਸ ਤੋਂ ਕਿਸੇ ਮਾਲੀ ਜਾਂ ਮੁਲਕੀ ਪ੍ਰਬੰਧ ਦੀ ਆਸ ਰਖਣੀ ਉੱਕਾ ਹੀ ਬੇਬੁਨਿਆਦ ਹੈ। (ਦੇਖੋ, ਪੈਨੀਕਾਰ, ਗੁਲਾਬ ਸਿੰਘ, ਸਫ਼ੇ ੧੫,੨੬,੨੭)।

ਸੌ ਹੂੰ ਬਰਖ ਜੰਗ ਮੈਂ ਨ ਭੰਗ ਪਰੈ ਕਾਹੂੰ ਅੰਗ,
ਇਤਨੀ ਜਮੈਯਤ ਸ੍ਰੀ ਧਯਾਨ ਸਿੰਘ ਧਾਰੀ ਹੈ ॥ ੩੨ ॥
ਦਿਸ ਦਿਸ ਦੇਸ ਦੇਸ ਕਿਲੇ ਅਰੁ ਕੋਟਨ ਪੈ,
ਮੱਦਤ ਲਗਾਈ ਬਨੈ ਪੁਖਤ ਜੁ ਜੈਸੇ ਹੈਂ ।
ਕੂਲੈਂ ਕਾਟਿ, ਖਡੈਂ ਕਾਟਿ, ਨਦੀ ਕਾਟਿ, ਨਹਰੈਂ ਲੈ,
ਖਾਈ ਭਰਵਾਈ ਠੌਰ ਠੌਰ ਤਟ ਤੈਸੇ ਹੈਂ ।
ਬੁਰਜਨ ਪੈ ਜਹਾਂ ਤਹਾਂ ਤੋਪੈਂ ਚਢਵਾਇ ਦੀਨੀ,
ਯਥਾ ਯੋਗ ਕਿਲੋਂ ਪੈ ਸਿਪਾਹੀ ਰਾਖੇ ਵੈਸੇ ਹੈਂ ।
ਰਾਹਿ ਰਾਹਿ ਨਾਕੇ ਨਾਕੇ ਚੌਕੀ ਯੌਂ ਬਿਠਾਇ ਦੀਨੀ,
ਧਾੜਵੀ ਔ ਚੋਰ ਦੁਸ਼ਟ ਆਵੈ ਕਹੁ ਕੈਸੇ ਹੈਂ ॥ ੩੩ ॥
ਸੁਨੈ ਫਰਿਯਾਦ ਕਾ ਗਰੀਬ ਕਹਾਂ ਗੱਬਰ ਕੀ,
ਰਾਖਤ ਅਟੱਕਰ ਸਭੀ ਕੀ ਨਜ਼ਾਰੀ ਨਜ਼ਾਰੀ ਹੈ ।
ਜੈਸੋ ਜਾਕੋ ਝਗਰੋ ਹੈ ਵੈਸੋ ਇਨਸਾਫ ਸਾਫ,
ਦੰਡ ਦੇਤ ਦੇਖਿ ਤਕਸੀਰ ਹੌਲੀ ਭਾਰੀ ਹੈ ।
ਤਾ ਮੈਂ ਏਕ ਆਚਰਜ ਵਡੋ ਹੀ ਨਿਹਾਰਿਯਤ,
ਦੋਊ ਥੋਕ ਰਾਜ਼ੀ ਹੋਤ ਨਰ ਕਹਾਂ ਨਾਰੀ ਹੈ ।
ਸਭ ਕਹੈਂ ਧੰਨ ਧੰਨ ਧਯਾਨ ਸਿੰਘ ਤੇਰੋ ਜਨਮ,
ਰਾਖੀ ਪ੍ਰਜਾ ਐਸੇ ਜੈਸੇ ਰਾਖਤ ਮਹਿਤਾਰੀ* ਹੈ ॥ ੩੪ ॥
ਜੈਸੋ ਜਿਸ ਲਾਇਕ ਹੈ ਤੈਸੋ ਸਨਮਾਨ ਕਰੈ,
ਜੀਵਕਾ ਦੇ ਪਾਲਨ ਕਰਤ ਸਭ ਹੀ ਕੋ ਹੈ ।
ਫੌਜ ਰਾਜ਼ੀ ਪ੍ਰਜਾ ਰਾਜ਼ੀ ਮੁਨਸ਼ੀ ਦਿਵਾਨ ਰਾਜ਼ੀ,
ਹੋਇ ਅਤਿ ਰਾਜ਼ੀ ਆਵੈ ਪਾਹੁਨੋ ਕਹੀਕੋ ਹੈ ।
ਬੰਧੁ ਰਾਜ਼ੀ ਸੁਤ ਰਾਜ਼ੀ ਸਭੈ ਸਰਦਾਰ ਰਾਜ਼ੀ,
ਮਾਲਕ ਕਹਿਤ ਰਾਜ਼ੀ ਹੋਇ ਸਖਾ ਜੀਕੋ ਹੈ ।
ਹੀਏ† ਕੋ ਹੈ ਬਿਮਲ‡ ਸੁ ਬੁਧੀ ਕੋ ਹੈ ਗੰਭੀਰ ਭਾਰੀ,
ਧਯਾਨ ਸਿੰਘ ਟੀਕੋ ਜਸ ਲਾਗੈ ਸਭੈ ਨੀਕੋ ਹੈ ॥ ੩੫ ॥
ਜੰਗ ਮਾਹਿਂ ਅਰਜੁਨ ਸੋਂ ਧਾਰਤ ਧਨੁਖ ਬਾਨ,
ਬੀਰ ਧਯਾਨ ਸਿੰਘ ਤੇਜ ਭਾਨ ਸੋਂ ਤੁਲਯੋ ਰਹੈ ।
ਰੋਸ ਜਾਕੈ ਪਾਸ ਹੂੰ ਨ ਆਵੈ ਕੋਸ ਕੋਸ ਲਗ,
ਛਮਾ ਕੋ ਸਮੁੰਦ੍ਰ ਸੋ ਤੋ ਹਿਯ ਅਤੁਲਯੋ ਰਹੈ ।
ਗਵਾਲ ਕਵਿ ਕਹੈ ਬੁਧਿ ਗਨਪਤਿ§ ਸਮ ਜਾਕੀ,
ਕਾਮ ਕੈਸੋ ਰੂਪ ਸੋ ਅਨੂਪ ਪ੍ਰਫੁਲਯੋ ਰਹੈ ।
ਦੇਖ ਨ ਸਕਤ ਦੀਨ ਲੋਗਨ ਕੇ ਦੁਖਨ ਕੋ,
ਦਿਲ ਮੈਂ ਦਯਾ ਕੋ ਦਰਵਾਜੋ ਸੋ ਖੁਲਯੋ ਰਹੈ ॥ ੩੬ ॥

---

*ਮਾਤਾ । †ਹਿਰਦੇ ਦਾ । ‡ਨਿਰਮਲ । §ਗਣੇਸ਼, ਗਣਾਂ ਦਾ ਪਤੀ ।

ਮਹਾਬੀਰ* ਸਾਰਖੋ ਪ੍ਰਾਕ੍ਰਮੀ ਸ੍ਰੀ ਧਯਾਨ ਸਿੰਘ,
ਪ੍ਰਗਟ ਭਯੋ ਹੈ ਬੀਰਤਾ ਕੇ ਇਕ ਗੁੱਟੂ ਹੀ।
ਜਹਾਂ ਜਹਾਂ ਜੁਰੀ ਜੰਗ ਸਿੰਘ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਜੂ ਸੌਂ,
ਤਹਾਂ ਤਹਾਂ ਸਭ ਤੇ ਅਗਾਰੀ ਜਾਇ ਜੁੱਟੂ ਹੀ।
ਤੀਰਨ ਤੈਂ ਤੁਪਕ ਤੈਂ ਤੋਪਨ ਤੈਂ ਤਚੈਂ ਤਚੈਂ,
ਜਚੈਂ ਜਚੈਂ ਅਗਨ ਹੂੰ ਕੋ ਬਾਨਨ ਕੌ ਛੁੱਟੂ ਹੀ।
ਕੁੱਟੂ ਹੀ ਅਰਿਨਿ ਮਾਰੈਂ ਚੁੱਟੂ ਹੀ ਚਪਾਇ ਕਰ,
ਲੁੱਟੂ ਹੀ ਲਪਕਿ ਮਾਲ ਤਿਨ ਕੇ ਅਟੁੱਟੂ ਹੀ ॥ ੩੭ ॥
ਚਿੱਤ ਹੀ ਹੈ ਚੋਰ ਔਰ ਚੋਰ ਕੋ ਨ ਸ਼ੋਰ ਕਹੂੰ,
ਧਾੜਵੀ ਤ੍ਰਿਯਾ ਕੇ ਦ੍ਰਿਗ ਦੌਰਤ ਦੁਰਸਤ ਹੈ।
ਪੌਨ ਹੀ ਪਰਮ ਵਿਭਚਾਰੀ ਜਹਾਂ ਦੇਖਿਯਤ,
ਸੂਰਜ ਕੋ ਤੇਜ ਅਨਾਚਾਰੀ ਉਦੈ ਅਸਤ ਹੈ।
ਗਵਾਲ ਕਵਿ ਕਹੈ ਜਹਾਂ ਦੀਪ ਫੂਲ ਹੀ ਕੋ ਖੂਨ,
ਲਰਤ ਮਨੋਰਥ ਔ ਅਲਿ ਪੁੰਜ ਮਸਤ ਹੈ।
ਧਨਯ ਰਘੁਕੁਲ ਧਨਯ ਧਯਾਨ ਸਿੰਘ ਮਹਾਰਾਜ,
ਜਾਨੈ ਕਿਯੋ ਦੇਸ ਦੇਸ ਐਸੋ ਬੰਦੋ ਬਸਤ ਹੈ ॥ ੩੮ ॥

ਦੋਹਰਾ।

ਧਯਾਨ ਸਿੰਘ ਜੂ ਕੀ ਲਖੀ, ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਸਭ ਰੀਤਿ।
ਰੋਮ ਰੋਮ ਆਨੰਦ ਕੇ, ਕਰੀ ਖਰੀ ਪੁਨਿ ਪ੍ਰੀਤਿ ॥ ੩੯ ॥

ਕਬਿੱਤੁ।

ਸਿੰਘ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਜੂ ਨੇ ਲਾਯਕ ਵਜ਼ੀਰਤ ਕੇ,
ਜਾਨਿ ਸੁਖ ਦਾਯਕ ਸੁ ਕਿਯੋ ਜਿਹਿ ਤੌਰ ਹੈ।
ਏਕ ਔ ਪਚਾਸ ਪਾਰਚੇਨ ਕੋ† ਖ਼ਿਲਤ ਦਿਯੋ,
ਰਾਜਾ ਪਦ ਦੇ ਕਹਯੋ-"ਵਜ਼ੀਰਤ ਕੀ ਠੌਰ ਹੈ।
ਰਾਜਾ ਧਿਆਨ ਸਿੰਘ ! ਤੂੰ ਹੀ ਰੱਛਕ ਨਿਦਾਨ ਮੇਰੇ,
ਤੂੰ ਹੀ ਪ੍ਰਾਨ ਮੇਰੋ ਤੂੰ ਹੀ ਛਤ੍ਰ ਅਰੁ ਚੌਰ ਹੈ।
ਸੂਬਾ ਸਰਦਾਰਨ ਕੇ ਰਾਜਨ ਹਜਾਰਨ ਕੇ,
ਮੁਲਕ ਅਪਾਰਨ ਕੋ ਕਿਯੋ ਸਿਰਮੌਰ ਹੈ" ॥ ੪੦ ॥

ਦੋਹਰਾ।

ਧਯਾਨ ਸਿੰਘ ਮਹਾਰਾਜ ਕੋ, ਜਸ ਛਾਯੋ ਛਿਤਿ‡ ਮਾਹਿ।
ਆਦਰ ਨਿਤ ਦੂਨੋ ਕਰਤ, ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਚਿਤ ਚਾਹਿ ॥ ੪੧ ॥
ਇਹ ਬਿਧਿ ਅਤਿ ਆਨੰਦ ਸੌਂ, ਕਰਤ ਰਹੇ ਨਿਤ ਰਾਜ।
ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ, ਮਹਿ§ ਰਾਜਨ ਸਿਰ ਤਾਜ। ੪੨ ॥

---

*ਹਨੂਮਾਨ। †ਪਚਾਸ=ਪੰਜਾਹ ਅਰ ਇਕ, ੫੧ ਦੁਸ਼ਾਲਿਆਂ ਦਾ ਖ਼ਿਲਅਤ ਦਿੱਤਾ। ‡ਪ੍ਰਿਥਵੀ ਵਿਚ, ਦੁਨੀਆਂ ਉਤੇ। §ਧਰਤੀ ਦੇ।

ਕਬਿੱਤੁ ।

ਰਾਜਾ ਧਯਾਨ ਸਿੰਘ ਜੂ ਕੇ ਪੁਤ੍ਰ ਕੋ ਜਨਮ ਭਯੋ,
ਕਿਯੋ ਨਾਮ ਕਰਨ ਹੀਰਾ ਸਿੰਘ* ਮਨ ਭਾਯੋ ਹੈ ।
ਸ਼ੁਭ ਦਿਨ ਸ਼ੁਭ ਘਰੀ ਸੁਭ ਦਾ ਨਛਤ੍ਰ ਯੋਗ,
ਸੁੰਦਰ ਲਗਨ ਰਾਜ ਜੋਗ ਸਰਸਾਯੋ ਹੈ ।
ਨੌਬਤ ਘੁਰਨ ਲਾਗੀ, ਸਲਕੈਂ ਛੁਟਨ ਲਾਗੀਂ,
ਸਭ ਨਰ ਨਾਰਿਨਿ ਕੈ ਮੋਦ ਉਪਜਾਯੋ ਹੈ ।
ਬਿਪ੍ਰ ਪਢੈਂ ਬੇਦ ਮੰਤ੍ਰ, ਜੋਤਿਸ਼ੀ ਜਨਮ ਪਤ੍ਰ,
ਜੁਦੇ ਜੁਦੇ ਗ੍ਰਹਨ ਕੋ ਸੁਫਲ ਸੁਨਾਯੋ ਹੈ ॥ ੪੩ ॥

ਸਵੈਯਾ ।

ਕੇਲਨ ਕੇ ਖਰੇ ਥੰਭ ਖਰੇ, ਦੁਹੂੰ ਓਰ ਦਵਾਰਨ ਕੇ ਦਰਸਾਏ ।
ਮੋਤਨ ਸੌਂ ਮਿਲੀ ਬੰਦਨ ਬਾਰ, ਤਿਲੇਨ ਕੇਤਾ ਮਧ ਗੁੱਛ ਸੁਹਾਏ ।
ਪਾਂਚ ਹੂੰ ਪੱਲਵ ਯੁਕਤ ਧਰੇ, ਕਲਸਾ† ਭਰ ਸ੍ਵਰਨ ਕੇ ਜੇ ਛਬਿ ਛਾਏ ।
ਰੋਚਨ‡ ਕੇ ਕਈ ਥਾਪੇ ਥਪੇ, ਅਰੁ ਪਾਨ ਵਤਾਸਨ ਸੋਂ ਚਪਕਾਏ ॥ ੪੪ ॥

ਸੋਰਠਾ ।

ਮੋਤਿਨ ਚੌਕ ਪੁਰਾਇ, ਨੌਊ ਗ੍ਰਿਹ ਪੂਜਨ ਕਿਯੋ ।
ਰਘੁ ਕੁਲ ਰਾਮ ਮਨਾਇ, ਗੁਰੁ ਪ੍ਰੋਹਿਤ ਪਦ ਸਿਰ ਧਰੇ ॥ ੪੫ ॥

ਦੋਹਾ ।

ਹੋਤ ਆਰਤੇ ਰਤਨ ਮਯ, ਗਾਵਤ ਮੰਗਲ ਗੀਤ ।
ਨਯੋਛਾਵਰ ਮੁਹਰੈਂ ਕਰੈਂ, ਬਾਂਟਤ ਕਰਿ ਕਰਿ ਪ੍ਰੀਤ ॥ ੪੬ ॥

ਕਬਿੱਤੁ ।

ਸ੍ਰੀ ਮਹੀਪ ਧਯਾਨ ਸਿੰਘ ਬੈਠੇ ਅਤਿ ਆਨੰਦ ਮੈਂ,
ਬਿਪ੍ਰਨ ਕੇ ਪਗ ਪੂਜਿ ਦੇਤ ਮਨ ਭਾਯੋ ਹੈ ।
ਮੋਤਿਨ ਕੀ ਮਾਲੈਂ ਜਿਗਾ ਜਟਿਤ ਮਸਾਲੈਂ ਬਾਲੈਂ,
ਕੰਗਨ ਦੁਸਾਲੈਂ ਪਹਿਰਾਵਤ ਸੁਹਾਯੋ ਹੈ ।
ਕੇਤਨ ਕੇ ਹਾਥੀ ਦੇਤ ਹੌਦਨ ਸਮੇਤ ਸਾਜ,
ਕੇਤਨ ਕੋ ਘੋੜੇ ਸਾਜ ਸਰਸ ਲਗਾਯੋ ਹੈ ।
ਕੇਤਨ ਕੋ ਭੂਮਿ ਦੇਤ, ਕੇਤਨ ਕੋ ਗ੍ਰਾਮ ਦੇਤ,
ਕੇਤਨ ਕੋ ਧਾਮ ਦੇਤ, ਦੇਤ ਨ ਅਘਾਯੋ ਹੈ ॥ ੪੭ ॥

ਛੰਦ ਭੁਯੰਗ ਪ੍ਰਯਾਤ ।

ਕਰੈਂ ਬਿਪ੍ਰ ਭੋਜਨ ਤਿਲਕ ਛਾਪ ਲਾਏ ।
ਬਿਬਿਧ ਭਾਂਤਿ ਕੇ ਹੈਂ ਸੁ ਲਡੂਏ ਸੁਹਾਏ ।

---

*ਹੀਰਾ ਸਿੰਘ ਦਾ ਜਨਮ ਸੰਨ ੧੯੧੬ ਈ: ਵਿਚ ਹੋਇਆ ਸੀ ।
†ਘੜੇ । ‡ਗੋਰੋਚਨ । ਰੋਚਨ ਨਾਮ ਹਲਦੀ ਤੇ ਕੇਸਰ ਦਾ ਵੀ ਹੈ ।
(ਦੇਖੋ, ਹਿੰਦੀ ਸ਼ਬਦਾਰਥ ਪਾਰਿਜਾਤ)

ਕਈ ਰੂਪ ਬਰਫੀਨ ਕੇ ਹੈਂ ਪਰੋਸੇ ।
ਧਰੀ ਹੈਂ ਜਲੇਬੀ ਅਮ੍ਰਿਤੀ ਸਮੋਸੇ ॥ ੪੮ ॥
ਬਹੁਤ ਸੇਤ* ਫੇਨੀ ਸੁਖਜਲਾ ਖਰੇ ਹੈਂ ।
ਬਿਦਾਨੇ ਸੁ ਪੇੜੇ ਜੁ ਖੁਰਮਾ ਧਰੇ ਹੈਂ ।
ਧਰੀ ਲੌਂਜ ਬਾਦਾਮ ਕੀ ਨੋਕਦਾਰੈਂ ।
ਭਰੇ ਦੂਧ ਕੇ ਹੈਂ ਕਟੋਰੇ ਅਪਾਰੈਂ ॥ ੪੯ ॥
ਕਚੌਰੀ ਬਨੀ ਖੂਬ ਖਸਤਾ ਅਤੂਲੀ ।
ਸੁ ਪੂਰੀ ਮੁਲਾਇਮ ਗਰਮ ਗੋਲ ਫੂਲੀ ।
ਮਿਲੀ ਮੰਜੁ ਮੇਵਾ ਕੜਾਹੋਂ ਮੈਂ ਖਾਸੀ ।
ਖਿਲਾਵਟ ਤਰਾਵਟ ਪਕਾਹਟ ਪ੍ਰਕਾਸੀ ॥ ੫੦ ॥

ਦੋਹਰਾ ।

ਤਰਹ ਤਰਹ ਤਰਕਾਰਿਯਾਂ, ਪਾਪੜ ਬਹੁਤ ਅਚਾਰ ।
ਸਿਖਰਨ ਸੁੰਦਰ ਰਾਇਤੇ, ਧਰੇ ਮੁਰੱਬੇ ਚਾਰ† ॥ ੫੧ ॥
ਲੇਹੁ ਲੇਹੁ ਹੂਜੇ ਤ੍ਰਿਪਤ, ਵਿਪ੍ਰ ਮੰਡਲੀ ਸਰਬ ।
ਪਾਨ ਲਾਇਚੀ ਦੈ ਬਹੁਰ, ਦਈ ਦੱਖਨਾ ਦਰਬ ॥ ੫੨ ॥

ਛੰਦ ਭੁਯੰਗ ਪ੍ਰਯਾਤ ।

ਨਚੈਂ ਅਪਸਰਾ ਸੀ ਜੁ ਪਾਤ੍ਰਿ ਨਵੀਨੀ ।
ਮਹਾਂ ਰੂਪ ਰੰਗੀ ਉਮਰ ਮੈਂ ਨਵੀਨੀ ।
ਕਰੈਂ ਵੇ ਕਟਾਛੈਂ ਸੁ ਆਛੈਂ ਅਨੇਕੰ ।
ਨਈ ਹੀ ਨਈ ਲਤ ਗਤਿ ਏਕ ਏਕੰ ॥ ੫੩ ॥
ਬਤਾਵੈਂ ਅਦਾਏਂ ਕਭੂੰ ਦਾਏਂ ਬਾਏਂ ।
ਕਭੂੰ ਹਟਿ ਪਿਛਾਰੀ ਕਭੂੰ ਬਢਿ ਅਗਾਏਂ ।
ਨਏ ਤੇ ਨਏ ਭਾਵ ਗਤਿ ਮੈਂ ਕਢੈਂ ਹੈਂ ।
ਮਨੋ ਮੋਹਨੀ ਮੰਤ੍ਰ ਸੋਵੇ ਪਢੈ ਹੈਂ ॥ ੫੪ ॥
ਬਜੈਂ ਹਾਲ ਤਬਲੇ ਸਰੰਗੀ ਸੁਹਾਈ ।
ਤਿਨੋਂ ਮੈਂ ਯਹੀ ਏਕ ਧੁਨਿ ਹੈ ਸੁਨਾਈ ।
ਵਧਾਈ ਵਧਾਈ ਵਧਾਈ ਵਧਾਈ ।
ਯਹੀ ਏਕ ਆਵਾਜ਼ ਚਹੁਘਾ‡ ਤੇ ਆਈ ॥ ੫੫ ॥
ਕਿਤੇ ਹੀ ਕਲਾਵੰਤ ਜਹਾਂ ਹੈਂ ਸੁਹਾਵੈਂ ।
ਲਿਯੇਂ ਵ ਤਬੂਰਾ ਸੁ ਮੰਗਲ ਜੁ ਗਾਵੈਂ ।
ਅਨੇਕੋਂ ਤਰਹ ਕੇ ਬਜੇ ਹੈਂ ਸੁ ਬਾਜੇ ।
ਫਿਰੈਂ ਲੋਗ ਉਤਸ਼ਾਹ ਕੇ ਸਾਜ ਸਾਜੇ ॥ ੫੬ ॥

ਦੋਹਾ ।

ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ, ਸੁਨਿ ਯਹ ਪਰਮ ਅਨੰਦ ।

---

*ਸ੍ਵੇਤ, ਸੁਫ਼ੈਦ । †ਚਾਰੁ, ਸੁੰਦਰ । ‡ਚਾਰੋਂ ਪਾਸਿਆਂ ਤੋਂ ।

ਕਰੀ ਰੌਸ਼ਨੀ ਨਗਰ ਮੈਂ, ਦਿਸ ਦਿਸ ਦੀਪ ਅਮੰਦ ॥ ੫੭ ॥

ਕਬਿੱਤੁ।

ਜਾਇ ਜਾਇ ਦੂਰਬਾ* ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਕੋ ਅਨੇਕੈਂ ਦਈ,
ਲਈ ਬਕਸੀਸ ਦੇ ਅਸੀਸੈਂ ਚਲੇ ਘਰ ਕੋ।
ਫੂਲਿ ਫੂਲਿ ਆਵੈਂ ਸਰਦਾਰੋਂ ਕੇ ਸਮੂੰਹ ਜਹਾਂ,
ਸੋਭਿਤ ਭਈ ਹੈ ਸਭਾ, ਕਰੈ ਕੌਨ ਸਰ ਕੋ।
ਗਵਾਲ ਕਵਿ ਕਹੈ ਜਹਾਂ ਹੋਤ ਹੈ ਤਮਾਸ਼ੇ ਬਹੁ,
ਪਾਤਰੈਂ ਕਰਤ ਨ੍ਰਿਤਯਕਾਰੀ ਭਾਵ ਭਰ ਕੋ।
ਕੇਤੀ ਤਾਨ ਤਾਨਿ ਲੇਤ, ਗਤਿ ਆਨਿ ਆਨਿ ਲੇਤ,
ਜਾਨਿ ਜਾਨਿ ਲੇਤ ਮੰਦ ਮੁਸਕਯਾਨ ਬਰ ਕੋ ॥ ੫੮ ॥
ਛੂਟਤ ਅਨਾਰੋਂ ਕੀ ਹਜ਼ਾਰਨ ਕਤਾਰ ਜਹਾਂ,
ਛੂਟਤ ਧਮਾਕੇ ਸਬਦ ਹੋਤ ਹੈ ਧੜਾਕੇ ਕੇ।
ਆਸਮਾਨ ਜਾਨ ਕੀ ਹੈ ਬਾਨ ਜਾਮੈ ਐਸੇ ਬਾਨ,
ਲਾਖਨ ਚਲਤ ਚਢੈਂ ਤਾਰੇ ਸੋ ਤੜਾਕੇ ਕੇ।
ਮੰਜੁ ਮਹਿਤਾਬਨ ਕੀ ਚਾਂਦਨੀ ਚਮਕ ਰਹੀ,
ਚਾਦਰ ਛੁਟੈ ਹੈ ਜਾਮੈਂ ਪੁੰਜ ਹੈ ਪੜਾਕੇ ਕੇ।
ਫੂਲ ਝਰੀ ਝਰੀ ਪਰੈ, ਚਰਖੀ ਚਕਰੀ ਪਰੈ,
ਸੂਤੀ ਬਿਖਰੀ ਪਰੈ ਭੂ ਚਪਾ ਹੈ ਸੜਾਕੇ ਕੇ ॥ ੫੯ ॥

ਦੋਹਰਾ।

ਆਤਸ਼ਬਾਜ਼ੀ ਔਰ ਹੂੰ, ਬਿਧਿ ਬਿਧਿ ਕੀ ਛੂਟੰਤ।
ਉਡਤ ਬੁਰਜ ਸੋ ਲਖਤ ਹੈਂ, ਕਰ ਕੰਤਨ ਕੈ ਕੰਤ ॥ ੬੦ ॥
ਇਹ ਬਿਧਿ ਖ਼ੁਸ਼ੀ ਮਨਾਇਕੈ, ਕਰਤ ਰਹੇ ਨਿਤ ਰਾਜ।
ਅਤਿ ਉਤਸਾਹ ਬਢਯੋ ਹਿਯੈ, ਤਿਹ ਦੇਖਨ ਕੇ ਕਾਜ ॥ ੬੧ ॥

ਕਬਿਤੁ।

ਬੀਤੇ ਖਟ† ਮਾਸ ਤਬ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਫ਼ਰਮਾਯੋ,–
"ਰਾਜਾ ਧਯਾਨ ਸਿੰਘ ਜੂ! ਮੰਗਾਓ ਸੁਤ ਭਯੋ ਜੋ।"
ਤਬ ਮਹੀਪਾਲ‡ ਨਿਜ ਲਾਲ ਮੰਗਵਾਯੋ, ਆਯੋ,
ਜੈਇ ਸਰਕਾਰ ਕੋ ਦਿਖਾਯੋ ਰੂਪ ਨਯੋ ਜੋ।
ਦੇਖਤ ਹੀ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਗੋਦ ਲੈ ਲਿਯੋ ਹੈ ਲਾਲ,
ਕਰਿ ਕਰਿ ਪਯਾਰ ਮੁਖ ਚੁੰਬੈ ਦੇਵ ਦਯੋ ਜੋ।
ਰੂਪ ਹੀ ਕੋ ਰੂਪ ਹੈ ਕਿ ਕਾਮ ਕੋ ਸਰੂਪ ਹੈ,
ਕਿ ਮੋਹਨ ਅਨੂਪ ਹੈ, ਅਨੰਦ ਐਸੇ ਛਯੋ ਜੋ ॥ ੬੨ ॥
ਕੇਤਕ ਮੰਗਾਇ ਤੋੜੇ ਰੁਪਯੋਂ ਕੇ ਸਿਰ ਵਾਰੇ,
ਕੇਤਕ ਮੰਗਾਇ ਘੋੜੇ ਦਿਯੇ ਵਾਹੀ ਵਾਰ ਹੈਂ।

---

*ਦੂੱਬ। ਪੁਤ੍ਰ ਦੇ ਜਨਮ ਦੀ ਖੁਸ਼ੀ ਵਿਚ ਹਰੇ ਹਰੇ ਘਾਹ ਦੀ ਦੂੱਬ ਟੁੰਗਣ ਦਾ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਵਿਚ ਆਮ ਰਿਵਾਜ ਹੈ। †੬, ਛੇ। ‡ਰਾਜਾ।

ਹਾਥਨ ਕੇ ਹਲਕੇ ਸਜਾਇ ਸ੍ਵਰਨ ਹੌਦਨ ਸੋਂ,
ਬਾਂਟ ਦਿਯੇ ਹਾਥੋ ਹਾਥ ਸੱਜਿਤ ਸਿੰਗਾਰ ਹੈਂ।
ਹੀਰਨ ਕੇ, ਮੋਤਿਨ ਕੇ, ਲਾਲਨ ਕੇ, ਪੰਨਨ ਕੇ,
ਹਾਰ ਵਾਰ ਵਾਰ ਦੇਤ ਕਿਤਨੀ ਕਤਾਰ ਹੈਂ।
ਖੇਸਨ ਕੀ, ਚੋਗ਼ਨ ਕੀ, ਕਹੈ ਕੋ ਦੁਆਲਨ ਕੀ,
ਦੇਤ ਨ ਅਘਾਤ ਛਾਏ ਅਨੰਦ ਅਪਾਰ ਹੈਂ ॥ ੬੩ ॥
ਕੈਯਕ ਹਜ਼ਾਰਨ ਮਣੋਂ ਕੀ ਅੰਨ ਢੇਰੀ ਲਾਇ,
ਛ੍ਵਾਇ ਛ੍ਵਾਇ ਹਾਥਨ ਸੋਂ ਤੁਰਤ ਬੰਟਾਈ ਹੈ।
ਘ੍ਰਿਤ ਮਿਸਰੀ ਤੇ ਆਦਿ ਬਿਬਿਧ ਸਾਮਗ੍ਰੀ ਹੂੰ,
ਵੈਸੇ ਹੀ ਅਨੇਕਨ ਕੋ ਅਧਿਕ ਲੁਟਾਈ ਹੈ।
ਗਊਅਨ ਕੀ ਅਵਲੀ ਸਿਗਾਰਨ ਸੋਂ ਸਾਜਿ ਸਾਂਜਿ,
ਤੈਸੇ ਹੀ ਛੁਵਾਇ ਹਾਥ ਬਿਪ੍ਰਨ ਗਹਾਈ ਹੈ।
ਖੂਹ ਦਿਯੇ, ਗਾਮ ਦਿਯੇ, ਔਰ ਜਿਨ ਮਾਂਗਯੋ ਆਇ,
ਸੋਈ ਤਾਂਹਿ ਦਯੋ ਖ਼ੁਸੀ ਰੋਮ ਰੋਮ ਛਾਈ ਹੈ ॥ ੬੪ ॥
ਤਾਸ ਬਾਦਲੇਨ ਸੋਂ, ਕਿਨਾਰਨ ਸੋਂ, ਗੋਟਨ ਸੋਂ,
ਲਸ੍ਰ ਪੀਰੀ ਸਬਜ ਪੁਸ਼ਾਕੇਂ ਪੈਨ੍ਹਿ ਆਈ ਹੈਂ।
ਜਗਮਗ ਜੋਤੈਂ ਹੋਤ ਜਿਨ ਕੀ ਜਵਾਹਰ ਸੀ,
ਜਾਹਰ ਜਮਾਤ ਕੰਚਨੀਨ ਕੀ ਸੁਹਾਈ ਹੈਂ।
ਗਾਇ ਗਾਇ ਤਾਨਨ, ਬਨਾਇ ਭੇਦ ਭਾਇ ਭਾਇ,
ਦਾਇ ਦਾਇ ਦਿਲ ਕੀ ਹਰਨ ਸਰਸਾਈ ਹੈਂ।
ਮੰਦ ਮੰਦ ਮੁਸਕਜਾਤ ਹੱਸਿ ਜਾਤ ਮੁਰਿ ਜਾਤ,
ਲਚਿ ਜਾਤ, ਨਚਿ ਜਾਤ ਭਾਖਤ ਵਧਾਈ ਹੈਂ ॥ ੬੫ ॥
ਸਭ ਸਰਦਾਰਨ ਕੀ ਮੰਡਲੀ ਉਮੰਡ ਕਰਿ,
ਆਇ ਸਿਰ ਵਾਰਨੇ ਕਰਤ ਜਿਯ ਖੋਲ੍ਹਿ ਖੋਲ੍ਹਿ।
ਏਕ ਓਰ ਭੰਡਨ ਕੇ ਹ੍ਵੈ ਰਹੇ ਘਮੰਡ ਵੱਡੇ,
ਕਿਤ ਹੂੰ ਕਲਾਵੰਤ ਕੀ ਗੋਲੈਂ ਗਾਵੈਂ ਤੋਲਿ ਤੋਲਿ।
ਅਤਰ ਗੁਲਾਬ ਛਿਰਕਾਵ ਹੋਤ ਸਭਾ ਬੀਚ,
ਲਾਵੈਂ ਭਾਲ ਚੰਦਨ ਔ ਕੇਸਰ ਕੋ ਘੋਲਿ ਘੋਲਿ।
ਫੂਲਨ ਕੀ ਮਾਲੈਂ ਹਾਲੈਂ ਹਿਯ ਪੈ ਸੰਭਾਲੈਂ ਨਾਹਿੰ,
ਭਏ ਖ਼ੁਸ਼ਹਾਲੈਂ, ਹੰਸਿ ਹਾਲੈਂ ਮ੍ਰਿਦੁ ਬੋਲਿ ਬੋਲਿ ॥ ੬੬ ॥
ਕੰਪਨ ਮੇਂ ਪਲਟਨ ਮੈਂ ਬਾੜ੍ਹੈਂ ਝੜੈਂ ਠੌਰ ਠੌਰ,
ਤੋਪਨ ਕੀ ਹੋਨ ਲਾਗੀ ਸਲਕ ਸੜਾਸੜੀ।
ਧੌਂਸਾ ਕੀ ਧੁਕਾਰ, ਝਨਕਾਰ ਝਾਂਝ ਢੋਲਕ ਕੀ,
ਬਾਂਸਰੀ ਕੀ ਤੈਸੀ ਖਨਕਾਰ ਹੈ ਖੜਾਖੜੀ।
ਨੌਬਤ ਟਕੋਰੈਂ ਘੋਰ ਹੋਤ ਸ਼ਹਨਾਇਨ* ਕੀਂ,

*ਸ਼ਹਨਾਈ, ਇਕ ਵਾਜੇ ਦਾ ਨਾਉਂ।

ਦੌਰੇ ਦ੍ਵਾਰ ਦ੍ਵਾਰ ਮੰਗਲੀਜਨ ਝੜਾਝੜੀ।
ਆਪਸ ਮੈਂ ਬੈਰੀ ਬੈਰੀ ਹੰਸਿ ਹੰਸਿ ਸੈਰੀ ਕਰੈਂ,
ਛਾਏ ਖੁਸ਼ ਖੈਰੀ ਨਹਿੰ ਬੋਲਤ ਕੜਾਕੜੀ ॥ ੬੭ ॥
ਕਿਲੇ ਮੈਂ, ਕੰਗੂਰਨ ਪੈ, ਬੁਰਜ ਸਫੀਲਨ† ਪੈ,
ਬਾਰਹਦਰੀ ਪੈ ਬੰਗਲਾ‡ ਪੈ ਰੌਸ ਦੌਰ ਮੈਂ।
ਜਾਹਰ ਹੀ ਜਗਾ ਹੋਤ ਬਾਹਰ ਨਗਰ ਮਾਹਿੰ,
ਬਾਰਨ ਅਟਾਰਨ ਮੈਂ, ਛੱਜਨ ਮੈਂ, ਪੌਰ ਮੈਂ।
ਕੂਚਨ ਮੈਂ, ਹਾਟਨ ਮੈਂ ਵਿਦਤ ਬਜਾਰਨ ਮੈਂ,
ਕੋਟ ਹੂ ਕੇ ਦਵਾਰਨ ਮੈਂ, ਦਿਪੇ ਠੌਰ ਠੌਰ ਮੈਂ।
ਮਾਨਹੁ ਦਿਵਾਰੀ ਸੈਂਕਰਨ ਕੀ ਇਕੱਠੀ ਆਜ,
ਆਇ ਭਈ ਰੌਸ਼ਨੀ ਅਜਾਇਬ ਲਾਹੌਰ ਮੈਂ ॥ ੬੮ ॥

ਦੋਹਾ।

ਭਯੋ ਬਿਬਿਧ ਬਿਧਿ ਔਰ ਹੂੰ, ਅਤਿ ਉਤਸਵ ਸਰਕਾਰ।
ਸਭ ਗਨਨਾ ਕਰ ਕੋ ਸਕੈ, ਲਖਯੋ ਬਡੋ ਦਰਬਾਰ ॥ ੬੯ ॥
ਜਯੋਂ ਜਯੋਂ ਬਪੁ ਬਾਢਯੋ ਕਰੀ, ਤਯੋਂ ਤਯੋਂ ਬਾਢਯੋ ਖੇਲ।
ਤੇਜ ਰੂਪ ਬਾਢਤ ਰਹਯੋ, ਬਢਯੋ ਸੁਖਨ ਕੋ ਮੇਲ ॥ ੭੦ ॥

ਕਬਿੱਤੁ।

ਹੀਰਾ ਸਿੰਘ ਜੂ ਕੋ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਲੈ ਖਿਲਾਯੋ ਕਰੈਂ,
ਗੋਦ ਲੈ ਹਿਲਾਵੈਂ ਦੁਲਰਾਵੈਂ ਮਨ ਭਾਵੈਂ ਹੈਂ§।
ਝੂੰਜਨਾ ਬਜਾਵੈਂ ਕਬੂੰ ਫਿਰਕੀ ਫਿਰਾਵੈਂ,
ਕਬੂੰ ਹੰਸਿ ਗਲਿ ਲਾਵੈ, ਕਬੂੰ ਬਾਤ ਬਤਰਾਵੈਂ ਹੈਂ।
ਕਬੂੰ ਲੈ ਬਦਮਾਨ ਕੀ ਲੌਜ ਕੋ ਚਟਾਵੈਂ ਪੁਨਿ,
ਕਬਹੂੰ ਪਿਲਾਵੈਂ ਦੂਧ ਮਿਸਰੀ ਦਿਖਾਵੈਂ ਹੈਂ।
ਸੰਗ ਲੈ ਸੁਵਾਵੈਂ ਕਬੂੰ ਛਾਤੀ ਪੈ ਲਿਟਾਵੈਂ,
ਕਬੂੰ ਬੋਲਨ ਸਿਖਾਵੈਂ, ਕਬੂੰ ਚਲਨ ਸਿਖਾਵੈਂ ਹੈਂ ॥ ੭੧ ॥

---

†ਫਸੀਲਾਂ, ਕੰਧਾਂ। ‡ਏਥੇ ਬੰਗਲੇ ਤੋਂ ਭਾਵ ਉਹ ਚਾਂਦੀ ਦਾ ਬੰਗਲਾ ਹੈ ਜੋ ਮਹਾਰਾਜਾ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਨੇ ਲਗ ਪਗ ੬੦੦੦੦) ਰੁਪਏ ਦੀ ਲਾਗਤ ਨਾਲ ਬਣਵਾਇਆ ਸੀ। ਹਰੇਕ ਸਾਲ ਦੁਸਹਰੇ ਦੇ ਦਰਬਾਰ ਦੇ ਮੌਕੇ ਤੇ ਇਹ ਬੰਗਲਾ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਲਿਜਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਸਿੱਖ ਰਾਜ ਦਾ ਅੰਤ ਹੋਣ ਤੇ ਇਹ ਬੰਗਲਾ ਦਰਬਾਰ ਦੇ ਹੋਰ ਸਾਮਾਨ ਦੇ ਨਾਲ ਹੀ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਦੇ ਹੱਥ ਆਇਆ ਤੇ ਰੁਪਏ ਢਾਲਣ ਲਈ ਬੰਬਈ ਦੀ ਟਕਸਾਲ ਵਿਚ ਭੇਜਿਆ ਗਿਆ। (ਪੰ: ਗ: ਰੀ:)

§ਸਿਰਫ਼ ਹੀਰਾ ਸਿੰਘ ਨਾਲ ਹੀ ਨਹੀਂ, ਮਹਾਰਾਜਾ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਦਾ ਸੁਭਾਅ ਸੀ ਕਿ ਉਹ ਹੋਰ ਸਰਦਾਰਾਂ ਦੇ ਲੜਕਿਆਂ ਨਾਲ ਵੀ ਇਸੇ ਤਰਾਂ ਪਿਆਰ ਰਖਦਾ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਪਾਲਦਾ ਪੋਸਦਾ ਸੀ। ਮੈਕਰਕੀਗਰ ਨੇ ਇਸ ਦੀ ਤਸਦੀਕ ਕੀਤੀ ਹੈ (ਦੇਖੋ, History of the Sikhs)।

ਰਘੁਕੁਲ ਭੂਖਣ ਸ੍ਰੀ ਅਵਧੇਸ਼ ਦਥਰਥ,
ਜਿਨ ਕੇ ਭਏ ਹੈਂ ਜੈਸੇ ਰਾਮ ਜੂ ਦੁਲਾਰੇ ਹੈਂ ।
ਜੈਸੇ ਬ੍ਰਿਜ ਰਾਜ ਮਹਾਰਾਜ ਨੰਦ ਜੂ ਕੇ ਨਿਤ,
ਮੋਹਨ ਜੂ ਆਠੋ ਜਾਮ ਆਂਖਨ ਕੇ ਤਾਰੇ ਹੈਂ ।
ਗਵਾਲ ਕਵਿ ਜਾਹਰ ਜਹੂਰ ਜਗ ਜੋਇਯਤ,
ਜੈਸੇ ਸਿੰਧੁ* ਜੂ ਕੋ ਚੰਦ ਅਤਿ ਸੁਖ ਕਾਰੇ ਹੈਂ ।
ਤੈਸੇ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਜੂ ਕੈ ਅਬ,
ਧਯਾਨ ਸਿੰਘ ਨੰਦ† ਹੀਰਾ ਸਿੰਘ ਪ੍ਰਾਨ ਪਿਆਰੇ ਹੈਂ ॥ ੭੨ ॥
ਏਕੌ ਪਲ ਪਾਸ ਤੇ ਨ ਨਯਾਰੋ ਹੋਨ ਦੇਤ ਜਿਨੈਂ,
ਖਾਨ ਪਾਨ ਸੈਨਹੂੰ ਮੈਂ ਪਾਸ ਹੀ ਸੁਲਾਵੈ ਹੈ ।
ਆਵੈ ਸਤਰਾਇ ਤੁਤਰਾਇ ਬਤਰਾਇ ਜਾਇ,
ਕਭੂ ਇਤਰਾਇ ਕਤਰਾਇ ਫਿਰ ਧਾਵੈ ਹੈ ।
'ਹਾਂ' ਕਰਤ, 'ਹੂੰ' ਕਰਤ, ਤਾਂ ਕਰਤ, 'ਤੂੰ' ਕਰਤ,
ਖੇਲਤ ਹਸਤ ਕਿਲਕਤ ਲਪਟਾਵੈ ਹੈ ।
ਜੈਸੇ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਕੋ ਨ ਇਨ ਬਿਨ ਭਾਵੈ ਤੈਸੇ,
ਇਨਹੂੰ ਕੋ ਉਨ ਬਿਨ ਪਲ ਨ ਸੁਹਾਵੈ ਹੈ ॥ ੭੩ ॥
ਮੂੰਗਨ ਕੀ, ਮੋਤਿਨ ਕੀ, ਹੀਰਨ ਕੀ ਮਾਲੈਂ ਲਾਲੈਂ,
ਮੁੰਦਰੀ ਜੜਾਊ ਕੜੇ ਸੋਨੇ ਕੇ ਸੁਹਾਵੈ ਹੈਂ ।
ਘੋੜਾ ਹਾਥੀ ਰਥ ਖਾਸੇ ਬੱਘੀ ਪਾਲਕੀ ਔ ਗਊ,
ਬਾਸਨ ਅਨੇਕ ਚਾਂਦੀ ਸ੍ਵਰਨ ਕੇ ਧੁਰਾਵੈ ਹੈਂ ।
ਖੇਸ ਔ ਦੁਸਾਲੇ ਕੀਮਖਾਪਾਦਿਕ ਬਸੰਤ੍ਰ ਬਨੇ,
ਨਗਦ ਅਨੇਕ ਤੋੜੇ ਤੁਲਾ ਲੈ ਤੁਲਾਵੈ ਹੈਂ ।
ਜੇਤੋ ਕਛੁ ਦਾਨ ਆਪ ਕਰੈ ਸਰਕਾਰ ਸਦਾ,
ਤੇਤੋ ਹੀ ਸੁਦਾਨ ਹੀਰਾ ਸਿੰਘ ਪੈ ਦਿਵਾਵੈ ਹੈਂ ॥ ੭੪ ॥

ਦੋਹਾ ।

'ਰਾਜਾ-ਰਾਜਾ' ਕਹਿ ਸਦਾ, ਬੋਲੈਂ ਕਰਿ ਕਰਿ ਪਯਾਰ ।
ਯਹੀ ਸੁਖਨ ਕੇ ਸਾਰ ਸਭ, ਸਮਝਯੋ ਜਿਯ ਸਰਕਾਰ ॥ ੭੫ ॥
ਸਾਤ ਬਰਸ ਕੇ ਜਬ ਭਏ, ਹੀਰਾ ਸਿੰਘ ਮਹੀਪ‡ ।
ਤਪ ਸਰਕਾਰ ਵਿਚਾਰ ਕਰ, ਜੋੜੇ ਸਭ ਅਵਨੀਪ§ ॥ ੭੬ ॥

---

*ਸਮੁੰਦ੍ਰ । †ਪੁਤ੍ਰ । ‡ਰਾਜਾ ।

§ਰਾਜੇ । ਹੀਰਾ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਰਾਜਗੀ ਦਾ ਖਿਤਾਬ ਉਸ ਦੇ ਪਿਤਾ ਮੀਆਂ ਧਿਆਨ ਸਿੰਘ ਦੇ ਨਾਲ ਸੰਨ ੧੮੨੮ ਈ: ਨੂੰ ਵਸਾਖੀ ਦੇ ਮੌਕੇ ਤੇ ਦਿਤਾ ਗਿਆ ਸੀ (ਅਮਰ ਨਾਥ, ਜ਼ਫਰਨਾਮਾ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ, ਸਫ਼ਾ ੧੮੪; ਸੀਤਾ ਰਾਮ ਕੋਹਲੀ, ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ, ਸਫ਼ਾ ੨੬੨) ਸਯਦ ਮੁਹੰਮਦ ਲਤੀਫ਼ ਦੇ ਕਥਨ ਅਨੁਸਾਰ ਹੀਰਾ ਸਿੰਘ ਉਸ ਸਮੇਂ ੧੨ ਸਾਲ ਦਾ ਸੀ । (ਵੇਖੋ, (History of the Punjab, Page 440) ।

ਕਬਿਤੁ ।

ਦਿਯੋ ਸਰਕਾਰ ਨੈ ਖਿਲਤ ਹੀਰਾ ਸਿੰਘ ਜੂਕੋ,
ਰਾਜਾ ਪਦ ਦੈ ਕਰ ਬਨਾਯੋ ਫ਼ਰਜ਼ੰਦ ਹੈ ।
ਆਪਨੇ ਬਰਾਬਰ ਹੀ ਕੁਰਸੀ ਜੜਾਊ ਡਾਲਿ,
ਤਾਪਰ ਬਿਠਾਯੋ ਪਾਯੋ ਅਧਿਕ ਅਨੰਦ ਹੈ ।
ਫੌਜ ਫੌਜਦਾਰਨ ਤੈ, ਭੂਪ ਸਰਦਾਰਨ ਤੈ,
ਨਜਰ ਦਿਵਾਇ ਕਿਯੋ ਹੁਕਮ ਬੁਲੰਦ ਹੈ ।
ਜਹਾਂ ਮੇਰੋ ਰਾਜ ਵਹਾਂ ਰਸਮ ਹੀਰਾ ਸਿੰਘ ਜੂਕੀ,
ਜਗਤ ਚਕੋਰ ਕੋ ਕਿਯੋ ਮੈਂ ਏਕ ਚੰਦ ਹੈ ॥ ੭੭ ॥

ਦੋਹਾ ।

ਯਾ ਪ੍ਰਕਾਰ ਸਰਕਾਰ ਨਿਤ, ਕਹਯੋ ਕਰੈ ਅਤਿ ਪਯਾਰ ।
ਰਾਜ ਕਾਜ ਧਾਰਯੋ ਕਰੈ, ਧਰਮ ਦਾਨ ਸੰਚਾਰ ॥ ੭੮ ॥

ਕਬਿਤੁ ।

ਯਾਹੀ ਬਿਧਿ ਬਹੁਤ ਦਿਨਾਂ ਲੌ ਸੁਖ ਰਾਜ ਭੋਗਯੋ,
ਕਿਯੋ ਤਬ ਹਿਯੇ ਮੈਂ ਬਿਚਾਰ ਸਰਕਾਰ ਹੈ ।
ਆਯੋ ਹੋ ਧਰਾ ਪੈਂ ਭੂਮਿ ਭਾਰ ਕੇ ਉਤਾਰਬੇ ਕੋ,
ਪਾਲਬੇ ਕੋ ਗਊ ਬਿਪ੍ਰ ਬੇਦ ਕੇ ਪ੍ਰਚਾਰ ਹੈ ।
ਸੋ ਜਬ ਸਕਲ ਕਾਮ ਕਰ ਚੁਕਯੋ ਭਾਂਤਿ ਭਾਂਤਿ,
ਅਬ ਭਵ ਸਿੰਧੁ ਤੈ ਉਤਰ ਚਲੌਂ ਪਾਰ ਹੈ ।
ਐਸੇ ਉਰਿ ਧਾਰਿ ਮਾਯਾ ਮੋਹ ਛਾਰ ਸਾਰ ਡਾਰਿ,
ਕਿਯੋ ਭਲੀ ਬਿਧਿ ਦਾਨ ਬਹੁਤ ਪ੍ਰਕਾਰ ਹੈ ॥ ੭੯ ॥
ਤਿਲ ਧਾਨ ਆਦਿ ਦੈ ਜੋ ਖੋੜਸ ਬਖਾਨਿਯਤ,
ਦਿਯੇ ਕਈ ਖੋੜਸ ਦੁੱਜਨ ਪੂਜਿ ਮਾਨ ਸੋਂ ।
ਚਾਂਦਨ ਕੇ, ਹੇਮਨ ਕੇ ਥਾਲ ਆਦਿ ਪਾਤ੍ਰ ਘਨੇ,
ਦਿਯੇ ਪਾਤ੍ਰ ਦੇਖਿ ਦੇਖਿ ਪਰਮ ਪ੍ਰਮਾਨ ਸੋਂ ।
ਸੂਤੀ ਬਸਤ੍ਰ ਬਿਬਿਧ ਬਹੁਰ ਪਸ਼ਮੀਨਨ ਕੇ,
ਸਿਤ ਔ ਰੰਗੀਨਨ ਕੇ ਪੁੰਜ ਦੈ ਵਿਧਾਨ ਸੋਂ ।
ਖਾਸੇ ਖਾਸੇ ਖਾਸੇ ਦਿਯੇ, ਖੇਮ ਯੁਤ ਖੇਮੇ ਦਿਯੇ,
ਖੁਸੀ ਸੋਂ ਖਜਾਨੇ ਦੈ ਤ੍ਰਿਪਤ ਕਿਯੇ ਖਾਨ ਸੋਂ ॥ ੮੦ ॥

ਦੋਹਾ ।

ਗਊ ਦਾਨ ਗਜ ਦਾਨ ਦੈ, ਅਸ੍ਵ ਦਾਨ ਭੂ ਦਾਨ ।
ਮਾਨਕ ਮੁਕਤਾਹਲ ਅਮਲ, ਹੀਰਾ ਪੰਨਾ ਦਾਨ ॥ ੮੧ ॥

ਕਬਿਤੁ ।

ਕਢਤ ਕਿਲੇ ਤੈ ਬਿਪ੍ਰ ਜੇ ਜੇ ਦਾਨ ਲੈ ਲੈ ਤੇਤੇ,
ਜਾਨੇ ਨ ਪਰਤ, ਦੇਖਿ ਭੂਲੈਂ ਘਰ ਬਾਰ ਕੇ ।

ਘੋੜਾ ਚੜ੍ਹੇ, ਹਾਥੀ ਚੜ੍ਹੇ, ਪਾਲਕੀ ਔ ਖਾਸੇ ਚੜ੍ਹੇ,
ਰਥ ਚੜ੍ਹੇ ਆਵੈਂ ਲਖਿ ਚਕਿਤ ਬਜ਼ਾਰ ਕੇ।
ਧਾਰਿ ਧਾਰਿ ਬਸਨ* ਬਿਚਿਤ੍ਰ ਝਲਾ ਝਲੀ ਕੇ,†
ਦਾਰਿਦ ਦਲਾਦਲੀ ਕੇ ਭੂਖਨ ਸੁਧਾਰ ਕੇ।
ਤਜੇ ਆਵੈਂ ਚਿੰਤਾ ਚਿਤ, ਰਜੇ ਆਵੈਂ ਭਾਂਤਿ ਭਾਂਤਿ,
ਸਜੇ ਆਵੈਂ ਬਜੇ ਆਵੈਂ ਬਾਜਰ ਬਹਾਰ ਕੇ ॥ ੯੨ ॥
ਰਾਜਾ ਧਯਾਨ ਸਿੰਘ ਜੂ ਕੋ ਪਾਸ ਲੈ ਬਿਠਾਯੋ,
ਆਪ ਜੁਦੇ ਜੁਦੇ ਭੇਦ ਰਾਜ ਕਾਜ ਕੇ ਬਿਚਾਰੇ ਹੈਂ।
ਸਬ ਸਮਝਾਇਕੇ ਖਜਾਨੋ ਔ ਮੁਲਕ ਸੌਂਪਯੋ,
ਫ਼ੌਜ ਕਿਲੇ ਕੋਟ ਸਭ ਸੌਂਪਤ ਸੁਖਾਰੇ ਹੈਂ।
ਪੁਤ੍ਰ ਸੌਂਪਿ, ਨਾਤੀ ਸੌਂਪਿ, ਬਹੁਰ ਸੰਗਾਤੀ‡ ਸੌਂਪਿ,
ਪਾਲਨ ਪ੍ਰਜਾ ਕੋ ਸੌਂਪਿ ਮੁਦਿਤ ਨਿਹਾਰੇ ਹੈਂ।
ਰਾਜ ਵੈਵਹਾਰ ਤਜਯੋ, ਕ੍ਰਮ ਸੋਂ ਅਹਾਰ ਤਜਯੋ,
ਬਾਨੀ ਕੋ ਉਚਾਰ ਤਜਯੋ§ ਹਰਿ ਧਯਾਨ ਧਾਰੇ ਹੈਂ ॥ ੯੩ ॥
ਕੁੰਡ ਬਨਵਾਇ ਗੰਗਾ ਜਲ ਸੋਂ ਭਰਾਇ, ਤਾ ਮੈਂ—
ਪਾਲਥੀ ਲਗਾਇ ਮੂੰਦ ਲਿਯੋ ਦ੍ਰਿਗ ਦ੍ਵਾਰੇ ਹੈਂ।
ਮੰਦ ਮੰਦ ਖੁਲੈ ਮੁੰਦੈ ਅਧਰ ਸਧਰ ਯਾ ਤੇ,
ਮਾਲੂਮ ਭਯੋ ਹੈ ਰਾਮ ਨਾਮ ਯੋ ਉਚਾਰੇ ਹੈਂ।
ਐਸੇ ਕਛੁ ਬਾਰ ਲੌਂ ਪ੍ਰਕਾਰ ਰਹਯੋ ਦੇਖਬੇ ਕੌ,
ਫੇਰ ਕਛੁ ਪੀਛੇ ਤਨ ਸਿਥਲ ਨਿਹਾਰੇ ਹੈਂ।
ਸਿੰਘ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਜੂ ਕੇ ਪ੍ਰਾਨ,
ਫੋਰੰ ਬ੍ਰਹਮੰਡ{} ਬ੍ਰਹਮ ਲੋਕ ਕੋ ਪਧਾਰੇ ਹੈਂ ॥ ੯੪ ॥

ਸੋਰਠਾ।

ਭਈ ਖਬਰ ਰਨਵਾਸ, ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਹਰਿ ਪੁਰ ਗਏ।
ਰਾਨਿਨ ਕਿਯੋ ਨਿਕਾਸ, ਹਮ ਸੰਗ ਸਤਿਯਾਂ ਹੋਇੰਗੀ ॥ ੯੫ ॥

ਕਬਿਤੁ।

ਧਿਗ! ਧਿਗ!! ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਜਹਾਨ ਬੀਚ ਜੋਯਨ() ਕੀ,
ਬਿਨਾ ਪ੍ਰਾਨ ਨਾਥ ਦੁੱਖ-ਗਾਥ ਜਾਮ ਜਾਮ ਮੈਂ।
ਖਾਨ ਪਾਨ ਭੂਖਨ ਕੀ ਭੂਖ ਨਾ ਰਹੀ ਹੈ ਨੈਕ,
ਬਸਨ ਬਸ ਨ ਸਕੈਂ ਤਨ ਅਭਿਰਾਮ ਮੈਂ।
ਜਾਹੀ ਸੰਗ ਸੁਵਰਨ ਸੇਜਨ ਪੈ ਸੋਵਤ ਥੀ,
ਤਾਹੀ ਸੰਗ ਸ੍ਵੈ ਹੈਂ ਆਗ-ਸੁਵਰਨ ਠਾਮ ਮੈਂ।
ਪਤਿ ਜੂ ਕੋ ਸੰਗ ਲੈ ਕੈ ਚਿਤਾ ਕੇ ਜਰੈਕੈ ਫੇਰ,
ਛੇ ਊ ਲੋਕ ਫੋਰ ਕੈ ਬਸੈਂਗੀ ਬ੍ਰਹਮ ਧਾਮ ਮੈਂ ॥ ੯੬ ॥

---

*ਬਸਤ੍ਰ। †ਝਲਮਲ ਕਰਦੇ ਹੋਏ। ‡ਸੰਗੀ, ਸਾਥੀ। §ਅਰਥਾਤ ਜ਼ਬਾਨ ਬੰਦ ਹੋਗਈ। {}ਬ੍ਰਹਮ ਰੰਧ੍ਰ, ਤਾਲੂਆ। ()ਵਹੁਟੀਆਂ ਦੀ।

ਦੋਹਰਾ।

ਐਸੇ ਚਿੱਤ ਬਿਚਾਰ ਕਰਿ, ਗੰਗਾ ਜਲ ਕਰਿ ਸਨਾਨ।
ਦਾਨ ਬਿਧਾਨ ਲਾਗੀ ਕਰਨ, ਸੁਮਰਿ ਸੁਮਰਿ ਭਗਵਾਨ॥ ੮੭॥

ਕਬਿਤੁ।

ਸਿੰਗ ਸੁਵਰਨ ਕੇ ਰਜਤ ਖੁਰ ਤਾਮ੍ਰ ਪ੍ਰਿਸ਼ਟਿ,
ਪੁੱਛ ਮਾਹਿ ਮੋਤਿਨ ਕੇ ਗੁੱਛ ਲਟਕਾਏ ਹੈਂ।
ਔਰ ਬਸਤ੍ਰ ਭੂਖਨ ਸਕਲ ਸਾਜਿ ਸਾਜਿ ਕਰ,
ਦਿਯੇ ਬਹੁ ਗਊ ਦਾਨ ਸਰਸ ਸੁਹਾਏ ਹੈਂ।
ਨਿਜ ਨਿਜ ਭੂਖਨ ਜਵਾਹਰ ਜੜਤ ਜੇਤੇ,
ਤੇਤੇ ਉਹ ਵੇਰ ਬਿਨ ਵੇਰ ਹੀ ਲੁਟਾਏ ਹੈਂ।
ਦੂਵਜ ਦਈ, ਦਾਸੀ ਦਈ, ਰਥ ਦਿਯੇ, ਧਾਮ ਦਿਯੇ,
ਲੈ ਲੈ ਹਰਿ ਨਾਮ ਸੀਸ ਸਬਨ ਨਿਵਾਏ ਹੈਂ॥ ੮੮॥

ਦੋਹਰਾ।

ਨਖ ਸਿਖ ਤੈ ਸੋਭਾ ਸਜੀ, ਨਿਕਲੀ ਹੈਂ ਇਕ ਤਾਰ।
ਮਾਨੋਂ ਸੁਰਗ ਦੇਵੀਨ ਕੀ, ਆਈ ਉਤਰ ਕਤਾਰ॥ ੮੯॥
ਖੜਗ ਸਿੰਘ ਪੁਤ੍ਰਾਦਿ ਬਹੁ, ਜੱਦਪਿ ਹੈਂ ਹ੍ਵਾਂ ਪਾਸ।
ਤੱਦਪਿ ਹੀਰਾ ਸਿੰਘ ਕੋ, ਦਈ ਅਸੀਸ ਪ੍ਰਕਾਸ॥ ੯੦॥
ਪ੍ਰਾਨ ਨਾਥ ਕੇ ਪ੍ਰਾਨ ਪ੍ਰਿਯ, ਜਾਨਤ ਹੀ ਇਹ ਹੇਤ।
ਨ੍ਰਿਪ ਹੀਰਾ ਸਿੰਘਹਿੰ ਦਈ, ਆਸਿਖ ਬੁੱਧਿ ਨਿਕੇਤ॥ ੯੧॥
"ਜੀਓ, ਜਾਗੋ ਜਗਤ ਮੈਂ, ਜਗਮਗ ਜੋਤਿ ਅਪਾਰ।
ਯੌਂ ਅਸੀਸ ਦੈ ਦੈ ਚਲੀ, ਕਰਿ ਕਰਿ ਕ੍ਰਿਪਾ ਸੁ ਪਜਾਰ॥ ੯੨॥

ਕਬਿੱਤੁ।

ਚੰਦਨ ਚਿਤਾ ਮੈਂ ਜਾਇ ਬੈਠੀ ਹੈਂ ਬਿਧਾਨ ਕਰਿ,
ਬਜਾਹਿਤਾ ਸਿਰ੍ਹਾਨੇ ਅਨਬਜਾਹੀ ਪਗ ਓਰ ਹੈ।
ਚਾਰ ਸਾਤ* ਬਾਲਨ ਕੇ,† ਮੰਡਲ ਚਹੂੰਆ ਬਨਯੋ,
ਸਤਜ ਕੋ ਪ੍ਰਤਾਪ ਤੇਜ ਬਾਢਯੋ ਬਹੁ ਜੋਰ ਹੈ।
ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਜੂ ਕੇ ਜੇਸ਼ਟ ਪੁਤ੍ਰ ਸੀ ਖੜਗ ਸਿੰਘ,
ਆਇ ਆਗ ਦੀਨੀ ਭਯੋ ਜੈ ਜੈ ਸਬਦ ਸੋਰ ਹੈ।
ਸੀਤਾ ਰਾਮ, ਸੀਤਾ ਰਾਮ, ਰਾਧਾ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ, ਰਾਧਾ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ,
ਵਾਹਗੁਰੂ ਵਾਹਗੁਰੂ ਮਾਚੀ ਘਨਘੋਰ ਹੈ॥ ੯੩॥

ਦੋਹਾ।

ਚਿਤਾ ਮਾਹਿੰ ਮੁਖ ਤ੍ਰਿਯਨ ਕੇ, ਅਤਿ ਕਰ ਰਹੇ ਪ੍ਰਕਾਸ।
ਅਚਰਜ ਦੇਖਯੋ ਆਗ ਮੈਂ ਕਮਲਨ ਕਿਯੋ ਬਿਕਾਸ॥ ੯੪॥

---

*੧੧ਗਜ਼ਾਰਾਂ। †ਇਸਤ੍ਰੀਆਂ (ਰਾਣੀਆਂ) ਦਾ।

ਅੱਠਾਰਾਂ ਸੈ ਛਿਆਨਵੈਂ, ਸੰਮਤ ਜਾਨੋ ਜਾਨ ।
ਮਾਸ ਅਖਾੜ* ਸੁ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਪਖ†, ਪੜਵਾ‡ ਭਯੋ ਪਯਾਨ ॥ ੯੫ ॥

ਕਬਿਤੁ ।

ਆਏ ਹੈਂ ਅਮਰ§ ਅਮਰਾਵਤੀ ਤੇ ਅਮ੍ਰਿਤ ਲੈ,
ਆਗੇ ਦੈ ਨਜ਼ਰ, ਕਹੀ–"ਤੇਰੇ ਹਮ ਚੇਰੇ ਹੈਂ ।
ਪ੍ਰਨਜ ਕੇ ਪ੍ਰਤਾਪ ਆਪ ਚਾਹੋ ਹਯਾਂ ਅਲਾਪ ਸੁਨੋ,
ਚਾਹੋ ਸਤਜ ਲੋਕ ਮਾਹਿ ਕਰਿਯੈ ਬਸੇਰੇ ਹੈਂ ।
ਗਵਾਲ ਕਵਿ ਨੰਦਨ{} ਮੈਂ ਬਿਹਰੌ ਅਨੰਦਨ ਸੌ,
ਅਪਸਰਾ ਸੁਛੰਦਨ ਕੇ ਬ੍ਰਿੰਦ ਬਹੁਤੇਰੇ ਹੈਂ ।
ਕੀਜੇ ਅਬ ਰਾਜ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਮਹਾਰਾਜ,
ਭਾਜਯੋ ਇੰਦ੍ਰ ਆਜ ਏ ਸਮਾਜ ਸਬ ਤੇਰੇ ਹੈ" ॥ ੯੬ ॥
ਊਰਧ ਚੜ੍ਹਤ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਮਹਾਰਾਜ,
ਲਖ ਕੈ ਸੁਰਨ ਆਇ ਆਇ ਕਹੀ ਬਾਤ ਹੈ ।
'ਤੁਰੀ ਕਰੀ ਪਰੀ() ਹ੍ਵਾਂ ਤਿਹਾਰੇ ਐਸੀ ਹੈ ਕਿ ਨਹੀਂ?'
ਬੋਲੇ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਸਾਚੇ ਬਚਨ ਬਿਖਯਾਤ ਹੈ ।
'ਹ੍ਵਾਂ ਤੇ ਹਯਾਂ[] ਸਰਸ ਸਭ ਠੀਕ ਹੈ ਤੋ ਸਹੀ, ਪਰ–
ਮੇਰੇ ਤਉ ਨ ਕਾਮ ਕੇ ਕੌਊਕ ਦਰਸਾਤ ਹੈ ।
ਸੁਘਰ ਸੁਸੀਲੀ ਬਨੀ ਸਤ ਕੀ ਸਤਾ ਮੈਂ ਐਸੀ,
ਸਤੀ ਸਤ ਲੋਕ ਕੋ ਸਿਤਾਬੀ ਲਿਯੇ ਜਾਤ ਹੈ' ॥ ੯੭ ॥
ਸੁਰਗ ਸਿਧਾਰਤ ਹੀ ਸਿੰਘ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਜੂ ਕੇ,
ਰਾਜਾ ਜਮ ਰਾਜ ਭਾਜ ਜਿਯ ਮੈਂ ਜਲੇ ਗਏ ।
ਨਰਕੀ ਸਮਾਜ ਪਰੇ ਝਗਰ ਸੁ ਬਯਾਜ ਕਰਿ,
ਆਇ ਮਹਾਰਾਜ ਪੈ ਫਿਰਾਦੀ ਉਛਲੇ ਗਏ ।
ਸਤਿਨ ਕੋ ਰੋਕ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਸਮਝ ਸਬ,
ਕੀਨੋ ਇਨਸਾਫ਼ ਸਾਫ਼ ਸਾਫ਼ ਝਗਰੇ ਦਲੇ ਗਏ ।
ਕੇਤੇ ਬਿਧ ਲੋਕ ਮੈਂ ਸੁ ਕੇਤੇ ਬਿਸਨੁ ਲੋਕ ਮਾਹਿ,
ਰਾਖਿ ਹਰਿ ਲੋਕ ਸਤਜ ਲੋਕ ਕੇ ਚਲੇ ਗਏ ॥ ੯੮ ॥
ਜਮ ਕੇ ਭਗੇ ਤੇ ਤਮ ਨਰਕ ਵਸੈਯਨ ਕੋ,
ਸਮ ਕੇ ਸਮਝਿ ਧਾਮ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਢਾਰੇ ਹੈਂ ।
ਕੋਟਨ ਕੰਗਾਲਨ ਕੁਵੇਰ ਕੋਠਰੀਨ ਭਰੇ,
ਕੋਡੇ ਕੇ ਕਰਾਰਨ ਕੋ ਕਾਨ ਲੋਕ ਪਾਰੇ ਹੈਂ ।

*ਹਾੜ੍ਹ । †ਵਦੀ (ਹਨੇਰੇ ਪੱਖ ਦੀ) । ‡ਪ੍ਰਤਿਪਦਾ, ਏਕਮ । §ਦੇਵਤੇ
{}ਤੁਰੀ (ਤੁਰੰਗ) = ਘੋੜੇ, ਕਰੀ (ਹਾਥੀ) ਅਤੇ ਪਰੀ (ਹੂਰ) = ਅਪਸਰਾ । ()ਹ੍ਵਾਂ (ਧਰਤੀ) ਤੋਂ ਹਯਾਂ (ਏਥੇ) ਸੁਰਗ ਲੋਕ ਵਿਚ ।

ਸੇਸ ਭੇਸ ਡਸਤ ਮਹੇਸ ਕੇ ਮਹਲ ਪੇਸ,
ਜਲੇ ਜਲੇ ਜਨਨ ਜਲੇਸ ਦੇਸ ਡਾਰੇ ਹੈਂ ।
ਸੁਖ ਲੈ ਸਵਾਰੀ ਲੈ ਸਬਾਬ ਕੇ ਸਮਾਜਨ ਲੈ,
ਸਤਿਨ ਲੈ ਆਪ ਸਤਯ ਲੋਕ ਕੋ ਸਿਧਾਰੇ ਹੈਂ ॥ ੯੯ ॥

ਦੋਹਰਾ ।

ਯਹ ਕੋਊ ਮਤ ਜਾਨਿਯੋ, ਸੱਤਿਨ ਕੇ ਅਧੀਨ* ।
ਗਏ ਮਰਯਾਦਾ ਰਖਨ ਹਿਤ, ਸਤਯ ਲੋਕ ਪ੍ਰਬੀਨ ॥ ੧੦੦ ॥

ਕਬਿੱਤੁ ।

ਸਤਿਨ ਕੇ ਸੰਗ ਪਤਿ ਸਤਯ ਲੋਕ ਹੀ ਕੋ ਜਾਤ,
"ਜੈ ਜੈ ਸਿੰਘ ਪਾਤਸਾਹ" ਸਨਮੁਖ ਤਿਆਰ ਹੈ ।
ਭੂਮਿ ਹੂ ਪੈ ਕਾਹੂ ਕੇ ਨ ਵਸ ਮੈਂ ਰਹੇ ਹੈਂ ਕਭੂ,
ਤਯੋਂ ਹੀ ਪੁਨਯ ਪੁੰਜ ਤੇ ਉਹਾਂਊ ਅਖਤਯਾਰ ਹੈ ।
ਗਵਾਲ ਕਵਿ ਕਹੈ ਅਲਕਾ† ਮੈਂ, ਅਮਰਾਵਤੀ ਮੈਂ,
ਨੰਦਨ ਮੈਂ ਜਾਇ ਕਹੂ ਕਰਤ ਬਿਹਾਰ ਹੈ ।
ਹਰਿ ਲੋਕ, ਹਰ ਲੋਕ, ਬਿਧ ਲੋਕ,‡ ਸਤੀ ਲੋਕ,
ਚਾਹੇ ਜਹਾਂ, ਜਾਇ ਤਹਾਂ ਸੜਕ ਤਿਆਰ ਹੈ ॥੧੦੧॥

ਦੋਹਾ ।

ਬਾਕੀ ਜੋ ਰਨਵਾਸ ਸੋ, ਰੋਦਨ ਕਿਯੋ ਅਪਾਰ ।
ਜਮਨਾ ਕੀ ਸੀ ਹ੍ਵੈ ਗਈਂ, ਨਹਰ ਵਹਾਂ ਦ੍ਵੈ ਚਾਰ§ ॥ ੧੦੨ ॥

ਕਬਿਤੁ ।

ਫੂਲਨ ਕੇ ਭੇਜਬੇ ਕੋ ਗੰਗਾ ਹਰਿਦਵਾਰ ਤੀਰ,
ਰਾਜਾ ਧਯਾਨ ਸਿੰਘ ਜੂ ਨੇ ਕੀਨੀ ਸਬ ਤਿਆਰੀ ਹੈ ।
ਬਰਦੀ ਅਨੇਕ ਭਾਂਤਿ ਭਾਂਤਿ ਕੀ ਸੁ ਪਹਰਾਯ,
ਪਲਟਨ ਪੰਗਤਿ ਨਿਕਾਸੀ ਯੌਂ ਅਗਾਰੀ ਹੈ ।
ਦਾਏਂ ਬਾਏਂ ਦੁਹੂੰਘਾ{} ਬਰਾਬਰ ਕਤਾਰ ਦੀਸੈ,
ਏਕ ਸੇ ਕਦਮ ਚਲੈਂ ਬਾਵੇ ਸੋਭ ਭਾਰੀ ਹੈ ।
ਸਿੰਘ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਮਹਾਰਾਜ,
ਤਿਨ੍ਹ ਕੇ ਸੁ ਫੂਲਨ ਕੀ ਕਢੀ ਅਸਵਾਰੀ ਹੈ ॥ ੧੦੩ ॥
ਪਹੁੰਚੀ ਸਵਾਰੀ ਲੁਦਿਹਾਨੇ ਜਬ ਜਾਇ ਕਰ,
ਧਾਇ ਕਰ ਦਰਸਨ ਕੋ ਨਗਰ ਸੁ ਆਯੋ ਹੈ ।
ਫੂਲਨ ਕੀ ਬਰਖਾ ਚਹੂੰਆਂ ਤੇ ਕਰਨ ਲਾਗੇ,
ਜੋਰਿ ਜੋਰਿ ਹਾਥਨ ਅਮਿਤ ਗੁਨ ਗਾਯੋ ਹੈ ।

---

*ਇਹ ਕੋਈ ਮਤ ਸਮਝੇ ਕਿ ਮਹਾਰਾਜਾ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਜੀ ਸਤੀਆਂ (ਇਸਤ੍ਰੀਆਂ) ਦੇ ਅਧੀਨ ਸਨ । †ਕੁਬੇਰ ਦੀ ਪੁਰੀ ।

‡ਹਰਿ (ਵਿਸ਼ਨੂ) ਦਾ ਲੋਕ, ਹਰ (ਸ਼ਿਵਜੀ) ਦਾ ਲੋਕ ਅਤੇ ਬਿਧ (ਬ੍ਰਹਮਾ) ਦਾ ਲੋਕ । §ਇਸ ਦੋਹੇ ਵਿਚ ਅਤਯੁਕਤੀ (ਮੁਬਾਲਗ਼ਾ) ਅਲੰਕਾਰ ਹੈ । {}ਦੋਨੋਂ ਪਾਸੇ ।

ਜਾਨ ਕੰਪਨੀ ਕੇ ਬਡੇ ਦੋਸਤ ਸਭ ਸਾਹਿਬਾਨ,
ਆਇ ਆਇ ਟੋਪੀ ਖੋਲ੍ਹਿ ਸੀਸ ਨਿਹੁਰਾਯੋ ਹੈ ।
ਗਮੀ ਕੀ ਆਈਨ ਮੇਂ ਜੁ ਸਲਕ ਸਲਾਮੀ ਕਰੀ,
ਅਮੀ ਕਰੀ ਗਮ ਸੋਚ ਸਭ ਹੀ ਕੋ ਛਾਯੋ ਹੈ ॥ ੧੦੪ ॥

ਦੋਹਰਾ ।

ਇਤਿ ਐਂ ਗੰਗਾ ਕੌ ਗਏ, ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਕੇ ਫੂਲ ।
ਉਤ ਮੈਂ ਨਿਤ ਕ੍ਰਿਯਾ ਕਰੈ, ਖੜਗ ਸਿੰਘ ਅਨਕੂਲ ॥ ੧੦੫ ॥
ਸ਼ਾਸਤ੍ਰ ਵਿਹਿਤ ਨਿਤ ਨਿਤ ਕਰੈ, ਚਿਤ ਹਿਤ ਪਿੰਡ ਪ੍ਰਧਾਨ ।
ਮਹਾ ਵਿਪ੍ਰ ਕੋ ਪੂਜ ਕੈ, ਦਿਯੋ ਬਹੁਤ ਸੇ ਦਾਨ ॥ ੧੦੬ ॥
ਤੁਰੀ ਕਰੀ ਰਥ ਪਾਲਕੀ, ਸੈਯਾ ਅਰੁ ਗੋਦਾਨ ।
ਭੂਖਨ ਬਸਨ ਸੁਭਾਵ ਤੇ, ਚਾਪ੍ਰ ਛੱਤ੍ਰ ਮਹਾਨ ॥ ੧੦੭ ॥
ਤਾ ਪੀਛੇ ਫਿਰ ਸੁੱਧ ਹ੍ਵੈ, ਕਰਿ ਕੈ ਬੁਧ ਬਿਚਾਰ ।
ਸਹਿਤ ਦੱਖਨਾ ਦੁਜਨ ਦਿਯ, ਭੋਜਨ ਬਹੁਤ ਪ੍ਰਕਾਰ ॥ ੧੦੮ ॥
ਦੈ ਪ੍ਰਦੱਛਨਾ ਦੁਜਨ ਕੋ, ਕਰ ਜੋਰੇ ਸਿਰੁ ਨਯਾਇ ।
ਤਬ ਬਿਪ੍ਰਨ ਆਸਿਖ ਦਈ, "ਰਾਜੋ ਤਖਤ ਸੁਭਾਇ" ॥ ੧੦੯ ॥
ਦੇਸ ਦੇਸ ਕੇ ਨ੍ਰਿਪਨ ਨੇ, ਔ ਨਿਜ ਦਲ ਸਰਦਾਰ ।
ਪਾਗ ਬੰਧਾਈ ਸਭਨ ਨੇ, ਜਥਾ ਵਿਹਿਤ ਵਿਵਹਾਰ ॥ ੧੧੦ ॥

ਕਬਿੱਤੁ ।

ਕੀਨੋ ਹੈ ਬਿਚਾਰ ਸ੍ਰੀ ਮਹੀਪ ਧਯਾਨ ਸਿੰਘ ਜੂ ਨੈ,
ਅਬ ਖੜਗ ਸਿੰਘ ਜੂ ਕੌ ਤਖ਼ਤ ਬਿਠਾਇਯੇ ।
ਵਡੇ ਵਡੇ ਜੋਤਿਸੀਨ ਤੁਰਤ ਬੁਲਾਇ ਕਹੀ,-
"ਸੁੰਦਰ ਮਹੂਰਤ ਕੌ ਸੋਧ ਕੈ ਬਤਾਇਯੇ ।
ਔਰ ਪੂਜਨਾਦਿਕ ਸਾਮਗ੍ਰੀ ਸਭ ਤਯਾਰ ਹੋਇ,
ਗੰਗਾਦਿਕ ਤੀਰਥ ਕੇ ਜਲ ਮੰਗਵਾਇਯੇ ।
ਫ਼ਰਸ਼ ਬਨੈ, ਗਾਦੀ ਬਨੈ, ਬਸਤ੍ਰ ਬਨੈ, ਧ੍ਵਜਾ ਬਨੈ,
ਛਤ੍ਰ ਬਨੈ, ਚੌਰ ਬਨੈ ਅਤਿ ਸੁਖ ਦਾਇਯੇ" ॥ ੧੧੧ ॥

ਦੋਹਾ ।

ਕਹਯੋ ਜੋਤਿਸ਼ਿਨ ਜਾਇਕੈ, ਸੁੰਦਰ ਦਿਨ ਠਹਿਰਾਇ ।
"ਖੜਗ ਸਿੰਘ ਜੂ ਕੌ ਅਬੈ, ਦੀਜੈ ਤਖ਼ਤ ਬਿਠਾਇ" ॥ ੧੧੨ ॥
ਤਬ ਸ੍ਰੀ ਰਾਜਾ ਧਯਾਨ ਸਿੰਘ, ਸਾਮਗ੍ਰੀ ਸਭ ਜੋਰ ।
ਦਿਯੋ ਹੁਕਮ ਪੁਰਿ* ਫੌਜ ਮੈਂ, "ਰਾਜ ਤਿਲਕ ਹੈ ਭੋਰ" ॥ ੧੧੩ ॥

ਕਬਿਤੁ ।

ਸੁੰਦਰ ਮਹੂਰਤ ਬਤਾਯੋ ਜਤਿਸੀਨ ਸਬ,
ਤਬ ਹੀ ਲੈ ਰਤਨ ਸਿੰਘਾਸਨ ਬਿਛਾਯੋ ਹੈ ।
ਨੌਹੂ ਗ੍ਰਿਹ ਭੂਮਿ ਔ ਸਿੰਘਾਸਨ ਚਮਰ† ਛਤ੍ਰ,

*ਲਾਹੌਰ (ਪੁਰੀ ਦੀ) । †ਚੌਰ ।

ਸ਼ਸਤ੍ਰ ਆਦਿ ਉਚਿਤ ਸਮਾਜ ਪੁਜਵਾਯੋ ਹੈ।
ਬੇਦਨ ਕੇ ਮੰਤ੍ਰਨ ਸੋਂ, ਤੀਰਥਾਦਿ ਤੰਤ੍ਰਨ ਸੋਂ,
ਉਕਿਤ ਜਕਿਤ ਜੰਤ੍ਰਨ ਜਲੂਸ ਦਰਸਾਯੋ ਹੈ।
ਬੇਦੀ ਮਿਲਿ, ਸੋਢੀ ਮਿਲਿ ਪ੍ਰੋਹਤ ਔ ਪੰਡਿਤਨ,
ਖੜਗ ਸਿੰਘ ਜੂ ਕੋ ਰਾਜ ਤਿਲਕ ਚਢਾਯੋ ਹੈ॥ ੧੧੪॥
ਖੜਗ ਸਿੰਘ ਮਹਾਰਾਜ ਭਏ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਅਬ,
ਰਾਜਾ ਧਯਾਨ ਸਿੰਘ ਕੀ ਵਜ਼ੀਰੀ ਵਹੀ ਛਾਈ ਹੈ।
ਦਿਸ ਦਿਸ, ਦੇਸ ਦੇਸ, ਨਗਰ ਨਗਰ ਸਬ,
ਜਾਹਰ ਜਹੂਰ ਫਿਰੀ ਏਕ ਸੀ ਦੁਹਾਈ ਹੈ।
ਛੂਟੇ ਤੋਪਖਾਨੇ ਤੜਿਤਾঃ ਸੇ ਤੜਤੜਾਇ ਕਰਿ,
ਨੌਬਤ ਕੀ ਘੋਰ ਸ਼ਹਨਾਈ ਸਰਸਾਈ ਹੈ।
ਚੈਨ ਭਯੋ ਚਾਰੋ ਓਰ ਖੈਰ ਖੈਰ ਭਾਖੈਂ ਸਬ,
ਘਰ ਘਰ ਆਜ ਭਈ ਵਿਮਲ ਵਧਾਈ ਹੈ॥ ੧੧੫॥
ਆਦਿ* ਸ੍ਰੀ ਮਹੀਪ ਧਯਾਨ ਸਿੰਘ ਜੂ ਨਜ਼ਰ ਦੀਨੀ,
ਪਾਛੇ ਬਹੁ ਭੂਪ ਸਰਦਾਰਨ ਦਿਖਾਈ ਹੈ।
ਕੀਨੇ ਸਿਰਵਾਰਨੇ ਸਭੀ ਨੇ ਜਥਾ ਜੋਗ ਤੈਸੇ,
ਕੋਈ ਲਿਯੈਂ ਕਰੈ ਚੌਰ ਸੋਭ ਸਰਸਾਈ ਹੈ।
ਪੰਡਿਤ ਕਵੀਸਰ ਅਸੀਸ ਦੇਤ ਸ੍ਰੀ ਫਲ† ਦੈ,
ਨਾਨਾ ਛੰਦ ਬੰਦਨ ਸੋਂ ਕੀਰਤਿ ਸੁਨਾਈ ਹੈ।
ਗਾਵਤ ਰਬਾਬੀ ਔ ਕਲਾਵਤ ਕਚਹਿਰੀ ਮੈਂ,
ਬਾਹਰ ਤੇ ਗਨਕਾ ਹੂੰ ਗਾਵਤ ਵਧਾਈ ਹੈ॥੧੧੬॥
ਸ੍ਰੀ ਵਜ਼ੀਰ ਮਹਾਰਾਜ ਧਯਾਨ ਸਿੰਘ ਜੂ ਨੈ ਜਬ,
ਯਥਾ ਯੋਗ ਦੀਨੋ ਸਭ ਹੀ ਹੋ ਸਨਮਾਨ ਸੌਂ।
ਕੇਤਨ ਕੋ ਘੋੜੇ ਦਿਯੇ, ਕੇਤਨ ਕੋ ਹਾਥੀ ਦਿਯੇ,
ਕੇਤਨ ਕੋ ਰਥ ਦਿਯੇ ਅਰਥ‡ ਮਹਾਨ ਸੌਂ।
ਕੜੇ ਦਿਯੇ, ਕੰਠੇ ਦਿਯੇ, ਕਲਗੀ ਔ ਜ਼ੀਗਾ ਦਿਯੇ,
ਜਗਾ ਦਿਯੇ ਕੇਤਨ ਕੇ ਰੂਪ ਰਤਨਾਨ ਸੌਂ।
ਕੇਤਨ ਕੋ ਕਈ ਪਾਰਚੇਨ ਕੇ ਖਿਲਤ ਦਿਯੇ,
ਛ੍ਵਾਇ ਛ੍ਵਾਇ ਖੜਗ ਸਿੰਘ ਜੂ ਕੇ ਸ਼ੁਭ ਪਾਨ§ ਸੌਂ॥ ੧੧੭॥

ਦੋਹਰਾ।

ਭਈ ਖੁਸ਼ੀ ਸਭ ਨਗਰ ਮੈਂ, ਭਯੋ ਹਮਾਰੋ ਈਸ।
ਧਯਾਨ ਸਿੰਘ ਮਹਾਰਾਜ ਕੋ, ਸਭ ਹੀ ਦੇਤ ਅਸੀਸ॥ ੧੧੮॥
ਖੜਗ ਸਿੰਘ ਕੇ ਕੌਰ ਸ੍ਰੀ, ਨੌ ਨਿਹਾਲ ਸਿੰਘ ਨਾਮ।
ਸੋ ਵਾ ਸਮੈਂ ਪਿਸ਼ੌਰ ਮੈਂ, ਤੇਜ ਹੁਕਮ, ਬੁਧਿ ਧਾਮ॥ ੧੧੯॥

ঃਬਿਜਲੀ। *ਪਹਿਲਾਂ। †ਨਰੇਲ। ‡ਧਨ, ਦੌਲਤ। §ਹੱਥ।

ਕਬਿਤੁ।

ਖੜਗ ਸਿੰਘ ਮਹਾਰਾਜ ਜਬ ਤੇ ਸੰਭਾਰਯੋ ਹੋਸ਼,
ਤਬ ਹੀ ਤੇ ਰਾਖੀ ਹੁਤੀ ਬ੍ਰਿਤਿ ਤਪਸੀਨ ਕੀ।
ਵੈਸੀ ਹੀ ਹਿਯੇ ਕੀ ਬ੍ਰਿਤਿ ਰਾਖੀ ਰਾਮ ਰਟਨਾ ਮੈਂ,
ਬ੍ਰਿਤਿ ਬਦਲੀ ਨ ਕਛੂ ਤਖਤ ਨਸ਼ੀਨ ਕੀ।
ਤਬ ਮਹਾਰਾਜ ਧਯਾਨ ਸਿੰਘ ਜੂ ਬੁਲਾਏ ਕੌਰ,*
ਆਏ ਵੇ ਲਹੌਰ ਬਾਤ ਭਈ ਹੈ ਖੁਸ਼ੀਨ ਕੀ।
ਪਿਤਾ ਕੇ ਪਗਨ ਪਰ ਉਸਤਤ ਕਰਨ ਲਾਗੇ,
ਸ੍ਰੀ ਵਜੀਰ ਧਯਾਨ ਸਿੰਘ ਭੂਪ ਪਰਬੀਨ ਕੀ॥੧੨੦।

ਦੋਹਾ।

ਧਯਾਨ ਸਿੰਘ ਮਹਾਰਾਜ ਨੈ, ਕਰੀ ਕੌਰ ਸੋਂ ਬਾਤ।
"ਪਿਤਾ ਤੁਮਾਰੇ ਭਜਨ ਮੈਂ, ਰਹਤੇ ਹੈਂ ਦਿਨ ਰਾਤ॥੧੨੧॥

ਸੋਰਠਾ।

ਸਭ ਹੀ ਰਾਜ ਸਮਾਜ, 'ਹਾਜ਼ਰ ਹੈ ਤੁਮ ਦੇਖਿਯੇ।
ਕਰੋ ਉਚਿਤ ਜੋ ਕਾਜ, ਜਾਂ ਤੇ ਪ੍ਰਜਾ ਸੁਖੀ ਰਹੈ'' ॥੧੨੨॥

ਦੋਹਾ।

ਧਯਾਨ ਸਿੰਘ ਮਹਾਰਾਜ ਸੋਂ, ਕਰਿ ਕਰਿ ਸਦਾ ਸਲਾਹ।
ਕੌਰ ਲਗੇ ਕਾਰਜ ਕਰਨ, ਜਾਂ ਤੇ ਰਾਜ ਨਿਵਾਹ॥੧੨੩॥
ਬੀਤੇ ਸੋਰਹ ਮਾਸ ਅਰੁ, ਚੌਬਿਸ ਦਿਨ ਸੁਭ ਸਾਜ।
ਤਬ ਪਯਾਨ ਹਰਿ ਪੁਰਿ ਕਿਯੋ, ਖੜਗ ਸਿੰਘ ਮਹਾਰਾਜ॥੧੨੪॥

ਸੋਰਠਾ।

ਰਣਜਿਤ ਸਿੰਘ ਦੁਤਿ ਰਾਸ, ਜਹਾਂ ਦਾਹ ਪਾਯੋ ਹੁਤੇ।
ਖੜਗ ਸਿੰਘ ਤਿਹ ਪਾਸ, ਦਾਹ ਕਰਮ ਪਾਯੋ ਭਲੇ॥੧੨੫॥

ਦੋਹਾ।

ਰਾਨੀ ਤ੍ਰੈ ਸਤਿਯਾਂ ਭਈ, ਖੜਗ ਸਿੰਘ ਕੇ ਸੰਗ।
ਕਰਿ ਕਰਿ ਦਾਨ ਵਿਧਾਨ ਸੋ, ਪਾਵਕ† ਜਾਰਯੋ ਅੰਗ॥੧੨੬॥

ਕਬਿੱਤੁ।

ਅਗਨਿ ਦੇ ਪਿਤਾ ਕੋ ਕੌਰ ਸਾਹਿਬ ਉਹਾਂ ਤੇ ਚਲੇ,
ਸੰਗ ਸਰਦਾਰਨ ਕੀ ਭਈ ਵੱਡੀ ਭੀਰ ਹੈ।
ਹਿਯੇ ਬਢੀ ਚਾਹ ਅਬ ਪਾਦਸ਼ਾਹ ਪਦ ਪੈਹੋਂ,
ਤਖ਼ਤ ਬੈਠਬੇ ਕੀ ਅਬ ਜਾਗੀ ਤਕਦੀਰ ਹੈ।

---

*ਕੌਰ ਨੌ ਨਿਹਾਲ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਪਿਸ਼ਾਵਰ ਤੋਂ ਬੁਲਾਉਣ ਦਾ ਇਹ ਕਾਰਣ ਗ਼ਲਤ ਦਸਿਆ ਹੈ। ਅਸਲ ਕਾਰਣ ਸਰਦਾਰ ਚੇਤ ਸਿੰਘ ਬਾਜਵੇ ਨੂੰ, ਜੋ ਮਹਾਰਾਜਾ ਖੜਗ ਸਿੰਘ ਦਾ ਸਲਾਹੀਆ ਸੀ, ਮਾਰਨ ਦਾ ਪ੍ਰਬੰਧ ਕਰਨਾ ਸੀ। ਧਯਾਨ ਸਿੰਘ ਦੀਆਂ ਸਾਜ਼ਸ਼ਾਂ ਦਾ ਏਥੋਂ ਮੁੱਢ ਤੁਰਦਾ ਹੈ।

†ਅੱਗ ਵਿਚ।

ਯਾ ਬਿਧਿ ਮਨੋਰਥ ਕਰਤ ਆਏ ਥੋਰੀ ਦੂਰ,
ਆਗੇ ਏਕ ਦ੍ਵਾਰ ਦੀਹ* ਆਇ ਗਯੋ ਤੀਰ† ਹੈ।
ਆਇ ਖਰੇ ਤਾਕੇ ਤਰੇ ਸਖਾ ਕੋ ਪਕੜਿ ਹਾਥ‡,
ਹ੍ਵਾਂ ਤ੍ਰਿਲੋਕ ਨਾਥ ਕਰੀ ਔਰੈਂ ਤਤਬੀਰ ਹੈ§ ॥ ੧੨੭ ॥

ਦੋਹਾ।

ਊਪਰ ਤੇ ਛੱਜੋ ਕਛੁਕ, ਟੂਟ ਪਰਯੋ ਤਿਹ ਸੀਸ।
ਸਹਿਤ ਮਿਤ੍ਰ ਕੇ ਕੌਰ ਜੂ, ਗਮਨੇ ਪੁਰਿ ਜਗਦੀਸ{} ॥ ੧੨੮ ॥
ਉੱਨਿਸ ਸ਼ਤ ਮੇਂ ਕੀਨ ਕਮ, ਸੰਮਤ ਕਾਤਕ ਮਾਸ।
ਸੁਕਲ ਇਕਾਦਸਿ ਕੋ ਕਰਯੋ, ਪਿਤ ਸੁਤ ਹਰਿ ਪੁਰ ਬਾਸ ॥ ੧੨੯ ॥

*ਵੱਡਾ ਦਰਵਜ਼ਾ। †ਕੋਲ, ਪਾਸ। ‡ਮੀਆਂ ਊਧਮ ਸਿੰਘ ਦਾ ਹਥ ਫੜਕੇ। ਇਹ ਮੀਆਂ ਰਾਜਾ ਗੁਲਾਬ ਸਿੰਘ ਡੋਗਰੇ ਦਾ ਪੁਤ੍ਰ ਸੀ ਤੇ ਗੁਲਾਬ ਸਿੰਘ ਰਾਜਾ ਧਯਾਨ ਸਿੰਘ ਦਾ ਵੱਡਾ ਭਰਾ ਸੀ। §ਜਦ ਕੌਰ ਨੌਨਿਹਾਲ ਸਿੰਘ ਮੀਆਂ ਊਧਮ ਸਿੰਘ ਦਾ ਹੱਥ ਫੜਕੇ ਉਸ ਦਰਵਾਜ਼ੇ ਦੇ ਛੱਜੇ ਹੇਠ ਖੜਾ ਸੀ ਤਾਂ ਤ੍ਰਿਲੋਕੀ ਨਾਥ (ਰਬ) ਨੇ ਹੋਰ ਤਦਬੀਰ ਰਚ ਦਿੱਤੀ, ਪਰ ਇਹ ਠੀਕ ਨਹੀਂ ਕਿਉਂਕਿ ਅਸਲ ਤਦਬੀਰ ਰਚਣ ਵਾਲਾ ਨਿਮਕ ਹਰਾਮ ਧਯਾਨ ਸਿੰਘ ਖ਼ੁਦ ਸੀ (ਦੇਖੋ, ਰੇਨਿੰਗ ਫੈਮਿਲੀ ਆਫ਼ ਲਾਹੌਰ ਅਤੇ ਯਾਦਗਾਰਿ ਗਾਰਡਨਰ)।

{}ਕੌਰ ਨੌ ਨਿਹਾਲ ਸਿੰਘ ਦੀ ਮੌਤ ਦਾ ਅਸਲ ਕਾਰਣ ਰਾਜਾ ਧਿਆਨ ਸਿੰਘ ਸੀ। ਉਸ ਦੀ ਦਿਲੀ ਖ੍ਵਾਹਸ਼ ਮਹਾਰਾਜਾ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਦੇ ਖ਼ਾਨਦਾਨ ਦਾ ਨਾਸ ਕਰਕੇ ਪੰਜਾਬ ਦਾ ਰਾਜ ਭਾਗ ਆਪਣੇ ਪੁਤ੍ਰ ਹੀਰਾ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਦੇਣ ਦੀ ਸੀ। ਸ਼ੇਰਿ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਚਲਾਣੇ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਸ: ਚੇਤ ਸਿੰਘ ਬਾਜਵੇ ਨੂੰ ਉਸ ਨੇ ਇਸੇ ਕਰਕੇ ਮਾਰਿਆ ਸੀ ਕਿ ਉਹ ਇਸ ਸੰਬੰਧ ਵਿਚ ਉਸ ਦੇ ਰਾਹ ਵਿਚ ਇਕ ਵੱਡੀ ਰੁਕਾਵਟ ਸੀ। ਪਿਛੋਂ ਮਹਾਰਾਜਾ ਖੜਗ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਕੌਰ ਨੌ ਨਿਹਾਲ ਸਿੰਘ ਵੀ ਇਸੇ ਸਾਜ਼ਸ਼ ਦਾ ਸ਼ਿਕਾਰ ਹੋਏ।

ਚਲਾਣੇ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਮਹਾਰਾਜਾ ਖੜਗ ਸਿੰਘ ਮਰੋੜਾਂ ਨਾਲ ਬੀਮਾਰ ਸੀ ਤੇ ਅਜੇ ਪੰਜ ਕੁ ਦਿਨ ਹੀ ਪਹਿਲਾਂ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰੋਂ ਆਇਆ ਸੀ। ਕੌਰ ਨੌ ਨਿਹਾਲ ਸਿੰਘ ਵੀ ਦਸਹਰੇ ਦੇ ਦਰਬਾਰ ਦੇ ਮੌਕੇ ਤੇ ਪਿਤਾ ਦੇ ਨਾਲ ਰਿਹਾ ਸੀ ਤੇ ਫਤਹਗੜ੍ਹ (ਨਾਨਕਿਆਂ) ਤੋਂ ਹੁੰਦਿਆਂ ਹੋਇਆਂ ਲਾਹੌਰ ਪਹੁੰਚ ਕੇ ਅਜੇ ਉਸ ਨੇ ਸਾਹ ਹੀ ਲਿਆ ਸੀ ਕਿ ਅਚਾਣਕ ਮਹਾਰਾਜਾ ਸੁਰਗਵਾਸ ਹੋ ਗਿਆ। (ਪੰ: ਗ: ਰੀ:, ਨਵੰਬਰ, ੧੯੪੦)

ਜਦ ਮਹਾਰਾਜਾ ਖੜਗ ਸਿੰਘ ਦਾ ਸਸਕਾਰ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਤਾਂ ਕੌਰ ਨੌ ਨਿਹਾਲ ਸਿੰਘ ਦੀ ਸਿਹਤ ਅੱਛੀ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਦੂਜੇ ਫਿਕਰ ਵਾਲੀ ਗਲ ਇਹ ਵੀ ਸੀ ਕਿ ਉਸ ਦੇ ਨਮਕ ਹਲਾਲ ਸਾਥੀ ਉਸ ਸਮੇਂ ਖਿੰਡੇ ਪੁੰਡੇ ਹੋਏ ਸਨ। ਸਰਦਾਰ ਅਤਰ ਸਿੰਘ ਸੰਧਾਵਾਲੀਆ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਗਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਸਰਦਾਰ ਅਜੀਤ ਸਿੰਘ ਤੇ ਲਹਿਣਾ ਸਿੰਘ ਸੰਧਾਵਾਲੀਏ ਕੁੱਲੂ ਦੀ ਮੁਹਿਮ ਉਤੇ ਭੇਜੇ ਹੋਏ ਸਨ (ਦੇਖੋ, ਛੰਦ ਅੰਕ ੧੩੯-੪੦) ਜਨਰਲ ਵੈਨਤੂਰਾ ਕਮਲਾ ਗੜ੍ਹ (ਮੰਡੀ) ਵਿਚ ਜੰਗ ਲੜ ਰਿਹਾ ਸੀ ਅਤੇ ਮਹਾਰਾਣੀ ਚੰਦ ਕੌਰ (ਕੌਰ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਮਾਤਾ) ਫ਼ਤਹਗੜ੍ਹ (ਪੇਕਿਆਂ) ਤੋਂ ਵਾਪਸ ਆ ਰਹੀ ਸੀ। ਧਿਆਨ ਸਿੰਘ ਨੇ ਇਹ ਮੌਕਾ ਸਮਝਕੇ ਕੌਰ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਮਾਰ ਮੁਕਾਣ ਲਈ ਪੂਰਾ ਪੂਰਾ ਪ੍ਰਬੰਧ ਕਰ ਲਿਆ ਤੇ ਕਿਲੇ ਦੇ ਲਾਗੇ ਛਾਗੇ ਡੋਗਰਿਆਂ ਦੇ ਪਹਿਰੇ ਲਾ ਦਿਤੇ ਗਏ। ਕੌਰ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਦਿਲ ਵਿਚ ਧਿਆਨ ਸਿੰਘ ਦੀ ਚਾਲਾਕੀ ਨੂੰ ਤਾੜ ਕੇ ਸ਼ਕ ਗੁਜ਼ਰਿਆ ÷

ਕਬਿਤੁ।

ਦੇਖ ਕੈ ਬਚਿਤ੍ਰ ਯਹ ਚਰਿਤ੍ਰ ਭੂਪ ਧਯਾਨ ਸਿੰਘ,
ਕੌਰ ਕੋ ਉਠਾਇਕੈ ਛਿਪਾਇ ਰਾਖਯੋ ਮਹਲੈਂ।
"ਚੋਟ ਲਗੀ ਭਾਰੀ ਸੇਕ ਹੇਤ ਬਹੁ ਬਾਰੀ ਪਰ—
ਅਬ ਹੈ ਅਰਾਮ" ਕਹੀ ਸਭ ਸੋਂ ਯੋਂ ਸਹਿਲੈਂ।
ਕਾਹੂ ਕੋ ਨ ਛਲ ਯਹ ਮਾਲੂਮ ਸ਼ਿਤਾਬ ਭਯੋ,
ਐਸੋ ਬੰਦੋਬਸਤ ਕਿਯੋ ਜੋ ਨ ਕੋਊ ਦਹਲੈਂ।
ਕੌਰ ਕੋ ਜੋ ਮੀਤ ਸੋ ਭਤੀਜੇ ਧਯਾਨ ਸਿੰਘ ਜੂ ਕੇ,
ਤਾਹਿੰ ਸੰਸਕਾਰਿਤ ਕਰਾਇ ਦਿਯੋ ਪਹਲੈਂ ॥ ੧੩੦ ॥
ਸਿੰਘ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਬੀਰ ਜੂ ਕੇ,
ਦੂਜੇ ਸੁਤ ਸ਼ਾਹਜ਼ਾਦਾ ਸ਼ੇਰ ਸਿੰਘ ਨਾਮ ਹੈ।
ਸੋ ਹੁਤੋ ਮੁਕੇਰਿਯੋਂ ਮੈਂ ਆਪਨੀ ਜਗੀਰ ਬੀਚ,
ਖੇਲਤ ਸ਼ਿਕਾਰ ਸ਼ੇਰ ਆਦਿਕ ਮੁਦਾਮ* ਹੈ।
ਤਹਾਂ ਮਹਾਰਾਜ ਧਯਾਨ ਸਿੰਘ ਜੂ ਸਵਾਰ ਭੇਜਯੋ,
ਲਿਖ ਕੇ ਗੁਪਤ ਅਹਵਾਲ ਜੋ ਤਮਾਮ ਹੈ।
"ਯਹਾਂ ਆਪ ਆਓ, ਅਬ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਕਹਿਵਾਓ,
ਕਾਹੂ ਕੋ ਨ ਦਾਉ ਆਪ ਹੀ ਕੋ ਧਨ ਧਾਮ ਹੈ ॥ ੧੩੧ ॥

ਸੋਰਠਾ।

ਪਹੁੰਚਯੋ ਜਾਇ ਸਵਾਰ, ਜਹਾਂ ਸ਼ਿਕਾਰ ਖੇਲਤ ਹੁਤੇ।
ਕਹਿਯੋ ਜੋ ਸਬਹਿ ਪ੍ਰਕਾਰ, ਅਰਜ਼ੀ ਦੀਨੀ ਹਾਥ ਮੈਂ ॥ ੧੩੨ ॥

ਦੋਹਰਾ।

ਵੱਚਵਾਈ ਅਰਜੀ ਤੁਰਤ, ਸਮਝਯੋ ਸਭੈ ਹਵਾਲ।
ਡਾਕ ਪਹਲ ਬੈਠੀ ਹੁਤੀ, ਤਾਂ ਪੈ ਚਢੇ ਉਤਾਲ† ॥ ੧੩੩ ॥

+ ਤੇ ਮਹਾਰਾਜੇ ਦੇ ਸਸਕਾਰ ਤੋਂ ਪਿਛੋਂ ਉਸ ਨੇ ਸਿੱਧਾ ਕਿਲੇ ਵਿਚ ਜਾਣਾ ਚਾਹਿਆ, ਪਰ ਕੁਝ ਦਰਬਾਰੀਆਂ ਨੇ, ਜੋ ਅੰਦਰੋਂ ਧਿਆਨ ਸਿੰਘ ਨਾਲ ਮਿਲੇ ਹੋਏ ਸਨ, ਕੌਰ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਰੋਕ ਕੇ ਹਜ਼ੂਰੀ ਬਾਗ਼ ਦੇ ਦਰਵਾਜ਼ੇ ਵਿਚੋਂ ਦੀ ਲੰਘਣ ਲਈ ਮਜ਼ਬੂਰ ਕੀਤਾ। ਇਹ ਦੇਖ ਕੇ ਕੌਰ ਨੇ ਮੀਆਂ ਊਧਮ ਸਿੰਘ ਦਾ ਹਥ ਫੜ ਲਿਆ ਤੇ ਹਜ਼ੂਰੀ ਬਾਗ ਵਲ ਚਲਿਆ। ਅਜੇ ਬਾਗ ਦਾ ਦਰਵਾਜ਼ਾ ਲੰਘ ਕੇ ਖਲੋਤਾ ਹੀ ਸੀ ਕਿ ਉਪਰੋਂ ਧੈਂ ਦੇ ਕੇ ਛੱਜਾ ਡਿੱਗਾ, ਜਿਸ ਦੇ ਨਾਲ ਚੋਟ ਲੱਗਣ ਕਰ ਕੇ ਮੀਆਂ ਊਧਮ ਸਿੰਘ ਤਾਂ ਉਸੇ ਵੇਲੇ ਮਰ ਗਿਆ ਤੇ ਕੌਰ ਨੂੰ ਜ਼ਖ਼ਮੀ ਹੋਣ ਦੀ ਹਾਲਤ ਵਿਚ ਧਿਆਨ ਸਿੰਘ ਨੇ ਡੋਲੀ ਵਿਚ ਪਾ ਲਿਆ, ਜੋ ਇਸੇ ਮਤਲਬ ਲਈ ਪਹਿਲਾਂ ਮੰਗਵਾਕੇ ਰੱਖੀ ਗਈ ਸੀ ਤੇ ਅੰਦਰ ਕਿਲੇ ਵਿਚ ਲਿਜਾ ਕੇ ਕੌਰ ਦਾ ਖਾਤਮਾਂ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। (ਦੇਖੋ, ਰੇਨਿੰਗ ਫੈਮਿਲੀ ਆਫ ਲਾਹੌਰ, ਯਾਦ ਅਲੈਗਜ਼ੈਂਡਰ ਗਾਰਡਨਰ ਅਤੇ ਪੰ: ਗ: ਰੀ: ਸੰਨ ੧੯੪੦)।

*ਹਮੇਸ਼ਾ। †ਤੁਰਤ ਫੁਰਤ।

ਸੋਰਠਾ ।

ਪਹੁੰਚੇ ਆਇ ਲਹੌਰ, ਮਿਲੇ ਧਯਾਨ ਸਿੰਘ ਭੂਪ ਸੋਂ ।
ਮ੍ਰਿਤਕ ਨਿਕਾਰਯੋ ਕੌਰ, ਦਾਹ ਕਰਮ ਕਿਯੋ ਜਬੈ ॥ ੧੩੪ ॥

ਦੋਹਾ ।

ਧਯਾਨ ਸਿੰਘ ਮਹਾਰਾਜ ਨੈ, ਕੀਨੋ ਬਹੁਰਿ ਉਪਾਇ ।
ਸ਼ੇਰ ਸਿੰਘ ਜੂ ਕੇ ਤਖ਼ਤ, ਦੋਹੂੰ ਸੁ ਅਬ ਬੈਠਾਇ ॥ ੧੩੫ ॥
ਇਤਨੇ ਮੈਂ ਕਛੁ ਔਰ ਹੀ, ਭਯੋ ਡੌਲ ਬੇਡੌਲ ।
ਸੋ ਅਬ ਕਹਿਯਤ ਹੈ ਕਛੂ, ਬੁਧਿ ਜਨ ਲੈ ਹੈਂ ਤੌਲ ॥ ੧੩੬ ॥
ਰਣਜਿਤ ਸਿੰਘ ਮਹਾਰਾਜ ਕੇ, ਕੁਲ ਸੰਬੰਧੀ ਭ੍ਰਾਤ ।
ਸੰਗਯਾ ਸੰਧਾਵਾਲੀਆ, ਹੈ ਜਗ ਮੈਂ ਬਿਖਯਾਤ ॥ ੧੩੭ ॥
ਅਤਰ ਸਿੰਘ ਇਕ ਜਾਨਿਯੇ, ਲਹਨਾ ਸਿੰਘ ਦੁਅ ਭ੍ਰਾਤ ।
ਏਕ ਭਤੀਜਾ ਦੁਹੁਨ ਕੋ. ਅਜੀਤ ਸਿੰਘ ਵਿਖਯਾਤ ॥ ੧੩੮ ॥

ਕਬਿੱਤੁ ।

ਖੜਗ ਸਿੰਘ ਜੂ ਨੇ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਜੂ ਕੇ ਹੇਤ,
ਗਯਾ ਕੋ ਅਤਰ ਸਿੰਘ ਭੇਜਯੋ ਹੇ ਖੁਸ਼ਹਾਲ ਸੈਂ ।
ਸੋ ਵੁਹ ਗਯਾ ਕੋ ਜਾਇ ਮੁੜ ਕਰਿ ਆਵਤ ਹੋ,
ਪਹੁੰਚਯੋ ਅੰਬਾਲੇ ਰਹਯੋ ਰਾਤ ਰੰਗ ਜਾਲ ਸੈਂ ।
ਤਾਹੀ ਸਮੈਂ ਪਾਈ ਸੁਧਿ ਖੜਗ ਸਿੰਘ ਔਰ ਕੌਰ,
ਦੋਊ ਭਏ ਮ੍ਰਿਤਯੋ ਏਕੈ ਦਿਨ ਥੋਰੇ ਕਾਲ ਸੈਂ ।
ਸੁਨਤ ਪ੍ਰਮਾਨ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਡਾਕ ਮਾਹਿਂ ਪਰ,
ਪਹੰਚਯੋ ਲਹੌਰ ਆਇ ਅਧਿਕ ਉਤਾਲ ਸੈਂ ॥ ੧੩੯ ॥
ਤਿਹ ਕੋ ਭਤੀਜੋ ਜੋ ਅਜੀਤ ਸਿੰਘ ਨਾਮ ਕਹਯੋ,
ਸੋਊ ਹੁਤੋ ਕੁੱਲੂ ਬੀਚ ਬਰਫੀ ਪਹਾਰ ਕੇ ।
ਤਾਹੂੰ ਨੇ ਖਬਰ ਸਭ ਸੁਨੀ ਅਖ਼ਬਾਰ ਬੀਚ,
ਫੌਜ ਕਟਵਾਈ ਔ ਫਸਾਈ ਬੀਚ ਧਾਰ ਕੇ ।
ਛੋਡ ਸਭ ਸੈਨਾ ਲੈਨਾ ਦੈਨਾ ਹੂ ਨਾ ਕਿਯੋ ਕਛ,
ਨਿਮਕ ਹਰਾਮ ਭਾਜ ਆਯੋ ਜਹਾਂ ਹਾਰ ਕੇ ।
ਸੋਊ ਆਇ ਪਹੁੰਚਿਯੋ ਲਹੌਰ ਕਰਿ ਦੌਰਾ ਦੌਰ,
ਦੇਖੇ ਸਭ ਤੌਰ ਪਰਯੋ ਬੀਚ ਹੈ ਬਿਚਾਰ ਕੇ* ॥ ੧੪੦ ॥

ਦੋਹਾ ।

ਭਏ ਏਕਠੇ ਤੀਨ ਹੂੰ, ਕੀਨੀ ਏਕ ਸਲਾਹ ।
"ਸ਼ੇਰ ਸਿੰਘ ਕੋ ਮਤ ਕਰੋ, ਮਾਲਕ ਤਖਤ ਪਨਾਹ ॥ ੧੪੧ ॥
ਨੌ ਨਿਹਾਲ ਸਿੰਘ ਜੀ ਜਨਨਿ, ਚੰਦ ਕੌਰ ਜਿਹ ਨਾਮ ।
ਤਾਕੋ ਮਾਲਕ ਕੀਜਿਯੈ, ਹਮ ਸਭ ਕਰ ਹੈਂ †ਕਾਮ" ॥ ੧੪੨ ॥

---

*ਇਸ ਸਮੇਂ ਸ: ਲਹਿਣਾ ਸਿੰਘ ਕੂੱਲੂ ਵਿਚ ਹੀ ਸੀ । †ਗਵਾਲ ਕਵੀ ਦਾ ਇਹ ਕਥਨ ਗਲਤ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਪੰ: ਗ: ਰੀ: (ਬ੍ਰੂ: ੧੫੬) ਦੇ ਮੁਤਾਬਕ ਸਰਦਾਰ ਅਤਰ ਸਿੰਘ→

ਸੋਰਠਾ।

ਐਸੇ ਚਿੱਤ ਵਿਚਾਰਿ, ਗਏ ਸੁ ਰਾਨੀ ਪਾਸ ਵੇ।
ਸੁਨਯੋ ਸਭੈ ਪ੍ਰਕਾਰ, ਸੁਨਿ ਊਨਹੂ ਕੇ ਚਿਤ ਬਸੀ ॥ ੧੪੩ ॥

ਦੋਹਾ।

ਧਯਾਨ ਸਿੰਘ ਮਹਾਰਾਜ ਕੇ, ਭ੍ਰਾਤਾ ਸਗੇ ਵਿਸਾਲ*।
ਸ੍ਰੀ ਗੁਲਾਬ ਸਿੰਘ ਆਇਗੇ, ਜੰਬੂ ਤੇ ਸੁ ਉਤਾਲ ॥ ੧੪੪ ॥
ਇਨ ਹੂ ਸੁਨੀ ਸਲਾਹ ਇਹ, ਰਾਨੀ ਕੇ ਚਿਤ ਮਾਹਿਂ।
ਤਬ ਇਨ ਰਾਨੀ ਸੋਂ ਕਹੀ, "ਤੁਮੈਂ ਉਚਿਤ ਯਹ ਨਾਹਿਂ ॥ ੧੪੫ ॥
ਆਗੇ ਮਰਜੀ ਰਾਵਰੀ†, ਸੋਈ ਕਰੋ ਉਤਾਲ।"
ਯਹ ਕਹਿ ਆਪ ਟਿਕੇ ਰਹੇ, ਅਤਿ ਹੀ ਬੁੱਧਿ ਬਿਸਾਲ ॥ ੧੪੬ ॥
ਹੀਰਾ ਸਿੰਘ ਮਹਾਰਾਜ ਜੁ, ਜਬ ਯਹ ਸੁਨੀ ਸਲਾਹ।
ਚਿਤ ਤੇ ਅਲਗ ਸੁ ਹ੍ਵੈ ਰਹੇ, ਊਪਰ ਰੀਤ ਨਿਵਾਹ‡" ॥ ੧੪੭ ॥

+ ਸੰਧਾਵਾਲੀਆ ੧੪ ਨਵੰਬਰ ਨੂੰ ਲਾਹੌਰ ਪੁਜਾ ਸੀ ਅਤੇ ਸ: ਅਜੀਤ ਸਿੰਘ ਇਸ ਤੋਂ ਪਿਛੋਂ ੨੪ ਨਵੰਬਰ ਨੂੰ, ਇਸ ਲਈ ਮਹਾਰਾਣੀ ਚੰਦ ਕੌਰ ਬਾਰੇ ਇਹ ਕਹਿਣਾ ਕਿ ਸੰਧਾਵਾਲੀਏ ਉਸ ਨੂੰ ਸਿਖਾ ਕੇ ਸਿਖ ਰਾਜ ਦੀ ਮਾਲਕ ਬਨਾਉਣਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਸਨ, ਉਕਾ ਹੀ ਅਸਲ ਵਾਕਿਆਤ ਤੋਂ ਉਲਟ ਹੈ। ਗਲ ਇਹ ਸੀ ਕਿ ਕੌਰ ਨੌ ਨਿਹਾਲ ਸਿੰਘ ਦੀ ਰਾਣੀ ਸਾਹਿਬ ਕੌਰ ਗਿਰਵਾਲੀ ਵਾਲੀ ਗਰਭਵਤੀ ਸੀ। ਮਹਾਰਾਣੀ ਚੰਦ ਕੌਰ ਇਸੇ ਕਰ ਕੇ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਚਾਹੁੰਦੀ ਸੀ ਕਿ ਜਦ ਤਕ ਉਸ ਦੀ ਨੌਂਹ ਦੇ ਬੱਚਾ ਪੈਦਾ ਹੋਵੇ ਤਦ ਤਕ ਉਹ ਪੰਜਾਬ ਦਾ ਰਾਜ ਪ੍ਰਬੰਧ ਕਰੇ ਤਾਕਿ ਰਾਜ ਗੱਦੀ ਦਾ ਹੱਕ, ਜੋ ਕਾਨੂਨੀ ਤੌਰ ਤੇ ਉਸ ਦੇ ਪੁਤ੍ਰ ਦਾ ਸੀ, ਮਾਰਿਆ ਨਾ ਜਾਵੇ।

*ਵੱਡੇ। †ਆਪਦੀ। ‡ਅਰਥਾਤ––ਮਹਾਰਾਣੀ ਚੰਦ ਕੌਰ ਦੀ ਸਲਾਹ ਸੁਣਕੇ ਹੀਰਾ ਸਿੰਘ ਡੋਗਰਾ ਦਿਲੋਂ ਤਾਂ ਉਸਤੋਂ ਅਲਗ ਰਿਹਾ, ਪਰ ਉਸਦਾ ਮਨ ਰੱਖਣ ਲਈ (ਅਸਲ ਵਿਚ ਧੋਖਾ ਦੇਣ ਲਈ) ਉਸਦੇ ਨਾਲ ਮਿਲਿਆ ਰਿਹਾ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਗੁਲਾਬ ਸਿੰਘ ਵੀ ਮਹਾਰਾਣੀ ਦੇ ਪੱਖ ਵਿਚ ਹੋਗਿਆ। ਅਲੈਗਜ਼ੈਂਡਰ ਗਾਰਡਨਰ ਨੇ, ਜੋ ਪਹਿਲਾਂ ਦਰਬਾਰ ਲਾਹੌਰ ਤੇ ਪਿੱਛੋਂ ਗੁਲਾਬ ਸਿੰਘ ਡੋਗਰੇ ਪਾਸ ਨੌਕਰ ਰਿਹਾ ਸੀ, ਡੋਗਰਿਆਂ ਦੀ ਇਸ ਕੁਟਿਲ ਨੀਤੀ ਦੀ ਅਸਲੀਅਤ ਇਸਤਰ੍ਹਾਂ ਖੋਲ੍ਹ ਕੇ ਦੱਸੀ ਹੈ :–

.........with the intention of eventually distroying both claimants, the Dogra family now pretended to be devided among themselves. Raja Golab Singh and his nephew Hira Singh espoused the cause of the Queen, while Raja Dhian Singh declared for the party of Sher Singh. (Memories of Elex. Gardeners, Page 228)

ਅਰਥਾਤ––ਡੋਗਰਿਆਂ ਨੇ (ਬਾਦਸ਼ਾਹੀ ਦੇ) ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੋਵੇਂ ਦਾਵੇਦਾਰਾਂ ਨੂੰ ਕਤਈ ਨਸ਼ਟ ਕਰਨ ਦੇ ਇਰਾਦੇ ਨਾਲ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ (ਦੋ ਹਿੱਸਿਆਂ ਵਿਚ) ਵੰਡੇ ਹੋਏ ਜ਼ਾਹਰ ਕਰਨ ਦਾ ਬਹਾਨਾ ਬਣਾ ਲਿਆ। ਰਾਜਾ ਗੁਲਾਬ ਸਿੰਘ ਤੇ ਇਸ ਦੇ ਭਤੀਜੇ ਹੀਰਾ ਸਿੰਘ ਨੇ ਮਹਾਰਾਣੀ ਦਾ ਪੱਖ ਲਿਆ, ਜਦ ਕਿ ਰਾਜਾ ਧਿਆਨ ਸਿੰਘ ਨੇ ਸ਼ੇਰ ਸਿੰਘ ਦੀ ਪਾਰਟੀ ਵਿਚ ਸ਼ਾਮਲ ਹੋਣ ਦਾ ਐਲਾਨ ਕਰ ਦਿੱਤਾ।

ਕਬਿੱਤ।

ਰਾਣੀ ਚੰਦ ਕੌਰ ਜਬ ਐਸੇ ਕਹਿਲਾਇ ਭੇਜੀ,—
"ਜਾਓ ਸ਼ੇਰ ਸਿੰਘ! ਜਹਾਂ ਤੁਮਰੀ ਜਗੀਰ ਹੈ।
ਮੇਰੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਮੈਂ ਔਰ ਮਾਲਕੀ ਕਰੈ ਸੁ ਕੌਨ,
ਰਾਜ ਮੈਂ ਕਰੂੰਗੀ ਟਾਰ ਸਕੈ ਕੋ ਅਮੀਰ ਹੈ?"
ਐਸੇ ਸੁਨੀ ਬਾਤ ਸ਼ਾਹਜ਼ਾਦੇ ਸ਼ੇਰ ਸਿੰਘ ਜਬ,
ਧਜਾਨ ਸਿੰਘ ਜੂ ਸੌਂ ਕਹੀ:—"ਕਹਾਂ ਤਤਬੀਰ ਹੈ?"
ਤਬ ਮਹਾਰਾਜ ਧਜਾਨ ਸਿੰਘ ਜੂ ਬਿਚਾਰ ਕਹੀ:—
"ਤੁਮ ਹੀ ਕਰੋਗੇ ਰਾਜ ਜੋ ਪੈ ਤਕਦੀਰ" ਹੈ ॥੧੪੮॥

ਸੋਰਠਾ।

ਚੰਦ ਕੌਰ ਮਹਾਰਾਨਿ, ਗਾਦੀ ਪਰ ਬੈਠੀ ਉਤੈ।
ਬਡੀ ਸ਼ਲਕ ਸਰਗਨਿ, ਜਗ ਜਾਨੀ ਰਾਨੀ ਪ੍ਰਭੂ ॥੧੪੯॥

ਕਬਿੱਤ।

ਰਾਜਾ ਧਜਾਨ ਸਿੰਘ ਜੂ ਨੈ ਕਹੀ ਸ਼ੇਰ ਸਿੰਘ ਜੂ ਸੌਂ,—
"ਪ੍ਰਾਚੀ* ਤਜਿ ਭਾਨੁ† ਚਢੈ ਔਰ ਹੀ ਦਿਸਾਨ ਮੈਂ।
ਗੰਗਾ ਆਦਿ ਪ੍ਰਬਲ ਪ੍ਰਵਾਹ ਉਲਟਾਇ ਬਹੈਂ,
ਦੂਧ ਕਾਮਧੇਨੁ‡ ਕੇ ਸਖਾਇ ਕਾਹੂ ਆਨ ਮੈਂ।
ਰੰਕਤਾ ਕੁਬੇਰ ਕੋ ਜੋ ਹੋਇ ਆਵੈ ਕਾਹੂ ਬੇਰ,
ਸੂਖ ਜਾਇੰ ਸਾਤੋਂ ਸਿੰਧੁ§ ਨਿਜ ਨਿਜ ਥਾਨ ਮੈਂ।
ਤਊ ਨਾ ਮੈਂ ਸੰਗ ਤਜੌਂ, ਪ੍ਰਨ ਕੋ ਨ ਅੰਗ ਤਜੌਂ,
ਰਾਵਰੋ ਨ ਰੰਗ ਤਜੌਂ, ਕਹੀ ਜੋ ਜ਼ਬਾਨ ਮੈਂ{} ॥੧੫੦॥

---

*ਪੂਰਬ। †ਸੂਰਜ। ‡ਕਪਲਾ ਗਊ। §ਸਮੁਦ੍ਰ।

{}ਜਿਵੇਂ ਏਧਰ ਰਾਜਾ ਧਿਆਨ ਸਿੰਘ ਕੌਰ ਸ਼ੇਰ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਵਫ਼ਾਦਾਰ ਹੋਣ ਦਾ ਸਬੂਤ ਦਿਲਾਂਦਾ ਸੀ, ਤਿਵੇਂ ਉਧਰ ਉਸਦਾ ਪੁੱਤਰ ਹੀਰਾ ਸਿੰਘ ਡੋਗਰਾ ਮਹਾਰਾਣੀ ਚੰਦ ਕੌਰ ਪਾਸ ਅਪਣੀ ਨਿਮਕ ਹਲਾਲੀ ਦੀਆਂ ਫੜਾਂ ਮਾਰਦਾ ਸੀ। ਈਸਟ ਇੰਡੀਆ ਕੰਪਨੀ ਦਾ ਇਕ ਰਪੋਰਟਰ ਹੀਰਾ ਸਿੰਘ ਤੇ ਚੰਦਕੌਰ ਬਾਰੇ ਖਬਰ ਦਿੰਦਾ ਹੋਇਆ ਲਿਖਦਾਹੈ:—

"The Maee (Chand Kaur) asked Raja Heera Singh what side he would chose if his father Dhian Singh adheres to Konwur Sher Singh. He replied with his hands joind that from his infancy, he had been brought up in Maharaja's house that he is thus a child of the "Sarkar" that he considers the Maee as his motner and was ready to sacrifice his life for her. She promised him the grant of a Jagheer.

(P.G.R. Book No. 156)

ਅਰਥਾਤ—ਮਾਈ (ਚੰਦ ਕੌਰ) ਨੇ ਰਾਜਾ ਹੀਰਾ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਪੁੱਛਿਆ ਕਿ ਜੇ ਉਸਦਾ ਪਿਤਾ ਧਿਆਨ ਸਿੰਘ ਕੰਵਰ ਸ਼ੇਰ ਸਿੰਘ ਦੇ ਨਾਲ ਮਿਲ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਉਹ ਕਿਸਦਾ ਪੱਖ ਲਵੇਗਾ। ਉੱਤਰ ਵਿਚ ਉਸ (ਹੀਰਾ ਸਿੰਘ) ਨੇ ਹੱਥ ਜੋੜ ਕੇ ਕਿਹਾ ਉਹ ਬਚਪਨ ਤੋਂ ਹੀ ਮਹਾਰਾਜ ਦੇ ਘਰ ਵਿਚ ਪਲਿਆ ਹੈ ਇਸ ਲਈ ਉਹ ਸਰਕਾਰ ਦਾ ਬੱਚਾ ਹੈ। ਉਹ ਮਾਈ (ਚੰਦ ਕੌਰ) ਨੂੰ ਅਪਣੀ ਮਾਤਾ ਦੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਮਝਦਾ ਹੈ ਤੇ ਉਸਦੇ ਲਈ ਅਪਣੀ ਜਾਨ ਤਕ ਕੁਰਬਾਨ ਕਰਨ ਵਾਸਤੇ ਤਿਆਰ ਹੈ। ਮਹਾਰਾਣੀ ਨੇ (ਇਹ ਸੁਣਕੇ)ਉਸ ਨੂੰ ਜਾਗੀਰ ਦੇਣ ਦਾ ਵਾਇਦਾ ਕੀਤਾ।

ਅਤਲ ਬਿਤਲ ਅਰੁ ਸੁਤਲ ਤਲਾਤਲ ਹੂੰ,
ਬਹੁਰ ਮਹਾਤੱਲ ਰਸਾਤਲ ਮਹਾਵਰੋ ।
ਸਾਤਵੇਂ ਪਤਾਲ ਹੂੰ ਲੌਂ ਉਲਟ ਪੁਲਟ ਹੋਇ,
ਸਾਤੋਂ ਲੋਕ ਊਪਰ ਤੇ ਹੋਇ ਤਰੁ ਤਾਵਰੋ ।
ਕੂਰਮ ਬਰਾਹ ਤਜੈ, ਤਜੈ ਜੁ ਬਰਾਹ ਸੇਸ,
ਸੇਸ ਤਜੈ ਭੂਮਿ ਅਰੁ ਮਾਰ ਖਾਇ ਡਾਵਰੋ ।
ਐਸੇ ਘੇ ਵਰੈਂਗੇ ਤਊ ਹਮ ਨ ਟਰੈਂਗੇ ਅਬ,
ਲਰੈਂਗੇ ਭਿਰੈਂਗੇ ਯੌਂ ਕਰੈਂਗੇ ਰਾਜ ਰਾਵਰੋ" ॥ ੧੫੧ ॥

ਸੋਰਠਾ ।

ਸ਼ੇਰ ਸਿੰਘ ਮਹਾਰਾਜ, ਸੁਨੇ ਪ੍ਰਤਿਗਯਾ ਕੇ ਬਚਨ ।
ਕਹੀ–"ਧਿਆਨ ਸਿੰਘ ਰਾਜ ! ਤੁਮ ਹੀ ਮੇਰੇ ਪ੍ਰਾਨ ਪ੍ਰਿਯ" ॥ ੧੫੨ ॥

ਦੋਹਰਾ ।

ਕੀਨੀ ਦੁਹਨ ਸਲਾਹ ਪੁਨਿ, ਅਬ ਕਢ ਚਲੈਂ ਸ਼ਿਕਾਰ ।
ਕਛੁਕ ਦਿਨਾਂ ਮੈਂ ਆਇ ਫਿਰ, ਲੈਂ ਹੈਂ ਗਢ ਕੋ ਮਾਰ ॥ ੧੫੩ ॥
ਖੇਲਨ ਚਲੇ ਸ਼ਿਕਾਰ, ਜਬ ਭੂਪਤਿ ਸ੍ਰੀ ਧਯਾਨ ਸਿੰਘ ।
ਅਫ਼ਸਰ ਕਈ ਹਜ਼ਾਰ, ਤਬ ਆਏ ਭੈ ਭੀਤ ਹ੍ਵੈ ॥ ੧੫੪ ॥
ਹਾਥ ਜੋਰਿ ਸਿਰ ਨਾਇ, ਕਹੀ ਸਭਨਿ "ਹਮ ਦਾਸ ਹੈਂ ।
ਦੀਜੈ ਜੋ ਫ਼ਰਮਾਇ, ਕਰੈਂ ਵਹੀਂ ਹਾਜ਼ਰ ਹੁਕਮ ॥ ੧੫੫ ॥
ਰਹਯੋ ਨ ਤੁਮ ਬਿਨ ਜਾਇ, ਚਲੈਂ ਸੰਗ ਤੇਰੇ ਸਬੈ ।"
ਤਬ ਨ੍ਰਿਪ ਕਹੀ ਧਿਰਾਇ, "ਸੁਨੈਂ ਸਕਲ ਮੇਰੇ ਬਚਨ ਪੈ ॥ ੧੫੬ ॥

ਕਬਿਤੁ ।

ਬੋਲੇ ਮਹਾਰਾਜ ਧਯਾਨ ਸਿੰਘ: "ਤੁਮ ਧੀਰੇ ਰਹੋ,
ਜੌ ਲੌ ਮੈਂ ਨਾ ਆਵੌਂ, ਤੌ ਲੌ ਕਾਟੋ ਦਿਨ ਤੰਗੀ ਕੇ ।
ਮੋ ਸੋਂ ਕਹੂੰ ਪਹਿਲੇ ਜੋ ਆਇ ਜਾਇ ਸ਼ੇਰ ਸਿੰਘ,
ਤੌ ਸਬ ਹੁਕਮ ਮਾਨ ਲੀਜੋ ਖੇਲ ਜੰਗੀ ਕੇ ।
ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਮਾਨੋ ਮਨ ਮਾਹਿੰ ਸ਼ੇਰ ਸਿੰਘ ਜੂ ਕੋ,
ਹੁਕਮ ਨ ਮਾਨਿਯੋ ਅਤਰ ਸਿੰਘ ਡੰਗੀ ਕੇ ।
ਬੰਧੁ* ਸੁਤ† ਆਪਨੋ ਮੈਂ ਯਹਾਂ ਰਾਖੇ ਜਾਤ ਸਿਰਫ਼,
ਖ਼ਾਤਰ ਤੁਮਾਰੀ ਤੁਮ ਰਹੋ ਨੀਤਿ ਚੰਗੀ ਕੇ" ॥ ੧੫੭ ॥

ਦੋਹਰਾ ।

ਐਸੇ ਸਭ ਉਪਦੇਸ ਕਰ, ਧਯਾਨ ਸਿੰਘ ਮਹਾਰਾਜ ।
ਸ਼ੇਰ ਸਿੰਘ ਕੋ ਸੰਗ ਲੈ, ਚਲੇ ਸ਼ਿਕਾਰਹਿੰ ਕਾਜ ॥ ੧੫੮ ॥

---

*ਰਾਜਾ ਗੁਲਾਬ ਸਿੰਘ ਡੋਗਰਾ ।

†ਰਾਜਾ ਹੀਰਾ ਸਿੰਘ । ਇਸ ਤੋਂ ਸਾਫ਼ ਪਤਾ ਲਗਦਾ ਹੈ ਕਿ ਰਾਜਾ ਗੁਲਾਬ ਸਿੰਘ ਤੇ ਹੀਰਾ ਸਿੰਘ ਰਾਜਾ ਧਿਆਨ ਸਿੰਘ ਦੀ ਸਲਾਹ ਨਾਲ ਹੀ ਧੋਖਾ ਦੇਣ ਲਈ ਮਹਾਰਾਣੀ ਚੰਦ ਕੌਰ ਦੇ ਪੱਖੀ ਬਣੇ ਸਨ ।

ਹਰਖ ਹਜ਼ੂਰੀ ਬਾਗ਼ ਤੇ, ਗਏ ਸੁ ਰਾਵੀ ਕੂਲ‡ ।
ਪ੍ਰਥਮ ਦਿਨਾ ਖੇਲਤ ਰਹੇ, ਤਹਿੰ ਸ਼ਿਕਾਰ ਅਨਕੂਲ ॥ ੧੫੯ ॥
ਦੂਜੇ ਦਿਨ ਨ੍ਰਿਪ ਧਯਾਨ ਸਿੰਘ, ਜੰਬੂ ਕੋ ਚਲ ਦੀਨ ।
ਨਗਰ ਬਟਾਲੇ ਕੋ ਗਏ, ਸ਼ੇਰ ਸਿੰਘ ਪਰਬੀਨ ॥ ੧੬੦ ॥
ਅਬ ਕਹਿਯਤ ਇਤ ਕੀ ਕਥਾ, ਜੋ ਜੋ ਭਯੋ ਪ੍ਰਕਾਰ ।
ਸੁਨੋ ਵਿਦੁਖ* ਸਭ ਕਾਨ ਦੇ, ਲਵਪੁਰਿ† ਕੋ ਵਯਵਹਾਰ ॥ ੧੬੧ ॥
ਕਈ ਏਕ ਸਰਦਾਰ ਮਿਲਿ, ਕਰੈਂ ਰਾਜ ਕੇ ਕਾਜ ।
ਕੌਂਸਲ‡ ਸੰਗਯਾ ਪ੍ਰਸਿਧ ਕਿਯ, ਜਾਨੀ ਸਭੈ ਸਮਾਜ ॥ ੧੬੨ ॥

ਕਬਿਤੁ ।

ਜੋ ਜੋ ਕਰੈਂ ਹੁਕਮ, ਚਲੈ ਨ ਸੋ ਸੋ ਫੌਜ ਮਾਂਹਿ,
ਕਾਹੂੰ ਕੀ ਨ ਮਾਨੈ ਕੋਊ, ਹੁਕਮ ਬਹਯੋ ਫਿਰੈ ।
ਬਾਢਯੋ ਉਤਪਾਤ ਦਿਨ ਰਾਤ ਬਾਤ ਬਾਤ ਮਾਹਿੰ,
ਕੋਊ ਨ ਡਰਾਤ, ਕਹਾਂ ਹ੍ਵੈ ਹੈ ਜੋ ਕਹਯੋ ਫਿਰੈਂ ।
ਰਾਨੀ ਭਯ ਮਾਨੀ ਜਾਨੀ ਦੁਖਦ ਨਿਸਾਨੀ ਯਹ,
ਮਤਿ ਬਹਰਾਨੀ ਪੂਨ ਕੈਸੇ ਕੈ ਗਹਯੋ ਫਿਰੈਂ ।
ਚਕ ਪਰੇ ਬਕ ਪਰੇ ਉਚਕਿ ਅਤਰ ਸਿੰਘ,
ਹਿਯ ਮੈਂ ਅਜੀਤ ਸਿੰਘ ਅਧਿਕ ਦਹਯੋ ਫਿਰੈਂ ॥ ੧੬੩ ॥

ਦੋਹਾ ।

ਸੰਧਾਵਾਲੀ ਲਹਿਨ ਸਿੰਘ, ਪਠਯੋ ਕੂਲੂ ਓਰ ।
"ਬੰਦੋਬਸਤ ਵਾ ਦੇਸ ਕੋ, ਕਰਿ ਆਓ ਬਲ ਜੋਰ" ॥ ੧੬੪ ॥

ਛੰਦ ਭੁਯੰਗ ਪ੍ਰਯਾਤ ।

ਮਹਾਰਾਜ ਕੇ ਜਾਇਬੇ ਕੀ ਸੁਨੀ ਜਯੋਂ ।
ਮਹਾ ਦੁੱਖ ਕੇ ਸਿੰਧ ਡੂਬੀ ਦੁਨੀ ਤਯੋਂ ।
ਸਭੀ ਪਲਟਨੇ ਬਾਤ ਮਾਨੀ ਬੁਰੀ ਹੈ ।
ਤ੍ਰਿਯਾ ਕੋ ਭਯੋ ਰਾਜ ਸਭ ਕੋ ਛੁਰੀ ਹੈ ॥ ੧੬੫ ॥

---

‡ਕਿਨਾਰਾ । *ਵਿਦਵਾਨ । †ਸ੍ਰੀ ਰਾਮ ਚੰਦ੍ਰ ਦੇ ਪੁਤ੍ਰ ਲਵ (ਲਊ) ਦਾ ਵਸਾਇਆ ਹੋਣ ਕਰ ਕੇ ਲਾਹੌਰ ਦਾ ਪੁਰਾਣਾ ਨਾਮ ਲਵ ਪੁਰ ਹੈ ।

‡Council. ਇਹ ਕੌਂਸਲ, ਅਰਥਾਤ—ਰਾਜ ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਸਭਾ ੧੭ ਨਵੰਬਰ, ਸੰਨ ੧੮੪੦ ਈ: ਨੂੰ ਬਣੀ, ਤੇ ਇਸ ਦੇ ਮੈਂਬਰ ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਸੱਜਨ ਸਨ:—

੧. ਕੌਰ ਸ਼ੇਰ ਸਿੰਘ ਪ੍ਰਧਾਨ, ੨. ਰਾਜਾ ਧਿਆਨ ਸਿੰਘ, ੩. ਭਾਈ ਰਾਮ ਸਿੰਘ, ੪. ਜਮਾਂਦਾਰ ਖੁਸ਼ਹਾਲ ਸਿੰਘ, ੫. ਸ: ਲਹਿਣਾ ਸਿੰਘ ਮਜੀਠੀਆ, ੬. ਸ: ਅਤਰ ਸਿੰਘ ਸੰਧਾਵਾਲੀਆ, ੭. ਫ਼ਕੀਰ ਅਜ਼ੀਜ਼ੁੱਦੀਨ, ੮. ਸ: ਫਤਹ ਸਿੰਘ ਮਾਨ, ੯. ਦੀਵਾਨ ਦੀਨਾ ਨਾਥ, ੧੦. ਸ: ਸ਼ਾਮ ਸਿੰਘ ਅਟਾਰੀ ਵਾਲਾ, ੧੧. ਸ: ਮੰਗਲ ਸਿੰਘ । ਕੌਰ ਸ਼ੇਰ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਰਾਜਾ ਧਿਆਨ ਸਿੰਘ ਇਸ ਕੌਂਸਲ ਦੇ ਬਣਨ ਤੋਂ ੧੫-੧੬ ਦਿਨ ਪਿਛੋਂ (ਦਸੰਬਰ ਦੇ ਸ਼ੁਰੂ ਵਿਚ) ਲਾਹੌਰ ਛਡ ਗਏ । (ਸਬੂਤ ਲਈ ਦੇਖੋ, ਪੰ: ਗ: ਰੀ:, ਬੁ: ਨੰ: ੧੫੬) ।

ਕੁਮੇਦਾਨ ਕਪਤਾਨ ਔ ਸੂਬਦਾਰੰ ।
ਭਰੈਂ ਆਹਿ ਨਾਲੇ ਕਰੈਂ ਸੋਚ ਭਾਰੰ ।
ਰਸਾਲੇ ਬਿਸਾਲੇ ਕੁਸਾਲੇ ਮਨਾਏ ।
ਸਭੀ ਰਜ ਬਨੈਂ ਦੁੱਖ ਮਨੋਂ ਮੈਂ ਬਿਤਾਏ ॥ ੧੬੬ ॥
ਕਹੈਂ ਸਿੰਘ ਸਭ ਹੀ, ਭਈ ਬਾਤ ਖੋਟੀ ।
"ਅਤਰ ਸਿੰਘ ਹੈ ਯਹ ਮਹਾ ਨੀਚ ਕੋਟੀ ।"
ਕਹੈਂ ਦੁਰਬਚਨ ਲਾਲ ਕਰ ਕਰਕੇ ਨੈਨਾ ।
"ਬਿਨਾ ਧਯਾਨ ਸਿੰਘੇ ਰਹੈਗੀ ਨ ਸੈਨਾ ॥ ੧੬੭ ॥
ਕਹੋ ਫੌਜ ਕੀ ਮੌਜ ਕੋ ਅਬ ਲੇ ਹੈਂ ।
ਹਸੈ ਕੌਨ ਲਖਿ ਲਖਿ ਇਨਾਮੰ ਸੁ ਦੇ ਹੈਂ ।
ਅਬੈ ਕੌਨ ਕੀ ਹਮ ਸਵਾਰੀ ਮੈਂ ਦੌਰੈਂ ।
ਫਤੇ ਕੌਨ ਕੋ ਜਾ ਬੁਲਾਵੈਂਗੇ ਭੋਰੈਂ ॥ ੧੬੮ ॥
ਰਹਯੋ ਨ ਹੁਕਮ ਏਕ ਮਾਲਿਕ ਹਮਾਰੋ ।
ਕੁਮੰਤ੍ਰੀਨ ਨੈ ਯੰਤ੍ਰ ਇਹ ਹੈ ਬਿਗਾਰੋ ।
ਸੰਧਾਵਾਲਿਯੋਂ ਨੈ ਜੁ ਕੌਂਸਲ ਕਰੀ ਹੈ ।
ਨਿਹਾਇਤ ਬੁਰੀ ਹੈ, ਬੁਰੀ ਹੈ, ਬੁਰੀ ਹੈ*" ॥ ੧੬੯ ॥
ਜਹਾਂ ਦੇਖਿਯੇ, ਹੈਂ ਤਹਾਂ ਯਹੀ ਬਾਤੈਂ ।
ਘੁਲਯੋ ਘੇਰ ਘਰ ਘਰ ਘਲੀ ਮਾਨੋ ਘਾਤੈ ।
ਛੁਟੀ ਭੂਖ ਨੀਦੈਂ ਭਏ ਸਭ ਉਦਾਸੀ ।
ਸੁਧਾਵਾਲਿਯੋਂ ਕੀ ਕਬੈ ਹ੍ਵੈ ਬਿਨਾਸੀ ॥ ੧੭੦ ॥
ਪ੍ਰਜਾ ਮਾਥ ਕੂਟੈ ਸਬੈ ਪੁਰਖ ਨਾਰੀ ।
ਭਯੋ ਸੋਚ ਭਾਰੀ, 'ਦਈ ਕਾ ਵਿਚਾਰੀ?'
ਹਮਾਰੀ ਖਬਰ ਕੋ ਰਖੈਗੋ ਸਹਰ ਕੀ ।
ਕਰੈ ਕੋ ਅਦਾਲਤ ਧਰਮ ਕੇ ਲਹਰ ਕੀ ॥ ੧੭੧ ॥
ਬਜਾਜਾ ਸਰਾਫ਼ਾ ਇਤਰ ਜੋ ਵਪਾਰੀ ।
ਕਰਯੋ ਬੰਦ ਵਯੋਹਾਰ ਹ੍ਵੈ ਕੈ ਦੁਖਾਰੀ ।
ਕਿਯੋ ਆਇਬੋ ਮਾਲ ਕੋ ਬੰਦ ਸਭ ਨੈ ।
ਭਯਾ ਹਜਾਂ ਅੱਧੇਰਾ ਜੁ ਘੇਰੇ ਗਜਬ ਨੈ ॥ ੧੭੨ ॥
ਦਿਵਸ ਹੂ ਮੈਂ ਹਾਟੈਂ ਚਢੀ ਸੀ ਹਜ਼ਾਰੈਂ ।
ਨ ਸੰਧਯਾ ਕੋ ਕੋਊ ਦਿਯਾ ਹੂੰ ਕੋ ਬਾਰੈਂ ।
ਉਦਾਸੀਨ ਮੁਦ੍ਰੈ ਧਰੈਂ ਮਾਥ ਫੋੜੈਂ ।
ਧਰਾ ਪੈ ਨ ਹੋਤੇ, ਲਿਖੈਂ ਲੇਖ ਜੋੜੈਂ ॥ ੧੭੩ ॥

ਦੋਹਾ ।

ਯਹ ਬਿਧਿ ਫੌਜ ਪ੍ਰਜਾ ਸਬੈ, ਵਜਾਕੁਲ ਭਈ ਅਪਾਰ ।
ਧਯਾਨ ਸਿੰਘ ਨ੍ਰਿਪ ਕਬ ਮਿਲੈ, ਧਯਾਨ ਧਰਯੋ ਕਰਤਾਰ ॥ ੧੭੪ ॥

---

*ਦੇਖੋ, ਅਗੇ ਛੰਦ ਅੰਕ ੧੯੧ ਦਾ ਫੁੱਟ ਨੋਟ ।

ਅਫ਼ਸਰ ਸਭ ਅਰਜੀ ਲਿਖੀ, ਧਜਾਨ ਸਿੰਘ ਮਹਿਰਾਜ।
"ਤੁਮ ਆਓ ਤੋ ਹਮ ਜਿਯੈਂ, ਨਹੀਂ ਹਮਾਰੇ ਕਾਜ ॥ ੧੭੫ ॥
ਸ਼ੇਰ ਸਿੰਘ ਜੂ ਕੌ ਲਿਖੀ, ਧਜਾਨ ਸਿੰਘ ਲੈ ਸੰਗ।
ਆਓ ਆਪ ਸ਼ਿਤਾਬ ਹਜਾਂ, ਹਮ ਸਬ ਕਰ ਹੈਂ ਜੰਗ" ॥ ੧੭੬ ॥
ਸ਼ੇਰ ਸਿੰਘ ਕੋ ਪਾਸ ਤੇ, ਜੰਬੂ ਲੌ ਦਿਨ ਰਾਤ।
ਡਾਕ ਰਹੈ ਜਾਰੀ ਸਦਾ, ਭਯੋ ਕਰੈਂ ਨਿਤ ਬਾਤ ॥ ੧੭੭ ॥

ਕਬਿੱਤੁ।

ਲਿਖੀ ਧਜਾਨ ਸਿੰਘ ਜੂ ਨੈ ਸ਼ੇਰ ਸਿੰਘ ਜੂ ਕੋ ਐਸੇ,
"ਲਿਖਿ ਲਿਖਿ ਭੇਜਤ ਅਰਜ ਸੈਨ ਸਾਰੀ ਹੈ।
ਤਾਂ ਤੇ ਤੁਮ ਕੋਊ ਭਲੋ ਮਾਨਸ ਪਠਾਯੋ ਊਹਾਂ,
ਜਾਇ ਸੁਨ ਆਵੈ, ਕੌਨ ਕੌਨ, ਕਾ ਵਿਚਾਰੀ ਹੈ।
ਸਿੱਖਨ ਕੇ ਹਾਥ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਪੈ ਧਰਵਾਵੈ,
ਲੇਇ ਮੁਸਲਮਾਨ ਸੌਂ ਕੁਰਾਨ ਸੌਂਹ ਭਾਰੀ ਹੈ।
ਪੱਕੀ ਕਰ ਆਵੈ ਬਾਤ, ਪੱਕੇ ਰਹੋ ਤੁਮ ਸਭ,
ਸ਼ੇਰ ਸਿੰਘ ਜੂ ਕੇ ਯਹਾਂ ਆਇਬੇ ਕੀ ਤਯਾਰੀ ਹੈ ॥ ੧੭੮ ॥

ਦੋਹਰਾ।

ਧਜਾਨ ਸਿੰਘ ਮਹਾਰਾਜ ਨੈ, ਲਿਖਯੋ ਬੱਚਾਯੋ ਹਾਲ।
ਸ਼ੇਰ ਸਿੰਘ ਜੂ ਨੈ ਜਬੈ ਸਮੁਝ ਲਿਯੋ ਸਭ ਖਯਾਲ ॥ ੧੭੯ ॥
ਗੰਡਾ ਸਿੰਘ ਕੁੰਜਾਹੀਆ, ਭੇਜਯੋ ਤਬ ਮਹਾਰਾਜ।
ਜਾਹੋ ਅਬੈ ਲਹੌਰ ਕੌ, ਲਖਿ ਆਵੌ ਸਭ ਸਾਜ ॥ ੧੮੦ ॥
ਧਜਾਨ ਸਿੰਘ ਨ੍ਰਿਪ ਤੌ ਲਿਖਯੋ, ਸੋ ਤੁਮ ਸਮਝੋ ਚਿੱਤ।
ਸਹੀ ਹੁਕਮ ਧਰਿ ਸੀਸ ਪੈ, ਕਰੋ ਕਾਮ ਅਤਿ ਹਿੱਤ ॥ ੧੮੧ ॥
ਸੀਸ ਨਾਇ ਕਰ ਜੋਰ ਕੈ, ਚਲਯੋ ਚਤੁਰ ਅਤਿ ਦੂਤ।
ਪਹੁੰਚਯੋ ਜਾਇ ਲਹੌਰ ਮੈਂ, ਜਹਾਂ ਫ਼ੌਜ ਮਜਬੂਤ ॥ ੧੮੨ ॥

ਛੰਦ ਪ੍ਰਮਾਨਿਕਾ।

ਮਿਲਯੋ ਜੁ ਏਕ ਏਕ ਸੌਂ। ਲਿਯੋ ਸੁ ਧਰਮ ਟੇਕ ਸੌਂ।
ਲਖਯੋ ਨ ਝੂਠ ਫ਼ੌਜ ਮੈਂ। ਭਯੋ ਸੁ ਚਿੱਤ ਮੌਜ ਮੈਂ ॥ ੧੮੩ ॥
ਲਖੇ ਸੁ ਏਕ ਚਿੱਤ ਹੀ। ਚਮੂ* ਭਈ ਅਭਿੱਤ† ਹੀ।
ਸਭੀ ਸਲਾਹ ਏਕ ਹੈ। ਧਰੀ ਖਰੀ ਸੁ ਟੇਕ ਹੈ ॥ ੧੮੪ ॥

ਦੋਹਾ।

ਯੌਂ ਲਖਿ ਗੰਡਾ ਸਿੰਘ ਨੈ, ਕਹੀ ਫੌਜ ਸੌਂ ਬਾਤ।
"ਟਰ ਮਤ ਜੈਯੋ ਧਰਮ ਸੌਂ, ਖਬਰਦਾਰ ਹਮ ਜਾਤ" ॥ ੧੮੫ ॥

ਸੋਰਠਾ।

ਬੋਲ ਉਠੀ ਸਭ ਫੌਜ, "ਧਜਾਨ ਸਿੰਘ ਨ੍ਰਿਪ ਜੋ ਕਹਯੋ।
ਵਹੀ ਹਮਾਰੀ ਮੌਜ, ਸ਼ੇਰ ਸਿੰਘ ਕੇ ਸੰਗ ਸਭ" ॥ ੧੮੬ ॥

---

*ਫੌਜ। †ਨਿਰਭਯ ਜਾਂ ਅਰੋਕ।

ਛੰਦ ਭੁਯੰਗ ਪ੍ਰਯਾਤ।

ਕਹੀ ਫੌਜ ਨੈ ਤਬ–"ਸੁਨੋ ਬਾਤ ਹਮਰੀ।
ਨਹੀਂ ਦੋਇ ਰਸਨਾ ਸਚੀ ਸੌਂਹ ਸਬ ਹੀ।
ਟਰੈਂ ਮੇਰੁ ਆਦਿਕ ਜੋ ਪਰਬਤ ਧਰਾ ਤੇ।
ਧਰਾ ਹੂ ਟਲੇ ਸੇਸ ਫਨ ਕੇ ਪਰਾ ਤੇ॥ ੧੮੭॥
ਟਲੇ ਸੇਸ ਜੂ ਕੀ ਫਨਾਲੀ ਬਿਸਾਲੀ।
ਟਲੇ ਸਿੰਧੁ ਕੀ ਨੀਂਵ* ਜੋ ਹੈ ਨਿਰਾਲੀ।
ਟਰੈ ਧ੍ਰੂ ਕਦਾਚਿਤ ਦਈ ਜੋਗ ਕਰਕੈ।
ਟਲੇ ਸੂਰ† ਰਥ ਤੇ ਸੋ ਪਥ ਤੇ ਵਿਸਰਕੈ॥ ੧੮੮॥
ਤਊ ਧਰਮ ਕੇ ਵਾਕ ਹਮ ਤੇ ਨ ਟਰ ਹੈਂ।
ਗੁਰੂ ਕੀ ਕ੍ਰਿਪਾ ਸੋਂ ਨਹੀਂ ਸੋਈ ਕਰ ਹੈਂ।
ਰਯੋ ਆਪ ਖਾਤਰ ਜਮਾ, ਸਤਯ ਜਾਨੋ।
ਨ੍ਰਿਪਤਿ‡ ਸ਼ਾਹਜ਼ਾਦੇ§ ਦੁਹੂੰ ਬੇਗ ਆਨੋ" ॥ ੧੮੯॥

ਦੋਹਾ।

ਫਿਰ ਗੰਡਾ ਸਿੰਘ ਯੋਂ ਕਹੀ–''ਦੌਲਤ ਬੁਰੀ ਬਲਾਇ।
ਰਾਨੀ ਤੁਮਰੋ ਲੋਭ ਸੌਂ, ਦੇਹੈਂ ਧਰਮ ਬਹਾਇ" ॥ ੧੯੦॥

ਛੰਦ ਭੁਯੰਗ ਪ੍ਰਯਾਤ।

ਕਹੀ ਖ਼ਾਲਸਾਨਨ() ਸਭੀ ਤੇ ਸੁ ਐਸੇ :–
"ਨਹੀਂ ਮੇਰੁ ਹੂੰ ਕੋ ਛੁਐਂ ਧੂਰ ਜੈਸੇ।
ਰਤਨ ਕੇ ਡਬੇ ਕੇਤੜੇ ਜੋ ਪਠਾਵੇ।
ਤਊ ਹੁਕਮ ਰਾਨੀ ਕੋ, ਹਮ ਨਾ ਬਜਾਵੈਂ:: ॥ ੧੯੧॥
ਨ੍ਰਿਪਤਿ ਧਯਾਨ ਸਿੰਘ ਜੋ ਬਖ਼ਸ਼ ਦੇਇ ਪੈਸਾ।
ਪੈਸਾ ਵਹੀਂ ਹਮ ਕੋ ਜਵਾਹਰ ਹੈ ਜੈਸਾ।
ਪ੍ਰਲੈ ਹੂੰ ਕੀ ਪਵਨ ਚਲੇ ਤੌ ਨ ਹੱਲੈਂ।
ਲੜੈਂਗੇ ਭਿੜੈਂਗੇ, ਅੜੈਂਗੇ ਨ ਚੱਲੈਂ" ॥੧੯੨॥

ਦੋਹਰਾ।

ਯਹ ਬਿਧਿ ਪੱਕੀ ਬਾਤ ਕਰ, ਗੰਡਾ ਸਿੰਘ ਚਲ ਦੀਨ।
ਸ਼ਹਜ਼ਾਦੇ ਪੈ ਜਾਇਕੈ, ਫ਼ਤਹ ਬੁਲਾਈ ਪੀਨ ॥ ੧੯੩॥

ਛੰਦ ਪ੍ਰਮਾਨਿਕਾ।

ਕਹਯੋ ਹਵਾਲ ਹੋ ਜਿਤੋ। ਸੁਨਯੋ ਜੂ ਕਾਨ ਦੈ ਤਿਤੋ।
ਬਿਚਾਰ ਬਾਤ ਚਿਤ ਮੈਂ। ਭਏ ਖ਼ੁਸ਼ੀ ਸਹਿੱਤ ਮੈਂ ॥ ੧੯੪॥
ਕਹੀ ਬੁਲਾਇ ਬ੍ਰਾਹਮਨੇ। ਬਤਾਇ ਚੰਦ ਸਾਮਨੇ।

---

*ਹੱਦ, ਨੀਂਹ। †ਸੂਰਜ। ‡ਰਾਜਾ ਧਯਾਨ ਸਿੰਘ। §ਕੌਰ ਸ਼ੇਰ ਸਿੰਘ।
{}ਜਲਦੀ ()ਖ਼ਾਲਸੇ ਨੇ ਇਕ ਜ਼ਬਾਨ ਹੋਕੇ (ਆਨਨ = ਮੂੰਹੋਂ) ਇਹ ਗੱਲ ਕਹੀ। ::ਸਿਖ ਫੌਜਾਂ ਵਿਚ ਮਹਾਰਾਣੀ ਤੋਂ ਵਿਰੁੱਧ ਇਹ ਪ੍ਰਚਾਰ ਰਾਜਾ ਧਿਆਨ ਸਿੰਘ ਨੇ ਕੀਤਾ ਸੀ।
(ਵੇਖੋ, Beveridge, History of India, III, Page 486)

ਮਹੂਰਤ ਸੋਧ ਕੈ ਕਹਯੋ। ਸੁਬੁਧਿ ਬਿਪ੍ਰ ਜੋ ਲਹਯੋ ॥੧੯੫॥

ਦੋਹਾ।

ਧਯਾਨ ਸਿੰਘ ਮਹਾਰਾਜ ਕੋ, ਲਿਖਯੋ ਜੁ ਸਬੈ ਹਵਾਲ।
ਸੰਗ ਮਹੂਰਤ ਹੂੰ ਲਿਖਯੋ, ਸ਼ੇਰ ਸਿੰਘ ਵਰ ਭਾਲ ॥੧੯੬॥
ਭਲ ਮਾਨਸ ਪਠਯੋ ਸੁ ਇਕ, ਸਿਖੈ ਸਵਾਲ ਜਵਾਬ।
ਆਗੈ ਅਬ ਜੋ ਤੁਮ ਲਿਖੋ, ਸੋ ਹਮ ਕਰੈਂ ਸ਼ਿਤਾਬ ॥੧੯੭॥
ਕਾਗਦ ਲੈ ਵੁਹ ਮਾਤਬਰ, ਚਲਯੋ ਕੂਚ ਕਰ ਹਾਲ।
ਪਹੁੰਚਯੋ ਜੰਬੂ ਜਾਇਕੈ, ਨ੍ਰਿਪ ਸੋਂ ਮਿਲਯੋ ਉਤਾਲ ॥੧੯੮॥
ਧਯਾਨ ਸਿੰਘ ਮਹਾਰਾਜ ਕੋ, ਹਾਥ ਜੋਰਿ ਸਿਰ ਨਾਇ।
ਕਾਗਦ ਦੈ ਮੁਖ ਸੋਂ ਕਹਯੋ, ਜੋ ਪ੍ਰਭੁ ਦਿਯੋ ਬੁਝਾਇ ॥੧੯੯॥

ਕਬਿੱਤੁ।

ਕਾਗਦ ਬੰਚਾਯੋ ਭੂਪ ਧਯਾਨ ਸਿੰਘ ਮਹਾਰਾਜ,
ਸੁਨਯੋ ਜੋ ਸੁਨਾਯੋ ਹੈ ਜਬਾਨੀ ਹੂੰ ਬਤਾਇ ਕੈ।
ਸਮਝ ਹਵਾਲ ਹੋਏ ਚਿੱਤ ਮੈਂ ਖੁਸ਼ਹਾਲ ਖਾਸੇ,
ਬਿਦਾ ਕਿਯੋ ਦੂਤ, ਦਿਯੋ ਕਾਗਦ ਲਿਖਾਇ ਕੈ।
ਲਿਖਯੋ ਸ਼ੇਰ ਸਿੰਘ ਜੂ ਕੋ, "ਕਢਯੋ ਜੋ ਮੁਹੂਰਤ ਹੈ,
ਤਾਹੀ ਪੈ ਪਧਾਰੋ ਇਸ਼ਟ ਆਪਨੋ ਮਨਾਇ ਕੈ।
ਮੋਰਚੇ ਲਗਾਓ ਜੰਗ ਜੋਰ ਸੋਂ ਮਚਾਓ ਯਹਾਂ,
ਖਬਰ ਪਠਾਓ ਤਬ ਐਹੈਂ ਹਮੂੰ ਧਾਇ ਕੈ" ॥੨੦੦॥

ਦੋਹਾ।

ਦੂਤ ਲੇਇ ਕਾਗਦ ਚਲਯੋ, ਪਹੁੰਚਯੋ ਸਵਾਮੀ ਪਾਸ।
ਕਾਗਦ ਬੰਚਵਾਯੋ ਤੁਰਤ, ਹਿਯ ਮੈਂ ਬਢਯੋ ਹੁਲਾਸ ॥੨੦੧॥
ਗਵਨ ਅਟਲ ਗਢ ਤੇ ਕਰਯੋ, ਰਹੇ ਵਟਾਲੇ ਆਇ।
ਫੌਜ ਆਪਨੀ ਸਾਜ ਕੈ, ਚਲੇ ਪ੍ਰਾਤ ਉਠਿ ਧਾਇ ॥੨੦੨॥

ਛੰਦ ਪ੍ਰਮਾਨਿਕਾ।

ਗੁਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਧਯਾਇ ਕੈ। ਬਿਨਾਇਕੈ* ਮਨਾਇ ਕੈ।
ਸੁ ਅੰਬਿਕਾ† ਕੋ ਦਰਸ ਕੈ। ਸੁ ਕੰਨਯਕਾ ਪਰਸ ਕੈ ॥੨੦੩॥
ਖੜਗ ਹੱਥ ਸੱਜ ਕੈ। ਭਏ ਸਵਾਰ ਗੱਜ ਕੈ।
ਤਬੈਂ ਕਹੂ ਸੁ ਯੌਂ ਕਹੀ:-"ਫਤੇ ਫਤੇ ਫਤੇ ਸਹੀ" ॥੨੦੪॥

ਕਬਿਤੁ।

ਐਸੇ ਸ਼ੇਰ ਸਿੰਘ ਜੂ ਤਹਾਂ ਤੇ ਕਰਿ ਕੂਚ ਆਯੋ,
ਭਾਜਯੋ ਲਵਪੁਰ ਤੇ ਅਜੀਤ ਸਿੰਘ ਡਰ ਕੇ।

---

*ਗਣੇਸ਼ ਨੂੰ। †ਦੁਰਗਾ ਦੇ ਦਰਸ਼ਨ ਕਰਕੇ। ਦਸਾਂ ਵਰ੍ਹਿਆਂ ਦੀ ਕੁਆਰੀ ਲੜਕੀ ਜੋ ਦੇਵੀ ਦਾ ਰੂਪ ਸਮਝੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਹਿੰਦੂ ਸ਼ਾਸਤ੍ਰਾਂ ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ ਕੰਨਯ ਕਾ ਦੇਵੀ ਹੈ। ਕਵੀ ਨੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੀ ਪੂਜਾ ਦੇ ਨਾਲ ਹਿੰਦੂ ਦੇਵੀ-ਦੇਵਤਿਆਂ ਦੀ ਮੰਨਤਾ ਸ਼ਾਮਲ ਕੀਤੀ ਹੈ, ਜੋ ਉਸਦੇ ਆਪਣੇ ਖਿਆਲ ਹਨ।

ਪੂਲ* ਮੈਂ ਅਕਸਮਾਤ† ਹ੍ਵੈ ਗਯੋ ਮਿਲਾਪ ਤਬ,
ਕਹੀ ਯੌਂ ਅਜੀਤ ਸਿੰਘ: "ਆਯੋ ਕਾਮ ਘਰ ਕੇ।
ਦ੍ਵੈਕੁ ਦਿਨਾਂ ਮੈਂ ਫੇਰ ਆਇ ਹੌਂ ਤਿਹਾਰੇ ਪਾਸ,"
ਐਸੇ ਕਹੇ ਚਾਰ ਪਾਂਚ ਬਚਨ ਮਕਰ ਕੇ।
ਸ਼ੇਰ ਸਿੰਘ ਜੂ ਨੈ ਕਹੀ: "ਜਾਓ, ਭਲਾ ਹੋਇ ਆਓ,"
ਗਯੋ ਮਹਾ ਨੀਚ ਬੀਚ ਨੇਮ ਸੌਂਹ ਕਰਕੇ ॥ ੨੦੫ ॥

ਦੋਹਾ।

ਰਾਜੇ ਸਾਂਸੀ ਜਾਇਕੈ, ਕਾਢਯੋ ਮਾਲ ਅਪਾਰ।
ਰਾਤ ਦਿਨਾ ਮੈਂ ਦੌਰ ਕੈ, ਸਤਰੁਦ੍ਰ‡ ਭਯੋ ਪਾਰ ॥ ੨੦੬ ॥
ਹ੍ਯਾਂ ਤੇ ਚਲਿ ਸ੍ਰੀ ਸ਼ੇਰ ਸਿੰਘ, ਆਯੋ ਸਾਲਾ ਬਾਗ।
ਬੁੱਢੂ ਕੇ ਆਵੇ ਨਿਕਟ, ਡੇਰਾ ਕਿਯ ਅਨੁਰਾਗ ॥ ੨੦੭ ॥
ਆਇ ਆਇ ਅਫ਼ਸਰ ਮਿਲੈ, ਹਾਥ ਜੋਰਿ ਸਿਰ ਨਾਇ।
ਹੁਕਮ ਦਿਯੋ ਮਹਾਰਾਜ ਨੈ, "ਉਤਰੋ ਹਯਾਂ ਸਭ ਆਇ ॥ ੨੦੮ ॥
ਸਭੈ ਫੌਜ ਡੇਰਾ ਕਿਯੋ, ਹੁਕਮ ਬਮੂਜਬ ਆਇ।
ਸਾਂਝ ਸਮੈਂ ਸਲਕੈਂ ਕਰੀ, ਤੋਪ ਤੜਿਤ ਤੜਤਾਇ ॥ ੨੦੯ ॥
ਮੁੰਦਵਾਏ ਰਾਨੀ ਤਬੈ, ਕਿਲੇ ਨਗਰ ਕੇ ਦ੍ਵਾਰ।
ਮਜਬੂਤੀ ਚਹੂੰਆਂ ਕਰੀ, ਲੜੌਂ ਸਭੈ ਸਿਰਦਾਰ ॥ ੨੧੦ ॥
ਐਂਠ ਐਂਠ ਕੈ ਅਤਰ ਸਿੰਘ, ਅਕੜਿ ਅਕੜਿ ਅੰਗੜਾਇ।
ਕਿਲਕਿ ਕਿਲਕਿ ਗਰਬਤ ਬਚਨ, ਸਭ ਕੋ ਕਹੈ ਸੁਨਾਇ ॥ ੨੧੧ ।

ਕਬਿੱਤੁ।

ਮਾਰਯੋ ਕਈ ਵਾਰ ਮੈਂ ਪਿਸ਼ੌਰ ਕੇ ਪਠਾਨਨ ਕੋ,
ਕਈ ਵਾਰ ਖਟਕੀ§ ਉਖਾਰੇ ਔ ਉਖਾਰੌਂਗੋ।
ਐਸੋ ਕੋ ਮਹੀ ਪੈ ਆਹਿ ਦੂਸਰੋ ਸੁਭਟ{} ਆਜ,
ਜੋਇ ਮੋਹਿ ਜੀਤੈ, ਅਤਿ ਸੂਰਤਾ ਸਵਾਰੌਂਗੋ।
ਤੌਹੀ ਮੈਂ ਅਤਰ ਸਿੰਘ ਜਗ ਮੈਂ ਕਹਾਊਂ ਨਾਮ,
ਸਾਕਾ ਸੁਨਵਾਊਂ ਪੁਨ ਪਾਕਾ ਮੈਂ ਪਸਾਰੌਂਗੋ।
ਯਾ ਤੋ ਸ਼ੇਰ ਸਿੰਘ ਕੋ ਵਟਾਲੇ ਮੋੜ ਭੇਜੌਂ ਹੌ ਮੈਂ,
ਯਾ ਬਨ ਫ਼ਕੀਰ ਖਾਕ ਸੀਸ ਨਿਜ ਡਾਰੌਂਗੋ" ॥ ੨੧੨ ॥

ਦੋਹਾ।

ਪ੍ਰਾਤ ਹੋਤ ਸ੍ਰੀ ਸ਼ੇਰ ਸਿੰਘ, ਆਏ ਸੈਨਾ ਸੰਗ।
ਲੋਗੇ ਕਰਨ ਤਜਵੀਜ਼ ਤਹਿਂ, ਜਹਿਂ ਹੋ ਕਿਲਾ ਉਤੰਗ() ॥ ੨੧੩ ॥

ਕਬਿੱਤੁ।

ਸ੍ਰੀ ਗੁਲਾਬ ਸਿੰਘ ਸ਼ੇਰ ਸਿੰਘ ਜੂ ਕੀ ਤਰਫ਼ ਲਿਖਯੋ,
"ਆਇ ਆਪ ਭਲੀ ਕਰੀ ਮੁਲਕ ਤਿਹਾਰੋ ਹੈ।

---

*ਪਿੰਡ ਪੁਲ ਕੰਜਰੀ (ਅਟਾਰੀ, ਜ਼ਿਲਾ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ) ਦੇ ਮੁਕਾਮ ਪਰ। †ਅਚਾਣਕ
‡ਸਤਰੁਦ੍ਰ = ਸਤਲੁਜ। §ਇਕ ਪਠਾਨ ਖਾਨਦਾਨ ਦੇ ਲੋਕ। {}ਸੂਰਮਾ। ()ਉੱਚਾ

ਰਾਜ ਹੂੰ ਤਿਹਾਰੋ ਅਰੁ ਕਿਲਾ ਹੂੰ ਤਿਹਾਰੋ,
ਯਹ ਭਾਵਜ* ਤਿਹਾਰੀ ਪਰ ਭਵਿੱਖ ਕਰਾਰੋ ਹੈ।
ਧਯਾਨ ਸਿੰਘ ਆਵੈ ਜਬ ਨੀਤ ਰੀਤ ਲੇਉ ਦੇਊ,
ਹਮ ਕੋ ਨ ਕਾਮ ਤੁਮ ਜਾਨੌਂ ਜੋ ਵਿਚਾਰੋ ਹੈ।
ਬਿਨਾ ਧਯਾਨ ਸਿੰਘ ਕੇ ਨ ਦੇਇੰਗੇ ਧਸਨ ਯਹਾਂ,
ਬਸ ਨ ਚਲੈਗੋ ਜਊ ਸੰਗ ਦਲ ਭਾਰੋ ਹੈ'' ॥ ੨੧੪ ॥

ਦੋਹਰਾ।

ਪਹੁੰਚਤ ਹੀ ਕਾਗਤ ਤਹਾਂ, ਬੰਚਵਾਯੋ ਮਹਾਰਾਜ।
ਕਢੀ ਖ਼ਾਲਸਾ ਮੁਖਨ ਤੈ, "ਹਮ ਨ ਮਾਨ ਹੈਂ ਆਜ" ॥ ੨੧੫ ॥

ਸੋਰਠਾ।

ਦਿਯੋ ਨ ਕਛੂ ਜਵਾਬ, ਦੂਤ ਬੇਗ ਆਯੋ ਤਬੈ।
ਕਰ ਹੈਂ ਜੰਗ ਸ਼ਿਤਾਬ, ਉਹਾਂ ਨ ਰਸ ਕੀ ਬਾਤ ਕਛੁ ॥ ੨੧੬ ॥

ਕਬਿੱਤੁ।

ਸ੍ਰੀ ਗੁਲਾਬ ਸਿੰਘ ਅਰੁ ਭੂਪ ਹੀਰਾ ਸਿੰਘ ਦੋਊ,
ਕਰਤ ਬਿਚਾਰ ਧਰਮ ਸੰਕਟ ਅਬੈ ਭਯੋ।
ਜੰਬੂ ਤੇ ਨ ਆਏ ਸ੍ਰੀ ਮਹੀਪ ਧਯਾਨ ਸਿੰਘ ਅਭੀ,
ਕੌਨ ਸੀ ਕਰੈਂ ਉਪਾਇ, ਸੋਚ ਯਹੈ ਹੈ ਨਯੋ।
ਏਕ ਤੋ ਕਿਲੇ ਕੇ ਹਮ ਭੀਤਰ ਜਗਤ ਜਾਨੈ,
ਦੂਜੇ ਪਰੀ ਅਬਲਾ ਸਰਨ ਪ੍ਰਨ ਸੋ ਛਯੋ†।
ਜਾਤੇ ਤੌ ਜ਼ਰੂਰ ਅਬ ਲੜਬੋ ਉਚਿਤ ਹਮੈਂ,
ਕਢਬੋ ਨ ਚਾਹਿਯੇ ਕਿਲੇ ਤੇ ਨਾਮ ਹ੍ਵੈ ਗਯੋ ॥ ੨੧੭ ॥
ਆਏ ਸ਼ੇਰ ਸਿੰਘ ਸੋ ਤੋ ਪੁਤ੍ਰ ਸਰਕਾਰ ਕੇ ਹੈਂ,
ਜਾਹਰ ਜਹੂਰ ਜਗ ਕਰਤ ਮਨੈਂ ਨਹੀਂ।
ਦੂਜੇ ਭੂਪ ਧਯਾਨ ਸਿੰਘ ਜੂ ਕੀ ਮਰਜੀ ਹੈ ਯਹੀ,
ਬੈਠੇਂ ਯੇ ਤਖ਼ਤ, ਰਾਜ ਰਾਨੀ ਕੋ ਗਨੈਂ ਨਹੀਂ।
ਜੈਸੇ ਉਨ ਦੋਊ ਰੀਤ ਲਰਬੇ ਬਨਤ ਹਮੈਂ,
ਤੈਸੇ ਇਨ ਦੋਊ ਰੀਤ ਲਰਬੇ ਬਨੈਂ ਨਹੀਂ।
ਯਾਂ ਤੇ ਜੋ ਵਿਸ਼ੇਖ ਪੱਛ ਹੋਇ ਸੋਈ ਕੀਜੈ ਕਾਮ,
ਕਰਨੋਂ ਕਛੂੰ ਨ ਜੋ ਕਿ ਆਵਤ ਮਨੈਂ ਨਹੀਂ ॥ ੨੧੮ ॥
ਛੋਡ ਦੇਇਂ ਕਿਲਾ ਔਰ ਅਬਲਾ ਗਰੀਬਨੀ ਕੌ,
ਤੌ ਰਹੈ ਨ ਧਰਮ ਛਿਤਿ ਛਤ੍ਰੀ ਰਘੁਬੰਸੀ ਹੈਂ।

---

*ਭਰਜਾਈ (ਮਹਾਰਾਣੀ ਚੰਦ ਕੌਰ)।

†ਇਹ ਗੱਲ ਝੂਠ ਹੈ ਕਿ ਰਾਜਾ ਗੁਲਾਬ ਸਿੰਘ ਤੇ ਹੀਰਾ ਸਿੰਘ ਨੇ ਸ਼ਰਣਾਗਤ ਸਮਝਕੇ ਮਹਾਰਾਣੀ ਚੰਦ ਕੌਰ ਦੀ ਸਹਾਇਤਾ ਕਰਨ ਲਈ ਪ੍ਰਣ ਕੀਤਾ ਸੀ। ਉਹ ਤਾਂ ਅਸਲ ਵਿਚ ਧੋਖਾ ਦੇਣ ਲਈ ਮਹਾਰਾਣੀ ਦੇ ਨਾਲ ਸ਼ਾਮਲ ਹੋਏ ਸਨ।

(ਦੇਖੋ, ਛੰਦ ਅੰਕ ੧੪੭, ੧੫੦ ਦੇ ਨੋਟ)

ਤਾਹੂੰ ਮੈਂ ਜਨਮ ਪਾਏ, ਰਾਜ ਕੁਲ ਮਾਹਿੰ ਆਏ,
ਜੰਬੂਪਤਿ ਕਹਵਾਏ ਬੰਸ ਅਵਤੰਸੀ ਹੈਂ ।
ਫੇਰ ਜਗ ਜ਼ਾਹਰ ਹੈਂ, ਬੈਰਿਨ ਕੇ ਨਾਹਰ ਹੈਂ,
ਬਾਹਰ ਹੌਂ ਰਨ ਤੇ ਭਯੋ ਨ, ਰਵਿ ਅੰਸੀ ਹੈਂ ।
ਬਲ ਕਰ ਪੂਰਨ ਹੈਂ, ਤੇਗ ਮਾਰ ਤੂਰਨ* ਹੈਂ,
ਸਰਾਸਰ ਸੂਰਨ ਮੈਂ ਸਰਸ ਪ੍ਰਸੰਸੀ ਹੈਂ ॥ ੨੧੯ ॥

ਦੋਹਰਾ ।

ਸ੍ਰੀ ਗੁਲਾਬ ਸਿੰਘ ਯੌਂ ਕਹੀ, "ਹੀਰਾ ਸਿੰਘ ! ਸ੍ਰੁਤ† ਦੇਹੁ ।
ਧਯਾਨ ਸਿੰਘ ਆਵੈ ਨਹੀਂ, ਤੌ ਲੌ ਜੰਗ ਸੁ ਲੇਹੁ ॥ ੨੨੦ ॥

ਸੋਰਠਾ ।

ਧਯਾਨ ਸਿੰਘ ਆਜਾਇ, ਜਬ ਉਨ ਕੋ ਸੌਂਪੈਂ ਕਿਲਾ ।
ਵੇ ਹਮਰੇ ਪ੍ਰਿਯ ਭਾਇ, ਜੋ ਮਨ ਆਵੈ ਸੋ ਕਰੈਂ" ॥ ੨੨੧ ॥
ਕਰ ਸਲਾਹ ਯਹ ਸਾਜ, ਹੀਰਾ ਸਿੰਘ ਮਹਾਰਾਜ ਸੋਂ ।
ਸ੍ਰੀ ਗੁਲਾਬ ਸਿੰਘ ਰਾਜ, ਕਰੀ ਤਿਆਰੀ ਜੰਗ ਕੀ ॥ ੨੨੨ ॥

ਕਬਿੱਤੁ ।

ਤੋਪੈਂ ਦਮਦਮੇਨ ਪੈ ਚਢਾਈ ਚਹੂੰ ਓਰਨ ਸੋਂ,
ਚਾਰ ਹੂੰ ਤਰਫ਼ ਕੀ ਸਫੀਲ ਪੈ ਸਿਪਾਹੀ ਹੈਂ ।
ਬਾਂਟ ਦਈ ਦਾਰੂ ਅਰੁ ਗੋਲੀ ਝੋਲੀ ਅਨਤੋਲੀ,
ਬੋਲੀ ਮਾਰਿ ਕਹੀ–"ਦੇਖੈਂ ਕੌਨ ਿ ਉਛਾਹੀ ਹੈਂ" ।
ਕਿਲੇ ਕੀ ਕਮਾਲ ਮਜ਼ਬੂਤੀ ਔ ਅਭੂਤੀ ਕਰੀ,
ਕੂਤੀ ਨਹੀਂ ਜਾਇ ਠੌਰ ਠੌਰ ਚਿਤ ਚਾਹੀ ਹੈ ।
ਆਪ ਸ੍ਰੀ ਗੁਲਾਬ ਸਿੰਘ ਭਏ ਬ੍ਰਹਮ ਵਯਾਪਕ ਸੇ,
ਦੇਖੋ ਜਹਾਂ ਜਾਇ ਦੀਖੈਂ ਤੁਰਤ ਤਹਾਂ ਹੀ ਹੈਂ ॥ ੨੨੩ ॥

ਦੋਹਾ ।

ਦਵਾਰ ਹਜ਼ੂਰੀ ਬਾਗ ਕੇ, ਹੈ ਪਰੇਟ‡ ਕੀ ਓਰ ।
ਪ੍ਰਥਮ ਤਹਾਂ ਤੋਪੈਂ ਕਛੂ, ਸ਼ੇਰ ਸਿੰਘ ਦਿਯੋ ਜੋਰ ॥ ੨੨੪ ॥
ਤੋਪ ਹੁਤੀ ਭੀਤਰ ਤਹਾਂ, ਛਰਰਾ ਭਰੀ ਤਿਆਰ ।
ਸੋ ਉਨ ਦਾਗੀ ਔਚਕਾਂ, ਦਿਯੋ ਤੁਰੰਗ, ਨਰ ਮਾਰ ॥ ੨੨੫ ॥
ਇਤਨੇ ਮੈਂ ਆਯੋ ਤਹਾਂ, ਧੌਂਕਲ ਸਿੰਘ§ ਸਰ ਨਾਮ ।
ਅਰਜ ਕਰੀ ਕਰ ਜੋਰ ਕੈ, "ਕੀਜੈ ਅਬ ਯਹ ਕਾਮ ॥ ੨੨੬ ॥
ਹੈ ਮਸੀਤ ਕੇ ਬਾਹਰ ਇਕ, ਖਿਰਕੀ ਬਾਹਰ ਓਰ ।
ਸੋ ਮੇਰੋ ਕਬਜ਼ਾ ਤਹਾਂ, ਧਸ ਚਲਿਯੈ ਬਲ ਜੋਰ ॥ ੨੨੭ ॥

---

*ਜਲਦੀ, ਤੇਜ਼ੀ ਨਾਲ ਤੇਗਾਂ ਮਾਰਨ ਵਾਲੇ । †ਕੰਨ ।
‡ਪਰੇਡ, Parade (ਫੌਜੀ ਕੰਮਾਂ ਦੀ ਸਿਖਲਾਈ ਵਲ) ।
§ਕਰਨਲ ਧੌਂਕਲ ਸਿੰਘ, ਇਕ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਫੌਜੀ ਅਫ਼ਸਰ ।

ਪਲਟਨ ਹੈ ਮੇਰੀ ਜਹਾਂ, ਤਹਾਂ ਬਿਰਾਜੋ ਆਪ।
ਨਗਰ ਦੁਹਾਈ ਫੇਰਿਯੈ, ਮਿਟੈ ਪ੍ਰਜਾ ਕੀ ਤਾਪ'' ॥ ੨੨੮ ॥

ਕਬਿੱਤੁ।

ਸੁਨ ਕੈ ਬਚਨ ਐਸਿ ਸ਼ੇਰ ਸਿੰਘ ਮਹਾਰਾਜ,
ਹ੍ਵੈ ਕਰ ਪ੍ਰਸੰਨ ਕਹੀ–''ਨੀਕੀ ਤੁਮ ਕਹੀ ਹੈ''।
ਸੈਨਾ ਲੈ ਸਿਧਾਏ ਉਨ ਖਿਰਕੀ ਖੁਲਾਏ ਪਟ*,
ਭੀਤਰ ਧਸਾਏ ਜਹਾਂ ਪਲਟਨ ਰਹੀ ਹੈ।
ਜਾਤੇ ਹੀ ਨਗਰ ਮੈਂ ਦੁਹਾਈ ਫਿਰਵਾਇ ਦੀਨੀ,
ਫੇਰ ਕੀਨੇ ਮੋਰਚੇ ਸਫੀਲਨ ਸੋਂ ਸਹੀ ਹੈ।
ਨਗਰ ਹੂੰ ਕੀ ਤੋਪੈਂ ਸਭ ਹਾਜਰ ਹੁਕਮ ਭਈਂ,
ਅਮਿਲਯੋ† ਰਹਯੋ ਨ ਕੋਊ, ਦੈਵੀ ਪੌਨ ਵਹੀ ਹੈ‡ ॥ ੨੨੯ ॥
ਆਦਿ ਹੀ ਸੇ ਸ੍ਰੀ ਸ਼ੇਰ ਸਿੰਘ ਜੂ ਕੀ ਹਰ ਤਰਫਨ ਸੋਂ,
ਕਿਲੇ ਕੋ ਤੜਾਕ ਤੋਪ ਤੇਜ ਤੜਤਾਨੀ ਹੈ।
ਫੌਜ ਕੇ ਗਰੱਟੂ ਵੇ ਕਪੱਟੂ ਲੈ ਲੈ ਲਰੈਂ ਝੱਟੂ,
ਚੱਟੂ ਚੱਟੂ ਗੋਲੈਂ ਚਾਲੈਂ ਭੂਮਿ ਦਹਿਲਾਨੀ ਹੈ।
ਦੌਰੇ ਫਿਰੈਂ ਅਫਸਰ ਕਸਰ ਨ ਰਾਖੈਂ ਕਛੂ,
ਸਰ ਕਰਬੇ ਕੀ ਚਾਹਿ ਅਧਿਕ ਉਠਾਨੀ ਹੈ।
ਜੋਰ ਕਰੈਂ, ਸ਼ੋਰ ਕਰੈਂ, ਘਨ ਕੀ ਸੀ ਘੋਰ ਕਰੈਂ,
ਤੋਰ ਕਰੈਂ ਬਾਦਨ ਕੀ ਗਾਢਿ ਗਹਰਾਨੀ ਹੈ ॥ ੨੩੦ ॥
ਅੰਦਰ ਕਿਲੇ ਕੇ ਏਕ ਓਰ ਹੋ ਅਤਰ ਸਿੰਘ,
ਕੂਦ ਕੂਦ ਕਹੈ: ''ਮਾਰਿ ਮਾਰਿ ਟਾਰ ਦੇਹੁਰੇ!
ਜਹਾਂ ਸ਼ੇਰ ਸਿੰਘ ਤਹਾਂ ਸਿਸਤ ਬਾਂਧਿ ਮਾਰੋ ਕੋਈ,
ਠੱਟੂ ਸਭ ਸੈਨਾ ਕੋ ਸਰਕ ਜਾਇ ਪੈ ਦੂਰੇ।
ਮੇਰੀ ਹੈ ਪ੍ਰਤਿਗਯਾ ਸ਼ੇਰ ਸਿੰਘ ਸਰਕਾਏ ਬਿਨ,
ਪਾਨੀ ਹੂੰ ਪੀਓਂ ਨਾ, ਚਾਹੇ ਛੂਟ ਜਾਇ ਦੇਹੁਰੇ।''
ਊਪਰ ਤੇ ਬਾਤ ਕੀ ਕਰਤ ਪੱਛ ਅੱਛ ਅੱਛ,
ਭੀਤਰ ਖਰਾਬ ਹੋਤ ਕੱਛ, ਸਿਰ ਖੇਹੁ ਰੇ ॥ ੨੩੧ ॥
ਸ੍ਰੀ ਗੁਲਾਬ ਸਿੰਘ ਅਰ ਭੂਪ ਹੀਰਾ ਸਿੰਘ ਦੋਊ,
ਸਿਸਤ ਬਾਂਧਿ ਬਾਂਧਿ ਤੋਪ ਚਲਵਾਵੈਂ ਪੁਨਿ ਪੁਨਿ।
ਬਾਢਯੋ ਹੈ ਉਛਾਹ ਹਿਯੇ ਦੇਖ ਕੈ ਸਮਰ§ ਬਰ,
ਆਵੈਂ ਜੋ ਅਮਰ ਤਊ ਭਜੈਂ ਸੀਸ ਧੁਨਿ ਧੁਨਿ।
ਜਯੋਂ ਜਯੋਂ ਬਹੁ ਭੀਰ ਬਾਹਰੀਨ ਕੀ ਨਜ਼ਰ ਆਵੈ,
ਤਯੋਂ ਤਯੋਂ ਧੀਰ ਬੀਰਤਾ ਬਦਤ ਆਵੈ ਗੁਨਿ ਗੁਨਿ।

---

*ਤਖ਼ਤੇ। †ਅਜਿਹਾ ਕੋਈ ਆਦਮੀ ਨਾ ਰਿਹਾ ਜੋ ਮਿਲਿਆ ਨਾ ਹੋਵੇ।
‡ਕਿਸਮਤ ਦੀ ਹਵਾ ਚੱਲੀ ਹੈ। §ਜੰਗ।

ਕਠਿਨ ਕਤਾਰੈਂ, ਰਾਜਪੂਤਨ ਕੀ ਵਾਰੈਂ ਪਾਰੈਂ,
ਮਾਰੈਂ ਭਰਮਾਰੈਂ ਏਕ ਏਕਨ ਕੋ ਚੁਨਿ ਚੁਨਿ ॥ ੨੩੨ ॥
ਬਾਹਰ ਤੇ ਤੋਪਨ ਕੀ ਕੀਨੀ ਤਜਵੀਜ਼ ਐਸੀ,
ਭਰਨ ਨ ਦੇਇ ਬੈਲੀ, ਰਹਿ ਜਾਇ ਹਥ ਹੀ ।
ਦੂਜੇ ਆਇ ਭਰੀ ਤੌ ਨ ਸੁੰਘਾ ਸਰਕਾਵੈ ਕੋਊ,
ਸੁੰਘਾ ਹੂੰ ਲਗਯੋ ਤੌ ਗੋਲਾ ਗਿਰੈ ਉਰੈ ਪਥ ਹੀ ।
ਗੋਲਾ ਹੂੰ ਕੱਦਾਚਿਤ ਪਹੁੰਚ ਗਯੋ ਤੋਪ ਮਾਹਿੰ,
ਤੌ ਨ ਮਹਿਤਾਬ ਦੇਤ ਦਾਗਨ ਅਕਥ ਹੀ ।
ਜੌ ਪੈ ਗਈ ਦਗ ਤੌ ਉਲਟ ਲਗ ਜਾਇ ਉਨ੍ਹੈਂ,
ਗੋਲਾ ਪਰ ਗੋਲਾ ਮਾਰ ਮਾਰੈਂ ਮਥ ਮਥ ਹੀ ॥ ੨੩੩ ॥
ਕਿਲੇ ਕੇ ਸਮੀਪ ਕਾਹੂੰ ਆਵਨ ਨ ਦੇਤ ਤਹਾਂ,
ਆਗੇ ਕਢਯੋ ਦੀਖਯੋ ਕੈ ਤੜਾਕ ਮਾਰਯੋ ਗਯੋ ਹੈ ।
ਕੀਨੀ ਸਭ ਪਲਟਨੈ ਬਿਹਾਲ ਬਦਹਾਲ ਹਾਲ,
ਐਸੋ ਜੰਬੂ ਵਾਲ ਭੂਪ ਜੋ ਅਨੂਪ ਭਯੋ ਹੈ ।
ਦੇਖ ਰਹੀ ਰਜਮਨ ਧਜ ਮਨ ਰਾਖ ਤਜੇ,
ਤਜ ਮਨ ਧੀਰ ਰਹੈ, ਯਹ ਜੁੱਧ ਨਯੋ ਹੈ ।
ਖਾਨ ਨਹਿਂ ਦੇਤ, ਨਹਿਂ ਕਰਨ ਜਲ ਪਾਨ ਦੇਤ,
ਜਾਨ ਨਾਹਿਂ ਦੇਤ ਕਾਹੂੰ, ਜਾਦੂ ਸੀਖ ਲਯੋ ਹੈ ॥ ੨੩੪ ॥

ਸੋਰਠਾ ।

ਲਖਿ ਲਖਿ ਜੁੱਧ ਸਮਾਜ, ਸ੍ਰੀ ਗੁਲਾਬ ਸਿੰਘ ਕਹਿ ਉਠੇ:–
"ਹੀਰਾ ਸਿੰਘ ਜੂ ! ਆਜ, ਮੋਹਿ ਉਠਤ ਰਣ ਕੀ ਲਹਰ ॥ ੨੩੫ ॥

ਕਬਿੱਤੁ ।

ਬਿਨਾ ਧਯਾਨ ਸਿੰਘ ਆਏ ਕੈਸੇ ਮੈਂ ਕਿਲੇ ਤੇ ਕਢੌਂ,
ਨਹੀਂ ਤੋ ਚਖਾਊਂ ਇਨ੍ਹੈਂ ਤੇਗ ਰਜਪੂਤੀ ਕੀ ।
ਮੇਰੇ ਸਾਥ ਚਲੈਂ, ਏ ਭਜੈਂਗੇ ਸਾਥ ਛੋਡਿ ਛੋਡਿ,
ਮਾਥ* ਕਾਟਿ ਕਾਟਿ ਮਾਲ ਕਰੌਂ ਮੈਂ ਬਿਭੂਤੀ ਕੀ† ।
ਜੱਦਪਿ ਹੈ ਸੈਨਾ ਸਭ ਬੀਰਨ ਕੀ ਧੀਰ ਭਰੀ,
ਤੱਦਪਿ ਹਟਾਊ ਪੈ ਹਟਾਊ ਇਕ ਸੂਤੀ ਕੀ ।
ਹਿੰਮਤ ਅਕੂਤੀ ਕੀ ਔ ਕਿੰਮਤ ਸਪੂਤੀ ਕੀ,
ਯੌਂ ਸੂਰਨ ਮੈਂ ਦੀਖ ਹੈ ਅਭੂਤੀ ਮਜਬੂਤੀ ਕੀ" ॥ ੨੩੬ ॥

ਦੋਹਾ ।

ਬਾਹਰ ਤੇ ਬਹੁ ਤੋਪ ਕੇ, ਬੱਧੇ ਜੰਜੀਰੇ ਆਇ ।
ਕਿਲੇ ਮਾਹਿੰ ਗੋਲਾਨ ਕੀ, ਬਰਖਾ ਸੀ ਦਰਸਾਇ ॥ ੨੩੭ ॥

---

*ਸਿਰ । †ਸ਼ਿਵ ਜੀ ਦੀ ।

ਕਬਿੱਤੁ ।

ਕਹੈ ਚੰਦ ਕੌਰ–"ਰਾਜਾ ਸਾਹਿਬ ਜੂ ! ਲਰੌ ਮਤ,
ਕਿਲੇ ਦੇਇ ਡਾਰੌ ਅਬ ਬਾਤ ਬਿਗਰੀ ਸੀ ਹੈ ।"
ਸ੍ਰੀ ਗੁਲਾਬ ਸਿੰਘ ਹੰਸਿ ਹੀਰਾ ਸਿੰਘ ਕਹੈਂ ਦੋਊ,
"ਛਤ੍ਰਿਨ ਕੀ ਅੜੀ ਕਹੂੰ ਪੀਛੇ ਹੀ ਹਟੀ ਸੀ ਹੈ ।"
ਸੁਨਤ ਪ੍ਰਮਾਨ ਸਨੀ ਸੂਖੀ ਸੀ ਸਕੀ ਸੀ ਭਈ,
ਤਰਫ਼ੈਂ ਚਿਰੀ ਸੀ, ਅਤਿ ਕਖੀ ਸੀ ਥਕੀ ਸੀ ਹੈ ।
ਚੌਕੀ ਸੀ, ਚਕੀ ਸੀ, ਉਚਕੀ ਸੀ ਔ ਚਪੀ ਸੀ ਖੀਸੀ,
ਚੂਕੀ ਸੀ ਚਿਰੀ ਸੀ ਚੂਰ ਚਿੰਤਾ ਮੈਂ ਚਰੀ ਸੀ ਹੈ ॥ ੨੩੮ ॥

ਦੋਹਰਾ ।

ਦਿਵਸ ਰਾਤ ਕੇਈ ਚਲੇ, ਗੋਲਨ ਕੇ ਸਮੁਦਾਇ ।
ਇਤਨੇ ਮੈਂ ਦਾਖਲ ਭਏ, ਧਯਾਨ ਸਿੰਘ ਨ੍ਰਿਪ ਆਇ ॥ ੨੩੯ ॥

ਕਬਿਤੁ ।

ਰਾਜਾ ਧਯਾਨ ਸਿੰਘ ਆਇ ਉਤਰੇ ਦਰਿਆਉ ਤਟ,
ਕਹੀ ਸ਼ੇਰ ਸਿੰਘ ਜੂ ਸੋਂ ਕਾਹੂ ਯੌਂ ਸੁਨਾਇ ਕੈ ।
ਸੁਨਤ ਪ੍ਰਮਾਨ ਕਹਵਾਇ ਭੇਜੀ–"ਆਓ ਯਹਾਂ",
ਭੂਪ ਕਹੀ–"ਭਈ ਰਾਤ ਐਹੈਂ ਪ੍ਰਾਤ ਭਾਇ ਕੈ ।"
ਪ੍ਰੇਮ ਕੋ ਪ੍ਰਵਾਹ ਪੂਰ ਹਿਯ ਮੈਂ ਅਥਾਹ ਉਠਯੋ,
ਜਯੋਂ ਜਯੋਂ ਕਟੀ ਰਾਤ ਭਯੋ ਭੋਰ ਸੋਰ ਪਾਇ ਕੈ ।
ਧਾਇ ਕੈ ਹਜ਼ੂਰ ਆਪ ਜਾਇਕੈ ਲਿਵਾਇ ਲਾਏ,
ਕੰਠ ਸੋਂ ਲਗਾਇਕੈ, ਹਿਯੇ ਮੈਂ ਸੁਖ ਪਾਇਕੈ ॥ ੨੪੦ ॥
ਕਹੀ ਸਰਕਾਰ ਧਯਾਨ ਸਿੰਘ ਜੂ ਸੋਂ–"ਆਏ ਭਲੇ,
ਬੰਧੁ ਸੁਤ ਆਪਨੇ ਪਤਯਾਯ ਰਾਖੇ ਪਾਸ ਹੈ ।
ਮੁਲਕ ਖਜਾਨੋ ਰਾਜ ਸਾਜ ਯਹ ਰਾਵਰੋ ਹੈ,
ਫੌਜ ਮੌਜ ਔਰ ਸਭ ਤੇਰੋ ਹੀ ਬਿਲਾਸ ਹੈ ।
ਮੋਹਿ ਤੋਂ ਸਿਰਫ ਇਕ ਨਾਮ ਹੀ ਸੋਂ ਕਾਮ-ਅਰ,
ਤੋ ਸੋਂ ਮਿਲ ਬੈਠਬੇ ਕੋ ਅਧਿਕ ਹੁਲਾਸ ਹੈ ।
ਤੂੰਹੀ ਆਸ ਪਾਸ ਤੂੰਹੀ ਭੂਮਿ ਔ ਅਕਾਸ ਮੋਹਿ,
ਤੋਹੀ ਪੈ ਵਿਸ੍ਵਾਸ, ਕੇ ਖਵਾਸ ਮੇਰੋ ਖਾਸ ਹੈ" ॥ ੨੪੧ ॥
ਆਨੰਦ ਕਰੈਯਾ ਸ੍ਰੀ ਮਹੀਪ ਧਯਾਨ ਸਿੰਘ ਜੂ ਨੇ,
ਕਹਿ ਮਹਾਰਾਜ ਸ਼ੇਰ ਸਿੰਘ ਜੂ ਸੋਂ ਬਾਤੈਂ ਹੈਂ ।
ਤੁਰਤ ਕਹਾਇ ਭੇਜੀ ਕਿਲੇ ਮੈਂ–"ਲਰੋ ਨ ਕੋਈ,
ਈਹਾਂ ਊ ਕਰਾਈ ਬੰਦ ਤੋਪਨ ਕੀ ਧਾਂਤੈਂ ਹੈਂ ।"
ਫੇਰ ਬੰਧੂ ਸੁਤ ਕੋ ਬੁਲਾਇ ਪਾਸ ਉਤਰਾਏ,
ਅਤਰ ਸਿੰਘ ਹੂੰ ਕੋ ਕਹੀ–"ਕਢ ਆਓ ਹ੍ਵਾਂਤੈਂ ਹੈਂ ॥"

ਕਿਲੇ ਕੌ ਕਰਾਇ ਖਾਲੀ ਥਾਨੇ ਕੌ ਪਠਾਇ ਹਾਲੀ,
ਦੋਊ ਕੌ ਖੁਸ਼ਾਲੀ ਚਿਤ ਭਈ ਭਾਂਤਿ ਭਾਂਤੈਂ ਹੈਂ ॥ ੨੪੨ ॥

ਦੋਹਾ

ਸ੍ਰੀ ਗੁਲਾਬ ਸਿੰਘ ਨੈ ਕਿਲਾ, ਧਯਾਨ ਸਿੰਘ ਕੋ ਸੌਂਪ।
ਉਤਰੇ ਜਾਇ ਦਰਿਆਉ ਤਟ*, ਹਟੀ ਨ ਰਨ ਕੀ ਚੌਂਪ ॥ ੨੪੩ ॥
ਫੇਰ ਨ੍ਰਿਪਤਿ ਸ੍ਰੀ ਧਯਾਨ ਸਿੰਘ, ਬੰਧੂ ਪੁਤ੍ਰ ਲੇ ਜਾਇ।
ਸ੍ਰੀ ਹਜ਼ੂਰ ਸੋਂ ਮੇਲ ਦਿਯ, ਦਯਾ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟਿ ਕਰਵਾਇ† ॥ ੨੪੪ ॥

ਕਬਿੱਤੁ।

ਕਹੀ ਸ੍ਰੀ ਹਜ਼ੂਰ ਨੇ "ਗੁਲਾਬ ਸਿੰਘ ਭੂਪ ! ਸੁਨੋ,
ਜੈਸੇ ਨ੍ਰਿਪ ਧਯਾਨ ਸਿੰਘ ਤੈਸੇ ਤੁਮ ਪਯਾਰੇ ਹੋਂ।
ਕਹਾਂ ਭਯੋ ਕਰੀ ਜੰਗ, ਅੰਤ ਤੋ ਰਹਯੋ ਹੈ ਰੰਗ,
ਅੰਗ ਤੁਮ ਮੇਰੇ ਸਦਾ ਸੰਗ ਪ੍ਰਨ ਧਾਰੇ ਹੋ।"
ਹੀਰਾ ਸਿੰਘ ਜੂ ਸੋਂ ਹਸਿ ਹਰਖਿ ਹਜ਼ੂਰ ਬੋਲੇ:-
"ਭਾਈ ਸਗੇ ਮੇਰੇ ਤੁਮ ਹੇਤ ਕੈਸੇ ਨਯਾਰੇ ਹੋ ?

---

*ਇਸ ਮੌਕੇ ਤੇ ਗੁਲਾਬ ਸਿੰਘ ਡੋਗਰੇ ਨੇ ਮੋਤੀ ਮੰਦਿਰ (ਕਿਲੇ) ਦਾ ਸਾਰਾ ਖਜ਼ਾਨਾ ਲੁੱਟ ਲਿਆ ਤੇ ਕਿਲਾ ਛੱਡਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਕੌਰ ਸ਼ੇਰ ਸਿੰਘ ਤੋਂ ਵਾਦਾ ਲੈ ਲਿਆ ਕਿ ਉਸ ਦੀ ਫੌਜ ਦੀ ਤਲਾਸ਼ੀ ਨਹੀਂ ਲਈ ਜਾਵੇਗੀ। ਮਿਸਟਰ ਪੈਨੀਕਾਰ ਦੇ ਕਥਨ ਅਨੁਸਾਰ ਇਸ ਸਮੇਂ ਗੁਲਾਬ ਸਿੰਘ ਦੇ ਹੱਥ ਇਤਨੀ ਦੌਲਤ ਸੀ:-

Sixteen carts were filled with Rupees and other silver coins, while 500 horse men were each entrusted with a bag of Gold Mohurs, with this vast treasure be returned to Jammu."

(Gulab Singh Page 48)

†ਜਦ ਰਾਜਾ ਧਯਾਨ ਸਿੰਘ ਨੇ ਰਾਜਾ ਗੁਲਾਬ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਹੀਰਾ ਸਿੰਘ ਦੀ ਭੁਲ ਬਖਸ਼ਵਾਈ ਤਾਂ ਮਹਾਰਾਜਾ ਸ਼ੇਰ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਪ੍ਰਸੰਨ ਹੋਏ ਦੇਖ ਕੇ ਗੁਲਾਬ ਸਿੰਘ ਨੇ ਸ਼ਿਕਾਇਤ ਕੀਤੀ ਕਿ ਖਜ਼ਾਨਾ ਮੋਤੀ ਮੰਦਿਰ ਦੀ ਗਾਰਦ ਦੇ ਸਿਖ ਸਿਪਾਹੀ ਨਾ ਤਾਂ ਮਹਾਰਾਣੀ ਚੰਦ ਕੌਰ ਦੇ ਵਫ਼ਾਦਾਰ ਹਨ ਤੇ ਨਾਹੀ ਕੌਰ ਸ਼ੇਰ ਸਿੰਘ ਦੇ, ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਸਜ਼ਾ ਦੇਣ ਲਈ ਉਸ ਨੇ ਆਗਿਆ ਮੰਗੀ। ਕੌਰ ਸਾਹਿਬ ਉਸ ਦੀ ਇਹ ਸ਼ਿਕਾਇਤ ਸੁਣ ਕੇ ਕੁਝ ਨਾ ਬੋਲੇ ਤੇ ਗੁਲਾਬ ਸਿੰਘ ਨੇ ਖਾਮੋਸ਼ੀ ਨੀਮ ਰਜ਼ਾ ਸਮਝ ਕੇ ਉਹ ਗਾਰਦ ਦੇ ਸਿਪਾਹੀ ਫੜ ਕੇ ਤੋਪਾਂ ਨਾਲ ਉਡਾ ਦਿਤੇ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਥਾਵੇਂ ਸ਼ੇਰ ਸਿੰਘ ਦੀ ਗਾਰਦ ਖਜ਼ਾਨੇ ਉਤੇ ਨਿਯਤ ਕਰ ਦਿੱਤੀ (ਕਲਕੱਤਾ ਜਰਨਲ, ੧੯੪੧, ੫੭, ਸਫ਼ਾ ੧੧੯) ਅਸਲ ਵਿਚ ਉਹ ਗਾਰਦ ਦੇ ਮਜ਼ਲੂਮ ਸਿਖ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਇਹ ਸਜ਼ਾ ਦਿਤੀ ਗਈ, ਕੌਰ ਨੌ-ਨਿਹਾਲ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਮਹਾਰਾਣੀ ਚੰਦ ਕੌਰ ਦੇ ਵਫ਼ਾਦਾਰ ਨੌਕਰ ਸਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਸਰਕਾਰ ਦੇ ਖਜ਼ਾਨੇ ਉਤੇ ਗੁਲਾਬ ਸਿੰਘ ਦਾ ਹੱਥ ਵਧਦਾ ਦੇਖ ਕੇ ਉਸ ਨੂੰ ਰੋਕਿਆ ਸੀ, ਨਾਲੇ ਉਹ ਉਸ ਲੁੱਟ ਦੇ ਮਾਲ ਤੋਂ, ਜੋ ਗੁਲਾਬ ਸਿੰਘ ਨੇ ਕਿਲੇ ਦੇ ਖ਼ਜ਼ਾਨੇ ਵਿਚੋਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਲੁਟੀ ਸੀ, ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਵਾਕਿਫ਼ ਸਨ, ਜਿਸ ਕਰ ਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਇਸ ਨਿਮਕ ਹਲਾਲੀ ਦਾ ਬਦਲਾ ਪ੍ਰਾਣ ਦੰਡ ਮਿਲਿਆ।

ਵਾਰੇ ਹੋ, ਦੁਲਾਰੇ ਹੋ, ਸੁ ਪ੍ਰਾਨ ਹੂੰ ਤੇ ਪਯਾਰੇ ਹੋ,
ਜੁ ਪੂਰ ਪਖਵਾਰੇ ਹੋ, ਹਮਾਰੇ ਰਖਵਾਰੇ ਹੋ" ॥ ੨੪੫ ॥

ਦੋਹਾ।

ਐਸੇ ਸਬ ਸੋਂ ਮੇਲ ਕਰਿ, ਸ੍ਰੀ ਹਜ਼ੂਰ ਸੁਖਦਾਇ।
ਡੇਰਾ ਕਿਯੋ ਪਰੇਟ ਮੈਂ, ਫੌਜ ਪਾਸ ਉਤਰਾਇ ॥ ੨੪੬ ॥
ਚੰਦ ਕੌਰ ਸੋਂ ਜਾਇ ਕੈ, ਕਹੀ ਹਜ਼ੂਰ ਸੁਜਾਨ।
ਭਜਨ ਕਰੋ, ਭੋਜਨ ਕਰੋ, ਕਰੋ ਦਾਨ ਹਰਿ ਧਯਾਨ ॥ ੨੪੭ ॥

ਕਬਿਤੁ।

ਸ੍ਰੀ ਮਹੀਪ ਧਯਾਨ ਸਿੰਘ ਜੂ ਨੈ ਤਜਵੀਜ਼ ਕਰਿ,
ਜੋਤਸ਼ੀ ਬੁਲਾਏ ਮਨ ਭਾਏ ਜੋ ਸੁਹਾਏ ਹੈਂ।
ਪੂਛ ਕੈ ਮਹੂਰਤ ਜਲੂਸ ਕੀ ਤਿਆਰੀ ਕਰੀ,
ਨਏ ਨਏ ਸਾਜ ਭਾਂਤਿ ਭਾਂਤਿ ਬਨਵਾਏ ਹੈਂ।
ਸ੍ਰੀ ਬਸੰਤ ਪੰਚਮੀ ਕੋ ਪੰਚਨ ਮੈਂ ਪ੍ਰਨ ਪੂਰਿ,
ਸ਼ੇਰ ਸਿੰਘ ਜੂ ਕੋ ਲਾਇ ਤਖਤ ਬਿਠਾਏ ਹੈਂ।
ਰਤਨ ਪੈਨਾਏ, ਚੌਰ ਛਤ੍ਰ ਸੋਂ ਸਜਾਏ, ਆਪ-
ਦੇਖਿ ਹਰਖਾਏ, ਸਰਕਾਰ ਛਬਿ ਛਾਏ ਹੈਂ* ॥ ੨੪੮ ॥

ਦੋਹਰਾ।

ਨਜ਼ਰ ਆਪ ਦੈ ਸਬਨ ਸੋਂ, ਦਿਲਵਾਈ ਕਰ ਪ੍ਰੀਤ।
ਖੁਸ਼ ਬਖਤੀ ਕੀ ਸ਼ਲਕ ਪੁਨਿ, ਕਰਵਾਈ ਨ੍ਰਿਪ ਨੀਤ ॥ ੨੪੯ ॥
ਬਖਸੀਸੈਂ ਦੀਨੀ ਬਹੁਤ, ਲਈ ਅਸੀਸੈਂ ਆਪ।
ਨਗਰ ਖੁਸ਼ੀ ਸੋਂ ਭਰ ਗਯੋ, ਦੀਸੈ ਪ੍ਰਗਟ ਪ੍ਰਤਾਪ ॥ ੨੫੦ ॥

ਕਬਿਤੁ।

ਸਾਗਰ ਸਗਰ ਨਯਾਵ ਨਾਗਰ ਉਜਾਗਰ ਹੈਂ,
ਰਾਜਨੀਤ ਆਗਰ ਪ੍ਰਤੀਤ ਪ੍ਰਗਟਾਈ ਹੈ।
ਸ੍ਰੀ ਹਮੀਰ ਦੇਵ† ਕੋ ਸੋ ਹਠ ਔ ਠਸਕ ਰਾਖੀ,
ਰਾਖੀ ਰਜਪੂਤੀ ਕੀ ਲਸਕ ਸਰਸਾਈ ਹੈ।
ਗਵਾਲ ਕਵਿ ਕਹੈ ਸ੍ਰੀ ਯੁਧਿਸ੍ਰਿਰ ਸੋਂ ਸਤਯਵਾਦੀ‡,
ਜੈ ਸਿੰਘ ਸਵਾਈ§ ਸੀਸ ਟੇਕ ਨੇਕ ਭਾਈ ਹੈ।

---

*ਮਹਾਰਾਜਾ ਸ਼ੇਰ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਬਾਬਾ ਬਿਕ੍ਰਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ਬੇਦੀ ਊਨੇ ਵਾਲੇ ਦੇ ਹੱਥੋਂ ਬਸੰਤ ਪੰਚਮੀ, ਸੰਮਤ ੧੮੯੭ ਬਿ: ਨੂੰ ਰਾਜ ਤਿਲਕ ਦਿਤਾ ਗਿਆ। (ਪੰ: ਗ: ਰੀ:)

†ਰਣਥੰਭੌਰ ਦਾ ਇਕ ਰਾਜਪੂਤ ਰਾਜਾ, ਜਿਸ ਨੇ ਅਲਾਉਦੀਨ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਨਾਲ ਜੰਗ ਕੀਤਾ ਸੀ। ‡ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਪਾਂਡਵ ਰਾਜਾ ਯੁਧਿਸ੍ਰਿਰ। ਇਸ ਦਾ ਹਾਲ ਮਹਾ ਭਾਰਤ ਵਿਚ ਹੈ। §ਜਯ ਸਿੰਘ ਸਵਾਈ ਜੈਪੁਰ ਦਾ ਰਾਜਾ ਸੀ। ਸੰਨ ੧੭੦੮ ਈ: ਵਿਚ ਜੈਪੁਰ ਉਤੇ ਜਿਥੇ ਕਿ ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਨੇ ਕਬਜ਼ਾ ਕਰਕੇ ਆਪਣਾ ਹਾਕਮ ਨਿਯਤ ਕੀਤਾ ਸੀ, ਇਸ ਨੇ ਕਬਜ਼ਾ ਕਰ ਲਿਆ।

ਗਾਈ ਹੈ ਜਹਾਨ ਪੁਨ ਪਾਲਬੇ ਕੀ ਕੁਸਲਾਈ,
ਕੀਰਤਿ ਧਰਾ ਪੈ ਧਯਾਨ ਸਿੰਘ ਜੂ ਕੀ ਛਾਈ ਹੈ ॥ ੨੫੧ ॥

ਦੋਹਾ ।

ਧੰਨਯ ਧਨਯ ਸ੍ਰੀ ਧਯਾਨ ਸਿੰਘ, ਨਗਰ ਅਸੀਸੈਂ ਦੇਤ ।
ਪੁਨ ਪੂਰੋ ਸੂਰੋ ਸਦਾ, ਰਨ ਰੂਰੋ ਬੁਧਿ ਕੇਤ ॥ ੨੫੨ ॥
ਦਿਯੋ ਹੁਕਮ ਸਭ ਫੌਜ ਕੋ, ਸ੍ਰੀ ਹਜ਼ੂਰ ਬੁਲਵਾਇ ।
ਅਪਨੀ ਅਪਨੀ ਛਾਵਨੀ, ਸਭ ਤੁਮ ਉਤਰੋ ਜਾਇ ॥ ੨੫੩ ॥
ਅਤਰ ਨੀਚਤਾ ਕੋ ਵਡੋ, ਅਤਰ ਸਿੰਘ ਦੁਖਦਾਇ ।
ਬੇਦੀ ਬਿਕ੍ਰਮ ਸਿੰਘ ਕੇ, ਡੇਰੇ ਉਤਰਯੋ ਜਾਇ ॥ ੨੫੪ ॥

ਕਬਿੱਤੁ ।

ਕਹੀ ਸਰਕਾਰ ਯੌਂ ਅਤਰ ਸਿੰਘ ਸੋਂ ਬੁਝਾਇ,–
"ਬਡੀ ਸਰਕਾਰ ਆਗੇ ਜੈਸੇ ਬਨੇ ਰਹੇ ਹੈਂ ।
ਤੈਸੇ ਰਹੋ ਅਬਹੂੰ, ਨ ਕਬਹੂੰ ਉਦਾਸ ਹੋਉ,
ਸਭ ਹੀ ਕੇ ਆਗੇ ਕਹੋ, ਕੈਸੇ ਪੌਨ ਗਹੇ ਹੈਂ ?
ਮੁਲਕ ਖਜ਼ਾਨੇਂ, ਕਿਲਾ ਕੋਟ ਜੋ ਤਿਹਾਰੋ ਸਬ,
ਜਯੋਂ ਕੇ ਤਯੋਂ ਰਹੈਗੋ ਬਨਯੋ ਜੈਸੇ ਚਿਤ ਚਹੇ ਹੈਂ ।
ਡਹੇ ਹੈਂ ਕੌਨ ਡਾਹ ਸੌਂ, ਬਹੇ ਹੈਂ ਕੌਨ ਬਾਹ ਸੌਂ,
ਲਹੇ ਹੈਂ ਕੌਨ ਲਾਹ ਸੌਂ, ਭੂਲੌਂ ਜੋ ਕਿ ਕਹੇ ਹੈਂ" ॥ ੨੫੫ ॥

ਦੋਹਰਾ ।

ਸੁਨ ਕੈ ਐਸੇ ਅਤਰ ਸਿੰਘ, ਬੋਲਯੋ ਬਚਨ ਕਠੋਰ ।
'ਤੇਰੇ ਤਾਬੇ ਨਹਿੰ ਰਹੌਂ, ਲੈਹੌਂ ਅਪਨੇ ਜੋਰ' ॥ ੨੫੬ ॥
ਤਬ ਸਰਕਾਰ ਲਚਾਰ ਹ੍ਵੈ, ਕਹੀ ਕਿ "ਖੁਸ਼ੀ ਤੁਮਾਰ ।
ਭਾਗ ਲਿਖਯੋ ਸੋ ਭੋਗ ਹੈਂ, ਹਮਰੇ ਕਾ ਅਖਤਯਾਰ ॥ ੨੫੭ ॥
ਬੇਦੀ ਬਿਕ੍ਰਮ ਸਿੰਘ ਜੂ, ਰੁਖਸਦ ਹ੍ਵੈ ਸਰਕਾਰ ।
ਊਨਾ ਕੋ ਕੀਨਯੋ ਗਵਨ, ਸਾਧਿ ਰਾਜ ਵਯਵਹਾਰ ॥ ੨੫੮ ॥
ਅਤਰ ਸਿੰਘ ਹੂੰ ਸੰਗ ਹੀ, ਊਨਾ ਗਯੋ ਬਿਚਾਰ ।
ਕਛੁਕ ਦਿਨਾਂ ਹ੍ਵਾਂ ਰਹਿ ਗਯੋ, ਸਤਰੁਦ੍ਰਾ ਕੇ ਪਾਰ* ॥ ੨੫੯ ॥

ਕਬਿੱਤੁ ।

ਸੁਨੀ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਅਤਰ ਸਿੰਘ ਪਾਰ ਗਯੋ,
ਮਿਲਯੋ ਹ੍ਵਾਂ ਅਜੀਤ ਸਿੰਘ ਕਰੈ ਬਾਤ ਖਾਰ ਕੀ ।
ਤਬ ਸਰਕਾਰ ਰਾਜੇ ਸਾਂਸੀ ਕੋ ਪਠਾਈ ਫੌਜ,
"ਕਿਲਾ ਢਾਹ ਦੇਓ ਬਸਤੁ ਲਾਓ ਘਰ ਬਾਰ ਕੀ ।

---

*ਸ: ਅਤਰ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਅਜੀਤ ਸਿੰਘ ਸੰਧਾਵਾਲੀਏ ਦਾ ਸਤਲੁਜੋਂ ਪਾਰ ਜਾਣ ਦਾ ਅਸਲ ਕਾਰਣ ਇਹ ਸੀ ਕਿ ਧਿਆਨ ਸਿੰਘ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਕਿਸੇ ਬਹਾਨੇ ਫੜਕੇ ਮੁਕਾ ਦੇਣ ਦਾ ਚਾਹਵਾਨ ਸੀ ।

ਤੱਲਕੇ ਤਿਨੌਂ ਕੇ ਮਾਹਿੰ ਥਾਨਾ ਸਰਕਾਰੀ ਜਾਇ,
ਕਾਰਦਾਰ ਆਇ ਹਯਾਂ ਸੁਨਾਵੈ ਫ਼ਰਦ ਕਾਰ ਕੀ।"
ਬੋਇ ਗਯੋ ਆਗੇ ਹੀ ਅਜੀਤ ਸਿੰਘ ਆਪ ਆਛੈਂ,
ਸੀਂਚੀ ਹੈ ਅਤਰ ਸਿੰਘ ਬੱਲਰੀ ਬਿਗਾਰ ਕੀ ॥ ੨੬੦ ॥

ਦੋਹਾ ।

ਰਾਜੇ ਸਾਂਸੀ ਕੋ ਗਈ, ਸਰਕਾਰੀ ਕਛੁ ਫੌਜ ।
ਮਾਰਿ ਤੋਪ ਢਾਹਯੋ ਕਿਲਾ, ਕਰੀ ਫੇਰ ਮਨ ਮੌਜ ॥ ੨੬੧ ॥
ਔਰ ਹੁਕਮ ਜੋ ਜੋ ਦਯੋ, ਸੋ ਸੋ ਭਯੋ ਜਥਾਰਥ ।
ਲੋਕ ਕਹੈਂ–"ਸਰਦਾਰ ਯੇ, ਬਿਗਰੇ ਆਪ ਅਕਾਰਥ" ॥ ੨੬੨ ॥
ਇਤਿ ਮੈਂ ਸ੍ਰੀ ਸਰਕਾਰ ਸੋ, ਧਯਾਨ ਸਿੰਘ ਮਹਿਰਾਜ ।
ਜਥਾ ਜੋਗ ਕਰਨੇ ਲਗੇ, ਸਕਲ ਰਾਜ ਕੇ ਕਾਜ ॥ ੨੬੩ ॥

ਕਬਿੱਤੁ ।

ਮਹਾਰਾਜ ਸ਼ੇਰ ਸਿੰਘ ਜੂ ਕੇ ਏਕ ਕੌਰ ਹੁਤੇ,
ਨਾਮ ਸ੍ਰੀ ਪ੍ਰਤਾਪ ਪਾਛੇ ਜੋ ਬਟਾਲੇ ਮੈਂ ।
ਤਾਹਿੰ ਬੁਲਵਾਯੋ, ਮਹਾਂ ਮੰਗਲ ਮਨਾਯੋ ਭਾਯੋ,
ਛਾਯੋ ਸੁਖ ਸਰਸ ਸ਼ਿਤਾਬ ਹਿਯ ਆਲੇ ਮੈਂ ।
ਨਜ਼ਰ ਸਭੀ ਤੇ ਦਿਲਵਾਈ ਔ ਕਰਾਈ ਸ਼ਲਕ,
ਦੀਪਤਿ ਦਿਪਾਈ ਫੌਜ, ਨਗਰ, ਰਸਾਲੇ ਮੈਂ ।
ਵਾਸ ਕੌ ਮਕਾਨ ਦਿਯੋ, ਖਾਨ ਕੌ ਮੁਲਕ ਦਿਯੋ,
ਫੌਜ ਰਾਖ ਦੀਨੀ ਕਛੁ ਉਨ ਕੇ ਹਵਾਲੇ ਮੈਂ ॥ ੨੬੪ ॥
ਕੁੱਲੂ ਜੋ ਗਯੋ ਥੋ ਸੰਧਾਵਾਲਿਯਾ ਲਹਨ ਸਿੰਘ*,
ਊਹਾਂ ਤੇ ਤਹਾਂ ਹੀ ਪਾਥ ਜਾਇਬੋ ਵਿਚਾਰਯੋ ਹੈ ।
ਫੌਜ ਹੁਤੀ ਸੰਗ ਸਰਕਾਰੀ ਤਿਨ ਜਾਨੀ ਇਹ,
ਕੈਦ ਕਰ ਲਿਯੋ ਤਾਹਿੰ ਪਹਰੇ ਮੈਂ ਪਾਰਯੋ ਹੈ ।
ਕਾਮ ਕਰਿ ਹੂੰ ਕੋ ਫੌਜ ਸੰਗ ਤਾਹਿੰ ਲੇਇਆਈ,
ਪੂਛਿ ਸਰਕਾਰ ਸੋਂ ਕਿਲੇ ਮੈਂ ਲੈ ਉਤਾਰਯੋ ਹੈ ।
ਕਹੀ ਸਰਕਾਰ–"ਰਾਖੋ ਚੌਕਸੀ ਚਹੂੰਘਾ ਯਾਨੀ,
ਖਾਨ ਪਾਨ ਕਰਨ ਦੇਹੁ ਚਿਤ ਅਨਸਾਰਯੋ ਹੈ" ॥ ੨੬੫ ॥

ਦੋਹਾ ।

ਯਹ ਬਿਧਿ ਕਛ ਦਿਨ ਲੌ ਰਹਯੋ, ਕੈਦ ਕਿਲੇ ਕੇ ਮਾਹਿੰ ।
ਹੂੰ ਹੂ ਤੇ ਤਤਬੀਰ ਕੀ, ਭਾਜਨ ਕੀ ਚਿਤ ਚਾਹਿ ॥ ੨੬੬ ॥
ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਕੋ ਖਬਰ ਯਹ, ਕਾਹੂ ਦੀਨੀ ਆਇ ।

---

*ਸਰਦਾਰ ਲਹਿਣਾ ਸਿੰਘ ਦੇ ਨਾਲ ਉਸ ਵੇਲੇ ਸਰਦਾਰ ਕੇਹਰ ਸਿੰਘ ਸੰਧਾਵਾਲੀਆ (ਸਰਦਾਰ ਅਤਰ ਸਿੰਘ ਦਾ ਪੁਤ੍ਰ) ਵੀ ਸੀ, ਜੋ ਉਸ ਦੇ ਨਾਲ ਹੀ ਕੈਦ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਸੀ । (ਪੰ: ਗ: ਰੀ:)

ਹੁਕਮ ਕਿਯੋ "ਬੇੜੀ ਪਰੈ, ਰਖੋ ਅਟਲ ਗੜ੍ਹ ਜਾਇ" ॥ ੨੬੭ ॥
ਸੋਈ ਸਭ ਤਤਬੀਰ ਹ੍ਵੈ, ਰਹਯੋ ਅਟਲ ਗੜ੍ਹ ਜਾਇ।
ਹ੍ਯਾਂ ਹੂ ਚਿਤ ਕਰਬੋ ਕਰਯੋ, ਭਾਜਨ ਕੋ ਸੁ ਉਪਾਇ ॥ ੨੬੮ ॥

ਕਬਿੱਤੁ।

ਪਾਰ* ਯਹ ਖਬਰ ਅਤਰ ਸਿੰਘ ਹੂ ਨੈ ਸੁਨੀ ਜਬ,
ਤਬ ਹੀ ਅਜੀਤ ਸਿੰਘ ਬੋਲਯੋ ਅਕੁਲਾਇ ਕੈ।
ਜਾਊਂ ਕਲਕੱਤਾ ਅਰਜ਼ ਕਰਿ ਕਰਿ ਕੌਂਸਲ ਮੈਂ,
ਲਾਟ ਗੌਰਨਰ ਜੂ ਕੋ ਲਾਊਂ ਮੈਂ ਬੁਲਾਇਕੈ।
ਕਰ ਕੈ ਸਲਾਹ ਗਯੋ ਠੌਰ ਠੌਰ ਭਟਕਤ,
ਜਾਇ ਕਲਕੱਤਾ ਭਯੋ ਦਾਖ਼ਲ ਸੁ ਧਾਇ ਕੈ।
ਕੌਂਸਲ ਮੈਂ ਕੀਨੀ ਫਰਿਯਾਦ ਜੋ ਮੁਰਾਦ ਹੁਤੀ,
ਅਰਜ਼ੀ ਆਈਨ ਸੋਂ ਗੁਜ਼ਾਰੀ ਲਿਖਵਾਇ ਕੈ ॥ ੨੬੯ ॥
"ਸਿੰਘ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਸਾਹਿਬ ਕੇ,
ਭਾਈ ਕੁਲ ਕੇ ਹੈਂ ਔ ਮੁਸਾਹਬ ਸਦਾ ਕੇ ਹੈਂ।
ਸੋ ਅਬ ਤਖ਼ਤ ਪਰ ਬੈਠੇ ਸ਼ੇਰ ਸਿੰਘ, ਉਨ-
ਕਾਢ ਦਿਯੋ ਹਮੈ, ਬੇਕਸੂਰ ਤਾਕ ਤਾਕੇ ਹੈਂ।
ਤਾਯਾ† ਕੁਲਖੇਤ ਮੈਂ ਪਰਾ ਹੈ ਮੁਲਕ ਆਪਕੇ ਮੈਂ,
ਚਾਚਾ‡ ਕਿਯਾ ਕੈਦ ਹ੍ਯਾਂ ਰਖਤ ਤਾਹਿ ਫਾਕੇ ਹੈਂ।
ਕਿਲਾ ਢਾਹਿ ਦਿਯੋ, ਲਿਯੋ ਮੁਲਕ ਸਬੈ ਹੀ ਛੀਨ,
ਮਾਲ ਔ ਖ਼ਜ਼ਾਨਾ ਲੂਣ ਲੇਤ ਨਾਹਿ ਬਾਕੇ ਹੈਂ ॥ ੨੭੦ ॥

ਦੋਹਾ।

ਆਪ ਫੌਜ ਜੋ ਦੀਜਿਯੈ, ਮਦਦ ਕੀਜਿਯੈ ਸੰਗ।
ਤੌ ਫਿਰ ਚਲਿ ਲਾਹੌਰ ਕੌ, ਸ਼ੁਰੂ ਕਰੌਂ ਮੈਂ ਜੰਗ" ॥ ੨੭੧ ॥

ਕਬਿੱਤ।

ਸਕਲ ਜਹਾਜ ਸਿਰ ਤਾਜ ਸਭ ਰਾਜਨ ਕੇ,
ਐਸੇ ਲਾਟ ਸਾਹਿਬ ਹਵਾਲ ਸੁਨ ਲਿਯੋ ਹੈ।
ਦਿਯੋ ਹੈ ਜਵਾਬ—"ਆਪ ਕੰਪਨੀ ਬਹਾਦੁਰ ਸੋਂ,
ਸਿੰਘ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਸੋਂ ਮਿਲਤ ਰਹਯੋ ਹਿਯੋ ਹੈ।
ਦੋਸਤੀ ਸਦਾ ਸੇ ਚਲੀ ਆਈ ਜਗ ਜਾਹਰ ਹੈ,
ਤਾਂ ਮੈਂ ਫਰਕ ਡਾਰਯੋ ਚਾਹੈਂ, ਤੈਂ ਕਾ ਨਸ਼ਾ ਪਿਯੋ ਹੈ?
ਸ਼ੇਰ ਸਿੰਘ ਮਹਾਰਾਜ ਜੂ ਕੇ ਜਾਇ ਪਾਇਂ ਪਰੌ,
ਜੌ ਪੈ ਜਗ ਮਾਹਿਂ ਤੂੰ ਚਹਿਤ ਕਛੂ ਜਿਯੋ ਹੈ ॥ ੨੭੨ ॥

ਸੋਰਠਾ।

ਯੌਂ ਜਬ ਮਿਲਯੋ ਜਵਾਬ, ਤਬ ਵਹ ਨੀਚ ਚਲਯੋ ਸੁ ਫਿਰ।

---

*ਸਤਲੁਜੋਂ ਪਾਰ। †ਸਰਦਾਰ ਅਤਰ ਸਿੰਘ। ‡ਸਰਦਾਰ ਲਹਿਣਾ ਸਿੰਘ।

ਰਹੀ ਨ ਮੁਖ ਪਰ ਆਬ, ਚਿੱਤ ਨਿਰਾਸ ਉਦਾਸ ਹੁਇ ॥ ੨੭੩ ॥

ਕਬਿਤੁ ।

ਪ੍ਰਬਲ ਪ੍ਰਤਾਪ ਖ਼ਾਲਸਾ ਜੀ ਕੋ ਹੈ ਪ੍ਰਗਟ ਪੂਰੋ,
ਜਾਕੋ ਤਕਸੀਰੀ ਹੋਇ ਆਯੋ ਕਲਕੱਤਾ ਸੌ ।
ਮੱਦਤ ਕਰੀ ਨ, ਔ ਕਰੀ ਨ ਹੈ ਸਿਫਾਰਸ਼ ਹੂੰ,
ਖ਼ਾਤਰ ਕਰੀ ਨ ਕਾਹਿ ਦੋਇ ਏਕ ਪੱਤਾ ਲੈ ।
ਛਹੋ ਹੂੰ ਵਿਲਾਇਤ ਮੈਂ ਕਰਤੋ ਫਰਿਯਾਦ ਜਾਇ,
ਤੋਊ ਝਖ ਮਾਰਿ ਫਿਰ ਆਵਤੋ ਅਵੱਤਾ ਲੈ ।
ਕੰਪਨੀ ਬਹਾਦੁਰ ਸੋਂ ਨਾਦਰ ਜੋ ਦੋਸਤੀ ਹੈ,
ਖ਼ਾਲਸਾ ਕੇ ਵੈਰੀ ਕੋ ਨ ਖੈਰੀ ਛਿਤਿਛੱਤਾ ਲੈ ॥ ੨੭੪ ॥

ਦੋਹਾ ।

ਅਤਰ ਸਿੰਘ ਕੇ ਪਾਸ ਵਹ, ਆ ਪਹੁੰਚਯੋ ਕੁਰਖੇਤ ।
ਸਭ ਹਵਾਲ ਕਹਿ ਸੁਨ ਚੁਕਯੋ, ਦੋਊ ਭਏ ਅਚੇਤ ॥ ੨੭੫ ॥

ਕਬਿੱਤੁ ।

ਬੈਠਯੋ ਕੁਰੁਖੇਤ ਮਾਹਿ ਅਧਮ ਅਤਰ ਸਿੰਘ,
ਪਾਤਕੀ ਅਜੀਤ ਸਿੰਘ ਨੀਚੇ ਸਿਰ ਡਾਰੇ ਹੈਂ ।
ਮਾਰੇ ਸੇ, ਮਰੇ ਸੇ, ਅਧ ਮਰੇ ਸੇ ਸਿਰੇ ਸੇ ਭਯੇ,
ਚਿਰੇ ਸੇ, ਚਪੇ ਸੇ, ਬਨਚਰੇ ਸੇ ਨਿਹਾਰੇ ਹੈਂ ।
ਪ੍ਰੇਤ ਪਕਰੇ ਸੇ, ਰੇਤ ਖੇਤ ਖਿਚਰੇ ਸੇ ਅਰ,
ਸੂਖੇ ਸੇ, ਸੂਮੇ ਸੇ ਜਯੋਂ ਉਪਾਨ ਕੇ ਲਤਾਰੇ ਹੈਂ ।
ਬੂਡੇ ਸੇ, ਬਹੇ ਸੇ, ਬਾਵਰੇ ਸੇ, ਬੇਸਊਰਨ ਸੇ,
ਜਰੇ ਸੇ, ਬਰੇ ਸੇ ਪਰ ਗਏ ਮੁਖ ਕਾਰੇ ਹੈਂ ॥ ੨੭੬ ॥
ਆਯੋ ਕਲਕੱਤਾ ਤੇ ਅਜੀਤ ਸਿੰਘ ਘੂਮ ਕਰਿ,
ਰੋਮ ਰੋਮ ਤਾਕੇ ਆਗ ਹੀ ਸੀ ਬਰ ਗਈ ਹੈ ।
ਰਸ ਕੀ ਨ, ਬਸ ਕੀ ਨ ਕਸ ਕੀ ਚਲੀ ਹੈ ਬਾਤ,
ਅਤਿ ਅਪਜਸ ਕੀ ਕਹਾਨੀ ਅਰ ਗਈ ਹੈ ।
ਕਾਹੂ ਕੇ ਨ ਪਾਸ ਕੋ ਰਹਯੋ ਨ ਜੀ ਹੁਲਾਸ ਕੋ ਜੁ,
ਹੀ* ਭਯੋ ਨਿਰਾਸ ਕੇ ਅਕਲ ਜਰ ਗਈ ਹੈ ।
ਚਿੰਤਾ ਚਕ ਚੂਰ ਭਯੋ, ਬਡੋ ਬੇ ਸਹੂਰ ਭਯੋ,
ਕੂਰ ਭਯੋ ਨੂਰ ਪਰ ਧੂਰ ਮੁਖ ਗਈ ਹੈ ॥ ੨੭੭ ॥

ਦੋਹਾ ।

ਯਾ ਬਿਧਿ ਬਹੁਤ ਦਿਨਾਨ ਲੈ, ਦੂਹੂੰ ਰਹੇ ਇਕ ਠੌਰ ।
ਕਿਸ ਬਿਧਿ ਸੋਂ, ਕਿਹ ਬੀਚਦੈ, ਚਲਿਯੋ ਤਖਤ ਲਹੌਰ ॥ ੨੭੮ ॥

*ਹਿਯਾ, ਹਿਰਦਾ ।

ਸੋਰਠਾ ।

ਮਾਫ ਕਰੈ ਤਕਸੀਰ, ਸ਼ੇਰ ਸਿੰਘ ਮਹਾਰਾਜ ਜੇ ।
ਤੋ ਫਿਰ ਸਭ ਤਤਬੀਰ, ਰਾਜ ਕਾਜ ਕੀ ਯਾਦ ਮੁਹਿ* ॥ ੨੭੯ ॥

ਦੋਹਾ ।

ਬੇਦੀ ਬਿਕ੍ਰਮ ਸਿੰਘ ਪੈ, ਅਰਜ਼ੀ ਦਈ ਪਠਾਇ ।
"ਸ਼ੇਰ ਸਿੰਘ ਜੂ ਸੋਂ ਹਮੈਂ", ਦੀਜੈ ਆਪ ਮਿਲਾਇ ॥ ੨੮੦ ॥

ਕਬਿਤੁ ।

ਕਰ ਤਕਸੀਰ ਆਏ ਭਏ ਹੈਂ ਖਰਾਬ ਹਮ,
ਘੂਮਿ ਆਏ ਚਹੂੰ ਓਰ ਕਹੂੰ ਪੇਸ਼ ਨਾ ਪਰੀ ।
ਅਬ ਹਮ ਦੀਨ ਹ੍ਵੈ, ਅਧੀਨ ਹ੍ਵੈ ਰਹੈਂਗੇ ਸਦਾ,
ਤਨ ਮਨ ਛੀਨ ਭਏ ਅਫ਼ਕ ਬਿਦਾ ਕਰੀ ।
ਆਪ ਕੇ ਚਰਨ ਪੈ ਔ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਪੈ,
ਹਾਥ ਧਰਿ ਖਾਊ ਸੌਂਹ ਅਤਿ ਸਤਜਤਾ ਭਰੀ ।
ਠਾਕੁਰੀ ਸਦਾ ਈ ਸ਼ੇਰ ਸਿੰਘ ਜੂ ਕੀ ਬਨੀ ਰਹੈ,
ਹਮ ਕਰ ਜੋਰ ਕੈ ਕਰੈਂਗੇ ਨਿਤ ਚਾਕਰੀ" ॥ ੨੮੧ ॥

ਦੋਹਰਾ ।

ਬਾਬਾ ਬਿਕ੍ਰਮ ਸਿੰਘ ਪੈ, ਪਹੁੰਚੀ ਅਰਜ਼ੀ ਜਾਇ ।
ਜਯੋਂ ਕੀ ਤਯੋਂ ਸਰਕਾਰ ਮੈਂ ਬਾਚਿ ਸੁ ਦਈ ਪਠਾਇ ॥ ੨੮੨ ॥
ਸੁਨਯੋ ਜਬੈ ਸਰਕਾਰ ਨੈ, ਅਰਜ਼ੀ ਕੋ ਅਹਿਵਾਲ ।
ਸ੍ਰੀ ਵਜ਼ੀਰ ਨ੍ਰਿਪ ਧਯਾਨ ਸਿੰਘ, ਤਿਨ ਕੋ ਸੁਨਿਯੋ ਹਾਲ ॥ ੨੮੩ ॥

ਕਬਿੱਤ ।

ਸੁਨ ਕੇ ਹਵਾਲ ਸਰਕਾਰ ਸ਼ੇਰ ਸਿੰਘ ਜੂ ਕੋ,
ਦੂਜੇ ਧਯਾਨ ਸਿੰਘ ਜੂ ਕੋ ਆਈ ਅਤਿ ਦਯਾ ਹੈ† ।

---

*ਏਥੇ ਕਵੀ ਗਵਾਲ ਨੇ ਮਹਾਰਾਣੀ ਚੰਦ ਕੌਰ ਦੇ ਮਾਰੇ ਜਾਣ ਦਾ ਹਾਲ ਜਾਣ-ਬੁਝਕੇ ਛੱਡ ਦਿਤਾ ਹੈ । ਸੰਧਾਵਾਲੀਏ ਅਸਲ ਵਿਚ ਮਹਾਰਾਣੀ ਦੀ ਮੌਤ ਤੋਂ ਪਿਛੋਂ ਸਾਰੇ ਪਾਸਿਆਂ ਤੋਂ ਨਿਰਾਸ ਹੋ ਕੇ ਹੀ ਮਹਾਰਾਜਾ ਸ਼ੇਰ ਸਿੰਘ ਵਲ ਝੁਕੇ ਸਨ । ਜੇ ਮਹਾਰਾਣੀ ਜੀਊਂਦੀ ਹੁੰਦੀ ਤਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਮੁੜਨ ਦੀ ਆਸ ਨਹੀਂ ਸੀ ।

†ਕਵਿ ਗਵਾਲ ਦਾ ਇਹ ਕਥਨ ਵੀ ਗ਼ਲਤ ਹੈ । ਸੰਧਾਵਾਲੀਆਂ ਨੂੰ ਬੁਲਾਉਣ ਦਾ ਅਸਲ ਕਾਰਣ ਇਹ ਸੀ ਕਿ ਮਹਾਰਾਜਾ ਸ਼ੇਰ ਸਿੰਘ ਦੇ ਨਾਲ ਰਾਜਾ ਧਯਾਨ ਸਿੰਘ ਦਾ ਕੁਝ ਚਿਰ ਤੋਂ ਅਜੋੜ ਸੀ ਤੇ ਧਿਆਨ ਸਿੰਘ ਮਹਾਰਾਜੇ ਨੂੰ ਗੱਦੀਓਂ ਉਤਾਰਨ ਦੇ ਗੁੱਝੇ ਜਿਹੇ ਡਰਾਵੇ ਦਿੰਦਾ ਰਹਿੰਦਾ ਸੀ । ਇਸ ਲਈ ਉਸ ਨੂੰ ਗਲੋਂ ਲਾਹੁਣ ਲਈ ਮਹਾਰਾਜੇ ਦੀ ਨਜ਼ਰ ਸੰਧਾਵਾਲੀਆਂ ਉਤੇ ਪਈ ਜੋ ਮਹਾਰਾਣੀ ਚੰਦ ਕੌਰ ਦੇ ਸੁਰਗਵਾਸ ਤੋਂ ਪਿਛੋਂ ਡਾਵਾਂ-ਡੋਲ ਹੋਏ ਪੰਜਾਬ ਮੁੜਨ ਲਈ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਉਤਾਵਲੇ ਸਨ । ਬੇਦੀ ਬਿਕ੍ਰਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੋਹਾਂ ਧਿਰਾਂ ਦੇ ਸ਼ੁਭ ਚਿੰਤਕ ਸਨ, ਇਸ ਲਈ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਰਾਹੀਂ ਮਹਾਰਾਜੇ ਦੇ ਨਾਲ ਸੰਧਾਵਾਲੀਆਂ ਦਾ ਮਿਲਾਪ ਸਹਿਜੇ ਹੀ ਹੋ ਗਿਆ ।

ਬੋਲੇ ਰਾਜਾ ਸਾਹਿਬ ਹਜ਼ੂਰ ਸੋਂ ਕਿ ਮਾਫ਼ ਕਰੋ,
ਉਨ੍ਹਾਂ ਸੋਂ ਕਸੂਰ ਪਾਛੇ ਭਯਾ ਤੌ ਨ ਭਯਾ ਹੈ।
ਬੋਲੀ ਸਰਕਾਰ–"ਅਛਾ, ਲੀਜਿਯੈ ਬੁਲਾਇ ਅਬ,
ਉਨੇ ਲਿਖ ਭੇਜੋ ਜੁਾਬ ਜੌਨ ਚਿਤ ਛਯਾ ਹੈ।"
ਤਬ ਰਾਜਾ ਸਾਹਿਬ ਨੈ ਕਾਗਦ ਲਿਖਾਇ ਕਰਿ,
ਉਨੇ ਪਠਵਾਯੋ ਲੈ ਸਵਾਰ ਬੇਗ ਗਯਾ ਹੈ ॥ ੨੮੪ ॥

ਦੋਹਾ।

ਬਾਬਾ ਬਿਕ੍ਰਮ ਸਿੰਘ ਨੈ, ਕਾਗਦ ਲਯੋ ਬੱਚਾਇ।
ਲਿਖਯੋ ਸੁ ਉਨਕੀ ਤਰਫ਼ ਫਿਰ, "ਤੁਮ ਹਯਾਂ ਆਯੋ ਧਾਇ" ॥ ੨੮੫ ॥
ਪਹੁੰਚਯੋ ਕਾਗਦ ਜਾਇਕੈ, ਬਾਚਯੋ ਸਿੰਘ ਅਜੀਤ।
ਤਾਯਾ ਤੈ ਕਰਿ ਗੁਰਮਤਾ, ਆਯੋ ਆਪ ਕੁਨੀਤ ॥ ੨੮੬ ॥
ਪਹੁੰਚਯੋ ਬਿਕ੍ਰਮ ਸਿੰਘ ਪੈ, ਹਾਥ ਜੋਰਿ ਸਿਰ ਨਾਇ।
ਕਹੀ–"ਸਰਨ ਮੈਂ ਰਾਵਰੀ, ਮੇਰੀ ਕਰੋ ਸਹਾਇ ॥ ੨੮੭ ॥
ਆਪ ਚਲੌ ਅਰ ਲੈ ਚਲੌ, ਕਰਕੇ ਪਰਮ ਪਨਾਹ।
ਪ੍ਰਬਲ ਆਪਨੀ ਬਾਂਹ ਸੋਂ, ਪਕਰਾਯੋ ਮਮ ਬਾਂਹ" ॥ ੨੮੮ ॥
ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਬੇਦੀ ਬੰਸ ਮੈਂ, ਬਿਕ੍ਰਮ ਸਿੰਘ ਕ੍ਰਿਪਾਲ।
ਕਹੀ–"ਟਿਕੋ, ਕਰ ਦੇਹਿੰਗੇ, ਪੂਰਨ ਸਭੈ ਸਵਾਲ" ॥ ੨੮੯ ॥

ਕਬਿੱਤੁ।

ਕਛੁਕ ਦਿਨਾਂ ਮੈਂ ਬੇਦੀ ਸਾਹਿਬ ਕਿਯੋ ਹੈ ਕੂਚ,
ਸੰਗ ਲੈ ਅਜੀਤ ਸਿੰਘ ਸ਼ਰਣ ਪਰੈਯਾ ਕੋ।
ਮੰਦ ਮੰਦ ਮਾਰਗ ਵਿਤਾਯ, ਸੁਖ ਪਾਯ, ਆਯ,
ਪਹੁੰਚੇ ਲਹੌਰ, ਭੇਜਯੋ ਖ਼ਬਰ ਕਰੈਯਾ ਕੌ।
ਪਾਵਤ ਖ਼ਬਰ ਸਰਕਾਰ ਸ਼ੇਰ ਸਿੰਘ ਜੂ ਨੈ,
ਭੇਜੇ ਸਰਦਾਰ: "ਆਗੇ ਜਾਇ ਲੇ ਅਵੈਯਾ ਕੌ* ।
ਪਾਛੇ ਔਰ ਮੋਤਬਿਰ ਭੇਜੇ ਸ੍ਰੀ ਹਜ਼ੂਰ ਪੂਰ,
ਡੇਰਾ ਕਰਵਾਓ ਸੰਗ ਸੌਂਪ ਬਹੁ ਭੈਯਾ ਕੋ" ॥ ੨੯੦ ॥

ਸੋਰਠਾ।

ਜੋ ਜੋ ਚਹਿਯੇ ਚੀਜ਼, ਸੋ ਸੋ ਉਨ ਸੌਂ ਪੂਛ ਕੈ।
ਕਰਿ ਕਰਿ ਸਬ ਤਜਵੀਜ਼, ਭਏ ਵਹਾਂ ਪਹੁੰਚਾਵਹੀ ॥ ੨੯੧ ॥

ਦੋਹਾ।

ਜ਼ਾਫ਼ਤ ਕੇ ਭੇਜੇ ਸੁ ਫਿਰ, ਰੁਪਯਾ ਏਕ ਹਜ਼ਾਰ।
ਮੇਵਾ ਅਰੁ ਮਿਸਰੀਨ ਕੀ, ਬਹਿੰਗੀ ਕਈ ਕਤਾਰ ॥ ੨੯੨ ॥

---

*ਆਉਣ ਵਾਲੇ (ਸਰਦਾਰ ਅਜੀਤ ਸਿੰਘ) ਨੂੰ।

ਕਬਿੱਤੁ ।

ਭੇਜੇ ਸਰਕਾਰ ਨੈ ਮੁਸਾਹਿਬ ਗੁਰੂ ਕੇ ਪਾਸ*,
ਉਨਹੂੰ ਅਜੀਤ ਸਿੰਘ ਤੁਰਤ ਬੁਲਾਯੋ ਹੈ ।
ਕਹੀ ਬੇਦੀ ਸਾਹਿਬ ਨੈ–"ਸਾਚੇ ਬਨੈਂ ਇਨ ਆਗੈ,
ਤਬ ਯਹ ਕਰੈਂਗੇ ਅਰਜ਼ ਸਾਚ ਵਹੁ ਛਾਯੋ ਹੈ ।"
ਤਬ ਹੀ ਅਜੀਤ ਸਿੰਘ ਪਰਸਿ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਔ–
ਹਾਥ ਬੇਦੀ ਸਾਹਿਬ ਕੇ ਚਰਨ ਲਗਾਯੋ ਹੈ ।
"ਸ਼ੇਰ ਸਿੰਘ ਜੂ ਕੀ ਸਦਾ ਚਾਕਰੀ ਕਰੈਂਗੇ ਹਮ,
ਦਗ਼ਾ ਕੌ ਨ ਲੇਸ ਹੂ ਹਮਾਰੇ ਮਨਿ ਭਾਯੋ ਹੈ ॥ ੨੯੩ ॥

ਦੋਹਾ ।

ਜੋ ਮਨ ਮੈਂ ਛਲ ਹੋਇ ਤੌ, ਵਗੈ ਗੁਰੂ ਕੀ ਮਾਰ ।
ਦੁਹੂੰ ਲੋਕ ਭਲ ਹੋਇ ਨਹਿੰ," ਐਸੇ ਸਪਥ† ਉਚਾਰ ॥ ੨੯੪ ॥
ਯੌਂ ਜਬ ਆਇ ਮੁਸਾਹਿਬਨ, ਕਰੀ ਅਰਜ਼ ਸਰਕਾਰ ।
ਬਾਬਾ ਬਿਕ੍ਰਮ ਸਿੰਘ ਵਿਚ, ਕੀਨੇ ਸਬੈ ਕਰਾਰ ॥ ੨੯੫ ॥

ਕਬਿੱਤੁ ।

ਤਬ ਸਰਕਾਰ ਫਰਮਾਯੋ ਹੈ: "ਬੁਲਾਇ ਲੇਹੁ",
ਗਯੋ ਯੌਂ ਹੁਕਮ ਤਬ ਆਯੋ ਸੁਖ ਪਾਇ ਕੈ ।
ਜੋਰਿ ਦੋਊ ਹਾਥਨ ਅਜੀਤ ਸਿੰਘ ਪਾਇ ਪਰਯੋ,
ਕੀਨੋ ਸਿਰਵਾਰਨੋ ਸੁ ਨਜ਼ਰ ਦਿਖਾਇ ਕੈ ।
ਕਹੀ "ਹਮ ਚਾਕਰ ਹੈ, ਠਾਕੁਰ ਹਮਾਰੇ ਤੁਮ",
ਬੈਠ ਗਏ ਆਪਨੇ ਕਸੂਰ ਬਖਸ਼ਾਇ ਕੈ ।
"ਛਾਇ ਕੈ ਕ੍ਰਿਪਾ ਕੋ ਹਮੈਂ ਰਾਖੋ ਪਗ ਲਾਇਕੇ ਜੂ,
ਜਾਇਂ ਕਹਾਂ ਧਾਇ ਕੈ ਤਿਹਾਰੇ ਕਹਿਵਾਇ ਕੈ" ॥ ੨੯੬ ॥

ਦੋਹਾ ।

ਬਾਬਾ ਬਿਕ੍ਰਮ ਸਿੰਘ ਨੈ, ਪਕਰਾਈ ਫਿਰ ਬਾਂਹ:–
"ਸਰਨ ਪਰੇ ਜਿਯ ਜਾਨ ਕੈ, ਇਤਨੀ ਕਰੋ ਪਨਾਹ" ॥ ੨੯੭ ॥

ਕਬਿੱਤੁ ।

ਰਾਜਾ ਧਯਾਨ ਸਿੰਘ ਜੂ ਕੇ ਪਗ ਛ੍ਵੈ ਅਜੀਤ ਸਿੰਘ,
ਹਾਥ ਜੋਰਿ ਬੋਲਿਯੋ–"ਅਬ ਆਸਰੋ ਤਿਹਾਰੋ ਹੈ ।
ਰਾਵਰੀ ਕ੍ਰਿਪਾ ਤੇ ਬਨ ਜਾਇਂ ਸਭ ਕਾਮ ਮੇਰੇ,
ਜੋ ਪਰ ਕਸੂਰ ਮੇਰੇ ਹਿਯ ਤੇ ਬਿਸਾਰੋ ਹੈ ।

---

*ਬੇਦੀ, ਸੋਢੀ ਆਦਿ ਬਾਵਿਆਂ ਨੂੰ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਸੰਬੰਧ ਮੁਢ ਤੋਂ ਗੁਰੂ ਘਰ ਦੇ ਨਾਲ ਹੈ, ਆਮ ਲੋਕ ਗੁਰੂ ਕਹਿ ਕੇ ਪੁਕਾਰਦੇ ਹਨ, ਇਸ ਲਈ ਏਥੇ ਬੇਦੀ ਬਿਕ੍ਰਮ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਕਵੀ ਨੇ ਵੀ ਗੁਰੂ ਲਿਖਿਆ ਹੈ ।

†ਸੌਂਹ, ਸੁਗੰਧ ।

ਆਪ ਕੀ ਪਨਾਹ ਹੀ ਸੌਂ ਹ੍ਵੈ ਹੈ ਨਿਰਵਾਹ ਮੇਰੋ,
ਕ੍ਰਿਪਾ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਕੀ ਕੋ ਹੇਤੁ ਤੂੰ ਨਿਹਾਰੋ ਹੈ।
ਮੇਰੇ ਦੋਊ ਹਾਥ ਦੋਊ ਸਾਹਿਬ ਗਹੈਗੇ ਜਬ,
ਹ੍ਵੈ ਹੈਂ ਬਿਖਟਕ ਤਬ ਜੀਵਨ ਹਮਾਰੋ ਹੈ*'' ॥ ੨੯੮ ॥

ਦੋਹਾ।

ਸੁਨੇ ਬਚਨ ਜਬ ਦੀਨ ਯੇ, ਤਬ ਦੋਊ ਮਹਾਰਾਜ।
ਕਹੀ-''ਰਹੋ ਬੇਖਟਕ ਤੁਮ, ਹ੍ਵੈ ਜੈਹੈ ਸਭ ਕਾਜ'' ॥ ੨੯੯ ॥
ਕਰਨ ਲਗਯੋ ਨਿਤ ਚਾਕਰੀ, ਹਾਥ ਜੋਰਿ ਸਿਰੁ ਨਾਇ।
ਜੋ ਕਛੁ ਹੁਕਮ ਕਰੈ ਪ੍ਰਭੂ, ਲਾਵੈ ਵਹੀ ਬਜਾਇ ॥ ੩੦੦ ॥

ਕਬਿੱਤੁ।

ਕਛੁਕ ਦਿਨਾਂ ਲੌਂ ਐਸੇ ਚਾਕਰੀ ਕਰਤ ਰਹਯੋ,
ਫੇਰ ਨ੍ਰਿਪ ਧਯਾਨ ਸਿੰਘ ਜੂ ਸੋਂ ਅਰਜ਼ੀ ਕਰੀ:-
''ਚਾਚਾ ਜੋ ਹਮਾਰੇ ਕੈਦ ਨਾਮ ਲਹਨਾ ਸਿੰਘ,
ਔਰ ਤਾਯਾ ਕੌ ਤਨੁਜ† ਕੈਦ ਪਾਇ ਬੇੜੀ ਹੈ ਪਰੀ।
ਤਿਨੈਂ ਛੁਟਵਾਓ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਸੋਂ ਅਰਜ਼ ਕਰਿ,
ਮਾਫ਼ ਕਰਵਾਓ ਤਕਸੀਰ ਜੋ ਭਈ ਖਰੀ।
ਯਹਾਂ ਬੁਲਵਾਓ, ਸਰਕਾਰ ਸੋਂ ਮਿਲਾਓ ਫੇਰ,
ਚਾਕਰੀ ਕਰਾਓ ਮਿਟੈ ਚਿੰਤਾ ਚਿਤ ਜੋ ਭਰੀ'' ॥ ੩੦੧ ॥

ਸੋਰਠਾ।

ਸੁਨੇ ਜੁ ਬਚਨ ਮਹੀਪ, ਅਤਿ ਕ੍ਰਿਪਾਲ ਹੈ ਸੀਲ ਜਿਹ।
''ਸ੍ਰੀ ਸਰਕਾਰ ਸਮੀਪ, ਅਰਜ਼ੈਂ ਸਭ ਕਰ ਦੇਹਿਗੇ'' ॥ ੩੦੨ ॥

ਦੋਹਰਾ।

ਕਰਤ ਰਹਯੋ ਬਹੁ ਦਿਨਨ ਲੌਂ, ਰਾਜਾ ਜੂ ਸੋਂ ਅਰਜ਼।
ਬੇਗ ਛੁਡਾਓ ਬੰਦ ਤੈਂ, ਆਪ ਦਯਾਲ ਅਚਰਜ ॥ ੩੦੩ ॥

ਕਬਿੱਤੁ।

ਤਬ ਸਰਕਾਰ ਕੋ ਇਕੰਤ ਰਾਜਾ ਸਾਹਿਬ ਨੈ,
ਅਰਜੈਂ ਅਜੀਤ ਸਿੰਘ ਕੀ ਸਭੈ ਸੁਨਾਈ ਹੈ।
ਆਪਨੀ ਤਰਫ਼ ਹੂੰ ਤੇ ਕਹੀ ਸਮਝਾਇ ਕਰਿ,
ਦੀਜੈ ਅਬ ਛੋਡਿ ਸਜ਼ਾ ਨੀਕੀ ਉਨਿ ਪਾਈ ਹੈ।
ਕਹੀ ਸਰਕਾਰ-''ਜੋ ਤਿਹਾਰੀ ਖੁਸ਼ੀ ਐਸੇ ਹੈ ਤੋ,
ਮੇਰੀ ਹੂੰ ਖੁਸ਼ੀ ਹੈ ਦੇਹੁ ਕੈਦ ਤੇ ਛੁਟਾਈ ਹੈ।

---

*ਕਵੀ ਦੇ ਇਸ ਕਥਨ ਦੀ ਪੁਸ਼ਟੀ ਕਿਤੋਂ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀ, ਇਸ ਲਈ ਇਹ ਕਲਪਨਾ ਹੈ।

†ਸਰਦਾਰ ਅਤਰ ਸਿੰਘ ਦਾ ਪੁਤ੍ਰ ਸਰਦਾਰ ਕੇਹਰ ਸਿੰਘ ਸੰਧਾਵਾਲੀਆ। ਇਹ ਸਰਦਾਰ ਲਹਿਣਾ ਸਿੰਘ ਦੇ ਨਾਲ ਕੁੱਲੂਓਂ ਫੜਿਆ ਗਿਆ ਸੀ । ਵੇਖੋ, ਛੰਦ ਅੰਕ ੨੬੫ ਦੀ ਟਿੱਪਣੀ।

ਤਬੈ ਸਰਕਾਰ ਹੁਕਮ ਭੇਜਯੋ ਹੈ ਅਟਲ ਗਢ,
ਤੁਰਤ ਪਰਵਾਨੋ ਲਿਖਵਾਇ ਸਹੀ ਪਾਈ ਹੈ* ॥ ੩੦੪ ॥

ਦੋਹਾ।

"ਲਾਓ ਸੰਧੇਵਾਲਿਯੇ, ਬੇੜੀ ਦੂਹੂੰ ਕਟਾਇ।"
ਯੌਂ ਪਰਵਾਨੋ ਜਬ ਗਯੋ, ਲਿਯੋ ਤਬੈ ਬਚਵਾਇ ॥ ੩੦੫ ॥
ਹ੍ਹਾਂ ਤੇ ਜੋ ਮੁਖਤਯਾਰ ਸੋ, ਹੁਕਮ ਪਾਇ ਇਹ ਰੀਤ।
ਬੇੜੀ ਕਾਟਿ ਦੁਹੂਨ ਕੀ, ਲੈ ਆਯੋ ਜੁਤ ਪ੍ਰੀਤ ॥ ੩੦੬ ॥
ਪਹੁੰਚੇ ਆਇ ਲਾਹੌਰ ਤਟ, ਉਤਰੇ ਬਾਹਰ ਬਾਗ।
ਧਯਾਨ ਸਿੰਘ ਮਹਾਰਾਜ ਸੋਂ, ਮਿਲੇ ਪ੍ਰਥਮ ਪਗ ਲਾਗ ॥ ੩੦੭ ॥
ਤਬ ਕ੍ਰਿਪਾਲ ਸ੍ਰੀ ਧਯਾਨ ਸਿੰਘ, ਮਿਲਏ ਲੈ ਸਰਕਾਰ।
ਮਾਫ ਕਰਾਇ ਦਈ ਤਬੈ, ਭੂਲ ਜੁ ਸਬਹਿ ਪ੍ਰਕਾਰ ॥ ੩੦੮ ॥

ਕਬਿੱਤੁ।

ਕਰੀ ਸਰਕਾਰ ਸੋਂ ਅਰਜ ਲਹਿਨਾ ਸਿੰਘ ਹੂੰ ਨੇ,–
"ਹਮਰੀ ਹਵੇਲੀ ਜੋ ਮਿਲੇ ਤੌ ਜਾਇ ਉਤਰੈਂ।"
ਜਬ ਸਰਕਾਰ ਫਰਮਾਯੋ ਜੋ ਲਿਖਾਉ ਨਾਉਂ,
ਜਹਾਂ ਜਹਾਂ ਹੋਇ ਤਹਾਂ ਤਹਾਂ ਹੁਕਮ ਪਸਰੈਂ।
ਤਬ ਉਨ ਨਾਮ ਲਿਖਵਾਯੋ, ਗਏ ਪਰਵਾਨੇ,
ਖਾਲੀ ਹ੍ਵੈ ਗਏ ਮਕਾਨ ਸਭ ਬਿਨ ਝਗਰੈਂ।
ਆਪ ਜਾਇ ਉਤਰਯੋ, ਉਤਾਰ ਦਿਯੋ ਸਾਥੀ ਸਭ,
ਦੀਨ ਹ੍ਵੈ ਕਹਨ ਲਾਗਯੋ ਨੀਚੀ ਕਿਯੇ ਨਜ਼ਰੈਂ ॥ ੩੦੯ ॥

ਦੋਹਾ।

ਲਹਨਾ ਸਿੰਘ ਅਜੀਤ ਸਿੰਘ, ਕੇਹਰ ਸਿੰਘ ਜੁ ਤੀਨ।
ਰਹਨ ਲਗੇ ਨਿਤ ਏਕਠੇ, ਮਨ ਅਤਿ ਆਨੰਦ ਕੀਨ ॥ ੩੧੦ ॥
ਹਾਥ ਜੋੜਿ ਹਾਜ਼ਰ ਰਹੈਂ, ਦੂਹੂੰ ਸਮੈਂ ਦਰਬਾਰ।
ਕਰੈਂ ਵਹੀ ਨਿਤ ਕਾਮ ਜੋ, ਫਰਮਾਵੈਂ ਸਰਕਾਰ ॥ ੩੧੧ ॥
ਫਿਰ ਅਜੀਤ ਸਿੰਘ ਹੂੰ ਕਹਯੋ, ਰਾਜਾ ਜੂ ਸੋਂ ਜਾਇ।

---

*ਇਹ ਕਥਨ ਵੀ ਕਵੀ ਦਾ ਕਲਪਨਾ ਮਾਤ੍ਰ ਹੀ ਹੈ ਤੇ ਇਸ ਦੀ ਪੁਸ਼ਟੀ ਕਿਤੋਂ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀ। ਅਸਲ ਵਿਚ ਜਦ ਬੇਦੀ ਬਿਕ੍ਰਮ ਸਿੰਘ ਦੀ ਮਾਰਫਤ ਸਰਦਾਰ ਅਜੀਤ ਸਿੰਘ ਦਾ ਮਿਲਾਪ ਮਹਾਰਾਜਾ ਸ਼ੇਰ ਸਿੰਘ ਨਾਲ ਹੋਇਆ ਤਾਂ ਸਰਦਾਰ ਲਹਿਣਾ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਕੇਹਰ ਸਿੰਘ ਦੇ ਛੁਟਕਾਰੇ ਦਾ ਫੈਸਲਾ ਵੀ ਹੋ ਗਿਆ ਸੀ। ਕਵੀ ਗਵਾਲ ਨੇ ਰਾਜਾ ਹੀਰਾ ਸਿੰਘ ਦਾ ਨੌਕਰ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਧਯਾਨ ਸਿੰਘ ਆਦਿ ਦੀ ਪ੍ਰਸੰਸਾ ਲਈ ਕਈ ਥਾਵੇਂ ਅਜਿਹੀਆਂ ਕਲਪਨਾਂ ਕੀਤੀਆਂ ਜਾਪਦੀਆਂ ਹਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਖੋਜ ਦੀ ਨਿਗਾਹ ਵਿਚ ਕੋਈ ਮੁੱਲ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਪੰ: ਗ: ਰੀ: ਤੋਂ ਇਸ ਗਲ ਦੀ ਪੁਸ਼ਟੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਕਿ ਸੰਧਾਵਾਲੀਆਂ ਦੇ ਮਿਲਾਪ ਲਈ ਬੇਦੀ ਸਾਹਿਬ ਲਾਹੌਰ ਆਏ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਸਭ ਸ਼ਰਤਾਂ ਤਹਿ ਕੀਤੀਆਂ ਸਨ।

"ਹੁਕਮ ਹੋਇ ਤੋ ਬਾਰ ਅਬ, ਤਾਯਾ ਲੈਹਿਂ ਬੁਲਾਇ" ॥ ੩੧੨ ॥

ਕਬਿੱਤੁ ।

ਕਛੂ ਦਿਨ ਪਾਛੇ ਸ੍ਰੀ ਮਹੀਪ ਧਯਾਨ ਸਿੰਘ ਜੂ ਨੈ,
ਕਹੀ ਸਰਕਾਰ ਕੌ—"ਜੋ ਕੀਨੀ ਆਪ ਦਯਾ ਹੈ ।
ਤੌ ਇਨ੍ਹੈਂ ਬਨਾਓ ਸਰਦਾਰ ਜਯੋਂ ਕੇ ਤਯੋਂ ਹੀ ਫੇਰ,
ਚਾਕਰੀ ਕਰੈਂਗੇ ਜੋ ਹਿਯੇ ਮੈਂ ਕਛੂ ਹਯਾ ਹੈ ।
ਦੀਜੈ ਜੌ ਹੁਕਮ ਤੌ ਅਤਰ ਸਿੰਘ ਆਵੈ ਵਾਰ*,"
ਕਹੀ ਸਰਕਾਰ: "ਆਵੈ, ਕਾਹੇ ਪਾਰ ਮਯਾ ਹੈ ।"
ਪਾਇ ਕੈ ਹੁਕਮ ਕੌ ਅਜੀਤ ਸਿੰਘ ਲਿਖ ਭੇਜਯੋ,
"ਤਾਯਾ ! ਤੁਮ ਆਓ, ਦੁਖ ਦੂਰ ਸਭ ਭਯਾ ਹੈ" ॥ ੩੧੩ ॥

ਦੋਹਾ ।

ਪਹੁੰਚਤ ਹੀ ਕਾਗਦ ਤਹਾਂ, ਰਹਯੋ ਵਾਰ ਜਬ ਆਇ ।
ਬਾਬਾ ਬਿਕ੍ਰਮ ਸਿੰਘ ਤਟ, ਟਿਕਯੋ ਆਇ ਸਿਰ ਨਾਇ ॥ ੩੧੪ ॥
ਲਹਨਾ ਸਿੰਘ ਅਜੀਤ ਸਿੰਘ, ਦੋਊ ਪਾਸ ਬਿਠਾਇ ।
ਫਰਮਾਯੋ ਸਰਕਾਰ ਨੈ, ਅਧਿਕ ਕ੍ਰਿਪਾ ਕੇ ਭਾਇ ॥ ੩੧੫ ॥

ਕਬਿੱਤੁ ।

"ਮੁਲਕ ਤਿਹਾਰੇ ਪਾਸ ਜਿਤਨੋ ਜਹਾਂ ਕੋ ਤਹਾਂ,
ਕਿਲਾ ਕੋਟ ਆਪ ਨੇ ਸੰਭਾਲ ਸਭ ਲੀਜਿਯੇ ।"
ਏਤੀ ਕਹਿ ਬਾਤ ਪਰਵਾਨੇ ਲਿਖਵਾਇ ਦਿਯੇ,
ਦਿਯੋ ਸਿਰੋਪਾਉ ਹੈ ਬਹਾਲੀ ਕੋ ਅਖੀਜਿਯੇ ।
ਘੋੜੇ ਦਿਯੇ, ਹਾਥੀ ਦਿਯੇ, ਰਥ ਦਿਯੇ, ਖਾਸੇ ਦਿਯੇ,
ਬਸਤ੍ਰ ਦਿਯੇ, ਸ਼ਸਤ੍ਰ ਦਿਯੇ, ਪ੍ਰੇਮ ਸੌਂ ਪਤੀਜਿਯੇ ।
ਜਾਹਰ ਜਵਾਹਰਾਤ ਜਗਾ ਜੋਤਿ ਜਗਾ ਦਿਯੈਂ,
ਜਗਾ ਦਿਯੈ ਰੂਪ ਤਾਨੀ ਸਰ ਕੌਨ ਕੀਜਿਯੈ ॥ ੩੧੬ ॥

ਸੋਰਠਾ ।

ਕਹੀ ਫੇਰ ਸਰਕਾਰ, "ਫੌਜ ਆਪਨੀ ਲੇਹੁ ਰਖ ।
ਔਰ ਜੁ ਹੈ ਦਰਕਾਰ, ਸੋ ਸੋ ਮਾਂਗੋ ਦੇਹੁ ਮੈਂ" ॥ ੩੧੭ ॥

ਦੋਹਾ ।

ਪਾਇ ਖਿਲਤ ਸਭ ਚੀਜ਼ ਕੋ, ਕਰਨੇ ਲਗੇ ਤਿਆਰ ।
ਦਿਨ ਦਿਨ ਦੂਨੀ ਦੁਤਿ ਬਢੈ, ਜਯੋਂ ਫੁਹਾਰ ਕੀ ਧਾਰ ॥ ੩੧੮ ॥

ਕਬਿਤੁ ।

ਕਰੀ ਹੈ ਅਰਜ਼ ਸਰਕਾਰ ਸੋਂ ਅਜੀਤ ਸਿੰਘ,
"ਆਏ ਹਮ ਟੂਟੇ ਹਾਲ ਖਰਚ ਨ ਪਾਸ ਹੈ ।

---

*ਉਰਾਰ, ਉਰਲੇ ਪਾਰ ।

ਲਾਖਕੁ ਰੁਪਯਾ ਦਿਲਵਾਇਯੇ ਦਯਾ ਕਰਕੈ,
ਕ੍ਰਮ ਸੋਂ ਤਸੀਲ ਮੈਂ ਤੇ ਕਰ ਹੋਂ ਨਿਕਾਸ ਹੈ।''
ਸੁਨਤ ਪ੍ਰਮਾਨ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਦਿਵਾਯ ਦਿਯੇ,
ਉਨੈਂ ਮਾਂਗਨੇ ਕੋ ਫਿਰ ਪਰਗੋ ਖਵਾਸ ਹੈ।
ਕਈ ਵੇਰ ਫੇਰ ਮਾਂਗੈ ਦਿਯੋ ਜਾਇ ਸਰਕਾਰ,
ਨਾਹੀ ਨਿਕਰਤ ਨਾਹੀਂ, ਬਾਢਯੋ ਜੀ ਹੁਲਾਸ ਹੈ ॥ ੩੧੯ ॥

ਦੋਹਾ।

ਮਾਂਗਯੋ ਸੋਊ ਦੈ ਦਿਯੋ, ਬਿਨ ਮਾਂਗੈ ਬਹੁ ਦੀਨ ।
ਦਿਨ ਦਿਨ ਦੈਵੇ ਹੀ ਕਰੈ, ਐਸੀ ਕ੍ਰਿਪਾ ਸੁ ਕੀਨ ॥ ੩੨੦ ॥

ਕਬਿਤੁ।

ਕਿਯੋ ਅਸਬਾਬ ਸਬ ਤਿਆਰ ਦਸ ਮਾਸ ਮਾਹਿ,
ਫੌਜ ਕਰੀ ਲੈਸ ਸਾਜ ਬਿਕਟ ਬਨਾਯੋ ਹੈ।
ਮਨ ਮੈਂ ਕਪਟ ਪਟ ਨਿਪਟ ਲਪਟ ਰਹਯੋ,
ਊਪਰ ਤੇ ਹੁਕਮ ਜੋ ਜੋ ਭਯੋ ਸੋ ਬਜਾਯੋ ਹੈ।
ਮੀਠੀ ਮੀਠੀ ਬਾਤੈਂ ਕਰੈਂ, ਪਜਾਰ ਕੀ ਸੁ ਪਾਂਤੈਂ ਕਰੈਂ,
ਭੇਦ ਬਹੁ ਭਾਂਤੈਂ ਕਰੈਂ, ਸਾਚ ਦਿਖਲਾਯੋ ਹੈ।
ਕਹੂੰ ਬਨੈ ਦੀਨ, ਕਹੂੰ ਬਨੈ ਹੈਂ ਪ੍ਰਬੀਨ ਪੀਨ,
ਕਹੂੰ ਬਨੈ ਬੁੱਧਿ ਹੀਨ, ਕੌਤਕ ਰਚਾਯੋ ਹੈ ॥ ੩੨੧ ॥

ਦੋਹਰਾ।

ਸ਼ੇਰ ਸਿੰਘ ਸਰਕਾਰ ਅਰ ਧਿਆਨ ਸਿੰਘ ਮਹਾਰਾਜ ।
ਅਤਿ ਦੋਊ ਮੋਹਿਤ ਭਏ, ਦੈਵ ਯੋਗ ਕੇ ਕਾਜ ॥ ੩੨੨ ॥
ਸੰਧਾਵਾਲੀ ਦੂਹੂੰ ਨੈ, ਜਾਨੀ ਜਬ ਯਹ ਬਾਤ ।
ਹਮ ਪੈ ਅਤਿ ਵਿਸ੍ਵਾਸ ਅਬ, ਦੋਨੋਂ ਕੋ ਦਿਨ ਰਾਤ* ॥ ੩੨੩ ॥

---

*ਬੇਦੀ ਬਿਕ੍ਰਮ ਸਿੰਘ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਸ: ਅਜੀਤ ਸਿੰਘ ਏਨੀ ਜਲਦੀ ਕਿਉਂ ਫਿਰ ਗਿਆ, ਇਸਦੇ ਕਈ ਕਾਰਣ ਸਨ : (੧) ਸੰਧਾਵਾਲੀਆਂ ਦਾ ਲਾਹੌਰ ਦਰਬਾਰ ਵਿਚ ਰਸੂਖ ਵਧਦਾ ਦੇਖ ਕੇ ਧਜਾਨ ਸਿੰਘ ਨੇ ਧੀਰੇ ਧੀਰੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਮੇਲ ਜੋਲ ਪੈਦਾ ਕਰ ਲਿਆ ਸੀ ਤੇ ਅੰਦਰੋ ਅੰਦਰੋਂ ਮੀਸਣੀਆਂ ਚਾਲਾਂ ਚੱਲ ਕੇ ਮਹਾਰਾਜਾ ਸ਼ੇਰ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਸੰਧਾਵਾਲੀਆਂ ਦੇ ਵਿਚਕਾਰ ਕਈ ਸ਼ਕ ਪੈਦਾ ਕਰ ਦਿੱਤੇ ਸਨ। (੨) ਵੱਡੀ ਗੱਲ ਇਹ ਸੀ ਕਿ ਡੋਗਰਿਆਂ ਨੇ ਕੌਰ ਦਲੀਪ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਜੰਮੂ ਤੋਂ ਲਾਹੌਰ ਲੈ ਆਂਦਾ ਸੀ । ਧਜਾਨ ਸਿੰਘ ਚੂੰਕਿ ਮਹਾਰਾਜੇ ਨੂੰ ਗੱਦੀਓਂ ਉਤਾਰਨ ਲਈ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਡਰਾਵੇ ਦਿੰਦਾ ਰਹਿੰਦਾ ਸੀ, ਹੁਣ ਜਦ ਡੋਗਰਿਆਂ ਦੀਆਂ ਸੰਧਾਵਾਲੀਆਂ ਦੇ ਨਾਲ ਗੁਪਤ ਮੀਟਿੰਗਾਂ ਹੋਣ ਲਗੀਆਂ ਤਾਂ ਹੋਰ ਵੀ ਸ਼ਕ ਵਧ ਗਿਆ। (੩) ਇਸ ਵਧਦੇ ਸ਼ਕ ਨੂੰ ਦੇਖ ਕੇ ਮਹਾਰਾਣੀ ਚੰਦ ਕੌਰ ਅਤੇ ਕੌਰ ਨੌ ਨਿਹਾਲ ਸਿੰਘ ਦੀ ਰਾਣੀ ਸਾਹਿਬ ਕੌਰ ਗਿਲਵਾਲੀ ਵਾਲੀ ਦੀ ਮੌਤ, ਜੋ ਧਲਾਚੌਰ ਹੋਈ ਸੀ, ਸੰਧਾਵਾਲੀਆਂ ਨੂੰ ਜੋਸ਼ ਦੇਣ ਲਈ ਕੋਈ ਘਟ ਵਾਕਿਆ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਕਿਉਂਕਿ ਇਹ ਘਟਨਾਵਾਂ ਵੀ ਚਾਹੇ ਰਾਜਾ ਧਜਾਨ ਸਿੰਘ ਦੇ ਇਸ਼ਾਰੇ ਨਾਲ ਹੀ ਹੋਈਆਂ ਸਨ, ਪਰ ÷

ਕਬਿੱਤ।

ਕਹੀ ਸਰਕਾਰ ਸੋਂ ਅਜੀਤ ਸਿੰਘ ਜਾਇ ਕਰ,
ਹਾਜਰੀ ਹਮਾਰੀ ਲੀਜੈ ਫੌਜ ਸਭ ਤਿਆਰ ਹੈ।
ਤਬ ਸਰਕਾਰ ਫਰਮਾਯੋ ਅਤਿ ਪਯਾਰ ਕਰਿ,
ਚਾਹੈਂ ਜਬ ਦਿਖਲਾਓ, ਤੁਮੈਂ ਅਖਤਯਾਰ ਹੈ।
ਸੁਨਕੇ ਅਜੀਤ ਸਿੰਘ ਜੰਗੀ ਕਾਰਤੂਸ ਭਰਿ,
ਫੌਜ ਕੋ ਸਿਖਾਯੋ ਸਭ ਮੰਤ੍ਰ ਕੋ ਵਿਚਾਰ ਹੈ।
"ਐਸੇ ਹਮ ਕਰੈਂ ਤਬ ਐਸੇ ਤੁਮ ਕੀਜੋ ਤਹਾਂ,
ਰਹਿਯੋ ਹੁਸ਼ਿਆਰ ਮਤ ਕੀਜਿਯੋ ਅਵਾਰ ਹੈ" ॥ ੩੨੪ ॥
ਫੇਰ ਲਹਨਾ ਸਿੰਘ ਸੋਂ ਕਹੀ ਹੈ ਅਜੀਤ ਸਿੰਘ,
ਕਲ ਸੰਕ੍ਰਾਂਤ ਦਾਨ ਸਮਯ ਜੁ ਇਕੰਤ ਹੈ।
ਮੈਂ ਤੋ ਇਤ ਜਾਇ ਸ਼ੇਰ ਸਿੰਘ ਕੋ ਕਰੌਗੋ ਕਾਮ,
ਤਾਹੀ ਛਿਨ ਤੁਮ ਕਰੋ ਕੌਰ ਕੋ ਹਨੰਤ ਹੈ।
ਫੇਰ ਧਯਾਨ ਸਿੰਘ ਜੂ ਕੋ ਦੇਖ ਲੈ ਹੈਂ ਕਾਹੂ ਠੌਰ,
ਔਰ ਫੇਰ ਕਹਯੋ ਕੌਨ ਦੂਜੋ ਬਲਵੰਤ ਹੈ।
ਜੋ ਹਮੈਂ ਸੰਘਾਰੈ, ਪ੍ਰਨ ਪਾਰੈ, ਕਿਲਾ ਫਾਰੈ ਮਾਰੈ,
ਧਾਰੈ ਤਰਵਾਰੈਂ, ਐਸੋ ਕੌਨ ਛਿਤਿ ਕੰਤ ਹੈ" ॥੩੨੫॥

ਸੋਰਠਾ।

ਕਰਿ ਐਸੇ ਸੰਕੇਤ, ਫੌਜ ਸੰਗ ਲੈ ਦੁਹੂੰ ਗਏ।
ਸਾਹਿ ਬਿਲੌਰ ਨਿਕੇਤ, ਜਹਾਂ ਹਜੂਰ ਉਤਰੇ ਹੁਤੇ ॥ ੩੨੬ ॥

ਦੋਹਾ।

ਦਾਨ ਵਿਧਾਨ ਹਜੂਰ ਕਰਿ, ਲਖਯੋ ਮਲ ਕੇ ਜੁੱਧ।
ਕੰਠੇ ਕੜੇ ਇਨਾਮ ਦੈ, ਉਠੇ ਆਪ ਅਵਿਰੁੱਧ ॥ ੩੨੭ ॥

ਕਬਿਤੁ।

ਆਇ ਕਰਿ ਅਰਜ ਅਜੀਤ ਸਿੰਘ ਕੀਨੀ ਜਬ,
"ਲੀਜੈ ਮਹਾਰਾਜ ! ਆਜ ਹਾਜ਼ਰੀ ਹਮਾਰੀ ਹੈ।
ਬਾਰਹਦਰੀ ਮੈਂ ਚਲ ਬੈਠਿਯੇ ਇਕੰਤ ਤਹਾਂ,
ਦੇਖਿਯੋ ਬਹਾਰ ਕੈਸੀ ਫੌਜ ਛਬਿ ਧਾਰੀ ਹੈ।"

+ ਮਹਾਰਾਜਾ ਸ਼ੇਰ ਸਿੰਘ ਵੀ ਇਸ ਅਪਰਾਧ ਤੋਂ ਬਰੀ ਨਹੀਂ ਸੀ। (੪) ਰਾਣੀ ਸਾਹਿਬ ਕੌਰ ਗਿਲਵਾਲੀ ਵਾਲੀ ਦਾ ਹਮਲ ਗਿਰਵਾਇਆ ਗਿਆ ਸੀ। ਇਹ ਸਭ ਗੱਲਾਂ ਸੰਧਾਵਾਲੀਆ ਦੀ ਪਾਰਟੀ ਨੂੰ ਖ਼ਤਮ ਕਰਨ ਵਾਸਤੇ ਕੀਤੀਆਂ ਗਈਆਂ ਸਨ, ਇਸ ਲਈ ਜਦ ਸ਼ਕ ਵਟਾਂਦਰਾ ਹੋਕੇ ਪਰਸਪਰ ਦੋਹਾਂ ਧਿਰਾਂ ਦੇ ਵਿਚਕਾਰ ਖਲੀਜ ਦੀ ਸ਼ਕਲ ਅਖ-ਤਿਆਰ ਕਰਨ ਲਗੇ ਤਾਂ ਡੱਕਾ ਕੋਈ ਨਾ ਪਾ ਸਕਿਆ। ਇਹ ਇਕ ਕੁਦਰਤੀ ਗਲ ਸੀ, ਵੈਸੇ ਅਜੀਤ ਸਿੰਘ ਮਹਾਰਾਜੇ ਨਾਲ ਵਿਗੜਨਾ ਨਹੀਂ ਸੀ ਚਾਹੁੰਦਾ, ਸ: ਲਹਿਣਾ ਸਿੰਘ ਨੇ ਉਸਨੂੰ ਮਜਬੂਰ ਕੀਤਾ ਸੀ। (ਬੀਰ ਮ੍ਰਿਗਿੰਦਰ ਗੁਰ ਬਿਲਾਸ)

ਬੈਠੀ ਸਰਕਾਰ ਜਾਇ ਜਹਾਂ ਉਨ ਕਹੀ ਤਹਾਂ,
ਹਾਜ਼ਰੀ ਕੇ ਮਿਸ* ਘੇਰੀ ਬਾਰਹ ਦੁਆਰੀ ਹੈ।
ਏਕ ਏਕ ਅਸਵਾਰ ਆਗੇ ਹ੍ਵੈ ਨਿਕਾਰਯੋ ਕਰੈ,
ਕਰਾਬੀਨਿਯੋਂ ਕੀ ਪਾਂਤਿ† ਪਾਸ ਕਰੀ ਨਜਾਰੀ ਹੈ ॥ ੩੨੮ ॥
ਹਾਥ ਜੋਰਿ ਅਰਜ਼ ਅਜੀਤ ਸਿੰਘ ਕੀਨੀ ਫੇਰ,
ਸਿੰਘ ਏਕ ਮੇਰੋ ਤਾਕੀ ਅਰਜ਼ ਨਜਾਰੀ ਹੈ।
ਕਹਿਯੈ ਤੋ ਊਪਰ ਬੁਲਾਵੈਂ, ਉਨ ਕਹੀ–"ਆਵੈਂ",
ਤਯੋਂ ਹੀ ਚਢਿ ਆਇ ਠਾਢੋ ਭਯੋ ਸੋ ਪਿਛਾਰੀ ਹੈ।
ਕਹੀ ਫੇਰ–"ਲੰਦਨ‡ ਤੇ ਆਈ ਹੈ ਦੁਨਾਲੀ ਦੇਖੋ,"
ਗਹੀ ਸਰਕਾਰ ਜਬ ਨਾਲੀ ਕੀ ਅਗਾਰੀ ਹੈ।
ਪਾਛੈ ਹਾਥ ਰਾਖ ਕੈ ਅਜੀਤ ਸਿੰਘ ਮਹਾ ਨੀਚ,
ਦਾਬਿ ਦ੍ਵਹੂ ਘੋੜਾ ਯੌਂ ਦੁਨਾਲੀ ਝਟ ਮਾਰੀ ਹੈ ॥ ੩੨੯ ॥
ਸਿੰਘ ਏਕ ਪਾਛੈ ਆਇ ਠਾਢੋ ਜੋ ਭਯੋ ਹੈ, ਤਾ ਨੇ§
ਊਪਰ ਤੇ ਸਿਰ ਪਰ ਮਾਰੀ ਤਲਵਾਰ ਹੈ।
ਵਾਹੀ ਰਾਹ ਕੂਦ ਸਰਕਾਰ ਕੌ ਲੈ ਸੀਸ ਸੰਗ,
ਫੌਜ ਲੈ ਤੁਰਤ ਕਿਯੋ ਕਿਲੇ ਕੇ ਵਿਚਾਰ ਹੈ।
ਤਯੋਂ ਹੀ ਬੁੱਧ ਸਿੰਘ ਆਯੋ ਚੇਲਾ ਸਰਕਾਰ ਕੋ ਜੋ,
ਤਾਨੇ ਵਾਹੀ ਸਿੰਘ ਕੋ ਜੋ ਸੀਸ ਕਾਟਯੋ ਡਾਰ ਹੈ।
ਤਾਕੋ ਫੇਰ, ਜੀਤ{} ਕੇ ਸਿਪਾਹਿਨ ਨੇ ਆਇ ਲਿਯੋ,
ਝਟ ਪਟ ਸੀਸ ਲਿਯੋ ਤਾਹੂੰ ਕੋ ਉਤਾਰ ਹੈ ॥ ੩੩੦ ॥
ਇਤ ਮੈਂ ਅਜੀਤ ਸਿੰਘ ਕਿਯੋ ਇਹ ਨੀਚ ਕਾਮ,
ਉਤੈ ਲਹਨਾ ਸਿੰਘ ਹੂ ਨੈ ਮਾਰਯੋ ਕੌਰੁ[] ਜਾਇਕੈ।
ਚਲਯੋ ਵੂਹ ਕਿਲੇ ਕੌ ਸਵਾਰ ਕਛੁ ਸੰਗ ਲਿਯੈਂ,
ਆਗੈ ਚਲਯੋ ਜਾਤ ਹੋ ਅਜੀਤ ਸਿੰਘ ਧਾਇਕੈ।
ਜਾਤ ਹੀ ਹਵੇਲੀ ਤੇ ਹਜੂਰ ਪੈ ਸ੍ਰੀ ਧਯਾਨ ਸਿੰਘ,
ਮਿਲਯੋ ਮਗ ਮਾਹਿਂ ਹੈ ਅਜੀਤ ਸਿੰਘ ਆਇਕੈ।
ਕਹੀ ਸੰਧਾਵਾਲਿਯਾ ਕਿ ਐਸੋ ਕਾਮ ਕਿਯੋ ਹਮ,
ਸੁਨਤ ਮਹੀਪ ਹਿਯ ਉਠਯੋ ਹੈ ਰਿਸਾਇਕੈ ॥ ੩੩੧ ॥

ਦੋਹਾ।

ਧਯਾਨ ਸਿੰਘ ਨ੍ਰਿਪ ਚਿਤ ਧਰੀ, ਮਾਰਯੋ ਇਨੈਂ ਕੁਮਾਰ।
ਯਹ ਵਿਚਾਰ ਸੰਗ ਲੈ ਗਏ, ਤਿਨ ਕੋ ਕਿਲੇ ਮਝਾਰ ॥ ੩੩੨ ॥

---

*ਬਹਾਨੇ ਨਾਲ। †ਪੰਕਤੀ, ਟੋਲੀ, ਦਸਤਾ। ‡ਲੰਡਨ (ਇੰਗਲੈਂਡ ਦਾ ਇਕ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਸ਼ਹਿਰ)। §ਉਸ ਨੇ {}ਸ: ਅਜੀਤ ਸਿੰਘ ਦੇ।

[]ਕੌਰ ਪ੍ਰਤਾਪ ਸਿੰਘ, ਇਹ ਕੌਰ ਮਹਾਰਾਜਾ ਸ਼ੇਰ ਸਿੰਘ ਦਾ ਵਡਾ ਹੋਣਹਾਰ ਸਪੁਤ੍ਰ ਸੀ। ਇਸ ਸਮੇਂ ਇਹ ਅਜੇ ਮਸਾਂ ੧੩ਕੁ ਵਰ੍ਹੇ ਦਾ ਹੀ ਸੀ ਜਦ ਇਸ ਦੀ ਸ: ਲਹਿਣਾ ਸਿੰਘ ਸੰਧਾਵਾਲੀਏ ਦੇ ਹੱਥੋਂ ਮੌਤ ਹੋ ਗਈ।

ਕਬਿਤੁ ।

ਰਾਜਾ ਧਯਾਨ ਸਿੰਘ ਜੂ ਕੋ ਲਹਿਰੈਂ ਅਨੇਕ ਉਠੈਂ,
ਭੂਮੈਂ ਹੂੰ ਗਡਾਇ ਯਾ ਉਡਾਇ ਤੋਪ ਮਾਰੈਂ ਯੇ ।
ਹਾਥਿਨ ਕੇ ਪਾਇ ਨੀਚੇ ਨੀਚਨ ਖੁਦਾਇ ਡਾਰੈਂ,
ਯਾ ਸਰੀਰ ਫਾਰਿ ਫਾਰਿ ਨੋਨ ਭਰਿ ਗਾਰੈਂ ਯੇ ।
ਭੌਂਥਰੇ ਹਥਯਾਰਨ ਤੇ ਬੰਦ ਬੰਦ ਜੁਦੇ ਕਰੈਂ,
ਯਾ ਕਛੁਕ ਦਾਰੂ ਮੈਂ ਝੁਲਸ ਡਾਰੈਂ ਖਾਰੈਂ ਯੇ ।
ਚੀਰ ਡਾਰੈਂ ਇਨ ਕੋ ਕਿ ਤੀਰ ਡਾਰੈਂ ਤਨਿ ਤਨਿ,
ਨੀਰ ਡਾਰੈਂ ਦੋਊਨ ਕੋ ਯਾ ਜਰਾਇ ਡਾਰੈਂ ਯੇ ॥ ੩੩੩ ॥

ਸੋਰਠਾ ।

ਪਹੁੰਚੇ ਕਿਲੇ ਮਝਾਰ, ਤਹਿਂ ਵਿਚਾਰ ਨੀਚਨ ਕਿਯੇ ।
ਜੌ ਨ੍ਰਿਪ* ਅਬ ਬਚ ਜਾਇ, ਤੌ ਹਨ ਹੈ† ਹਮ ਕੋ ਅਬੈ ॥ ੩੩੪ ॥

ਕਬਿੱਤੁ ।

ਅਧਮ ਅਜੀਤ ਸਿੰਘ ਭੂਪ ਕੀ ਬਚਾਇ ਡੀਠ,
ਕਰੀ ਸੈਨ ਔਰ ਕੋ ਕਿ ਦੇਹੁ ਇਨੈਂ ਮਾਰ ਹੈ ।
ਤਯੋਂ ਹੀ ਪੀਠ ਪੀਛੈ ਤੇ ਜੋ ਨੀਚਨ ਕੋ ਨੀਚ, ਤਾ ਨੈ,
ਮਾਰੀ ਕਰਾਬੀਨ ਭਰੀ ਗੋਲੀ ਕੀ ਕਤਾਰ ਹੈ ।
ਲਗਤ ਪ੍ਰਮਾਨ ਹੀ ਜ਼ੁਬਾਨ ਤੇ ਸ੍ਰੀ ਰਾਮ ਕਢਯੋ,
ਤਨ ਤੇ ਜੁ ਪ੍ਰਾਨ ਕਢਯੋ ਛੋਡਿ ਬ੍ਰਹਮ ਦ੍ਵਾਰ ਹੈ ।
ਤਹਾਂ ਭੂਪ ਸੰਗ ਕੇ ਸਿਪਾਹੀ ਏਕ ਦੇਖਿ ਆਇ,
ਕਰਾਬੀਨੀਆ ਕੋ ਮਾਰਯੋ ਮਾਰਿ ਤਲਵਾਰ ਹੈ ॥ ੩੩੫ ॥
ਬਿਕ੍ਰਮੇਸ ਸੰਬਤ ਸੋ ਉਨਈਸ ਸ਼ਤ ਪੂਰੋ, (੧੯੦੦)
ਅਸ਼੍ਵਨ ਮਹੀਨਾ, ਕ੍ਰਿਸਨ ਪੱਖ, ਪਿਤ੍ਰ ਬਾਸ ਹੈ ।
ਸਸਟੀ‡ ਭ੍ਰਿਗੁਵਾਰ§ ਅਰੁ ਕੰਨਯਾ ਸੰਕ੍ਰਾਂਤਿ ਹੁਤੀ,
ਪ੍ਰਥਮ ਪਹਰ{} ਦਿਨ ਕਰ ਕੋ ਵਿਲਾਸ ਹੈ ।
ਸ਼ੇਰ ਸਿੰਘ ਸਰਕਾਰ ਕੁੱਅਰ ਪ੍ਰਤਾਪ ਸਿੰਘ,
ਰਾਜਾ ਧਯਾਨ ਸਿੰਘ ਜੁਤ ਆਯੋ ਹੁਕਮ ਖਾਸ ਹੈ ।
ਵਿਨੁ ਪਾਰਖਦ[] ਲੈ ਬਿਬਾਨਨ ਪੈ ਚਲੇ ਗਏ,
ਜਾਇ ਜਾਇ ਕਿਯੋ ਬ੍ਰਹਮ ਲੋਕ ਮੈਂ ਅਵਾਸ ਹੈ⁘ ॥ ੩੩੬ ॥

---

*ਰਾਜਾ ਧਯਾਨ ਸਿੰਘ ।

†'ਹਨ ਹੈ', ਅਰਥਾਤ–ਸਾਨੂੰ (ਸੰਧਾਵਾਲੀਆ ਨੂੰ) ਮਾਰ ਦੇਵੇਗਾ । ਉਸ ਸਮੇਂ ਅਸਲ ਵਿਚ ਇਕੱਲਾ ਸ: ਅਜੀਤ ਸਿੰਘ ਹੀ ਆਪਣੇ ਸਿਪਾਹੀਆਂ ਸਮੇਤ ਸੀ ਜਿਸ ਨੇ ਰਾਜਾ ਧਯਾਨ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਘੇਰਿਆ ਸੀ, ਸਰਦਾਰ ਲਹਿਣਾ ਸਿੰਘ ਉਸ ਤੋਂ ਪਿਛੋਂ ਫੌਜੀ ਦਸਤੇ ਲੈ ਕੇ ਕਿਲੇ ਵਿਚ ਦਾਖਲ ਹੋਇਆ ਸੀ ।

‡ਛਠਾ, ੬ । §ਸ਼ੁਕਰਵਾਰ । {}ਪਹਿਲੇ ਪਹਰ, ਅਰਥਾਤ–ਸਵੇਰੇ ।

[]ਵਿਸ਼ਨੂ ਜੀ ਦੇ ਖਾਸ ਸੇਵਾਦਾਰ । ⁘ਨਿਵਾਸ, ਘਰ ।

ਦੋਹਾ ।

ਜਾਇ ਤਖਤ ਤਦ ਨੀਚ ਵੇ, ਬੈਠੇ ਬੀਚ ਦਲਾਨ ।
ਲਿਯੋ ਲਵਾਇਕ ਸੰਗ ਸਭ, ਕਰਤ ਸਲਾਹ ਨਿਦਾਨ ॥ ੩੩੭ ॥
ਨੀਚ ਲਗੇ ਫਿਰ ਰਾਜ ਕੇ, ਬੰਦੋਬਸਤ ਕੇ ਕਾਜ ।
ਰਾਜ ਸੁਚਿਤ ਹੋ ਕਰੈਂਗੇ, ਅਬ ਤਖਤ ਬਿਰਾਜ ॥ ੩੩੮ ॥
ਤਾਹਿੰ ਸਮੈਂ ਆਏ ਜੁ ਦ੍ਵੈ, ਗੁਰਮੁਖ ਸਿੰਘ ਇਕ ਜਾਨ ।
ਮਿਸ੍ਰ ਜੁ ਬੇਲੀ ਰਾਮ ਦੁਅ, ਦੋਊ ਹਿਯ ਹਰਖਾਨ* ॥ ੩੩੯ ॥
ਤਿਨ ਦੋਊਨ ਕੀ ਕਹਿਤ ਹੌਂ, ਨਯਾਰੀ ਨਯਾਰੀ ਰੀਤ ।
ਕੌਨ ਹੁਤੇ, ਔਰ ਕਾ ਕਰੀ, ਉਨ ਨੈ ਅਧਿਕ ਅਨੀਤ ॥ ੩੪੦ ॥

ਕਬਿਤੁ ।

ਗੁਰਮੁਖ ਸਿੰਘ ਨਾਮ ਗਯਾਨੀ ਕਹਵਾਵਤ ਹੈ,
ਤਾ ਪੈ ਸਰਕਾਰ ਅਤਿ ਕਰਤ ਕ੍ਰਿਪਾ ਰਹੀ ।
ਹਰ ਇਕ ਕਾਮਨ ਮੈਂ ਵਾਕੀ ਮੁਖਤਜ਼ਾਰੀ ਰਹੀ,
ਨਿਤ ਅਖਤਜ਼ਾਰੀ ਕਰੈ ਬਾਤ ਜੋ ਬਿਚਾਰ ਹੀ ।
ਕੰਵਰ ਪ੍ਰਤਾਪ ਸਿੰਘ ਤਾਕੌ ਸਰਕਾਰ ਸੌਂਪਯੋ,
ਜਾਨਿ ਨਿਜ ਅੰਗੀ ਇਕ ਰੰਗੀ ਇਕ ਬਾਰ ਹੀ ।
ਸਭ ਸਰਦਾਰਨ ਤੈ ਹਰ ਜਾ ਸਿਵਾਇ ਰਾਖਯੋ,
ਦੌਲਤ ਮੁਲਕ ਹੁਕਮ ਦਿਯੋ ਹੈ ਅਪਾਰ ਹੀ ॥ ੩੪੧ ॥

ਦੋਹਾ ।

ਸੋਈ ਗੁਰਮੁਖ ਸਿੰਘ ਫਿਰ, ਬਨਕੇ ਗੁਰੂ ਕੀ ਠਾਮ ।
ਪਾਹੁਲ ਪਢਿ ਦੀਨੀ ਹੁਤੀ, ਕੌਰਹਿੰ ਯਹਿ ਜਗ ਆਮ ॥ ੩੪੨ ॥

---

*ਸੰਧਾਵਾਲੀਆਂ ਨੇ ਇਸ ਮੌਕੇ ਤੇ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਰਾਜ ਪ੍ਰਬੰਧ ਲਈ ਆਪਣੇ ਸਾਥੀਆਂ ਦੇ ਨਾਲ ਜੋ ਗੱਲਾਂ ਕੀਤੀਆਂ, ਉਹ ਇਕ ਪੁਰਾਤਨ ਰੋਜ਼ ਨਾਮਚੇ ਦੀ ਲਿਖਤ ਅਨੁਸਾਰ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹਨ:—

"ਤਬ ਸੰਧਾਵਾਲੀਏ ਦੋਨੋ (ਸਰਦਾਰ)......ਤਥਾ ਬੇਲੀ ਰਾਮ ਤੋਸ਼ੇਖ਼ਾਨੀਆ ਅਰੁ ਭਾਈ ਗੁਰਮੁਖ ਸਿੰਘ ਗਿਆਨੀ ਇਹ ਚਾਰੋਂ ਮਿਲਕੈ ਮਨਸੂਬਾ ਕਰਨੇ ਲਾਗੇ ਰਾਜ ਕੇ ਸਮਾਜ ਕਾ । ਬੇਲੀ ਰਾਮ ਕਹਿਆ ਸੰਧਾਵਾਲੀਆਂ ਕੋ: "ਜੋ ਮੇਰੇ ਮਨ ਤੋਂ ਇਹ ਬਾਤ ਆਵਤੀ ਹੈ......ਮਾਇਆ ਕੇ ਹੌਦ ਭਰੇ, ਆਪ ਹਾਥੀਆਂ ਪਰ ਚੜ੍ਹੇ ਤੇ ਫੌਜ ਕੇ ਸੂਬੇਦਾਰਾਂ ਕੋ, ਮੁਸਾਹਿਬਾਂ ਕੋ, ਜਰਨੈਲਾਂ ਕਰਨੈਲਾਂ ਕੋ ਇਨਾਮ ਬਖ਼ਸ਼ੇ (ਬਖਸ਼ੋ) ਘੋੜੇ, ਕੜੇ, ਪੁਸ਼ਾਕਾਂ । ਜੇਹੀ ਲਾਇਕ ਕਾ ਕੋਈ ਹੋਵੈ ਤੇਹਾ ਹੀ ਇਨਾਮ ਬਖ਼ਸ਼ੇ, ਫੌਜ ਮੁਸਾਹਿਬ ਅਪਨੇ ਕਰ ਲੇਵੇਂ ।" ਤਬ ਭਾਈ ਗੁਰਮੁਖ ਸਿੰਘ ਗਿਆਨੀ ਕਹਿਆ—"ਜੋ ਤੁਮ ਉਤਾਵਲੁ ਨਾ ਕਰੋ, ਏਵੇਂ ਮਾਇਆ ਕਿਉਂ ਲੁਟਾਈਏ, ਰੀਤ ਨਾਲ ਵਰਤਾਵਾਂਗੇ । ਹੁਣ ਅਸਾਂ ਨੂੰ ਡਰ ਕਿਸਕਾ ਹੈ । ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਅਰ ਵਜ਼ੀਰ ਦੋਨੋਂ ਮਾਰੇ ਗਏ । ਫੌਜ ਸਭ ਅਸਾਡੀ ਮੁਥਾਜ ਹੈ । ਓਰੇ ਹੁਣੇ ਸਭ ਸਲਾਮੀਆਂ ਆਣ ਕਰਤੇ ਹੈਂ ।" ਕਰਤਾਰ ਕਾ ਭਾਣਾ ਇਸੀ ਪ੍ਰਕਾਰ ਸੀ । ਤਬ ਸੰਧਾਵਾਲੀਆਂ ਕਹਿਆ ਜੋ "ਵਾਹੁ ਵਾਹੁ ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਜੀ, ਏਹੋ ਬਾਤ ਹੱਛੀ ਹੈ ।"

(ਪੰਜਾਬ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਲਾਇਬ੍ਰੇਰੀ, ਲਾਹੌਰ Mss No 408)

ਯਾ ਬਿਧਿ ਗੁਰਮੁਖ ਸਿੰਘ ਕੋ, ਕੰਵਰ ਪੁਤ੍ਰ ਸਮ ਲਾਗ।
ਤਾਹੂੰ ਪੈ ਬਾਲਕ ਉਮਰ, ਬਡੋ ਰੂਪ ਕੋ ਬਾਗ॥ ੩੪੩॥

ਕਬਿੱਤੁ।

ਬਾਹਰ ਤੈ ਐਸੇ ਆਇ ਗੁਰਮੁਖ ਤਖਤ ਪਾਸ,
ਲਹਨਾ ਅਜੀਤਾ ਕੌ ਮਿਲਯੋ ਹੈ ਕੰਠ ਲਾਇਕੈ।
ਲਾਗਯੋ ਹੈ ਕਹਨ "ਆਜ ਅਧਿਕ ਬਧਾਏ ਤੁਮੈਂ,
ਹਮੈਂ ਹਰਖ ਛਾਯੋ ਸੋ ਕਹੌਂ ਮੈਂ ਕਾ ਸੁਨਾਇਕੈ ?
ਅੰਗ ਅੰਗ ਮੇਰੇ ਉਠੈਂ ਫੂਲਿ ਫੂਲਿ ਖੁਸ਼ੀ ਮਾਹਿਂ,
ਕਿਯੋ ਤੁਮ ਰੰਗ, ਦਿਯੋ ਪਰਬਤ ਦ੍ਵੈ ਢਾਇਕੈ।"
ਅਤਰ ਲਗਾਵੈ, ਮਾਲ ਫੂਲਨ ਕੀ ਗਲੇ ਪਾਵੈ,
ਊਚੇ ਊਚੇ ਗਾਵੈ, ਬਤਰਾਵੈ ਸੁਖ ਪਾਇਕੈ॥ ੩੪੪॥

ਸੋਰਠਾ।

ਮਿਸਰੀ ਔਰ ਕੜਾਹ, ਬਾਂਟਨ ਲਗਯੋ ਉਚਾਰ ਯੌਂ:-
"ਆਜ ਮਿਟਯੋ ਸਭ ਦਾਹ, ਰਾਜ ਅਟਲ ਅਬ ਤੁਮ ਭਯੋ"॥ ੩੪੫॥

ਦੋਹਾ।

ਗੁਰਮੁਖ ਕੋ ਤੋ ਹਾਲ ਯਹ, ਦਿਯੋ ਸਬਨ ਸੁਨਾਇ।
ਮਿਸਰ ਜੁ ਬੇਲੀ ਰਾਮ ਕੋ, ਕਹੌਂ ਹਵਾਲ ਬੁਝਾਇ॥ ੩੪੬॥

ਕਬਿਤੁ।

ਬਾਲਕਪਨੇ ਤੇ ਰਹਯੋ ਬਡੀ ਸਰਕਾਰ* ਪਾਸ,
ਕਿਯੋ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਜੋ ਤਾਹਿ ਤੋਸ਼ੇਖਾਨੀਆ।
ਬਡੋ ਸਰਦਾਰ ਕਿਯੋ, ਮੁਲਕ ਅਪਾਰ ਦਿਯੋ,
ਤਾਂ ਤੇ ਰਹਯੋ ਭੋਗਤ ਬਹਾਰ ਮਨ ਮਾਨੀਆ।
ਤਾ ਹੂੰ ਤੇ ਸਿਵਾਇ ਸ਼ੇਰ ਸਿੰਘ ਜੂ ਨੈ ਕਰੀ ਕ੍ਰਿਪਾ,
ਕਈ ਜੁਗ ਬੀਤੇ ਖਾਤ ਨਿਮਕ ਪ੍ਰਮਾਨੀਆ।
ਭੂਪ ਧਯਾਨ ਸਿੰਘ ਜੂ ਛੁਡਾਯੋ ਕੈਦ ਕੌਰਾਂ† ਕੀਤੈ,
ਫੇਰ ਕੈ ਬਨਾਯੋ ਕੋਸ਼‡ ਕਾਮ ਕੋ ਪ੍ਰਧਾਨੀਆਂ॥ ੩੪੭॥
ਗੁਰਮੁਖ ਸਿੰਘ ਆਇ ਬਾਂਟਯੋ ਹੇ ਕੜਾਹ ਜਬ,
ਤਬ ਹੀ ਮਿਸਰ ਬੇਲੀ ਰਾਮ ਆਯੋ ਧਾਇਕੈ।
ਹੱਸਿ ਹੱਸਿ ਬੋਲਤ ਅਜੀਤਾ ਲਹਿਨਾ ਸੌਂ ਅਬ,
"ਆਪ ਕੋ ਬਧਾਏ ਹੈ ਬਧਾਇ ਚਿਤ ਚਾਇਕੈ।
ਲਾਯੋ ਮੈਂ ਜਵਾਹਰਾਤ ਪਹਿਨੋ ਦਿਨ ਰਾਤ ਤੁਮ,
ਹੀਰਨ ਕੇ, ਮੋਤਿਨ ਕੇ ਹਾਰ ਹਰਖਾਇਕੈ।
ਸੁਖ ਸਰਸਾਯੋ ਭਯੋ, ਮੇਰੇ ਮਨ ਭਾਯੋ ਭਯੋ,
ਕਿਲਾ ਛਬਿ ਛਾਯੋ ਭਯੋ ਤੋ ਸੋਂ ਪ੍ਰਭੁ ਪਾਇਕੈ§"॥ ੩੪੮॥

---

*ਮਹਾਰਾਜਾ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ। †ਕੌਰ ਨੌ ਨਿਹਾਲ ਸਿੰਘ। ‡ਖਜ਼ਾਨਾ।
§ਇਸ ਲਿਖਤ ਦੀ ਕਿਤੋਂ ਪੁਸ਼ਟੀ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀ।

ਸੋਰਠਾ ।

ਐਸੇ ਕ੍ਰਿਤਘਨ ਕ੍ਰੂਰ, ਨਿਮਕ ਹਰਾਮ ਨਿਕਾਮ ਅਤਿ ।
ਜਗਤ ਦਈ ਮੁਖ ਧੂਰ, ਧਿਕ ਧਿਕ ਬੋਲੀ ਰਾਮ ਤੁਹਿ ॥ ੩੪੯ ॥

ਦੋਹਾ ।

ਅਬ ਫਿਰ ਪੂਰਬ ਪ੍ਰਸੰਗ ਕੋ, ਮੇਲਿ ਕਹਤ ਵਿਵਹਾਰ ।
ਭਯੋ ਆਚਰਜ ਕੋ ਮਰਨ, ਤਿਹ ਕੋ ਜਗਤ ਮਝਾਰ ॥ ੩੫੦ ॥
ਕਹਾ ਕਿਯੋ, ਕਾ ਕਰਤ ਹੈ, ਕਾ ਕਰ ਹੈਂ ਪ੍ਰਕਾਰ ।
ਲਖ ਨ ਸਕਤ ਹੈਂ ਅਮਰ ਹੂੰ, ਭਾਵੀ ਕੋ ਵਿਵਹਾਰ* ॥ ੩੫੧ ॥

ਕਬਿਤੁ ।

ਜੈਸੇ ਬੁਧਿ ਸਾਗਰ ਸ੍ਰੀ ਸ਼ੇਰ ਸਿੰਘ ਮਹਾਰਾਜ,
ਨਾਗਰ ਸੁ ਤੈਸੇ ਧਜਾਨ ਸਿੰਘ ਜੂ ਨਿਹਾਰੇ ਹੈਂ ।
ਜਾਕੇ ਰਾਜਨੀਤਕ ਕੇ ਭੇਦ ਭਾਵ ਭਾਵ ਸਭ,
ਐਸੋ ਕੋ ਨਿਦਾਨ ਜੋ ਨਾ ਦੋਊ ਉਰ ਧਾਰੇ ਹੈਂ ।
ਸਾਮ ਦਾਮ ਦੰਡ ਭੇਦ† ਆਦਿਕ ਅਨੇਕ ਅੰਗ,
ਰੰਗੇ ਰੰਗ ਰੰਗ ਦੋਊ ਏਕ ਢਾਰ ਢਾਰੇ ਹੈਂ ।
ਕਈ ਕਈ ਲਾਖਨ ਕੇ ਏਕ ਏਕ ਬਲੀ ਹੁਤੇ,
ਐ ਪੈ ਭਾਵੀ ਬਲੀ ਛਲੀ ਛਲਿ ਸਭ ਡਾਰੇ ਹੈਂ ॥ ੩੫੨ ॥
ਹੇਮ ਕੋ ਹਰਨ‡ ਕਬੂੰ ਦੇਖਿਯੋ ਨ ਸੁਨਯੋ ਕਾਹੂੰ,
ਤਾ ਪੈ ਉਠਿ ਧਾਯੋ ਰਘੁਬਰ ਸੋ ਸੁਜਾਨ ਹੈ ।
ਨਾਰਦ ਬਤਾਈ ਮਹਾ ਮਾਯਾ ਨੇ ਸੁਨਾਈ ਤਊ,
ਕੰਸ ਕੋ ਕਨ੍ਹੈਯਾ ਨੇ ਪਟਕਿ ਕਾਢਯੋ ਪ੍ਰਾਨ ਹੈ§ ।
ਗਵਾਲ ਕਵਿ ਪਾਰਥ{} ਕੇ ਬਾਨ ਤੇ ਅਕਾਰਥ ਹ੍ਵੈ,

---

*ਦੇਵਤੇ ਵੀ ਕਿਸਮਤ ਦੇ ਚਕ੍ਰ ਨੂੰ ਸਮਝ ਨਹੀਂ ਸਕਦੇ ।

†ਸਾਮ (ਨਰਮਾਈ ਤੋਂ ਕੰਮ ਲੈਣਾ, ਦਾਮ (ਲਾਲਚ ਦੇਣਾ), ਦੰਡ (ਸਜ਼ਾ ਦੇਣੀ) ਅਤੇ ਭੇਦ (ਦੁਸ਼ਮਨ ਦੇ ਘਰ ਵਿਚ ਫੁਟ ਪਾਉਣੀ) । ਨੀਤੀ ਦੇ ਇਹ ਚਾਰ ਅੰਗ ਹਨ ।

‡ਸੋਨੇ ਦਾ ਹਰਨ । ਸ੍ਰੀ ਰਾਮ ਚੰਦ੍ਰ ਨੂੰ ਧੋਖਾ ਦੇਣ ਲਈ ਰਾਵਣ ਦੇ ਇਸ਼ਾਰੇ ਨਾਲ ਇਹ ਰੂਪ ਮਰੀਚਿ ਰਿਸ਼ੀ ਨੇ ਧਾਰਣ ਕੀਤਾ ਸੀ ।

§ਨਾਰਦ ਨੇ ਕੰਸ ਦੀ ਮੌਤ ਦਾ ਉਸ ਨੂੰ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਪਤਾ ਦੇ ਦਿਤਾ ਸੀ ਤੇ ਮਹਾ ਮਾਈ (ਦੇਵੀ) ਨੇ ਵੀ ਉਸ ਨੂੰ ਇਹ ਖਬਰ ਕਰ ਦਿੱਤੀ ਸੀ, ਪਰ ਫੇਰ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਜੀ ਨੇ ਉਸ ਦੀ ਜਾਨ ਲੈ ਲਈ । ਵਧੇਰੇ ਵਾਕਫ਼ੀਅਤ ਲਈ ਦੇਖੋ, ਭਾਗਵਤ, ਦਸਮ ਸਕੰਧ; ਦਸਮ ਗ੍ਰੰਥ, ਕ੍ਰਿਸ਼ਨਾਵਤਾਰ ਅਤੇ ਪ੍ਰੇਮ ਸਾਗਰ (ਕ੍ਰਿਤ ਲੱਲੂ ਲਾਲ) ।

{}ਪ੍ਰਿਥਾ (ਕੁੰਤੀ) ਦਾ ਪੁਤ੍ਰ=ਅਰਜੁਨ (ਤੀਜਾ ਪਾਂਡਵ) ।

ਭੀਲੋਂ ਪੈ ਚਲੇ ਨ, ਰਹੀ ਕਰ ਮੈਂ ਕਮਾਨ ਹੈ*।
ਕੋਊ ਹੈ ਨ ਆਨ† ਬਲਵਾਨ ਯਾ ਜਹਾਨ ਬੀਚ,
ਜੈਸੀ ਛਲਵਾਨ ਏਕ ਭਾਵੀ ਬਲਵਾਨ ਹੈ ॥ ੩੫੩ ॥

ਸਵੈਯਾ । ਕਵਿ ਪ੍ਰਿਯਾਯਾਂ‡ ।

ਬਾਲਿ ਬੱਧਯੋ, ਬਲਿ ਰਾਵ ਬੱਧਯੋ, ਕਰ ਸੂਲੀ ਕੇ ਸੂਲ ਕਪਾਲ ਬਲੀ ਹੈ।
ਕਾਮ ਜਰਯੋ, ਜਗ ਕਾਲ ਪਰਯੋ, ਬਦਿ ਸੇਸ ਧਰੇ ਬਿਖ ਹਾਲ ਹਲੀ ਹੈ।
ਸਿੰਧ ਮਥਯੋ, ਕਿਲ ਕਾਲੀ ਨਥਯੋ, ਕਹਿ ਕੇਸ਼ਵ ਇੰਦ੍ਰ ਕੁਚਾਲ ਚਲੀ ਹੈ।
ਰਾਮ ਹੂ ਕੀ ਹਰੀ ਰਾਵਨ ਬਾਮ, ਚਹੂੰ ਜੁਗ ਏਕ ਅਦ੍ਰਿਸ਼ਟ ਬਲੀ ਹੈ ॥ ੩੫੪ ॥

ਅਨਜਰ ਕਾਹੂ ਕ੍ਰਿਤ§ । ਕਬਿੱਤੁ ।

ਕੈਸੇ ਕੈਸੇ ਬਲੀ ਭੂਪ ਭੂਪਰ ਵਿਖਜਾਤ ਭਏ,
ਅਰਿ ਕੁਲ ਕਾਲ ਨੈਕ ਭੌਂਹ ਕੇ ਵਿਕਾਰ ਸੌਂ ।
ਲੰਘੇ ਗਿਰਿ ਸਾਗਰ ਦਿਵਾਕਰ ਸੇ ਦਿਪੈਂ ਜਿਨੈਂ,
ਕਾਇਰ ਕਿਯੇ ਹੈਂ ਭਟ ਕਰਨ ਹੱਕਾਰ ਸੌਂ ।
ਐਸੇ ਮਹਾਮਾਨੀ ਮੌਤ ਛਾਇ ਹੂੰ, ਨ ਹਾਰ ਮਾਨੀ,
ਕਬਹੂੰ ਨ ਉਤਰੇ ਹੈਂ ਮਾਨ ਕੇ ਪਹਾਰ ਸੌਂ ।
ਦੇਵ ਸੌਂ ਨ ਹਾਰੇ, ਪੁਨਿ ਦਾਨ ਸੋਂ ਨ ਹਾਰੇ,
ਫੇਰ ਕਾਹੂ ਸੋਂ ਨ ਹਾਰੇ, ਏਕ ਹਾਰੇ ਹੋਨਹਾਰ ਸੌਂ ॥ ੩੫੫ ॥

ਪੁਨਿ ਪ੍ਰਸੰਗ:{} । ਕਬਿਤ ।

ਬੁੱਧੂ ਕੇ ਸੁ ਆਵੇ ਵਾਲੀ ਬਾਰਹਦਰੀ ਪੈ ਹੁਤੇ,
ਹਿੰਦੂ ਪਤਿ ਹੀਰਾ ਸਿੰਘ ਮਹਾਰਾਜ ਵਾਂ ਸਮੈਂ ।
ਕਾਹੂ ਕਹੀ ਜਾਇ ਸੰਧਾਵਾਲੀਆਂ ਦੁਹੂੰ ਨੇ ਅਬੀ,
ਮਾਰੀ ਸਰਕਾਰ ਅਰੁ ਕੌਰ 'ਇਕ ਸੇ ਸਮੈਂ ।'[]
ਤਾਹੀ ਛਿਨ ਸੁਨੀ ਸ੍ਰੀ ਮਹੀਪ ਧਯਾਨ ਸਿੰਘ ਹੂੰ ਕੌ,
ਉਨ ਨੈ ਪਠਾਇ ਦਿਯੋ ਹਰਿ ਪੁਰ ਵਾਸ ਮੈਂ ।
ਸੁਨਤ ਉਦਾਸ ਮੈਂ, ਰਹਯੋ ਨ ਜੀ ਹੁਲਾਸ ਮੈਂ,
ਜੁ ਬੋਲੇ ਆਪ ਤਾ ਸਮੈਂ—'ਭਈ ਦਗਾ ਵਿਸ੍ਵਾਸ ਮੈਂ' ॥ ੩੫੬ ॥

---

*ਜਦ ਸ੍ਰੀ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਦਾ ਸੁਰਗਵਾਸ ਹੋਇਆ ਤਾਂ ਅਰਜਨ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਰਾਣੀਆਂ ਦੁਆਰਕਾ ਤੋਂ ਲੈਕੇ ਹਸਤਨਾ ਪੁਰ [ਦਿੱਲੀ] ਨੂੰ ਜਾ ਰਿਹਾ ਸੀ ਕਿ ਰਸਤੇ ਵਿਚ ਭੀਲਾਂ ਨੇ ਹੱਲਾ ਕਰਕੇ ਉਸ ਤੋਂ ਖੋਹ ਲਈਆਂ, ਤੇ ਅਰਜਨ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਬਚਾਉ ਨਾ ਕਰ ਸਕਿਆ। ਇਸੇ ਕਰਕੇ ਕਿਸੇ ਸਿਆਣੇ ਨੇ ਕਿਹਾ ਹੈ:— 'ਸਮੇਂ ਸਮੇਂ ਬਲਵਾਨ ਹੈ, ਸਮੋਂ ਸਮੋਂ ਸਮਰੱਥ। ਉਹੀ ਅਰਜਨ ਕੇ ਬਾਨ ਹੈਂ, ਉਹੀ ਅਰਜਨ ਕੇ ਹੱਥ।'

†ਦੂਜਾ, ਹੋਰ।

‡ਕਵਿ ਕੇਸ਼ਵ ਦਾਸ ਦੀ ਕਵਿ ਪ੍ਰਿਯਾ ਨਾਮੀ ਪੁਸਤਕ ਵਿਚੋਂ ਸਵੈਯਾ।

§ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਕਵੀ ਦਾ ਰਚਿਆ ਹੋਇਆ ਕਬਿਤ।

{}ਉਹੋ ਪ੍ਰਸੰਗ ਹੁਣ ਫੇਰ ਸ਼ੁਰੂ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।

[]ਬਾਗੜੀਆਂ ਵਾਲੀ ਪ੍ਰਤੀ ਵਿਚ 'ਇਕ ਸਾਸ ਮੈਂ' ਪਾਠ ਹੈ।

ਦੋਹਰਾ ।

ਜੋ ਜੋ ਲਹਰ ਉਠੀ ਹੁਤੀ ਧਯਾਨ ਸਿੰਘ ਜੂ ਹੀਯ ।
ਸੋ ਸੋ ਨ੍ਰਿਪ ਹੀਰਾ ਸਿੰਘਹਿੰ ਆਨਿ ਫੁਰੀ ਸਭ ਜੀਯ ॥ ੩੫੭ ॥

ਕਬਿੱਤੁ ।

ਮਹਾਰਾਜ ਹਿੰਦੂ ਪਤਿ ਹੀਰਾ ਸਿੰਘ ਬੋਲੇ ਤਬ,
ਜਾਨੀ ਅਬ ਉਨਹੂੰ ਕੀ ਮੀਚ* ਸਿਰ ਖੇਲੀ ਹੈ ।
ਸਾਤ ਹੂੰ ਵਿਲਾਯਤ ਮੈਂ ਪਕਰਿ ਮੰਗਾਊ ਹਾਲ,
ਭੇਜੂੰ ਤਤਕਾਲ ਕਾਲ ਗਾਲ ਕੀ ਅਲੇਲੀ ਹੈ ।
ਕੌਨ ਉਨੈਂ ਰਾਖੈਂ, ਖੜਗ ਮੇਰੀ ਕੋ ਸਵਾਦ ਚਾਖੈਂ,
ਖਾਖੈਂ ਕਰਿ ਦੇਹੌਂ ਫੌਜ ਲਾਖੈਂ ਹੂੰ ਸਕੇਲੀ† ਹੈ ।
ਆਜ ਰਜਪੂਤੀ ਕੀ ਸਪੂਤੀ ਮਜ਼ਬੂਤੀ ਮੇਰੀ,
ਦੇਖੈਂਗੇ ਵਿਭੂਤੀ ਦਊ ਸੀਸਨ ਕੀ ਸੇਲੀ ਹੈ ॥ ੩੫੮ ॥

ਦੋਹਾ ।

ਹੀਰਾ ਸਿੰਘ ਮਹਾਰਾਜ ਨੈ, ਅਫਸਰ ਸਬੈ ਬੁਲਾਇ ।
ਸਬੈ ਖਬਰ ਕਰਿ ਫਿਰ ਕਹਯੋ,–'ਤੁਮਰੇ ਚਿਤ ਕਹ ਆਇ' ? ॥ ੩੫੯ ॥

ਕਬਿੱਤੁ ।

ਅਫਸਰ ਜਾਇ ਸਭ ਫੌਜ ਲੈ ਸਲਾਹ ਕਰਿ,
ਆਇ ਮਹੀਰਾਜ‡ ਪਾਸ ਕਹੀ ਬਾਤ ਰਾਹ ਕੀ ।
"ਸਵਾਮੀ ਜੋ ਹਮਾਰੋ ਤਾਹਿੰ ਮਾਰਯੋ ਇਨ ਦੁਸ਼ਟਨ ਨੈ,
ਦੂਜੇ ਬਾਲ ਘਾਤ ਸੋਊ ਬਾਤ ਅਤਿ ਡਾਹ ਕੀ ।
ਤਾ ਪੈ ਮਹਾਰਾਜ ਧਯਾਨ ਸਿੰਘ ਕੋ ਕਿਯੋ ਜੋ ਘਾਤ,
ਕੈਸੇ ਦੁੱਖ ਦੁੱਸਹ ਸਹੈਂ ਜੁ ਸੀਵਾਂ ਦਾਹ ਕੀ ।
ਆਪ ਹੀ ਕੇ ਕੇਵਲ ਪਿਤਾ ਨ ਹੁਤੇ ਮਹਾਰਾਜ,
ਹੁਤੇ ਮਹਾਰਾਜ ਪਿਤਾ ਸਰਬ ਪਨਾਹ ਕੀ ॥ ੩੬੦ ॥

ਸੋਰਠਾ ।

ਜੀਵਨ ਧਿਕਹ ਹਮਾਰ, ਜੋ ਹਮ ਬਦਲੋ ਲੇਇ ਨਹਿ ।
ਸਿਰ ਪਰ ਹਾਥ ਤੁਮਾਰ, ਸਿਰਫ਼ ਏਕ ਚਹਿਯੈ ਹਮੈਂ ॥ ੩੬੧ ॥

ਦੋਹਾ ।

ਸਭੈ ਖਾਲਸਾ ਪੰਥ ਯਹ, ਹੈ ਅਬ ਤੁਮਰੇ ਸੰਗ ।
ਬੈਠਿ ਤਮਾਸ਼ਾ ਲਖਹੁ ਤੁਮ, ਅਬ ਹਮ ਮਾਰਤ ਜੰਗ" ॥ ੩੬੨ ॥

ਸੋਰਠਾ ।

ਹੀਰਾ ਸਿੰਘ ਛਿਤਿ ਈਸ, ਕਰੀ ਪ੍ਰਤਿਗਯਾ ਸਬਨ ਸੋਂ ।
"ਪੈਹੈਂ ਜਬ ਅਰਿ ਸੀਸ, ਤਬ ਕਰ ਹੈਂ ਜਲ ਪਾਨ ਮੈਂ" ॥ ੩੬੩ ॥

---

*ਮੌਤ । †ਇਕੱਠੀ ਕੀਤੀ ਹੈ । ‡ਰਾਜਾ ਹੀਰਾ ਸਿੰਘ ਦੇ ਪਾਸ ।

ਦੋਹਾ।

ਸੁਨ ਕੇ ਬਚਨ ਨਰੇਸ਼ ਕੇ, ਬੋਲੇ ਸਬ ਤਬ ਗਾਜ:-
"ਹੈ ਹਮਰੀ ਹੂੰ ਸਬਨ ਕੀ, ਯਹ ਪ੍ਰਤਿਗਯਾ ਆਜ" ॥ ੩੬੪ ॥

ਕਬਿਤੁ।

ਤਬ ਮਹਾਰਾਜ ਹੀਰਾ ਸਿੰਘ ਜੂ ਬਿਚਾਰ ਕਰਿ,
ਦਿਯੋ ਬਟਵਾਇ ਫੌਜ ਮਾਹਿੰ ਜੰਗੀ ਸਾਜ ਹੈ।
ਸਬ ਛਾਵਨੀਨ ਕੇ ਇਕੱਠੇ ਤੋਪਖਾਨੇ ਕਰਿ,
ਪਲਟਨ ਪੰਗਤਿ ਕੇ ਜੁਰੇ ਜਯੋਂ ਸਮਾਜ ਹੈ।
ਬਿਬਿਧ ਰਸਾਲੇ ਕਈ ਵਾਰ ਸਤ੍ਰੂ ਸਾਲੇ ਤੇਊ,
ਖੜੇ ਹੈ ਨਿਰਾਲੇ ਕਰੈਂ ਤੁਰਮ ਅਵਾਜ ਹੈ।
ਖੁਲੇ ਅਸਵਾਰੁ ਸਿੰਘ ਸੂਰਮੇ ਅਪਾਰ ਧਾਰ,
ਭਏ ਸਬ ਤਿਆਰ ਸ਼ਰਤ ਨਿਮਕ ਕੀ ਆਜ ਹੈ ॥ ੩੬੫ ॥

ਦੋਹਾ।

ਹੀਰਾ ਸਿੰਘ ਮਹਾਰਾਜ ਜਬ, ਚਲੇ ਸੈਨ ਲੈ ਸੰਗ।
ਸਭ ਹੀ ਕੇ ਦਿਲ ਮੈਂ ਭਰੀ, ਰਨ ਕੀ ਅਧਿਕ ਉਮੰਗ ॥ ੩੬੬ ॥
ਹੂ ਜੋ ਤੋਸ਼ੇਖਾਨੀਆ, ਮਿਸਰ ਲਾਲ ਸਿੰਘ ਨਾਮ।
ਸ਼ਾਮਲ ਸੰਗ ਸਲਾਹ ਸੁਭ, ਬੀਰ ਧੀਰ ਸੰਗ੍ਰਾਮ ॥ ੩੬੭ ॥

ਕਬਿੱਤੁ।

ਉੱਜਲ ਜਨਮ ਪਾਯੋ, ਵਿਪ੍ਰ ਕੁਲ ਕਹਵਾਯੋ,
ਸਬ ਸਰਕਾਰਨ ਸੁਹਾਯੋ ਸੁਭ ਚਾਲੀ ਹੈ।
ਸੱਜਨ ਸੁਹ੍ਰਿਦ ਸਬ ਹੀ ਸੌਂ ਹਸਿ ਬੋਲੈਂ ਬਾਕ,
ਛਾਕ ਛਕਯੋ ਰਹੈ, ਖੈਰ ਖ੍ਵਾਹੀ ਕੀ ਬਿਸਾਲੀ ਹੈ।
ਗਵਾਲ ਕਵਿ ਕਹੈ ਰਹੈ ਏਕ ਰੰਗ ਅੰਗ ਢੰਗ,
ਰੰਗ ਰੰਗ ਹਿਯੇ ਮੈਂ ਉਮੰਗ ਕੀ ਬਹਾਲੀ ਹੈ।
ਬੀਰਤਾ ਦਿਖਾਵਨ ਕੀ, ਹੁਕਮ ਬਜਾਵਨ ਕੀ,
ਮਿਸ੍ਰ ਲਾਲ ਸਿੰਘ ਜੂ ਕੇ ਮੁਖ ਚੜ੍ਹੀ ਲਾਲੀ ਹੈ ॥ ੩੬੮ ॥

ਦੋਹਾ।

ਸਰਕਾਰੀ ਦਫ਼ਤਰਨ ਕੇ, ਈਸ ਜੁ ਦੀਨਾ ਨਾਥ।
ਸੋਊ ਤਬ ਹਾਜਰ ਹੁਕਮ, ਰਹੇ ਜੁ ਨ੍ਰਿਪ ਕੇ ਸਾਥ ॥ ੩੬੯ ॥

ਕਬਿਤੁ।

ਇਲਮ ਕਮਾਲ ਹਾਲ ਰਾਜ ਕਾ ਹੈ ਨੇਕ ਜ਼ਬਾਂ,
ਐਸੀ ਬਾਤੈਂ ਕਯਾ ਹੈਂ ਜੋ ਨ ਯਾਦ ਇਕ ਸਾਥ ਹੈਂ?
ਰਾਖਤ ਨਿਗਾਹ ਪਰਵਰਸ਼ ਕੀ ਯਤੀਮਨ ਪੈ,
ਖੁਸ਼ੀ ਹੋਇ ਜਾਵਤੇ ਜੋ ਆਵਤ ਅਨਾਥ ਹੈਂ।
ਕੀ ਹੈਂ ਸਰਕਾਰ ਕੀ ਹਜ਼ਾਰੋਂ ਖੈਰ ਖ੍ਵਾਹੀ ਖੂਬ,
ਹੁਕਮੀ ਹਜ਼ੂਰੀ ਪੂਰੀ ਸਾਚੀ ਗੁਨ ਗਾਥ ਹੈਂ।

ਰੌਸ਼ਨ ਹੂਈ ਹੈ ਖ਼ੂਬੀ ਜਿਨ ਕੀ ਜਹਾਨ ਪਰ,
ਨੇਕੀ ਕੇ ਨਿਸ਼ਾਨ ਸ੍ਰੀ ਦੀਵਾਨ ਦੀਨਾ ਨਾਥ ਹੈਂ ॥ ੩੭੦ ॥
ਮਾਲਕ ਕੇ ਹੁਕਮ ਪ੍ਰਮਾਨ ਮਨ ਮਾਨਿ ਮਾਨਿ,
ਮਾਨ ਬਿਨ ਰਹੈਂ, ਚਹੈਂ ਸਨਮਾਨ ਸਾਥ ਹੈਂ ।
ਬਾਨ ਪਰੀ ਪਰ ਉਪਕਾਰ ਹੀ ਕੀ ਹਿਯੇ ਆਨਿ,
ਪੁਨਯ ਹੀ ਮੈਂ ਪ੍ਰਾਨ ਔ ਜ਼ੁਬਾਨ ਧਰਮ ਗਾਥ ਹੈਂ ।
ਆਨ ਨਹਿੰ ਨਾਥ ਜਾਕੋ, ਤਾਕੋ ਖਾਨ ਪਾਨ ਦੇ ਦੈ,
ਕਰਤ ਪ੍ਰਧਾਨ, ਜਾਨਿ ਰਾਖੈਂ ਨਮ੍ਰ ਮਾਥ ਹੈਂ ।
ਜਾਹਰ ਜਹਾਨ ਜਾਨ, ਜਾਨ ਪ੍ਰਜਾਨ ਕੇ ਹੈਂ,
ਨੇਕੀ ਕੇ ਨਿਸ਼ਾਨ ਸ੍ਰੀ ਦੀਵਾਨ ਦੀਨਾ ਨਾਥ ਹੈਂ ॥ ੩੭੧ ॥
ਕਸ਼ਯਪ ਪੁਰੀ* ਕੇ ਨੀਕੇ, ਦ੍ਵਜ ਕੁਲ ਹੀ ਕੇ ਦੀਪ,
ਜਾਨਤ ਮਹੀਪ ਸਬ ਜਾਨੀ ਗੁਨ ਗਾਥ ਹੈਂ ।
ਸਬ ਹੀ ਕੀ ਭਲੀ ਕਹੈਂ ਛਲੀ ਤੇ ਅਲੱਗ ਰਹੈਂ,
ਬਲੀ ਕਹਾਂ ਅਬਲੀ ਬਤਾਵੈਂ ਉੱਚ ਮਾਥ ਹੈਂ ।
ਸ੍ਵਾਮੀ ਹੀ ਕੇ ਰਾਜਨ ਕੇ ਸਾਜਨ ਮੈਂ ਚਿੱਤ ਨਿੱਤ,
ਬਿਤ ਭਗਵਾਨ ਹੀ ਕੀ ਕ੍ਰਿਤੱਨ ਕੇ ਸਾਥ ਹੈਂ ।
ਸੁਜਸ ਮਹਾਨ ਆਨਿ ਛਾਯੋ ਹੈ ਜਹਾਨ ਜਾਨ,
ਨੇਕੀ ਕੇ ਨਿਸ਼ਾਨ ਸ੍ਰੀ ਦੀਵਾਨ ਦੀਨਾ ਨਾਥ ਹੈਂ ॥ ੩੭੨ ॥

ਸੋਰਠਾ ।

ਰਘੁ ਕੁਲ ਰਾਮ ਮਨਾਇ, ਗਨਪਤਿ ਦ੍ਵਜਪਦ ਪੂਜ ਕੈ ।
ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਪਦ ਕੋ ਧਯਾਇ, ਚਲੇ ਜੰਗ ਜੀਤਨ ਤਬੈ ॥ ੩੭੩ ॥

ਛੰਦ ਪ੍ਰਮਾਨਿਕਾ ।

ਮਿਲੇ ਸੁ ਕੁੰਭ† ਪੂਰਣੰ । ਤੁਰੰਗ ਆਇ ਤੂਰਣੰ ।
ਸਬਾਲ‡ ਬਾਲ§ ਸੋਹਨੀ । ਮਿਲੀ ਸਦੁਗਧ{} ਦੋਹਨੀ ॥ ੩੭੪ ॥
ਸੁਨੇ ਸੁ ਗੀਤ ਮੰਗਲੰ । ਗਊ ਮਿਲੀ ਸੁ ਉੱਜਲੰ ।
ਕਰੀ[] ਸਿੰਗਾਰ ਸੱਜਿਤੰ । ਸੁਦੁੰਦਭੀ ਸੁ ਵੱਜਿਤੰ ॥ ੩੭੫ ॥
ਮਿਲੀ ਸੁ ਬਾਰਿ:: ਨਾਗਰੀ । ਸਰੂਪ ਮੈਂ ਉਜਾਗਰੀ ।
ਮਿਲੇ ਸੁ ਫੂਲ ਫੱਲ ਜਯੋਂ । ਦਧੀ੧ ਸੁਪਾਤ੍ਰ ਭਲ ਤਯੋਂ ॥ ੩੭੬ ॥

---

*ਕਸ਼ਮੀਰ ਕਸ਼ਯਪ ਨਾਮੀ ਪਹਾੜ ਦੀ ਵਾਦੀ ਵਿਚ ਵਸੀ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਕਸ਼ਯਪ ਪੁਰੀ ਦੇ ਨਾਮ ਨਾਲ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਹੈ । ਦੀਵਾਨ ਦੀਨਾ ਨਾਥ ਕਸ਼ਮੀਰੀ ਬ੍ਰਾਹਮਣ ਸੀ ਤੇ ਉਸ ਦੇ ਵਡੇਰੇ ਸ਼ਾਹਜਹਾਂ ਦੇ ਦਰਬਾਰ ਵਿਚ ਮੁਲਾਜ਼ਮ ਸਨ । ਸੰਨ ੧੮੧੫ ਵਿਚ ਦੀਵਾਨ ਦੀਨਾ ਨਾਥ ਦੀਵਾਨ ਗੰਗਾ ਰਾਮ ਦੇ ਰਸੂਖ ਨਾਲ ਸ਼ੇਰਿ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਪਾਸ ਮੁਲਾਜ਼ਮ ਹੋਇਆ ਸੀ [Punjab Chiefs, I, 30,30] ।

†ਘੜੇ । ‡ਬਾਲਕ ਸਹਿਤ । §ਸੋਹਣੀ ਇਸਤ੍ਰੀ । {}ਦੁੱਧਾਂ ਸਮੇਤ ।
[]ਹਾਥੀ । ::ਬਾਰਾਂਗਨਾ = ਵੇਸਵਾ । ੧ਦਹੀ ।

ਮਿਲੇ ਸੁ ਬਿਪ੍ਰ ਬ੍ਰਿੰਦ ਹੈਂ । ਸੁਨੇ ਸੁ ਬੇਦ ਛੰਦ ਹੈਂ ।
ਭਰਯੋ ਡਲਾ ਸੁ ਗੋਬਰੈ । ਸੁ ਮਾਸ ਥਾਲ ਮੈਂ ਭਰੈ ॥ ੩੭੭ ॥
ਮਿਲੀ ਸੁ ਕੰਨਜਕਾ ਘਨੀ । ਪ੍ਰਸੰਨ ਖੇਲ ਮੈਂ ਸਨੀ।
ਸ਼ਰਾਬ ਕੇ ਸੁ ਭਾਂਜਨੈਂ । ਮਿਲਯੋ ਮਖੀਰ ਰਾਜ ਨੈ ॥ ੩੭੮ ॥

ਛੰਦ ਭੁਯੰਗ ਪ੍ਰਯਾਤ ।

ਲਿਯੇ ਧੂਪ ਦੀਪੰ ਕੋਈ ਅਗ੍ਰ ਆਯੋ ।
ਬ੍ਰਿਖਭ ਸ੍ਵੇਤ* ਆਗੇ ਤਿ ਆਯੋ ਸਿਧਾਯੋ ।
ਬਿਨਾ ਧੂਮ ਅਗਨੀ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਿਤ ਕਹੂੰ ਹੈ ।
ਖਰੇ ਘ੍ਰਿਤ ਭਰੇ ਕੁੰਭ ਰਾਜਤ ਤਹੂੰ ਹੈ ॥ ੩੭੯ ॥
ਕੁਈ ਲੈ ਸਿੰਘਾਸਨ ਅਗਾਰੀ ਤਿ ਆਯੋ ।
ਕੁਈ ਲੇ ਪਤਾਕਾ† ਸੁ ਛਤ੍ਰੰ ਦਿਖਾਯੋ ।
ਰਜਕ‡ ਬਸਤ੍ਰ ਧੋਏ ਲਿਯੈਂ ਆਵੈ ਆਗੇ ।
ਡੱਬੇ ਰਤਨ ਕੇ ਸਾਹੁ ਕਰ ਮੈਂ ਹੁ ਜਾਗੇ§ ॥ ੩੮੦ ॥
ਚਲੇ ਔਰ ਆਗੇ ਹਿਯੇ ਲੈ ਲਹੇ ਹੈਂ ।
ਮਿਲੇ ਨੀਲ ਕੰਠੰ ਨਕੁਲ{} ਗ੍ਰਿਹ ਗਹੇ ਹੈਂ ।
ਲਖੀ ਬ੍ਰਿਛ ਪੈ ਮੋਰ ਅਵਲੀ() ਘਨੇਰੀ ।
ਮਿਲੇ ਆ ਝਬੇਲੇ[] ਲਿਯੈ ਮੀਨ ਵੇਰੀ ॥ ੩੮੧ ॥

ਦੋਹਾ ।

ਪਿਕ੧ ਪੱਲੀ੨ ਔ ਪਾਂਡੁਕੀੜ, ਬਹੁਰ ਛਛੂੰਦਰ ਸਯਾਰ੪ ।
ਕੋਲੀ੫ ਜੁਤ ਛੈ ਹੂੰ ਸੁਯੇ, ਮਿਲੀ ਬਾਮ ਸੁਖ ਸਾਰ ॥ ੩੮੨ ॥
ਰੂਪਾ ਰੇਲੀਨ੍ਹ ਚਾਖ ਅਰ ਹਿਰਨਨ ਕੇ ਸਮੁਦਾਇ।
ਏ ਦੱਛਨ ਲੱਛਨ ਜੁ ਸੁਭ੍ਰ, ਸਗੁਨ ਮਿਲੇ ਸੁਖਦਾਇ ॥ ੩੮੩ ॥

ਛੰਦ ਭੁਯੰਗ ਪ੍ਰਯਾਤ ।

ਚਲੇ ਤੋਪਖਾਨੇ ਸਵਾਰੰ ਅਪਾਰੰ ।
ਚਲੀ ਪਲਟਨੈਂ ਰਜਬਨੈਂ ਬੇਸ਼ੁਮਾਰੰ ।
ਰਸਾਲੇ ਬਿਸਾਲੇ ਚਲੇ ਹਰਖਾਏ ।
ਜੰਬੂਰੇ ਸ਼ੁਤ੍ਰ ਪੈ ਚਲੇ ਹੈਂ ਚਢਾਏ ॥ ੩੮੪ ॥
ਗੁਬਾਰੇਨ ਕੀ ਪਾਂਤਿ ਨਯਾਰੀ ਚਲੀ ਹੈ ।
ਸੁ ਪੈਦਲ ਬੰਦੂਕਨ ਕੀ ਆਵਲੀ ਹੈ ।
ਚਲੀ ਹੈਂ ਕਤਾਰੈਂ ਕਰਾਬੀਨਿਯੋਂ ਕੀ ।
ਸੁਭਾਲੇ ਵਿਸ਼ਾਲੇ ਪ੍ਰਭਾ ਬਰਛਿਯੋਂ ਕੀ ॥ ੩੮੫ ॥

---

*ਚਿੱਟਾ ਬੈਲ । †ਝੰਡੀ । ‡ਧੋਬੀ । §ਰਤਨਾਂ ਦੇ ਡੱਬੇ ਸ਼ਾਹੂਕਾਰ ਦੇ ਹੱਥਾਂ ਵਿਚ ਜਗਮਗਾ ਰਹੇ ਹਨ । {}ਨਿਉਲਾ । ()ਮੋਰਾਂ ਦੀ ਪਾਲ । []ਝਬੂਆਂ ਵਾਲੇ, ਮਾਛੀ । ੧ਕੋਇਲ । ੨ਕਿਰਲੀ । ੩ਚਮਗਿੱਦੜ । ੪ਗਿਦੜ । ੫ਇਕ ਨੀਚ ਜਾਤ ਦਾ ਆਦਮੀ ।

ਅਸਿਤ ਉਰਦੀਆ ਹੈਂ, ਗੁਲੰਦਾਜ਼ ਗਨ ਜੇ ।
ਮਨੋਂ ਆਜ ਉਮੱਡੇ, ਮਹਾ ਸ਼ਯਾਮ ਘਨ ਯੇ ।
ਅਖਿਲ ਤੋਪ ਸੰਗੀਨ ਬਿੱਜੁਲ ਚਮੱਕੇ ।
ਮਹਾ ਸ਼ੋਰ ਛਾਯੋ, ਮਨੋਂ ਗਰਜ਼ ਬੱਕੈਂ ॥ ੩੮੬ ॥
ਉਡੀ ਰੇਨ ਭੂ ਤੇ ਚਲੀ ਆਸਮਾਨੈਂ ।
ਭਯੋ ਧੁੰਦ ਜੋ ਲੇ ਛਪਾ ਭਾਸਮਾਨੈ* ।
ਉਡੇ ਜਾਹਿਂ ਘੋੜੇ ਕਿ ਪੈ ਸੱਸੜੱਤੈਂ ।
ਮਚੀ ਤੋਪ ਚੱਕ੍ਰਨ ਕੀ ਖੱਖੜੱਤੈਂ ॥ ੩੮੭ ॥

ਕਬਿਤੁ ।

ਜੰਗ ਕਰਬੇ ਕੋ ਮਹਾਰਾਜੇ ਹੀਰਾ ਸਿੰਘ ਬੀਰ,
ਭੀਰ ਲੈ ਚਮੂੰ ਕੀ ਚਢਯੋ, ਧਰ ਧੜਰਾਤ ਹੈ ।
ਕੁੱਦਤ ਤੁਰੰਗ ਮਨ ਮੁੱਦਿਤ ਸੁਰੰਗ ਭਏ,
ਉੱਦਤ ਸਵਾਰ ਸੋਰ ਘਨ ਗੜਰਾਤ ਹੈ ।
ਗਵਾਲ ਕਵਿ ਕਹੈ ਹੱਲੇ ਦਿੱਗਜਾਂ†, ਦਹੱਲੇ ਦਿਲ,
ਪੱਲੇ ਫੇਰੇ ਇੰਦ੍ਰ ਸੋਂ, ਸਮੀਰ‡ ਸੜਰਾਤ ਹੈ ।
ਕੱਛਪ ਕੀ ਪ੍ਰਿਸ਼ਟ ਕੜੱਕ ਕੜਰਾਤ ਐਸੇ,
ਜੈਸੇ ਪ੍ਰਲੈ ਤੜਿਤ ਤੜਪ ਤੜਰਾਤ ਹੈ ॥ ੩੮੮ ॥
ਚੜ੍ਹਯੋ ਏਕ ਹੱਲੇ ਹਿੰਦੂ ਪਤਿ ਹੀਰਾ ਸਿੰਘ ਬੀਰ,
ਸੰਗ ਲੇ ਬਿਤੁੰਡਨ§ ਕੋ ਝੁੰਡ ਘਨ ਘੇਰਾ ਸੌਂ ।
ਤੋਪਨ ਕੇ, ਤੁਪਕ ਕੋ, ਤੇਗਨ ਤਮੰਚਨ ਕੋ,
ਤੀਰਨ ਕੋ ਸੋਰ ਮਨੋਂ ਬੈਰਨ ਥਪੇਰਾ ਸੌਂ ।
ਗਵਾਲ ਕਵਿ ਏਕੈ ਓਰ ਭਾਰ ਕੋ ਭੰਡਾਰ ਪਰੈ,
ਭੂਪਿ ਭਹਰਾਨੀ ਭਾਵ ਭੂਲਯੋ ਚਿਤ ਚੇਰਾ ਸੌਂ ।
ਫੌਜ ਕੋ ਫਨੇਸ ਕੀ ਫਨਾਲੀ ਪੈ ਭਯੋ ਫਤੂਰ,
ਫੈਲੈ, ਫੇਨ ਫੈਂਕੇ, ਫਨ ਫੇਰੈ ਪਾਨ ਫੇਰਾ ਸੌਂ ॥ ੩੮੯ ॥

ਦੋਹਾ ।

ਸੰਧਾਵਾਲਨ ਕੋ ਭਈ, ਖਬਰ ਕਿਲੇ ਕੇ ਮਾਹਿ ।
ਨ੍ਰਿਪ ਹੀਰਾ ਸਿੰਘ ਸੈਨ ਲੈ, ਆਏ ਰਨ ਕੋ ਚਾਹਿਂ ॥ ੩੯੦ ॥
ਤਬ ਉਨਹੂੰ ਨਿਜ ਫੌਜ ਕੋ, ਦਿਯੋ ਹੁਕਮ ਸਰਰਾਇ ।
ਚਢੇ ਸਫੀਲਨ ਪੈ ਲਰੋ, ਮਾਰੋ ਤੋਪ ਤਕਾਇ ॥ ੩੯੧ ॥
ਲਹਨਾ ਸਿੰਘ ਅਜੀਤ ਸਿੰਘ. ਫਿਰੈਂ ਦੁਹੂੰ ਘਬਰਾਇ ।
ਮਨ ਹੀ ਮਨ ਸੋਚੈਂ ਕਹੈਂ. ਕੋ ਅਬ ਬਨੈ ਬਚਾਇ ॥ ੩੯੨ ॥
ਇਤਨੇ ਮੈਂ ਪਹੁੰਚੀ ਤਬੈ, ਸੈਨਾ ਕਿਲੇ ਸਮੀਪ ।
ਹੁਕਮ ਦਿਯੋ ਤਬ ਫੈਰ ਕੋ, ਹੀਰਾ ਸਿੰਘ ਅਵਨੀਪ ॥ ੩੯੩ ॥

---

*ਸੂਰਜ ਨੂੰ । †ਦਿਸਾਂ ਦੇ ਹਾਥੀ । ‡ਹਵਾ, ਪਵਨ । §ਸੂਰਮਿਆਂ ਨੂੰ ।

ਦਏ ਮੋਰਚੇ ਸਾਇਕੈ, ਗਢ ਕੇ ਚਾਰੋਂ ਓਰ ।
ਸਬੈ ਫੌਜ ਘੇਰਾ ਕਿਯੋ, ਡਾਰੈਂਗੇ ਗਢ ਫੋਰ ॥ ੩੯੪ ।

ਛੰਦ ਭੁਯੰਗ ਪ੍ਰਯਾਤ ।

ਚਹੂੰਘਾ ਬਜੰਤ੍ਰੀਨ ਮਾਰੂ ਬਜਾਏ ।
ਘੁਰੇ ਘੋਰ ਡਫਲੇ ਸੁ ਤਾਸੇ ਤਚਾਏ ।
ਤੁਰਮ ਕੀ ਤੁਤੂਤੂੰ ਤੁਤੂਤੂੰ ਤੁਤੂਤੂੰ ।
ਨਗਾਰੇਨ ਕੀ ਧੁਧੂਧੂੰ ਧੁਧੂਧੂੰ ਧੁਧੂਧੂੰ ॥ ੩੯੫ ॥
ਬਜੈਂ ਬੰਸਰੀ ਔਰ ਤੰਬੂਰ ਬਾਜੈਂ ।
ਪਢੈਂ ਵਾਰ ਢਾਡੀ ਕੜੱਕੈਂ ਅਵਾਜੈਂ ।
ਖੜੀ ਫੌਜ ਚਹੂੰਘਾ ਸੁ ਉੱਥਤ ਮਹਾਈ ।
ਲਿਯੇ ਹਾਥ ਭਾਲੇ ਵਿਸਾਲੇ ਤਹਾਈ ॥ ੩੯੬ ॥
ਬਰਛੀਨ ਕੀ ਕੌਨ ਗਿਨਤੀ ਗਿਨਾਵੈਂ ।
ਕਿਤੀ ਪੰਗਤੈਂ ਸੈਫ਼ ਬਾਜੋਂ ਕੀ ਛਾਵੈਂ ।
ਹਜਾਰੋਂ ਦੁਧਾਰਾ, ਸਿਰੋ ਹੀ ਸੁ ਲੱਖੈਂ ।
ਕਤਾਰ ਸੁ ਕਤੇਨ ਕੀ ਕੋ ਪਰੱਖੈਂ ॥ ੩੯੭ ॥
ਕੁਮੇਦਾਨ ਕਪਤਾਨ ਔ ਸੂਬਦਾਰੰ ।
ਸਜੀ ਬਿਰਜਸੈਂ ਔ ਕਿਰਚੈਂ ਅਪਾਰੰ ।
ਬਿਬਿਧ ਰੰਗ ਕੀ ਜਾਕਟੈਂ ਹੈਂ ਝਲਾਝਲ ।
ਬਧੀ ਪੇਟ ਪੇਟੀ ਜੜਾਊ ਭਲਾਭਲ ॥ ੩੯੮ ॥
ਜਮੇ ਹੈਂ ਤਿਲੰਗੇ ਸਜੇ ਹੈਂ ਜੁ ਚੰਗੇ ।
ਉਮੰਗੇ ਅਭੰਗੇ ਕਈ ਰੰਗ ਰੰਗੇ ।
ਕਿਤੀ ਪਲਟਨੈਂ ਹੈਂ ਪੁਰਬਿਯੋਂ ਕੀ ਚੰਗੀ ।
ਕਿਤੀ ਖਾਲਸੋਂ ਕੀ ਖੜੀ ਹੈਂ ਇਕੰਗੀ ॥ ੩੯੯ ॥
ਕਿਤੀ ਰਜਬਨੈਂ ਸਜਬਨੈਂ ਲੈਸ ਠਾਢੀ ।
ਸਬੈ ਜੰਗ ਕੀ ਹੈਂ ਉਮੰਗੰ ਸੁ ਬਾਢੀ ।
ਸੰਗੀਨੈਂ ਸੁਨਾਲੀ ਬੰਦੂਕੈਂ ਚਮੱਕੈਂ ।
ਮਨੋਂ ਬਿੱਜ ਭੂ ਸੈਲ ਕਰ ਕਰ ਦਮੱਕੈਂ ॥ ੪੦੦ ॥
ਕਿਤੇ ਹੀ ਪੰਚ ਰੰਗ ਕਾਰੇ ਸੁ ਲੀਲੇ ।
ਕਿਤੇ ਸੁਰਖ ਸ੍ਵੇਤ ਦੁਰੰਗੇ ਸੁ ਪੀਲੇ ।
ਕਿਤੇ ਦੀ ਜਰੀ ਤਾਸ ਕੇ ਝਲ ਝਲਾਤੇ ।
ਛਪੈਂ ਵਾਰ ਪਹਿਲੇ ਸੁਨਹਿਲੇ ਦਿਖਾਤੇ ॥ ੪੦੧ ॥
ਕਿਤੇ ਸਾਦਗੀ ਔ ਦਰਿਆਈ ਕੇ ਖਾਸੇ ।
ਕਿਤੇ ਕੀਮ ਖਾਪੀ ਜਗਾ ਜੋਤ ਰਾਸੇ ।
ਖੜੇ ਦੰਡ ਉਦੰਡ ਮੈਂ ਯੋਂ ਨਿਸਾਨੰ ।
ਹਵਾ ਤੈਂ ਹਲੈਂ ਔ ਛੁਐਂ ਆਸਮਾਨੰ ॥ ੪੦੨ ॥
ਕਿਲੇ ਤੈਂ ਸੁ ਗੋਲੀ ਹਜਾਰੋਂ ਪਰੈ ਹੈਂ ।

ਮਨੋਂ ਮੇਹ ਕੀ ਬੂੰਦ ਦੁੰਦੇਂ ਕਰੈ ਹੈਂ ।
ਜਹਾਂ ਤਾਂਕ ਲਾਵੈਂ ਤਹਾਂ ਹੀ ਚਲਾਵੈਂ ।
ਤਊ ਬਾਹਰੀ ਫੌਜ ਕੌ ਗੁਰੂ ਬਚਾਵੈਂ ॥ ੪੦੩ ॥
ਕਿਤੀ ਹੀ ਸੌਂ ਤੋਪੈਂ ਚੜ੍ਹੀ ਦਮਦਮੋਂ ਪੈ ।
ਤਹਾਂ ਤੇ ਸੁ ਗੋਲੇ ਚਲਾਵੈਂ ਜੁ ਭੌਂਪੈ ।
ਫਿਰੈਂ ਚਾਰ ਹੂੰ ਓਰ ਵਾਹੀਨ ਪੈ ਵੈ ।
ਕਰੈਂ ਓਟ ਚੋਟੈਂ ਸਿਪਾਹੀਨ ਪੈ ਵੈ ॥ ੪੦੪ ॥
ਇਧਰ ਤੇ ਮਹਾਰਾਜ ਕੀ ਤੋਪੈਂ ਤੜੱਕੈਂ ।
ਮਨੋਂ ਕਾਲ ਬਿਕ੍ਰਾਲ ਕੀ ਗਾਜ ਗੜਕੈਂ ।
ਚਲੈਂ ਗੰਜ ਗੋਲੇਨ ਕੇ ਸਨ ਸਨਾ ਤੇ ।
ਧਮਾ ਧਮ ਧਮਾ ਧਮ ਧਮ ਧਮਾ ਤੇ ॥ ੪੦੫ ॥
ਜਹਾਂ ਜਾਇ ਲਾਗੈਂ ਤਹਾਂ ਤੋੜ ਚੱਲੈਂ ।
ਦਮੋ ਦਮ ਦਮੋ ਦਮ ਦਮੋ ਦਮ ਉਥੱਲੈਂ ।
ਕਰੀ ਝੰਜਰੀ ਸੀ ਚਹੂੰਘਾ ਸਫੀਲੈਂ ।
ਕਹੂੰ ਗਿਰਾਈ ਢਹਾਈ ਅਫੀਲੈ ॥ ੪੦੬ ॥
ਗੁਬਾਰੇ ਹਜ਼ਾਰੋਂ ਚਲੈਂ ਆਸਮਾਨੈਂ ।
ਗਿਰੈਂ ਜਾਇੰ ਗੜ੍ਹ ਪੈ ਫੁਟੈਂ ਲੈ ਪ੍ਰਾਨੈਂ ।
ਕਿਲੇ ਮੈਂ ਸਿਪਾਹੀ ਕਹਿਨ ਯੌਂ ਲਗੇ ਹੈਂ ।
ਕਈ ਤੈਂ ਗਜ਼ਬ ਕੇ ਜੁ ਗੋਲੇ ਬਗੇ ਹੈਂ ॥ ੪੦੭ ॥
ਕਿਤੇ ਕੰਧ ਕੌਂ ਫੋੜ ਮਾਰੈਂ ਦੁਅਨ ਕੌ ।
ਦੁਅਨ ਕੌ ਫੋੜ ਕੈ ਜਾ ਲਗੈਂ ਪੱਥਰਨ ਕੌ ।
ਕਈ ਬੁਰਜ ਕੇ ਪੁਰਜ ਪੁਰਜੇ ਕਰੇ ਹੈਂ ।
ਦਰਖਤੋਂ ਕੇ ਟੁਕੜੇ ਕੇ ਟੁਕੜੇ ਪਰੇ ਹੈਂ ॥ ੪੦੮ ॥

ਛੰਦ ਪ੍ਰਮਾਨਿਕਾ ॥

ਚਲੈਂ ਗੁਬਾਰ ਗੋਲ ਯੌਂ । ਛੁਟੈਂ ਘੁਟੈਂ ਸੁ ਲੋਲ ਯੌਂ ।
ਚਢੈਂ ਮਢੈਂ ਅਕਾਸਿਯੰ । ਪਰੈਂ ਤਰੈਂ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਿਯੰ ॥ ੪੦੯ ॥
ਛੁਟੈਂ ਕਈ ਸੁ ਵੇਰ ਹੈਂ । ਛੁਰਾ ਛੁਰੀ ਬਖੇਰ ਹੈਂ ।
ਕਰੈਂ ਨ ਨੈਕ ਦੇਰ ਹੈਂ । ਦੁਅਨ ਮਾਰਿ ਦੇਰ ਹੈਂ ॥ ੪੧੦ ॥
ਕਹੈਂ ਦੁਅਨ ਦੱਲ ਯੌਂ । ਗਜ਼ਬ ਥਲਥਲ ਯੌਂ ।
ਹਨੇ ਪਰਯੋ ਬਗਲ ਮੈਂ । ਅਜਬ ਹੈ ਉਛਲ ਮੈਂ ॥ ੪੧੧ ॥
ਪਰੈ ਕਹੀਂ ਮਲੂਮ ਹੈ । ਕਰੈ ਸੁ ਆਇ ਝੂਮ ਹੈ ।
ਭਰੀ ਅਨੇਕ ਘੂਮ ਹੈਂ । ਕਰੈਂ ਬਡੀ ਸੁ ਧੂਮ ਹੈਂ ॥ ੪੧੨ ॥
ਪਰੈਂ ਕਿ ਨਭ ਬਿੱਜ ਹੈ । ਨਿਕਾਰ ਲੇਤ ਮਿੱਜ ਹੈ ।
ਕਿ ਬਜ੍ਰ ਇੰਦ੍ਰ ਹੱਨਿਯੰ । ਘਨੇ ਹਨੇ ਬਦੱਨਿਯੰ ॥ ੪੧੩ ॥

ਛੰਦ ਮੱਲਿਕਾ ।

ਗੱਜ ਗੱਜ ਸੱਨ ਸੱਨ । ਬੱਜ ਬੱਜ ਘੱਨ ਘੱਨ ।

ਧਾਇ ਧਾਇ ਝੱਟ ਝੱਟ। ਕਾਇ ਕਾਇ ਕੱਟ ਕੱਟ।, ੪੧੪॥
ਕੌਨ ਭੌਨ ਜਾਇ ਸੱਕ। ਕੌਨ ਭੌਨ ਪਾਇ ਧੱਕ।
ਯੌਂ ਜੁ ਹਾਇ ਹਾਇ ਗਾਇ। ਭੌ ਹਰੇਨ ਜਾਇ ਜਾਇ॥ ੪੧੫॥

ਸੋਰਠਾ।

ਤੋਪਨ ਦਈ ਢਹਾਇ, ਗਢ ਕੀ ਏਕ ਦਿਵਾਲ ਤਬ।
ਸਿੰਘ ਚਮੂ ਚਿਤ ਚਾਇ, ਹੱਲਾ ਕਰਿ ਊਪਰ ਚਢੇ॥ ੪੧੬॥

ਛੰਦ ਭੁਯੰਗ ਪ੍ਰਯਾਤ।

ਜਬੈ ਉਨ ਜਾਨੀ ਨ ਬਚ ਹੈਂ ਅਬੈਈ।
ਸਿਪਾਹੀ ਉਹਾਂ ਕੇ ਜੁੱਟੇ ਹੈਂ ਤਬੈਈ।
ਘਨੀ ਖੱਗ: ਦੱਗੰ ਦੁਅਨ ਦੁੱਗ ਮੱਗੰ।
ਭਏ ਗੜ ਬੜੰ ਸੁ ਮਹਾ ਜੁੱਧ ਜੱਗੰ॥ ੪੧੭॥
ਪਲਕ ਮੈਂ ਕਿਤੇ ਈ ਦੁਅਨ ਮਾਰ ਡਾਰੇ।
ਭਏ ਘੋਰ ਜੁੱਧੰ ਕਰੈ ਕੋ ਉਚਾਰੇ।
ਕੜੱਕੈਂ ਬੰਦੂਕੈਂ ਖੜੱਕੈਂ ਨਿਖੰਗੰ।
ਸੜੱਕੈਂ ਨਰਾਚੈਂ ਅੜੱਕੈਂ ਜੁ ਅੰਗੰ॥ ੪੧੮॥
ਫੜੱਕੈਂ ਭੁਜਾ ਸਿੰਘ ਦਲ ਕੀ ਭੜੱਕੈਂ।
ਤੜੱਕੈਂ ਦੁਅਨ ਦਲ ਹਿਯੈ ਚਲ ਧੜੱਕੈਂ।
ਝੜੱਕੈਂ ਪੜੱਕੈਂ ਪਗਨ ਮੈਂ ਚੜੱਕੈਂ।
ਚੜੱਕੈਂ ਝਿਲਮ ਖਗ, ਲਗ ਕੈ ਰੜੱਕੈਂ॥ ੪੧੯॥

ਛੰਦ ਸੰਖ ਨਾਰੀ।

ਬਜੈਂ ਘੋਰ ਬਾਜੇ। ਕੜਾ ਕੜ ਗਾਜੇ।
ਦਸੋਂ ਦਿਸ ਜਾਗੀ। ਕੱਪੈਂ ਭੀਤ ਲਾਗੀ॥ ੪੨੦॥
ਹਲੈਂ ਦ੍ਰਿੱਗ ਜੈਹੈਂ। ਚਿੰਘਾਰੈਂ ਸਜੈ ਹੈਂ।
ਧਰਾ ਡੱਗ ਮੱਗੇ। ਮਹਾ ਜੁੱਧ ਜੱਗੈਂ॥ ੪੨੧॥
ਨਦੀ ਉੱਧ ਉੱਧੈ। ਮਨੋ ਜਾਤ ਰੁੱਧੈ।
ਕੱਛੂ ਪਿੱਠ ਫੱਟੈ। ਬਿਖੀ ਬਿਖ ਛੁਟੈ॥ ੪੨੨॥
ਭਏ ਔਰ ਹੱਲੈ। ਕਹੂੰ ਕੱਟ ਚੱਲੈ।
ਬਡੇ ਬੀਰ ਬੰਕੈਂ। ਕਿਲੱਕੈਂ ਨਿਸੰਕੈਂ॥ ੪੨੩॥
ਜੁਟੇ ਏਕ ਏਕੈਂ। ਸਨੇ ਹੈਂ ਬਿਬੇਕੈਂ।
ਭਰੇ ਹੈਂ ਉਚੰਗੈਂ। ਉਛਾਹੀ ਅਭੰਗੈ॥ ੪੨੪॥
ਨਹੀਂ ਮੋਹ ਚਿਤੈਂ। ਘਰੇ ਕੋ ਨ ਹਿਤੈਂ।
ਸਜੇ ਸ੍ਵਾਮਿ ਭਕ੍ਤੈਂ। ਕਰੈਂ ਸ਼ਸਤ੍ਰ ਵਜਕ੍ਰੈਂ॥ ੪੨੫॥

ਛੰਦ ਪੱਧਰੀ।

ਕਹੂੰ ਕਰਤ ਭਟ ਚਕ੍ਰੰ ਸੁ ਮਾਰ। ਅੰਗੁਰੀਨ ਰੱਖ ਘੁਮੰਤ ਧਾਰ।
ਗਤਿ ਅਧਿਕ ਵਕ੍ਰ ਵਜ੍ਰ ਸਮਾਨ। ਝਟ ਹਨਤ ਸੀਸ ਸ਼ਤ੍ਰੁ ਪ੍ਰਮਾਨ॥ ੪੨੬॥
ਕਹੂੰ ਛੁਟਤ ਬਾਨ ਪ੍ਰਜ੍ਵਲਿਤ ਅੰਗ। ਸਨ ਸਨਿਤ ਸ਼ਬਦ ਘੁਮੱਤ ਅਥੱਗ।

ਨਰ ਹਨਤ ਜਾਹਿੰ ਅਤਿ ਸਹਜ ਮੱਗ । ਤਨ ਤਜਤ ਤੁਰਤ ਜਿਹ ਜਾਤ ਲਗ ॥੪੨੭॥
ਅਰਿ ਦਲਨ ਮਾਹਿੰ ਖਲਭਲ ਮਚੰਤ । ਗਿਰ ਪਰਤ ਸੂਰ ਉੱਠ ਨ ਸਕੰਤ ।
ਲਗ ਪਰਤ ਜੇ ਕਿ ਪੱਥਰ ਮਝਾਰ । ਬਹੁ ਕਰਤ ਖੰਡ ਖੰਡੰ ਅਪਾਰ ॥ ੪੨੮ ॥

ਵਿੱਦੁਨ ਮਾਲਾ ।

ਤੋੜ਼ਾਦਾਰੇਂ ਹੈਂ ਬੰਦੂਕੇਂ । ਮਾਰੈਂ ਧਾਰੈਂ ਪਾਰੈਂ ਕੂਕੈਂ ।
ਗੋਲੀ ਟੋਲੀ ਲਾਖੇਂ ਚਾਖੇਂ । ਓਲੀ ਓਡੇਂ ਹਾ ਵੇ ਭਾਖੇਂ ॥ ੪੨੯ ॥
ਚੁੱਕੈਂ ਰੁੱਕੈਂ ਨੈ ਕੋ ਨਾਹੀ । ਲੱਛੈਂ* ਲੱਛੈਂ† ਅਛੈਂ ਖਾਹੀਂ ।
ਮੱਖੀ ਲੱਖੀ ਨਾਹੀ ਕੋਊ । ਝੋਕੈਂ ਨੋਕੈਂ ਧਾਈ ਹੋਊ ॥ ੪੩੦ ॥

ਛੰਦ ਭੁਯੰਗ ਪ੍ਰਯਾਤ ।

ਚਲੈਂ ਤੀਰ ਜੰਗੀ ਮਹਾ ਤੀਬਰ ਚਾਲੀ ।
ਲਗੈਂ ਜੇ ਮਤੰਗੀਂ ਕਢੈਂ ਪਾਰ ਹਾਲੀ ।
ਸਫਾਈ ਭਰੇ ਔਰ ਸੂਧੇ ਬਹੇ ਹੈਂ ।
ਲਗੇਂ ਜਾਇ ਜਾਮੈਂ, ਨ ਬਾਹਰ ਰਹੇ ਹੈਂ ॥ ੪੩੧ ॥
ਕਈ ਹਾਲ ਭਾਲੇ, ਵਿਸ਼ਾਲੇ ਚਲਾਵੈਂ ।
ਕਸਾਲੇ ਅਰਿਨ ਦੈ ਰਸਾਲੇ ਦਿਖਾਵੈਂ ।
ਕੋਊ ਲੈ ਬਰਛੀ ਰਿਪੂ ਗੋਲ ਤੱਛੀ ।
ਗਿਰੇ ਲੱਛ ਲੱਛੀ ਸਮਰ ਮੈਂ ਪ੍ਰਤੱਛੀ ॥ ੪੩੨ ॥
ਕਿਤੇ ਹੀ ਕਟਾਰੀ ਕਰੈਂ ਨੋਕ ਪਾਰੀ ।
ਮਹਾਂ ਤੀਬ੍ਰ ਤੀਖੀ ਸੁ ਆਂਤਨ ਬਿਦਾਰੀ ।
ਨ ਰੁਕੈਂ ਕਹੂੰ ਅਸਿਥ‡ ਮੈਂ, ਪਾਰ ਹੋਵੈਂ ।
ਬਨੀ ਸਾਰ ਮਜਬੂਤ ਕੀ ਵੇ ਦਿਖੋਵੈਂ ॥ ੪੩੩ ॥
ਕਿਤੇ ਖੰਜਰੋਂ ਸੇ ਜੁ ਪੰਜਰ ਬਿਦਾਰੈਂ ।
ਕਿਤੇ ਪੇਸ਼ ਕਬਜੈਂ ਕਰੈਂ ਵਾਰ ਪਾਰੈਂ ।
ਕਿਤੇ ਬਾਂਧਿ ਖਪਚੀ§ ਦੁਹੂੰ ਸੰਗ ਡਿਗੈਂ ।
ਸਕਲ ਤਨ ਜਿਨ੍ਹੋਂ ਕੇ, ਰੁਧਿਰ⁘ ਸੋਂ ਹੈਂ ਭਿਗੈਂ ॥ ੪੩੪ ॥

ਦੋਹਾ ।

ਗੋਲੀ ਲਹਨਾ ਸਿੰਘ ਕੋ, ਲਗੀ ਪਰਯੋ ਬਿਲਲਾਇ ।
ਤਬੈ ਭਾਜ ਭੌਂਦੂ ਗਯੋ, ਧਸਯੋ ਭੇਹਰੇ ਜਾਇ ॥ ੪੩੫ ॥

ਛੰਦ ਪ੍ਰਮਾਨਿਕਾ ।

ਗਿਰੀ ਸੁ ਲੁੱਥ ਲੁੱਥ ਪੈ । ਲਗੇ ਸੁ ਜੁੱਥ ਜੁੱਥ ਪੈ ।
ਬਹੇ ਜੁ ਸ੍ਰੋਨ{} ਨੱਦ ਹੈ । ਅਥਾਹ ਬੇ ਬਿਹੱਦ ਹੈ ॥ ੪੩੬ ॥
ਤਰੈਂ ਸੁ ਰੁੰਡ ਮੁੰਡਿਯੰ । ਮਨੋਂ ਸੁ ਜੰਤ ਤੁੰਡਿਯੰ ।
ਕਹੀਂ ਕਬੰਧ[] ਜੁੱਟ ਹੀ । ਲੜੈਂ ਅੜੈਂ ਸੁ ਕੁੱਟ ਹੀ ॥ ੪੩੭ ॥

---

*ਨਿਸ਼ਾਨੇ ਨੂੰ । †ਢੂੰਡਦੇ ਹਨ । ‡ਹੱਡੀ । §ਇਕ ਅਸਤ੍ਰ ।
⁘ਲਹੂ {}ਲਹੂ । []ਧੜ ।

ਮਨੋਂ ਸੁ ਇੰਦ੍ਰ ਜਾਲ ਹੈ। ਭਏ ਅਜਬ ਖਯਾਲ ਹੈ।
ਭਏ ਸੁ ਸੰਭੁ ਖੁਸ਼ਾਲਿਯੰ। ਰਚੈ ਸੁ ਮੁੰਡ ਮਾਲਿਯੰ॥ ੪੩੮॥

ਛੰਦ ਭੁਯੰਗ ਪ੍ਰਯਾਤ।

ਜੁਰੀ ਜੁੱਗਨੀ ਕੀ ਜਮਾਤੈਂ ਘਨੀ ਹੈਂ।
ਨਚੈਂ ਭੂਤ ਪ੍ਰੇਤੈਂ ਚੁਰੇਲੈਂ ਤਨੀ ਹੈਂ।
ਬਡੀ ਚੀਕ ਮਾਰੈਂ ਭਰੈਂ ਸ਼੍ਰੋਨ ਖੱਪਰ।
ਪਿਯੈਂ ਘੁੱਟਘੂੰ ਘੁੱਟ ਸੋਖੰਤ ਛੱਪਰ॥ ੪੩੯॥

ਕਬਿੱਤੁ।

ਸੁਨ ਕੈ ਅਜੀਤ ਸਿੰਘ ਫੌਜ ਨਿਜ ਮਾਰੀ ਗਈ,
ਲਹਿਨਾ ਸਿੰਘੋਹੂੰ ਹੋਇ ਘਾਇਲ ਵਿਲਾਯੋ ਹੈ।
ਤਬ ਭਯ ਭਾਰੀ ਖਾਇ, ਪਾਛੇ ਕੀ ਤਰਫ਼ ਜਾਇ,
ਰੱਸਾ ਮਜ਼ਬੂਤ ਅਤਿ ਪੁਸ਼ਟ ਲਟਕਾਯੋ ਹੈ।
ਤਾਕੋ ਗਹਿ ਲਾਂਘ ਕਿ ਚਲਯੋ ਹੈ ਭੂਤਰਫ ਤਯੋਂ ਹੀ,
ਟੂਟ ਪਰਯੋ ਰੱਸਾ ਪਾਪ ਪ੍ਰਗਟ ਦਿਖਾਯੋ ਹੈ।
ਤਰੈ ਕੌ ਗਿਰਤ ਦੇਖਿ ਦੂਰ ਤੈਂ ਨਜੀਬ ਦੌਰੈ,
ਕਾਟ ਲੇਹੁ ਯਾਹਿੰ ਕੋ ਨਜੀਕ ਸੀਸ ਆਯੋ ਹੈ॥ ੪੪੦॥

ਦੋਹਾ।

ਕਾਟਿ ਸੀਸ ਸਰਦਾਰ ਕੇ, ਲੈ ਦੌਰੇ ਹਰਖਾਇ।
ਹੀਰਾ ਸਿੰਘ ਮਹਾਰਾਜ ਕੋ, ਨਜ਼ਰ ਦਿਖਾਯੋ ਜਾਇ॥ ੪੪੧॥

ਕਬਿੱਤੁ।

ਮਹਾਰਾਜ ਹੀਰਾ ਸਿੰਘ ਉਨ ਕੌ ਇਨਾਮ ਦਿਯੋ,
ਕਹੀ—"ਖ਼ੂਬ ਕਾਮ ਕਿਯੋ," ਕਰੂੰ ਸਰਦਾਰ ਹੈ।
ਫੇਰ ਫ਼ਰਮਾਯੋ "ਸਭ ਫੌਜ ਕੇ ਨਰੇਸ ਬੇਸ,
ਲਹਿਨਾ ਸਿੰਘੋਹੂੰ ਗਹਿ ਲਯਾਓ ਬਿਨ ਬਾਰ ਹੈ।"
ਆਗੈ ਕਿਲਾ ਮਾਹਿੰ ਫੌਜ ਢੂੰਡ ਹੀ ਰਹੀ ਥੀ, ਤਹਾਂ
ਕਾਹੂੰ ਕਹਯੋ "ਭੋਹਰੇ ਮੈਂ ਛਿਪਯੋ ਜਾਇ ਹਾਰ ਹੈ।"
ਤਬ ਕਈ ਬੀਰ ਧਰਿ ਧੀਰ ਭੋਹਰੈ ਮੈਂ ਧਸਿ,
ਜਾਤੈਂ ਸੀਸ ਕਾਟ ਲਿਯੋ ਪਾਪ ਕੋ ਪਹਾਰ ਹੈ* ॥ ੪੪੨॥

ਦੋਹਾ।

ਲਹਿਨਾ ਸਿੰਘ ਹੂੰ ਕੌ ਤਬੈ, ਲੈ ਆਏ ਝਟ ਸੀਸ।
ਹੀਰਾ ਸਿੰਘ ਮਹਾਰਾਜ ਨੈ, ਹਰਖਿ ਦਈ ਬਖਸ਼ੀਸ਼॥ ੪੪੩॥

---

*ਸਰਦਾਰ ਲਹਿਣਾ ਸਿੰਘ ਸੰਧਾਵਾਲੀਏ ਨੂੰ ਢੂੰਡਣ ਲਈ ਜਦ ਹੀਰਾ ਸਿੰਘ ਦੇ ਸਿਪਾਹੀ ਗਏ ਤਾਂ ਅਗੋਂ ਇਕ ਸਿੱਖ ਸਿਪਾਹੀ ਨੇ, ਜੋ ਨੰਗੀ ਤਲਵਾਰ ਲੈ ਕੇ ਉਸ ਜ਼ਖਮੀ ਸਰਦਾਰ ਦੀ ਰਖਵਾਲੀ ਕਰ ਰਿਹਾ ਸੀ, ਅੱਛਾ ਡਟ ਕੇ ਮੁਕਾਬਲਾ ਕੀਤਾ ਤੇ ਹੀਰਾ ਸਿੰਘ ਦੇ ੧੮-੧੯ ਸਿਪਾਹੀ ਮਾਰੇ। ਛੇਕੜ ਖੁਦ ਵੀ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋ ਗਿਆ। (ਪੰ: ਗ: ਰੀ:, ਇਕ ਲਿਖਤ ਦੇ ਆਧਾਰ ਤੇ)।

ਹੁਕਮ ਭਯੋ ਸਭ ਨਗਰ ਮੈਂ, "ਖੇਂਚੋ ਇਨ ਕੀ ਲਾਸ਼।
ਕੀਚ ਬੀਚ ਇਨ ਦੁਹੁਨ ਕੇ, ਕਰਵਾਯੋ ਫਿਰ ਬਾਸ" ॥ ੪੪੪ ॥

ਕਬਿੱਤੁ।

ਐਸੇ ਦੈ ਹੁਕਮ ਮਹਾਰਾਜ ਹੀਰਾ ਸਿੰਘ ਬੀਰ,
ਫੌਜ ਕੌ ਇਨਾਮ ਦਿਯੋ ਅਗਨਿਤ ਵਾ ਸਮੈਂ।
ਕਿਲੇ ਕੋ ਕਿਯੋ ਹੈ ਸਬ ਬੰਦੋਬਸਤ ਪੂਰਬ ਵਤ,*
ਚੌਕਸੀ ਨਗਰ ਕੀ ਕਰਾਈ ਤੈਸੇ ਤਾ ਸਮੈਂ।
ਫੇਰ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਜੋ ਸੰਸਕਾਰ ਹੇਤ ਕਛੁ,
ਭੇਜਿ ਸਰਦਾਰ ਆਪ ਆਏ ਗ੍ਰਿਹ ਜਾ ਸਮੈਂ।
ਮਹਾਰਾਜ ਧਯਾਨ ਸਿੰਘ ਜੂ ਕੇ ਦਾਹ ਦਰਬੇ ਕੀ,
ਕਰੀ ਫੇਰ ਤਿਆਰੀ ਝੱਟ ਪੱਟ ਏਕ ਸਾਸ ਮੈਂ ॥ ੪੪੫ ॥
ਸੁਨੀ ਰਨਵਾਸ ਮੈਂ ਸੁਪੂਤ ਪੂਤ ਹੀਰਾ ਸਿੰਘ,
ਬਦਲੋ ਪਿਤਾ ਕੋ ਲੇਯ ਆਯੋ ਹੈ ਅਬੈ ਘਰੈ।
ਬੋਲੀ ਸਭ ਮਾਤਾ "ਸੁਖਦਾਤਾ ਹੈ ਹਮਾਰੋ ਯਹ,
ਤ੍ਰਾਤਾ ਰਾਮ ਯਾ ਪੈ ਸਦਾ ਰਹੈਗੋ ਕ੍ਰਿਪਾ ਕਰੈ।
ਯਹ ਕੁਲ ਭੂਖਨ ਹੈ, ਦੁਸ਼ਟਨ ਕੌ ਦੂਖਨ ਹੈ,
ਪੂਖਨ ਹਮਾਰੋ ਜਿਯੋ, ਜਾਂਤੈਂ ਹਮ ਹੂੰ ਤਰੈ।
ਸੂਰਜ ਸੋਂ ਤੇਜ ਰਹੈ, ਆਨੰਦ ਕੀ ਸੇਜ ਰਹੈ,
ਜਗ ਮੈ ਮਜੇਜ ਰਹੈ, ਮੌਜ ਨਿਤ ਬਿਤਰੈ ॥ ੪੪੬ ॥

ਸੋਰਠਾ।

ਸਤੀ ਹੋਨ ਕੌ ਤਿਆਰ, ਭਈ ਸੁ ਪੰਦ੍ਹ ਰਾਨਿਯਾਂ।
ਕਿਯੇ ਦਾਨ ਪ੍ਰਕਾਰ, ਪਟ ਭੂਖਨ ਗੋ, ਰਥ, ਅਰਬ ॥ ੪੪੭ ॥

ਕਬਿੱਤੁ।

ਚੰਦਨ ਕੀ ਕੇਵਲ ਚਿਤਾ ਕੌ ਚੁਨਵਾਇ ਕਰਿ,
ਊਪਰ ਵਿਛਾਏ ਕੁਸ, ਤਾ ਪੈ ਫੂਲ ਡਾਰੇ ਹੈਂ।
ਘ੍ਰਿਤ ਹੂੰ ਕੀ ਜਗਹ ਅਤਰਨ ਕੀ ਸੁ ਧਾਰਹਿ ਦਈਂ,
ਮਨਿਨ ਕਪੂਰ ਕਿਯੇ ਤਾ ਮਧ ਪਸਾਰੇ ਹੈਂ।
ਤਾਂ ਪੈ ਮਹਾਰਾਜ ਧਯਾਨ ਸਿੰਘ ਪਧਰਾਯੋ ਲਾਇ,
ਬੈਠੀ ਚਹੂੰ ਓਰ ਸਤੀ ਭਕਤਿ ਭਾਵ ਧਾਰੇ ਹੈਂ।
ਆਇ ਨ੍ਰਿਪ ਹੀਰਾ ਸਿੰਘ ਜੂ ਨੈ ਦਿਯੋ ਦਾਹ ਤਬ,
"ਸੀਤਾ ਰਾਮ-ਸੀਤਾ ਰਾਮ" ਸਭਨ ਉਚਾਰੇ ਹੈਂ ॥ ੪੪੮ ॥

ਦੋਹਾ।

ਤਬ ਕਿਯੋ ਜਲ ਪਾਨ, ਹੀਰਾ ਸਿੰਘ ਮਹਾਰਾਜ ਨੈ।
ਔਰ ਜੁ ਦੇਹ ਬਿਧਾਨ, ਕ੍ਰਮ ਕ੍ਰਮ ਸਭ ਕਰਨੈ ਲਗੇ ॥ ੪੪੯ ॥

---

*ਪਹਿਲੇ ਵਾਂਗੂ।

ਕਬਿੱਤੁ।

ਸਿੰਘ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਜੂ ਕੇ ਸੁਤ,
ਤੀਸਰੇ ਦਲੀਪ ਸਿੰਘ* ਬਾਲ ਬਯ ਜਾ ਕੀ ਹੈ।
ਸ੍ਰੀ ਮਹੀਪ ਹੀਰਾ ਸਿੰਘ ਜਾਇ ਕੈ ਕਿਲੇ ਮੈਂ ਤੁਰਤ,
ਤਖ਼ਤ ਬਿਠਾਯੋ ਤਿਨੈਂ, ਰਾਸ ਜੋ ਪ੍ਰਭਾ ਕੀ ਹੈ।
ਫੇਰੀ ਹੈ ਦੁਹਾਈ ਸ੍ਰੀ ਦਲੀਪ ਸਿੰਘ ਬਾਦਸ਼ਾਹ,
ਭੂਪ ਹੀਰਾ ਸਿੰਘ ਜੂ ਵਜ਼ੀਰ ਦੁਤਿ ਬਾਂਕੀ ਹੈ।
ਭੇਜੇ ਪਰਵਾਨੇ ਦੇਸ ਦੇਸ ਸਭ ਸੂਬਨ ਪੈ,
ਹਾਜ਼ਰ ਹੁਕਮ ਰਹੋ ਏਕਤਾ ਯਹਾਂ ਕੀ ਹੈ॥ ੪੫੦॥

ਭੁਯੰਗ ਪ੍ਰਯਾਤ।

ਫਤੇ ਕੀ ਭਈ ਹੈਂ ਸੁ ਸ਼ਲਕੈਂ ਝੜਾਝੜ।
ਤੜਾਤੜ ਤੜਾਤੜ ਤੜਾਤੜ ਤੜਾਤੜ।
ਕਈ ਏਕ ਘੜੀ ਲੌ ਝੜੀ ਸੀ ਲਗਾਈ।
ਝੜੀ ਜੋ ਪਲਾਟਨ† ਕੀ ਬਾਢੈਂ ਮਹਾਈ॥ ੪੫੧॥
ਚਮੂੰ ਵਾਹਗੁਰੂ ਕੀ ਫਤੇ ਹੈ ਬੁਲਾਈ।
ਫਤੇ ਹੈ ਫਤੇ ਹੈ ਫਤੇ ਹੈ ਸਦਾਈ।
ਜਹਾਂ ਸਾਧ ਸੰਗਤ ਤਹਾਂ ਭੇਰ ਸਾਂਝੈਂ।
ਬਜੀ ਦੁੰਦਭੀ ਸੰਖ ਘੰਟਾ ਸੁ ਝਾਂਝੈਂ॥ ੪੫੨॥

ਕਬਿੱਤ।

ਰਾਜਾ ਧਯਾਨ ਸਿੰਘਾਦਿਕ ਹਰਿ ਪੁਰ ਜਾਇਬੇ ਕੋ,
ਸ਼ੋਕ ਸਰਸਾਯੋ ਹੁਤੋ ਪ੍ਰਜਾ ਕੋ ਅਪਾਰ ਹੀ।
ਸ਼ਤ੍ਰਨ ਕੇ ਸੀਸ ਕਟੇ, ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਤਖਤ ਬੈਠਯੋ,
ਹੀਰਾ ਸਿੰਘ ਜੂ ਕੋ ਰਹਯੋ ਸਭ ਅਖਤਯਾਰ ਹੀ।
ਯਾਂ ਤੈ ਦਬਯੋ ਸ਼ੋਕ ਭਯੋ ਓਕ ਓਕ ਆਨੰਦ ਸੋਂ,
ਲੋਕ ਲੋਕ ਭਾਖੈਂ ਸਬੈ ਮਿਲ ਇਕਤਾਰ ਹੀ।
ਧੰਨ ਧੰਨ ਹਿੰਦੂ-ਪਤਿ ਹੀਰਾ ਸਿੰਘ ਮਹਾਰਾਜ,
ਜਾ ਨੈ ਪੁਤ੍ਰਤਾ ਕੋ ਨਾਮ ਦਿਯੋ ਹੈ ਉਛਾਰ ਹੀ॥ ੪੫੩॥

ਦੋਹਾ।

ਹੀਰਾ ਸਿੰਘ ਮਹਾਰਾਜ ਨੈ, ਦਿਯੋ ਹੁਕਮ ਸਮੁਝਾਇ।
"ਸਰਦਾਰਨ ਪੁਰ ਦ੍ਵਾਰ ਪੈ, ਲਟਕਾਓ ਅਬ ਜਾਇ"॥ ੪੫੪॥

---

*ਮਹਾਰਾਜਾ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਦੇ ਚਾਰ ਪੁਤ੍ਰ ਹੋਰ ਸਨ: ਕੌਰ ਕਸ਼ਮੀਰਾ ਸਿੰਘ, ਪਿਸ਼ੌਰਾ ਸਿੰਘ, ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਮੁਲਤਾਨਾ ਸਿੰਘ, ਜੋ ਦਲੀਪ ਸਿੰਘ ਤੋਂ ਉਮਰ ਵਿਚ ਵਡੇ ਤੇ ਮਹਾਰਾਜਾ ਖੜਗ ਸਿੰਘ, ਸ਼ੇਰ ਸਿੰਘ ਤੋਂ ਛੋਟੇ ਸਨ। ਡੋਗਰੇ ਚੂੰਕਿ ਇਨ੍ਹਾਂ ਕੌਰਾਂ ਦੇ ਵਿਰੋਧੀ ਸਨ, ਇਸ ਲਈ ਕਵੀ ਨੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ।

†ਏਥੇ ਪਲਟਨ ਦਾ ਬਹੁ ਵਚਨ ਪਲਾਟਨ ਫ਼ਾਰਸੀ ਦੇ ਵਿਆਕਰਣ ਅਨੁਸਾਰ ਹੈ।

ਕਬਿਤੁ।

ਮਸਤੀ ਦਰਵਾਜ਼ੇ ਕੇ ਅਗਾੜੀ ਜਾਇ ਲਟਕਾਯੋ,
ਲੌਨ ਖਾ ਗਵਾਯੋ ਜਿਹ ਲਹਨਾ ਸਿੰਘ ਨਾਮ ਹੈ।
ਅਧਿਕ ਚਲਾਕ ਚਿਤ ਪਾਤਕੀ ਅਜੀਤ ਸਿੰਘ,
ਦਿਲੀ ਦਰਵਾਜ਼ੇ ਲਟਕਾਯੋ ਵਾਮ ਵਾਮ ਹੈ।
ਸੀਸ ਤੇ ਬਿਹੀਨ ਹੀਨ ਬਸਨ ਮਲੀਨ ਪੀਨ,
ਮੋਰਨ ਕੀ ਕੀਚ ਤੇ ਰੰਗੀਨ ਤਨ ਸਜਾਮ ਹੈ*।
ਕਾਕ ਹੂੰ ਨ ਚੌਥੇ ਸ੍ਵਾਨ ਨਿਯਰੇ ਨ ਜਾਹਿ ਜਾ ਕੇ,
ਐਸੋ ਮਹਾ ਅਧਮ ਅਭਾਗੋ ਬਦਨਾਮ ਹੈ ॥ ੪੫੫ ॥
ਕਛੂ ਦਿਨ ਪਾਛੇ ਆਛੇ ਹੀਰਾ ਸਿੰਘ ਮਹਾਰਾਜ,
ਸ੍ਰੀ ਦਲੀਪ ਸਿੰਘ ਕੀ ਜਲੂਸ ਕਰਵਾਈ ਹੈ।
ਮਾਰਤੰਡ ਆਦਿ ਨੌਊ ਗ੍ਰਿਹਨ ਸੁ ਥਾਪ ਕਰਿ,
ਬੇਦ ਬਿਧਿ ਮੰਤ੍ਰਨਿ ਸੋਂ ਪੂਜਾ ਕਰਵਾਈ ਹੈ।
ਰਾਜ ਅਭਿਖੇਕ ਕਰ ਤਿਲਕ ਲਗਾਯੋ ਭਾਲ,
ਆਪ ਦੈ ਨਜ਼ਰ ਫੇਰ ਸਭ ਪੈ ਦਿਵਾਈ ਹੈ।
ਚੌਰ ਛਤ੍ਰ ਸਹਿਤ ਸਿੰਘਾਸਨ ਬਿਰਾਜਮਾਨ,
ਭਾਸਮਾਨ ਕੀ ਸੀ ਦੁਤਿ ਦੀਰਘ ਦਿਪਾਈ ਹੈ ॥ ੪੫੬ ॥
'ਲਹਿਨਾ', 'ਅਜੀਤ' ਨੇ ਕਿਯੋ ਹੈ ਇਹ ਕਾਮ ਜਬ,
ਤਬ ਹੀ ਖਬਰ ਕਾਹੂ ਉਨੇ ਜਾ ਸੁਨਾਈ ਹੈ।
ਊਹਾਂ ਹੋ ਅਤਰ ਸਿੰਘ ਸੁਨਤ ਪ੍ਰਮਾਣ ਭਾਜਯੋ,
ਪਾਰ ਸਤਦ੍ਰਵ ਗਯੋ ਜਿਯ ਭਯ ਖਾਈ ਹੈ।
ਰਹਯੋ ਕੁਰਖੇਤ ਮੈਂ ਉਦਾਸ ਸਾਤ ਮਾਸ ਲਗ,
ਫੇਰ ਜਮਦੂਤ ਕਰੀ ਤਾ ਪਰ ਚੜ੍ਹਾਈ ਹੈ।
ਚਿੱਤ ਮੈਂ ਵਿਚਾਰਯੋ, ਜਾਨੈ ਬੰਧੁ ਮੋ ਭਤੀਜਾ ਮਾਰਯੋ,
ਤਾਂ ਸੋਂ ਅਬ ਮੈਂ ਹੂੰ ਕਰੌਂ ਚਲ ਕੇ ਲੜਾਈ ਹੈ ॥ ੪੫੭ ॥
ਰਾਖਨ ਲਗਯੋ ਹੈ ਢੂੰਢਿ ਢੂੰਢਿ ਅਸਵਾਰਨ ਕੋ,
ਪਯਾਰਨ ਸੋਂ ਪੈਦਲ ਕੌ ਰਖਤ ਸੁਹਾਯੋ ਹੈ।
ਐਸੇ ਕਛੂ ਦਿਨ ਮਾਹਿੰ ਕਰਿ ਤਜਵੀਜ਼ ਸਬ,
ਲੈ ਕੇ ਨਿਜ ਫੌਜ ਚਲਯੋ ਕਾਲ ਕੋ ਚਲਾਯੋ ਹੈ।
ਆਯੋ ਸਤਦ੍ਰਵ ਕੇ ਉੱਤਰ ਇਤ ਓਰ ਫੇਰ,
ਨਦੀ ਸੋਂ ਅਗਾੜੀ ਆਇ ਡੇਰਾ ਉਤਰਾਯੋ ਹੈ†।

---

*ਸ: ਅਜੀਤ ਸਿੰਘ ਦਾ ਸਰੀਰਕ ਰੰਗ ਸਾਂਵਲਾ ਸੀ।

†ਸਰਦਾਰ ਅਤਰ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਸਤਲੁਜੋਂ ਪਾਰ (ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਇਲਾਕੇ ਵਿਚ) ਨਵੀਂ ਫੌਜ ਰੱਖਣ ਦਾ ਹੁਕਮ ਨਹੀਂ ਸੀ ਤੇ ਨਾਹੀ ਭਰਤੀ ਕਰਨ ਦਾ ਹੁਕਮ ਸੀ, ਇਸ ਲਈ ਕਵੀ ਦਾ ਇਹ ਕਥਨ ਸਹੀ ਨਹੀਂ ਮੰਨਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ। ਇਸ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਸਤਲੁਜੋਂ ਉਰਾਰ†

ਲਾਗਯੋ ਹੈ ਸਲਾਹ ਮੈਂ, ਚਲੌਂ ਜੁ ਕੌਨ ਰਾਹ ਮੈਂ
ਹੋ ਭੇਜ ਹੂੰ ਸਿਪਾਹ ਲੇਇ ਲੜਿ ਲੜਿ ਦਾਯੋ ਹੈ ॥ ੪੫੮ ॥
ਏਤੇ ਮੈਂ ਖਬਰ ਸੁਨੀ ਹੀਰਾ ਸਿੰਘ ਮਹਾਰਾਜ,
ਆਯੋ ਵਾਰ ਉਤਰ ਅਤਰ ਸਿੰਘ ਜੰਗ ਕੌ ।
ਸੁਨਿ ਹਰਖਾਏ, ਸਰਸਾਏ ਅੰਗ ਬੀਰਤਾ ਸੌਂ,
ਫੇਰ ਫ਼ਰਮਾਏ—"ਬਦੂ ਆਯੋ ਦੇਨ ਅੰਗ ਕੌ ।"
ਤਬ ਨਿਜ ਪਯਾਰੇ ਮੀਆਂ ਲਾਭ ਸਿੰਘ ਜੂ ਸੌਂ ਕਹੀ—
"ਜਾਓ, ਤੁਮ ਮਾਰੋ ਤਾਹਿ ਲੈ ਕੇ ਫੌਜ ਸੰਗ ਕੌ ।"
ਸੁਨਕੈ ਪ੍ਰਭੁ ਕੌ ਹੁਕਮ ਹਿਯੇ ਮੈਂ ਅਭੰਗ ਰਾਖਯੋ,
ਤਰਲ ਤਰੰਗ ਉਠੀ ਰਨ ਕੇ ਪ੍ਰਸੰਗ ਕੌ ॥ ੪੫੯ ॥
ਲੈ ਕੈ ਫੌਜ ਮੌਜ ਸੋਂ ਸਿਧਾਰਯੋ ਮੀਆਂ ਲਾਭ ਸਿੰਘ,
ਦਾਬ ਲਿਯੋ ਜਾਇ ਕੈ ਚਹੂੰਘਾ ਜਾਕੋ ਡੇਰਾ ਹੈ ।
ਮਾਰੀ ਤਜਵੀਜ ਸੋਂ ਤੜਾਕ ਤੜੜਾਇ ਤੋਪੈਂ,
ਓਪੈਂ ਚਢੀਰਨ ਕੀ ਭਯੋ ਸੁ ਭਟ ਭੇਰਾ ਹੈ ।
ਭਏ ਗੱਡ ਬੱਡ ਚਢੀ ਤੇਗਨ ਕੀ ਧਾਰੈਂ ਬਾਰੈਂ,
ਮਾਰੈਂ ਬੇਸ਼ੁਮਾਰੈਂ, ਭਯੋ ਸ਼ਤ੍ਰੂ ਦਲ ਜੇਰਾ ਹੈ ।
ਕਾਟ ਲਿਯ ਝਟ ਪਟ ਅਤਰ ਸਿੰਘੈ ਕੋ ਸੀਸ*,
ਪਾਛੇ ਜੋ ਭਜੇ ਸੋ ਕਿਯੋ ਨਦੀ ਮੈਂ ਬਸੇਰਾ ਹੈ ॥ ੪੬੦ ॥
ਕੀਨੀ ਫ਼ਤੇ ਜੰਗ ਮੀਆਂ ਲਾਭ ਸਿੰਘ ਨੇ ਅਭੰਗ,
ਰੰਗ ਰਹਯੋ ਰਨ ਮੈਂ ਉਮੰਗ ਅਧਿਕਾਯੋ ਹੈ ।
ਜੈ ਜੈ ਕਰੈ ਫੌਜ ਹੀਰਾ ਸਿੰਘ ਜੂ ਕੇ ਨਾਮ ਲੈ ਲੈ,
ਜਾਸ ਕੇ ਪ੍ਰਤਾਪ ਆਪ ਸ਼ਤ੍ਰੂ ਉਠਿ ਆਯੋ ਹੈ ।

---

*ਏਥੇ ਕਵੀ ਗਵਾਲ ਨੇ ਇਕੱਲੇ ਸ: ਅਤਰ ਸਿੰਘ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਹੀ ਕੀਤਾ ਹੈ ਤੇ ਕੌਰ ਕਸ਼ਮੀਰਾ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਭਾਈ ਵੀਰ ਸਿੰਘ ਦੇ ਮਾਰੇ ਜਾਣ ਦਾ ਹਾਲ ਨਹੀਂ ਦਸਿਆ। ਮਾਲੂਮ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਇਹ ਦੋਵੇਂ ਨਾਮ ਮਹਾਰਾਣੀ ਚੰਦ ਕੌਰ ਦੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਇਸ ਕਰਕੇ ਛੱਡ ਗਏ ਹਨ ਤਾਕਿ ਇਸ ਤੋਂ ਰਾਜਾ ਹੀਰਾ ਸਿੰਘ ਉਤੇ ਨਿਮਕ ਹਰਾਮ ਹੋਣ ਦਾ ਦੋਸ਼ ਨਾ ਆਵੇ ਅਤੇ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਇਸ ਪ੍ਰਸੰਗ ਨੂੰ ਅਧੂਰਾ ਸੰਕੋਚਵਾਂ ਰਖਿਆ ਗਿਆ ਹੈ।

+ ਉਸਦਾ ਡੇਰਾ ਨਹੀਂ, ਬਲਕਿ ਇਹ ਡੇਰਾ ਬਾਬਾ ਬੀਰ ਸਿੰਘ ਨੌਰੰਗਾਬਾਦੀਏ ਦਾ ਸੀ। ਉਹ ਤਾਂ ਸਿਰਫ਼ ਕੁਝ ਨੌਕਰ ਚਾਕਰਾਂ ਸਮੇਤ ਸਤਲੁਜ ਲੰਘ ਕੇ ਉਸ ਦੇ ਨਾਲ ਸ਼ਾਮਲ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਪੰਜਾਬ ਆਉਣ ਦੀ ਤਰਗੀਬ ਉਸ ਨੂੰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਮਿਤ੍ਰਾਂ ਸਰਦਾਰਾਂ ਨੇ ਦਿੱਤੀ ਸੀ ਜੋ ਉੱਪਰੋਂ ਉਸ ਦੇ ਸ਼ੁਭਚਿੰਤਕ ਤੇ ਅੰਦਰੋਂ ਹੀਰਾ ਸਿੰਘ ਡੋਗਰੇ ਦੇ ਨਾਲ ਮਿਲੇ ਹੋਏ ਸਨ। ਅਸਲ ਵਿਚ ਹੀਰਾ ਸਿੰਘ ਦੀ ਸਕੀਮ ਸਰਦਾਰ ਅਤਰ ਸਿੰਘ, ਕੌਰ ਕਸ਼ਮੀਰਾ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਕੌਰ ਪਿਸ਼ੌਰਾ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਇਕੱਠੇ ਕਰ ਕੇ ਮਾਰਨ ਦੀ ਸੀ, ਸੋ ਜਦ ਇਹ ਭਾਈ ਵੀਰ ਸਿੰਘ ਦੇ ਡੇਰੇ ਨਾਲ ਸ਼ਾਮਲ ਹੋਏ ਤਾਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਉਤੇ ਪੰਡਿਤ ਜੱਲੇ ਦੀ ਰਾਇ ਨਾਲ ਰਾਜਾ ਹੀਰਾ ਸਿੰਘ ਵਲੋਂ ਹਲਾ ਕੀਤਾ ਗਿਆ।

ਜੈਸੇ ਤੋ ਸੰਪਾਤੀ* ਗੀਧ ਜਰਯੋ ਸੂਰ ਸੌਂਹੀ ਜਾਇ,
ਤੈਸੇ ਯਹ ਆਇ ਪ੍ਰਾਨ ਤੁਰਤ ਗਵਾਯੋ ਹੈ ।
ਫੇਰ ਹ੍ਵਾਂ ਤੇ ਕੂਚ ਕਰ ਆਯੋ ਮੀਆਂ ਧੀਰ ਬੀਰ,
ਲੈ ਕੈ ਸੀਸ ਸ਼ਤ੍ਰ ਕੋ ਪ੍ਰਭੁ ਕੌ ਦਿਖਲਾਯੋ ਹੈ ॥ ੪੬੧ ॥
ਦੇਖਿ ਸ਼ਤ੍ਰ ਸੀਸ ਅਵਨੀਸ ਹੀਰਾ ਸਿੰਘ ਬੀਰ,
ਕਹੀ ਲਾਭ ਸਿੰਘ ਜੂ ਸੋਂ "ਤੁਮੈਂ ਵਾਹ ਵਾਹੀ ਹੈ।
ਤੂੰ ਹੈਂ ਅਤਿ ਸੂਰ ਪੂਰ ਪ੍ਰਨ ਕੋ ਜਹੂਰ ਜੋਰ,
ਮਾਰਯੋ ਮਗਰੂਰ ਕੂਰ ਅਧਮ ਮਹਾਈ ਹੈ ।
ਤਾ ਹੀ ਸਮੈਂ ਬੋਲੀ ਸਭਾ ਯਹੀ ਹੈ ਜੋ ਕਲਹ ਬੀਚ,
ਪਾਈ ਮੀਚ ਨੀਠ ਜਾਇ ਨਰਕ ਪਰਾਈ ਹੈ ।
ਲਖ ਲਖ ਲਾਨਤ ਰੇ ਅਤਰੂ ਅਭਾਗੇ ਤੋਹਿ,
ਕੁਟੰਬ ਕਟਾਇ ਕਟਯੋ ਕਾਇਰ ਕਸਾਈ ਹੈ ॥ ੪੬੨ ॥

ਦੋਹਾ ।

ਭਈ ਖੁਸ਼ੀ ਸਭ ਨਗਰ ਮੈਂ, ਦੇਤ ਅਸੀਸ ਸਮਾਜ ।
ਨ੍ਰਿਪ ਹੀਰਾ ਸਿੰਘ ਚਿਰ ਜਿਯੋ, ਜਿਨ ਰਖ ਲੀਨੋ ਰਾਜ ॥ ੪੬੩ ॥

ਕਬਿਤੁ ।

ਸੁੰਦਰ ਧਰਮ ਔ ਕਰਮ ਪਗ ਦੋਊ ਜਾਕੇ,
ਪ੍ਰਜਾ ਹੈ ਉਦਰ ਔ ਖਜਾਨੋ ਹਿਯ ਸਾਜ ਹੈ ।
ਅਸਵਾਰੀ ਦਾਹਨੀ ਔ ਪਲਟਨਾਦਿ ਵਾਮੀ ਭੁਜ,
ਤੋਪੈਂ ਅਗ੍ਰ ਭਾਜ ਪ੍ਰਿਸ਼ਟ ਪੁੰਜ ਗਜਰਾਜ ਹੈ ।
ਗਵਾਲ ਕਵਿ ਸਤਯ ਮੁਖ ਨੀਤ ਔ ਬਿਬੇਕ ਦ੍ਰਿਗ,
ਸੀਲ ਬਾਸ ਸੁਜਸ ਰਤਨ ਛਬਿ ਛਾਜ ਹੈ ।
ਹਿੰਦੂ ਪਤਿ ਹੀਰਾ ਸਿੰਘ ਰਾਜਨ ਕੋ ਸ੍ਰੀ ਮੁਕਟ,
ਪ੍ਰਾਨ ਜਾਕੇ ਜਲ੍ਹਾ ਪੰਡਿਤੇਸ਼ ਮਹਾਰਾਜ ਹੈ ॥ ੪੬੪ ॥
ਪਾਪੀ ਘੋਰ ਤਾਪੀ ਸੰਧਾਵਾਲਿਯੇ ਸਰਾਪਨ ਕੋ,
ਪਾਪ ਕੇ ਪਹਾਰਨ ਸੋਂ ਭੂਮਿ ਦਵਿ ਦਹਤੀ ।
ਲੂਟ ਜਾਤੇ ਨਗਰ ਨ ਡਗਰ ਦਿਖਾਤੇ ਕਹੀਂ,
ਬਗਰ ਬਿਲਾਇ ਜਾਤੇ ਪ੍ਰਜਾ ਡਾਹ ਡਹਤੀ ।

---

*ਅਰੁਣ ਦੇ ਪੁਤ੍ਰ ਸੰਪਾਤੀ ਤੇ ਜਟਾਯੂ ਗਿੱਧ, ਸੂਰਜ ਨੂੰ ਜਿੱਤਣ ਲਈ ਚੜ੍ਹਾਈ ਕਰਕੇ ਗਏ । ਜਦ ਜਟਾਯੂ ਦੇ ਖੰਭ ਸੂਰਜ ਦੇ ਤੇਜ ਨਾਲ ਸੜਨ ਲਗੇ ਤਾਂ ਸੰਪਾਤੀ ਨੇ ਉਸਨੂੰ ਆਪਣੇ ਖੰਭਾਂ ਹੇਠ ਲੈ ਲਿਆ । ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਜਟਾਯੂ ਨੂੰ ਬਚਾਉਂਦਾ ਹੋਇਆ ਸੰਪਾਤੀ ਵੀ ਸੜ ਗਿਆ ਤੇ ਜਟਾਯੂ ਸਮੇਤ ਬੇਹੋਸ਼ ਹੋ ਕੇ ਵਿੰਧਜਾਚਲ ਪਹਾੜ ਉੱਤੇ ਡਿਗ ਪਿਆ । ਬਨੋਬਾਸ ਦੇ ਸਮੇਂ ਸ੍ਰੀ ਰਾਮ ਚੰਦਰ ਜੀ ਜਦ ਸੀਤਾ ਦੀ ਖੋਜ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਉਥੇ ਗਏ ਤਾਂ ਇਸ ਸਹਾਇਤਾ ਦੇ ਬਦਲੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਖੰਭ ਨਵੇਂ ਸਿਰੇ ਉੱਗ ਪਏ ।

ਗਵਾਲ ਕਵਿ ਕਹੈ ਫੌਜ ਫੈਲਨ ਫਤੂਰ ਸੌਂ,
ਫਲਤ ਨ ਹੋਤੀ, ਔ ਫਿਸਾਦ ਸ੍ਵਾਦ ਲਹਤੀ ।
ਹੋਤੇ ਜੋ ਨ ਐਸੇ ਹਿੰਦੂਪਤਿ ਹੀਰਾ ਸਿੰਘ ਬੀਰ,
ਤੌ ਨ ਰਨਜੀਤ ਸਿੰਘ ਜੂ ਕੀ ਗਾਦੀ ਰਹਤੀ* ॥ ੪੬੫ ॥
ਮਹਾਰਾਜ ਹੀਰਾ ਸਿੰਘ ! ਹਿੰਦੂਪਤਿ ਤੂੰ ਹੀ ਏਕ,
ਰਾਖੀ ਨਿਜ ਟੇਕ ਨੇਕ ਧਰਮ ਕੀ ਚੁਹੱਦੀ ਤੈਂ ।
ਫੌਜ ਮੈਂ ਫਿਤੂਰ ਕੋ ਨਾ ਫਿਰਕਾ ਚਲਨ ਦੀਨੋ,
ਹਲਨ ਨ ਦੀਨੋਂ ਕੋਊ ਸੂਬਾ ਸਰਹੱਦੀ ਤੈਂ ।
ਗਵਾਲ ਕਵਿ ਕਹੈ ਬਾਦਸ਼ਾਹੀ ਕੋ ਨ ਮੁੰਦ ਕਰੀ,
ਦੁੰਦ ਖਰੀ ਦਰੀ ਪ੍ਰਜਾ ਸੁਖਨ ਸੋਂ ਲੱਦੀ ਤੈਂ ।
ਬਦੀ ਕੇ ਕਰੈਯਾ ਬੈਰੀ ਰੱਦੀ ਸਮ ਫਾਰਿ ਡਾਰੇ,
ਕਰ ਕੇ ਮਰੱਦੀ ਹੱਦੀ ਰਾਖੀ ਰਾਜ ਗੱਦੀ ਤੈਂ ॥ ੪੬੬ ॥
ਸੂਰਕੁਲ ਅਵਤੰਸ ਹੀਰਾ ਸਿੰਘ ਮਹਾਰਾਜ,
ਰਾਵਰੋ ਪ੍ਰਤਾਪ ਮੋ ਪੈ ਜਾਤ ਬਰਨਯੋ ਨਹੀਂ ।
ਰਾਮ ਅਤਿ ਕ੍ਰੋਧ ਕੈ ਸਹਸਰਬਾਹੁ ਏਕ ਤਾ ਕੀ,
ਭੁਜਾ ਕਾਟਿ ਦੀਨੀ ਪਰ ਜੀਵ ਸੋਂ ਹਨਯੋ ਨਹੀਂ ।
ਗਵਾਲ ਕਵਿ ਕਹੈ ਤੁਮ ਲਿਯੋ ਦ੍ਵੈ ਜਨੋਂ ਸੇ ਵੈਰ,
ਦੋਊਅਨ ਕੇ ਕਾਟੇ ਸੀਸ ਰੋਸ ਸੋਂ ਸਨਯੋਂ ਨਹੀਂ ।
ਜੈਸੋ ਕਛੁ ਬਦਲੋ ਪਿਤਾ ਕੋ ਆਪ ਲਿਯੋ ਆਜ,
ਤੈਸੋ ਪਰਸ ਰਾਮ ਹੂੰ ਸੋਂ ਲੇਤ ਹ੍ਵਾਂ ਬਨਯੋ ਨਹੀਂ ॥ ੪੬੭ ॥
ਚਾਹਤ ਰਹਿਤ ਏਕ ਨਜ਼ਰ ਮਿਹਰ ਤੇਰੀ,
ਉਜਰ ਨ ਕਾਹੂੰ ਹਸਪਾਨ, ਰੂਮ, ਸਾਮ ਲੌ ।
ਸਾਤ ਹੂੰ ਵਿਲਾਇਤ ਹਿਕਾਇਤ ਤਿਹਾਰੀ ਸੁਨੈ,
ਰਿਆਯਤ ਮੰਗੈਯਾ ਹਰ ਰੋਜ਼ ਆਠੋਂ ਜਾਮ ਲੌ ।
ਗ੍ਵਾਲ ਕਵਿ ਕਹੈ ਪਾਰਾਵਾਰ ਹੂੰ ਕੇ ਵਾਰ ਪਾਰ,

---

*ਰਾਜਾ ਹੀਰਾ ਸਿੰਘ ਨੇ ਉਸ ਵੇਲੇ ਮਹਾਰਾਜਾ ਦਲੀਪ ਸਿੰਘ ਦੀ ਗੱਦੀ ਨੂੰ ਰੱਖਿਆ ਸੀ, ਇਹ ਗਲ ਮਨ ਨਹੀਂ ਲਗਦੀ, ਕਿਉਂਕਿ ਸੰਧਾਵਾਲੀਆਂ ਨਾਲੋਂ ਡੋਗਰਾ ਖ਼ਾਨਦਾਨ ਮਹਾਰਾਜੇ ਦਾ ਵਧੇਰੇ ਸ਼ੁਭ ਚਿੰਤਕ ਨਹੀਂ ਸੀ । ਨਾਲੇ ਸੰਧਾਵਾਲੀਆਂ ਦੇ ਨਾਲ ਮਹਾਰਾਜੇ ਦੀ ਲਹੂ ਦੀ ਸਾਂਝ ਸੀ। ਜੇ ਉਹ ਬਹੁਤਾ ਜ਼ੋਰ ਮਾਰਦੇ ਤਾਂ ਮਹਾਰਾਜੇ ਦੇ ਬਾਲਗ਼ ਹੋਣ ਤਕ ਬਤੌਰ ਮਹਾਰਾਜੇ ਦੇ ਸਰਪ੍ਰਸਤ ਹੋਣ ਦੇ ਹਕੂਮਤ ਕਰ ਸਕਦੇ ਸਨ, ਪਰ ਹੀਰਾ ਸਿੰਘ ਦਾ ਪਿਉ ਧਯਾਨ ਸਿੰਘ ਤਾਂ ਮਹਾਰਾਜਾ ਦਲੀਪ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਹੀ ਕਿਸੇ ਕੁਦਰਤੀ ਘਟਨਾ ਦੇ ਬਹਾਨੇ ਖ਼ਤਮ ਕਰਕੇ ਪੰਜਾਬ ਦਾ ਰਾਜ ਤਖ਼ਤ ਆਪਣੇ ਬੇਟੇ ਹੀਰਾ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਦੇਣਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਸੀ ਤੇ ਇਸ ਸੰਬੰਧ ਵਿਚ ਡੋਗਰਾ ਪਾਰਟੀ ਦੀ ਚਿਰੋਕਣੀ ਗੋਂਦ ਗੁੰਦੀ ਹੋਈ ਸੀ, (ਦੇਖੋ, Mem. Elex. Gwrlera) ਫਿਰ ਉਸ ਦੇ ਪੁਤ੍ਰ ਹੀਰਾ ਸਿੰਘ ਨੂੰ, ਜੋ ਪਿਉ ਵਰਗਾ ਹੀ ਕੁਟਲ ਸੀ, ਮਹਾਰਾਜੇ ਦੀ ਗੱਦੀ ਦਾ ਰਖਯਕ ਕਿਵੇਂ ਮੰਨਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ।

ਪਹੁੰਚੀ ਖ਼ਬਰ ਜਾਇ ਟਾਪੂਨ ਤਮਾਮ ਲੌ ।
ਹਰਖਨ ਕੇ ਹੌਜ ਹਿੰਦੁਪਤਿ ਹੀਰਾ ਸਿੰਘ ਬੀਰ,
ਤੇਰੀ ਬੀਰਤਾ ਕੀ ਧਾਕ ਧਾਈ ਧ੍ਰੂਵ ਧਾਮ ਲੌ ॥ ੪੬੮ ॥
ਜਾ ਛਿਨ ਤੁਰੀ* ਪੈ ਤਰਵਾਰ ਲੈ ਸਵਾਰ ਹੋਤ,
ਤਾ ਛਿਨ ਤੇ ਪਾਰਾਵਾਰ ਬਾਰਿ† ਛਲਕਤ ਹੈਂ ।
ਧੂਸਰੀ ਧਰਾ ਤੇ ਧੂਰਿ ਹਯ‡ ਖੁਰ ਤਾਰਨ ਕੀ,
ਪੂਰ ਗਈ ਹਰਿ§ ਪੁਰਹੂਤ{} ਧਰਕਤ ਹੈਂ ।
ਗ੍ਵਾਲ ਕਵਿ ਕਹੈ ਰੰਗੇ ਜੰਗਨ ਕੇ ਰੰਗ ਰੰਗ,
ਖੱਗਨ ਕੇ ਬਾਹਬੇ ਕੌ ਭੁਜ ਫਰਕਤ ਹੈਂ ।
ਹਿੰਦੂਪਤਿ ਹੀਰਾ ਸਿੰਘ ਤੇਰੀ ਧਾਂਕ ਦੇਸ ਦੇਸ,
ਦਿੱਗਜ ਦਿਗੀਸ਼ਨ ਕੇ ਦਿਲ ਦਰਕਤ ਹੈਂ ॥ ੪੬੯ ॥
ਬਯਾਲੀ() ਸੀ ਕਹੌਂ ਤੌ ਦਾਵ ਪਾਏ ਦੰਸ[] ਕਰਵੈਯਾ,
ਦੂਜੇ ਮੰਤ੍ਰ ਗਾਰੜੂ ਕੇ ਝਾਰੈਂ ਜਾਤ ਝਰੀ ਹੈ ।
ਯਹ ਹੈ ਅਦਾਵ ਦੂਜੇ ਯਾ ਕੋ ਨ ਉਪਾਇ ਕੋਊ,
ਰਹੈ ਮੂੰਹ ਫਾਰੇ ਦਿਨ ਰਾਤ ਭੂਖ ਭਰੀ ਹੈ ।
ਗਵਾਲ ਕਵਿ ਕਹੈ ਏਕ ਸ੍ਵਾਸ ਹੀ ਮੈਂ ਖੈਂਚ ਕਰਿ,
ਦੁੱਜਨ ਦਲਨ ਕੋ ਨਿਗਲ ਜਾਤ ਖਰੀ ਹੈ ।
ਹਿੰਦੂਪਤਿ ਹੌਸਦਾਰ ਹੀਰਾ ਸਿੰਘ ਮਹਾਰਾਜ !
ਯਾ ਤੇ ਤਰਵਾਰ ਤੇਰੀ ਤਾਕੇ ਅਜ ਗਰੀ ਹੈ ॥ ੪੭੦ ॥

ਅਮ੍ਰਿਤ ਧ੍ਵਨਿ ।

ਗਹਿ ਗਹਿ ਕਰਿ ਤਰਵਾਰ ਕੋ, ਹੀਰਾ ਸਿੰਘ ਸਮਰੱਥ ।
ਚਢਤ ਗਜ ਹਯ ਰੱਥ ਪੈ, ਕਿੱਤਿ: ਗਵਾਲ ਕਵਿ ਕੱਥ ।
ਕਥਥੰ ਭਿਗਯ ਗਥਥੰ ਸੁਨਿਯਨ ਪੱਥੰ ਖਲਭਲ ।
ਮਥਥੰ ਧੁਨਿ ਹਰਿ ਬਥੰ ਬਰਕਿ ਕੁਪਥੰ ਬਲਚਲ ।
ਲੱਥੰ ਪੱਥ ਅਨੱਥ ਸੁ ਨਥ ਨਥ ਕਿਯ ਲਛ ਲਹਿ ।
ਗੁੱਥਤ ਰੁੰਡਨ ਮੁੰਡ ਭੱਟ, ਹੱਥ ਹੱਥ ਭੁਜ ਬੱਥ:: ਗਹਿ ॥ ੪੭੧ ॥

ਕਬਿਤੁ ।

ਜੈਸੇ ਸ੍ਵਾਂਤ ਬੂੰਦ ਕੌ ਪਪੀਹਾ ਨਿਸ ਦਿਨ ਚਾਹੈ,
ਜੈਸੇ ਮੋਰ ਚਾਹੈ ਘਨ ਘੋਰ ਮਹਮਾਨ ਕੇ ।
ਚੰਦ੍ਰਮਾ ਕੇ ਜੈਸੇ ਚਿਤ ਚਾਹਿਤ ਚਕੋਰ ਰਹੈ,
ਭੌਰਨ ਕੇ ਭੌਰ ਚਾਹੈ ਕੰਜ ਪ੍ਰਫੁਲਾਨ ਕੇ ।

---

*ਘੋੜੀ । †ਪਾਰਾਵਾਰ = ਸਮੁੰਦਰ ਦਾ ਵਾਰਿ = ਪਾਣੀ । ‡ਘੋੜਾ । §ਵਿਸ਼ਨੂੰ । {}ਇੰਦਰ ਦੇਵਤਾ । ()ਸੱਪਣ । []ਡੰਗ ਮਾਰਨ ਵਾਲੀ । :ਕਿੱਤਿ = ਕੀਰਤੀ, ਜਸ । ::ਵਸਤ੍ਰ ।

ਗਵਾਲ ਕਵਿ ਕਹੈ ਐਸੇ ਦੇਸ ਦੇਸ ਭੇਸ ਭੇਸ,
ਚਾਹੈ ਚਿੱਤ ਹਿੱਤ ਕਰ ਵਰ ਹਿੰਦੁਆਨ ਕੇ।
ਚਾਕੁਰ ਸਭੀ ਕੋ ਮਹਾਰਾਜ ਹੀਰਾ ਸਿੰਘ ਬੀਰ,
ਔਰ ਸਭ ਚਾਕਰ ਹੈਂ ਭੂਪਤਿ ਜਹਾਨ ਕੇ॥ ੪੭੨॥
ਚੰਦਨ ਸੀ ਚਰਚਿ ਚਰਚਿ ਚਿਤ ਚੌਂਪ ਕਰੈਂ,
ਚੰਦ੍ਰਕ ਸੀ ਚੰਦ੍ਰਿਕਾ ਸੀ* ਮੁਨਿ ਮਨਸਰਿਯੈ।
ਹੀਰਾ ਸੀ ਹਲਾਯੁਧ ਸੀ ਹਰਿ ਗਿਰਿ ਹੰਸਨ ਸੀ,
ਹਰ ਸੀ ਹਰਾ ਸੀ ਔ ਹਿਮਾਲਯ ਸੀ ਪਸਰਿਯੈ।
ਗਵਾਲ ਕਵਿ ਕਹਤ ਗਿਰਾ ਸੀ ਗੁਨ ਸਤ੍ਰ ਸੀ ਹੈ,
ਗੰਗਾ ਸੀ, ਗਜਾਧਿਪ ਸੀ, ਗਯਾਨ ਸੀ ਗਹਿਰਿਯੈ।
ਕਾਮਤਰੁ ਸੀ ਹੈ, ਕਲਾਨਿਧਿ* ਸੀ ਹੈ ਕਮਨੀਯ,†
ਹੀਰਾ ਸਿੰਘ ਮਹਾਰਾਜਾ! ਕੀਰਤਿ ਤਿਹਰਿਯੈ॥ ੪੭੩॥
ਬੀਕਾਨੇਰ ਨ੍ਰਿਪਤਿ ਨਿਹਾਰੈ ਤਸਵੀਰ ਤੇਰੀ,
ਜੈਪੁਰ ਮੈਂ ਰਾਵਰੀ ਮਨਾਵੈ ਜੈ ਵਿਸਾਲ ਹੈ।
ਉਦੈ ਪੁਰ ਰਾਨਾ ਬਾਦਸ਼ਾਹੀ ਇਤਮਾਮ ਰਾਖੈ,
ਸੋਊ ਨਾਮ ਤੇਰੇ ਕੋ ਕਲਾਮ ਰਾਖਯੋ ਡਾਲ ਹੈ।
ਗ੍ਵਾਲ ਕਵਿ ਕਹੈ ਰਾਊ ਬੂੰਦੀ ਕੋ ਨਮੂਦੀ ਲਿਯੈ,
ਗੂੰਦੀ ਮਾਲ ਕੀਰਤਿ ਤਿਹਾਰੀ ਹਰ ਹਾਲ ਹੈ।
ਹਿੰਦੂ ਪਤਿ ਹੌਸਦਾਰ ਹੀਰਾ ਸਿੰਘ ਮਹਾਰਾਜ!
ਹਿੰਦੁ ਕੇ ਨਰਿੰਦਨ ਕੀ ਤੂਹੀ ਏਕ ਢਾਲ ਹੈ॥ ੪੭੪॥
ਜੋਧਪੁਰ ਵਾਰੇ ਜੋ ਤਿਹਾਰੇ ਹੀ ਭਰੋਸੇ ਰਹੈਂ,
ਕੋਟਾ ਪਤਿ ਕਿਯੋ ਕੋਟ ਤੁਵ ਜਸ ਮਾਲ ਹੈ।
ਦੱਖਨ ਮੈਂ ਐਸੋ ਕੋ ਜੋ ਪੱਖ ਨ ਤਿਹਾਰੋ ਰਾਖੈ,
ਲੱਖਨ ਅਮੀਰ ਕੈ ਭਯੋ ਧੀਰ ਤਾਲ ਹੈ।
ਗ੍ਵਾਲ ਕਵਿ ਕਹੈ ਗੁਜਰਾਤ ਦਿਨ ਰਾਤ ਰਟੈ,
ਮੁਜਰਾਤ ਹ੍ਵੈ ਕੈ ਕਬ ਜਾਗੈ ਮਮ ਭਾਲ ਹੈ।
ਹਿੰਦੂ ਪਤਿ ਹੌਸਦਾਰ ਹੀਰਾ ਸਿੰਘ ਮਹਾਰਾਜ!
ਹਿੰਦੁ ਕੇ ਨਰਿੰਦਨ ਕੀ ਤੂੰਹੀ ਏਕ ਢਾਲ ਹੈ॥ ੪੭੫॥
ਕੂਲ ਕਛਵਾਹੇ‡ ਹੁਲਸਾਏ ਸੇ ਰਹਿਤ ਸਦਾ,
ਸੀਸ ਮਨਿ ਜਾਨਤ ਸੀਸੋਦਿਯਾ§ ਵਿਸਾਲ ਹੈ।
ਚੈਨ ਭੇ ਚੁਹਾਨਨ ਕੇ, ਬੈਸ ਕਹੈ ਬੈਸ ਫਲੀ,
ਗੌਰ ਔਰ ਤੌਰ ਹਾਡਾ{} ਰਖਿਯੋ ਕਮਾਲ ਹੈ।

---

*ਚੰਦ੍ਰਮਾ। †ਮਨ ਭਾਉਂਦੀ, ਅਰਥਾਤ—ਸੁੰਦਰ।
‡ਰਾਜਪੂਤਾਂ ਦਾ ਇਕ ਗੋਤ। ਜੈਪੁਰ ਦੇ ਕਛਾਹੇ ਰਾਜਪੂਤ ਪ੍ਰਸਿਧ ਹਨ।
§ਉਦੇਪੁਰ ਦੇ ਮਹਾਰਾਜੇ ਸ਼ੀਸ਼ੋਦਿਯਾ ਰਾਜਪੂਤ ਹਨ।
{}ਚੌਹਾਨ ਰਾਜਪੂਤਾਂ ਦੀ ਇਕ ਸ਼ਾਖ। ਬੂੰਦੀ ਦੇ ਰਾਜੇ ਹਾਡਾ ਰਾਜਪੂਤ ਹਨ।

ਗ੍ਵਾਲ ਕਵਿ ਕਹਤ ਬੁੰਦੇਲੇ ਕਾ ਬਘੇਲੇ ਬੀਰ*,
ਚੌਹਦੀ ਚੰਦੇਲਨ† ਕੇ ਚਕ੍ਰ ਭੇ ਖੁਸ਼ਾਲ ਹੈ ।
ਹਿੰਦੂ ਪਤਿ ਹੌਸਦਾਰ ਹੀਰਾ ਸਿੰਘ ਮਹਾਰਾਜ !
ਹਿੰਦੂ ਕੇ ਨਰਿੰਦਨ ਕੀ ਤੂਹੀ ਏਕ ਢਾਲ ਹੈ ॥ ੪੭੬ ॥
ਲੋਕ ਸਭ ਜਾਨੈਂ ਹਦ ਹਿੰਦੁਨ ਕੀ ਲਾਜ ਤੂਹੀ,
ਗਾਜ ਤੂਹੀ ਗਿਰਿਜਾ ਕੇ ਸਿੰਘ ਕੀ ਵਿਸਾਲ ਹੈ ।
ਆਵਤ ਚੁਗੱਤਨ ਕੀ ਦਾਵ ਮਦ ਮੱਤਨ ਕੀ,
ਬੀਰ ਰਸ ਰੱਤਨ ਕੀ ਤਾਵਹੀ ਕੋ ਤਾਲ ਹੈ ।
ਗ੍ਵਾਲ ਕਵਿ ਕਹੈ ਧਰਮ ਧਾਰਨ ਕੌ ਭਾਲ ਤੂੰਹੀ,
ਸੂਮਨ ਕੌ ਸਾਲ ਤੂੰਹੀ ਦਾਨ ਦੀ ਦਿਵਾਲ ਹੈ ।
ਹਿੰਦੂਪਤਿ ਹੌਸਦਾਰ ਹੀਰਾ ਸਿੰਘ ਮਹਾਰਾਜ,
ਹਿੰਦੂ ਕੇ ਨਰਿੰਦਨ ਕੀ ਤੂਹੀ ਏਕ ਢਾਲ ਹੈ ॥ ੪੭੭ ॥
ਜਾਹਰ ਜਗਤ ਹਿੰਦੂਪਤਿ ਹੀਰਾ ਸਿੰਘ ਬੀਰ,
ਠਾਢੀ ਕਰਿ ਰਾਖੀ ਧਰਮ ਧੁਜਾ ਜਯੋਂ ਮੁਨੀਨ ਕੀ ।
ਸਿੰਘ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਜੂ ਕੀ ਭੂਮਿ ਰਾਜ ਗਾਦੀ ਰਾਖੀ,
ਫੌਜ ਕੀ ਅਬਾਦੀ ਰਾਖੀ ਨੀਤ ਜਯੋਂ ਪੁਨੀਨ ਕੀ ।
ਗਵਾਲ ਕਵਿ ਕਹੈ ਰਾਜਪੂਤੀ ਕੀ ਫਸਕ ਰਾਖੀ,
ਕੁਲ ਕੀ ਲਲਾਈ ਰਾਖ ਲੀਨੀ ਜਯੋਂ ਚੁਨੀਨ ਕੀ ।
ਔਰ ਸਬ ਰਾਖੀ, ਪਰ ਦ੍ਵੈਈ ਬਾਤ ਖੋਈ ਤੁਮ,
ਬੈਰਨ ਕੀ ਪਤਿ, ਅਰ ਵਿਪਤਿ ਗੁਨੀਨ ਕੀ ॥ ੪੭੮ ॥

ਦੋਹਾ ।

ਹੀਰਾ ਸਿੰਘ ਮਹਾਰਾਜ ਕੇ, ਸਚਿਵ‡ ਪ੍ਰਾਨ ਕੇ ਪ੍ਰਾਨ ।
ਸ੍ਰੀ ਜਲ੍ਹਾ ਜਿਨ ਕੌ ਕਹੈਂ, ਗਨਪਤਿ§ ਸਮ ਬੁਧਿਮਾਨ ॥ ੪੭੯ ॥

ਕਬਿੱਤੁ ।

ਕੁਲ ਅਪਨੇ ਮੈਂ ਭਾਨੁ ਜਲ੍ਹਾ ਮਹਾਰਾਜ ਭਯੋ,
ਬੰਧਵਰ ਕੁੰਜਨ ਕੀ ਭਈ ਫੂਲ ਬ੍ਰਿੱਧ ਹੈ ।
ਸਰਦ ਸੁਧਾਕਰ{} ਸੌਂ ਮਿਤ੍ਰ ਚਕੋਰਨ ਕੋ,
ਦਾਸ ਕੁਮੁਦਾਵਲਿ() ਕੀ ਸੋਭਾ ਹੋਤ ਸਿੱਧ ਹੈ ।
ਗਵਾਲ ਕਵਿ ਕਹੈ ਸਤਜ ਧਰਮ ਕੇ ਜੁਧਿਸ਼੍ਰਤ ਸੌਂ,
ਦਾਨ ਕੌ ਦਧੀਚਿ ਕੀ ਸੀ ਬਿਰਤ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਹੈ ।

---

*ਮੱਧ ਭਾਰਤ ਦੇ ਰਾਜਪੂਤ, ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਰਿਆਸਤ ਰੀਵਾਂ ਹੈ ।
†ਮਰੀਚੀ ਦੇ ਪੁਤ੍ਰ ਚੰਦ੍ਰਾ ਤ੍ਰੇਯ ਦੇ ਵੰਸ ਦੇ ਰਾਜਪੂਤ । ਬਿਲਾਸਪੁਰੀਏ ਚੰਦੇਲ ਰਾਜਪੂਤ ਹਨ । ‡ਵਜ਼ੀਰ । §ਗਣੇਸ਼ (ਇਕ ਹਿੰਦੂ ਦੇਵਤਾ । {}ਚੰਦ੍ਰਮਾ । ()ਕੁਮੁਦਨੀਆਂ, ਕੰਮੀਆਂ, ਅਰਥਾਤ—ਭੰਬੂਲ ।

ਗਯਾਨ ਕੋ ਵਸਿਸ਼੍ਟ ਬ੍ਰਹਮ ਤੇਜ ਹੈ ਵ੍ਰਿਹਸਪਤਿ ਸੋਂ,
ਸ਼ਾਸਤ੍ਰਨ ਕੋ ਬਯਾਸ ਦੇਵ ਬੇਦਨ ਕੋ ਬਿਧ* ਹੈ ॥ ੪੯੦ ॥
ਜੈਸੀ ਹੈ ਮਰਯਾਦਾ ਸ਼ਾਸਤ੍ਰੀਯ ਰਾਜਨੀਤਕ ਕੀ,
ਤੈਸੀ ਰੀਤ ਰਾਖੀ ਸਿਰਮੌਰ ਖੈਰ ਖ੍ਵਾਹੀ ਕੋ ।
ਮੁਲਕ ਅਬਾਦੀ ਕੋ ਮਹਾਨ ਮੰਤ੍ਰ ਮਾਲੂਮ ਹੈ,
ਜਾਲਮ ਹੈ ਸ਼ਤ੍ਰਨ ਕੋ ਪੱਛਕ ਸਿਪਾਹੀ ਕੋ ।
ਗਵਾਲ ਕਵਿ ਕਹੈ ਪੰਡਿਤੇਸ਼ ਜਲ੍ਹਾ ਮਹਾਰਾਜ !
ਬੁੱਧਿ ਕੋ ਜਹਾਜ ਗੁਨ ਗ੍ਰਾਹਕ ਉਛਾਹੀ ਕੋ ।
ਪਾਵਨ ਪਰਮ ਗੰਗ ਅੰਗ ਸੋ ਪੁਜਾਵਨ ਹੈ,
ਪ੍ਰਗਟ ਅਦੰਭ ਆਜ ਥੰਭ ਪਾਦਸ਼ਾਹੀ ਕੋ ॥ ੪੯੧ ॥
ਗ੍ਰਾਹਕ ਗੁਨੀ ਕੋ ਸ੍ਰੰਛ ਰੱਛਕ ਦਨੀ ਕੋ ਨੀਕੇ,
ਹੀ ਕੋ ਅਤਿ ਉੱਜਲ ਜਨੈਯਾ ਚਿਤ ਚਾਹੀ ਕੋ ।
ਯਥਾ ਯੋਗ ਆਦਰ ਕਰੈਯਾ ਸਭ ਹੀ ਕੋ ਸਦਾ,
ਫੀਕੇ ਕਰ ਡਾਰਤ ਤੁਰੰਤ ਲਵ ਰਾਹੀ ਕੋ ।
ਗਵਾਲ ਕਵਿ ਕਹੈ ਆਪ ਸਤਯ ਹੀ ਕੋ ਬੋਲ ਕਹੈ,
ਪ੍ਰਨ ਕੋ ਅਮੋਲ ਕਹੈ ਆਸਰੇ ਉਛਾਹੀ ਕੋ ।
ਪੰਡਿਤੇਸ਼ ਜਲ੍ਹਾ ਮਹਾਰਾਜ ਆਜ ਹੈ ਸਵਯੰਭੁ†,
ਪ੍ਰਗਟ ਅਦੰਭ ਦ੍ਰਿੜ੍ਹ ਥੰਭ ਪਾਦਸ਼ਾਹੀ ਕੋ ॥ ੪੯੨ ॥
ਛਾਹ ਪਰੈ ਜਾ ਪੈ ਜਲ੍ਹਾ ਮਹਾਰਾਜ ! ਤੇਰੀ ਨੇਰੀ,
ਤਾ ਪੈ ਝੂਠ ਰੇਖਾ ਹੂੰ ਨਹੀਂ ਨਿਹਾਰਿਯਤ ਹੈ ।
ਝੂਠੇ ਨਗ ਧਾਰਿ ਕੋਊ ਆਵੈ ਜੋ ਸਭਾ ਕੇ ਬੀਚ,
ਤੌ ਤਬੈ ਉਤਾਰ ਸਾਚੇ ਅੰਗ ਡਾਰਿਯਤ ਹੈ ।
ਗਵਾਲ ਕਵਿ ਕੌਤੁਕ ਪੈ ਸਾਚੇ ਹੂੰ ਭਏ ਤੌ ਲਘੁ,
ਤਿਨੈਂ ਵਡੇ ਰਤਨ ਦੈ ਦੈ ਪ੍ਰਭਾ ਪਾਰਿਯਤ ਹੈ ।
ਭੂਖਨ ਹੂੰ ਝੂਠੇ ਨ ਪਹਿਰ ਸਕੈ ਕੋਊ ਜਹਾਂ,
ਸਾਂਚ ਹੀ ਕੇ ਸਾਂਚੇ ਮਾਹਿ ਸਾਂਚ ਢਾਰਿਯਤ ਹੈ ॥ ੪੯੩ ॥
ਆਪ ਰਘੁਵੰਸੀ ਅਵਤੰਸੀ ਕੇ‡ ਪਰਮ ਪ੍ਰਾਨ,
ਵਹ ਯਮਨੇਸ ਅਕਬਰ ਕੈ ਪ੍ਰਸੰਸ ਹੋ ।
ਪ੍ਰਤਿਭਾ§ ਹ੍ਵੈ ਸਰਸ੍ਵਤਿ{} ਆਪ ਮੈਂ ਕਰਤ ਵਾਸ
ਵਾ ਮੈ ਸਰਸੁਤਿ ਜੂ ਕੇ ਵਰ ਰੂਪੀ ਹੰਸ ਹੋ ।
ਗਵਾਲ ਕਵਿ ਜਲ੍ਹਾ ਜੂ ਤੁਹਾਰੀ ਇਛਾ ਸਤਯ ਹੋਤ,
ਵਾ ਕੇ ਸਤਯ ਹੋਤ ਰਹਯੋ ਵਾਕਯਨ ਕੋ ਵੰਸ ਹੋ ।
'ਬੀਰ ਬਲ ਬੀਰ ਬਲ' ਲੋਕ ਸਭ ਕਹੈਂ ਤੁਮੈਂ,
ਮੇਰੇ ਜਾਨੈਂ ਬੀਰਬਲ ਤੇਰੋ ਇਕ ਅੰਸ ਹੋ ॥ ੪੯੪ ॥

---

*ਬ੍ਰਹਮਾ, ਵਿਧਾਤਾ । †ਬ੍ਰਹਮਾ । ‡ਰਘੁਵੰਸੀ ਰਾਜਾ ਹੀਰਾ ਸਿੰਘ ਡੋਗਰਾ ।
§ਨਵੇਂ ਫੁਰਨੇ ਫੁਰਨ ਵਾਲੀ ਬੁੱਧਿ । {}ਵਿਦਯਾ ਦੀ ਦੇਵੀ, ਸਰਸਵਤੀ ।

ਦੋਹਾ। ਯਾ ਵਿਧਿ ਲਵ ਪੁਰ ਕੀ ਕਥਾ, ਵਰਨੀ ਹਿਯ ਕਰਿ ਮੋਦ।
ਹੀਰਾ ਸਿੰਘ ਮਹਾਰਾਜ ਹਿਤ, ਵਿਰਚਯੋ ਵਿਜਯ ਵਿਨੋਦ ॥ ੪੯੫ ॥

ਕਬਿਤੁ। ਤੇਜ ਰਹੌ ਰਵਿ ਸੌਂ ਜਹਾਨ ਮੈਂ ਪ੍ਰਕਾਸਮਾਨ,
ਸੇਜ ਰਹੌ ਸੁਖ ਕੀ ਸੁਫਲ ਫਰਿਬੋ ਕਰੌ।
ਸਰਦ ਸਸੀ ਸੌਂ ਪੂਰ ਸੁਜਸ ਜਹੂਰ ਰਹੌ,
ਪੈ ਬ੍ਰਤ ਪ੍ਰਤਾਪ ਸੋ ਪ੍ਰਤਾਪ ਪਰਿਬੋ ਕਰੌ।
ਗਵਾਲ ਕਵਿ ਉਮਰ ਦਰਾਜ ਮਾਰਕੰਡ ਕੀ ਸੀ,
ਗਜਰਾਜ ਕੈਸੋ ਕਸ ਦਾਨ ਢਰਿਬੋ ਕਰੌ।
ਹਿੰਦੂ ਪਤਿ ਹੀਰਾ ਸਿੰਘ ਮਹਾਰਾਜ ! ਮੰਤ੍ਰਿ ਯੁਤ,
ਧ੍ਰੁਵ* ਲੌ ਅਚਲ ਉਗ੍ਰ ਰਾਜ ਕਰਿਬੋ ਕਰੌ ॥ ੪੯੬ ॥

ਏਕ ਸੋ ਉਨਾਸੀ ਹੈਂ ਕਬਿਤ ਦ੍ਵੈ ਸਵੈਯਾ ਸੁਭ੍ਰ,
ਏਕ ਸੈ ਅਠਾਸੀ ਦੋਹਹਾਨ ਕੀ ਕਤਾਰ ਹੈ।
ਬੱਤਿਸ ਹੈਂ ਸੋਰਠਾ ਸਰਸ ਭਾਂਤਿ ਭਾਂਤਿ ਭਲੇ,
ਅਮ੍ਰਿਤ ਧੁਨਿ ਏਕ ਜਾਕੋ ਅਮ੍ਰਿਤ ਉਚਾਰ ਹੈ।
ਗਵਾਲ ਕਵਿ ਕਹਿਤ ਪ੍ਰਮਾਨਿਕਾ ਉਨੀਸ ਜਾਮੇ,
ਭੁਯੰਗ ਪ੍ਰਯਾਤ ਛੰਦ ਬਾਵਨ ਵਿਚਾਰ ਹੈ।
ਛਹੂੰ ਸੰਖਨਾਰੀ, ਤੀਨ ਪੱਧਰੀ, ਦ੍ਵੈ ਵਿਦੁਨ ਹੈ,
ਮੱਲਿਕ ਦ੍ਵੈ 'ਵਿਜਯ ਵਿਨੋਦ' ਕੀ ਬਹਾਰ ਹੈ† ॥ ੪੯੭ ॥

—:ਇਤਿ:—

*ਧ੍ਰੂ ਤਾਰਾ, ਜੋ ਅਚਲ ਹੈ। ਪੁਰਾਣਕ ਕਥਾ ਹੈ ਕਿ ਧ੍ਰੂ ਇਕ ਰਾਜ ਕੁਮਾਰ ਸੀ। ਇਹ ਅਮਰ ਤੇ ਅਟਲ ਪਦਵੀ ਉਸ ਨੂੰ ਤਪਸਯਾ ਦੇ ਕਾਰਣ ਮਿਲੀ ਹੈ।

†ਇਸ ਕਬਿੱਤ ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ ਇਸ ਪੁਸਤਕ ਵਿਚ ਛੰਦਾਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਹੈ:—

੧. ਕਬਿਤ	੧੭੯
੨. ਸਵੈਯੇ	੨
੩. ਦੋਹਰੇ	੧੯੮
੪. ਸੋਰਠੇ	੩੨
੫. ਅਮ੍ਰਿਤ ਧੁਨਿ	੧
੬. ਪ੍ਰਮਾਨਿਕਾ	੧੯
੭. ਭੁਯੰਗ ਪ੍ਰਯਾਤ	੫੨
੮. ਸੰਖ ਨਾਰੀ	੬
੯. ਪੱਧਰੀ	੩
੧੦. ਵਿਦੁੱਨ ਮਾਲਾ	੨
੧੧. ਮਲਿਕਾ	੨
੧੨. ਛੰਦ ਗਿਣਤੀ ਦਾ	੧ (ਕਬਿੱਤ)
	੪੯੭ ਕੁੱਲ ਜੋੜ

ਤੇ ਕੁਲ ੧੧ ਕਿਸਮਾਂ ਦੇ ਛੰਦ ਇਸ ਪੁਸਤਕ ਵਿਚ ਵਰਤੇ ਗਏ ਹਨ।

੯. ਲਾਹੌਰ ਦੀ ਖ਼ਾਨਾਜੰਗੀ

ਇਹ ਵਾਰ ਕਿਸੇ ਪਹਾੜੀ ਢਾਡੀ ਦੀ ਰਚੀ ਹੋਈ ਹੈ, ਜਿਸ ਵਿਚ ਲਾਹੌਰ ਦੀ ਖਾਨਾ ਜੰਗੀ ਦਾ ਹਾਲ ਲੰਮੇ ਗਾਉਣਾ ਵਿਚ ਦਿੱਤਾ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਗਾਉਣ ਕੁਝ ਬੇ ਤੁਕੇ, ਪਰ ਚੰਗੇ ਠੁਕਦਾਰ ਹਨ ਤੇ ਵਰਣਨ ਕਰਨ ਦਾ ਢੰਗ ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਕੁਝ ਅਨੋਖਾ ਜਿਹਾ ਹੈ।

ਕਵੀ ਕੋਈ ਹਿੰਦੂ ਹੋਣਾ ਹੈ ਜੋ ਮੁੱਢ ਵਿਚ ਪਹਿਲਾਂ ਕੋਟ ਕਾਂਗੜੇ ਦੀ ਲਾਟਾਂ ਵਾਲੀ (ਦੇਵੀ) ਨੂੰ ਸਿਮਰਦਾ ਹੈ ਤੇ ਫਿਰ ਗਣੇਸ਼ ਨੂੰ ਧਿਆਉਂਦਾ ਹੈ। ਕਵੀ ਦੇ ਨਿਸਚੇ ਅਨੁਸਾਰ ਬਨਖੰਡੀ ਦੇਵੀ ਦਰਬਾਰ ਲਾਹੌਰ ਦਾ ਨਾਸ ਕਰਨ ਲਈ ਖੰਡਾ ਫੜਦੀ ਹੈ ਤੇ ਧਾਵਾ ਬੋਲ ਦੇਂਦੀ ਹੈ। ਡੋਗਰਿਆਂ ਦੇ ਹਥੋਂ ਸ: ਚੇਤ ਸਿੰਘ ਮਾਰਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਤੇ ਪਿਛੋਂ ਮਹਾਰਾਜਾ ਖੜਗ ਸਿੰਘ, ਕੌਰ ਨੌਨਿਹਾਲ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਮੀਆਂ ਊਧਮ ਸਿੰਘ ਸੁਰਗਵਾਸੀ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ।

ਇਨ੍ਹਾਂ ਤੋਂ ਪਿਛੋਂ ਆਉਂਦੀ ਹੈ ਸ਼ੇਰ ਸਿੰਘ ਦੀ ਵਾਰੀ। ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਰਾਜ ਗੱਦੀ ਸਾਂਭ ਕੇ ਮਹਾਰਾਜਾ ਸ਼ੇਰ ਸਿੰਘ ਮਹਾਰਾਣੀ ਚੰਦ ਕੌਰ ਨੂੰ ਦੁੱਖ ਦਿੰਦਾ ਹੈ ਤੇ ਉਹ ਮਾਰੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਫੇਰ ਸੰਧਾਵਾਲੀਏ ਸਰਦਾਰ ਅਜੀਤ ਸਿੰਘ ਤੇ ਲਹਿਣਾ ਸਿੰਘ, ਜੋ ਵਿਰੋਧੀ ਕਰਾਰ ਦਿੱਤੇ ਗਏ ਸਨ, ਦਰਬਾਰ ਵਿਚ ਹਾਜ਼ਰ ਕੀਤੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਉਹ ਬਣ ਕੇ ਤਾਂ ਦਿਖਾਉਂਦੇ ਹਨ ਹਿਮਾਇਤੀ, ਪਰ ਅੰਦਰੋਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਦਿਲ ਵਿਚ ਖੋਟ ਹੈ, ਜਿਸ ਕਰ ਕੇ ਸ਼ਾਹ ਬਿਲਾਵਲ ਦੇ ਮੁਕਾਮ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਹਥੋਂ ਮਹਾਰਾਜਾ ਸ਼ੇਰ ਸਿੰਘ ਸਣੇ ਕੌਰ ਪ੍ਰਤਾਪ ਸਿੰਘ ਦੇ ਮਾਰਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਗੜ੍ਹ ਜੰਮੂ ਦੇ ਰਾਜਿਆਂ ਦਾ ਮੋਢੀ ਧਿਆਨ ਸਿੰਘ ਵੀ ਇਸ ਹੱਲੇ ਵਿਚ ਕੰਮ ਆਉਂਦਾ ਹੈ। ਰਾਜਾ ਹੀਰਾ ਸਿੰਘ ਉਸ ਦੀ ਮੌਤ ਦੀ ਖਬਰ ਸੁਣ ਕੇ ਸੰਧਾਵਾਲੀਆਂ ਉਤੇ ਚੜ੍ਹਾਈ ਕਰਦਾ ਹੈ ਤੇ ਸੰਧਾਵਾਲੀਆਂ ਨੂੰ ਮਾਰ ਕੇ ਲਾਹੌਰ ਦਾ ਕਿਲ੍ਹਾ ਫ਼ਤਹ ਕਰ ਲੈਂਦਾ ਹੈ। ਢਾਡੀ ਦੇ ਕਥਨ ਅਨੁਸਾਰ ਹੀਰਾ ਸਿੰਘ ਧਿਆਨ ਸਿੰਘ ਦਾ ਜੋਗ ਪੁਤ੍ਰ ਸੀ, ਜਿਸ ਨੇ ਆਪਣੇ ਫ਼ਰਜ਼ ਨੂੰ ਪਛਾਣਿਆ ਤੇ ਪਿਤਾ ਦੇ ਕਾਤਲਾਂ ਨੂੰ ਮਾਰ ਕੇ ਬਦਲਾ ਲਿਆ। ਸੰਧਾਵਾਲੀਆਂ ਦੇ ਮਾਰੇ ਜਾਣ ਤੇ ਹੀਰਾ ਸਿੰਘ ਦੀ ਜਿਤ ਹੋਣ ਤੇ ਹੀ ਇਹ ਵਾਰ ਸਮਾਪਤ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਏਦੂੰ ਅਗਲੇ ਹਾਲ ਢਾਡੀ ਨੇ ਇਸ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਦਿੱਤੇ ਜਿਸ ਤੋਂ ਪਤਾ ਲਗਦਾ ਹੈ ਕਿ ਕਵੀ ਨੇ ਇਹ ਵਾਰ ਸੰਮਤ ੧੯੦੦ ਵਿਚ ਹੀ ਲਿਖੀ ਹੋਵੇਗੀ ਤੇ ਇਹ ਕਵੀ ਗਵਾਲ ਕਵੀ ਦਾ ਸਮਕਾਲੀ ਹੋਇਆ ਹੋਵੇਗਾ।

ਇਸ ਵਾਰ ਵਿਚ ਸਰਦਾਰ ਚੇਤ ਸਿੰਘ ਬਾਜਵੇ ਨੂੰ ਸੱਤਰ ਤੇ ਬਹੱਤਰ ਤਲਕੇ ਮੰਗਦਾ ਦਸਿਆ ਹੈ ਤੇ ਇਕ ਗਲ ਇਹ ਵੀ ਅਜੀਬ ਲਿਖੀ ਹੈ ਕਿ ਕੌਰ ਨੌਨਿਹਾਲ ਸਿੰਘ ਨੇ ਮਹਾਰਾਜਾ ਖੜਗ ਸਿੰਘ ਦੇ ਜੀਉਂਦਿਆਂ ਹੀ ਗੱਦੀ ਮੱਲ ਲਈ ਸੀ। ਰਾਜਾ ਧਿਆਨ ਸਿੰਘ ਵਲੋਂ ਮੂੰਹ ਉਤੇ ਹੀ ਇਹ ਕਹਿਣਾ ਕਿ ਸੰਧਾਵਾਲੀਆਂ ਨੇ ਸ਼ੇਰ ਸਿੰਘ ਤੇ ਪ੍ਰਤਾਪ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਮਾਰ ਕੇ ਮੰਦਾ ਕੀਤਾ ਸੀ, ਇਕ ਬਨਾਉਟੀ ਗੱਲ ਹੈ। ਮੀਆਂ ਮੀਰ ਤੇ ਅਨਾਰਕਲੀ ਦੀਆਂ ਪਲਟਨਾਂ ਨੇ ਕਿਲ੍ਹੇ ਲਾਹੌਰ ਤੇ ਧਾਵਾ ਬੋਲਣਾ ਅਤੇ ਨਾਈਆਂ ਸਿੰਘਾਂ ਨੇ ਹੱਥ ਦਿਖਾਉਣੇ ਗੈਰ ਕੁਦਰਤੀ ਘਟਨਾਂ ਨਹੀਂ ਹਨ ਕਿਉਂਕਿ ਸਾਰੀਆਂ ਫੌਜਾਂ ਉਸ ਵੇਲੇ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਦੇ ਵਿਯੋਗ ਵਿਚ ਜੋਸ਼ ਨਾਲ ਭਰ ਕੇ ਹੀਰਾ ਸਿੰਘ ਦੀਆਂ ਸਾਥੀ ਸਨ। ਮੋਤੀ ਮੰਦਰ ਦੇ ਖਜ਼ਾਨੇ ਦਾ ਲੁਟਿਆ ਜਾਣਾ ਇਸ ਜੰਗਨਾਮੇ ਵਿਚ ਇਕ ਨਵੀਂ ਗੱਲ ਹੈ।

ਢਾਡੀ ਦੀ ਇਹ ਵਾਰ ਕੁਝ ਬੇਤੁਕੀ ਤੇ ਲੰਮੇ ਗਾਉਣ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਹੋਣ ਕਰ ਕੇ ਇਕ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦਾ ਪੇਂਡੂ ਗੀਤ ਹੈ, ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਅਜਿਹੀਆਂ ਵਾਰਾਂ ਆਮ ਤੌਰ ਤੇ ਹੋਇਆ ਕਰਦੀਆਂ ਹਨ ਇਸ ਲਈ ਇਸ ਵਿਚ ਕਵਿਤਾ ਦੀ ਝਲਕ ਅਸਲ ਰੂਪ ਵਿਚ ਝਿਲਮਿਲਾਂਦੀ ਹੈ ਤੇ ਸ਼ਬਦਾਵਲੀ ਕਿਸੇ ਅਲੰਕਾਰ ਦੀ ਘੱਟ ਹੀ ਮੁਹਤਾਜ ਹੋਈ ਹੈ। ਘਟਨਾ ਕ੍ਰਮ ਵੀ ਇਸ ਵਿਚ ਬੜੀ ਸਾਦਗੀ ਨਾਲ ਦਰਸਾਇਆ ਹੈ, ਪਰ ਇਸ ਦਾ ਰਸ ਪੁਰਾਤਨ ਵਾਰਾਂ ਦੇ ਰਸਿਕ ਹੀ ਮਾਣ ਸਕਦੇ ਹਨ।

ਲਾਹੌਰ ਦੀ ਖਾਨਾ-ਜੰਗੀ

ਆਦਿ ਸ਼ਕਤੀ ਮਾਈ ਲਈਏ ਪਰਮੇਸਰ ਦਾ ਨਾਇ।
ਸ਼ਿਵਾਂ ਝਗੜਾ ਉਲਾਰਿਆ ਇਕੋਤ੍ਰ ਸੌ ਮੁੰਡੀ ਲਈ ਉਤਰਾਇ।
ਜਿਉਂ ਜਿਉਂ ਮੁੰਡੀਆਂ ਹਾਰ ਪਿਰੋਨਾ, ਗਲ ਮਾਲਾ ਲਈ ਲਟਕਾ।
ਉੱਚੀ ਪਿੰਡੀ ਕਾਂਗੜਾ ਗੜ੍ਹ ਅੰਦਰ ਜੋਤ ਜਗਾ।
ਆਦਿ ਗਨੇਸ਼ ਮਨਾਈਏ, ਦੇਵੀ ਗਨਪਤਿ ਰਖਿਓ ਨਾਇ।
ਆਪੀ ਮਤਾਂ ਦੇਨੀਐ ਤਖਤ ਲਾਹੌਰੀ ਜਾਇ।
ਜਿਤਨੀ ਸਿਰਕਦੀ ਸਰਦਾਰਾਂ ਮੁਸਾਹਿਬਾਂ ਉਤਨੀ ਬੜੀ ਸੁਨਾਹ।
ਬਨਖੰਡੀ ਨੇ ਖੰਡਾ ਫੜਿਆ, ਮਾਰੂ ਡੌਰੂ ਵਾਇ।
ਭੁੱਖੀ ਕਿਲਕਾਂ ਮਾਰੀਆਂ, ਤਖਤ ਲਾਹੌਰੀ ਗਹਯੋ ਦਮ ਪਾਇ।
ਘੋਦਮ ਪਇਆ ਅੰਦਰ ਲਾਹੌਰ ਦੇ ਸੁਖ ਸੁਚੇਤ ਸਿੰਘ ਮੰਤ੍ਰਿ ਵਾਇ।
ਗੱਦੀ ਬੈਠਾ ਖੜਗ ਸਿੰਘ ਚੇਤ ਸਿੰਘ ਭੀ ਬਾਜਵਾ ਡਹਕ ਪਏ ਬਰਾਬਰ ਜੋੜੇ।
ਡਾਢਿਆਂ ਸ਼ੇਰਾਂ ਨੂੰ ਪਾ ਜ਼ੰਜੀਰਾਂ ਚੇਤ ਸਿੰਘ ਰਾਜਿਆਂ ਦੀ ਵੱਲੋ ਕਲ ਮੋੜੇ।
ਸੱਤਰ ਤੇ ਬਹੱਤਰ ਤੱਲਕਾਂ ਮੰਗਦਾ ਚੇਤ ਸਿੰਘ, ਮੰਗਦਾ ਨਵੇਂ ਤੋੜੇ।
ਗੁੱਸਾ ਆਇਆ ਰਾਜਾ ਧਿਆਨ ਸਿੰਘ ਨੂੰ, ਗਿਆ ਕੌਰ ਸ਼ਹਜ਼ਾਦਾ ਤੋੜੇ।
ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਅਸੀਂ ਪਾਲੇ ਕੌਰ ਜੀ, ਕਰਾਂਗੇ ਨੌਕਰੀ ਤੇਰੀ।
ਪਹਿਲਾ ਖੂਨ ਪਰਤੰਗੀ ਆਇਆ ਧਾੜ ਚੜ੍ਹਾ ਅਵਲ ਆਨ ਬਣਾਇਆ।
ਬਾਲ ਮਸਾਲਾਂ ਰਾਹ ਨਾਲ ਲਸ਼ਕਰ ਆਇਆ, ਡਹਿਕ ਪਏ ਚੇਤ ਸਿੰਘ ਬਾਜਵਾ ਫੇਰੀ।
ਧੋ ਲਈਆਂ ਸ਼ਮਸ਼ੇਰਾਂ ਮਰਦਾਂ ਨਾਂ ਸਤ ਖੰਡੀ ਪਾਇਆ।
ਚੇਤ ਸਿੰਘ ਪਰ ਕੜਕੀ ਰਾਜਿਆਂ ਪਹਿਲਾਂ ਦਸਤ ਉਹ ਬਤਾਇਆ।
ਆਪੀ ਦਸਤ ਓ ਬਤਾਉਂਦੇ ਖੂਨ ਵੜਿਆ ਵਿਚ ਦਰਬਾਰਾ।
ਤਖਤੋਂ ਸੁੱਟਾ ਖੜਗ ਸਿੰਘ ਗੱਦੀ ਮੱਲ ਬੈਠਾ ਕੌਰ ਸਾਹਿਬ।
ਬਾਪ ਥੋਂ ਬੇਟਾ ਵਧ ਗਿਆ, ਇਹ ਗਲ ਭਾਵੇ ਨਹੀਂ ਕਰਤਾਰ।
ਓਹ ਮਨ ਦੀ ਘੁੰਡੀ ਨਹੀਂ ਖੋਲ੍ਹਦਾ ਖੜਗ ਸਿੰਘ ਜੈਸਾ ਪੂਰਾ ਸਾਧ।
ਓਹਦੇ ਧੌਲੇ ਨਾਲ ਕਾਲੇ ਓਹਦੀ ਸੁਨੀ ਗਈ ਅਰਦਾਸ।
ਲਖ ਗੱਲੀਂ ਪਗਾਂ ਚਾੜ੍ਹੀਆਂ ਇਹਦੀ ਮਜਲਸ ਕਰੋ ਤਿਆਰ।
ਕਲਾ ਕਿਸੇ ਦਾ ਪਿਛੇ ਲੈ ਜਾਇ ਜੋੜੀ ਸ਼ੇਰਾਂ ਦੀ ਝਬ।
ਖੜਗ ਸਿੰਘ ਤੇ ਉਧਮ ਸਿੰਘ ਤੀਸਰਾ ਕੌਰ ਅੰਜਾਨਾ।
ਨਾ ਕਿਸੇ ਤੇਗਾਂ ਵਰਤੀਆਂ ਪੱਕਾ ਬਿਨ ਸੇਰਾ ਉਡਨਾ।
ਤਿੰਨੇ ਸੁਰਗ ਆਉਂਦੇ ਜਾਂਦੇ ਪਹਿਲਾਂ ਝਬ ਗਏ ਸਰਕਾਰ।
ਜਾਨ ਸਗਵਾਂ ਮਾਂ ਦੋ ਬਾਨੀਆਂ, ਬਿਨ ਤੰਗੀ ਨਹੀਂ ਰਾਜ।
ਰੋਨਾ ਕੱਚਾ ਮੁਤਸੱਵਰ ਨੂੰ ਦੀਆ, ਗੱਦੀ ਬਹਾਈ ਚੰਦ ਕੌਰ।
ਨਾਰ ਬੜੀ ਆਕਲ ਵਜ਼ੀਰ, ਗੜ੍ਹ ਜੰਮੂ ਦੇ ਰਾਜੇ ਮਨ ਵਿਚ ਕਰਨ ਵਿਚਾਰ।
ਚੂੰਡੇ ਨੂੰ ਅਸਾਂ ਨਹੀਂ ਮੰਨਨਾਂ ਕਿਸੇ ਪਗ ਧਾਰੀ ਨੂੰ ਕਰੇ ਸਲਾਮ।
ਲਿਖਿਆ ਦਫਤਰ ਰਾਜੇ ਧਿਆਨ ਸਿੰਘ, ਭੇਜੇ ਸ਼ੇਰ ਸਿੰਘ ਤੇਰੇ ਪਾਸ।

ਭਾਈ ਸਜੇ ਸਭ ਸਵਰਗ, ਇਹ ਜਾਵੇ ਵੇਲਾ ਖੜਾ ਲਹੌਰ ਸਮ੍ਹਾਲ ।
ਚੰਦ ਕੌਰਾਂ ਪਾ ਲਈ ਪਿੰਜਰੇ* ਸੰਧਾਵਾਲੀਏ ਛੱਡ ਗਏ ਪੰਜਾਬ ।
ਪੰਜਵੀਂ ਗੱਦੀ ਬੈਠਾ ਸ਼ੇਰ ਸਿੰਘ ਜਿਤ ਵਲ ਕਰੇ ਧਿਆਨਾਂ ।
ਇਹ ਗਲ ਓਥੇ ਚੰਦ ਕੌਰ ਪਰ ਸ਼ੇਰ ਸਿੰਘ ਹੱਥ ਉਠਾਨਾਂ ।
ਬੇਦੋਸੀ ਚੰਦ ਕੌਰ ਮਾਰ ਗਵਾਈ, ਕਰ ਕੇ ਜੋਰ ਧਿੰਗਾਨਾਂ ।
ਇਹ ਕੀ ਕਰਨੇ ਸ਼ੇਰ ਸਿੰਘ ਬੈਠਾ ਜੋ ਕਿ ਪਰੇਡੇ ਕਰਨੈਂ ਤੇਰੀ ਥੋੜੇ ਦਿਨ ਬਾਦਸ਼ਾਹੀ ।
ਜੂਹ ਜੰਗਲ ਤੇ ਬੇਲ ਰੁਕਨ ਨਾ ਮਗ ਮੱਛੀ ਮੁਰਗਾਈ ।
ਇਕ ਦਿਨ ਹੋਨੀ ਫਿਰਕਾ ਫੜਿਆ ਤੇਰੀ ਆਨ ਜ਼ਬਾਨ ਮਿਲਾਈ ।
ਚੋਗਾ ਪਾਨੀ ਨਿਖੁਟ ਗਿਆ ਬੇਟਾ ਸ਼ਾਹ ਬਿਲੌਰ ਵਿਚ ਜਾਈ ।
ਮਲਕ ਸਮਾਂ ਆਇਆ ਸੱਦ ਲਏ ਸੰਧਾਵਾਲੀਏ ਪਨਾਹੀ ।
ਗੁਰੂ ਦਵਾਰੇ ਵਿਚ ਬੈਠ ਕੇ ਸੰਧਾਵਾਲੀਆਂ ਲਿਖ ਲਿਖ ਸੌਂਹ ਕਰਾਈ ।
ਸਸਤ੍ਰ ਬੱਧੇ ਰਾਜਿਆਂ ਅੱਸੂ ਦੀ ਸੰਗਰਾਂਦ ਨੇੜੇ ਆਈ ।
ਉੱਨੀ ਸੌ ਸੰਮਤ ਪੂਰਾ ਲੱਗਾ, ਬੰਦੂਕ ਗਿਨਕੇ ਬੰਦੀ ਲਾਈ ।
ਵੈਰੀ ਕਿਸ ਦੇ ਚਾਚੇ ਭੁੱਲਾਂ ਦਿੰਦੇ ਸਕੇ ਭਾਈ ।
ਆਨ ਸਰੀਕੇ ਕੀਆ ਕੜਾਕਾ ਸ਼ਾਹ ਬਿਲੌਰ ਟਿਕਾਨਾ ।
ਇਕ ਸੂ ਗਿਰੇ ਸ਼ੇਰ ਸਿੰਘ ਤੇ ਦੂਜੇ ਕੌਰ ਅੰਜਾਨਾ ।
ਕਿਸੇ ਆਂਚ ਨਾ ਝੱਲੀ ਤੇਗ ਦੀ ਬੁੱਧ ਸਿੰਘ ਸੂਰੇ ਜੀਂਦੇ ਜੋਰ
ਉਸਦਾ ਸਿਰ ਤੀਰੀਂ ਝਾੜਿਆ ਮਗਰੋਂ ਜਾ ਫੜਿਆ ਨਿੱਕਾ ਕੌਰ ।
ਲੱਖ ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਹੁੰਦਿਆਂ ਮਿਤ੍ਰਾ ਸ਼ੇਰ ਸਿੰਘ ਤੇਰਾ ਮੁਕਿਆ ਜ਼ੋਰ ।
ਪਲ ਪਲਕਾਰੇ ਭੇਸ ਉਤਾਰੇ ਜਿਉਂ ਜਿਉਂ ਪੈਲਾਂ ਪਾਵਨ ਮੋਰ ।
ਸਿਰੀਆਂ ਕਟਕੇ ਲੈ ਨੰਗੀਆਂ, ਆਨ ਖਲੋਤੇ ਬਗ੍ਹੀਆਂ ਕੋਲ ।
ਜੇਹੀ ਕੀਤੀ ਜੀਤ ਸਿੰਘ ਸੰਧਾਵਾਲੀਏ, ਤੇਹੀ ਕੀਤੀ ਹਸਨ ਹੁਸੈਨ ਸਿਆਲਕੋਟ ।
ਕਰ ਕੇ ਘੂਰੀਆਂ ਵਗੀ ਧੂਰਾਂ ਤਖਤ ਲਾਹੌਰੇ ਜਾਨਾਂ ।
ਬਾਦਸ਼ਾਹੀ ਸਭ ਮੂਵੋਂ ਮੁਕਾਹੀ, ਜੋਮਲ ਦਿੱਤਾ ਬਿਆਨਾ ।
ਕਰਕੇ ਘੂਰੀਆਂ ਵਗੀ ਧੂਰਾਂ, ਆ ਵੜਦੇ ਤਖਤ ਲਾਹੌਰ ।
ਦੋ ਦਰਵਾਜ਼ੇ ਕਿਲੇ ਦੇ ਲੰਘਦੇ, ਤੀਆ ਲੰਘਦੇ ਹਜ਼ੂਰੀ ਕੋਟ ।
ਅਗੋਂ ਮਿਲਿਆ ਗੜ੍ਹ ਜੰਮੂ ਦਾ ਰਾਜਾ, ਓਨ੍ਹੂੰ ਗੱਲੀਂ ਲੈਂਦੇ ਆ ਜੋੜ ।
ਕੇੜ੍ਹੀ ਕਾਰਣ ਆਏ ਰਾਜਾ, ਸਿਰ ਆਈ ਤੁਮ੍ਹਾਰੇ ਖੋਟ ।
ਮੰਦਾ ਕੀਤਾ ਸਰਦਾਰ ਜੀ, ਰਾਜੇ ਸੱਚ ਗੱਲ ਦਿੱਤੀ ਬੋਲ ।
ਜੀਤ ਸਿੰਘ ਸੰਧਾਵਾਲੀਆ ਬੋਲਿਆ, ਕਿਉਂ ਕਰ ਮਾਰੀ ਰਾਣੀ ਚੰਦ ਕੌਰ ।
ਪਕੜੇ ਮੂਸਾ, ਕਲਾ ਦਬਾਏ ਲਗਾ ਦੁਗਾੜਾ ਜਾਨ੍ਹੂੰ ਗਿਰ ਗਿਆ ਸੀ ਤੋੜ ।
ਗੜ੍ਹ ਜੰਮੂ ਦਾ ਰਾਜਾ ਢਾਹਿਆ, ਜਿਵੇਂ ਸੜਕੇ ਪਇਆ ਘਮਘੋਰ ।
ਥਰਹਰ ਦੁਨੀਆ ਲਸ਼ਕਰ ਕੰਬਿਆ, ਕੰਬਿਆ ਤਖਤ ਲਹੌਰ ।
ਗੜ੍ਹ ਜੰਮੂ ਦਾ ਰਾਜਾ ਢਾਹਿਆ, ਸੰਮਨ ਕਰੋ ਟਿਕਾਨਾਂ ।
ਤਖਤ ਰੰਗੀਲੇ ਪਰ ਬੈਠ ਕੇ, ਡੂਢਾ ਪਰਨ ਪਾਲੇ ਬਾਦਸ਼ਾਹਾਨਾਂ ।

---

*ਅਰਥਾਤ–ਨਜ਼ਰਬੰਦ ਕਰ ਲਈ ।

ਹਵੇਲੀਓਂ ਇਕ ਬਾਲਕ ਆਂਦਾ,* ਕਢਕੇ ਸੰਧਾਂਵਾਲੀਆਂ ਆਪ ਪੁਸ਼ਾਕਾਂ ਨਾਲ।
ਬੇਲੀ ਰਾਮ ਨੇ ਕੇਸਰ ਆਂਦਾ, ਭਾਈ ਗੁਰਮੁਖ ਸਿੰਘ ਦਿੱਤੀਆਂ ਦੋ ਮਾਲ।
ਪਹਿਲੇ ਕਾਗ਼ਜ਼ ਸੱਦਿਆ ਹੀਰਾ ਸਿੰਘ, ਰਾਜੇ ਦੀਆਂ ਸੈਨਾਂ ਵਿਚ ਪਹਿਲਵਾਨ।
ਪਲ ਪਲ ਘੜੀ ਓੜਕ ਦੀ ਰਾਜੇ, ਦਿਤਾ ਮਾਨ ਹੈਰਾਨ ਅਮਾਨ।
ਅਕਸਰ ਦੋਹਾਂ ਧੋਖਾ ਰਹਿਆ, ਰਾਜੇ ਦੀਆਂ ਲੋਥਾਂ ਅੰਦਰ ਪਈਆਂ।
ਬਾਰੇ ਬੇਟੇ ਦੋਸਤ ਮੁਹੰਮਦ ਸੁਨਾ ਦੇ ਕਾਬਲ ਵਿਚ ਕਿਨ ਕਿਨ ਤੇਗਾਂ ਵਾਹੀਆਂ।
ਬਾਨ ਬਿਆਨ ਵਿਚੋਂ ਇਕ ਸੁਪੁਤ੍ਰ ਜੰਮਿਆ ਅਲੀ ਅਕਬਰ ਜਿਨ ਬਾਪ ਦੀਆਂ ਬੰਦਾਂ ਕਲਕੱਤਿਓਂ ਛੁਡਾਈਆਂ।
ਰਾਜੇਧਿਆਨਸਿੰਘ ਦੇ ਘਰ ਜੰਮਿਆ ਹੀਰਾਸਿੰਘ, ਧੰਨਰਾਜਿਆ ਤੇਰੀਆਂ ਵਡਿਆਈਆਂ।
ਐਸੇ ਪੁਤ੍ਰ ਜੰਮੀ ਕਰ ਰਾਜੇ ਹੀਰਾ ਸਿੰਘ ਸਿਆਨਾਂ।
ਬਾਪ ਦਾ ਬਦਲਾ ਹੱਥ ਬੰਨ੍ਹ ਲਇਆ, ਤਾਹੀਂ ਭੋਜਨ ਪਾਨਾ।
ਹੱਥੋਂ ਹੱਥ ਬਦਲਾ ਮੋੜ ਕੇ, ਹੀਰਾ ਸਿੰਘ ਪਰਸੇ ਗੁਰਦ੍ਵਾਰਾ।
ਜੰਮੂ ਆਸਨ ਫੇਰ ਤਿਸੇ ਦਾ, ਹੋਇ ਕਾਲਕਾ ਸਚ ਦਰਬਾਰਾ।
ਉਪੱਦਰ ਵੱਧੀ ਜਿੰਦੜੀ ਜੋ ਦੰਗਾ ਲਹੌਰ ਦਵਾਲੇ।
ਹੀਰਾ ਸਿੰਘ ਮਨ ਮੌਜ ਛੋੜ ਤੁਰਦਾ ਰਾਹੇ ਕਿਲਾ ਹਟਾਵਾਂ ਨਾਲੇ।
ਕੇਸਰੀ ਸਿੰਘ ਭੀ ਕਹਿੰਦਾ ਮਤ ਓਦਰੀਂ ਭਲੀ ਚੰਗਾ ਖੁਲ੍ਹਾ ਕਰਮ ਤੁਮ੍ਹਾਰਾ।
ਕਦਮ ਉਠਾਇਆ ਤੇ ਮਦਦ ਦਿੱਤੀ ਆਦਮੀ ਆਇਆ ਇਕੇ ਖਾਲਸਾ ਲਥਾ ਉਦਾਲੇ।
ਕਰ ਹੱਥ ਹਵੇਲੀ ਅਰਜ਼ਾਂ ਕਰਦਾ ਖਾਲਸਾ ਜੀ ਸੁਨੋ ਬਚਨ ਹਮਾਰਾ।
ਤਲਬਾਂ ਲਓ ਤੇ ਬਦਲੇ ਮੋੜੋ, ਚੱਲੇ ਆਏ ਕਾਗਦ ਫਰੰਗੀਆਂ ਵਾਲੇ।
ਭਰ ਭਰ ਛਾਲੇ ਮਾਇਆ ਦੇਂਦੇ, ਸਭੇ ਖਾਲਸਾ ਆਇਆਂ।
ਅਡਾ ਮਾਰੇ ਤੁਰਬਾਂ ਤੋਪਾਂ, ਸੰਮਨ ਬਸੇਰਾ ਪਾਇਆਂ।
ਸੰਮਨ ਖੜਾ ਪਾਲਕੀ ਹੀਰਾ ਸਿੰਘ, ਤੇ ਤੋਪਾਂ ਤੁਰੀਆਂ ਵਾਹੀਆਂ।
ਮੋਤੀ ਮੰਦਰ ਤੋਸ਼ੇ ਖਾਨਾ ਲੁੱਟ ਲਇਓ ਦਲੇਰੀ ਦੇਂਦਾ ਸਭ ਸਿਪਾਹੀਆਂ।
ਮਾਝੇ ਪੱਟੀ ਦੇ ਸਿੰਘ ਸੁਣੀਂਦੇ, ਰਾਜਾ ਜੀ ਤੋਪਾਂ ਵਿਜੇ ਕਰਾਈਆਂ।
ਮੀਆਂ ਮੀਰ ਅਨਾਰ ਕਲੀਓਂ ਚੜ੍ਹਾਈ, ਧਮਕਾਂ ਸਾਹ ਵਾਲੋਂ ਜਿਉਂ ਆਈਆਂ।
ਜਾਂ ਧਮਕੀ ਤੇ ਪੌਂਦੀ ਧਮਕੀ, ਤਾਂ ਹੱਥ ਪਾਲੇ ਸਿੰਘਾਂ ਨਾਈਆਂ।
ਇਕਨਾਂ ਜਾਨ ਪਿਆਰੀ ਕੀਤੀ, ਇਕਨਾਂ ਲੱਜਾਂ ਲਾਸਾਂ ਆਨ ਭੁਲਾਈਆਂ।
ਕੁਥਾਇੰ ਅੰਦਰ ਘੇਰ ਲਏ ਸੰਧਾਵਾਲੀਏ ਜਿਕੂੰ ਸ਼ਾਨਾਂ ਨਾਲ ਸ਼ਦਾਈਆਂ।
ਹਠੀਆਂ ਨਾਲ ਬਰਾਬਰੀ ਕਾਹਨੂੰ, ਕਿਥੇ ਸੰਧਾਵਾਲੀਏ ਸਮੁੰਦ੍ਰੋਂ ਛਾਲਾਂ ਉੱਛਲ ਆਈਆਂ।
ਜੋ ਸ਼ੈ ਥੋੜਿਆਂ ਨੂੰ ਹੁਨ ਤਰਸੇਂਦੀ, ਏਸ ਤਰਾਂ ਦਾ ਥਾਨਾ।
ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਨਹੀਂ ਮਾਰੋ ਤੇ ਮਾਰ ਕੇ ਭੇਜੋ ਤਾਨਾ।
ਤੇਗ ਬਹਾਦੁਰ ਕੇ ਤੀਰੇ, ਸਿੱਖਾਂ ਪਿਛੋਂ ਵਾਹੇ।
ਲੋਥਾਂ ਲਓ ਸੰਮ੍ਹਾਲ ਕੇ, ਮੁਰਦੇ ਸਭ ਮੰਗਵਾਏ।
ਜੰਮੂ ਸ਼ਾਹੀ ਤਖਤ ਲਹੌਰੀ, ਕੌਨ ਗਿਨ ਦਸੇ ਸੁਰਗ ਲਾਹੌਰੇ ਜਾਨਾਂ।
ਸੁਣਿਆ ਓੜਕਸੁਣਿਆ ਜਾਣਾ ਉਡਦਾ ਹੀ ਹੋਰਾਂ ਵਿਚ ਰਲਿਆ ਆਖ ਖਾਕ ਬੇਗਾਨਾ।

---

*ਸ਼ਾਹਜ਼ਾਦਾ ਦਲੀਪ ਸਿੰਘ।

੧੦. ਜੰਗ-ਨਾਮਾ ਲਾਹੌਰ

ਕ੍ਰਿਤ

ਭਾਈ ਕਾਨ੍ਹ ਸਿੰਘ ਬੰਗੇ ਵਾਲਾ

ਇਸ ਜੰਗ-ਨਾਮੇ ਦਾ ਲੇਖਕ ਭਾਈ ਕਾਨ੍ਹ ਸਿੰਘ, ਬੰਗਾ ਜ਼ਿਲਾ ਜਲੰਧਰ ਦਾ ਵਸਨੀਕ, ਸਿਖ-ਰਾਜ ਦਾ ਸਮਕਾਲੀ ਕਵੀ ਸੀ। ਇਹ ਜੰਗ-ਨਾਮਾ ਉਸ ਨੇ ਮਿਸਟਰ ਵੈਨਸਟਾਰਟ ਨਾਮਕ ਇਕ ਅੰਗ੍ਰੇਜ਼ ਦੇ ਕਹਿਣ ਤੇ ਲਿਖਿਆ ਸੀ, ਜਿਸ ਤਰਾਂ ਕਿ ਇਸ ਜੰਗ-ਨਾਮੇ ਦੀਆਂ ਨਿਮਨ ਲਿਖਿਤ ਤੁਕਾਂ ਤੋਂ ਪਤਾ ਲਗਦਾ ਹੈ:–

ਕਿਹਾ ਬੈਨ ਸਟਾਟ ਦੀਜੇ ਬਤਾ। ਸਿੰਘੋਂ ਕੀ ਹਮਾਰੀ ਸ਼ਿਕਸਤੋ ਫ਼ਤਾ ॥ ੪੩੮ ॥

ਮਿਸਟਰ ਵੈਨਸਟਾਰਟ ਪੰਜਾਬ ਉਤੇ ਅੰਗ੍ਰੇਜ਼ੀ ਕਬਜ਼ਾ ਹੋਣ ਸਮੇਂ ਜਲੰਧਰ ਦਾ ਡਿਪਟੀ ਕਮਿਸ਼ਨਰ ਸੀ ਤੇ ਆਦਮ ਪੁਰ ਦੇ ਲਾਗੇ ਉਸ ਨੇ ਭਾਈ ਮਹਾਰਾਜ ਸਿੰਘ* ਨਾਮੀ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਸਿੱਖ ਆਗੂ ਨੂੰ, ਜੋ ਉਸ ਸਮੇਂ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚੋਂ ਅੰਗ੍ਰੇਜ਼ੀ ਅਮਲਦਾਰੀ ਖ਼ਤਮ ਕਰਨ ਲਈ ਤੀਸਰੇ ਸਿੱਖ-ਯੁੱਧ ਦੀ ਤਿਆਰੀ ਕਰ ਰਿਹਾ ਸੀ, ਗ੍ਰਿਫ਼ਤਾਰ ਕਰਕੇ ਅੰਗੇਜ਼ੀ ਰਾਜ ਨੂੰ ਪੱਕਿਆਂ ਕੀਤਾ ਸੀ। ਇਸ ਜੰਗ-ਨਾਮੇ ਵਿਚ ਖਾਲਸਾ ਦਰਬਾਰ ਲਾਹੌਰ ਦੀ ਸੰਨ ੧੮੩੯ ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ ਸੰਨ ੧੮੪੫ ਤਕ ਦੀ ਖਾਨਾ-ਜੰਗੀ ਅਤੇ ਸਿਖਾਂ ਤੇ ਅੰਗ੍ਰੇਜ਼ਾਂ ਦੀ ਲੜਾਈ ਦਾ ਹਾਲ, ਜੋ ਸੰਨ ੧੮੪੫-੪੬ ਵਿਚ ਸਤਲੁਜ ਦੇ ਕੰਢੇ ਹੋਈ ਸੀ, ਬੜੇ ਭਾਵ ਪੂਰਤ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿਚ ਦਿੱਤਾ ਹੋਇਆ ਹੈ।

ਸਿਖਾਂ ਅਤੇ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਦੀ ਪਹਿਲੀ ਲੜਾਈ ਦੇ ਸੰਬੰਧ ਵਿਚ ਲਿਖਤਾਂ ਤਾਂ ਬਹੁਤ ਸਾਰੀਆਂ ਮਿਲਦੀਆਂ ਹਨ, ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀਵਾਨ ਅਜੁਧਯਾ ਪ੍ਰਸਾਦ ਦਾ ਜੰਗਿ ਮੁਦਕੀ, ਫੇਰੂ ਸ਼ਹਰ ਵ ਸਭਰਾਉਂ, The Sikhs and the Sikh wars ਆਦਿ, ਪਰ ਕਵੀ ਕਾਨ੍ਹ ਸਿੰਘ ਦਾ ਇਹ ਜੰਗ-ਨਾਮਾ ਅਤੇ ਸ਼ਾਹ ਮੁਹੰਮਦ ਕ੍ਰਿਤ ਸਿੱਖਾਂ ਅਤੇ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਦੀ ਲੜਾਈ ਦਾ ਕਿੱਸਾ ਦੋ ਅਜਿਹੀਆਂ ਅਨੂਪਮ ਲਿਖਤਾਂ ਹਨ ਜੋ ਘਟਨਾ-ਕ੍ਰਮ ਦੇ ਲਿਹਾਜ਼ ਨਾਲ ਆਪਣੇ ਆਪ ਵਿਚ ਖਾਸ ਖੂਬੀ ਰਖਦੀਆਂ ਹਨ। ਕਵੀ ਕਾਨ੍ਹ ਸਿੰਘ ਦੇ ਜੰਗ-ਨਾਮੇ ਵਿਚ ਇਕ ਵੱਡੀ ਖੂਬੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਸ਼ਹੀਦ ਸੂਰਬੀਰ ਸਿੰਘ ਸਰਦਾਰਾਂ ਦੇ ਨਾਮ ਹਨ, ਜੋ ਇਸ ਜੰਗ ਵਿਚ ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਸ਼ਾਨ ਨੂੰ ਕਾਇਮ ਰੱਖਣ ਲਈ ਆਪਾ ਵਾਰ ਕੇ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋਏ ਸਨ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸ਼ਹੀਦਾਂ ਦੇ ਨਾਮ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਜੰਗ-ਨਾਮੇ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਮਿਲਦੇ। ਸ਼ਾਇਦ ਇਸ ਲੜਾਈ ਵਿਚ ਕਵੀ ਖੁਦ ਵੀ ਦਰਬਾਰ ਲਾਹੌਰ ਵਲੋਂ ਸ਼ਾਮਲ ਹੋਇਆ ਹੋਵੇ ਤੇ ਸਾਰੇ ਕਾਰਨਾਮੇ ਉਸ ਨੇ ਦੇਖ-ਸੁਣਕੇ ਅੰਕਿਤ ਕੀਤੇ ਹੋਣ।

ਸ਼ਹੀਦ ਸਰਦਾਰਾਂ ਦੇ ਨਾਮ, ਜੋ ਸਤਲੁਜ ਦੀ ਲੜਾਈ ਵਿਚ ਕੁਰਬਾਨ ਹੋਏ ਸਨ, ਇਸ ਲੇਖਕ ਦੇ ਕਥਨ ਅਨੁਸਾਰ ਯਥਾਕ੍ਰਮ ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਹਨ:–

(ੳ) ਮੁਦਕੀ ਦੇ ਜੰਗ ਵਿਚ–

ਭਾਈ ਜੈਮਲ ਸਿੰਘ ਅਕਾਲੀ। (ਦੇਖੋ, ਛੰਦ ਅੰਕ ੨੬੨)

---

*ਭਾਈ ਮਹਾਰਾਜ ਸਿੰਘ ਦਾ ਜੀਵਨ-ਇਤਿਹਾਸ ਜਲਦੀ ਹੀ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਿਤ ਹੋਵੇਗਾ।

(ਅ) ਫੇਰੂਮਾਨ ਦੇ ਜੰਗ ਵਿਚ–

ਸਰਦਾਰ ਚਤਰ ਸਿੰਘ ਕਾਲਿਆਂ ਵਾਲਾ । (ਛੰਦ ਅੰਕ ੨੯੧–੨੯੨)

ਭਾਈ ਬੁੱਧ ਸਿੰਘ ਅਕਾਲੀ (ਅਕਾਲੀ ਜੈਮਲ ਸਿੰਘ ਦਾ ਭਰਾ)

(ਛੰਦ ਅੰਕ ੨੯੩-੯੪-੯੫)

ਸਰਦਾਰ ਕੌਰ ਸਿੰਘ ਅਤੇ

ਸਰਦਾਰ ਗੰਡਾ ਸਿੰਘ ਭੰਡਾਰੀ, ਰਈਸ ਬੁਤਾਲੀਆ (ਛੰਦ ਅੰਕ ੨੯੬)

(ੲ) ਬਦੋਵਾਲ ਦੇ ਜੁੱਧ ਵਿਚ–

ਸਰਦਾਰ ਨਿਧਾਨ ਸਿੰਘ ਰਈਸ ਤੁੰਗ (ਛੰਦ ਅੰਕ ੩੧੯-੨੦-੨੧)

ਰਾਜਾ ਅਜੀਤ ਸਿੰਘ ਲਾਡੂਏ ਵਾਲੇ ਨੇ ਜੰਗ ਤਾਂ ਬਹੁਤ ਕੀਤਾ, ਪਰ ਉਹ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋਣ ਤੋਂ ਬਚ ਰਿਹਾ । (ਛੰਦ ਅੰਕ ੩੧੨-੧੪)

(ਸ) ਹਰੀ ਕੇ ਪੱਤਣ ਸਭਰਾਉਂ ਦੇ ਜੁੱਧ ਵਿਚ–

ਮਾਖੇ ਖਾਨ ਤੋਪਖਾਨੇ ਵਾਲਾ (ਛੰਦ ਅੰਕ ੩੭੪)

ਜਨਰਲ ਸਰਦਾਰ ਮੇਵਾ ਸਿੰਘ ਮਜੀਠੀਆ (੩੭੭)

ਸਰਦਾਰ ਬੇਲਾ ਸਿੰਘ ਮੋਕਲ

ਸਰਦਾਰ ਪੰਜਾਬ ਸਿੰਘ

ਸਰਦਾਰ ਹੁਕਮ ਸਿੰਘ ਮਲਵਈ

(ਸਰਦਾਰ ਨਿਧਾਨ ਸਿੰਘ ਮਲਵਈ ਦਾ ਪੁਤ੍ਰ)

(੩੭੮)

ਸਰਦਾਰ ਫ਼ਤਹ ਸਿੰਘ ਜੋਗੀ (੩੭੯)

ਸਰਦਾਰ ਹੀਰਾ ਸਿੰਘ (੩੮੦-੮੧)

ਸਰਦਾਰ ਸਯਾਮ ਸਿੰਘ ਅਟਾਰੀ ਵਾਲਾ

ਕਵੀ ਕਾਨ੍ਹ ਸਿੰਘ ਨੇ ਮਿਸਟਰ ਵੈਨਸਟਾਰਟ ਦੇ ਅਸਰ ਹੇਠ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਇਸ ਜੰਗ-ਨਾਮੇ ਵਿਚ ਅੰਗ੍ਰੇਜ਼ੀ ਰਾਜ ਦੀ ਲੋੜ ਨਾਲੋਂ ਰਤਾ ਵੱਧ ਤਾਰੀਫ਼ ਕੀਤੀ ਹੈ, ਤੇ ਮਹਾਰਾਣੀ ਜਿੰਦ ਕੌਰ ਨੂੰ ਇਸ ਜੰਗ ਦਾ ਮੂਲ ਕਾਰਣ ਦੱਸ ਕੇ ਪਾਣੀ ਪੀ ਪੀ ਕੋਸਿਆ ਹੈ । ਏਥੋਂ ਤਕ ਕਿ ਮਹਾਰਾਣੀ ਨੂੰ ਇਕ ਫ਼ਰੇਬਣ ਔਰਤ ਜ਼ਾਹਰ ਕੀਤਾ ਹੈ ਜੋ ਇਸ ਜੰਗ ਦੇ ਬਹਾਨੇ ਸਿਖ ਫੌਜਾਂ ਨੂੰ ਮਰਵਾਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਤੋਂ ਆਪਣੇ ਭਰਾ ਸਰਦਾਰ ਜਵਾਹਰ ਸਿੰਘ ਦੇ ਖ਼ੂਨ ਦਾ ਬਦਲਾ ਲੈਣਾ ਚਾਹੁੰਦੀ ਸੀ, ਤੇ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਲਿਖਿਆ ਹੈ:–

ਜਿਤੇ ਥੇ ਮੁਸਾਹਿਬ ਸਭ ਲੀਏ ਬੁਲਾ ।
ਜਲਦ ਜਿੰਦ ਕੌਰਾਂ ਯਹ ਕੀਨੀ ਸਲਾਹ ॥ ੧੯੧ ॥
ਯਹ ਬੁਰਛੇ ਨਹੀਂ ਛੋਡਦੇ ਪ੍ਰਾਨ ਨੂੰ ।
ਕਰੂੰ ਕਬਜਾ ਅਭੀ ਇਨ ਕੀ ਜਾਨ ਨੂੰ ॥ ੧੯੨ ॥
ਯਹ ਪਾਤੇ ਨਹੀਂ ਹੈਂ ਸਜ਼ਾ ਜਬ ਤਲਕ ।
ਦੋਊ ਆਂਖ ਮਿਲ ਕਰ ਨ ਲਗਤੀ ਪਲਕ ॥ ੧੯੩ ॥
ਬਿਰਾਦਰ ਕੇ ਮਰਨੇ ਕਾ ਦਿਲ ਦਾਗ ਹੈ ।
ਹਮਾਰੇ ਜਿਗਰ ਮੇਂ ਲਗ ਰਹੀ ਆਗ ਹੈ ॥ ੧੯੪ ॥

ਲਿਖੋ ਕੰਪਨੀ ਕੀ ਤਰਫ਼ ਯਹ ਸਲਾਹ।
ਲੀਜੇ ਤਖਤ ਲਹੌਰ ਕੀਜੇ ਪਨਾਹ॥ ੧੯੫॥
ਇਧਰ ਖਾਲਸਾ ਕੋ ਕਹਾ ਤਬ ਬੁਲਾ।
ਉਠੀ ਫੌਜ ਗੋਰਾਂ ਕੀ ਕੀਜੇ ਫਤਾ॥ ੨੦੨॥
ਨ ਜਾਨਾ ਹੈ ਫਰਫੇਜ ਰਾਨੀ ਕੀਆ।
ਤਬੈ ਖ਼ਾਲਸਾ ਜੰਗ ਸਾਜਾ ਲੀਆ॥ ੨੦੫॥

ਪਰ ਕਵੀ ਦਾ ਇਹ ਬਿਆਨ ਗ਼ਲਤ ਹੈ। ਸਤਲੁਜ ਦੀ ਲੜਾਈ ਦੇ ਅਸਲੀ ਕਾਰਣ ਕੀ ਸਨ, ਇਹ ਅੰਗ੍ਰੇਜ਼ਾਂ ਦੀਆਂ ਲਿਖਤਾਂ ਖ਼ੁਦ ਮੂੰਹੋਂ ਬੋਲਕੇ ਦਸਦੀਆਂ ਹਨ। ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਹਕੂਮਤ ਦੀ ਅੱਖ ਮਹਾਰਾਜਾ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਦੇ ਸਮੇਂ ਤੋਂ ਹੀ ਪੰਜਾਬ ਉਤੇ ਲਗੀ ਹੋਈ ਸੀ, ਜਿਸ ਕਰਕੇ ਲੁਧਿਹਾਣਾ ਤੇ ਫੀਰੋਜ਼ਪੁਰ ਦੇ ਫੌਜੀ ਅੱਡੇ ਮਜਬੂਤ ਕੀਤੇ ਜਾ ਰਹੇ ਸਨ। ਮਹਾਰਾਜੇ ਦੇ ਸੁਰਗਵਾਸ ਹੋਣ ਤੇ ਜਦ ਲਾਹੌਰ ਵਿਚ ਡੋਗਰਾ ਗਰਦੀ ਦਾ ਦੌਰ ਚਲਿਆ ਤਾਂ ਅੰਗਰੇਜ਼ ਅਫਸਰਾਂ ਨੇ ਬੜੀ ਚਾਲਾਕੀ ਨਾਲ ਰਾਜਾ ਗੁਲਾਬ ਸਿੰਘ ਮਿਸਰ ਤੇਜ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਲਾਲ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਨਾਲ ਗੰਢ ਲਿਆ। ਰਾਜਾ ਗੁਲਾਬ ਸਿੰਘ ਨੇ ਸਿੱਖ ਫੌਜਾਂ ਵਿਚ ਰਿਸ਼ਵਤ ਦਾ ਜਾਲ ਫੈਲਾਕੇ ਪਹਿਲਾਂ ਤਾਂ ਬੜਾ ਇੰਤਸ਼ਾਰ ਪੈਦਾ ਕੀਤਾ ਤੇ ਪਿਛੋਂ ਕੌਰ ਪਿਸ਼ੌਰਾ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਕਤਲ ਕਰਵਾ ਕੇ ਸਰਦਾਰ ਜਵਾਹਰ ਸਿੰਘ (ਮਹਾਰਾਣੀ ਜਿੰਦ ਕੌਰ ਦੇ ਭਰਾ) ਨੂੰ ਸਿੱਖ ਫੌਜ ਦੇ ਹਥੋਂ ਮਰਵਾ ਦਿੱਤਾ। ਮਹਾਰਾਣੀ ਜਿੰਦ ਕੌਰ ਉਸ ਦੀ ਇਸ ਚਾਲ ਤੋਂ ਨਾਵਾਕਿਫ਼ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਉਸ ਨੇ ਆਪਣੇ ਭਰਾ ਦੇ ਅਸਲ ਕਾਤਲ ਮੀਆਂ ਪ੍ਰਿਥੀ ਸਿੰਘ ਆਦਿ ਗ੍ਰਿਫਤਾਰ ਕਰ ਲਏ ਸਨ, ਪਰ ਸਿੱਖ ਫੌਜਾਂ ਵਿਚ ਉਸ ਵੇਲੇ ਜਨਰਲ ਸਰਦਾਰ ਮੇਵਾ ਸਿੰਘ, ਰਤਨ ਸਿੰਘ ਆਦਿ ਪੰਚਾਇਤ ਅਫਸਰਾਂ ਰਾਹੀਂ ਜੋ ਰਾਜਾ ਗੁਲਾਬ ਸਿੰਘ ਦੇ ਇਸ਼ਾਰਿਆਂ ਤੇ ਨਚਦੇ ਸਨ, ਆਪਾ ਧਾਪੀ ਫੈਲ ਚੁਕੀ ਸੀ, ਇਸ ਲਈ ਕੋਈ ਯੋਗ ਪ੍ਰਬੰਧ ਨਾ ਹੋ ਸਕਿਆ ਤੇ ਉਹ ਕਾਤਲ ਛੱਡ ਦਿੱਤੇ ਗਏ।

ਇਕ ਪਾਸੇ ਤਾਂ ਇਹ ਘਰ ਦੀ ਫੁੱਟ ਸੀ ਤੇ ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ ਅੰਗਰੇਜ਼ ਅਫਸਰਾਂ ਦੀਆਂ ਵਧੀਕੀਆਂ, ਜਿਸ ਕਰਕੇ ਸਿਖ ਰਾਜ ਦੇ ਕਰਮਚਾਰੀ ਤੰਗ ਕੀਤੇ ਜਾ ਰਹੇ ਸਨ। ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਹਕੂਮਤ ਪਾਸੋਂ ਉਸ ਵੇਲੇ ਸਿਖ ਰਾਜ ਦੀਆਂ ਇਹ ਮੰਗਾਂ ਸਨ:—

(੧) ਰਾਜਾ ਸੁਚੇਤ ਸਿੰਘ ਡੋਗਰੇ ਦਾ ਖਜ਼ਾਨਾ, (ਜੋ ਫੀਰੋਜ਼ਪੁਰ ਰੱਖਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ) ਉਸ ਦੇ ਲਾਵਾਰਿਸ ਮਰ ਜਾਣ ਕਰਕੇ ਦਰਬਾਰ ਲਾਹੌਰ ਨੂੰ ਦਿਤਾ ਜਾਵੇ।

(੨) ਪਿੰਡ ਮੌੜਾਂ (ਰਿਆਸਤ ਨਾਭਾ) ਸਣੇ ਉਸ ਜਾਇਦਾਦ ਦ ਜੋ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਅਮਲਦਾਰੀ ਦੇ ਅਸਰ ਹੇਠ ਆਕੇ ਜ਼ਬਤ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ, ਵਾਪਸ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇ।

(੩) ਖ਼ਾਲਸਾ ਦਰਬਾਰ ਲਾਹੌਰ ਨੂੰ ਸਤਲੁਜੋਂ ਪਾਰ ਦੇ ਇਲਾਕੇ—ਨਾਰਾਇਣ ਗੜ੍ਹ (ਅੰਬਾਲਾ), ਕੋਟ ਕਪੂਰਾ (ਫਰੀਦ ਕੋਟ), ਬੱਸੀਆਂ, ਵੱਧਣੀ, ਆਨੰਦਪੁਰ ਆਦਿ ਵਿਚ ਲੋੜ ਪੈਣ ਤੇ ਫੌਜੀ ਇਮਦਾਦ ਲੈ ਜਾਣ ਦੀ ਖੁਲ੍ਹ ਹੋਵੇ ਤੇ ਹਕੂਮਤ—ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਕਿਸੇ ਵਿੰਗੇ ਟੇਢੇ ਤਰੀਕੇ ਨਾਲ ਇਸ ਆਵਾਜਾਈ ਵਿਚ ਰੋੜਾ ਨਾ ਅਟਕਾਵੇ।

(੪) ਫੀਰੋਜ਼ਪੁਰੋਂ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਛਾਉਣੀ ਹਟਾਈ ਜਾਵੇ, ਕਿਉਂਕਿ ਇਹ ਇਲਾਕਾ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਰਾਜ ਵਿਚ ਸ਼ਾਮਲ ਨਹੀਂ ਹੈ ਤੇ ਨਾਲੇ ਇਥੇ ਫੌਜ ਜਮਾ ਕਰਨੀ ਸਿੱਖ ਅਤੇ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਹਕੂਮਤ ਦੇ ਦੋਸਤਾਨਾ ਅਹਿਦਨਾਮੇ ਤੋਂ ਵਿਰੁੱਧ ਹੈ।

(੫) ਫੀਰੋਜ਼ਪੁਰ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਫੌਜ ਬਿਲਾ ਵਜਾ ਕਿਉਂ ਜਮਾ ਕੀਤੀ ਜਾ ਰਹੀ ਹੈ ਤੇ ਸਤਲੁਜ ਵਿਚ ਬਹੁਤ ਸਾਰੀਆਂ ਬੇੜੀਆਂ ਕਿਉਂ ਇਕੱਠੀਆਂ ਕੀਤੀਆਂ ਗਈਆਂ ਹਨ, ਇਸ ਦਾ ਕਾਰਣ ਦਸਿਆ ਜਾਵੇ* ।

ਇਨ੍ਹਾਂ ਮੰਗਾਂ ਦੇ ਉੱਤਰ ਵਿਚ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਹਕੂਮਤ ਵਲੋਂ ਕੋਈ ਵਾਜਬ ਉੱਤਰ ਨਾ ਮਿਲਿਆ, ਸਗੋਂ ਫੌਜੀ ਸਰਗਰਮੀਆਂ ਹੋਰ ਵੀ ਤੇਜ਼ ਹੁੰਦੀਆਂ ਗਈਆਂ । ਇਸ ਹਾਲਤ ਵਿਚ ਫੌਜੀ ਪੰਚਾਇਤਾਂ ਦੇ ਜ਼ੋਰ ਦੇਣ ਤੇ ਦਰਬਾਰ ਲਾਹੌਰ ਵਲੋਂ ਆਪਣੇ ਇਲਾਕੇ ਦੀ ਹਿਫ਼ਾਜ਼ਿਤ ਲਈ ਫੌਜ ਭੇਜੀ ਗਈ। ਜਦ ਫੌਜ ਮੁਦਕੀ ਦੇ ਮੁਕਾਮ ਤੇ, ਜੋ ਕਿ ਸਿਖ ਰਾਜ ਦਾ ਇਲਾਕਾ ਸੀ, ਪਹੁੰਚੀ ਤਾਂ ਅਗੋਂ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਫੌਜ ਨੇ ਦੋਸਤਾਨਾ ਅਹਿਦਨਾਮੇ ਨੂੰ ਤੋੜਕੇ ਉਸ ਉਤੇ ਹੱਲਾ ਕਰ ਦਿੱਤਾ, ਤੇ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਿੱਖਾਂ ਤੇ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਦਾ ਜੰਗ ਛਿੜ ਗਿਆ।

ਸਤਲੁਜ ਦਾ ਜੰਗ ਰਾਜਾ ਗੁਲਾਬ ਸਿੰਘ, ਮਿਸਰ ਤੇਜ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਮਿਸਰ ਲਾਲ ਸਿੰਘ ਦੀ ਬੇਈਮਾਨੀ ਦਾ ਨਤੀਜਾ ਸੀ । ਇਹ ਤਿੰਨੇ ਸਰਦਾਰ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਹਕੂਮਤ ਦੇ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਖਰੀਦੇ ਹੋਏ ਸਨ । ਜਨਰਲ ਸਰਦਾਰ ਮੇਵਾ ਸਿੰਘ ਮਜੀਠੀਆ, ਜੋ ਰਾਜਾ ਗੁਲਾਬ ਸਿੰਘ ਦੇ ਹੱਥ ਦਾ ਹਥਿਆਰ ਹੋ ਕੇ ਫੌਜੀ ਪੰਚਾਇਤਾਂ ਦੀ ਅਗਵਾਈ ਕਰਦਾ ਰਿਹਾ ਸੀ, ਇਸ ਜੰਗ ਵਿਚ ਮਾਰਿਆ ਗਿਆ । ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਹਕੂਮਤ ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਬਾਂਦਰ-ਵੰਡ ਕਰਕੇ ਸਿਖ-ਰਾਜ ਨੂੰ ਖ਼ਤਮ ਕਰਨਾ ਚਾਹੁੰਦੀ ਸੀ । ਸੋ ਜਦ ਇਸ ਜੰਗ ਵਿਚ ਮਿਸਰ ਤੇਜ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਲਾਲ ਸਿੰਘ ਦੀ ਧੋਖਾਦੇਹੀ ਦੇ ਕਾਰਣ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਦੀ ਜਿੱਤ ਹੋਈ ਤਾਂ ਜਲੰਧਰ ਦੁਆਬ ਦਾ ਇਲਾਕਾ ਸਣੇ ਪਹਾੜੀ ਇਲਾਕੇ ਦੇ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਹਕੂਮਤ ਵਿਚ ਸ਼ਾਮਲ ਹੋਣ ਤੇ ਬਹੁਤਾ ਲਾਭ ਰਾਜਾ ਗੁਲਾਬ ਸਿੰਘ ਨੂੰ, ਜੋ ਪੰਚਾਇਤ ਅਫਸਰਾਂ ਦੀ ਓਟ ਵਿਚ ਤਾਰ ਹਿਲਾਉਂਦਾ ਰਿਹਾ ਸੀ, ਹੋਇਆ ਤੇ ਉਸ ਦੇ ਵਲੋਂ ਕੁਝ ਨਕਦੀ ਅਦਾ ਕਰਨ ਤੇ ਉਸ ਨੂੰ ਜੰਮੂ ਤੇ ਕਸ਼ਮੀਰ ਦਾ ਆਜ਼ਾਦ ਮਹਾਰਾਜਾ ਤਸਲੀਮ ਕੀਤਾ ਗਿਆ। ਸਤਲੁਜ ਦੀ ਲੜਾਈ ਦਾ ਸੰਖੇਪ ਇਹੋ ਹਾਲ ਹੈ ਤੇ ਇਤਿਹਾਸਿਕ ਵਾਕਿਆਤ ਦੀ ਰੌਸ਼ਨੀ ਵਿਚ ਮਹਾਰਾਣੀ ਜਿੰਦ ਕੌਰ ਇਸ ਜੰਗ ਬਾਰੇ ਨਿਰਦੋਸ਼ ਸਾਬਤ ਹੁੰਦੀ ਹੈ।

ਕਵੀ ਕਾਨ੍ਹ ਸਿੰਘ ਨੇ ਇਹ ਜੰਗ-ਨਾਮਾ ਇਕ ਅੰਗਰੇਜ਼ ਅਫ਼ਸਰ ਦੇ ਅਸਰ ਹੇਠ ਆਕੇ ਲਿਖਿਆ ਹੈ, ਇਸ ਲਈ ਜੇ ਉਸ ਨੇ ਇਸ ਵਿਚ ਖੁਸ਼ਾਮਦ ਤੋਂ ਕੰਮ ਲਿਆ ਹੈ ਤਾਂ ਕੋਈ ਹੈਰਾਨੀ ਦੀ ਗੱਲ ਨਹੀਂ ਕਿਉਂਕਿ ਇਹ ਉਸ ਦੀ ਸਮੇਂ ਦੀ ਮਜਬੂਰੀ ਸੀ। ਚਾਪਲੂਸੀ ਦੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ ਵੀ ਇਸ ਜੰਗ-ਨਾਮੇ ਵਿਚ ਸਿੱਖ-ਇਤਿਹਾਸ ਦੀ ਚੰਗੀ ਝਲਕ ਹੈ ਤੇ ਕਈ ਥਾਵੀਂ ਕਵੀ ਨੇ ਸਿੰਘਾਂ ਦੀ ਬਹਾਦੁਰੀ ਨੂੰ ਰੱਜ ਰੱਜ ਕੇ ਸਲਾਹਿਆ ਹੈ ।

ਇਸ ਜੰਗ-ਨਾਮੇ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਕਵੀ ਕਾਨ੍ਹ ਸਿੰਘ ਨੇ ਕੁਝ ਹੋਰ ਰਚਨਾ ਵੀ ਰਚੀ ਸੀ, ਜਿਸ ਦਾ ਖੋਜ ਕੀਤਿਆਂ ਪਤਾ ਲਗਦਾ ਹੈ। ਸਰਦਾਰ ਗੰਡਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਪੰਜਾਬ ਦੀਆਂ ਵਾਰਾਂ ਵਿਚ ਇਸ ਕਵੀ ਦੀ ਲਿਖੀ ਵਾਰ ਸ੍ਰਦਾਰ ਹਰੀ ਸਿੰਘ ਨਲੂਆ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਇਸ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਭਾਈ ਨੰਦ ਸਿੰਘ ਦਰਜ਼ੀ, ਅਮਰ ਗੜ੍ਹ, ਰਿਆਸਤ ਪਟਿਆਲਾ ਪਾਸੋਂ ਇਕ ਪੁਰਾਤਨ ਹਥ-ਲਿਖਿਤ ਪੁਸਤਕ ਵਿਚੋਂ ਕਵੀ ਕਾਨ੍ਹ ਸਿੰਘ ਦੇ ਨਿਮਨ ਲਿਖਿਤ ਦੋ ਕਬਿੱਤ ਮਿਲੇ ਹਨ:–

*ਆਧਾਰ ਲਈ ਦੇਖੋ, The Lahore Intellegence Major G. Broad foot to Govt. of India, November, 1845.

ਦਾਨ ਕਰ ਦਈ ਏਕ ਹਥਨੀ ਭਯੰਕਰ ਸੀ,
ਭੂਸਰੀ ਸੀ ਧੂਸਰੀ ਉਡਾਏ ਛਾਰ ਸੀਸ ਪਰ ।
ਲੇਕਰ ਨਿਹੰਗਨ ਬਨਾਈ ਹੈ ਨਿਹੰਗਨੀ ਸੀ,
ਸਾਰਾ ਦਿਨ ਸੈਲ ਕਰੈਂ ਚਢਕੈ ਅਨੰਦ ਭਰ ।
ਹੌਦਾ ਕੋ ਨਾ ਸੌਦਾ, ਗੋਲ ਗਾਦੀ ਕਰੈਂ ਲੀਰਨ ਕੀ,
ਮੁੰਜ ਹੂ ਕੇ ਤੰਗ ਕਸੇ ਜੇਵਰੋ ਕਮੰਦ ਕਰ ।
ਨਿਸ ਹੂ ਕੋ ਛੋਰੈਂ ਪੇਟ ਭਰ ਲੇਤਿ ਭੋਰੈਂ ਤਕ,
ਹਰੇ ਹਰੇਂ ਆਵਤਿ ਹੈ ਆਪਨੇ ਮਕਾਨ ਪਰ ॥ ੧ ॥
ਕਿਧੋਂ ਵਿੰਧੰਜਾਚਲ ਪ੍ਰਕਾਰਨ ਕੀ ਜੋਰੀ ਦਿਪੈ,
ਕਿਧੋਂ ਗਿਰਿ ਕਾਜਰ ਪੈ ਨੀਲ ਨਲ ਕਾਰੇ ਹੈਂ ।
ਕਿਧੋਂ ਤਾਤ ਵੈਰ ਹਿਤ ਸ਼ਨੀ ਦ੍ਵੈ ਸਰੂਪ ਧਾਰਿ,
ਰਾਹੁ ਪੈ ਚਢੇ ਹੈਂ, ਰਿਸਿ ਅੰਕੁਸ਼ ਪ੍ਰਹਾਰੇ ਹੈਂ ।
ਕਿਧੋਂ ਯਮਰਾਜ ਦ੍ਵੈ ਸਰੂਪ ਧਰੇ ਸ਼ਜਾਮ ਰੰਗ,
ਮਹਿਖ ਆਰੂਢ ਮੂਢ ਪ੍ਰਗਟ ਵਿਚਾਰੇ ਹੈਂ ।
ਕਾਨ੍ਹ ਸਿੰਘ ਕਹੈ ਨੀਕੇ ਕੈ ਨਿਹਾਰਯੋ ਹਥਨੀ ਪੈ,
ਦੂਲਾ ਸਿੰਘ ਸਿੰਘ ਖੁਸ਼ਹਾਲ* ਜੋ ਸਵਾਰੇ ਹੈਂ ॥ ੨ ॥

ਇਹ ਹਾਸ ਰਸ ਭਰਪੂਰ ਕਬਿੱਤ ਕਵੀ ਕਾਨ੍ਹ ਸਿੰਘ ਨੇ ਮਹਾਰਾਣੀ ਜਿੰਦ ਕੌਰ ਦੇ ਭਰਾ ਸਰਦਾਰ ਜਵਾਹਰ ਸਿੰਘ ਦੀ ਵਜ਼ਾਰਤ ਦੇ ਸਮੇਂ ਲਾਹੌਰ ਸੁਣਾਏ ਸਨ । ਇਸ ਤੋਂ ਪਤਾ ਲਗਦਾ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਕਵੀ ਜ਼ਰੂਰ ਸਰਕਾਰ ਲਾਹੌਰ ਪਾਸ ਮੁਲਾਜ਼ਮ ਰਿਹਾ ਹੋਵੇਗਾ ।

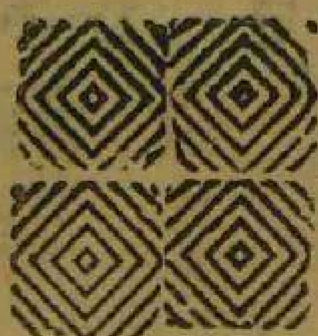
ਕਵੀ ਕਾਨ੍ਹ ਸਿੰਘ ਦੇ ਜੰਗ-ਨਾਮਾ ਲਾਹੌਰ ਦੀ ਬੋਲੀ 'ਨੌ ਨਿਹਾਲ ਗੁਲਬਦਨ ਦੇ ਕਿੱਸੇ' ਦੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਉਰਦੂ, ਫ਼ਾਰਸੀ ਤੇ ਹਿੰਦੀ-ਪੰਜਾਬੀ ਰਲਵੀਂ ਹੈ, ਜਿਸ ਤੋਂ ਮਾਲੂਮ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਕਵੀ ਉਰਦੂ-ਫ਼ਾਰਸੀ ਦੇ ਨਾਲ ਹੀ ਹਿੰਦੀ-ਪੰਜਾਬੀ ਦਾ ਵੀ ਚੰਗਾ ਮਾਹਰ ਸੀ । ਕੁਲ ਛੰਦ ਇਸ ਜੰਗ-ਨਾਮੇ ਦੇ ਇਕ ਲਿਖਤ ਵਿਚ ੪੪੦, ਇਕ ਵਿਚ ੪੪੨ ਅਤੇ ਇਕ ਲਿਖਤ ਵਿਚ ਸਾਢੇ ਚਾਰ ਸੌ ਤੋਂ ਉੱਪਰ ਹਨ । ਬਹਿਰ ਇਸ ਜੰਗਨਾਮੇ ਦਾ ਮਸਨਵੀ ਹੈ ਤੇ ਕਵੀ ਨੇ ਇਸੇ ਬਹਿਰ ਵਿਚ ਇਕੋ ਰਹਾਉ ਰੱਖ ਕੇ ਇਸ ਨੂੰ ਖ਼ਤਮ ਕੀਤਾ ਹੈ ।

ਇਹ ਜੰਗ-ਨਾਮਾ, ਜਿਹਾ ਕਿ ਇਸਦੀਆਂ ਅਖੀਰਲੀਆਂ ਤੁਕਾਂ ਤੋਂ ਜ਼ਾਹਰ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਕਵੀ ਨੇ ਆਪਣੇ ਪਿੰਡ ਬੰਗੇ ਰਹਿ ਕੇ ਹੀ ਪੂਰਾ ਕੀਤਾ ਸੀ । ਮੇਰੇ ਦੇਖਣ ਵਿਚ ਇਸ ਜੰਗ-ਨਾਮੇ ਦੀਆਂ ਹਥ ਲਿਖਿਤ ਕਾਪੀਆਂ ਆਈਆਂ ਹਨ ਜੋ ਰਾਜ ਭਵਨ ਪੁਸਤਕਾਲਯ ਪਟਿਆਲਾ, ਰਾਜਿੰਦਰ ਪਬਲਿਕ ਲਾਇਬ੍ਰੇਰੀ ਪਟਿਆਲਾ, ਸੰਤ ਇੰਦ੍ਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਚਕ੍ਰਵਰਤੀ, ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਅਰਜਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਰਈਸ ਬਾਗੜੀਆਂ, ਜ਼ਿਲਾ ਲੁਦਿਹਾਣਾ, ਸਰਦਾਰ ਨਾਹਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਐਮ. ਏ. ਪਿੰਡ ਨੰਗਲ ਖੁਰਦ (ਲੁਦਿਹਾਣਾ) ਅਤੇ ਸਰਦਾਰ ਬਲਦੇਵ ਸਿੰਘ ਜੀ ਬੀ. ਏ. ਗਿਆਨੀ ਓਰੀਐਂਟਲ ਕਾਲਜ ਲਾਹੌਰ ਪਾਸ ਸੁਰਖਯਤ ਹਨ । ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚੋਂ ਪਹਿਲੀਆਂ ਪੰਜ ਕਾਪੀਆਂ ਤੋਂ ਮੈਂ ਇਸ ਜੰਗ-ਨਾਮੇ ਦੇ ਸੰਪਾਦਨ ਵਿਚ

---

*ਦੋ ਨਿਹੰਗ ਸਿੰਘ ।

ਸਹਾਇਤਾ ਲਈ ਹੈ। ਪਟਿਆਲੇ ਦੀ ਰਾਜਿੰਦ੍ਰਾ ਪਬਲਿਕ ਲਾਇਬ੍ਰੇਰੀ ਵਾਲੀ ਕਾਪੀ ਅਧੂਰੀ ਹੈ। ਉਸ ਦੇ ਨਾਲ ਸ੍ਰਦਾਰ ਨਾਹਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੀ ਕਾਪੀ ਦੀ ਨਕਲ ਮਿਲਾਕੇ ਇਹ ਜੰਗ-ਨਾਮਾ ਮੈਂ ਸੰਨ ੧੯੪੦ ਦੇ ਮਈ ਤੇ ਅਗਸਤ ਦੇ ਮਹੀਨੇ ਅਧੂਰੀ ਹਾਲਤ ਵਿਚ ਹੀ ਓਰੀਅੰਟਲ ਕਾਲਜ ਮੈਗਜ਼ੀਨ (ਲਾਹੌਰ) ਵਿਚ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਿਤ ਕਰਵਾਇਆ ਸੀ। ਉਸ ਤੋਂ ਪਿਛੋਂ ਮੈਨੂੰ ਸੰਤ ਇੰਦ੍ਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਚਕ੍ਰਵਰਤੀ ਦੀ ਪੁਸਤਕ (ਜੰਗ-ਨਾਮਾ) ਦੇਖਣ ਦਾ ਮੌਕਾ ਮਿਲਿਆ, ਜੋ ਵਿਚੋਂ ਪਤਰੇ ਗਵਾਚੇ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਅਪੂਰਣ ਹੈ ਤੇ ਉਸ ਦੇ ਉਤਾਰੇ ਦਾ ਸਮਾ ਪੋਹ ਵਦੀ ੩ ਸੰਮਤ ੧੯੧੦ ਬਿ: ਹੈ। ਮੈਂ ਆਪਣੀ ਅਧੂਰੀ ਕਾਪੀ ਨੂੰ ਕੁਝ ਉਸ ਦੇ ਨਾਲ ਸੋਧਿਆ ਤੇ ਰਾਜ ਭਵਨ ਪੁਸਤਕਾਲਯ ਪਟਿਆਲਾ ਤੇ ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਭਾਈ ਅਰਜੁਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਬਾਗੜੀਆਂ ਦੀਆਂ ਕਾਪੀਆਂ ਨਾਲ ਸੋਧਕੇ ਇਸ ਜੰਗ-ਨਾਮੇ ਨੂੰ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਿਤ ਕੀਤਾ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹੈ।

ਜੰਗ-ਨਾਮਾ ਲਾਹੌਰ

ਮੰਗਲਾ ਚਰਨ

ਸਿਫਤ ਕਰੂੰ ਸੱਚਾ ਜੋ ਕਰਤਾਰ ਹੈ ।
ਜਿਸੈ ਲੇਖ ਲਿਖਨੇ ਕੇ ਅਖਤਿਆਰ ਹੈ ॥ ੧ ॥
ਵੁਹ ਮਿਹਰਬਾਂ ਕਰੈ ਜਗਤ ਕੀ ਪਰਵਰੀ ।
ਨਹੀਂ ਸਾਥ ਉਸ ਕੇ ਕੋਈ ਸਰਵਰੀ* ॥ ੨ ॥
ਪਲਕ ਮੈਂ ਵੁਹ ਖਲਕਤ ਬਨਾ ਕਰ ਰਹੈ† ।
ਪਲਕ ਮੈ ਖਿਜ਼ਾਂ‡ ਕਰ ਇਕੇਲਾ ਰਹੈ ॥ ੩ ॥
ਕਬੀ ਦੇਵਤਾ ਦੈਤ ਹੋ ਕਰ ਲਰੈ ।
ਕਬੀ ਹੋ ਸਹਨਸ਼ਾਹ ਪਾਦਸ਼ਾਹੀ ਕਰੈ ॥ ੪ ॥
ਕਈ ਬਿਸ਼ਨੁ ਔ ਕਿਸ਼ਨ ਰਘੁਨਾਥ ਹੈਂ ।
ਮੁਹੰਮਦ ਪਿਕੰਬਰ ਕਈ ਸਾਥ ਹੈਂ ॥ ੫ ॥
ਕਈ ਮਾਨਧਾਤਾ§ ਸੇ ਰਾਜਾ ਕਿਯੇ ।
ਬਨਾ ਕਰ ਮਿਲਾ ਬੀਚ ਮਾਟੀ ਦਿਯੇ ॥ ੬ ॥
ਕਰੋਂ ਕਿਆ ਮੈਂ ਸਿਫ਼ਤ ਉਸ ਕੀ ਯਕ ਜ਼ਬਾਂ
ਵੁਹੀ ਬਕਾ ਸਹਸ{} ਦੋ ਯਮ ਜ਼ਬਾਂ ॥ ੭ ॥
ਕੀਏ ਔਰ ਸਤਜੁਗ ਮੈਂ ਰਾਜਾ ਕਿਤੇ ।
ਉਦੇ ਅਸਤ ਲੌ ਮੁਲਕ ਕੀਨੇ ਛਤੇ ॥ ੮ ॥
ਕਈ ਬੀਚ ਤ੍ਰੇਤਾ ਬਲੀ ਹੋ ਗਏ ।
ਵੁਹ ਭੀ ਰਾਜ ਕਰ ਕੇ ਖਿਜ਼ਾਂ ਹੋ ਗਏ ॥ ੯ ॥
ਦੁਵਾਪਰ ਕੇ ਰਾਜਾ ਹੂਏ ਜੋ ਬਲੀ ।
ਵਹੀ ਭੋਗ ਮੂਏ ਨ ਮੁੱਦਤ ਟਲੀ ॥ ੧੦ ॥
ਯਹ ਕਲਜੁਗ ਕੇ ਸ਼ਾਹ ਸ਼ਾਹਾਂ ਭਏ ।
ਸਿਕੰਦਰ() ਔ ਨੌਸ਼ੇਰਵਾਂ[] ਸੇ ਗਏ ॥ ੧੧ ॥
ਚਲੇ ਛੋਡ ਸਬ ਰਾਜ ਕੇ ਰੰਗ ਹੈਂ ।
ਅਦਾਲਤ ਸਖ਼ਾਵਤ ਚਲੀ ਸੰਗ ਹੈਂ ॥ ੧੨ ॥

ਜਾਣ-ਪਛਾਣ

ਚੁਗੱਤਨਃ ਕਰੀ ਬਾਦਸ਼ਾਹੀ ਕਲਾਂ,
ਜਗੇ ਬੀਚ ਲੰਦਨਃਃ ਕੇ ਗੋਰੇ ਜਵਾਂ ॥ ੧੩ ॥

---

*ਸਰਦਾਰੀ । †'ਪਲਕ ਵੁਹ ਖ਼ਲਕ ਖ਼ਾਲਕ ਕਰ ਰਹੈ ।' ਪਾਠ ਵੀ ਹੈ । ‡ਨਾਸ਼ । §ਮਾਨਧਾਤਾ—ਇਕ ਸੂਰਜਵੰਸੀ ਰਾਜਾ । {}ਹਜ਼ਾਰ । ()ਸਿਕੰਦਰ ਆਜ਼ਿਮ—ਯੂਨਾਨ ਦਾ ਬਾਦਸ਼ਾਹ । []ਨੌਸ਼ੇਰਵਾਂ, ਈਰਾਨ ਦਾ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਇਨਸਾਫ਼ੀ ਬਾਦਸ਼ਾਹ । ਃਮੁਗ਼ਲਾਂ ਨੇ । ਃਃਲੰਡਨ, ਇੰਗਲੈਂਡ ਦੀ ਰਾਜਧਾਨੀ ।

ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਖ਼ਾਲਸਾ ਕੀਆ ਯਕ ਤਰਫ਼ ।
ਹੂਏ ਕੰਪਨੀ* ਕੇ ਜਵਾਂ ਯਕ ਤਰਫ਼ ॥ ੧੪ ॥
ਦੋਊ ਮੁਲਕ ਮਾਲਿਕ ਬਹਾਦੁਰ ਜਵਾਂ ।
ਦੋਊ ਸ਼ਹਨਸ਼ਾਹ ਅਦਾਲਤ ਨਿਸ਼ਾਂ ॥ ੧੫ ॥
ਦੋਊ ਇਲਮ ਆਲਮ, ਅਕਲ ਕੀ ਪਨਾਹ ।
ਦੋਊ ਪੂਛ ਲੁਕਮਾਨ† ਕਰਤਾ ਸਲਾਹ ॥ ੧੬ ॥
ਬਦਨ ਨੂਰ ਚਮਕੇ ਮਿਸਲਿ ਆਫ਼ਤਾਬ ।
ਜੋ ਹੇਰਤ ਹੈ‡ ਦੁਸ਼ਮਨ ਸੁ ਜਲਤਾ ਸ਼ਿਤਾਬ ॥ ੧੭ ॥
ਇਨਾਇਤ ਮੁਲਕ ਹੂ ਕੀ ਮਾਲਿਕ ਦਈ ।
ਜਿਤੀ ਸ਼ਹਿਨਸ਼ਾਹੀ ਦੁਹੂੰ ਕੀ ਭਈ ॥ ੧੮ ॥
ਹੁਕਮ ਖ਼ਾਸ ਮਾਲਿਕ ਨੇ ਅਪਨਾ ਦੀਆ ।
ਯਹ ਖ਼ਲਕ ਕੇ ਪਾਲਨੇ ਕੋ ਮਾਲਿਕ ਕੀਆ ॥ ੧੯ ॥
ਸਿੰਘਨ ਪੁਸ਼ਤ ਪਰ ਹੈ ਗੁਰੂ ਕੀ ਸਹੀ ।
ਉਨ੍ਹੈਂ ਪੁਸ਼ਤਿ ਮੱਦਤ ਹੈ ਈਸਾ ਮਸੀਹ ॥ ੨੦ ॥

ਸਿੱਖ-ਰਾਜ ਦੀ ਕਾਇਮੀ

ਅਤੇ

ਅੰਗ੍ਰੇਜ਼ਾਂ ਨਾਲ ਦੋਸਤਾਨਾ ਅਹਿਦਨਾਮਾ

ਚਲਾ ਚਲ ਵੁਹ§ ਪਹੁੰਚੇ ਸਤਲੁਜ ਤਲਕ ।
ਦਿਖੀ ਸ਼ਾਹ ਪੰਜਾਬ ਹੂ ਕੀ ਝਲਕ{} ॥ ੨੧ ॥
ਆਗੇ ਤੌਰ ਸਿੰਘਨ ਵਡਾ ਚੁਸਤ ਹੈ ।
ਮਿਲਾ ਮਿਲ ਕੀਆ ਜੰਗ ਕੋ ਸੁਸਤ ਹੈ ॥ ੨੨ ॥
ਫੂਲਾ ਸਿੰਘ ਅਕਾਲੀ ਬਹਾਦੁਰ ਹੂਆ ।
ਅਗਾਰੀ ਕਦਮ ਧਰਕੇ ਜੰਗ ਮੈਂ ਮੂਆ ॥ ੨੩ ॥
ਲਬੇ ਆਬਿ ਦਰੀਆਵ ਹੱਦੀ ਪਰੀ ।
ਸਭੀ ਬਾਤ ਜੰਗ ਕੀ ਰੱਦੀ ਕਰੀ ॥ ੨੪ ॥
ਜਗਾ ਬੀਰ ਸਿੰਘਨ ਕੇ ਪੰਜਾਬ ਮੈਂ ।
ਜਿਸੈ ਦੇਖ ਖੁਰਸ਼ੀਦ ਨਾ ਤਾਬ ਮੈਂ ॥ ੨੫ ॥
ਮਹਾਰਾਜ ਜੰਗੀ ਬਹਾਦੁਰ ਹੂਆ ।
ਉਸੈ ਸਾਥ ਲੜਨੇ ਕੋ ਨ ਥਾ ਦੂਆ ॥ ੨੬ ॥
ਮਹਾਰਾਜ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਥਾ ਬਨਾਮ ।
ਰਖੈ ਖੌਫ਼ ਖਾਲਿਕ[] ਕਾ ਦਿਲ ਮੈਂ ਤਮਾਮ ॥ ੨੭ ॥

*ਈਸਟ ਇੰਡੀਆ ਕੰਪਨੀ । †ਲੁਕਮਾਨ–ਇਕ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਅਕਲਮੰਦ ਹਕੀਮ ।
‡'ਹੋਤਾ ਹੈ' ਪਾਠ ਵੀ ਹੈ । §ਅੰਗਰੇਜ਼ । {}'ਖ਼ਲਕ' ਪਾਠ ਵੀ ਹੈ ।
[]'ਖ਼ਾਲਸਾ' ਪਾਠ ਵੀ ਹੈ ।

ਅੱਵਲ ਉਨ ਨੈ ਲਾਹੌਰ ਲੀਨਾ ਲਪਟ ।
ਲੀਆ ਕਾਂਗੜਾ ਕੋਟ ਉਸ ਪਰ ਝਪਟ* ॥ ੨੮ ॥
ਲੇ ਮਲਕੇਰਾ† ਔ ਕਸ਼ਮੀਰ ਉਨ ਲੀਆ ।
ਜਲਦ ਬੀਚ ਮੁਲਤਾਨ ਥਾਨਾ ਕੀਆ ॥ ੨੯ ॥
ਲੀਆ ਪਲ ਮੈਂ ਪਿਸ਼ੌਰ ਗਿਲਜਾ ਜਿਤੇ ।
ਕਿਤੇ ਪਰਬਤੀ ਕੂਟ ਕੀਨੇ ਫਤੇ ॥ ੩੦ ॥
ਜਿਤੇ ਥੇ ਹੁਕਮ ਹਰ ਜਬਾਂ ਯਕ ਕਰੇ ।
ਨਹੀਂ ਔਰ ਕੇ ਛਤ੍ਰ ਚਾਮਰ‡ ਧਰੇ ॥ ੩੧ ॥
ਕੀਏ ਜੇਰ ਜਿਤਨੇ ਮੁਲਕ ਸਾਹਿਬਾਂ ।
ਗੁਰੂ ਕੇ ਕਦਮ ਬੀਚ ਹਰ ਵਕਤ ਜਾਂ ॥ ੩੨ ॥
ਹੁਕਮ 'ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ' ਕਾ ਜੈਸੇ ਚਲੈ ।
ਚਲੈ ਉਸ ਕੇ ਊਪਰ, ਨ ਦਮ ਭਰ ਟਲੈ ॥ ੩੩ ॥
ਮਹਾਰਾਜ ਜੂ ਨਾਮ ਸਾਹਿਬ ਕਲਾਂ ।
ਕੀਆ ਧਿਆਨ ਸਿੰਘ ਕੋ ਵਜ਼ਾਰਤ ਨਿਸ਼ਾਂ ॥ ੩੪ ॥
ਦੀਨਾ ਨਾਥ ਕੋ ਇਲਮ ਆਲਮ ਪਛਾਨ ।
ਕੀਆ ਪਾਤਸ਼ਾਹੀ ਕਾ ਦਫਤਰ[]ਦੀਵਾਨ ॥ ੩੫ ॥
ਕਿਯੇ§ ਔਰ ਸਰਦਾਰ ਜੰਗੀ ਜਵਾਂ ।
ਕਿਤੇ ਅਫਸਰੀ ਦਫਤਰੀ ਹੈਂ ਦਿਵਾਂ ॥ ੩੬ ॥
ਹਜ਼ਾਰੇ ਦਿਦਾਰੈਂ ਕਲਮਦਾਨ ਕੀ,
ਨ ਗਿਨਤੀ ਹੈ ਅਸਪ ਖਾਸਾਨ{} ਕੀ ॥ ੩੭ ॥
ਲਗੀ ਲੈਨ ਤੋਪੈਂ ਕਈ ਕੋਸ ਮੈਂ ।
ਨਹੀਂ ਉਨ ਕੀ ਗਿਨਤੀ ਪਰੇ ਹੋਸ ਮੈਂ ॥ ੩੮ ॥
ਗੁਬਾਰੇ ਜੰਬੂਰੋਂ ਕੀ ਗਿਨਤੀ ਨਹੀਂ ।
ਐਸੀ ਬਾਦਸ਼ਾਹੀ ਨ ਦੇਖੀ ਕਹੀਂ ॥ ੩੯ ॥
ਹੂਈ ਦਿਨ ਬਦਿਨ ਜੀਤ ਸਰਕਾਰ ਕੀ,
ਜੁ ਦੁਸ਼ਮਨ ਕਰੈਂ ਸਿਫਤ ਦਰਬਾਰ ਕੀ ॥ ੪੦ ॥
'ਗਰੀਬੁਲ ਪਰਸਤੀ ਗਨੀਮੁਲ ਗੁਦਾਜ਼ ।'()
ਸਭੀ ਕਾਮ ਮੈਂ ਵੁਹ ਰਹਾ ਚਾਰ ਬਾਜ਼ ॥ ੪੧ ॥
ਕੜਾ ਔ ਕੰਠਾ ਇਨਾਇਤ ਕੀਏ ।
ਹੀਰੇ ਔ ਜਵਾਹਰ ਦੁਸ਼ਾਲੇ ਦੀਏ ॥ ੪੨ ॥

---

*ਦੂਜਾ ਪਾਠ ਹੈ–'ਉਸਨੇ ਝਪਟ' । †ਮਨਕੇਰਾ । ‡ਚੌਰ ।
[]ਸ: ਰਣਧੀਰ ਸਿੰਘ ਵਾਲੇ ਨੁਸਖੇ ਵਿਚ ਏਥੇ ਇਕ ਹੋਰ ਛੰਦ–"ਰੱਖਾ ਉਨ ਜ਼ਬਾਨੋਕ ਸ਼ਾਹੀ ਹਿਸਾਬ । ਫਲਾਤੂੰ ਸਾ ਯਕ ਫੇਰ ਫੁਰਸਦ ਜਵਾਬ ॥" ੩੬ ॥ §'ਕਿਤ' ਪਾਠ ਵੀ ਹੈ।
{}(ਮਹਾਰਾਜੇ ਲਈ) ਖ਼ਾਸ ਸਵਾਰੀ ਦੇ ਘੋੜਿਆਂ ਦੀ । ()ਗਰੀਬਾਂ ਦੀ ਪਾਲਨਾ ਕਰਨੀ ਤੇ ਦੁਸ਼ਮਨਾਂ ਨੂੰ ਮਾਰਨਾ ।

ਦੀਏ ਅਸਪ ਤਾਜ਼ੀ ਕਸੇ ਜੀ ਨੇ ਜਰ ।
ਦੀਏ ਫੀਲ* ਅੰਬਾਰੀ ਐ ਸੈ ਮੁਹਰ ॥ ੪੩ ॥
ਇਨਾਇਤ ਕਰੋਰੈਂ ਖਜ਼ਾਨੇ ਕੀਏ ।
ਕਿਤੇ ਗਾਉਂ ਸਿਰ ਕੀ ਖਰਾਇਤ ਦੀਏ ॥ ੪੪ ॥
ਜ਼ਮੀਨ ਐ ਕੂਏ ਕੀ ਗਿਨਤੀ ਨਹੀਂ ।
ਨਹੀਂ ਦਾਨ ਅਭਿਲਾਖਾ ਗਊਅਨ ਰਹੀ ॥ ੪੫ ॥
ਸਦਾ ਉਸ ਕੇ ਦਿਲ ਮੈਂ ਯਹੀ ਚਾਵ ਥਾ ।
ਅਜਬ ਵੁਹ ਸਖਾਵਤ ਕਾ ਦਰੀਆਵ ਥਾ ॥ ੪੬ ॥
"ਸਖ਼ਾਵਤ ਕੁਨਦ ਨੇਕ ਬਖਤ ਅਖਤਿਆਰ ।
ਕਿ ਮਰਦ ਸਖਾਵਤ ਸ਼ਬਦ ਬਖਤਿਆਰ"† ॥ ੪੭ ॥
ਰਹੀ ਦੋਸਤੀ ਕੰਪਨੀ ਸੋਂ ਬਨੀ‡ ।
ਨ ਅਪਨੀ ਐ ਉਨਕੀ ਜੁਦਾਈ ਗਨੀ ॥ ੪੮ ॥
ਵੁਹ ਦਾਨਾ ਥਾ ਬੀਚ ਫਰਫੇਜ ਸੈਂ ।
ਰਖੇ ਥਾ ਮੁਹੱਬਤ ਵੁਹ ਅੰਗ੍ਰੇਜ਼ ਸੈਂ ॥ ੪੯ ॥
ਗੁਰੂ ਪੁਸ਼ਤ ਉਸ ਕੀ ਪੈ ਮੱਦਤ ਧਰੈਂ ।
ਸਭੀ ਲਾਟ ਆਕਰ ਮੁਤਾਬਤ ਕਰੈਂ ॥ ੫੦ ॥
ਸਿਰੋਂ ਲਾਹਿ ਟੋਪੀ ਕੋ ਕਰਤੇ ਸਲਾਮ ।
ਕਰੋ ਬਾਦਸ਼ਾਹੀ ਮੁਲਕ ਕੀ ਤਮਾਮ ॥ ੫੧ ॥
ਤਵਾਜ਼ੇ ਦੁਤਰਫੀ ਕੀ ਮਨਜ਼ੂਰ ਥੀ ।
ਦਰਜ਼§ ਕੀ ਗਰਜ਼ ਖੁਦ ਬਖੁਦ ਦੂਰ ਥੀ ॥ ੫੨ ॥
"ਤਵਾਜ਼ਹ ਜਿਆਦਤ ਕੁਨਦ ਜਾਹਿਰਾ ।
ਕਿ ਅਜ਼ ਮਹਰ ਪਰਤੋ ਬਵਦ ਮਾਹ ਰਾ{}" ॥ ੫੩ ॥
ਐਸਾ ਤੌਰ ਉਸ ਕਾ ਰਹਾ ਦਿਨ ਬਦਿਨ ।
ਨ ਰਖਨਾ ਪਰਾ ਦੋਸਤੀ ਏਕ ਛਿਨ ॥ ੫੪ ॥

ਮਹਾਰਾਜਾ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦਾ ਅਕਾਲ ਚਲਾਣਾ

ਕਟੇ ਦਿਨ, ਰਹੀ ਖੁਦ ਉਸ ਕੋ ਬਹਾਰ ।
ਮਗਰ ਮੌਤ ਕਾ ਜਲਦ ਆਇਆ ਕਰਾਰ ॥
ਯਹ ਖ਼ਲਕਤ ਖਿਜਾਂ ਜਾਨਿ ਕੀਨੀ ਤਰਕ ।
ਸਭੀ ਬਾਦਸ਼ਾਹੀ ਸੋਂ ਕੀਨਾ ਫਰਕ ॥ ੫੫ ॥

---

*ਹਾਥੀ । †ਨੇਕ ਆਦਮੀ ਦਾਨੀ ਸੁਭਾਉ ਵਾਲਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਇਸ ਵਾਸਤੇ ਕਿ ਆਦਮੀ ਦਾਨ ਕਰਨ ਤੋਂ ਇਕਬਾਲ ਵਾਲਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ । ‡ਭਾਵ–ਸ਼ੇਰਿ ਪੰਜਾਬ ਮਹਾਰਾਜਾ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਦੀ ਦੋਸਤੀ ਈਸਟ ਇੰਡੀਆ ਕੰਪਨੀ ਦੇ ਨਾਲ ਬਣੀ ਰਹੀ । §ਦੁਜਾਇਗੀ । {}'ਆਜਜ਼ੀ ਆਦਮੀ ਦੇ ਰੁਤਬੇ ਨੂੰ ਵਧਾਉਂਦੀ ਹੈ, ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕਿ ਚੰਦ ਸੂਰਜ ਤੋਂ ਰੋਸ਼ਨੀ ਹਾਸਲ ਕਰਦਾ ਹੈ ।'

ਖੜਗ ਸਿੰਘ ਕੋ ਤਖ਼ਤ ਬੈਠਾ ਦੀਆ ।
ਮੁਲਕ ਬਾਦਸ਼ਾਹੀ ਕੋ ਮਾਲਿਕ ਕੀਆ ॥ ੫੬ ॥
ਬਹਿਸ਼ਤੀ ਹੂਏ ਬਾਦਸ਼ਾਹੀ ਕੋ ਕਰ ।
ਸੁਨੀ ਸਭ ਵਿਲਾਇਤ ਮੈਂ ਉਸ ਕੀ ਖਬਰ ॥ ੫੭ ॥
'ਠਾਰਾਂ ਸੈ ਕੇ ਊਪਰ ਛਿਆਨਵ ਹੂਆ ।
ਮਹਾਰਾਜਾ ਕਾ ਤਬ ਚਲਾਨਾ ਹੂਆ ॥ ੫੮ ॥
ਕਿਸ਼ਨ ਪੱਖ ਆਸਾੜ* ਏਕਮ ਥੀ ਜਬ ।
ਚਢੇ ਬੀਰਬਾਰੈ ਮਹਾਰਾਜ ਤਬ ॥ ੫੯ ॥
ਹੂਆ ਉਸ ਕਾ ਅਫਸੋਸ ਚਾਰੋਂ ਤਰਫ਼ ।
ਸਭਨ ਮੁਖ ਨਿਕਾਲਾ ਹੈ ! ਹਾ ! ਕਾ ਹਰਫ਼ ॥ ੬੦ ॥
ਦੁਨੀ ਬੀਚ ਅਫਸੋਸ ਕੇ ਰਲ ਗਈ ।
ਸਭੀ ਕੀ ਅਕਲ ਬਿਅਕਲ ਹੋ ਗਈ ॥ ੬੧ ॥
ਲਗੀ ਲੋਟ ਪੋਟਨ ਸਭੀ ਰਾਨੀਆਂ ।
ਜਿਨੇ ਆਬ ਮਹਿਤਾਬ ਬਿਲਲਾਨੀਆਂ ॥ ੬੨ ॥
ਜਿਨ੍ਹੈਂ ਦਾਮਨੀ† ਦੇਖ ਦਬ ਜਾਤ ਹੈ ।
ਵੁਹ ਕੂੰਜੋਂ ਕੀ ਮਾਨਿੰਦ ਕੁਰਲਾਤ ਹੈ ॥ ੬੩ ॥
ਕਿਤੀ ਰਾਨੀਆਂ ਸਾਥ ਹੈਂ ਜਲ ਗਈਂ ।
ਕਿਤੀ ਰਾਨੀਆਂ ਸਬਰ ਕਾਤੀ ਲਈ ॥ ੬੪ ॥
ਕਿਤੀ ਰਾਨੀਆਂ ਸੰਗ ਮਾਲਿਕ ਜਰੀਂ ।
ਹੁਈ ਸਭ ਬਹਿਸ਼ਤਨਿ ਨ ਲਾਗੀ ਘਰੀ ॥ ੬੫ ॥
ਨ ਭੁਲੇਗਾ ਜਬ ਤਕ ਜ਼ਮੀਂ ਆਸਮਾਂ ।
ਐਸਾ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਫ਼ੈਜ਼ ਬਖਸ਼ੇ ਜਹਾਂ ॥ ੬੬ ॥
ਐਸਾ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਕਿਉਂ ਨ ਜੀਤਾ ਰਹਾ ।
ਸਤਜੁਗ ਕਲੂ ਬੀਚ ਬੀਤਾ ਰਹਾ ॥ ੬੭ ॥

ਡੋਗਰਾ-ਗਰਦੀ ਤੇ ਸ਼ੇਰਿ-ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਖਾਨਦਾਨ ਦੀ ਤਬਾਹੀ

ਹੂਆ ਹੈ ਸ਼ਾਹਜ਼ਾਦਾ ਖੜਗ ਸਿੰਘ ਸ਼ਾਹ ।
ਲਗਾ ਚੇਤ ਸਿੰਘ ਕੀ ਵੁਹ ਵਰਤਨ ਸਲਾਹ ॥ ੬੮ ॥
ਹੁਈ ਦਿਨ ਬਦਿਨ ਉਸਕੀ ਮੱਦਤ ਨਈ‡ ।
ਮਗਰ ਧਿਆਨ ਸਿੰਘ ਕੋ ਗ਼ਰੂਰਤ ਭਈ ॥ ੬੯ ॥
ਜਲਦ ਚੇਤ ਸਿੰਘ ਉਨ ਨੇ ਮਾਰਾ ਜਬੈ ।
ਫਿਕਰ ਬਾਦਸ਼ਾਹੀ ਮੋ ਡਾਰਾ ਤਬੈ ॥ ੭੦ ॥
ਰਹੈ ਉਸ ਕੇ ਅਫਸੋਸ ਮੈਂ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ।
ਕੋਊ ਦਿਨ ਕੋ ਪਾਕਰ ਵੁਹ ਹੂਆ ਫਨਾਹ ॥ ੭੧ ॥

---

*ਹੜ੍ਹ । †ਬਿਜਲੀ । ‡'ਨਹੀ' ਪਾਠ ਵੀ ਹੈ ।

ਅਠਾਰਾਂ ਸੈ ਊਪਰ ਛਿਆਨਵ ਗਏ ।
ਕਤਕ ਸੁਦਿ ਇਕਾਦਸ ਬਹਿਸ਼ਤੀ ਭਏ ॥ ੭੨ ॥
ਉਸੀ ਦਿਨ ਡਿਗੀ ਕੌਰ* ਸਿਰ ਪਰ ਦਿਵਾਲ ।
ਦੋਊ ਬਾਪ ਬੇਟਾ ਚਲੇ ਦਮ ਨਿਕਾਲ ॥ ੭੩ ॥
ਊਧਮ ਸਿੰਘ ਰਾਜਾ ਕਾ ਬੇਟਾ ਮੂਆ ।
ਵਹੀ ਕੌਰ ਕੇ ਸੰਗ ਸਾਥੀ ਹੂਆ ॥ ੭੪ ॥
ਜਵਾਂ ਮੌਤ ਸੁਨ ਕਰਿ ਪਟਰਾਨੀਆਂ ।
ਲਗੀ ਰੋਨ ਪੀਟਨ ਵੁਹ ਖੁਸ਼ ਖਾਨੀਆਂ ॥ ੭੫ ॥
ਜਰੀ ਸਾਥ ਉਨ ਕੇ ਲਗਾ ਆਗ ਕੋ ।
ਧੋਇਆ ਉਨ ਨੈ ਅਪਨੇ ਹੁ ਦਿਲਦਾਗ ਕੋ ॥ ੭੬ ॥
ਹੂਆ ਉਨ ਕੇ ਮਰਨੇ ਕਾ ਅਫਸੋਸ ਹੈ ।
ਯਹ ਹੋਨੀ ਬਲਾ ਕਿਸ ਕੇ ਸਿਰ ਦੋਸ਼ ਹੈ ॥ ੭੭ ॥
ਪੜਾ ਸੋਰ ਪੰਜਾਬ ਐਸਾ ਜਬਰ ।
ਸਭੀ ਥਰਥਰਾਨੇ ਯਹ ਪਾਕਰ ਖਬਰ ॥ ੭੮ ॥
ਕਹੈਂ ਲੋਗ ਸਭ—"ਅਬ ਬਾਦਸ਼ਾਹੀ ਗਈ ।
ਰਾਜਾ ਧਿਆਨ ਸਿੰਘ ਨੇ ਹੈ ਜਾਨੇ ਦਈ" ॥ ੭੯ ॥
ਕਮਰ ਬਾਂਧਿ ਹਿੰਮਤ ਖਬਰ ਸੇ ਰਹੇ ।
ਲਿਖਾ ਸ਼ੇਰ ਸਿੰਘ ਕੋ ਨ ਦਮ ਦੇਰ ਹੋ ॥ ੮੦ ॥
ਕਿਹਾ ਧਿਆਨ ਸਿੰਘ ਨੈ ਸ਼ੇਰ ਸਿੰਘ ਕੋ ਬੁਲਾ ।
ਤਖ਼ਤ ਕੇ ਬਿਠਾਨੇ ਕੀ ਕੀਨੀ ਸਲਾਹ ॥ ੮੧ ॥
ਨਹੀਂ ਸੰਧਾਵਾਲੋਂ ਨੇ ਮਾਨੀ ਸਲਾਹ ।
ਤਬੈ ਚੰਦ ਕੌਰਾਂ ਕਰੀ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ॥ ੮੨ ॥
ਬਨੀ ਬਾਤ ਕੌਂਸਲ ਕੀ ਚੰਦ ਰੋਜ਼ ਹੈ ।
ਹਟੇ ਸ਼ੇਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਰਹੇ ਖੋਜ ਲੈ ॥ ੮੩ ॥
ਤਬੈ ਧਿਆਨ ਸਿੰਘ ਅਗਰ ਦੀਨੀ ਸਲਾਹ ।
"ਕਰੋਂਗਾ ਤੁਮੈਂ ਤਖ਼ਤ ਪਰ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ॥ ੮੪ ॥
ਯਹ ਖ਼ਾਤਰ ਜਮਾ ਸ਼ੇਰ ਸਿੰਘ ਜੂ ਰਖੋ ।
ਕੋਊ ਦਿਨ ਮੈਂ ਖੁਦ ਰਾਜ ਅਪਨਾ ਲਖੋ" ॥ ੮੫ ॥
ਉਤੈ ਸ਼ੇਰ ਸਿੰਘ ਜੂ ਬਟਾਲੇ ਗਏ ।
ਇਤੈ ਧਿਆਨ ਸਿੰਘ ਜੂ ਫਿਕਰ ਮੇ ਭਏ ॥ ੮੬ ॥
ਲਗੇ ਲੋਗ ਕਹਿਨੇ—"ਯਹ ਔਰਤ ਕਾ ਰਾਜ ।
ਨਹੀਂ ਕਾਮ ਸਰਤਾ ਹੈ ਕਰੈਂ ਕਿਆ ਇਲਾਜ ॥ ੮੭ ॥
ਕਰੀ ਫੌਜ ਮਿਲਿ ਧਿਆਨ ਸਿੰਘ ਸੋਂ ਸਲਾਹ ।
ਬੁਲਾ ਸ਼ੇਰ ਸਿੰਘ ਕੋ ਕਰੋ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ॥ ੮੮ ॥

---

*ਕੌਰ ਨੌਨਿਹਾਲ ਸਿੰਘ ।

ਸਭੀ ਰਜਬਨੈਂ ਪਲਟਨੈਂ ਮਿਲ ਗਈਂ ।
ਹੁਕਮ ਸ਼ੇਰ ਸਿੰਘ ਕੇ ਬਜਾਨੇ ਲਈਂ ॥ ੮੯ ॥
ਕਹਾ ਧਿਆਨ ਸਿੰਘ ਯੌਂ ਬਿਰਾਦਰ ਬੁਲਾ ।
ਬੁਲਾ ਹੀਰਾ ਸਿੰਘ ਕੋ ਕਰੀਏ ਸਲਾਹ ॥ ੯੦ ॥
ਤੂੰ ਕਿਲਾ ਮੈਂ ਰਹਿਨਾ ਖਬਰਦਾਰ ਹੋ ।
ਕੋਊ ਦਿਨ ਮੈਂ ਆਤਾ ਹੂੰ ਜੰਬੂ ਸੇ ਹੌਂ ॥ ੯੧ ॥
ਬਨੀ ਸ਼ੇਰ ਸਿੰਘ ਸੋਂ ਹਮਾਰੀ ਸਲਾਹ ।
ਕੋਊ ਦਿਨ ਮੈਂ ਕਰਨਾ ਉਸੇ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ॥ ੯੨ ॥
ਅਗਰ ਸ਼ੇਰ ਸਿੰਘ ਆਨਿ ਤੁਮ ਸੇ ਲਰੈ ।
ਨ ਦੇਨਾ ਕਿਲਾ ਜੋਰ ਕੇਤਾ ਕਰੈ ॥ ੯੩ ॥
ਮੈਂ ਆਕਰ ਨਿਕਾਰੂੰ ਕਿਲਾ ਸੇ ਤੁਝੇ ।
ਯਹੀ ਬਾਤ ਸਾਚੀ ਪਛਾਨੋ ਮੁਝੇ ॥ ੯੪ ॥
ਰਹੈਂਗੀ ਦੁਤਰਫੀ ਸ਼ਰਤ ਇਸ ਤਰਾਂ ।
ਬਨਾ ਬਾਤ ਜੰਬੂ ਕੋ ਹੂਏ ਰਵਾਂ ॥ ੯੫ ॥
ਉਤੈ ਸ਼ੇਰ ਸਿੰਘ ਸੋਂ ਕੀਨਾ ਮਤਾ ।
ਚਲੋ ਝਪਟ ਲਾਹੌਰ ਕੀਜੋ ਫਤਾ ॥ ੯੬ ॥
ਚਢੇ ਸ਼ੇਰ ਸਿੰਘ ਸਤਿਗੁਰ ਕੋ ਮਨਾ ।
ਫਤਹ ਕਾ ਨਿਸ਼ਾਨਾ ਲੀਆ ਹੈ ਬਜਾ ॥ ੯੭ ॥
ਯਕ ਦਮ ਪਹੁੰਚੇ ਹੈਂ ਲਾਹੌਰ ਦੌਰ ।
ਕਿ ਬੁੱਧੂ ਕਾ ਆਵਾ ਬਨੀ ਪੇਸ਼ਿ ਠੌਰ ॥ ੯੮ ॥
ਮਿਲੇ ਰਜਬਨੈਂ ਪਲਟਨੈਂ ਕੇ ਜਵਾਂ ।
ਮਿਲੇ ਘੁੜਚੜ੍ਹੇ ਤੋਪਖਾਨੇ ਕਲਾਂ ॥ ੯੯ ॥
ਗੁਬਾਰੇ ਜੰਬੂਰੇ ਜਲਦ ਮਿਲ ਖੜੇ ।
ਸਭੀ ਕੜ ਕੜਾ ਕਰ ਕਿਲਾ ਪਰ ਪੜੇ ॥ ੧੦੦ ॥
ਜਲਦ ਆਨਿ ਘੇਰਾ ਚੁਤਰਫ਼ੇ ਲਾਹੌਰ ।
ਲਗੀ ਥਰ ਥਰਾਨੇ ਤਬੀ ਚੰਦ ਕੌਰ ॥ ੧੦੧ ॥
ਜਿਤੇ ਜਾਬਰੇ ਥੇ ਕਿਲਾ ਮੈਂ ਜਵਾਂ ।
ਵਹੀ ਸਾਥ ਰਹਿ ਗਏ ਉਸ ਕੇ ਨਿਸ਼ਾਂ ॥ ੧੦੨ ॥
ਅਤਰ ਸਿੰਘ ਅੰਦਰ ਜੋ ਸਰਦਾਰ ਥਾ ।
ਵੋਊ ਰਾਜਿਓਂ ਸਾਥ ਮੁਖਤਿਆਰ ਥਾ ॥ ੧੦੩ ॥
ਦੋਊ ਓਰ ਝਟ ਪਟ ਪੜਾ ਜੰਗ ਹੈ ।
ਜੁੜੀ ਪਲਟਨੈਂ ਜੋ ਰੰਗਾ ਰੰਗ ਹੈ ॥ ੧੦੪ ॥
ਕੜਾ ਕੜ ਉਠੈ ਤੋਪ ਜੰਗੀ ਜੜੀ ।
ਦੜਾ ਦੜ ਗਿਰੇ ਈਂਟ ਲਾਖੈਂ ਪੜੀ ॥ ੧੦੫ ॥
ਗੁਬਾਰੈ ਕਾ ਗੋਲਾ ਚਲੈ ਝਟਪਟੈ ।
ਅਸਪ ਔ ਜਵਾਂ ਹਰ ਤਰਫ਼ ਕੇ ਕਟੈ ॥ ੧੦੬ ॥

ਹੂਆ ਜੰਗ ਪਾਂਚ ਔ ਰਾਤ ਲੌਂ ।
ਨ ਛੁਟਾ ਕਿਲਾ ਧਿਆਨ ਸਿੰਘ ਆਤ ਲੌ ॥ ੧੦੭ ॥
ਜਬੈ ਧਿਆਨ ਸਿੰਘ ਆ ਦਾਖਲ ਭਏ ।
ਪਰੀ ਬੰਦ ਤੋਪੈਂ ਸਭੀ ਹਟ ਗਏ ॥ ੧੦੮ ॥
ਤਬੈ ਬੇਦੀ ਸਾਹਿਬ ਕੋ* ਲੀਨਾ ਬੁਲਾ ।
ਮਿਲੀ ਸਾਥ ਉਸ ਕੇ ਜੁ ਅੰਦਰ ਸਿਪਾਹ ॥ ੧੦੯ ॥
ਸਭੀ ਧਿਆਨ ਸਿੰਘ ਜੂ ਦੀਨੇ ਮਿਲਾ ।
ਤਬੀ ਸ਼ੇਰ ਸਿੰਘ ਕੋ ਕੀਆ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ॥ ੧੧੦ ॥
ਮਿਲੇ ਨਾਹਿੰ ਤਾਕੋ ਸੰਧਾਵਾਲੀਏ ।
ਕਿਲੇ ਖੋਸ ਤਾਕੇ ਬਿਮਾਲਿਕ ਕੀਏ ॥ ੧੧੧ ॥
ਕਿਤੇ ਖੌਫ਼ ਸੋਂ ਪਾਰ ਦਰਿਯਾ ਗਏ ।
ਕਿਤੇ ਕੋਪ ਕਰ ਬੰਦੀਖਾਨੇ ਦੀਏ ॥ ੧੧੨ ॥
ਜਬੈ ਸ਼ੇਰ ਸਿੰਘ ਕਿਲਾ ਮੈਂ ਵੜ ਗਿਆ ।
ਹਮਲ ਕੌਰ ਔਰਤ ਕਾ ਗਿਰਵਾ ਦੀਆ† ॥ ੧੧੩ ॥
ਕਿਤੇ ਦਿਨ ਕੋ ਮਰਵਾ ਦਈ ਚੰਦ ਕੌਰ ।
ਕਰੈ ਸ਼ੇਰ ਸਿੰਘ ਬਾਦਸ਼ਾਹੀ ਲਹੌਰ ॥ ੧੧੪ ॥
ਰਹੈ ਦਿਨ ਬਦਿਨ ਧਿਆਨ ਸਿੰਘ ਕੀ ਸਲਾਹ ।
ਨ ਮਾਨੈ ਕਿਸੀ ਔਰ ਕੀ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ॥ ੧੧੫ ॥
ਜਬੈ ਸਲਤਨਤ ਉਸ ਨੇ ਖੁਦ ਕਰ ਲੀਆ ।
ਤਬੈ ਸੰਧਾਵਾਲੀਆਂ ਕੋ ਬੁਲਾਵਾ ਦੀਆ ॥ ੧੧੬ ॥

---

*ਬਾਬਾ ਬਿਕ੍ਰਮ ਸਿੰਘ ਬੇਦੀ ਊਨੇ ਵਾਲੇ ਨੂੰ ।

†ਕੌਰ ਨੌਨਿਹਾਲ ਸਿੰਘ ਦੀਆਂ ਚਾਰ ਰਾਣੀਆਂ ਸਨ, ਰਾਣੀ ਨਾਨਕੀ ਅਟਾਰੀ ਵਾਲੀ, ਰਾਣੀ ਸਾਹਿਬ ਕੌਰ ਗਿਰਵਾਲੀ ਵਾਲੀ, ਰਾਣੀ ਕਟੋਚਣ ਅਤੇ ਰਾਣੀ ਭਦੌੜਨ । ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚੋਂ ਪਿਛਲੀਆਂ ਦੋਵੇਂ ਰਾਣੀਆਂ ਕੌਰ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਨਾਲ ਸਤੀ ਹੋ ਗਈਆਂ ਸਨ । ਰਾਣੀ ਸਾਹਿਬ ਕੌਰ ਗਿਰਵਾਲੀ ਵਾਲੀ ਉਸ ਵੇਲੇ ਗਰਭਵਤੀ ਸੀ । ਮਹਾਰਾਣੀ ਚੰਦ ਕੌਰ ਨੇ ਡੋਗਰਿਆਂ ਦੇ ਫਰੇਬ ਤੋਂ ਡਰ ਕੇ ਉਸ ਨੂੰ ਸੁਰਖਯਤ ਰੱਖਣ ਦੇ ਖਿਆਲ ਨਾਲ ਫਤਹਗੜ੍ਹ ਭੇਜ ਦਿੱਤਾ ਸੀ, ਜਿਸ ਕਰ ਕੇ ਨਵੰਬਰ ੧੮੪੦ ਤੋਂ ਮਾਰਚ ੧੮੪੧ ਤਕ ਲਗ ਪਗ ੪ ਮਹੀਨੇ ਓਹ ਉਥੇ ਰਹੀ । ਪਿਛੋਂ ਧਿਆਨ ਸਿੰਘ ਦੇ ਕਹਿਣ ਤੇ ਮਹਾਰਾਜਾ ਸ਼ੇਰ ਸਿੰਘ ਨੇ ਉਸ ਨੂੰ ਓਥੋਂ ਮਹਾਰਾਣੀ ਚੰਦ ਕੌਰ ਦੇ ਜ਼ਬਤੇ ਹੋਏ ਮਾਲ ਅਸਬਾਬ ਸਮੇਤ ਕੈਦ ਕਰ ਕੇ ਲਾਹੌਰ ਮੰਗਵਾ ਲਿਆ ਤੇ ਬੁੱਧੂ ਦੇ ਆਵੇ ਵਾਲੀ ਬਾਰਾਂਦਰੀ ਵਿਚ ਨਜ਼ਰਬੰਦ ਕਰ ਦਿਤਾ ਗਿਆ । ਮਾਈ ਦਾਸੀ ਤੇ ਮਾਨ ਕੌਰ ਨਾਮੀ ਦੋ ਦਾਈਆਂ ਉਸ ਦੇ ਕੋਲ ਰੱਖੀਆਂ ਗਈਆਂ, ਗਾਲਬਨ ਇਸ ਕੈਦ ਦੀ ਹਾਲਤ ਵਿਚ ਉਸਦਾ ਹਮਲ ਗਿਰਵਾਇਆ ਗਿਆ ਸੀ । ਪਿਛੋਂ ਮਹਾਰਾਣੀ ਚੰਦ ਕੌਰ ਨੇ ਧਿਆਨ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਰਿਸ਼ਵਤ ਦੇਣੀ ਕਰ ਕੇ ਆਪਣੀ ਨੂੰਹ ਨੂੰ ਰਿਹਾ ਕਰਵਾਇਆ ਸੀ । ਰਾਣੀ ਸਾਹਿਬ ਕੌਰ ਇਸ ਕੈਦ ਵਿਚੋਂ ਨਿਕਲ ਕੇ ਥੋੜੇ ਦਿਨ ਹੀ ਜੀਵੀ ਤੇ ਜਲਦੀ ਹੀ ਇਸੇ ਸਾਲ ਉਸਦਾ ਦੇਹਾਂਤ ਭੀ ਹੋ ਗਿਆ ।

ਓਵੇਂ ਸੰਧਾਵਾਲੋਂ ਕੋ ਲੀਨਾ ਬੁਲਾ ।
ਵੁਹ ਆਏ ਦਗ਼ਾ ਉਨ ਨੇ ਰਾਖਾ ਛੁਪਾ ॥ ੧੧੭ ॥
ਤਕੀ ਉਨ ਨੈ ਦਿਨ ਰਾਤ ਖਿਜਮਤ ਕਲਾਂ ।
ਲੀਆ ਮੁਲਕ ਅਪਨਾ ਕਰਾ ਕਰ ਜ਼ਬਾਂ ॥ ੧੧੮ ॥
ਜਿਤੇ ਕੈਦ ਥੇ ਸਭ ਲੀਏ ਫਿਰ ਛੁੜਾ ।
ਤਬੀ ਹੋ ਗਏ ਵੁਹ ਮੁਸਾਹਿਬ ਸਲਾਹ ॥ ੧੧੯ ॥
ਅਤਰ ਸਿੰਘ ਨ ਆਖਰ ਅਪਨਾ ਹੂਆ ।
ਹਠੀ ਸਿੰਘ ਐਸਾ ਨ ਦੇਖਾ ਦੂਆ ॥ ੧੨੦ ॥
ਵੁਹ ਲਿਖਤਾ ਰਹਾ 'ਜੀਤ ਸਿੰਘ ਕੋ ਕਲਾਮ ।
ਬਿਨਾ ਤਖਤ ਗਰਦੀ ਜੈ ਖਾਨਾ ਹਰਾਮ* ॥ ੧੨੧ ॥
ਜਬੈ 'ਜੀਤ ਸਿੰਘ ਪਰ ਵਸਾ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ।
ਵਹੀ ਦਾਗ਼ ਦਿਲ ਚੰਦ ਕੌਰਾ ਫਨਾਹ† ॥ ੧੨੨ ॥
ਲੀਆ ਵੈਰ ਉਸ ਕਾ ਨਹੀਂ ਜਬ ਤਲਕ ।
ਦੋਊ ਆਂਖ ਮਿਲ ਕਰ ਨਾ ਲਗਤੀ ਪਲਕ ॥ ੧੨੩ ॥
ਬਨਾ ਸ਼ਾਹ ਬਿਲਾਵਲ ਅਜਾਇਬ ਮਕਾਂ ।
ਉਹਾਂ ਸ਼ਾਹ ਜਾ ਕਰਕੇ ਦੇਖਤ ਜਵਾਂ‡ ॥ ੧੨੪ ॥
ਮੰਗਾ ਫੌਜ ਅਪਨੀ ਦਿਖਾਲਾ ਦੀਆ ।
ਯਕੇ ਰੋਜ਼ ਦਾਉ ਉਨ ਐਸਾ ਕੀਆ ॥ ੧੨੫ ॥
"ਯਹ ਨੰਦਨ ਸੇ ਆਈ ਦੂਨਾਲੀ ਨਈ ।"
ਲਗਾ ਸ਼ਾਹ ਲੈਨੇ ਜੁ ਕਲਾ ਦਬ ਦਈ ॥ ੧੨੬ ॥
ਦੂਨਾਲੀ ਨਿਕਲ ਗਈ ਜਿਗਰ ਜਲਦ ਚੀਰ ।
ਹੁਈ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਜਾਨ ਪਲ ਮੇਂ ਤਗ਼ੀਰ ॥ ੧੨੭ ॥
ਤਰਫ਼ ਸ਼ਾਹ ਕਟ ਕੇ ਬੁਧ ਸਿੰਘ ਮੂਆ§ ।
ਨਿਮਕ ਕੀ ਸ਼ਰਤ ਪਰ ਬਹਿਸ਼ਤੀ ਹੂਆ ॥ ੧੨੮ ॥
ਅਜੀਤ ਸਿੰਘ ਨੇ ਤਖ਼ਤ ਖਾਲੀ ਕੀਆ ।
ਲਹਿਨਾ ਸਿੰਘ ਜਾ ਕੌਰ{} ਕਾ ਸਿਰ ਲੀਆ ॥ ੧੨੯ ॥

---

*ਸੰਤ ਸ਼ੇਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਬੀਰ ਮ੍ਰਿਗੇਂਦ੍ਰ ਗੁਰ ਬਿਲਾਸ ਸਫ਼ਾ ੧੪੨੨-੨੩-੨੬ ਅਤੇ ੧੪੨੭ ਪਰ ਲਿਖਦੇ ਹਨ ਕਿ ਸਰਦਾਰ ਅਜੀਤ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਉਸਦੇ ਚਾਚਾ ਸਰਦਾਰ ਲਹਿਣਾ ਸਿੰਘ ਸੰਧਾਵਾਲੀਏ ਨੇ ਪ੍ਰੇਰਿਆ ਸੀ ।

†ਮਹਾਰਾਣੀ ਚੰਦ ਕੌਰ ਦੇ ਮਾਰੇ ਜਾਣ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਸੰਧਾਵਾਲੀਆ ਨੂੰ ਕੌਰ ਨੌਨਿਹਾਲ ਸਿੰਘ ਦੀ ਰਾਣੀ ਸਾਹਿਬ ਕੌਰ ਦਾ ਹਮਲ ਗਿਰਾਏ ਜਾਣ ਦਾ ਵੀ ਦਿਲੀ ਦੁੱਖ ਸੀ ।

‡ਪਹਿਲਵਾਨਾਂ ਦੇ ਘੋਲ । §ਭਾਈ ਬੁੱਧ ਸਿੰਘ ਦੇ ਨਾਲ ਹੀ ਸ: ਬੂੜ ਸਿੰਘ ਮੁਕੇਰੀਆਂ ਵਾਲਾ, ਭਾਈ ਨਿੱਕਾ ਸਿੰਘ ਹਜ਼ੂਰੀ ਅਤੇ ਅਸ਼ਰਫ਼ ਫੱਰਾਸ਼, ਇਹ ਤਿੰਨ ਆਦਮੀ ਹੋਰ ਮਾਰੇ ਗਏ ਸਨ । {}ਕੌਰ ਪ੍ਰਤਾਪ ਸਿੰਘ ।

ਕਰੀ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਜਾਨ ਬਾਹਰ ਤਗ਼ੀਰ ।
ਕਿਲਾ ਬੀਚ ਜਾ ਕਰ ਕੇ ਮਾਰਾ ਵਜ਼ੀਰ* ॥ ੧੩੦ ॥
ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਲੀਪ ਸਿੰਘ ਕੋ ਬੁਲਾ ਕਰ ਲੀਆ ।
ਤਖ਼ਤ ਪਰ ਤਿਲਕ ਦੇਕੇ ਮਾਲਿਕ ਕੀਆ ॥ ੧੩੧ ॥
ਲੀਆ ਆਪ ਉਨ ਨੇ ਵਜ਼ੀਰੀ ਖ਼ਿਤਾਬ ।
ਇਤੇ ਕਾਮ ਕੀਏ ਉਸੀ ਦਿਨ ਸ਼ਿਤਾਬ ॥ ੧੩੨ ॥
ਪੜਾ ਸ਼ੋਰ ਲਹੌਰ ਐਸਾ ਜਬਰ ।
ਤਬੈ ਹੀਰਾ ਸਿੰਘ† ਜਲਦ ਪਾਈ ਖ਼ਬਰ ॥ ੧੩੩ ॥
ਲਗੀ ਬਾਤ ਆਤਸ਼ ਬਰਾ ਜੋਸ਼ ਮੈਂ ।
ਵੁਹ ਦਾਨਾਵ ਥਾ ਚੁਸਤ ਸਭ ਹੋਸ਼ ਮੈਂ ॥ ੧੩੪ ॥
ਸੁਨਾ ਕਰ ਸਭੀ ਫੌਜ ਅੰਦਰ ਕਹਾ ।
ਮੂਆ ਧਿਆਨ ਸਿੰਘ ਸੁਨ ਨਾ ਧੀਰਜ ਰਹਾ ॥ ੧੩੫ ॥
ਕਰੈ ਕੌਨ ਸਭ ਫੌਜ ਕੀ ਪਰਵਰੀ ।
ਅਦਾਲਤ ਕਰੈ ਕੌਨ ਸਿਰ ਪਰ ਧਰੀ ॥ ੧੩੬ ॥
ਅਮਰ ਸਿੰਘ ਫਰਜ਼ੰਦ ਆਗੇ ਹੂਆ ।
ਵੁਹ ਹੀਰਾ ਸਿੰਘ ਕੇ ਸਾਥ ਸ਼ਾਮਲ ਦੂਆ ॥ ੧੩੭ ॥
ਜੁ ਗੁਰਦਿੱਤ ਸਿੰਘ ਨਾਮ ਉਸ ਕਾ ਜਗਾ ।
ਮਿਲਾ ਫੌਜ ਰਾਜਾ ਕੇ ਕਹਿਨੇ ਲਗਾ ॥ ੧੩੮ ॥
"ਤੂੰ ਬੇਟਾ ਹੈਂ ਉਸ ਕਾ, ਹੁਕਮ ਦੀਜੀਏ ।
ਸਭੀ ਮਾਨ ਲੇਂਗੇ, ਕਹੋ ਕੀਜੀਏ ॥ ੧੩੯ ॥
ਮੂਆ ਧਿਆਨ ਸਿੰਘ ਬੀਰ ਬਲ ਸਾ ਵਜ਼ੀਰ ।
ਨਹੀਂ ਹਾਥ ਆਤਾ ਹੈ ਐਸਾ ਅਮੀਰ ॥ ੧੪੦ ॥
ਸਭੀ ਫੌਜ ਰਾਜਾ ਕੀ ਖਾਤਰ ਕਰੀ ।
"ਲੀਜੈ ਬਾਪ ਕਾ ਵੈਰ ਅਬ ਕੀ ਘਰੀ ॥ ੧੪੧ ॥
ਵਜ਼ੀਰੀ ਤੁਮ੍ਹਾਰੀ ਕਹਾਂ ਜਾਇਗੀ ।
ਸੁਨੋ, ਰਾਜਾ ਸਾਹਿਬ ! ਤੁਮ ਪੈ ਆਇਗੀ" ॥ ੧੪੨ ॥
ਸਭੀ ਫੌਜ ਸ਼ਾਹੀ ਜਲਦ ਮਿਲ ਗਈ ।
ਉਠੀ ਫਿਰ ਕਿਲਾ ਪੈ ਲਰਾਈ ਨਈ ॥ ੧੪੩ ॥
ਲਗਾ ਜੰਗ ਹੋਨੇ, ਚਲੈਂ ਗੋਲੀਆਂ ।
ਉਡੈਂ ਪ੍ਰਾਨ ਲੇਕਰ, ਭਰੈਂ ਝੋਲੀਆਂ ॥ ੧੪੪ ॥
ਦਗੀਂ ਤੋਪੈਂ ਤੜ ਤੜ ਜਿਤੀ ਡਾਹੀਆਂ ।
ਲਗੀ ਗਿਰਨ ਦੜ ਦੜ ਸਭੀ ਬਾਹੀਆਂ ॥ ੧੪੫ ॥
ਗ਼ੁਬਾਰੇ ਜੰਬੂਰੇ ਕਰੀ ਧੁੰਦ ਹੈ ।
ਦੇਖਾ ਸੰਧਾਵਾਲਨ ਮਚਾ ਦੁੰਦ ਹੈ ॥ ੧੪੬ ॥

---

*ਰਾਜਾ ਧਿਆਨ ਸਿੰਘ ਡੋਗਰਾ । †ਧਿਆਨ ਸਿੰਘ ਦਾ ਪੁਤ੍ਰ ਰਾਜਾ ਹੀਰਾ ਸਿੰਘ ।

ਗਿਰੈਂ ਈਂਟ ਬੁਰਜਨ ਗੋਲਾਨ ਸੈਂ ।
ਫਿਰੈ ਯੌਂ ਜਨਾਵਰ ਸੀ ਆਸਮਾਨ ਸੈਂ ॥ ੧੪੭ ॥
ਕਿਲਾ ਤੋ ਫਤਾ ਬੀਚ ਦਮ ਕੇ ਕਰਾ ।
ਜਲਦ 'ਜੀਤ ਸਿੰਘ ਕਾ ਜੁਦਾ ਸਿਰ ਕਰਾ ॥ ੧੪੮ ॥
ਕਿਤੇ ਹਾਥ ਕੀਨੇ ਲਹਿਨਾ ਸਿੰਘ ਬੀਰ ।
ਕਲਾਂ ਥਾ ਮੁਸਾਹਿਬ ਬਹਾਦੁਰ ਅਮੀਰ ॥ ੧੪੯ ॥
ਲਹਿਣਾ ਸਿੰਘ ਕੋ ਮਾਰਿ ਬਦਲਾ ਲੀਆ ।
ਤਬੈ ਹੀਰਾ ਸਿੰਘ ਕਾਮ ਅਪਨਾ ਕੀਆ ॥ ੧੫੦ ॥
ਲਈ ਉਸ ਵਜ਼ੀਰੀ ਖਬਰਦਾਰ ਹੋ ।
ਰਹੇ ਪਾਸ ਜੱਲਾ* ਜੁ ਮੁਖਤਿਆਰ ਹੋ ॥ ੧੫੧ ॥
ਕੀਆ ਹੁਕਮ ਜੱਲੂ ਨੇ ਖੁਦ ਨਾਦਰੀ ।
ਰਖੈ ਥੇ ਮਗਜ਼ ਮੈਂ ਕਲ ਕਾਦਰੀ ॥ ੧੫੨ ॥
ਹੁਕਮ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਕਾ ਨਾ ਚਲਨੈ ਦੀਆ ।
ਉਨ੍ਹੈਂ ਹੁਕਮ ਖੁਦ ਬਖੁਦ ਅਪਨਾ ਕੀਆ ॥ ੧੫੩ ॥
ਲਗੀ ਥਰ ਥਰਾਨੇ ਸਭੀ ਫੌਜ ਹੈ ।
ਨ ਛੋਡੀ ਕਿਸੇ ਕੀ ਭੀ ਖੁਦ ਮੌਜ ਹੈ ॥ ੧੫੪ ॥
ਸੁਚੇਤ ਸਿੰਘ† ਆਕਰ ਰਚਾ ਜੰਗ ਹੈ ।
ਵਜ਼ਾਰਤ ਕਾ ਦਿਲ ਮੈਂ ਹੂਆ ਰੰਗ ਹੈ ॥ ੧੫੫ ॥
ਹੀਰਾ ਸਿੰਘ ਕੋ ਉਨ ਕਹੀਂ ਬੋਲੀਆਂ ।
ਲਗੀਂ ਤਬ ਚੁਤਰਫੈਂ ਚਲਨ ਗੋਲੀਆਂ ॥ ੧੫੬ ॥
ਲਗੀ ਚਲਨ ਤੀਛੀ ਜੁ ਤਰਵਾਰ ਹੈ ।
ਤਬੀ ਖ਼ੂਨ ਖ਼ਾਸੀ ਚਲੀ ਧਾਰ ਹੈ ॥ ੧੫੭ ॥
ਉਧਰ ਥਾ ਇਕੇਲਾ ਸੁਚੇਤ ਸਿੰਘ ਬੀਰ ।
ਇਧਰ ਬਾਦਸ਼ਾਹੀ ਕਾ ਮਾਲਿਕ ਵਜ਼ੀਰ ॥ ੧੫੮ ॥
ਸੁਚੇਤ ਸਿੰਘ ਐਸਾ ਬਹਾਦੁਰ ਜਵਾਂ ।
ਕਟੀ ਫੌਜ ਸ਼ਾਹੀ ਉਸਨੇ ਕਲਾਂ ॥ ੧੫੯ ॥
ਮੂਆ ਭੀਮ ਸਿੰਘ ਹਾਥ ਕਰਕੇ ਦੀਵਾਂ ।
ਮੂਆ ਖ਼ੂਬ ਕਟਿ ਕੇਸਰੀ ਸਿੰਘ ਜਵਾਂ ॥ ੧੬੦ ॥
ਸੁਚੇਤ ਸਿੰਘ ਮਾਰਾ ਉਸੀ ਜੰਗ ਮੈਂ ।
ਹੂਆ ਤਬ ਹੀਰਾ ਸਿੰਘ ਬਡੇ ਰੰਗ ਮੈਂ ॥ ੧੬੧ ॥

---

*ਪੰਡਿਤ ਜੱਲ੍ਹਾ ਰਾਜਾ ਹੀਰਾ ਸਿੰਘ ਦਾ ਉਸਤਾਦ ਵੀ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਇਹ ਕੌਲ ਖ਼ਾਨਦਾਨ ਵਿਚੋਂ ਕਸ਼ਮੀਰੀ ਬ੍ਰਾਹਮਣ ਸੀ।

†ਰਾਜਾ ਸੁਚੇਤ ਸਿੰਘ ਡੋਗਰਾ, ਰਾਜਾ ਗੁਲਾਬ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਧਿਆਨ ਸਿੰਘ ਦਾ ਛੋਟਾ ਭਾਈ। ਇਹ ਸਿੱਖ ਫੌਜ ਦੇ ਬੁਲਾਉਣ ਤੇ ਲਾਹੌਰ ਆਇਆ ਸੀ, ਪਰ ਫੌਜਾਂ ਵਿਚ ਉਸ ਵੇਲੇ ਏਕਤਾ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਇਸ ਲਈ ਇਸ ਦੀ ਸਹਾਇਤਾ ਨਾ ਹੋ ਸਕੀ।

ਕੋਊ ਦਿਨ ਕਰੀ ਖ਼ੂਬ ਉਸ ਨੇ ਬਹਾਰ ।
ਮਗਰ ਮੌਤ ਕਾ ਜਲਦ ਆਇਆ ਕਰਾਰ ॥ ੧੬੨ ॥
ਅਤਰ ਸਿੰਘ ਪੀਛੇ ਕੀਆ ਜੋਸ਼ ਥਾ ।
ਭਾਈ ਬੀਰ ਸਿੰਘ* ਮੈਂ ਨਾ ਕਛੂ ਦੋਸ਼ ਥਾ ॥ ੧੬੩ ॥
ਉਡਾ ਕਰ ਤਬੈ ਉਸ ਕਾ ਡੇਰਾ ਦੀਆ ।
ਸਭੀ ਸਾਧੂ ਔ ਸੰਤ ਪੁਰਜੇ ਕੀਆ ॥ ੧੬੪ ॥
ਲੀਆ ਉਨ ਸਬੂਰੀ ਕਾ ਦਰਜਾ ਕਮਾਲ ।
ਲਗਾ ਤੋਪ ਗੋਲਾ ਚਲਾ ਦਮ ਨਿਕਾਲ ॥ ੧੬੫ ॥
"ਸਬੂਰੀ ਬਵਦ ਕਾਰਿ ਸਾਹਿਬ ਦਿਲਾਂ ।
ਸਬੂਰੀ ਬਵਦ ਪੇਸ਼ਾ ਏ ਮੁਕਬਲਾਂ†" ॥ ੧੬੬ ॥
ਅਤਰ ਸਿੰਘ ਮਾਰਾ ਉਸੀ ਠੌਰ ਮੈਂ ।
ਹੀਰਾ ਸਿੰਘ ਜੱਲਾ ਬੱਡੇ ਤੌਰ ਮੈਂ ॥ ੧੬੭ ॥
ਤਬੈ ਕੋਪ ਪੰਥ ਪਰ ਸਾਧੂ‡ ਹੂਆ ।
ਇਸੀ ਬਾਤ ਬਿਨ ਹੈ ਨ ਕਾਰਨ ਦੂਆ ॥ ੧੬੮ ॥
ਤਕੱਬਰ ਸੇ ਜਲਾ ਲਗਾ ਬੋਲਨੈਂ ।
ਲਗਾ ਖਾਲਸਾ ਤਬ ਜ਼ਹਿਰ ਘੋਲਨੈਂ ॥ ੧੬੯ ॥
ਕਿਤੇ ਦਿਨ ਕੋ ਪਾਕਰ ਖਫ਼ਾ§ ਖਾਲਸਾ ।
ਹੀਰਾ ਸਿੰਘ ਜਲ੍ਹਾ ਕੋ ਲੇਕਰ ਨਸਾ ॥ ੧੭੦ ॥
ਹੂਆ ਜਬ ਹੀਰਾ ਸਿੰਘ ਰਾਵੀ ਸੈਂ ਪਾਰ ।
ਉਠੇ ਖਾਲਸਾ ਕੇ ਕੜਾਕੇ ਅਪਾਰ ॥ ੧੭੧ ॥

---

*ਭਾਈ ਵੀਰ ਸਿੰਘ ਨੌਰੰਗਾਬਾਦੀਏ ਉਸ ਸਮੇਂ ਸਿੱਖਾਂ ਵਿਚ ਇਕ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਸੰਤ ਸਨ। ਸਰਦਾਰ ਅਤਰ ਸੰਧਾਵਾਲੀਆ ਸਤਲੁਜ ਲੰਘ ਕੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਡੇਰੇ ਨਾਲ ਸ਼ਾਮਲ ਹੋ ਗਿਆ। ਉਸ ਵੇਲੇ ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਡੇਰੇ ਦੇ ਨਾਲ ਸਰਦਾਰ ਜਵਾਹਰ ਸਿੰਘ ਨਲੂਆ (ਸ: ਹਰੀ ਸਿੰਘ ਨਲੂਏ ਦਾ ਪੁਤ੍ਰ), ਕੌਰ ਕਸ਼ਮੀਰਾ ਸਿੰਘ, ਕੌਰ ਪਿਸ਼ੌਰਾ ਸਿੰਘ ਆਦਿ ਸ਼ਾਮਲ ਸਨ। ਦੋਵੇਂ ਕੌਰ ਤੇ ਸਰਦਾਰ ਅਤਰ ਸਿੰਘ ਸੰਧਾਵਾਲੀਆ ਇਹ ਤਿੰਨੇ ਰਾਜਾ ਹੀਰਾ ਸਿੰਘ ਦੇ ਵਿਰੋਧੀ ਮੰਨੇ ਹੋਏ ਸਨ, ਤੇ ਸਰਦਾਰ ਅਤਰ ਸਿੰਘ ਕਈ ਸਰਦਾਰਾਂ ਦੇ ਆਖੇ ਲੱਗ ਕੇ, ਜੋ ਅੰਦਰੋਂ ਡੋਗਰਿਆਂ ਨਾਲ ਮਿਲੇ ਹੋਏ ਸਨ, ਭਾਈ ਵੀਰ ਸਿੰਘ ਦੇ ਡੇਰੇ ਨਾਲ ਰਲਿਆ ਸੀ, ਤੇ ਰਾਜਾ ਹੀਰਾ ਸਿੰਘ ਇਨ੍ਹਾਂ ਤਿੰਨਾਂ ਨੂੰ ਇਕੋ ਹੱਲੇ ਵਿਚ ਖਤਮ ਕਰਨਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਸੀ। ਇਸ ਲਈ ਜਦ ਉਸ ਨੇ ਭਾਈ ਵੀਰ ਸਿੰਘ ਦੇ ਡੇਰੇ ਨਾਲ ਇਹ ਇਕੱਠ ਸੁਣਿਆ ਤਾਂ ਫੌਜ ਚਾੜ੍ਹ ਦਿੱਤੀ, ਜਿਸ ਕਰ ਕੇ ਭਾਈ ਵੀਰ ਸਿੰਘ ਸਮੇਤ ਸਰਦਾਰ ਅਤਰ ਸਿੰਘ ਤੇ ਕੌਰ ਕਸ਼ਮੀਰਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਮਾਰੇ ਗਏ। ਸ: ਜਵਾਹਰ ਸਿੰਘ ਨਲੂਆ ਇਸ ਲੜਾਈ ਵਿਚ ਫੱਟੜ ਹੋ ਗਿਆ ਸੀ। (ਸਬੂਤ ਲਈ ਦੇਖੋ, P. U. L. Mss. No. 408) ਤੇ ਬੀਰ ਮ੍ਰਿਗੇਂਦਰ ਗੁਰ ਬਿਲਾਸ, ਸਫਾ ੪ ਅ: ੨੬।

†'ਸਬਰ ਕਰਨਾ ਵੱਡੇ ਆਦਮੀਆਂ ਦਾ ਕੰਮ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਸਬਰ ਕਰਨਾ ਸਿਰ ਕੱਢ (ਮੋਢੀ) ਆਦਮੀਆਂ ਦਾ ਪੇਸ਼ਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।' ‡ਸਾਧਕਾ। §ਕੋਪਾ।

ਜਵਾਹਰ ਸਿੰਘ ਜੂ ਸਾਥ ਮਦੱਤ ਕਰੀ ।
ਦੋਊ ਮਾਰ ਲੀਨੇ ਨਾ ਲਾਗੀ ਘਰੀ ॥ ੧੭੨ ॥
ਸੋਹਨ ਸਿੰਘ ਸਿੰਘਨ ਸੋਂ ਲਰ ਕਰ ਮੂਆ ।
ਮੂਆ ਲਾਭ ਸਿੰਘ ਖੂਬ ਕਟ ਕਰਿ ਦੂਆ ॥ ੧੭੩ ॥
ਮੂਏ ਹੋ ਬਹਾਦੁਰ ਸਭੀ ਹਾਥ ਕਰ ।
ਵੁਹ ਰਾਜਪੂਤ ਥੇ ਜੰਗ ਬਾਜੀ ਕੇ ਘਰ ॥ ੧੭੪ ॥
ਵਜ਼ਾਰਤ ਜਵਾਹਰ ਸਿੰਘ ਕੋ ਹੋਈ ।
ਕਰੀ ਮੌਜ ਲਾਹੌਰ ਮੇਂ ਦਿਨ ਕੋਈ ॥ ੧੭੫ ॥
ਪਿਸ਼ੌਰਾ ਸਿੰਘ ਉਨ ਨੇ ਮਰਵਾ ਦੀਆ ।
ਤਬੈ ਖਾਲਸਾ ਕੋਪ ਉਸ ਪਰ ਕੀਆ ॥ ੧੭੬ ॥
ਲਗਾ ਕਹਿਨੇ ਯਹ ਭੂਲ ਹਮ ਸੇ ਭਈ ।
ਸਰਨ ਆਪ ਕੀ ਆਨ ਕਰ ਮੈਂ ਲਈ ॥ ੧੭੭ ॥
ਕਰੋ ਮਿਹਰਬਾਨੀ ਰਖੋ ਜਾਨ ਕੋ ।
ਧਰੋ ਸੀਸ ਅਪਨੇ ਗੁਰੂ ਆਨ ਕੇ ॥ ੧੭੮ ॥
ਨ ਮਾਨੀ ਕਛੂ ਜੋਰ ਬੁਰਛਨ ਕਰਾ ।
ਝਪਟ ਸੀਸ ਉਸ ਕਾ ਜੁਦਾ ਧਰਾ ॥ ੧੭੯ ॥
ਕਟਾ ਸੰਗ ਬੇਦੀ ਔ ਬਾਮ੍ਹਨ ਜੁ ਥਾ ।
ਉਨ੍ਹੇਂ ਦਿਲ ਲਰਨ ਕਾ ਇਰਾਦਾ ਨ ਥਾ ॥ ੧੮੦ ॥
ਕਰੇਂ ਵਾਰ ਜੋ ਕਦਮ ਆਕਰ ਫੜੇ ।
ਉਲਟ ਕਰ ਬਲਾ ਉਸ ਕੇ ਸਿਰ ਪੜੇ ॥ ੧੮੧ ॥
ਜੋ ਖੁਦ ਬਖੁਦ ਕਦਮ ਪਰ ਜਾਤ ਹੈ ।
ਉਸੇ ਸਿੰਘ ਔ ਸਾਂਪ ਨਾ ਖਾਤ ਹੈ ॥ ੧੮੨ ॥
ਜ਼ਲਦ ਖ਼ਾਲਸਾ ਖੁਦ ਬਖੁਦ ਹੋ ਚਲੇ ।
ਹੂਆ ਹੁਕਮ ਮਾਲਿਕ ਕਾ ਕੈਸੇ ਟਲੇ ॥ ੧੮੩ ॥
ਕੀਆ ਜਿੰਦ ਕੌਰਾਂ ਨੇ ਅਫਸੋਸ ਹੈ ।
ਯਹ ਹੋਨੀ ਬਲਾ ਕਿਸ ਕੇ ਸਿਰ ਦੋਸ ਹੈ ॥ ੧੮੪ ॥
ਤਖਤ ਸ਼ਾਹ ਨਾਦਾਨ ਸਾ ਰਹਿ ਗਿਆ ।
ਹੁਕਮ ਬਾਦਸ਼ਾਹੀ ਸਭੀ ਬਹਿ ਗਿਆ ॥ ੧੮੫ ॥
ਕਰੇ ਪੰਥ ਜੋ ਕਾਮ ਹੋਗਾ ਸੋਈ ।
ਗੁਰੂ ਕਾ ਨਹੀਂ ਨਾਮ ਲੇਤਾ ਕੋਈ ॥ ੧੮੬ ॥
ਬਨੇ ਖੁਦ ਬਖੁਦ ਪੰਚ ਅਫਸਰ ਕਲਾਂ ।
ਨਾ ਮਾਨੇ ਕੋਊ ਅਫਸਰੋਂ ਕੀ ਜ਼ਬਾਂ ॥ ੧੮੭ ॥
ਹੁਕਮ ਜਿੰਦ ਕੌਰਾਂ ਕਾ ਬਹਿਤਾ ਫਿਰੇ ।
ਸਭੀ ਫੌਜ ਖੁਦ ਮੌਜ ਅਪਨੀ ਕਰੇ ॥ ੧੮੮ ॥
ਨਹੀਂ ਲਾਲ ਸਿੰਘ ਕਾ ਕਹਾ ਮਾਨਤੇ ।
ਨਹੀਂ ਤੇਜਾ ਸਿੰਘ ਕੋ ਪਹਿਚਾਨਤੇ ॥ ੧੮੯ ॥

ਤਬੈ ਦੀਨਾ ਨਾਥ ਐ ਭਗਤ ਰਾਮ ਸੇ ।
ਫਿਰੈਂ ਖਾਲਸਾ ਮੈਂ ਨਾ ਕਛੂ ਕਾਮ ਸੇ ॥ ੧੯੦ ॥
ਤਕੱਬਰ ਸੇਂ ਸਭ ਸਿੰਘ ਭੂਲੇ ਫਿਰੈਂ ।
ਗੁਰੂ ਕਾ ਹੁਕਮ ਛੋਡ, ਭੂਲੇ ਫਿਰੈਂ ॥ ੧੯੧ ॥
ਤਕੱਬਰ ਸੇਂ ਕਰਤਾਰ ਕਾ ਵੈਰ ਹੈ ।
ਕਰੈ ਜੋ ਤਕੱਬਰ ਸੋਊ ਗ਼ੈਰ ਹੈ ॥ ੧੯੨ ॥
"ਤਕੱਬਰ ਅਜਾਜੀਲਰਾ ਖ੍ਵਾਰ ਕਰਦ ।
ਬਜ਼ਿੰਦਾਨਿ ਲਾਨਤ ਗ੍ਰਿਫ਼ਤਾਰ ਕਰਦ" ॥ ੧੯੩ ॥
ਜਿਤੇ ਥੇ ਮੁਸਾਹਿਬ ਸਭ ਲੀਏ ਬੁਲਾ ।
ਜਲਦ ਜਿੰਦ ਕੌਰਾਂ ਯਹ ਕੀਨੀ ਸਲਾਹ ॥ ੧੯੪ ॥
ਯਹ ਬੁਰਛੇ ਨਹੀਂ ਛੋਡਦੇ ਪ੍ਰਾਨ ਕੋ ।
ਕਰੋ ਕਬਜਾ ਅਬੀ ਇਨ ਕੀ ਜਾਨ ਕੋ ॥ ੧੯੫ ॥
ਯਹ ਪਾਤੇ ਨਹੀਂ ਹੈਂ ਸਜ਼ਾ ਜਬ ਤਲਕ ।
ਦੋਊ ਆਂਖ ਮਿਲ ਕਰ ਨਾ ਲਗਤੀ ਪਲਕ ॥ ੧੯੬ ॥
ਬਿਰਾਦਰ ਕੇ ਮਰਨੇ ਕਾ ਦਿਲ ਦਾਗ ਹੈ ।
ਹਮਾਰੇ ਜਿਗਰ ਮੇ ਲਗ ਰਹੀ ਆਗ ਹੈ ॥ ੧੯੭ ॥
ਲਿਖੋ ਕੰਪਨੀ ਕੀ ਤਰਫ਼ ਯਹ ਸਲਾਹ ।
ਲੀਜੇ ਤਖ਼ਤ ਲਹੌਰ ਕੀਜੈ ਪਨਾਹ ॥ ੧੯੮ ॥
ਰਹੀ ਪੁਸ਼ਤ ਦਰ ਪੁਸ਼ਤ ਖੁਦ ਕੀ ਸਲਾਹ ।
ਤੁਮੇਂ ਦੇਖਤੇ ਦੇਖ ਕੇਤੇ ਪਨਾਹ ॥ ੧੯੯ ॥
ਲੀਆ ਸੁਨ ਯਹ ਕਾਗ਼ਜ਼ ਜਬੈ ਸਾਹਿਬਾਂ ।
ਉਠਾ ਜੋਸ਼ ਜੰਗੀ ਬਹਾਦੁਰ ਜਵਾਂ ॥ ੨੦੦ ॥
ਲਗੀ ਲੈਨ ਡੇਰੀ ਕਈ ਕੋਸ ਮੈਂ ।
ਨਹੀਂ ਉਨਕੀ ਗਿਨਤੀ ਪਰੈ ਹੋਸ਼ ਮੈਂ ॥ ੨੦੧ ॥
ਕਈ ਸੈਂਕਰਾ ਤੋਪ ਜੰਗੀ ਕਲਾਂ ।
ਗੁਬਾਰੈਂ ਜੰਬੂਰੋਂ ਕੇ ਕੇਤੇ ਨਿਸ਼ਾਂ ॥ ੨੦੨ ॥
ਕਈ ਰਜਬਨੈਂ ਪਲਟਨੈਂ ਕਾਲੀਆਂ ।
ਕਿਤੀ ਫੌਜ ਗੋਰਾ ਮੁਖ ਲਾਲੀਆਂ ॥ ੨੦੩ ॥
ਕੀਆ ਲੈਸ ਸਭ ਜੰਗ ਕਾ ਕਾਮ ਹੈ ।
ਬੰਧੀ ਆਣ ਪਰੋਜ ਮੈਂ ਲਾਮ ਹੈ ॥ ੨੦੪ ॥
ਇਧਰ ਖ਼ਾਲਸਾ ਕੋ ਕਹਾ ਤਬ ਬੁਲਾ ।
ਉਠੀ ਫੌਜ ਗੋਰਾਂ ਕੀ ਕੀਜੇ ਛਤਾ ॥ ੨੦੫ ॥
ਤਲਬ ਮਾਂਗਤੇ ਹੋ ਜਿਸੀ ਤੌਰ ਸੈਂ ।
ਕਰੋ ਜੰਗ ਆਛੇ ਬਡੋ ਜੋਰ ਸੈਂ ॥ ੨੦੬ ॥
ਤੁਮੀਂ ਫੌਜ ਗੋਰਾਂ ਕੀ ਜੀਤੋ ਜਬੈ ।
ਲੀਜੈ ਹਰ ਤਰਹ ਕੀ ਇਨਾਇਤ ਤਬੈ ॥ ੨੦੭ ॥

ਖ਼ਾਲਸੇ ਦੀ ਚੜ੍ਹਾਈ।

ਨ ਜਾਨਾ ਹੈ ਫਰਫੇਜ ਰਾਨੀ ਕੀਆ।
ਤਬੈ ਖ਼ਾਲਸਾ ਜੰਗ ਸਾਜਾ ਲੀਆ ॥ ੨੦੮ ॥
ਜਿਤੀ ਤੋਪ ਜਿਨਸੀ ਤਖਤ ਚਾਢੀਆਂ।
ਜਿਤੀ ਖੁਰਦ ਤੋਪੈਂ ਜਲਦ ਕਾਢੀਆਂ ॥ ੨੦੯ ॥
ਗੁਬਾਰੇ ਜੰਬੂਰੋਂ ਕੀ ਪਾਂਤੈਂ ਘਨੀ।
ਸਿਪਰ ਔ ਸ਼ਮਸ਼ੇਰ ਕੌਨੇ ਗਨੀ ॥ ੨੧੦ ॥
ਬਜੈਂ ਬੀਚ ਜੰਬੂਰ ਤੜ ਤੜ ਤੜਾਕ।
ਕਰੈ ਸ਼ਲਕ ਤੋਪਨ ਕੀ ਕੜ ਕੜ ਕੜਾਕ ॥ ੨੧੧ ॥
ਹਜ਼ਾਰੋਂ ਪੱਥਰ ਕਲ ਚਮੱਕੈਂ ਪੜੀਂ।
ਸਭੀ ਰਜਬਨੈਂ ਪਲਟਨੈਂ ਚੜ੍ਹ ਖੜੀਂ ॥ ੨੧੨ ॥
ਹੂਏ ਜਿਨ ਕੇ ਮਾਲਕ ਹੈਂ ਦੁਸ਼ਮਨ ਗਦਾ।
ਕਹਾਂ ਜੰਗ ਮੈਂ ਉਨਕੀ ਹੋਵੇ ਫ਼ਤਾ ॥ ੨੧੩ ॥
ਤਬੈ ਆਨ ਅੰਗ੍ਰੇਜ਼ ਜੋਰਾ ਦੀਆ।
ਜਬੈ ਖੂਬ ਰਾਨੀ ਕੋ ਅਪਨਾ ਕੀਆ ॥ ੨੧੪ ॥
ਮੁਸਾਹਿਬ ਲੀਏ ਫੋੜ ਸਭ ਫੌਜ ਸੈਂ।
ਹੂਆ ਖ਼ਾਲਸਾ ਖੁਦ ਬਖੁਦ ਮੌਜ ਸੈਂ ॥ ੨੧੫ ॥
ਨ ਹੋਤੀ ਇਤੀ ਮਾਲਿਕੋਂ ਕੀ ਜ਼ਬਾਂ।
ਨ ਹੋਤੀ ਫ਼ਤਹ ਕੰਪਨੀ ਸਾਹਿਬਾਂ ॥ ੨੧੬ ॥
ਅੰਬਰਸਰ ਸੇ ਹੋ ਕਰ ਮੁਸਾਹਿਬ ਚਲੇਂ।
ਮਤਾਂ ਜੰਗ ਮੈਂ ਹੋ ਕਰ ਕਹੀਂ ਨਾ ਟਲੇਂ ॥ ੨੧੭ ॥
ਕਰਾ ਰਲਕੇ ਸਿੰਘੋਂ ਨੇ ਐਸਾ ਮਤਾ।
ਚਲੋ ਪਾਰ ਸਤਲੁਜ ਕੇ ਕੀਜੇ ਫਤਾ ॥ ੨੧੮ ॥
ਕਹਾ ਫੌਜ ਅੰਗ੍ਰੇਜ਼ ਕੀ ਕੁਛ ਨਹੀਂ।
ਅਬੀ ਜੀਤ ਲੇਂਗੇ, ਚਲੇਗਾ ਕਹੀਂ ॥ ੨੧੯ ॥
ਹੂਆ ਸਭ ਕੇ ਦਿਲ ਮੈਂ ਤਕੱਬਰ ਕਲਾਂ।
ਤਕੱਬਰ ਕਰਨ ਸੈਂ ਜਲਦ ਹੈ ਖਿਜ਼ਾਂ ॥ ੨੨੦ ॥
ਸਭੀ ਅਫਸਰੋਂ ਕੋ ਨਿਕਾਲਾ ਦੀਆ।
ਉਨ੍ਹੇਂ ਹੁਕਮ ਖੁਦ ਬਖੁਦ ਅਪਨਾ ਕੀਆ ॥ ੨੨੧ ॥
ਲਈ ਸਾਥ ਤੋਪੈਂ ਬੰਦੂਕੈਂ ਅਪਾਰ।
ਭਰੀ ਤੋਸ਼ਦਾਨਨ ਮੈਂ ਗੋਲੀ ਹਜ਼ਾਰ ॥ ੨੨੨ ॥
ਔ ਬਾਰੂਦ ਗੋਲਾ ਭਰਾ ਬੇਸ਼ੁਮਾਰ।
ਚਲੀਂ ਰਜਬਨੈਂ ਪਲਟਨੈਂ ਹੋ ਕਤਾਰ ॥ ੨੨੩ ॥
ਚੜ੍ਹੀ ਘੁੜਚੜ੍ਹੋਂ ਕੀ ਸਭੀ ਫੌਜ ਹੈ।
ਨ ਮਾਨੈ ਹੁਕਮ ਖੁਦ ਬਖੁਦ ਮੌਜ ਹੈ ॥ ੨੨੪ ॥

ਤਕੱਬਰ ਸਾਥ ਜਵਾਂ ਐਸੇ ਕਹੈਂ ।
ਦੁ ਘੰਟਾ ਮੈਂ ਦਿੱਲੀ ਕੋ ਜੀਤਾ ਚਹੈਂ ॥ ੨੨੫ ॥
ਲਵੇ ਆਬ ਦਰੀਆਵ ਲਾਗੇ ਨਿਸ਼ਾਂ ।
ਬਜੇ ਤੁਰਮ ਤੰਬੂਰ ਸ਼ੁਤਰੀ ਨਿਸ਼ਾਂ ॥ ੨੨੬ ॥
ਉਠੀ ਧਮਕ ਧੌਂਸਨ ਕੀ ਹਰਯਕ ਤਰਫ਼ ।
ਉਠੀ ਬਿੰਬ ਖੁਰਸ਼ੈਦ ਚਾਰੋਂ ਤਰਫ਼ ॥ ੨੨੭ ॥
ਵਕੀਲੋਂ ਕਰੀ ਅਰਜ਼ੀ ਐ ਸਾਹਿਬਾਂ ।
ਯਹ ਸਿੰਘਨ ਕਰਾ ਜ਼ੋਰ ਤੁਮ ਪੈ ਕਲਾਂ ॥ ੨੨੮ ॥
ਯਹ ਆਤੇ ਚਲੇ ਜੰਗ ਸਾਜੀ ਕੋ ਕਰ ।
ਹਮੈਂ ਖ਼ੂਬ ਜਾਨੀ ਯਹ ਜੰਗੀ ਮੁਕਰ ॥ ੨੨੯ ॥
ਯਹੀ ਉਨ ਕੇ ਸਾਹਿਬ ਸੁਨਾ ਕਰ ਕਹਾ ।
"ਅਹਿਦ ਹੈ ਹਮਰਾ ਨ ਲੜਨਾ ਕਹਾ ॥ ੨੩੦ ॥
'ਮਹਾਰਾਜ ਨੈ ਜੋ ਕੀਆ ਅਹਿਦ ਹੈ ।
ਉਸੀ ਅਹਿਦ ਹਮ ਕੋ ਕੀਆ ਕੈਦ ਹੈ ॥ ੨੩੧ ॥
'ਯਹ ਨੰਦਨ ਸੇ ਹਮ ਕੋ ਲਿਖਾਂ ਸਾਹਿਬਾਂ ।
ਅਹਿਦ ਪਰ ਖਬਰਦਾਰ ਰਹਿਨਾ ਜਵਾਂ ॥ ੨੩੨ ॥
ਯਹ ਅੱਵਲ ਚਲੈ ਤੋਪ ਜਿਸ ਓਰ ਸੈਂ ।
ਭਰੈ ਕਰੋੜ ਢਾਈ ਹੂਏ ਸ਼ੋਰ ਸੈਂ ॥ ੨੩੩ ॥
ਲਿਖਾ ਲਾਟ ਸਾਹਿਬ ਯਹ ਸਿੰਘਨ ਤਰਫ਼ ।
"ਚਲੋ ਹਟਕੈ ਲਹੌਰ ਸੁਨਕੇ ਹਰਫ਼ ॥ ੨੩੪ ॥
'ਨਹੀਂ ਹਮ ਕੋ ਲੜਨੇ ਕੀ ਦਿਲ ਚਾਹ ਹੈ ।
ਮਹਾਰਾਜ ਸੋਂ ਦੋਸਤੀ ਰਾਹ ਹੈ ॥ ੨੩੫ ॥
'ਯਹ ਅੰਗਰੇਜ਼ ਕਾ ਘਰ ਕਲਾਂ ਬੇਸ਼ੁਮਾਰ ।
ਜ਼ਰੂਰਤ ਹੈ ਲੜਨਾ ਤੋ ਖੁਦ ਬਖੁਦ ਮੁਖਤਿਆਰ ॥ ੨੩੬ ॥
ਸੁਨੀ ਲਾਟ ਸਾਹਿਬ ਕੀ ਸਿੰਘਨ ਸਲਾਹ ।
ਨ ਮਾਨੀ ਕਛੂ ਖੁਦ ਬਖੁਦ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ॥ ੨੩੭ ॥
ਸਭੀ ਅਫਸਰੋਂ ਰਲਕੇ ਕੀਨਾ ਮਤਾ ।
ਨਹੀਂ ਸਾਥ ਅੰਗਰੇਜ਼ ਲੜਨਾ ਰਤਾ ॥ ੨੩੮ ॥
ਕਿਤੋਂ ਨੇ ਬਾਤ ਕਰੀ ਨਹਿ ਅਖਤਿਆਰ ।
ਯਹਾਂ ਸੀਸ ਦੇਨਾ ਹੈ ਦੁਸ਼ਮਨ ਕੋ ਮਾਰ ॥ ੨੩੯ ॥

ਮੁੱਦਕੀ ਦਾ ਯੁੱਧ

ਦੋਊ ਜੁੜ ਗਈਂ ਜਬ ਅਨੀ* ਸਾਮੁਨੈਂ ।
ਗਿਆ ਦਿਲ ਸ਼ਿਕਸਤੀ ਮੈਂ ਗਲ ਬਾਮੁਨੈਂ ॥ ੨੪੦ ॥

---

*ਫੌਜ ।

ਉਠੇ ਸਿੰਘ ਗੁੱਸੇ ਕੋ ਖਾ ਕਰ ਵੋਈ ।
ਨਹੀਂ ਹੁਕਮ ਦੇਤਾ ਹੈ ਅਫ਼ਸਰ ਕੋਈ ॥ ੨੪੧ ॥
ਹੂਆ ਖ਼ਾਲਸਾ ਜਲਦ ਤਰ ਪਾਰ ਹੈ ।
ਹੂਆ ਲਾਟ ਸਾਹਿਬ ਖਬਰਦਾਰ ਹੈ ॥ ੨੪੨ ॥
ਗੰਡਾ ਸਿੰਘ ਜਾ ਕਰ ਕਰੀ ਛੇੜ ਹੈ ।
ਤਬੀ ਕੰਪਨੀ ਦਿਲ ਪੜੀ ਤੇੜ ਹੈ ॥ ੨੪੩ ॥
ਅੱਵਲ ਲੈਨ ਡੋਰੀ ਕਾ ਅਫਸਰ ਫੜਾ ।
ਦੁਤਰਫੀ ਤਬੈ ਜੰਗ ਹੂਆ ਖੜਾ ॥ ੨੪੪ ॥
ਜੁ ਮੁਦਕੀ ਭਰੀ ਢਾਬ ਥੀ ਆਬ ਸੇਂ ।
ਦੁਤਰਫੀ ਕਰੀ ਦੌਰ ਦੇ ਦਾਬ ਸੇਂ ॥ ੨੪੫ ॥
ਅੱਵਲ ਆਨ ਗੋਰਾਂ ਨੇ ਪਾਨੀ ਲੀਆ ।
ਤਬੈ ਖ਼ਾਲਸਾ ਜੰਗ ਸਾਜ਼ਾ ਕੀਆ ॥ ੨੪੬ ॥
ਝਟਾ ਪਟ ਨ ਦਮ ਦੇਰ ਗਲ ਜਾ ਪੜੇ ।
ਕੜਾ ਕੜ ਬੰਦੂਕੈਂ ਝੜਾ ਝੜ ਲੜੇ ॥ ੨੪੭ ॥
ਜਲਦ ਅਹਿਦ ਟੂਟਾ, ਮਚਾ ਜੰਗ ਹੈ ।
ਲਗੀ ਤੋਪ ਚਲਨੇ ਜੋ ਰੰਗਾ ਰੰਗ ਹੈ ॥ ੨੪੮ ॥
ਕੀਆ ਲਾਟ ਸਾਹਿਬ ਜੰਗੀ ਤੰਬੂਰ ।
ਲਗੀ ਫੌਜ ਲੜਨੈਂ, ਗਈ ਲਸ਼ਕ ਦੂਰ ॥ ੨੪੯ ॥
ਲਪਟ ਸਿੰਘ ਤੋਪਨ ਪਲੀਤਾ ਜੜੈਂ ।
ਝਪਟ ਆਨ ਗੋਰਾ ਮਤਾਬੀ ਫੜੈਂ ॥ ੨੫੦ ॥
ਦਗੈਂ ਤੋਪ ਗੋਰਾ ਕੀ, ਗੋਲਾ ਫਟੈਂ ।
ਅਸਪ ਔ ਜਵਾਂ ਹਰਤਰਫ਼ ਕੇ ਕਟੈਂ ॥ ੨੫੧ ॥
ਬਹੁਰ ਸਿੰਘ ਤੋਪਨ ਕੇ ਛਰਰਾ ਛੁਟੈਂ ।
ਕਈ ਸੈਂਕਰਾ ਅਗਰ ਗੋਰਾ ਉਡੈਂ ॥ ੨੫੨ ॥
ਅਸਪ ਔ ਗੁਲੰਦਾਜ਼ ਉਡਤੇ ਘਨੇ ।
ਗਿਨੈ ਕੌਨ ਗਿਨਤੀ, ਨ ਜਾਤੇ ਗਨੇ ॥ ੨੫੩ ॥
ਤਬੈ ਲੋਥ ਪਰ ਲੋਥ ਪੜਨੇ ਲਗੀ ।
ਦੋਊ ਗਡਕੇ ਲਰਾਈ ਜਗੀ ॥ ੨੫੪ ॥
ਜਹਾਂ ਫੌਜ ਸਿੰਘਨ ਕੀ ਦਮ ਭਰ ਅੜੇ ।
ਤਹਾਂ ਫੌਜ ਗੋਰਾ ਨ ਦਮ ਭਰ ਲੜੇ ॥ ੨੫੫ ॥
ਗਿਰੀ ਗਿਰਦ ਗੋਰਾਂ ਦੀ ਲੋਥੈਂ ਕਈ ।
ਕਈ ਰਜਬਨੈਂ ਪਲਟਨੈਂ ਕਟ ਗਈਂ ॥ ੨੫੬ ॥
ਲਰੈਂ ਰਜਬਨੈਂ ਪਲਟਨੈਂ ਟੋਲੀਆਂ ।
ਉਲਟੀ ਪਲਟਤੀ ਤੁਰਮ ਕੀ ਬੋਲੀਆਂ ॥ ੨੫੭ ॥

ਸਿੰਘ ਖੂਬ ਹਿੰਮਤ ਬਾਂਧ ਕਰਕੈ ਲਰੈਂ ।
ਹਟੈਂ ਨਾ ਕਦਮ ਬੀਚ ਮੈਦਾਂ ਮਰੈਂ ॥ ੨੫੮ ॥*
ਉਠੈ ਹੂਲ ਸਿੰਘਨ ਕੀ ਗੋਰਾਨ ਸੈਂ ।
ਗਿਰੈਂ ਸੈਂਕਰਾ ਜਲਦ ਘੋਰਾਨ ਸੈਂ ॥ ੨੫੯ ॥
ਕਹੈ ਲਾਟ ਸਾਹਿਬ ਜਵਾਂ ਖਾਸ ਹੈ ।
ਬਿਮਾਲਿਕ ਲਰੈ ਫੌਜ ਸਜ਼ਾਬਾਸ ਹੈ ॥ ੨੬੦ ॥
ਉਧਰ ਹੂਲ ਗੋਰਾਂ ਕੀ ਆਤੀ ਜਬੈ ।
ਕਛੂ ਸਿੰਘ ਗਿਰਤੇ ਜ਼ਮੀਂ ਪਰ ਤਬੈ ॥ ੨੬੧ ॥
ਉਲਟ ਸਿੰਘ ਗੋਰਾ ਕੀ ਫੌਜੈਂ ਕਟੈਂ ।
ਮਰੈਂ ਵੁਹ, ਕਦਮ ਯਹ ਪਿਛਾੜੀ ਹਟੈਂ ॥ ੨੬੨ ॥
ਕਟੈਂ ਫੌਜ ਗੋਰਾ ਕਈ ਕੋਸ ਮੈਂ ।
ਹਟੈ ਫੌਜ ਸਿੰਘਨ ਕੀ ਅਫ਼ਸੋਸ ਮੈਂ ॥ ੨੬੩ ॥
ਜੈਮਲ ਸਿੰਘ ਅਕਾਲੀ ਕੀਆ ਜੰਗ ਹੈ ।
ਲਬਾ ਲਬ ਕਰੀ ਖ਼ੂਨ ਕੀ ਗੰਗ ਹੈ ॥ ੨੬੪ ॥
ਦੀਆ ਸੀਸ ਸੌਂਹੇਂ ਮਜ਼ਹਬ ਕਾਜ ਹੈ ।
ਮਿਲਾ ਵੁਹ ਸ਼ਹੀਦਨ ਸਦਾ ਗਾਜ ਹੈ ॥ ੨੬੫ ॥
ਇਧਰ ਹੂਏ ਬੈਰਾਟ ਜੰਗੀ ਲੀਆ ।
ਜਿਨੈਂ ਜੰਗ ਕਾ ਆਨਿ ਜੋਰਾ ਕੀਆ ॥ ੨੬੬ ॥
ਤਹਾਂ ਲਾਲ ਸਿੰਘ ਭਾਂਜ ਐਸੀ ਦਈ ।
ਰਹੀ ਤੋਪ ਚੌਦੇਂ ਨ ਲੈਨੀ ਪਈ ॥ ੨੬੭ ॥
ਉਧਰ ਖੌਫ਼ ਸਿੰਘਨ ਕੇ ਗੋਰਾ ਗਏ ।
ਦੋਊ ਤਰਫ਼ ਕੇ ਕਦਮ ਪਾਛੇ ਪਏ ॥ ੨੬੮ ॥
ਨ ਇਨ ਕੀ ਖਬਰ ਜਾਤ ਉਨ ਕੀ ਤਰਫ਼ ।
ਨ ਉਨ ਕੀ ਖਬਰ ਆਤ ਇਨ ਕੀ ਤਰਫ਼ ॥ ੨੬੯ ॥
ਦੋਊ ਭਾਂਜ ਬੇਖਬਰ ਕਰ ਕੇ ਗਏ ।
ਹੂਆ ਖਾਲੀ ਮੈਦਾਂ ਜ਼ਖ਼ਮੀ ਰਹੇ ॥ ੨੭੦ ॥
ਤੌ ਪਹਾੜ ਸਿੰਘ ਜਾ ਕਰ ਕਹਾ ਸਾਹਿਬਾਂ ।
"ਭਗੇ ਸਿੰਘ ਪਾਛੇ ਨ ਕੋਈ ਜਵਾਂ ॥ ੨੭੧ ॥
ਤੁਮ ਭੀ ਭਾਜ ਡਰ ਕਰ ਚਲੇ ਜਾਤ ਹੋ ।
ਖਬਰ ਕਿਉਂ ਨਾ ਪਾਛੇ ਕੀ ਤੁਮ ਪਾਤ ਹੋ ॥ ੨੭੨ ॥
ਨਹੀਂ ਕੋ ਰਹਾ ਸਿੰਘ ਮੈਦਾਨ ਮੈਂ ।
ਪਰੀ ਤੋਪ ਸੁੰਨੀ, ਹੂੰ ਹੈਰਾਨ ਮੈਂ ॥ ੨੭੩ ॥

---

*ਇਸਤੋਂ ਅੱਗੇ ਸ: ਰਣਧੀਰ ਸਿੰਘ ਵਾਲੇ ਨੁਸਖੇ ਵਿਚ ਦੋ ਛੰਦ—
ਜਹਾਂ ਲਪਟ ਪਲਟਨ ਝਪਟ ਕਟ ਗਈ । ਤਹਾਂ ਦਮ ਨ ਲਾਗੇ ਜਮਾ ਹੋ ਨਈ ॥੨੫੯॥
ਜਹਾਂ ਅਜਬ ਪਲਟਨ ਕਟੀ ਜਾਤ ਹੈ । ਨ ਮੈਦਾਨ ਖਾਲੀ ਵਹੁ ਦਿਖਲਾਤ ਹੈ ।੨੬੦॥

ਤਬੈ ਲਾਟ ਸਾਹਿਬ ਨ ਮਾਨਾ ਕਹਾ ।
ਦੇਖ ਜੰਗ ਸਿੰਘੋਂ ਕਾ ਹੈਰਾਨ ਥਾ ॥ ੨੭੪ ॥
ਅਗਰ ਮਾਤਬਰ ਭੇਜ ਲੀਨੋ ਖਬਰ ।
ਤਬੀ ਹਟ ਚਲੈਂਗੇ ਪੜੇ ਬੇਖਬਰ ॥ ੨੭੫ ॥
ਕੀਆ ਪਹਾੜ ਸਿੰਘ ਤਹਕੀਕ ਤਬ ।
ਹਟੇ ਲਾਟ ਸਾਹਿਬ ਲਈ ਤੋਪ ਦਬ ॥ ੨੭੬ ॥
ਉਧਰ ਲਾਟ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਫੇਰਾ ਦੀਆ ।
ਇਧਰ ਆਨਿ ਸਿੰਘੋਂ ਨੇ ਡੇਰਾ ਕੀਆ ॥ ੨੭੭ ॥
ਜੋਊ ਸਿੰਘ ਜ਼ਖ਼ਮੀ ਥੇ ਮੈਦਾਨ ਮੈਂ ।
ਕਰੀ ਪਰਵਰੀ ਉਨ ਕੀ ਗੋਰਾਨ ਨੇ ॥ ੨੭੮ ॥

ਫੇਰੂ ਸ਼ਹਿਰ ਦਾ ਯੁੱਧ

ਏਤਾ ਜੰਗ ਸਿੰਘੋ ਕਾ ਮੁਦਕੀ ਹੂਆ ।
ਸੁਨੋ ਅਬ ਫੇਰੂਮਾਨ ਹੋਤਾ ਦੂਆ ॥ ੨੭੯ ॥
ਤੀਏ ਰੋਜ਼ ਫੌਜੈਂ ਜਮਾ ਕਰ ਲੜੇ ।
ਤਬੈ ਸਿੰਘ ਜੰਗੀ ਜਲਦ ਕਰ ਪੜੇ ॥ ੨੮੦ ॥
ਨਹੀਂ ਅਫਸਰ ਕੋਊ ਦਿਲਬਰੀ ਦੇਤ ਹੈ ।
ਬਿਮਾਲਿਕ ਹੂਏ ਜੰਗ ਕੋ ਲੇਤ ਹੈਂ ॥ ੨੮੧ ॥
ਜਮਾ ਕਰਕੈ ਤੋਪੈਂ ਚਲਾਨੇ ਲਗੇ ।
ਗੁਬਾਰੇ ਕਾ ਗੋਲਾ ਉਡਾਨੇ ਲਗੇ ॥ ੨੮੨ ॥
ਜੰਜਾਇਲ ਜੰਬੂਰੋਂ ਕੀ ਲਾਗੀ ਝੜੀ ।
ਪੱਥਰ ਕਲ ਉਠਾਤੀ ਕੜਾ ਕੜ ਪੜੀ ॥ ੨੮੩ ॥
ਤੋੜੇਦਾਰ ਬੰਦੂਕ ਹੈ ਘੁੜਚੜੀ ।
ਜਹਾਂ ਗੋਲੀ ਲਾਗੈ ਤਹਾਂ ਤੜਫੜੀ ॥ ੨੮੪ ॥
ਚਲੇ ਤੀਰ ਤਰਵਾਰ ਬਰਛੀ ਕਟਾਰ ।
ਜਿਸੈ ਬੀਚ ਲਾਗੈ ਨਿਕਸਤ ਜਾਤ ਪਾਰ ॥ ੨੮੫ ॥
ਚਢੇ ਰਜਬਨੈਂ ਪਲਟਨੈਂ ਕੇ ਜਵਾਂ ।
ਕਿਤੀ ਘੁੜਚੜੀ ਫੌਜ ਕਾਟੀ ਕਲਾਂ ॥ ੨੮੬ ॥
ਦੁਤਰਫੀ ਮੂਏ ਬੀਚ ਅਫਸਰ ਕਈ ।
ਦੋਊ ਦਿਸ ਗੜਾਬੜ ਲਰਾਈ ਜਗੀ ॥ ੨੮੭ ॥
ਲਗੈ ਕਿਰਚ ਤਰਵਾਰ ਜਿਸਕੇ ਬਦਨ ।
ਨਿਕਸ ਜਾਤ, ਸੂਕੀ ਰਹੈ ਆਸ ਮਨ ॥ ੨੮੮ ॥
ਕਭੀ ਫੌਜ ਗੋਰਾ ਕੀ ਜੋਰਾ ਕਰੇ ।
ਕਭੀ ਫੌਜ ਸਿੰਘਨ ਕੀ ਆਗੇ ਧਰੈ ॥ ੨੮੯ ॥
ਉਧਰ ਲਾਟ ਸਾਹਿਬ ਸਬਾਸੀ ਕਰੇ ।
ਇਧਰ ਫੌਜ ਸ਼ਾਹੀ ਬਿਮਾਲਿਕ ਮਰੈ ॥ ੨੯੦ ॥

ਉਧਰ ਲਾਟ ਦੇਤਾ ਹੈ ਤਲਬੈਂ ਤਮਾਮ ।
ਇਧਰ ਸਿੰਘ ਬੇਦਾਮ ਲੜਤੇ ਹੈਂ ਆਮ ॥ ੨੯੧ ॥
ਜਮੀਂ ਪਰ ਹੂਆ ਖ਼ੂਨ ਦਰੀਆਵ ਹੈ ।
ਦੋਊ ਓਰ ਲੜਨੇ ਕਾ ਦਿਲ ਚਾਵ ਹੈ ॥ ੨੯੨ ॥
ਬਿਮਾਲਿਕ ਹੂਏ ਦਿਲ ਦਰਜ ਖਾ ਗਿਆ ।
ਤਬੀ ਫੌਜ ਗੋਰਾ ਨੇ ਜੋਰਾ ਕੀਆ ॥ ੨੯੩ ॥
ਚਤੁਰ ਸਿੰਘ ਜੰਗੀ ਬਹਾਦੁਰ ਕਲਾਂ ।
ਕਟੈ ਸਾਥ ਤਲਵਾਰ ਗੋਰਾ ਜਵਾਂ ॥ ੨੯੪ ॥
ਨਿਮਕ ਕੀ ਸ਼ਰਤ ਪਰ ਕੀਆ ਜੰਗ ਹੈ ।
ਦੀਆ ਸੀਸ ਸੌਂਹੈਂ ਸਦਾ ਰੰਗ ਹੈ ॥ ੨੯੫ ॥
ਜੈਮਲ ਸਿੰਘ ਕਾ ਏਕ ਭਾਈ ਜਵਾਂ ।
ਸੁਨਾ ਨਾਮ ਬੁਧ ਸਿੰਘ ਬਹਾਦੁਰ ਕਲਾਂ ॥ ੨੯੬ ॥
ਕੀਆ ਜੰਗ ਕਾ ਖੇਤ ਉਸ ਨੇ ਜਬਰ ।
ਕੀਏ ਗਰਦ ਗੋਰਾ ਨ ਕਰਤੇ ਸਬਰ ॥ ੨੯੭ ॥
ਊਹਾਂ ਖ਼ੂਬ ਲਰ ਸੀਸ ਉਸ ਨੇ ਦੀਆ ।
ਸ਼ਹੀਦਨ ਕੇ ਡੇਰਾ ਮੈਂ ਡੇਰਾ ਕੀਆ ॥ ੨੯੮ ॥
ਚਢਾ ਕੌਰ ਸਿੰਘ ਜੰਗ ਕਰਕੈ ਕਲਾਂ ।
ਗੰਡਾ ਸਿੰਘ ਭੰਡਾਰੀ* ਹੈ ਮਾਰਾ ਜਵਾਂ ॥ ੨੯੯ ॥
ਗਿਆ ਜੰਗ ਕਾ ਖੇਤ ਤਬ ਟੂਟ ਕਰ ।
ਬਿਮਾਲਿਕ ਭਏ ਕੌਨ ਲੇਤਾ ਖਬਰ ॥ ੩੦੦ ॥
ਦਈ ਤੋਪ ਬਾਰੂਦ ਡੇਰਾ ਦੀਆ ।
ਗੁਰੂ ਇਨ ਕੇ ਸਿਰ ਪਰ ਨ ਸਾਇਆ ਕੀਆ ॥ ੩੦੧ ॥
ਜਿਤੇ ਬੀਚ ਮਾਲਿਕ ਰਹੇ ਪੀਠ ਦੈ ।
ਨ ਦੇਖੈਂ ਸਿੰਘੋਂ ਕੀ ਤਰਫ਼ ਡੀਠ ਦੈ ॥ ੩੦੨ ॥
ਕਰਾਂ ਜੰਗ ਸਿੰਘਨ ਕੀ ਹੋਵੈ ਫ਼ਤਾ ।
ਨ ਸਾਬਸ ਦੇਤਾ ਹੈ ਮਾਲਿਕ ਰਤਾ ॥ ੩੦੩ ॥
ਜਬੈ ਜੀਤ ਸਿੰਘਨ ਕੀ ਹੋਨੈ ਲਗੈ ।
ਤੱਬੈ ਉਨ ਕੇ ਮਾਲਿਕ ਅਗਾਰੀ ਭਗੈ ॥ ੩੦੪ ॥
ਇਧਰ ਤੋਂ ਜਲਦ ਸਿੰਘ ਆਏ ਉਰਾਰ ।
ਰਹੀਂ ਬਹੁਤ ਤੋਪੈਂ ਔ ਅਸਬਾਬ ਪਾਰ ॥ ੩੦੫ ॥

---

*ਕੁੰਜਾਹੀ ਪਾਠ ਵੀ ਹੈ । ਗੰਡਾ ਸਿੰਘ ਕੁੰਜਾਹੀਆ, ਕੌਰ ਸ਼ੇਰ ਸਿੰਘ ਵਲੋਂ, ਜਦ ਉਸ ਨੇ ਰਾਜਾ ਧਿਆਨ ਸਿੰਘ ਦੇ ਇਸ਼ਾਰੇ ਨਾਲ ਲਾਹੌਰ ਉਤੇ ਚੜ੍ਹਾਈ ਕਰਨ ਦੀ ਤਜਵੀਜ ਕੀਤੀ ਸੀ ਤਾਂ ਸਿਖ ਫੌਜਾਂ ਵਿਚ ਜੋੜ ਤੋੜ ਪੈਦਾ ਕਰਨ ਵਾਸਤੇ ਲਾਹੌਰ ਭੇਜਿਆ ਗਿਆ ਸੀ । ਸਬੂਤ ਲਈ ਦੇਖੋ, ਗਵਾਲ ਕਵੀ ਕ੍ਰਿਤ ਵਿਜਯ ਵਿਨੋਦ, ਛੰਦ ਅੰਕ ੧੮੦-੮੧-੮੨-੮੩-੮੪-੮੫-੮੬-੮੭-੮੮-੮੯-੯੦-੯੧-੯੨-੯੩ ।

ਕਭੀ ਫੌਜ ਗੋਰਾਂ ਕੀ ਯਹਾਂ ਲਰੈ ।
ਕਭੀ ਲੁੱਦਿਹਾਨੇ ਲਰਾਈ ਪਰੈ ॥ ੩੦੬ ॥
ਉਧਰ ਜੋਰ ਰਣਜੋਧ ਸਿੰਘ ਨੇ ਦੀਆ ।
ਤਹਾਂ ਜੰਗ ਨੇ ਖ਼ੂਬ ਜੋਰਾ ਕੀਆ ॥ ੩੦੭ ॥
ਗਜੈਂ ਤੁਰਮ ਤੰਬੂਰ ਮਾਰੂ ਬਜੈਂ ।
ਸਜੈਂ ਸੰਗ ਜੋਧਾ ਅਜੋਧਾ ਭਜੈਂ ॥ ੩੦੮ ॥
ਚਲੈਂ ਤੋਪ ਗੋਲਾ ਗੁਬਾਰੇ ਫਟੈਂ ।
ਅਸਪ ਔ ਜਵਾਂ ਹਰ ਤਰਫ਼ ਕੋ ਕਟੈਂ ॥ ੩੦੯ ॥
ਜੰਜ਼ਾਇਲ ਜੰਬੂਰਾ ਦੁਨਾਲੀ ਕੜਾਕ ।
ਉਠੈਂ ਦਮ ਬਦਮ ਪੇ ਪੱਥਰ ਕਲ ਪੜਾਕ ॥ ੩੧੦ ॥
ਇਧਰ ਔ ਉਧਰ ਕੇ ਜਮੀਂ ਪਰ ਗਿਰੈਂ ।
ਹਟੈਂ ਨ ਕਦਮ, ਬੀਚ ਮੈਦਾਂ ਮਰੈਂ ॥ ੩੧੧ ॥
ਜੋਰ ਸੰਗ ਚਲੇ ਕਿਰਚ ਤਰਵਾਰ ਝਟ ।
ਕਰੈ ਬੀਚ ਮੈਦਾਂ ਆਧੇ ਆਧ ਕਟ ॥ ੩੧੨ ॥
ਲਰੈਂ ਸੂਰਮੇ ਖੌਫ ਦਿਲ ਛੋਰ ਕੇ ।
ਨਿਕਸ ਤੀਰ ਮਾਥਾ ਚਲੈਂ ਫੇਰ ਕੈ ॥ ੩੧੩ ॥

ਬਦੋਵਾਲ ਦਾ ਯੁੱਧ

ਬਦੋਵਾਲ ਮੈਂ ਜੰਗ ਸਿੰਘਨ ਕੀਆ ।
ਲੁਟੀ ਤੋਪ ਬਾਰੂਦ ਡੇਰਾ ਲੀਆ ॥ ੩੧੪ ॥
ਤਹਾਂ ਲਾਡੂਏ ਕਾ ਜੋ ਰਾਜਾ ਲੜਾ ।
ਸਭੀ ਕੋਪ ਗੋਰਾ ਕਾ ਉਸ ਪਰ ਪੜਾ ॥ ੩੧੫ ॥
ਲਰੀ ਪਲਟਨੈਂ ਖ਼ੂਬ . ਹੋ ਕਰ ਜਮਾ ।
ਨਹੀਂ ਜੰਗ ਕਰਨੇ ਕੀ ਰਾਖੀ ਤਮਾ ॥ ੩੧੬ ॥
ਤਹਾਂ ਜੰਗ ਸਿੰਘੋਂ ਨੇ ਐਸਾ ਲੀਆ ।
ਹਟਾ ਜੰਗ ਗੋਰਾ ਕਾ ਪਾਛੇ ਕੀਆ ॥ ੩੧੭ ॥
ਯਹ ਅੰਗਰੇਜ਼ ਕਾ ਘਰ ਬੜਾ ਬੇਸ਼ੁਮਾਰ ।
ਭਗੈਂ ਹਰ ਜਗੈ ਫਿਰ ਰਹੈਂ ਖਬਰਦਾਰ ॥ ੩੧੮ ॥
ਉਧਰ ਲਰਕੇ ਫਿਰ ਫੌਜ ਆਤੀ ਇਧਰ ।
ਇਧਰ ਲਰਕੇ ਫਿਰ ਫ਼ੌਜ ਜਾਤੀ ਉਧਰ ॥ ੩੧੯ ॥
ਜਲਦ ਫੇੜ ਅਫ਼ਸਰ ਕੋ ਅਪਨਾ ਕੀਆ ।
ਕਿਸੇ ਬੇਦੀ ਸੋਢੀ ਨੇ ਦਿਲ ਨਾ ਦੀਆ ॥ ੩੨੦ ॥
ਨਹੀਂ ਦਿਲ ਕੋ ਦੈ ਕਰਕੇ ਆਗੂ ਲਰਾ ।
ਫ਼ਕਤ ਖ਼ਾਲਸਾ ਹੋ ਬਿਮਾਲਿਕ ਮਰਾ ॥ ੩੨੧ ॥
ਨਿਧਾਨ ਸਿੰਘ ਤੁੰਗੋਂ ਕਾ ਸਰਦਾਰ ਥਾ ।
ਲਰਾ ਖ਼ੂਬ ਜੰਗੀ ਖਬਰਦਾਰ ਥਾ ॥ ੩੨੨ ॥

ਚਲਾਤਾ ਰਹਾ ਤੀਰ ਐਸੇ ਜਵਾਂ ।
ਕਟੀ ਫੌਜ ਗੋਰਾ ਕੀ ਉਸ ਨੇ ਕਲਾਂ ॥ ੩੨੩ ॥
ਜਬਰ ਜੰਗ ਉਸ ਕੇ ਪੈ ਕੁਰਬਾਨ ਮੈਂ ।
ਦੀਆ ਸੀਸ ਉਨ ਖੂਬ ਮੈਦਾਨ ਮੈਂ ॥ ੩੨੪ ॥
ਠਟਕੇ ਜੰਗ ਐਸੇ ਬਹਾਦੁਰ ਮੂਏ ।
ਨਿਮਕ ਕੀ ਸ਼ਰਤ ਪਰ ਬਹਿਸ਼ਤੀ ਹੂਏ ॥ ੩੨੫ ॥
ਬੱਦੋਵਾਲ ਮੈਂ ਜੰਗ ਕੀਆ ਕਰਾਰ ।
ਦਈ ਭੂੰਦੜੀ ਫੌਜ ਅਫ਼ਸਰ ਨੇ ਹਾਰ ॥ ੩੨੬ ॥

ਸਭਰਾਉਂ ਦਾ ਯੁੱਧ

ਸੁਨੋ ਅਬ ਜੁ ਫਿਰ ਜੰਗ ਮਚਨੇ ਲਗਾ ।
ਹਰੀ ਕਿਉਂ ਕੇ ਪੱਤਨ ਮੈਂ ਜ਼ੋਰਾ ਜਗਾ ॥ ੩੨੭ ॥
ਤਬੀ ਖਾਲਸਾ ਹੋ ਚਲਾ ਪਾਰ ਕੋ ।
ਦੀਆ ਛੋਡ ਹੈ ਅਪਨੇ ਘਰ ਬਾਰ ਕੋ ॥ ੩੨੮ ॥
ਯਹਾਂ ਮਿਲਕੈ ਸਿੰਘੋਂ ਨੈ ਕੀਨੀ ਸਲਾਹ ।
ਯਹਾਂ ਸੀਸ ਦੇਨਾ ਯਾ ਦੁਸ਼ਮਨ ਫਨਾਹ ॥ ੩੨੯ ॥
ਜਿਤੇ ਬੀਚ ਸਰਦਾਰ ਜੰਗੀ ਜਵਾਂ ।
ਸਭਨ ਮਾਨ ਲੀਨੀ ਹੈ ਐਸੀ ਜ਼ਬਾਂ ॥ ੩੩੦ ॥
ਕਹਾ ਸ਼ਜਾਮ ਸਿੰਘ ਸੀਸ ਦੇਨਾ ਯਹਾਂ ।
ਸੁਜਸ ਕਾ ਅਵਾਜ਼ਾ ਹੈ ਲੇਨਾ ਯਹਾਂ ॥ ੩੩੧ ॥
ਜਬੈ ਜੰਗ ਗੋਰਾਂ ਕਾ ਆਵੈਂਗੇ ਜੀਤ ।
ਤਬੈ ਆਨ ਕਰਕੈ ਕਰੈਂ ਰਾਜਰੀਤ ॥ ੩੩੨ ॥
ਕੀਆ ਦਾਨ ਸਰਬੰਸ ਅਪਨਾ ਉਸੈ ।
ਨਹੀਂ ਹਟਕੈ ਆਨੇ ਕੀ ਰਾਖੀ ਉਸੈ ॥ ੩੩੩ ॥
ਯਹ ਦਾੜ੍ਹੀ ਲੇ ਕਰ ਕੈ ਜਾਨਾ ਕਹਾਂ ।
ਹਰੀ ਸਿੰਘ ਜੈਸਾ ਸਦਾਨਾ ਕਹਾਂ ॥ ੩੩੪ ॥
ਇਤੀ ਸ਼ਰਤ ਕਰਕੈ ਚੜ੍ਹੇ ਜੰਗ ਸੈਂ ।
ਉਸੈ ਥੂਕ ਜੋ ਕੋ ਹਟੈ ਜੰਗ ਸੈਂ ॥ ੩੩੫ ॥
ਜਬੈ ਕੋਪ ਸਿੰਘੋਂ ਨੇ ਐਸਾ ਕੀਆ ।
ਤਬੈ ਕਾਕ ਗਿਰਝਨ ਹੁਲਾਸਾ ਲੀਆ ॥ ੩੩੬ ॥
ਸਭੀ ਸ੍ਵਾਨ ਗੀਦੜ ਖੁਸ਼ੀ ਹੋ ਗਏ ।
ਅਬੀ ਪੇਟ ਭਰਨੇ ਕੋ ਜੋ ਥੇ ਭਏ ॥ ੩੩੭ ॥
ਕਿਤੇ ਭੂਤ ਬਿਤਾਲ ਆਤੇ ਹੂਏ ।
ਕਿਤੇ ਜੋਗਨੀ ਝੁੰਡ ਮਾਤੇ ਹੂਏ ॥ ੩੩੮ ॥
ਉਠੇ ਕਲ ਔ ਨਾਰਦ ਦੇਖ ਸਾਥੀਨ ਕੂੰ ।
ਤਮਾਸ਼ਾ ਦੇਖੈਂ ਖੂਨ ਕੇ ਪੀਨ ਕੂੰ ॥ ੩੩੯ ॥

ਚੜ੍ਹੇ ਖ਼ਾਲਸਾ ਕੋਪ ਕਰਕੈ ਜਮਾ ।
ਗੁਬਾਰਨ ਜੰਬੂਰਨ ਨ ਰਾਖੀ ਤਮਾ ॥ ੩੪੦ ॥
ਮਹਾਰਾਜ ਕੇ ਘਰ ਕਮੀ ਨ ਥੀ ।
ਇਤਾ ਸਿਲਸਿਲਾ ਹੈ ਨ ਦੇਖਾ ਕਭੀ ॥ ੩੪੧ ॥
ਕਹਾਂ ਗਿਨਤ ਜੋ ਤੋਪ ਲੂਟੀ ਗਈ ।
ਮਹਾਰਾਜ ਕੇ ਘਰ ਨਈ ਤੇ ਨਈ ॥ ੩੪੨ ॥
ਮਹਾਰਾਜ ਘਰ ਕੀ ਕਹੋਂ ਕਿਆ ਤੁਝੇ ।
ਨ ਅਸਬਾਬ ਗਿਨਤੀ ਕੀ ਫੁਰਸਤ ਮੁਝੇ ॥ ੩੪੩ ॥
ਕਿਤੀ ਤੋਪ ਚਰਖਨ ਪੈ ਚਢਤੀ ਰਹੈਂ ।
ਗੁਬਾਰੈਂ ਜੰਬੂਰੋਂ ਕੀ ਘੜਤੀ ਰਹੈਂ ॥ ੩੪੪ ॥
ਪੱਥਰ ਕਲ ਕੇ ਉਸਤਾਦ ਜੜਤੇ ਰਹੈਂ ।
ਕਿਤੇ ਤੋਸ਼ਦਾਨਨ ਕੋ ਮੜਤੇ ਰਹੈਂ ॥ ੩੪੫ ॥
ਕਿਤੇ ਤੋੜਦਾਰਨ ਕੀ ਘੜਤੀ ਰਹੈਂ ।
ਕਿਤੇ ਨੌ ਜਵਾਂ ਕੀ ਭਰਤੀ ਕਰੈਂ ॥ ੩੪੬ ॥
ਪਰੀ ਹੋਤ ਤਲਵਾਰ ਸਿਲਕੈਂ ਸਦਾ ।
ਕਈ ਲਾਖ ਘੜਨੇ ਕੀ ਰਹਿਤੀ ਸਦਾ ॥ ੩੪੭ ॥
ਰਹੇ ਜੰਗ ਕੀ ਬਾਤ ਸਬ ਲੈਸ ਥੀ ।
ਫਟੈ ਜਿਗਰ ਦੁਸ਼ਮਨ ਕੀ ਹਮੇਸ਼ ਥੀ ॥ ੩੪੮ ॥
ਐਸੇ ਸ਼ਾਹ ਬਿਨ ਸਭ ਬਿਮਾਲਿਕ ਹੂਏ ।
ਤਬੀ ਫੌਜ ਅਫ਼ਸਰ ਲੇ ਗਾਲਕ ਹੂਏ ॥ ੩੪੯ ॥
ਜਿਤੇ ਸ਼ਾਹ ਨੇ ਲਸ਼ਕਰ ਥੇ ਕੀਏ ।
ਤਿਤੇ ਰਾਨੀ ਨੇ ਖ਼ੁਦ ਬਖ਼ੁਦ ਦੇ ਦੀਏ ॥ ੩੫੦ ॥
ਵੁਹ ਪਾਤੀ ਸਜ਼ਾ ਖ਼ੂਬ ਰਾਨੀ ਪੜੀ ।
ਨਹੀਂ ਵੁਹ ਹੁਕਮ ਕੀ ਰਹੀ ਯਕ ਘੜੀ ॥ ੩੫੧ ।
ਮਹਾਰਾਜ ਮਰਨਾ ਹੂਆ ਯਾਦ ਹੈ ।
ਪੜੀ ਸਭ ਕੇ ਸਿਰ ਪਰ ਯਹ ਅਫਤਾਦ ਹੈ ॥ ੩੫੨ ॥
ਜਲਦ ਫੌਜ ਮਿਲ ਕਰ ਪੜੀ ਜੰਗ ਮੈਂ ।
ਲਗੀ ਤੋਪ ਚਲਨੈ ਜੋ ਰੰਗਾ ਰੰਗ ਮੈਂ ॥ ੩੫੩ ॥
ਗੁਬਾਰੇ ਕਾ ਗੋਲਾ ਫਟੈ ਆਸਮਾਂ ।
ਉਤਰ ਕਰ ਫਟੇ ਫੌਜ ਕਾਟੈ ਕਲਾਂ ॥ ੩੫੪ ॥
ਜੰਬੂਰੋਂ ਕੀਆ ਜੋਰ ਐਸੋ ਜਬਰ ।
ਸੁਨੀ ਜੰਗ ਦਰ ਕੋਸ ਕੋਸਨ ਖਬਰ ॥ ੩੫੫ ॥
ਛੁਟੇ ਤੀਰ ਬਰਛੀ ਔ ਸ਼ਮਸ਼ੇਰ ਹੈ ।
ਦੁਨਾਲੀ ਚਲੇ, ਹੈ ਨ ਦਮ ਦੇਰ ਹੈ ॥ ੩੫੬ ॥
ਜਬੀ ਦਮ ਬਦਮ ਤੋਪ ਕੜਕਨ ਲਗੀ ।
ਤਬੀ ਦਮ ਬਦਮ ਲੋਥ ਪਟਕਨ ਲਗੀ ॥ ੩੫੭ ॥

ਚਲੈਂ ਕਿਰਚ, ਕਿਰਚੈਂ ਕਰੈਂ ਹਾਡ ਕੋ ।
ਲਬਾ ਲਬ ਕਰੈਂ ਖ਼ੂਨ ਕੀ ਆਡ ਕੋ ॥ ੩੫੮ ॥
ਤਮੰਚਨ ਕਰਾਬੀਨ ਗੋਲੀ ਕੇ ਤੋੜ ।
ਨਿਕਸ ਜਾਤ ਹੈਂ ਸੰਜ ਫ਼ੁਲਾਦ ਫੋੜ ॥ ੩੫੯ ॥
ਪੱਥਰ ਕਲ ਬੰਦੂਕੈਂ ਚਲੈਂ ਤੋੜੇਦਾਰ ।
ਉਠੈਂ ਹੈਂ ਪਲੀਤਾ ਹਜ਼ਾਰਨ ਹਜ਼ਾਰ ॥ ੩੬੦ ॥
ਚਲੈਂ ਨੋਕ ਨੇਜਾ ਨਿਕਲ ਜਾਤ ਪਾਰ ।
ਗਿਰੈਂ ਜੰਗ ਮੈਂ ਬੀਰ ਰਾਨੈਂ ਪਸਾਰ ॥ ੩੬੧ ॥
ਹਜ਼ਾਰੈਂ ਕਮਾਨੈਂ ਕੜੱਕੈਂ ਪੜੀਂ ।
ਚਲੈਂ ਤੀਰ ਸਾਵਨ ਕੀ ਲਾਗੀ ਝੜੀ ॥ ੩੬੨ ॥
ਜਿਤੇ ਖੇਤ ਮੈਂ ਸੀਹ ਕਾਇਰ ਹੁਏ ।
ਜਿਤੇ ਸਿੰਘ ਜੰਗੀ ਵੁਹ ਦਾਇਰ ਹੁਏ ॥ ੩੬੩ ॥
ਪਰਾ ਜੋਰ ਐਸਾ ਜਬਰ ਜੰਗ ਥਾ ।
ਪਰਾ ਖ਼ੂਨ ਪਰਵਾਹ ਅਜਬ ਰੰਗ ਕਾ ॥ ੩੬੪ ॥
ਜੁਦੇ ਦੇਖੀਏ ਸੀਸ ਕਾਟੇ ਪੜੇ ।
ਕਿਤੇ ਧੜ ਅਧੋ ਅਧ ਪਿਖੈਂ ਤੜਫਤੇ ॥ ੩੬੫ ॥
ਕਿਤੇ ਸੈਂਕਰਾ ਹਾਥ ਪਾ ਕਟ ਗਏ ।
ਕਿਤੇ ਅਸਪ ਔ ਫੀਲ ਤਰਫੈਂ ਪਏ ॥ ੩੬੬ ॥
ਕਿਤਨ ਹਾਥ ਗਿਰ ਪੜੀ ਤਲਵਾਰ ਹੈਂ ।
ਕਿਤੇ ਖੈਂਚ ਮਾਰੈਂ ਖਬਰਦਾਰ ਹੈਂ ॥ ੩੬੭ ॥
ਕਿਤੇ ਮਾਰ ਔ ਮਾਰ ਕਰਤੇ ਫਿਰੈਂ ।
ਕਿਤੇ ਬੀਚ ਕਾਇਰ ਕਦਮ ਹਟ ਗਿਰੈਂ ॥ ੩੬੮ ॥
ਕਭੀ ਫੌਜ ਗੋਰਾ ਕੀ ਸਿੰਘਨ ਕਟੈ ।
ਕਭੀ ਸਿੰਘ ਗੋਰਾ ਕੀ ਫੌਜੈਂ ਕਟੈ ॥ ੩੬੯ ॥
ਦੁਹੂੰ ਓਰ ਸੇ ਜੰਗ ਐਸਾ ਕਰੈਂ ।
ਹੂਏ ਪੁਰਜੇ ਪੁਰਜੇ ਨ ਦਮ ਭਰ ਟਲੈਂ ॥ ੩੭੦ ॥
ਤੋ ਅੰਗ੍ਰੇਜ਼ ਕਾ ਬਾਨ ਚਲਨੈ ਲਗਾ ।
ਕਲਾਂ ਫੌਜ ਸਿੰਘਨ ਕੀ ਦਲਨੈ ਲਗਾ ॥ ੩੭੧ ॥
ਨ ਮਾਨੈਂ ਕਛੂ ਸਿੰਘ ਅੰਗ੍ਰੇਜ਼ ਕੋ ।
ਬਿਮਾਲਿਕ ਲੜੈ ਫੌਜ ਕਰ ਤੇਜ਼ ਕੋ ॥ ੩੭੨ ॥
ਵੁਹ ਜਰਨੈਲ ਕਰਨੈਲ ਮਾਰੇ ਕਈ ।
ਖੁਰਦ ਅਫਸਰੋਂ ਕੀ ਨ ਗਿਨਤੀ ਰਹੀ ॥ ੩੭੩ ॥
ਕਿਤੀ ਘੁੜ ਚੜ੍ਹੋਂ ਕੀ ਕਟੀ ਫੌਜ ਹੈ ।
ਜਿਨ੍ਹੋਂ ਸ਼ਾਹ ਆਗੈ ਕਰੀ ਮੌਜ ਹੈ ॥ ੩੭੪ ॥

ਲਰਾ ਕਬਤਾਂ* ਜੁ ਸਰਦਾਰ ਥਾ ।

ਵੁਹ ਖ਼ੂਬ ਜੰਗੀ ਖਬਰਦਾਰ ਥਾ ॥ ੩੭੫ ॥

ਜਬਰ ਜੰਗ ਕਰਕੈ ਦੀਆ ਸੀਸ ਉਸ ।

ਮਿਲਾ ਵੁਹ ਸ਼ਹੀਦਨ ਸਦਾ ਖੁਸ਼ ਬਖੁਸ਼ ॥ ੩੭੬ ॥

ਮਾਖੇ ਖਾਂ ਫੇਰੂਮਾਨ ਸੁਸਤੀ ਹੂਆ ।

ਇਸੀ ਜੰਗ ਮੈਂ ਖੂਬ ਚੁਸਤੀ ਹੂਆ ॥ ੩੭੭ ॥

ਲਰਾ ਖੂਬ ਤੋਪੈਂ ਚਲਾ ਕਰ ਜਵਾਂ ।

ਬਹਿਸ਼ਤੀ ਹੂਆ ਜੰਗ ਕਰਕੈ ਕਲਾਂ ॥ ੩੭੮ ॥

ਕਟੇ ਸਾਥ ਤਰਵਾਰ ਗੋਰਾ ਜਵਾਂ ।

ਚਢਾ ਕੌਰ ਸਿੰਘ ਥਾ ਅਕਾਲੀ ਕਲਾਂ ॥ ੩੭੯ ॥

ਮੇਵਾ ਸਿੰਘ ਜ਼ਖ਼ਮੀ ਹੂਆ ਜੰਗ ਮੈਂ ।

ਤਜੇ ਪ੍ਰਾਨ ਉਸ ਨੇ ਉਸੀ ਰੰਗ ਮੈਂ ॥ ੩੮੦ ॥

ਬੇਲਾ ਸਿੰਘ ਮਰਾ ਪੰਜਹੱਥਾ ਮੂਆ ।

ਹੁਕਮ ਸਿੰਘ ਕਟਕੇ ਖੂਬ ਸਾਥੀ ਹੂਆ ॥ ੩੮੧ ॥

ਫ਼ਤੇ ਸਿੰਘ ਜੋਗੀ ਮੂਆ ਖੂਬ ਲਰ ।

ਦੀਆ ਸੀਸ ਸੌਂਹੇਂ, ਹੂਆ ਹੈ ਅਮਰ ॥ ੩੮੨ ॥

ਹੀਰਾ ਸਿੰਘ ਜੰਗੀ† ਕੀਆ ਜੋਸ਼ ਹੈ ।

ਕਰੀ ਫੌਜ ਦੁਸ਼ਮਨ ਕੀ ਬੇਹੋਸ਼ ਹੈ ॥ ੩੮੩ ॥

ਕਲਾਂ ਜੰਗ ਕਰਕੈ ਸਾਮ੍ਹਨੈਂ ਮਰਾ ।

ਸ਼ਹੀਦਨ ਕੇ ਡੇਰਾ ਮੈਂ ਡੇਰਾ ਕਰਾ ॥ ੩੮੪ ॥

ਨਹੀਂ ਗਿਨਤੀ ਸਿੰਘੋਂ ਕੀ ਜੇਤੇ ਮੂਏ ।

ਨਿਮਕ ਕੀ ਸ਼ਰਤ ਪਰ ਬਹਿਸ਼ਤੀ ਹੂਏ ॥ ੩੮੫ ॥

ਮਜੀਠੇ ਕਾ ਜਰਨੈਲ ਕੁਵੱਤ ਕਲਾਂ ।

ਜੁ ਮਹਿਤਾਬ ਸਿੰਘ ਜੰਗੀ ਬਹਾਦੁਰ ਜਵਾਂ ॥ ੩੮੬ ॥

ਲਰੇ ਖੂਬ ਜੋਰਾ ਸੈਂ ਗੋਰਾ ਕਟੇ ।

ਨਿਮਕ ਕੀ ਸ਼ਰਤ ਪਰ ਕਦਮ ਨਾ ਹਟੇ ॥ ੩੮੭ ॥

ਲਰਾਈ ਕਰੀ ਖੂਬ ਪਲ ਪਲ ਸਭੀ ।

ਹੂਈ ਉਸ ਕੇ ਸਾਬਸ ਮੁਲਕਨ ਤਬੀ ॥ ੩੮੮ ॥

ਤਹਾਂ ਫੌਜ ਗੋਰਾ ਬਹੁਤ ਗਲ ਗਈ ।

ਖਬਰ ਬੀਰ ਨੰਦਨ ਜਲਦ ਕਰ ਗਈ ॥ ੩੮੯ ॥

ਕਟੀ ਫੌਜ ਸਿੰਘਨ ਕੀ ਗਿਨਤੀ ਨਹੀਂ ।

ਮਹਾਰਾਜ ਕੇ ਬਿਨਾ ਵੁਹ ਬਨਤੀ ਨਹੀਂ ॥ ੩੯੦ ॥

ਲਰੇ ਦੋ ਤਰਫ਼ ਕੇ ਬਹਾਦੁਰ ਜਵਾਂ ।

ਨਹੀਂ ਅਫਸਰੋਂ ਕੀ ਕਲਾਂ ਤੇ ਕਲਾਂ ॥ ੩੯੧ ॥

---

*ਕਪਤਾਨ । ਕਬਤਾਂ ਵਾਲੀ ਤੁਕ ਦਾ ਪਾਠ ਏਥੇ ਅਸ਼ੁੱਧ ਹੈ ਤੇ ਇਸ ਦੀ ਸੁਧਾਈ ਲਈ ਕੋਈ ਸ਼ੁੱਧ ਨੁਸਖਾ ਅਜੇ ਤਕ ਨਹੀਂ ਮਿਲਿਆ । †'ਟੋਪੀ' ਪਾਠ ਵੀ ਹੈ ।

ਕੁਮੇਦਾਨ ਕਪਤਾਨ ਔ ਸੂਬੇਦਾਰ ।
ਕਰੈ ਕੌਨ ਗਿਨਤੀ ਕਟੈਂ ਬੇਸ਼ੁਮਾਰ ॥ ੩੯੨ ॥
ਮਰੈਂ ਸਾਮ੍ਹਨੇ ਹਾਥ ਕਰਕੇ ਜਵਾਂ ।
ਬਰੈਂ ਹੂਰ ਉਨ ਕੋ ਚਢਾ ਕਰ ਬਿਬਾਂ ॥ ੩੯੩ ॥
ਸ਼ਹਾਦਤ ਹੈ ਮਰਨਾ ਸੌਂਹੇਂ ਖ਼ੂਬ ਕਦ ।
ਵੁਹ ਜਾਤੇ ਬਹਿਸ਼ਤਨ ਸਭੀ ਖ਼ੁਦ ਬਖ਼ੁਦ ॥ ੩੯੪ ॥
ਨਿਮਕ ਕੀ ਸ਼ਰਤ ਪਰ ਜੁ ਮਰਨਾ ਚਹੈਂ ।
ਤਿਸੈ ਲੋਕ ਪਰਲੋਕ ਸਾਬਸ ਕਹੈਂ ॥ ੩੯੫ ॥
ਜਬੀ ਫੌਜ ਸਿੰਘਨ ਕੀ ਦਰਜਨ ਲਗੀ ।
ਤਬੀ ਫੌਜ ਗੋਰਾ ਕੀ ਗਰਜਨ ਲਗੀ ॥ ੩੯੬ ॥
ਅਟਾਰੀ ਕਾ ਸਰਦਾਰ ਜੰਗੀ ਜਵਾਂ ।
ਮਹਾਰਾਜ ਕਾ ਥਾ ਮੁਸਾਹਿਬ ਨਿਸ਼ਾਂ ॥ ੩੯੭ ॥
ਦਿਖਾ ਸ਼ਯਾਮ ਸਿੰਘ ਬੀਚ ਚਾਰੋਂ ਤਰਫ਼ ।
ਫਟੀ ਫੌਜ ਜਾਤੀ ਹੈ ਹਰਯਕ ਤਰਫ਼ ॥ ੩੯੮ ॥
ਚੁਤਰਫ਼ੈਂ ਨਿਸ਼ਾਂ ਕਰ ਖੜਾ ਹੋ ਗਿਆ ।
ਨਿਮਕ ਕੀ ਸ਼ਰਤ ਕਾ ਕੜਾ ਹੋ ਗਿਆ ॥ ੩੯੯ ॥
ਦੋਊ ਬਾਪ ਬੇਟਾ ਜੜੇ ਹੋ ਗਏ ।
ਕਿਤੇ ਸਾਥ ਉਨ ਕੇ ਖੜੇ ਹੋ ਗਏ ॥ ੪੦੦ ॥
ਹਕਾਰਾ ਦੀਆ ਖ਼ਾਲਸਾ ਕੋ ਤਬੈ ।
ਕਹਾਂ ਜਾਤ ਹੋ ਬੀਰ ਦਰੀਆ ਲਬੈ ॥ ੪੦੧ ॥
ਤਬੈ ਸਿੰਘ ਕੇਤੇ ਜਮਾ ਹੋ ਗਏ ।
ਵੁਹ ਫਾਨੂਸ ਹੂੰ ਕੀ ਸ਼ਮਾ ਹੋ ਗਏ ॥ ੪੦੨ ॥
ਲਈ ਸ਼ਯਾਮ ਸਿੰਘ ਹਾਥ ਸ਼ਮਸ਼ੇਰ ਹੈ ।
ਜਿਸੈ ਸਿਰ ਪੈ ਲਾਵੈ ਨ ਦਮ ਦੇਰ ਹੈ ॥ ੪੦੩ ॥
ਚਲੇ ਆਤ ਗੋਰਾ ਅਮਲ ਕੀ ਲਟਕ ।
ਲਗੈ ਜਿਸ ਕੇ ਤੇਗਾ ਮਰੈ ਸਿਰ ਪਟਕ ॥ ੪੦੪ ॥
ਕਟਾ ਸੀਸ ਗੋਰਾ ਕਾ ਥੋਰਾ ਨਹੀਂ ।
ਥਕਾ ਹਾਥ ਜਬ ਤਲਕ ਜੋਰਾ ਨਹੀਂ ॥ ੪੦੫ ॥
ਕਟੀ ਫੌਜ ਦੁਸ਼ਮਨ ਕਰਤਾ ਸਬਰ ।
ਗਈ ਬੀਰ ਨੰਦਨ ਉਸਕੀ ਖਬਰ ॥ ੪੦੬ ॥
ਕੀਆ ਉਸ ਨੈ ਨੰਦਨ ਕੋ ਖ਼ਾਲੀ ਬਿਸ਼ਕ ।
ਨਹੀਂ ਬਾਤ ਇਸ ਮੈਂ ਰਹੀ ਕੁਛਕੁ ਸ਼ਕ ॥ ੪੦੭ ॥
ਮੂਆ ਹੋ ਬਹਾਦੁਰ ਜਵਾਂ ਜੰਗ ਮੈਂ ।
ਮਿਲਾ ਵੁਹ ਸ਼ਹੀਦਨ ਉਸੀ ਰੰਗ ਮੈਂ ॥ ੪੦੮ ॥
ਹੂਈ ਉਸ ਕੋ ਸ਼ਾਬਸ ਚਾਰੋਂ ਤਰਫ਼ ।
ਨਗਰ ਤੇ ਨਿਕਾਲਾ ਹੈ ! ਹਾ ! ਕਾ ਹਰਫ਼ ॥ ੪੦੯ ॥

ਕਿਤੇ ਸਾਹਿਬ ਜੰਗੀ ਬਹਾਦੁਰ ਮੂਏ ।
ਕਿਤੇ ਬੀਰ ਸਰਦਾਰ ਪੁਰਜੇ ਹੂਏ ॥ ੪੧੦ ॥
ਕਿਤੇ ਜਲਦ ਕਰ ਬੀਚ ਦਰੀਆ ਬਹੇ ।
ਕਿਤੇ ਹੋਇ ਪੁਰਜ਼ੇ ਜ਼ਿਮੀਂ ਪਰ ਰਹੇ ॥ ੪੧੧ ॥
ਕਿਤੇ ਸਾਥ ਗੋਲਾ ਉਡੇ ਆਸਮਾਂ ।
ਹੂਈ ਜੰਗ ਹੂ ਮੈਂ ਫ਼ਤੇ ਸਾਹਿਬਾਂ ॥ ੪੧੨ ॥
ਨ ਹੋਤੀ ਸੁਸਤੀ ਜੁ ਸਿੰਘ ਤੇਜ ਕੀ ।
ਰਹੀ ਥੀ ਨਾ ਬਾਕੀ ਤੋ ਅੰਗਰੇਜ਼ ਕੀ ॥ ੪੧੩ ॥
ਜਿਸੈ ਪੁਸ਼ਤ ਮਾਲਿਕ ਕਾ ਸਾਇਆ ਹੂਆ ।
ਤਿਸੈ ਕਾ ਫ਼ਤੇ ਜੰਗਨਾਮਾ ਹੂਆ ॥ ੪੧੪ ॥
ਸਭੀ ਸਿਰ ਕੇ ਊਪਰ ਯਹ ਕਿਸਮਤ ਕਬੂਲ ।
ਕਿਸੈ ਕੀ ਫ਼ਤਹ ਔ ਕਿਸੈ ਕੀ ਅਦੂਲ ॥ ੪੧੫ ॥
ਮਿਲੇ ਉਨ ਕੇ ਮਾਲਿਕ ਜੋ ਅੰਗਰੇਜ਼ ਸੈਂ ।
ਦਗਾ ਕਰਕੈ ਮਰਵਾਏ ਫ਼ਰਫ਼ੇਜ਼ ਸੈਂ ॥ ੪੧੬ ॥
ਹੂਏ ਕੰਪਨੀ ਕੇ ਬਹਾਦੁਰ ਕਲਾਂ ।
ਬਿਮਾਲਿਕ ਭਏ ਸਿੰਘ ਹੂਏ ਚਲਾਂ ॥ ੪੧੭ ॥
ਨ ਹੋਤਾ ਬਿਮਾਲਿਕ ਕਭੀ ਖ਼ਾਲਸਾ ।
ਕਹਾਂ ਕੰਪਨੀ ਇਨ ਸੈਂ ਪਾਤੀ ਫ਼ਤਾ ॥ ੪੧੮ ॥
ਹੁਕਮ ਜੋ ਹੈ ਮਾਲਿਕ ਕਾ ਹੋਤਾ ਸੋਈ ।
ਕਹੋ ਲਾਖ ਬਾਤੈਂ ਬਨਾ ਕਰ ਕੋਈ ॥ ੪੧੯ ॥
ਹੂਆ ਤਪ ਜੋ ਐਸਾ ਅੰਗਰੇਜ਼ ਕਾ ।
ਨਹੀਂ ਸਰ ਆਤਾ ਉਸ ਕੇ ਤੇਜ਼ ਕਾ ॥ ੪੨੦ ॥
ਗਵਰਨਰ ਜੋ ਸਾਹਿਬ ਬਹਾਦੁਰ ਹੂਆ ।
ਫ਼ਤਹ ਕਾ ਨਿਸ਼ਾਨਾ ਹੈ ਸਾਦਰ ਹੂਆ ॥ ੪੨੧ ॥
ਫ਼ਤਹ ਗਪ* ਸਾਹਿਬ ਕੀ ਹੂਈ ਕਲਾਂ ।
ਦੋਊ ਕੰਪਨੀ ਘਰ ਕੇ ਹੂਏ ਨਿਸ਼ਾਂ ॥ ੪੨੨ ॥
ਤਬੈ ਹੂਲ ਕਰ ਝਪਟ ਲੀਨਾ ਲਹੌਰ ।
ਦੁਆਬਾ ਲੀਆ ਜੀਤ ਕਰਕੈ ਫਲੌਰ ॥ ੪੨੩ ॥
ਤਬੈ ਕੰਪਨੀ ਦੇਸ ਦੇਸਨ ਜਗੀ ।
ਵਿਲਾਇਤ ਸਭੀ ਥਰ ਥਰਾਨੇ ਲਗੀ ॥ ੪੨੪ ॥
ਮਿਲੀ ਆਨ ਰਾਣੀ ਕੀ ਦਾਸੀ ਕਲਾਂ ।
ਸੁਨਾ ਨਾਮ ਜਿਸਕਾ ਕਹੈਂ ਮੰਗਲਾਂ† ॥ ੪੨੫ ॥

---

*Sir Hngh Gongh.

†ਦਾਸੀ ਮਗਲਾਂ ਮਹਾਰਾਣੀ ਜਿੰਦ ਕੌਰ ਦੀ ਇਕ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਗੋਲੀ ਸੀ । ਇਹ ਜਾਤ ਦੀ ਝਿਊਰੀ ਤੇ ਕਾਂਗੜੇ ਦੇ ਇਲਾਕੇ ਦੀ ਵਸਨੀਕ ਸੀ । ਸਿਖ ਰਾਜ ਖ਼ਤਮ ਹੋਣ ਤੇ ਮੰਗਲਾਂ ਹਰਿਦਵਾਰ (ਗੰਗਾ) ਚਲੀ ਗਈ ਤੇ ਅੰਤ ਸਮੇਂ ਤੱਕ ਉਥੇ ਹੀ ਰਹੀ। ਇਸ ਦੇ ਪਾਸ ਧਨ ਪਦਾਰਥ ਬਹੁਤ ਸੀ ਤੇ ਖਰਚ ਇਸਦਾ ਸ਼ਾਹਾਨਾ ਸੀ । ਸ਼ਾਇਦ ਇਸੇ ਕਾਰਣ ਲੋਕ ਇਸ ਨੂੰ ਰਾਣੀ ਮੰਗਲਾਂ ਦੇ ਨਾਂ ਨਾਲ ਸਦਦੇ ਸਨ । (ਵੇਖੋ, ਨੂਰ ਅਹਿਮਦ, ਤਹਿਕੀਕਾਤਿ ਚਿਸ਼ਤੀ)

ਮੁਸਾਹਿਬ ਔ ਰਾਜਾ ਸਭੀ ਮਿਲ ਗਏ ।
ਮਿਲੀ ਆਪ ਰਾਨੀ ਵੁਹ ਮਾਲਿਕ ਭਏ ॥ ੪੨੬ ॥
ਹੁਕਮ ਹੋ ਗਿਆ ਸਭ ਅੰਗਰੇਜ਼ ਕਾ ।
ਕੀਆ ਰਾਨੀ ਜਿੰਦਾਂ ਕੇ ਫਰਫੇਜ਼ ਕਾ ॥ ੪੨੭ ॥
ਸਭੀ ਫੌਜ ਕੋ ਤੋੜ ਡਾਲਾ ਤਬੀ ।
ਹੂਆ ਤੇਜ ਅੰਗਰੇਜ਼ ਜੋਰਾ ਜਬੀ ॥ ੪੨੮ ॥
ਕਿਤੇ ਲਾਟ ਮੁਲਕੀ ਚਲੇ ਆਤ ਹੈਂ ।
ਕਿਤੇ ਲਾਟ ਜੰਗੀ ਚਲੇ ਜਾਤ ਹੈਂ ॥ ੪੨੯ ॥
ਯਹ ਅੰਗਰੇਜ਼ ਕੇ ਘਰ ਕੀ ਗਿਨਤੀ ਨਹੀਂ ।
ਕਲਾਂ ਹੈ ਬਹਾਦੁਰ ਨ ਦੇਖਾ ਕਹੀਂ ॥ ੪੩੦ ॥
ਇਤੀ ਬਾਤ ਤੇ ਕੰਪਨੀ ਜੀਤ ਹੋ ।
ਨ ਫੂਟੇ ਜਵਾਂ ਏਕ ਬਦਨੀਤ ਹੋ ॥ ੪੩੧ ॥
ਜਿਤਾ ਖ਼ਾਲਸਾ ਹੂਆ ਯਕ ਬਯਕ ।
ਸੁਨਾ ਅਗਰ ਨ ਦੇਖਾ ਥੀ ਕੁਛਕੁ ਸ਼ਕ ॥ ੪੩੨ ॥
ਐਸਾ ਉਨ ਕਾ ਇਤਫਾਕ ਟੂਟੈ ਕਬੀ ।
ਖਿਜ਼ਾਂ ਹੋਇਗੀ ਬੇ ਹੁਕਮ ਕੀ ਤਬੀ ॥ ੪੩੩ ॥
ਕਰੇਂਗੇ ਅਦਾਲਤ ਰਹੈਂ ਬਰਕਰਾਰ ।
ਨ ਹੋਗੀ ਅਦਾਲਤ, ਨ ਹੋਗੀ ਬਹਾਰ ॥ ੪੩੪ ॥
ਕਰੇਂਗੇ ਤਕੱਬਰ ਰਹੈਂ ਨਾ ਘਰੀ ।
ਯਹੀ ਬਾਤ ਸਾਚੀ ਮੈਂ ਲਿਖ ਕਰ ਧਰੀ ॥ ੪੩੫ ॥
ਯਹ ਖ਼ਲਕਤ ਖੁਦਾ ਕੀ ਪੈ ਜੁਲਮੀ ਕਰੈਂ ।
ਖਿਜ਼ਾਂ ਜਲਦ ਜਲਦੀ, ਨ ਦਮ ਭਰ ਟਲੈਂ ॥ ੪੩੬ ॥
ਅਗੇ ਹੁਕਮ ਮਾਲਿਕ ਕਾ ਹੋਗਾ ਜੋਈ ।
ਨ ਉਸ ਕੇ ਕਹਿਨੇ ਕੋ ਕਾਮਿਲ ਕੋਈ ॥ ੪੩੭ ॥
ਕੀਆ ਜੰਗ ਅੰਗਰੇਜ਼ ਖੁਦ ਜੋਰ ਸੈਂ ।
ਕੀਆ ਮੁਲਕ ਅਪਨਾ ਚਹੂੰ ਓਰ ਸੈਂ ॥ ੪੩੮ ॥
ਖੁਦਾ ਅਜੋ ਉਨ ਪੈਂ ਮਿਹਰਬਾਨੀ ਕਰੈ ।
ਨ ਰਾਖੈਂ ਇਸੀ ਤੇ ਕਿਸੀ ਕੀ ਕਾਨ ਹੈ ॥ ੪੩੯ ॥
ਉੱਨੀ ਸੈ ਕੇ ਊਪਰ ਬਿਤੇ ਦੋਇ ਸਾਲ* ।
ਲੀਆ ਮੁਲਕ ਅੰਗਰੇਜ਼ ਨੇ ਖੁਦ ਕਰ ਕਮਾਲ ॥ ੪੪੦ ॥
ਕਹਾ ਬੈਨਸਿਟਾਟ† ਦੀਜੋ ਬਤਾ ।
ਸਿੰਘੋਂ ਕੀ ਹਮਾਰੀ ਸ਼ਿਕਸਤੋ ਛਤਾ ॥ ੪੪੧ ॥

---

*ਸੰਮਤ ੧੯੦੨ ਬਿਕ੍ਰਮੀ ਮੁਤਾਬਕ ਸੰਨ ੧੮੪੫-੪੬ ।

†Mr. Vansitart, D. C., Jullundur.

ਕੀਆ ਕਾਨ੍ਹ ਸਿੰਘ ਜੰਗ ਨਾਮਾ ਤਮਾਮ ।
ਮੈਂ ਕਰਤਾ ਹੂੰ ਸਭ ਸ਼ਾਇਰੋਂ ਕੋ ਸਲਾਮ ॥ ੪੪੨ ॥
ਅਜਬ ਦੇਸ਼ ਦੁਆਬਾ ਮੈਂ ਬੰਗਾ ਮਕਾਂ ।
ਕੀਆ ਜੰਗ ਨਾਮਾ ਉਸੀ ਦਰਮਿਆਂ ॥ ੪੪੩ ॥
ਕੀਆ ਜੰਗ ਨਾਮਾ ਇਹ ਤਮਾਮ ਹੈ ।
ਅਗਰ ਨਾ ਖ਼ਬਰ ਕਾਮ ਬੇਕਾਮ ਹੈ ॥ ੪੪੪ ॥

ਸਮਾਪਤ

੧੧. ਕਿੱਸਾ ਸ਼ਾਹ ਮੁਹੰਮਦ ਦਾ

ਸ਼ਾਹ ਮੁਹੰਮਦ ਦਾ ਇਹ ਕਿੱਸਾ, ਜਿਸ ਵਿਚ ਲਾਹੌਰ ਦੀ ਖਾਨਾ-ਜੰਗੀ ਤੇ ਸਿੱਖਾਂ ਨਾਲ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਦੀ ਪਹਿਲੀ ਲੜਾਈ ਦਾ ਹਾਲ ਹੈ, ਸਿਖਾਂ ਦਾ ਇਕ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਜੰਗ-ਨਾਮਾ ਹੈ। ਸਿਖਾਂ ਦੀ ਇਹ ਪਹਿਲੀ ਲੜਾਈ ਸੰਨ ੧੮੪੫-੪੬ ਵਿਚ ਸਤਲੁਜ ਦੇ ਕੰਢੇ ਹੋਈ ਸੀ। ਸ਼ਾਹ ਮੁਹੰਮਦ ਨੇ ਇਸ ਲੜਾਈ ਦਾ ਹਾਲ ਬੈਂਤਾਂ ਵਿਚ ਬੜੇ ਦਰਦਨਾਕ ਢੰਗ ਵਿਚ ਦਿੱਤਾ ਹੈ ਤੇ ਬਹਾਦਰੀ ਅਤੇ ਦੇਸ਼ ਭਗਤੀ ਇਸ ਵਿਚ ਆਪ ਮੁਹਾਰੀ ਮੂੰਹੋਂ ਪਈ ਬੋਲਦੀ ਹੈ। ਸਿਰਫ ਸਿੱਖ ਹੀ ਨਹੀਂ ਮੁਸਲਮਾਨ ਅਤੇ ਹਿੰਦੂ ਵੀ ਉਸ ਵੇਲੇ ਸਿਖ ਰਾਜ ਨੂੰ ਆਪਣਾ ਰਾਜ ਸਮਝਦੇ ਸਨ, ਤੇ ਇਸ ਸਤਜੁਗੀ ਰਾਜ ਦੀ ਛਤ੍ਰ ਛਾਇਆ ਹੇਠ ਪਰਸਪਰ ਪਿਆਰ-ਗਲਵਕੜੀਆਂ ਪਾਕੇ ਭਰਾਵਾਂ ਵਾਂਗ ਰਹਿੰਦੇ ਸਨ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਨਾ ਕੋਈ ਵਲ ਸੀ ਤੇ ਨਾ ਵਿਤਕਰਾ। ਸ਼ੇਰਿ ਪੰਜਾਬ ਮਹਾਰਾਜਾ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਬਗੈਰ ਕਿਸੇ ਪੱਖ-ਪਾਤ ਦੇ ਹਿੰਦੂ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਨੂੰ ਬੜੇ ਜ਼ਿਮੇਵਾਰੀ ਦੇ ਉੱਚੇ ਅਹੁਦੇ ਦਿਤੇ ਹੋਏ ਸਨ। ਇਸ ਹਿੰਦੂ-ਮੁਸਲਿਮ ਏਕਤਾ ਨੂੰ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਦੇ ਆਉਣ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਕਰਦਿਆਂ ਹੋਇਆਂ ਕਵੀ ਸ਼ਾਹ ਮੁਹੰਮਦ ਨੇ ਖੁਦ ਮੰਨਿਆ ਹੈ:-

ਰਾਜ਼ੀ ਬਹੁਤ ਰਹਿੰਦੇ ਮੁਸਲਮਾਨ ਹਿੰਦੂ, ਸਿਰ ਦੋਹਾਂ ਦੇ ਪੁੱਜ ਅਫਾਤ ਆਈ।
ਸ਼ਾਹ ਮੁਹੰਮਦਾ ਵਿੱਚ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਜੀ, ਕਦੇ ਨਹੀਂ ਸੀ ਤੀਸਰੀ ਜਾਤ ਆਈ।

ਮੁਨਸ਼ੀ ਮੌਲਾ ਬਖਸ਼ ਕੁਸ਼ਤਾ ਦੇ ਕਥਨ ਅਨੁਸਾਰ ਕਵੀ ਸ਼ਾਹ ਮੁਹੰਮਦ ਪਿੰਡ ਵਡਾਲਾ ਜ਼ਿਲਾ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਦਾ ਵਸਨੀਕ ਸੀ, ਸਬੂਤ ਲਈ ਦੇਖੋ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਪੁਸਤਕ "ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਹੀਰੇ" ਵਿਚੋਂ ਸ਼ਾਹ ਮੁਹੰਮਦ ਦਾ ਹਾਲ। ਕਈ ਛਪੇ ਹੋਏ ਕਿੱਸਿਆਂ ਵਿਚ 'ਵਡਾਲੇ' ਦੀ ਥਾਂ 'ਵਟਾਲਾ' ਛਪਿਆ ਹੋਇਆ ਮਿਲਦਾ ਹੈ, ਜੋ ਗ਼ਲਤ ਹੈ। ਕਵੀ ਸ਼ਾਹ ਮੁਹੰਮਦ ਦੇ ਹਥ-ਲਿਖਤਿ ਕਿੱਸਿਆਂ ਵਿਚੋਂ 'ਵਡਾਲਾ' ਸ਼ਬਦ ਹੀ ਸਹੀ ਸਾਬਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।

ਕੁਸ਼ਤਾ ਜੀ ਦੀ ਲਿਖਤ ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ ਸ਼ਾਹ ਮੁਹੰਮਦ ਦਾ ਜਨਮ ਸੰਨ ੧੭੮੦-੮੨ ਵਿਚ ਹੋਇਆ ਤੇ ਸੰਨ ੧੮੬੨ ਵਿਚ ਉਸ ਦੀ ਮੌਤ ਹੋਈ ਸੀ। ਸ਼ਾਹ ਮੁਹੰਮਦ ਦੇ ਦੋ ਪੁਤ੍ਰ ਮੁਹੰਮਦ ਬਖਸ਼ ਅਤੇ ਹਾਸ਼ਮ ਸ਼ਾਹ ਸਨ ਤੇ ਛੋਟਾ ਪੁਤ੍ਰ ਹਾਸ਼ਮ ਸ਼ਾਹ ਵੀ ਇਕ ਅੱਛਾ ਕਵੀ ਸੀ, ਪਰ ਇਹ ਹਾਸ਼ਮ ਸ਼ਾਹ ਉਹ ਹਾਸ਼ਮ ਸ਼ਾਹ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਜਿਸ ਨੇ ਸੱਸੀ ਪੁੰਨੂੰ, ਸੋਹਣੀ ਮਹੀਂਵਾਲ, ਸ਼ੀਰੀਂ ਫਰਿਹਾਦ, ਹੀਰ ਆਦਿ ਕਿੱਸੇ ਲਿਖਕੇ ਖ਼ਾਲਸਾ ਦਰਬਾਰ ਲਾਹੌਰ ਵਿਚ ਪ੍ਰਸਿੱਧੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤੀ ਸੀ। ਉਹ ਹਾਸ਼ਮ ਸ਼ਾਹ ਪਿੰਡ ਜਗਦਿਓ ਜ਼ਿਲਾ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਦਾ ਵਸਨੀਕ ਸੀ। ਕਵੀ ਸ਼ਾਹ ਮੁਹੰਮਦ ਨੇ ਕੁਝ ਹੋਰ ਕਵਿਤਾ ਵੀ ਲਿਖੀ ਸੀ ਤੇ ਸੱਸੀ ਪੁੰਨੂੰ ਦਾ ਕਿੱਸਾ ਲਿਖਿਆ ਸੀ, ਪਰ ਜੋ ਪ੍ਰਸਿੱਧੀ ਇਸ ਨੇ ਸਿਖਾਂ ਤੇ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਦੀ ਲੜਾਈ ਦੇ ਕਿੱਸੇ ਤੋਂ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤੀ ਉਹ ਇਸ ਨੂੰ ਸੱਸੀ ਪੁੰਨੂ ਦੇ ਕਿੱਸੇ ਤੋਂ ਨਾ ਮਿਲੀ। ਇਸ ਦਾ ਕਾਰਣ ਇਹੋ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ ਕਿ ਸ਼ਾਹ ਮੁਹੰਮਦ ਵੀਰ ਰਸ ਦਾ ਕਵੀ ਸੀ ਤੇ ਸ਼ਿੰਗਾਰੀ ਕਵੀ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਨਾਲੇ ਸਤਲੁਜ ਦੀ ਲੜਾਈ ਪੰਜਾਬੀਆਂ ਦੀ ਆਪਣੀ ਆਜ਼ਾਦੀ ਦਾ ਘੋਲ ਸੀ, ਘੋਲ ਵੀ ਉਹ ਜਿਸ ਵਿਚ ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਨਾਲ ਹੀ ਹਿੰਦੂਆਂ ਤੇ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਨੇ ਵੀ ਹਿੱਸਾ ਲਿਆ ਸੀ। ਸ਼ਾਹ ਮੁਹੰਮਦ ਦਾ ਕਿੱਸਾ ਪੰਜਾਬੀਆਂ ਦੀ ਆਪਣੀ ਬੀਰਤਾ ਦਾ

ਸਜੀਵ ਚਿਤ੍ਰ ਸੀ, ਚਿਤ੍ਰ ਵੀ ਆਪਣੀ ਮਿੱਠੀ ਮਾਤ-ਭਾਸ਼ਾ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਚ । ਸੋ ਇਸ ਲਈ ਜਨਤਾ ਦਾ ਕਵੀ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਸ਼ਾਹ ਮੁਹੰਮਦ ਦੀ ਪ੍ਰਸਿੱਧੀ ਹੋਣੀ ਇਕ ਕੁਦਰਤੀ ਗੱਲ ਸੀ ।

ਲਾਹੌਰ ਦੀ ਖਾਨਾਜੰਗੀ ਤੇ ਸਿੱਖਾਂ ਅਤੇ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਦੀ ਲੜਾਈ ਦੀਆਂ ਘਟਨਾਵਾਂ ਨੂੰ ਸ਼ਾਹ ਮੁਹੰਮਦ ਨੇ ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਘੋਖਿਆ ਜਾਪਦਾ ਹੈ, ਇਸੇ ਕਰ ਕੇ ਕਿੱਸਾ ਲਿਖਣ ਲੱਗਿਆਂ ਉਸ ਨੇ ਕਈ ਕੌੜੀਆਂ ਅਸਲੀਅਤਾਂ ਜ਼ਾਹਰ ਕਰਨ ਤੋਂ ਵੀ ਸੰਕੋਚ ਕੀਤਾ । ਸੁਚੱਜੇ ਲੇਖਕ ਤੇ ਕਵੀ ਹਮੇਸ਼ਾਂ ਇਨਸਾਫ਼-ਪਸੰਦ ਹੁੰਦੇ ਹਨ, ਇਸ ਲਈ ਜਿੱਥੇ ਸ਼ਾਹ ਮੁਹੰਮਦ ਨੇ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਦੀ ਬਹਾਦੁਰੀ ਨੂੰ ਕੁਝ ਪ੍ਰਭਾਵ ਹੇਠ ਹੋ ਕੇ ਸਲਾਹਿਆ ਹੈ, ਉਥੇ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਬੀਰਤਾ ਵੀ ਉਸ ਨੇ ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਉਕੱਰਕੇ ਦੱਸੀ ਹੈ । ਸਿੱਖਾਂ ਨਾਲ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਨੇ ਕਿਉਂ ਲੜਾਈ ਛੇੜੀ, ਇਸਦਾ ਕਾਰਣ ਭਾਵੇਂ ਕਵੀ ਨੇ ਕੁਝ ਹੋਰ ਦੱਸਿਆ ਹੈ, ਅਰਥਾਤ—ਇਸ ਵਿਚ ਮਹਾਰਾਣੀ ਜਿੰਦ ਕੌਰ ਨੂੰ ਲਪੇਟਿਆ ਹੈ, ਪਰ ਇਸ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ ਵੀ ਅਸਲੀਅਤ ਨੂੰ ਉਸ ਨੇ ਲੁਕੀ ਹੋਈ ਨਹੀਂ ਰਹਿਣ ਦਿੱਤਾ ਤੇ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਦੇ ਲਾਹੌਰ ਵੜਨ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਕਰਦਿਆਂ ਹੋਇਆਂ ਲਿਖਿਆ ਹੈ:—

ਪੁਲ ਬੱਧਾ ਫਰੰਗੀਆਂ ਖਬਰ ਸੁਣਕੇ,
ਲਾਂਘੇ ਪਾਏ ਨੀ ਵਿੱਚ ਪਲਕਾਰਿਆਂ ਦੇ ।
ਆਏ ਸ਼ਹਿਰ ਲਾਹੌਰ ਨੂੰ ਖੁਸ਼ੀ ਕਰਦੇ,
ਵਜਦੇ ਵਾਜਿਆਂ ਨਾਲ ਨਗਾਰਿਆਂ ਦੇ ।
ਸਾਂਭ ਲਏ ਸਰਕਾਰ ਦੇ ਸਿਲੇ ਖਾਨੇ,
ਵਾਲੀ ਬਣੇ ਨੀ ਰਾਜ ਦੁਆਰਿਆਂ ਦੇ ।
ਸ਼ਾਹ ਮੁਹੰਮਦਾ ਫੇੜ ਸੀ ਵਿਰਲਿਆਂ ਦੀ,
ਸੋਈ ਪੇਸ਼ ਆਈ ਸਿੰਘਾਂ ਸਾਰਿਆਂ ਦੇ ॥ ੯੬ ॥

ਇਸ ਬੈਂਤ ਦੇ ਪਿਛਲੇ ਬੰਦ ਵਿਚ ਜੋ ਗੁੱਝਾ ਇਸ਼ਾਰਾ ਹੈ ਉਹ ਇਸ ਸੰਬੰਧ ਵਿਚ ਰਤਾ ਤਸ਼ਰੀਹ ਦਾ ਮੁਹਤਾਜ ਹੈ ।

ਦਰਬਾਰ ਲਾਹੌਰ ਦੇ ਕੁਝ ਸਰਦਾਰ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚੋਂ ਰਾਜਾ ਗੁਲਾਬ ਸਿੰਘ ਪ੍ਰਧਾਨ ਸੀ, ਚਾਹੁੰਦੇ ਸਨ ਕਿ ਸਿੱਖ ਰਾਜ ਤਾਂ ਚਾਹੇ ਨਸ਼ਟ ਹੀ ਹੋ ਜਾਵੇ, ਪਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਸਰਦਾਰੀਆਂ ਨੂੰ ਤੱਤੀ ਆਂਚ ਨਾ ਲੱਗੇ । ਰਾਜਾ ਗੁਲਾਬ ਸਿੰਘ, ਧਿਆਨ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਸੁਚੇਤ ਸਿੰਘ ਇਹ ਤਿੰਨੇ ਡੋਗਰੇ ਸ਼ੁਰੂ ਤੋਂ ਹੀ ਇਕ ਪਾਸੇ ਸਨ ਤੇ ਸੰਧਾਵਾਲੀਏ ਸਰਦਾਰ ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ । ਕਈ ਵੇਰ ਥੋੜਾ ਚਿਰ ਲਈ ਮਿਲ ਵੀ ਜਾਂਦੇ ਸਨ, ਪਰ ਕਿਸੇ ਖਾਸ ਮਤਲਬ ਵਾਸਤੇ, ਜਿਵੇਂ ਸਰਦਾਰ ਚੇਤ ਸਿੰਘ ਬਾਜਵਾ, ਮੁਸਾਹਿਬ ਮਹਾਰਾਜਾ ਖੜਗ ਸਿੰਘ ਦੇ ਮਾਰਨ ਲਈ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਏਕਾ ਕਰ ਲਿਆ ਸੀ, ਪਰ ਫੇਰ ਵੀ ਡੋਗਰੇ ਹਮੇਸ਼ਾਂ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਸਿੰਘਾਂ ਤੋਂ ਵੱਖ ਰਖਦੇ ਸਨ । ਡੋਗਰਿਆਂ ਦੀ ਪਾਲਿਸੀ ਸੀ, ਮਹਾਰਾਜਾ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਦੇ ਖਾਨਦਾਨ ਨੂੰ ਖੜਯੰਤ੍ਰ ਖੜੇ ਕਰ ਕੇ ਕਿਸੇ ਨਾ ਕਿਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਖਤਮ ਕਰਨਾ ਤੇ ਧਿਆਨ ਸਿੰਘ ਦੇ ਪੁਤ੍ਰ ਰਾਜਾ ਹੀਰਾ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਰਾਜ-ਗੱਦੀ ਪਰ ਬਿਠਾਉਣ ਲਈ ਮੈਦਾਨ ਸਾਫ਼ ਕਰਨ । ਰਾਜਾ ਗੁਲਾਬ ਸਿੰਘ ਚਾਹੁੰਦਾ ਸੀ ਕਿ ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਹਕੂਮਤ ਦੇ ਦੋ ਹਿੱਸੇ ਬਣ ਜਾਣ, ਇਲਾਕਾ ਪਹਾੜ ਦੀ ਹਕੂਮਤ ਉਸ ਦੇ ਆਪਣੇ ਹੱਥ ਵਿਚ ਹੋਵੇ ਤੇ ਮੈਦਾਨੀ ਇਲਾਕੇ ਦੀ ਹਕੂਮਤ ਚਾਹੇ ਜ਼ੈਦ ਦੇ ਸਪੁਰਦ ਹੋਵੇ ਤੇ ਚਾਹੇ ਬਕਰ ਦੇ । ਇਸ ਹੀਲਾ ਸਾਜ਼ੀ ਵਿਚ ਜਿੱਥੇ ਸ਼ੇਰਿ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਰਾਜ-ਦੁਲਾਰੇ ਇਕ ਇਕ ਕਰ ਕੇ ਮੌਤ ਦੇ ਮੂੰਹ ਵਿਚ ਧਕੇਲੇ ਗਏ, ਉਥੇ

ਧਿਆਨ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਮਾਰ ਕੇ ਅਜੀਤ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਲਹਿਣਾ ਸਿੰਘ ਸੰਧਾਵਾਲੀਏ ਵੀ ਨਾਸ਼ ਹੋ ਗਏ ਤੇ ਨਾਲ ਹੀ ਥੋੜੇ ਥੋੜੇ ਚਿਰ ਪਿਛੋਂ ਰਾਜਾ ਸੁਚੇਤ ਸਿੰਘ ਤੇ ਹੀਰਾ ਸਿੰਘ ਵੀ ਮਾਰੇ ਗਏ। ਰਾਜਾ ਹੀਰਾ ਸਿੰਘ ਦੇ ਮਾਰਨ ਵਿਚ ਰਾਜਾ ਗੁਲਾਬ ਸਿੰਘ ਦਾ ਪੂਰਾ ਪੂਰਾ ਹੱਥ ਸੀ, ਚਾਹੇ ਇਸ ਹੱਲੇ ਵਿਚ ਉਸ ਦਾ ਪੁਤ੍ਰ ਮੀਆਂ ਸੋਹਨ ਸਿੰਘ ਵੀ ਮਾਰਿਆ ਗਿਆ ਸੀ। (ਪੰ: ਗ: ਰੀ:)

ਆਪਣੇ ਭਰਾਵਾਂ ਤੇ ਭਤੀਜੇ ਦੇ ਖਤਮ ਹੋਣ ਤੇ ਰਾਜਾ ਗੁਲਾਬ ਸਿੰਘ ਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਵਿਚ ਸਰਦਾਰ ਜਵਾਹਰ ਸਿੰਘ ਤੇ ਮਹਾਰਾਣੀ ਜਿੰਦ ਕੌਰ ਰੜਕਦੇ ਸਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਰਾਹ ਵਿਚੋਂ ਸਾਫ ਕਰਨ ਲਈ ਉਸ ਨੇ ਕੌਰ ਪਿਸ਼ੌਰਾ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਗੁਪਤ ਤਰੀਕੇ ਨਾਲ ਕਤਲ ਕਰਵਾ ਸੁੱਟਿਆ ਤੇ ਮੀਆਂ ਪ੍ਰਿਥੀ ਸਿੰਘ ਆਦਿ ਦੇ ਰਾਹੀਂ ਸਿਖ ਫੌਜਾਂ ਵਿਚ ਗ਼ਲਤ ਅਫ਼ਵਾਹਾਂ ਨਾਲ ਜੋਸ਼ ਪੈਦਾ ਕਰਕੇ ਸ: ਜਵਾਹਰ ਸਿੰਘ ਦੇ ਪ੍ਰਾਣ ਲੈ ਲਏ। ਮਹਾਰਾਣੀ ਆਪਣੇ ਭਰਾ ਦੇ ਕਾਤਲਾਂ ਤੋਂ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਵਾਕਿਫ਼ ਸੀ,ਇਸ ਲਈ ਮੀਆਂ ਪ੍ਰਥੀ ਸਿੰਘ ਆਦਿ ਦੋਸ਼ੀ ਫੜੇ ਗਏ। ਪਰ ਫੌਜਾਂ ਵਿਚ ਚੂੰਕਿ ਉਸ ਵੇਲੇ ਰਿਸ਼ਵਤ ਦਾ ਜਾਲ ਫੈਲਾਕੇ ਬਹੁਤਾ ਇੰਤਸ਼ਾਰ ਪੈਦਾ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਸੀ, ਇਸ ਲਈ ਹਾਲਾਤ ਕਾਬੂ ਵਿਚ ਨਾ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਮਜਬੂਰੀ ਦੇ ਕਾਰਣ ਅਸਲ ਕਾਤਲ ਛੇਤੀ ਹੀ ਛੱਡ ਦਿਤੇ ਗਏ।

ਜਨਰਲ ਸਰਦਾਰ ਮੇਵਾ ਸਿੰਘ ਮਜੀਠੀਆ, ਜਨਰਲ ਸਰਦਾਰ ਰਤਨ ਸਿੰਘ ਮਾਨ ਅਤੇ ਭਾਈ ਰਾਮ ਸਿੰਘ ਇਹ ਤਿੰਨ ਸਰਦਾਰ ਰਾਜਾ ਗੁਲਾਬ ਸਿੰਘ ਦੇ ਖਰੀਦੇ ਹੋਏ ਸਨ। ਸਰਦਾਰ ਚਤਰ ਸਿੰਘ ਅਟਾਰੀ ਵਾਲਾ ਵੀ ਇਨ੍ਹਾਂ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਸਰਦਾਰ ਜਵਾਹਰ ਸਿੰਘ ਦੇ ਜ਼ਮਾਨੇ ਵਿਚ ਜਦ ਸਿੰਘਾਂ ਨੇ ਸਰਦਾਰ ਸ਼ਾਮ ਸਿੰਘ ਅਟਾਰੀ ਵਾਲੇ ਦੀ ਕਮਾਂਡ ਹੇਠ ਗੁਲਾਬ ਸਿੰਘ ਤੋਂ ਖਿਰਾਜ ਵਸੂਲ ਕਰਨ ਵਾਸਤੇ ਜੰਮੂ ਉਤੇ ਚੜ੍ਹਾਈ ਕੀਤੀ ਸੀ ਤਾਂ ਉਹ ਮੁਹਿਮ ਸਰਦਾਰ ਮੇਵਾ ਸਿੰਘ ਮਜੀਠੀਏ ਅਤੇ ਸਰਦਾਰ ਰਤਨ ਸਿੰਘ ਮਾਨ ਦੀਆਂ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ਾਂ ਨਾਲ ਫੇਲ ਹੋਈ ਸੀ। ਸਰਦਾਰ ਜਵਾਹਰ ਸਿੰਘ ਦੇ ਮਾਰੇ ਜਾਣ ਤੇ ਰਾਜਾ ਗੁਲਾਬ ਸਿੰਘ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਰਸਤਾ ਸਾਫ ਸੀ, ਇਸ ਲਈ ਉਹ ਸਤਲੁਜ ਦੀ ਲੜਾਈ ਛਿੜਨ ਤੋਂ ਇਕ ਸਾਲ ਪਹਿਲਾਂ ਸੰਨ ੧੮੪੪ ਵਿਚ ਹੀ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਨਾਲ ਕੌਲ-ਇਕਰਾਰ ਕਰਕੇ ਮਿਲ ਗਿਆ ਸੀ ਤੇ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਨਾਲ ਉਲਝਾਉਣ ਦੇ ਜਤਨ ਕਰਦਾ ਰਹਿੰਦਾ ਸੀ। ਦਰਬਾਰ ਲਾਹੌਰ ਵਿਚ ਬੇ-ਇਤਫਾਕੀ ਪਈ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਪੰਜਾਬ ਨੂੰ ਸਾਂਭਣ ਲਈ ਏਦੂੰ ਚੰਗਾ ਮੌਕਾ ਹੋਰ ਕੋਈ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਇਸ ਲਈ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਲੁਦਿਆਣੇ ਅਤੇ ਫੀਰੋਜ਼ਪੁਰ ਫੌਜ ਜਮ੍ਹਾ ਕਰਨੀ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤੀ ਤੇ ਦਰਬਾਰ ਲਾਹੌਰ ਦੇ ਅਫਸਰਾਂ ਨੂੰ ਤੰਗ ਕਰਨਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤਾ।

ਦਰਬਾਰ ਲਾਹੌਰ ਵਲੋਂ ਇਸ ਸਮੇਂ ਜੋ ਉਜ਼ਰ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਰਾਜ ਦੀਆਂ ਵਧੀਕੀਆਂ ਤੋਂ ਵਿਰੁੱਧ ਉਠਾਇਆ ਗਿਆ ਉਹ ਪਿਛੇ "ਜੰਗ-ਨਾਮਾ ਲਾਹੌਰ" ਦੀ ਭੂਮਿਕਾ ਵਿਚ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਸਿਖ ਰਾਜ ਦੇ ਵਜ਼ੀਰਿ ਆਜ਼ਮ ਮਿਸਰ ਲਾਲ ਸਿੰਘ, ਸਿੱਖ ਫੌਜਾਂ ਦੇ ਸਿਪਹ ਸਾਲਾਰ ਮਿਸਰ ਤੇਜ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਸਾਰੀ ਕਲਹ ਦਾ ਮੂਲ ਰਾਜਾ ਗੁਲਾਬ ਸਿੰਘ, ਜਿਸ ਦਾ ਜਾਦੂ ਫੌਜੀ ਪੰਚਾਇਤਾਂ ਦੇ ਰਾਹੀਂ ਸਿੱਖ ਫੌਜਾਂ ਵਿਚ ਚਲਦਾ ਰਹਿੰਦਾ ਸੀ, ਇਸ ਸਮੇਂ ਫਰੰਗੀਆਂ ਦੀ ਅਗਾਂਹ ਵਧੂ ਪਾਲਿਸੀ ਨੂੰ ਸਫਲ ਬਨਾਉਣ ਲਈ ਇਕ ਕਦਮ ਵੀ ਪਿਛੇ ਨਹੀਂ ਸਨ ਤੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਹੀ ਹੱਥ ਉਸ ਵੇਲੇ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਰਾਜ ਭਾਗ ਦੀ ਡੋਰ ਸੀ। ਸੋ ਇਸ ਹਾਲਤ ਵਿਚ ਅੰਗਰੇਜ਼ ਨੇ ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਸੁਤੰਤ੍ਰਤਾ ਵਿਚ ਦਖਲ ਦੇਣ ਲਈ ਕਦਮ

ਪੁਟਿਆ ਤੇ ਸਤਲੁਜੋਂ ਪਾਰ ਦਾ ਉਹ ਇਲਾਕਾ ਜੋ ਫੀਰੋਜ਼ਪੁਰ ਅਤੇ ਲੁਦਿਹਾਣੇ ਦੇ ਵਿਚਕਾਰ ਸੀ ਮੱਲ ਲਿਆ। ਦਰਬਾਰ ਲਾਹੌਰ ਵਲੋਂ ਆਪਣੇ ਇਲਾਕੇ ਦੀ ਹਿਫਾਜ਼ਤ ਲਈ ਫੌਜ ਭੇਜੀ ਗਈ ਤੇ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਚੰਦ ਆਦਮੀਆਂ ਦੀ ਬੇਈਮਾਨੀ ਸਾਰੇ ਸਿੰਘਾਂ ਦੇ, ਅਰਥਾਤ ਸਾਰੀ ਸਿਖ ਹਕੂਮਤ ਦੇ ਪੇਸ਼ ਆਈ।

ਕਵੀ ਸ਼ਾਹ ਮੁਹੰਮਦ ਨੇ ਸਿਖ ਰਾਜ ਦੇ ਵਿਰੋਧੀਆਂ ਦੀਆਂ ਉਡਾਈਆਂ ਹੋਈਆਂ ਅਫਵਾਹਾਂ ਦੇ ਅਸਰ ਹੇਠ ਆਕੇ ਮਹਾਰਾਣੀ ਜਿੰਦ ਕੌਰ ਬਾਰੇ ਕੁਝ ਅਯੋਗ ਸ਼ਬਦ ਕਹੇ ਹਨ ਤੇ ਜ਼ਾਹਰ ਕੀਤਾ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਲੜਾਈ ਛੇੜਨੀ ਵੀ ਉਸ ਦੀ ਇਕ ਚਾਲ ਸੀ ਜੋ ਸਰਦਾਰ ਜਵਾਹਰ ਸਿੰਘ ਦਾ ਵੈਰ ਲੈਣ ਵਾਸਤੇ ਚੱਲੀ ਗਈ ਸੀ, ਪਰ ਇਹ ਕਥਨ ਮੂਲੋਂ ਹੀ ਗ਼ਲਤ ਅਤੇ ਬੇ-ਬੁਨਿਆਦ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਜੇ ਕੁਝ ਸਿਖ ਫੌਜੀ ਉਸ ਦੇ ਲਈ ਓਪਰੇ ਸਨ ਤਦ ਹਕੂਮਤ ਤਾਂ ਉਸ ਦੇ ਪੁਤ੍ਰ ਮਹਾਰਾਜਾ ਦਲੀਪ ਸਿੰਘ ਦੀ ਸੀ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਗਲਤੀ ਕਰਕੇ ਉਹ ਆਪਣੇ ਪੁਤ੍ਰ ਦੀ ਸੁਤੰਤ੍ਰ ਹਕੂਮਤ ਦੇ ਰਾਹ ਵਿਚ ਕਿਵੇਂ ਕੰਡੇ ਬੀਜ ਸਕਦੀ ਸੀ, ਕਦਾਚਿਤ ਨਹੀਂ।

ਕਿੱਸਾ ਸ਼ਾਹ ਮੁਹੰਮਦ ਦਾ ਅਜਿਹੀਆਂ ਕਈ ਬਿਆਨੀਆਂ ਖਾਮੀਆਂ ਹੋਣ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ ਵੀ ਸਿਖ ਇਤਿਹਾਸ ਲਈ ਇਕ ਅਮੋਲਕ ਚੀਜ਼ ਹੈ। ਇਸ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਇਸ ਵਿਚ ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਵੀਰਤਾ ਦਾ ਇਕ ਅਮਰ ਸੰਦੇਸ਼ ਹੈ ਜੋ ਆਜ਼ਾਦ ਹੋਣ ਲਈ ਪੁਸ਼ਤਾਂ ਤਕ ਪੰਜਾਬ ਦੀਆਂ ਨੌਜਵਾਨ ਨਸਲਾਂ ਨੂੰ ਟੁੰਬਦਾ ਰਹੇਗਾ, ਕਿ ਜੇ ਜੀਊਣਾ ਹੈ ਤਾਂ ਚੰਗਾ ਇੱਜ਼ਤ ਦਾ ਜੀਵਨ ਜੀਓ ਤੇ ਜੇ ਮਰਨਾ ਹੈ ਤਾਂ ਅਮਰ ਸ਼ਹੀਦ ਸਰਦਾਰ ਸ਼ਾਮ ਸਿੰਘ ਅਟਾਰੀ ਵਾਲੇ ਦੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਆਜ਼ਾਦੀ ਦੇ ਜੰਗ ਵਿਚ ਪਿਛੇ ਨਾ ਮੁੜਨ ਦੀ ਸੌਂਹ ਖਾਕੇ ਸ਼ਹੀਦੀਆਂ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰੋ।

ਸ਼ਹੀਦੀਆਂ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਸਦਾ ਅਮਰ ਹੁੰਦੇ ਹਨ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਮੌਤ ਨਹੀਂ ਆਉਂਦੀ ਜਿਵੇਂ ਅਖੌਤ ਹੈ: "ਜੀਊਣਾ ਜਸ ਤੇ ਮਰਨਾ ਅਪਜਸ।" ਸ਼ਹੀਦਾਂ ਦੇ ਨਾਲ ਹੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਕਾਰਨਾਮੇ ਲਿਖਣ ਵਾਲੇ ਵੀ ਅਬਨਾਸ਼ੀ ਬੰਦੇ ਹੀ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਕਵੀ ਸ਼ਾਹ ਮੁਹੰਮਦ ਉਨ੍ਹਾਂ ਅਬਨਾਸ਼ੀ ਬੰਦਿਆਂ ਵਿਚੋਂ ਇਕ ਹੈ ਜਿਸਨੇ ਪੰਜਾਬ ਬੀਰਤਾ ਨੂੰ ਬੜੀ ਸਫਲਤਾ ਨਾਲ ਚਿਤ੍ਰਿਆ ਤੇ ਭਾਵ ਪੂਰਤਿ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿਚ ਗਾਵਿਆ ਹੈ।

ਕਿਸਾ ਸ਼ਾਹ ਮੁਹੰਮਦ ਦਾ ਜੇ ਜ਼ਮਾਨੇ ਦੇ ਨਾਲ ਹੀ ਬਦਲਦਾ ਗਿਆ ਤਾਂ ਇਸ ਵਿਚ ਹੈਰਾਨੀ ਵਾਲੀ ਗਲ ਨਹੀਂ ਕਿਉਂਕਿ ਸ਼ਾਹ ਮੁਹੰਮਦ ਦੀ ਰੂਹ ਜੋ ਇਸ ਵਿਚੋਂ ਪਈ ਬੋਲਦੀ ਹੈ, ਉਸ ਨੂੰ ਅਜੇ ਤੋੜੀ ਕੋਈ ਬਦਲ ਨਹੀਂ ਸਕਿਆ, ਪਰ ਫੇਰ ਵੀ ਮੂਲ ਪਾਠ ਲਭਣ ਲਈ ਸ਼ਾਹ ਮੁਹੰਮਦ ਦੇ ਪੁਰਾਣੇ ਤੋਂ ਪੁਰਾਣੇ ਕਿੱਸਿਆਂ ਤੋਂ ਸਹਾਇਤਾ ਲਈ ਗਈ ਹੈ। ਸੁਧਾਈ ਕਰਨ ਲਈ ਜੋ ਕਿੱਸੇ ਇਸ ਸੰਬੰਧ ਵਿਚ ਮਿਲੇ ਹਨ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਵੇਰਵਾ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹੈ:-

੧. ਸਰਦਾਰ ਬਲਦੇਵ ਸਿੰਘ ਜੀ ਪ੍ਰੋਫੈਸਰ ਓਰੀਐਂਟਲ ਕਾਲਜ ਤੋਂ ਸ਼ਾਹ ਮੁਹੰਮਦ ਦਾ ਇਕ ਪੁਰਾਣਾ ਫ਼ਾਰਸੀ ਅਖਰਾਂ ਵਿਚ ਲਿਖਿਆ ਹੋਇਆ ਕਿਸਾ ਮਿਲਿਆ ਜੋ ਸਭ ਤੋਂ ਪੁਰਾਣੀ ਪ੍ਰਤੀ ਕਹੀ ਜਾ ਸਕਦੀ ਹੈ ਤੇ ਕੁਲ ਬੈਤਾਂ ਉਸ ਵਿਚ ੯੩ ਹਨ।

੨. ਕਿਸਾ ਸ਼ਾਹ ਮੁਹੰਮਦ (ਪੱਥਰ ਦਾ ਛਾਪਾ) ਮਤਬਾ ਚਸ਼ਮਾ ਨੂਰ, ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ। ਸੰਮਤ ੧੯੨੨ ਬਿ: ਦਾ ਛਪਿਆ ਹੋਇਆ।

੩. ਬੈਂਤ ਸ਼ਾਹ ਮੁਹੰਮਦ (ਫਾਰਸੀ ਅੱਖਰਾਂ ਵਿਚ) ੧੯੧੪-੧੫, ਮੁਫੀਦ ਆਮ ਪ੍ਰੈਸ, ਲਾਹੌਰ। (ਦੋ ਵੱਖੋ ਵੱਖ ਕਾਪੀਆਂ)

੪. ਸਿੰਘਾਂ ਤੇ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਦੀ ਲੜਾਈ (ਬੈਂਤ ਸ਼ਾਹ ਮੁਹੰਮਦ) ਸੰਨ ੧੯੨੧, ਸੰਪਾਦਿਤ ਪੰਡਿਤ ਰਾਮ ਸ਼ਰਨ ਸ਼ਰਮਾ ਬੀ. ਏ. ਲਾਹੌਰ।

੫. ਕਿਸਾ ਸ਼ਾਹ ਮੁਹੰਮਦ (ਛਾਪਾ ਟਾਈਪ) ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਕ ਭਾਈ ਤਾਰਾ ਚੰਦ ਛਿੱਬਰ ਪੁਸਤਕਾਂ ਵਾਲੇ, ਲੁਹਾਰੀ ਦਰਵਾਜ਼ਾ ਲਾਹੌਰ।

ਇਸ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ ਵੀ ਜੇ ਕੋਈ ਉਕਾਈ ਰਹਿ ਗਈ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਅਸਚਰਜ ਨਹੀਂ, ਪਰ ਉਕਾਈਆਂ ਦੀ ਸੂਚਨਾ ਦੇਣਾ ਪਾਠਕਾਂ ਦਾ ਆਪਣਾ ਫਰਜ਼ ਹੈ।

ਕਿੱਸਾ ਸ਼ਾਹ ਮੁਹੰਮਦ

ਅਰਥਾਤ

ਅੰਗ੍ਰੇਜ਼ਾਂ ਤੇ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਲੜਾਈ

ਅੱਵਲ ਆਖੀਏ ਸਿਫ਼ਤ* ਖ਼ੁਦਾ ਦੀ ਜੀ,
ਜਿਹੜਾ ਕੁਦਰਤ ਦੇ ਖੇਲ ਬਣਾਂਵਦਾ ਈ ।
ਚੌਦਾਂ ਤਬਕਾਂ ਦਾ ਨਕਸ਼ ਨਿਗਾਰ ਕਰਕੇ,
ਰੰਗਾ ਰੰਗ ਦੇ ਬਾਗ਼ ਲਗਾਂਵਦਾ ਈ ।
ਸਭੇ ਪਿਛਲੀਆਂ ਸਫ਼ਾਂ ਲਪੇਟ ਲੈਂਦਾ,
ਅਗੇ ਹੋਰ ਦੀਆਂ ਹੋਰ ਵਿਛਾਂਵਦਾ ਈ ।
ਸ਼ਾਹ ਮੁਹੰਮਦਾ ਓਸ ਤੋਂ ਸਦਾ ਡਰੀਏ,
ਬਾਦਸ਼ਾਹਾਂ ਤੋਂ ਭੀਖ ਮੰਗਾਵਦਾ ਈ ॥ ੧ ॥
ਏਥੇ ਆਇਆਂ ਨੂੰ ਪਕੜਕੇ† ਮੋਹ ਲੈਂਦੀ,
ਦੁਨੀਆ ਬੇਸਵਾ ਦਾ ਰਖੇ ਭੇਸ ਮੀਆਂ ।
ਸਦਾ ਨਹੀਂ ਜੁਆਨੀ ਤੇ ਹੁਸਨ ਮਾਪੇ,
ਸਦਾ ਨਹੀਂ ਜੇ ਬਾਲ ਵਰੇਸ ਮੀਆਂ ।
ਸਦਾ ਨਹੀਂ ਜੇ ਦੌਲਤਾਂ ਫੀਲ‡ ਘੋੜੇ,
ਸਦਾ ਨਹੀਂ ਜੇ ਰਾਜ ਤੇ ਦੇਸ ਮੀਆਂ ।
ਸ਼ਾਹ ਮੁਹੰਮਦਾ ਸਦਾ ਨਾ ਰੂਪ ਦੁਨੀਆ,
ਸਦਾ ਨਹੀਂ ਜੇ ਕਾਲੜੇ ਕੇਸ ਮੀਆਂ ॥ ੨ ॥
ਇਕ ਰੋਜ਼ ਵਡਾਲੇ ਦੇ ਵਿਚ ਬੈਠੇ,
ਚਲੀ ਆਣ ਫਰੰਗੀ ਦੀ ਬਾਤ ਆਈ ।
ਸਾਨੂੰ ਆਖਿਆ ਹੀਰੇ ਤੇ ਹੋਰ ਯਾਰਾਂ,§
ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਸਾਡੀ ਮੁਲਾਕਾਤ ਆਈ ।
ਰਾਜ਼ੀ ਬਹੁਤ ਰਹਿੰਦੇ ਮੁਸਲਮਾਨ ਹਿੰਦੂ,
ਸਿਰ ਦੋਹਾਂ ਦੇ ਉੱਤੇ ਅਫ਼ਾਤ ਆਈ ।
ਸ਼ਾਹ ਮੁਹੰਮਦਾ ਵਿੱਚ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਜੀ,
ਅੱਗੇ ਨਹੀਂ ਸੀ ਤੀਸਰੀ ਜਾਤ ਆਈ{} ॥ ੩ ॥

---

*ਉਪਮਾ ।   †'ਪਕੜਕੇ' ਪਾਠ ਵੀ ਹੈ।

‡ਸੰਮਤ ੧੯੨੨ ਬਿ: ਦੀ ਪ੍ਰਤੀ ਵਿਚ 'ਫੀਲ' ਦੀ ਥਾਵੇਂ 'ਮਾਲ' ਪਾਠ ਹੈ।

§ਪੰਡਿਤ ਰਾਮ ਸਰਨ ਸ਼ਰਮਾ ਬੀ. ਏ. ਦੇ ਸੰਪਾਦਿਤ ਕਿੱਸੇ ਵਿਚ ਪਾਠ ਹੈ : "ਸਾਨੂੰ ਆਖਿਆ ਹੀਰੇ ਤੇ ਨੂਰ ਖਾਂ ਨੇ ।"

{}ਸਰਦਾਰ ਬਲਦੇਵ ਸਿੰਘ ਦੀ ਪ੍ਰਤੀ ਵਿਚ ਅੰਕ ੨ ਦੀ ਬੈਂਤ ਅੰਕ ੩ ਦੀ ਬੈਂਤ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਆਈ ਹੈ।

ਏਹ ਤਾਂ ਜਗ ਸਰਾਂਇ ਮੁਸਾਫਰਾਂ ਦੀ,
ਕਈ ਜੋਰ ਵਾਲੇ ਏਥੇ ਆਇ ਗਏ ।
ਸੱਦਾਦ ਨਮਰੂਦ ਫਰਊਨ ਜੇਹੇ,
ਦਾਵਾ ਬੰਨ੍ਹਿ ਖੁਦਾ ਕਹਾਇ ਗਏ ।
ਅਕਬਰ ਸ਼ਾਹ ਜੇਹੇ ਵਿਚ ਦਿਲੀ ਦੇ ਜੀ,
ਫੇਰੀ ਵਾਂਗੂ ਬਣਜਾਰਿਆਂ ਪਾਇ ਗਏ ।
ਸ਼ਾਹ ਮੁਹੰਮਦਾ ਰਹੇਗਾ ਰੱਬ ਸੱਚਾ,
ਬਾਜੇ ਕੂੜ ਦੇ ਕਈ ਬਜਾਇ ਗਏ ॥ ੪ ॥
ਮਹਾਬਲੀ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਹੋਇਆ ਪੈਦਾ,
ਨਾਲ ਜ਼ੋਰ ਦੇ ਮੁਲਕ ਹਿਲਾਇ ਗਿਆ ।
ਮੁਲਤਾਨ, ਕਸ਼ਮੀਰ, ਪਿਸ਼ੌਰ, ਚੰਬਾ,
ਜੰਮੂ, ਕਾਂਗੜਾ ਕੋਟ ਨਿਵਾਇ ਗਿਆ ।
ਤਿਬਤ ਦੇਸ ਲੱਦਾਖ਼ ਤੇ ਚੀਨ ਤੋੜੀ,
ਸਿੱਕਾ ਆਪਣੇ ਨਾਮ ਚਲਾਇ ਗਿਆ ।
ਸ਼ਾਹ ਮੁਹੰਮਦਾ ਜਾਨ ਪੰਜਾਹ ਬਰਸਾਂ,
ਅੱਛਾ ਰੱਜ ਕੇ ਰਾਜ ਕਮਾਇ ਗਿਆ ॥ ੫ ॥
ਜਦੋਂ ਹੋਏ ਸਰਕਾਰ ਦੇ ਸਾਸ ਪੂਰੇ,
ਜਮਾ ਹੋਏ ਨੀ ਸਭ ਸਰਦਾਰ ਮੀਆਂ ।
ਚੇਤ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਮਾਰਿਆ ਕੌਰ ਸਾਹਿਬ,
ਸ਼ੁਰੂ ਹੋਈ ਦਰਬਾਰ ਤਲਵਾਰ ਮੀਆਂ ।
ਖੜਗ ਸਿੰਘ ਮਹਾਰਾਜੇ ਨੇ ਆਹ ਮਾਰੀ,
ਮੋਇਆ ਮੁੱਢ ਕਦੀਮ ਦਾ ਯਾਰ ਮੀਆਂ* ।

---

*ਸ: ਬਲਦੇਵ ਸਿੰਘ ਦੀ ਪ੍ਰਤੀ ਵਿਚ ਇਨ੍ਹਾਂ ਤਿੰਨ ਤੁਕਾਂ ਦਾ ਪਾਠ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹੈ:–
ਜਦੋਂ ਮੋਈ ਸਰਕਾਰ ਤਾਂ ਹੋਈ ਕੌਂਸਲ, "ਚੇਤ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਛੱਡਣਾ ਮਾਰ ਮੀਆਂ ।
ਖੜਗ ਸਿੰਘ ਦਾ ਓਹ ਮੁਸਾਹਿਬ ਪੱਕਾ, ਉਹ ਵੀ ਸੁੱਟਿਆ ਰਾਜੇ ਨੇ ਮਾਰ ਮੀਆਂ ।
ਰਾਜੇ ਓਸਦੇ (ਕੌਰ) ਦੇ ਨਾਲ ਸਲਾਹ ਕਰਕੇ, ਸਿਰ ਵੱਢਿਆ ਨਾਲ ਤਲਵਾਰ ਮੀਆਂ ।"
ਕੌਂਸਲ ਤੋਂ ਭਾਵ ਏਥੇ ਉਸ ਸਲਾਹ ਤੋਂ ਹੈ ਜੋ ਰਾਜਾ ਧਿਆਨ ਸਿੰਘ ਨੇ ਸ: ਚੇਤ ਸਿੰਘ ਬਾਜਵੇ ਨੂੰ ਮਾਰਨ ਲਈ ਕੌਰ ਨੌ ਨਿਹਾਲ ਸਿੰਘ ਦੇ ਪਾਸ ਹਾਜ਼ਰ ਹੋ ਕੇ ਰਾਜਾ ਸੁਚੇਤ ਸਿੰਘ, ਜਮਾਂਦਾਰ ਖੁਸ਼ਹਾਲ ਸਿੰਘ, ਸਰਦਾਰ ਲਹਿਣਾ ਸਿੰਘ ਮਜੀਠੀਆ ਆਦਿ ਦੀ ਮੌਜੂਦਗੀ ਵਿਚ ਕੀਤੀ ਸੀ । ਦੀਵਾਨ ਕ੍ਰਿਪਾ ਰਾਮ ਨੇ ਇਸ ਕੌਂਸਲ ਦੇ ਸੰਬੰਧ ਵਿਚ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਲਿਖਿਆ ਹੈ:–

ਇਕ ਵਾਰ ਇਕ ਚੰਗੇ ਅਹੁਦੇ ਦੇ ਸ੍ਰਦਾਰ ਰਾਜਾ ਸੁਚੇਤ ਸਿੰਘ ਜੀ ਜਮਾਦਾਰ ਖੁਸ਼ਹਾਲ ਸਿੰਘ ਸ੍ਰਦਾਰ ਲਹਿਣਾ ਸਿੰਘ ਮਜੀਠੀਆ ਅਤੇ ਦੂਜੇ ਪਤਵੰਤੇ ਸਜਣਾਂ ਨੇ ਕੰਵਰ ਨੌਨਿਹਾਲ ਸਿੰਘ ਦੀ ਸੇਵਾ ਵਿਚ ਹਾਜ਼ਰ ਹੋ ਕੇ ਅਸਲੀਅਤ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਕੰਨਾਂ ਤਕ ਪਹੁੰਚਾਈ ।

ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਸਹੁੰ ਖਾਧੀ ਕਿ ਜੋ ਸ੍ਰਦਾਰ ਲਹਿਣਾ ਸਿੰਘ ਮਜੀਠਿਆ ਜੋ ਕਿ ਰਾਜਸੀ ਅਤੇ ਵਿਦਿਅਕ ਮੁਆਮਲਿਆਂ ਵਿਚ ਪ੍ਰਬੀਨ ਅਤੇ ਬੜਾ ਬੁੱਧੀਮਾਨ ਸੀ । ਖਾਸ ਕਰ ਹਿਸਾਬ ਵਿਚ ਵਧੇਰੇ ਮੁਹਾਰਤ ਰਖਦਾ ਸੀ, ਨੇ ਇਹ ਇਕਰਾਰ ਕੀਤਾ ਕਿ ਭੇਤ ਨੂੰ ਪ੍ਰਗਟ ਨ ਕਰਨ ਲਈ ਮੈਂ ਸਹੁੰ ਖਾਧੀ ਹੈ ਅਤੇ ਸ੍ਰਦਾਰ ਅਜੀਤ ਸਿੰਘ ਦੇ ਮਾਰਨ ਵਿਚ ਤੁਹਾਡੇ ਨਾਲ ਨਹੀਂ ਜਾਵਾਂਗਾ । (ਦੇਖੋ, ਗੁਲਾਬ ਨਾਮਾ, ੧੯੩੨, ਸਫੇ ੨੦੮–੦੯)

ਸ਼ਾਹ ਮੁਹੰਮਦਾ ਅਸਾਂ ਭੀ ਨਾਲ ਮਰਨਾ,
ਸਾਡਾ ਏਹੋ ਸੀ ਕੌਲ ਕਰਾਰ ਮੀਆਂ ॥ ੬ ॥
ਮੇਰੇ ਪਾਸ ਬੈਠਿਆਂ ਇਹਨਾਂ ਖ਼ੂਨ ਕੀਤਾ,
ਇਹ ਤਾਂ ਗ਼ਰਕ ਜਾਵੇ ਦਰਬਾਰ ਮੀਆਂ ।
ਪਿਛੇ ਸਾਡੇ ਵੀ ਕੌਰ ਨਾ ਰਾਜ ਕਰਸੀ,
ਅਸੀਂ ਮਰਾਂਗੇ ਏਸ ਨੂੰ ਮਾਰ ਮੀਆਂ ।
ਅਨਹੱਕ ਦਾ ਇਹਨਾਂ ਨੇ ਖ਼ੂਨ ਕੀਤਾ,
ਇਹ ਤਾਂ ਮਰਨਗੇ ਸਭ ਸਰਦਾਰ ਮੀਆਂ ।
ਸ਼ਾਹ ਮੁਹੰਮਦਾ ਹੋਈ ਹੁਣ ਮੌਤ ਸਸਤੀ,
ਖਾਲੀ ਨਹੀਂ ਜਾਣਾ ਕੋਈ ਵਾਰ ਮੀਆਂ* ॥ ੭ ॥
ਖੜਗ ਸਿੰਘ ਮਹਾਰਾਜ ਹੋਇਆ ਬਹੁਤ ਮਾਂਦਾ,
ਬਰਸ ਇਕ ਪਿਛੇ ਵਸ ਕਾਲ ਹੋਇਆ ।
ਆਈ ਮੌਤ ਨਾ ਅਟਕਿਆ ਇਕ ਘੜੀ,
ਚੇਤ ਸਿੰਘ ਦੇ ਗ਼ਮ ਦੇ ਨਾਲ ਮੋਇਆ ;
ਕੌਰ ਸਾਹਿਬ ਮਹਾਰਾਜ ਦੀ ਗੱਲ ਸੁਣ ਕੇ,
ਜ਼ਰਾ ਗਮ ਦੇ ਨਾਲ ਨਾ ਮੂਲ ਰੋਇਆ ।
ਸ਼ਾਹ ਮੁਹੰਮਦਾ ਕਈਆਂ ਦ ਬੰਨ੍ਹਣੇ ਨੂੰ,
ਵਿੱਚ ਕੌਂਸਲ ਦੇ ਕੌਰ ਨੂੰ ਫ਼ਿਕਰ ਹੋਇਆ ॥ ੮ ॥
ਖੜਗ ਸਿੰਘ ਮਹਾਰਾਜੇ ਨੂੰ ਚੁੱਕ ਲਿਆ,
ਦੇਖੋ ਸਾੜਨੇ ਨੂੰ ਉਹਨੂੰ ਲੈ ਚੱਲੇ ।
ਧਰਮ ਰਾਇ ਨੂੰ ਜਾਇ ਕੇ ਖਬਰ ਹੋਈ,
ਕੌਰ ਮਾਰਨੇ ਨੂੰ ਓਨ ਦੂਤ ਘੱਲੇ ।
ਮਾਰੋ ਮਾਰ ਕਰਦੇ ਦੂਤ ਉੱਠ ਦੌੜੇ,
ਜਿਉਂ ਕਰ ਮੌਤ ਹੋਂਦੀ ਰਾਹ ਆਣ ਮੱਲੇ ।
ਸ਼ਾਹ ਮੁਹੰਮਦਾ ਦੇਖ ਰਜ਼ਾਇ ਰਬ ਦੀ,
ਊਧਮ ਸਿੰਘ ਤੇ ਕੌਰ ਦੇ ਸਾਸ ਚੱਲੇ ॥ ੯ ॥
ਇਕ ਦੂਤ ਨੇ ਦੇਖਕੇ ਫ਼ਿਕਰ ਕੀਤਾ,
ਪਲਕ ਵਿਚ ਦਰਵਾਜ਼ੇ ਤੇ ਆਇਆ ਈ ।
ਜਿਹੜਾ ਧੁਰ ਦਰਗਾਹ ਦਾ ਹੁਕਮ ਹੋਇਆ,
ਦੇਖੋ ਓਸ ਨੇ ਖ਼ੂਬ ਬਜਾਇਆ ਈ ।
ਅੰਦਰ ਤਰਫ਼ ਹਵੇਲੀ ਦੀ ਤੁਰੇ ਜਾਂਦੇ,
ਛੱਜਾ ਢਾਇ ਦੂਹਾਂ ਉਤ ਪਾਇਆ ਈ ।
ਸ਼ਾਹ ਮੁਹੰਮਦਾ ਊਧਮ ਸਿੰਘ ਬਾਉਂ ਮੋਇਆ,
ਕੌਰ ਸਾਹਿਬ ਜੋ ਸਹਿਕਦਾ ਆਇਆ ਈ ॥ ੧੦ ॥

---

*ਸਤਵੀਂ ਬੈਂਤ ਸਰਦਾਰ ਬਲਦੇਵ ਸਿੰਘ ਦੀ ਪ੍ਰਤੀ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਹੈ ।

ਅੱਠ ਪਹਿਰ ਲੁਕਾਇਕੇ ਰੱਖਓ ਨੇ,
ਦਿਨ ਦੂਜੇ ਰਾਣੀ ਚੰਦ ਕੌਰ ਆਈ ।
ਖੜਗ ਸਿੰਘ ਦਾ ਦਰਦ ਦਰੇਗ ਨਾਹੀਂ,
ਕੌਰ ਸਾਹਿਬ ਤਾਈਂ ਓਥੇ ਰੋਇਆ ਈ ।
ਮਿਰਤ ਹੋਇਆ ਤੇ ਕਰੋ ਸਸਕਾਰ ਇਸ ਦਾ,
ਰਾਨੀ ਆਖਿਆ–ਤੁਸਾਂ ਕਿਉਂ ਦੇਰ ਲਾਈ ।
ਸ਼ਾਹ ਮੁਹੰਮਦਾ ਰੋਂਦੀ ਏ ਚੰਦ ਕੌਰਾਂ,
ਜਿਸ ਦਾ ਮੋਇਆ ਪੁਤ੍ਰ ਸੋਹਣਾ ਸ਼ੇਰ ਸਾਈ ॥ ੧੧ ॥
ਸ਼ੇਰ ਸਿੰਘ ਸ਼ਾਹਜ਼ਾਦੇ ਨੂੰ ਖ਼ਬਰ ਹੋਈ,
ਜਿਸ ਦਾ ਮੋਇਆ ਭਤੀਜਾ ਤੇ ਵੀਰ ਯਾਰੋ ।
ਉਹਨੇ ਤੁਰਤ ਵਟਾਲਿਓਂ ਕੂਚ ਕੀਤਾ,
ਰਾਹੀਂ ਆਂਵਦਾ ਘੱਤ ਵਹੀਰ ਯਾਰੋ ।
ਜਦੋਂ ਆਣਕੇ ਹੋਇਆ ਲਹੌਰ ਦਾਖ਼ਲ,
ਅੱਖੀਂ ਰੋਇ ਪਲੱਟਦਾ ਨੀਰ ਯਾਰੋ ।
ਸ਼ਾਹ ਮੁਹੰਮਦਾ ਲੋਕ ਦਿਲਬਰੀ ਕਰਦੇ,
ਚੰਦ ਕੌਰ ਹੋਈ ਦਿਲਗੀਰ ਯਾਰੋ* ॥ ੧੨ ॥
ਦਿੱਤੇ ਸੰਤਰੀ ਚਾਰ ਖਲਾਰ ਚੋਰੀ,
ਸ਼ੇਰ ਸਿੰਘ ਅੰਦਰ ਅੱਜ ਆਵਣਾ ਜੇ ।
ਤੁਰਤ ਫੂਕ ਦੇਹੋ ਤੁਸੀ ਕਰਾਬੀਨਾਂ,
ਇਕ ਪਲਕ ਵਿਚ ਮਾਰ ਮੁਕਾਵਣਾ ਜੇ ।
ਸ਼ੇਰ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਰਾਜੇ ਨੇ ਖ਼ਬਰ ਦਿੱਤੀ,
ਅੰਦਰ ਅੱਜ ਜ਼ਰੂਰ ਨਹੀਂ ਜਾਵਣਾ ਜੇ ।
ਸ਼ਾਹ ਮੁਹੰਮਦਾ ਅਜੇ ਨਾ ਜ਼ੋਰ ਤੇਰਾ,
ਤੈਨੂੰ ਅਸਾਂ ਹੀ ਅੰਤ ਸਦਾਵਣਾ ਜੇ† ॥ ੧੩ ॥

---

*ਸਰਦਾਰ ਬਲਦੇਵ ਸਿੰਘ ਦੀ ਪ੍ਰਤੀ ਵਿਚ ਪਾਠ ਹੈ:–
ਸ਼ੇਰ ਸਿੰਘ ਸ਼ਹਜ਼ਾਦੇ ਨੂੰ ਖਬਰ ਹੋਈ, ਜਿਹਦਾ ਮੋਯਾ ਪ੍ਰਤੈਯਾ ਭਰਾ ਯਾਰੋ ।
ਡੇਰੇ ਓਨ ਵਟਾਲਿਓਂ ਕੂਚ ਕੀਤੇ, ਬੈਠਾ ਸ਼ਹਿਰ ਲਾਹੌਰ ਵਿਚ ਆ ਯਾਰੋ ।
ਜਦੋਂ ਸ਼ਹਿਰ ਦੇ ਆ ਨਜ਼ਦੀਕ ਪਹੁੰਚਾ, ਸਿੱਖਾਂ ਲਏ ਦਰਵਾਜ਼ੇ ਸਭ ਲਾ ਯਾਰੋ ।
ਸ਼ਾਹ ਮੁਹੰਮਦਾ ਬਰੂਹੋਂ ਪਿਛਾਂਹ ਮੁੜਿਆ, ਡੇਰਾ ਬੁੱਧੂ ਦੇ ਆਵੇ ਪਰ ਪਾ ਯਾਰੋ ।"

†ਅੰਕ ੧੩, ੧੪, ੧੫ ੧੬ ਅਤੇ ੧੭ ਦੀਆਂ ਬੈਂਤਾਂ ਸਰਦਾਰ ਬਲਦੇਵ ਸਿੰਘ ਦੀ ਪ੍ਰਤੀ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਹਨ, ਜਿਸ ਦਾ ਮਤਲਬ ਇਹੋ ਵੀ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਬੈਂਤਾਂ ਪਿਛੋਂ ਰਚ ਕੇ ਸ਼ਾਮਲ ਕੀਤੀਆਂ ਗਈਆਂ ਹਨ । ਇਸ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਉਪ੍ਰੋਕਤ ਤੇਰ੍ਹਵੀਂ ਬੈਂਤ ਵਿਚ ਜੋ ਮਹਾਰਾਣੀ ਚੰਦ ਕੌਰ ਦੀ ਸਾਜ਼ਸ਼ ਦੱਸੀ ਗਈ ਹੈ, ਇਹ ਅਸਲ ਵਿਚ ਰਾਜਾ ਧਿਆਨ ਸਿੰਘ ਡੋਗਰੇ ਦੀ ਇਕ ਚਾਲ ਸੀ ਜਿਸਦੇ ਨਾਲ ਉਹ ਬੇਇਤਫਾਕੀ ਪੈਦਾ ਕਰਕੇ ਮਹਾਰਾਣੀ ਨੂੰ ਕਿਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸ਼ੇਰ ਸਿੰਘ ਦੇ ਹੱਥੋਂ ਮਰਵਾਉਣਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਸੀ । ਪੰ: ਯੂ: ਲਾਇਬ੍ਰੇਰੀ ਲਾਹੌਰ ਦੀ ਹਥ ਲਿਖਤ ਨੰ: ੪੦੮ ਵਿਚ ਵੀ ਇਸ ਸਾਜ਼ਸ਼ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਹੈ ।

ਚੰਦ ਕੌਰ ਦੀ ਮੰਦੀ ਜੋ ਨਜ਼ਰ ਦੇਖੀ,
ਦਗੇ ਬਾਜ਼ੀਆਂ ਹੋਰ ਬਤੇਰੀਆਂ ਨੀ ।
ਉਹਨੇਂ ਤੁਰਤ ਲਾਹੌਰ ਥੀਂ ਕੂਚ ਕੀਤਾ,
ਬੈਠਾ ਜਾਇ ਕੇ ਵਿੱਚ ਮੁਕੇਰੀਆਂ ਨੀ ।
ਪਿੱਛੇ ਤਖਤ ਬੈਠੀ ਰਾਣੀ ਚੰਦ ਕੌਰਾਂ,
ਦੇਂਦੇ ਆਇ ਮੁਸਾਹਿਬ ਦਲੇਰੀਆਂ ਨੀ ।
ਸ਼ਾਹ ਮੁਹੰਮਦਾ ਕੌਰ ਨਾ ਜੰਮਣਾ ਈਂ,
ਕਿਲੇ ਕੋਟ ਤੇ ਰਈਅਤਾਂ ਤੇਰੀਆਂ ਨੀ ॥ ੧੪ ॥
ਰਾਜੇ ਲਸ਼ਕਰਾਂ ਵਿਚ ਸਲਾਹ ਕੀਤੀ,
ਸ਼ੇਰ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਕਿਵੇਂ ਸਦਵਾਈਏ ਜੀ ।
ਉਹ ਹੈ ਪੁੱਤ ਸਰਕਾਰ ਦਾ ਫ਼ਤੇ ਜੰਗੀ,
ਗੱਦੀ ਓਸ ਨੂੰ ਚਾਇ ਬਹਾਈਏ ਜੀ ।
ਸਿੰਘਾਂ ਆਖਿਆ: 'ਰਾਜਾ ਜੀ, ਹੁਕਮ ਤੇਰਾ,
ਜਿਸ ਨੂੰ ਕਹੇਂ ਸੋ ਫਤੇ ਬੁਲਾਈਏ ਜੀ ।
ਸ਼ਾਹ ਮੁਹੰਮਦਾ ਗੱਲ ਜੋ ਮੂੰਹੋਂ ਕੱਢੇਂ,
ਏਸੇ ਵਕਤ ਹੀ ਚਾਇ ਮੰਗਵਾਈਏ ਜੀ ॥ ੧੫ ॥
ਬਾਈ ਦਿਨਾਂ ਦੀ ਰਾਜੇ ਨੇ ਲਈ ਛੁੱਟੀ,
ਤੁਰਤ ਜੰਮੂ ਨੂੰ ਹੋਏ ਨੀ ਕੂਚ ਡੇਰੇ ।
ਸ਼ੇਰ ਸਿੰਘ ਤਾਈਂ ਲਿਖ ਭੇਜੀ ਚਿੱਠੀ,
ਮੈਂ ਤਾਂ ਰਫੂ ਕਰ ਛੱਡੇ ਨੀ ਕੰਮ ਤੇਰੇ ।
ਧੌਂਸਾ ਮਾਰਕੇ ਪਹੁੰਚ ਲਹੌਰ ਜਲਦੀ,
ਅੱਗੋਂ ਆਇ ਮਿਲਸਨ ਤੈਨੂੰ ਸਭ ਬੇੜੇ ।
ਸ਼ਾਹ ਮੁਹੰਮਦਾ ਮਿਲਣਗੇ ਸਭ ਅਫ਼ਸਰ,
ਜਿਸ ਵੇਲੜੇ ਸ਼ਹਿਰ ਦੇ ਗਇਓਂ ਨੇੜੇ ॥ ੧੬ ॥
ਸ਼ੇਰ ਸਿੰਘ ਨੇ ਰਾਜੇ ਦਾ ਖ਼ਤ ਪੜ੍ਹਕੇ,
ਫ਼ੌਜਾਂ ਤੁਰਤ ਲਹੌਰ ਨੂੰ ਘੱਲੀਆਂ ਨੀ ।
ਘੋੜੇ ਹਿਣਕਦੇ ਤੇ ਮਾਰੂ. ਵੱਜਦੇ ਨੀ,
ਧੂੜਾਂ ਉੱਡਕੇ ਘਟਾਂ ਹੋ ਚੱਲੀਆਂ ਨੀ ।
ਘੋੜੇ ਹਿਣਕਦੇ ਤੇ ਮਾਰੂ ਵੱਜਦੇ ਨੀ,
ਧੂੜਾਂ ਉੱਡਕੇ ਘਟਾਂ ਹੋ ਚੱਲੀਆਂ ਨੀ ।
ਆਵੇ ਬੁੱਧੂ ਦੇ ਆਏ ਨੀ ਪਾਸ ਡੇਰੇ,
ਫ਼ੌਜਾਂ ਲੱਥੀਆਂ ਆਣਿ ਇਕੱਲੀਆਂ ਨੀ ।
ਸ਼ਾਹ ਮੁਹੰਮਦਾ ਆਣ ਜਾਂ ਤੁਰਤ ਪਹੁੰਚਾ,
ਗੱਲਾਂ ਵਿੱਚ ਲਹੌਰ ਦੇ ਚੱਲੀਆਂ ਨੀ ॥ ੧੭ ॥
ਸ਼ੇਰ ਸਿੰਘ ਤਾਂ ਬੁੱਧੂ ਦੇ ਆਇਓਂ ਜੀ,
ਕਰ ਤੁਰਮ ਲਹੌਰ ਵੱਲ ਧਾਇਆ ਈ ।

ਫ਼ਤੇ ਪਲਟਨਾਂ* ਨੇ ਅਗੋਂ ਬਾਤ ਕੀਤੀ,
ਸ਼ੇਰ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਤੁਰਤ ਲੰਘਾਇਆ ਈ।
ਓਸ ਬਲੀ ਸ਼ਾਹਜ਼ਾਦੇ ਦਾ ਤੇਜ ਭਾਰੀ,
ਜਿਸ ਕਿਲੇ ਨੂੰ ਮੋਰਚਾ ਲਾਇਆ ਈ।
ਸ਼ਾਹ ਮੁਹੰਮਦਾ ਹਾਰਕੇ ਵਿਰਲਿਆਂ ਨੇ,
ਸ਼ੇਰ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਗੱਦੀ ਬਹਾਇਆ ਈ ॥ ੧੮ ॥
ਸ਼ੇਰ ਸਿੰਘ ਜੋ ਤਖਤ ਪਰ ਬੈਠ ਗਿਆ,
ਰਾਣੀ ਕੈਦ ਕਰਕੇ ਕਿਲੇ ਵਿੱਚ ਪਾਈ।
ਘਰ ਬੈਠਿਆਂ ਰੱਬ ਨੇ ਰਾਜ ਦਿੱਤਾ,
ਦੇਖੋ ਮੱਲ ਬੈਠਾ ਸਾਰੀ ਬਾਦਸ਼ਾਹੀ।
ਬਰਸ ਹੋਇਆ ਜਾਂ ਰਾਣੀ ਨੂੰ ਕੈਦ ਅੰਦਰ,
ਓਹ ਰੋਹ ਦੇ ਵਿੱਚ ਜੋ ਜਿੱਚ ਆਹੀ।
ਸ਼ਾਹ ਮੁਹੰਮਦਾ ਮਾਰਕੇ ਚੰਦ ਕੌਰਾਂ,
ਸ਼ੇਰ ਸਿੰਘ ਨੇ ਗਲੋਂ ਬਲਾ ਲਾਹੀ ॥ ੧੯ ॥
ਸ਼ੇਰ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਰੱਬ ਨੇ ਰਾਜ ਦਿੱਤਾ,
ਲਿਆ ਖੋਹ ਲਾਹੌਰ ਜੋ ਰਾਣੀਆਂ ਥੀਂ।
ਸੰਧਾਵਾਲੀਆਂ ਦੇ ਦੇਸੋਂ ਪੈਰ ਖਿਸਕੇ,
ਜਾਕੇ ਪੁੱਛ ਲੈ ਰਾਹ ਪਧਾਣੀਆਂ ਥੀਂ।
ਮੁੜਕੇ ਫੇਰ ਅਜੀਤ ਸਿੰਘ ਲਈ ਬਾਜ਼ੀ,
ਪੈਦਾ ਹੋਇਆ ਸੀ ਅਸਲ ਸਵਾਣੀਆਂ ਥੀਂ।
ਸ਼ਾਹ ਮੁਹੰਮਦਾ ਜੰਮਿਆ ਅਲ਼ੀ ਅਕਬਰ,
ਆਂਦਾ ਬਾਪ ਨੂੰ ਕਾਲਿਆਂ ਪਾਣੀਆਂ ਥੀਂ† ॥ ੨੦ ॥
ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਗੋਲੀਆਂ ਨੇ ਚੰਦ ਕੌਰ ਮਾਰੀ,
ਓਨ੍ਹਾਂ ਤਾਈਂ ਹਜ਼ੂਰ ਚਾ ਸੱਦਿਓ ਈ।
ਰਾਜੇ ਸਿੰਘਾਂ ਦਾ ਗਿਲਾ ਮਿਟਾਵਣੇ ਨੂੰ,
ਨੱਕ ਕੰਨ ਚਾ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਵੱਢਿਓ ਈ।
ਰਾਜੇ ਸਿੰਘਾਂ ਨੂੰ ਅੰਦਰੋਂ ਹੁਕਮ ਕੀਤਾ,
ਓਹਨਾਂ ਅੰਦਰੋਂ ਬਾਹਰ ਚਾ ਕੱਢਿਓ ਈ।
ਸ਼ਾਹ ਮੁਹੰਮਦਾ ਲਾਹ ਕੇ ਸਭ ਜ਼ੇਵਰ,
ਕਾਲਾ ਮੂੰਹ ਕਰਕੇ ਫੇਰ ਛੱਡਿਓ ਈ ॥ ੨੧ ॥
ਬਰਸ ਹੋਇਆ ਜਾਂ ਹਾਜਰੀ ਲੈਣ ਬਦਲੇ,

---

*ਫ਼ਤਹ ਪਲਟਨ ਸਿਖ-ਰਾਜ ਦੀਆਂ ਪਲਟਨਾਂ ਵਿਚੋਂ ਇਕ ਮਸ਼ਹੂਰ ਪਲਟਨ ਸੀ। ਸ਼ਾਹ ਮੁਹੰਮਦ ਦੇ ਕਈ ਕਿੱਸਿਆਂ ਵਿਚ ਜੋ ਦੇਖਣ ਵਿਚ ਆਉਂਦੇ ਹਨ, "ਫ਼ਤਹ ਪਲਟਨਾਂ" ਦੀ ਥਾਵੇਂ "ਫਲ੍ਹੈ ਪੜਤਲਾਂ" ਗ਼ਲਤ ਪਾਠ ਹੈ।

†ਇਹ ਬੈਂਤ ਵੀ ਸ: ਬਲਦੇਵ ਸਿੰਘ ਦੀ ਪ੍ਰਤੀ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਹੈ।

ਡੇਰਾ ਸ਼ਾਹ ਬਿਲੌਰ* ਲਗਾਂਵਦਾ ਈ ।
ਅਜੀਤ ਸਿੰਘ ਗੁੱਝੀ ਕਰਾਬੀਨ ਲੈਕੇ,
ਸ਼ੇਰ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਆਣ ਦਿਖਾਂਵਦਾ ਈ ।
ਸਿੱਧੀ ਜਦੋਂ ਮਹਾਰਾਜੇ ਨੇ ਨਜ਼ਰ ਕੀਤੀ,
ਜਲਦੀ ਨਾਲ ਚਾ ਕਲਾ ਦਬਾਂਵਦਾ ਈ ।
ਸ਼ਾਹ ਮੁਹੰਮਦਾ ਜਿਮੀਂ ਤੇ ਪਿਆ ਤੜਫੇ,
ਤੇਗ ਮਾਰ ਕੇ ਸੀਸ ਲੈ ਜਾਂਵਦਾ ਈ ॥ ੨੨ ॥
ਲਹਿਣਾ ਸਿੰਘ ਜੋ ਬਾਗ਼ ਦੀ ਤਰਫ਼ ਆਇਆ,
ਅੱਗੇ ਕੌਰ ਜੋ ਹੋਮ ਕਰਾਂਵਦਾ ਈ ।
ਲਹਿਣਾ ਸਿੰਘ ਦੀ ਮੰਦੀ ਜੋ ਨਜ਼ਰ ਦੇਖੀ,
ਅਗੋਂ ਵਾਸਤਾ ਗੁਰਾਂ ਦਾ ਪਾਂਵਦਾ ਈ ।
'ਮੈਂ ਤਾਂ ਕਰਾਂਗਾ ਬਾਬਾ ਜੀ, ਟਹਿਲ ਤੇਰੀ,'
ਹੱਥ ਬੰਨ੍ਹ ਕੇ ਸੀਸ ਨਿਵਾਂਵਦਾ ਈ ।
ਸ਼ਾਹ ਮੁਹੰਮਦਾ ਓਸ ਨਾ ਇਕ ਮੰਨੀ,
ਤੇਗ ਮਾਰਕੇ ਸੀਸ ਉਡਾਂਵਦਾ ਈ ॥ ੨੩ ॥
ਸ਼ੇਰ ਸਿੰਘ ਪ੍ਰਤਾਪ ਸਿੰਘ ਮਾਰਕੇ ਜੀ,
ਸੰਧਾਵਾਲੀਏ ਸ਼ਹਿਰ ਨੂੰ ਉੱਠ ਧਾਏ ।
ਰਾਜਾ† ਮਿਲਿਆ ਤਾਂ ਕਿਹਾ ਅਜੀਤ ਸਿੰਘ ਨੇ,
ਸ਼ੇਰ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਮਾਰਕੇ ਅਸੀਂ ਆਏ ।
ਫੜ ਡੌਲਿਆਂ ਤੋਂ ਕਿਲੇ ਵਿਚ ਖੜਿਆ,
ਕੇਹੇ ਅਕਲ ਦੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਪੇਚ ਪਾਏ‡ ।
"ਕਿਵੇਂ ਮਾਰੀ ਸੀ ਰਾਜਾ ਜੀ ਚੰਦ ਕੌਰਾਂ ?"
ਸ਼ਾਹ ਮੁਹੰਮਦਾ ਪੁਛਣੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਚਾਏ§ ॥ ੨੪ ॥
ਗੁਰਮੁਖ ਸਿੰਘ ਗਿਆਨੀ ਨੇ ਮੱਤ ਦਿੱਤੀ,
ਤੁਸਾਂ ਏਹ ਕਿਉਂ ਜੀਂਵਦਾ ਛੱਡਿਆ ਈ ।
ਮਗਰੋਂ ਮਹਿਰ ਘਸੀਟਾ ਤਾਂ ਬੋਲਿਆ ਈ,
ਇਹੋ ਸੁਖਨ ਸਲਾਹ ਦਾ ਕਢਿਆ ਈ ।
ਇਕ ਅੜਦਲੀ ਨੇ ਕਰਾਬੀਨ ਮਾਰੀ,
ਪਿਛੋਂ ਨਾਲ ਤਲਵਾਰ ਦੇ ਵੱਡਿਆ ਈ ।
ਸ਼ਾਹ ਮੁਹੰਮਦਾ ਜ਼ਿਮੀਂ ਤੇ ਪਿਆ ਤੜਫੇ,
ਦਲੀਪ ਸਿੰਘ ਤਾਈਂ ਫੇਰ ਸੱਦਿਆ ਈ ॥ ੨੫ ॥

---

*ਸ਼ਾਹ ਬਿਲਾਵਲ ਦੀ ਬਾਰਾਂ ਦਰੀ ਵਿਚ । †ਰਾਜਾ ਧਿਆਨ ਸਿੰਘ ।
‡ਨਵੀਆਂ ਛਪੀਆਂ ਪੁਸਤਕਾਂ ਵਿਚ ਪਾਠ ਹੈ :
"ਗਲੀਂ ਲਾਇਕੇ ਕਿਲੇ ਦੇ ਵਿੱਚ ਆਂਦਾ, ਕੈਸੇ ਅਕਲ ਦੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਪੇਚ ਪਾਏ ।"
§ਪੁੱਛਣਾ ਦੂਹਾਂ ਚਾਏ" ਪਾਠ ਵੀ ਹੈ ।

ਪਹਿਲਾਂ ਰਾਜੇ ਦੇ ਖ਼ੂਨ ਦਾ ਲਾਇ ਟਿੱਕਾ,
ਪਿਛੋਂ ਦਿੱਤੀਆਂ ਸੱਤ ਪ੍ਰਦੱਖਣਾ ਈ*।
'ਤੇਰੇ ਵਾਸਤੇ ਹੋਏ ਨੀ ਸਭ ਕਾਰੇ,
ਅੱਗੇ ਸਾਹਿਬ ਸੱਚੇ ਤੈਨੂੰ ਰੱਖਣਾ ਈ।
ਸਾਨੂੰ ਘੜੀ ਦੀ ਕੁਝ ਉਮੈਦ ਨਾਹੀਂ,
ਅੱਜ ਰਾਤ ਪ੍ਰਸਾਦ ਕਿਨ ਚੱਖਣਾ ਈ।
ਤੇਰੇ ਵੱਲ ਜੋ ਕਰੇਗਾ ਨਜ਼ਰ ਮੰਦੀ,
ਸ਼ਾਹ ਮੁਹੰਮਦਾ ਰਹੇਗਾ ਸੱਖਣਾ ਈ ॥ ੨੬ ॥
ਹੀਰਾ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਰਾਜੇ ਦੀ ਖਬਰ ਹੋਈ,
ਸੂਬੇਦਾਰਾਂ ਨੂੰ ਸੱਦਕੇ ਤੁਰਤ ਚੜ੍ਹਿਆ।
ਧੌਂਸਾ ਮਾਰਕੇ ਫੌਜ ਲੈ ਨਾਲ ਸਾਰੀ,
ਨਾਲ ਕਹਿਰ ਦੇ ਸ਼ਹਿਰ ਦੇ ਵਿੱਚ ਵੜਿਆ।
ਰਾਜਪੂਤ ਉਹ ਸੂਰਮਾ ਬਹੁਤ ਚੰਗਾ,
ਸੰਧਾਵਾਲੀਆਂ ਦੇ ਨਾਲ ਖ਼ੂਬ ਲੜਿਆ।
ਸ਼ਾਹ ਮੁਹੰਮਦਾ ਅਜੀਤ ਸਿੰਘ ਮੋਇਆ ਪਹਿਲਾਂ,
ਲਹਿਣਾ ਸਿੰਘ ਜੋ ਜੀਊਂਦੇ ਨੂੰ ਜਾ ਫੜਿਆ ॥ ੨੭ ॥
ਦੋਹਾਂ ਧਿਰਾਂ ਤੋਂ ਬਹੁਤ ਸੁਰੱਮਤ ਹੋਈ,
ਖੰਡਾ ਵਿਚ ਮੈਦਾਨ ਵਜਾਇ ਗਏ।
ਧਿਆਨ ਸਿੰਘ† ਨਾ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਵਧਣ ਦੇਂਦਾ,
ਸਾਰੇ ਮੁਲਕ ਦੀ ਕਲਾ ਮਿਟਾਇ ਗਏ।
ਰਾਜਾ ਕਰਦਾ ਸੀ ਮੁਲਕ ਦੀ ਬਾਦਸ਼ਾਹੀ,
ਪਿੱਛੇ ਰਹਿੰਦਿਆਂ ਨੂੰ ਵਖਤ ਪਾਇ ਗਏ।
ਸ਼ਾਹ ਮੁਹੰਮਦਾ ਮਾਰਕੇ ਮੋਏ ਦੋਵੇਂ,
ਚੰਗੇ ਸੂਰਮੇ ਹੱਥ ਵਿਖਾਇ ਗਏ ॥ ੨੮ ॥
ਦੂਲੇ ਭੱਟੀ ਨੂੰ ਗਾਂਵਦਾ ਜਗ ਸਾਰਾ,
ਜੈਮਲ ਫੱਤੇ ਦੀਆਂ ਵਾਰਾਂ ਸਾਰੀਆਂ ਨੀ।
ਮੀਰ ਦਾਦ ਚੁਹਾਨ ਦੇ ਸਤਰ ਅੰਦਰ,
ਮੋਈਆਂ ਰਾਣੀਆਂ ਮਾਰ ਕਟਾਰੀਆਂ ਨੀ।
ਸੰਧਾਂਵਾਲੀਆਂ ਜੇਹੀ ਨਾ ਕਿਸੇ ਕੀਤੀ,
ਤੇਗਾਂ ਵਿੱਚ ਦਰਬਾਰ ਦੇ ਮਾਰੀਆਂ ਨੀ।
ਸ਼ਾਹ ਮੁਹੰਮਦਾ ਮੋਏ ਨੀ ਬੀਰ ਬਣਕੇ,
ਜਾਨਾਂ ਕੀਤੀਆਂ ਨਹੀਂ ਪਿਆਰੀਆਂ ਨੀ ॥ ੨੯ ॥

---

*'ਚਾਰ ਪ੍ਰਦੱਖਾਈ' ਪਾਠ ਵੀ ਹੈ, ਪਰ ਸਰਦਾਰ ਬਲਦੇਵ ਸਿੰਘ ਦੀ ਪ੍ਰਤੀ ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ 'ਸੱਤ ਪ੍ਰਦੱਖਣਾ ਈ, ਪਾਠ ਹੀ ਸਹੀ ਰੱਖਿਆ ਹੈ।

†ਛਪੀਆਂ ਪ੍ਰਤੀਆਂ ਵਿਚ 'ਸ਼ੇਰ ਸਿੰਘ' ਪਾਠ ਹੈ, ਜੋ ਗ਼ਲਤ ਹੈ।

ਪਿਛੋਂ ਆਣਕੇ ਸਭਸ ਨੂੰ ਫ਼ਿਕਰ ਹੋਇਆ,
ਸੋਚੀਂ ਪਏ ਨੀ ਸਭ ਸਰਦਾਰ ਮੀਆਂ ।
ਅੱਗੇ ਰਾਜ ਆਇਆ ਹੱਥ ਬੁਰਛਿਆਂ ਦੇ,
ਪਈ ਖੜਕਦੀ ਨਿੱਤ ਤਲਵਾਰ ਮੀਆਂ ।
ਗੱਦੀ ਵਾਲਿਆਂ ਨੂੰ ਜੇੜ੍ਹੇ ਮਾਰ ਲੈਂਦੇ,
ਹੋਰ ਕਹੋ ਕਿਸ ਦੇ ਪਾਣੀਹਾਰ ਮੀਆਂ ।
ਸ਼ਾਹ ਮੁਹੰਮਦਾ ਧੁਰੋਂ ਤਲਵਾਰ ਵੱਗੀ,
ਖਾਲੀ ਨਹੀਂ ਜਾਣਾ ਕੋਈ ਵਾਰ ਮੀਆਂ ॥ ੩੦ ॥
ਲਹਿਣਾ ਸਿੰਘ ਸਰਦਾਰ ਮਜੀਠੀਆ ਸੀ,
ਵੱਡਾ ਅਕਲ ਦਾ ਕੋਟ ਕਮਾਲ ਯਾਰੋ ।
ਮਹਾ ਬਲੀ ਸਰਦਾਰ ਸੀ ਪੰਥ ਵਿਚੋਂ,
ਡਿੱਠੀ ਬਣੀ ਕੁਚਲਣੀ ਚਾਲ ਯਾਰੋ ।
ਦਿਲ ਆਪਣੇ ਬੈਠ ਵਿਚਾਰ ਕਰਦਾ,
ਏਥੇ ਕਈਆਂ ਦੇ ਹੋਣਗੇ ਕਾਲ ਯਾਰੋ ।
ਸ਼ਾਹ ਮੁਹੰਮਦਾ ਤੁਰ ਗਿਆ ਤੀਰਥਾਂ ਨੂੰ,
ਸਾਰਾ ਛੱਡ ਕੇ ਦੰਗ ਦਵਾਲ ਯਾਰੋ ॥ ੩੧ ॥
ਦਲੀਪ ਸਿੰਘ ਗੱਦੀ ਉੱਤੇ ਰਹੇ ਬੈਠਾ,
ਹੀਰਾ ਸਿੰਘ ਜੋ ਰਾਜ ਕਮਾਂਵਦਾ ਈ ।
ਜਲ੍ਹਾ ਓਸਦਾ ਸਾਹਿਬ ਪਰੋਹਿਤ* ਹੈ ਸੀ,
ਖ਼ਾਤਰ ਤਲੇ ਨਾ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਲਿਆਂਵਦਾ ਈ ।
ਅੰਦਰ ਬਾਹਰ ਸਰਕਾਰ ਨੂੰ ਪਿਆ ਘੂਰੇ,
ਕਹੇ ਕੁਝ, ਤੇ ਕੁੱਝ ਫ਼ਰਮਾਂਵਦਾ ਈ ।
ਸ਼ਾਹ ਮੁਹੰਮਦਾ ਪੰਥ ਨੂੰ ਦੁੱਖ ਦੇਂਦਾ,
ਹੀਰਾ ਸਿੰਘ ਦਾ ਨਾਸ ਕਰਾਂਵਦਾ ਈ ॥ ੩੨ ॥
ਸਿੰਘਾਂ ਲਿਖਿਆ ਖਤ ਸੁਚੇਤ ਸਿੰਘ ਨੂੰ,
ਬੁਰਾ ਕਰਨ ਹਾਰਾ ਜਲ੍ਹਾ ਠੀਕ ਸਾਈ ।
ਜਲਦੀ ਪਹੁੰਚ ਵਜ਼ੀਰ ਬਣਾ ਲਈਏ,
ਤੈਨੂੰ ਖ਼ਾਲਸਾ ਖੜਾ ਉਡੀਕਦਾ ਈ ।
ਅੱਤੀ† ਰਾਜ ਪਿਆਰੇ ਨੀ ਰਾਜਿਆਂ ਨੂੰ,
ਹੀਰਾ ਸਿੰਘ ਤਾਂ ਪੁਤ੍ਰ ਸ਼ਰੀਕ ਦਾ ਈ ।
ਸ਼ਾਹ ਮੁਹੰਮਦਾ ਜਲ੍ਹੇ ਦਾ ਨੱਕ ਵਢੋ,
ਭੱਜ ਜਾਇ ਨਾ ਮਾਰਿਆ ਲੀਕ ਦਾ ਈ ॥ ੩੩ ॥

---

*ਸੰਮਤ ੧੯੨੨ ਬਿਕ੍ਰਮੀ ਦੀ ਛਪੀ ਹੋਈ ਪ੍ਰਤੀ ਵਿਚ "ਖ਼ਾਸ ਵਜ਼ੀਰ ਹੈ ਜੀ' ਪਾਠ ਹੈ ।

†ਅਖਸਰ (ਅਕਸਰ) ਪਾਠ ਵੀ ਹੈ।

ਜਦੋਂ ਰਾਜੇ ਨੇ ਸਿੱਖਾਂ ਦਾ ਖਤ ਪੜ੍ਹਿਆ,
ਡੇਰੇ ਕਾਠੀਆਂ ਤੁਰਤ ਪਵਾਂਵਦਾ ਈ।
ਵੱਗਾ ਤੱਗ ਲਹੌਰ ਨੂੰ ਅਸਾਂ ਜਾਣਾ,
ਬਾਰਾਂ ਪਲਟਨਾਂ ਨਾਲ ਲੈ ਧਾਂਵਦਾ ਈ।
ਪੱਤਣ ਕੱਕੜਾਂ ਦੇ ਸਭੋ ਪਾਇ ਡੇਰਾ,
ਬਾਈ ਆਦਮੀ ਨਾਲ ਲੇ ਆਂਵਦਾ ਈ।
ਸ਼ਾਹ ਮੁਹੰਮਦਾ ਆਣ ਲਹੌਰ ਵੜਿਆ,*
ਮੀਆਂ ਮੀਰ ਜਾਕੇ ਡੇਰਾ ਲਾਂਵਦਾ ਈ ॥ ੩੪ ॥
ਹੀਰਾ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਰਾਜੇ ਦੀ ਖਬਰ ਹੋਈ,
ਸਭੇ ਪੜਤਲਾਂ ਤੁਰਤ ਲਪੇਟੀਆਂ ਨੀ।
ਸਿੰਘਾਂ ਆਖਿਆ: 'ਰਾਜਾ ਜੀ, ਜਾਓ ਮੁੜਕੇ,
ਫੌਜਾਂ ਰਹਿੰਦੀਆਂ ਨਹੀਂ ਸਮੇਟੀਆਂ ਨੀ।
'ਸਿਖੇ, ਜੀਵਣਾ ਜਾਣ ਮੁਹਾਲ ਜੰਮੂ,
ਤਾਨੇ ਦੇਣ ਰਜਪੂਤਾਂ ਦੀਆਂ ਬਟੀਆਂ ਨੀ।
ਸ਼ਾਹ ਮੁਹੰਮਦਾ ਆਇਆ ਵਜ਼ੀਰੀ ਲੈ ਕੇ,
ਆਖਣ ਸਭ ਪਹਾੜ ਡੁਮੇਟੀਆਂ ਨੀ' ॥ ੩੫ ॥
ਤੋਪਾਂ ਜੋੜ ਕੇ ਪੜਤਲਾਂ ਨਾਲ ਲੈ ਕੇ,
ਚਾਚੇ ਸਕੇ ਉੱਤੇ ਹੀਰਾ ਸਿੰਘ ਚੜ੍ਹਦਾ।
ਜਦੋਂ ਫੌਜ ਨੇ ਘੱਤਿਆ ਆਣ ਘੇਰਾ,
ਖੰਡਾ ਸਾਰ ਦਾ ਖਿੱਚ ਕੇ ਹੱਥ ਫੜਦਾ।
ਭੀਮ ਸਿੰਘ ਤੇ ਕੇਸਰੀ ਸਿੰਘ ਸਾਵ੍ਹੇਂ,
ਲੈਕੇ ਦੋਹਾਂ ਨੂੰ ਕਟਕ ਦੇ ਵਿੱਚ ਵੜਦਾ।
ਸ਼ਾਹ ਮੁਹੰਮਦਾ ਟਿੱਕੇ ਦੀ ਲਾਜ ਰੱਖੀਂ,
ਮੱਥੇ ਸਾਮ੍ਹਣੇ ਹੋਇ ਕੇ ਖੂਬ ਮਰਦਾ† ॥ ੩੬ ॥
ਸਿੰਘ ਜੱਲ੍ਹੇ ਦੇ ਹੱਥੋਂ ਜੋ ਤੰਗ ਆਏ,
ਦਿਲਾਂ ਵਿਚ ਕਚੀਚੀਆਂ ਖਾਂਵਦੇ ਨੀ।
ਅੱਗੇ ਸੱਤ ਤੇ ਅੱਠ ਸੀ ਤਲਬ ਸਾਰੀ,
ਬਾਰਾਂ ਜ਼ੋਰ ਦੇ ਨਾਲ ਕਰਾਂਵਦੇ ਨੀ।
ਕੇਈ ਆਖਦੇ ਦੇਹੋ ਇਨਾਮ ਸਾਨੂੰ,
ਲੈਕੇ ਬੁਤਕੀਆਂ ਗਲੇ ਚਾ ਪਾਂਵਦੇ ਨੀ।
ਸ਼ਾਹ ਮੁਹੰਮਦਾ ਜਲ੍ਹੇ ਦੇ ਮਾਰਨੇ ਨੂੰ,
ਵਿੱਚ ਕੌਂਸਲਾਂ ਮਤੇ ਮਤਾਂਵਦੇ ਨੀ‡ ॥ ੩੭ ॥

---

*ਸੰਮਤ ੧੯੨੨ ਬਿ: ਦੀ ਪ੍ਰਤੀ ਵਿਚ 'ਪਹੁਤਾ' ਪਾਠ ਹੈ।

†ਅੰਕ ੩੬ ਦੀ ਬੈਂਤ ਸਰਦਾਰ ਬਲਦੇਵ ਸਿੰਘ ਦੀ ਪ੍ਰਤੀ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਹੈ, ਜੋ ਲਿਖਾਰੀ ਤੋਂ ਭੁਲ ਨਾਲ ਰਹਿ ਗਈ ਜਾਪਦੀ ਹੈ।

‡"ਪੰਜ ਕੌਂਸਲੀ ਚਾ ਬਣਾਂਵਦੇ ਨੀ" ਪਾਠ ਵੀ ਹੈ।

ਹੋਇਆ ਹੁਕਮ ਜਾਂ ਬਹੁਤ ਮਹਾਵਤਾਂ ਨੂੰ,
ਹੌਦੇ ਸੋਨੇ ਦੇ ਚਾ ਕਸਾਂਵਦੇ ਨੀ।
ਤਰਫ਼ ਜੰਮੂ ਦੀ ਮੂੰਹ ਮਰੋੜ ਚੱਲੇ,
ਸਾਨੂੰ ਆਇਕੇ ਸਿੰਘ ਮਨਾਂਵਦੇ ਨੀ।
ਘੇਰੇ ਅਜਲ ਦੇ ਅਕਲ ਨਾ ਜਰਾ ਆਈ,
ਬੁਰਾ ਆਪਣਾ ਆਪ ਕਰਾਂਵਦੇ ਨੀ।
ਸ਼ਾਹ ਮੁਹੰਮਦਾ ਸਿੰਘ ਲੈ ਮਿਲੇ ਤੋਪਾਂ,
ਅਗੋਂ ਗੋਲਿਆਂ ਨਾਲ ਉਡਾਂਵਦੇ ਨੀ ॥ ੩੮ ॥
ਹੀਰਾ ਸਿੰਘ ਤੇ ਜਲ੍ਹੇ ਨੂੰ ਮਾਰਕੇ ਜੀ,
ਜਵਾਹਰ ਸਿੰਘ ਵਜ਼ੀਰ ਬਣਾਇਓ ਨੇ।
ਤਰਫ ਜੰਮੂ ਦੀ ਮੂੰਹ ਮਰੋੜ ਚਲੇ,
ਰਾਹੀ ਸ਼ੋਰ ਖਰੂਦ ਮਚਾਇਓ ਨੇ।
ਓਥੋਂ ਰਾਜਾ ਗੁਲਾਬ ਸਿੰਘ ਬੰਨ੍ਹਿ ਆਂਦਾ,
ਕੈਂਠੇ ਫੇਰ ਲੈ ਕੇ ਗਲੀਂ ਪਾਇਓ ਨੇ।
ਸ਼ਾਹ ਮੁਹੰਮਦਾ ਅਸਾਂ ਹੁਣ ਕੜੇ ਲੈਣੇ,
ਜਵਾਹਰ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਆਖ ਸੁਣਾਇਓ ਨੇ ॥ ੩੯ ॥
ਕੇਹਾ ਬੁਰਛਿਆਂ ਆਣਿ ਹਨੇਰ ਪਾਇਆ,
ਜੇੜ੍ਹਾ ਬਹੇ ਗੱਦੀ ਉਹ ਨੂੰ ਮਾਰ ਲੈਂਦੇ।
ਕੜੇ ਕੈਂਠੇ ਇਨਾਮ ਰੁਪਯੇ ਬਾਰਾਂ,
ਕਦੀ ਪੰਜ ਤੇ ਸੱਤ ਨਾ ਚਾਰ ਲੈਂਦੇ।
ਕੋਈ ਤੁਰੇ ਨੀ ਜੰਮੂ ਦੀ ਲੁੱਟ ਕਰਕੇ,
ਕੋਈ ਸ਼ਹਿਰ ਦੇ ਲੁੱਟ ਬਜ਼ਾਰ ਲੈਂਦੇ।
ਸ਼ਾਹ ਮੁਹੰਮਦਾ ਚੜ੍ਹੇ ਮਫ਼ੇਲ ਬੂਹੇ,
ਪੈਸਾ ਤਲਬ ਦਾ ਨਾਲ ਪੈਜ਼ਾਰ ਲੈਂਦੇ ॥ ੪੦ ॥
ਪਿੱਛੇ ਇਕ ਸਰਕਾਰ ਦੇ ਖੇਡ ਵਿਚਲੀ,
ਪਈ ਨਿੱਤ ਹੋਂਦੀ ਮਾਰੋ ਮਾਰ ਯਾਰੋ।
ਸਿੰਘਾਂ ਮਾਰ ਸਰਦਾਰਾਂ ਨੂੰ ਦੂਰ ਕੀਤਾ,
ਸਭੋ ਕਤਲ ਹੋਏ ਵਾਰੋ ਵਾਰ ਯਾਰੋ।
ਸਿਰ ਫੌਜ ਦੇ ਕੋਈ ਨਾ ਰਿਹਾ ਕੁੰਡਾ,
ਹੋਇਆ ਸ਼ੁਤਰ ਜਿਉਂ ਬਾਝ ਮੁਹਾਰ ਯਾਰੋ।
ਸ਼ਾਹ ਮੁਹੰਮਦਾ ਫਿਰਨ ਸਰਦਾਰ ਕਹਿਦੇ,
ਭੂਤ ਮੰਡਲੀ ਹੋਈ ਤਿਆਰ ਯਾਰੋ ॥ ੪੧ ॥
ਜਵਾਹਰ ਸਿੰਘ ਦੇ ਉੱਤੇ ਨੀ ਧਵੇਂ ਸਾਰੇ,
ਮੱਥਾ ਖੂਨੀਆਂ ਵਾਂਗੂ ਚਾ ਵੱਟਿਓ ਨੇ।
ਲੈ ਕੇ ਭਾਣਜੇ ਨੂੰ ਬਾਹਰ ਮਿਲਣ ਆਇਆ,
ਅਗੋਂ ਨਾਲ ਸੰਗੀਨਾਂ ਦੇ ਫੱਟਿਓ ਨੇ।

ਸੀਖ ਨਾਲ ਉੜੁੰਬ ਕੇ ਫੀਲ ਉੱਤੇ,
ਕੱਢ ਹੌਦਿਓਂ ਜ਼ਿਮੀਂ ਤੇ ਸੱਟਿਓ ਨੇ ।
ਸ਼ਾਹ ਮੁਹੰਮਦਾ ਵਾਸਤੇ ਪਾਂਵਦੇ ਦਾ,
ਸਿਰ ਨਾਲ ਤਲਵਾਰ ਦੇ ਕੱਟਿਓ ਨੇ ॥ ੪੨ ॥
ਰਾਣੀ ਕੈਦ ਕਨਾਤ ਦੇ ਵਿੱਚ ਕੀਤੀ,
ਕਿਸ ਨੂੰ ਰੋਇਕੇ ਪਈ ਸੁਣਾਵਨੀ ਏਂ ।
ਤੇਰਾ ਕੌਣ ਹਿਮਾਇਤੀ ਸੁਣਨ ਵਾਲਾ,
ਜਿਸ ਨੂੰ ਪਾਇਕੇ ਵੈਣ ਦਿਖਾਵਨੀ ਏਂ ।
ਕੇੜ੍ਹ ਪਾਦਸ਼ਾਹ ਦਾ ਪੁੱਤ ਮੋਇਆ ਸਾਥੋਂ,
ਜੇੜ੍ਹੇ ਡੂੰਘੜੇ ਵੈਣ ਤੂੰ ਪਾਵਨੀ ਏਂ ।
ਸ਼ਾਹ ਮੁਹੰਮਦਾ ਦੇਹ ਇਨਾਮ ਸਾਨੂੰ,
ਸਾਡੇ ਜ਼ੋਰ ਤੇ ਰਾਜ ਕਮਾਂਵਨੀ ਏਂ ॥ ੪੩ ॥
ਪਈ ਝੂਰਦੀ ਹੈ ਰਾਣੀ ਜਿੰਦ ਕੌਰਾਂ,
ਕਿਥੋਂ ਕੱਢਾਂ ਮੈਂ ਕਲਗੀਆਂ ਨਿੱਤ ਤੋੜੇ ।
ਮੇਰੇ ਸਾਹਮਣੇ ਕੋਹਿਆ ਵੀਰ ਮੇਰਾ,
ਜਿਹਦੀ ਤਾਬਿਆ ਲੱਖ ਹਜ਼ਾਰ ਘੋੜੇ ।
ਕਿਥੋਂ ਕੱਢਾਂ ਮੈਂ ਦੇਸ ਫਿਰੰਗੀਆਂ ਦਾ,
ਕੋਈ ਹੋਵੇ ਜੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਅਮਲ ਤੋੜੇ ।
ਸ਼ਾਹ ਮੁਹੰਮਦਾ ਓਸ ਥੀਂ ਜਾਨ ਵਾਰਾਂ,
ਜਵਾਹਰ ਸਿੰਘ ਦਾ ਵੈਰ ਜੋ ਕੋਈ ਮੋੜੇ ॥ ੪੪ ॥
ਮੈਨੂੰ ਆਣ ਚੁਫੇਰਿਓਂ ਘੂਰਦੇ ਨੀ,
ਲੈਂਦੇ ਮੁਫਤ ਇਨਾਮ ਰੁਪਏ ਬਾਰਾਂ ।
ਜੱਟੀ ਹੋਵਾਂ ਤਾਂ ਕਰਾਂ ਪੰਜਾਬ ਰੰਡੀ,
ਸਾਰੇ ਮੁਲਕ ਦੇ ਵਿੱਚ ਚਾ ਛਿੜਨ ਵਾਰਾਂ ।
ਛੱਡਾਂ ਨਹੀਂ ਲਹੌਰ ਵਿਚ ਵੜਨ ਜੋਗੇ,
ਇਨ੍ਹਾਂ ਵੱਡਿਆਂ ਅਫਸਰਾਂ ਜਮਾਦਾਰਾਂ ।
ਪਏ ਰੁਲਨਗੇ ਵਿੱਚ ਪਰਦੇਸ ਮੁਰਦੇ,
ਸ਼ਾਹ ਮੁਹੰਮਦਾ ਮਾਰਨੀ ਏਸ ਮਾਰਾਂ ॥ ੪੫ ॥
ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਕੋਹਿਕੇ* ਮਾਰਿਆ ਵੀਰ ਮੇਰਾ,
ਮੈਂ ਤਾਂ ਖੋਹਾਂ ਗੀ ਉਨਾਂ ਦੀਆਂ ਜੁੰਡੀਆਂ ਨੀ ।
ਘੁੰਮਾਂ ਜਾਣ ਵਲਾਇਤੀਂ ਦੇਸ ਸਾਰੇ,
ਪਾਵਾਂ ਬੱਕਰੇ ਵਾਂਗੂ ਚਾ ਵੰਡੀਆਂ ਨੀ ।
ਚੂੜੇ ਲਹਿਣਗੇ ਬਹੁਤ ਸੁਹਾਗਣਾਂ ਦੇ,
ਨੱਥ, ਚੌਂਕ ਤੇ ਬਾਲੀਆਂ-ਡੰਡੀਆਂ ਨੀ ।

---

*'ਰੋਲਕੇ' ਪਾਠ ਵੀ ਹੈ ।

ਸ਼ਾਹ ਮੁਹੰਮਦਾ ਪੈਣਗੇ ਵੈਣ ਡੂੰਘੇ,
ਜਦੋਂ ਹੋਣ ਪੰਜਾਬਣਾਂ ਰੰਡੀਆਂ ਨੀ ॥ ੪੬ ॥
ਅਰਜ਼ੀ ਲਿਖੀ ਫਰੰਗੀ ਨੂੰ ਕੁੰਜ ਗੋਸ਼ੇ,
ਪਹਿਲਾਂ ਆਪਣੀ ਸੁਖ ਆਨੰਦ ਵਾਰੀ ।
ਤੇਰੀ ਵਲ ਮੈਂ ਫੌਜ* ਨੂੰ ਭੇਜਨੀ ਆਂ,
ਖੱਟੇ ਕਰੀਂ ਤੂੰ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਦੰਦ ਵਾਰੀ ।
ਜੇੜ੍ਹਾ ਜ਼ੋਰ ਤੂੰ ਆਪਣਾ ਸੱਭ ਲਾਵੀਂ,
ਪਿੱਛੇ ਖਰਚ ਮੈਂ ਕਰਾਂਗੀ ਬੰਦ ਵਾਰੀ ।
ਸ਼ਾਹ ਮੁਹੰਮਦਾ ਫੇਰ ਨਾ ਆਉਣ ਮੁੜਕੇ†
ਮੈਨੂੰ ਏਤਨੀ ਬਾਤ ਪਸੰਦ ਵਾਰੀ‡ ॥ ੪੭ ॥
ਪਹਿਲੇ ਪਾਰ ਦਾ ਮੁਲਕ ਤੂੰ ਮੱਲ ਸਾਰਾ,
ਆਪੇ ਖਾ ਗੁੱਸਾ ਤੈਥੀਂ ਆਵਨੀਗੇ ।
ਸੋਈ ਲੜਨਗੇ ਹੋਣ ਬੇਖਬਰ ਜੇੜ੍ਹੇ,
ਮੱਥਾ ਕਦੀ ਸਰਦਾਰ ਨਾ ਡ੍ਹਾਵਨੀਗੇ ।
ਏਸੇ ਵਾਸਤੇ ਫੌਜ ਮੈਂ ਪਾੜ ਛਡੀ,
ਕਈ ਭਾਂਜ ਅਚਾਣਕੀ ਪਾਵਨੀਗੇ ।
ਸ਼ਾਹ ਮੁਹੰਮਦਾ ਲਾਟ ਜੀ ਕਟਕ ਤੇਰੇ,
ਮੇਰੇ ਗਲੋਂ ਤਗਾਦੜਾ ਲ੍ਹਾਵਨੀਗੇ ॥ ੪੮ ॥
ਲੰਡਨ ਕੰਪਨੀ ਸਾਹਿਬ ਕਿਤਾਬ ਡਿੱਠੀ,
ਇਨ੍ਹਾਂ ਲਾਟਾਂ ਵਿਚੋਂ ਕੌਣ ਲੜੇਗਾ ਜੀ ।
ਟੁੰਡੇ ਲਾਟ ਨੇ ਚੁੱਕਿਆ ਆਣ ਬੀੜਾ,
ਹਮ ਜਾਇ ਸਿਖਾਂ ਨਾਲ ਲੜੇਗਾ ਜੀ§ ।
ਘੰਟੇ ਤੀਨ ਮੈਂ ਜਾਇ ਲਾਹੌਰ ਮਾਰਾਂ,
ਏਸ ਬਾਤ ਵਿਚ ਫ਼ਰਕ ਨਾ ਪੜੇਗਾ ਜੀ ।
ਸ਼ਾਹ ਮੁਹੰਮਦਾ ਫੱਗਣੋਂ ਤੇਰਵੀਂ ਨੂੰ,
ਸਾਹਿਬ ਜਾਇ ਲਹੌਰ ਵਿਚ ਵੜੇਗਾ ਜੀ ॥ ੪੯ ॥

---

*'ਸਿਖਾਂ ਨੂੰ' ਪਾਠ ਵੀ ਹੈ । †ਸ: ਬਲਦੇਵ ਸਿੰਘ ਦੀ ਪ੍ਰਤੀ ਵਿਚ ਪਾਠ ਹੈ : "ਸ਼ਾਹ ਮੁਹੰਮਦਾ ਰਹਿਣ ਨਾ ਆਉਣ ਜੋਗੇ"

‡ਕਵੀ ਸ਼ਾਹ ਮੁਹੰਮਦ ਨੇ ਇਸ ਬੈਂਤ ਵਿਚ ਗ਼ਲਤ ਬਿਆਨੀ ਤੋਂ ਕੰਮ ਲਿਆ ਹੈ। ਮਹਾਰਾਣੀ ਜਿੰਦ ਕੌਰ ਨੇ ਅਜਿਹਾ ਕੋਈ ਖਤ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਵਲ ਨਹੀਂ ਸੀ ਲਿਖਿਆ । ਗਵਰਮੈਂਟ ਦੇ ਰੀਕਾਰਡਾਂ ਵਿਚੋਂ ਅਜਿਹਾ ਕੋਈ ਖ਼ਤ ਨਹੀਂ ਮਿਲਦਾ, ਤੇ ਨਾਹੀਂ ਇਸ ਦੀ ਪੁਸ਼ਟੀ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਪ੍ਰਮਾਣਿਕ ਇਤਿਹਾਸਿਕ ਲਿਖਤ ਤੋਂ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਮਾਲੂਮ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਇਹ ਗੱਪ ਸਿਖ-ਰਾਜ ਦੇ ਵਿਰੋਧੀਆਂ ਦੀ ਧੁਮਾਈ ਹੋਈ ਹੈ।

§"ਅਭੀ ਸੀਖ ਸਿਉਂ ਜਾਇਕੇ ਲੜੇਗਾ ਜੀ।" ਪਾਠ ਵੀ ਹੈ।

ਵੱਜੀ ਤੁਰਮ, ਤੰਬੂਰ, ਕਰਨਾਇ ਸ਼ੁਤਰੀ,
ਤੰਬੂ, ਬੈਰਕਾਂ ਲਾਲ ਨਿਸ਼ਾਨ ਮੀਆਂ।
ਕੋਤਲ, ਬੱਘੀਆਂ ਪਾਲਕੀ, ਤੋਪਖਾਨੇ,
ਦੂਰਬੀਨ ਚੰਗੀ ਸਾਇਬਾਨ ਮੀਆਂ।
ਚੜ੍ਹਿਆ ਲੰਡਨੋਂ ਲਾਟ ਉਠਾਇ ਬੀੜਾ,
ਡੇਰਾ ਪਾਂਵਦਾ ਵਿਚ ਮੈਦਾਨ ਮੀਆਂ।
ਸ਼ਾਹ ਮੁਹੰਮਦਾ ਗੋਰਿਆਂ ਛੇੜ ਛੇੜੀ,
ਮੁਲਕ ਪਾਰ ਦਾ ਮੱਲਿਆ ਆਨ ਮੀਆਂ* ॥ ੫੦ ॥
ਫਰਾਂਸੀਸਾਂ ਨੂੰ ਅੰਦਰੋਂ ਹੁਕਮ ਹੋਇਆ,
ਤੁਸੀਂ ਜਾਓ ਖਾਂ ਤਰਫ਼ ਕਸ਼ਮੀਰ ਨੂੰ ਜੀ।
ਉਨ੍ਹਾਂ ਰੱਬ ਦਾ ਵਾਸਤਾ ਪਾਇਆ ਈ,
ਮਾਈ ਫੜੀਂ ਨਾ ਕਿਸੇ ਤਕਸੀਰ ਨੂੰ ਜੀ।
ਪਾਰੋਂ ਮੁਲਕ ਫਰੰਗੀਆਂ ਮੱਲ ਲਿਆ,
ਅਸੀਂ ਮਾਰਾਂਗੇ ਓਸਦੇ ਪੀਰ ਨੂੰ ਜੀ।
ਸ਼ਾਹ ਮੁਹੰਮਦਾ ਲੜਾਂਗੇ ਹੋਰ ਪਰਿਓਂ,
ਅਸਾਂ ਡੱਕਣਾ ਓਸ ਵਹੀਰ ਨੂੰ ਜੀ ॥ ੫੧ ।
ਮਾਈ ਆਖਿਆ ਸਭੇ ਚੜ੍ਹ ਜਾਣ ਫੌਜਾਂ,
ਬੂਹੇ ਸ਼ਹਿਰ ਦੇ ਰਹਿਣ ਨਾ ਸੱਖਣੇ ਜੀ।
ਮੁਸਲਮਾਨੀਆਂ ਪੜਤਲਾਂ† ਰਹਿਣ ਏਥੇ,
ਘੋੜ ਚੜ੍ਹੇ ਨਾਹੀਂ ਪਾਸ ਰੱਖਣੇ ਜੀ।
ਕਲਗੀ ਵਾਲੀ ਦੇ ਖ਼ਾਲਸੇ ਹੋਣ ਅੱਗੇ,
ਅੱਗੇ ਹੋਰ ਗ਼ਰੀਬ ਨਾ ਧੱਕਣੇ ਜੀ।
ਸ਼ਾਹ ਮੁਹੰਮਦਾ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਤਲਬ ਤੇਰਾਂ,
ਮਜ਼ੇ ਤਿਨ੍ਹਾਂ ਲੜਾਈ ਦੇ ਚੱਖਣੇ ਜੀ ॥ ੫੨ ॥
ਸਾਰੇ ਪੰਥ ਨੂੰ ਸੱਦਕੇ ਕਹਿਣ ਲੱਗੀ,
ਮੈਥੋਂ ਗਏ ਖਜ਼ਾਨੇ ਨਿਖੁੱਟ ਵਾਰੀ।
ਜਮਨਾ ਤੀਕਰੇ ਪਿਆ ਹੈ ਦੇਸ ਸੁੰਞਾ,
ਖਾਓ ਦੇਸ ਫਰੰਗੀ ਦਾ ਲੁੱਟ ਵਾਰੀ।
ਮਾਰੋ ਸ਼ਹਿਰ ਫੀਰੋਜ਼ਪੁਰ, ਲੁੱਦਿਹਾਨਾ,
ਸੁੱਟੋ ਛਾਵਣੀ ਓਸਦੀ ਪੁੱਟ ਵਾਰੀ।
ਸ਼ਾਹ ਮੁਹੰਮਦਾ ਲਓ ਇਨਾਮ ਮੈਥੋਂ,
ਕੈਂਠੇ ਕੜੇ ਮੈਂ ਦੇਵਾਂਗੀ ਸੁੱਟ ਮਾਰੀ ॥ ੫੩ ॥

---

*ਇਸ ਬੈਂਤ ਤੋਂ ਸਾਫ ਜ਼ਾਹਰ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਪਹਿਲਾਂ ਛੇੜ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਵਲੋਂ ਹੋਈ ਸੀ ਤੇ ਸਿਖਾਂ ਨੇ ਅਹਿਦਨਾਮਾ ਨਹੀਂ ਸੀ ਤੋੜਿਆ।

†ਹਥ ਲਿਖਿਤ ਵਿਚ 'ਪਲਟਨਾਂ' ਪਾਠ ਹੈ।

ਸਿੰਘਾਂ ਆਖਿਆ:-"ਲੜਾਂਗੇ ਹੋ ਟੋਟੇ,
ਸਾਨੂੰ ਖ਼ਬਰ ਘੱਲੀਂ ਦਿਨੇ ਰਾਤ ਮਾਈ।
ਤੇਰੀ ਨੌਕਰੀ ਵਿਚ ਨਾ ਫ਼ਰਕ ਕਰਸਾਂ,
ਭਾਵੇਂ ਖੂਹ ਘੱਤੀਂ ਭਾਵੇਂ ਖਾਤ ਮਾਈ।"
ਸਿੰਘਾਂ ਭੋਲਿਆਂ ਮੂਲ ਨਾ ਸਮਝਿਆ ਈ,
ਇਹ ਕੀ ਕਰਨ ਲਗੀ ਸਾਡਾ ਘਾਤ ਮਾਈ।
ਸ਼ਾਹ ਮੁਹੰਮਦਾ ਅਜੇ ਨਾ ਜਾਣਿਓ ਨੇ,
ਖਾਲੀ ਪਈ ਜੇ ਚੌਪੜੀ ਪ੍ਰਾਤ ਮਾਈ ॥ ੫੪ ॥
ਦਿੱਤੀ ਮਾਈ ਨੇ ਜਦੋਂ ਦਿਲਬਰੀ ਭਾਰੀ,
ਸਿੰਘ ਬੈਠੇ ਨੀ ਹੋਇ ਸੁਚੇਤ ਮੀਆਂ।
ਸੱਚੇ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਹੱਥ ਨੀ ਸਭ ਗੱਲਾਂ,
ਕਿਸੇ ਹਾਰ ਦੇਵੇ ਕਿਸੇ ਜੇਤ ਮੀਆਂ।
ਇਕ ਲਖ ਬੇਟਾ ਸਵਾ ਲੱਖ ਪੋਤਾ,
ਰਾਵਣ ਮਾਰਿਆ ਘਰਾਂ ਦੇ ਭੇਤ ਮੀਆਂ।
ਸ਼ਾਹ ਮੁਹੰਮਦਾ ਜਾਣਦਾ ਜੱਗ ਸਾਰਾ,
ਕੇਈ ਸੂਰਮੇ ਆਉਣਗੇ ਖੇਤ ਮੀਆਂ ॥ ੫੫ ॥
ਸਿੰਘਾਂ ਸਾਰਿਆਂ ਬੈਠ ਗੁਰਮਤਾ ਕੀਤਾ,
ਚਲੋ ਜਾਇ ਫਰੰਗੀ ਨੂੰ ਮਾਰੀਏ ਜੀ।
ਇਕ ਵਾਰ ਜੇ ਸਾਮ੍ਹਣੇ ਹੋਇ ਸਾਡੇ,
ਵਿੱਚ ਘੜੀ ਦੇ ਮਾਰ ਉਤਾਰੀਏ ਜੀ।
ਵੀਰ ਸਿੰਘ ਜੇਹੇ ਅਸੀਂ ਨਹੀਂ ਛੱਡੇ,
ਅਸੀਂ ਕਦੀ ਨਾ ਓਸ ਤੋਂ ਹਾਰੀਏ ਜੀ।
ਸ਼ਾਹ ਮੁਹੰਮਦਾ ਮਾਰ ਕੇ ਲੁਦਿਹਾਣਾ,
ਫੌਜਾਂ ਦਿਲੀ ਦੇ ਵਿਚ ਉਤਾਰੀਏ ਜੀ ॥ ੫੬ ॥
ਜ਼ਬਤ ਕਰਾਂਗੇ ਮਾਲ ਫਰੰਗੀਆਂ ਦਾ,
ਲੁੱਟ ਲਿਆਵਾਂਗੇ ਦੌਲਤਾਂ-ਬੋਰੀਆਂ ਨੀ।
ਫੇਰ ਵੜਾਂਗੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸਤਰ ਖਾਨੇ,
ਬੰਨ੍ਹ ਲਿਆਵਾਂਗੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਗੋਰੀਆਂ ਨੀ।
ਕਾਬਲ ਵਿਚ ਪਠਾਣ ਜਿਉਂ ਅਲੀ ਅਕਬਰ,
ਮਾਰ ਵੱਢਕ ਕੀਤੀਆਂ ਪੋਰੀਆਂ ਨੀ।
ਸ਼ਾਹ ਮੁਹੰਮਦਾ ਲਵਾਂਗੇ ਫੇਰ ਕੈਂਠੇ,
ਤਿੱਲੇਦਾਰ ਜੋ ਰੇਸ਼ਮੀ ਡੋਰੀਆਂ ਨੀ ॥ ੫੭ ॥
ਝੰਡੇ ਨਿੱਕਲੇ ਕੂਚ ਦਾ ਹੁਕਮ ਹੋਇਆ,
ਚੜ੍ਹੇ ਸੂਰਮੇ ਸਿੰਘ ਦਲੇਰ ਮੀਆਂ।
ਚੜ੍ਹੇ ਪੁੱਤ ਸਰਦਾਰਾਂ ਦੇ ਛੈਲ ਬਾਂਕੇ,
ਜੈਸੇ ਬੇਲਿਓਂ ਨਿਕਲਦੇ ਸ਼ੇਰ ਮੀਆਂ।

ਚੜ੍ਹੇ ਸਭ ਮਝੈਲ ਦੁਆਬੀਏ ਜੀ,
ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਕਿਲੇ ਨਿਵਾਏ ਨੀ ਢੇਰ ਮੀਆਂ।
ਸ਼ਾਹ ਮੁਹੰਮਦਾ ਚੜ੍ਹੇ ਜੰਬੂਰਖਾਨੇ,
ਹੋਇਆ ਹੁਕਮ ਨਾ ਲਾਂਵਦੇ ਦੇਰ ਮੀਆਂ ।।੫੮।।
ਸ਼ਜਾਮ ਸਿੰਘ ਸਰਦਾਰ ਨੇ ਕੂਚ ਕੀਤਾ,*
ਜੱਲੇ ਵਾਲੀਏ ਬਣਤ ਬਣਾਂਵਦੇ ਨੀ।
ਆਏ ਹੋਰ ਪਹਾੜ ਦੇ ਸਭ ਰਾਜੇ,
ਜਿਹੜੇ ਤੇਗ ਦੇ ਧਨੀ ਕਹਾਂਵਦੇ ਨੀ।
ਚੜ੍ਹੇ ਸਭ ਮਝੈਲ ਦੁਆਬੀਏ ਜੀ,
ਸੰਧਾਵਾਲੀਏ ਕਾਠੀਆਂ ਪਾਂਵਦੇ ਨੀ।
ਸ਼ਾਹ ਮੁਹੰਮਦਾ ਚੜ੍ਹੀ ਅਕਾਲ ਰਜਮਟ,
ਖੰਡੇ ਸਾਰ ਦੇ ਸਿਕਲ ਕਰਾਂਵਦੇ ਨੀ।।੫੯।।
ਮਜ਼ਹਰ ਅਲੀ ਤੇ ਮਾਖੇ ਖਾਂ ਕੂਚ ਕੀਤਾ,
ਤੋਪਾਂ ਸ਼ਹਿਰ ਥੀਂ ਬਾਹਰ ਨਿਕਾਲੀਆਂ ਨੀ।
ਬੇੜਾ ਚੜ੍ਹਿਆ ਸੁਲਤਾਨ ਮਹਿਦੂਦ ਵਾਲਾ,
ਤੋਪਾਂ ਹੋਰ ਇਮਾਮ ਸ਼ਾਹ ਵਾਲੀਆਂ ਨੀ।
ਇਲਾਹੀ ਬਖਸ਼ ਪਟੋਲੀ ਨੇ ਮਾਂਜਕੇ ਜੀ,
ਧੂਪਾਂ ਦੇਇ ਕੇ ਤਖਤ ਬਹਾਲੀਆਂ ਨੀ।
ਸ਼ਾਹ ਮੁਹੰਮਦਾ ਐਸੀਆਂ ਲੈਸ ਹੋਈਆਂ,
ਬਿਜਲੀ ਵਾਂਗੂ ਜਿਉਂ ਦੇਣ ਦਿਖਾਲੀਆਂ ਨੀ।।੬੦।।
ਸੁਣਕੇ ਖਬਰ ਫਰੰਗੀ ਦੀ ਚੜ੍ਹੇ ਸਾਰੇ,
ਫੌਜਾਂ ਬੇ-ਮੁਹਾਰੀਆਂ ਉਠਿ ਤੁਰੀਆਂ।
ਅੱਗੇ ਵਾਰ ਕੁਵਾਰ ਨਾ ਕਿਸੇ ਡਿੱਠਾ,
ਇਕ ਦੂਜੇ ਦੇ ਪਿਛੇ ਜੋ ਲਗ ਤੁਰੀਆਂ।
ਅੱਗੇ ਤੋਪਾਂ ਦੇ ਧਨੀ ਵੀ ਹੈਨ ਗੋਰੇ,
ਵੰਗਾਂ ਪਹਿਨ ਖਲੋਤੀਆਂ ਨਹੀ ਕੁੜੀਆਂ।
ਸ਼ਾਹ ਮੁਹੰਮਦਾ ਵਰਜ ਨਾ ਜਾਂਦਿਆਂ ਨੂੰ,
ਫੌਜਾਂ ਹੋਇ ਮੁਹਾਣੀਆਂ ਕਦੋਂ ਮੁੜੀਆਂ ।।੬੧।।
ਚੜ੍ਹੇ ਸਿੰਘ ਲਹੌਰ ਥੀਂ ਮਾਰ ਧੌਂਸੇ,
ਸਭੇ ਗਰਬ ਹੰਕਾਰ ਦੇ ਨਾਲ ਤੁਰਦੇ।

---

*ਸਰਦਾਰ ਸਜਾਮ ਸਿੰਘ ਅਟਾਰੀ ਵਾਲਾ ਸਭਰਾਉਂ ਦੀ ਲੜਾਈ ਵਿਚ, ਜੋ ਸੰਨ ੧੮੪੬ ਨੂੰ ਫਰਵਰੀ ਦੇ ਦੂਜੇ ਹਫਤੇ ਲੜੀ ਗਈ ਸੀ, ਸ਼ਾਮਲ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਉਸ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਉਹ ਇਸ ਲੜਾਈ ਵਿਚ ਸ਼ਾਮਲ ਨਹੀਂ ਸੀ ਹੋਇਆ ਇਸ ਲਈ ਸ਼ਾਹ ਮੁਹੰਮਦ ਦਾ ਇਹ ਕਥਨ ਕਿ ਉਸ ਨੇ ਸਿੱਖ ਫੌਜਾਂ ਦੇ ਨਾਲ ਜੰਗ ਦੇ ਸ਼ੁਰੂ ਵਿਚ ਹੀ (ਲਾਹੌਰੋਂ) ਕੂਚ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਸੀ, ਠੀਕ ਨਹੀਂ ਜਾਪਦਾ।

ਉਰੇ ਦੋਹਾਂ ਦਰਿਆਵਾਂ ਦੇ ਨਹੀਂ ਅਟਕੇ,
ਪੱਤਣ ਲੰਘੇ ਨੀ ਜਾਇ ਫੀਰੋਜ਼ਪੁਰ ਦੇ।
ਅਗੋਂ ਛੇੜਿਆ ਨਹੀਂ ਫਰੰਗੀਆਂ ਨੇ,
ਦੁਹਾਂ ਧਿਰਾਂ ਦੇ ਰੁਲਣਗੇ ਬਹੁਤ ਮੁਰਦੇ।
ਸ਼ਾਹ ਮੁਹੰਮਦਾ ਭੱਜਣਾ ਰਣੋਂ ਭਾਰੀ,
ਜੁੱਟੇ ਸੂਰਮੇ ਆਖ ਤੂੰ ਕਦੋਂ ਮੁੜਦੇ ॥ ੬੨ ॥
ਲਗੀ ਧਮਕ ਸਾਰੇ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਅੰਦਰ,
ਦਿੱਲੀ, ਆਗਰੇ, ਹਾਂਸੀ ਹਿਸਾਰ ਮੀਆਂ।
ਬੀਕਾਨੇਰ, ਗੁਲੇਰ, ਭਟਨੇਰ, ਜੈ ਪੁਰ,
ਪਈਆਂ ਭਾਂਜੜਾਂ ਜਮਨਾ ਤੋਂ ਪਾਰ ਮੀਆਂ।
ਚੜ੍ਹੀ ਸਭਿ ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਬਾਦਸ਼ਾਹੀ,
ਨਹੀਂ ਦਲਾਂ ਦਾ ਅੰਤ ਸ਼ੁਮਾਰ ਮੀਆਂ।
ਸ਼ਾਹ ਮੁਹੰਮਦਾ ਕਿਸੇ ਨਾ ਅਟਕਣਾ ਈ,
ਸਿੰਘ ਲੈਣਗੇ ਦਿੱਲੀ ਨੂੰ ਮਾਰ ਮੀਆਂ ॥ ੬੩ ॥
ਅਰਜ਼ੀ ਲਿਖੀ ਫਰੰਗੀਆਂ ਖਾਲਸੇ ਨੂੰ,
ਤੁਸੀਂ ਕਾਸ ਨੂੰ ਜੰਗ ਮਚਾਂਵਦੇ ਹੋ।
ਮਹਾਰਾਜੇ ਦੇ ਨਾਲ ਸੀ ਨੇਮ ਸਾਡਾ,
ਤੁਸੀਂ ਸੁੱਤੀਆਂ ਕਲਾਂ ਜਗਾਂਵਦੇ ਹੋ।
ਕਈ ਲੱਖ ਰੁਪਯੇ ਲੈ ਜਾਓ ਸਾਥੋਂ,
ਦਿਆਂ ਹੋਰ ਜੋ ਤੁਸੀਂ ਫਰਮਾਂਵਦੇ ਹੋ।
ਸ਼ਾਹ ਮੁਹੰਮਦਾ ਅਸਾਂ ਨਾ ਮੂਲ ਲੜਨਾ,
ਤੁਸੀਂ ਏਤਨਾ ਜੋਰ ਕਿਉਂ ਲਾਂਵਦੇ ਹੋ ॥ ੬੪ ॥
ਸਿੰਘਾਂ ਲਿਖਿਆ ਖਤ ਫਰੰਗੀਆਂ ਨੂੰ,
ਤੈਨੂੰ ਮਾਰਾਂਗੇ ਅਸੀਂ ਵੰਗਾਰਕੇ ਜੀ।
ਸਾਨੂੰ ਨਹੀਂ ਰੁਪੱਯਾਂ ਦੀ ਲੋੜ ਕਾਈ,
ਭਾਵੇਂ ਦੇਹ ਤੂੰ ਢੇਰ ਉਸਾਰਕੇ ਜੀ।
ਉਹੋ ਪੰਥ ਤੇਰੇ ਉਤੇ ਆਣ ਚੜ੍ਹਿਆ,
ਜੇੜ੍ਹਾ ਆਇਆ ਸੀ ਜੰਮੂ ਨੂੰ ਮਾਰਕੇ ਜੀ।
ਸ਼ਾਹ ਮੁਹੰਮਦਾ ਸਾਮ੍ਹਣੇ ਡਾਹ ਤੋਪਾਂ,
ਸੂਰੇ ਕੱਢ ਮੈਦਾਨ ਨਿਤਾਰਕੇ ਜੀ ॥ ੬੫ ॥
ਪੈਂਚ ਲਿੱਖਦੇ ਸਾਰੀਆਂ ਪੜਤਲਾਂ ਦੇ,
ਸਾਡੀ ਅੱਜ ਹੈ ਵਡੀ ਚਲੰਤ ਮੀਆਂ।
ਵੀਰ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਮਾਰਿਆ ਡਾਹ ਤੋਪਾਂ,
ਨਹੀਂ ਛੱਡਿਆ ਸਾਧੂ ਤੇ ਸੰਤ ਮੀਆਂ।
ਅਸਾਂ ਮਾਰੇ ਚੌਫੇਰੇ ਦੇ ਕਿਲੇ ਭਾਰੇ,
ਅਸਾਂ ਮਾਰਿਆ ਕੁਲੂ ਭੁਟੰਤ ਮੀਆਂ।

ਸ਼ਾਹ ਮੁਹੰਮਦਾ ਗੱਲ ਤਾਂ ਸੋਈ ਹੋਣੀ,
ਜੇੜ੍ਹੀ ਕਰੇਗਾ ਖ਼ਾਲਸਾ ਪੰਥ ਮੀਆਂ* ॥ ੯੬ ॥
ਦੂਰਬੀਨ ਅੰਗਰੇਜ਼ ਨੇ ਹੱਥ ਲੈ ਕੇ,
ਕੀਤਾ ਫੌਜ ਦਾ ਸਭ ਸ਼ੁਮਾਰ ਮੀਆਂ।
ਜਿਨ੍ਹੀਂ ਥਾਈਂ ਸੀ ਜਮਾ ਜਮੂਰਖਾਨਾ,
ਕੀਤੇ ਸਭ ਮਾਲੂਮ ਹਜ਼ਾਰ ਮੀਆਂ।
ਦਾਰੂ ਵੰਡਿਆ ਸੂਰਿਆਂ ਜੰਗੀਆਂ ਨੂੰ,
ਦੋ ਦੋ ਬੋਤਲਾਂ ਕੈਫ਼ ਖ਼ੁਮਾਰ ਮੀਆਂ।
ਸ਼ਾਹ ਮੁਹੰਮਦਾ ਪੀ ਸ਼ਰਾਬ ਗੋਰੇ,
ਹੋਏ ਜੰਗ ਨੂੰ ਤੁਰਤ ਤਿਆਰ ਮੀਆਂ ॥ ੯੭ ॥
ਇਕ ਪਿੰਡ ਦਾ ਨਾਉਂ ਜੋ ਮੁੱਦਕੀ ਸੀ,
ਓਥੇ ਭਰੀ ਸੀ ਪਾਣੀ ਦੀ ਖੱਡ ਮੀਆਂ।
ਘੋੜ੍ਹ-ਚੜ੍ਹੇ ਤੇ ਕਈ ਅਕਾਲੀਏ ਜੀ,
ਝੰਡੇ ਦੇਂਵਦੇ ਢਾਹੇ ਪਰ ਗੱਡ ਮੀਆਂ†।
ਤੋਪਾਂ ਚੱਲੀਆਂ ਕਟਕ ਫਰੰਗੀਆਂ ਦਾ,
ਗੋਲੇ ਤੋੜਦੇ ਮਾਸ ਤੇ ਹੱਡ ਮੀਆਂ।
ਸ਼ਾਹ ਮੁਹੰਮਦਾ ਪਿਛਾਂ ਨੂੰ ਉਠ ਨੱਠੇ,
ਤੋਪਾਂ ਸੱਠ ਆਏ ਓਥੇ ਛੱਡ ਮੀਆਂ ॥ ੯੮ ॥
ਡੇਰੇ ਆਣਕੇ ਬੈਠ ਸਲਾਹ ਕਰਦੇ,
ਐਤਵਾਰ ਅਸੀਂ ਖੰਡਾ ਫੜਾਂਗੇ ਜੀ।
ਤੇਜਾ ਸਿੰਘ ਦੀ ਵਡੀ ਉਡੀਕ ਸਾਨੂੰ,
ਤਾਬੇ ਹੋਇਕੇ ਓਸ ਦੇ ਲੜਾਂਗੇ ਜੀ।
ਖ਼ੌਫ ਜਾਨ ਦਾ ਨਹੀਂ ਜੇ ਮੂਲ ਕਰਨਾਂ,
ਜਦੋਂ ਵਿੱਚ ਮੈਦਾਨ ਦੇ ਅੜਾਂਗੇ ਜੀ।
ਸ਼ਾਹ ਮੁਹੰਮਦਾ ਆਖਦੇ ਜੋਰ ਕਰਕੇ,
ਡੇਰੇ ਚੱਲ ਫਰੰਗੀ ਦੇ ਵੜਾਂਗੇ ਜੀ ॥ ੯੯ ॥
ਤੇਜਾ ਸਿੰਘ ਜੋ ਲਸ਼ਕਰੀਂ ਆਣ ਵੜਿਆ,
ਹੁੱਦੇਦਾਰ ਓਥੇ ਸਾਰੇ ਆਂਵਦੇ ਨੀ।
ਹੁਕਮ ਕਰੋ ਤੇ ਤੇਗ ਉਠਾਇ ਲਈਏ,
ਪਏ ਸਿੰਘ ਕਚੀਚੀਆਂ ਖਾਂਵਦੇ ਨੀ।
ਕੂੰਜਾਂ ਨਜ਼ਰ ਆਈਆਂ ਬਾਜਾਂ ਭੁੱਖਿਆਂ ਨੂੰ,
ਚੋਟਾਂ ਕੈਸੀਆਂ ਦੇਖ ਚਲਾਂਵਦੇ ਨੀ।

---

*ਇਹ ਬੈਂਤ ਸਰਦਾਰ ਬਲਦੇਵ ਸਿੰਘ ਦੀ ਪ੍ਰਤੀ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਹੈ।
†'ਘੋੜ ਚੜ੍ਹੇ ਅਕਾਲੀਏ ਨਵੇਂ ਮੁੰਡੇ, ਝੰਡੇ ਦਿੱਤੇ ਨੀ ਜਾਇਕੇ ਗੱਡ ਮੀਆਂ।' ਪਾਠ ਵੀ ਹੈ।

ਸ਼ਾਹ ਮੁਹੰਮਦਾ ਓਸ ਤੋਂ ਹੁਕਮ ਲੈ ਕੇ,
ਹੱਲਾ ਕਰਨ ਦੀ ਡੌਲ ਬਣਾਂਵਦੇ ਨੀ ॥ ੭੦ ॥
ਫੇਰੂ ਸ਼ਹਿਰ ਦੇ ਹੇਠ ਜਾਂ ਖੇਤ ਰੁੱਧੇ,
ਤੋਪਾਂ ਚਲੀਆਂ ਨੀ ਵਾਂਗੂ ਤੋਰਿਆਂ ਦੇ।
ਸਿੰਘ ਸੂਰਮੇ ਆਨ ਮੈਦਾਨ ਲੱਥੇ,
ਗੰਜ ਲਾਹ ਸੁਟੇ ਓਥੇ ਗੋਰਿਆਂ ਦੇ।
ਟੁੰਡੇ ਲਾਟ ਨੇ ਅੰਤ ਨੂੰ ਖਾਇ ਗੁੱਸਾ,
ਫੇਰ ਦਿੱਤੇ ਨੀ ਲੱਖ ਢੰਡੋਰਿਆਂ ਦੇ।
ਸ਼ਾਹ ਮੁਹੰਮਦਾ ਰੰਡ ਬੈਠਾਇ ਨੰਦਨ,
ਸਿੰਘ ਜਾਣ ਨਾਂਹੀ ਨਾਲ ਜ਼ੋਰਿਆਂ ਦੇ ॥ ੭੧ ॥
ਹੁਕਮ ਲਾਟ ਕੀਤਾ ਲਸਕਰ ਆਪਣੇ ਨੂੰ,
ਤੁਸਾਂ ਲਾਜ ਅੰਗ੍ਰੇਜ਼ ਦੀ ਰੱਖਣੀ ਜੀ।
ਸਿੰਘਾਂ ਮਾਰਕੇ ਕਟਕ ਮਕਾਇ ਦਿੱਤੇ,
ਹਿੰਦੁਸਤਾਨੀ ਤੇ ਪੂਰਬੀ ਦੱਖਣੀ ਜੀ।
ਨੰਦਨ ਟਾਪੂਆਂ ਵਿੱਚ ਕੁਰਲਾਟ ਪਿਆ,
ਕੁਰਸੀ ਚਾਰ ਹਜ਼ਾਰ ਹੈ ਸੱਖਣੀ ਜੀ।
ਸ਼ਾਹ ਮੁਹੰਮਦਾ ਲਾਟ ਹੁਣ ਕਹਿਣ ਲੱਗਾ,
ਰੱਤ ਸਿੰਘ ਸਿਪਾਹੀ ਦੀ ਚੱਖਣੀ ਜੀ ॥ ੭੨ ॥
ਹੋਇਆ ਹੁਕਮ ਅੰਗ੍ਰੇਜ਼ ਦਾ ਤੁਰਤ ਜਲਦੀ,
ਤੋਪਾਂ ਮਾਰੀਆਂ ਨੀਰ ਦੇ ਆਇ ਪੱਲੇ।
ਫੂਕ ਸੁੱਟੀਆਂ ਸਾਰੀਆਂ ਮੇਖਜੀਨਾਂ,
ਸਿੰਘ ਉਡਕੇ ਪੱਤਰਾ ਹੋਇ ਚੱਲੇ।
ਛੋਲਦਾਰੀਆਂ ਸਾਰੀਆਂ ਛੱਡ ਦੌੜੇ,
ਕੋਈ ਚੀਜ਼ ਨਾ ਆਪਣੀ ਲਈ ਪੱਲੇ।
ਓੜਕ ਲਿਆ ਮੈਦਾਨ ਫਰੰਗੀਆਂ ਨੇ,
ਸ਼ਾਹ ਮੁਹੰਮਦਾ ਰਣੋਂ ਨਾ ਮੂਲ ਹੱਲੇ ॥ ੭੩ ॥
ਓਧਰ ਆਪ ਫ਼ਰੰਗੀ ਨੂੰ ਭਾਜ ਆਈ,
ਦੌੜੇ ਜਾਣ ਗੋਰੇ ਦਿੱਤੀ ਕੰਡ ਮੀਆਂ।
ਚੱਲੇ ਤੋਪਖਾਨੇ ਸਾਰੇ ਗੋਰਿਆਂ ਦੇ,
ਮਗਰੋਂ ਹੋਈ ਬੰਦੂਕਾਂ ਦੀ ਫੰਡ ਮੀਆਂ।
ਕਿਨੇ ਜਾਇਕੇ ਲਿਆਇਕੇ ਖਬਰ ਦਿੱਤੀ,
ਨੰਦਨ ਹੋਇ ਬੈਠੀ ਤੇਰੀ ਰੰਡ ਮੀਆਂ।
ਸ਼ਾਹ ਮੁਹੰਮਦਾ ਦੇਖ ਮੈਦਾਨ ਜਾਕੇ,
ਰੁਲਦੀ ਗੋਰਿਆਂ ਦੀ ਓਥੇ ਝੰਡ ਮੀਆਂ ॥ ੭੪ ॥
ਪਹਾੜਾ ਸਿੰਘ ਸੀ ਯਾਰ ਫਰੰਗੀਆਂ ਦਾ,
ਸਿੰਘਾਂ ਨਾਲ ਸੀ ਓਸਦੀ ਗੈਰ ਸਾਲੀ।

ਉਹ ਤਾਂ ਭੱਜ ਕੇ ਲਾਟ ਨੂੰ ਜਾਇ ਮਿਲਿਆ,
ਗਲ ਜਾ ਦੱਸੀ ਸਾਰੀ ਭੇਤ ਵਾਲੀ ।
ਇਥੋਂ ਹੋ ਗਿਆ ਹਰਨ ਹੈ ਖ਼ਾਲਸਾ ਜੀ,
ਚੌਦਾਂ ਹੱਥਾਂ ਦੀ ਮਾਰਕੇ ਜਾਣ ਛਾਲੀ ।
ਸ਼ਾਹ ਮੁਹੰਮਦਾ ਸਾਥ ਲੈ ਸਿਲੇਖਾਨੇ,
ਛੱਡ ਗਏ ਨੀ ਸਿੰਘ ਮੈਦਾਨ ਖਾਲੀ ॥ ੭੫ ॥
ਮੁੜਕੇ ਫੇਰ ਫ਼ਰੰਗੀਆਂ ਜ਼ੋਰ ਦਿੱਤਾ,
ਲਾਟਾਂਦਾਰ ਗੋਲੇ ਓਥੇ ਆਣ ਛੁੱਟੇ ।
ਉੱਡੀ ਰਾਲ ਤੇ ਚਾਦਰਾਂ ਕੜਕੀਆਂ ਨੀ,
ਕੈਰੋ ਪਾਂਡਵਾਂ ਦੇ ਜੈਸੇ ਬਾਣ ਛੁੱਟੇ ।
ਜਦੋਂ ਡਿੱਠੇ ਨੀ ਹੱਥ ਫ਼ਰੰਗੀਆਂ ਦੇ,
ਓਥੇ ਕਈਆਂ ਦੇ ਆਣ ਪ੍ਰਾਣ ਟੁੱਟੇ ।
ਸ਼ਾਹ ਮੁਹੰਮਦਾ ਇਕ ਸੌ ਤੇਈ ਤੋਪਾਂ,
ਤੋਸ਼ੇਖਾਨੇ ਫ਼ਰੰਗੀਆਂ ਆਣ ਲੁੱਟੇ ॥ ੭੬ ॥
ਜਦੋਂ ਪਿਆ ਹਰਾਸ ਤੇ ਕਰਨ ਗੱਲਾਂ,
ਮੁੰਡੇ ਘੋੜ-ਚੜ੍ਹੇ ਨਵੇਂ ਛੋਕਰੇ ਜੀ ।
ਅੱਧੀ ਰਾਤ ਨੂੰ ਉੱਠਕੇ ਖਿਸਕ ਤੁਰੀਏ,
ਕਿਥੋਂ ਪਏ ਗੋਰੇ ਸਾਨੂੰ ਓਪਰੇ ਜੀ ।
ਵਾਹੀ ਕਰਦੇ ਤੇ ਰੋਟੀਆਂ ਖੂਬ ਖਾਂਦੇ,
ਅਸੀਂ ਜਟਾਂ ਸਰਦਾਰਾਂ ਦੇ ਪੋਤਰੇ ਜੀ ।
ਸ਼ਾਹ ਮੁਹੰਮਦਾ ਖੂਹਾਂ ਤੇ ਮਿਲਖ ਵਾਲੇ,
ਅਸੀਂ ਦੱਬਕੇ ਲਾਵਾਂਗੇ ਜੋਤਰੇ ਜੀ ॥ ੭੭ ॥
ਜੇੜ੍ਹੇ ਜੀਂਵਦੇ ਰਹੇ ਸੋ ਪਏ ਸੋਚੀਂ,
ਹੋਏ ਭੁੱਖ ਦੇ ਨਾਲ ਜ਼ਹੀਰ ਮੀਆਂ ।
ਬੁਰੇ ਜਿੰਨ ਹੋਕੇ ਸਾਨੂੰ ਪਏ ਗੋਰੇ,
ਅਸੀਂ ਜਾਣਦੇ ਸਾਂ ਕੋਈ ਕੀਰ ਮੀਆਂ ।
ਅਸਾਂ ਸ਼ਹਿਤ ਦੇ ਵਾਸਤੇ ਹੱਥ ਪਾਇਆ,
ਅੱਗੋਂ ਡੂਮਣਾ ਛਿੜੇ ਮਖੀਰ ਮੀਆਂ ।
ਸ਼ਾਹ ਮੁਹੰਮਦਾ ਰਾਹ ਨਾ ਕੋਈ ਲੱਭੇ,
ਜਿਥੇ ਚੱਲੀਏ ਘੱਤ ਵਹੀਰ ਮੀਆਂ ॥ ੭੮ ॥
ਘਰੋਂ ਗਏ ਫ਼ਰੰਗੀ ਦੇ ਮਾਰਨੇ ਨੂੰ,
ਬੇੜੇ ਤੋਪਾਂ ਦੇ ਸਭ ਖੁਹਾਇ ਆਏ ।
ਛੇੜ ਆਫਤਾਂ ਨੂੰ ਮਗਰ ਲਾਇਓ ਨੇ,
ਸਗੋਂ ਆਪਣਾ ਆਪ ਗਵਾਇ ਆਏ ।
ਸੁਖ ਵੱਸਦਾ ਸ਼ਹਿਰ ਲਹੌਰ ਸਾਰਾ,
ਸਗੋਂ ਕੁੰਜੀਆਂ ਹੱਥ ਫੜਾਇ ਆਏ ।

ਸ਼ਾਹ ਮੁਹੰਮਦਾ ਕਹਿੰਦੇ ਨੇ ਲੋਕ ਸਿੰਘ ਜੀ,
ਤੁਸੀਂ ਚੰਗੀਆਂ ਪੂਰੀਆਂ ਪਾਇ ਆਏ ॥ ੭੯ ॥
ਘਰੀਂ ਜਾਇਕੇ ਫੇਰ ਆਰਾਮ ਕੀਤਾ,
ਕਿਸੇ ਰਾਤ ਕਿਸੇ ਦੋਇ ਰਾਤ ਮੀਆਂ ।
ਪਿਛੋਂ ਸੱਭ ਸਰਦਾਰਾਂ ਨੇ ਸੱਦ ਭੇਜੇ,
ਜੋ ਕੋਈ ਸਿੰਘ ਸਿਪਾਹੀ ਦੀ ਜਾਤ ਮੀਆਂ ।
ਕਿੱਥੇ ਲੁਕੋਂਗੇ ਜਾਇਕੇ ਖ਼ਾਲਸਾ ਜੀ,
ਦੱਸੋ ਖੋਲ੍ਹਕੇ ਅਸਲ ਦੀ ਬਾਤ ਮੀਆਂ ।
ਸ਼ਾਹ ਮੁਹੰਮਦਾ ਫੇਰ ਇਕੱਠ ਹੋਇਆ,
ਲੱਗੀ ਚਾਨਣੀ ਹੋਰ ਕਨਾਤ ਮੀਆਂ ॥ ੮੦ ॥
ਕੰਢੀ ਪਾਰ ਦੀ ਜਾ ਜਮਾ ਹੋਏ ਡੇਰੇ,
ਇਹ ਤਾਂ ਨੌਕਰੀ, ਘਰੀਂ ਨਾ ਮਿਲਣ ਜਾਣੇ ।
ਡੇਰੀਂ ਆਣਕੇ ਕਹਿਨ ਵਿਰਲਾਪ ਪਿਆ,
ਬੰਨ੍ਹਣ ਭਰਤੀਆਂ ਤੇ ਓਥੇ ਵਿਕਣ ਦਾਣੇ ।
ਛਹੀਆਂ ਕੱਢਕੇ ਮੋਰਚੀਂ ਆਇ ਬਹਿੰਦੇ,
ਡੇਰੀਂ ਆਣਕੇ ਫੇਰ ਪ੍ਰਸਾਦ ਖਾਣੇ ।
ਸ਼ਾਹ ਮੁਹੰਮਦਾ ਸੱਭ ਮਾਲੂਮ ਕੀਤੀ,
ਕਿੱਕੂ ਹੋਈ ਸੀ ਦੱਸ ਖਾਂ ਲੁੱਦਿਹਾਣੇ ॥ ੮੧ ॥
ਸਰਦਾਰ ਰਣਜੋਧ ਸਿੰਘ ਫੌਜ ਲੈ ਕੇ,
ਮੱਦਤ ਲਾਡੂਏ ਵਾਲੇ ਦੀ ਚੱਲਿਆ ਈ ।
ਉਹਦੇ ਸੱਭ ਕਬੀਲੇ ਸੀ ਕੈਦ ਹੋਏ,
ਕੋਈ ਲਾਟ* ਫਰੰਗੀ ਨੇ ਘੱਲਿਆ ਈ ।
ਓਨ੍ਹਾਂ ਜਾਇ ਖੋਹੀਆਂ ਬੰਦਾਂ ਸਾਰੀਆਂ ਨੀ,
ਉਸਦਾ ਜ਼ੋਰ ਨਾ ਕਿਸੇ ਨੇ ਝੱਲਿਆ ਈ† ।
ਸ਼ਾਹ ਮੁਹੰਮਦਾ ਛਾਵਣੀ ਫੂਕ ਦਿੱਤੀ,
ਵਿਚੋਂ ਜੀਉ ਫ਼ਰੰਗੀ ਦਾ ਹੱਲਿਆ ਈ ॥ ੮੨ ॥
ਚਾਰ ਪੜਤਲਾਂ ਲੈ ਮੇਵਾ ਸਿੰਘ ਆਇਆ,
ਸਿੰਘ ਆਪਣੇ ਹੱਥ ਹਥਿਆਰ ਲੈਂਦੇ ।
ਇਹਨਾਂ ਬਹੁਤ ਫਰੰਗੀ ਦੀ ਫੌਜ ਮਾਰੀ,
ਲੁੱਟ ਭਾਰੀਆਂ ਬਾਝ ਸ਼ੁਮਾਰ ਲੈਂਦੇ ।
ਤੋਪਾਂ, ਊਠ, ਹਾਥੀ, ਸ਼ੁਤਰ, ਲੱਖ ਗੱਡਾ,
ਡੇਰੇ ਆਪਣੇ ਸਿੰਘ ਉਤਾਰ ਲੈਂਦੇ ।
ਸ਼ਾਹ ਮੁਹੰਮਦਾ ਸਿੰਘ ਜੇ ਜੋਰ ਕਰਦੇ,
ਭਾਵੇਂ ਲੁੱਦਿਹਾਣਾ ਤਦੋਂ ਮਾਰ ਲੈਂਦੇ ॥ ੮੩ ॥

---

*ਸਰ ਹੈਰੀ ਸਮਿਥ ।
†"ਓਡਾ ਜ਼ੋਰ ਨਾ ਕਿਸੇ ਦਾ ਚਲਿਆ ਈ"—ਪਾਠ ਵੀ ਹੈ ।

ਮੌਜ਼ਮ ਦੀਨ* ਸਰਦਾਰ ਨੇ ਲਿਖੀ ਅਰਜੀ,
ਤੁਸਾਂ ਰਸਦ ਲੈਣੀ ਨਾਲ ਸ਼ਾਨ ਦੇ ਜੀ।
ਭੇਜ ਦਿਓ ਉਠਾਰ ਨੂੰ ਸਭ ਚੀਜ਼ਾਂ,
ਅਸੀਂ ਰੱਖਾਂਗੇ ਨਾਲ ਰਮਾਨ ਦੇ ਜੀ।
ਤੈਨੂੰ ਅੱਜ ਹਜ਼ੂਰ ਥੀਂ ਫਤੇ ਆਈ,
ਖਬਰਾਂ ਉਡੀਆਂ ਵਿਚ ਜਹਾਨ ਦੇ ਜੀ।
ਸ਼ਾਹ ਮੁਹੰਮਦਾ ਵੈਰੀ ਨੂੰ ਜਾਣ ਹਾਜ਼ਰ,
ਸਦਾ ਰਖੀਏ ਵਿੱਚ ਧਿਆਨ ਦੇ ਜੀ ॥ ੯੪ ॥
ਸੱਠਾਂ ਕੋਹਾਂ ਦਾ ਪੰਧ ਸੀ ਲੁੱਧਿਹਾਣਾ,
ਰਾਤੋ ਰਾਤ ਕੀਤੀ ਟੰਡੇ ਦੌੜ ਮੀਆਂ।
ਓਹ ਵੀ ਲੁੱਟਿਆ ਲਾਟ ਨੇ ਆਇ ਡੇਰਾ,
ਤੋਪਾਂ ਸੱਭ ਖੋਹੀਆਂ ਕੀਤੀ ਰੌੜ ਮੀਆਂ।
ਝੱਲੀ ਅਬੂਤਵੇਲੇ ਦੀਆਂ ਪੜਤਲਾਂ ਨੇ,
ਅੱਧੀ ਘੜੀਂ ਲੜਾਈ ਦੀ ਸੌੜ ਮੀਆਂ।
ਸ਼ਾਹ ਮੁਹੰਮਦਾ ਸਿੰਘ ਲੁਟਾਇ ਡੇਰਾ,
ਕਰ ਆਏ ਨੀ ਤ੍ਰੁੱਟੀਆਂ ਚੌੜ ਮੀਆਂ ॥ ੯੫ ॥
ਪਹਿਲੇ ਰੱਲਿਓ ਸਿੰਘ ਜੋ ਨਿਕਲ ਨੱਠੇ,
ਪਏ ਔਝੜੇ ਔਝੜੇ ਜਾਂਵਦੇ ਨੀ।
ਲੀੜੇ ਗਏ ਸਾਰੇ ਰਹੀ ਇਕ ਕੁੜਤੀ,
ਬਾਹਾਂ ਹਿੱਕ ਦੇ ਨਾਲਿ ਲਗਾਂਵਦੇ ਨੀ।
ਅਗੋਂ ਲੋਕ ਲੜਾਈ ਦੀ ਗੱਲ ਪੁੱਛਣ,
ਜੀਭ ਹੋਠਾਂ ਦੀ ਖੋਲ੍ਹ ਦਿਖਾਂਵਦੇ ਨੀ।
ਸ਼ਾਹ ਮੁਹੰਮਦਾ ਆਣਕੇ ਘਰਦਿਆਂ ਤੋਂ,
ਨਵੇਂ ਕੱਪੜੇ ਹੋਰ ਸਿਲਾਂਵਦੇ ਨੀ† ॥ ੯੬ ॥
ਕਹਿੰਦੇ ਜੀਂਵਦਿਆਂ ਫੇਰ ਨਾ ਕਦੀ ਜਾਣਾ,‡

---

*ਪੰਡਿਤ ਰਾਮ ਸ਼ਰਨ ਸ਼ਰਮਾ ਦੀ ਪ੍ਰਤੀ ਵਿਚ 'ਮੁਹਕਮ ਦੀਨ' ਪਾਠ ਹੈ।

†ਸਰਦਾਰ ਬਲਦੇਵ ਸਿੰਘ ਦੀ ਪ੍ਰਤੀ ਵਿਚ ਪਾਠ ਹੈ:–
"ਪਹਿਲੇ ਜੀਵਨ ਸਿੰਘ ਨਾਮੀ ਉੱਠ ਤੁਰਿਆ,
ਪਿਆ ਔਝੜੇ ਔਝੜੇ ਜਾਂਵਦਾ ਈ।
ਡਰਦਾ ਸੱਭ ਅਸਬਾਬ ਹੁਨ ਸੁੱਟ ਆਇਆ,
ਡਰਦਾ ਗੋਰਿਆਂ ਦਾ ਗ਼ਮ ਖਾਂਵਦਾ ਈ।
ਰਹੀ ਪਾਸ ਮੇਰੇ ਸਭ ਇੱਕ ਕੁੜਤੀ,
ਫਰਦਾ ਬਾਂਹ ਸੀਨੇ ਨਾਲ ਲਾਂਵਦਾ ਈ।
ਸ਼ਾਹ ਮੁਹੰਮਦਾ ਆਨਕੇ ਘਰਦਿਆਂ ਥੋਂ,
ਨਵੇਂ ਕੱਪੜੇ ਹੋਰ ਸਵਾਂਵਦਾ ਈ ॥"

‡ਹਥ ਲਿਖਿਤ ਪ੍ਰਤੀ ਵਿਚ ਪਾਠ ਹੈ:–"ਅਸਾਂ ਡਰਦਿਆਂ ਫੇਰ ਨਾ ਮੂਲ ਜਾਣਾ..."

ਮੂੰਹ ਲੱਗਣਾ ਓਸ ਚੰਡਾਲਦੇ ਜੀ ।
ਕਿਤੇ ਜਾਇਕੇ ਚਾਰ ਦਿਨ ਕੱਟ ਆਈਏ,
ਢੂੰਡਣ ਆਵਣੀਗੇ ਸਾਡੇ ਨਾਲ ਦੇ ਜੀ ।
ਤੁਸਾਂ ਆਖਣਾ ਮਰ ਗਿਆ ਲੁੱਦਿਹਾਣੇ,
ਅਸੀਂ ਫਿਰਨੇ ਹਾਂ ਢੂੰਡਦੇ ਭਾਲਦੇ ਜੀ ।
ਸ਼ਾਹ ਮੁਹੰਮਦਾ ਰਹੇ ਹਥਿਆਰ ਓਥੇ,
ਲੀੜੇ ਨਹੀਂ ਆਏ ਸਾਡੇ ਨਾਲਦੇ ਜੀ ॥ ੮੭ ॥
ਪਿਛੇ ਬੈਠ ਸਰਦਾਰ ਗੁਰਮਤਾ ਕਰਦੇ,
ਕੋਈ ਅਕਲ ਦਾ ਕਰੋ ਇਲਾਜ ਯਾਰੋ !
ਫੇੜੀ ਬੁਰਛਿਆਂ ਦੀ ਸਾਡੇ ਪੇਸ਼ ਆਈ,
ਪੱਗਾਂ ਦਾੜ੍ਹੀਆਂ ਦੀ ਰਖੋ ਲਾਜ ਯਾਰੋ ।
ਮੁੱਠ ਮੀਟੀ ਸੀ ਦੇਸ ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਜੀ,
ਇਹਨਾਂ ਖੋਲ੍ਹ ਦਿੱਤਾ ਸਾਡਾ ਪਾਜ ਯਾਰੋ ।
ਸ਼ਾਹ ਮੁਹੰਮਦਾ ਮਾਰ ਕੇ ਮਰੋ ਏਥੇ,
ਕਦੀ ਰਾਜ ਨਾ ਹੋਇ ਮੁਹਤਾਜ ਯਾਰੋ ॥ ੮੮ ॥
ਦੂਜੀ ਵਾਰ ਲਲਕਾਰ ਕੇ ਪਏ ਗੋਰੇ,
ਵੇਲੇ ਗਜ਼ਲ ਦੇ ਹੋਇਆ ਤੰਬੂਰ ਮੀਆਂ ।
ਕਸ ਲਈਆਂ ਨੇ ਸਿੰਘਾਂ ਨੇ ਤੁਰਤ ਕਮਰਾਂ,
ਕਾਇਮ ਜੰਗ ਨੂੰ ਹੋਏ ਜ਼ਰੂਰ ਮੀਆਂ ।
ਪਹਿਲਾਂ ਬਾਂਵਿਓਂ ਆਣਕੇ ਜ਼ੋਰ ਦਿੱਤਾ,
ਪਿਆ ਦਲਾਂ ਦੇ ਵਿਚ ਫ਼ਤੂਰ ਮੀਆਂ ।
ਸ਼ਾਹ ਮੁਹੰਮਦਾ ਦੌੜ ਕੇ ਜਾਣ ਕਿੱਥੇ,
ਏਥੋਂ ਸ਼ਹਿਰ ਲਹੌਰ ਹੈ ਦੂਰ ਮੀਆਂ ॥ ੮੯ ॥
ਆਈਆਂ ਪੜਤਲਾਂ* ਬੀੜ ਕੇ ਤੋਪ ਖਾਨੇ,
ਅਗੋਂ ਸਿੰਘਾਂ ਨੇ ਪਾਸਣੇ ਮੋੜ ਦਿੱਤੇ ।
ਮੇਵਾ ਸਿੰਘ ਤੇ ਮਾਖੇ ਖਾਂ ਹੋਏ ਸਿੱਧੇ,†
ਹੱਲੇ ਤਿੰਨ ਫਰੰਗੀ ਦੇ ਤੋੜ ਦਿੱਤੇ ।
ਸ਼ਜਾਮ ਸਿੰਘ ਸਰਦਾਰ ਅਟਾਰੀ ਵਾਲੇ,
ਬੰਨ੍ਹਿ ਸ਼ਸਤ੍ਰੀਂ ਜੋੜ ਵਿਛੋੜ ਦਿੱਤੇ ।
ਸ਼ਾਹ ਮੁਹੰਮਦਾ ਸਿੰਘਾਂ ਨੇ ਗੋਰਿਆਂ ਦੇ,
ਵਾਂਗੂ ਨਿੰਬੂਆਂ ਲਹੂ ਨਚੋੜ ਦਿੱਤੇ ॥ ੯੦ ॥
ਪਏ ਬਾਂਵਿਓਂ ਹੋਇ ਕੇ ਫੇਰ ਧਾਏ,
ਫਰਾਂਸੀਸ ਤੇ ਜਿੱਥੇ ਸੀ ਚਾਰ ਯਾਰੀ ।

---

*'ਪਲਟਨਾਂ' ਪਾਠ ਵੀ ਹੈ ।
†ਸ: ਬਲਦੇਵ ਸਿੰਘ ਦੀ ਪ੍ਰਤੀ ਵਿਚ ਪਾਠ ਹੈ:—"ਤੇਗ਼ਾਂ ਪਕੜਕੇ ਸੂਰਮੇ ਹੋਏ ਸਿੱਧੇ,........"

ਕੁੰਡਲ ਘੱਤਿਆ ਵਾਂਗੂ ਕਮਾਣ ਗੋਸ਼ੇ,
ਬਣੀ ਆਣ ਸਰਦਾਰਾਂ ਨੂੰ ਬਹੁਤ ਭਾਰੀ।
ਤੇਜਾ ਸਿੰਘ ਸਰਦਾਰ ਪੁਲ ਵੱਢ ਦਿੱਤਾ,
ਘਰੀਂ ਨੱਸ ਨਾ ਜਾਇਗੀ ਫੌਜ ਸਾਰੀ।
ਸ਼ਾਹ ਮੁਹੰਮਦਾ ਮਰਨ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋ ਕੇ,
ਅਤੇ ਜਾਨ ਨਾ ਕਰਨਗੇ ਮੂਲ ਪਿਆਰੀ ॥ ੯੧ ॥

ਜੰਗ ਹਿੰਦ-ਪੰਜਾਬ ਦਾ ਹੋਣ ਲੱਗਾ,
ਦੋਵੇਂ ਬਾਦਸ਼ਾਹੀ ਫੌਜਾਂ ਭਾਰੀਆਂ ਨੀ।
ਅੱਜ ਹੋਵੇ ਸਰਕਾਰ ਤਾਂ ਮੁੱਲ ਪਾਵੇ,
ਜੇੜ੍ਹੀਆਂ ਖ਼ਾਲਸੇ ਨੇ ਤੇਗਾਂ ਮਾਰੀਆਂ ਨੀ।
ਸਣੇ ਆਦਮੀ ਗੋਲੀਆਂ ਨਾਲ ਉੱਡਣ,
ਹਾਥੀ ਢਾਹੁੰਦੇ ਸਣੇ ਅੰਬਾਰੀਆਂ ਨੀ।
ਸ਼ਾਹ ਮੁਹੰਮਦਾ ਇਕ ਸਰਕਾਰ ਬਾਝੋਂ,
ਫੌਜਾਂ ਜਿੱਤ ਕੇ* ਅੰਤ ਨੂੰ ਹਾਰੀਆਂ ਨੀ ॥ ੯੨ ॥

ਕੇਈ ਸੂਰਮੇ ਮਾਰਕੇ ਮੋਏ ਓਥੇ,
ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਹੱਥ ਕੀਤੇ ਤੇਗਾਂ ਨੰਗੀਆਂ ਦੇ।
ਰਹਿੰਦੇ ਘੇਰ ਕੇ ਵਿਚ ਦਰਿਆਉ ਡੋਬੇ,
ਛੱਰੇ ਭਰ ਮਾਰੇ ਤੋਪਾਂ ਚੰਗੀਆਂ ਦੇ।
ਕਹਿੰਦੇ ਨੌਕਰੀ ਕਾਸ ਨੂੰ ਅਸਾਂ ਕੀਤੀ,
ਆਖੇ ਲੱਗਕੇ ਸਾਥੀਆਂ ਸੰਗੀਆਂ ਦੇ।
ਸ਼ਾਹ ਮੁਹੰਮਦਾ ਰੱਬ ਨਾ ਫੇਰ ਲਿਆਵੇ,
ਜੁੱਧ ਵਿਚ ਜੋ ਨਾਲਿ ਫ਼ਰੰਗੀਆਂ ਦੇ† ॥ ੯੩ ॥

ਕੇਈ ਮਾਵਾਂ ਦੇ ਪੁਤ੍ਰ ਨੀ ਮੋਏ ਓਥੇ,
ਸੀਨੇ ਲੱਗੀਆਂ ਤੇਜ਼ ਕਟਾਰੀਆਂ ਨੀ।
ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਭੈਣਾਂ ਨੂੰ ਵੀਰ ਨਾ ਮਿਲੇ ਮੁੜਕੇ,
ਪਈਆਂ ਰੋਂਦੀਆਂ ਫਿਰਨ ਵਿਚਾਰੀਆਂ ਨੀ।
ਚੰਗੇ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸਿਰਾਂ ਦੇ ਮੋਏ ਵਾਲੀ,
ਖੁਲ੍ਹੇ ਵਾਲ ਤੇ ਫਿਰਨ ਬੇਚਾਰੀਆਂ ਨੀ।
ਸ਼ਾਹ ਮੁਹੰਮਦਾ ਬਹੁਤ ਸਰਦਾਰ ਮਾਰੇ,
ਪਈਆਂ ਰਾਜ ਦੇ ਵਿਚ ਖੁਆਰੀਆਂ ਨੀ ॥ ੯੪ ॥

---

*ਸੰਮਤ ੧੯੨੨ ਬਿ: ਦੀ ਪ੍ਰਤੀ ਵਿਚ 'ਝਿਜਕ ਕੇ' ਪਾਠ ਹੈ, ਅਤੇ ਸਰਦਾਰ ਬਲਦੇਵ ਸਿੰਘ ਦੀ ਪ੍ਰਤੀ ਵਿਚ ਇਸ ਸਾਰੀ ਤੁਕ ਦਾ ਪਾਠ ਹੈ:-

"ਸ਼ਾਹ ਮੁਹੰਮਦਾ ਬਿਨਾ ਸਰਕਾਰ ਫੌਜਾਂ, ਓਥੇ ਜੂਝਕੇ ਅੰਤ ਨੂੰ ਹਾਰੀਆਂ ਨੀ।"

†"ਸਾਨੂੰ ਜੀਊਂਦਿਆਂ ਦੇਸ਼ ਫਰੰਗੀਆਂ ਦੇ।" ਪਾਠ ਵੀ ਹੈ, ਪਰ ਇਹ ਪਾਠ ਸਹੀ ਨਹੀਂ ਹੈ।

ਲਿਖਿਆ ਤੁਰਤ ਪੈਗ਼ਾਮ ਰਾਣੀ ਜਿੰਦ ਕੌਰਾਂ,
ਕੋਈ ਤੁਸਾਂ ਨੇ ਦੇਰ ਨਾ ਲਾਵਣੀ ਜੀ ।
ਰਹਿੰਦੀ ਫੌਜ ਦਾ ਕਰੋ ਇਲਾਜ ਕੋਈ,
ਕਾਬੂ ਤੁਸਾਂ ਬਗ਼ੈਰ ਨਹੀਂ ਆਵਣੀ ਜੀ ।
ਮੇਰੀ ਜਾਨ ਦੇ ਰੱਬ ਯਾ ਤੁਸੀਂ ਰਾਖੇ,
ਪਾਓ ਵਿਚ ਲਹੌਰ ਦੇ ਛਾਵਣੀ ਜੀ ।
ਸ਼ਾਹ ਮੁਹੰਮਦਾ ਅੱਜ ਮੈਂ ਲਿਆ ਬਦਲਾ,
ਅਗੇ ਹੋਰ ਕੀ ਰੱਬ ਨੂੰ ਭਾਵਣੀ ਜੀ ॥ ੯੫ ॥
ਪੁਲ ਬੱਧਾ, ਫ਼ਰੰਗੀਆਂ ਖ਼ਬਰ ਸੁਣਕੇ,
ਲਾਂਘੇ ਪਾਏ ਨੀ ਵਿਚ ਪਲਕਾਰਿਆਂ ਦੇ ।
ਆਏ ਸ਼ਹਿਰ ਲਹੌਰ ਨੂੰ ਖ਼ੁਸ਼ੀ ਕਰਦੇ,
ਵਜਦੇ ਵਾਜਿਆਂ ਨਾਲ ਨਗਾਰਿਆਂ ਦੇ ।
ਸਾਂਭ ਲਏ ਸਰਕਾਰ ਦੇ ਸਿਲੇ ਖਾਨੇ,
ਵਾਲੀ ਬਣੇ ਨੀ ਰਾਜ ਦੁਆਰਿਆਂ ਦੇ ।
ਸ਼ਾਹ ਮੁਹੰਮਦਾ ਫੇੜ ਸੀ ਵਿਰਲਿਆਂ ਦੀ,
ਸੋਈ ਪੇਸ਼ ਆਈ ਸਿੰਘਾਂ ਸਾਰਿਆਂ ਦੇ* ॥ ੯੬ ॥
ਰਾਜਾ ਗਿਆ ਗੁਲਾਬ ਸਿੰਘ ਆਪ ਚੜ੍ਹਕੇ,
ਬਾਹੋਂ ਪਕੜ ਲਹੌਰ ਲੈ ਆਂਵਦਾ ਈ ।
ਸਾਹਿਬ ਲੋਕ ਜੀ ! ਅਸਾਂ ਪਰ ਦਯਾ ਕਰਨੀ,
ਉਹ ਤਾਂ ਆਪਣਾ ਕੰਮ ਬਣਾਂਵਦਾ ਈ ।
ਦਿੱਤੇ ਕੱਢ ਮਲਵਈ ਦੁਆਬੀਏ ਜੀ,
ਵਿੱਚੋਂ ਸਿੰਘਾਂ ਦੀ ਫੌਜ ਖਿਸਕਾਂਵਦਾ ਈ ।
ਸ਼ਾਹ ਮੁਹੰਮਦਾ ਸੱਭ† ਪਹਾੜ ਲੈ ਕੇ,
ਪਿਛੋਂ ਜੰਮੂ ਨੂੰ ਕੂਚ ਕਰਾਂਵਦਾ ਈ ॥ ੯੭ ॥
ਬਣੇ ਮਾਈ ਦੇ ਆਣ ਅੰਗ੍ਰੇਜ਼ ਰਾਖੇ,
ਪਾਈ ਛਾਵਣੀ ਵਿੱਚ ਲਾਹੌਰ ਦੇ ਜੀ ।
ਰੋਹੀ ਮਾਲਵਾ ਪਾਰ ਦਾ ਮੁਲਕ ਸਾਰਾ,
ਠਾਣਾ ਘੱਤਿਆ ਵਿੱਚ ਫਿਲੌਰ ਦੇ ਜੀ ।

---

*ਇਸ ਬੈਂਤ ਦੀਆਂ ਪਿਛਲੀਆਂ ਤਿੰਨ ਤੁਕਾਂ ਦਾ ਪਾਠ ਹਥ ਲਿਖਤ ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ ਹੈ ਜੋ ਸਹੀ ਹੈ, ਤੇ ਇਸ ਬੈਂਤ ਵਿਚ ਜੋ ਲਿਖਿਆ ਹੈ ਕਿ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਸਰਕਾਰ ਲਾਹੌਰ ਦੇ ਕਿਲੇ ਅਤੇ ਸਿਲੇ ਖਾਨੇ ਉਤੇ ਕਬਜ਼ਾ ਕਰ ਲਿਆ ਸੀ, ਇਹ ਬਿਲਕੁਲ ਸਹੀ ਹੈ ਤੇ ਇਸ ਦੀ ਤਸਦੀਕ ਉਸ ਸਮੇਂ ਦੇ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਦੀਆਂ ਲਿਖਤਾਂ ਤੋਂ ਹੁੰਦੀ ਹੈ । (ਦੇਖੋ, Beveridge's History of India, Vol. III, P. 498.) ਇਸ ਦੇ ਮੁਕਾਬਲੇ ਤੇ ਛਪੀਆਂ ਪ੍ਰਤੀਆਂ ਦਾ ਪਾਠ ਗ਼ਲਤ ਹੈ ।

†'ਤਰਫ਼' ਪਾਠ ਵੀ ਹੈ ।

ਲਿਆ ਸ਼ਹਿਰ ਹੁਸ਼ੀਆਰ ਫੀਰੋਜ਼ ਪੁਰ ਦਾ,
ਜੋੜੂ ਟਕੇ ਆਵਣ ਨੰਦਾ ਚੌਰ ਦੇ ਜੀ ।
ਸ਼ਾਹ ਮੁਹੰਮਦਾ ਕਾਂਗੜਾ ਮਾਰ ਬੈਠਾ,
ਉਹਦੇ ਕੰਮ ਗਏ ਸਭ ਸੌਰਦੇ ਜੀ ॥ ੯੮ ॥
ਰਹਿੰਦਾ ਮੁਲਕ ਫ਼ਰੰਗੀ ਦੇ ਪਿਆ ਪੇਟੇ,
ਕੀਤਾ ਹੁਕਮ ਫਰੰਗੀਆਂ ਸਾਰਿਆਂ ਨੇ ।
ਮਾਈ ਫੌਜ ਨੂੰ ਚਾਇ ਜਵਾਬ ਦਿੱਤਾ,
ਦਿੱਤੀ ਨੌਕਰੀ ਛੱਡ ਵਿਚਾਰਿਆਂ ਨੇ ।
ਪਿਛੋਂ ਸਾਂਭ ਲਿਆ ਮੁਲਕ ਕਾਰਦਾਰਾਂ,
ਬਖਤਾਵਰਾਂ ਤੇ ਨੇਕ ਸਤਾਰਿਆਂ ਨੇ ।
ਸ਼ਾਹ ਮੁਹੰਮਦਾ ਏਸ ਰਾਣੀ ਜਿੰਦ ਕਰਾਂ,
ਤੇੜ ਸੁਟਿਆ ਮੁਲਕ ਇਜਾਰਿਆਂ ਨੇ ॥ ੯੯ ॥
ਕੀਤਾ ਅਕਲ ਦਾ ਪੇਚ ਰਾਣੀ ਜਿੰਦ ਕੌਰਾਂ,
ਮੱਥਾ ਦੁਹਾਂ ਬਾਦਸ਼ਾਹੀਆਂ ਦਾ ਜੋੜਿਆ ਈ ।
ਗੁੱਝੀ ਰਮਜ਼ ਕਰਕੇ ਰਹੀ ਆਪ ਸੱਚੀ,
ਬਦਲਾ ਤੁਰਤ ਭਿਰਾਉ ਦਾ ਮੋੜਿਆ ਈ ।
ਲਏ ਤੁਰਤ ਮੁਸਾਹਿਬ ਲਪੇਟ ਰਾਣੀ,
ਲਸ਼ਕਰ ਵਿੱਚ ਦਰਿਆਉ ਦੇ ਰੋੜ੍ਹਿਆ ਈ ।
ਸ਼ਾਹ ਮੁਹੰਮਦਾ ਕਰੇ ਜਹਾਨ ਗੱਲਾਂ,
ਉਨ੍ਹਾਂ ਕੁਫਰ ਮੁਦਈ ਦਾ ਤੋੜਿਆ ਈ ॥ ੧੦੦ ॥
ਪਿਛੋਂ ਬੈਠ ਕੇ ਸਿੰਘਾਂ ਨੂੰ ਅਕਲ ਆਈ,
ਕੇਹੀ ਚੜ੍ਹੀ ਹੈ ਕਹਿਰ ਦੀ ਸਾਣ ਮਾਈ ।
ਕਿਨ੍ਹਾਂ ਖੱਡਾਂ* ਦੇ ਵਿਚ ਫਸਾਇਕੇ ਜੀ,
ਸਾਡੇ ਲਾਹ ਸੁੱਟੇ ਤੂੰ ਤਾਂ ਘਾਣ ਮਾਈ ।
ਹੱਥ ਧੋਇ ਕੇ ਪਈ ਹੈਂ ਮਗਰ ਸਾਡੇ,
ਅਜੇ ਘਰੀਂ ਨਾ ਦੇਨੀ ਹੈਂ ਜਾਣ ਮਾਈ ।
ਸ਼ਾਹ ਮੁਹੰਮਦਾ ਖੋਹ ਹਥਿਆਰ ਕੈਂਠੇ,
ਨਾਲ ਕੁੜਤੀਆਂ ਲਏ ਪਛਾਣ ਮਾਈ ॥ ੧੦੧ ॥
ਹੋਂਦੇ ਆਏ ਨੀ ਰੰਨਾਂ ਦੇ ਪੂਰੇਂ ਕਾਰੇ,
ਰਾਵਣ ਲੰਕਾ ਦੇ ਵਿਚ ਕੁਹਾਇ ਦਿੱਤਾ ।
ਕੈਰੋ ਪਾਡਵਾਂ ਨਾਲਿ ਕੀ ਭਲਾ ਕੀਤਾ,
'ਠਾਰਾਂ ਖੂਹਣੀਆਂ ਕਟਕ ਮੁਕਾਇ ਦਿੱਤਾ ।
ਰਾਜੇ ਭੋਜ ਦੇ ਮੂੰਹ ਲਗਾਮ ਦਿੱਤੀ,
ਮਾਰਿ ਅੱਡੀਆਂ ਅਕਲੁ ਗਵਾਇ ਦਿੱਤਾ† ।

---

*ਪੁਰਾਤਨ ਛਪੀ ਹੋਈ ਪ੍ਰਤੀ ਵਿਚ ਪਾਠ ਹੈ-'ਖੁੰਦਰਾਂ' ।
†ਪੰਡਿਤ ਰਾਮ ਸ਼ਰਨ ਸ਼ਰਮਾ ਦੀ ਪੁਸਤਕ ਵਿਚ 'ਹੋਸ਼ ਭੁਲਾਇ ਦਿੱਤਾ' ਪਾਠ ਹੈ।

ਸ਼ਾਹ ਮੁਹੰਮਦਾ ਏਸ ਰਾਣੀ ਜ਼ਿੰਦ ਕੌਰਾਂ,
ਸਾਰੇ ਦੇਸ਼ ਦਾ ਫਰਸ਼ ਉਠਾਇ ਦਿੱਤਾ* ॥ ੧੦੨ ॥
ਰੱਬ ਚਾਹੇ ਤਾਂ ਕਰੇਗਾ ਮਿਹਰਬਾਨੀ,
ਹੋਇਆ ਸਿੰਘਾਂ ਦਾ ਕੰਮ ਅਰਾਸਤਾਈ ।
ਵੱਡੀ ਸਾਂਝ ਹੈ ਹਿੰਦੂਆਂ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ,
ਉਹਦੇ ਨਾਲ ਕੀ ਕਿਸੇ ਦਾ ਵਾਸਤਾਈ ।
ਉਹਦੇ ਨਾਲ ਨਾ ਬੈਠਕੇ ਗੱਲ ਕਰਨੀ,
ਖੁਦੀ ਆਪਣੀ ਵਿੱਚ ਮਹਾਸਤਾਈ ।
ਸ਼ਾਹ ਮੁਹੰਮਦਾ ਦੌਲਤਾਂ ਜਮਾ ਕਰਦਾ,
ਸ਼ਾਹੂਕਾਰ ਦਾ ਜਿਵੇਂ ਗੁਮਾਸ਼ਤਾਈ ॥ ੧੦੩ ॥
ਜੇੜ੍ਹੀ ਹੋਈ ਸੋ ਲਈ ਹੈ ਵੇਖ ਅੱਖੀਂ,
ਅੱਗੇ ਹੋਰ ਕੀ ਬਣਤ ਬਣਾਵਣੀ ਜੀ ।
ਇਕ ਘੜੀ ਦੀ ਕੁੱਝ ਉਮੈਦ ਨਾਹੀਂ,
ਕਿਸੇ ਲਈ ਹਾੜ੍ਹੀ ਕਿਸੇ ਸਾਵਣੀ ਜੀ ।
ਨਿੱਕੇ ਪੋਚ ਤਾਂ ਬੈਠਕੇ ਕਰਨ ਗੱਲਾਂ,
ਅਸੀਂ ਡਿੱਠੀ ਫ਼ਰੰਗੀ ਦੀ ਆਵਣੀ ਜੀ ।
ਸ਼ਾਹ ਮੁਹੰਮਦਾ ਨਹੀਂ ਮਾਲੂਮ ਸਾਨੂੰ,
ਅੱਗੇ ਹੋਰ ਕੀ ਖੇਡ ਕਰਾਵਣੀ ਜੀ ॥ ੧੦੪ ॥
ਸੰਮਤ ਉੱਨੀ ਸੈ ਦੂਸਰਾ ਵਰਤਿਆ ਸੀ,
ਜਦੋਂ ਹੋਇਆ ਫ਼ਰੰਗੀ ਦਾ ਜੰਗ ਮੀਆਂ ।
ਹੈ ਸੀ ਖ਼ੂਨ ਦੀ ਓਹ ਜ਼ਮੀਨ ਪਿਆਸੀ,
ਹੋਇਆ ਸੁਰਖ ਸੁਹਾਬ ਦੇ ਰੰਗ ਮੀਆਂ ।
ਧਰਤੀ ਵੱਢਕੇ ਧੂੜ ਦੇ ਬਣੇ ਬੱਦਲ,
ਜੈਸੇ ਚੜ੍ਹੇ ਅਕਾਸ ਪਤੰਗ ਮੀਆਂ ।
ਸ਼ਾਹ ਮੁਹੰਮਦਾ ਸਿਰਾਂ ਦੀ ਲਾਇ ਬਾਜ਼ੀ,
ਨਹੀਂ ਮੋੜਦੇ ਸੂਰਮੇ ਅੰਗ ਮੀਆਂ ॥ ੧੦੫ ॥

॥ ਇਤੀ ॥

—o—

---

*ਸਰਦਾਰ ਬਲਦੇਵ ਸਿੰਘ ਦੀ ਪ੍ਰਤੀ ਵਿਚ ਇਸ ਬੈਂਤ ਦੀਆਂ ਵਿਚਕਾਰਲੀਆਂ ਦੋ ਤੁਕਾਂ ਦਾ ਪਾਠ ਇਸ ਤਰਾਂ ਹੈ:-

"ਬਦਲੇ ਖ਼ੂਨ ਦੇ ਸ਼ਾਹ ਅਮੀਰ ਹਮਜ਼ਾ,
ਜੋਰੀ ਹੰਨਾਂ ਨੇ ਮਾਰ ਮੁਕਾਇ ਦਿੱਤਾ ।
ਹਜ਼ਰਤ ਅਲੀ ਨੂੰ ਰੰਨ ਨੇ ਖ਼ੂਨ ਬਦਲੇ,
ਵਿੱਚ ਕੂਫੇ ਦੇ ਕਤਲ ਕਰਾਇ ਦਿੱਤਾ ।"

੧੨. ਮੁਲਤਾਨ ਦੀ ਵਾਰ

ਇਸ ਵਾਰ ਦਾ ਕਰਤਾ ਸੋਭਾ ਨਾਮੀ ਕਵੀ ਸੀ ਜੋ ਫ਼ਾਜ਼ਿਲ ਬਲੋਚ ਦਾ ਪੁਤ੍ਰ ਅਤੇ ਪਿੰਡ ਵਹੀ ਤਾਜੇ ਵਾਲਾ, ਤਹਿਸੀਲ ਸ਼ੁਜਾ ਆਬਾਦ (ਮੁਲਤਾਨ) ਦਾ ਵਸਨੀਕ ਸੀ। ਸੰਨ ੧੮੧੦ ਈ: ਵਿਚ ਉਸ ਦਾ ਜਨਮ ਤੇ ਸੰਨ ੧੮੮੦ ਈ: ਵਿਚ ਉਸ ਦਾ ਦੇਹਾਂਤ ਹੋਇਆ*। ਇਸ ਤੋਂ ਵਧ ਉਸ ਦੇ ਸੰਬੰਧ ਵਿਚ ਹੋਰ ਕੋਈ ਵਾਕਫ਼ੀਅਤ ਨਹੀਂ ਮਿਲਦੀ।

ਮੁਲਤਾਨ ਦੀ ਲੜਾਈ, ਜਿਸ ਦਾ ਖਾਕਾ ਇਸ ਵਾਰ ਵਿਚ ਸੰਖੇਪ ਨਾਲ, ਪਰ ਅਸਰ ਭਰਪੂਰ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿਚ, ਖਿਚਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ, ਈਸਟ ਇੰਡੀਆ ਕੰਪਨੀ ਦੇ ਮਨਚਲੇ ਕਰਮ ਚਾਰੀਆਂ ਦੀ ਅਗਾਂਹ ਵਧੂ ਕੁਟਿਲ-ਨੀਤੀ ਦਾ ਨਤੀਜਾ ਸੀ। ਸਤਲੁਜ ਦੀ ਲੜਾਈ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਸੰਨ ੧੮੪੬ ਵਿਚ ਜਦ ਅੰਗਰੇਜ਼ ਪੰਜਾਂ ਦਰਿਆਵਾਂ ਦੀ ਧਰਤੀ ਵਿਚ ਦਾਖ਼ਲ ਹੋਏ ਤਾਂ ਸਿਖ-ਰਾਜ ਦੀ ਤਾਕਤ ਤੋੜਨ ਲਈ ਨਵੇਂ ਅਹਿਦਨਾਮੇ ਦੇ ਮੁਤਾਬਿਕ ਜੋ ੯ ਮਾਰਚ ਸੰਨ ੧੮੪੬ ਈ: ਨੂੰ ਹੋਇਆ ਸੀ, ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਤਿੰਨ ਟੋਟੇ ਕੀਤੇ ਗਏ: ਸਤਲੁਜ ਤੇ ਬਿਆਸ ਦੇ ਵਿਚਕਾਰ ਜਲੰਧਰ ਦੁਆਬ ਦਾ ਇਲਾਕਾ ਬਤੌਰ ਜੰਗੀ ਤਾਵਾਨ ਦੇ ਜ਼ਬਤ ਕੀਤਾ ਗਿਆ। ਜੰਮੂ ਵ ਕਸ਼ਮੀਰ ਦਾ ਵਸੀਹ ਇਲਾਕਾ ਰਾਜਾ ਗੁਲਾਬ ਸਿੰਘ ਡੋਗਰੇ ਨੂੰ ਇਸ ਕਰਕੇ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਕਿ ਉਸ ਨੇ ਸਿਖ-ਰਾਜ ਦੀਆਂ ਜੜਾਂ ਪੁੱਟਣ ਲਈ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਦਾ ਸਾਥ ਦਿੱਤਾ ਸੀ, ਅਤੇ ਇਸ ਬਾਂਦਰ-ਵੰਡ ਤੋਂ ਪਿਛੋਂ ਪੰਜਾਬ ਦਾ ਜੋ ਇਲਾਕਾ ਬਚ ਰਿਹਾ, ਉਹ ਮਹਾਰਾਜਾ ਦਲੀਪ ਸਿੰਘ ਦੇ ਹਵਾਲੇ ਕੀਤਾ ਗਿਆ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਬਾਦਸ਼ਾਹੀ ਪਰਤੰਤ੍ਰ ਤੇ ਅੱਧ ਕੁ ਦੀ ਰਹਿਕੇ ਰਿਆਸਤ ਲਾਹੌਰ ਦੀ ਸ਼ਕਲ ਵਿਚ ਤਬਦੀਲ ਹੋ ਗਈ।

ਇਸ ਅਹਿਦਨਾਮੇ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਪੰਜਾਬ ਦਾ ਰਾਜ-ਪ੍ਰਬੰਧ, ਮਹਾਰਾਜਾ ਦਲੀਪ ਸਿੰਘ ਦੇ ਨਾਬਾਲਗ਼ ਹੋਣ ਕਰਕੇ, ਮਹਾਰਾਣੀ ਜਿੰਦ ਕੌਰ ਦੇ ਹੱਥਾਂ ਵਿਚ ਚਲਿਆ ਗਿਆ ਤੇ ਵਜ਼ੀਰ ਰਾਜਾ ਲਾਲ ਸਿੰਘ ਨਿਯਤ ਹੋਇਆ। ਇਸ ਪੁਰ ਅੰਗਰੇਜ਼ ਅਤੇ ਰਾਜਾ ਗੁਲਾਬ ਸਿੰਘ ਡੋਗਰਾ ਪਹਿਲਾਂ ਤਾਂ ਕੁਝ ਚਿਰ ਚੁਪ ਰਹੇ ਪਰ ਥੋਹੜਾ ਹੀ ਚਿਰ ਪਿਛੋਂ ਰਾਜਾ ਲਾਲ ਸਿੰਘ ਉਤੇ ਇਹ ਦੋਸ਼ ਲਾਕੇ ਕਿ ਉਸ ਨੇ ਕਸ਼ਮੀਰ ਦਾ ਕਬਜ਼ਾ ਦੇਣ ਵਿਚ ਰਾਜਾ ਗੁਲਾਬ ਸਿੰਘ ਦੀ ਵਿਰੋਧਤਾ ਕੀਤੀ ਹੈ, ਦੇਸ਼ ਨਿਕਾਲਾ ਦਿਤਾ ਗਿਆ ਤੇ ਸਰਹੈਨਰੀ ਲਾਰੰਸ ਨੇ ਭੈਰੋਵਾਲ ਦੇ ਨਵੇਂ ਅਹਿਦਨਾਮੇ ਦੇ ਮੁਤਾਬਕ, ਜੋ ੧੬ ਦਸੰਬਰ ਸੰਨ ੧੮੪੬ ਨੂੰ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਸੀ, ਸਿਖ ਰਾਜ ਦੀ ਸਾਰੀ ਤਾਕਤ ਆਪਣੇ ਹੱਥਾਂ ਵਿਚ ਕਰਕੇ ਅਗਲੇ ਸਾਲ ਮਹਾਰਾਣੀ ਜਿੰਦ ਕੌਰ ਨੂੰ ਇਹ ਕਹਿਕੇ ਸ਼ੇਖੂਪੁਰੇ ਕੈਦ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਕਿ ਉਸ ਨੇ ਰੈਜ਼ੀਡੰਟ ਦੀ ਹੁਕਮ ਅਦੂਲੀ ਕਰਵਾਈ ਹੈ। ਇਹ ਹੁਕਮ ਅਦੂਲੀ ਸੰਨ ੧੮੪੭ ਦੇ ਅਗਸਤ ਮਹੀਨੇ ਵਿਚ ਉਸ ਦਰਬਾਰ ਦੇ ਮੌਕੇ ਤੇ ਹੋਈ ਜੋ ਰੈਜੀਡੰਟ ਦੇ ਹੁਕਮ ਨਾਲ ਸਰਕਾਰ ਅੰਗ੍ਰੇਜ਼ੀ ਦੇ ਖ਼ੈਰ ਖ੍ਵਾਹ ਮਿਸਰ ਤੇਜ ਸਿੰਘ ਆਦਿ ਨੂੰ ਰਾਜਗੀ ਦੇ ਖਿਤਾਬ ਦੇਣ ਲਈ ਹੋਇਆ ਸੀ ਤੇ ਉਸ ਦਰਬਾਰ ਵਿਚ ਮਹਾਰਾਜਾ ਦਲੀਪ ਸਿੰਘ ਨੇ ਨਿਮਕ ਹਰਾਮ ਸਮਝਕੇ ਮਿਸਰ ਤੇਜਾ ਸਿੰਘ ਦੇ ਮੱਥੇ ਤੇ ਤਿਲਕ ਨਹੀਂ ਸੀ ਲਗਾਇਆ।

---

*ਮੁਲਤਾਨ ਡਿਸਟ੍ਰਿਕਟ ਗਜ਼ਟੀਅਰ।

ਸਤਲੁਜ ਦੀ ਲੜਾਈ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਸਿਖ ਰਾਜ ਦੇ ਤਿੰਨ ਟੁਕੜੇ ਹੋ ਜਾਣੇ ਤੇ ਭੈਰੋਵਾਲ ਦੇ ਅਹਿਦਨਾਮੇ ਵਿਚ ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਹੱਥੋਂ ਰਾਜ ਪ੍ਰਬੰਧ ਦੇ ਅਧਿਕਾਰ ਖੁੱਸਕੇ ਅੰਗ੍ਰੇਜ਼ਾਂ ਦੇ ਹੱਥ ਚਲੇ ਜਾਣੇ ਕੋਈ ਮਾਮੂਲੀ ਘਟਨਾਵਾਂ ਨਹੀਂ ਸਨ, ਪਰ ਫੇਰ ਵੀ ਅੰਗ੍ਰੇਜ਼ ਸਿਖਾਂ ਤੋਂ ਭੈ ਖਾਂਦੇ ਸਨ ਤੇ ਗੁਲਾਬ ਸਿੰਘ ਡੋਗਰਾ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਮਹਿਫੂਜ਼ ਨਹੀਂ ਸੀ ਸਮਝਦਾ। ਸੰਨ ੧੮੪੭ ਵਿਚ ਪ੍ਰੇਮੇ ਦੀ ਸਾਜ਼ਸ਼ ਜੋ ਮਹਾਰਾਣੀ ਜਿੰਦ ਕੌਰ ਨੂੰ ਬਦਨਾਮ ਕਰਨ ਲਈ ਕੀਤੀ ਗਈ ਸੀ, ਰਾਜਾ ਗੁਲਾਬ ਸਿੰਘ ਡੋਗਰੇ ਦੀ ਚਾਲਾਕੀ ਦਾ ਨਤੀਜਾ ਸੀ ਅਤੇ ਗੁਲਾਬੇ ਦੀ ਸਾਜ਼ਸ਼, ਜਿਸ ਵਿਚ ਸਰਦਾਰ ਕਾਨ੍ਹ ਸਿੰਘ ਤੇ ਮਿਸਰ ਗੰਗਾ ਰਾਮ ਨੂੰ ਫਾਂਸੀ ਦੀ ਸਜ਼ਾ ਹੋਈ ਸੀ, ਲਾਹੌਰ ਦੇ ਅੰਗ੍ਰੇਜ਼ ਅਫਸਰਾਂ ਦੇ ਹੱਥ ਕੰਡਿਆਂ ਦਾ ਫਲ ਸੀ। ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਰਾਜ ਪ੍ਰਬੰਧ ਨੂੰ ਹੱਥ ਹੇਠ ਕਰਕੇ ਸਰਕਾਰ ਅੰਗ੍ਰੇਜ਼ੀ ਲਈ ਦੂਜਾ ਕੰਮ ਸੀ ਏਥੋਂ ਦੀ ਰਿਆਇਆ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਹੱਥਾਂ ਵਿਚ ਕਰਨਾ। ਇਸ ਕੰਮ ਲਈ ਰੈਜ਼ੀਡੈਂਟ ਦੇ ਹੁਕਮ ਨਾਲ ਤਮਾਖੂ ਆਦਿ ਚੀਜ਼ਾਂ ਦੇ ਮਹਿਸੂਲ ਹਟਾਏ ਗਏ ਤੇ ਜ਼ਿਮੀਂਦਾਰਾਂ ਦਾ ਮਾਲੀਆ ਘਟਾਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਖੁਸ਼ਕਰਨ ਲਈ ਢੰਗ ਰਚ ਲਿਆ। ਪੁਰਾਣੇ ਕਾਰਦਾਰ ਹਟਾਏ ਗਏ ਤੇ ਸੂਬਿਆਂ ਦੇ ਪ੍ਰਬੰਧ ਲਈ ਥਾਂ ਪਰ ਥਾਂ ਅੰਗ੍ਰੇਜ਼ ਅਫਸਰ ਨਿਯਤ ਕੀਤੇ ਗਏ। ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਨੂੰ ਨਾਮਧਰੀਕ ਆਜ਼ਾਦੀ ਦੇ ਕੇ ਸਿਖਾਂ ਤੋਂ ਵਿਰੁਧ ਭੜਕਾਇਆ ਗਿਆ, ਜਿਸਦੇ ਨਤੀਜੇ ਦੇ ਤੌਰ ਤੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ, ਲਾਹੌਰ, ਝੰਗ ਅਤੇ ਪਿਸ਼ਾਵਰ ਵਿਚ ਫ਼ਿਰਕੇਦਾਰਾਨਾਂ ਫਸਾਦ ਹੋਏ।

ਨਵੇਂ ਰਾਜ ਪ੍ਰਬੰਧ ਦਾ ਵਿਹੂਲਾ ਅਸਰ ਬਹੁਤਾ ਮੁਲਤਾਨ ਦੇ ਸੂਬੇ ਉਤੇ ਪਿਆ, ਜਿਥੇ ਦੀਵਾਨ ਸਾਵਣ ਮਲ ਦਾ ਪੁਤ੍ਰ ਦੀਵਾਨ ਮੂਲ ਰਾਜ ਹਾਕਮ ਸੀ ਤੇ ਦਰਬਾਰ ਲਾਹੌਰ ਦੀ ਖਾਨਾਜੰਗੀ ਅਤੇ ਰਾਜਾ ਲਾਲ ਸਿੰਘ ਦੀ ਅਦੂਰ ਦਰਸ਼ਤਾ ਦੇ ਕਾਰਣ ਕਈ ਸਾਲਾਂ ਤੋਂ ਦੀਵਾਨ ਵਲ ਮਾਲੀਏ ਦੀ ਬਾਕੀ ਟੁੱਰਦੀ ਆ ਰਹੀ ਸੀ। ਦੀਵਾਨ ਮੂਲ ਰਾਜ ਦੇ ਆਪਣੇ ਕਰਮਚਾਰੀ ਵੀ ਦਿਲ ਦੇ ਸਾਫ਼ ਨਹੀਂ ਸਨ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਨਾਜਾਇਜ਼ ਸ਼ਿਕਾਇਤਾਂ ਕਰ ਕੇ ਦਰਬਾਰ ਲਾਹੌਰ ਤੇ ਦੀਵਾਨ ਮੂਲ ਰਾਜ ਦੇ ਵਿਚਕਾਰ ਕਾਫ਼ੀ ਫ਼ਰਕ ਪਾ ਦਿੱਤਾ ਸੀ। ਰਾਜਾ ਲਾਲ ਸਿੰਘ ਦੇ ਦੇਸ਼ ਨਿਕਾਲੇ ਤੋਂ ਪਿਛੋਂ ਜਾਹਨ ਲਾਰੰਸ ਨੇ ਦੀਵਾਨ ਮੂਲ ਰਾਜ ਨੂੰ ਪੁਜ਼ੀਸ਼ਨ ਸਾਫ਼ ਕਰਨ ਲਈ ਲਾਹੌਰ ਸੱਦਿਆ, ਜਿਸ ਤੇ ਤੰਗ ਆ ਕੇ ਉਸ ਨੇ ਅਸਤੀਫ਼ਾ ਲਿਖ ਦਿੱਤਾ ਤੇ ਨਾਲ ਹੀ ਅਰਜ਼ੀ ਦਿੱਤੀ ਕਿ ਉਸ ਨੂੰ ਗੁਜ਼ਾਰੇ ਲਈ ਮਾਕੂਲ ਜਾਗੀਰ ਦਿੱਤੀ ਜਾਵੇ। ਪਿਛਲੇ ਹਿਸਾਬ ਦੇ ਕਾਗ਼ਜ਼ਾਤ ਚੂੰਕਿ ਮੌਜੂਦ ਨਹੀਂ ਹਨ, ਇਸ ਲਈ ਉਸਤੋਂ ਹਿਸਾਬ ਨਾ ਲਿਆ ਜਾਵੇ ਤੇ ਉਸਦਾ ਅਸਤੀਫ਼ੇ ਦਾ ਕਾਗ਼ਜ਼ ਤਦੋਂ ਤਕ ਦਰਬਾਰ ਲਾਹੌਰ ਤੋਂ ਗੁਪਤ ਰਖਿਆ ਜਾਵੇ ਜਦ ਤਕ ਕਿ ਉਸ ਦੇ ਸੰਬੰਧ ਵਿਚ ਕੋਈ ਆਖ਼ਰੀ ਫੈਸਲਾ ਨਾ ਹੋ ਜਾਵੇ*।

ਇਹ ਸਮਝੌਤਾ ਹੋ ਹੀ ਰਿਹਾ ਸੀ ਕਿ ਅਚਾਣਕ ਜਾਹਨ ਲਾਰੰਸ ਲਾਹੌਰੋਂ ਬਦਲ ਗਿਆ ਤੇ ਉਸਦੀ ਥਾਵੇਂ ੬ ਮਾਰਚ ਸੰਨ ੧੮੪੮ ਈ: ਨੂੰ ਮਿਸਟਰ ਐਫ਼, ਕਰੀ ਰੈਜ਼ੀਡੈਂਟ ਬਣ ਕੇ ਆਇਆ। ਇਸ ਨਵੇਂ ਰੈਜ਼ੀਡੈਂਟ ਨੇ ਦੀਵਾਨ ਮੂਲ ਰਾਜ ਦੇ ਸਿਰਫ਼ ਅਸਤੀਫ਼ੇ ਨੂੰ ਦੇਖਿਆ ਤੇ ਹੋਰ ਗੱਲਾਂ ਦੀ ਰੱਤੀ ਭਰ ਵੀ ਪਰਵਾਹ ਨਾ ਕੀਤੀ ਤੇ ਉਹ ਅਸਤੀਫ਼ਾ ਦਰਬਾਰ ਲਾਹੌਰ ਤੋਂ ਮਨਜ਼ੂਰ ਕਰਵਾਕੇ ਮੁਲਤਾਨ ਦੇ ਇਲਾਕੇ ਉਤੇ ਕਬਜ਼ਾ ਕਰਨ ਦਾ ਹੁਕਮ ਦੇ ਦਿੱਤਾ। ਦੀਵਾਨ ਮੂਲਰਾਜ ਨੂੰ ਅਚਾਣਕ ਓਦੋਂ ਪਤਾ ਲਗਾ ਜਦ ਕਿ ਉਸ ਤੋਂ ਕਬਜ਼ਾ

---

*ਕੁਨਿੰਘਮ: ਸਿਖ-ਇਤਿਹਾਸ; ਪੰਜਾਬ ਰੀਕਾਰਡਜ਼, ਸੰਨ ੧੮੪੮ ਈ:।

ਲੈਣ ਲਈ ਮਿਸਟਰ ਵੈਨਸ ਐਗਨਯੂ, ਲੈਫਟੀਨੈਂਟ ਐਂਡਰਸਨ ਅਤੇ ਸਰਦਾਰ ਕਾਨ੍ਹ ਸਿੰਘ ਮਾਨ ੨੭੦੦ ਸਿਪਾਹੀ ਤੇ ੬ ਤੋਪਾਂ ਸਮੇਤ ੧੬ ਅਪ੍ਰੈਲ ਸਨ ੧੮੪੮ ਨੂੰ ਉਸ ਦੇ ਸਿਰ ਉਤੇ ਮੁਲਤਾਨ ਜਾ ਪੁਜੇ*। ਦੀਵਾਨ ਮੂਲਰਾਜ ਦੇ ਦਿਲ ਵਿਚ ਅੰਗ੍ਰੇਜ਼ਾਂ ਦੀ ਇਸ ਕਪਟ ਭਰੀ ਚਾਲ ਨੂੰ ਦੇਖਕੇ ਗੁੱਸਾ ਤਾਂ ਜ਼ਰੂਰ ਆਇਆ ਹੋਵੇਗਾ, ਪਰ ਉਸ ਨ ਇਸ ਮੌਕੇ ਤੇ ਬੜੇ ਠਰ੍ਹੰਮੇ ਤੋਂ ਕੰਮ ਲਿਆ ਤੇ ਰੈਜ਼ੀਡੰਟ ਦੇ ਹੁਕਮ ਦੇ ਅੱਗੇ ਸਿਰ ਝੁਕਾ ਦਿੱਤਾ।

੧੯ ਅਪ੍ਰੈਲ (੧੮੪੮) ਨੂੰ ਸਵੇਰੇ ਹੀ ਮਿਸਟਰ ਵੈਨਸ ਐਗਨਯੂ, ਲੈਫਟੀਨੈਂਟ ਐਂਡਰ ਸਨ ਅਤੇ ਸ: ਕਾਨ੍ਹ ਸਿੰਘ ਮਾਨ ਗੋਰਖਿਆਂ ਦੀਆਂ ਦੋ ਕੰਪਨੀਆਂ ਤੇ ੨੫ ਸਵਾਰਾਂ ਸਮੇਤ ਕਿਲੇ ਵਿਚ ਗਏ। ਦੀਵਾਨ ਨੇ ਨਾਲ ਜਾਕੇ ਕਿਲੇ ਦੀਆਂ ਚਾਬੀਆਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਹਵਾਲੇ ਕੀਤੀਆਂ ਤੇ ਕਬਜ਼ਾ ਦੇ ਕੇ ਕਿਲੇ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਈਦਗਾਹ ਵਲ, ਜਿਥੇ ਉਹ ਸਾਹਿਬ ਠਹਿਰੇ ਹੋਏ ਸਨ, ਆਉਣ ਹੀ ਲਗੇ ਸਨ ਕਿ ਐਗਨਯੂ ਸਾਹਿਬ ਉਤੇ ਅਮੀਰ ਚੰਦ ਨਾਮੀ ਇਕ ਸਿਪਾਹੀ ਨੇ ਹਮਲਾ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਇਸੇ ਤਰਾਂ ਐਂਡਰ ਸਨ ਉਤੇ ਵੀ ਹਮਲਾ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਤੇ ਦੋਵੇਂ ਅੰਗ੍ਰੇਜ਼ ਚੰਗੀ ਤਰਾਂ ਜ਼ਖਮੀ ਹੋ ਕੇ ਈਦਗਾਹ ਪਹੁੰਚੇ।

ਝਗੜਾ ਕੇਵਲ ਦੀਵਾਨ ਮੂਲ ਰਾਜ ਤੇ ਦਰਬਾਰ ਲਾਹੌਰ ਦੇ ਦਰਮਿਆਨ ਸੀ, ਜਿਸ ਵਿਚ ਅੰਗ੍ਰੇਜ਼ਾਂ ਦਾ ਕੋਈ ਕੰਮ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਪਰ ਇਸ ਹਮਲੇ ਦੇ ਕਾਰਣ ਦੀਵਾਨ ਮੂਲ ਰਾਜ ਦੇ ਵਿਰੁੱਧ ਸਾਜ਼ਸ਼ ਸਰਕਾਰ ਅੰਗ੍ਰੇਜ਼ੀ ਤੋਂ ਸਮਝੀ ਗਈ ਅਤੇ ਮੂਲ ਰਾਜ ਦੇ ਸਿਪਾਹੀਆਂ ਨੇ ਈਦਗਾਹ ਉਤੇ ਹਮਲਾ ਕਰਕੇ ੨੦ ਅਪ੍ਰੈਲ ਵਾਲੇ ਦਿਨ ਦੋਹਾਂ ਜ਼ਖਮੀ ਅੰਗ੍ਰੇਜ਼ਾਂ ਨੂੰ ਕਤਲ ਕਰ ਸੁਟਿਆ†। ਇਸ ਹਮਲੇ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਸਾਰੇ ਫੌਜੀ ਸਿਪਾਹੀ, ਜੋ ਦੋਹਾਂ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਦੇ ਨਾਲ ਗਏ ਸਨ, ਬਾਗ਼ੀ ਹੋ ਕੇ ਦੀਵਾਨ ਮੂਲ ਰਾਜ ਦੇ ਨਾਲ ਜਾ ਮਿਲੇ।

ਮਿਸਟਰ ਐਗਨਯੂ ਨੇ ਜ਼ਖਮੀ ਹੋਣ ਸਾਰ ਹੀ ਸਰ ਐਫ਼. ਕਰੀ. ਰੈਜ਼ੀਡੰਟ, ਲਾਹੌਰ, ਮਿਸਟਰ ਹਰਬਰਟ ਐਡਵਰਡਜ਼, ਬੰਨੂੰ ਅਤੇ ਮੇਜਰ ਜਾਰਜ ਲਾਰੰਸ, ਪਿਸ਼ਾਵਰ ਆਦਿ ਦੇ ਪਤੇ ਤੇ ਮੁਲਤਾਨ ਦੀ ਆਪ ਬੀਤੀ ਲਿਖ ਘੱਲੀ ਸੀ, ਇਸ ਲਈ ਖਬਰ ਪੁੱਜਣ ਸਾਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਲੋਂ ਜੰਗੀ ਤਿਆਰੀਆਂ ਹੋਣ ਲਗ ਪਈਆਂ ਤੇ ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਮਿਸਟਰ ਹਰਬਰਟ ਐਡਵਰਡਜ਼ ਨੇ ਡੇਰਾ ਫ਼ਤਹ ਖਾਂ, ਬੰਨੂੰ ਆਦਿ ਦੇ ਸਰਹੱਦੀ ਪਠਾਣਾਂ ਦੀ ਫੌਜ ਜੋੜ ਕੇ ਡੇਰਾ ਗਾਜ਼ੀ ਖਾਂ ਉਤੇ, ਜੋ ਕਿ ਉਸ ਸਮੇਂ ਮੁਲਤਾਨ ਦੇ ਇਲਾਕੇ ਵਿਚ ਸੀ, ਹਮਲਾ ਕੀਤਾ, ਅਤੇ ਉਥੋਂ ਦੇ ਹਾਕਮ ਲੌਂਗਾ ਮਲ ਨੂੰ ਸ਼ਿਕਸਤ ਦੇ ਕੇ ਕਨੇਰੀ, ਸ਼ੁਜਾਆਬਾਦ, ਸੂਰਜ ਕੁੰਡ ਦੇ ਇਲਾਕੇ ਫ਼ਤਹ ਕਰਦਾ ਹੋਇਆ ਮੁਲਤਾਨ ਉਤੇ ਜਾ ਧਮਕਿਆ।

ਏਧਰੋਂ ਲਾਹੌਰ ਤੋਂ ਰੈਜ਼ੀਡੰਟ ਕਰੀ ਨੇ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਫੌਜ ਸਰਦਾਰ ਸ਼ੇਰ ਸਿੰਘ ਅਟਾਰੀ, ਸਰਦਾਰ ਸ਼ਮਸ਼ੇਰ ਸਿੰਘ ਸੰਧਾਵਾਲੀਆ ਅਤੇ ਸਰਦਾਰ ਅਤਰ ਸਿੰਘ ਕਾਲਿਆਂ ਦੇ ਮਾਤਹਤ ਮਦਦ ਵਾਸਤੇ ਭੇਜੀ ਤੇ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਫੌਜ ਵੀ ਦੂਰ ਨੇੜਿਓਂ ਕਾਫ਼ੀ ਗਿਣਤੀ ਵਿਚ ਮੰਗਵਾਕੇ ਮੁਲਤਾਨ ਵਲ ਰਵਾਨਾ ਕੀਤੀ ਗਈ। ਨਵਾਬ ਬਹਾਵਲ ਪੁਰ ਤੇ ਮੁਲਤਾਨ ਦੇ ਇਲਾਕੇ ਦੇ ਮੁਸਲਮਾਨ ਰਈਸਾਂ ਨੇ ਜਾਗੀਰਾਂ ਮਿਲਣ ਦੀ ਆਸ ਵਿਚ ਇਸ ਮੌਕੇ ਤੇ ਅੰਗ੍ਰੇਜ਼ਾਂ ਦੀ ਦਿਲ ਖੋਲ੍ਹ ਕੇ ਮਦਦ ਕੀਤੀ ਤੇ ਮੂਲ ਰਾਜ ਦੀਆਂ ਫੌਜਾਂ ਨੂੰ ਹਰ ਪਹਿਲੂ ਤੋਂ ਦਬਾਉਣਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤਾ।

---

*Muclagan., Mulltan Gazettler, 1901-02.

†ਦੇਖੋ, P. G. Records, Book No. 197, letter no. 2.

ਦਰਬਾਰ ਲਾਹੌਰ ਦੀਆਂ ਫੌਜਾਂ, ਜੋ ਇਸ ਸਮੇਂ ਰੈਜ਼ੀਡੈਂਟ ਦੇ ਮਾਤਹਤ ਸਨ, ਮੂਲ ਰਾਜ ਦੇ ਬਾਗ਼ੀ ਹੋਣ ਸਾਰ ਹੀ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਤੋਂ ਵਿਰੁੱਧ ਸ਼ਸਤ੍ਰ ਸੰਭਾਲਣ ਲਗ ਪਈਆਂ। ਕਾਰਣ ਇਸ ਦਾ ਇਹ ਸੀ ਕਿ ਸੰਨ ੧੮੪੬ ਤੋਂ ੧੮੪੮ ਤਕ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਦੇ ਹੱਥੋਂ ਸਿਖਾਂ ਨੇ ਚੋਖਾ ਨੁਕਸਾਨ ਉਠਾਇਆ ਸੀ। ਲਾਹੌਰ ਦੀਆਂ ਸਿੱਖ ਫੌਜਾਂ ਤੋੜੀਆਂ ਗਈਆਂ ਸਨ, ਜਿਸ ਕਰਕੇ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਬਹਾਦੁਰ ਸਿੰਘ ਬੇਰੁਜ਼ਗਾਰ ਪਏ ਫਿਰਦੇ ਸਨ, ਇਸ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਲਾਹੌਰ ਵਿਚ ਰੈਜ਼ੀਡੈਂਸੀ ਕਾਇਮ ਹੋਣ ਸਾਰ ਸਿਖਾਂ ਦੇ ਹੱਥੋਂ ਹਕੂਮਤ ਜਾਂਦੀ ਰਹੀ ਸੀ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਥਾਵੇਂ ਡੋਗਰੇ ਅਤੇ ਮੁਸਲਮਾਨ ਰੰਗ ਰਲੀਆਂ ਮਾਣ ਰਹੇ ਸਨ। ਤੀਜਾ ਰਾਜ ਮਾਤਾ ਜਿੰਦ ਕੌਰ ਨੂੰ ਦੇਸ਼ ਨਿਕਾਲਾ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਸੀ, ਜੋ ਸਰਬਤ ਖਾਲਸੇ ਦੀ ਅਣਖ ਨੂੰ ਚੈਲੰਜ ਸੀ। ਇਸ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਚੌਥਾ ਕਾਰਣ ਸਰਦਾਰ ਚਤਰ ਸਿੰਘ ਅਟਾਰੀ ਵਾਲਾ ਜੋ ਹਜ਼ਾਰੇ ਦਾ ਗਵਰਨਰ ਸੀ, ਮਹਾਰਾਜਾ ਦਲੀਪ ਸਿੰਘ ਦਾ ਰਿਸ਼ਤੇਦਾਰ ਸੀ ਤੇ ਉਸਦੀ ਲੜਕੀ ਮਹਾਰਾਜੇ ਨਾਲ ਮੰਗੀ ਹੋਈ ਸੀ. ਪਰ ਵਿਆਹ ਬਾਰੇ ਰੈਜ਼ੀਡੈਂਟ ਵਲੋਂ ਟਾਲਮਟੋਲ ਹੁੰਦੀ ਰਹਿੰਦੀ ਸੀ। ਇਕ ਪਾਸੇ ਉਸਨੂੰ ਇਹ ਦੁੱਖ ਸੀ ਤੇ ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ ਮਿਸਟਰ ਐਬਟ ਹਜ਼ਾਰੇ ਦੇ ਪਠਾਣਾਂ ਨੂੰ ਚੁੱਕ ਚੁਕਾ ਕੇ ਉਸਦੇ ਗਲ ਪਾ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਪਿਸ਼ਾਵਰ ਦੇ ਸਿਖ (ਫੌਜੀ) ਵੀ ਜਾਰਜ ਲਾਰੰਸ ਦੀ ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀ ਇਕ ਰੁਖੀ ਪਾਲਿਸੀ ਤੋਂ ਤੰਗ ਸਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਕਾਰਣਾਂ ਕਰ ਕੇ ਬੰਨੂ ਆਦਿ ਦੇ ਸਿਖਾਂ ਨੇ ਬਗ਼ਾਵਤ ਕਰ ਦਿੱਤੀ ਅਤੇ ਮੁਲਤਾਨ ਦੇ ਜੰਗ ਦੇ ਦਰਮਿਆਨ ਹੀ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਦਾ ਸੱਚਾ ਖੈਰਖਾਹ ਰਾਜਾ ਸ਼ੇਰ ਸਿੰਘ ਅਟਾਰੀ ਵਾਲਾ ਬਾਗ਼ੀ ਹੋ ਕੇ ਫੌਜਾਂ ਸਮੇਤ ਮੂਲ ਰਾਜ ਦੇ ਨਾਲ ਜਾ ਮਿਲਿਆ।

ਮੁਲਤਾਨ ਦੀ ਲੜਾਈ ਅਪ੍ਰੈਲ ੧੮੪੮ ਤੋਂ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਕੇ ਸੰਨ ੧੮੪੯ ਦੇ ਸ਼ੁਰੂ ਵਿਚ ੨੨ ਜਨਵਰੀ ਨੂੰ ਖਤਮ ਹੋਈ ਜਦ ਕਿ ਫੌਜੀ ਤਾਕਤ ਖਤਮ ਹੋਣ ਤੇ ਦੀਵਾਨ ਮੂਲ ਰਾਜ ਨੇ ਜਨਰਲ ਵ੍ਹਿਸ਼ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਹਥਿਆਰ ਸੁੱਟ ਦਿਤੇ। ਦੀਵਾਨ ਨੂੰ ਲਾਹੌਰ ਦੀ ਫੌਜੀ ਅਦਾਲਤ ਵਿਚ ਲਿਜਾ ਕੇ ਦੋ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਨੂੰ ਮਾਰਨ ਦੇ ਦੋਸ਼ ਵਿਚ ਪਹਿਲਾਂ ਮੌਤ ਦੀ ਤੇ ਫੇਰ ਬਦਲ ਕੇ ਦੇਸ ਨਿਕਾਲੇ ਦੀ ਸਜ਼ਾ ਹੋਈ ਤੇ ਫੜ ਕੇ ਕਲਕੱਤੇ ਭੇਜਿਆ ਗਿਆ ਜਿਥੇ ਸੰਨ ੧੮੫੧ ਵਿਚ ਉਸਦੀ ਮੌਤ ਹੋਈ।

ਦੀਵਾਨ ਮੂਲ ਰਾਜ ਇਕ ਬਹਾਦੁਰ ਸਰਦਾਰ ਸੀ ਤੇ ਉਸ ਨੇ ਹਰ ਮੁਸੀਬਤ ਨੂੰ ਸਿਰ ਮੱਥੇ ਝੱਲ ਕ ਬਹਾਦੁਰਾਂ ਦੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਮੁਲਤਾਨ ਦੀ ਲੜਾਈ ਲੜੀ। ਮੁਲਤਾਨ ਦੀ ਵਾਰ ਵਿਚ ਦੀਵਾਨ ਮੂਲ ਰਾਜ ਤੇ ਉਸਦੇ ਸਿੰਘ ਸਿਪਾਹੀਆਂ ਦੀ ਬਹਾਦੁਰੀ ਦੀ ਝਲਕ ਹੈ ਤੇ ਇਸਦੀ ੧੪ਵੀਂ ਤੁਕ "ਅੰਗ੍ਰੇਜ਼ ਉਲਾਰਿਆ ਚਾਬਕ ਘੋੜਾ ਮੂਲੇ ਦਹੋਂ ਦੁੜਾਇਆ" ਵਿਚ ਕਵੀ ਨੇ ਉਹ ਸੱਚੀ ਗੱਲ ਇਸ਼ਾਰੇ ਨਾਲ ਆਖੀ ਹੈ ਜਿਸ ਕਰ ਕੇ ਮੁਲਤਾਨ ਦਾ ਜੰਗ ਛਿੜਿਆ ਸੀ।

ਇਸ ਵਾਰ ਦਾ ਲੇਖਕ ਕਵੀ ਸੋਭਾ ਸਾਧਾਰਣ ਪੇਂਡੂ ਆਦਮੀ ਸੀ। ਮੂਲ ਰਾਜ ਬਹਾਦੁਰ ਹੋਣ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ ਵੀ ਖਤ੍ਰੀ ਹੋਣ ਕਰ ਕੇ ਉਸਦੀ ਨਿਗਾਹ ਵਿਚ ਕਰਿਆੜ ਸੀ। ਅੰਗਰੇਜ਼ ਚੂੰਕਿ ਬਾਦਸ਼ਾਹੀ ਸਾਂਭ ਬੈਠੇ ਸਨ, ਇਸ ਲਈ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਉਸ ਨੇ ਉਪਮਾ ਕੀਤੀ ਹੈ। ਵਾਰ ਦੀ ਬੋਲੀ ਮੁਲਤਾਨੀ ਪੰਜਾਬੀ ਹੈ। ਹੋਰ ਕੋਈ ਸੁਧ ਕਾਪੀ ਨਾ ਮਿਲਣ ਕਰ ਕੇ ਇਸ ਵਾਰ ਦੀ ਠੀਕ ਸੁਧਾਈ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕੀ।

--o--

ਮੁਲਤਾਨ ਦੀ ਵਾਰ

(੧੮੪੮–੪੯)

੧. ਅੰਗ੍ਰੇਜ਼ਾਂ* ਵੀ ਚਾਰੇ ਨੀ ਕੀਤੇ,
ਚੜ੍ਹ ਮੁਲਤਾਨ ਵੀ ਆਇਆ ।
੨. ਵਿਚ ਮੁਤਾਬਤ† ਹਾਜ਼ਰ ਥੀਏ,
ਵੱਢ ਮੂਲੇ‡ ਸੀਸ ਨਿਵਾਇਆ ।
੩. ਬਾਤ ਕਹੀ ਅੰਗ੍ਰੇਜ਼§ ਇਹਾ,
ਫਿਰ ਨਾਲ ਦੀਵਾਨ ਅਲਾਇਆ ।
੪. "ਸੂਬੇ ਕੁਲ ਪੰਜਾਬੀ,
ਸਾਹਿਬ ਚਾ ਮੌਕੂਫ਼ ਕਰਾਇਆ ।
੫. ਘਿਨ ਸਿਪਾਹ ਉਠਾ ਤਮਾਮੀ,
ਸਟ ਘੱਤ ਮੁਲਕ ਪਰਾਇਆ ॥"
੬. ਆਖਿਓਸੁ: "ਨਹੀਂ ਅਦੂਲ ਮੈਕੂੰ ਤਿਲ ਜਿੱਤੀ,
ਸਾਹਿਬ ਜਿਵੇਂ ਫ਼ਰਮਾਇਆ ।"
੭. ਹੁਕਮ ਕੀਤਾ ਅੰਗ੍ਰੇਜ਼ਾਂ,
ਮੂਲੇ ਚੜ੍ਹ ਕਰਿ ਸ਼ਹਿਰ ਫਿਰਾਇਆ ।
੮. ਦੇਖਨ ਨਾਲ ਖਾਨਕਾਹਾਂ ਦੇ,
ਸਾਹਿਬ ਮੂਲੇ ਕੰਨੂੰ{} ਪੁਛਵਾਇਆ ।
੯. ਏਹ ਗੁੰਬਦ ਕੇਹਾਂ ਨਿਸ਼ਾਨੀਆਂ?
ਇੱਥਾਂ ਕੈਂ ਇਹ ਨਕਸ਼ ਬਣਾਇਆ?
੧੦. ਆਖਿਓਸੁ–"ਏਹ ਹਨ ਖਾਨਕਾਹਾਂ ਪੀਰਾਂ ਦੀਆਂ,
ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਹੈ ਮੁਲਤਾਨ ਬਨਾਇਆ ।
੧੧. ਗਈ ਹੈ ਖਾਕ ਚੁਮੇਂਦੀ ਹਰ ਕਾਈ,
ਜੋ ਸੂਬਾ ਇੱਥੇ ਆਇਆ ।"
੧੨. ਆਖਿਓਸੁ: "ਖ਼ਾਕੀ ਖ਼ਾਮ ਕਰੇਸਾਂ ਗੁੰਬਦ,
ਜੋ ਮੈਂ ਹਿਕ ਗੁਰਜ ਚਲਾਇਆ ।"
੧੩. ਦੀਵਾਨ ਹਾ ਅਸਵਾਰ ਪਖੀ ਦਾ,()
ਰੱਖੇ ਕਦਮ ਸਵਾਇਆ ।
੧੪. ਅੰਗ੍ਰੇਜ਼ ਉਲਾਰਿਆ ਚਾਬੁਕ,
ਘੋੜਾ ਮੂਲੇ ਦਹੋਂ[] ਦੁੜਾਇਆ ।

---

*ਮਿਸਟਰ ਵੈਨਸ ਐਗਨਯੂ ਅਤੇ ਲੈਫਟੀਨੈਂਟ ਡਬਲਯੂ. ਏ. ਐਂਡਰਸਨ ਨੇ। †ਤਾਬੇਦਾਰੀ ਵਿਚ । ‡ਦੀਵਾਨ ਮੂਲਰਾਜ ਨੇ। §ਮਿਸਟਰ ਵੈਨਸ ਐਗਨਯੂ ਨੇ। {}ਕੋਲੋਂ। ()ਘੋੜੀ ਦਾ। []ਹੋਰ ਬਹੁਤਾ।

੧੫. ਬਰਛੀ ਮਾਰਿ ਸਿਪਾਹੀ ਦੌੜਿਆ,*
ਵੈਂਦਾਂ† ਨਜ਼ਰ ਨ ਆਇਆ ।
੧੬. ਥੀ ਜ਼ਖਮੀ ਅੰਗ੍ਰੇਜ਼ ਗਯਾ,
ਵਲ ਡੇਰੇ ਦਹੇਂ ਸਿਧਾਇਆ ।
੧੭. ਦੀਵਾਨ ਆਇਆ ਵਿਚ ਖ਼ਾਨੇ‡ ਦੇ,
ਜੈਂ ਮੁਸੱਦੀ ਕੁਲ ਸਦਾਇਆ ।
੧੮. ਆਖਿਓਸੁ ਬੰਦੋਬਸਤ ਬਧੇ ਕਾਈ ਚੰਗੀ,
ਇਵੇਂ ਗ਼ਮ ਜਾਦਾ ਫ਼ਰਮਾਇਆ ।
੧੯. ਵੈਰ ਰਖਾਂ ਮੈਂ ਸ਼ੀਹਾਂ ਨਾਲ,
ਭਾਰੀ ਜੰਗ ਗ਼ਜ਼ਬ ਦਾ ਚਾਇਆ ।
੨੦. ਹਥੋਂ ਛੁੱਟ ਗਈਆਂ ਡੋਰਾਂ,
ਉਹ ਵੇਲਾ ਹੱਥ ਨ ਆਇਆ ।
੨੧. ਮੁਸੱਦੀ ਰਲਿ ਸਲਾਹ ਦਿੱਤੀ,
ਦੀਵਾਂਨ ਨੂੰ ਸਮਝਾਇਆ ।
੨੨. "ਕਿਤੀ ਬਰਸ ਖ਼ਜ਼ਾਨਾ ਤੇਰਾ,
ਖੱਟੇ ਨਹੀਂ ਖੁਟਾਇਆ ।
੨੩. ਕੋਟ ਕਿਲਾ ਗਦ ਯਕੀ,
ਨਾ ਦੇ ਮੂਲ ਅਜਾਇਆ ।"
੨੪. ਪਕੇ ਦੇ ਹਮਰਾਹ ਗੋਰਖੇ,§
ਰੁਹੇਲਿਆਂ{} ਭਾੜਾ ਚਾਇਆ ।
੨੫. ਹਿੰਦੂ ਸਿੰਘ ਤੋਪਾਂ ਦੇ ਉਤੇ,
ਬੱਧ ਕਮਰ ਕਰ ਆਇਆ ।
੨੬. ਗੋਲੇ ਗਿਰਦ ਮਰੇਸਾਂ ਗਿਰਦੂੰ,
ਜੇ ਥੈਂ ਸਾਇਤ ਬਚਾਇਆ ।
੨੭. ਆਹਾ ਸਾਮਾ ਅਗੇ ਦਾ ਮੂਲੇ,
ਬੇਹਦ ਬਹੂੰ() ਕਰਾਇਆ ।
੨੮. ਦਾਰੂ, ਲੋਹ, ਪੱਥਰ ਤੇ ਸਿੱਕਾ,
ਉਨ ਦਾ ਅੰਤ ਨ ਪਾਇਆ ।
੨੯. ਆਟਾ, ਘੀਉ ਮਿਠਾਈ ਅਰਜ਼ਾਂ,[]
ਬੇਸ਼ੁਮਾਰ ਅਨਾਇਆ ।

---

*ਸਯਦ ਮੁਹੰਮਦ ਲਤੀਫ਼ ਨੇ ਮਿਸਟਰ ਵੈਨਸ ਐਗਨਯੂ ਉਤੇ ਬਰਛੀ ਨਾਲ ਵਾਰ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਸਿਪਾਹੀ ਦਾ ਨਾਮ ਅਮੀਰ ਚੰਦ ਲਿਖਿਆ ਹੈ । (ਦੇਖੋ, History of the Punjab, 1891, P. 558.) †ਜਾਂਦਾ ਹੋਇਆ । ‡ਦੀਵਾਨ ਖਾਨੇ ।

§ਇਹ ਉਹ ਗੋਰਖੇ ਸਨ ਜੋ ਮਿਸਟਰ ਐਗਨਯੂ ਨੂੰ ਛਡਕੇ ਦੀਵਾਨ ਮੂਲ ਰਾਜ ਨਾਲ ਜਾ ਮਿਲੇ ਸਨ । {}ਰੁਹੇਲਿਆਂ, ਅਰਥਾਤ—ਮੁਲਤਾਨੀ ਪਠਾਣਾਂ ਨੇ ।

()ਬਹੁਤਾ । []ਸਸਤੇ ਭਾ ।

੩੦. ਕਲਮ ਜਾਰੀ ਵਿਚ ਲਸ਼ਕਰ ਦੇ.
ਮਵਾਜਿਬ* ਚਾ ਵਧਾਇਆ ।
੩੧. ਸੁਣ ਸੁਣ ਆਵਣ ਸਿਪਾਹੀ,
ਛਿਕ† ਅਜ਼ਰਾਈਲ ਘਿਨ‡ ਆਇਆ ।
੩੨. ਪਹਿਲੀ ਰਾਡ ਰਸੀ ਇਥਾਈਂ,
ਚਾ ਅੰਗ੍ਰੇਜ਼ਾਂ ਕੂੰ ਭੁਲਾਇਆ ।
੩੩. ਤ੍ਰੁਟ ਗਈ ਸਿਪਾਹ ਸਭਾ,
ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਖੜ ਸਰਦਾਰ ਕੁਹਾਇਆ§ ।
੩੪. ਮੰਗ ਅਮਾਂ ਸਿਪਾਹੀ ਛੁੱਟੇ,
ਥੀ ਨੌਕਰ ਜੀ ਛੁੜਵਾਇਆ ।
੩੫. ਜਿਨ ਕਿਨ{} ਛੁਟੀਆਂ ਡਾਕਾਂ,
ਕਾਗਜ਼ ਕਲਕੱਤੇ ਛਹੋਂ ਪੁਚਾਇਆ ।
੩੬. ਸੁਨ ਅੰਗ੍ਰੇਜ਼ ਹੈਰਾਨ ਥੀਏ,
ਪੜ੍ਹ ਲਿਖਿਆ ਪੁਰ ਮਾਇਆ ।
੩੭. ਇਸ ਧੋਤੀ ਬੰਨ੍ਹ ਕਰਾੜ ਉਤੇ,
ਕਹੀਂ ਨਹੀਂ ਇਤਬਾਰ ਠਰ੍ਹਾਇਆ ।
੩੮. ਟੱਕਰ ਝਲੇ ਸੋ ਬਾਦਸ਼ਾਹਾਂ ਦੀ,
ਜੈਂ ਚਾ ਫ਼ੱਤੂਰ ਖਿੰਡਾਇਆ ।
੩੯. ਜਿਨ ਕਿਨ ਛੁਟੀਆਂ ਡਾਕਾਂ,
ਹਰ ਮੁਲਕਾਂ ਵਿਚ ਸੁਣਾਇਆ ।
੪੦ ਲਿਖਿਆ ਸਾਹਿਬ ਲੋਕਾਂ ਦਾ,
ਖਾਂ ਚੁਮ ਚਟ ਅਖੀਂ ਤੇ ਲਾਇਆ ।
੪੧. ਬਖਸ਼ ਦੇਵੇਂ ਜਾਗੀਰਾਂ,
ਜੈਂ ਕੁਲ ਰਾਜੇ ਨੂੰ ਸਦਵਾਇਆ ।
੪੨. ਬਈ ਭੀ ਬਹੂੰ ਸਿਪਾਹ ਖੜਾਈ,
ਖਜਾਨਾ ਖਾਨ ਹਲਾਇਆ ।
੪੩. ਤੇਮਾਂ ਮਿਲ ਸਮਾਲੇ ਠਾਏ,
ਸਦ ਕੋਲੂੰ ਖਾਨ ਬੁਲਾਇਆ ।
੪੪. ਹੁਕਮ ਬਜਾ ਆਂਦੇ ਨੇ,
ਜੋ ਪੜ੍ਹ ਖਾ ਨੇ ਮੂੰਹ ਅਲਾਇਆ ।
੪੫. ਵਿਚ ਲਸ਼ਕਰ ਦੇ ਬਖ਼ਸ਼ੀ ਫਤਹ–
ਮੁਹੰਮਦ ਖਾਨ ਠਹਿਰਾਇਆ ।

---

*ਰੋਜੀਨਾ। †ਖਿਚ। ‡ਲੈ। §ਮੁਲਤਾਨ ਦੇ ਕਿਲੇ ਵਿਚੋਂ ਹੋ ਕੇ ਜਦ ਸਿਪਾਹੀਆਂ ਦੇ ਹੱਥੋਂ ਫੱਟੜ ਹੁੰਦੇ ਹੋਏ ਮਿਸਟਰ ਐਗਨਜ਼ੂ ਤੇ ਐਂਡਰਸਨ ਈਦਗਾਹ ਵਿਚ ਪੁੱਜੇ ਤਾਂ ਸਾਰੀ ਫੌਜ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਨਾਲੋਂ ਟੁਟ ਗਈ ਤੇ ਦੀਵਾਨ ਦੀ ਫੌਜ ਵਲੋਂ ਹਮਲਾ ਹੋਣ ਤੇ ਦੋਵੇਂ ਅੰਗਰੇਜ਼ (ਸਰਦਾਰ) ਮਾਰੇ ਗਏ। {}ਜਿਥੇ ਕਿਥੇ।

੪੬. ਲਸ਼ਕਰ ਲੰਘ ਪਵੇ ਸਤਵ੍ਹੀਂ ਵੀ,
ਵਡੇ ਖਾਨ ਸਾਹਿਬ ਫ਼ਰਮਾਇਆ ।
੪੭. ਛਿੱਕੀਆਂ ਆਈਆਂ ਸਭ ਬੇੜੀਆਂ,
ਤੇ ਕੁਲ ਮਲਾਹ ਸਦਵਾਇਆ ।
੪੮. ਤਰਫ਼ਾਂ ਵੀ ਅੰਗ੍ਰੇਜ਼ ਦੇ,
ਲੰਘ ਪੀਰ ਬਿਰਾਹਿਮ ਆਇਆ ।
੪੯. ਸਰਵਰ ਸ਼ਾਹ ਪੀਰ ਕੂੰ,
ਉਰ ਵਾਰੂ ਖਾਂ ਸਦਵਾਇਆ ।
੫੦. ਹੈ ਉਹ ਮਰਦ ਜ਼ੋਰਾਵਰ,
ਜੈਂਦਾ ਹੈ ਸਿੰਘਾਂ ਤੇ ਸਾਇਆ ।
੫੧. ਲੜੇ ਵਰੈਂ* ਨ ਰਹਿਸੀ ਹਰਗਿਜ਼,
ਕੋਲੂੰ ਫੇਰ ਟਿਕਾਇਆ ।
੫੨. ਅਲੀ ਪੁਰ, ਜੰਗ ਝਲੀ ਟਿੱਬੀ ਸਯਦਾਂ,†
ਥੀ ਸ਼ਹੀਦ ਦਿਖਾਇਆ ।
੫੩. ਮਨਤ ਪਿਆਲਾ ਅਜਲ ਵਾਲਾ,
ਚੁਮ ਚਟ ਅਖੀਂ ਤੇ ਚਾਇਆ ।
੫੪. ਪਹਿਲਾਂ ਡੇਰਾ ਕੂਚ ਕੀਤੇ ਨੇ,
ਤਾਂ ਵੰਞ ਗਾਵੇਂ ਕਦਮ ਅੜਾਇਆ ।
੫੫. ਤੋਪਾਂ ਛੁਟੇ ਗੁਬਾਰੇ,
ਤਾਂ ਵੰਞ ਸ਼ੁਜਾਆਬਾਦ ਕੰਬਾਇਆ ।
੫੬. ਫਿਕਰ ਪਿਆ ਕਰਾੜਾਂ ਨੂੰ,
ਲੰਘ ਦਾਦ ਪੋਤਰਾ ਆਇਆ ।
੫੭. ਭੰਨਾ ਮੋਹਨ‡ ਮੁਲਤਾਨ ਦਹੋਂ,
ਜੈਂ ਲਸ਼ਕਰ ਜਲਦ ਅਕਾਇਆ ।
੫੮. ਦੂਨੀਆਂ ਦੇਸਾਂ ਬੇਸਰ ਬਹੂੰ,
ਜੇ ਕਿਸਮਤ ਕੋਟ§ ਬਚਾਇਆ ।
੫੯. ਰਾਮ ਰਖਿਆ ਤੇ ਜੁਆਹਰ ਸਿੰਘ,
ਥੀ ਮੁਖਤਾਰੀ ਆਇਆ ।
੬੦. ਵੰਞ ਲੜਾਂ ਪਰੇਰੇ ਕੋਟ ਕਨੂੰ,
ਇਹ ਮੋਹਨ ਰਾਮ ਅਲਾਇਆ ।
੬੧. ਚੜ੍ਹ ਦਲ ਸਿੰਘਾਂ ਦਾ,

---

*ਬਗੈਰ। †ਇਹ ਪਿੰਡ ਬਸਤੀ ਸਯਦਾਂ ਦੇ ਨਾਂ ਨਾਲ ਮਸ਼ਹੂਰ ਹੈ। ਤੇ ਇਸ ਦੇ ਨਾਲ ਦਾ ਪਿੰਡ ਅਲੀਪੁਰ, ਤਹਿਸੀਲ ਸ਼ੁਜਾਆਬਾਦ ਵਿਚ ਹੈ।

‡ਮੋਹਨ ਲਾਲ, ਜਿਸ ਦੇ ਨਾਂ ਤੇ ਪਿੰਡ ਮੋਹਨ ਪੁਰ ਆਬਾਦ ਹੋਇਆ। ਇਹ ਸੱਜਨ ਬਬਲਾ ਖਾਨਦਾਨ ਦਾ ਮੈਂਬਰ ਸੀ। §ਕੋਟ ਸ਼ੁਜਾਆਬਾਦ।

ਤਾਂ ਜਿਵੇਂ ਕੋਟ ਹਸਨ* ਦੇ ਆਇਆ ।

੬੨. ਦੀ ਕਿਰਾੜ ਨੁਕਾਰਾਂ ਦੀ,
ਫਿਰ ਗੋਜੇ ਆਣ ਸੁਣਾਇਆ ।

੬੩. ਰਾਤੀਂ ਆਣ ਚੜ੍ਹੀਓ ਨੇ ਤੋਪਾਂ,
ਸਿੰਘਾਂ ਦਾ ਭਿਰਾਇਆ ।

੬੪. ਗਾਵੇਂ ਕੰਨੂੰ ਚੜ੍ਹ ਥੀ ਰਵਾਨਾ,
ਨੱਕਾਰਾ ਕੂਚ ਵਜਾਇਆ ।

੬੫. ਨਕਾਰਾ ਵਜੇ ਦਿਨ ਦਾ,
ਹਰ ਮੁਲਕਾਂ ਵਿੱਚ ਸੁਣਾਇਆ ।

੬੬. ਸੂਹੀਂ ਨਾਹਿਨ ਜਮੀਨਾਂ ਦੇ,
ਚਾ ਖਾਵੰਦ ਮੁਲਕ ਦਿਖਾਇਆ ।

੬੭. ਹਿਕ ਮਰਦ ਬੁਖਾਰੀ ਧਰੋ ਕੀਨਾ,
ਚਿਤ ਚੜ੍ਹਾ ਰੜੇ ਘਿਨ ਆਇਆ ।

੬੮. ਆਣ ਢਕੇ ਹਨ ਵਿਚ ਤੋਪਾਂ,
ਗਰਦ ਗੁਬਾਰ ਉਠਾਇਆ ।

੬੯. ਹਿਕ ਸਾੜੇ ਧੁਪ ਮਲੂਕਾਂ ਨੂੰ,
ਦੂਜਾ ਪਾਣੀ ਬਿਨ ਸੁਕਾਇਆ ।

੭੦. ਹਿਕ ਦਿਨ ਕਹਿਰ ਦਾ ਤਾਮਾ ਤੱਤਾ,
ਦੂਜਾ ਭਾਹ ਮੁੰਝਾਇਆ ।

੭੧. ਤ੍ਰੁਟ ਗਈਆਂ ਮਿਹਰ ਦੀਆਂ ਤਾਰਾਂ,
ਰੁੱਖ ਅਜਰਾਈਲ ਦਿਖਾਇਆ ।

੭੨. ਕਿਹੜੇ ਸਰ ਦੇ ਪਖੀ ਆਹੇ ?
ਕਿਥੇ ਜੰਮਿਆ ਜਾਇਆ ?

੭੩. ਹੱਡਾਂ ਨਾਲ ਨਾ ਹੱਡ ਰਲੇ,
ਫਿਰ ਜੂੰ ਜੰਗਲ ਦਾ ਆਇਆ ।

੭੪. ਵਸ ਕੰਨੂੰ ਬੇਵਸ ਹੋਏ,
ਅਣ ਚਿੱਤਾ ਵਡਾ ਪਾਇਆ ।

੭੫. ਸਿਫ਼ਤ ਕਰਾਂ ਅੰਗ੍ਰੇਜ਼ਾਂ ਦੀ,
ਇਟਬਿਟ† ਮੁਲਕ ਲਤਾੜੀਂ ਆਇਆ ।

---

*ਕੋਟ ਹਸਨ ਪੁਰ ਹੁਣ ਗਰਦੇਜ਼ ਪੁਰ ਦੇ ਨਾਂ ਨਾਲ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਹੈ ।

†ਮਿਸਟਰ ਐਡਵਰਡਜ਼ । ਇਹ ਅੰਗਰੇਜ਼ ਅਫਸਰ ਮੁਲਤਾਨ ਦਾ ਝਗੜਾ ਛਿੜਨ ਵੇਲੇ ਸਿੰਧ ਨਦੀ ਦੇ ਪੂਰਬੀ ਕਿਨਾਰੇ ਡੇਰਾ ਫ਼ਤਹ ਖਾਂ ਵਿਚ ਰਹਿੰਦਾ ਸੀ ਜਦ ਇਸ ਨੂੰ ਮਿਸਟਰ ਐਗਨਯੂ ਦੀ ਹਾਲਤ ਦਾ ਪਤਾ ਲਗਾ ਤਾਂ ਇਸ ਨੇ ਬੰਨੂ ਦੇ ਪਠਾਣਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਨਾਲ ਮਿਲਾਕੇ ਪਹਿਲਾਂ ਡੇਰਾ ਗਾਜ਼ੀ ਖਾਂ ਤੇ ਫੇਰ ਕਨੇਰੀ ਅਤੇ ਸ਼ੁਜ਼ਾਆਬਾਦ ਨੂੰ ਫ਼ਤਹ ਕੀਤਾ । ਪਿਛੋਂ ਜਦ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਇਲਾਕਾ ਖੁੱਸਣ ਤੇ ਮੂਲ ਰਾਜ ਦੀ ਤਾਕਤ ਘਟ ਗਈ ਤਾਂ ਇਸ ਨੇ ਸੂਰਜ ਕੁੰਡ ਤੇ ਮੁਲਤਾਨ ਤੇ ਹੱਲਾ ਕੀਤਾ । [ਕਨਿੰਘਮ: ਸਿਖ ਇਤਿਹਾਸ । ਲਤੀਫ਼: ਪੰਜਾਬ ਦਾ ਇਤਿਹਾਸ

੭੬. ਮਾਰਿ ਟਿਵਾਨਾ ਤਾਬੇ ਕੀਤੁ ਸੁ,
ਜੈਂ ਵੰਞ ਸਿਆਲ ਨਿਵਾਇਆ ।
੭੭. ਅੱਗੂੰ ਤਾਬ ਨਾ ਆਂਦੀ ਡੇਰੇ,
ਜੈਂ ਵੰਞ ਹੋਕਾ ਸੰਘਰ ਪਾਇਆ ।
੭੮. ਲੰਘ ਪਵੇ ਉਹ ਜਲਦੀ,
ਜੈਂਕੂੰ ਤੋਪ ਅਵਾਜ਼ ਸੁਣਾਇਆ ।
੭੯. ਜਲਦੀ ਦੌੜਿਆ ਸਿੰਘਾਂ ਤੇ,
ਜਲਦ ਪਹਿਰ ਵਿਚ ਆਇਆ ।
੮੦. ਵੇਰਾਹ ਕੀਤੋ ਨੇ ਸਿੰਘਾਂ ਕੂੰ,
ਜੂੰ ਮਾਛੀ ਜਾਲ ਫਹਾਇਆ ।
੮੧. ਆਣ ਇਮਾਨ ਬਧੋ ਨੇ ਜਿਨ੍ਹਾਂ,
ਮੋਰਚਾ ਆਣ ਅੜਾਇਆ ।
੮੨. ਫ਼ਤਹ ਖਾਨ ਗੋਰੀ ਤੋਪ ਉਤੇ,
ਬੱਧ ਕਮਰ ਕਰ ਆਇਆ ।
੮੩. ਕਰ ਕੇ ਸਿਸਤ ਚਲਾਇਓ ਸੁ ਗੋਲਾ,
ਤੋਪਾਂ ਵਿਚ ਰਲਾਇਆ ।
੮੪. ਵੰਜ ਢਾਹਿਓ ਸੁ ਤੋਪ ਸਿੰਘਾਂ ਦੀ ਕੂੰ,
ਤੇ ਗੋਲੰਦਾਜ਼ ਉਡਾਇਆ ।
੮੫. ਸਿੰਘ ਪਵਾਂ ਕਰ ਟਿਕ ਲੜਾਂਦਾ,
ਮੁਨਸਿਫ਼ ਨਹੀਂ ਵੰਜਾਇਆ ।
੮੬. ਬਲ ਗਸ਼ਤਾਂ ਬੰਦੂਕਾਂ ਮਾਰੀਆਂ,
ਵਾਹ ਵਾਹ ਲੜ ਦਿਖਾਇਆ ।
੮੭. ਭਜ ਭਜ ਲੜਨ ਪਠਾਨ ਉਥਾਊ,
ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਮਿਹਨਾਂ ਪਿਆ ਮੁਖਾਇਆ ।
੮੮. ਵਾਹ ਵਾਹ ਲੜਨ ਬਲੋਚ ਛੰਦੀ,
ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਕਰ ਇਨਸਾਫ਼ ਦਿਖਾਇਆ ।
੮੯. ਤੋਪਾਂ ਵਿਚ ਮਾਰਨ ਤਲਵਾਰੀਂ,
ਤਾਂ ਗਵਾਹ ਕਰੇਂਦਾ ਆਇਆ ।
੯੦. ਭਾਈ ਦਾਦ ਪੋਤਰੇ* ਵੀ,
ਭਾੜ ਵਾਂਗੂੰ ਤੜਕਾਇਆ ।
੯੧. ਜਿਵੇਂ ਬਘਿਆੜ ਭੇਡਾਂ ਵਿਚ ਪਵੇ,
ਮਾਰ ਅਗੋਂ ਚਾ ਲਾਇਆ ।

---

*ਬਹਾਵਲ ਪੁਰੀਏ (ਦਾਊਦ ਪੋਤਰੇ) ਅਰਥਾਤ–ਨਵਾਬ (ਬਹਾਵਲ ਪੁਰ) ਨੇ ਮੁਲਤਾਨ ਦੀ ਲੜਾਈ ਵਿਚ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਨੂੰ ਬੜੀ ਮਦਦ ਦਿੱਤੀ । ੮ ਹਜ਼ਾਰ ਘੁੜ ਚੜ੍ਹੇ ਅਤੇ ਪੈਦਲ ਅਤੇ ੧੧ ਵਡੀਆਂ ਤੋਪਾਂ ਤੇ ੩੦ ਜ਼ੰਬੂਰਕ ਭੇਜੇ । ਨੁਨਾਰ ਦੇ ਮੁਕਾਮ ਤੇ ਜਦ ਨਵਾਬ ਦੀ ਫ਼ੌਜ ਦਾ ਸਿਖਾਂ ਨਾਲ ਟਾਕਰਾ ਹੋਇਆ ਤਾਂ ਉਸ ਦੇ ਚੰਗੇ ਦੰਦ ਖੱਟੇ ਹੋਏ ।

੯੨. ਮੌਤ ਖ਼ੁਮਾਰ ਕਰਾਰਾਂ ਨੂੰ,
ਭਜ ਸਿੰਘ ਦਾ ਲਸ਼ਕਾਰ ਆਇਆ ।
੯੩. ਮਿਲ ਸਾਹੂਕਾਰੀ ਕੁਤਵਾਲੀ,
ਰਲ ਈਹੋ ਪੱਕ ਪਕਾਇਆ ।
੯੪. ਸਾਹਿਬੀ ਤਾਂ ਸਿੰਘਾਂ ਦੀ ਵਿਚ,
ਅਸਾਂ ਵੱਡਾ ਲਾਡ ਲਡਾਇਆ ।
੯੫. ਚਲ ਮਿਲੂੰ ਸਾਹਿਬ ਲੋਕਾਂ ਕੂੰ,
ਜੇ ਕਿਸਮਤ ਚਾ ਬਚਾਇਆ ।
੯੬. ਕੁੰਜੀਆਂ ਆਨ ਹਜ਼ੂਰ ਰਖੀਓ ਨੇ,
ਪਿਆ ਬਾਦਸ਼ਾਹੀ ਸਾਇਆ ।
੯੭. ਕੋਟ ਕੰਨੂੰ ਚਲ ਥਈ ਰਵਾਨਾ,
ਮੁਸ਼ਕਲ ਪੈਂਡਾ ਆਇਆ ।
੯੮. ਪੱਕਾ ਡੇਰਾ ਬੁਰਦ ਕੀਤੇ ਨੇ,
ਸੂਰਜ ਕੁੰਡ ਜਮਾਇਆ ।
੯੯. ਨਿਕਲ ਪਵੇ ਮੁਲਤਾਨੂੰ ਮੂਲਾ,
ਊਰਾ ਆਨ ਖੜਾਇਆ ।
੧੦੦. ਆਖਿਓਸੁ ਹਰਗਿਜ਼ ਜੀ ਜੀ ਮਰਨਾ,
ਚਾ ਹੀਰਾ ਹੱਥਾਂ ਵਿਚ ਪਾਇਆ ।
੧੦੧. ਤੋਪਾਂ ਵਿਚ ਘਤਾਏ ਛੱਰੇ,
ਕਰੇ ਫਰੇਬ ਸਵਾਇਆ ।
੧੦੨. ਵਲ ਭਾਈ ਦਾਦ ਪੇਤਰੇ ਵੀ,
ਭਾੜ ਵਾਂਗੂੰ ਭੜਕਾਇਆ ।
੧੦੩. ਬੰਦੇ ਤੇ ਕਤਲ ਆਮ ਹੋਈ,
ਜੋ ਖ਼ਾਸ ਕਲਮ ਤੇ ਆਇਆ ।
੧੦੪. ਡੇਰਾ ਵਾਹਿਓਂ ਹਟਿਓਂ ਨੇ,
ਤਾਂ ਵੰਞ ਕਿਲੇ ਵਿਚ ਫਾਇਆ ।
੧੦੫. ਸਿਰ ਕਰਦੇ* ਬਹੂੰ ਕੰਮ ਆਏ,
ਮੈਂ ਕਿਹੜਾ ਗਿਣ ਸੁਣਾਇਆ ।
੧੦੬. ਮੁਹੰਮਦ ਦੁੱਲੇ ਸ਼ਾਹ ਮੀਰ ਦਾ,
ਸਿਰ ਖਾਨ ਦਹੂੰ ਪਹੁੰਚਾਇਆ ।
੧੦੭. ਪੜ੍ਹਨ ਸੇਤੀ ਇਸ ਕਾਗਜ਼ ਦੇ,
ਪੀਰ ਜਾਨੀ ਮੂੰਹੋਂ ਅਲਾਇਆ ।
੧੦੮. ਪਾਲੀਓਸ ਪ੍ਰੀਤ ਫਰੰਗੀ ਦੀ,
ਸਿਰ ਭਾਰ ਸਫਰ ਦਾ ਚਾਇਆ ।

---

*ਮੋਢੀ, ਆਗੂ ।

੧੦੯. ਜਾਇਦਾ ਕੁੱਲ ਫਿਰਾ ਖਾਨ,
ਜੰਗ ਤਮਾਮ ਦੜ੍ਹਾਇਆ ।
੧੧੦. ਪਕੜੇ ਊਠ ਹਜ਼ਾਰਾਂ,
ਹਰ ਮੁਲਕਾਂ ਨੂੰ ਪਕੜਾਇਆ ।
੧੧੧. ਭੂੰ ਕੱਖ ਸੁਕਾ ਟਾਂਡਾ,
ਗੱਡੀਵਾਨਾਂ ਚਾਇਆ ।
੧੧੨. ਛਿਕਿਆ ਗਿਆ ਸਭੋ ਦਾਨਾ,
ਕਾਲ ਰੁਖ ਦਿਖਾਇਆ ।
੧੧੩. ਦਾਨੇ ਵਾਲੇ ਕਰਦੇ ਮਾਣਾ,
ਚਾ ਕਾਦਰ ਅਘ ਲਾਇਆ ।
੧੧੪. ਰੋਜ਼ੀ ਵੀ ਘਲ ਦੇਸੀ ਊਹੋ,
ਜੈਂ ਮਿਹਰੂ ਮੀਂਹ ਵਸਾਇਆ ।
੧੧੫. ਜਰਨੈਲ ਕੀਤਨ ਚੜ੍ਹ ਸਿੰਘਾਂ ਤੇ,
ਆਇਆ ਦੌੜ ਤਿਖਾਈ ।
੧੧੬. ਆਇਓਸ ਤੁਰਤ ਮਰੇਸਾਂ ਬਿਲਕੁਲ,
ਘੜੀਆਂ ਵਿਚ ਅਢਾਈ ।
੧੧੭. ਸਾਮਾ ਕੀਤਸੁ ਮੁਲਤਾਨ ਉਤੇ,
ਆਇ ਰੋਜ ਜਿਆਦਾ ਲਾਈ ।
੧੧੮. ਲਿਖਿਆ ਸਾਹਿਬ ਲੋਕਾਂ ਦੇ,
ਜਾ ਪਹੁੰਚੇ ਜਾ ਬਾ ਜਾਈ ।
੧੧੯. ਸੁਰਸਤ ਦੀਵਾਨ ਹਾਕਿਮ,
ਆਈਨ ਮੰਨੇ ਹਰ ਕਾਈ ।
੧੨੦. ਫੌਜਾਂ ਕੁਲ ਪੰਜਾਬੀ ਦੀਆਂ,
ਗਿਆ ਪਿਛਾਂਹ ਹਟਾਈ ।
੧੨੧. ਅਗਨ ਬੋਟ ਵਿਚ ਦਰਿਆਵਾਂ ਦੇ,
ਗਿਆ ਹਿਕਮਤ ਨਾਲ ਲੁੜ੍ਹਾਈ ।
੧੨੨. ਵੰਞ ਪਹੁਤੇ ਸ਼ਹਿਰ ਦੇ ਨੇੜੇ,
ਸਖਤ ਕੀਤਸੁ ਵੈਰਾਹੀ ।
੧੨੩. ਧੜੀ ਲਗੀ ਤੋਪਾਂ ਦੀ,
ਦਿਨ ਰਾਤ ਨ ਕੱਢਣ ਸਾਹੀ ।
੧੨੪. ਗੋਲੇ ਪਾਏ ਪਵਨ ਦੁਗਾੜੇ,
ਵੰਞਨ ਗੁਬਾਰੇ ਚਾਈ ।
੧੨੫. ਗੋਲੇ ਭੰਨਨ ਖਾਨਕਾਹਾਂ ਕੂੰ,
ਬਣੀ ਰਜ਼ਾ ਇਲਾਹੀ ।
੧੨੬. ਹਥ ਹਥਿਆਰ ਤਲਵਾਰ ਫੜਨ,
ਦੋ ਅਖੀਆਂ ਦਿਸੇ ਲਲਾਈ ।

੧੨੭. ਕਰਾਬੀਨੀਆਂ ਤਮਾਚੇ ਛੁੱਟੇ,
ਤੋਪਾਂ ਕਮੀ ਨ ਕਾਈ ।
੧੨੮. ਬਰਛੀਆਂ ਤੇ ਓਹ ਸਾਂਗਾਂ ਮਾਰਨ,
ਵਿਚ ਵਧ ਕਰ ਸਿਪਾਹੀ ।
੧੨੯. ਤਕਦੀਰ ਮਸੀਤ* ਉਡਾਈ ਦਾਰੂੰ,
ਸਿਲਹਾਂ ਥੀਆ ਹਵਾਈ ।
੧੩੦. ਗੋਰੇ ਵੀ ਲੜ ਪਵਨ ਜੋਰੇ,
ਕੀਤੀ ਵੰਞਨ ਅਦਾਈਂ ।
੧੩੧. ਭਜ ਭਜ ਪਵਨ ਅਗਾਹਾਂ ਤੇ,
ਜਿਵੇਂ ਕਰੇ ਪਤੰਗ ਤਿਖਾਈ ।
੧੩੨. ਲੁਕ ਛਪ ਕੋਈ ਨਾ ਛੁੱਟਾ,
ਜੋ ਮੂੰਹ ਗੋਰਿਆਂ ਦੇ ਆਈ ।
੧੩੩. ਠਾਈ ਖ਼ਰਬ ਖ਼ਲਕ਼ਤ ਮੁਲਤਾਨੀ,
ਰੁੱਲੀ ਜਾ ਬਜਾਈ ।
੧੩੪. ਸਭਾ ਸਖਤ ਵੇੜ੍ਹੇ ਮੂਲੇ ਕੂੰ ਬੈਠੇ,
ਕਿਲੇ ਵਿਚ ਫਲਾਈ ।
੧੩੫. ਜ਼ਾਇਦਾ ਕੁਲ ਭਿਰਾ ਮੂਲੇ ਕੂੰ ਬੈਠੇ,
ਸੱਭ ਸਿਪਾਹ ਸਦਾਈ ।
੧੩੬. ਆਖਿਓਸ ਵਸ ਕੀਤਮ ਬਹੁਤੇਰੇ,
ਹਰਗਿਜ਼ ਚਲੀ ਨ ਕਾਈ ।
੧੩੭. ਸਾਇਤ ਹਰੀ ਦੇ ਵੇਲੇ,
ਤਾਂ ਹੁਣ ਕੌਣ ਕਰੇ ਹਮਰਾਹੀ ?
੧੩੮. ਸਾਫ਼ ਜਵਾਬ ਸਿਪਾਹੀਆਂ ਦਿੱਤਾ,
ਕੱਲੇ ਸਿਰ ਤੇ ਆਈ ।
੧੩੯. ਥਈ ਸਲਾਹ ਕੁਫਰ ਵਿਚ ਈਵੇਂ,
ਮਿਲਣ ਜਿਹਾਂ ਨਹੀਂ ਕਾਈ ।
੧੪੦. ਵੰਞ ਖਲੇ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਅੱਗੂੰ,
ਗਲ ਵਿਚ ਕਪੜਾ ਪਾਈ ।
੧੪੧. "ਬਖਸ਼ ਅਲਾਹ ਦੇ ਲੇਖੇ ਮੈਕੂੰ,
ਮੈਂ ਹਾਂ ਪੁਰ ਤਕਸੀਰ ਗੁਨਾਹੀ ।
੧੪੨. ਇਹ ਮੁਲਕ ਤੇਰਾ, ਇਹ ਮੁਲਕ ਤੇਰਾ,
ਤੂੰ ਹੈਂ ਮੁਲਕਾਂ ਦਾ ਸਾਈਂ ।

---

*ਮੁਲਤਾਨ ਕਿਲੇ ਦੀ ਜਾਮਾ ਮਸਜਿਦ । ੩੦ ਦਸੰਬਰ, ਸੰਨ ੧੮੪੮ ਈ: ਨੂੰ ਇਸ ਮਸੀਤ ਉਤੇ ਗੋਲਾ ਪਿਆ ਤੇ ਬਾਰੂਦ ਖਾਨਾ ਉਡਣ ਕਰਕੇ ਅੱਗ ਲਗੀ ਸੀ । (ਮੁਲਤਾਨ ਗਜ਼ਟੀਅਰ, ੧੯੦੧-੦੨) ਇਸ ਬਾਰੂਦ ਖਾਨੇ ਦੇ ਉੱਡਣ ਨਾਲ ਮੂਲ ਰਾਜ ਦੇ ੫੦੦੦ ਫੌਜੀ ਸਿੱਖ ਮਾਰੇ ਗਏ । (ਕੁਨਿੰਘਮ; ਸਿਖ ਇਤਿਹਾਸ)

੧੪੩. ਥੀ ਬੰਦਾ ਜੁਲੇਸਾਂ* ਤੇਰਾ,
ਜੇ ਤੂੰ ਕੈਦੂੰ ਜਿੰਦ ਬਚਾਈ ।"
੧੪੪. ਕਰਨੈਲ ਤੇ ਲੇਕ ਸਾਹਿਬ,
ਫਿਰ ਗਲ ਈਹਾ ਫਰਮਾਈ ।
੧੪੫. ਗੀਦੀ ਥੀ ਕਿਉਂ ਮਿਲਿਓਂ ਮੂਲਾ ?
ਕਰੇ ਹਾ ਫੇਰ ਲੜਾਈ ।
੧੪੬. ਆਖਿਓਸੁ ਨਹੀਂ ਮੁਨਾਸਬ ਮੈਕੂੰ,
ਸਾਹਿਬ ਲੋਕਾਂ ਨਾਲ ਕਰਨ ਲੜਾਈ ।
੧੪੭. ਵਜ਼ੀਰ ਅਮੀਰ ਮੇਰੇ ਤਾਂ ਈਵੇਂ,
ਫੂਕ ਲਿੰਬੀ ਅਗ ਲਾਈ ।
੧੪੮. ਜਰਨੈਲ ਕੀਤਾ ਚਾ ਜੇਲ ਮੂਲੇ ਕੂੰ,
ਗੱਲ ਈਹਾ ਫਰਮਾਈ ।
੧੪੯. "ਮੱਲ ਖਜ਼ਾਨਾ ਦੌਲਤ ਦੁਨੀਆਂ.
ਲੇਖਾ ਦੇ ਇਥਾਈਂ ।"
੧੫੦. ਆਖਿਓਸੁ—"ਮੈਂ ਹਾਂ ਬਿਚਾਰਾ ਸੂਬਾ,
ਆਹੀ ਰਣਜੀਤ ਦੀ ਬਾਦਸ਼ਾਹੀ ।
੧੫੧. ਮੁਲਕ ਆਹਾ ਵਿਚ ਇਜ਼ਾਰੇ,
ਦੌਲਤ ਸਾਲ ਬਸਾਲ ਪੁਚਾਈ ।
੧੫੨. ਬਾਕੀ ਦੌਲਤ ਆਈ ਕੰਮ ਹਥਿਆਰਾਂ ਦੇ,
ਮਿਹਨਤ ਘਿਨਣ ਸਵਾਈ ।
੧੫੩. ਜੋ ਇਸਬਾਬ ਸਿਪਾਹੀਆਂ ਦੇ,
ਓਹ ਗਏ ਹਨ ਇਥਾਂ ਲੁਟਾਈ ।
੧੫੪. ਕਈ ਰਥੇ ਕਈ ਭੰਨੇ,
ਕਈ ਲੱਧੇ ਨਹੀਂ ਕਿਥਾਈਂ ।
੧੫੫. ਕਰ ਆਏ ਹਨ ਬਹਾਨਾ ਰੋਜ਼ੀ ਦਾ,
ਓਹ ਗਏ ਹਨ ਸਿਰ ਮਰਾਈ ।"
੧੫੬. ਆਖਿਓਸੁ "ਬਹੂੰ ਗੁਨਾਹ ਹਨ ਸਿਰ ਤੇਰੇ,
ਮੂਲਾ ਛੂਟੇ ਕਹੀਂ ਅਦਾਈਂ ।
੧੫੭. ਲਿਖ ਭੇਜਿਆ ਹਿੱਸੇ ਲੰਦਨ—
ਵਲ ਸੀ ਨਾਲ ਤਿਖਾਈ ।
੧੫੮. ਜੋ ਕੰਪਨੀ† ਦਾ ਆਸੀ ਲਿਖਿਆ,
ਨਾ ਜਾਨੇਸਾਂ ਤਿਲ ਤਾਈ ।
੧੫੯. ਤੰਗ ਰਖੇ ਮੁਲਤਾਨ ਦੀ ਕੰਪਨੀ,
ਭਾਲੇ ਨੀਤ ਇਦਾਹੀ ।

---

*ਚੱਲਾਂਗਾ । †ਈਸਟ ਇੰਡੀਆ ਕੰਪਨੀ ਦੀ ਗਵਰਨਮੈਂਟ ।

੧੬੦. ਜਿੰਦਾ ਆਨ ਦਿਖਾਲੋ ਮੂਲਾ,
ਇਕ ਵਾਰ ਇਥਾਈਂ ।
੧੬੧. ਧੋਤੀ ਬੰਨ੍ਹ ਕਰਾੜ ਵੰਞਾਇਆ,*
ਆਂਦੇ ਅਹਿਲ ਕਿਤਾਬ ਨੀ ਸਾਈਂ ।
੧੬੨. ਦੇਖੋ ਖੇਲ ਇਹ ਡਾਢੇ ਰਬ ਦੀ,
ਵਸਦੀਆਂ ਉਜੜ ਗਈਆਂ ਨੇ ਜਾਈਂ ।
੧੬੩. ਹੁਣ ਅਮਨ ਜ਼ਮਾਨਾ ਆਇਆ ਹੈ,
ਰਲ ਖੇਡਣ ਸ਼ੀਂਹ ਤੇ ਗਾਈਂ ।
੧੬੪. ਜੋ ਕੁਛ ਗੁਜ਼ਰਿਆ ਮੁਲਕੇ ਅੰਦਰ,
ਸੋਭਾ† ਆਖ ਸੁਣਾਈ ।

---

*ਦੀਵਾਨ ਮੂਲ ਰਾਜ ਨੂੰ ਦੇਸ ਨਿਕਾਲੇ ਦੀ ਸਜ਼ਾ ਮਿਲੀ ਤੇ ਦੇਸ ਦੇ ਮਾਲਕ ਅਹਿਲਿ ਕਿਤਾਬ, ਅਰਥਾਤ–ਈਸਾਈ ਬਣ ਗਏ।

†ਕਵੀ ਦਾ ਨਾਮ, ਕਵੀ ਸੋਭਾ ਦੇ ਸੰਬੰਧ ਵਿਚ ਵਧੇਰੇ ਵਾਕਫ਼ੀਅਤ ਲਈ ਇਸ 'ਵਾਰ' ਦੀ ਭੂਮਿਕਾ ਪੜ੍ਹੋ।

੧੩. ਗ਼ਦਰ ਦੀ ਵਾਰ
ਤੇ
ਜੰਗ-ਨਾਮਾ ਦਿਲੀ

ਸੰਮਤ ੧੯੧੪ ਬਿ: (ਮੁਤਾਬਕ ਸੰਨ ੧੮੫੭) ਦਾ ਗ਼ਦਰ ਹਿੰਦ ਦੇ ਇਤਿਹਾਸ ਦੀ ਪ੍ਰਸਿਧ ਘਟਨਾ ਹੈ! ਇਸ ਜੰਗ ਦੇ ਸੰਬੰਧ ਵਿਚ ਦੋ ਹਥ-ਲਿਖਤਾਂ ਮਿਲੀਆਂ ਹਨ! (੧) ਗ਼ਦਰ ਦੀ ਵਾਰ ਤੇ (੨) ਜੰਗ-ਨਾਮਾ ਦਿੱਲੀ (ਖਜ਼ਾਨ ਸਿੰਘ)। ਗਦਰ ਦੀ ਵਾਰ ਦੇ ਕਰਤਾ ਦਾ ਨਾਮ ਤੇ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦੇ ਹਾਲ ਮਿਲ ਨਹੀਂ ਸਕੇ। ਜੰਗ-ਨਾਮਾ ਦਿੱਲੀ ਦਾ ਲੇਖਕ ਕਵੀ ਖਜ਼ਾਨ ਸਿੰਘ ਗਾਲਬਨ ਪਟਿਆਲੇ ਦਾ ਵਸਨੀਕ ਸੀ। ਕਾਰਣ ਇਸ ਦਾ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਉਸ ਨੇ ਇਸ ਜੰਗ-ਨਾਮੇ ਵਿਚ ਬੋਲੀ ਖਾਸ ਕਰਕੇ ਪਟਿਆਲਵੀ ਪੰਜਾਬੀ ਵਰਤੀ ਹੈ ਤੇ ਜੰਗੀ ਕਰਤੱਬ ਵੀ ਬਹੁਤਾ ਪਟਿਆਲੇ ਦਾ ਹੀ ਦਿਖਾਇਆ ਹੈ।

ਜੰਗ-ਨਾਮਾ ਦਿੱਲੀ ਦੀ ਪ੍ਰਤੀ ਮੈਨੂੰ ਸੰਮਤ ੧੯੯੨ ਬਿ: ਵਿਚ ਭਾਈ ਹਰਦਿੱਤ ਸਿੰਘ ਨਾਮੀ ਇਕ ਫੌਜੀ ਸਿੰਘ ਪਾਸੋਂ ੨੨) ਰੁਪਯਾਂ ਦੇ ਬਦਲੇ ਮਿਲੀ ਸੀ। ਉਸ ਵਿਚ ਕੇਵਲ ਇਕ ਤੁਕ ਦੀ ਕਮੀ ਸੀ (ਬੈ ਦੀ ਤੁਕ ਦੀ) ਪਿਛਲੇ ਸਾਲ ਮਾਘ, ਸੰਮਤ ੨੦੦੩ (ਫਰਵਰੀ, ੧੯੪੭) ਵਿਚ ਜਦ ਮੈਂ ਪਟਿਆਲੇ ਦਾ ਰਾਜ ਭਵਨ ਪੁਸਤਕਾਲਯ ਦੇਖਣ ਗਿਆ ਤਾਂ ਉਥੋਂ ਮੈਨੂੰ ਇਸ ਜੰਗ-ਨਾਮੇ ਦੀ ਮੁਕੱਮਲ ਪ੍ਰਤੀ ਮਿਲ ਗਈ, ਜੋ ਜੇਠ ਵਦੀ ੨, ਸੰਮਤ ੧੯੫੧* ਬਿਕ੍ਰਮੀ (ਮੁਤਾਬਕ ਸੰਨ ੧੮੫੮) ਦੀ ਲਿਖੀ ਹੋਈ ਹੈ। ਇਸ ਜੰਗ ਨਾਮੇ ਨੂੰ ਮੈਂ ਉਸ ਪ੍ਰਤੀ ਦੇ ਨਾਲ ਸੋਧਕੇ ਮੁਕੱਮਲ ਕੀਤਾ ਹੈ।

ਕਵੀ ਖਜ਼ਾਨ ਸਿੰਘ ਨੇ ਜੰਗ-ਨਾਮਾ ਦਿਲੀ ਵਿਚ ਗਦਰ ਦਾ ਹਾਲ ਬੜੇ ਸੰਕੋਚ ਨਾਲ, ਪਰ ਅਸਰ ਭਰਪੂਰ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿਚ ਦਿੱਤਾ ਹੈ ਤੇ ਕੁਲ ਛੰਦ ਇਸ ਜੰਗ-ਨਾਮੇ ਦੇ ੧੦੧ ਹਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ੯੬ ਬੈਂਤਾਂ ਪੰਜਾਬੀ ਦੀਆਂ ਤੇ ੫ ਦੋਹਰੇ ਹਿੰਦੀ ਬੋਲੀ ਵਿਚ ਹਨ।

ਇਸ ਜੰਗ-ਨਾਮੇ ਦੀ ਖ਼ੂਬੀ ਇਸ ਦੀਆਂ ਉਹ ਘਟਨਾਵਾਂ ਹਨ ਜੋ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਲਿਖਾਰੀ ਨੇ ਕਲਮ ਬੰਦ ਨਹੀਂ ਕੀਤੀਆਂ, ਜਿਵੇਂ ਦਿਲੀ ਦੇ ਮੈਦਾਨਿ ਜੰਗ ਵਿਚੋਂ ਡੋਗ-ਰਿਆਂ ਦਾ ਪਿੱਠ ਦਿਖਾਕੇ ਨੱਸਣਾ ਤੇ ਫੇਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਥਾਵੇਂ ਸਿੰਘਾਂ ਨੇ ਅੱਗੇ ਹੋ ਕੇ ਮੋਰਚਾ ਡਾਹੁਣਾ। (ਵੇਖੋ, ਛੰਦ ਅੰਕ ੬੫–੬੬) ਇਸੇ ਤਰਾਂ ਲਾਰੰਸ ਸਾਹਿਬ, ਸਿਖ ਰਿਆਸਤਾਂ ਤੇ ਸਿਖਾਂ ਦੀਆਂ ਫੌਜੀ ਸਰਗਰਮੀਆਂ ਬਾਰੇ ਵੀ ਇਸ ਜੰਗ-ਨਾਮੇ ਵਿਚ ਕੀਮਤੀ ਵਾਕਫ਼ੀਅਤ ਭਰੀ ਹੋਈ ਹੈ।

---

*ਰਾਜ ਭਵਨ ਪੁਸਤਕਾਲਯ, ਮੋਤੀ ਬਾਗ਼, ਪਟਿਆਲਾ ਦੀ ਹਥ-ਲਿਖਤ ਪ੍ਰਤੀ ਵਿਚ ਉਸ ਦੇ ਉਤਾਰੇ ਦਾ ਤਿਥਿ ਤੇ ਸੰਮਤ ਇਸ ਤਰਾਂ ਦਿਤਾ ਹੈ:–"ਇਤੀ ਜੰਗ-ਨਾਮਾ ਦਿਲੀ ਕਾ ਕ੍ਰਿਤ ਖਜ਼ਾਨ ਸਿੰਘ ਦੀ ਸੰਪੂਰਨੰ ਭਇਆ ॥ ੧ ॥ ਮਿਤੀ ਦੂਜੇ ਜੇਠ ਬਦੀ ਦੂਜ ੨ ਸਾਲ ਉਨੀ ਸੈ ਪੰਦ੍ਰਾਂ ੧੯੧੫ ਬਾਰ ਸਨਿਸਚਰ ੭ ਲਿਖਤੰ ਸੁਭੰ ਸ੍ਰੀ ਮਹਾਰਾਜ ਨਰੇਂਦ੍ਰ ਸਿੰਘ ਰਾਜਗਾਨ ਬਿਰਾਜਮਾਨ।"

ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਦਾ ਇਹ ਪ੍ਰਸਿਧ ਗਦਰ ਕਾਲਿਆਂ ਅਥਵਾ ਪੂਰਬੀਆਂ ਦੇ ਗਦਰ ਦੇ ਨਾਮ ਨਾਲ ਮਸ਼ਹੂਰ ਹੈ। ਇਸ ਗ਼ਦਰ ਦੇ ਮੁਢਲੇ ਕਾਰਣ ਕੀ ਸਨ, ਇਹ ਵੀ ਰਤਾ ਗਹੁ ਨਾਲ ਵਿਚਾਰਨ ਦੀ ਲੋੜ ਹੈ। ਸੰਨ ੧੮੪੯ ਵਿਚ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚੋਂ ਸਿੱਖ ਰਾਜ ਦਾ ਅੰਤ ਤੇ ਸੰਨ ੧੮੫੭ ਨੂੰ ਦਿੱਲੀ ਦੇ ਮੁਗ਼ਲ ਰਾਜ ਦਾ ਅੰਤ ਹੋਇਆ। ਸਿਖ ਰਾਜ ਦੇ ਅੰਤ ਦਾ ਮੁਗ਼ਲ ਰਾਜ ਦੇ ਅੰਤ ਉਤੇ ਕੋਈ ਅਸਰ ਹੋਇਆ ਹੋਵੇ, ਇਹ ਤਾਂ ਕਿਹਾ ਨਹੀਂ ਜਾ ਸਕਦਾ, ਪਰ ਲਾਰਡ ਡਲਹੌਜ਼ੀ ਦੀ ਅਗਾਂਹ ਵਧੂ ਪਾਲਿਸੀ, ਜਿਸ ਨੇ ਪੰਜਾਬ ਤੋਂ ਪਿਛੋਂ ਪੇਗੂ (ਬਰਮਾ), ਸਿਤਾਰਾ, ਝਾਂਸੀ, ਨਾਗਪੁਰ ਤੇ ਕਰੌਲੀ ਦੀਆਂ ਰਿਆਸਤਾਂ ਤੇ ਹੋਰ ਨਿੱਕੀਆਂ ਮੋਟੀਆਂ ਜਿਮੀਂਦਾਰੀਆਂ ਨੂੰ ਹੜੱਪ ਕਰਨ ਦਾ ਜਾਲ ਤਣਿਆ ਸੀ, ਇਸ ਗ਼ਦਰ ਦਾ ਕਾਰਣ ਜ਼ਰੂਰ ਬਣ ਗਈ। ਨਜ਼ਾਮ ਹੈਦਰਾਬਾਦ ਦੱਖਣ ਦੇ ਹੱਥੋਂ ਬਰਾਰ ਦਾ ਇਲਾਕਾ ਖੋਹਿਆ ਜਾਣਾ ਤੇ ਲਖਨਊ ਦੀ ਬਾਦਸ਼ਾਹੀ ਜ਼ਬਤ ਹੋ ਕੇ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਰਾਜ ਵਿਚ ਮਿਲ ਜਾਣੀ ਕੋਈ ਨਿਕੀਆਂ ਘਟਨਾਵਾਂ ਨਹੀਂ ਸਨ ਤੇ ਮੁਸਲਮਾਨ ਲੋਕ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਕਈ ਸਦੀਆਂ ਰਾਜ ਭਾਗ ਮਾਣਿਆ ਸੀ, ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਅਚਾਨਕ ਆਪਣੇ ਅਧਿਕਾਰ ਖੁਸਦੇ ਦੇਖਕੇ ਕਦੀ ਆਰਾਮ ਨਾਲ ਨਹੀਂ ਸਨ ਬੈਠ ਸਕਦੇ। ਇਸ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਦਿੱਲੀ ਦੀ ਬਾਦਸ਼ਾਹੀ, ਜੋ ਕਿਸੇ ਸਮੇਂ ਇਸਲਾਮੀ ਪ੍ਰਚਾਰ ਦਾ ਗੜ੍ਹ ਬਣੀ ਹੋਈ ਸੀ, ਲਖਨਊ ਦੀ ਜ਼ਬਤੀ ਤੋਂ ਬਾਦ ਅੰਤਲੇ ਸਾਸਾਂ ਉੱਤੇ ਆਈ ਹੋਈ ਸੀ। ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਬਹਾਦੁਰ ਸ਼ਾਹ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਹਕੂਮਤ ਦਾ ਪੈਨਸ਼ਨ ਖ੍ਵਾਰ ਸੀ ਤੇ ਉਸ ਦੇ ਬਾਦਸ਼ਾਹੀ ਹੱਕ ਘਟਾ ਦਿੱਤੇ ਗਏ ਸਨ। ਗਵਰਨਰ ਜਨਰਲ ਅਤੇ ਪ੍ਰਧਾਨ ਸੈਨਾਪਤੀ (Commander-in-Chief) ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਨੂੰ ਜੋ ਨਜ਼ਰਾਨਾ ਦਿੰਦੇ ਸਨ, ਉਹ ਬੰਦ ਹੋ ਗਿਆ ਸੀ। ਹੁਣ ਰੁਪਏ ਉਤੇ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਦੇ ਨਾਮ ਦਾ ਠੱਪਾ ਨਹੀਂ ਸੀ ਲਗਦਾ ਤੇ ਉਸਨੂੰ ਆਪਣਾ ਵਲੀਅਹਿਦ ਚੁਣਨ ਦਾ ਅਧਿਕਾਰ ਵੀ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਕਾਗਜ਼ਾਂ ਉੱਤੇ ਲੱਗਣ ਵਾਲੀਆਂ ਮੁਹਰਾਂ ਵਿਚੋਂ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਸੰਬੰਧੀ ਅਧੀਨਤਾ ਸੂਚਕ ਸ਼ਬਦ ਜੋ ਪਹਿਲਾਂ ਹੁੰਦੇ ਸਨ, ਕੱਢ ਦਿੱਤੇ ਗਏ ਸਨ* ਅਤੇ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਦੇ ਰਾਜੇ-ਮਹਾਰਾਜਿਆਂ ਨੂੰ ਹੁਕਮ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਕਿ ਉਹ ਹੁਣ ਆਪਣੇ ਆਪਨੂੰ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਦਿੱਲੀ ਦੇ ਮਾਤਹਿਤ ਨਾ ਸਮਝਣ। ਇਸ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਗਵਰਨਰ ਜਨਰਲ ਨੂੰ ਦਿੱਲੀ ਦੇ ਸ਼ਾਹੀ ਕਿਲੇ ਵਿਚ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਦੀ ਰਿਹਾਇਸ਼ ਵੀ ਚੰਗੀ ਨਹੀਂ ਸੀ ਲਗਦੀ, ਇਸ ਲਈ ਤਜਵੀਜ਼ ਇਹ ਸੀ ਕਿ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਨੂੰ ਉਸਦੇ ਪਰਿਵਾਰ ਸਮੇਤ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਥਾਵੇਂ ਭੇਜਿਆ ਜਾਵੇ ਤੇ ਲਾਲ ਕਿਲਾ ਕੰਪਨੀ ਦੀਆਂ ਫੌਜੀ ਸਰਗਰਮੀਆਂ ਵਾਸਤੇ ਖਾਲੀ ਕਰਵਾਇਆ ਜਾਵੇ। ਇਸ ਸੰਬੰਧ ਵਿਚ ਸ਼ਾਹਜ਼ਾਦਾ ਫ਼ਕਰੁੱਦੀਨ ਤੋਂ ਲਾਰਡ ਡਲਹੌਜ਼ੀ ਨੇ ਇਸ ਸ਼ਰਤ ਤੇ ਲਿਖਤ ਕਰਵਾ ਲਈ ਕਿ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਦੀ ਉਪਾਧੀ ਜਿਉਂ ਦੀ ਤਿਉਂ ਕਾਇਮ ਰਹੇਗੀ, ਪਰ ਸ਼ਾਹੀ ਅਧਿਕਾਰ ਮੁਕੰਮਲ ਤੌਰ ਤੇ ਸਰਕਾਰ ਕੰਪਨੀ ਦੇ ਹੱਥ ਵਿਚ ਹੋਣਗੇ†।

ਲਾਰਡ ਡਲਹੌਜ਼ੀ ਤੋਂ ਪਿਛੋਂ ਲਾਰਡ ਕੈਨਿੰਗ ਫਰਵਰੀ ਸੰਨ ੧੮੫੬ ਵਿਚ ਹਿੰਦ ਦਾ ਗਵਰਨਰ ਜਨਰਲ ਹੋ ਕੇ ਆਇਆ। ਨਵੇਂ ਵਾਇਸਰਾਇ ਨੂੰ ਚਾਹੀਦਾ ਤਾਂ ਇਹ ਸੀ ਕਿ ਉਹ ਸੁਤੰਤਰ ਤੌਰ ਤੇ ਰਾਜਨੀਤੀ ਤੋਂ ਕੰਮ ਲੈਂਦਾ ਤੇ ਡਲਹੌਜ਼ੀ ਦੀ ਘਾਉਘੱਪ ਨੀਤੀ

*ਬਹਾਦੁਰ ਸ਼ਾਹ ਨੇ ਇਸ ਭਾਵ ਦਾ ਇਕ ਖ਼ਤ ਮਹਿਬੂਬ ਅਲੀ ਖਾਂ ਦੇ ਹੱਥ ਸ਼ਾਹ ਫ਼ਾਰਸ ਪਾਸ ਭੇਜਿਆ ਸੀ। (ਦੇਖੋ, The Punjab of Delhi in 1857. T. P. 362-3 ਪਰ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਦੇ ਹੁਕਮ ਦਾ ਬਿਆਨ। †ਸ਼ਿਵ ਨਾਰਾਇਣ ਦ੍ਵਿਵੇਦੀ; ਸੰਨ ੧੮੫੭ ਕੇ ਗ਼ਦਰ ਕਾ ਇਤਿਹਾਸ, ਭਾਗ ੧, ਸਫ਼ੇ ੪੦੧-੪।

ਤੋਂ ਪੈਦਾ ਹੋਈ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨੀਆਂ ਦੀ ਘਬਰਾਹਟ ਨੂੰ ਦੂਰ ਕਰਦਾ, ਪਰ ਉਸਨੇ ਆਉਣ ਸਾਰ ਉਸੇ ਪੁਰਾਣੀ ਪਾਲਿਸੀ ਉਤੇ ਚੱਲਣਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਇਸ ਸਮੇਂ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਵਿਚ ਨਵੇਂ ਕਾਰਤੂਸ ਆਏ। ਇਹ ਕਾਰਤੂਸ ਦੰਦਾਂ ਨਾਲ ਫੀਤਾ ਕੱਟਕੇ ਬੰਦੂਕ ਵਿਚ ਭਰਨੇ ਪੈਂਦੇ ਸਨ ਤੇ ਫੀਤਾ ਚਿਕਨਾ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਆਮ ਅਫਵਾਹ ਸੀ ਕਿ ਇਹ ਕਾਰਤੂਸ ਹਿੰਦੂ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਦਾ ਧਰਮ ਵਿਗਾੜਨ ਲਈ ਗਊ ਅਤੇ ਸੂਰ ਦੀ ਚਰਬੀ ਮਿਲਾਕੇ ਬਣਾਏ ਗਏ ਹਨ। ਈਸਾਈ ਲੋਕ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਵਿਚ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਕੌੜੀ ਬੇਲ ਵਾਂਗ ਵਧ ਰਹੇ ਸਨ, ਇਸ ਲਈ ਇਹ ਧਰਮ ਵਿਗਾੜਨ ਵਾਲਾ ਸ਼ਕ ਹੋਰ ਵੀ ਪੱਕਾ ਹੋ ਗਿਆ ਤੇ ਕਾਰਤੂਸ ਲੈਣ ਤੋਂ ਪੂਰਬ ਦੇ ਹਿੰਦੂ ਵੀ ਇਨਕਾਰੀ ਹੋ ਗਏ ਤੇ ਮੁਸਲਮਾਨ ਵੀ। ਸਰਕਾਰ ਅੰਗ੍ਰੇਜ਼ੀ ਨੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਇਹ ਸ਼ਕ ਰਫ਼ਾ ਕਰਨ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕੀਤੀ। ਪਰ ਉਸ ਦਾ ਕੋਈ ਨਤੀਜਾ ਨਾ ਨਿਕਲਿਆ, ਸਗੋਂ ਨਾਲ ਲਗਦੀਆਂ ਅੰਗ੍ਰੇਜ਼ਾਂ ਵਿਰੁਧ ਕਈ ਹੋਰ ਅਫਵਾਹਾਂ ਵੀ ਫੈਲ ਗਈਆਂ। ਉਹ ਇਸ ਤਰਾਂ ਕਿ ਅੰਗਰੇਜ਼ ਆਟੇ ਵਿਚ ਹੱਡੀਆਂ ਪੀਹ ਕੇ ਹਿੰਦੂ-ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਦਾ ਦੀਨ-ਈਮਾਨ ਖੋਹ ਰਹੇ ਹਨ ਅਤੇ ਖੂਹਾਂ ਵਿਚ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਗਊ ਤੇ ਸੂਰ ਦਾ ਲਹੂ ਸੁੱਟਿਆ ਹੈ ਤਾਕਿ ਪਾਣੀ ਪੀ ਪੀ ਕੇ ਲੋਕ ਆਪਣੇ ਧਰਮ ਤੋਂ ਡਿਗਣ ਅਤੇ ਈਸਾਈ ਬਣਦੇ ਚਲੇ ਜਾਣ।

ਉਹ ਮੁਸਲਮਾਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਰਾਜ-ਅਧਿਕਾਰ ਖੁੱਸ ਗਏ ਸਨ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਸਰਕਾਰ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਉਤੇ ਦੰਦ ਪੀਹ ਰਹੇ ਸਨ। ਨਵੇਂ ਕਾਰਤੂਸਾਂ ਤੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਨਾਲ ਲਗਦੀਆਂ ਹੋਰ ਅਫਵਾਹਾਂ ਨੇ ਪੂਰਬੀਏ ਹਿੰਦੂਆਂ ਨੂੰ ਵੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਨਾਲ ਸ਼ਾਮਲ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਤੇ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕੌਮੀ ਏਕਤਾ ਹੋਣ ਤੇ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਰਾਜ ਉਲਟਾਉਣ ਦੇ ਮਨਸੂਬੇ ਘੜੇ ਜਾਣੇ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋਏ ਤੇ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਨੂੰ ਮਾਰਨ ਲਈ ੩੧ ਮਈ ਤਾਰੀਖ ਨਿਯਤ ਹੋਈ। ਆਮ ਪੇਂਡੂ ਜਨਤਾ ਨੂੰ ਇਸ ਰਾਜ ਗਰਦੀ ਵਿਚ ਸ਼ਾਮਲ ਕਰਨ ਲਈ ਇਕ ਪਿੰਡ ਤੋਂ ਦੂਜੇ ਪਿੰਡ ਚਪਾਤੀਆਂ, ਅਰਥਾਤ–ਰੋਟੀਆਂ ਤਕਸੀਮ ਹੋਣੀਆਂ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋਈਆਂ। ਰੋਟੀਆਂ ਦੀ ਇਸ ਤਕਸੀਮ ਤੋਂ ਇਹੋ ਭਾਵ ਸੀ ਕਿ ਹੁਣ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨੀਆਂ ਦੀ ਰੋਟੀ ਖਤਰੇ ਵਿਚ ਹੈ, ਇਸ ਲਈ ਇਸ ਨੂੰ ਬਚਾਉਣ ਤੇ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਨੂੰ ਮਾਰਨ ਵਾਸਤੇ ਮਿਲਵਾ ਜਤਨ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਏ।

ਪੂਰਬੀਏ ਹਿੰਦੂ ਧਰਮ ਦੇ ਨਾਂ ਤੇ ਇਸ ਗ਼ਦਰ ਵਿਚ ਸ਼ਾਮਲ ਤਾਂ ਹੋ ਗਏ ਸਨ, ਪਰ ਇਸ ਵਿਚ ਜੇ ਕਾਮਯਾਬੀ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਤਾਂ ਸਾਰਾ ਨਤੀਜਾ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਦੇ ਪੱਲੇ ਪੈਣਾ ਸੀ ਕਿਉਂਕਿ ਇਸਲਾਮੀ ਰਾਜ ਦੇ ਹਾਮੀ ਮੁਸਲਮਾਨ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਇਸ ਗ਼ਦਰ ਦੀ ਕਾਮਯਾਬੀ ਵਿਚ ਆਪਣੇ ਸ਼ਾਨਦਾਰ ਭਵਿੱਖ ਦੇ ਅਨੁਮਾਨ ਲਗਾ ਰਹੇ ਸਨ ਤੇ ਮੁਸਲਿਮ ਜਨਤਾ ਦੇ ਦਿਲ ਵਿਚ ਇਹ ਖਿਆਲ ਭਰਨ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕਰ ਰਹੇ ਸਨ ਕਿ ਅੰਗਰੇਜ਼ ਕਾਫ਼ਰਾਂ ਦੇ ਨਾਲ ਮਿਲਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਨਿਮਾਜ਼ ਖੁਦਾ ਦੀ ਦਰਗਾਹ ਵਿਚ ਕਬੂਲ ਨਹੀਂ ਪੈਂਦੀ,* ਇਸ ਲਈ ਇਸ ਰਾਜ ਦਾ ਤਖਤਾ ਉਲਟਾ ਕੇ ਮੁੜ ਉਹੋ ਦੀਨੀ (ਮੁਗਲਾਂ ਦੀ) ਹਕੂਮਤ ਕਾਇਮ ਕਰਨੀ ਚਾਹਿਏ। ਇਸਲਾਮ ਦੇ ਨਾਂ ਤੇ ਜਹਾਦ ਦਾ ਝੰਡਾ ਬੁਲੰਦ ਕਰਨ ਲਈ ਅਲਾਹਾਬਾਦ ਦੇ ਇਕ ਮੌਲਵੀ ਵਲੋਂ ਦੋ ਐਲਾਨ ਨਿਕਲੇ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚੋਂ ਇਕ ਐਲਾਨ ਦੀਆਂ ਕੁਝ ਤੁਕਾਂ ਇਹ ਹਨ:–

---

*ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਵਿਚ ਉਸ ਵੇਲੇ ਹੈਜ਼ਾ ਫੈਲਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਸੋ, ਇਹ ਵਬਾ ਵੀ ਕਾਫ਼ਰਾਂ ਨਾਲ ਮੇਲ ਜੋਲ ਹੋਣ ਤੇ ਰੱਬ ਦੀ ਕਰੋਪੀ ਦਾ ਕਾਰਣ ਸਮਝੀ ਗਈ। (ਦੇਖੋ, ਸੰਨ ੧੮੫੭ ਕੇ ਗਦਰ ਕਾ ਇਤਿਹਾਸ, ਭਾਗ ੧, ਸਫ਼ਾ ੨੦੮)

ਬਾਅਦ ਤੁਮ੍ਹੀਦ ਖ਼ੁਦਾ ਨਾਅਤ ਰਸੂਲ ਅਕਰਮ ।
ਯਹ ਰਸਾਲਾ ਹੈ ਜਹਾਦ ਯਹ ਲਿਖਤਾ ਹੈ ਕਲਮ ।
ਹੱਕ ਤਾਲਾ ਕੋ ਮੱਜਾਹਦ ਵੁਹ ਬਹੁਤ ਭਾਤੇ ਹੈਂ ।
ਮਿਸਲਿ ਦੀਵਾਰ ਜੋ ਸਫ ਬਾਂਧਕੇ ਜਮ ਜਾਤੇ ਹੈਂ ।
ਦੀਨ ਇਸਲਾਮ ਬਹੁਤ ਸੁਸਤ ਹੂਆ ਜਾਤਾ ਹੈ ।
ਗ਼ਲਬਾਇ ਕੁਫ਼ਰ ਸੇ ਇਸਲਾਮ ਮਿਟਾ ਜਾਤਾ ਹੈ ।
ਫ਼ਰਜ਼ ਹੈ ਤੁਮ ਪੈ ਮੁਸਲਮਾਨੋ ਜਹਾਦਿ ਕੁਫ਼ਾਰ ।
ਇਸ ਕਾ ਸਾਮਾਨ ਕਰੋ ਜਲਦ ਅਗਰ ਹੋ ਦੀਨਦਾਰ ।
ਜੋ ਰਹਿ ਹੱਕ ਮੇਂ ਹੂਏ ਟੁਕੜੇ, ਨਹੀਂ ਮਰਤੇ ਹੈਂ ।
ਬਲਕਿ ਵੁਹ ਜੀਤੇ ਹੈਂ, ਜੱਨਤ ਮੇਂ ਖ਼ੁਸ਼ੀ ਕਰਤੇ ਹੈਂ ।
ਐ ਮੁਸਲਮਾਨੋ, ਸੁਨੀ ਤੁਮ ਨੇ ਜੋ ਖ਼ੂਬੀ ਜਹਾਦ ।
ਚਲੋ ਅਬ ਰਨ ਕੀ ਤਰਫ਼, ਮਤ ਕਰੋ ਘਰ ਬਾਰ ਕੋ ਯਾਦ ।
ਗਰ ਫਿਰੇ ਜੀਤੇ ਤੋ ਘਰ ਬਾਰ ਮੇਂ ਫਿਰ ਆਓਗੇ ।
ਵਰ ਗਏ ਮਾਰੇ ਤੋ ਜੱਨਤ ਕੋ ਚਲੇ ਜਾਓਗੇ ।
ਪੇਸ਼ਵਾ ਲੋਗ ਇਸੀਤਰਹ ਨਾ ਕਰਤੇ ਜੋ ਜਹਾਦ ।
ਹਿੰਦ ਫਿਰ ਕਿਸਤਰਹ ਇਸਲਾਮ ਸੇ ਹੋਤਾ ਆਬਾਦ ।
ਬਾਤ ਹਮ ਕਾਮ ਕੀ ਕਹਿਤੇ ਹੈਂ ਸੁਨੋ ਯਾਰੋ ।
ਵਕਤ ਆਯਾ ਹੈ ਕਿ ਤਲਵਾਰ ਕੋ ਬੜ੍ਹ ਬੜ੍ਹ ਮਾਰੋ ।

(ਕਨ੍ਹੱਯਾ ਲਾਲ, ਤਾਰੀਖਿ ਬਗ਼ਾਵਤਿ ਹਿੰਦ, ਸਫ਼ਾ ੧੯੯)

ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਬਹਾਦੁਰ ਸ਼ਾਹ ਦੇ ਅਧਿਕਾਰ ਖੁੱਸਣ ਦੀ ਚਰਚਾ ਪਹਿਲਾਂ ਫੈਲ ਹੀ ਚੁੱਕੀ ਸੀ, ਜਿਸ ਕਰਕੇ ਦਿੱਲੀ ਦੇ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਵਿਚ ਜੋਸ਼ ਦਿਖਾਈ ਦੇ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਹਿੰਦੂਆਂ ਫੌਜੀਆਂ ਦੇ ਸਹਯੋਗ ਤੋਂ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਨੂੰ ਇਸ ਜਹਾਦ ਦੀ ਕਾਮਯਾਬੀ ਦਾ ਹੋਰ ਵੀ ਨਿਸਚਾ ਬੱਝ ਗਿਆ ਤੇ ਕਈ ਮੁਲਾਣੇ ਅਤੇ ਫਕੀਰ ਪੇਸ਼ ਗੋਈਆਂ (ਭਵਿੱਖ ਬਾਣੀਆਂ) ਦੱਸਕੇ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਨੂੰ ਹੋਰ ਵੀ ਭੜਕਾਉਣ ਲਗ ਪਏ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਪੇਸ਼ ਗੋਈਆਂ ਦਾ ਮਤਲਬ ਇਹ ਸੀ ਕਿ ਅੰਗ੍ਰੇਜ਼ ਪਲਾਸੀ ਦੀ ਲੜਾਈ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਇਕ ਸੌ ਸਾਲ ਤਕ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਉਤੇ ਹਕੂਮਤ ਕਰਨਗੇ, ਤੇ ਫੇਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਰਾਜ ਖਤਮ ਹੋ ਕੇ ਮੁਸਲਮਾਨੀ ਰਾਜ ਕਾਇਮ ਹੋਵੇਗਾ। ਇਸ ਸਮੇਂ ਪਲਾਸੀ ਦੀ ਲੜਾਈ ਨੂੰ ਇਕ ਸੌ ਸਾਲ ੨੩ ਜੂਨ (੧੮੫੭) ਨੂੰ ਪੂਰਾ ਹੁੰਦਾ ਸੀ. ਇਸ ਲਈ ਇਹ ਭਵਿੱਖ ਬਚਨ ਆਮ ਸਾਧਾਰਣ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਸੱਚੇ ਤੇ ਸਹੀ ਸਾਬਤ ਹੁੰਦੇ ਜਾਪੇ।

ਦਿੱਲੀ ਵਿਚ ਅਜਿਹੀਆਂ ਪੇਸ਼ ਗੋਈਆਂ ਦੱਸਣ ਵਾਲੇ ਦੋ ਫ਼ਕੀਰ ਸਨ ਸ਼ਾਹ ਮਾਮਤੁੱਲਾ ਤੇ ਸ਼ਾਹ ਹਸਨ ਅਸਕਰੀ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚੋਂ ਸ਼ਾਹ ਹਸਨ ਅਸਕਰੀ ਦਾ ਸ਼ਾਹੀ ਮਹਿਲਾਂ ਵਿਚ ਅੱਛਾਰਸੂਖ ਸੀ ਤੇ ਉਹ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਤੇ ਉਸ ਦੇ ਖਾਨਦਾਨ ਉਤੇ ਜ਼ੋਰ ਪਾਉਂਦਾ ਰਹਿੰਦਾ ਸੀ ਕਿ ਹੁਣ ਉਹ ਦਿਨ ਦੂਰ ਨਹੀਂ ਜਦ ਤੁਹਾਡੀ ਪਹਿਲੇ ਵਰਗੀ ਸ਼ਾਹੀ ਆਨ ਸ਼ਾਨ ਕਾਇਮ ਹੋਵੇਗੀ ਤੇ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਉਤੇ ਤੁਹਾਡਾ ਆਪਣਾ ਰਾਜ ਹੋਵੇਗਾ। ਜਦ ਅਜੇ ਇਹ ਪੇਸ਼ਗੋਈਆਂ ਚਲ ਹੀ ਰਹੀਆਂ ਸਨ ਤਾਂ ਦਿਲੀ ਦੇ ਸ਼ਾਹੀ ਮਹਿਲਾਂ ਤੇ ਬਾਜ਼ਾਰਾਂ ਵਿਚ ਚਰਚਾ ਛਿੜੀ ਕਿ ਸ਼ਾਹ ਫ਼ਾਰਸ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਨੂੰ ਆਜ਼ਾਦ ਕਰਾਉਣ ਲਈ ਚੜ੍ਹਾਈ ਕਰ ਕੇ ਆ ਰਿਹਾ ਹੈ ਤੇ

ਉਹ ਦਿੱਲੀ ਦੀ ਬਾਦਸ਼ਾਹੀ ਨਵੇਂ ਸਿਰਿਓਂ ਕਾਇਮ ਕਰ ਕੇ ਬਹਾਦਰ ਸ਼ਾਹ ਦੇ ਹੱਥ ਸੌਂਪੇਗਾ। ਜੇ ਉਸ ਨੂੰ ਹਿੰਦ ਵਿਚ ਕੋਈ ਔਕੜ ਪੇਸ਼ ਆਈ ਤਾਂ ਜ਼ਾਰ ਰੂਸ ਉਸਦੀ ਸਹਾਇਤਾ ਕਰੇਗਾ। ਜਾਮਿਆ ਮਸਜਿਦ ਦੀ ਕੰਧ ਉਤੇ ਇਸ ਭਾਵ ਦਾ ਇਕ ਇਸ਼ਤਿਹਾਰ ਵੀ ਲਗਾ ਹੋਇਆ ਦੇਖਿਆ ਗਿਆ, ਪਰ ਇਹ ਅਫ਼ਵਾਹਾਂ ਧੂੰਏਂ ਦੇ ਬੱਦਲਾਂ ਦੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਨ ਜੋ ਬਿਨਾਂ ਕੋਈ ਫਲ ਦਿਖਾਏ ਦੇ ਕਾਫ਼ੀ ਦਿਨ ਦਿੱਲੀ ਦੇ ਵਾਯੂ ਮੰਡਲ ਨੂੰ ਐਵੇਂ ਹੀ ਗਰਮ ਕਰਦੀਆਂ ਰਹੀਆਂ।

ਸੰਨ ੧੮੫੭ ਦਾ ਗ਼ਦਰ, ਜਿਸ ਦਾ ਬੀਜ, ਕਈ ਵਰੇ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਲਾਰਡ ਡਲਹੌਜ਼ੀ ਦੀ ਕਬਜ਼ਾ ਕਰੂ ਪਾਲਿਸੀ ਦੇ ਕਾਰਣ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨੀਆਂ ਦੇ ਦਿਲਾਂ ਵਿਚ ਬੀਜਿਆ ਗਿਆ ਸੀ, ਇਸ ਸਾਲ ਦੇ ਮਹੀਨਾ ਮਾਰਚ ਵਿਚ ਉਗੱਮ ਕੇ ਆਪਣੀ ਭਯਾਨਕ ਸ਼ਕਲ ਦਿਖਾਉਣ ਲਗ ਪਿਆ। ਕਾਰਣ ਤਾਂ ਇਸ ਗ਼ਦਰ ਦਾ, ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕਿ ਪਿਛੇ ਦਸਿਆ ਜਾ ਚੁੱਕਾ ਹੈ, ਹਿੰਦੁਸਤਾਨੀ ਰਿਆਸਤਾਂ, ਤਅੱਲਕੇਦਾਰੀਆਂ ਦੀਆਂ ਜ਼ਬਤੀਆਂ ਤੇ ਬੇਥੌਹੇ ਲਗਾਨ ਦਾ ਵਾਧਾ ਸੀ, ਜਿਸ ਕਰ ਕੇ ਅਮੀਰ-ਗ਼ਰੀਬ ਸਭ ਦੁਖੀ ਸਨ, ਪਰ ਚਰਬੀ ਮਿਲੇ ਕਾਰਤੂਸਾਂ ਦੀ ਲਹਿਰ ਨੇ ਇਸ ਗ਼ਦਰ ਨੂੰ ਭੜਕਾਉਣ ਲਈ ਅੱਗ ਉਤੇ ਬਾਰੂਦ ਦਾ ਕੰਮ ਕੀਤਾ ਤੇ ਪੂਰਬੀਏ ਸਿਪਾਹੀਆਂ ਦੇ ਧਾਰਮਿਕ ਜੋਸ਼ ਅੱਗੇ ੩੧ ਮਈ ਦੀ ਤਾਰੀਖ਼, ਜੋ ਗ਼ਦਰ ਵਾਸਤੇ ਨਿਯਤ ਹੋਈ ਸੀ, ਭੁੱਲ ਗਈ। ਗੱਲ ਇਉਂ ਹੋਈ ਕਿ ਬਾਰਕਪੁਰ ਦੀ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨੀ ਰਜਮਟ ਨੰ: ੧੯ ਅਤੇ ੩੪ ਨੇ ਅਪ੍ਰੈਲ ਦੇ ਮਹੀਨੇ ਸਰਕਾਰ ਦਾ ਹੁਕਮ ਮੰਨਣੋਂ ਇਨਕਾਰ ਕਰ ਦਿੱਤਾ, ਜਿਸ ਕਰ ਕੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੋਹਾਂ ਰਜਮਟਾਂ ਨੂੰ ਤੋੜ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਅਤੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਇਨਕਲਾਬ ਪਸੰਦ ਆਗੂ ਮੰਗਲ ਪਾਂਡੇ ਅਤੇ ਜਮਾਂਦਾਰ ਈਸ਼ਵਰ ਪਾਂਡੇ ਨੂੰ ਫਾਂਸੀ ਦੀ ਸਜ਼ਾ ਦਿੱਤੀ ਗਈ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਰਜਮਟਾਂ ਦੇ ਸਿਪਾਹੀ ਬਹੁਤੇ ਲਖਨਊ ਦੇ ਇਲਾਕੇ ਵਿਚੋਂ ਉੱਚੀ ਜ਼ਾਤ ਦੇ ਹਿੰਦੂ-ਖਾਨਦਾਨਾਂ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧ ਰਖਦੇ ਸਨ, ਇਸ ਲਈ ਜਦ ਉਹ ਨੌਕਰੀਆਂ ਤੋਂ ਬਰਤਰਫ਼ ਹੋ ਕੇ ਬੁਰੇ ਹਾਲ ਆਪਣੇ ਘਰਾਂ ਵਿਚ ਪਹੁੰਚੇ ਤਾਂ ਉਥੋਂ ਦੇ ਲੋਕਾਂ ਉਤੇ ਅੰਗ੍ਰੇਜ਼ਾਂ ਬਾਰੇ ਹੋਰ ਵੀ ਭੈੜਾ ਅਸਰ ਪਿਆ, ਇਸ ਲਈ ਲਖਨਊ ਦੇ ਇਲਾਕੇ ਵਿਚ ਗੜਬੜ ਪੈਦਾ ਹੋ ਗਈ ਤੇ ਇਹ ਖ਼ਬਰ ਕਿਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਮੇਰਠ ਵੀ ਪੁਜ ਗਈ।

੯-੧੦ ਮਈ ਨੂੰ ਮੇਰਠ ਦੀ ਛਾਉਣੀ ਵਿਚ ਜਦ ਚਰਬੀ ਵਾਲੇ ਕਾਰਤੂਸ ਵੰਡੇ ਜਾਣ ਲਗੇ ਤਾਂ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨੀ ਰਸਾਲਾ ਨੰ: ੩ ਦੇ ੮੫ ਸਿਪਾਹੀਆਂ ਨੇ ਬਾਰਕਪੁਰ ਦੇ ਸਿਪਾਹੀਆਂ ਦੀ ਪੈਰਵੀ ਕੀਤੀ ਅਤੇ ਕਾਰਤੂਸ ਲੈਣ ਤੋਂ ਇਨਕਾਰ ਕਰ ਦਿਤਾ। ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਕੋਰਟ ਮਾਰਸ਼ਲ ਕਰਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਜੇਲਖਾਨੇ ਡੱਕ ਦਿਤਾ। ਇਸ ਰਸਾਲੇ ਦੇ ਪੂਰਬੀਏ ਸਿਪਾਹੀਆਂ ਨੇ ਸੰਨ ੧੮੪੬ ਈ: ਦੀ ੧੦ ਫ਼ਰਵਰੀ ਨੂੰ ਸਭਰਾਉਂ ਦੇ ਮੈਦਾਨ ਜੰਗ ਵਿਚ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਦੇ ਪੱਖ ਤੇ ਸਿੱਖਾਂ ਨਾਲ ਲੜਾਈ ਕੀਤੀ ਸੀ ਤੇ ਪੰਜਾਬ ਨੂੰ ਗੁਲਾਮ ਬਨਾਣ ਲਈ ਬੜੀ ਸਰਗਰਮੀ ਨਾਲ ਹਿੱਸਾ ਲਿਆ ਸੀ। ਹੁਣ ਜਦ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਆਪਣੇ ਸਿਰ ਉਤੇ ਵਿਪਤਾ ਪਈ ਤਾਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਖੁਲ੍ਹੀਆਂ, ਪਰ ਹੁਣ ਕੀ ਬਣ ਸਕਦਾ ਸੀ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਔਕੜ ਦੇਖਕੇ ਮੇਰਠ ਦੀ ਰਜਮਟ ਨੰ: ੧੧ ਅਤੇ ੨੦ ਨੇ ਜੋਸ਼ ਵਿਚ ਆ ਕੇ ਬਗ਼ਾਵਤ ਕਰ ਦਿੱਤੀ ਤੇ ਜੇਲਖਾਨੇ ਉਤੇ ਹਮਲਾ ਕਰ ਕੇ ਪਹਿਲਾਂ ਸਾਰੇ ਕੈਦੀਆਂ ਨੂੰ ਛੁਡਾਇਆ ਤੇ ਫੇਰ ਜੋ ਅੰਗਰੇਜ਼ ਹੱਥ ਆਏ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਮੌਤ ਦੇ ਘਾਟ ਉਤਾਰ ਦਿੱਤਾ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਜਦ ਮੇਰਠ ਦਾ ਇਲਾਕਾ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਤੋਂ ਸਾਫ਼ ਹੋ ਗਿਆ ਤਾਂ ਦੂਜੇ ਦਿਨ, ੧੧ ਮਈ ਨੂੰ ਸਾਰੇ ਬਾਗੀ ਸਿਪਾਹੀ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਮੁਸਲਮਾਨ ਵੀ ਸ਼ਾਮਲ ਹੋ ਗਏ ਸਨ, ਦੀਨ ਦੀਨ ਪੁਕਾਰਦੇ ਹੋਏ ਦਿੱਲੀ

ਪਹੁੰਚ ਗਏ ਤੇ ਉਥੋਂ ਦੀਆਂ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨੀ ਪਲਟਨਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਨਾਲ ਮਿਲਾ ਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਤੇ ਈਸਾਈਆਂ ਨੂੰ ਕਤਲ ਕਰ ਸੁੱਟਿਆ। ਲਾਲ ਕਿਲੇ ਉੱਤੇ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨੀਆਂ ਦਾ ਕਬਜ਼ਾ ਹੋ ਗਿਆ ਤੇ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਬਹਾਦੁਰ ਸ਼ਾਹ ਨੂੰ ਤਖ਼ਤ ਉਤੇ ਬਿਠਾ ਦਿਤਾ ਗਿਆ। ਕੁਝ ਅੰਗਰੇਜ਼, ਮੇਮਾਂ ਅਤੇ ਬੱਚੇ, ਜੋ ਲਾਲ ਕਿਲੇ ਵਿਚ ਪਨਾਹਗੀਰ ਹੋਏ ਸਨ, ਬਾਗ਼ੀਆਂ ਦੇ ਹੱਥ ਆ ਕੇ ੧੬ ਮਈ ਨੂੰ ਬੁਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕਤਲ ਕੀਤੇ ਗਏ ਅਤੇ ਬਾਕੀ ਉਹੋ ਬਚੇ ਜੋ ਕਿਸੇ ਹੀਲੇ ਭੱਜ ਕੇ ਆਪਣੀਆਂ ਜਾਨਾਂ ਬਚਾ ਗਏ ਸਨ।

ਨਵਾਬ ਝੱਜਰ, ਰਾਜਾ ਨਾਹਰ ਸਿੰਘ ਬੱਲਬ ਗੜ੍ਹ,* ਮੁਸਲਮਾਨ ਸਰਕਾਰ ਦਾਦਰੀ ਅਤੇ ਰਣੀਆਂ ਨੇ ਇਸ ਮੌਕੇ ਤੇ ਬਾਗੀਆਂ ਦਾ ਪੱਖ ਲਿਆ ਅਤੇ ਬਹਾਦੁਰ ਸ਼ਾਹ ਨਾਲ ਜਾ ਮਿਲੇ।

ਹੁਣ ਗ਼ਦਰ ਕੇਵਲ ਦਿੱਲੀ ਤਕ ਹੀ ਮਹਿਦੂਦ ਨਾ ਰਿਹਾ, ਬਲਕਿ ਫੂਸ ਦੀ ਅੱਗ ਵਾਂਗੂ ਥੋੜੇ ਚਿਰ ਵਿਚ ਹੀ ਸਾਰੇ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਵਿਚ ਫੈਲ ਗਿਆ ਤੇ ਛਾਉਣੀਆਂ ਵਿਚ ਜੋ ਪੂਰਬੀਆ ਪਲਟਨਾਂ ਸਨ, ਉਹ ਇਕ ਦਮ ਅੰਗ੍ਰੇਜ਼ੀ ਰਾਜ ਤੋਂ ਵਿਰੁੱਧ ਉੱਠ ਖਲੋਈਆਂ। ਅੰਗ੍ਰੇਜ਼ਾਂ ਵਾਸਤੇ ਇਸ ਸਮੇਂ ਜੇ ਕੋਈ ਥਾਂ ਸਿਰ ਲੁਕਾਉਣ ਵਾਸਤੇ ਸੀ ਤਾਂ ਉਹ ਪੰਜਾਬ ਦਾ ਇਲਾਕਾ ਸੀ। ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਹਿੰਦੂ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਤੇ ਸਿਖਾਂ ਦੀ ਇਸ ਸਮੇਂ ਇਹ ਹਾਲਤ ਸੀ ਕਿ ਉਹ ਆਪਣਾ ਰਾਜ-ਭਾਗ ਤਾਜ਼ਾ ਹੀ ਖੁੱਸਿਆ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨੀਆਂ ਤੋਂ ਨੱਕ ਵਟਦੇ ਸਨ ਕਿਉਂਕਿ ਸਿਖਾਂ ਅਤੇ ਫਰੰਗੀਆਂ ਦੀ ਪਹਿਲੀ ਅਤੇ ਦੂਜੀ ਲੜਾਈ ਵਿਚ ਅੰਗ੍ਰੇਜ਼ਾਂ ਦੇ ਪੱਖ ਉਤੇ ਹੋ ਕੇ ਪੰਜਾਬੀਆਂ ਨਾਲ ਲੜਨ ਵਾਲੇ ਬਹੁਤੇ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨੀ ਹੀ ਸਨ। ਜਦ ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਆਜ਼ਾਦੀ ਨੂੰ ਕਾਇਮ ਰੱਖਣ ਲਈ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸਹਯੋਗ ਦੀ ਲੋੜ ਸੀ ਤਾਂ ਇਹ ਅੰਗ੍ਰੇਜ਼ਾਂ ਦੇ ਨਮਕ ਹਲਾਲ ਬਣੇ ਰਹਿਣ ਦਾ ਮਾਣ ਕਰਦੇ ਸਨ† ਤੇ (ਸਭਰਾਉਂ ਦੇ ਜੰਗ ਤੋਂ ਪਿਛੋਂ) ਸਿਖਾਂ ਨੂੰ ਨੀਚ ਜਾਤਿ ਦੇ ਕਹਿਕੇ ਤਾਨ੍ਹੇ ਮਾਰਿਆ ਕਰਦੇ ਸਨ ਕਿ ਇਹ ਸਾਡੇ ਅਗੇ ਬਹਾਦੁਰੀ ਦਾ ਕੀ ਦਮ ਮਾਰ ਸਕਦੇ ਹਨ, "ਅਸੀਂ ਕਾਬਲ ਮਾਰੀ ਤੇ ਲਾਹੌਰ ਮਾਰੀ‡।" ਇਸ ਹਾਲਤ ਵਿਚ ਹੁਣ ਭੀੜ ਪਈ ਤੇ ਸਿੱਖ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਕਿਵੇਂ ਸਾਥ ਦੇ ਸਕਦੇ ਸਨ। ਨਾਲੇ ਇਸ ਗ਼ਦਰ ਵਿਚ ਹਿੱਸਾ ਲੈਣਾ ਸਿਖਾਂ ਲਈ ਪੰਜਾਬੀਆਂ ਦੇ ਲਹੂ ਵਿਚ ਡੱਕੇ ਫੇਰਨ ਦੇ ਤੁੱਲ ਸੀ ਕਿਉਂਕਿ ਇਸ ਬਗਾਵਤ ਦੇ ਮੁੱਢ ਵਿਚ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਦੀ ਆਜ਼ਾਦੀ, ਜਿਸ ਦੇ ਸਿਖ ਸ਼ੁਰੂ ਤੋਂ ਹੀ ਮੁਸ਼ਤਾਕ ਰਹੇ ਹਨ, ਨਹੀਂ ਸੀ, ਬਲਕਿ ਆਪਣੇ ਹੱਥੀਂ ਮੁਗਲਾਂ ਦੀ ਪੁਰਾਣੀ ਸਲਤਨਤ ਕਾਇਮ ਕਰਕੇ ਮੁੜ ਉਹੋ ਬਰਬਾਦੀ ਦਾ ਮੁੱਢ ਤੋਰਨਾ ਸੀ ਜੋ ਪੁਸ਼ਤਾਂ ਤੋਂ ਸਿਖਾਂ ਦਾ ਸਰਬੰਸ ਨਾਸ ਕਰਦੀ ਆ ਰਹੀ ਸੀ।

---

*ਰਾਜਾ ਨਾਹਰ ਸਿੰਘ ਬੱਲਬ ਗੜ੍ਹ ਦੀ ਭੈਣ ਸੂਰਜ ਕੌਰ ਭਾਈ ਉਦੇ ਸਿੰਘ ਕੈਂਥਲੀਏ ਦੀ ਰਾਣੀ ਸੀ, ਜੋ ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਮੌਤ ਤੋਂ ਬਾਦ ਰਿਆਸਤ ਜ਼ਬਤ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਬੜੀ ਮੁਸ਼ਕਲ ਨਾਲ ਦਿਨ ਕਟੀ ਕਰਦੀ ਰਹੀ ਸੀ। (ਪੰ: ਗੀ:)

†ਗ਼ਦਰ ਦੀ ਲਹਿਰ ਕੋਈ ਕੌਮੀ ਲਹਿਰ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਇਸ ਵਿਚ ਸਾਰਾ ਹਿੰਦ ਸ਼ਾਮਲ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਕੇਵਲ ਦਿੱਲੀ, ਯੂ. ਪੀ., ਸੀ. ਪੀ. ਤੇ ਬਿਹਾਰ ਦੇ ਕੁਝ Feudal Lords ਸ਼ਾਮਲ ਹੋਏ ਸਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਕੋਲੋਂ ਡਲਹੌਜ਼ੀ ਨੇ ਜਗੀਰਾਂ ਜਾਂ ਸਰਦਾਰੀਆਂ ਖੋਹੀਆਂ ਸਨ, ਦੇਖੋ ਜਵਾਹਰ ਲਾਲ ਨਹਿਰੂ ਦੀ ਪੁਸਤਕ "Discovery of India" p.p. 382–384.

‡Kaye's Sepoy War in India, II, P. 472 Note.

ਇਸ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਸਿਖਾਂ ਦੀ ਨਿਗਾਹ ਵਿਚ ਮੁਗਲ ਵੀ ਵਿਦੇਸ਼ੀ ਸਨ ਤੇ ਅੰਗ੍ਰੇਜ਼ ਵੀ ਵਿਦੇਸ਼ੀ ਤੇ ਸੁਦੇਸ਼ੀ ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚੋਂ ਕੋਈ ਵੀ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਸੋ ਇਕ ਵਿਦੇਸ਼ੀ ਹਕੂਮਤ ਨੂੰ ਪੁੱਟਕੇ ਦੂਜੀ ਅਜਿਹੀ ਵਿਦੇਸ਼ੀ ਹਕੂਮਤ ਨੂੰ ਕਾਇਮ ਕਰਨਾ, ਜਿਸਨੇ ਸਿਖਾਂ ਦੇ ਗੁਰੂ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨਦੇਵ ਅਤੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਤੇਗਬਹਾਦੁਰ ਜੀ ਨੂੰ ਸ਼ਹੀਦ ਕੀਤਾ ਸੀ ਤੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀਦੇ ਨਿੱਕੇ ਨਿੱਕੇ ਬੱਚਿਆਂ ਨੂੰ ਵੀ ਪ੍ਰਾਣ ਦੰਡ ਦਿਤੇ ਤੋਂ ਬਗੈਰ ਨਹੀਂ ਸੀ ਛੱਡਿਆ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਨਜ਼ਰ ਵਿਚ ਇਕ ਅਜਿਹਾ ਗੁਨਾਹ ਸੀ, ਜਿਸ ਦਾ ਕਿਵੇਂ ਵੀ ਕੁਫਾਰਾ ਨਹੀਂ ਸੀ ਹੋ ਸਕਦਾ। ਇਸ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸਿਦਕੀ ਸਿਖ ਭਾਈ ਮਨੀ ਸਿੰਘ, ਤਾਰੂ ਸਿੰਘ ਆਦਿ ਨੇ ਮੁਗਲਾਂ ਦੀ ਹਕੂਮਤ ਦੇ ਹਥੋਂ ਬੜੇ ਪ੍ਰਾਣ ਘਾਤਕ ਕਸ਼ਟ ਝਲੇ ਸਨ। ਏਥੇ ਹੀ ਬਸ ਨਹੀਂ, ਸਤਲੁਜ ਅਤੇ ਗੁਜਰਾਤ ਦੀ ਲੜਾਈ ਵਿਚ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਨੂੰ ਬਹੁਤੀ ਮਦਦ ਦਿੱਲੀ ਦੇ ਹਲਕੇ ਵਿਚੋਂ ਹੀ ਮਿਲੀ ਸੀ। ਨਵਾਬ ਝੱਜਰ ਨੇ ਆਪਣੇ ਸਵਾਰ ਅਤੇ ਪਿਆਦੇ ਬਤੌਰ ਇਮਦਾਦ ਭੇਜੇ ਸਨ ਅਤੇ ਰਸਦ ਦਾ ਸਾਮਾਨ ਫੀਰੋਜ਼ਪੁਰ ਪਹੁੰਚਾਇਆ ਸੀ। ਮੁਗ਼ਲ ਰਾਜ ਦੇ ਹਾਮੀਆਂ ਵਿਚ ਜੇ ਕੁਝ ਭਰੱਪਣ ਦਾ ਮਾਦਾ ਹੁੰਦਾ ਤਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਸਿਖਾਂ ਉਤੇ ਵਿਪਤਾ ਪਈ ਵੇਖਕੇ ਕੁਝ ਹਮਦਰਦੀ ਹੋਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਸੀ, ਪਰ ਇਸ ਹਮਦਰਦੀ ਦੇ ਚਿਨ੍ਹ ਕਿਤੇ ਇਤਿਹਾਸ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਮਿਲਦੇ, ਇਸ ਲਈ ਸਿੱਖ ਜੇ ਇਸ ਗ਼ਦਰ ਦੇ ਮੌਕੇ ਤੇ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨੀਆਂ ਦੇ ਨਾਲ ਸ਼ਾਮਲ ਨਾ ਹੋਏ ਤਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਕਸੂਰਵਾਰ ਨਹੀਂ ਠਹਿਰਾਇਆ ਜਾ ਸਕਦਾ।

ਪੂਰਬੀਆਂ ਪਲਟਨਾਂ ਦਾ ਦਿੱਲੀ ਉੱਤੇ ਕਬਜ਼ਾ ਹੋਣ ਤੋਂ ੨ ਦਿਨ ਪਿਛੋਂ ਗਵਰਨਰ ਜਨਰਲ ਨੂੰ ਖਬਰ ਪੁੱਜੀ ਤੇ ਉਸਨੇ ਭਰੋਸੇ ਜੋਗ ਲੈਫਟੀਨੈਂਟ ਸਰ ਹੈਨਰੀ ਲਾਰੰਸ ਅਤੇ ਜਾਹਨ ਲਾਰੰਸ ਨੂੰ ਸਹਾਇਤਾ ਵਾਸਤੇ ਲਿਖਿਆ। ਸਰ ਹੈਨਰੀ ਲਾਰੰਸ ਉਸ ਵੇਲੇ ਲਖਨਊ ਦਾ ਹਾਕਮ ਸੀ ਤੇ ਜਾਹਨ ਲਾਰੰਸ ਪੰਜਾਬ ਦਾ*। ਜਾਹਨ ਲਾਰੰਸ ਨੂੰ ਪਤਾ ਲੱਗਾ ਕਿ ਸਿੱਖ ਇਸ ਗ਼ਦਰ ਵਿਚ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨੀਆਂ ਦੀ ਪੈਰਵੀ ਕਰਨ ਵਾਸਤੇ ਤਿਆਰ ਨਹੀਂ ਹਨ, ਇਸ ਲਈ ਉਸ ਨੇ ਸਿਖਾਂ ਦੀ ਫੌਜੀ ਭਰਤੀ ਉਤੇ ਜ਼ੋਰ ਦਿੱਤਾ। ਪਹਿਲਾਂ ਸਿਖ ਅੰਗ੍ਰੇਜ਼ਾਂ ਦੀ ਨੌਕਰੀ ਹਤਕ ਸਮਝਦੇ ਸਨ ਇਸ ਲਈ ਅੰਗ੍ਰੇਜ਼ੀ ਫੌਜਾਂ ਵਿਚ ਬਹੁਤੇ ਮੁਸਲਮਾਨ ਜਾਂ ਹਿੰਦੂ ਹੀ ਹੁੰਦੇ ਸਨ। ਪੰਜਾਬ ਇਨਫੈਂਟਰੀ (ਪੈਦਲ ਫੌਜ) ਦੀਆਂ ਉਸ ਵੇਲੇ ਛੇ ਰਜਮਟਾਂ ਸਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ੧੯੦੦ ਜਵਾਨ ਸਨ। ਸਿਖਾਂ ਦੀ ਭਰਤੀ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਇਹ ਗਿਣਤੀ ਇਕ ਸਾਲ ਵਿਚ ਹੀ ੪੬੦੦੦ ਤਕ ਜਾ ਪੁੱਜੀ ਤੇ ਪੰਜਾਬ ਦੀਆਂ ਮਸ਼ਹੂਰ ਮਸ਼ਹੂਰ ਥਾਵਾਂ ਤੇ ੧੯ ਰਜਮਟਾਂ ਬਣ ਗਈਆਂ†।

ਸਿੱਖ ਏਨੀ ਜਲਦੀ ਅੰਗ੍ਰੇਜ਼ਾਂ ਦੀ ਦੁਸ਼ਮਨੀ ਨੂੰ ਭੁਲਕੇ ਫੌਜ ਵਿਚ ਭਰਤੀ ਕਿਉਂ ਹੋ ਗਏ ਇਸ ਦਾ ਕਾਰਨ ਨੀਤਕ ਨੁਕਤਾ ਨਿਗਾਹ ਨਾਲ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਪਿਛਲੇ ੧੨ ਸਾਲਾਂ ਦਾ ਕੌੜਾ ਤਜਰਬਾ ਸੀ ਤੇ ਇਸ ਦੌਰਾਨ ਵਿਚ ਸਿਖ ਰਾਜ ਦੇ ਸਿਰ ਕੱਢ ਆਗੂ ਇਕ ਇਕ ਕਰਕੇ ਮਾਰੇ ਗਏ ਸਨ। ਮਹਾਰਾਜਾ ਦਲੀਪ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਈਸਾਈ ਬਣਾਕੇ ਵਲਾਇਤ ਭੇਜ ਦਿਤਾ ਗਿਆ ਸੀ ਤੇ ਪ੍ਰਸਿਧ ਸੰਤ ਸਿਪਾਹੀ ਭਾਈ ਮਹਾਰਾਜ ਸਿੰਘ ਜਿਲਾ ਵਤਨ ਕੀਤੇ ਗਏ ਸਨ। ਰਾਜਾ ਸ਼ੇਰ ਸਿੰਘ ਅਟਾਰੀ ਵਾਲਾ ਕਲਕਤੇ ਵਿਚ ਕੈਦ ਸੀ ਤੇ ਬਾਬਾ ਬਿਕਰਮ ਸਿੰਘ ਬੇਦੀ ਨੂੰ ਊਨੇ ਵਿਚ ਨਜ਼ਰਬੰਦ ਕੀਤਾ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਇਸ ਹਾਲਤ ਵਿਚ

*ਬਹਾਦਰ ਸ਼ਾਹ ਦਾ ਰੋਜ਼ਨਾਮਚਾ ਸਫੇ ੬੯-੬੯ ਅਤੇ ੭੧।
†Cambridge History of India, VI, P. 177.

ਸਿਖਾਂ ਦੇ ਸਾਮ੍ਹਣੇ ਨਾ ਕੋਈ ਖਾਸ ਆਦਰਸ਼ ਸੀ ਤੇ ਨਾ ਕੋਈ ਰਾਜਨੀਤਕ ਮੁੱਦਾ। ਨਵੇਂ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨੀ ਇਨਕਲਾਬ ਪਸੰਦ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਅੱਡੀ ਚੋਟੀ ਦਾ ਜ਼ੋਰ ਲਾਕੇ ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਆਜ਼ਾਦੀ ਨੂੰ ਹੜੱਪਿਆ ਸੀ। ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਸ਼ੁਰੂ ਤੋਂ ਹੀ ਜਾਨੀ ਦੁਸ਼ਮਨ ਸਨ, ਇਸ ਲਈ ਮੁਗਲੇਈ ਰਾਜ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧ ਜੋੜਨ ਵਲੋਂ ਸਿੱਖਾਂ ਨੇ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਰਾਜ ਦੀ ਮਿਤ੍ਰਤਾ ਨੂੰ ਹੀ ਪਸੰਦ ਕੀਤਾ।

ਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਭਰਤੀ ਹੋਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਅੰਗ੍ਰੇਜ਼ੀ ਫੌਜਾਂ ਦੀ ਭੈੜੀ ਹਾਲਤ ਸੀ। ਪੂਰਬੀਏ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨਾਲੋਂ ਟੁਟ ਹੀ ਗਏ ਸਨ, ਇਸ ਲਈ ਪਿਛੋਂ ਨਾਂ ਤਾਂ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਫੌਜਾਂ ਵਿਚ ਕੋਈ ਚੰਗਾ ਤੋਪਚੀ ਸੀ ਤੇ ਨਾ ਹੀ ਸਮੇਂ ਦੀ ਲੋੜ ਅਨੁਸਾਰ ਕੰਮ ਕਰਨ ਵਾਲਾ ਦੇਸੀ ਅਫਸਰ। ਚੰਗਾ ਨਿਸ਼ਾਨਾ ਲਾਉਣ ਵਾਲਿਆਂ ਦੀ ਤਾਂ ਖਾਸ ਕਰਕੇ ਕਮੀ ਸੀ। ਇਹ ਕਮੀ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਮਦਦ ਤੋਂ ਬਗੈਰ ਇਸ ਥੋੜੇ ਸਮੇਂ ਵਿਚ ਹੋਰ ਕਿਵੇਂ ਵੀ ਪੂਰੀ ਨਹੀਂ ਸੀ ਹੋ ਸਕਦੀ ਆਖਰ ਮਹਾਰਾਜਾ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਦੇ ਤੋਪਖਾਨੇ ਦੇ ਬੁੱਢੇ ਸਿਖ ਸਿਪਾਹੀ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਫ੍ਰਾਂਸੀਸੀ ਅਫਸਰਾਂ ਦੇ ਮਾਤਹਿਤ ਕੰਮ ਕੀਤਾ ਸੀ ਤੇ ਜੋ ਸਭਰਾਉਂ ਅਤੇ ਚਿੱਲੀਆਂ ਵਾਲੇ ਦੇ ਮੈਦਾਨ ਵਿਚ ਤੋਪਾਂ ਡਾਹਕੇ ਅੰਗ੍ਰੇਜ਼ਾਂ ਨਾਲ ਲੜੇ ਸਨ, ਇਸ ਔਖੇ ਸਮੇਂ ਅੰਗ੍ਰੇਜ਼ੀ ਹਕੂਮਤ ਦੇ ਕੰਮ ਆਏ। ਸਰ ਜਹਾਨ ਲਾਰੰਸ ਨੇ ਉਹ ਬਹਾਦੁਰ ਸਿੱਖ ਪਿੰਡਾਂ ਵਿਚੋਂ ਲੱਭ ੨ ਕੇ ਭਰਤੀ ਕੀਤੇ* ਉਸ ਸਮੇਂ ਦੇ ਕਵੀ ਖਜ਼ਾਨ ਸਿੰਘ ਨੇ ਵੀ ਲਿਖਿਆ ਹੈ:—

ਏਹੋ ਜੇਹੀ ਜਾਂ ਜੰਗ ਦੀ ਖਬਰ ਹੋਈ,
ਲਾਟ ਵਿਚ ਲਾਹੌਰ ਲਾਚਾਰ ਹੋਇਆ।
ਮਾਝੇ ਦੇਸ਼ ਦੇ ਰੱਖਕੇ ਨੌਕਰਾਂ ਨੂੰ,
ਦਿੱਲੀ ਜੰਗ ਦੇ ਵਾਸਤੇ ਤਿਆਰ ਹੋਇਆ।
ਮਹਾਰਾਜ ਦੇ ਵਖਤ ਦੀ ਤਲਬ ਕੀਤੀ,
ਸ਼ੋਰ ਪਿੰਡ ਤੇ ਸ਼ਹਿਰ ਬਾਜ਼ਾਰ ਹੋਇਆ।
ਕਵੀ ਸਿੰਘ ਦੇਖੋ ਤੇਜ ਗੋਰਿਆਂ ਦਾ,
ਕੱਠਾ ਆਣਕੇ ਕਈ ਹਜ਼ਾਰ ਹੋਇਆ॥ ੫੭॥
†ਸਿੰਘ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਵਖਤ ਦੇ ਨੌਕਰਾਂ ਦੀ,
ਮਾਝੇ ਦੇਸ ਦੇ ਵਿਚ ਤਲਾਸ਼ ਹੋਈ।
ਤਲਬ ਪੰਦਰਾਂ ਦੀ ਓਸੇ ਵਖਤ ਲੇਵੇ,
ਜੇੜ੍ਹਾ ਜਾਂਵਦਾ ਲਾਟ ਦੇ ਪਾਸ ਕੋਈ।
ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਜੰਮ ਕੇ ਨਾਂ ਕਦੇ ਕੰਮ ਕੀਤਾ,
ਭਾਣੇ ਤਿਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਬੰਦ ਖਲਾਸ ਹੋਈ।
ਕਵੀ ਸਿੰਘ ਦੇਖੋ ਫ਼ੌਜ ਗੋਰਿਆਂ ਦੀ,
ਜੰਗ ਦਿਲੀ ਦੇ ਕਲਮ ਤਰਾਸ ਹੋਈ॥ ੫੮॥
ਕਹਾਂ ਤੀਕ ਗਿਣੀਏ ਨਵੇਂ ਨੌਕਰਾਂ ਨੂੰ,
ਜੇੜ੍ਹੂ ਦੇਸ਼ ਤੇ ਰਖਕ ਲਿਆਂਵਦਾ ਹੈ।

---

*Kaye's Sepoy War in India, II, PP. 472, 595–96
†ਸ਼ੇਰੇ ਪੰਜਾਬ ਮਹਾਰਾਜਾ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਜੀ।

ਬਾਰਾਂ ਬਰਸ ਤੇ ਛੋਡਕੇ ਸੱਠ ਤਾਈਂ,
ਵਿਚ ਘਰਾਂ ਦੇ ਰਹਿਣ ਨਾ ਪਾਂਵਦਾ ਹੈ......॥ ੫੯ ॥

ਤੇ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਨਵੀ ਫੌਜ ਤਿਆਰ ਕਰਕੇ ਅੰਗ੍ਰੇਜ਼ਾਂ ਨੇ ਪਹਿਲਾਂ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਗ਼ਦਰ ਨੂੰ ਜੋ ਸਿਆਲ ਕੋਟ ਆਦਿਕ ਥਾਵਾਂ ਤੇ ਫੈਲ ਰਿਹਾ ਸੀ, ਰੋਕਿਆ ਤੇ ਪਿਛੋਂ ਸਾਰੀ ਫੌਜੀ ਤਾਕਤ ਨੂੰ ਦਿੱਲੀ ਉਤੇ ਝੋਕ ਦਿਤਾ।

ਬਾਕੀ ਫੌਜਾਂ ਨੇ ਜਿਉਂ ਜਿਉਂ ਗਦਰ ਫੈਲਦਾ ਗਿਆ ਤੇ ਇਧਰੋਂ ਉਧਰੋਂ ਫੌਜਾਂ ਇਕੱਠੀਆਂ ਹੋ ਕੇ ਦਿੱਲੀ ਪਹੁੰਚਦੀਆਂ ਗਈਆਂ, ਤਿਉਂ ਤਿਉਂ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਮੁਕਾਬਲੇ ਲਈ ਹੋਰ ਭੀ ਤਿਆਰ ਕਰ ਲਿਆ। ਨਸੀਰਾਬਾਦ ਤੇ ਰੁਹੇਲ ਖੰਡ ਦੀਆਂ ਫੌਜਾਂ ਵੀ ਬਾਗੀ ਹੋ ਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਜਾ ਰਲੀਆਂ*।

ਇਧਰੋਂ ਪੰਜਾਬ ਦੀਆਂ ਫੌਜਾਂ ਜੰਗ ਵਾਸਤੇ ਤਿਆਰ ਹੋਈਆਂ ਤੇ ਉਧਰੋਂ ਹਿਠਾੜ ਸਤਲੁਜ ਦੇ ਸਿਖ ਰਈਸਾਂ ਪਾਸੋਂ ਮਦਦ ਮੰਗੀ ਗਈ। ਮਹਾਰਾਜਾ ਨਰਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਪਟਿਆਲਾ ਨੇ ਆਪਣੇ ਭਰਾ ਕੌਰ ਦੀਪ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਫੌਜ ਦੇਕੇ ਥਨੇਸਰ ਨੀਅਤ ਕੀਤਾ† ਤੇ ਪਟਿਆਲੇ ਵਿਚ ਨਵੇਂ ਸਿਰੇ ਭਰਤੀ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿਤੀ। ਗ਼ਦਰ ਦੇ ਮੌਕੇ ਤੇ ਮਹਾਰਾਜਾ ਨਰਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਜਿਸ ਗਰਮ ਜੋਸ਼ੀ ਤੋਂ ਕੰਮ ਲਿਆ ਉਸ ਬਾਰੇ ਵੇਰਵਾ ਦਿੰਦਾ ਹੋਇਆ ਕਵੀ ਖਜ਼ਾਨ ਸਿੰਘ ਲਿਖਦਾ ਹੈ:—

ਸਾਲ ਚੌਧਵੇਂ ਜੇਠ ਦੀ ਪੰਚਮੀ ਨੂੰ,
ਖਤ ਵਿਚ ਪਟਿਆਲੇ ਦੇ ਆਇਆ ਸੀ।
ਹੁਕਮ ਡੇਰਿਆਂ ਵਿਚ ਮਾਲੂਮ ਹੋਇਆ,
ਮੇਖਜ਼ੀਨ ਸਾਰੇ ਵਰਤਾਇਆ ਸੀ।
ਮਹਾਰਾਜ ਨਰਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਕੂਚ ਕਰਕੇ,
ਡੇਰਾ ਆਣ ਥਨੇਸਰੀ ਪਾਇਆ ਸੀ।
ਕਵੀ ਸਿੰਘ ਸਾਰੀ ਫੌਜ ਨਾਲ ਲੈ ਕੇ,
ਬਾਉਂ ਬਾਈਂ ਦਾ ਸ਼ੋਰ ਹਟਾਇਆ ਸੀ ॥ ੩੧ ॥
ਮਹਾਰਾਜ ਦਾ ਸੀ ਵੱਡਾ ਤੇਜ਼ ਯਾਰੋ,
ਫੇਰ ਕਿਸੇ ਨਾ ਸ਼ੋਰ ਮਚਾਇਓ ਈ।
ਤਿੰਨ ਰਾਤ ਦਾ ਆਪ ਮਕਾਮ ਕਰਕੇ,
ਕੌਰ ਦੀਪ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਸਦਵਾਇਓ ਈ।
ਸਾਰੀ ਫੌਜ ਨੂੰ ਓਸਦੇ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ,
ਫੇਰ ਆਪਣੇ ਸ਼ਹਿਰ ਨੂੰ ਆਇਓ ਈ।
ਕਵੀ ਸਿੰਘ ਪਿਛੋਂ ਪਰਵਸਤ ਕੀਤੀ,
ਮੇਖਜ਼ੀਨ ਤੇ ਖਰਚ ਪਚਾਇਓ ਈ ॥ ੩੨ ॥
ਅਹਿਲਕਾਰਾਂ ਨੂੰ ਸੱਦਕੇ ਹੁਕਮ ਦਿਤਾ,
ਮੇਰੇ ਨੌਕਰਾਂ ਦੀ ਕਲਮ ਜਾਰ ਹੋਈ।
ਰੱਖੇ ਰਜਮਟਾਂ ਤੇ ਭਰੇ ਬਹੁਤ ਡੇਰੇ,
ਸਾਰੇ ਸ਼ਹਿਰ ਦੇ ਵਿਚ ਗੁਲਜ਼ਾਰ ਹੋਈ।

---

*F. Cooper, the Crisis in the Punjab, 1858, P. 181.
†Cave Browne, Punjab & Dehli in 1857, I, 1900.

ਕਾਰਖਾਨਿਆਂ ਦਾ ਕੰਮ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋਇਆ,
ਓਥੇ ਖਲਕ ਕੱਠੀ ਬੇਸ਼ੁਮਾਰ ਹੋਈ ।
ਕਵੀ ਸਿੰਘ ਦੇਖੇ ਤੇਜ ਰਾਜਿਆਂ ਦਾ,
ਫੌਜ ਦਿਨਾਂ ਦੇ ਵਿਚ ਤਿਆਰ ਹੋਈ ॥ ੩੩ ॥
ਮੁੰਡੇ ਮਾਪਿਆਂ ਦੇ ਪਾਸ ਕਰਨ ਗੱਲਾਂ,
ਅਸੀਂ ਨੌਕਰੀ ਜਾਇ ਬਣਾਵਣੀ ਹੈ ।
ਅਸੀਂ ਬੇਚਕੇ ਮਾਲ ਲਵੇਰੀਆਂ ਦਾ,
ਘੋੜੀ ਜਾਇ ਖਰੀਦ ਲਿਆਵਣੀ ਹੈ ।
ਦੁਧ ਪੀਵਣੇ ਦਾ ਕੋਈ ਚਾ ਨਹੀਂ,
ਅਸੀਂ ਪੰਦਰਾਂ ਦੀ ਤਲਬ ਪਾਵਣੀ ਹੈ ।
ਕਵੀ ਸਿੰਘ ਆਖੇ ਹੁਣ ਦੇਰ ਕੇਹੀ,
ਸਮੇਂ ਫੇਰ ਨਾਹੀਂ ਹੱਥ ਆਵਣੀ ਹੈ ॥ ੩੪ ॥
ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਸ਼ਸਤ੍ਰਾਂ ਨੂੰ ਖੱਲੀਂ ਸੁੱਟਦੇ ਸੇ,
ਉਨ੍ਹਾਂ ਸ਼ਸਤ੍ਰਾਂ ਦੀ ਬਣੀ ਚਾਹ ਯਾਰੋ ।
ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਜੰਮਕੇ ਕਦੇ ਨਾ ਸ਼ਹਿਰ ਡਿੱਠਾ,
ਸੋ ਭੀ ਪਏ ਪਟਿਆਲੇ ਦੇ ਰਾਹ ਯਾਰੋ ।
ਨਹੀਂ ਓਸਦੇ ਗੁਣਾਂ ਦਾ ਅੰਤ ਕੋਈ,
ਕਰਨਹਾਰ ਜੋ ਬੇ-ਪਰਵਾਹ ਯਾਰੋ ।
ਕਵੀ ਸਿੰਘ ਆਖੇ ਉਸਦੀ ਉਹੀ ਜਾਣੇ,
ਸਾਰੀ ਖਲਕ ਦਾ ਜੋ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਯਾਰੋ ॥ ੩੫ ॥
ਚਲੇ ਤਾਣੀਆਂ ਛੋਡ ਕਬੀਰ ਪੰਥੀ,
ਤੇਲੀ ਤੇਲ ਦਾ ਪੀੜਨਾ ਦੂਰ ਕੀਤਾ ।
ਨਾਈ ਗੁਛੀਆਂ ਸੌਂਪਕੇ ਘਰਦਿਆਂ ਨੂੰ,
ਜਾਣਾ ਨੌਕਰੀ ਦਾ ਮਨਜ਼ੂਰ ਕੀਤਾ ।
ਪੀਂਜੇ ਪੀਂਜਣਾ ਗਿਆ ਬਿਲੱਗ ਉਤੇ,
ਕਹਿਣ ਮਾਰ ਤਾੜੇ ਸਾਨੂੰ ਚੂਰ ਕੀਤਾ ।
ਕਵੀ ਸਿੰਘ ਛੱਡੇ ਕੰਮ ਦਰਜ਼ੀਆਂ ਨੇ,
ਦਿਲ ਆਪਣੇ ਜਦੋਂ ਸਹੂਰ ਕੀਤਾ ॥ ੩੬ ॥
ਕਾਰਖਾਨਿਆਂ ਦਾ ਕੰਮ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋਇਆ,
ਦਿਨੇ ਰਾਤ ਪਿਆ ਸਾਰ ਘੜੀਂਦਾ ਹੈ ।
ਕਿਤੇ ਸਿਕਲ ਸ਼ਮਸ਼ੇਰ ਤੇ ਸੇਲ ਹੋਵੇ,
ਕਿਤੇ ਤੋੜ ਦਾਣ ਨਵਾਂ ਜੜੀਂਦਾ ਹੈ ।
ਸਾਰੇ ਮੁਲਖ ਦੇ ਵਿਚ ਮਾਲੂਮ ਹੋਈ,
ਗੱਡਾ ਉਠ ਘੋੜਾ ਸਭੋ ਫੜੀਂਦਾ ਹੈ ।
ਕਵੀ ਸਿੰਘ ਆਖੇ ਦਿੱਲੀ ਗੋਰਿਆਂ ਦਾ,
ਵਾਂਗੂ ਤੂੰਬਿਆਂ ਦੇ ਸੀਸ ਝੜੀਂਦਾ ਹੈ ॥ ੩੭ ॥

ਮਹਾਰਾਜ ਨਰਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਆਪ ਚੜ੍ਹਕੇ,
ਕਿਲੇ ਕੋਟ ਦੀ ਤਰਫ ਨਿਗਾਹ ਲਾਈ।
ਸਾਰੇ ਸ਼ਹਿਰ ਦਾ ਕੋਟ ਪਰਵਸਤ ਹੋਵੇ,
ਬਿਨਾਂ ਤਖ਼ਤ ਦੇ ਤੋਪ ਨਾ ਰਹੇ ਕਾਈ।
ਮਹਾਰਾਜ ਦੇ ਹੁਕਮ ਦੇ ਨਾਲ ਯਾਰੋ,
ਤੋਪ ਕਰੇ ਖਾਂ ਕਿਲੇ ਦੇ ਵਿਚ ਆਈ।
ਸੰਮਣ ਬੁਰਜ ਤੇ ਚਾੜ੍ਹ ਖਜ਼ਾਨ ਸਿੰਘਾ,
ਰਾਮ ਬਾਣ ਪਹਾੜ ਦੀ ਤਰਫ਼ ਲਾਈ॥ ੩੮॥
ਜੋੜੇ ਤੋਪਖ਼ਾਨੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਬਰਜੀਆਂ ਤੇ,
ਪਾਣੀ ਨਾਲ ਦਿੱਤੀ ਉਸ ਦੀ ਪੂਰ ਖਾਈ।
ਉੱਤੇ ਕੋਟ ਦੇ ਫੌਜ ਉਤਾਰ ਛੱਡੀ,
ਮੇਖ ਜ਼ੀਨ ਬੇਅੰਤ ਨਾ ਅੰਤ ਕਾਈ।
ਕਈ ਬਰਸ ਦਾ ਕੱਠਾ ਗੁਦਾਮ ਕੀਤਾ,
ਹੋਰ ਜਿਨਸ ਲੱਦੀ ਬੇਸ਼ੁਮਾਰ ਆਈ।
ਜੋੜੀ ਰੱਬ ਨੇ ਬਣਤ ਬਣਾਵਣੀ ਹੈ,
ਕਵੀ ਸਿੰਘ ਨਾ ਉਸਦੀ ਖ਼ਬਰ ਰਾਈ॥ ੩੯॥

ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਿਨਾਂ ਵਿਚ ਹੀ ਜਦ ਪਟਿਆਲੇ ਜੰਗੀ ਤਿਆਰੀਆਂ ਹੋ ਰਹੀਆਂ ਸਨ ਤਾਂ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਦਿੱਲੀ ਵਲੋਂ ਇਕ ਖਤ ਮਹਾਰਾਜਾ ਨਰਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਨਾਮ ਆਇਆ ਜਿਸ ਵਿਚ ਉਸ ਨੇ ਸਿਖ ਮਹਾਰਾਜੇ ਨੂੰ ਗ਼ਦਰ ਵਿਚ ਸ਼ਾਮਲ ਹੋਣ ਲਈ ਸੱਦਾ ਦਿਤਾ ਸੀ। ਮਹਾਰਾਜਾ ਚੂੰਕਿ ਪੱਕਾ ਸਿੱਖ ਸੀ ਤੇ ਸਿੱਖ ਮੁਗ਼ਲ ਖ਼ਾਨਦਾਨ ਨੂੰ ਗੁਰ ਦ੍ਰੋਹੀ ਤੇ ਹਤਿਆਰਾ ਸਮਝਦੇ ਸਨ, ਇਸ ਲਈ ਉਹ ਖਤ ਮਿਸਟਰ ਫੋਰਸੀਥ ਕਮਿਸ਼ਨਰ ਪਾਸ ਅੰਬਾਲੇ ਭੇਜ ਦਿਤਾ ਗਿਆ। ਉਹ ਖਤ ਹੁਣ ਗਵਰਨਮੈਂਟ ਦੇ ਰੀਕਾਰਡ ਆਫਿਸ ਵਿਚ ਸਾਂਭਕੇ ਰੱਖਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ।

ਮਹਾਰਾਜਾ ਨਰਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਦੇ ਥਨੇਸਰ ਮੁਕਾਮ ਕਰਨ ਤੇ ਰਾਜਾ ਸਰੂਪ ਸਿੰਘ ਜੀ ਜੀਂਦ ਦੇ ਜ਼ਿੰਮੇ ਕਰਨਾਲ ਦੇ ਇਲਾਕੇ ਦਾ ਪ੍ਰਬੰਧ ਸੌਂਪਿਆ ਗਿਆ। ਨਵਾਬ ਮਾਲੇਰ ਕੋਟਲਾ ਤੇ ਰਾਜਾ ਸਾਹਿਬ ਨਾਭਾ ਦੀਆਂ ਫੌਜਾਂ ਬਾਗੀਆਂ ਦੀ ਰੋਕ ਲਈ ਭੇਜੀਆਂ ਗਈਆਂ। ਰਾਜਾ ਫਰੀਦ ਕੋਟ ਦੀ ਡਯੂਟੀ ਫੀਰੋਜ਼ਪੁਰ ਲੱਗੀ* ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਸਾਰੇ ਨਾਕੇ ਜਿਥੋਂ ਬਾਗੀਆਂ ਦੇ ਦਿੱਲੀ ਵੱਲ ਵਧਣ ਦਾ ਡਰ ਸੀ, ਹਿਠਾੜ ਸਤਲੁਜ ਦੇ ਰਈਸਾਂ ਨੇ ਆਪਣੇ ਪ੍ਰਬੰਧ ਹੇਠ ਲੈ ਲਏ।

ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਵਿੱਚ ਇਸ ਸਮੇਂ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਫੌਜ ਆਟੇ ਵਿੱਚ ਲੂਣ ਦੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸੀ, ਪਰ ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਸਹਾਇਤਾ ਦੇ ਭਰੋਸੇ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਹਕੂਮਤ ਦਾ ਦਿਲ ਕਾਇਮ ਰਿਹਾ। ਜਿਉਂ ੨ ਗ਼ਦਰ ਦੀ ਅੱਗ ਦੇਸ ਵਿਆਪੀ ਹੁੰਦੀ ਚਲੀ ਗਈ ਤਾਂ ਮੇਰਠ ਅਤੇ ਦਿੱਲੀ ਤੋਂ ਛੁਟ ਰੁੜਕੀ, ਫੀਰੋਜ਼ ਪੁਰ, ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ, ਲਾਹੌਰ, ਮੁਜ਼ੱਫਰ ਨਗਰ, ਸ਼ਿਮਲਾ, ਅਲੀਗੜ੍ਹ, ਨੁਸ਼ਹਿਰਾ ਹੋਤੀ ਮਰਦਾਨ, ਇਟਾਵਾ, ਮੈਨਪੁਰੀ, ਲਖਨਊ, ਮਥੁਰਾ, ਮੁਰਾਦਾਬਾਦ,

---

*Kaye's Sepoy War in India, II. PP. 162—163, ਫੂਲ ਬੰਸ ਪ੍ਰਕਾਸ਼, ਪੰਚਮ ਅਧਿਕਾਰ।

ਕਾਨਪੁਰ, ਝਾਂਸੀ, ਅਲਾਹਬਾਦ, ਜਾਲੰਧਰ, ਸਰਸਾ, ਲੁਧਿਆਣਾ, ਹਿਸਾਰ, ਰੁਹਤਕ, ਗਵਾਲੀਅਰ, ਆਗਰਾ, ਔਰੰਗਾਬਾਦ, ਇੰਦੌਰ, ਜਿਹਲਮ, ਸਿਆਲਕੋਟ, ਸਹਾਰਨਪੁਰ, ਹਜ਼ਾਰੀ ਬਾਗ਼, ਭਾਗਲਪੁਰ, ਪਿਸ਼ਾਵਰ, ਕੋਹ ਮਰੀ, ਜਬਲਪੁਰ, ਸ਼ਿਕਾਰਪੁਰ, ਕੋਟਾ ਆਦਿ ਸ਼ਹਿਰ ਵੀ, ਜਿਥੇ ੨ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨੀ ਫੌਜਾਂ ਸਨ, ਇਸ ਲਪੇਟ ਵਿਚ ਆ ਗਏ।

ਇਸ ਗ਼ਦਰ ਵਿੱਚ ਸਭ ਤੋਂ ਵਧੇਰੇ ਖਤਰਨਾਕ ਥਾਂ ਦਿੱਲੀ ਸੀ, ਜਿਥੇ ਬਾਗੀਆਂ ਨੇ ਮੁਗ਼ਲੀਆ ਹਕੂਮਤ ਨੂੰ ਕਾਇਮ ਕਰਨ ਦਾ ਬੀੜਾ ਚੁਕਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ ਤੇ ਜੰਗੀ ਤਿਆਰੀਆਂ ਜ਼ੋਰ ਸ਼ੋਰ ਨਾਲ ਸ਼ੁਰੂ ਸਨ। ਦਿੱਲੀ ਨੂੰ ਫਤਹ ਕਰਨ ਲਈ ਗਵਰਨਰ ਜਨਰਲ ਵਲੋਂ ਜਨਰਲ ਐਨਸਨ ਕਮਾਂਡਰ ਇਨਚੀਫ ਦੇ ਨਾਮ ਹੁਕਮ ਜਾਰੀ ਹੋਇਆ। ਜਨਰਲ ਐਨਸਨ ਉਸ ਵੇਲੇ ਸੇਹਤ ਖਰਾਬ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਸ਼ਿਮਲੇ ਆਰਾਮ ਕਰ ਰਿਹਾ ਸੀ, ਪਰ ਹੁਕਮ ਪੁਜਣ ਤੇ ਉਸ ਨੇ ਫੌਰਨ ਚੜ੍ਹਾਈ ਕਰ ਦਿੱਤੀ। ਮੌਸਮ ਉਸ ਸਮੇਂ ਬੜਾ ਖਰਾਬ ਸੀ ਤੇ ਦੇਸ਼ ਵਿੱਚ ਹੈਜ਼ੇ ਦੀ ਸ਼ਕਾਇਤ ਸੀ। ਜਨਰਲ ਐਨਸਨ ਜਦ ਅੰਬਾਲਿਓਂ ਹੋ ਕੇ ਕਰਨਾਲ ਪੁਜਾ ਤਾਂ ੨੭ ਮਈ ਨੂੰ ਅਚਾਨਕ ਹੈਜ਼ੇ ਨਾਲ ਉਸ ਦੀ ਮੌਤ ਹੋ ਗਈ, ਤੇ ਉਸ ਦੀ ਥਾਵੇਂ ਜਨਰਲ ਬਰਨਾਰਡ ਸਿਪਹ-ਸਾਲਾਰ ਮੁਕਰਰ ਹੋਇਆ। ਇਹ ਨਵਾਂ ਸਿਪਹ-ਸਾਲਾਰ ਵੀ ਥੋੜੇ ਹੀ ਦਿਨ ਜੀਵਿਆ ਤੇ ਦਿੱਲੀ ਪਹੁੰਚ ਕੇ ੫ ਜੁਲਾਈ ਨੂੰ ਹੈਜ਼ੇ ਦੇ ਕਾਰਨ ਕਾਲ ਦੇ ਮੂੰਹ ਵਿਚ ਜਾ ਪਿਆ। ਫੇਰ ਇਸ ਦੀ ਥਾਵੇਂ ਜਨਰਲ ਰੀਡ ਤੇ ਪਿਛੋਂ ਇਹ ਪਦਵੀ ਜਨਰਲ ਵਿਲਸਨ ਨੂੰ ਦਿਤੀ ਗਈ* ਜਿਸ ਦਿਨ ਜਨਰਲ ਵਿਲਸਨ ਨੇ ਫੌਜ ਦੀ ਕਮਾਨ ਅਪਣੇ ਹੱਥ ਵਿਚ ਲਈ ਇਸ ਦਿਨ ੨੦ ਜੁਲਾਈ ਸੀ ਤੇ ਇਸ ਤਾਰੀਖ ਤਕ ਜੰਗੀ ਹਾਲਤ ਵਿੱਚ ਕੋਈ ਫਰਕ ਨਹੀਂ ਸੀ ਆਇਆ। ਇਸ ਸਮੇਂ ਜਨਰਲ ਵਿਲਸਨ ਦੀ ਪੋਜ਼ੀਸ਼ਨ ਖ਼ਤਰੇ ਤੋਂ ਖਾਲੀ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਸਿਰਫ ਯੋਰਪੀਅਨ ਫੌਜਾਂ ਹੀ ਸਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਉੱਤੇ ਭਰੋਸਾ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਸੀ। ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਕੈਂਪ ਵਿੱਚ ਉਸ ਸਮੇਂ ਬੇਈਮਾਨੀ ਚਲ ਰਹੀ ਸੀ। ਉਪਰੋਂ ਬੀਮਾਰੀਆਂ (ਹੈਜ਼ਾ ਅਤੇ ਪੇਚਸ਼) ਜ਼ੋਰਾਂ ਉੱਤੇ ਸਨ ਤੋਪਖਾਨੇ ਅਤੇ ਘੋੜ ਸਵਾਰਾਂ ਤੋਂ ਛੁਟ ਜਨਰਲ ਦੇ ਪਾਸ ਗਿਣਵੀਂ ਫੌਜ ਸੀ ਜਿਸ ਵਿੱਚ ੨੨੦੦ ਗੋਰੇ ਤੇ ੧੫੦੦ ਦੇਸੀ ਫੌਜੀ ਮਿਲਾਕੇ ਕੁਲ ੩੭੦੦ ਦੀ ਨਫਰੀ ਸੀ। ਇਸ ਦੇ ਮੁਕਾਬਲੇ ਤੇ ਦੁਸ਼ਮਨ ਪਾਸ ਹਰ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਜੰਗੀ ਸਾਮਾਨ ਨਾਲ ਲੈਸ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨੀਆਂ ਦੀ ਬੇਗਿਣਤ ਫੌਜ ਤੇ ਪੱਕੀ ਮੋਰਚਾ ਬੰਦੀ ਬਣੀ ਹੋਈ ਸੀ। ਅਜਿਹੀ ਫੌਜ ਦੇ ਨਾਲ ਵਿਲਸਨ ਦੀ ਫੌਜ ਨੇ ਮੁਕਾਬਲਾ ਕਰਨਾ ਸੀ।

ਜਨਰਲ ਵਿਲਸਨ ਨੇ ਕਮਾਨ ਹੱਥ ਵਿਚ ਲੈਂਦਿਆਂ ਹੀ ਗਵਰਨਮੈਂਟ ਤੋਂ ਹੋਰ ਫੌਜੀ ਇਮਦਾਦ ਮੰਗੀ, ਜਿਸ ਦਾ ਉੱਤਰ ਉਸ ਨੂੰ ਮਿਲਿਆ ਕਿ ਜਨਰਲ ਨਿਕਲਸਨ ਪੰਜਾਬ ਦੀਆਂ ਫ਼ੌਜਾਂ ਲੈ ਕੇ ਉਸ ਦੀ ਮਦਦ ਵਾਸਤੇ ਪਹੁੰਚ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਇਹ ਖਬਰ ਮਿਲਣ ਤੇ ਜਨਰਲ ਦਾ ਹੌਸਲਾ ਦੂਣਾ ਤੀਣਾ ਵਧ ਗਿਆ। ਇਸ ਮੌਕੇ ਤੇ ਉਸ ਨੇ ਦਿੱਲੀ ਵਿਚ ਸਮਾ ਟਪਾਊ ਚਾਲ ਅਖਤਿਆਰ ਕੀਤੀ ਕਿ ਜਦ ਬਾਗ਼ੀਆਂ ਵਲੋਂ ਉਸ ਦੀ ਫੌਜ ਉਤੇ ਹਮਲਾ ਹੁੰਦਾ ਸੀ ਤਾਂ ਉਹ ਰੋਕ ਛਡਦਾ ਸੀ, ਨਹੀਂ ਤੇ ਆਪਣੇ ਵਲੋਂ ਉਹ ਬਾਗੀਆਂ ਉਤੇ ਹਮਲਾ ਨਹੀਂ ਸੀ ਕਰਦਾ। ਉਸ ਦੀ ਇਸ ਸਿਆਣਪ ਦਾ ਨਤੀਜਾ ਛੇਤੀ ਹੀ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ

*Cambridge History of India VI, P. 177. ਕਨ੍ਹਯਾ ਲਾਲ, ਤਾਰੀਖ ਬਗ਼ਾਵਤ ਹਿੰਦ, ਸਫਾ ੨੫੦; ਸ਼ਿਵ ਨਰਾਇਣ ਤ੍ਰਿਵੇਦੀ, ਗ਼ਦਰ ਦਾ ਇਤਿਹਾਸ, ੧, ਸਫਾ ੪੯੧।

ਦੇ ਹੱਕ ਵਿਚ ਬੜਾ ਚੰਗਾ ਨਿਕਲਿਆ*। ਬਾਗੀਆਂ ਨੂੰ ਪੰਡਿਤਾਂ ਅਤੇ ਮੁਲਾਣਿਆਂ ਨੇ ਭਵਿੱਖ ਬਾਣੀਆਂ ਦੱਸਕੇ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਫੌਜ ਉਤੇ ਹੱਲਾ ਕਰਨ ਲਈ ੨੧ ਜੁਲਾਈ ਦਾ ਦਿਨ ਦਸਿਆ ਸੀ। ਇਹ ਹੱਲਾ ਤੇ ਕਈ ਹੋਰ ਨਿੱਕੇ ਮੋਟੇ ਹੱਲੇ ਵੀ ਜਨਰਲ ਵਿਲਸਨ ਨੇ ਬੜੀ ਸਿਆਣਪ ਤੇ ਦਲੇਰੀ ਨਾਲ ਰੋਕੇ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕਰਦਿਆਂ ਮਹੀਨਾ ਜੁਲਾਈ ਤੇ ਅੱਧਾ ਅਗਸਤ ਲੰਘ ਗਏ ਤੇ ਜਨਰਲ ਨਿਕਲਸਨ ਦੀਆਂ ਪੰਜਾਬੀ ਫੌਜਾਂ ਦਿੱਲੀ ਪਹੁੰਚ ਗਈਆਂ।

ਇਸ ਥੋੜੇ ਜਿਹੇ ਸਮੇਂ ਵਿਚ ਹੀ ਬਾਗ਼ੀ ਫ਼ੌਜਾਂ, ਜੋ ਪਹਿਲਾਂ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਨਾਲ ਡਟ ਕੇ ਲੜਦੀਆਂ ਸਨ, ਆਪਸ ਦੀ ਫੁਟ ਦੇ ਕਾਰਨ ਢਿਲੀਆਂ ਪੈ ਗਈਆਂ। ਭਰੱਪਣ ਅਤੇ ਮਿਲਾਪ ਦੀ ਥਾਵੇਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਮਜ਼ਹਬੀ ਪੱਖਪਾਤ ਤੇ ਧੋਖੇਬਾਜ਼ੀ ਪ੍ਰਧਾਨ ਹੋ ਗਈ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚੋਂ (ਇਨਕਲਾਬ ਪਸੰਦ) ਦੋਸਤ ਅਤੇ ਦੁਸ਼ਮਨ ਦਾ ਫ਼ਰਕ ਸਮਝਣਾ ਔਖਾ ਹੋ ਗਿਆ। ਹਿੰਦੂ ਤਾਂ ਇਕ ਪਾਸੇ ਰਹੇ, ਮੁਸਲਮਾਨ ਵੀ ਆਪਸ ਵਿਚ ਨਿੱਕੇ ਨਿੱਕੇ ਝਗੜਿਆਂ ਵਿਚ ਪੈ ਕੇ ਲੜਦੇ ਸਨ। ਸੂਬੇਦਾਰ ਬਖ਼ਤ ਖ਼ਾਂ, ਜਿਸ ਨੂੰ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਨੇ ਬਾਗ਼ੀ ਫੌਜਾਂ ਦਾ ਜਨਰਲ ਬਣਾਇਆ ਸੀ, ਅਤੇ ਜਨਰਲ ਗ਼ੌਸ ਖ਼ਾਂ ਇਕ ਦੂਜੇ ਦੇ ਵਿਰੋਧੀ ਸਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਅਦਾਵਤ ਦਾ ਨਤੀਜਾ ਭਿਆਨਕ ਸ਼ਕਲ ਅਖ਼ਤਿਆਰ ਕਰਨ ਹੀ ਲਗਾ ਸੀ ਕਿ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਨੇ ਵਿਚ ਪੈ ਕੇ ਦੋਹਾਂ ਧਿਰਾਂ ਦੀ ਸੁਲਾਹ ਕਰਵਾ ਦਿਤੀ।

ਬਾਗ਼ੀ ਸਿਪਾਹੀ ਵੀ ਮਜ਼ਹਬੀ ਪੱਖ ਪਾਤ ਵਿਚ ਕਿਸੇ ਗਲੋਂ ਘੱਟ ਨਹੀਂ ਸਨ। ਇਕ ਬੰਨੇ ਜੰਗ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਨਾਲ ਹੋ ਰਿਹਾ ਸੀ ਤੇ ਕਾਮਯਾਬੀ ਅਜੇ ਹੱਥ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਸੀ ਆਈ, ਪਰ ਦੂਜੇ ਬੰਨੇ ਬਕਰਈਦ ਦੇ ਮੌਕੇ ਤੇ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਉਤੇ ਜ਼ੋਰ ਦਿਤਾ ਜਾ ਰਿਹਾ ਸੀ ਕਿ ਉਹ ਹਿੰਦੂਆਂ ਤੇ ਜਹਾਦ ਦਾ ਐਲਾਨ ਕਰੇ। ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਤੇ ਸ਼ਾਹੀ ਕੌਂਸਲ ਨੇ ਸਖਤੀ ਨਾਲ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਇਸ ਰਾਇ ਦੀ ਮੁਖ਼ਾਲਫ਼ਤ ਕੀਤੀ ਅਤੇ ਦਸਿਆ ਕਿ ਬਾਗ਼ੀ ਬਹੁਤੇ ਹਿੰਦੂ ਹਨ ਅਤੇ ਸ਼ਸਤ੍ਰ-ਅਸ਼ਤ੍ਰਾਂ ਨਾਲ ਸਜੇ ਹੋਏ ਹਨ, (ਜੇ ਇਹ ਗਲਤੀ ਕੀਤੀ ਗਈ ਤਾਂ) ਉਹ ਸਾਰੇ ਜਹਾਦੀਆਂ ਨੂੰ ਆਸਾਨੀ ਨਾਲ ਤਬਾਹ ਕਰ ਦੇਣਗੇ†।

ਇਹੋ ਕਾਰਨ ਸਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਕਰਕੇ ਖੜਕਦੇ ਜੰਗ ਵਿਚ ਹੀ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਨੇ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਨਾਲ ਸੁਲਾਹ ਕਰਨ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕੀਤੀ ਤੇ ਸੰਦੇਸ਼ ਭੇਜਿਆ ਕਿ ਉਹ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਫੌਜਾਂ ਕਿਲੇ ਵਿਚ ਦਾਖਲ ਕਰਨ ਲਈ ਸਲੀਮ ਗੜ੍ਹ ਦਰਵਾਜ਼ੇ ਦਾ ਬੂਹਾ ਖੋਲ੍ਹਣ ਵਾਸਤੇ ਤਿਆਰ ਹੈ, ਪਰ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਹਕੂਮਤ ਨੇ ਉਸ ਦੀ ਇਸ ਪੇਸ਼ਕਸ਼ ਨੂੰ ਏਸ਼ੀਆਈ ਚਾਲ ਸਮਝਿਆ ਤੇ ਨਾਲੇ ਇਹ ਵੀ ਜ਼ਾਹਰ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਕਿ ਬਾਗ਼ੀਆਂ ਦੀ ਕਠਪੁਤਲੀ ਤੇ ਬੇ-ਗੁਨਾਹ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਦੇ ਖ਼ੂਨ ਦਾ ਦੋਸ਼ੀ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਉਸ ਨੂੰ ਸੁਲਹ ਕਰਨ ਦਾ ਅਖਤਿਆਰ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਇਹ ਕੋਰਾ ਜਵਾਬ ਮਿਲਣ ਕਰਕੇ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਦੀ ਤਜਵੀਜ਼ ਸਿਰੇ ਨਾ ਚੜ੍ਹ ਸਕੀ।‡

ਬਾਗ਼ੀਆਂ ਦੀ ਆਪਣੀ ਬੇ-ਇਤਫ਼ਾਕੀ ਹੀ ਇਕ ਵਡਾ ਕਾਰਨ ਸੀ, ਜਿਸ ਕਰਕੇ ਜਨਰਲ ਵਿਲਸਨ ਦੀ ਥੋੜੀ ਜਿਹੀ ਫ਼ੌਜ ਨੂੰ ਵੀ ਸ਼ਿਕਸਤ ਨਾ ਦਿਤੀ ਜਾ ਸਕੀ। ਇਧਰੋਂ ਅਚਾਨਕ ਜਨਰਲ ਨਿਕਲਸਨ ਦੇ ਮਾਤਹਿਤ ਪੰਜਾਬੀ ਫੌਜਾਂ ਪਹੁੰਚਣ ਤੇ ਬਾਗ਼ੀਆਂ ਦਾ ਕਾਫ਼ੀਆ ਹੋਰ ਵੀ ਤੰਗ ਹੋ ਗਿਆ।

---

*F. Cooper, the Crisis in the Punjab, 1858, PP. 185-186.

†ਖ਼੍ਵਾਜਾ ਹਸਨ ਨਜ਼ਾਮੀ; ਗ਼ਦਰ ਕੀ ਸੁਬਹ ਸ਼ਾਮ, ਪੰ: ੧੧੬

‡Kaye's Sepoy War in India, I, P P. 39-40.

ਸਿਖ ਦਿਲੀ ਨੂੰ ਫਤਹ ਕਰਨ ਲਈ ਚੋਖੇ ਚਿਰ ਤੋਂ ਉਤਾਵਲੇ ਸਨ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਨਾਂ ਇਕ ਭਵਿਖ ਬਾਣੀ ਵੀ ਮਸ਼ਹੂਰ ਸੀ ਕਿ ਗੁਰੂ ਕੇ ਸਿਖ ਇਕ ਦਿਨ ਦਿਲੀ ਨੂੰ ਫਤਹ ਕਰਨਗੇ। ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਨਾਲ ਸੰਨ ੧੮੦੯ ਦਾ ਸਤਲੁਜ ਵਾਲਾ ਅਹਿਦਨਾਮਾ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਇਹ ਸੱਧਰ ਪੂਰੀ ਨਹੀਂ ਸੀ ਹੋ ਸਕੀ। ਇਸ ਸਮੇਂ ਇਹ ਮੌਕਾ ਅਚਾਣਕ ਹੱਥ ਆਇਆ ਦੇਖਕੇ, ਰਾਜ ਭਗਤੀ ਦੇ ਨਸ਼ੇ ਵਿਚ ਨਹੀਂ, ਬਲਕਿ ਸਿਰਫ ਦਿਲੀ ਦੇ ਫਤਹ ਕਰਨ ਦੇ ਖਿਆਲ ਨੂੰ ਮੁਖ ਰਖਕੇ ਕਮਰਕਸੇ ਕਰ ਲਏ ਤੇ ੧੩ ਸਤੰਬਰ ਨੂੰ ਬਾਗੀ ਫੌਜਾਂ ਉਤੇ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਟੁਟ ਪਏ ਜਿਵੇਂ ਚਿੜੀਆਂ ਉਤੇ ਬਾਜ ਟੁਟ ਪੈਂਦੇ ਹਨ। ਇਹ ਹਮਲਾ ਦਿਲੀ ਉਤੇ ਚਾਰ ਪਾਸਿਆਂ ਤੋਂ ਹੋਇਆ ਤੇ ੧੬ ਸਤੰਬਰ ਨੂੰ ਚਾਂਦਨੀ ਚੌਂਕ ਉੱਤੇ ਕਬਜ਼ਾ ਕਰ ਲਿਆ।

ਜੰਗ ਦਿਲੀ ਦੇ ਹਾਲ ਲਿਖਦਾ ਹੋਇਆ ਕਵੀ ਖਜ਼ਾਨ ਸਿੰਘ ਲਿਖਦਾ ਹੈ ਕਿ ਇਸ ਮੌਕੇ ਤੇ ਰਿਆਸਤ ਜੀਂਦ ਦੀਆਂ ਫੌਜਾਂ ਹਮਲੇ ਵਿਚ ਸ਼ਾਮਲ ਸਨ। ਪਹਿਲਾਂ ਹੱਲਾ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਜੰਮੂ ਵਾਲੇ ਡੋਗਰੇ ਸਨ ਜੋ ਸ਼ਿਕਸਤ ਖਾ ਗਏ ਸਨ, ਪਿਛੋਂ ਉਹੋ ਮੋਰਚਾ ਸਿੰਘਾਂ ਨੇ ਜਾ ਲਿਆ ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕਿ ਉਹ ਲਿਖਦਾ ਹੈ:—

ਚਾਰੋਂ ਤਰਫ ਤੇ ਫੌਜ ਨੇ ਜ਼ੋਰ ਦੇ ਕੇ,
ਪਹਿਲੋਂ ਹੂਲ ਕੀਤੀ ਜੰਬੂ ਵਾਲਿਆਂ ਨੇ।
ਮਾਰੋ ਮਾਰ ਕਰਕੇ ਜੈਸੇ ਜਾਂਵਦੇ ਸੇ,
ਮੁਖ ਮੋੜ ਦਿਤੇ ਅਗੋਂ ਕਾਲਿਆਂ ਨੇ।
ਤੋਪਾਂ ਛੱਡ ਕੇ ਜੰਗ ਨੂੰ ਪਿੱਠ ਦਿਤੀ,
ਤੇਗ ਤਾਬ ਨਾ ਸਹੀ ਨਿਕਾਰਿਆਂ ਨੇ।
ਕਵੀ ਸਿੰਘ ਪਹਾੜੀਏ ਜਾਣ ਨੱਠੇ,
ਸਾਡਾ ਨਾਸ਼ ਕੀਤਾ ਰਲ ਕੇ ਸਾਰਿਆਂ ਨੇ ॥ ੯੫ ॥
ਨੱਠੀ ਜਾਂਵਦੀ ਫੌਜ ਜਾਂ ਨਜ਼ਰ ਆਈ,
ਫੇਰ ਸਿੰਘਾਂ ਨੇ ਹੱਥ ਉਠਾਇਓ ਈ।
ਦੋਹਾਂ ਤਰਫਾਂ ਤੇ ਫੌਜ ਦਾ ਕੱਠ ਹੋਇਆ,
ਧੁੰਦੂਕਾਰ ਦਾ ਜੰਗ ਮਚਾਇਓ ਈ।
ਜੇੜ੍ਹਾ ਮੋਰਚਾ ਮਾਰਿਆ ਕਾਲਿਆਂ ਨੇ,
ਸੋਈ ਸਿੰਘਾਂ ਨੇ ਜਾਇ ਛੁਡਾਇਓ ਈ।
ਕਵੀ ਸਿੰਘ ਦੇ ਕੇ ਜੋਰ ਗੋਰਿਆਂ ਨੇ,
ਢਾਇ ਕੋਟ ਨੂੰ ਜ਼ੋਰ ਝੁਕਾਇਓ ਈ ॥ ੯੬ ॥

ਇਸ ਤੋਂ ਪਿਛੋਂ ਸਿੰਘਾਂ ਨੇ ੨੦ ਸਤੰਬਰ ਨੂੰ ਦਿਲੀ ਦੇ ਲਾਲ ਕਿਲੇ ਉਤੇ ਝੰਡਾ ਜਾ ਗੱਡਿਆ ਤੇ ਮੁਗਲਾਂ ਦੇ ਜਾਮਨੀ ਰੰਗ ਦਾ ਸ਼ਾਹੀ ਝੰਡਾ ਉਤਾਰ ਦਿਤਾ ਗਿਆ। ਇਸੇ ਦਿਨ ਲਾਹੌਰੀ ਦਰਵਾਜ਼ਾ, ਅਜਮੇਰੀ ਦਰਵਾਜ਼ਾ ਅਤੇ ਜਾਮਿਆ ਮਸਜਿਦ ਉਤੇ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਕਬਜ਼ਾ ਹੋ ਗਿਆ। ਜਨਰਲ ਜਾਹਨ ਨਿਕਲਸਨ, ਜਿਸ ਨੂੰ ਸਿਖ ਗੁਰੂ ਘਰ ਦਾ ਪ੍ਰੇਮੀ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਨਿਕਲ ਸਿੰਘ ਕਿਹਾ ਕਰਦੇ ਸਨ, ਇਸ ਹਮਲੇ ਵਿਚ ਬਾਗੀਆਂ ਦੇ ਹਥੋਂ ਮਾਰਿਆ ਗਿਆ।

ਜੰਗ ਵਿਚ ਸ਼ਿਕਸਤ ਹੋਣ ਤੇ ਦਿੱਲੀ ਦੇ ਸ਼ਾਹੀ ਖਾਨਦਾਨ ਨੂੰ ਬੜੀ ਵਿਪਤਾ ਦਾ

ਸਾਹਮਣਾ ਕਰਨਾ ਪਿਆ ਤੇ ਸਭ ਮਰਦ, ਜ਼ਨਾਨੀਆਂ ਜਿਧਰ ਕਿਸੇ ਦਾ ਮੂੰਹ ਹੋਇਆ, ਨੱਸ ਤੁਰੇ। ਬਹਾਦਰ ਸ਼ਾਹ ਨੇ ਬੇਗਮ ਜ਼ੀਨਤ ਮਹਿਲ ਸਮੇਤ ਦਿਲੀ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਨਿਕਲ ਕੇ ਹਿਮਾਯੂੰ ਦੇ ਮਕਬਰੇ ਵਿਚ ਪਨਾਹ ਲਈ ਜਿਥੋਂ ਉਸ ਦੇ ਤਿੰਨ ਸ਼ਾਹਜ਼ਾਦੇ ਮਿਰਜ਼ਾ ਮੁਗਲ, ਮਿਰਜ਼ਾ ਖਿਜਰ ਸੁਲਤਾਨ ਅਤੇ ਮਿਰਜ਼ਾ ਅਬੂ ਬਕਰ ਗਰਿਫਤਾਰ ਹੋ ਕੇ ਮਿਸਟਰ ਹਡਸਨ ਦੇ ਹਥੋਂ ਗੋਲੀ ਨਾਲ ਮਾਰੇ ਗਏ* । ਪਿਛੋਂ ਬਹਾਦਰ ਸ਼ਾਹ ਉਤੇ ਸਰਕਾਰ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਵਲੋਂ ਲਾਲ ਕਿਲੇ ਵਿਚ ਰਾਜ ਧ੍ਰੋਹ ਦਾ ਮੁਕਦਮਾ ਚਲਿਆ, ਜਿਸ ਵਿਚ ਉਸ ਨੂੰ ਦੇਸ ਨਿਕਾਲੇ ਦੀ ਸਜ਼ਾ ਦਿਤੀ ਗਈ। ਨਵਾਬ ਝੱਜਰ, ਰਾਜਾ ਨਾਹਰ ਸਿੰਘ ਬੱਲਬ ਗੜ੍ਹ, ਰਈਸ ਦਾਦਰੀ ਅਤੇ ਰਣੀਆਂ ਨੂੰ, ਜੋ ਬਾਗੀਆਂ ਨਾਲ ਸ਼ਾਮਲ ਹੋ ਕੇ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਤੋਂ ਵਿਰੁਧ ਲੜਦੇ ਰਹੇ ਸਨ, ਮੌਤ ਦੀ ਸਜ਼ਾ ਦਿਤੀ ਗਈ ਅਤੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਰਈਸਾਂ ਦੇ ਇਲਾਕੇ ਜ਼ਬਤ ਹੋਣ ਤੇ ਨਾਰਨੌਲ ਦਾ ਇਲਾਕਾ ਮਹਾਰਾਜਾ ਪਟਿਆਲਾ ਨੂੰ, ਬਾਵਲ ਕਾਂਟੀ ਦਾ ਇਲਾਕਾ ਰਾਜਾ ਸਾਹਿਬ ਨਾਭਾ ਨੂੰ ਅਤੇ ਦਾਦਰੀ ਦਾ ਇਲਾਕਾ ਰਾਜਾ ਸਰੂਪ ਸਿੰਘ ਜੀਂਦ ਵਾਲੇ ਨੂੰ ਖਿਤਾਬ ਸਮੇਤ ਦਿਤਾ ਗਿਆ† । ਇਨ੍ਹਾਂ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਹੋਰ ਸਿਖ ਸਰਦਾਰਾਂ ਨੂੰ ਵੀ ਸਹਾਇਤਾ ਦੇ ਧੰਨਵਾਦ ਵਜੋਂ ਖਿਲਅਤ ਤੇ ਇਨਾਮ ਦਿਤੇ ਗਏ।

ਸੰਮਤ ੧੯੧੪ ਦਾ ਗਦਰ, ਜਿਸ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਇਸ ਲੇਖ ਵਿਚ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ, ਦਿੱਲੀ ਫਤਹ ਹੋਣ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ ਵੀ ਇਸ ਸਾਲ ਦੇ ਅੱਧੇ ਦਸੰਬਰ ਤਕ ਨਾ ਹਟਿਆ ਤੇ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਲੋਕ ਇਸ ਬਗਾਵਤ ਦਾ ਸ਼ਿਕਾਰ ਹੁੰਦੇ ਰਹੇ ਪਰ ਇਸ ਬਗਾਵਤ ਤੋਂ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਦਾ ਕੀ ਖੁਸ ਸਕਦਾ ਸੀ, ਕਿਉਂਕਿ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਦੀ ਰਾਜਧਾਨੀ ਦਿੱਲੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਹੱਥ ਵਿਚ ਸੀ ਅਤੇ ਬਾਗ਼ੀ ਫੌਜਾਂ ਕੁਝ ਮਰ ਮਿਟੀਆਂ ਤੇ ਕੁਝ ਖਿੰਡ ਪੁੰਡ ਗਈਆਂ ਸਨ। ਬਾਗ਼ੀਆਂ ਦੀ ਕਾਮਯਾਬੀ ਵਿਚ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਵਿਚੋਂ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਰਾਜ ਦੀ ਮੌਤ ਸੀ ਪਰ ਇਹ ਮੌਤ ਸਿਖਾਂ ਦੀ ਮਿਤ੍ਰਤਾ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਣ ਕਰ ਕੇ ਟਲ ਗਈ, ਜਿਸ ਨੂੰ ਸਰ ਜਾਹਨ ਲਾਰੰਸ ਨੇ ਆਪਣੀ ੧੯ ਅਗਸਤ ੧੮੫੮ ਦੀ ਚਿਠੀ ਵਿਚ ਜੋ ਉਸ ਨੇ ਮਰੀ ਤੋਂ ਮਿਸਟਰ ਐਫ਼. ਕਰੀ ਨੂੰ ਲਿਖੀ ਸੀ, ਖੁਦ ਮੰਨਿਆ ਹੈ।

"under the mercy of God the loyalty and Contentment of the people of the Punjab has saved India. Had the Punjab gone, we must have been ruined.
(R. B. Smith, Life of Lord Lawrence, II, P. 335.)

ਅਰਥਾਤ–'ਪਰਮੇਸ਼ਰ ਦੀ ਰਹਿਮ ਦਿਲੀ ਦੇ ਸਦਕੇ, ਪੰਜਾਬੀ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਵਫ਼ਾਦਾਰੀ ਤੇ ਸੰਤੁਸ਼ਟਤਾ ਦੇ ਕਾਰਣ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਦੀ (ਸਾਡੇ ਵਾਸਤੇ) ਰਖਿਆ ਹੋ ਗਈ ਹੈ, ਜੇ ਪੰਜਾਬ ਵੀ ਗਦਰ ਵਿਚ ਸ਼ਾਮਲ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਤਾਂ ਅਸੀਂ (ਅੰਗਰੇਜ਼) ਜ਼ਰੂਰ ਤਬਾਹ ਹੋ ਜਾਂਦੇ।

ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਮਿਸਟਰ ਫ਼੍ਰੀਡਰਿਕ ਕੂਪਰ ਨੇ ਲਿਖਿਆ ਹੈ :

'The reconquest of the imperial City was however accomplished almost wholly and entirely by Punjab forces'.
(The Crisis in the Punjab)

ਅਰਥਾਤ– ਬਾਦਸ਼ਾਹੀ ਸ਼ਹਿਰ (ਦਿੱਲੀ) ਨੂੰ ਲਗ ਪਗ ਪੂਰੇ ਅਤੇ ਸਮੂਚੇ ਤੌਰ ਤੇ ਪੰਜਾਬ ਦੀਆਂ ਫ਼ੌਜਾਂ ਨੇ ਦੁਬਾਰਾ ਫ਼ਤਹ ਕੀਤਾ ਹੈ।'

---

*Major General A. Wilson to the Adjutant General of the, Army Delhi, 22nd Sept 1857.
†Punjab & Delhi in 1857, PP· 235-42.

੧੩. ਗ਼ਦਰ ਦੀ ਵਾਰ

ਆਦਿ ਕੁੰਵਾਰੀ ਦੁਰਗਾ ਸਿਮਰਾਂ, ਕੋਟ ਕਾਂਗੜੇ ਮਾਇ।
ਗੜ੍ਹ ਕਲਕੱਤੇ ਦੀ ਕਾਲਿਕਾ ਦੇਵੀ, ਸਿੰਘ ਚੜ੍ਹੀ ਹੁਲਸਾਇ।
ਗੜ੍ਹ ਕਲਕੱਤੇ ਕਾਲਿਕਾ, ਗਣ ਸੁੱਤੇ ਆਣ ਜਗਾਇ।
ਜਾਗੀ ਦੇਵੀ ਕਾਲਿਕਾ, ਇਕ ਸੌ ਸਠ ਜੋਗਨ ਨਾਲ ਸਿਪਾਹਿ।
ਬਿਜਲੀ ਵਾਂਗਰ ਗਰਜੀ ਹੈ, ਕੋਈ ਰਗਤੂ* ਮੰਗਦੀ ਆਇ।
ਨਵਾਂ ਫਰੰਗੀ ਆਇਆ ਵਿਲਾਇਤੋਂ, ਜਿਨ ਆਣ ਮਸਾਲ ਜਗਾਇ।
ਸੰਕਰ ਬਰਨ ਹੋਵੇ ਜਗ ਸਾਰਾ, ਤਾਂ ਹਮ ਰਾਜ ਕਮਾਇ।
ਹਿੰਦੂ ਮੁਸਲਮਾਨ ਫਰੰਗੀ, ਇਕੋ ਹੋਣ ਸਮਾਇ।
ਇਕੋ ਹੋਣ ਸਮਾਵਣ ਬੇਖਬਰ, ਹੋਵੇ ਜਗ ਸਾਇ।
ਘਰ ਘਰ ਹੋਸਨ ਬਿਜਲੀਆਂ, ਮੰਤਰ ਕਰਸੀ ਕਾਇ।
ਲੜੀਏ ਨਾਲ ਯਕੀਨ ਦੇ, ਦਿੱਲੀ ਕੋਟ ਬਣਾਇ।
ਧਰਮ ਪਿਛੇ ਦੇ ਸੀਸ ਦੇਣਾ, ਛੱਡੀਏ ਗੱਲ ਮਨਾਇ।
ਸ਼ਾਨ ਰਈਸਾਂ ਵਾਂਗੁ ਬਣਾਏ, ਚਲਿਆ ਏ ਰੰਗ ਦ੍ਵਾਰੇ।

... ...

ਤਖ਼ਤ ਲਹੋਰ ਬਹਾਦੁਰੀ ਵਾਲਾ, ਜਿੱਤੀ ਫਿਰਨ ਫਰੰਗੀ।
ਮੀਆਂ ਮੀਰ ਇਕ ਆਇਆ ਰਸਾਲਾ, ਪਲਟਨ ਉਤਰੀ ਜੰਗੀ।

... ...

ਜੰਗ ਕਮਾਈ ਕਾਲਿਆਂ, ਜਿਹਲਮ ਅਟਕ ਸਿਪਾਹਿ।
ਸਦਰ ਬਾਜ਼ਾਰ ਤੇ ਛਾਵਨੀ ਲੁਟਕੇ ਸਿਆਲਕੋਟ ਨੂੰ ਜਾਇ।
ਥਰ ਹਰ ਕੰਬੀ ਸਿਆਲਕੋਟ, ਗੁਰਦਾਸ ਪੁਰੇ ਵਲ ਆਇ।
ਲਿਖ ਪਰਵਾਨਾ ਸਮਿਥ ਸਾਹਿਬ ਭੇਜਿਆ, ਫਰੰਗੀ ਤਖ਼ਤ ਲਹੌਰੇ ਫਟ ਪਹੁੰਚਾਇ।
ਸੁਣ ਪਰਵਾਨਾ ਨਿਕਲ† ਸਾਹਿਬ, ਲਹੌਰੋਂ ਲਏ ਚੜ੍ਹਾਇ।
ਨਿਕਲ ਸਾਹਿਬ ਚੜ੍ਹ ਆਇਆ ਲਾਹੌਰੋਂ, ਕਰਦਾ ਆਣ ਠਰ੍ਹਾਇ।
ਤੋਪਾਂ ਨਾਲ ਉਡਾਏ ਕਾਲੇ, ਵਰਤੀ ਤਲਬ ਸਿਪਾਹਿ।
ਵਰਤੀ ਤਲਬ ਸਿਪਾਹੀਆਂ, ਧੜੀ ਮੋੜੀ ਖਾਲੀ ਪਾਇ।
ਅਮ੍ਰਿਤਸਰ ਜੀ ਵਿਲਸਨ ਫੇਰੀ, ਤੇ ਦਿੱਲੀ ਨੂੰ ਉੱਠ ਧਾਇ।
ਮਨਰੋ ਮੀਆਂ ਮੀਰ ਥੀਂ ਚਲਿਆ, ਜਾਣ ਝੰਡੀ ਵਿਚ ਫਲੌਰੇ ਪਾਇ।
ਕਰਨ ਕਵੈਦ ਲਗੇ ਜਦ ਕਾਲੇ, ਤਾਂ ਹਥਿਆਰ ਖੁਹਾਇ।
ਅਗਯੋਂ ਤੋਪਾਂ ਬੀੜੀਆਂ, ਦਏ ਗੋਰਿਆਂ ਆਣ ਡਰਾਇ।
ਬੇ-ਹਥਿਆਰ ਚਲੇ ਜਦ ਲਸ਼ਕਰ, ਦਿਹਲੀ ਪਰ ਭਾਵੀ ਕੜ੍ਹਾਇ।
ਪਕੜ ਬੰਦੂਕਾਂ ਤੇ ਤੇਗ਼ ਮਿਆਨੀਂ, ਸਿੰਘ ਦਿਲ ਥੀਂ ਨਹੀਂ ਡਰਾਇ।

---

*ਰਕਤ, ਰੱਤ, ਲਹੂ। †ਸਰ ਜਾਹਨ ਨਿਕਲਸਨ।

ਜਾ ਕਰ ਪਹੁੰਚੇ ਦਿਹਲੀ ਅੰਦਰ, ਓਥੇ ਕਾਲੀ ਕੋਈ ਦਿਨ ਅਰੜਾਇ।

... ...

ਝੜਪਟਾਂ ਹੋਈਆਂ ਭੰਨ ਖੜੋਈਆਂ, ਦੋ ਦਲ ਜਿਤ ਗਏ ਭਾਰੇ।
ਤੋਪਾ ਧੁੰਦੂਕਾਰ ਮਚਾਇਆ, ਕੰਬ ਗਏ ਕੋਟ ਮੁਕਾਰੇ।

... ...

ਕੋਟ ਪਹਾੜੀ ਬੁਲੰਦੀ ਅੱਗੇ, ਕਾਲਿਆਂ ਸੁਰੰਗ ਬਨਾਈ।
ਖ਼ਬਰ ਹੋਈ ਅੰਗ੍ਰੇਜ਼ ਬਹਾਦੁਰ ਨੂੰ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਉਲਟੀ ਠੋਕ ਚਲਾਈ।
ਨਿਕਲ ਸਾਹਿਬ ਇਉਂ ਗਏ ਸੁਵਰਗੇ, ਓਥੇ ਵਸ ਨਾ ਚਲਦਾ ਕਾਈ।
ਤੜ ਤੜ ਧਾਨ ਜਿਉਂ ਭੁੱਜੇ ਸਿੰਘਾਂ, ਓਥੇ ਜਿਤੀ ਖ਼ੂਬ ਲੜਾਈ।

... ...

ਘੇਰ ਲਿਓ ਨੇ ਬਹਾਦੁਰ ਸ਼ਾਹ ਨੂੰ, ਫੜਕੇ ਪਾਇਆ ਬੰਦੇ।
ਹੀਰੇ ਮੋਤੀ ਲਾਲ ਜਵਾਹਰ, ਸਭ ਲੁਟੇ ਭਾਵੰਦੇ।

੧੪. ਅਥ ਜੰਗ-ਨਾਮਾ ਦਿੱਲੀ

ਕ੍ਰਿਤ ਕਬਿ ਖ਼ਜ਼ਾਨ ਸਿੰਘ ਲਿਖਯਤੇ ।

ਅਲਫ਼ ਆਇ ਪ੍ਰਣਾਮ ਅਕਾਲ ਜੀ ਕੋ,
ਕਈ ਭਾਂਤ ਦੇ ਖੇਲ ਰਚਾਂਵਦਾ ਈ ।
ਕਿਤੇ ਹਾਥ ਲੀਏ ਮੋਹਨੀ ਬੀਨ ਬੰਕੀ,
ਖਿਆਲ ਉਸ ਬੇਅੰਤ ਦੇ ਗਾਂਵਦਾ ਈ ।
ਸਿਧ ਸਾਧ ਜੋਗੀ ਸੰਨਿਆਸ ਲੈ ਕੇ,
ਸੱਭ ਉਸਦਾ ਧਿਆਨ ਲਗਾਂਵਦਾ ਈ ।
ਕਬੀ ਸਿੰਘ ਖਜਾਨ ਕੁਰਬਾਨ ਜਾਈਏ,
ਸਾਨੂੰ ਆਸਰਾ ਉਸਦੇ ਨਾਮ ਦਾ ਈ ॥ ੧ ॥
ਹੱਥ ਜੋੜਕੇ ਬੰਦਨਾ ਸਾਰਦਾ* ਕੋ,
ਚਿਤ ਚਰਣ ਗਣੇਸ ਦਿਆ ਲਾਵਸਾਂ ਮੈਂ ।
ਸਰਬ ਦੇਵਤਿਆਂ ਕੋ ਨਮਸਕਾਰ ਮੇਰੀ,
ਸਦਾ ਜਾਗਦੀ ਜੋਤ† ਕੋ ਧਿਆਵਸਾਂ ਮੈਂ !
ਸ਼ਰਣ ਸਤਿਗੁਰਾਂ ਦੀ ਰਹਹੀ ਆਣ ਕੇ ਤੇ,
ਨਾਮ ਤਿਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਨਿਤ ਵਿਕਾਵਸਾਂ ਮੈਂ ।
ਕਬੀ ਸਿੰਘ ਖਜਾਨ ਹਵਾਲ ਸਾਰਾ,
ਦਿੱਲੀ ਜੰਗ ਦਾ ਆਖ ਸੁਣਾਵਸਾਂ ਮੈਂ ॥ ੨ ॥
ਨੰਦਨ ਕੰਪਨੀ‡ ਸਾਹਿਬ ਸਲਾਹਿ ਕੀਤੀ,
ਏਕਾ ਮਈ ਦਾ ਪੰਥ ਚਲਾਈਏ ਜੀ ।
ਪਹਿਲਾਂ ਆਪਣੀ ਫੌਜ ਕਸਟਾਨ§ ਕਰਕੇ,
ਮਨ ਭਾਂਵਦੇ ਅਮਲ ਕਮਾਈਏ ਜੀ ।
ਮੁਸਲਮਾਨ, ਹਿੰਦੂ, ਗੋਰੇ ਇਕ ਪਿਆਲੇ,
ਖਾਣਾ ਤਿਨਾਂ ਨੂੰ ਬੈਠ ਖੁਲਾਈਏ ਜੀ ।
ਕਬੀ ਸਿੰਘ ਆਖੇ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਅੰਦਰ,
ਦੋਹਾਂ ਧਿਰਾਂ ਦਾ ਧਰਮ ਪ੍ਰਤਿਆਈਏ ਜੀ{} ॥ ੩ ॥

---

*ਸਰਸ੍ਵਤੀ ਦੇਵੀ, ਜਿਸ ਨੂੰ ਹਿੰਦੂ ਲੋਕ ਵਿਦਯਾ ਦੀ ਦੇਵੀ ਮੰਨਕੇ ਪੂਜਦੇ ਹਨ। †ਲਾਟਾਂ ਵਾਲੀ (ਕੋਟ ਕਾਂਗੜੇ ਦੀ ਦੇਵੀ) ਜੁਆਲਾ ਮੁਖੀ। ‡ਲੰਡਨ (ਇੰਗਲੈਂਡ ਦੀ ਰਾਜਧਾਨੀ)। §ਕ੍ਰਿਸਟਾਨ, ਕ੍ਰਿਸ਼ਚੀਅਨ, ਅਰਥਾਤ—ਈਸਾਈ।

{}ਦਰਅਸਲ ਇਹ ਗ਼ਦਰ ਦਾ ਕਾਰਣ ਠੀਕ ਨਹੀਂ ਹੈ ਤੇ ਕਵੀ ਨੇ ਇਹ ਕਾਰਣ ਦੱਸਣ ਵਿਚ ਉਸ ਵੇਲੇ ਦੀਆਂ ਆਮ ਜ਼ਬਾਨ ਜ਼ਦ ਅਫ਼ਵਾਹਾਂ ਤੋਂ ਕੰਮ ਲਿਆ ਹੈ। ਗ਼ਦਰ ਦੇ ਅਸਲ ਕਾਰਣ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਕਰਕੇ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨੀ ਜਨਤਾ ਵਿਚ ਰੋਸ ਪੈਦਾ ਹੋਇਆ ਤੇ ਉਹ ÷

ਲੰਦਨ ਕੌਂਪਨੀ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਹੁਕਮ ਲੈ ਕੇ,
ਲਾਟ* ਵਿਚ ਕਲਕੱਤੇ ਦੇ ਆਇਓ ਈ ।
ਸਾਹਬ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਸੱਦਕੇ ਹੁਕਮ ਦੇਂਦਾ,
ਜੇੜ੍ਹਾ ਕੌਂਪਨੀ ਨੇ ਫ਼ਰਮਾਇਓ ਈ ।
ਏਕਾ ਮਈ ਦਾ ਪੰਥ ਚਲਾਵਣਾ ਹੈ,
ਜ਼ਾਹਰ ਖੋਲ ਕੇ ਆਖ ਸੁਣਾਇਓ ਈ ।
ਕਬੀ ਸਿੰਘ ਆਖੇ ਰਾਜ ਕਰਦਿਆਂ ਨੂੰ,
ਮਾਰ ਹੋਣੀ ਨੇ ਅਕਲ ਭੁਲਾਇਓ ਈ ॥ ੪ ॥
ਹੁਕਮ ਸੁਣਦਿਆਂ ਸਾਰ ਮਨਜ਼ੂਰ ਕਰਕੇ,
ਦੇਸ ਦੇਸ ਦੇ ਵਿਚ ਪੁਚਾਇਆ ਈ ।
ਜੰਗੀ ਲਾਟ† ਕਲਕੱਤਿਓਂ ਕੂਚ ਕਰਕੇ,
ਵਿਚ ਸ਼ਹਿਰ ਅੰਬਾਲੇ ਦੇ ਆਇਆ ਈ ।
ਸੂਬੇਦਾਰਾਂ ਨੂੰ ਸੱਦ ਕੇ ਹੁਕਮ ਦਿੱਤਾ,
ਕਾਰਤੂਸਾਂ ਨੂੰ ਖੋਲ ਦਿਖਾਇਆ ਈ ।
ਸਾਰੀ ਫੌਜ ਤੇ ਅਸਾਂ ਕਟਾਵਣੇ ਹੈ,
ਏਹੋ ਕੌਂਪਨੀ ਹੁਕਮ ਫ਼ਰਮਾਇਆ ਈ ॥ ੫ ॥
ਸੂਬੇਦਾਰਾਂ ਨੇ ਆਖਿਆ ਲਾਟ ਤਾਈ,
ਅਸੀਂ ਫੌਜ ਨੂੰ ਹੁਕਮ ਸੁਣਾਂਵਦੇ ਹਾਂ ।
ਫਜਰ‡ ਹੋਊ ਤਾਂ ਵਿਚ ਪਰੇਟ§ ਦੇ ਜੀ,
ਚਾਰੇ ਪਲਟਣਾਂ ਆਣ ਜਮਾਂਵਦੇ ਹਾਂ ।
ਕਾਰਤੂਸ ਦੇਵੇ ਤੁਸੀਂ ਕੱਟਣੇ ਨੂੰ,
ਅਸੀਂ ਕਟਦਿਆਂ ਨਹੀਂ ਹਟਾਂਵਦੇ ਹਾਂ ।
ਕਬੀ ਸਿੰਘ ਸੂਬੇਦਾਰ ਕਰਨ ਗੱਲਾਂ,
ਝੂਠ ਬੋਲਕੇ ਖਿਆਲ ਛੁਡਾਂਵਦੇ ਹਾਂ ॥ ੬ ॥
ਸੂਬੇਦਾਰਾਂ ਨੇ ਆਇਕੇ ਪਲਟਨਾਂ ਨੂੰ,
ਹੁਕਮ ਲਾਟ ਦਾ ਸਭ ਸੁਣਾਇਓ ਈ ।
ਧਰਮ ਦੋਹਾਂ{} ਦੇ ਦੀਨ ਦਾ ਖੋਵਣੇ ਨੂੰ,
ਕਾਰਤੂਸ ਕਲਕਤਿਓਂ ਆਇਓ ਈ ।

---

*ਲਾਰਡ ਕੈਨਿੰਗ ੧ ਫਰਵਰੀ ਸੰਨ ੧੮੫੬ ਨੂੰ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਵਿਚ ਆਇਆ ਤੇ ੧ ਮਾਰਚ ਨੂੰ ਉਸ ਨੇ ਗਵਰਨਰ ਜਨਰਲ ਦੇ ਅਹੁਦੇ ਦਾ ਲਾਰਡ ਡਲਹੌਜ਼ੀ ਤੋਂ ਚਾਰਜ ਲਿਆ ।

†ਜੰਗੀ ਲਾਟ (ਕਮਾਂਡਰ ਇਨਚੀਫ਼) । ‡ਸਵੇਰਾ । §ਪਰੇਟ ।

{}ਹਿੰਦੂ ਤੇ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਦੇ ।

÷ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਅਮਲਦਾਰੀ ਦੇ ਦੁਸ਼ਮਨ ਹੋ ਖਲੋਤੇ; ਲਾਰਡ ਡਲਹੌਜ਼ੀ ਦੀ ਜੱਫਾਮਾਰੂ ਤੇ ਰਿਆਸਤਾਂ ਅਤੇ ਜ਼ਿਮੀਂਦਾਰੀਆਂ ਨੂੰ ਜ਼ਬਤ ਕਰਨ ਦੀ ਪਾਲਿਸੀ ਸੀ । ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਜ਼ਿਮੀਂਦਾਰਾਂ ਦੀਆਂ ਜ਼ਮੀਨਾਂ ਖੁਸੀਆਂ, ਪਹਿਲਾਂ ਉਹ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਤੋਂ ਵਿਰੁੱਧ ਹੋਏ ਤੇ ਫੇਰ ਕਈ ਅਜਿਹੇ ਹੋਰ ਕਾਰਣ ਵੀ ਗ਼ਦਰ ਪੈਦਾ ਕਰਨ ਲਈ ਬਣ ਗਏ ।

ਸਾਨੂੰ ਸੱਦ ਕੇ ਲਾਟ ਨੇ ਹੁਕਮ ਦਿੱਤਾ,
ਚਾਹੇ ਤੁਸਾਂ ਕੋਲੋਂ ਕਟਵਾਇਓ ਈ।
ਕਬੀ ਸਿੰਘ ਸੂਬੇਦਾਰ ਕਹਨ ਸਾਰੇ,
ਵਿਚ ਫੌਜ ਦੇ ਸ਼ੋਰ ਮਚਾਇਓ ਈ+ ॥ ੭ ॥
ਖਾਤਰ ਧਰਮ ਦੀ ਫੌਜ ਨੇ ਸ਼ੋਰ ਪਾਇਆ,
ਅਸੀਂ ਕਰਾਂਗੇ ਜੰਗ ਲਲਕਾਰ ਕੇ ਜੀ।
ਧਰਮ ਜੇਹੀ ਨਾ ਚੀਜ ਹੈ ਹੋਰ ਕੋਈ,
ਤੁਸੀਂ ਦੇਖ ਲੋ ਬਾਤ ਵਿਚਾਰ ਕੇ ਜੀ।
ਸਾਨੂੰ ਨੌਕਰੀ ਦੀ ਨਹੀਂ ਲੋੜ ਕੋਈ,
ਅਸੀਂ ਮਰਾਂਗੇ ਓਸਨੂੰ ਮਾਰਕੇ ਜੀ।
ਧਰਮ ਛੋਡਿਆ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਖਗ਼ਾਨ ਸਿੰਘਾ,
ਗਏ ਏਸ ਜਹਾਨ ਤੇ ਹਾਰਕੇ ਜੀ ॥ ੮ ॥
ਧਰਮ ਰੱਖਣਾ ਕੰਮ ਹੈ ਸੂਰਿਆਂ ਦਾ,
ਏਸ ਧਰਮ ਦੇ ਵਾਰਣੇ ਜਾਈਏ ਜੀ।
ਕੋਈ ਦਿਵਸ ਦਾ ਜੀਵਣਾ ਜਗਤ ਉਤੇ,
ਕਿਸ ਵਾਸਤੇ ਧਰਮ ਗਵਾਈਏ ਜੀ।
ਧਰਮ ਆਪਣੇ ਭੁੱਲ ਨਾ ਹੋਰੁ ਕੋਈ,
ਧਾਰਿ ਧਰਮ ਨੂੰ ਭਿਸਤ ਮੈਂ ਜਾਈਏ ਜੀ।
ਕਵੀ ਸਿੰਘ ਜੇ ਹੋਰ ਨਾ ਵਸ ਚਲੇ,
ਧਰਮ ਕਾਰਣੇ ਸੀਸ ਗਵਾਈਏ ਜੀ ॥ ੯ ॥
ਧਰਮ ਰਖਿਆ ਸੀ ਹਰੀ ਚੰਦ ਰਾਜੇ,*
ਗੱਲਾਂ ਵਿਚ ਜਹਾਨ ਦੇ ਤੋਰੀਆਂ ਨੀ।
ਧਰਮ ਰਖਿਆ ਸੀ ਤਾਰੂ ਸਿੰਘ† ਦੇਖੋ,
ਖਲਾਂ ਪੁੱਠੀਆਂ ਲਾਹ ਨਚੋੜੀਆਂ ਨੀ।
ਧਰਮ ਰਖਿਆ ਦੇਖੋ ਦਧੀਚ ਰਾਜੇ,‡
ਸੂਰਾ ਚਟਦਿਆਂ ਅੰਗ ਨਾ ਮੋੜਿਆ ਨੀ।

+ਪਟਿਆਲਾ ਮੋਤੀ ਬਾਗ ਪੁਸਤਕਾਲਯ ਦੀ ਪ੍ਰਤੀ ਦਾ ਪਾਠ ਹੈ:--
"ਕਵੀ ਸਿੰਘ ਹੁੱਦੇਦਾਰ ਕਹਿਨ ਸਾਰੇ, ਵਿੱਚ ਫਉਜ ਨੈ ਸ਼ੋਰ ਮਚਾਇਓ ਈ।"

*ਰਾਜਾ ਹਰੀ ਚੰਦ ਸੂਰਜ ਵੰਸ ਦਾ ੨੮ ਵਾਂ ਰਾਜਾ, ਬੜਾ ਨਜਾਯੀਂ ਅਤੇ ਸਤਵਾਦੀ ਸੀ ਤੇ ਇਸ ਨੇ ਬਨਾਰਸ ਵਿਚ ਆਪਣੇ ਪੁਤ੍ਰ ਤੇ ਇਸਤ੍ਰੀ ਨੂੰ ਚੰਡਾਲਾਂ ਪਾਸ ਵੇਚਕੇ ਰਿਸ਼ੀ ਵਿਸਾ-ਮਿਤ੍ਰ ਦਾ ਦਾਨ-ਰਿਣ ਚੁਕਾਇਆ ਸੀ।

†ਪ੍ਰਸਿਧ ਸਿੱਖ ਸ਼ਹੀਦ ਭਾਈ ਤਾਰੂ ਸਿੰਘ ਨੇ ਧਰਮ ਵਾਸਤੇ ਖੋਪਰੀ ਉਤਰਵਾ ਲਈ ਸੀ, ਪਰ ਗੁਰਸਿਖਾਂ ਵਾਲੀ ਅਣਖ ਨੂੰ ਵੱਟਾ ਨਹੀਂ ਸੀ ਲਗਣ ਦਿੱਤਾ।

‡ਸ਼ਾਂਤੀ ਦੇ ਗਰਭ ਤੋਂ ਅਥਰਵਾ ਦਾ ਪੁਤ੍ਰ। ਇਸ ਨੇ ਦੈਤਾਂ ਦੇ ਨਾਸ਼ ਲਈ ਦੇਵਤਿਆਂ ਨੂੰ ਧਨੁਖ ਬਨਾਣ ਵਾਸਤੇ ਆਪਣਾ ਸਰੀਰ ਦੇ ਦਿਤਾ।

ਕਵੀ ਸਿੰਘ ਬੈਕੁੰਠ ਨੂੰ ਜਾਣ ਸੇਈ,
ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਆਪਣਾ ਧਰਮ ਨਾ ਛੋੜਿਆ ਨੀ ॥ ੧੦ ॥
ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਦੇ ਵਖਤ ਦੀ ਬਾਤ ਦੇਖੋ,
ਜਦੋਂ ਜ਼ੋਰ ਦਾ ਜ਼ੁਲਮ ਕਮਾਇਆ ਸੀ ।
ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਨੂੰ ਕੈਦ ਕਰਕੇ,
ਓਹਨਾਂ ਭੋਰੇ ਦੇ ਵਿਚ ਪਾਇਆ ਸੀ ।
ਦੀਨ ਆਪਣੇ ਵਿਚ ਰਲਾਵਣੇ ਨੂੰ,
ਵਡਾ ਹਿੱਕ ਦਾ ਜ਼ੋਰ ਲਗਾਇਆ ਸੀ ।
ਕਵੀ ਸਿੰਘ ਦੇਖੋ ਸਿਦਕ ਸਤਿਗੁਰਾਂ ਦਾ,
ਧਰਮ ਕਾਰਣੇ ਸੀਸ ਗਵਾਇਆ ਸੀ ॥ ੧੧ ॥
ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਬਾਵਾਂ ਸੀ ਫੌਜ ਦਾ ਕੱਠ ਯਾਰੋ,
ਓਨ੍ਹਾਂ ਬਾਵਾਂ ਨੂੰ ਹੁਕਮ ਪੁਚਾਇ ਦਿੱਤਾ ।
ਖਤ ਆਪਣੇ ਭੇਜਕੇ ਕਾਲਿਆਂ ਨੇ,
ਸਾਰੀ ਫੌਜ ਮੈ ਸ਼ੋਰ ਮਚਾਇ ਦਿਤਾ ।
ਦਿੱਲੀ ਸ਼ਹਿਰ ਦਾ ਕੋਟ ਹੈ ਪੱਥਰਾਂ ਦਾ,
ਓਥੇ ਜੰਗ ਦਾ ਆਣ ਸਮਿਆਨ ਕੀਤਾ ।
ਕਵੀ ਸਿੰਘ ਦਿਲੀ ਵਿਚ ਕਾਲਿਆਂ ਨੇ,
ਮਾਰ ਗੋਰਿਆਂ ਦਾ ਬੁਰਾ ਹਾਲ ਕੀਤਾ ॥ ੧੨ ॥
ਸੂਬੇਦਾਰਾਂ ਨੇ ਆਖਿਆ ਲਾਟ ਤਾਈਂ,
ਜਦੋਂ ਫੇਰ ਮੁਕਾਬਲਾ ਆਣ ਕੀਤਾ ।
"ਓਨ੍ਹਾਂ ਦਿਨਾਂ ਨੂੰ ਤੁਸੀਂ ਬਿਸਾਰ ਬੈਠੇ,
ਜਦੋਂ ਜੰਗ ਲਾਹੌਰ ਦੇ ਨਾਲ ਕੀਤਾ ।
ਫੌਜ ਢੋਇਕੇ ਜੰਗ ਨੂੰ ਕਾਲਿਆਂ ਦੀ,
ਤੁਸਾਂ ਮਾਰ ਪੰਜਾਬ ਨੂੰ ਰੰਜ ਕੀਤਾ ।
ਕਵੀ ਸਿੰਘ ਆਖੇ ਓਨ੍ਹਾਂ ਕਾਲਿਆਂ ਨੂੰ,
ਤੁਸਾਂ ਅੰਤ ਨੂੰ ਏਹੁ ਇਨਾਮ ਦਿਤਾ ॥ ੧੩ ॥
ਅਸਾਂ ਜਿਤਿਆ ਦੇਸ ਪਰੋਜ ਪੁਰ* ਦਾ,
ਲੁਧਿਹਾਣੇ ਦੀ ਛਾਉਣੀ ਪਾਇਕੇ ਜੀ ।
ਸਭੇ ਰਾਜਿਆਂ ਨੇ ਮੁਲਾਕਾਤ ਕੀਤੀ,
ਸਾਥੋਂ ਕਾਲਿਆਂ ਥੋਂ ਖੌਫ਼ ਖਾਇਕੇ ਜੀ ।
ਸਾਡੀ ਫੌਜ ਦੇ ਜੋਰ ਲਾਹੌਰ ਮਾਰੀ,
ਜੰਗ ਵਿਚ ਮੈਦਾਨ ਮਚਾਇਕੇ ਜੀ ।
ਸਾਰੇ ਦੇਸ ਦੇ ਵਿਚ ਮਾਲੂਮ ਹੋਈ,

---

*ਫ਼ੀਰੋਜ਼ਪੁਰ ।

ਲਿਆ ਸਿੰਘਾਂ ਤੇ ਰਾਜ ਛੁਡਾਇਕੇ ਜੀ* ॥ ੧੪ ॥
ਜੰਬੂਆਂ ਵਾਲਿਆਂ ਨੂੰ ਤਦੋਂ ਛਡਿਆ ਸੀ,
ਜਦੋਂ ਆਇ ਮਿਲੇ ਅਗੋਂ ਧਾਇਕੇ ਜੀ।
ਅਸੀਂ ਮਾਰ ਮੁਲਤਾਨ ਨੂੰ ਰੰਜ ਕੀਤਾ,
ਠਾਣਾ ਵਿਚ ਪਸ਼ੌਰ ਬਿਠਾਇਕੇ ਜੀ।
ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਸਿੰਘਾਂ ਦੇ ਜ਼ੋਰ ਤੂੰ ਟੱਪਦਾ ਹੈਂ,
ਸਾਥੋਂ ਨੱਠ ਗਏ ਖ਼ੌਫ਼ ਖਾਇਕੇ ਜੀ।
ਏਹੋ ਜੇਹੀ ਤੂੰ ਫੌਜ ਗਵਾਵਣਾ ਹੈ,
ਹਥੀਂ ਆਪਣੀ ਇਲਮ ਸਿਖਾਇਕੇ ਜੀ ॥ ੧੫ ॥
ਏਕਾ ਮਈ ਨਾ ਕਿਸੇ ਥੋਂ ਹੋਵਣੀ ਹੈ,
ਅਗੇ ਬਹੁਤ ਗਏ ਜ਼ੋਰ ਲਾਇਕੇ ਜੀ।
ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਜੇਹੇ ਏਸ ਬਾਤ ਪਿਛੇ,
ਗਏ ਆਪਣਾ ਆਪ ਗਵਾਇਕੇ ਜੀ।
ਬਾਦਸ਼ਾਹਾਂ ਨੇ ਕਦੀ ਨਾ ਮੁਲਖ ਮਾਰੇ,
ਫੌਜ ਆਪਣੀ ਤਈਂ ਦੁਖਾਇਕੇ ਜੀ।✓
ਸਿਰ ਪਈ ਨੂੰ ਜਾਣਦਾ ਸਭ ਕੋਈ,
ਪਿਛੋਂ ਕਰਨ ਗੱਲਾਂ ਪਛੁਤਾਇਕੇ ਜੀ ॥ ੧੬ ॥
ਦੀਨ ਆਪਣਾ ਤੁਸੀਂ ਬਨਾਵਣਾ ਸੀ,
ਕਾਰਤੂਸ ਸਾਥੋਂ ਕਟਵਾਇਕੇ ਜੀ।
ਏਹੋ ਜਿਹਾ ਨਾ ਕਿਸੇ ਨੇ ਜ਼ੋਰ ਕੀਤਾ,
ਉਤੇ ਏਸ ਜਹਾਨ ਦੇ ਆਇਕੇ ਜੀ।
ਅਸੀਂ ਮਰਾਂਗੇ ਤੇਗ਼ ਦੀ ਤਾਬ ਅਗੇ,
ਜੰਗ ਕਰਾਂਗੇ ਮੋਰਚੇ ਲਾਇਕੇ ਜੀ।
ਅਸੀਂ ਭੱਜਕੇ ਕਿਤੇ ਨਾ ਜਾਵਣਾ ਹੈ,
ਤੈਨੂੰ ਛੱਡਾਂਗੇ ਸਿੰਧ‡ ਟਪਾਇਕੇ ਜੀ ॥ ੧੭ ॥
ਅਸੀਂ ਜੀਵਣਾ ਮਨੋਂ ਵਿਸਾਰ ਬੈਠੇ,
ਥੋੜਾ ਛਡਾਂਗੇ ਖੋਜ ਮਿਟਾਇਕੇ ਜੀ।"
ਸੂਬੇਦਾਰਾਂ ਨੇ ਬਹੁਤ ਜਵਾਬ ਕੀਤੇ,
ਮਨੋ ਮਰਨ ਦਾ ਖੌਫ ਉਠਾਇਕੇ ਜੀ।
ਸਾਰੇ ਦੇਸ ਦੇ ਵਿਚ ਮਾਲੂਮ ਹੋਏ,
ਮਰੇ ਦੀਨ ਤੇ ਸੀਸ ਵਿਕਾਇਕੇ ਜੀ।

---

*ਸਿਖਾਂ ਅਤੇ ਪੂਰਬੀਆਂ ਦੀ ਨਾਚਾਕੀ ਦਾ ਇਹੋ ਕਾਰਣ ਸੀ ਕਿ ਪੂਰਬੀਏ ਲੋਕ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਉੱਚੀ ਕੁਲ ਦੇ ਤੇ ਸਿਖਾਂ ਨੂੰ ਨੀਚ ਜਾਤ ਦੇ ਕਹਿਕੇ ਤਾਨੇ ਦੇਂਦੇ ਸਨ ਅਤੇ ਦਮਗਜ਼ੇ ਮਾਰਦੇ ਸਨ ਕਿ 'ਅਸੀਂ ਕਾਬਲ ਤੇ ਪੰਜਾਬ ਨੂੰ ਫ਼ਤਹ ਕੀਤਾਹੈ।' (ਮੁਕਾਬਲੇ ਉਤੇ ਸਿੱਖ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਇਹ ਗਲ ਸਹਾਰਦੇ ਨਹੀਂ ਸਨ। ਹਵਾਲੇ ਲਈ ਦੇਖੋ Kaye's Sepoy war in India, II, P. 472.)। †ਜੰਮੂ ਵਾਲਾ ਰਾਜਾ ਗੁਲਾਬ ਸਿੰਘ। ‡ਸਮੁੰਦਰ।

ਕਵੀ ਸਿੰਘ ਝੇੜਾ ਕਰਿਆ ਕਾਲਿਆਂ ਦਾ,
ਬੀਹਾਂ ਤੁਕਾਂ ਦੀ ਬੈਂਤ ਬਣਾਇਕੇ ਜੀ ॥ ੧੮ ॥
ਫੇਰ ਲਾਟ ਨੇ ਆਖਿਆ ਕਾਲਿਆਂ ਨੂੰ,
"ਤੁਸੀਂ ਏਤਨਾ ਜ਼ੋਰ ਕਿਉਂ ਲਾਂਵਦੇ ਹੋ ?
ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਦੇ ਵਿਚ ਨਾ ਮੇਲ ਹੋਵੇ*,
ਜੇਕਰ ਸਚ ਦੀ ਬਾਤ ਪੁਛਾਂਵਦੇ ਹੋ ।
ਦੇਵੇ ਲੋਭ ਕੋਈ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨੀਆਂ ਨੂੰ,
ਥੋੜੀ ਗੱਲ ਪਿਛੇ ਛੱਡ ਜਾਂਵਦੇ ਹੋ । ✓
ਭੂਤ ਮੰਡਲੀ ਕਦੇ ਨਾ ਜੰਗ ਜਿੱਤੇ,
ਕਵੀ ਸਿੰਘ ਕਿਉਂ ਭਰਮ ਗਵਾਂਵਦੇ ਹੋ" ॥ ੧੯ ॥
ਓਥੇ ਲਾਟ ਦੇ ਨਾਲ ਜਵਾਬ ਕਰਕੇ,
ਝੰਡੇ ਦੌੜਕੇ ਦਿੱਲੀ ਦੇ ਵਿਚ ਲਾਏ ।
ਸਾਰੇ ਮੁਲਖ ਤੇ ਫੌਜ ਦੇ ਕੂਚ ਹੋਏ,
ਆਪ ਦਿਲੀ ਦੇ ਜੰਗ ਨੂੰ ਉਠ ਧਾਏ ।
ਸਾਲ ਉੱਨੀਸੈ ਚੌਧਵਾਂ ਵਰਤਦਾ ਸੀ,
ਸਾਰੇ ਦੇਸ ਦੇ ਵਿਚ ਫਤੂਰ ਪਾਏ ।
ਕਵੀ ਸਿੰਘ ਆਖੇ ਏਨ੍ਹਾਂ ਕਾਲਿਆਂ ਨੇ,
ਤੋਪਾਂ ਜੋੜ ਕੇ ਮੋਰਚੇ ਆਣ ਲਾਏ ॥ ੨੦ ॥
ਸਾਰੀ ਫੌਜ ਨੇ ਬੈਠ ਸਲਾਹੁ ਕਰਕੇ,
ਬਾਦਸ਼ਾਹ† ਨੂੰ ਤਖ਼ਤ ਬਿਠਾਇਓ ਈ ।
ਬਾਦਸ਼ਾਹਾਂ ਦੇ ਵਖਤ ਦਾ ਹੁਕਮ ਸਾਰਾ,
ਦਿਲੀ ਸ਼ਹਿਰ ਦੇ ਵਿਚ ਚਲਾਇਓ ਈ ।
"ਅਸੀਂ ਕਰਾਂਗੇ ਮੁਲਖ ਅਬਾਦ ਤੇਰਾ,"
ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਨੂੰ ਆਖ ਸੁਣਾਇਓ ਈ ।
ਹੋਣੀ ਹੋਣ ਨਾ ਦੇਇ ਖਜਾਨ ਸਿੰਘਾ,
ਜੇੜ੍ਹਾ ਕਾਲਿਆਂ ਮਤਾ ਮਤਾਇਓ ਈ ॥ ੨੧ ॥
ਸਭੇ ਗੋਰਿਆਂ ਬੈਠ ਸਲਾਹ ਕੀਤੀ,
ਚਾਣਚਕ ਫਤੂਰੇ ਉਠਾਇਆ ਈ ।
ਹੁਣ ਦੇਰ ਨਾਹੀਂ ਕੁਝ ਸੋਚਣੇ ਦੀ,
ਜੰਗ ਹੋਵਣੇ ਦਾ ਸਮਾਂ ਆਇਆ ਈ ।
ਫੌਜ ਜੰਗ ਨੂੰ ਤੋਰਕੇ ਗੋਰਿਆਂ ਦੀ,
ਮੇਖਜੀਨ‡ ਪਿਛੋਂ ਲਦਵਾਇਆ ਈ ।
ਕਵੀ ਸਿੰਘ ਆਖੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਗੋਰਿਆਂ ਨੇ,
ਦਿਲੀ ਜਾਂਦਿਆਂ ਜੰਗ ਮਚਾਇਆ ਈ ॥ ੨੨ ॥

---

*ਇਤਫ਼ਾਕ ਹੋਵੇ । †ਅੰਤਮ ਮੁਗ਼ਲ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਬਹਾਦਰ ਸ਼ਾਹ ।
‡ਮੈਗੇਜ਼ੀਨ, Magazine. ਸ਼ਸਤ੍ਰ ਘਰ । ਹਥਿਆਰਾਂ ਦਾ ਖ਼ਜ਼ਾਨਾ ।

ਪੰਜ ਕੋਸ ਦਿਲੀ ਛਡ ਕਾਲਿਆਂ ਨੇ,
ਆਣ ਤੋਪਖਾਨੇ ਮੂਹਰੇ ਜੋੜ ਦਿਤੇ ।
ਜੰਮੇ ਹੋਏ ਜੋਧੇ ਲੱਥੇ ਗੋਰਿਆਂ ਦੇ,
ਮਾਰ ਗੋਲਿਆਂ ਦੇ ਨਾਲ ਤੋੜ ਦਿਤੇ ।
ਮਾਰੋ ਮਾਰ ਕਰਕੇ ਫੌਜ ਪਈ ਸਾਰੀ,
ਮਾਰ ਸ਼ਸਤ੍ਰੀਂ ਤੋੜ ਵਿਛੋੜ ਦਿੱਤੇ ।
ਕਵੀ ਸਿੰਘ ਆਖੇ ਏਨ੍ਹਾਂ ਗੋਰਿਆਂ ਦੇ,
ਮਾਰ ਕਾਲਿਆਂ ਨੇ ਮੁਖ ਮੋੜ ਦਿਤੇ ॥ ੨੩ ॥
ਫੌਜ ਘੇਰਕੇ ਲਾਟ ਨੇ ਗੋਰਿਆਂ ਦੀ,
ਮੁੜ ਫੇਰ ਮੁਕਾਬਲੇ ਆਣ ਕੀਤੇ ।
ਕਰੇ ਸਿਫਤ ਕੋਈ ਫੇਰ ਜਾਂਦਿਆਂ ਦੀ,
ਜਾਣੋ ਇਕ ਸੂਈ ਨਾਲ ਆਣ ਸੀਤੇ ।
ਜਾਨ ਆਪਣੀ ਹੋਮਕੇ ਗੋਰਿਆਂ ਨੇ,
ਪਿਆਲੇ ਪੂਰ ਬਰਾਂਡੀਆਂ ਨਾਲ ਪੀਤੇ ।
ਮਰਨ ਮਨੋਂ ਬਿਸਾਰ ਖਜਾਨ ਸਿੰਘਾ,
ਕਿਰਚਾਂ ਨੰਗੀਆਂ ਦੇ ਹੱਥ ਆਣ ਕੀਤੇ ॥ ੨੪ ॥
ਓਸ ਵਖਤ ਦੀ ਸਿਫਤ ਕੀ ਕਰੇ ਕੋਈ,
ਜੇੜ੍ਹੀ ਤੇਗ਼ ਚਲੀ ਵਿਚ ਜੰਗ ਦੇ ਜੀ ।
ਦੋਹਾਂ ਤੁਫ਼ਾਂ ਤੇ ਤੇਗ਼ ਦੀ ਮਾਰ ਹੋਈ,
ਪਰੇ ਟੂਕ ਨਿਆਰੇ ਨਿਆਰੇ ਅੰਗ ਦੇ ਜੀ ।
ਏਹੇ ਜੇਹਾ ਕੀ ਭੈ ਦਾ ਜੰਗ ਹੋਇਆ,
ਮਰ ਜਾਵਣੇ ਥੋਂ ਨਹੀਂ ਸੰਗ ਦੇ ਜੀ ।
ਪਰੇ ਸੂਰਮੇ ਖੇਤ ਖਜ਼ਾਨ ਸਿੰਘਾ,
ਮਾਨੋ ਘੋਲ ਪੀਤੇ ਗੋਲੇ ਭੰਗ ਦੇ ਜੀ ॥ ੨੫ ॥
ਦੋਹਾਂ ਧਿਰਾਂ ਤੇ ਫੌਜ ਦਾ ਜੰਗ ਹੋਇਆ,
'ਮਾਰੋ ਮਾਰ' ਦਾ ਸ਼ਬਦ ਪੁਕਾਰ ਕੇ ਜੀ ।
ਘਰ ਜੰਬਕਾਂ* ਦੇ ਵੱਡੀ ਖੁਸ਼ੀ ਹੋਈ,
ਮਾਸ ਖਾਣ ਓਥੇ ਕਿਲਕਾਰ ਕੇ ਜੀ ।
ਛੁਟੀ ਜੋਗਣੀ ਗਿਝ ਅਕਾਸ ਵਿਚੋਂ,
ਚਲੇ ਝੰਡੀੜਾ† ਭੂਤ ਖਿਲਾਰ ਕੇ ਜੀ ।
ਭਾਵੀ ਕਰੇ ਸੋ ਹੋਇ ਖਜ਼ਾਨ ਸਿੰਘਾ,
ਓਥੇ ਨੱਠ ਗਏ ਕਾਲੇ ਹਾਰ ਕੇ ਜੀ ॥ ੨੬ ॥
ਛੱਡ ਮੋਰਚੇ ਦਿੱਲੀ ਦੇ ਵਿਚ ਆਏ,
ਜਦੋਂ ਆਣ ਮਦਾਨ ਦੀ ਤੋਪ ਚੱਲੀ ।

---

*ਗਿੱਦੜਾਂ ਦੇ । †ਝੰਡ, ਕੇਸ਼ । 'ਝੰਡੀਆਂ ਪਾਠ ਵੀ ਹੈ ।

ਮਾਰੋ ਮਾਰ ਕਰਕੇ ਜਦੋਂ ਪਏ ਗੋਰੇ,
ਓਸ ਵਖਤ ਨ ਕਿਸੇ ਨੇ ਝਾਲ ਝੱਲੀ।
ਜਿਥੇ ਮੋਰਚੇ ਥੇ ਦਿੱਲੀ ਵਾਲਿਆਂ ਦੇ,
ਓਥੇ ਗੋਰਿਆਂ ਦੀ ਝੰਡੀ ਆਣ ਹੱਲੀ।
ਕਵੀ ਸਿੰਘ ਦੇ ਕੇ ਜੋਰ ਗੋਰਿਆਂ ਨੇ,
ਲੁੱਟ ਸਬਜ ਮੰਡੀ, ਠੇਰੀ ਆਣ ਮੱਲੀ॥ ੨੭॥
ਦੋਹਾਂ ਧਿਰਾਂ ਦੇ ਮੋਰਚੇ ਫੇਰ ਲਗੇ,
ਦਿਨੇ ਰਾਤ ਪਈ ਤੋਪ ਕੜਕਦੀ ਹੈ।
ਕੋਈ ਸੂਰਮੇ ਮਰਨ ਮਦਾਨ ਹੋ ਕੇ,
ਛਾਤੀ ਕਾਇਰਾਂ ਦੀ ਦੇਖ ਧੜਕਦੀ ਹੈ।
ਚਲੇ ਗਿਰਝ ਅਕਾਸ ਨੂੰ ਮਾਸ ਲੈਕੇ,
ਜਾੜ* ਜੰਬਕਾਂ ਦੀ ਨਿਤ ਜੜਕਦੀ ਹੈ।
ਕਵੀ ਸਿੰਘ ਆਖੇ ਤੋਪ ਬੁਰਜ ਵਾਲੀ,
ਸਾਰੀ ਫੌਜ ਦੀ ਹਿੱਕ ਵਿਚ ਰੜਕਦੀ ਹੈ॥ ੨੮॥
ਦਿੱਲੀ ਵਾਲਿਆਂ ਨੇ ਬਹੁਤ ਜੋਰ ਲਾਇਆ,
ਦਿਨੇ ਰਾਤ ਅਰਾਮ ਨਾ ਪਾਂਵਦੇ ਜੀ।
ਮੇਖਜੀਨ ਜੇੜ੍ਹਾ ਦਿੱਲੀ ਗੋਰਿਆਂ ਦਾ,
ਵਾਂਗੂ ਬੱਦਲੀ ਦੇ ਵਰਸਾਂਵਦੇ ਜੀ।
ਅੰਗ ਸਾਕ ਕੋਲੋਂ ਮੁਖ ਮੋੜ ਬੈਠੇ,
ਛਡ ਮੋਰਚੇ ਨਾ ਕਦੀ ਜਾਂਵਦੇ ਜੀ।
ਕਵੀ ਸਿੰਘ ਆਖੇ ਐਡੇ ਧਰਮ ਵਾਲੇ,
ਏਸ ਹੋਣੀ ਦੇ ਨਾ ਮਨ ਭਾਂਵਦੇ ਜੀ॥ ੨੯॥
ਜਦੋਂ ਐਡ ਭਾਰੀ ਜੰਗ ਹੋਣ ਲਗਾ,
ਗੱਲਾਂ ਵਿਚ ਜਹਾਨ ਦੇ ਚੱਲੀਆਂ ਜੀ।
ਸਾਹਬ ਲੋਕਾਂ ਨੇ ਬੈਠ ਸਲਾਹ ਕਰਕੇ,
ਲਿਖ ਚਿੱਠੀਆਂ ਰਾਜਿਆਂ ਘੱਲੀਆਂ ਜੀ।
ਪਿਛੇ ਮੁਲਖ ਦੇ ਵਿਚ ਨਾ ਸੋਰ ਹੋਵੇ,
ਫੌਜਾਂ ਸਾਡੀਆਂ ਜੰਗ ਨੂੰ ਚੱਲੀਆਂ ਜੀ।
ਕਵੀ ਸਿੰਘ ਆਖੇ ਓਨ੍ਹਾਂ ਰਾਜਿਆਂ ਨੇ,
ਜਾਗਾ ਆਣ ਥਾਊਂ ਥਾਈਂ ਮਲੀਆਂ ਜੀ॥ ੩੦॥
ਸਾਲ ਚੌਧਵੇਂ† ਜੇਠ ਦੀ ਪੰਚਮੀ ਨੂੰ,
ਖਤ ਵਿੱਚ ਪਟਿਆਲੇ ਦੇ ਆਇਆ ਸੀ।
ਹੁਕਮ ਡੇਰਿਆਂ ਵਿਚ ਮਲੂਮ ਹੋਇਆ,
ਮੇਖਜੀਨ ਸਾਰੇ ਵਰਤਾਇਆ ਸੀ।

---

*ਦਾੜ੍ਹ। †ਸੰਮਤ ੧੯੧੪ ਬਿ: (ਮੁਤਾਬਕ ਸੰਨ ੧੮੫੭ ਈ:)।

ਮਹਾਰਾਜ ਨਰਿੰਦ੍ਰ ਸਿੰਘ ਕੂਚ ਕਰਕੇ,
ਡੇਰਾ ਆਣ ਬਨੇਸਰੀ ਪਾਇਆ ਸੀ ।
ਕਵੀ ਸਿੰਘ ਸਾਰੀ ਫੌਜ ਸਾਥ ਲੈ ਕੇ,
ਥਾਊਂ ਥਾਈ ਦਾ ਸੋਰ ਹਟਾਇਆ ਸੀ ॥ ੩੧ ॥
ਮਹਾਰਾਜ ਦਾ ਸੀ ਵੱਡਾ ਤੇਜ ਯਾਰੋ,
ਫੇਰ ਕਿਸੇ ਨਾ ਸੋਰ ਮਚਾਇਓ ਈ ।
ਤਿੰਨ ਰਾਤ ਦਾ ਆਪ ਮੁਕਾਮ ਕਰਕੇ,
ਕੌਰ ਦੀਪ ਸਿੰਘ* ਨੂੰ ਸਦਵਾਇਓ ਈ ।
ਸਾਰੀ ਫੌਜ ਨੂੰ ਓਸ ਦੇ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ,
ਫੇਰ ਆਪਣੇ ਸ਼ਹਰ ਨੂੰ ਆਇਓ ਈ ।
ਕਵੀ ਸਿੰਘ ਪਿਛੋਂ ਪਰਵਸਤ† ਕੀਤੀ,
ਮੇਖਜੀਨ ਤੇ ਖਰਚ ਪੁਚਾਇਓ ਈ ॥ ੩੨ ॥
ਅਹਿਲਕਾਰਾਂ ਨੂੰ ਸੱਦ ਕੇ ਹੁਕਮ ਦਿੱਤਾ,
ਮੇਰੇ ਨੌਕਰਾਂ ਦੀ ਕਲਮ ਜਾਰ ਹੋਈ‡ ।
ਰੱਖੇ ਰਜਮਣਾਂ§ ਤੇ ਭਰੇ ਬਹੁਤ ਡੇਰੇ,
ਸਾਰੇ ਸ਼ਹਰ ਦੇ ਵਿਚ ਗੁਲਜ਼ਾਰ ਹੋਈ ।
ਕਾਰਖਾਨਿਆਂ ਦਾ ਕੰਮ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋਇਆ,
ਓਥੇ ਖ਼ਲਕ ਕੱਠੀ ਬੇਸ਼ੁਮਾਰ ਹੋਈ ।
ਕਵੀ ਸਿੰਘ ਦੇਖੋ ਤੇਜ ਰਾਜਿਆਂ ਦਾ,
ਫੌਜ ਦਿਨਾਂ ਦੇ ਵਿੱਚ ਤਿਆਰ ਹੋਈ ॥ ੩੩ ॥
ਮੁੰਡੇ ਮਾਪਿਆਂ ਦੇ ਪਾਸ ਕਰਨ ਗੱਲਾਂ,
"ਅਸੀਂ ਨੌਕਰੀ ਜਾਇ ਬਣਾਵਣੀ ਹੈ ॥
ਅਸੀਂ ਬੇਚਕੇ ਮਾਲ ਲਵੇਰੀਆਂ ਦਾ,
ਘੋੜੀ ਜਾਇ ਖਰੀਦ ਲਿਆਵਣੀ ਹੈ ।
ਦੁੱਧ ਪੀਵਣੇ ਦਾ ਕੋਈ ਚਾਉ ਨਾਹੀਂ,
ਅਸੀਂ ਪੰਦਰਾਂ ਦੀ ਤਲਬ ਪਾਵਣੀ ਹੈ ।
ਕਵੀ ਸਿੰਘ ਆਖੇ ਹੁਣ ਦੇਰ ਕੇਹੀ,
ਸਮੇਂ ਫੇਰ ਨਾਹੀਂ ਹੱਥ ਆਵਣੀ ਹੈ ॥ ੩੪ ॥
ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਸ਼ਸਤ੍ਰਾਂ ਨੂੰ ਖਲੀਂ ਸੁਟਦੇ ਸੇ,
ਓਨ੍ਹਾਂ ਸ਼ਸਤ੍ਰਾਂ ਦੀ ਬਣੀ ਚਾਹ ਯਾਰੋ ।
ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਜੰਮਕੇ ਕਦੇ ਨਾ ਸ਼ਹਿਰ ਡਿਠਾ,
ਸੋ ਭੀ ਪਏ ਪਟਿਆਲੇ ਦੇ ਰਾਹ ਯਾਰੋ ।

---

*ਕੌਰ ਦੀਪ ਸਿੰਘ ਮਹਾਰਾਜਾ ਨਰਿੰਦ੍ਰ ਸਿੰਘ ਪਟਿਆਲੇ ਵਾਲੇ ਦਾ ਛੋਟਾ ਭਾਈ ਸੀ। ਸੰਨ ੧੮੬੨ ਵਿਚ, ਜਦ ਇਹ ੩੫ ਵਰ੍ਹਿਆਂ ਦਾ ਸੀ ਤਾਂ, ਇਸ ਦਾ ਦੇਹਾਂਤ ਹੋਇਆ। (ਦੇਖੋ, ਗੁਰ ਸ਼ਬਦ ਰਤਨਾਕਰ ਮਹਾਨ ਕੋਸ਼, ਸਫ਼ਾ ੧੬੦੯)

†ਪਰਵਰਿਸ਼। ‡ਅਰਥਾਤ—ਭਰਤੀ ਫੌਜ ਦੀ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਗਈ। §ਰਜਮਟਾਂ Regiments.

ਨਹੀਂ ਓਸਦੇ ਗੁਣਾਂ ਦਾ ਅੰਤ ਕੋਈ,
ਕਰਨਹਾਰ ਜੋ ਬੇ-ਪਰਵਾਹ ਯਾਰੋ।
ਕਵੀ ਸਿੰਘ ਆਖੇ ਓਸਦੀ ਓਹੀ ਜਾਣੇ
ਸਾਰੀ ਖਲਕ ਦਾ ਜੋ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਯਾਰੋ ॥
ਚਲੇ ਤਾਣੀਆਂ ਛੋਡ ਕਬੀਰ ਬੰਸੀ,*
ਤੇਲੀ ਤੇਲ ਦਾ ਪੀੜਨਾ ਦੂਰ ਕੀਤਾ।
ਨਾਈ ਗੁੱਛੀਆਂ ਸੌਂਪਕੇ ਘਰਦਿਆਂ ਨੂੰ,
ਜਾਣਾ ਨੌਕਰੀ ਦਾ ਮਨਜ਼ੂਰ ਕੀਤਾ।
ਪੀਂਜੇ ਪਿੰਜਣਾ ਗਿਆ ਬਿਲੱਗ ਉਤੇ,
ਕਹਿਣ ਮਾਰ ਤਾੜੇ ਸਾਨੂੰ ਦੂਰ ਕੀਤਾ।
ਕਵੀ ਸਿੰਘ ਛਡੇ ਕੰਮ ਦਰਜੀਆਂ ਨੇ,
ਦਿਲ ਆਪਣੇ ਜਦੋਂ ਸਹੂਰ ਕੀਤਾ ॥ ੩੬ ॥
ਕਾਰਖਾਨਿਆਂ ਦਾ ਕੰਮ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋਇਆ,
ਦਿਨੇ ਰਾਤ ਪਿਆ ਸਾਰ ਘੜੀਂਦਾ ਹੈ।
ਕਿਤੇ ਸਿਕਲ ਸਮਸ਼ੇਰ ਤੇ ਸੇਲ ਹੋਵੇ,
ਕਿਤੇ ਤੋੜ ਦਾਨ ਨਵਾਂ ਜੜੀਂਦਾ ਹੈ।
ਸਾਰੇ ਮੁਲਖ ਦੇ ਵਿਚ ਮਾਲੂਮ ਹੋਈ,
ਗੱਡਾ, ਉਠ, ਖੋਤਾ ਸਭੋ ਫੜੀਂਦਾ ਹੈ।
ਕਵੀ ਸਿੰਘ ਆਖੇ ਦਿੱਲੀ ਗੋਰਿਆਂ ਦਾ,
ਵਾਂਗੂ ਤੂੰਬਿਆਂ ਦੇ ਸੀਸ ਝੜੀਂਦਾ ਹੈ ॥ ੩੭ ॥
ਮਹਾਰਾਜ ਨਰਿੰਦ੍ਰ ਸਿੰਘ ਆਪ ਚੜ੍ਹਕੇ,
ਕਿਲੇ ਕੋਟ ਦੀ ਤਰਫ਼ ਨਿਗਾਹ ਲਾਈ।
ਸਾਰੇ ਸ਼ਹਿਰ ਦਾ ਕੋਟ ਪਰਵਸਤ ਹੋਵੇ,
ਬਿਨਾ ਤਖਤ ਤੇ ਤੋਪ ਨਾ ਰਹੇ ਕਾਈ।
ਮਹਾਰਾਜ ਦੇ ਹੁਕਮ ਦੇ ਨਾਲ ਯਾਰੋ,
ਤੋਪ ਕੜੇ ਖਾਂ† ਕਿਲੇ ਦੇ ਵਿਚ ਆਈ।
ਸੰਮਣ ਬੁਰਜ ਤੇ ਚਾੜ੍ਹ ਖਜਾਨ ਸਿੰਘਾ,
ਰਾਮ ਬਾਣ‡ ਪਹਾੜ ਦੀ ਤਰਫ ਲਾਈ ॥ ੩੮ ॥
ਜੋੜੇ ਤੋਪਖਾਨੇ ਓਨ੍ਹਾਂ ਬੁਰਜੀਆਂ ਤੇ,
ਪਾਣੀ ਨਾਲ ਦਿਤੀ ਉਸਦੀ ਪੂਰ ਖਾਈ।
ਉਤੇ ਕੋਟ§ ਦੇ ਫੌਜ ਉਤਾਰ ਛੱਡੀ,
ਮੇਖਜੀਨ ਬੇਅੰਤ, ਨਾ ਅੰਤ ਕਾਈ।

---

*ਜੁਲਾਹੇ। †ਪਟਿਆਲੇ ਦੀ ਮਸ਼ਹੂਰ ਤੋਪ। ‡'ਰਾਮਬਾਣ' ਤੋਪ ਪਟਿਆਲੇ ਵਿਚ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਹੈ। ਤੋਪ ਰਾਮਬਾਣ ਅਤੇ ਕੜੇ ਖਾਂ–ਦੋਵੇਂ ਕਿਲਾ ਮੁਬਾਰਕ (ਪਟਿਆਲਾ) ਵਿਚ ਰੱਖੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਹਨ। §ਕਿਲੇ ਉਤੇ

ਕਈ ਬਰਸ ਦਾ ਕਠਾ ਗੁਦਾਮ ਕੀਤਾ,
ਹੋਰ ਜਿਨਸ ਲਦੀ ਬੇਸੁਮਾਰ ਆਈ ।
ਜੇੜ੍ਹੀ ਰੱਬ ਨੇ ਬਣਤ ਬਣਾਵਣੀ ਹੈ,
ਕਵੀ ਸਿੰਘ ਨਾਂ ਓਸਦੀ ਖਬਰ ਕਾਈ ॥ ੩੯ ॥
ਵਿਚ ਘਰਾਂ ਦੇ ਬੈਠ ਸਲਾਹ ਕਰਕੇ,
ਸਭੇ ਰਾਜਿਆਂ ਜੋਰ ਲਗਾਇਆ ਈ ।
ਕਿਲੇ ਕੋਟ ਤੇ ਫੌਜ ਤਿਆਰ ਕਰਕੇ,
ਸਮਾਂ ਜੰਗ ਦਾ ਚੁਕ ਬਣਾਇਆ ਈ ।
ਹੋਈ ਚਾਹ ਵਕੀਲ ਹਲਕਾਰਿਆਂ ਦੀ,
ਰੰਗ ਰਾਗ ਨੂੰ ਮਨੋਂ ਭੁਲਾਇਆ ਈ ।
ਕਵੀ ਸਿੰਘ ਆਖੇ ਉਸਦੀ ਉਹੀ ਜਾਣੇ,
ਸਾਹਿਬ ਸਚੇ ਦਾ ਅੰਤ ਨਾ ਪਾਇਆ ਈ ॥ ੪੦ ॥
ਏਹੋ ਜੇਹਾ ਬਿਆਨ ਸੀ ਰਾਜਿਆਂ ਦਾ,
ਕੁਛ ਖਲਕ ਦਾ ਬਿਆਨ ਬਣਾਇਆ ਮੈਂ ।
ਚਾਰ ਯਾਰੀਆਂ ਦੇ ਵਿਚ ਹੋਣ ਗੱਲਾਂ,–
ਅੱਜ ਬਾਤ ਨਵੀਂ ਸੁਣ ਆਇਆ ਮੈਂ ।
ਮਾਰ ਠੇਰੀਓਂ ਕਢਿਆ ਗੋਰਿਆਂ ਨੂੰ,
ਕਦੇ ਝੂਠ ਕਲਾਮ ਨਾ ਗਾਇਆ ਮੈਂ ।"
ਕਵੀ ਸਿੰਘ ਨਾ ਝੂਠ ਦੀ ਬਾਤ ਆਖੇ,
ਪੰਜ ਸੱਤ ਜਾਗਾ ਪ੍ਰਤਿਆਇਆ ਮੈਂ ॥ ੪੧ ॥
ਦੇਖੋ, ਜੰਗ ਹੋਵੇ ਦਿਲੀ ਵਿਚ ਯਾਰੋ,
ਪੱਖ ਵਾਦੀਆਂ ਦੀ ਹਿੱਕ ਜਰਕਦੀ ਹੈ ।
ਨਹੀਂ ਆਖਦਾ ਸੱਚ ਦੀ ਬਾਤ ਕੋਈ,
ਝੂਠ ਬੋਲਣੇ ਨੂੰ ਜ਼ਬਾਂ ਫਰਕਦੀ ਹੈ ।
ਓਥੇ ਜਾਵਣੇ ਦੀ ਸਮਰਥ ਨਾਹੀਂ,
ਦਿਨੇ ਰਾਤ ਜਿਥੇ ਤੋਪ ਘਰਕਦੀ ਹੈ ।
ਕਵੀ ਸਿੰਘ ਆਖੇ ਓਨ੍ਹਾਂ ਗੋਰਿਆਂ ਦੀ,
ਇਕ ਕਦਮ ਪਿਛਾਂਹਾਂ ਨਾ ਸਰਕਦੀ ਹੈ ॥ ੪੨ ॥
ਮੁਸਲਮਾਨ ਦਿੱਲੀ ਵਿਚ ਕਰਨ ਗੱਲਾਂ,
ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਦੀ ਫੌਜ ਦੀ ਧਾਵਣੀ ਹੈ ।
ਜੁਮੇ ਰੋਜ਼ ਨੂੰ ਫੌਜ ਨੇ ਕੂਚ ਕਰਨਾ,
ਲੁਦੇਹਾਣੇ ਮੈਂ ਈਦ ਮਨਾਵਣੀ ਹੈ ।
ਕਾਬਲ ਵਾਲਿਆਂ ਦੇ ਨਾਲ ਨੇਮ ਕਰਕੇ,
ਹੱਦ ਵਿਚ ਪਸ਼ੌਰ ਠਹਿਰਾਵਣੀ ਹੈ ।
ਕਵੀ ਸਿੰਘ ਆਖੇ ਓਹਦੀ ਖਬਰ ਨਾਹੀਂ,
ਜੇੜ੍ਹੀ ਰੱਬ ਨੇ ਬਣਤ ਬਣਾਵਣੀ ਹੈ ॥ ੪੩ ॥

ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਦੀ ਫੌਜ ਦੇ ਜੋਰ ਯਾਰੋ,
ਬਾਂਗਰ ਦੇਸ ਨੇ ਦੁੰਦ ਉਠਾਇਓ ਈ।
ਬਲੇ* ਵਰਗਿਆਂ ਪਿੰਡਾਂ ਨੇ ਜ਼ੋਰ ਦੇ ਕੇ,
ਪੈਸਾ ਮਾਮਲੇ ਦਾ ਅਟਕਾਇਓ ਈ।
ਸਾਰੇ ਤੱਲਕੇ ਨਾਲ ਸਲਾਹ ਕਰਕੇ,
ਸਾਮਾ ਜੰਗ ਦਾ ਚੁਕ ਬਣਾਇਓ ਈ।
ਕਵੀ ਸਿੰਘ ਆਖੇ ਓਨ੍ਹਾਂ ਮੂਰਖਾਂ ਨੂੰ,
ਹੋਣੀ ਮਾਰ ਕੇ ਅਕਲ ਭੁਲਾਇਓ ਈ ॥ ੪੪ ॥
ਮਹਾਰਾਜ ਦੀ ਕੰਪਨੀ ਤੋਪ ਲੈ ਕੇ,
ਬੱਲਾ ਮਾਰਨੇ ਨੂੰ ਗੋਰਾ ਤਿਆਰ ਹੋਇਆ।
ਸਾਥ ਆਪਣਾ ਇਕ ਰਸਾਲਾ ਲੈ ਕੇ,
ਬੱਲੇ ਪਿੰਡ ਦੇ ਜਾਇ ਨਜੀਕ ਢੋਇਆ।
ਦੂਰਬੀਨ ਦੇ ਨਾਲ ਸੁਮਾਰ ਕੀਤਾ,
ਕੱਠਾ ਆਣ ਓਥੇ ਬੇਸੁਮਾਰ ਹੋਇਆ।
ਢੋਲ ਬੱਜਦੇ ਤੇ ਪਵੇ ਕੂਕ ਰੌਲੀ,
ਕਵੀ ਸਿੰਘ ਗੋਰਾ ਖਬਰਦਾਰ ਹੋਇਆ ॥ ੪੫ ॥
ਮਾਰੋ ਮਾਰ ਕਰਕੇ ਪਿੰਡ ਤਿਆਰ ਹੋਇਆ,
ਹੱਥੀਂ ਸੇਲ† ਲੈ ਕੇ ਜੰਗ ਕਰਨ ਚੱਲੇ।
ਸਾਥ ਤੋਪ ਤੇ ਕੰਪਨੀ ਨਜਰ ਆਈ,
ਇਕੇ ਵਾਰ ਕੀਤੇ ਆਮ ਆਣ ਹੱਲੇ।
ਮੋੜਾ ਖਾਇਕੇ ਪਿੰਡ ਨੂੰ ਫੇਰ ਆਏ,
ਜਦੋਂ ਸਾਮ੍ਹਣੇ ਤੇ ਕੜਕ ਤੋਪ ਚੱਲੇ।
ਕਵੀ ਸਿੰਘ ਰਸਾਲੇ ਨੇ ਘੇਰ ਕੇ ਤੇ,
ਓਸੇ ਤੋਪ ਦੀ ਤਰਫ਼ ਨੂੰ ਫੇਰ ਘੱਲੇ ॥ ੪੬ ॥
ਜੇੜ੍ਹਾ ਕੱਠ ਕੀਤਾ ਭੂਤ ਮੰਡਲੀ ਨੇ,
ਇਕੋ ਤੋਪ ਦੇ ਨਾਲ ਉਡਾਇ ਦਿੱਤਾ।
ਫੇਰ ਦਾਬ ਦੇ ਕੇ ਸਮਸੇਰ ਦੀ ਜੀ,
ਇਕ ਇਕ ਨੂੰ ਮਾਰ ਖਿੰਡਾਇ ਦਿੱਤਾ।
ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਥਾਵਾਂ ਤੇ ਆਣਕੇ ਕੱਠ ਹੋਇਆ,
ਉਨ੍ਹਾਂ ਥਾਵਾਂ ਨੂੰ ਮਾਰ ਉਡਾਇ ਦਿੱਤਾ।
ਕਵੀ ਸਿੰਘ ਦੇ ਕੇ ਜੋਰ ਗੋਰਿਆਂ ਨੇ,
ਬੱਲੇ ਪਿੰਡ ਨੂੰ ਫੌਜ ਨੇ ਲੁੱਟ ਲਿੱਤਾ ॥ ੪੭ ॥
ਪਿੰਡ ਮਾਰੇ ਦੀ ਖਬਰ ਚੌਤਰਫ਼ ਹੋਈ,
ਫੇਰ ਕਿਸੇ ਨਾ ਸ਼ੋਰ ਮਚਾਇਆ ਈ।

---

*ਬਾਂਗਰ ਦੇ ਇਲਾਕੇ ਦਾ ਇਕ ਪਿੰਡ। †ਸੇਲੇ ਨੇਜੇ।

ਸਿੱਧੂ+ ਵਰਗਿਆਂ ਪਿੰਡਾਂ ਨੂੰ ਲੁੱਟ ਕੇ ਤੇ,
ਖਾਕ ਸਾਹ ਦੇ ਵਿਚ ਰੁਲਾਇਆ ਈ।
ਸਾਰੇ ਮੁਲਖ ਦੇ ਵਿਚ ਤਸੀਲ ਕੀਤੀ,
ਕਰ ਬਾਣੀਆਂ ਦੇ ਸਿਰ ਪਾਇਆ ਈ।
ਸਾਰੇ ਦੇਸ ਨੂੰ ਲੁੱਟ ਖਜ਼ਾਨ ਸਿੰਘਾ,
ਜ਼ੋਰ ਫੌਜ ਦੇ ਪੈਰ ਟਿਕਾਇਆ ਈ॥੪੮॥
ਏਹੋ ਜੇਹਾ ਬਿਆਨ ਤਾਂ ਖਲਕ ਦਾ ਸੀ,
ਅਗੇ ਹੋਰ ਬਿਆਨ ਸੁਣਾਵਸਾਂ ਮੈਂ।
ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਥਾਵਾਂ ਦੇ ਵਿਚ ਖਰੂਦ ਹੋਇਆ,
ਓਨ੍ਹਾਂ ਥਾਵਾਂ ਦਾ ਨਾਉਂ ਬਤਾਵਸਾਂ ਮੈਂ।
ਥੋੜੀ ਬਾਤ ਕਰਕੇ ਮੈਂ ਤਾਂ ਬਰਨ ਕੀਤਾ::,
ਸਾਰੇ ਸੋਰ ਦਾ ਅੰਤ ਨਾ ਪਾਵਸਾਂ ਮੈਂ।
ਕਵੀ ਸਿੰਘ ਸੋਚੇ ਦਿਲ ਆਪਣੇ ਨੂੰ,
ਕਹਾਂ ਤੀਕ ਖਿਆਲ ਬਣਾਵਸਾਂ ਮੈਂ॥੪੯॥
ਅੱਵਲ ਸ਼ੋਰ ਅੰਬਾਲਿਓਂ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋਇਆ,
ਸੋ ਮੈਂ ਪਹਿਲੇ ਹੀ ਆਖ ਸੁਣਾਇਆ ਸੀ।
ਫੇਰ ਜਾਇ ਪਰੋਜ ਪੁਰ ਖਬਰ ਹੋਈ,
ਓਥੇ ਗੋਰਿਆਂ ਧੋਹ* ਕਮਾਇਆ ਸੀ।
ਬੇੜਾ ਸੱਦਕੇ ਤਲਬ ਨੂੰ ਕਾਲਿਆਂ ਦਾ,
ਮਾਰ ਗੋਲਿਆਂ ਨਾਲ ਉਡਾਇਆ ਸੀ।
ਕਵੀ ਸਿੰਘ ਆਖੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਗੋਰਿਆਂ ਨੇ,
ਥੋੜੇ ਸ਼ੋਰ ਤੇ ਬਹੁਤ ਵਧਾਇਆ ਸੀ॥੫੦॥
ਜਦੋਂ ਬਾੜ ਝੜੀ ਏਨ੍ਹਾਂ ਕਾਲਿਆਂ ਨੂੰ,
ਸਣੇ ਸ਼ਸਤ੍ਰੀ ਸ਼ਹਿਰ ਤੋਂ ਨੱਠ ਚੱਲੇ।
ਮੂੜ ਕਿਸੇ ਦੇ ਨਾਲ ਨਾ ਗਲ ਕੀਤੀ,
ਕੋਈ ਆਪਣੀ ਚੀਜ਼ ਨਾ ਲਈ ਪੱਲੇ।
ਮਹਾਰਾਜ† ਨੇ ਓਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਘੇਰਨੇ ਨੂੰ,
ਸਾਥ ਫੌਜ ਦੇ ਕੇ ਸਰਦਾਰ ਘੱਲੇ।
ਕਵੀ ਸਿੰਘ ਕਾਲੇ ਵਡੇ ਸੂਰਮੇ ਸੇ,
ਵਖਤ ਪਏ ਤੇ ਨਾ ਕੋਈ ਪੇਸ ਚੱਲੇ॥੫੧॥
ਸਭੇ ਰਾਜਿਆਂ ਫੌਜ ਦਾ ਜ਼ੋਰ ਕੀਤਾ,
ਮਾਤਾ ਦੀਨ ਦੀ ਫੌਜ ਲਾਚਾਰ ਹੋਈ‡।

+ਕਰ ਸਿੱਧੂ—ਇਹ ਪਿੰਡ ਰਿਆਸਤ ਜੀਂਦ ਤਹਿਸੀਲ ਸਫੀਦੋਂ ਵਿਚ ਪਾਣੀਪਤ ਤੋਂ ੧੫ ਮੀਲ ਦੇ ਫਾਸਲੇ ਤੇ ਹੈ। ::ਕਥਨ ਕੀਤਾ।

*ਦ੍ਰੋਹ। †ਮਹਾਰਾਜ਼ਾ ਪਟਿਆਲਾ। ‡ਨਾਨਾ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਦੋ ਸਰਦਾਰ ਸਨ: ਮਾਤਾ ਦੀਨ ਅਤੇ ਗੰਗਾ ਦੀਨ।

ਕੇੜ੍ਹੇ ਦੇਸ ਨੂੰ ਨੱਠ ਕੇ, ਜਾਣ ਕਾਲੇ,
ਅੱਗੇ ਗਿਆਂ ਨੂੰ ਓਟਦਾ ਨਾਹਿੰ ਕੋਈ ।
ਬੀਕਾਨੇਰ ਤੇ ਜੋਧ ਜੈਪੁਰ ਭਾਈ,
ਬਾਝ ਏਸ ਦੀ ਈਨ ਦੇ ਨਾਹਿੰ ਕੋਈ ।
ਕਵੀ ਸਿੰਘ ਆਖੇ ਜੰਬੂ ਵਾਲਿਆਂ ਦੀ,
ਫੌਜ ਜੰਗ ਦੇ ਵਾਸਤੇ ਤਿਆਰ ਹੋਈ ॥ ੫੨ ॥
ਚਾਰ ਪਲਟਨਾਂ ਤੇ ਪੰਜ ਤੋਪਖਾਨੇ,
ਨਾਲ ਓਸਦਾ ਇਕ ਦੀਵਾਨ* ਆਇਆ ।
ਜੰਬੂ ਸ਼ਹਿਰ ਤੇ ਫੌਜ ਦਾ ਕੂਚ ਹੋਇਆ,
ਡੇਹਾ ਚੁਕ ਕੇ ਵਿਚ ਮੈਦਾਨ ਲਾਇਆ ।
ਦਿਨੇ ਰਾਤੜੇ ਜਾਣ ਦਾ ਕੂਚ ਕੀਤਾ,
ਦਿੱਲੀ ਸ਼ਹਿਰ ਦੇ ਜੰਗ ਨੂੰ ਉਠ ਧਾਇਆ ।
ਕਵੀ ਸਿੰਘ ਆਖੇ ਜੰਬੂ ਵਾਲਿਆਂ ਨੇ,
ਦਿੱਲੀ ਸ਼ਹਿਰ ਨੂੰ ਮੋਰਚਾ ਜਾਇ ਲਾਇਆ ॥ ੫੩ ॥
ਸਾਰੀ ਆਪਣੀ ਫੌਜ ਤਿਆਰ ਕਰਕੇ,
ਫੇਰ ਰਾਜਾ ਸਰੂਪ ਸਿੰਘ† ਚੱਲਿਆ ਸੀ ।
ਜੰਗੀ ਲਾਟ ਦੇ ਨਾਲ ਸਲਾਹ ਕਰਕੇ,
ਡੇਰਾ ਜਾਇ ਠੇਰੀ ਹੇਠ ਮੱਲਿਆ ਸੀ ।
ਦਿਨੇ ਰਾਤ ਜਿੱਥੇ ਗੋਲਾ ਬਰਸਦਾ ਸੀ,
ਖੌਫ਼ ਖਾਇਕੇ ਨਾ ਕਿਤੇ ਹੱਲਿਆ ਸੀ ।
ਕਵੀ ਸਿੰਘ ਆਖੇ ਓਨ੍ਹਾਂ ਗੋਰਿਆਂ ਨੇ,
ਖ਼ਤ ਲਿਖ ਲਾਹੌਰ ਨੂੰ ਘੱਲਿਆ ਸੀ ॥ ੫੪ ॥
ਫੌਜ ਕੰਪਨੀ ਦੀ ਬਰਬਾਦ ਕੀਤੀ,
ਏਸ ਲਾਟ ਨੇ ਨੰਦਨੋਂ ਆਇਕੇ ਜੀ ।
ਸਾਰੇ ਦੇਸ ਦੇ ਵਿਚ ਖਰੂਦ ਕੀਤਾ,
ਏਕਾ ਮਈ ਦਾ ਦੂੰਦ ਉਠਾਇਕੇ ਜੀ ।
ਛੇੜ ਛੇੜਕੇ ਤੇ ਜੰਗ ਹੋਵਣੇ ਦਾ,
ਗਿਆ ਸੁੱਤੀਆਂ ਕਲਾਂ ਜਗਾਇਕੇ ਜੀ ।
ਕਵੀ ਸਿੰਘ ਅੰਬਾਲਿਓਂ ਕੂਚ ਕਰਕੇ,
ਮੁਇਆ ਵਿਚ ਕਰਨਾਲ‡ ਦੇ ਜਾਇਕੇ ਜੀ ॥ ੫੫ ॥

---

*ਦੀਵਾਨ ਹਰੀ ਚੰਦ । †ਮਹਾਰਾਜਾ ਸਾਹਿਬ ਜੀਂਦ ।

‡ਮਿਸਟਰ ਐਨਸਨ ਕਮਾਂਡਰ ਇਨਚੀਫ (ਜੰਗੀ ਲਾਟ) ਹੈਜ਼ੇ ਨਾਲ ਬੀਮਾਰ ਹੋ ਕੇ ੨੭ ਮਈ, ਸੰਨ ੧੮੫੭ ਈ: ਨੂੰ ਮੋਇਆ ਤੇ ਉਸਦੀ ਥਾਂਵੇਂ ਜਨਰਲ ਬਰਨਾਰਡ ਸਿਪਹ ਸਾਲਾਰ ਮੁਕਰਰ ਹੋਇਆ । (ਕਨੈਯਾ ਲਾਲ: ਤਾਰੀਖ ਬਗਾਵਤ ਹਿੰਦ, ਸਫ਼ਾ ੨੫੦, ਸ਼ਿਵਨਾਰਾਇਣ ਦ੍ਵਿਵੇਦੀ: ਗਦਰ ਕਾ ਇਤਿਹਾਸ, ੧, ਸਫ਼ਾ ੪੯੧;

ਮਾਤਾ ਦੀਨ ਦੀ ਫੌਜ ਦੇ ਜ਼ੋਰ ਜਾਂਦੇ,
ਦਿਨੇ ਰਾਤ ਆਰਾਮ ਨਾ ਆਂਵਦਾ ਹੈ।
ਨਵੀਂ ਫੌਜ ਦਾ ਕਰੋ ਇਲਾਜ ਕੋਈ,
ਨਹੀਂ ਰਾਜ ਹੱਥਾਂ ਵਿਚੋਂ ਜਾਂਵਦਾ ਹੈ।
ਤੋਪ ਬੁਰਜ ਵਾਲੀ ਤਿੰਨ ਕੋਸ ਸਾਥੋਂ,
ਗੋਲਾਂ ਗਰਜ ਠੇਰੀ ਉਤੇ ਆਂਵਦਾ ਹੈ।
ਕਵੀ ਸਿੰਘ ਸਾਰੇ ਲਾਟ ਕਰਨ ਗੱਲਾਂ,
ਵੇਲਾ ਬੀਤਿਆ ਫੇਰ ਨਾ ਥਿਆਂਵਦਾ ਹੈ ॥ ੫੬ ॥
ਏਹੋ ਜੇਹੀ ਜਾਂ ਜੰਗ ਦੀ ਖਬਰ ਹੋਈ,
ਲਾਟ ਵਿਚ ਲਾਹੌਰ ਲਾਚਾਰ ਹੋਇਆ।
ਮਾਝੇ ਦੇਸ ਦੇ ਰੱਖਕੇ ਨੌਕਰਾਂ ਨੂੰ,
ਦਿੱਲੀ ਜੰਗ ਦੇ ਵਾਸਤੇ ਤਿਆਰ ਹੋਇਆ।
ਮਹਾਰਾਜ ਦੇ ਵਖਤ ਦੀ ਤਲਬ ਕੀਤੀ,
ਸੋਰ ਪਿੰਡ ਤੇ ਸ਼ਹਿਰ ਬਾਜ਼ਾਰ ਹੋਇਆ।
ਕਵੀ ਸਿੰਘ ਦੇਖੋ ਤੇਜ ਗੋਰਿਆਂ ਦਾ,
ਕੱਠਾ ਆਣਕੇ ਕਈ ਹਜਾਰ ਹੋਇਆ ॥ ੫੭ ॥
ਸਿੰਘ ਸਾਹਿਬ* ਦੇ ਵਖਤ ਦੇ ਨੌਕਰਾਂ ਦੀ,
ਮਾਝੇ ਦੇਸ ਦੇ ਵਿੱਚ ਤਲਾਸ ਹੋਈ।
ਤਲਬ ਪੰਦਰਾਂ ਦੀ ਓਸੇ ਵਖਤ ਲੇਵੇ,
ਜੇੜ੍ਹਾ ਜਾਂਵਦਾ ਲਾਟ ਦੇ ਪਾਸ ਕੋਈ।
ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਜੰਮ ਕੇ ਨਾਂ ਕਦੇ ਕੰਮ ਕੀਤਾ,
ਭਾਣੇ ਤਿੰਨਾਂ ਦੇ ਬੰਦ ਖਲਾਸ ਹੋਈ।
ਕਵੀ ਸਿੰਘ ਆਖੇ ਫੌਜ ਗੋਰਿਆਂ ਦੀ,
ਜੰਗ ਦਿੱਲੀ ਦੇ ਕਲਮ ਤਰਾਸ ਹੋਈ ॥ ੫੮ ॥
ਕਹਾਂ ਤੀਕ ਲਿਖੀਏ ਨਵੇਂ ਨੌਕਰਾਂ ਨੂੰ,
ਜੇੜ੍ਹੇ ਦੇਸ ਤੇ ਰਖਕ ਲਿਆਂਵਦਾ ਹੈ।
ਬਾਰਾਂ ਬਰਸ ਤੇ ਛੋਡ ਕੇ ਸੱਠ ਤਾਈਂ,
ਵਿਚ ਘਰਾਂ ਦੇ ਰਹਿਣ ਨਾ ਪਾਂਵਦਾ ਹੈ।
ਤੋਪਾਂ ਤੋਰੀਆਂ ਤੇ ਮੇਖਜੀਨ ਲੱਦੇ,
ਹੋਰ ਅੰਤ ਨਾ ਓਸਦੇ ਲਾਮਦਾ ਹੈ।
ਘੋੜੇ ਮਰਦ ਨੂੰ ਖਿੱਚ ਖਜਾਨ ਸਿੰਘਾ,
ਦਿੱਲੀ ਜੰਗ ਦੇ ਵਿਚ ਖਪਾਂਵਦਾ ਹੈ ॥ ੫੯ ॥
ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਤੋਪਾਂ ਦੇ ਜੋਰ ਸੀ ਮੁਲਖ ਮਾਰੇ,
ਅਣਟੁਟ ਜਾਗਾਂ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਤੋੜੀਆਂ ਜੀ।

---

*ਸਿੰਘ ਸਾਹਿਬ ਮਹਾਰਾਜਾ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ।

ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਢਾਹਿ ਮੁਲਤਾਨ ਨੂੰ ਰੰਜ ਕੀਤਾ,
ਭਿੜੇ ਜੰਗ ਥੋਂ ਨਾ ਕਦੇ ਮੋੜੀਆਂ ਈ ।
ਸਿੰਘ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਵਖਤ ਦੀਆਂ ਸਭ ਤੋਪਾਂ,
ਦਿਲੀ ਜੰਗ ਦੇ ਵਾਸਤੇ ਤੋਰੀਆਂ ਈ ।
ਕਵੀ ਸਿੰਘ ਆਖੇ ਓਨ੍ਹਾਂ ਗੋਰਿਆਂ ਨੇ,
ਸੋਈ ਆਣ ਠੇਰੀ ਉੱਤੇ ਜੋੜੀਆਂ ਈ ॥ ੯੦ ॥
ਚਾਰੋਂ ਤਰਫ਼ ਤੇ ਫੌਜ ਦਾ ਕੱਠ ਹੋਇਆ,
ਹੋਰ ਲਾਮ ਪਿਛੋਂ ਬਹੁਤ ਲਾਇਓ ਈ ।
ਜਾਨ ਲਾਟ† ਲਾਹੌਰ ਤੇ ਕੂਚ ਕਰਕੇ,
ਆਣ ਗੋਰਿਆਂ ਨੂੰ ਸਮਝਾਇਓ ਈ ।
"ਚਾਰ ਮਾਸ‡ ਹੋਏ ਤੋਪ ਖੜਕਦੀ ਨੂੰ,
ਕੇਹਾ ਸੋਬਤੀ ਜੰਗ ਮਚਾਇਓ ਈ ।
ਕਵੀ ਸਿੰਘ ਆਖੇ ਹੱਲਾ ਬੋਲ ਦੇਵੇ,"
ਏਹੋ ਲਾਟ ਨੇ ਆਖ ਸੁਣਾਇਓ ਈ ॥ ੯੧ ॥
ਹੁਕਮ ਲਾਟ ਦਾ ਸਭ ਮਨਜ਼ੂਰ ਕਰਕੇ,
ਧਾਵਾ ਬੋਲਣੇ ਨੂੰ ਫੌਜ ਤਿਆਰ ਹੋਈ ।
ਜੰਗੀ ਤੋਪਖਾਨੇ ਕੋਟ ਹੇਠ ਬੀੜੇ,
ਤੋਪਾਂ ਛੋਟੀਆਂ ਦੀ ਘਨਘੋਰ ਹੋਈ ।
ਰਾਜਾ ਗਿਆ ਸਰੂਪ ਸਿੰਘ ਤਿਆਰ ਹੋ ਕੇ,
ਜੰਬੂ ਵਾਲਿਆਂ ਨੂੰ ਖਬਰਦਾਰ ਹੋਈ ।
ਕਵੀ ਸਿੰਘ ਆਖੇ ਧਾਵਾ ਬੋਲਣੇ ਨੂੰ,
ਖਬਰ ਦੇਸ ਤੇ ਪਿੰਡ ਬਜ਼ਾਰ ਹੋਈ ॥ ੯੨ ॥
ਜੋੜੇ ਤੋਪਖਾਨੇ ਕੋਟ ਹੇਠ ਬੀੜੇ,
ਸੋਲਾਂ ਭਾਰ ਗੋਲਾ ਬਰਸਾਇਆ ਸੀ ।
ਢਾਹਿ ਕੋਟ ਨੂੰ ਰੜਾ ਮਦਾਨ ਕੀਤਾ,
ਸਾਰੇ ਸ਼ਹਰ ਨੂੰ ਹਲਚਲਾ ਪਾਇਆ ਸੀ ।
ਚਾਰੋਂ ਤਰਫ਼ ਤੇ ਫੌਜ ਦਾ ਘੱਤ ਘੇਰਾ,
ਮਾਰੋ ਮਾਰ ਦਾ ਸਬਦ ਅਲਾਇਆ ਸੀ ।
ਕਵੀ ਸਿੰਘ ਆਖੇ ਓਨ੍ਹਾਂ ਗੋਰਿਆਂ ਨੇ,
ਹੱਲਾ ਬੋਲਕੇ ਤੁਰਮ ਬਜਾਇਆ ਸੀ ॥ ੯੩ ॥

---

†John Nicholson. ਜਾਨ ਨਿਕਲਸਨ ਆਇਰਲੈਂਡ ਦਾ ਵਸਨੀਕ ਸੀ ਤੇ ਇਹ ਸੰ: ੧੮੪੮ ਵਿਚ, ਸਿਖਾਂ ਦੀ ਦੂਜੀ ਲੜਾਈ ਵਿਚ ਬੜੀ ਮਰਦਾਨਗੀ ਨਾਲ ਲੜਿਆ ਸੰਨ ੧੮੫੭ ਦੇ ਗਦਰ ਵਿਚ ੨੩ ਸਤੰਬਰ ਨੂੰ ਇਹ ਦਿਲੀ ਵਿਚ ਬਾਗੀਆਂ ਨਾਲ ਜੰਗ ਕਰਦਾ ਹੋਇਆ ਮੋਇਆ ।

‡ਮਹੀਨੇ ।

ਜੰਬੂ ਵਾਲਿਆਂ ਦੀ ਫੌਜ ਤਿਆਰ ਕਰਕੇ,
ਤੋਪਾਂ ਸਾਬ ਦੇ ਕੇ ਮੂਹਰੇ ਆਣ ਲਾਈ।
ਫੇਰ ਸਿੰਘਾਂ ਦੀ ਫੌਜ ਨੇ ਜੋਰ ਕੀਤਾ,
ਰਣੋਂ ਭੱਜਣੇ ਦੀ ਮਣੋਂ ਆਣ ਪਾਈ*।
ਫੇਰ ਫੈਲ ਜੋੜੇ ਪਿਛੋਂ ਗੋਰਿਆਂ ਨੇ,
ਨਹੀਂ ਵੰਦ ਕੋਈ ਭਜ ਜਾਣ ਤਾਈ।
ਕਵੀ ਸਿੰਘ ਝੇੜੇ ਜੰਗ ਮਾਸਹਾਰੀ,
ਜੰਗ ਦੇਖ ਆਏ ਮਾਸ ਖਾਣ ਤਾਈਂ॥ ੯੪॥
ਚਾਰੋਂ ਤਰਫ਼ ਤੇ ਫੌਜ ਨੇ ਜੋਰ ਦੇ ਕੇ,
ਪਹਿਲੇ ਹੂਲ ਕੀਤੀ ਜੰਬੂ ਵਾਲਿਆਂ ਨੇ।
ਮਾਰੋ ਮਾਰ ਕਰਕੇ ਜੈਸੇ ਜਾਂਵਦੇ ਸੇ,
ਮੁਖ ਮੋੜ ਦਿੱਤੇ ਅਗੋਂ ਕਾਲਿਆਂ ਨੇ।
ਤੋਪਾਂ ਛਡਕੇ ਜੰਗ ਨੂੰ ਪਿੱਠ ਦਿੱਤੀ,
ਤੇਗ ਤਾਬ ਨਾ ਸਹੀ ਨਕਾਰਿਆਂ ਨੇ।
ਕਵੀ ਸਿੰਘ ਪਹਾੜੀਏ ਜਾਣ ਨੱਠੇ,
ਸਾਡਾ ਨਾਸ ਕੀਤਾ ਰਲਕੇ ਸਾਰਿਆਂ ਨੇ॥ ੯੫॥
ਨੱਠੀ ਜਾਂਵਦੀ ਫੌਜ ਨਾ ਨਜਰ ਆਈ,
ਫੇਰ ਸਿੰਘਾਂ ਨੇ ਹੱਥ ਉਠਾਇਓ ਈ।
ਦੋਹਾਂ ਤਰਫਾਂ ਤੇ ਫੌਜ ਦਾ ਕੱਠ ਹੋਇਆ,
ਧੁੰਦੂਕਾਰ ਦਾ ਜੰਗ ਮਚਾਇਓ ਈ।
ਜੇੜ੍ਹਾ ਮੋਰਚਾ ਮਾਰਿਆ ਕਾਲਿਆਂ ਨੇ,
ਸੋਈ ਸਿੰਘਾਂ ਨੇ ਜਾਇ ਛੁਡਾਇਓ ਈ।
ਕਵੀ ਸਿੰਘ ਦੇ ਕੇ ਜੋਰ ਗੋਰਿਆਂ ਨੇ,
ਢਾਹਿ ਕੋਟ ਨੂੰ ਜੋਰ ਝੁਕਾਇਓ ਈ॥ ੯੬॥
ਚਾਰੋਂ ਤਰਫ਼ ਤੇ ਭੈਰਵੀ ਜੰਗ ਹੋਇਆ,
ਤੇਗਾਂ ਨੰਗੀਆਂ ਦੇ ਝਲਕਾਰ ਹੋਏ।
ਪਰੇ ਸੀਸ ਨਿਆਰੇ ਬਿਨਾ ਰੰਡ ਹੂੰ ਤੇ,
ਲਗੇ ਵਾਰ ਸਰੀਰ ਥੋਂ ਪਾਰ ਹੋਏ।
ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਜੰਮਕੇ ਕਦੇ ਨਾ ਸ਼ਹਿਰ ਡਿੱਠੇ,
ਦਿੱਲੀ ਲੁੱਟਣੇ ਵਾਸਤੇ ਤਿਆਰ ਹੋਏ।
ਵਾਂਗੂ ਬਦਲਾਂ ਦੇ ਗੋਲੀ ਬਰਸਦੀ ਹੈ,
ਕਵੀ ਸਿੰਘ ਗੋਰੇ ਖਬਰਦਾਰ ਹੋਏ॥ ੯੭॥
ਏਹੋ ਜੇਹਾ ਭੈਦਾਇਕੀ ਜੰਗ ਹੋਇਆ,
ਗੋਲਾ ਗਰਜ ਗੁਬਾਰੇ ਦਾ ਚੱਲਿਓ ਈ।

---

*ਸਹੁੰ ਖਾ ਲਈ।

ਜੇੜ੍ਹਾ ਗੋਰਿਆਂ ਨੇ ਜੋਰ ਲਾਇਆ ਸੀ,
ਇਕ ਵਾਰ ਤਾਂ ਕਾਲਿਆਂ ਝੱਲਿਓ ਈ।
ਸਾਰੇ ਮੁਲਖ ਨੇ ਘਤਿਆ ਆਣ ਘੇਰਾ,
ਦਿਲੀ ਵਾਲਿਆਂ ਦਾ ਪੈਰ ਹਲਿਓ ਈ।
ਕਵੀ ਸਿੰਘ ਦੇ ਕੇ ਜੋਰ ਗੋਰਿਆਂ ਨੇ,
ਢਾਹੇ ਕੋਟ ਨੂੰ ਜਾਇਕੇ ਮਲਿਓ ਈ ॥ ੬੮ ॥
ਜਦੋਂ ਐਡ ਭਾਰੀ ਜੰਗ ਹੋਣ ਲਗਾ,
ਓਥੇ ਮੁਰਦਿਆਂ ਦੇ ਮਚੇ ਘਾਣ ਯਾਰੋ।
ਜੇੜ੍ਹੀ ਦੇਹੀ ਨੂੰ ਪਾਲਕੇ ਰਖਦੇ ਸੇ,
ਖੁਸੀ ਹੋਇਕੇ ਗਿਰਝ ਨ ਖਾਣ ਯਾਰੋ।
ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੇਹੀਆਂ ਦਾ ਵਡਾ ਮਾਣ ਕਰਦੇ,
ਸੋਈ ਰੁਲਦੀਆਂ ਵਿਚ ਮਦਾਨ ਯਾਰੋ।
ਕਵੀ ਸਿੰਘ ਕਾਲੇ ਮਰੇ ਧਰਮ ਉਤੇ,
ਹੋਏ ਵਿਚ ਜਹਾਨ ਪਰਧਾਨ ਯਾਰੋ ॥ ੬੯ ॥
ਹੋਣੀ ਸਰਬ ਦੇ ਸੀਸ ਪਰ ਲਰਜਦੀ ਹੈ,
ਨਾ ਹੀ ਮਾਰਨਾ ਕੋਈ ਪਛਾਣ ਯਾਰੋ।
ਨਹੀਂ ਛੋਡਦੀ ਪੀਰ ਫਕੀਰ ਤਾਈਂ,
ਨਹੀਂ ਦੇਖਦੀ ਸੇਖ ਤੇ ਖਾਨ ਯਾਰੋ।
ਵਡੇ ਜੋਰ ਵਾਲੇ ਹੋਣੀ ਵਸ ਕੀਤੇ,
ਕਿਲੇ ਕੋਟ ਦੇ ਕਰੇ ਮੈਦਾਨ ਯਾਰੋ।
ਕਵੀ ਸਿੰਘ ਵਿਚਾਰਕੇ ਦੇਖ ਲੇਵੇ,
ਏਸ ਹੋਣੀ ਦੇ ਵਸ ਜਹਾਨ ਯਾਰੋ ॥ ੭੦ ॥
ਕੋਟ ਮਾਰੇ ਦੀ ਖਬਰ ਚੌਤਰਫ ਹੋਈ,
ਲਿਖ ਚਿੱਠੀਆਂ ਦੇਸ ਨੂੰ ਲਾਟ ਘੱਲੇ।
ਦਿੱਲੀ ਸ਼ਹਿਰ ਦੇ ਵਿਚ ਹਕਾਰ ਹੋਇਆ,
ਛਡ ਵਸਦਿਆਂ ਘਰਾਂ ਨੂੰ ਨੱਠ ਚੱਲੇ।
ਭੱਜ ਜਾਵਣੇ ਨੂੰ ਕੋਈ ਥਾਉਂ ਨਾਹੀਂ,
ਚਾਰੋਂ ਤਰਫ ਬਜਾਰ ਵਿਚ ਤੇਗ ਚੱਲੇ।
ਕਵੀ ਸਿੰਘ ਅੱਸੂ ਵਦੀ ਕਾਦਸੀ* ਨੂੰ,
ਕਰੇ ਚਾਂਦਨੀ ਚੌਕ ਨੂੰ ਜਾਇ ਹੱਲੇ ॥ ੭੧ ॥
ਜੰਗ ਬਾਹਰ ਦਾ ਸਭ ਮੌਕੂਫ ਹੋਇਆ,
ਭੇੜ ਜਾਇ ਪਿਆ ਵਿਚ ਸ਼ਹਿਰ ਦੇ ਜੀ।
ਇਕ ਤਰਫ ਨਾ ਜੰਗ ਨੂੰ ਹੋਣ ਦਿੰਦੀ,
ਹੋਣੀ ਆਇ ਚੜ੍ਹੀ ਸਿਰ ਕਹਿਰ ਦੇ ਜੀ।

---

*ਇਕਾਦਸੀ, ਗਯਾਰ੍ਹਵੀਂ ਤਿਥਿ।

ਦੋਨੋ ਤਰਫ ਤੇ ਮੋਰਚੇ ਆਣ ਲਗੇ,
ਕਾਲੇ ਫੇਰ ਆਏ ਮਾਰੇ ਲਹਿਰ ਦੇ ਜੀ।
ਕਵੀ ਸਿੰਘ ਜੇੜ੍ਹੇ ਮਰਨ ਧਰਮ ਉੱਤੇ,
ਬਾਝ ਜੰਗ ਦੇ ਨਾ ਕਦੀ ਠਹਿਰਦੇ ਜੀ ॥ ੭੨ ॥
ਜੇੜ੍ਹੀ ਵਿਚ ਬਜਾਰ ਦੇ ਤੇਗ ਚੱਲੀ,
ਉਹਦੀ ਸਿਫਤ ਨਾਹੀ ਆਖੀ ਜਾਂਵਦੀ ਹੈ।
ਵਾਂਗੂ ਬਿਜਲੀ ਦੇ ਝਲਕਾਰ ਹੋਵੇ,
ਮਾਨੋਂ ਕੱਢ ਕਲੇਜੜਾ ਖਾਂਵਦੀ ਹੈ।
ਸਾਰੇ ਦੇਸ ਨੂੰ ਮਾਰਕੇ ਰੰਜ ਕੀਤਾ,
ਅਜੇ ਖਾਇਕੇ ਨਾਹਿ ਅਘਾਂਵਦੀ ਹੈ।
ਕਵੀ ਸਿੰਘ ਆਖੇ ਵਡੇ ਬੀਰ ਮਾਰੇ,
ਹੋਰ ਰਹਿੰਦਿਆਂ ਨੂੰ ਨਿਗਾ ਲਾਂਵਦੀ ਹੈ ॥ ੭੩ ॥
ਜਦੋਂ ਵਿਚ ਬਜਾਰ ਦੇ ਤੇਗ ਚਲੀ,
ਦੋਨੋਂ ਤਰਫ ਤੇ ਨਾ ਕੋਈ ਹਾਰਦੇ ਜੀ।
ਕਾਲੇ ਮਰਨ ਭਮੱਕੜਾਂ ਵਾਂਗੂ ਓਥੇ,
ਧਰਮ ਆਪਣਾ ਨਹੀਂ ਬਿਸਾਰਦੇ ਜੀ।
ਸਾਰੇ ਸ਼ਹਿਰ ਦੇ ਲੋਕ ਲਚਾਰ ਹੋਏ,
ਵੱਟੇ ਕਾਲਿਆਂ ਦੀ ਤਰਫ ਮਾਰਦੇ ਜੀ।
ਕਵੀ ਸਿੰਘ ਸੂਬੇਦਾਰ ਕੱਠ ਕਰਕੇ,
ਦਿਲ ਆਪਣੇ ਬਾਤ ਵਿਚਾਰਦੇ ਜੀ ॥ ੭੪ ॥
ਸੂਬੇਦਾਰਾਂ ਨੇ ਸੱਦਕੇ ਪੰਡਿਤਾਂ ਨੂੰ,
ਖੋਲ ਪਤਰੀ ਮਰਮ ਪੁਛਾਇਆ ਸੀ।
ਅਸੀਂ ਧਰਮ ਦੇ ਵਾਸਤੇ ਜੰਗ ਕੀਤਾ,
ਕੋਈ ਮੁਲਖ ਭੀ ਨਾਹਿ ਤਕਾਇਆ ਸੀ।
ਸਾਰਾ ਦੇਸ ਆਇਆ ਸਾਡੇ ਮਾਰਨੇ ਨੂੰ,
ਸਣੇ ਸ਼ਹਿਰ ਦੇ ਧਰਮ ਭੁਲਾਇਆ ਸੀ।
ਕਵੀ ਸਿੰਘ ਦਸੋ ਸਾਨੂੰ ਖੋਜਕੇ ਤੇ,
ਕਿਸੇ ਸੰਤ ਸਰਾਪ ਲਗਾਇਆ ਸੀ ॥ ੭੫ ॥
ਸੂਬੇਦਾਰਾਂ ਨੂੰ ਆਖਿਆ ਪੰਡਤਾਂ ਨੇ,–
"ਤੁਆਨੂੰ ਪੂਰਬੀ ਬਾਤ ਸੁਣਾਂਵਦੇ ਹਾਂ।
ਜਿਸ ਵਾਸਤੇ ਰਾਜਿਆਂ ਮੁਖ ਮੋੜੇ,
ਓਸ ਬਾਤ ਦਾ ਖੋਜ ਸੁਣਾਂਵਦੇ ਹਾਂ।
ਜਿਸ ਬਾਤ ਦੀ ਤੁਸਾਂ ਨੇ ਅਰਜ ਕੀਤੀ,
ਥੋੜੇ ਰਿਦੇ ਦਾ ਭਰਮ ਗਵਾਂਵਦੇ ਹਾਂ।
ਕਵੀ ਸਿੰਘ ਕਹਿੰਦੇ ਏਹੋ ਮਿਲਖ ਸਾਡੀ,
ਬਾਝ ਏਸਦੇ ਅਸੀਂ ਨਾ ਭਾਂਵਦੇ ਹਾਂ ॥ ੭੬ ॥

ਵਡੇ ਮਾਨਧਾਤਾ ਦਿੱਲੀ ਤਖ਼ਤ ਉਤੇ,
ਔਰ ਦਲੀਪ ਜੇਹੇ ਏਥੇ ਆਇ ਗਏ।
ਕਾਰੂੰ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਜੈਸੇ ਏਥੇ ਰਾਜ ਕਰਕੇ,
ਹਥੀਂ ਆਪਣੀ ਫੇਰ ਲੁਟਾਇ ਗਏ।
ਸ਼ਾਹ ਸਕੰਦਰਾਂ ਨੇ ਵਡੇ ਮੁਲਖ ਮਾਰੇ,
ਫੌਜਾਂ ਵਿਚ ਸਮੁੰਦਰ ਵਧਾਇ ਗਏ।
ਕਵੀ ਸਿੰਘ ਆਖੇ ਤਿਮਰ ਲੰਗ ਜਹੇ,
ਸਮੇਂ ਆਪਣੀ ਸਭ ਪੁਗਾਇ ਗਏ ॥ ੭੭ ॥
ਅਕਬਰ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਨੇ ਬੈਠ ਤਖ਼ਤ ਉਤੇ,
ਨਹੀਂ ਕਿਸੇ ਦਾ ਧਰਮ ਬਿਗਾੜਿਆ ਸੀ।
ਸ਼ਾਹਜਹਾਂ ਦੇ ਵਖਤ ਇਨਸਾਫ਼ ਹੋਇਆ,
ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਆਪਣਾ ਪੁਤਰ ਗੁਜ਼ਾਰਿਆ ਸੀ।
ਵਡੇ ਧਰਮ ਦੇ ਨਾਲ ਇਨਸਾਫ਼ ਕੀਤੇ,
ਨਰ ਬਾਮ ਦਾ ਨਿਆਉਂ ਨਿਤਾਰਿਆ ਸੀ।
ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਨੇ ਬੈਠ ਖਜਾਨ ਸਿੰਘਾ,
ਜੜ ਮੂਲ ਤੇ ਧਰਮ ਉਖਾੜਿਆ ਸੀ ॥ ੭੮ ॥
ਸਾਰੇ ਮੁਲਖ ਤੇ ਸੱਦਕੇ ਹਿੰਦੂਆਂ ਨੂੰ,
ਦੀਨ ਆਪਣੇ ਵਿਚ ਰਲਾਂਵਦਾ ਸੀ।
ਜੇੜ੍ਹਾ ਬਾਤ ਨੂੰ ਭੀ ਕੋਈ ਮੋੜ ਦੇਵੇ,
ਖਲਾਂ ਕੱਚੀਆਂ ਵਿਚ ਮੜ੍ਹਾਂਵਦਾ ਸੀ।
ਸਾਰੇ ਦੇਸ ਦੇ ਵਿਚ ਤਲਾਸ ਕਰਕੇ,
ਦੀਨ ਆਪਣੇ ਤਾਈਂ ਵਧਾਂਵਦਾ ਸੀ।
ਕਵੀ ਸਿੰਘ ਕਹਾ ਤੀਕ ਵਰਨ ਕਰੀਏ,
ਜੇੜ੍ਹੇ ਜ਼ੋਰ ਦੇ ਜੁਲਮ ਕਮਾਂਵਦਾ ਸੀ ॥ ੭੯ ॥
ਏਹੋ ਜੇਹਾ ਅਧਰਮ ਜਾਂ ਹੋਣ ਲੱਗਾ,
ਬੈਠ ਹਿੰਦੂਆਂ ਮਤਾ ਮਤਾਇਆ ਈ।
ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਦੇ ਪਾਸ ਜਾ ਕੇ,
ਰੋਇ ਆਪਣਾ ਹਾਲ ਸੁਣਾਇਆ ਈ–।
"ਤੇਰੇ ਬਾਝ ਨਾ ਦੂਸਰਾ ਹੋਰ ਕੋਈ,
ਤੇਰਾ ਆਸਰਾ ਆਣ ਤਕਾਇਆ ਈ।
ਕਵੀ ਸਿੰਘ ਦੇਖੋ ਔਰੰਗਜੇਬ ਤਾਈ,
ਕੇਹਾ ਸੋਰ ਖਰੂਦ ਮਚਾਇਆ ਈ ॥ ੮੦।
ਸਾਰੇ ਪੀਰ ਫਕੀਰ ਭੁਲਾਇ ਦਿੱਤੇ,
ਮਨ ਭਾਂਵਦੇ ਜੁਲਮ ਕਮਾਂਵਦਾ ਹੈ।
ਜੇੜ੍ਹਾ ਕਰੀ ਖੁਦਾਇ ਦੀ ਮੇਟ ਦੇਵੇ,
ਅਣਪੁੱਛਿਆ ਦੋਜ਼ਖ਼ੀ ਜਾਂਵਦਾ ਹੈ।

ਨਾਲ ਜ਼ੋਰ ਦੇ ਸੱਦ ਕੇ ਬ੍ਰਾਹਮਣਾਂ ਨੂੰ,
ਖਾਣਾ ਆਪਣੇ ਨਾਲ ਖਵਾਂਵਦਾ ਹੈ।
ਧਰਮ ਰੱਖਣੇ ਜੋਗ ਖਜ਼ਾਨ ਸਿੰਘਾ,
ਨਹੀਂ ਤੁਸਾਂ ਬਗੈਰ ਦਿਸ ਆਂਵਦਾ ਹੈ" ॥ ੯੧ ॥
ਬਚਨ ਸਹਜ ਸੁਭਾਉ ਦਾ ਬੋਲਕੇ ਤੇ,
ਉਨ੍ਹਾਂ ਲੋਕਾਂ ਦਾ ਜੀਉ ਧਰਾਇਆ ਈ।
ਧਰਮ ਰੱਖਣੇ ਵਾਸਤੇ ਹਿੰਦੂਆਂ ਦਾ,
ਡੇਰਾ ਜਾਇ ਦਿੱਲੀ ਵਿਚ ਲਾਇਆ ਈ।
ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਨੂੰ ਫੇਰ ਜਾਂ ਖਬਰ ਹੋਈ,
ਸਭਾ ਆਪਣੀ ਵਿਚ ਸਦਾਇਆ ਈ।
ਕਵੀ ਸਿੰਘ ਕਹਿੰਦਾ—"ਦੀਨ ਵਿਚ ਆਓ",
ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਨੇ ਆਖ ਸੁਣਾਇਆ ਈ ॥ ੯੨ ॥
ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਦੇ ਨਾਲ ਜਵਾਬ ਕੀਤਾ—
"ਕਿਸ ਵਾਸਤੇ ਵੈਰ ਵਧਾਵਨਾ ਹੈ।
ਚਾਰ ਦਿਵਸ ਦਾ ਜੀਵਣਾ ਜਗ ਉਤੇ,
ਕਿਸ ਵਾਸਤੇ ਭਰਮ ਭੁਲਾਵਨਾ ਹੈ।
ਆਖੇ ਲੱਗਕੇ ਤੇ ਮੁਲਾਂ ਕਾਜ਼ੀਆਂ ਦੇ,
ਗਲ ਆਪਣੇ ਫਾਹੀਆਂ ਪਾਵਨਾ ਹੈ।
ਕਵੀ ਸਿੰਘ ਖੁਦਾਇ ਨੂੰ ਛੱਡਕੇ ਤੇ,
ਜਾਣ ਬੁਝਕੇ ਦੋਜ਼ਕੀ ਜਾਵਨਾ ਹੈ" ॥ ੯੩ ॥
ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਨੇ ਆਖਿਆ ਸਤਿਗੁਰਾਂ ਨੂੰ—
"ਤੂੰ ਤਾਂ ਤੇਗ ਦਾ ਧਨੀ ਕਹਾਵਨਾ ਹੈ।
ਖਾਣਾ ਖਾਇ ਕੇ* ਦੇ ਕਰਾਮਾਤ ਸਾਨੂੰ,
ਪੀਰ ਹਿੰਦੂਆਂ† ਵਿਚ ਸਦਾਵਨਾ ਹੈ।
ਸਾਡੀਂ ਪੰਜ ਸੈ ਬਰਸ ਦੀ ਬਾਦਸ਼ਾਹੀ,
ਚਾਰ ਦਿਵਸ ਦੀ ਆਖ ਸੁਣਾਵਨਾ ਹੈ।
ਕਵੀ ਸਿੰਘ ਦੇਵੇ ਕਰਾਮਾਤ ਸਾਨੂੰ,
ਨਹੀਂ ਆਪਣਾ ਸੀਸ ਕਟਾਵਨਾ ਹੈ" ॥ ੯੪ ॥
"ਜਦੋਂ ਆਪ ਕਰਤਾਰ ਜੀ ਲਊ ਲੇਖਾ,
ਓਸ ਵਖਤ ਜਵਾਬ ਨਾ ਆਵਨੀਗੇ।
ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਕਾਜ਼ੀਆਂ ਦੇ ਕਹੇ ਜ਼ੁਲਮ ਕੀਤੇ,
ਵਿਚ ਦੋਜ਼ਕੀ ਨਾਹ ਛੁਡਾਵਨੀਗੇ।
ਰੱਖ ਟੋਪੀਆਂ ਸੀਸ ਤੇ ਸਿੰਧ‡ ਵਿਚੋਂ,
ਹੁਕਮ ਨਾਲ ਕਰਤਾਰ ਦੇ ਆਵਨੀਗੇ।

---

*ਜਾਂ, ਅਥਵਾ। †ਹਥ ਲਿਖਤ ਵਿਚ 'ਸਾਦੇ' ਪਾਠ ਵੀ ਹੈ। ‡ਸਮੁੰਦਰ।

ਕਵੀ ਸਿੰਘ ਸਿੰਘਾਂ ਨਾਲ ਮੇਲ ਕਰਕੇ,
ਤੇਰੇ ਸ਼ਹਰ ਨੂੰ ਆਣ ਤੁੜਾਵਨੀਗੇ ॥ ੯੫ ॥
ਜੇੜ੍ਹੀ ਬਾਦਸਾਹੀ ਤੁਸੀ ਮਲ ਬੈਠੇ,
ਨਾਲ ਜ਼ੋਰ ਦੇ ਆਣ ਛੁਡਾਵਨੀਗੇ ।
ਜੇੜ੍ਹੇ ਤਖਤ ਦਾ ਵਡਾ ਹੈ ਜ਼ੋਰ ਤੈਨੂੰ,
ਠਾਣਾ ਏਸ ਕਿਲੇ ਵਿਚ ਪਾਵਨੀਗੇ ।
ਤੇਰੇ ਵੰਸ ਦਾ ਮਾਰ ਵਿਧ੍ਵੰਸ* ਕਰਕੇ,
ਬੜੇ ਸੂਰਮੇ ਫੇਰ ਕਹਾਵਨੀਗੇ ।
ਕਵੀ ਸਿੰਘ ਜੇੜ੍ਹੇ ਪੜਦ ਪੋਸ† ਤੇਰੇ,
ਨਹੀਂ ਖਬਰ ਕੇੜ੍ਹੀ ਤਰਫ ਜਾਵਨੀਗੇ'' ॥ ੯੬ ॥
ਸੂਬੇਦਾਰਾਂ ਨੂੰ ਆਖਿਆ ਪੰਡਤਾਂ ਨੇ—
''ਥੁਆਨੂੰ ਪੂਰਬੀ ਬਾਤ‡ ਸੁਣਾਇਆ ਈ ।
ਔਰੰਗਜੇਬ ਦੇ ਤਾਈ ਸਰਾਫ ਦੇ ਕੇ,
ਓਸੇ ਵਖਤ ਸਰੀਰ ਸਮਾਇਆ ਈ ।
ਸਾਰੇ ਦੇਸ ਦੇ ਵਿਚ ਹਕਾਰ ਹੋਇਆ,
ਦੇਵ ਲੋਕ ਜੈ ਕਾਰ ਗਜਾਇਆ ਈ§ ।
ਕਵੀ ਸਿੰਘ ਵੈਕੁੰਠ ਮੇਂ ਵਾਸ ਕੀਤਾ,
ਧਰਮ ਕਾਰਣੇ ਸੀਸ ਕਟਾਇਆ ਈ ॥ ੯੭ ॥
ਏਸੇ ਵਾਸਤੇ ਰਾਜਿਆਂ ਮੁਖ ਮੋੜੇ,
ਸਾਰੇ ਮੁਲਖ ਨੇ ਘਤਿਆ ਆਣ ਘੇਰਾ ।
ਸਾਰੇ ਮੁਲਖ ਦੀ ਮਤ ਪਰੇਰ ਹੋਈ,
ਕੀਤਾ ਸੰਤ-ਸਰਾਫ ਨੇ ਆਣ ਫੇਰਾ ।
ਜੇੜ੍ਹਾ ਗੋਰਿਆਂ ਦਾ ਝੁੰਡ ਨਜਰ ਆਵੇ,
ਇਕ ਵਾਰ ਕਰਨਾ ਕਿਲੇ ਵਿਚ ਡੇਰਾ ।
ਕਵੀ ਸਿੰਘ ਕਹੇ ਪੰਡਤ ਕਾਲਿਆਂ ਨੂੰ,
ਨਹੀਂ ਝੂਠ ਜਾਣੋ, ਸਚ ਵਾਕ ਮੇਰਾ'' ॥ ੯੮ ॥
ਜਦੋਂ ਐਡ ਸਰਾਫ ਦੀ ਖਬਰ ਹੋਈ,
ਦਿਲ ਆਪਣੇ ਵਿਚ ਲਾਚਾਰ ਹੋਏ ।
ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਥਾਵਾਂ ਦੇ ਵਿਚ ਬਰੂਦ ਖਾਨੇ,
ਫੂਕ ਭੱਜਣੇ ਵਾਸਤੇ ਤਿਆਰ ਹੋਏ ।
ਓਨ੍ਹਾਂ ਪੰਡਤਾਂ ਨੂੰ ਬਹੁਤ ਦਾਨ ਦੇ ਕੇ,
ਆਪ ਆਪਣੇ ਦੇਸ ਨੂੰ ਪਾਰ ਹੋਏ ।

---

*ਨਾਸ । †ਪਰਦਿਆਂ ਵਿਚ ਰਹਿਣ ਵਾਲੀਆਂ, ਬੇਗਮਾਂ ।
‡ਪੂਰਬਲਾ ਪ੍ਰਸੰਗ, ਪਿਛਲਾ ਹਾਲ ।
§ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਕੇ ਚਲਤ, ਭਇਓ ਜਗਤ ਮੈਂ ਸੋਕ ।
ਹੈ ਹੈ ਹੈ ਸਭ ਜਗ ਕਰੇ, ਜੈ ਜੈ ਜੈ ਸੁਰ ਲੋਕ ॥ (ਵਿਚਿਤ੍ਰ ਨਾਟਕ)

ਕਵੀ ਸਿੰਘ ਆਖੇ ਵਡੇ ਸੂਰਮੇ ਥੇ,
ਖਾਲੀ ਕਾਲਿਆਂ ਬਾਝ ਬਜਾਰ ਹੋਏ ॥ ੮੯ ॥
ਜੈਸੇ ਭਰਥਰੀ* ਨਾਰ ਧਿਰਕਾਰ ਕਰਕੇ,
ਗਿਆ ਰਾਜ ਨੂੰ ਮਨੋਂ ਬਿਸਾਰ ਯਾਰੋ ।
ਗੋਪੀ ਚੰਦ† ਜੈਸੇ ਰਾਜ ਛਡਿਆ ਸੀ,
ਜਦੋਂ ਜੋਗ ਦਾ ਕੀਤਾ ਬਿਆਨ ਯਾਰੋ ।
ਪਰਸ ਰਾਮ ਜੈਸੇ ਨਹੀਂ ਦੇਰ ਕੀਤੀ,
ਰਾਮ ਚੰਦ੍ਰ ਦੇ ਚਰਨ ਨਿਹਾਰ ਯਾਰੋ‡ ।
ਕਵੀ ਸਿੰਘ ਤੈਸੇ ਦਿੱਲੀ ਛੋਡ ਕਾਲੇ,
ਹੋਏ ਜਮਨਾ ਦਰਿਆ ਥੀਂ ਪਾਰ ਯਾਰੋ ॥ ੯੦ ॥
ਜੋਰ ਜੰਗ ਦਾ ਜਮਨ ਥੋਂ ਪਾਰ ਹੋਇਆ,
ਏਹੁ ਬਿਆਨ ਸਾਰਾ ਦਿਲੀ ਟੁੱਟਣੇ ਦਾ ।
ਚਾਰੋਂ ਤਰਫ਼ ਤੇ ਫੌਜ ਨੇ ਜੋਰ ਦੇ ਕੇ,
ਹਲਾ ਫੇਰ ਕੀਤਾ ਸ਼ਹਰ ਲੁੱਟਣੇ ਦਾ ।
ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਨੂੰ ਪਕੜ ਕੇ ਕੈਦ ਕੀਤਾ,
ਕੋਈ ਜੋਰ ਨਾ ਚਲਿਆ ਛੁੱਟਣੇ ਦਾ ।
ਕਵੀ ਸਿੰਘ ਨਾਹੀ ਦੋਸ ਕਾਲਿਆਂ ਨੂੰ,
ਹੋਣੀ ਪੇਚ ਕੀਤਾ ਸ਼ਹਿਰ ਪੁੱਟਣੇ ਦਾ ॥ ੯੧ ॥
ਘਰਾਂ ਵਿਚ ਬੈਠੇ ਸੁਖ ਕਰਦਿਆਂ ਨੂੰ,
ਹੋਣੀ ਮਾਰ ਸਾਹੂਕਾਰ ਜੇਰ ਕੀਤੇ ।
ਹਥ ਝਾੜਕੇ ਘਰਾਂ ਥੋਂ ਗਏ ਖਾਲੀ,
ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਜੋੜ ਕੇ ਦਰਬ ਦੇ ਢੇਰ ਕੀਤੇ ।
ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਨੂੰ ਹੋਣੀ ਨੇ ਵਖਤ ਪਾਇਆ,
ਹੋਣੀ ਕੀੜੀਆਂ ਥੋਂ ਚਾਹੇ ਸ਼ੇਰ ਕੀਤੇ ।

---

*ਭਰਥਰੀ ਇਕ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਜੋਗੀ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ, ਇਹ ਰਿਸ਼ਤੇ ਨਾਲ ਰਾਜਾ ਬਿਕ੍ਰਮਾਜੀਤ ਦਾ ਭਰਾ ਸੀ। ਇਸ ਨੇ ਆਪਣੀ ਔਰਤ ਦੀ ਬੇਵਫ਼ਾਈ ਤੋਂ ਤੰਗ ਆਕੇ ਰਾਜ ਛਡਿਆ ਤੇ ਗੋਰਖ ਨਾਥ ਦਾ ਚੇਲਾ ਹੋ ਕੇ ਜੋਗ ਧਾਰਣ ਕਰ ਲਿਆ ਸੀ।

†ਗੋਪੀ ਚੰਦ ਧਾਰਾ ਨਗਰੀ ਦਾ ਰਾਜਾ ਸੀ। ਜਦ ਇਸ ਦੀ ਮਾਤਾ ਮੈਣਾ ਵੰਤੀ ਨੇ ਜੋ ਗੋਰਖ ਨਾਥ ਦੀ ਚੇਲੀ ਸੀ, ਇਸ ਨੂੰ ਸੰਸਾਰ ਦੀ ਅਸਾਰਤਾ ਦਾ ਚਿਤ੍ਰ ਖਿਚਕੇ ਦਸਿਆ ਤਾਂ ਇਹ ਰਾਜ ਵਲੋਂ ਉਪਰਾਮ ਹੋ ਕੇ ਜੋਗੀ ਬਣ ਗਿਆ। ਨਾਥਾਂ ਵਿਚ ਇਸ ਦਾ ਨਾਂ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਹੈ।

‡ਪਰਸ ਰਾਮ ਹਿੰਦੂਆਂ ਦਾ ਇਕ ਅਵਤਾਰ ਸੀ ਤੇ ਇਸ ਨੇ ੨੧ ਵੇਰ ਛਤ੍ਰੀ ਮਾਰੇ ਸਨ। ਜਨਕ ਪੁਰੀ ਤੋਂ ਜਦ ਰਾਮ ਚੰਦ੍ਰ ਜੀ ਸੀਤਾ ਦਾ ਸ੍ਵਯੰਵਰ ਜਿੱਤ ਕੇ ਆ ਰਹੇ ਸਨ ਤਾਂ ਰਸਤੇ ਵਿਚ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਇਸ ਨਾਲ ਮਿਲਾਪ ਹੋਇਆ ਤੇ ਰਾਮ ਜੀ ਦੀ ਨਿਮ੍ਰਤਾ ਦੇਖਕੇ ਇਸ ਦਾ ਅਭਿਮਾਨ ਟੁਟ ਗਿਆ।

ਦਰਬ ਲੁੱਟਦਾ ਦੇਖ ਖਜ਼ਾਨ ਸਿੰਘਾ,
ਪਿਆਲੇ ਪੂਰਕੇ ਜ਼ਹਿਰ ਦੇ ਨਾਲ ਪੀਤੇ ॥ ੯੨ ॥
ਕਈ ਮਰ ਗਏ ਦਰਬ-ਦਰੇਗ* ਕਰਕੇ,
ਕੋਈ ਗੋਲੀਆਂ ਦੇ ਨਾਲ ਮਾਰ ਸੁੱਟੇ ।
ਭੱਜ ਜਾਵਣੇ ਨੂੰ ਕੋਈ ਵੰਧ ਨਾਹੀਂ,
ਚਾਰੋਂ ਤਰਫ ਤੇ ਸ਼ਹਿਰ ਨੂੰ ਫੌਜ ਲੁੱਟੇ ।
ਧਾਹਾਂ ਮਾਰਕੇ ਰੋਂਵਦਾ ਸ਼ਹਿਰ ਸਾਰਾ,
ਇਕ ਵਾਰ ਜੇ ਐਤਕੀਂ ਜਾਨ ਛੁੱਟੇ ।
ਕਵੀ ਸਿੰਘ ਆਖੇ ਵਡੇ ਜ਼ੋਰ ਵਾਲੇ,
ਏਸ ਹੋਣੀ ਨੇ ਪਾਇਕੇ ਪੇਚ ਕੁੱਟੇ ॥ ੯੩ ॥
ਸ਼ਾਹੂਕਾਰਾਂ ਦੇ ਪੁਤਰ ਬੈਰਾਨ ਹੋਏ,
ਧਨ ਦੌਲਤਾਂ ਗਏ ਲੁਟਾਇਕੇ ਜੀ ।
ਧਾਹਾਂ ਮਾਰ ਪਠਾਣੀਆਂ ਰੋਣ ਓਥੇ,
ਭਾਂਤ ਭਾਂਤ ਦੇ ਕੀਰਨੇ ਪਾਇਕੇ ਜੀ ।
ਕੋਈ ਡੁੱਬ ਦਰਿਆ ਦੇ ਵਿਚ ਮਰੀਆਂ,
ਏਨ੍ਹਾਂ ਗੋਰਿਆਂ ਥੋਂ ਖੌਫ ਖਾਇਕੇ ਜੀ ।
ਔਖੀ ਬਣੀ ਜਾਂ ਆਣ ਖਜ਼ਾਨ ਸਿੰਘਾ,
ਕੋਈ ਮਰਨ ਕਟਾਰੀਆਂ ਘਾਇਕੇ ਜੀ । ੯੪ ॥
ਕਈ ਬੇਗਮਾਂ ਕਿਲੇ ਥੋਂ ਨੱਠ ਗਈਆਂ,
ਇਕੇ ਘੇਰ ਲਈਆਂ ਘੇਰਾ ਪਾਇਕੇ ਜੀ ।
ਦਿਲੀ ਸ਼ਹਿਰ ਦਾ ਹੋਣੀ ਨੇ ਨਾਸ਼ ਕੀਤਾ,
ਸਾਲ ਚੌਧਵੇਂ ਦੁੰਦ ਉਠਾਇਕੇ ਜੀ ।
ਜਿਥੇ ਸੰਤ ਸਰਾਫ਼ ਦੀ ਰੜਕ ਹੋਵੇ,
ਹੋਣੀ ਕੱਢਦੀ ਰੜਕ ਰੜਕਾਇਕੇ ਜੀ ।
ਕਵੀ ਸਿੰਘ ਹੋਣੀ ਜਿਸ ਦੇ ਪੇਸ਼ ਆਵੇ,
ਉਹ ਨੂੰ ਲੁੱਟਦੀ ਢੋਲ ਬਜਾਇਕੇ ਜੀ ॥ ੯੫ ॥
ਜਦੋਂ ਆਪ ਕਰਤਾਰ ਜੀ ਹੁਕਮ ਕੀਤਾ,
ਹੋਣੀ ਆਇਕੇ ਦੁੰਦ ਉਠਾਇਆ ਸੀ ।
ਏਸ ਹੋਣੀ ਨੇ ਛੇੜਕੇ ਕਾਲਿਆਂ ਨੂੰ,
ਨਾਲ ਗੋਰਿਆਂ ਭੇੜ ਮਚਾਇਆ ਸੀ ।
ਸਾਰੇ ਮੁਲਖ ਤੇ ਫੌਜ ਦਾ ਕੱਠ ਕਰਕੇ,
ਦਿੱਲੀ ਸ਼ਹਿਰ ਨੂੰ ਆਣ ਲੁਟਾਇਆ ਸੀ ।
ਕਵੀ ਸਿੰਘ ਹੋਣੀ ਵਡਾ ਜ਼ੋਰ ਕਰਕੇ,
ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਨੂੰ ਕੈਦ ਕਰਵਾਇਆ ਸੀ ॥ ੯੬ ॥

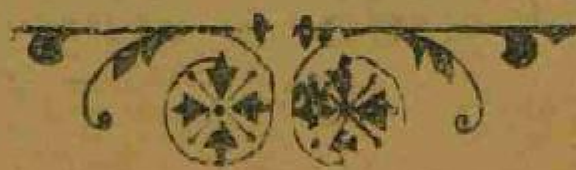
---

*ਧਨ ਦੇ ਦਰੇਗ਼ ਕਰਕੇ ।

ਦੋਹਰਾ

ਜੰਗ ਜਿਤਾ ਦਿੱਲੀ ਹੂਆ, ਸੋ ਮੈਂ ਦਯੋ ਸੁਣਾਇ ।
ਅਬ ਆਗੇ ਕੇ ਜੰਗ ਕੀ, ਜੋ ਈਸ੍ਰ ਮਨ ਭਾਇ ॥ ੯੭ ॥
ਨਹਿ ਕਾਹੂ ਸਿਰ ਦੋਸ ਹੈ, ਨਹਿ ਕੋ ਕਰਨੈ ਹਾਰ ।
ਸਭ ਬਾਤਨ ਕੇ ਕਰਨ ਕੋ, ਆਦ ਪੁਰਖ ਅਪਾਰ ॥ ੯੮ ॥
ਸੰਤ ਸਭਾ ਇਕ ਵਚਨ ਜੋ, ਕ੍ਰੋਧ ਦ੍ਰਿਸਟ ਮੈਂ ਹੋਇ।
ਤਾਕੇ ਮੇਟਨ ਹਾਰ ਕੋ, ਬਿਧਨਾ ਰਚਜੋ ਨ ਕੋਇ ॥ ੯੯ ॥
ਉੱਨੀ ਸੈ ਚੌਧੇ ਵਿਖੇ, ਬੀਤਯੋ ਜੰਗ ਅਪਾਰ ।
ਬੈਤਾਂ ਇਕ ਸੌ ਏਕ ਹੈਂ, ਕਵਿ ਨੇ ਕਰਯੋ ਉਚਾਰ ॥ ੧੦੦ ॥
ਕਹਾਂ ਤੀਕ ਵਰਨਨ ਕਰੂੰ, ਮੋ ਪੈ ਲਿਖਯੋ ਨ ਜਾਇ।
ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਬਚਨ ਤੇ, ਦਿੱਲੀ ਦਈ ਲੁਟਾਇ ॥ ੧੦੧ ॥

ਇਤਿ ਸ੍ਰੀ ਜੰਗ-ਨਾਮਾ ਦਿੱਲੀ ਕਾ ਕ੍ਰਿਤ ਖਜਾਨ ਸਿੰਘ ਕੀ ਸੰਪੂਰਨੰ ਭਇਆ ॥ ੧ ॥ ਮਿਤੀ ਦੂਜੇ ਜੇਠ ਬਦੀ ਦੂਜਾ ਸਾਲ ਉੱਨੀ ਸੈ ਪੰਦ੍ਰਾਂ ੧੯੧੫ ਵਾਰ ਸਨਿਸਚਰ ਲਿਖਿਤੰ ਸੁਭੰ ਸ੍ਰੀ ਮਹਾਰਾਜ ਨਰੇਂਦ੍ਰ ਸਿੰਘ ਰਾਜ-ਬਿਰਾਜਮਾਨ ।
(Moti bagh Palace Library No. 101)

ਗੁਰਬਾਣੀ ਤੇ ਗੁਰਮਤਿ ਲਿਟਰੇਚਰ

੧. **ਗੁਟਕਾ ਜਪੁਜੀ ਸਾਹਿਬ** (ਲਾਲ ਵੇਲ) —)

੨. **ਗੁਟਕਾ ਨਿਤਨੇਮ** ਜਿਲਦ ਸਾਦੀ (ਲਾਲ ਵੇਲ ਵਾਲਾ) I—)

੩. **ਗੁਟਕਾ ਨਿਤਨੇਮ** ਕਾਗਜ਼ ਵਧੀਆ ਜਿਲਦ ਕਪੜਾ II)

੪. **ਗੁਟਕਾ ਨਿਤਨੇਮ** ਜਿਲਦ ਆਇਲ ਕਲਾਥ, ਕਾਗਜ਼ ਵਧੀਆ III)

੫. **ਸਿੱਖ ਰਹਿਤ ਮਰਯਾਦਾ—**
ਪੰਥ ਦੇ ਚੋਣਵੇਂ ਵਿਦਵਾਨਾਂ ਵਲੋਂ ਤਿਆਰ ਕੀਤੀ ਗਈ =)

੬. **ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਕਾ ਸੰਦੇਸ਼ (ਹਿੰਦੀ)** ਪ੍ਰੋ: ਪਿਆਰਾ ਸਿੰਘ 'ਪਦਮ'
ਇਸ ਟ੍ਰੈਕਟ ਵਿਚ ਲੇਖਕ ਨੇ ਸਿਖ ਧਰਮ ਦੀ ਸਿਧਾਂਤਕ ਤੇ ਵਿਵਹਾਰਕ ਵਿਸ਼ਾਲਤਾ ਤੇ ਰੌਸ਼ਨੀ ਪਾਈ ਹੈ। =)

੭. **ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਕੀ ਰੂਪ ਰੇਖਾ—**
ਸਿਖ ਧਰਮ ਦੇ ਸਿਧਾਂਤਾਂ ਬਾਰੇ ਇਕ ਅਨੂਪਮ ਹਿੰਦੀ ਪੁਸਤਕ III)

੮. **ਅਮਰ ਖਾਲਸਾ**—(ਗੁਰਮੁਖੀ ਤੇ ਹਿੰਦੀ) ਸ: ਕਰਮ ਸਿੰਘ ਹਿਸਟੋਰੀਅਨ।
ਇਸ ਵਿਚ ਸਿਖਾਂ ਦੇ ਬੀਰ ਕਾਰਨਾਮੇ ਬਹੁਤ ਸੋਹਣੇ ਢੰਗ ਨਾਲ ਬਿਆਨ ਕੀਤੇ ਹਨ। I)

ਸਕੱਤ੍ਰ—ਸ਼੍ਰੋ: ਗੁ: ਪ੍ਰ: ਕਮੇਟੀ, ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ

ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਿੰਟਿੰਗ ਪ੍ਰੈਸ, (ਰਾਮਸਰ ਰੋਡ) ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਵਿਚ
ਸਰਦਾਰ ਹਰਨਾਮ ਸਿੰਘ ਸਕੱਤ੍ਰ ਸ਼੍ਰੋ: ਗੁ: ਪ੍ਰ: ਕਮੇਟੀ ਦੇ
ਪ੍ਰਬੰਧ ਹੇਠ ਛਪੇ॥

ਸ਼ੁੱਧੀ-ਪੱਤ੍ਰ

ਸਫ਼ਾ	ਸਤਰ	ਅਸ਼ੁੱਧ	ਸ਼ੁੱਧ
ੳ	੧੦	ਅਪੋਲਕ	ਅਮੋਲਕ
੨	੧੨	ਆਸਾਮ ਰਾਜੇ	ਆਸਾਮ ਦੇ ਰਾਜੇ
੩	੬	ਹੋਇਆ	ਹੋਇਆ ਸੀ
੨੨	ਪੰਜਵਾਂ ਫੁੱਟ ਨੋਟ	ਚਲਾਉ੍ਂਦੀ ਸੀ	ਚਲਾਉਂਦਾ ਸੀ
੨੩	ਤੀਜਾ ਫੁੱਟ ਨੋਟ	ਮਗਵਾ	ਮਘਵਾ
੪੪	੬	ਰਾਜ ਸਿੰਘ	ਗਜ ਸਿੰਘ
੫੭	੨੨	ਮੁਖ ਪਾਤ੍ਰ ਹੋਣ ਕਰਕੇ	ਮੁਖ ਪਾਤ੍ਰ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਚੰਗਿਆਂ ਦੀ
੭੫	ਦੂਜਾ ਫੁੱਟ ਨੋਟ	Elexender	Alexander
੧੬੨	ਫੁੱਟ ਨੋਟ, ਸਤਰ ੧੦	ਧਲਾਚੋਰ	ਲਾਹੌਰ
੧੬੫	ਤੀਜਾ ਫੁੱਟ ਨੋਟ	ਛਰਾ	ਛਠ
੧੮੫	ਫੁੱਟ ਨੋਟ, ਸਤਰ ੯	Gwnlera	Gardner
੨੨੮	ਫੁੱਟ ਨੋਟ	Hngh Gongh	Hugh Gough
੩੧੬	ਫੁੱਟ ਨੋਟ ਤੇ ਅੰਤਲੀ ਸਤਰ	ਜਗ ਕਰੇ	ਜਗ ਭਖੇ

ਗੁਰਬਾਣੀ ਤੇ ਗੁਰਮਤਿ ਲਿਟਰੇਚਰ

੧. ਗੁਟਕਾ ਜਪੁਜੀ ਸਾਹਿਬ (ਲਾਲ ਵੇਲ) –)

ਇਸ ਵਿਚ ਸਿਖਾਂ ਦੇ ਬੀਰ ਕਾਰਨਾਮੇ ਬਹੁਤ ਸੋਹਣੇ ਢੰਗ ਨਾਲ ਬਿਆਨ ਕੀਤੇ ਹਨ । ।)

ਸਕੱਤ੍ਰ–ਸ਼੍ਰੋ: ਗੁ: ਪ੍ਰ: ਕਮੇਟੀ, ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ

ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਿੰਟਿੰਗ ਪ੍ਰੈਸ, (ਰਾਮਸਰ ਰੋਡ) ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਵਿਚ
ਸਰਦਾਰ ਹਰਨਾਮ ਸਿੰਘ ਸਕੱਤ੍ਰ ਸ਼੍ਰੋ: ਗੁ: ਪ੍ਰ: ਕਮੇਟੀ ਦੇ
ਪ੍ਰਬੰਧ ਹੇਠ ਛਪੇ ॥

3 PS
3 PS
PATIALA
INDIA POSTAGE

੧ਓ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਜੀ ਕੀ ਫ਼ਤਹ ॥

ਧਰਮ ਅਰਥ ਬੋਰਡ, ਪੈਪਸੂ, ਪਟਿਆਲਾ।

ਧਰਮ ਅਰਥ ਬੋਰਡ ਦੀ ਕਾਰਜ ਸਾਧਕ ਕਮੇਟੀ ਦੀ ਇਕੱਤਰਤਾ ਮਿਤੀ ੧੭ ਅਕਤੂਬਰ, ੧੯੫੦, ੧ ਕਤਕ, ੨੦੦੭.
ਦੇ ਮਤਾ ਨੰਬਰ ੩੫੩ ਦੀ ਨਕਲ:-

" ਪੇਸ਼ ਹੋਣ ਤੇ ਪਰਵਾਨ ਹੋਇਆ ਕਿ ਗ੍ਰੰਥੀ, ਉਪਦੇਸ਼ਕ ਅਤੇ ਚੰਗੇ ਕੀਰਤਨੀਏ ਤਿਆਰ ਕਰਨ ਵਾਸਤੇ ਗੁ: ਸ੍ਰੀ ਦੁਖ ਨਿਵਾਰਨ ਸਾਹਿਬ ਵਿਖੇ 'ਮਿਸ਼ਨਰੀ ਕਾਲਜ' ਖੋਹਲਿਆ ਜਾਵੇ ਅਤੇ ਉਕਤ ਕਲਾਸਾਂ ਲਈ ਵਿਦਿਅਕ ਸਟੈਂਡਰਡ, ਸਿਲੇਬਸ ਤੇ ਹੋਰ ਯੋਗ ਪਰਬੰਧ ਕਰਨ ਵਾਸਤੇ ਜਥੇਦਾਰ ਬਲਵੰਤ ਸਿੰਘ ਜੀ ਪਰਧਾਨ, ਸ: ਬਸ਼ੇਸ਼ਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਮੀਤ ਪਰਧਾਨ, ਪ੍ਰਿੰਸੀਪਲ ਤੇਜਾ ਸਿੰਘ ਜੀ, ਪ੍ਰੋਫ਼ੈਸਰ ਗੰਡਾ ਸਿੰਘ ਜੀ, ਬਾਬਾ ਪ੍ਰੇਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ਹਿਸਟੋਰੀਅਨ, ਗਿਆਨੀ ਗੁਰਦਿਤ ਸਿੰਘ ਜੀ ਅਤੇ ਗਿਆਨੀ ਮਹਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਸਕੱਤਰ ਦੀ ਸਬ ਕਮੇਟੀ ਨੀਅਤ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਸਬ ਕਮੇਟੀ ਦੇ ਕਾਨਵੀਨਰ ਗਿਆਨੀ ਗੁਰਦਿਤ ਸਿੰਘ ਜੀ ਹੋਣਗੇ।"

ਨੰਬਰ ੪੨੪੨ / ੬ ਪ੧੯੧੯੪ ਮਿਤੀ 16 NOV 1950

ਉਪ੍ਰੋਕਤ ਉਤਾਰਾ ਗਿਆਨੀ ਗੁਰਦਿਤ ਸਿੰਘ ਜੀ, ਮੈਂਬਰ ਧਰਮ ਅਰਥ ਬੋਰਡ, ਪਟਿਆਲਾ,

ਜੀ ਦੀ ਸੇਵਾ ਵਿਚ ਗਿਆਤ / ਯੋਗ ਕਾਰਵਾਈ ਲਈ ਭੇਜਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

ਦਾਸ,
[signature]
ਸਕੱਤਰ,
ਧਰਮ ਅਰਥ ਬੋਰਡ, ਪੈਪਸੂ, ਪਟਿਆਲਾ।

ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਦੀ ਬੁਨਿਆਦ

ਵਲੋਂ-ਸ੍ਰੀ ਮਾਨ ਸ: ਗੁਰਪਾਲ ਸਿੰਘ ਜੀ
A. S. A. A. (ਲੰਡਨ)

ਇੱਕ ਲੇਖ ਸ੍ਰੀਮਾਨ ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਧਰਮਾਨੰਤ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਗੁਰੂ ਕੁਲ ਕਾਂਗੜੀ ਹਰਿਦੁਆਰ ਵਿੱਚ ਪੜ੍ਹਿਆ ਸੀ ਜਿਸ ਨੂੰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਫਰਵਰੀ ਤੇ ਮਾਰਚ ਦੇ ਅੰਕ ਵਿੱਚ ਰਿਸਾਲਾ 'ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦਰਸ਼ਨ' ਵਿੱਚ ਛਪਵਾ ਦਿੱਤਾ। ਜਿਸ ਦੇ ਛਪਦਿਆਂ ਹੀ ਪੰਥ ਵਿੱਚ ਉਸਦੀ ਚਰਚਾ ਚਲ ਪਈ ਹੈ। ਉਸ ਦੇ ਸੰਬੰਧ ਵਿੱਚ ਸ੍ਰੀ ਮਾਨ ਸਰਦਾਰ ਗੁਰਪਾਲ ਸਿੰਘ ਜੀ A. S. A. A (ਲੰਡਨ) ਨੇ ਇਹ ਲੇਖ ਛਾਪਣ ਵਾਸਤੇ ਘੱਲਿਆ ਹੈ। ਮਜ਼ਮੂਨ ਡਾਢਾ ਸੁਆਦਲਾ, ਵਿਚਾਰ ਵਾਲਾ ਅਤੇ ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਦੇ ਬੁਨਿਆਦੀ ਅਸੂਲਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਇੱਕ ਹੈ ਇਸ ਲਈ ਜੋ ਸਜਨ ਇਸ ਤੇ ਹੋਰ ਵਿਚਾਰ ਲਿਖਣਾ ਚਾਹੁਣ ਲਿਖ ਭੇਜਨ.

ਐਡੀਟਰ

ਰਿਸਾਲਾ "ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦਰਸ਼ਨ" ਮਹੀਨਾ ਫਰਵਰੀ ਅਤੇ ਮਾਰਚ ਦੇ ਪਰਚਿਆਂ ਵਿੱਚ ਸ੍ਰੀ ਮਾਨ ਸਰਦਾਰ ਧਰਮਾਨੰਤ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦਾ ਇੱਕ ਲੇਖ ਸਮਾਜ ਦੀ ਰਚਨਾ ਉਪਰ ਛਪਿਆ ਸੀ ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਆਪ ਜੀ ਨੇ ਇਹ ਲਿਖਿਆ ਸ਼ੀ ਕਿ ਈਸ਼੍ਵਰ-ਕ੍ਰਿਤ-ਪਦਾਰਥ ਪਰੰਪਰਾ ਤੋਂ ਹਨ ਅਰਥਾਤ 'ਅਨਾਦਿ' ਹਨ। ਤਾਂ ਸਪਸ਼ਟ ਹੈ ਕਿ ਸਮਾਜ ਈਸ਼੍ਵਰ-ਕ੍ਰਿਤ ਅਰ ਅਨਾਦਿ ਹੈ। ਅਪ੍ਰੈਲ ਦੇ ਪਰਚੇ ਵਿਚ ਮੇਰੇ ਵਲੋਂ ਇੱਕ ਲੇਖ ਛਪਿਆ ਸੀ ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਸਿੱਧ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਸੀ ਕਿ ਗੁਰਮਤ ਅਨੁਸਾਰ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਕੋਈ ਚੀਜ਼ ਅਨਾਦਿ ਨਹਾਂ। ਮਾਨ ਯੋਗ ਐਡੀਟਰ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਇਸ ਤੇ ਵਿਚਾਰ ਕਰਦਿਆਂ ਲਿਖਿਆ ਹੈ ਕਿ ਮੈਂ ਅਨਾਦਿ ਦਾ ਆਮ ਪ੍ਰਚਲਿਤ ਅਰਥ ਲਿਆ ਹੈ ਅਤੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਹੀ ਅਰਥਾਂ ਵਿੱਚ ਇਹ ਸ਼ਬਦ ਵਰਤਦੇ ਹਨ ਜੋ ਕਿ ਗ਼ਲਤ ਹਨ ਅਤੇ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਅਰਥਾਂ ਵਿੱਚ ਲੋਕ ਅਨਾਦਿ ਸ਼ਬਦ ਵਰਤਦੇ ਹਨ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚ ਠੀਕ ਸ਼ਬਦ "ਸ਼ਾਸ੍ਵਤ" ਜਾਂ ਨਿੱਤ ਹਨ। ਆਪ ਜੀ ਨੇ ਇਹ ਭੀ ਦਸਿਆ ਹੈ ਕਿ ਆਪ ਦੇ ਖਿਆਲ ਵਿੱਚ ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਭਾਈ ਧਰਮਾਨੰਤ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਅਨਾਦਿ ਸ਼ਬਦ ਖਾਸ ਅਰਥਾਂ ਵਿੱਚ ਵਰਤਿਆ ਹੈ ਜੋ ਕਿ ਇਹ ਹਨ —

ਜਿਸਦਾ ਆਦਿ ਅਰਥਾਤ ਥਾਹ ਮਨੁੱਖ ਨਹੀਂ ਪਾ ਸਕਦਾ। ਆਪ ਜੀ ਨੇ ਲਿਖਿਆ ਹੈ ਕਿ ਮੈਂ ਜੇ ਫਿਲਾਸਫ਼ੀ ਦਾ ਮਾੜਾ ਮੋਟਾ ਕੋਸ਼ ਭੀ ਪੜ੍ਹਾਂ ਤਾਂ ਮੈਨੂੰ ਪਤਾ ਲਗ ਜਾਵੇਗਾ ਕਿ ਹਰ ਇੱਕ ਪਰਿਭਾਸ਼ਾ ਦਾ ਲਖਸ਼ਣ ਭਿੰਨ ਭਿੰਨ ਫਿਲਾਸਫ਼ਰਾਂ ਨੇ ਵੱਖੋ-ਵੱਖਰਾ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਜਿਸ ਦੀ ਤਾਈਦ ਵਿੱਚ ਆਪ ਨੇ 'ਦੇਸ਼-ਕਾਲ ਅਤੇ ਅੰਤਹਕਰਣ' ਆਦਿ ਸ਼ਬਦ ਦਿਤੇ ਹਨ। ਫਿਲਾਸਫ਼ੀ ਦੇ ਕੋਸ਼ ਦੱਸਣ ਦੀ ਆਪ ਨੇ ਐਵੇਂ ਖੇਚਲ ਕੀਤੀ ਹੈ ਕਿਉਂ ਜੁ ਇਹ ਸਭ ਲੋਕ ਜਾਣਦੇ ਹਨ ਕਿ ਹਰ ਇੱਕ ਬੋਲੀ ਵਿੱਚ ਕਈ ਅਜਿਹੇ ਸ਼ਬਦ ਹਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਕਈ ਅਰਥ ਹਨ ਪਰੰਤੂ ਏਥੇ ਸਵਾਲ "ਅਨਾਦਿ" ਦਾ ਹੈ। ਅਸੀਂ ਇਹ ਵੇਖਣਾ ਹੈ ਕਿ ਕੀ ਇਸ

ਦਾ ਕੋਈ ਹੋਰ ਅਰਥ ਵੀ ਹੈ ਜਾਂ ਨਹੀਂ। ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਧਰਮਾਨੰਤ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਆਪਣਾ ਲੇਖ ਗੁਰੂ ਕੁਲ ਕਾਂਗੜੀ ਹਰਦੁਆਰ ਵਿਚ ਪੜ੍ਹਿਆ ਸੀ। ਗੁਰੂ ਕੁਲ ਕਾਂਗੜੀ ਆਰੀਆ ਸਮਾਜ ਦੇ ਅਧੀਨ ਹੈ। ਮੈਂ ਆਪਣੇ ਲੇਖ ਵਿਚ ਦਸਿਆ ਸੀ ਕਿ ਸ੍ਵਾਮੀ ਦਇਆ ਨੰਦ ਜੋ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਦੇ ਚੋਟੀ ਦੇ ਵਿਦ੍ਵਾਨ ਸਨ, ਨੇ ਸਤਿਆਰਥ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਵਿਚ 'ਅਨਾਦਿ' ਸ਼ਬਦ ਨੂੰ 'ਅਜ਼ਲੀ' ਦੇ ਅਰਥਾਂ ਵਿਚ ਵਰਤਿਆ ਹੈ। ਹੁਣ ਮੈਂ ਹੋਰ ਸਭ ਵਡੇ ੨ ਕੋਸ਼ਾਂ ਦੇ ਹਵਾਲੇ ਦੇ ਕੇ ਦਸਦਾ ਹਾਂ ਕਿ ਇਨ੍ਹਾਂ ਅਰਥਾਂ ਵਿਚ ਹੀ ਹੋਰ ਵਿਦ੍ਵਾਨ ਵਰਤਦੇ ਹਨ, ਅਤੇ ਇਸ ਸ਼ਬਦ ਦਾ ਕੋਈ ਦੂਜਾ ਅਰਥ ਨਹੀਂ ਹੈ।

ਅਨਾਦਿ:—Having no bigining Existing From Eternity

(ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਇੰਗਲਸ਼ ਕੋਸ਼ ਕਰਤਾ ਮਿਸਟਰ ਐਮ. ਐਸ. ਵਿਲੀਅਮ)

Eternel without any bigining unborn uncreate

ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਇੰਗਲਸ਼ ਡਿਕਸ਼ਨਰੀ ਕਰਤਾ ਪ੍ਰੋਫੈਸਰ ਬਿਸ਼ਨਾ

ਜਿਸ ਦਾ ਆਦਿ ਨਾ ਹੋਵੇ।ਜਿਸ ਆਰੰਭਦਾ ਕੋਈ ਕਾਲ ਵਾ ਸਥਾਨ ਨ ਹੋਵੇ। ਸਥਾਨ ਔਰ ਕਾਲ ਅਬਾਧ।

ਹਿੰਦੀ ਸ਼ਬਦ ਸਾਗਰ ਹਿੰਦੀ ਨਾਗਰੀ ਪ੍ਰਚਾਰਣੀ ਸਭਾ।

Having no bigining.

ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਇੰਗਲਸ਼ ਡਿਕਸ਼ਨਰੀ ਕਰਤਾ

Having no bigining Eternal Existing From Eternity.

ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਇੰਗਲਿਸ਼ ਡਿਕਸ਼ਨਰੀ ਕਰਤਾ ਪ੍ਰੋਫੈਸ਼ਰ ਸ਼ਿਵ ਰਾਮ ਆਪਟੇ।

ਜੇ ਐਡੀਟਰ ਸਾਹਿਬ ਇਹ ਜਾਨਣਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਹੋਣ ਕਿ ਅਨਾਦਿ ਦਾ ਅਰਥ ਸਿਖਾਂ ਵਿਚ ਕੀ ਹੈ? ਤਾਂ ਮੈਂ ਹੇਠਾਂ ਸਭ ਤੋਂ ਵਡੇ ਤਿੰਨ ਮਹਾਨ ਕੋਸ਼ਾਂ ਦਾ ਹਵਾਲਾ ਦੇਂਦਾ ਹਾਂ।

ਅਨਾਦਿ—

(੧) ਨ ਹੋਵੇ ਆਦਿ ਜਿਸ ਕੀ।

ਗੁਰ ਗਿਰਾਰਥ ਕੋਸ਼ ਪੰਡਤ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨਿਰੋਤਮ

(੨) ਆਦਿ ਰਹਿਤ ਜਿਸ ਦਾ ਆਦਿ ਨ ਹਵੇ।

ਮਹਾਂ ਕੋਸ਼ ਭਾਈ ਕਾਹਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨਾਭਾ

(੩) ਜਿਸ ਦੀ ਉਤਪੱਤੀ ਆਦਿ ਨ ਹੋਵੇ ਭਾਵ ਪਰਮੇਸ਼੍ਵਰ।

ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਕੋਸ਼ ਖਾਲਸਾ ਟ੍ਰੈਕਟ ਸੁਸਾਇਟੀ

ਸ੍ਰੀਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥਸਾਹਿਬ ਅਤੇ ਸ੍ਰੀ ਦਸਮ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਿੱਚ ਜਿੱਥੇ ਭੀ ਅਨਾਦਿ ਸ਼ਬਦ ਆਇਆ ਹੈ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਲਈ ਹੀ ਵਰਤਿਆ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਸ੍ਰੀਮਾਨ ਐਡੀਟਰ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਨੂੰ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਅਪਣੇ ਪੱਖ ਵਿੱਚ ਕਿਸੇ ਕੋਸ਼ ਦਾ ਹਵਾਲਾ ਦੇਣ। ਇਹ ਕਹਿਣਾ ਕੋਈ ਵਜ਼ਨ ਨਹੀਂ ਰਖਦਾ ਕਿ ਭਾਈ ਧਰਮਾ ਨੰਤ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਆਪ ਹੀ ਪਦਾਰਥਾਂ ਨੂੰ ਈਸ਼੍ਵਰ ਕ੍ਰਿਤ ਮੰਨਿਆ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਅਨਾਦਿ ਪ੍ਰਚਲਤ ਅਰਥਾਂ ਵਿੱਚ ਨਹੀਂ ਵਰਤਿਆ ਗਿਆ ਕਿਉਂਕਿ ਹੋਰ ਮਿਸਾਲਾਂ ਦਿੱਤੀਆਂ ਜਾ ਸਕਦੀਆਂ ਹਨ ਜਿਥੇ ਕਿ ਬੜੇ ੨ ਭਾਰੀ ਵਿਦਵਾਨਾਂ ਉਤੇ ਵਦਿਤੋ ਵਯਾਘਾਤ (ਪ੍ਰਸਪਰ ਵਿਰੋਧੀ ਲਿਖਤਾਂ) ਦਾ ਦੋਸ਼ ਲਗਦਾ ਹੈ।